

DE KATHOLIEK.
GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

HONDERD-EN-ELFDE DEEL

1897.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-ELFDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

	Bladz.
Dr. A. Kuiper en zijn <i>Heraut</i> .	
I.	I
II.	97
M. A. THOMPSON.	
Het Anthropologisch Congres te Genève (23—29 Aug. 1896).	
J. M. L. KEULLER	26
Aanteekeningen op Prof. Moll's <i>Angelus Merula</i> .	
Dr. A. H. L. HENSEN	43
De uitzetting te Amsterdam van Katholieken in 1578 en 1585.	
BERNARD J. M. DE BONT	69
Een Pionier (J. A. Alberdingk Thijm).	
FR. A. VAN KERKHOFF, O. C.	125
Het agnosticisme van Herbert Spencer.	
P. J. V. DE GROOT, Ord. Praed.	169
Onkruid op den akker.	
M. W. VAN DER AA	196
Over schenkingen en giften.	
I.	219
II.	321
Dr. A. RESEMANS.	
Het <i>Bullarium Trajectense</i> .	
Dr. A. H. L. HENSEN	241

In welke taal werd er in de middeleeuwen gepredikt?	
W. A. J. BLAISSE	252
De zuil van Marcus Aurelius te Rome en het regenwonder.	
E. J. P. G. VAN ET TEN, Ord. Er. S. Aug.	266
De vrijmetselarij in Nederland.	
v. T.	279
Heinrich Heine. (Vervolg en slot van Dl. CIX, blz. 324 vv.)	
P. Fr. E. J. JANSEN, Ord. Praed.	305
Het aanstaande internationaal wetenschappelijk congres der katholieken.	
A. M. C. VAN COOTH	347
Nieuw-Malthusianisme.	
J. M. L. KEULLER	397
Armenzorg.	
J. M. GERRITS	416
De hysterie volgens Dr. Charcot en zijne school.	
V. A. SPRENGERS.	442

VERSCHEIDENHEDEN.

Nederlandsche archivalia te Parijs.	
Dr. G. BROM	366

BOEKBEORDEELING.

In litteras encyclicas S. Congregationis Episcoporum et Regularium super sacra praedicatione commentarius, auctore F. ter Haar, C. SS. R.	
A. N. MUTSAERS, Pr.	138
Officia assistantium in Missa solemniori Pontificali ordinatim proposita cura Ph. M. v. d. Heuvel.	
C. J. JUFFERMANS.	150

La Stigmatisation, l'Extase divine et les Miracles de Lourdes, par le Dr. Imbert-Gourbeyre.	J. M. L. KEULLER	154
N. Kaufmann. Elemente der Aristotelischen Ontologie.	P. Fr. M. BARTIJN	287
Instinct und Intelligenz im Thierreich von Erich Washman, S.J.	J. TH. BEIJSENS	374
Niobe door Jonas Lie.	M. A. P. C. POELHEKKE	377
Br. Florentius. Kerstvertellingen.	M. A. THOMPSON	383
Onkruid?	J. C. ALBERDINGK THIJM, S.J. . .	386
Kantteekening.	M. W. v. D. A.	393

NIEUWE UITGAVEN.

Vigouroux, <i>La Sainte Bible Polyglotte</i> . — Pesch, <i>Institutiones psychologicae</i> . — Aalberse, <i>Kardinaal Manning's Commentaar op de Encycleik „Rerum novarum“</i> (tweede druk).	87
v. Rossum, <i>Dissertatio de Praedestinatione D. N. Jesu Christi</i> . — Reuss, <i>Carmina Sacra S. Alphonsi</i> . — <i>Gedichten van „De Volks-Missionaris“</i> . — v. d. Lans, <i>Koning Karel en Widukind</i> . — Silvio Pellico, <i>Mijne Kerkers</i> (vertaald door J. Witlox).	160
<i>Breviarium Romanum</i> (ed. VIII post typicam). — v. d. Heijde, <i>Het H. Huisgezin van Nazareth en het Christelijke huisgezin</i> . — <i>Musée belge, revue de philologie classique</i> .	290
Jansen, <i>Leven van de H. Catharina van Siëna</i> . — Cuppens, <i>Geschiedenis der H. Elisabeth van Ungarn</i> . — Baron Lüttwitz, <i>Bunte Bilder</i> .	464

LETTERLOOVER.

Bladz.

Bij de Kribbe.

J. V. 94

Eeuwzang van Z. H. Leo XIII in Nederlandsche verzen
vertolkt.

A. N. MUTSAERS, Pr. 296

Mephisto.

H. ERMANN, S.J. 303

In Memoriam. J. A. DE RIJK.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr. . . 396

Verkocht.

H. ERMANN, S.J. 475

Heimwee.

W. DE VEER, S.J. 476

DR. A. KUYPER EN ZIJN „HERAUT“.

Wij teren niet op wat ons, eenigszins verschimmeld door het jongste voorgeslacht is overgeleverd, maar zijn zelven weer tot de bronnen gegaan, hebben zelven het historieblad opgeslagen, hebben weer gemeenschap gekregen met het Gereformeerde leven in den bloeitijd onzer vaders en vorderen gaandeweg met ons pogen

De Heraut, 5 Jan. 1896.

Met deze klare woorden, welke wij als een ietwat langgerekt motto boven deze bladzijden geschreven hebben, heeft het theologisch orgaan der hedendaagsche Calvinisten nog eens op besliste wijze het standpunt, het streven en de werkzaamheid van het Calvinisme openbaar gemaakt.

Gelijk een stroom, die in zijn loop de wateren troebel ziet worden, naarmate hij zich verder van zijn oorsprong verwijderd, zoo was het ook de orthodoxe leer gegaan. Hoezeer ook in bloed en tranen gevestigd, het rechtzinnige geloof bleek niet bestand te zijn tegen de stormen des levens, het verschrompelde, het zonk ineen onder den tweehonderd-jarigen levenslast, en de erfenis, welke het tegenwoordige geslacht uit de handen van het vorige aanvaardde, was bij nader onderzoek reeds door den schimmel aangetast.

En daarom weerklonk er nu boven de legertenten van Gods volk de leuze: terug naar de bronnen, naar Dordt met zijne belijdenisschriften en zijne leerregelen!

Het moet gezegd worden, dat deze opwekking geen ijdele klank geweest is. Onder de „issus de Calvin” brak een nieuwe en ongekende geestdrift uit.

Krachtig is de stoot geweest, welke voor eenige jaren door

een Bilderdijk en een Groen van Prinsterer aan de Calvinistische beweging is gegeven, en de dienst, welke door de eigenaardige geschiedbeschouwing van deze mannen, inzonderheid van den laatste dezer twee, aan de „gereformeerde waarheid” is bewezen, zal niet licht te hoog geschat kunnen worden. Hun geest waart nog rond en hunne denkbeelden leven nog voort bij zoovelen, die Groen's *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland* lezen en bestudeeren, en uit zijn werk, als uit gewijde bladeren, zich levensmoed en opbeuring in den geloofsstrijd voelen ingestort.

Het werk van den grooten anti-revolutionairen staatsman, een boek, dat men gerustelijk de „epopée” van het Calvinisme zou kunnen noemen, heeft belijders voortgebracht, schrandere geesten wakker geschud en vaardig gemaakt tot den strijd.

Uit het stof der bibliotheken heeft men de folianten en kwartijnen der vrome vaderen wederom te voorschijn gehaald, en allerlei auteurs, dogmatici en polemisten, liturgisten en asceten, die met sombere, godzalige gelaatstrekken van de boekenplanken u tegenblikken, zijn uit hunne schuilhoeken wederom in het volle daglicht geplaatst.

Calvijn, Beza en hunne leerlingen worden in hunne eer hersteld. Mannen, gelijk Baudartius, Walaeus, Helmichius, Maarten Micron, die alleen om der curiositeitswille nu en dan geraadpleegd werden en overigens schenen veroordeeld te zijn om tot aan den jongsten dag in rustigen slaap voort te dommelen, worden thans op min of meer luidruchtige wijze aan het kleine volk vertoond en met schier afgodische eer bewierookt.

Godgeleerde werken, gelijk de *Politica Ecclesiastica* van Voetius, die bijna waardeloos daar nederlagen, zijn thans dure boeken geworden. De prediking der „gereformeerde waarheid” gaat op nieuw getoetst worden aan de groote beginselen, welke de Calvinisten der 17^e eeuw in hun leven en in hunne werken hebben uitgedrukt. Met het historieblad in de handen, heeft Dr. Rutgers gepoogd den dienst der ouderlingen toe te lichten, en zoo meer.

Uit de diepte en van de fundamenteën wordt aldus het gebouw omhoog opgetrokken en van alle zijden worden de steenen aangedragen.

En bij dat werk staat de groote bouwmeester, die met genialen blik het geheel overzag, niet alleen, maar rusteloos medewerkt en medezwoegt — zijn naam zweeft den lezer reeds op de lippen — de bekende ultra-Calvinist onzer dagen, de anti-revolutionaire staatsman en journalist, Dr. Abraham Kuyper. Voorwaar een bouwmeester van onmiskenbaar talent en ongemeene werkracht!

Zijn hand leverde voor den ondergrond en de fundamenteën niet enkel de ruwe granietblokken, maar ook de gepolijste glanzende marmersteenen, die den tempel omhoog doen rijzen in majesteit en stille pracht. Zijn geest gaat niet alleen over het noodzakelijke en onmisbare, maar tevens over de schoonheid der vormen. Zijn hand geeft reliëf aan het uitwendige. De lijnen van het gebouw met hare velerhande wisseling weet hij saam te voegen in wondervolle harmonie. Langs de zuilen en tegen het gewelf ziet ge de spelingen van licht en donker, die het heiligdom met eene zekere geheimzinnigheid vervullen en het oog van den „geloovige” moeten opheffen naar den „Onzienlijke”. Van omlaag tot aan de tinne, van de basementen tot aan het gewelf bespeuren wij eene eigenaardige, een geheel eenige kunstvorm.

En in dat Calvinistisch tempelgebouw zien wij een hooge plaats der eere ingeruimd voor den schepper en den voltooiër, den organisator van het moderne Calvinisme.

Wanneer een latere geschiedschrijver van Dr. Kuyper zal gewagen, zal hij dezen onder meer den lof niet kunnen onthouden een groot practikus geweest te zijn.

De oude, vermolmde Staatskerk, die slechts tot aan het midden der 17de eeuw een zekeren welstand en bloei heeft gekend, en

sedert door de leerstellingen van Descartes en Coccejus hare deuren ging openzetten voor het rationalisme en het philosophisme der Fransche wijsgeeren — die Kerk heeft Dr. Kuyper in onze dagen uit hare vernedering zoeken op te heffen, en immer gedachtig aan hare vergane grootheid, blijft hij al zijne gaven besteden om de glorie van den eersten tempel, zoo mogelijk, nog te laten overtreffen door die van den tegenwoordigen.

Het Calvinisme had in de vorige eeuw de potentaten en de rijken der aarde van zich vervreemd zien worden, en met zijne traditiën, met zijne strenge levensopvattingen, met zijne eigenaardige wereldbeschouwing trok het zich nu terug in de stille kringen van het geringe volk, dat aan den godsdienst der vaderen getrouw wilde blijven.

Meer man van zijn tijd dan Groen met zijn benepen sektehaat het ooit heeft kunnen zijn, ruimer en soms veel scherper van blik dan deze aarts-Calvinist met zijn hardnekkig isolement, heeft Dr. Kuyper met practische hand zich meester gemaakt van dat kleine volk, welks voorvaders wel eens door andere middelen dan juist door geloofsmoed en overtuiging aan Prins Willem van Oranje zulke uitstekende diensten bewezen hebben bij de vestiging der Republiek. Door verschillende afscheidingen in deze eeuw, zooals die van 1813, van 1834 en eindelijk in 1886, was de conditie van dit volk zuiverder geworden. Wel hadden zich allerlei scheurkerken vastgenesteld naast de groep der uitverkorenen, maar bij deze alleen was van nu af de onvervalschte bediening des woords en der sacramenten. Bij hen de discipline en de kerkregeling, zooals de synode van 1618 ze had „verordineerd”. Bij hen alleen de stipte naleving der goddelijke ordi-nantiën.

Maar helaas, met dat al zuchten zij als ballingen, ver van hun eigen land. Zij eten het brood der vreemdelingschap. Zij zingen het lied van Sion te midden der verstrooiing. Uit Babylon zien zij in de verte uit naar de eeuwig groene bergen, en zij kennen

geen hooger en drang der ziel dan eenmaal te mogen rusten bij Jerusalem „in de verborgenheid van Gods tente”.

De groote synodale Kerk, die verreweg het meerendeel der Nederlandsche Protestanten in hare zorg en moederlijke bescherming heeft opgenomen en zonder eenige angstvalligheid zich intusschen aan de staatsruif te goed doet, gaat deze uitverkorenen met een schamperen blik voorbij. Met een verachtelijk handgebaar, met een ongehoord despotisme blijft deze Olympische god alle eischen van het Calvinisme, ook de meest rechtmatige, afwijzen; en alle goden rond den oppersten troon geschaard, zoowel die van hooger en lager rang, ethischen en irenischen, Groningers zoowel als de modernen van 't Sticht, Bronsveld met al zijn trawanten, zij allen lachen elkander toe en begroeten het met applaus, zoo dikwijls er uit de hoogte tegen het arme kleine volk wordt gedecreteerd.

Stellen wij nu tegenover de almogendheid der Haagsche synode en de twee millioen protestantsche Nederlanders — een kerkgenootschap, dat nauwelijks viermaal honderd duizend leden telt. Tegenover zulk eene brutale overmacht, tegenover die numerieke meerderheid — een man gelijk Dr. Kuyper.

Dr. Kuyper, die er zich ten volle van bewust is, dat er onder die breede scharen duizenden en nogmaals duizenden te tellen zijn, die in geloofsijver en overtuiging, in zelfopoffering, in gaven en talenten, in de verte niet met hem kunnen gemeten worden.

Dr. Kuyper vooral, die voor den roem van 's lands historie, voor de glorie onzer staatsinstellingen, voor de allerwege heerschende vrijheid der conscientie, nergens beter verklaring vindt dan in *zijn* Calvinisme, en die nu met weedom in het hart het moet aanzien, dat anderen de vruchten plukken van een 80-jarigen geloofsstrijd, dat anderen zich behagelijk gevoelen in eene periode van rust en zich verblijden in den zege, eenmaal door *zijn* geestelijke voorvaderen bevochten op Spaansche dwingelanden en Roomsche inquisiteurs!

Is het wonder dat door dezen tegenstand, door deze verkrachting van recht en geweten, bij een man zooals Dr. Kuyper is, de energie immer meer gespannen, de polemische vaardigheid met elk uur meer geprikkeld wordt?

In het klassieke land der vrijheid zal zulk een karakter geen overheersching of tyrannie verdragen.

En daarom, al is het leger, dat achter hem aanrukt, ver in de minderheid, al behooren de manschappen, die onder zijne vanen optrekken, niet tot de machtigen der aarde, als een andere „Gideon” vreest hij niet, maar in den naam des Heeren HEEREN gaat hij voort, altijd slagvaardig, altijd bereid tot tegenweer, met klaren blik naar alle zijden rondziende, den vijand bespiedende tot in zijne diepste en donkerste schuilhoeken.

Zoo werkt hij voort, het leven altijd en overal doorbrengend in polemieken. Door aanleg en karakter, door zijne positie en velerlei levensomstandigheid altijd en overal een „strijder Gods”. Op elk gebied, op alle terrein. In elke verhouding van het menschelijk leven, in het maatschappelijke zoowel als in het religieuze. Hij blijft niet aan de oppervlakte hangen, maar dringt door tot alle geledingen der maatschappij. Met opgeheven vinger en zonder schroom wijst hij de overheid op de ordinantiën des Heeren. Hij gloeit van ijver voor den „Christus Gods”, maar bekommert zich evenzeer om de „sociale nooden” van het volk. Ten allen tijde poseert hij als een, die medelijden heeft met de schare.

Dr. Kuyper is dus niet zooals Groen van Prinsterer enkel „Evangeliebelijder”. Hij heeft niets van de starre, mijmerende en bespiegelende gelaatstrekken, welke de afbeeldingen van Groen kenmerken. Bij Kuyper spreekt alles tot u van forsche, mannelijke kracht. Hij schept niet alleen behagen in de idealen, die voor zijn geest zweven, het aan de toekomst overlatende om ze te verwezenlijken, neen, hij zorgt wel, dat zijne ideeën van wereldhervorming haren weg vinden in het dagelijksche leven,

en een nieuwe aarde en een nieuwen hemel, die volgens de profetie nog ver af liggen, zoekt hij op te bouwen onder het thans levende geslacht.

Herscheping en hervorming, ziedaar zijn doel. Voortwerkende op de beginselen en de belijdenis van Groen, grijpt hij met krachtige hand in het volle werkelijke leven, en in die krachtige hand glinstert veelsoortig wapentuig.

Hij predikt en hij doceert. Hij gaat voor in de bediening des woords, maar wijst tevens aan anderen den weg, dien zij in het ministerie te volgen hebben. Aan zijn hoogleeraarsstoel boeit hij eene schare van jongelingen, de hoop en de verwachting van het „geloovig Nederland”. In talloze geschriften handhaaft hij de orthodoxie der belijdenis, bewaart hij de zuiverheid der leer. In werken van allerlei omvang, in de kleine octavo boekjes, die aan de kinderen de drie formulieren van eenigheid moeten inprenten, zoowel als in de lijvige *Encyclopedie der heilige Godgeleerdheid*.

Door velerlei stichtelijke lectuur ontwikkelt hij de ascese en de beginselen der Calvinistische vromen. Daar vooral verruimt hij het hart zijner getrouwen. Daar heeft hij voor alle mensche-lijke ellende lafenis en een hart vol mededoogen. Daar spreekt hij tot hen met „statigh aengesicht, dat sieltjes salft en troost” ¹⁾. Daar beurt hij den mensch uit het stof en de woelingen dezer aarde omhoog naar het onstoffelijke en het bovenzinnelijke. Tot in de ziekenkamer dringt hij door en biedt er den lijder zijne *Meditatiën*. In elke ure, in elke stonde, in elke verhouding van het leven herinnert hij den mensch aan de oppermachtige Souvereiniteit Gods en tegelijk aan de volstrekte afhankelijkheid en de diepe verdorvenheid zijner natuur.

En aldus is de *religio*, de dienst van God, voor hem niet enkel eene bezigheid op den dag des Heeren, iets, dat alleen maar beslag legt op de morgen- en avonduren van den Zondag, maar

¹⁾ Vondel, *Lof der Zeevaart*.

in waarheid een zuurdeesem, die het gansche leven moct doordringen, van de wieg tot aan het graf,

Men behoeft niet juist den blik van Dr. Kuypcr te hebben om in te zien, dat de geest dezer eeuw, bijzonder die der laatste dagen, allcrminst bevorderlijk is aan *zijn* Calvinisme.

Altijd hebben de zonen Belials, de priesters van den Mammon, hun eeredienst gesteld tegenover den eeredienst van de ware kinderen Israëls, maar zeer bijzonder in onze tijden.

Uit de geschiedenis van de 17de en vooral van de 18de eeuw weet Dr. Kuypcr, dat de welvaart dezer landen, de weelde en de dienst van het gouden kalf zijn Kerk van allen luister beroofd, het volk ontzenuwd en ten gronde gericht heeft. En beducht, dat hetzelfde volk, de kleine luyden, ten tweede male dreigen om te komen in den maalstroom der tijden, werpt hij zich op als demagoog, als leider van dat volk. Hij hoort daarenboven allcrwege den spotlach van het ongeloof en de oproerige krcn eener godlasterende menigte. Hij ziet den opstand tegen alle hoogere beginselen, ideeën van ontkenning en omverwerping, uitgaande van de grooten, voortwoekerende onder de kleinen. Hij bemerkt, hoe de revolutionaire begrippen als een stortvloed de wereld overstelpen, en met alle hem ten dienste staande gaven en talenten komt hij, *de* groote *anti*-revolutionair, tegen hen in verzet.

Hij weet immers, dat elk volk, en niet het minst het Nederlandsche, zoo gaarne vasthoudt aan oude en eerbiedwaardige instellingen; dat het volk, in zijn geheel genomen, niet zoo gemakkelijk van den godsdienst te vervreemden en voor het ongeloof te winnen is, gelijk de hoogere standen. Daarom zoekt hij dat volk te redden door de orthodoxie.

De rechtzinnigheid in het geloof, de belijdenis der vaderen heeft immers naar zijne ideeën dat volk weleer groot gemaakt onder alle volkeren van het Europeesche vasteland. Ja, nog

verder rijpte de vrucht van dat geloof, want de vlag der Bataven wapperde langs de oceanen. Op het voorbeeld van Groen heeft hij er zich dan ook aan gewend om de historie van ons volk te beginnen met de zegepraal der Calvinistische beginselen. Nog steeds beeldt hij zich in, dat de Kerk en de Republiek, het Calvinisme en de vrije Staat der Nederlanden op één dag geboren zijn, en dat van die Kerk uit eenmaal de dageraad is opgerezen van een glorievollen dag. Geen wonder derhalve, dat hij van de wederopluiking en de herleving der Calvinistische beginselen alle heil verwacht voor de toekomst en het geluk van den Staat. In de ontwikkeling en de verbreiding der zuiver Calvinistische idee ziet hij den waarborg onzer vrijheden, een dam tegen den stroom der revolutie, een alles afdoend middel tegen de ontkerstening der natie.

Nooit en nimmer heeft hij gewanhoopt aan de kracht dier beginselen. Ook thans niet. Uit den „afgehouden Calvinistischen tronk” ziet hij reeds het „rijkske” opschieten, dat eens zal uitbloeien tot een krachtigen, schaduwrijken boom. *Tandem surculus fit arbor!*

„Wij vorderen gaandeweg met ons pogen!”

In hoeverre deze uitspraak van Dr. K. den toets der waarheid kan doorstaan, hopen wij later te onderzoeken. Zooveel is echter zeker, dat, indien hij op eenig succes mag bogen, dit voor een niet gering deel te danken is aan de uitgave van een blad, dat in de theologische journalistiek onzer dagen eenig mag genoemd worden. Met dit te beweren vreezen wij geen tegenspraak.

Reeds bijna twintig jaren verschijnt er in de hoofdstad des rijks een weekblad, dat wij om meer dan ééne reden veilig *het* orgaan onzer hedendaagsche Calvinisten mogen noemen, de welbekende *Heraut der Gereformeerde kerken in Nederland*. Men

kan niet zeggen, dat ons land rijk is aan dergelijke voortbrengselen der pers. Engeland en Amerika, twee landen, waar de sekten zich als met den dag schijnen te verdubbelen, hebben bij uitnemendheid de groote beteekenis ingezien der periodieke litteratuur. Begaafd met een practischen zin, alles behalve kieskeurig in de middelen, die hun geschikt toeschijnen om voor den godsdienst propaganda te maken, verrijzen er in die landen met ieder uur nieuwe apostelen, die zichzelve en anderen trachten diets te maken, dat het „Gaaf en onderwijst” meer in het bijzonder tot hen gesproken is, en die zich naast de prediking bij voorkeur bedienen van allerlei dag- en weekbladen, om ze dienstbaar te maken aan de verbreiding hunner theologische vondsten.

Ook Dr. Kuyper, die zoo gaarne alle creatuur ziet buigen voor God Almachtig, heeft gemeend, dat de pers, die groote gave Gods aan de kinderen dezer eeuw, op de eerste plaats in dienst moet staan van den mensch om het Godsrijk op aarde uit te breiden. Hij kent daarenboven hare groote macht en de heerschappij, welke zij voert over den geest. Hij weet, dat het gesprokene woord zoo gemakkelijk vervliegt en weinig blijvende indrukken achterlaat, maar dat het geschrevene, vooral het telkens terugkeerende, ongemerkt en dieper doordringt in den geheelen mensch. Hij is er genoegzaam van overtuigd, dat de geest van den mensch zich zoo gemakkelijk assimileert met de woorden en denkbeelden, die hem telkens weer en onder allerlei gedaanten worden opgedrongen, en tintelend van waarheid is dus ook voor hem de versregel van den ouden Romein: „Gutta cavat lapidem, non vi sed saepe cadendo”.

Daar is echter nog eene reden, waarom Dr. Kuyper, als een geschikt middel om zijne ideeën te ontwikkelen, zijne keuze heeft doen vallen op de uitgave eener courant.

Met zijne geleerdheid alleen, met zijne universiteit, met zijn doctrinair toon, welke hij uit den aard der zaak in vele zijner werken aanslaat, komt hij niet genoegzaam in aanraking met het

eigenlijk gezegde volk. Ongetwijfeld komt dit alles ook zijne kudde ten goede, maar meest indirect en misschien eerst geheel na vele jaren van arbeid en strijd. In grootsche lijnen werkt hij wel gestadig voort aan het gebouw, maar intusschen verliest hij de „luyden”, die daar omdolen in de verstrooïing, niet uit het oog. Hij wil zijn geheele volk bereiken, en daarom komt hij elke week tot de zijnen en biedt hun eenige kolommen druks aan, waardoor hij meer bijzonder ingrijpt in het maatschappelijk en godsdienstig leven der huisgezinnen. Het kleine heiligdom binnentredend, geeft hij aan elk, die daar nederzitten, uit de volheid van zijn eigen rijkdom het voedsel der zuivere leer aan het verstand, bevrediging voor elke zielsbehoefte. Daar spreekt hij meer dan elders hunne eigene taal. Daar wordt hij dikwerf klein met de kleinen.

En hoedanig is zijne verschijning in hun midden?

Wij aarzelen niet het te zeggen: hij komt tot hen in de gestalte van een hoogepriester. Hij, die zoo afkeerig is van het priesterschap der Katholieke Kerk, hij neemt hier al de allures aan van een gezalfde des Heeren, van een door God geroepene evenals Aäron. Gelijk de olie der zalving, neerdruppelend op den baard van Aäron, den oud-testamentischen Hoogepriester afzonderde uit zijn geslacht en hem de eerste plaats verzekerde onder al het volk van Israël, zoo gevoelt ook Dr. Kuypers in zich eene hoogere wijding, en omhangt hij zich met zekere priesterlijke majesteit, wanneer hij optreedt onder de zijnen. De unctie, welke ten allen tijde van zijne lippen vloeit, zal door zijn volk worden opgevangen, als kwam zij van den H. Geest. Het is dan ook niet noodig, dat de Doctor nu en dan zijne artikelen onderteekent met den stereotypen naam „Kuypers”. Hij is steeds te herkennen, waar hij ook gaat en waar hij spreekt. Tusschen de karmozijnen granaatappelen, welke eertijds het boordsel van het opperpriesterlijk kleed versierden, rinkelden de gouden schelletjes om onder de Joden de komst van den Hoogepriester aan te kondigen. Zoo ook bij Dr. Kuypers. De klank zijner woorden

is onbedriegelijk. De kinderen zullen zich niet vergissen in de stem van hunnen geestelijken vader....

Wij gelooven nog eene andere overeenkomst te mogen zien tusschen Dr. Kuyper en den eersten vertegenwoordiger van Jehova bij het oude Israël. Eene gelijkenis van dieper zin en beteekenis.

Wanneer de Opperpriester der Oude Wet voor zijn volk optrad, droeg hij altijd de *Urim* en de *Thummim*, de leer en de waarheid, aan de voorzijde van den ephod. Ook Dr. K. zal nooit in *De Heraut* tot zijn volk spreken, of hij heeft zijn God geraadpleegd in de Schrift en zijn woord getoetst aan de leer en de waarheid, vervat in het boek der goddelijke openbaringen. Hij komt tot de zijnen, in de handen dragend de H. Schrift, het liber sacerdotalis, het hooge priesterlijk boek, de leer en de waarheid bij uitnemendheid. Niet zijn blad zoozeer, maar hij zelf is de heraut der openbaring, de tuba Dei, Gods wet en Gods wil vertolkend voor de luisterende schare, de majesteit des Heeren HEEREN, Zijn kracht en Zijne heerlijkheid ontvouwend aan het volk. Maar niet enkel, gelijk de Hoogepriester der Oude Wet uitwendig zichtbaar de leer en de waarheid aantoonde, neen, veelmeer is bij Dr. K. het woord Gods ingegaan in zijn geheelen persoon. Beide Testamenten schijnen in hem vleesch en bloed te hebben aangenomen. Hij spreekt de woorden des levens uit den vollen overvloed des harten. Zijne schrifturen, zijn woord, 't is niet een kunstig ingelegd mozaïek van bijbelteksten, een mozaïek waarin de lijnen der verschillende afscheidingen niet verborgen kunnen blijven. Neen, zijn woord schittert als een veelzijdig geslepen diamant, dat naar alle zijden den glans van het ééne zonnelicht weerspiegelt. Eene schilderij, waar de kleuren zacht ineenvloeien. Zijne uitdrukkingen en zinswendingen, zijn gedachtengang en zijne beeldspraak, de uitingen van zijn gemoed, zijn liefde en haat, zijn toorn en medelijden, 't is alles geheel schriftuurlijk. Door

zijn woord gaat de lyrische vlucht der profeten, de klagende toon van David, de zegezing van Moses, van Debhora en Judith, de vurige liefdepijlen van Paulus en Joannes. Hij verhaalt naar den boeienden trant der historische boeken, hij betooft den lezer door de navolging van den subliemen eenvoud der Evangelien.

En zoo heeft hij dan zijn woord geheel omgezet en als van gedaante doen veranderen door de verwe en den gloed van het Schriftuurwoord. De kracht en de majesteit, het pathetische, het teedere en bevallige, hetwelk de openbaringen Gods in het menschelijk woord beurtelings doen uitkomen, is geheel eigendom geworden van zijn geest.

Meer in het bijzonder weerkaatst hij in zijn woord de schoonheid van het Oostersche landschap. Ook deze „zoon der laauwe Westerstranden” verwijlt zoo gaarne onder de zoele, zachte Palestijnsche luchten, mijmerend bij het stille oppervlak der Galileesche meren, rustend onder de ruischende ceders of genietend van de bekoorlijkheid der weelderig begroeide bergruggen. De kruinen van den Thabor en van den Carmel verheffen zoo gemakkelijk zijn oog naar het goddelijke; een atmosfeer van heiligheid en vromen ernst doordringt zijn gemoed; en aldus mediteerend, weet hij den lezer met enkele sobere trekken van zijn penseel over te voeren naar dat eeuwig gedenkwaardige land, en in diens hart over te storten en uit te gieten, wat hij zelf daar gevoeld en gezien heeft,

Hij kent dat land met zijne bewoners, hunne zeden en gewoonten. Hij heeft al de eigenaardigheden hunner steden en vlekken bestudeerd, het karakter van den oosterling, de symboliek zijner kleederdracht. Hij kent dat land met zijne waterputten en zijne kameelen; het schamele verblijf van den joodschen bedelaar zoowel als de paleizen met hun goud van Ophir en hunne elpenbeenen gestoelten. Hij spreekt met u over de platanen zoowel als over de veldgewassen; over de roode anemoon en de bloeiende

roos aan den weg van Jericho; over de leliën van het veld zoowel als over de olijfboomen van Gethsemane.

En met zulk een apparaat van wetenschap, met zulk eene kennis van locale gesteltenis brengt hij nu zijne historische personen naar voren. Abraham, wegschuilende voor de zon onder de beschutting zijner tent; de schare der Joden, luisterend naar de bergrede des Heeren; Christus, toen hij onder het wuiven der palmen opging naar Jerusalem; den Heiland als een gevloekte hangende aan het hout, stervende op Golgotha. Elk woord uit hun mond, elke handeling, welke zij verrichten, erlangt nu hooger en rijker beteekenis. Hunne gestalte en gebaren, hun kleed, hun woord, hun lied past volkomen bij de natuur, die hen omgeeft, en het valt niet moeilijk om achttien en meer eeuwen terug te denken en ons te verplaatsen naar die heilige oorden, vanwaar eenmaal het heil der wereld is opgegaan.

Als Dr. Kuypers dus zijne predikanten verwijt, dat deze bij de studie der H. Schrift zich tevreden stellen met de lezing van het Evangelie, van den Brief aan de Romeinen, hoogstens van een enkelen profeet, dan zal niemand hem het recht ontzeggen om dit verwijt te doen hooren. Hij spreekt hier als machthebbende. Hij immers kent de Schrift, en hij kent haar geheel, van Genesis tot aan de visioenen van den H. Joannes.

De lezer houde ons ten goede, indien wij ons hier, tot staving van het bovengezegde, eene wel wat lange aanhaling veroorloven uit Dr. Kuypers meditatiën, welke geregeld iedere week een paar kolommen vullen van zijn theologisch orgaan. Wij wenschen voorloopig ons oordeel over deze bijbelexegese van den hoogleeraar op te schorten, in de hoop, dat wij in een slotartikel gelegenheid zullen hebben om ook over zijne ideeën en opvattingen van bijbelverklaring het onze te zeggen. Wij geven het volgende alleen als eene proeve van Kuypersaansche voorstelling, ontwikkeling en paraphraseering van schriftuurteksten.

Sprekend over Ps. LXX : 18 *Usque in senectam et senium*

(volgens den Statenbijbel Ps. 71 : 18. *Terwijl de ouderdom en de grijsheid daar is*), begint hij aldus zijne meditatie :

„Door de vier *jaargetijden* schept God de Heere vier werelden in één wereld, en zoo ook door de vier *leeftijden* doet onze God in éénzelfde menschelijk leven vier geheel verschillende levens uitkomen.

Het is éénzelfde wereld, die zich al de maanden des jaars voor Gods aangezicht om haar as wentelt, en enkel doordien God den gloed der zon iets terugtrekt of een weinig dichter naderen doet, laat Hij die wereld vier malen in een heel andere gestalte, in een gansch andere gedaante voorkomen, telken male met een eigen schoon en met eigen sprake van zijn majesteit.

De wereld *in den winter* is heel iets anders dan diezelfde wereld *in den zomer*. En toch, wie er een oog voor heeft, ziet in beide een eigen heerlijk uitschitteren, zooals uit Gods hand alleen zulk een schoon over het creatuur kan worden uitgestort.

Dat is rijkdom des Heeren **HEEREN**. Dat is het merk zijner Goddelijkheid. Uit een schier onnoembaar kleine oorzaak zulk een wonderbare uitwerking. Een uitwerking die tot in alles doordringt, en u reeds enkel in de *sneeuwvlok* en in den *waterdrop* twee gansch andere werelden vertoont en verzinnebeeldt, die evenals die *waterdrop* en die *sneeuwvlok* zelve toch in wezen één zijn, en ongemerkt de ééne in de andere overgaan.

En op soortgelijke wijze handelt God nu ook met uw eigen leven, met uw leven als mensch. Stel het op tachtig jaren. Dat is de volle maat, zoo we zeer sterk zijn. En dan gaat het, bijna met gelijke maat van telkens twintig jaren, vier malen om. Eerst een lente, tot ge volwassen zijt. Dan de zomer van uw leven in uw volle mannelijke kracht. Daarna de herfst tot uw zestig jaren voleind zijn. En eindelijk, met het sneeuw wit over den schedel, de winter uws levens tot God u afroept, en ge wordt uitgedragen naar het graf.

En ook hier zijn evenals bij de seizoenen de overgangen nauwlijks merkbaar; geeft elk dier leeftijden aan uw menschelijk leven een gansch ander aanzien; en bezit toch dat leven in elk dier vier eigen perioden een eigen uitnemendheid, waarin uw God en uw Schepper zijn scheppingsmajesteit verheerlijkt.

Nu is ongetwijfeld van deze vier menschelijke leeftijden de ouderdom het minst begeerd. In de weelde van zijn lente te bloeien en jong te zijn; als man of vrouw, gerijpt en gansch volwassen, in het leven mee te tellen; en zoo ook die herfstjaren te doorleven, waarin de vrucht vanzelf loslaat van de takken; dit alles bezielt en bekoort. Maar als de ouderdom en de grijsheid daar is, is er begin van versterving, van verkoeling, van inkrimping des levens, en bovenal zoo de nooddrift des levens niet te mild vloeit, zijn er weinige dagen zoo geducht en zoo gevreesd als de oude dag.

En daar is reden voor.

„De ouderdom komt met gebreken”, zegt een uit het leven gegrepen spreekwoord, en het valt niet tegen te spreken, dat zijn levenskracht te voelen wegvloeien, en het licht in het oog te voelen verduisteren, en de fijnheid van gehoor te zien afnemen, en in de vrijheid van beweging belemmerd te worden, ons hart niet toespreekt, maar ingaat tegen de zucht van onze natuur.

Voor al op het laatst wordt dit bang en benauwend, als het nadert aan wat de Prediker reeds voor duizend jaren bezong, als „de wachtters des huizes (dat zijn de beenen en armen) zullen beven”; als zijn gang onvast wordt en de maalsters in ons gebit zullen stilstaan; als „de twee deuren naar de straat” (dat zijn onze ooren) zullen gesloten worden; als de slaap weg is en de grijsaard wakker wordt, eer het dag is, „niet de stem van het vogeltje”; als de zangeresse, d. i. uw stem, zal neergebogen worden; als de amandelboom wit op zijn schedel zal bloeien; en als hij bang is op den weg, en hij ten slotte ineengekrompen en kromgebogen „als een sprinkhaan op den weg doolt, en alle lust hem zal vergaan”.

Hierin is een lijden, een zieltogen van de lampe des levens tot ze wordt uitgebluscht. Een langzaam sterven, nog eer de ure van het sterven slaat.

Een afleggen van de laatste schrede op den pelgrimsweg.

Want de mensch gaat naar zijn eeuwig huis, en zijn stof zal tot de aarde wederkeeren, als zijn geest wederkeert tot God die hem gegeven heeft.

Aldus is de weg naar ons Nebo, naar dien hoogen bergtop, van welks spitse God ons het Kanaän zal doen aanschouwen.

Ge kunt u toch, ook al hebt ge zelf geen Nebo of Hermon beklommen, nochtans den gang van zulk een bestijging wel voorstellen.

Eerst uren wandelen tusschen bloemgewas en boomgaarden door, om den voet van den berg te bereiken. Dat is de *lente* uwer jeugd. Dan een glooiend stijgen door eikenbosch en dennenwoud, beeld van manlijke *zomerkracht*. Daarna het woud achter u, en nu de hoge weide, waar geen boom meer tieren kan. En uit die *herfst* natuur, beklimt ge ten slotte het sneeuwveld, dat nooit wegsmelt, en snerpt de koude van de ijsvlakte u de huid stuk. Dat is bij het bergbeklimmen uw *winter*, het beeld van den ouden dag. En dan gaat het naar den hoogen top omhoog, tot eindelijk niets meer uw gezichtslinje breekt, en ge op dien top in aanbidding neerknielt, om uw God, die alleen groot is, in de majesteit zijner schepping te verheerlijken.

Beneden, in de vlakte der aarde, de koesterende gloed en de weelde van het bloemgewas, maar daarboven ijs en sneeuw, en een koude, die u doet ineenkrimpen. Maar toch juist op dien bevroren bergtop, te midden van die kaalheid en naaktheid der rotsklippen, *het dichtst bij den hemel*, het ruimst uw blik in de heerlijkheid en de majesteit van uw God”.

Een ander maal uitweidend over Ps. LXXIII: *Den winter, dien hebt Gij geformeerd*, zegt hij:

„Ook de winter niets dan een wondere schepping van de almachtigheid des Heeren.

Ook in de koude, die de gedaante des aardrijks verandert, onze God groot gemaakt.

Of, korter nog, met Asaf in Psalm 74 beleden: *Ook den winter, dien hebt Gij geformeerd*.

Alzoo die winter is er niet toevallig; wat die winter met zich brengt is geen spel of gril. Er zit ook in dien winter een *formatie*. Er spreekt zich ééne groote gedachte in uit, die haar boeien tijdelijk om heel ons leven slaat en tot in het kleinste doordringt.

Diezelfde God, die het paradijs zonder seizoenen schiep, heeft straks de ééne paradijsweelde in vier seizoenen uiteengebroken, en in elk dier vier een eigen heerlijkheid, telkens met den schaduwkant er bij, voor het oog getooverd.

En in die opvolging der seizoenen geeft uw God u onderwijs,

elken jare weer hetzelfde onderricht van zijn majesteit en macht, en van den ommegang uit het leven naar den dood en dan weer uit den dood naar het leven; een onderricht in beelden, even zinrijk als tot actie uitdrijvend; want gij zelf gaat in die seizoenen mee en ondergaat er den prikkel van.

In Israël kende men *onzen* winter niet. Alleen van den Hermon glinsterde de nooit smeltende sneeuw; maar overigens was de koude er nooit zoo snerpnd, en zat de Jordaan er nooit zóó vast als het ijs soms vast zit op onze rivieren.

En toch, wat heeft desniettemin de Schrift ons, kinderen van het noorden, niet veelszins den zin van wat de winter aanbrengt, vertolkt.

De sneeuw, die het aardrijk overdekt, is, hoe prachtig ook, toch een beeld des doods, en het eerst dat de Schrift er u van meldt is in het wit der melaatschheid, „*melaatsch, wit als de sneeuw*”.

„Wie zal bestaan voor Gods *koude*?” vraagt de Psalmist, en metterdaad de koude waarmede God alle leven kan doen stukvriezen is ontzettend. Aan noord- en zuidpool is die koude reeds zoo vreeslijk, dat geen menschelijke borst er, als het op het felst gaat, meer adem kan halen. En door neergelegde thermometers heeft men op de toppen der hoogste bergen een koude waargenomen, waarbij alle leven ophoudt.

En toch, wat is zelfs die koude nog vergeleken bij de koude die God heeft in de uiterste uiteinden zijner schepping, aan allen glans en gloed gespeend?

Zoo is er genade in de matigheid waarmee God voor u, op deze aarde, de warmte en de koude afwisselt. De ééne maal kon Hij u verzengen, een ander maal u doen verstijven. Daarin dat Hij zijn koude u aldus getemperd toezendt, spreekt derhalve zorgende, spreekt bewarende genade.

Maar toch zonder ernstig vermaan gaat geen winter voor ons voorbij; en altoos zijn er onder onze ouden van dagen, of onder onze zwakken van borst, licht vatbare naturen, die zelfs voor die getemperde koude niet bestaan kunnen, en voor wie die winter een bode des doods van hun God is.

„*Als* ze het voorjaar nog haalden, er zou nog hope zijn; maar de winter is kwaad”, zoo luidt dan het moedbenemend getuigenis, en

telken jare moet door de sneeuw heen in den harden grond weer graf na graf gegraven, om er de bezwekenen voor Gods koude in bij te zetten”.

Dan weder stelt hij zich zijn Heiland voor op het oogenblik, dat de wilde kreet der Joden: „Kruis Hem, kruis Hem” naar het heilig en eerbiedwaardig hoofd geslingerd wordt:

„Menschelijke wreedheid — zegt Kuyper — gaat dierlijken bloed-dorst te boven. Want ook het dier sist of brult wel, als het zijn prooi bespringt, maar enkel om schrik aan te jagen, en niet om duivelsch te kwetsen. Verder dan dorst naar bloed gaat het bij het dier niet, het is de mensch alleen die hunkert naar het merg in iemands ziel.

En dat booze hunkeren nu sprak in dat roepen van „*Kruis hem, kruis hem!*”

Immers dat riepen ze, niet in een afgelegen plek, maar zóó dat Jezus er bij stond; zóó dat Jezus het hooren moest; onderwijl ze hem daar zagen staan, en met hun duivelsch oog de uitwerking van hun moordgeroep op hun slachtoffer afwachtten.

De Joodsche natie is, als ze haar zelfbeheersching verliest en uit haar kalmte uitraakt, toch reeds zoo hartstoehtelijk.

Als Joden hartstoehtelijk worden, komen de klanken hun nog rauwer, bijna schor, uit de diepe keel.

Dat scherpe keelgeluid dringt zodoende nog snijdender in het oor van wie het moet aanhooren, en als het een moordgeroep wordt, ontaardt het in een gillen der razernij.

En die booze drift zweept nog geweldiger golfslag op, als zulk een kreet opstijgt niet uit een kleine groep, maar uit een onafzienbare menigte, die heel het marktplein vult.

Dan wordt dat roepen stormachtig, geweldig, alles overschetterend.

Van den éénen hoek van het plein opstijgend, plotseling naar alle hoeken in echo herhaald, en dan weer teruggolvend, om telkens en telkens weer herhaald te worden. Eén storm van menschelijke stemmen, uit het hart van duizend en nogmaals duizend opgewonden en op bloed beluste woestelingen, zich werpend op dien Eéne, die

daar staat en het aanhoort, en er met zijn aandoenlijk hart onder beeft.

Kruis hem, kruis hem !

Zoo schreeuwden de priesters het voor, en het volk schreeuwde en gilte het hun na, tot Pilatus zelf onthutst werd door de uitbarsting van zulk een hartstocht.

En of hij er al tegen insprak, het hielp niet. Weer brak de storm los, en daverde de lucht van het nog woedender gegil.

Altoos : Kruis hem, kruis hem !

Tot eindelijk Pilatus, de anders zoo onverschrokken Romein, bang werd, en zelfs met zijn soldaten het niet tegen dat stormen van den hartstocht dorst op te nemen.

Eerst toen Pilatus bukte en gehoorzaamde, en Jezus overgaf om gekruist te worden, toen eerst hield dat vreeslijk roepen, dat Jezus tot in de ziel deed sidderen, op.

Zoo is de schare, zoo is de aard der menigte.

Plotseling zal ze ontvlammen in geestdrift, in bewondering, in wat bijna aan aanbidding grenst. Hoe dikwijls had ze Jezus niet koning willen maken, en hoe snel viel ze met het *Hosanna* in, toen Jezus op de witte ezelin Jeruzalem binnenreed.

Maar even snel ontvlamt haar booze hartstocht. En dan kan niets haar stuiten. Dan maakt het besef van haar overmacht haar overmoedig, dwingziek, onverbiddelijk. Vraagt ze eenmaal om bloed, dan moet dat bloed ook vloeien, en vergiftigt de booze lust van het doen *sentire mori* ¹⁾ haar gegil".

Na deze aanhalingen kan het den lezer niet meer twijfelachtig zijn, in hoedanige kleur en gedaante *De Heraut* zich vertoont. Zijne verschijning is geheel geestelijk, zijn woord alleen er op berekend of om het „depositum fidei" onvervalscht te bewaren en over te leveren, of wel om de innigste roerselen van het

¹⁾ Het slachtoffer den dood doen gevoelen.

mystieke en bovenzinnelijke leven der geloovigen in beweging te zetten.

Naar het uiterlijk en in materieelen zin gelijkt *De Heraut* op de moderne dagbladen alleen door het formaat en de vierde pagina, welke door een zeer gering aantal advertentiën in beslag genomen wordt. Maar ook aan deze uitwendigheid heeft hij niet kunnen nalaten eene zekere wijding en eerbiedwaardigheid te geven. In de tint van zijn papier, in de fraaie lettervormen, in de nauwkeurige redactie en correctie wil hij er eenigermate uitzien als de folio-statenbijbel volgens de Leidsche overzetting.

Dit alles moet eene zekere duurzaamheid en bestendigheid verleenen, welke de vluchtige „ephemeriden” onzer eeuw niet kennen: een langer leven dan het leven van één dag.

Als zuiver theologisch orgaan heeft *De Heraut* voor politiek geen plaats beschikbaar. Eene opzettelijke bespreking van staatsaangelegenheden moet ge daar niet verwachten. Waar de verhouding tusschen Kerk en Staat Dr. Kuyper misschien voor een oogenblik mocht verleiden om zich te bewegen op het terrein van het burgerlijke leven, daar weet hij zich in te binden en de staatkundige vraagstukken slechts met een enkel woord aan te raken ter opheldering en verdediging van het Calvinistische kerkrecht. Hij disponeert genoegzaam over andere kolommen, waarin hij op staatkundig gebied de liberalisten, revolutionairen en katholieken naar hartelust kan te lijf gaan.

In *De Standaard* legt hij — zij het ook maar ten deele — het hooge priesterlijk gewaad af om zich te kleeden in het bureau-costuum van een voorlichter der publieke opinie of zich te tooien in de staatsierok van een Kamerlid. Daar kunt ge hem hooren spreken over de autonomie der gemeenten, over het vraagstuk der democratie, over de fnuiking der staatsalmacht, over het opbouwen der maatschappij als eene agglomeratie van zelfstandige, patriarchale familiën en meer dergelijke. Hoewel deze lievelingsdenkbeelden van Dr. Kuyper, naar zijn begrip, op

het innigst samenhangen met het Calvinistisch beginsel en zonder de erkenning en de huldiging van dit beginsel nooit geheel en al zullen verwezenlijkt worden; hoezeer onderwerpen, gelijk deze, gerangschikt plegen te worden onder de politiek-religieuze vraagstukken, die ook aan Gods woord moeten getoetst — den *Heraut*-lezer komen deze ideëen slechts zeer ter loops en nimmer geheel uitgewerkt of in gansch haren omvang onder de oogen. Hij wil den stillen, gemoedelijken ernst van den vrome daar niet verstoren door een onzalig en ongeestelijk politiek geschrijf. In *De Heraut* is Dr. Kuiper altijd en alleen hoogepriester en leeraar, en hij heeft daar, gelijk wij reeds zeiden, zelfbeheersching genoeg om elk vreemd terrein te vermijden en alles te laten en te zwijgen, wat niet hoogepriesterlijk zou zijn.

Aan het eind dezer regelen diene nog een kort woord over de letterkundige beteekenis van Dr. Kuiper's artikelen. Over de waarde en de kracht zijner logica handelen wij nu nog niet. Wij zien nog alleen op het kleed, waarachter hij zijne religieuze gedachten verbergt.

Al spreekt de Doctor ten allen tijde als een geloofsheld, als een bevrijder, die de verdrukte schare uit de worsteling van Egypte wil overvoeren naar het land der belofte, toch is zijn woord niet wat men genoemd heeft „de tale Kanaäns”. Wel vindt ge ook bij hem het zalige en zalvende woord van den 17de eeuwsehen Calvinist, wel gluurt hier en daar het stijve, onharmonische van den statenbijbel door de Kuiperiaansche volzinnen, maar dit alles beschouwen wij meer als eene in zijne oogen behagelijke letterdieverij, waardoor hij aan zijn woord een geestelijk cachet poogt te geven. Hij zou zijn persoon en zijn ambt te zeer moeten verloochenen, indien hij tot de zijnen sprak in het proza van Potgieter of Jacob Geel. Maar daarom heeft zijn stijl nog niet het dorre, stroeve en naargeestige der vrome

vaderen. Zijn woord is altijd het aangrijpende Schriftuurwoord — hoezeer ook naar de bijbelvertaling van 1626 — maar gehuld in een modern litterarisch gewaad.

Niet dat hij zich geheel in de school van een of anderen meester heeft gevormd: Dr. Kuypers is steeds geheel zich zelf. Toch blijkt het meer dan eens, dat hij met gretige ooren de schoonheidsmelodieën beluisterd heeft, welke hem uit de modellen der letterkunde hebben tegengeklonken, inzonderheid dat hij niet zonder groot voordeel den invloed der klassieken heeft ondergaan.

De bondigheid en de duidelijkheid van Kuypers' uitdrukkingen herinnert u aan de groote rhetoren en historici uit het bloeitijdperk der Latijnen. Gelijk bij deze, zoo volgt ook steeds bij Dr. Kuypers het juiste woord gewillig de gedachte. De weelderigheid, welke de beeldspraak der Oosterlingen kenmerkt, de warmte en de hartstochtelijkheid van hun licht te ontvlammen gemoed, weet hij in zijne schilderingen en verhalen dikwerf op meesterlijke wijze te temperen door zich te spiegelen aan de naïveteit en den eenvoud der ouden.

En tegelijk speelt door dit alles een zeker vernuft, eene eigenaardige levendigheid, die aan onze Fransche naburen zoo geheel en meestal bij uitsluiting eigen is. De opgewektheid, waarmede dit volk in zijn schoone, klankvolle taal u toespreekt, is ook het karakteristieke van Kuypers' woorden en perioden.

Daar is in hem iets schitterends gelijk het dichterlijk proza van Chateaubriand, eene vlugheid en eene lyriek gelijk de dichtmaat van Victor Hugo. Als een luchtige hinde, zoo snellen de korte, ranke zinnen vooruit. Vloeiend, los, helder komen zij naar u toe, klatrend en opspattend gelijk de kristallijnen druppelen van een waterval.

Evenwel, ook dit licht brengt schaduw mee.

Wanneer de schrijver niet zonder eenige ijdelheid die kinderen des geestes daar over het papier ziet huppelen en zwieren, valt het hem somwijlen moeilijk den dartelen geest in toom te houden.

De dans duurt wel eens tot laat in den avond. Dat Kuyper in die oogenblikken afdwaalt naar oppervlakkigheid en woordenpraal, dat het gemis aan wijsgeerige diepte alsdan verborgen wordt onder een melodieuzen vorm, zouden wij niet durven tegenpreken. Dan vooral schemert er ook nog te veel poging in zijn woord, dan dat hij gemoedelijk zou kunnen zijn gelijk een van Koetsveld of een Beets; hij zoekt dan te veel aan zich zelven en aan den lezer te behagen, om tot u te spreken met den gloed en de overredingskracht van een Da Costa.

Inzonderheid komt hij met zijn overvloed u overstelpen bij het aandringen van argumenten. In dichte rijen laat hij de manschappen op den vijand aanrukken, maar het kan niet ontkend worden, dat er voor het klemmende van zijn betoog hier of daar best een strijder zou gemist kunnen worden. „Nimium quod est — zegt Cicero — offendit vehementius quam quod videtur parum” ¹⁾. Zelfs een man als Kuyper ontkomt niet licht aan het gevaar, hetwelk iemand bedreigt, die veel schrijft. Wanneer hij zich echter weet te bedwingen, en teruggekeerd is naar de rustige majesteit der Schrift en de soberheid der klassieken, ja, dan heeft zijn woord iets ongemeen boeiends, dan tintelt er door al dien rijkdom van woorden ook een rijkdom van geest, die nooit zal nalaten om den lezer, hoe verscheiden van temperament of ontwikkeling ook, te bekoren en mee te slepen.

En hierin schuilt, naar ons begrip, het geheim van Kuyper's kracht, en tevens de groote reden van het succes, dat dikwerf zijne pogingen bekroont.

Want om ook naar het uitwendige zijn Calvinisme genietelijk te maken voor de „kleine luyden”, die zich wel isoleeren in het geloof, maar die toch ook kinderen zijn hunner eeuw; om ook

¹⁾ „Wat te veel is hindert meer dan wat te weinig schijnt!” Dit woord van den breedsprakigen Romein bevat eene voor alle tijden behartigenswaardige wenk.

daarbuiten sympathieën te wekken voor de beginselen, welke hij belijdt, beseft hij zeer goed, dat hij bij de allerwege heerschende vrijheidsbegrippen niet meer kan aankomen met de sombere hatelijkheden van Groen. De overheid, de coryphaeën der moderne theologie laten zich niet meer aanspreken in den impo-
neerenden, aristocratisch hoogen toon van dezen Calvinist.

Vast op het beginsel, hardnekkig en onbuigzaam als Calvin, heeft Dr. Kuyper van den anderen kant een afschuw van alle „Doopersche wereldmijding”, zooals hij het noemt, en weet hij zich te plooiën naar de opvattingen, de strevingen en den smaak van zijn tijd.

Dat echter de ontwikkeling van zulk een talent, de verspreiding van al die uiterlijke glansen op den duur niet bij machte is om de gebreken van het inwendige voor het oog te bedekken, wenschen wij in een volgend artikel uiteen te zetten.

(Slot volgt.)

M. A. THOMPSON.

HET ANTHROPOLOGISCH CONGRES TE GENÈVE

(23–29 Aug. 1896).

I.

Op het anthropologisch congres te Brussel (1892) hadden de *juridische* school, die in de eerste plaats de misdaad beschouwt, en de *anthropologische* school, die zich vooral met de studie van den persoon des misdadigers bezighoudt, een bond voor het leven gesloten. Er bestond, zoo hoopte men, veel kans, dat men bij een volgende vergadering in vrede en eendracht zou samenzijn, al was het verbond slechts een „mariage de raison” geweest. De plechtigheid had plaats bij het graf van den „type criminel”, dien men in meer dan eene lijkrede voor goed dood verklaarde, terwijl men er zich over verheugde, dat juist dit tijdig afsterven eene zoo gewenschte en, naar men verwachtte, zoo vruchtbare verbintenis mogelijk gemaakt had. De leden der Italiaansche school, de Lombrosisten, ontevreden, dat men op het congres van Parijs aan het leven en aan de levensvatbaarheid van hun troetelkind „le type criminel” geen geloof had willen slaan, waren te Brussel met klem en nadruk ... weggebleven.

Onder de voorwaarden was opgenomen :

1°. dat men zich vooral met de studie der feiten zoude bezighouden;

2°. dat men de groote vragen over de grondslagen van het recht en de zedelijkheid zou laten rusten; en

3°. dat men zou onderzoeken, wat er zou kunnen gedaan worden om de misdaden te keeren en de misdadigers te verbeteren.

De voorwaarden zijn echter niet volkomen nageleefd, en de zoete hoop op een minzaam samenzijn is te Genève niet geheel verwezenlijkt.

Het verwondert ons niet.

„Wat op 's harten grond leit,
Dat welt me naar de keel: ik word te stijf geparst
En 't werkt als nieuwe wijn, die tot de spon uitberst”

zingt vader Vondel.

Op 's harten grond nu liggen bij de meeste menschen èn de innige overtuiging, dat God de oorsprong is van alle zijn en van alle leven, dat Zijn wil de grondslag is van elke wet, èn de zekerheid der eigene vrijheid van willen, èn het bewustzijn der persoonlijke verantwoordelijkheid. Daarmede in strijd echter is eene ontkenning, die er behoefte aan gevoelt, zich in zeer absoluten vorm uit te spreken, alsof ze door een boud beweren tot bevestiging kon worden.

In weerwil van de aanmaning van den voorzitter, Dr. Ladame, om „het te Brussel gesloten verbond gestand te doen”, en zeker tegen het gevoelen der meerderheid — die de woorden van den President der Zwitsersche Republiek: „Dat besluit hetwelk aan den vrijen wil en aan de verantwoordelijkheid de ruimste plaats inruimt, zal zeker voor den vooruitgang het bevorderlijkst zijn” met gejuich begroette — meende een der leden den Staat als de hoogste en soevereine oorzaak van alle recht te moeten prijzen.

De Russische Senator Zakrewsky, die dit stuk bestond, terwijl hij tegeliktijd de geheele crimineele anthropologie met onwetenschappelijke heftigheid als een „samenraapsel van ongelijksoortige dingen” bestempelde en tusschen haar en het recht niet meer verband wilde zien dan er „tusschen het recht en de geologie of de astronomie” bestaat, werd door den Eerw. Heer M. De Baets van antwoord gediend.

De welbespraakte aalmoezenier was even gelukkig als vroeger te

Brussel, want met één slag verdedigde hij zoowel de grondslagen der moraal als het goed recht der „wetenschap van den misdadiger“:

„De Staat kan de schepper van het recht niet zijn; ware hij het wel, dan zoude de partij, die aan het roer is, 't in hare macht hebben aan de schreeuwendste onrechtvaardigheden het heilig merkteeken der gerechtigheid op 't voorhoofd te drukken. Boven de parlementen, de rechters en de geneesheeren is er eene norm: het natuurrecht, dat voortvloeit uit de natuur der dingen, zooals de Schepper ze gewild heeft.

Maar tegenover deze norm staat een mensch, die haar door zijn verstand moet erkennen en die er zijn wil mede in overeenstemming moet brengen.

Hierin ligt de oorsprong der verantwoordelijkheid en der toerekenbaarheid.

De mensch is echter geen wezen, dat koud en lijdzaam de wet beschouwt om er zijne handelingen naar te regelen; neen, hij heeft prae-dispositiën, driften, opwellingen; hij ondergaat invloeden van buiten.

En dat is 't, wat de anthropologie bestudeert; dat is het eigen voorwerp dezer wetenschap, die noodzakelijk bij de spiritualistische theorie der verantwoordelijkheid hoort en haar aanvult”.

Een levendig applaus bewees, dat de Eerw. Heer De Baets uit het hart van de meeste aanwezigen gesproken had, en leert ons, dat de waarheden: boven de natuur staat God, de mensch bezit een kennend verstand en een vrijen wil — waarheden, die de grondslag zijn van de overtuiging, dat ons christelijk geloof een redelijk geloof is — vrij mogen uitgesproken worden in de vergaderingen der wetenschap en weerklank vinden in de harten.

't Doet goed te vernemen, dat zulke woorden met instemming begroet werden in de aula der door Calvijn gestichte universiteit.

De discussie over beginselen was hiermede nog niet ten einde.

Dr. Dimitri Drill (Moskow) had een rapport ingezonden over *De grondslagen en het doel der strafrechtelijke verantwoordelijkheid*. Volgens de usantiën zou dit rapport, wegens de afwezigheid van

den opsteller, niet besproken worden, maar op verzoek van Foinitski (St. Petersburg) besloot de vergadering, het debat daarover toch te openen.

Volgens den Russischen geleerde is het begrip der verantwoordelijkheid een erfdeel, dat vroegere geslachten aan het huidige menschdom hebben nagelaten. Eeuw op eeuw heeft aan dat begrip gearbeid, en van het werk van elke eeuw is er in dat begrip een spoor, een restje te vinden. Naarmate bijzondere omstandigheden het vorderden, of verschillende sociale factoren van invloed waren, werden er nieuwe elementen in dat begrip opgenomen; en al zijn ook de omstandigheden verdwenen of die factoren werkeloos geworden, het begrip zelf draagt nog de sporen van hun invloed.

Dr. Ferri (Pisa), zoo niet het hoofd dan toch een der voornaamste leden der Italiaansche school, stond toen op, om te verklaren, dat hij (en de zijnen?) den grondslag der verantwoordelijkheid in het maatschappelijk samenleven zochten. Dit samenleven is voordeelig voor het individu, maar sluit tevens verplichtingen in voor hem, die van de voordeelen wil genieten.

Eene der eerste verplichtingen is wel deze, dat men de voorwaarden eerbiedige, zonder welke eene maatschappij niet kan bestaan. Hij (Ferri) begrijpt slechts twee theorieën, die beide logisch zijn: de eene, welke eene hoogere norm erkent, die door het goddelijk gezag wordt voorgeschreven aan den vrij-willenden mensch, wien dan de plicht is opgelegd, zich volgens die norm te gedragen — de andere, welke noch met goddelijke wet, noch met vrijen wil rekening houdt, maar slechts de sociaal-physiologische wet erkent, volgens welke het organisme, dat men maatschappij noemt, zich tegen elke hem nadeelige handeling verzet en de stoornis door eliminatie doet verdwijnen.

Een middenweg bestaat hier niet; men moet met den Eerw. Heer De Baets aan God en aan den vrijen wil gelooven of evolutionist zijn (in materialistischen zin altijd). Alle andere theorieën,

die den vrijen wil ontkennen en de verantwoordelijkheid als basis van het strafrecht willen behouden, zijn zonder waarde.

De leer, welke het bestaan van God en den vrijen wil erkent, heeft (volgens Ferri) de opwerping uit de vóórkennis van God (praescientia) tegen zich, en het gaat niet aan, de strafwet op den vrijen wil en de toerekenbaarheid te vestigen, wijl deze niet door iedereen erkend worden, o. a. door hen niet, die zooals hij (Ferri) atheïst zijn. Men moet dan wel tot de beginselen der Italiaansche school zijn toevlucht nemen.

De Eerw. Heer De Baets had den tijd niet, den vurigen Italiaanschen spreker, die, het zij te zijner eere gezegd, de spiritualistische theorie op edele en waardige wijze ontvouwde, op de groote en primaire inconsequentie van het geheele materialisme, dat gevolgen zonder oorzaken aanneemt, te wijzen, en kon nog minder de waarde der objectie door een breed betoog ontzenuwen. Er waren slechts 25 minuten beschikbaar, en er stonden nog drie sprekers op de rol.

Toch vond hij nog gelegenheid om te verklaren, dat, daar het door hem verdedigd systeem, volgens het getuigenis der tegenstanders, logisch is, hij terecht aan zijne theorie de voorkeur geeft, omdat zij niet slechts de wettelijke, maar ook de zedelijke verplichtingen in zich besluit en verklaart, en daarenboven door de Openbaring bevestigd wordt. Zij alleen vormt een schoon geheel, dat allen twijfel uitsluit, terwijl de andere systemen op tegenspraak uitloopen.

Dr. J. Maus (Brussel) bracht daarop de discussie terug tot het eigenlijk standpunt der anthropologie: de studie der veranderingen en der invloeden, welke den vrijen wil, dien hij als den hoeksteen van het geheele gebouw der verantwoordelijkheid erkent, kunnen belemmeren of tot werkeloosheid doemen, en dientengevolge de verantwoordelijkheid kunnen verminderen of opheffen.

De morgenzitting van 27 Aug. was woelig geweest; spiritualisten en evolutionisten hadden schrap tegen elkaar gestaan.

Een tochtje op het meer van Genève, een gezellig onder-onsje bracht kalmte en bezinning.

Den volgenden dag hernieuwde men de reeds te Brussel gesloten overeenkomst, om de wijsgeerige en godsdienstige zijde van het vraagstuk uit te sluiten, omdat deze in eene vergadering van filosofen en theologen dient beschouwd te worden, en het voor de anthropologie noch passend noch voordeelig is zich daaraan te wagen.

't Was de Belgische oud-minister Lejeune, die met een bezadigd woord veel tot de entente cordiale bijdroeg. Hij betreurde 't, dat Ferri zijn atheïsme gelucht had, omdat de anthropologie, die daarmee niets te maken heeft, door zulke uitdrukkingen gevaar loopt haar crediet te verliezen. Daarbij gaf hij aan, hoe o. a. op het gebied der straffen eensgezinde werking, bij principieel verschil van meening, kon verkregen worden :

„De heer Ferri beschouwt den misdadiger als een anti-sociaal wezen; wij zien in hem een verantwoordelijk wezen, maar dien men slechts straffen moet in zoover als hij schadelijk is voor de maatschappij.

De heer Ferri ziet in de repressieve maatregelen slechts eene zelfverdediging der maatschappij; wij zien er eene wezenlijke straf in, maar die slechts in die mate toegepast mag worden, als zij voor de verdediging der maatschappij noodig is”.

Dr. Ferri betuigde zijne instemming met deze woorden en nam terug wat er in zijne woorden heftigs of onaangenaams kon gelegen hebben.

De vrede was hersteld, en met de noodige wetenschappelijke kalmte luisterde men naar een rapport van J. Maus, advocaat te Brussel.

De vrede is geteekend. Zal hij voor 't vervolg bewaard blijven? Wij hopen het, maar wij zijn niet zonder vrees.

Het terrein immers, waarop zich de „anthropologie criminelle” beweegt, ligt zoozeer tusschen de gebieden der theologie en der philosophie ingesloten, dat bij eenigszins ruime beweging allicht de grenzen overschreden zullen worden. Maar wij zien daar geen kwaad in. Een flink en ruitelrijk uitspreken der beginselen is nuttig zoowel voor de geleerden, die op de congressen samenkomen, als voor de velen, die lezen wat daar gesproken is. En valt er dan ook al eens een woord, dat heviger is dan noodig, dan is toch zooveel gewonnen, dat men duidelijk weet wat men aan elkander heeft. Waardeering en samenwerking zijn, dit congres heeft het wederom geleerd, daarom niet uitgesloten.

Wij hebben de philosophische en theologische discussiën 't eerst besproken, omdat wij meenden, dat deze den lezers het meeste belang zouden inboezemen. Wenden wij ons nu tot een ander gedeelte der verhandelingen, tot de besprekingen van den „type criminel”.

Vooraf echter nog eene kleine opmerking op het concordaat, dat Lejeune voorstelde.

Zou het waar zijn, dat de maatschappij, of zij, die met het gezag bekleed zijn, slechts het anti-maatschappelijke eener handeling moeten weren en slechts zoover in 't straffen mogen gaan als de maatschappelijke zelfverdediging eischt?

Zijn zij niet tevens op zekere wijze stedehouders van een veel hooger gezag, en hebben zij den plicht niet voor de eer van dat gezag in te staan en te waken?

De spiritualist, die in zijn codex strafbepalingen tegen zulke misdrijven opneemt, kan gerust zeggen, dat hij de maatschappij blijft verdedigen, daar volgens hem, en terecht, alle gezag schade lijdt, waar het hoogste gezag openlijk miskend of gelasterd wordt — maar de materialist is dan weer voor zulke samenwerking niet te vinden.

II.

Het verdrag van Brussel was over het graf van den „type criminel” tot stand gekomen.

Die doode is te Genève voor een korte wijle opgestaan en heeft voor een oogenblik de wetenschappelijke eendracht verstoord. Er is echter geen reden om zich over die stoornis te bedroeven.

In de middagzitting van 24 Aug. werd een rapport van Lombroso over; *De nieuwste vorderingen der crimineele anthropologie* ter tafel gebracht. In die verhandeling werden anomalieën van den schedel en het geraamte, van de wervels en van de hersenen besproken; daarna kwam de verwantschap tusschen den misdadiger en den wilde en vooral de overeenkomst tusschen de spelen der wilden en die der misdadigers aan de beurt. Lombroso eindigde met te verklaren, dat zijn „type criminel” nog leefde.

Dr. Naecke (geneesheer a. h. krankzinnigengesticht te Hubertusburg) nam daarop Lombroso onder handen. In Duitschland, zoo verklaarde hij, had men niet kunnen vinden wat Lombroso in Italië beweerde ontdekt te hebben; vooral niet de anomalieën der hersenen:

„Het absoluut karakter zijner denkbelden heeft Lombroso tot het stellen van paradoxale beweringen verleid, die men niet als ernstig moest opnemen”.

Dr. Forel vestigde er de aandacht op, dat Lombroso zijn vroeger exclusivisme reeds gedeeltelijk had laten varen en ook andere dan de anatomische kenteekenen van den geboren misdadiger mede in aanmerking had genomen:

„’t Was, zooals Lombroso gezegd had: men moet alle noten hooren eer men over de muziek kan oordeelen. Vele der door Lombroso aangegeven kenteekenen behooren echter volstrekt niet tot het orkest; zoo zijn die, welke aan het geraamte ontleend zijn, van geene waarde, en doet men beter zijne aandacht vooral aan de hersenen te wijden”.

De „type criminiel”, pas van den doode opgestaan, begint aanstonds weer te sterven.

Dr. Ferri, sprekend in naam der Italiaansche anthropologen, staat den ongelukkige in zijne laatste ure bij.

Dr. Dallemagne (Brussel) stelt de categorische vraag:

„Blijft Lombroso volhouden, dat er een type bestaat, die aan den misdadiger en slechts aan dezen eigen is? Zoo ja, dan zullen wij de discussie daarover openen. Zoo neen, dan constateer ik met genoegen, dat de stichter der anthropologische school van zijne gewaagde en onjuiste beweringen teruggekomen is”.

Dr. Ferri gaf de door Dr. Dallemagne gevraagde verklaring.

„Nooit heeft de Italiaansche school er aan gedacht, den voorrang toe te kennen aan de anatomische factoren der misdaad, bij uitsluiting der andere; zij erkent, dat men met de anatomische ook de *psychische* ¹⁾ en de sociale factoren moet beschouwen.

De misdadiger is eene samengestelde persoonlijkheid; wat hem innerlijk eigen (*intrinsique*) is, steunt, bij slot van rekening, op zijne anatomische constitutie; daarom hecht de Italiaansche school aan deze elementen zulke groote waarde; maar *zij beschouwt ze niet als den doorslag gevend*. In weerwil van zijne anatomische constitutie kan de mensch, wanneer hij zich in een geschikt milieu bevindt, braaf blijven”.

Requiescat! mogen we wel zeggen; de „type criminel” is dood, en zijn dood is door Ferri in naam der Italiaansche school geconstateerd.

Een zaakrijk rapport van Dr. Dallemagne: *Degeneratie en misdadigheid* trachtte orde te brengen in de verwarring, welke tot nog toe op dit punt geheerscht heeft.

Een zeer nuttig en zeer verdienstelijk werk.

Zonder te onderscheiden immers, heeft men tot nu toe degene-

¹⁾ Wij cursiveeren.

ratie en misdadigheid, de „degeneratie-type” en de „misdadige type” dikwijls, als waren ze identiek, met elkander verwisseld; heeft men de degeneratie den bodem genoemd, waarop de misdaad moest ontspruiten, en de misdaad als uiterlijk teeken der degeneratie beschouwd.

Dr. Dallemagne maakt zoowel van den misdadiger als van den gedegeneerde eene afzonderlijke studie, maar stelt zich bij den eerste de vraag: welke is de invloed van eene degeneratieve praedispositie? en onderzoekt bij den laatste, in hoeverre zijne ziekte met de misdadigheid in verband staat.

Er zijn — en ieders ervaring is voldoende om de juistheid zijner bewering in te zien — idioten, zeker de meest gedegeneerden, die hoegenaamd niet misdadig zijn, en van den anderen kant zijn er misdadigers, die hoegenaamd niet gedegeneerd zijn. In beide gevallen staan degeneratie en misdadigheid tot elkander in omgekeerde verhouding. Tusschen beide staan gedegeneerden, bij welke de ontaarding in verschillende mate op de handelingen van invloed is.

Zoo kan het verstand ontbreken, terwijl de driften blijven bestaan; of het verstand verzwakt zijn, zoodat het zich niet aan vreemden invloed (suggestie) kan onttrekken. Bij anderen weder is het zenuwleven zoo opgewekt, dat de indrukken van buiten tot eene te hevige reactie, die zich aan alle remmende invloeden onttrekt, aanleiding geven.

Degeneratie en misdadigheid zijn dus twee verschillende zaken, die afzonderlijk kunnen voorkomen, die echter ook, met elkander in één individu vereenigd, op elkander kunnen inwerken.

Het besluit, dat wij uit al deze discussies kunnen trekken, is wel geen ander, dan hetgeen wij in onze artikelen over *De Mensch* neerschreven: er bestaat *invloed*, maar zoolang de rede niet in hare werkzaamheid gestoord wordt, oefent de degeneratie geen *dwang* uit.

Later gaf Dr. Minovici (Bucharest) nog eenige *Statistieke opmerkingen met betrekking tot de crimineele anthropologie*, die volstrekt niet Lombrosistisch getint waren.

In de laatste zitting meende de voorzitter, hoewel hulde brengend aan Lombroso en zijne school, omdat zij den stoot tot eene krachtige beweging gegeven hadden, toch de heftigheid te moeten wraken, waarmee sommige Italiaansche congresleden waren opgetreden. Lombroso raakte hierdoor opgewonden, liep, nadat reeds de sluiting van het congres verkondigd was, naar het spreekgestoelte en riep, dat hij niets aan zijne theorieën veranderd had en er ook niets aan zoude veranderen, en dat hij niet kon verdragen, dat men zeide, wat niet waar was.

Deze uitval kon echter zijn „type criminel” niet meer redden.

III.

„Een der karaktertrekken van dit congres is de overvloed van mededeelingen over practische vraagstukken”. De voorzitter mocht in zijn sluitings-rede deze woorden zonder vrees voor tegenspraak uiten.

Want, al hadden theoretische discussiën veel tijd in beslag genomen en vele gemoederen warm gemaakt, de ingediende rapporten bewijzen, dat vele leden zich vooral de vraag gesteld hadden: wat kan er gedaan worden? Laten we een gedeelte althans der misdaden voorkomen, door de verwaarloosde kinderen op te voeden — ziedaar een eerste en zeer voornaam punt, waarop de aandacht der congresleden gevestigd werd.

Werkelijk er zijn kinderen, die voor de misdaad opgroeien. Niet, dat zij of door afstamming of door milieu onherroepelijk gedoemd zijn boosdoeners te worden, maar de neigingen, welke hun door erfelijkheid wellicht eigen zijn, worden door hunne omgeving zoozeer in de richting der misdaad gestuurd, dat velen van hen misdadigers worden. In Italië zijn een vijfde van hen, die met den strafrechter in aanraking komen, kinderen.

Opvoeding is dus voor zulke verwaarloosden een dringend vereischte.

Opvoeding, waarbij op iederen toestand gelet wordt en met ieder karakter rekening wordt gehouden. Dat was de conclusie van het rapport van Laschi zoowel als van het rapport, dat door den Eerw. Heer M. De Baets en Dr. De Bach gezamenlijk was ingediend.

In den loop der besprekingen over dit onderwerp vestigde de Eerw. H. De Baets de aandacht op de stichting van Bartolo Longo te Valle di Pompei en sprak den wensch uit, dat alle landen zulke gestichten, bestuurd door den geest der christelijke caritas, mochten bezitten.

Dezelfde wensch bezielde onze katholieke kamerleden, toen zij hun program samenstelden. En terecht; geene werkelijke opvoeding, die het hart verbetert, den wil ten goede leidt, zonder de hulp van den godsdienst. Die hulp werd dan ook op het congres, behalve door De Baets, ook door Lejeune, Minovici en door Lombroso zelf ingeroepen.

Wij gelooven niet, dat deze allen aan den godsdienst denzelfden invloed toeschrijven en denzelfden rang toekennen, maar het is een verblijdend teeken, dat mannen van verschillende richting „par la force des choses” tot den godsdienst hunne toevlucht moeten nemen.

Dr. P. Aubry (Frankrijk) heeft een rapport ingediend over *De invloed der pers op de misdadigheid*.

Over dit rapport heeft geene discussie plaats gehad. Wij weten dus niet, in welken zin hij dien invloed beoordeelt. (De akten van het congres zijn nog niet verschenen.) Zeker is het, dat indien iemand zich tot misdadiger wil „ausbilden”, hij zich slechts op sommige couranten behoeft te abonneeren. Eene wetgeving, die aan deze soort van pers-vrijheid paal en perk kon stellen, zou o. i. zeer opvoedend werken en menige misdaad voorkomen.

Dr. Struelens (Brussel), Dr. Foret en Dr. Legrain (Ville-Evrard,

Frankrijk) bespraken den invloed van het alcoholisme. In Genève evenals hier te lande waren allen het eens over den schadelijken invloed van den alcohol zoowel op het individu als op zijne nakomelingschap. Maar, evenals hier, waren de meeningen verdeeld op het stuk van drankbestrijding. De eenen waren voor geheel-onthouding, de anderen voor wering van gedistilleerd en voor matig gebruik van de gegiste dranken.

Dr. Legrain wenschte de onverbeterlijke dronkaards te interneeren, om hun te beletten familievaders te worden en hun kinderen een geschokt gestel als droevig erfdeel na te laten; een maatregel, die, dunkt ons, een stap is op den weg naar een staats-absolutisme van de ergste soort. Wil men dit kwaad voorkomen, dan trachte men de andere der contracteerende partijen te overreden, nimmer een dronkaard tot echtgenoot te nemen. Men zal dan de persoonlijke vrijheid eerbiedigen en een goed werk doen. Dat dikwijls alle moeite vergeefs zijn, moet niet ontmoedigen.

Over verschillende aanleidingen tot, liever dan oorzaken van, misdaden werd nog het woord gevoerd door Prof. Lacassagne (Lyon): diefstallen in de groote magazijnen (*vols à l'étalage*); Prof. van Hamel (Amsterdam): de bestrijding van het anarchisme; Prof. Alimena (Napels): de huiselijke omgeving met betrekking tot den geërfden aanleg, e. a.

Misdaden zullen er echter, in weerwil van alle zorgen om ze te voorkomen, blijven bestaan, en misdaden moeten gestraft worden. Welken zin men aan dat woord hechten moge: bescherming der maatschappij, zelfverdediging — het loopt toch altijd voor den strafschuldige op iets onaangenaams uit, op iets, wat dus althans één der eigenschappen der straf heeft.

Men verliest tegenwoordig het eerste en voornaamste karakter der straf meer en meer uit het oog; de straf is voor de meesten geene wraak meer voor de geschonden gerechtigheid, en slechts ten halve maar eene eigenlijke afschrikking voor anderen. Voor

dit laatste karakter der straf treedt de maatschappelijke zelfverdediging meer en meer op den voorgrond. Dit blijven wij betreuenswaardig vinden.

Voor een ander doel der straf, de verbetering van den schuldige, heeft men echter heel wat over. Verre van ons dit af te keuren. Wie een mensch gewonnen heeft voor de samenleving, wie een misdadiger tot beterschap gebracht heeft, heeft een goed werk verricht.

Op het congres te Brussel werd de wensch uitgedrukt: „*De voir compléter la feuille de renseignements jointe actuellement aux dossiers criminels et correctionnels par une feuille de renseignements relatifs à la personnalité physiologique, psychologique et morale de l'individu, afin de permettre aux magistrats et aux avocats de juger de l'opportunité d'une expertise médicale*”.

Dr. J. Maus (Brussel) zette in een uitvoerig rapport te Genève uit elkander, op welke wijze zulk een onderzoek — hetgeen voor jeugdige misdadigers te Parijs o. a. en aan verschillende rechtbanken in België reeds is ingevoerd — behoorde te geschieden.

Het doel van den rapporteur is echter niet uitsluitend de verwezenlijking van den te Brussel uitgesproken wensch. Kan dit onderzoek ontlastende momenten aan het licht brengen, die tot strafvermindering aanleiding geven, of een volslagen gemis van verantwoordelijkheid doen erkennen, het dient tevens om de straf — Dr. Maus blijft het woord „*peines*” gebruiken en blijkt het straffend karakter dier „*peines*” niet uit het oog te verliezen — meer persoonlijk te maken dan ze tot nu toe was. Want, blijft de handeling strafwaardig, de persoon, die ze bedrijft, moet de straf ondergaan, en daarom, meent Dr. Maus, moet ook de keuze der straf zich richten naar den persoon.

De veranderingen door Dr. Maus voorgesteld eischen eene geheele decentralisatie der rechtdoening, en Prof. Van Hamel, hoewel overigens met den rapporteur eens, vreest van zulke decentralisatie slechte gevolgen.

Wij missen de bevoegdheid om in dezen een oordeel te vellen.

Er is in die voorstellen wel iets, wat ons aannemelijk en voor verwezenlijking vatbaar voorkomt... maar of het doenlijk zal zijn voor éézelfde feit (objectief) een twintigtal verschillende straffen in de wet gereed te hebben voor twintig verschillende personen — physiologisch, psychisch, sociaal verschillend — ??? en of het zal blijken goed te werken?

Een ander onderwerp, dat op het congres druk besproken is — en 't zal het laatste zijn, waarmede wij den lezer lastig vallen — is *La sentence indéterminée* (veroordeeling voor onbepaalden tijd) geweest.

In België bestaat reeds eenigen tijd de „voorwaardelijke veroordeeling”, d.w.z. eene veroordeeling, waarbij, in bepaalde omstandigheden, de straf uitgesteld wordt en de veroordeelde vrij blijft, mits hij zich goed gedrage. Heeft zijn gedrag het uitstel over een bij de wet bepaalde termijn gerekt, dan is de straf geheel vervallen. De „onbepaalde veroordeeling” is nagenoeg het tegendeel van de voorwaardelijke.

Voorwaardelijk veroordeeld wordt hij, die voor 't eerst en wegens lichtere vergrijpen met den strafrechter in aanraking komt — de „onbepaalde veroordeeling” is voor den „onverbeterlijke” bestemd, d.w.z. voor den „recidivist”, die, nauwelijks uit de gevangenis ontslagen, zich opnieuw aan hetzelfde misdrijf schuldig maakt. De voorwaardelijk veroordeelde blijft vrij, totdat hij door een nieuw feit zich de uitgesproken straf op den hals haalt; de onbepaald veroordeelde wordt achter slot en grendel gezet, totdat hij door goed gedrag zijne invrijheidstelling verdient heeft, en kan weer ingerekend worden, zoodra blijkt, dat zijne verbetering slechts schijnbaar was.

Op het congres te Brussel sprak Prof. Thiry (Luik) over dit onderwerp, te Genève was Griffith de inleider en Prof. Van Hamel de ijverigste verdediger.

Twee der lievelingsdenkbeelden der anthropologische school zijn in dit onderwerp vereenigd „l'individualisation de la peine”,

doordat voor ieder de straf verkort of verlengd wordt, naarmate zijne persoonlijkheid dat noodig maakt, en „la défense sociale”, welke verkregen wordt, door dengene geïnterneerd te houden, die voor de vrijheid niet geschikt geacht wordt.

Bezieet men dit desideratum der anthropologische school van den kant der te verdienen vrijlating, en denkt men daarbij alleen aan de verbetering van den misdadiger, dan heeft het zeer zeker iets verlokkelijks. Let men echter op de gevangenhouding voor onbepaalden tijd, dan vraagt men zich af, of de misdadiger, indien 't ook de *persoon* is, die de straf ondergaat, in 't vervolg gestraft zal worden voor hetgeen hij *is* en niet meer voor hetgeen hij *gedaan heeft*? Vestigt men zijne aandacht op de „hernieuwde gevangenzetting”, dan is er weinig onderscheid tusschen de vernieuwde straf en eene nieuwe veroordeeling, zooals thans, bij gelegenheid van een nieuw misdrijf van dezelfde soort, gebruikelijk is. Kan de „onbepaald veroordeelde” opnieuw geïnterneerd worden op grond van misdrijven of overtredingen, die wel het oordeel: „hij is niet verbeterd” rechtvaardigen, maar hem geene eerste veroordeeling op den hals zouden halen — dan is, dunkt ons, de vraag gerechtvaardigd, of wij nog in de eeuw der „vrijheid” leven.

„Onbepaalde veroordeeling” met een maximum van straftijd werd slechts als een overgangsmaatregel voorgesteld. De Italiaan Ferri, overigens een voorstander van dit systeem, wenschte — om de uitvoering mogelijk te maken — eene hervorming der geheele rechterlijke macht, te beginnen met het universitair-onderwijs en eindigende met de instelling van commissiën, die zouden moeten beslissen, of een voor onbepaalden tijd veroordeelde vrijgelaten kan worden of niet.

Dr. Gauthier — insgelijks een aanhanger van deze leer — meende echter te moeten opmerken, dat Ferri het terrein der crimineelee anthropologie verlaten had en bezig was om kasteelen te bouwen . . . in de lucht.

Wij zijn aan 't einde van ons overzicht. Wanneer de akten van het congres verschijnen, doet zich misschien de gelegenheid voor, een of meer punten in 't bijzonder te bespreken. In weerwil van enkele zeer geanimeerde debatten, heeft er tusschen de leden een zeer vriendschappelijke verhouding bestaan en was het duidelijk, dat men elkander waardeerde en ernstig, elk volgens zijne zienswijze, tot heil der maatschappij wilde werken.

Toch blijkt uit de handelingen van dit congres evenals uit die der vorige, dat slechts die veranderingen verbeteringen zijn en slechts die theorieën een werkelijken vooruitgang mogen heeten, welke in overeenstemming zijn met de waarheden :

de mensch komt van God, en alle wet ontleent hare verbindende kracht aan het gezag van God ;

de mensch is vrij en voor zijne daden verantwoordelijk.

Rolduc.

J. M. L. KEULLER.

AANTEEKENINGEN OP PROF. MOLL'S
„ANGELUS MERULA”.

Het gaat in de boekenwereld als in de burgerlijke maatschappij: van de eene kennismaking komt men tot de andere. Bezig zijnde met gegevens te verzamelen betreffende Nicolaas van Nieuwland, den eersten bisschop van Haarlem, wenschte ik na te gaan, welk aandeel hij heeft gehad in het proces van Angelus Merula, den afvalligen pastoor van Heenvliet. Want hoewel deze gebeurtenis eigenlijk buiten het tijdvak van zijn bisschoppelijk bestuur valt, moest ik om een oordeel te kunnen vellen over het karakter van dezen veelvuldig gelaakten kerkvorst ook met zijne vroegere daden rekening houden.

Het eerste werk, dat ik voor mijn doel had te raadplegen, was de bekende monografie van Prof. Moll ¹⁾. Op bl. 109 vv. heeft de Amsterdamsche Hoogleeraar zijn oordeel over van Nieuwland samengevat op grond van het aandeel, dat deze in de zaak van Merula zal gehad hebben, en dat oordeel is zoo ongunstig mogelijk. Hij noemt hem daar: „arglistig en geslepen, gereed om onder den schijn van de grootste vroomheid en christelijke liefde het onheiligste te ondernemen”. Wel genoot de toenmalige suffragaan van Utrecht's bisschop „eenigen roem van geleerdheid en vooral van welsprekendheid, maar hij gebruikte op de laaghartigste wijze deze laatstgenoemde gave tegen den vromen Merula”. En voorwaar, ofschoon men als katholiek eene geheel andere opvatting van de Inquisitie zal zijn toegedaan dan de Hoogleeraar,

¹⁾ *Angelus Merula, de Hervormer en Martelaar des Geloofs*. 1851.

wanneer van Nieuwland werkelijk de rol heeft gespeeld, welke hem in de monografie wordt toegeschreven, moet ieder eerlijk man met dit vonnis instemmen. Het komt er dus op aan de geloofwaardigheid der medegedeelde feiten na te gaan, eene voorwaarde des te noodzakelijker, wijl het hier daden van de Inquisitie geldt. Immers op geen gebied is behoedzaamheid meer geboden; men denke slechts aan het gewaande optreden der *Spaansche* Inquisitie hier te lande, waarvoor nog Prof. Moll tot twee malen toe getuigt ¹⁾, — eene stelling welke thans algemeen is prijsgegeven ²⁾ — ofwel, aan het fabelachtig getal der protestantsche martelaars in de Nederlanden, dat door een gewichtig getuige in de zaak van Merula op 100,000 wordt geschat ³⁾, terwijl Prof. Blok ⁴⁾ verklaart in te stemmen met het betoog van Pater Wilde ⁵⁾ en 99 procent van die schatting laat vallen.

Gelijk wij dit van Prof. Moll gewoon zijn, geeft hij een overzicht van de bronnen, welke hem bij het bewerken van zijn *Angelus Merula* ten dienste stonden. Hij heeft zich natuurlijk niet vergenoegd met de gedrukte geschriften te raadplegen, maar bovendien zijn boek verrijkt met eenige onuitgegeven en officieele bescheiden. De voornaamste dezer stukken zijn ontleend aan het Archief van het Hof van Holland; een vijftal extracten uit de registers van dat Hof werden te recht door Prof. Moll in de bijlagen van zijn werk geheel afgedrukt. Doch hoe belangrijk zij overigens voor de geschiedenis van Merula mogen zijn, de geloofwaardigheid van het „booze werk”, dat tegen dezen zal gepleegd zijn, blijft, ook met deze officieele stukken in de hand,

¹⁾ *Ang. Merula*, bl. 76, 77.

²⁾ Ook daarom heeft Paul Fredericq te recht aan zijn belangrijk bronnenwerk over de Inquisitie den titel gegeven van: *Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae*.

³⁾ Paulus Merula in de opdracht van zijne *Historia Tragica*.

⁴⁾ P. J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, II, 474.

⁵⁾ *Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied*, 9de jaarg. No. 10.

nog onbeslist. Immers wanneer het laaghartig bedrog tegenover den ouden, halfdooven man werkelijk heeft plaats gehad, is dat geschied met oogluiking van het gansche Hof van Holland, dat bij deze belangrijke zitting van de Inquisitie tegenwoordig was. De raadsheeren hebben dan schandelijk hun plicht verwaarloosd, want de tegenwoordigheid van één of meerdere leden van het Hof, welke door de wet werd voorgeschreven ¹⁾, moest tot waarborg strekken, dat aan den beschuldigde geen onrecht werd gepleegd. In die veronderstelling kan men niet verwachten, dat de stukken, welke later van hun college zijn uitgegaan, de ware toedracht der zaak zullen onthullen, en wanneer derhalve de Procureur-Generaal in een tweetal akten ²⁾ getuigt, dat „wijlen Mr. Engel [Angelus Merula] zijne erroeren heeft gerevoceert”, is dit — ik ben het met Prof. Moll volkomen eens — eene mystificatie te meer, altijd in de veronderstelling, dat het bedrog van elders deugdelijk bewezen zij.

Voor ons onderzoek blijven dus alleen over de gedrukte geschriften, waarvan Prof. Moll zich heeft bediend. Zijn voornaamste bron is geweest een werkje van den Leidschen Hoogleraar en Historie-schrijver der Generale Staten Paulus Merula, dat hij korthedshalve aanhaalt als de *Historia Tragica* ³⁾.

De wederwaardigheden, welke de pastoor van Heenvliet gedurende zijne meer dan vierjarige gevangenschap heeft ondergaan, worden hier uitvoerig medegedeeld, en — hetgeen de eigenlijke waarde van het boekje uitmaakt — toegelicht met een aantal brieven en bescheiden, afkomstig ofwel van Mr. Engel zelf ofwel van schrijvers' vader Willem Merula, die zestien maanden lang

¹⁾ *Instructie van Karel V voor de Inquisiteurs*, bij Gachard, *Correspondance de Philippe II*, Tome I, CXVII, No. 7.

²⁾ Moll, *Angelus Merula*, Bijlage XVII en XVIII.

³⁾ *Fidelis et succincta rerum adversus Angelum Merulam tragice ante XLXVII annos, quadriennium, et quod excurrit, ab Inquisitione gestarum commemoratio. Auctore Paulo Merula*. Lugd. Batavorum, CIO IOCIV.

den kerker met zijn oom, den pastoor van Heenvliet, had gedeeld. Echter heeft Paulus Merula behalve deze zeker gewichtige documenten nog andere bronnen gebruikt voor het bewerken van zijne *Historia Tragica*. In de opdracht van zijn werkje getuigt hij, „dat hetgeen de boertige schrijver van Tapper's *Apotheose* ¹⁾ over Angelus Merula heeft geschreven, geheel overeenkomstig de waarheid is”.

Uit deze woorden valt nog niet op te maken, dat de ongenoemde schrijver ook zijn zegsman is geweest; daarvoor behoort men de boekjes zelf onderling te vergelijken.

Daar het in dit opstel voornamelijk de geloofwaardigheid betreft van het bedrog, dat door de Inquisiteurs zal gepleegd zijn, kies ik bij voorkeur die bladzijden uit, waar dat bedrog in het breede wordt beschreven ²⁾, en laat hetgeen beiden over de verdere lotgevallen van Merula melden hier onbesproken. De overeenkomst is opmerkelijk. Niet slechts wordt de redevoering van Nicolaas van Nieuwland, welke het guichelspel moet inleiden, in denzelfden vorm wedergegeven — behoudens eenige uitlatingen in de *Hist. Trag.* waarover ik later zal spreken — doch evenzoo het gansche verdere verloop der treurige komedie. De herhaalde misvattingen van den hardhoorigen Merula, eerst in de raadskamer van het Hof, later op de pleitzaal bij het aflezen van zijne herroeping; het grove misbruik, dat van zijne doofheid wordt gemaakt, zoowel door van Nieuwland als door de Inquisiteurs; zelfs de afwisselende indrukken, welke de menigte ondergaat, wanneer zij getuige is van het slotbedrijf — dat alles wordt door beide

¹⁾ *D. Ruardi Tappart Enchusani, Haereticæ Pravitatis primi et postremi per Belgicum Inquisitoris, Cancellarij Academiæ Lovaniensis, Apotheosis*. Francaræ, 1615. Dit exemplaar is een nadruk en mist pagineering; ik ben daarom genoodzaakt te citeeren uit de Hollandsche vertaling.

²⁾ Men vindt het verhaal van die misleiding in de *Historia Tragica* op de bl. 67—72, terwijl in de Hollandsche uitgave van de *Apotheosis* hetzelfde voorval op de bl. 52—54 wordt medegedeeld.

schrijvers meestal met dezelfde woorden en zinswendingen verhaald. Echter vinden wij een paar bijzonderheden alleen in de *Hist. Trag.* geboekt, bijzonderheden, welke intusschen aan de geloofwaardigheid van het bedrog niets toe of afdoen, zooals bijv. het vonnis, dat over Merula als boetvaardig ketter wordt uitgesproken. De woorden, welke dezen in den mond worden gelegd, nadat hem het bedrog door Willem Merula buiten de pleitzaal zal zijn ontdekt, en in de *Apotheosis* eveneens ontbreken, heeft Paulus Merula nagenoeg letterlijk overgenomen uit het *Martelaarsboek* van Haemstede ¹⁾. Het blijkt derhalve, dat Paulus Merula voor het verhaal der beruchte misleiding wel niet uitsluitend de *Apotheosis* heeft uitgeschreven en over meer gegevens beschikte; maar het boekje van Tapper's *Hemelvaart* is toch zijn voornaamste bron geweest voor dit verhaal, en in aansluiting bij zijne lofwoorden heeft hij een onbeperkt vertrouwen er aan geschonken.

Verdiende de schrijver van de *Apotheosis* werkelijk dit vertrouwen? Het beantwoorden van deze vraag vordert, dat wij den man en zijn geschrijf wat nader leeren kennen. Algemeen wordt het werkje toegeschreven aan Henricus Geldorpius, die rector was geweest van de Latijnsche school te Delft, maar in 1557 wegens zijne onrechtzinnige gevoelens naar Duitschland had moeten vluchten, daar hij in handen dreigde te vallen van den

¹⁾ *Historien oft Geschiedenissen der vrome Martelaren*. Dordrecht, 1579, bl. 387. Prof. Moll wijst er op (*Angelus Merula*, 140, noot 1) dat het verhaal der misleiding reeds in de oudste uitgave van 1559 voorkomt. Ik wensch volstrekt niet in twijfel te trekken, dat het gerucht daarvan reeds aanstonds is verspreid — gelijk trouwens zoo vele andere verzinsels betreffende de Inquisitie — en het *Martelaarsboek* daarvan den weerklink heeft opgevangen. Daar echter Geldorp het werk niet heeft geraadpleegd en Paulus Merula volgens de opdracht van zijn boekje de pen juist opvatte om Haemstede's verhaal van dwalingen te zuiveren, meende ik met de vermelding, in deze noot vervat, te kunnen volstaan. De lezing, welke het *Martelaarsboek* van de gewaande misleiding geeft, is zeer verschillend van hetgeen beide andere zegslieden, Geldorp en Merula, verhalen.

Inquisiteur-Generaal Ruard Tapper. Om zich op dezen te wreken zond hij spoedig na den dood van Tapper, die den 2^{den} Maart 1559 stierf, een blauwboekje in de wereld, dat hij spottender wijze eene apotheose noemde. De inhoud komt in het kort hierop neer. Voor de poorten des hemels gekomen, moet Mr. Riewert reenschap afleggen van zijne vroegere daden, vooral van zijne werkzaamheden als Inquisiteur, en de uitkomst is zoo ongunstig, dat de H. Petrus hem smadelijk den toegang weigert. Van het begin tot het einde is het ééne bittere hekeling van den Leuvenschen Hoogleeraar; geen zijner eigenschappen of daden kan genade vinden bij den schrijver; Tapper behoort volgens hem aan de algemeene verachting te worden prijs gegeven. Wij hebben in de *Apotheosis* met één dier geheime vlugschriften te doen, welke zoozeer hebben medegewerkt om de gemoederen tegen de bestaande orde in Kerk en maatschappij op te zweepen ¹⁾; het wapen van hoon en smaad wordt met eene zeldzaam geëvenaarde behendigheid gevoerd, en het aantal beschuldigingen is overstelpend. Prof. Moll ²⁾ erkent, dat de *Apotheosis* „eene veeltijds platte satyre” is, en voorzeker de wijze, waarop schriftuurteksten worden aangewend en ergerlijke zaken in het breede zijn beschreven, getuigt niet voor 's mans ernst en kieschheid. Doch profaneeren en vuile praat kunnen nog samengaan met waarheidsliefde. Van de *Apotheosis* geldt echter hetgeen Bakhuizen betreffende een ander libel, door Geldorp tegen de nieuwe bisschoppen geschreven, heeft aangemerkt: „Het hevige geschrift is rijk aan apocryfe anecdoten” ³⁾.

¹⁾ In 1572 verscheen daarom eene vertaling onder den titel: *De Hemelvaart des eersten ende oversten der christenen in Nederlandt vervolghers Ruarts Tappaerts*. Naam en woonplaats van den drukker ontbreken, zooals bij de meeste van deze pamfletten. Het zeldzame werkje bevindt zich op de Koninkl. Bibliotheek.

²⁾ *Angelus Merula*, Bijlage I.

³⁾ Bakhuizen v. d. Brink: Inleiding v. d. *Opkomst der Nederlandsche republiek door Motley*, XXI.

Ik zie mij genoodzaakt een greep in dien rijken voorraad te doen, want het geldt hier een boekje, dat niet alleen trouw is uitgeschreven door Gerardt Brandt in de *Historie der Reformatie* en zijne *Historie van Enkhuizen*, maar waarvan Paulus Merula zich voor gewichtige feiten uit de vervolging van zijn oudoom heeft bediend, terwijl Prof. Moll het op zijne beurt somwijlen aanhaalt om het verhaal der *Hist. Trag.* nog nader toe te lichten. Om den gehaten Inquisiteur maar tot een vijand van wetenschap te maken schiet Geldorp soms zelfs zijn doel voorbij. Op zestienjarige leeftijd, zoo beweert hij, was Tapper nog zoo dom, dat hij geen paard van een koebeest wist te onderscheiden, en Maarten van Dorp, zijn leermeester aan de Hoogeschool van Leuven, had meermalen in het openbaar verklaard, dat hij veeleer voor baktrog of korenmolen was bestemd dan voor eenig studievak, om van het beoefenen der godgeleerdheid niet te spreken ¹⁾. Tegenover deze vertelsels staat het nuchtere feit, dat Tapper eenige jaren na zijn komst te Leuven niet slechts aan het zoo-genaamde *concours* mocht deelnemen — reeds op zich zelf eene onderscheiding ²⁾ — maar bij dien wetenschappelijken wedstrijd de *tweede* plaats behaalde ³⁾. Het beroemde werk van den Leuvenschen Hoogleraar, de *Explicationes* ⁴⁾, zal volgens Geldorp niet van hem zelf afkomstig zijn, maar moet beschouwd worden als het samenraapsel van anderen, waarbij gansche brokstukken uit de geschriften van Calvyn en Melancton werden overgenomen ⁵⁾. Zoo wordt Tapper dus zelfs verweten, dat in zijne boeken ook de tegenstander aan het woord mag komen, een fout, welke Geldorp voorzeker zorgvuldig heeft vermeden. Toen

¹⁾ *Hemelvaert Ruardi*, 19.

²⁾ *Bijdr. v. d. Gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem*, XXI, 102.

³⁾ Foppens, *Bibl. Belgica*, II, 1084.

⁴⁾ *Explicationis articulorum venerandae facult. Sacr. Theologiae Generalis Studii Lovaniensis circa dogmata ecclesiastica controversa Tomi II Lovanii*, MDLVII.

⁵⁾ *Hemelvaert Ruardi*, 40.

Tapper in 1551 naar het Concilie van Trente werd afgevaardigd, voerde hij twee wagens met boeken mede. Het feit is ook van elders bekend, doch de verklaring van dit feit behoort alleen den schrijver van de *Apotheosis*. Reden, waarom Tapper zooveel boeken bij zich had, zal niet slechts geweest zijn de behoefte om daarmede de geschriften der nieuwgezinden te weerleggen, maar ten einde tevens zijn zoo gebrekkig geheugen ter hulp te komen. De kinderen riepen hem daarom spottend op straat achterna: „Te vergeefs voert gij boeken met u mede, indien gij geen wijsheid bezit in uw hart” ¹⁾. De woorden zijn wel wat plechtig voor knapen, die een reiziger najouwen, doch ik ben nog eerder geneigd dit aan te nemen dan hetgeen Geldorp betreffende de protestantsche godgeleerden laat volgen: dat zij met zulk een onbevoegd en oppervlakkig oordeel instemden. Bij dergelijke kleinkramerij kan ik volstaan met een getuigenis van Viglius. Toen er in 1550 afgevaardigden voor het Concilie van Trente moesten gekozen worden, schreef deze het volgende aan Perrenot: „Onder degenen, die op het Concilie de Hoogeschool van Leuven moeten vertegenwoordigen, behoort de Kanselier der Universiteit Mr. Ruard, die meer dan al de overigen ervaren is in de H. Schrift, in de werken van vroegere en latere kerkleeraars, in al de bestreden geloofspunten” ²⁾. Men kan niet verwachten, dat de *Apotheosis* rechtvaardiger zal oordeelen over het aandeel, dat Tapper in de werkzaamheden van het Concilie heeft gehad, een aandeel zoo gewichtig, dat Pallavicino hem daarom op één lijn stelt met de grootste godgeleerden van de zestiende eeuw ³⁾. Inderdaad, wij vernemen alleen, dat de Spaansche doctoren hebben gespot met zijne onwetenheid en voordracht, toen hij eene kleine redevoering te Trente hield ⁴⁾. Nog ééne

¹⁾ *Hemelvaert Ruardi*, 31.

²⁾ C. P. Hoyinck van Papendrecht, *Analecta Belgica*, II, 344.

³⁾ Pallavicino, *Histoire du Concile de Trente* (éd. Migne), II, col. 638.

⁴⁾ *Hemelvaert Ruardi*, 30.

beschuldiging moet ik vermelden, welke Tapper in zijn aanzien als leeraar wil treffen. Volgens de verzekering van Geldorp zou hij meerdere malen in zijne lessen hebben verklaard: „dat het in de Kerk eerder te dulden is, indien een priester met twee honderd bijzitten leeft dan met ééne wettige vrouw” ¹⁾. Waarheid daarentegen is, dat noch Tapper noch de Kerk deze leer ooit heeft verkondigd, maar Luther voor het geval, dat een algemeen concilie het huwelijk den priesters zou veroorloven; men kan haar letterlijk terugvinden in de *Schriftelijke vermaning*, welke hij op den 28sten Maart 1522 richtte aan de leden der Duitsche ridderorde ²⁾.

De onvertrouwbaarheid van de *Apotheosis* komt echter eerst recht uit, waar tegen Tapper als Inquisiteur wordt losgetrokken; sommige beschuldigingen zijn zoo gedrochtelijk, dat ze slechts vermelding behoeven om tot boosaardige verzinsels te worden gestempeld. Daartoe reken ik den raad, welken Tapper aan Koning Philips zal gegeven hebben, opdat het verzet tegen de Inquisitie in Antwerpen zou gebroken worden: men moest de stad met krijgsknechten zoo nauw insluiten, dat geen levende ziel haar kon verlaten, hetzij om te vluchten, hetzij om genade af te smeeën, en daarna in brand steken ³⁾. Van gelijk gehalte is de verklaring, welke Tapper in den mond wordt gelegd betreffende het vonnissen door de Inquisitie: „Het komt er weinig op aan, of zij die aldus sterven schuldig of onschuldig zijn, wanneer slechts het volk door hun voorbeeld worde afgeschrikt; en dit geschiedt bovenal door het ombrengen van lieden, die door geleerdheid, rijkdom, ambt of hooge geboorte uitsteken” ⁴⁾.

¹⁾ *Hemelvaert Ruardi*, 21. Vergelijk ook bl. 12; ik vertaal hier met opzet de letterlijke aanhaling uit de Latijnsche editie.

²⁾ Janssen, *Geschichte des deutschen Volkes*, II, 279. De tekst aldaar is ontleend aan Luthers *Sämmtliche Werke*; in de Erlanger uitgave, XXIV, 33.

³⁾ *Hemelvaert Ruardi*, 22.

⁴⁾ *Hemelvaert Ruardi*, 108.

Soms echter gaat Geldorp voorzichtiger te werk ; waarheid en verdictsel worden dan zeer behendig dooreengemengd. Ik zal met eene proeve van dien aard mijn betoog betreffende Geldorps onvertrouwbaarheid sluiten. Het levenseinde van Tapper wordt ons aldus verhaald. In 1559 komt hij naar Brussel om in opdracht van de Hoogeschool een bloedig plakaat te vorderen. De ontvangst bij Koning Philips verschilt echter veel van hetgeen hij van Keizer Karel placht te ondervinden ; in plaats van onverwijd gehoor, moet Tapper in een der voorvertrekken wachten. Deze vernedering is hem te veel ; hij dringt door de lijfwacht 's Konings vertrekken binnen en legt dezen het verzoek voor. Maar Philips weigert het plakaat uit te vaardigen en gelast den onbeschaamde buiten te werpen. Zulk eene behandeling ontstelt hem nu zoozeer, dat hij op hetzelfde oogenblik door een beroerte wordt getroffen ; nog terwijl hij uitvaart tegen de raadslieden van den Koning, stort hij plotseling met het schuim op zijne lippen ter aarde, en zoo is Tapper, zonder meer tot zich zelve te komen, gestorven ten huize van Viglius ¹⁾. Het codicil ²⁾ van Tapper's testament is aanwezig om het laatste gedeelte van dit verhaal te logenstraffen. De oorkonde werd ten huize van Viglius te Brussel opgesteld den laatsten Febr. 1559 — dus *drie* dagen vóór den dood van Tapper. Werkelijk is hij ook daar gestorven, maar niet onder de omstandigheden, welke Geldorp vermeldt. De erflater was volgens verklaring van den notaris ziek en bedlegerig, maar bij *het volle bewustzijn* ; hetgeen trouwens noodzakelijk was om met dit stuk eenige beschikkingen van zijn testament ³⁾ te kunnen veranderen. Niet minder verwrongen

¹⁾ *Hemelvaart Ruardi*, 8 en 46.

²⁾ v. Heussen, *Historia Episc. Harlem.* II, 146—147.

³⁾ Het testament zelf, waarbij de armen tot zijn voornaamste erfgenamen worden gemaakt, is opgesteld 26 Maart 1558 en te vinden in de *Annuaire de l'Université Catholique de Louvain*, 1841, p. 181—196.

is het verhaal der koninklijke audiëntie. Bij Philips was hij niet minder gezien dan bij den Keizer ¹⁾. Toen de Koning zich gereed maakte om zijne Nederlanden te verlaten, waren er nog gewichtige zaken onafgedaan, in het bijzonder de regeling der nieuwe bisdommen, welke moest wachten op de aankomst der pauselijke bullen. Tapper, die reeds lang voorheen op dezen maatregel had aangehouden en over eene veelvuldige en rijke ervaring beschikte, werd derhalve naar Brussel *ontboden* ²⁾ ten einde zijn vorst van raad te dienen. Zoo vervalt ook de hatelijke beweegreden van Tapper's komst en tevens al hetgeen in het verhaal van Geldorp daarmede samenhangt. Ik meen uit de aangehaalde proeven te mogen besluiten tot de onvertrouwbaarheid van het gansche boekje, derhalve ook van die bladzijden, waar aan Tapper en de zijnen een schandelijke rol wordt toebedeeld in het proces tegen Angelus Merula.

Er zijn echter nog andere bezwaren dan het onvertrouwbaar karakter van den eigenlijken zegsman; het verhaal zelf der misleiding is, naar het mij voorkomt, onder sommige opzichten meer dan onwaarschijnlijk. Daartoe reken ik vooreerst de redevoering, welke Nicolaas van Nieuwland wordt in den mond gelegd. Deze was met den Deken van St. Marie, Herman van Lethmate ³⁾, afgevaardigd om den Bisschop van Utrecht bij dit proces te vertegenwoordigen. Uit een brief van Sonnius, welke onlangs werd uitgegeven ⁴⁾, blijkt, dat de Ordinarius „naar beschreven rechten” daartoe de bevoegdheid bezat, eene bijzonderheid, welke in de toelichting van Gachard op de officieele

¹⁾ Opmeer, *Hist. Mart. Bat.* 18 en Foppens, *Bibl. Belg.* II, 1085.

²⁾ Foppens, *Bibl. Belg.* II, 1085.

³⁾ Hij was niet de opvolger van v. Nieuwland in deze waardigheid (Moll, *Ang. Mer.* 109) maar diens voorganger. Van Lethmate stierf 6 Dec. 1555 en Koning Philips benoemde den 18 Maart van het volgende jaar van Nieuwland tot Deken van bovengenoemd Kapittel (*Aankansel op de Kerkl. Oudh. v. Nederland*, 384—386).

⁴⁾ *Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis*, VI, aflevering 1, bl. 12.

bescheiden der Nederlandsche Inquisitie niet wordt aange-
troffen. Het doel van dezen maatregel was, evenzeer als de
gevorderde tegenwoordigheid der raadsheeren, om toe te zien,
dat recht en billijkheid tegenover den beschuldigde zou in acht
genomen worden. Van daar de verklaring van Sonnius in het
zooeven vermelde schrijven, dat hij, de Inquisiteur, zonder deze
afgevaardigden van den Ordinarius, Merula's proces niet voegzaam
kon ten einde brengen; van daar ook dat beiden zich in de
raadkamer van het Hof van Holland bevonden, toen op den
23sten September 1554 eene beslissing in de zaak van Merula
zou genomen worden. Het zwaarste vonnis bedreigde den
pastoor van Heenvliet, want langdurige onderhandelingen hadden
aangetoond, dat hij in de meest gewichtige punten van de leer
der Kerk afweek, zijne onrechtzinnige gevoelens de hem toever-
trouwde gemeente had trachten in te prenten ¹⁾ en hardnekkig
weigerde die gevoelens prijs te geven. Dat Nic. van Nieuwland
nu nog een uiterste poging aanwendde om den hoogbejaarden
priester, die door reine zeden, milddadigheid en wetenschap boven
het gros der „Luytersche papen” uitstak, van ontwijding en den
dood te redden kon geen bevreemding wekken. Wel echter de
zonderlinge drangredenen, welke de *Apotheosis* v. Nieuwland
daarvoor laat aanvoeren. Het overredingsmiddel, waarvan deze
— blijkens den omhaal zijner woorden — het meeste verwachtte,
kan aldus wedergegeven worden: onderwerp u toch, want anders
worden wij allen, die aan uw proces hebben deelgenomen, door
het verontwaardigde volk gesteenigd. Ik vraag: is het aanne-
melijk, dat de wijbisschop, dien men om dit bedrijf nog wel voor
listig wil laten doorgaan, Merula aldus zal hebben trachten te
overreden? Mij dunkt, er kon van dezen geen onredelijker offer
worden gevraagd dan de verplichting om als redder op te treden

¹⁾ Informatiën genomen door den Procureur-Generaal tegen Me-
rula. (*Ang. Merula*, Bijlage IV).

van de mannen, over welke hij zich zoo herhaaldelijk en zoo ernstig had beklaagd; het meest alledaagsche beleid eischte stilzwijgen over dit punt. Even verdacht klinkt het tweede middel van overreding: Merula behoefde geen verklaring af te leggen van de onveranderlijke leerstukken des geloofs; slechts voor zaken van ondergeschikt belang werd onderwerping gevorderd, voor kerkelijke ceremoniën en maatregelen van tucht, welke door de Kerkelijke Overheid waren voorgeschreven, maar door datzelfde gezag konden afgeschaft worden. Welk eene plompe misleiding wordt hiermede aan van Nieuwland toegeschreven, nadat herhaalde besprekingen het daghelder hadden gemaakt — men leze de documenten der *Historia Tragica* er slechts op na — dat Merula in al de groote en betwiste vraagstukken des geloofs was afgedwaald!

Nog op ééne eigenaardigheid van deze redevoering moet ik wijzen: het is de buitensporige lofprijzing, welke den beschuldigde in tegenwoordigheid zijner rechters wordt toegezwaaaid. „Wij weten — aldus laat de *Apotheosis* v. Nieuwland zijne rede aanvangen — dat Gij in vergelijking met ons, honderdmaal geleerder zijt”. Is dit reeds een dwaze overdrijving, daar de beschuldigde aldus verheven wordt boven Sonnius en Tapper, die tot de bekwaamste godgeleerden van dat tijdvak behoorden, en bovendien niet het geschikte middel om een hardnekkig dwaalleeraar tot onderwerping te stemmen, de redenaar betoont zich, volgens de lezing van Geldorp, daarmede nog niet tevreden, maar vervolgt aldus: „En ook al waren wij in de geleerdheid U gelijk, de kracht der waarheid is zoo groot, dat geen tegenspraak tegen haar opgewassen is”. En een weinig verder: „Terwijl wij in de hoofdzaken met U overeenstemmen, leggen wij gedwongen de belijdenis af, door de waarheid uit Uw mond te zijn overwonnen” ¹⁾. Paulus Merula neemt de eerste lofprijzing letterlijk over, doch hetgeen daarop in de *Apotheosis* volgt en door ons

¹⁾ *Hemelvaert Ruardi*, 52.

werd aangehaald, is hem toch blijkbaar te machtig; althans hij wijkt hier, bij uitzondering, van Geldorp's tekst af en laat van Nieuwland in plaats daarvan verklaren: „Dat de beschuldigde oock geen quade saecke en war voedende” ¹⁾. In het overzicht, dat Prof. Moll van de redevoering geeft, zijn al deze zinsneden achterwege gebleven ²⁾.

Doch genoeg van het zonderlinge betoog, dat den wijbisschop wordt toegeschreven; zien wij thans, welke uitwerkselen deze grove list zal gehad hebben.

Volgens het verhaal van de *Apotheosis*, is het een reeks van dwalingen, waarin wij nu Merula achtereenvolgens zien verward. De wonderlijke verklaringen van v. Nieuwland, hoezeer in tegenspraak met al het voorgaande, worden door den beschuldigde, dien het toch overigens aan scherpzinnigheid niet ontbrak, gereedelijk aanvaard. Slechts rijst er twijfel bij hem op, of zelfs de zoo bescheiden eischen van de Inquisiteurs mogen ingewilligd worden, en hij richt zich derhalve om raad tot van Assendelft, den President van het Hof van Holland. Deze verklaart, dat in het gegeven geval Merula zelf eene beslissing behoort te nemen. De zin der woorden ontsnapt den hardhoorige; maar, bevreesd om den aanzienlijken man nogmaals met een vraag lastig te vallen, duidt hij diens woorden zoo, alsof er eene goedkeuring in lag opgesloten van de gevorderde onderwerping. En des te gemakkelijker kon Merula in deze nieuwe dwaling vervallen, aldus getuigt Geldorp, omdat van Nieuwland onmiddellijk daarop den beschuldigde toeriep: „Waarom hij nog draalde, daar ook de raadsheeren zijn besluit goedkeurden”. Op die wijze geprest en bedrogen, verklaart Merula zich tot herroepen bereid.

Het tweede bedrijf van deze misleidingsgeschiedenis speelde in de aangrenzende pleitzaal van het Hof, waar ook het gewone

¹⁾ *Hist. Trag.* 67. *Hist. Angeli Merulae* (een Holl. vertaling, eveneens in 1604 verschenen), 129.

²⁾ *Angelus Merula*, 136—137.

volk toegang had en met spanning den afloop der gebeurtenissen verbeidde. Daarheen wordt Merula thans door de Inquisiteurs geleid, en het spel met den dooven man herhaalde zich op nog veel grover wijze. In plaats van het vroeger gevorderde, lezen de Inquisiteurs een aantal leerstellige dwalingen voor, welke de beschuldigde moet afzweren. Dit alles geschiedt zoo snel en op zulk een gedempten toon, dat de inhoud der stellingen verloren gaat, zoowel voor het aanwezige volk als nog veel meer voor den hardhoorigen Merula. Deze, nog immer meenende, dat het zaken van ondergeschikt belang geldt en geen leerstukken des geloofs, verklaart in den eisch der Inquisiteurs te bewilligen. Zelfs wordt hij niet uit den droom gewekt, wanneer het geestelijk gerechtshof hem weigert inzage te verleenen van de geschreven verklaring, welke hij te onderteekenen heeft; aanstonds, zoo verlangen de Inquisiteurs, moet dat geschieden uit vrees voor het woedende volk.

Ziedaar de voorstelling, welke de *Apotheosis* van deze gebeurtenissen geeft. Bleek ons reeds te voren de onvertrouwbaarheid van Geldorp zelf, het verhaal, dat hier wordt opgedischt, is zoo wonderlijk en verwrongen, dat wij niet aarzelen het in dien vorm te rangschikken onder de overige apocryfe anecdoten, welke de man op zijn geweten heeft.

Doch waarom dan zooveel aandacht eraan gewijd? Het antwoord is: om den invloed, welken deze lasterlijke beschuldigingen op het oordeel van latere schrijvers hebben uitgeoefend en nog uitoefenen. Paulus Merula, het werd reeds opgemerkt, beperkte zich niet tot eene lofprijzing der *Apotheosis*, maar heeft zooveel mogelijk gebruik gemaakt van dit vlugschrift, en voor het proces van zijn oudoom in den Haag, en voor diens latere lotgevallen elders. Het misleidingsverhaal vinden wij met al de bovengenoemde bijzonderheden en meestal ook met dezelfde woorden in de *Historia Tragica* terug. Wel schijnt dat werkje slechts eene beperkte verbreiding te hebben genoten, doch Brandt nam

het voornaamste daarvan in zijne veelgelezen *Historie der Reformatie* over en zorgde tevens, dat ook de overige beschuldigingen tegen Tapper bleven voortleven. In de *Historie van Enkhuizen* heeft hij ter eere van Mr. Riewert, die aldaar geboren was, eene gansche bloemlezing van getuigenissen uit de *Apotheosis* bijeenverzameld; geen enkel van de boven vermelde aantijgingen is daarbij vergeten. Sinds was het oordeel van het meerendeel der geschiedschrijvers betreffende Tapper en al de personen, die aan het proces van Merula hadden deelgenomen, een hoogst ongunstig. Om te laten zien, welke nawerking de beschuldigingen van een Geldorp hebben gehad, keeren wij terug tot het bekende werk van Prof. Moll: *Angelus Merula, de Hervormer en Martelaar des Geloofs*.

Dit boek heeft in 1855 een tweede, goedkoope uitgave beleefd en is op die wijze ruimer verspreid dan eenig ander geschrift van Prof. Moll. Men wane daarom niet, dat de schrijver er een minder ernstig karakter aan heeft willen toekennen. Zijn gansche aanleg was daarmede in strijd, en ik herinner ten overvloede aan de gulden woorden, welke van hem zijn opgeteekend: „Populaire werken — zoo was zijn uitspraak — worden meestal uit armoede geschreven; het moet nooit anders dan uit rijkdom geschieden. Hij alleen schrijft goed populair, die over hetzelfde onderwerp ook wel een wetenschappelijk boek schrijven kan” ¹⁾. Welnu, terwijl Prof. Moll de *Apotheosis* somwijlen aanhaalt om berichten van zijn hoofdbron, de *Historia Tragica*, nader toe te lichten of te bekrachtigen, en derhalve toont de volle geloofwaardigheid van Geldorp te erkennen, heeft hij bovendien de meest boeiende bladzijden zijner monografie gewijd aan hetgeen betiteld wordt als „de zegepraal des verrads”, d. i. aan het bedrog, dat de Inquisiteurs jegens Merula zullen gepleegd hebben. Een zeer gestreng vonnis over al degenen, die op eenigerlei wijze aan dat

¹⁾ Biografie van Prof. Acquoy in de *Studiën en Bijdragen op het gebied der Historische Theologie*, IV, 3de St. 507.

„verraad” hebben deelgenomen, kan niet uitblijven. Dit treft vooreerst de gezamenlijke raadsheeren. Voor mij is hun eenstemmig stilzwijgen bij zulk een hemeltergend bedrog een reden te meer om het verhaal van Geldorp en Paulus Merula te verwerpen, vooral wanneer men bedenkt, dat sommigen, als bijv. van Assendelft, zich welwillend hadden betoond jegens den beschuldigde. Voor Prof. Moll staat daarentegen het feit onwrikbaar vast, en hij beschuldigt hen derhalve van lafhartigheid, wijl zij werkeloos dit schreiend onrecht hebben aanschouwd. Dat hun niet tevens verregaand plichtverzuim wordt verweten, moet gezocht worden in de poging, welke de schrijver aanwendt, om althans eenigermate zulk een onwaardig gedrag te verklaren. Hij laat daartoe allen nadruk vallen op het lijdelijke van hun rol, zoolang de beschuldigde niet aan den wereldlijken arm was overgeleverd. Uit de *Historia Tragica* blijkt echter, dat zij zelf hun taak in een ander licht beschouwden. Toen Merula's proces ten einde zou gebracht worden, beloofde van Assendelft persoonlijk aan den beschuldigde: „dat de Senaat, medelijden hebbende met sijne hardhooricheyt, ghecommitteert hadde deur last van de Gouvernante, twee uyt hun Collegie, die opsicht soudén hebben op alle sinisterlicke handelingen, ende sijne saecke, behoudens eer ende eedt, tegens alle bitterheyt soudén handhaven” ¹⁾. Eene nagenoeg gelijktijdige gebeurtenis, door Hooft opgeteekend ²⁾, leert ons bovendien, dat het Hof van Holland ook werkelijk en met gevolg *is* opgetreden, toen dezelfde Tapper was misleid geworden door valsche beschuldigingen tegen Willem Bardes, den bekenden Schout van Amsterdam, uitgebracht. Voor het overige zoekt Prof. Moll hunne schandelijke nalatigheid te verklaren door vrees om verdacht te worden van heulen met een ketter, door vrees ook om de baldadigheden van het volk uit te lokken. In

¹⁾ *Historie Angeli Merulae*, 91.

²⁾ P. C. Hooft, *Nederl. Historiën* (folio uitgave, Amsterdam 1677) I, 59.

de *Apotheosis* worden beide verklaringen eveneens aangetroffen. Ik moet evenwel opmerken, dat de raadsheeren al zeer gemakkelijk het onrecht tegen Merula konden nawijzen, en dat daarmede het gevaar om zelf in handen der Inquisitie te geraken kwam te vervallen. Angst voor een gewelddadig optreden van het gepeupel heeft voorzeker in het tijdvak, dat onmiddellijk volgde, menigeen den mond gesnoerd, die volgens plicht en geweten had behooren te spreken. Doch in het jaar 1554 was Maria, de zuster van Keizer Karel, Landvoogdes van deze gewesten, en met evenveel kracht als beleid hield zij de teugels van het bewind. Nu moge het aantal der aanhangers van Merula onder de aanwezigen werkelijk zoo groot geweest zijn als dit in de *Apotheosis* en *Historia Tragica* wordt aangegeven, dan nog komt het mij onwaarschijnlijk voor, dat zij in die dagen de schrik zullen geweest zijn van het gansche College der raadsheeren op het Binnenhof.

De verontwaardiging van den schrijver richt zich echter bovenal tegen de eigenlijke bewerkers van het „verraad”. Zijn oordeel over van Nieuwland hebben wij reeds medegedeeld. Hoewel volstrekt niet blind voor hetgeen aan Haarlem's eersten bisschop helaas ontbrak, beschouw ik hem vrij van de ondeugden, waarmede hij in de *Ang. Merula* op grond van lasterlijke beschuldigingen wordt beladen. Meer vertrouwbare getuigenissen dan het verhaal van Geldorp geven ons trouwens een geheel anderen blik op zijn karakter. Men leze bijv. den brief, welken hij in 1568 tot Alva richtte, om dezen tot genade te stemmen „voor het eenvoudige en misleide volk” ¹⁾. De niet-katholieke geleerde, die dit stuk in het Rijksarchief aantrof, verklaart daarin „het edel gemoed” van den Haarlemschen

¹⁾ Mr. J. C. de Jonge, *Verhandelingen en Onuitgegeven Stukken*, I, 89—100. Bakhuizen (*Studiën en Schetsen*, I, 39, noot 1) meent, dat de Jonge zich door dezen enkelen brief tot een te gunstig oordeel heeft laten misleiden. Ook ik zou niet *al* de lofprijzingen, welke den bisschop daar ten deel vallen, durven onderschrijven, doch wijs er op, dat al wederom het vermeende aandeel in Merula's proces voor Bakhuizen veel gewicht in de schaal heeft gelegd.

bisschop te bewonderen. Ook een ander bekend schrijven van hem aan Jonker Adriaan van Swieten ¹⁾, hoewel ernstige karakterfouten openbarend, getuigt wel allerminst, dat hij tot geveinsdheid en huichelarij overhelde. Voeg ik de voorheen ontwikkelde bezwaren hieraan toe, dan schijnt mij het besluit gerechtvaardigd, dat het vonnis over van Nieuwland, op grond van zijn vermeend aandeel in het proces van Merula uitgesproken, dringend herziening behoeft.

Zeer uitvoerig wordt in de monografie van Prof. Moll gesproken over de geloofsonderzoekers Ruard Tapper en Franciscus Sonnius ²⁾. Ik mag den Hoogleeraar niet volgen, waar hij op deze bladzijden zijne bezwaren ontwikkelt tegen de Inquisitie zelve, hoe aanlokkelijk dit ook zij. Aldus blijven wij op een gemeenschappelijk gebied, want onrecht en misleiding, door de Inquisitie gepleegd, behooren ten strengste te worden veroordeeld, onverschillig of men al dan niet het goed recht dezer instelling in de zestiende eeuw voor ons vaderland erkent. Alvorens het vonnis over Tapper en Sonnius mede te deelen, in zooverre dit misbruik van hun macht veronderstelt, wensch ik even te wijzen op eene aanmerking, welke aan de principieele beoordeeling van het Inquisiteursschap wordt toegevoegd. Nergens blijkt zoo duidelijk, welk een onwankelbaar vertrouwen de schrijver der *Apotheosis* aan Prof. Moll heeft ingeboezemd. De Hoogleeraar verklaart in deze noot, dat wij een afdoend middel hebben om Tapper's opvatting, betreffende de Inquisitie, te leeren kennen: de *Praefatio*, welke deze heeft geschreven voor zijne *Explicationes*. Voorzeker! geen kostbaarder getuigenissen dan zoodanige. Het merkwaardige echter is: deze *Praefatio*, afkomstig van een theoloog, die door Prof. Moll geprezen wordt om „zijne diepe geleerdheid in de bronnen der kerkelijke traditie en zijne groote belezenheid in de werken der

¹⁾ Ampzing, *Beschrijvinghe der stad Haerlem*, 146.

²⁾ *Angelus Merula*, 85—88.

kerkvaders'', in éénen adem te hooren noemen met — een vlugschrift als de *Apotheosis*! Letterlijk heet het in die noot aldus: „Daar de man [Tapper] zich zelve hier [in de *Praefatio*], naar het mij toeschijnt, volkomen doet kennen, behoef ik ter dezer plaatse mij niet te beroepen op de schildering, die van hem voorkomt in de *Apotheosis*'' ¹⁾. Alsof in die *Praefatio* ook maar één enkel woord voorkomt, dat de lasterlijke beschuldigingen der *Apotheosis* bevestigt!

Waar de Hoogleeraar er zich toe zet om Tapper en Sonnius te beoordeelen naar het aandeel, dat zij in het proces van Merula zullen gehad hebben, stuit hij op gelijke bezwaren als toen het de oogluiking betrof der gezamenlijke raadsheeren. Uit eene instructie van Keizer Karel ²⁾ is hem bekend, dat als Inquisiteurs werden verlangd: „geleerde en geachte mannen van onbesproken naam en leven''. Ook neemt hij aan, dat beiden deze eigenschappen werkelijk hebben bezeten, toen zij als kettermeester werden aangesteld. Voor ons is dit een reden te meer om het verhaal der hun toegeschreven misdaden te wantrouwen. Bij Prof. Moll daarentegen, gebonden als hij is aan het gezag zijner zegslieden, worden deze feiten vooropgesteld om er de leering uit te trekken: „hoe een Inquisiteur als eerlijk man zijn loopbaan kon intreden, om als een *schurk* en *booswicht* ³⁾ te eindigen''.

Daar ik de mogelijkheid niet betwist, dat een geestelijke recht-bank misbruik kan maken van de haar verleende macht, maar alleen ontken, dat Tapper en Sonnius het hun toegeschreven onrecht *hebben* gepleegd, behoef ik den Hoogleeraar niet te volgen in zijn verder betoog van het verklaarbare hunner handelingen. Slechts op den slotzin daarvan wensch ik even de aandacht te vestigen. Na gewezen te hebben op de schier onbepaalde macht, welke de keizerlijke instructie aan de Inquisiteurs verleende, stelt

¹⁾ *Angelus Merula*, 86, noot 1.

²⁾ Gachard, *Corresp. de Philippe II*, Tome I, 4, C.XXI.

³⁾ De cursiveering is van mij.

hij ten laatste deze vraag: „Is het dan onverklaarbaar, dat de Inquisiteur, wiens gevoel afgestompt was door zijn uitputtend werk en de dagelijksche aanschouwing van het leed, dat hij veroorzaakte, waar zijn welsprekendheid en kennis niet meer baatten, tot harde redenen kwam; waar dreiging vruchteloos was, list gebruikte; waar de list doel miste, naar den brandstapel en den worgpaal verwees, opdat alzoo de Keizer gehoorzaamd, de eere der Kerk en ook de zijne ten laatste nog behouden werd?” Ik heb dezen ganschen volzin afgeschreven om duidelijk te laten uitkomen, dat Prof. Moll geen ironie bedoelt, wanneer hij dergelijke euvelheden in verband brengt met Keizer en Kerk. Keizer Karel mag echter niet verantwoordelijk worden gesteld voor het misbruik, dat er van zijne volmachten zal gemaakt zijn. Wanneer de Inquisiteurs werkelijk gehandeld hebben, zooals Geldorp ons wil laten gelooven, dan konden zij geen oogenblik in den waan verkeeren aldus den Keizer te gehoorzamen. Immers de keizerlijke instructie, waarvan wij zoo even den Hoogleeraar hoorden gewagen, bevat aan het slot deze vermaning: „In het bijzonder zullen genoemde Inquisiteurs zorg dragen een zoo heilig en moeielijk werk niet onmogelijk te maken, noch te veeleischend zich te betoonen. . . . en zulk een grooten ijver aan den dag leggen, dat zij algemeen de overtuiging geven niet hun eigen belang te behartigen maar de zaak van Christus” ¹⁾. En zoolang het bewijs uitblijft, dat de pauselijke bullen, welke de Inquisitie hier te lande regelden, geweld, list en doodslag bij het uitoefenen der Inquisitie hebben goedgekeurd, zijn in de gegeven veronderstelling Tapper en Sonnius alleen de schuldigen, maar niet hunne Kerk.

¹⁾ Gachard, *Corresp. de Philippe II*, Tome I, C.XIX. Met dezen heb ik gemeend *nimis emungere* om wille van den samenhang te mogen vertalen met: *niet veeleischend zich betoonen*; het keizerlijk edict schijnt mij echter hier niet gelukkig toe in zijn woordenkeus. Dr. Nuyens zet het om met: *niet al te veel te vorderen* (*Gesch. der Nederl. Beroerten*, I, 1, bl. 130).

Hetgeen ik voor van Nieuwland heb verlangd, vraag ik met nog veel meer aandrang voor dit tweetal, in aanleg en karakter verre boven den wijbisschop verheven ¹⁾. Over de beteekenis van Tapper kan hier niet worden uitgebreid; de mishandelingen, door een Geldorp jegens diens nagedachtenis gepleegd, gaven ons reeds gelegenheid zijn werkelijk karakter wat beter te laten uitkomen; het zou echter een afzonderlijk artikel vereischen om het volle licht te laten vallen op de persoonlijkheid van den ijverigen en geleerden Kanselier van Leuven ²⁾. Ook Sonnius verdient billijker en rechtvaardiger beoordeeld te worden dan in de monografie van den Amsterdamschen Hoogleeraar geschiedt. Het heeft mij in hem verwonderd, dat hij voor zijn werk niet den bundel brieven van Sonnius raadpleegde, welke juist een jaar te voren was verschenen in het *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* van België ³⁾. Vooral de vijftien eerste brieven, geschreven in de jaren 1550—1575 en meestal aan zaken van de Inquisitie gewijd, hadden hem veel dienst kunnen bewijzen. Menig bitter woord zou, naar ik geloof, in de *Angelus Merula* geschrapt of althans verzacht zijn. Het zij mij vergund dit met een voorbeeld duidelijk te maken.

Wanneer Sonnius den 16^{den} April 1553 onder het gehoor zit van Heenvliets pastoor, om zich nog nader te overtuigen van diens prediking, wordt hij met toespeling op het Evangelie van

¹⁾ Daarom had ik gaarne in de *Wederopluijing van het Katholicisme* Sonnius nevens Lindanus vermeld gezien onder de nieuwe bisschoppen, „die zich wel het gunstigst onderscheidten”. *De Gids*, 1894, I, 7.

²⁾ In de *Bijdragen v. d. Gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem* (XXI, 105 vv.) heb ik gewezen op zijn zorg om kundige en deugdzame priesters voor de parochies in Noord Nederland te laten benoemen.

³⁾ Tome XXI, Supplément, *Correspondance de Sonnius et Viglius*. De Ram deelt aldaar de briefwisseling mede in den oorspronkelijk Latijnschen vorm onder den titel: *Fr. Sonnii ad Viglium Zuichemum epistolae*.

dien Zondag — den tweeden na Paschen — door Prof. Mollgeheeten „een grijpende wolf”; Merula zal den dreigenden blik van „zijn belager” wel hebben opgemerkt ¹⁾. Als de Inquisiteur zich vervolgens bezig houdt met de aantekeningen van Merula op het *Interim*, heet hij dat te doen „met al den ernst van den jager, die niet rust, voor hij het wild in zijn macht heeft” ²⁾. En wanneer hij de laatste bladzijde van dat boekje inziet, „ontschiet een vonk van toorn en tegelijk van vreugde aan zijn blik” ³⁾. Uit deze en meer dergelijke woorden moet de lezer den indruk krijgen, dat Sonnius met wreed genoeg afvalligen vervolgde. Niets is echter minder waar. Reeds uit den eersten brief bij de Ram vernemen wij, dat hij volgens keizerlijke instructie het vonnis van een afvallig priester te Arnhem „heeft gematigd, opdat aan het volk zou blijken, dat wij bij het geloofs-onderzoek alleen het heil der ziel nastreven” ⁴⁾. Het Inquisiteurschap zelf beschouwt hij als „een ambt, vol zorgen en gevaren, dat hij slechts op aandrang van zijn Koning en om wille van de Kerk vervult” ⁵⁾. In 1556 geeft Sonnius zijne „overgroote dankbaarheid” te kennen, alleen voor het Utrechtsch gebied opdracht als Inquisiteur te hebben verkregen ⁶⁾. En reeds een maand vroeger in datzelfde jaar had hij aan Viglius betuigd: „Vurig smee ik den Koning dergelijk geloofsonderzoek voor het vervolg aan anderen op te dragen; immers men behoort mij de vrijheid terug te geven, nadat ik nu dertien jaren lang dit zware en gevaarlijke rotsblok in het zweet mijns aanschijns heb gewenteld” ⁷⁾.

Jammer ook dat Prof. Moll geen gebruik heeft kunnen maken van een *Verslag*, in het Rijksarchief van Brussel berustende en door Sonnius zelf opgesteld tijdens zijne werkzaamheden als Inquisiteur in Friesland. Die reis viel samen met het proces van Merula, want op uitdrukkelijk bevel der Landvoogdes moest in

¹⁾ *Angelus Merula*, bl. 92. ²⁾ id. bl. 94. ³⁾ id. id.

⁴⁾ *Correspondance de Sonnius*, p. 2. ⁵⁾ id. p. 16, 19. ⁶⁾ id. p. 20. ⁷⁾ id. p. 18.

1553 Sonnius „die saecke van Heer Engel laten staen ende terstondt reysen naer Vryeslandt, Groningerlandt ende Overysseel, dat meer van node waer” ¹⁾. Genoemd *Verslag* is voor eene beoordeeling van Sonnius en de Inquisitie gewichtig. Daar dit tijdschrift niet bestemd is voor de uitgave van documenten, zal ik er in het *Archief v. h. Aartsbisdom Utrecht* een plaats voor vragen. Hier volge eene enkele aanhaling uit dat stuk: zij moet dienen om een nog te vermelden grief tegen den Inquisiteur van Merula in het juiste licht te plaatsen.

Wanneer de wereldlijke ambtenaren, die Sonnius naar Heenvliet hebben vergezeld, eene inventaris opmaken van Merula's eigendommen — want krachtens keizerlijk plakaat volgde uit eene veroordeeling als ketter tevens confiscatie van zijne goederen ten bate van de schatkist ²⁾ — geeft het vermelden van dezen maatregel Prof. Moll aanleiding om Sonnius te betrekken in beschuldigingen van hebzucht. „Naar sommiger zeggen — aldus vermeldt hij — zal die roof de Inquisiteurs in hun geding tegen Merula hebben opgescherpt tot hooger en ijver” ³⁾. Wie de zegsmannen van deze nieuwe betichting zijn, blijkt aan den voet dier bladzijde; daar wordt alleen verwezen naar de *Apotheosis*. Ik vergenoeg mij met tegenover die aanhaling eene andere te plaatsen, ontleend aan bovengenoemd *Verslag* van Sonnius zelf. De vertaling van deze zinsnede luidt aldus: „Zij, die krachtens keizerlijke begenadiging [in Friesland] met de Kerk werden verzoend, hebben van ons brieven van vrij spraak ontvangen, op perkament geschreven en met ons groot zegel voorzien. Wij hebben echter niets van hen aangenomen, noch voor het citeeren, noch voor het zegel, noch voor het perkament, noch zelfs voor

¹⁾ Ontleend aan het schrijven van Sonnius, dat door den heer de Jager werd uitgegeven in de laatstverschenen aflevering van het *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, VI, afl. 1, bl. 12-13.

²⁾ *Placaet om t'extirpeeren de ketteren*, Bor, 2e dr., I, 8, 1e alinea.

³⁾ *Angelus Merula*, 97.

de moeite van den notaris, opdat niemand zou kunnen zeggen, dat deze algemeene begenadiging ofwel door den Keizer ofwel door ons om eenig tijdelijk voordeel is verleend. Evenmin is ons van alle veroordeelingen, welke wij als Inquisiteurs hebben uitgesproken, ooit iets in handen gekomen; maar ons vergenoegend met de toegewezen bezoldiging, hebben wij de opbrengst der verbeurdverklaringen en boeten den Ontvanger van Friesland ter hand laten stellen, tot afdoening van de gerechtskosten, welke ten laste van den Keizer waren gekomen”.

Ik meen thans mijn oordeel over de besproken geschriften aldus te kunnen samenvatten. De *Apotheosis* is voor mij volkomen onvertrouwbaar en waardeloos om de houding der Inquisiteurs en hunne medehelpers in de zaak van Merula te beoordeelen. Paulus Merula heeft in zijne *Historia Tragica* de lasterlijke beschuldigingen van Geldorp, in zooverre zij het proces van zijn oud-oom betroffen, trouw overgenomen; een belangrijk deel van het geschrift is daardoor eveneens onbruikbaar geworden voor het beoogde doel. Waarde hebben de brieven en andere bescheiden, uit de nalatenschap van zijne familie afkomstig en in zijn boekje gelascht. Niet slechts geven die stukken het middel aan de hand om de gansche persoonlijkheid van „den Hervormer en Martelaar” beter te leeren kennen ¹⁾, maar zij kunnen ook dienstbaar worden gemaakt aan de geschiedenis zijner tegenstanders. De *Angelus Merula* van Prof. Moll berust voor een goed deel op het getuigenis van voornoemde zegslieden; een bundel kostbare bescheiden om die berichten te contrôleeren is ongebruikt gelaten; andere meer vertrouwbare bescheiden zijn in tegenspraak met sommige zijner beweringen. Ik kan derhalve

¹⁾ Onder de papieren, welke de oud-katholieke gemeente in bruikleen heeft afgestaan aan het Utrechtsch Archief, bevindt zich eene wijdloopige uiteenzetting van Merula's godsdienstige opiniën, welke nevens de *Historia Tragica* met vrucht zou kunnen geraadpleegd worden.

dezen eersten meer uitvoerigen arbeid van den Amsterdamschen Hoogleeraar niet beschouwen als een veilig hulpmiddel om onpartijdig te oordeelen over het optreden der Inquisitie hier te lande; naar mijne meening is menig diep ingeworteld vooroordeel erdoor gestijfd. Zoolang de processtukken der Inquisitie in deze zaak ontbreken en alleen de tegenstanders aan het woord zijn, acht ik het geraten mij te houden aan de *officiële* bescheiden, welke door mij met dankbaarheid uit de handen van Prof. Moll worden aanvaard, en ervoor getuigen, dat de pastoor van Heenvliet werkelijk „zijne erroeren heeft gerevoceert”.

DR. A. H. L. HENSEN.

DE UITZETTING TE AMSTERDAM VAN KATHOLIEKEN
IN 1578 EN 1585.

Van de *Handvesten, Privilegien, Octroyen, Costumen en Willekeuren der Stadt Amstelredam* bestaan enkele kopie-handschriften uit de 16^e en 17^e eeuw. Deze kopieën zijn vooral voor de geschiedenis van groot belang, omdat de kopiïst daarin de regeeringslijsten mededeelt of aanvult, welke lijsten in de oorspronkelijke *Handvesten* niet voorkomen.

In het stedelijk Archief te Amsterdam bevinden zich enkele dusdanige exemplaren, waarvan zeker het voornaamste is het kopie-handschrift, dat in 1890 door het Rijksarchief van Gelderland aan de stad Amsterdam geschonken is geworden. Het bevat niet alleen de *Handvesten* van 1275 tot 1574 en een lijst van Burgemeesters, Schepenen en Raden tot 1628, maar het is ook voorzien met korte en voor de geschiedenis hoogst merkwaardige aantekeningen ¹⁾.

Ofschoon het HS. reeds in Augustus 1890 in het Archief aanwezig was, zooals blijkt uit de daarbij behorende overdracht, zoo schijnt het, dat ter Gouw met het bestaan van dit manuscript niet bekend was. Ook Mr. de Roever, de, menschelijker wijze gesproken, te vroeg ontslapen kundige archivaris, maakte van dit boek in zijne talrijke notitiën geen gewag. De dood heeft hem verrast en zijn arbeid afgebroken.

Mijn hooggeachte vriend Mr. Veder, de hulpvaardige en waardige

¹⁾ O. a. den sterfdag van regeeringspersonen. De namen en data zal ik in *De Navorscher* uitgeven.

opvolger van den overleden archivaris, was zoo welwillend mij op dit HS. opmerkzaam te maken, en het waren vooral twee aantekeningen, welke mij een bijzonder belang inboezemden: *De uitzetting der Magistraat en Geestelijken in 1578* en *De uitzetting van enkele katholieke burgers in 1585*. Beide aantekeningen, klaarblijkelijk door een katholiek en ooggetuige geschreven, wensch ik in dit tijdschrift te behandelen. Ik zal beginnen met de laatste, om te eindigen met de eerste als nalezing op mijn *Jacobus Buyckius exulans libenter. Mijn antwoord aan Dr. Fruin* ¹⁾.

DE UITZETTING VAN KATHOLIEKE[?] BURGERS IN 1585.

Item opten XXV dach Juny A°. 1585 soe syn er by burgem[ee]sters, by capetyne, luytenanten ende van de Crichsraet u[i]t der Stede van Amsterdam doen gaen by daechs son[n]eschin o[m]trent 43 catholicque burgers sonder consent ofte wete van die 36 raden, sonder e[e]nige oersaick te seggen waerom[m]e.

[later bijgeschreven] Die meeste paert is binnen siaers wederin[n]e gecomen soe by consent als by oechluyking ²⁾.

Welke redenen voorgezeten hebben om „43 catholicque burgers u[i]t der Stede te doen gaen” wordt door den aanteekenaar niet vermeld; integendeel, hij schrijft „sonder e[e]nige oersaick te seggen waerom[m]e”.

Deze aantekening klinkt zeker zeer zonderling. Waarschijnlijk heeft de uitzetting plotseling plaats gegrepen, en vermeenden Burgemeesteren en Krijgsraad in het belang der Staten goed te handelen met eigenmachtig „sonder consent ofte wete van die 36 raden” en „sonder oersaick” te zeggen, enkele katholieken de stad uit te zetten. Immers, er waren in ons land bewijzen te over, dat de katholieken, die tegen recht en geweten werden

¹⁾ Bij C. L. van Langenhuisen, 1896.

²⁾ Kopie HS. der Handvesten. Afkomstig Rijksarchief. Stadsarchief.

onderdrukt, verbitterd waren, en dat bij hen in 1585, toen een algemeene malaise in den lande heerschte en Spanje nieuwe veroveringen maakte, een glimpje hoop ontloek van nog eenmaal van den ijzeren knoet, in casu de plakkatens der Staten, bevrijd te worden.

Na den dood van Willem van Oranje, die den 10 Juli 1584 verraderlijk vermoord werd, was de toestand van ons vaderland allerhachelijkst. Verdugo, de opvolger van den Graaf van Renneberg, was meester in Groningen en Drente; in Gelderland hadden de Spanjaarden verscheidene plaatsen bezet; Overijsel liep groot gevaar, en Farnese behaalde in het begin van 1585 op de Staatschen enkele overwinningen. De stedehouder van Verdugo stroopte de vlekken en dorpen van 't Gooi af, en zijne huurlingen waren reeds tot het dorp Huizen genaderd. De wanorde was algemeen, en de Staten konden bij gebrek aan krijgsvolk den storm bijna niet bezweren. Frankrijk noch Engeland hadden lust de nalatenschap van Willem van Oranje te aanvaarden en lieten de Staten aan hun lot over. Bij al die rampspoeden, welke het schip van staat bijna deden stranden, ontstond nog bovendien bij vele burgers, die troon en altaar hadden omvergestooten en op wie da Costa's gedicht:

„Om vrijheid schreeuwen die verwaten,
Om vrijheid, bandloos als de orkaan,
Die uit zijn kerker losgelaten
Een halve wereld doet vergaan,”

zoo van toepassing was geweest, eene neiging en verlangen tot een algemeenen vrede met Spanje. Deze zucht tot lijfsbehoud van hen, die nu op hunne beurt voor roof en moord beducht waren, was voor de Staten nog erger dan enkele overwinningen der Spanjaarden. Het staatsgebouw, dat op lossen bodem stond en welks bouw zooveel geld en bloed gekost had, waggelde en de Staten deden hun uiterste poging het te behouden. De plakkatens

werden verscherpt; men legde meer krijgsvolk in de steden, en „men versekerde zich met het uitzetten der Pausgesinden, die meest verdacht waren” ¹⁾. Te Kampen, Arnhem en Deventer werden enkele inwoners, die met de „Spagnolen” in verstandhouding stonden, de stad uitgebannen, en te Amersfoort, zoo lezen wij in Hooft's *Nederl. Historien*, werden „op den seven en twintighsten [April] zes en twintigh Roomsgezinde burghers, die men mistrouwde, ter stadt uitgeleidt”.

Van eene uitzetting te Amsterdam maken noch Brandt, Hooft, Commelin of Wagenaar eenige melding. Alleen Michael ab Isselt deelt in zijn historisch werk mede, dat den Staatschen bij de nederlaag te Amersfoort de schrik om het hart sloeg. „In „blinde woede — zegt hij — koelden zij hun wrok op hun onschuldige katholieke medeburgers; de Amsterdammers verdreven „terstond acht en veertig der voornaamste burgers uit de stad „en ontwapenden de overige” ²⁾.

Of ab Isselt hier in zijn verhaal zeer juist was, betwijfel ik eenigszins. Primo behoorden niet allen, die uitgezet zijn, tot de „voornaamste” burgers; secundo is het getal 48 niet geheel juist; en tertio is het nog de vraag, of al de uitgezetten katholiek waren. Over de uitdrukking „onschuldig” valt niet te redetwisten, zoo lang geen enkel archiefstuk over het schuldig of onschuldig rept. Natuurlijk moeten de uitgezetten personen in het oog der Staatschen verdachte lieden zijn geweest, en er moeten ontegenzeggelijk redenen van „mistrouwen” bestaan hebben om van de duizenden katholieken, die nog in Amsterdam waren, juist een zeker getal uit te kiezen, dat „u[i]t der Stede” moest gaan.

De namen der uitgezette burgers zijn ons bewaard gebleven op een los blaadje papier, dat hier in 't Archief berust ³⁾. Het luidt:

¹⁾ Brandt, *Historie der Reformatie*.

²⁾ Aanteekeningen van Past. Buyck. Medegedeeld door Dr. Fruin. *Bijdr. Hist. Gen. te Utrecht*, 16^e Dl.

³⁾ *Naamlijst dergenen die uitgeleid zijn in 1585*. Stadsarchief.

Die syn die naemen van die u[*i*]tgeleyt syn te Amstelredam op den 25 d[*ach*] July a^o 85 ¹⁾.

1. Jan Vechterssen.
2. Jan van Marken.
3. Jan Philipssen in die stockvis.
4. Cors Pieterse in die groene Muelen,
5. H[*eer*?] Pieter Coeltjen.
6. Gerret Gerretsen in die Goutse Kerek.
7. Tonis die Waechddraeger.
8. Cornelis Fitt.
9. Simon Jansen houtcooper.
10. H[*eer*?] Gerret die backerssoon.
11. Jacob van Campen nu ter tyt sessendertich ²⁾ wesende.
12. Steven Franse op het rockin.
13. Poppius Dirckse, die soon van Dirck Jan.
14. Dirck {
15. Cornelis { Elbertse, die soonen van Ellert Marcus.
16. Ellert Roodlaes.
17. Jan die backster.
18. Jan int Lam in S. Jacobsappelsteceh.
19. Cornelis Jacobsz. Schoe[n]maecker.
20. Elbert {
21. Jan { Jacobsse in S. Jan an Spaarndam[*mer*]brug.
22. Jan Ysbrantsen in die Scopgis in die nuwe brugsteceh.
23. Barend Cornelis Compas in d[*e*] nuwe brugsteceh.
24. Tonis Vischer by 't Hooft.
25. Marcus Willemse Elant.
26. Winouwt Faling op die Zeedyck.
27. Jan die mandemaecker.
28. Jan Barentse Schoenlapper.
29. Pieter Zeegerse Stadtsboode in S. Janstraet.
30. Cornelis Pieterse stoeldrayer in S. Janstraet.
31. Cornelis Velt.
32. Croock die soon in S. Jacob.

¹⁾ Deze datum is niet gelykluidend met dien van de aantee-
ningen in het HS.

²⁾ Een der zes en dertig Raden.

33. Jan Direkse leepelmaccker.
34. Gerret Gerretse coopmansboode.
35. Cat die Scuytevoerder.
36. Dirck Jan Deym[an] in die Nes.
37. Jan Deym[an].
38. Claes Deym[an] (beyde syn soone).
39. Tonis Barentse timmerman.
40. Allert Heyndrickse in die jonge Roelensteech.
41. Karsten scipper op de oude sy[d]s achterburchwal.
44. noch drie brabanders off Vlaemingen.

Noch des 6 July is utheeten ¹⁾ [te] gaen: 45. Jacob Bicker, die soon van Cornelis Rysser.

Volgens dit lijstje worden 45 personen met naam genoemd; de aantekenaar spreekt van „omtrent” 43, en ab Isselt van 48 burgers.

Wie waren nu deze verdachten?

Een gezelschap van allerlei stand en rang. Men treft er aan: oud-burgemeesters en zoons van regeeringspersonen vóór de „alteratie”, geestelijken, een lepelmaker, schuitenvoerder, schoenlapper, mandenmaker, stadsbode en last not least een lid van den Raad. Deze combinatie van standen doet ongetwijfeld denken aan een komplot, dat om politieke of godsdienstige redenen in een re-alteratie zijn heil zag.

Waren zij allen katholiek? Misschien van geboorte; doch Jacob van Campen, het lid van den Raad, en Pieter Zeegerse, de stadsbode, hebben in dien onverdraagzamen tijd, welke meer dan twee eeuwen duurde, zeker niet om hunne katholieke gevoelens hun ambt bekomen.

Laat ons thans nader kennis maken met enkele der 45 uitgezette burgers.

Nummers 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 17—24, 26—35, 39—41 zijn voor mij onbekenden. Hunne namen, als *Jan die backster*, *Jan*

¹⁾ d. i. bevolen.

die mandemaecker, noch drie brabanters enz., staan trouwens te algemeen aangeduid om achter hun waren naam te kunnen komen.

Bekenden zijn:

N°. 1. JAN VECHTERSSEN, de oud-Burgemeester vóór de „alteratie”, die namens de Vroedschap in 1577 naar Delft gezonden werd om over de Satisfactie te onderhandelen.

Ter Gouw, op gezag van Van Teylingen, noemt Vechtersen onder de op den 26 Mei 1578 uitgezette wereldlijke personen. Indien Van Teylingen juist is, dan is Jan Vechtersen tweemaal verbannen. Evenzoo

N°. 2. JAN VAN MARKEN, de Schepen en Raad in 1575 en 76, die ook door Van Teylingen wordt uitgezet den 26 Mei 1578.

N°. 5. H[eer] PIETER COELTJEN. Met H wordt ongetwijfeld bedoeld Heer. Zouden wij hier te doen hebben met Pieter Coetius, den lateren pastoor van De Rijp en overleden 1630?

N°. 11. JACOB VAN CAMPEN, „nu ter tijt sessendertich wesende”, was lid van de Vroedschap onmiddellijk na de „alteratie” en behoorde ongetwijfeld tot de „nuwe religie”. Zou Van Campen misschien de „zeekere koopman, lidt der Amsterdamsche regeeringe” ¹⁾ geweest zijn, over wien de „burgherhoplueden” van Utrecht zich beklagen, dat hij in den Raad van Amsterdam voorgedragen had enkele schepen te laten vertrekken met levensmiddelen, welke bestemd waren voor „de vaarten op de landen des Kooninx van Spanje”?

N°. 13. POPPIUS DIRCKSE. Hij was de zoon van Dirck Jan Dirksz en Thecla (Tietje) Occo ²⁾. Zijn grootvader was de welbekende Hendrik Dirksz, Burgemeester van Amsterdam, de man, die bij zijn uitzetting in 1578 „het schoon linnen weigerde,

¹⁾ Hooft, *Nederl. Historien* (bl. 1034).

²⁾ Zie mijn *Het Geslacht Occo en het Gebouw van Barmhartigheid*. C. L. v. Langenhuysen, 1893.

hetwelk zijne dienstmaagd hem kwam aanbieden" ¹⁾. Poppius Dirckse noemde zich naar zijne moeder Occo.

N°. 14 en 15. DIRK en CORNELIS ELBERTSE, DIE SOONEN VAN ELLERT MARCUS. Hun vader, een der hoofden der Spaanschgezinden, overleden 1574, was meermalen Burgemeester geweest. Van zijne zonen Dirk en Cornelis is mij niets bekend.

N°. 16. ELLERT ROOCLAES. Zou hij een familie-lid zijn van Reinier Hendriksz. Rooclaes, den in 1578 uitgezetten Burgemeester?

N°. 25. MARCUS WILLEMSE ELANT. Mij is welbekend Herman Elant, pastoor der Oude Zijde.

N°. 36. DIRCK JAN DEYM [AN]. Kapitein der schutterij in 1572 en zeer Spaanschgezind. Hij was ook Schepen vóór de „alteratie”.

N°. 37 en 38. JAN en CLAES DEYM [AN], „beyde syn soone” (van n°. 36).

N°. 45. JACOB BICKER, DIE SOON VAN CORNELIS RYSSER. Zijn vader was poortwachter in 1577. Hij heeft Ruychaver, die in 1577 Amsterdam ten voordeele van den Prins van Oranje wilde verrassen, „leelijcken vermoort” ²⁾.

Over de uitzetting van 1585 ben ik niet bij machte iets meer te verhalen. Mogen de liefhebbers der historie dit feit in de Amsterdamsche geschiedenis, dat een nawee was van het ergerlijke feit van 1578, nog eens tot klaarheid brengen!

DE UITZETTING DER MAGISTRAAT EN GEESTELIJKEN VAN AMSTERDAM IN 1578.

Over dit vraagstuk hebben geschreven D. C. Meyer Jr. in zijn *Zegepraal der Hervorming* (1878); ondergeteekende in zijn *Mr. Jacob Buyck en diens liberije* (1891) en B. H. Klönne in zijn *Amsteldamensia* (1894).

Tegen de twee laatstgenoemden bond Dr. Fruin in de *Bijdragen*

¹⁾ De anecdote bij Hooft.

²⁾ Verzameling Stukken van Mr. Grothe. Stadsarchief.

en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht (1895) den strijd aan, waarop volgden als repliek of als aanvulling: *Amstelodamensia. Antwoord aan Dr. Fruin*, door B. H. Klönne (1896); *Jacobus Buyckius exulans libenter. Mijn antwoord aan Dr. R. Fruin*, door Bernard J. M. de Bont (1896); *Een proeve van averechtsche geschiedschrijving*, door Dr. Fruin (1896); *Een Amsterdamsche Eedsquaestie*, door Dr. A. H. L. Hensen (1896); *Pastoor Buyck's Treurzang* door J. C. Alberdingk Thijm S. J. (1896); *Jacobus Buyckius exulans libenter*, gerecenseerd door J. C. Alb. Thijm S. J. (1896); *Brief van Prof. Fruin aan den Nederlandschen Spectator* (1896); *Amstelodamensia*, gerecenseerd door M. A. Thompson (1896); *Jacobus Buyckius exulans libenter* gerecenseerd door M. A. Thompson (1896); *Pastoor Buyck's Treurzang* (rectificatie) door J. C. Alb. Thijm S. J. (1896). Voorts werden de replieken *Fruin*, *Klönne* en *de Bont* behandeld in *De Nederlandsche Spectator*, *Het Nieuws van den Dag*, *De Tijd*, *Het Centrum* en *De Maasbode*.

Er is dus binnen een jaar al heel wat geschreven en gehaspeld over een quaestie, welke misschien velen geen belang inboezemt en welke toch zoo belangrijk is, omdat zij een spoorslag moet zijn voor de liefhebbers der historie om de archieven te doorwroeten, ten einde te achterhalen, op welke wijze de verandering der Regeering van Amsterdam in 1578 heeft plaats gehad. Over de zoogenaamde „alteratie” vindt men hier in 't Archief bijna geen enkel officieel document. Het is, zooals de heer D. C. Meijer Jr. ¹⁾ terecht schrijft:

„Het schijnt, dat zij, die er het voornaamste aandeel aan hadden, niet noodig hebben geoordeeld in rustiger dagen het verhaal er van ten papiere te brengen... om geen aanleiding te geven tot discussie over de meerdere of mindere wettigheid van het bewind, dat de teugels in handen nam”.

¹⁾ *De Zegepraal der Hervorming* (bl. 77).

Ja zelfs uit de memoriën van Reael zijn juist die bladen gescheurd, welke zeker over de alteratie gehandeld hebben. Het is daarom dubbel gelukkig, als men hier of daar eene aantekening vindt, welke de „alteratie” behandelt, vooral als die aantekening klaarblijkelijk door een katholiek ooggetuige, of ten minste tijdgenoot, is geschreven geworden. Het kopie-handschrift, waarvan ik in den beginne gewaagde, bevat een nootje, dat zeker vermeld verdient te worden. Het luidt als volgt ¹⁾:

1578 Item opten XXVI^{te} may LXXVIIJ nac die noen soe hebben hem die van die nuwe ²⁾ relige starcke gemaect en hadde die statts soudate tot haer en hebben die magistraet en vele van die sessendarchtich raden evangen genomen en hebben se gebrocht op die nuwe Waech en hebben daer en leech schip doen comen en hebben se daer in gelayt [hier stond eerst gebrocht (?)] en soe te boem uitgevoerd en is elcx synder wech getrocken en hebben op die selfde tit, dach die minnebroers ut haer closter gehaelt mit noch andere gestelicke personen en hebben die mede in en schip gesedt en hebben dit op den Diemerdyck opgesedt en syn soe gegaen elx syn wech en is soe die satisfactie gebroken daer soe vele moyten en costen omgedaen was en soe hochlicke besworen was als men in dit selfde satisfactie lesen mach en soe hebben somige hoofden van dese nuwe relige by malcander geroepen die schutterie om by haerluyden gecoren te worden ut elcke rot en persoon dat syn 36 personen om by die 36 personen gecoren soudt worden andere 36 personen die men noemde sessendarchtich raden om by haerluyden gecoren te worden Schout, Burgemeesteren en schepenen.

Ofschoon deze aantekening volstrekt geen licht werpt op de hangende quaestie: *is Mr. Jacob Buyck gevlucht vóór de „alteratie”?* zoo is zij toch eene nieuwe bijdrage voor het verhaal van de wijze, waarop de uitzetting heeft plaats gehad.

¹⁾ De spelling is door mij onveranderd overgenomen, ten einde men zelf beter den tijd zal kunnen bepalen, wanneer het stuk is geschreven.

²⁾ Zoo spreekt geen Hervormde.

In de veronderstelling, dat de aantekenaar de waarheid neder-schreef, zoo wil ik ruitèrlijk verklaren, dat hetgeen hij mededeelt, niet geheel en al strookt met de bladzijden 16 en 20 van mijn *Jacobus Buyckius*. Aan de waarheidsliefde ben ik — „wien het slechts om de geschiedenis te doen is” ¹⁾ — echter verschuldigd, dat ik mij zelf in de eerste plaats op enkele punten terechtwijs.

Mijne meening over het edele karakter van Mr. Jacob Buyck en over diens uitzetting op 26 Mei is evenwel door deze aantekening, welke trouwens beide punten in het geheel niet raakt, volstrekt niet gewijzigd.

Blz. 17 schreef ik: „Noch de rekening van Herman Roodenburgh in het stedelijk archief, noch Buyck, noch één *historie-schrijver*, die leefde tijdens de alteratie, hebben in eenig geschrift „ons medegedeeld, dat de schuiten ook gediend hebben voor de „voornaamste geestelijken”.

Ofschoon de aantekenaar nu geen historieschrijver is in den gebruikelijken zin, zoo zegt hij toch duidelijk „die minnebroers mit noch *andere gestelicke personen*”. Of Mr. Jacob Buyck onder de „andere gestelicke” gesteld moet worden, zegt de aantekenaar niet. Dat hij op den 26^{en} Mei uitgezet is en dat hij niet als een bloodaard vóór dien tijd gevlucht is, staat bij mij vast. Mijne meening echter, gegrond op de rekening-Roodenburgh en het verhaal van Cornelis Opsy ²⁾, dat Buyck niet „per schuit” maar „de poort is uitgejaagd”, kan in zooverre gewijzigd worden, dat er mogelijkheid bestaat — altijd als de aantekenaar juist is — dat Buyck behoord heeft onder de „andere geestelijken” en alsdan *per schuit* is uitgezet, hetgeen ook door den rector van het Begijnhof beweerd wordt.

Naar aanleiding der opmerking van den scherpzinnigen Dr. Fruin, dat het uitzetten „der geestelijken geen tweede bedrijf van

¹⁾ T. a. p. bl. 4.

²⁾ T. a. p. bl. 17.

„hetzelfde drama is, maar een nieuw stuk, door anderen ontworpen en uitgevoerd”, schreef ik, dat „het eerste bedrijf was ontworpen en uitgevoerd door Bārdesius en zijne vrienden” ¹⁾. Indien wij den aantekenaar mogen gelooven, dan is wel degelijk de uitzetting der „minnebroers mit noch andere gestelicke personen” een tweede bedrijf van *hetzelfde* drama; want volgens hem zijn de „grauwe monniken” „op die selfde tit” met andere geestelijken in één schip gezet, en Roodenburgh leverde juist voor de uitzetting der „grauwe monniken” zijne rekening bij de stad in. Voor de uitzetting der minnebroeders, die hier in één adem genoemd worden met „andere gestelicke personen”, betaalde „Bārdesius en zijne vrienden” de onkosten.

Indien echter met „andere gestelicke personen” door den aantekenaar alleen bedoeld worden Duncanus en Silverschoen, dan komt zijne mededeeling overeen met Hezius en met Van Teylingen in zijn *eersten druk*, en ik blijf dan ook tevens mijn bewering handhaven, dat Jacob Buyck niet in de schuit geweest is.

Op blz. 20 schreef ik, dat zoowel de Magistraat als de minnebroeders aan de Nieuwe Brug zijn ingescheept. Hier zondigde ik, wat betreft de Magistraat, op onverklaarbare wijze, tegen de geschiedenis, want nergens staat geschreven, dat de Magistraat aan de Nieuwe Brug werd ingescheept. Alleen Dusseldorf schrijft zulks — en volgens mijne meening zeer terecht — als hij van de geestelijke Heeren spreekt. Ook de aantekenaar zegt, dat de Magistraat gebracht is „op die nuwe Waech” en dat zij „daer in een leech schip gelayt syn”. Of nu de geestelijken ook „daer” verscheept zijn, verhaalt hij ons niet. De mededeeling, dat zij „op die selfde tit [en] dach mede in een schip gesedt” zijn, doet eerder denken aan eene „inlading” op een andere plaats. Immers, indien Magistraat en geestelijken op dezelfde plaats verscheept waren, dan had de aantekenaar, die nu zoo nauwkeurig

¹⁾ T. a. p. bl. 17.

schrijft „op dieselfde tit, dach”, ook wel er bij vermeld „ende plaats”.

De aantekening meldt ons een paar bijzonderheden, welke wij nog nergens hebben aangetroffen. Zij maakt een groot verschil tusschen de uitzetting der Magistraat en die der geestelijken. Van eerstgenoemde zegt de aantekenaar, dat zij in het schip werd „gelayt” (plat Amsterdamsch voor geleid), van de tweeden, dat zij in het schip werden „gesedt”. Eerstgenoemde handeling geschiedt in den regel nog met een zekere hoffelijkheid, met decorum; de tweede handeling gewoonlijk met ruw geweld. De aantekenaar gevoelde derhalve ook, dat er een groot onderscheid bestond in de twee handelingen. Reeds vroeger heb ik hierop de aandacht gevestigd, en ik herhaal hetgeen ik in mijn *Jacobus Buyckius* geschreven heb en thans bevestigd zie, dat de uitzetting der Magistraat slechts ijdel vertoon was en *pro forma* geschiedde, daar zij de eenige oplossing was om Amsterdam voor een oogenblik regeeringloos te hebben.

De tweede bijzonderheid is een *leech ship*.

Men had in de 16e eeuw zeilschepen, lichterschepen en zolderschuiten, ook wel platboomsvaartuigen genoemd. Wij weten uit Van Teylingen, Hooft, Hezius en ook van den aantekenaar, den tijdgenoot en ooggetuige (?), dat de uitzetting der Magistraat plaats heeft gehad in een schip. Een zeilschip was het niet, want alleen ledige lichterschepen mochten in de buurt van de Nieuwe Waag aanleggen ¹⁾. Er lagen dus op die plaats ledige lichters, en het is natuurlijk, dat men een „leech [lichter] schip” uitkoos om het getal der ballingen uit te voeren. Hoe groot dat getal was weet niemand met zekerheid te zeggen, doch al was de geheele Magistraat er in „gelayt”, dan nog was er een groote, en zeer groote ruimte over, want de lichterschepen waren, evenals thans, groote schepen, die gedeelten van zeeladingen overnamen.

Op blz. 20 schreef ik: „Zolderschuiten, zonder roer en mast,

¹⁾ Zie *Handvesten en Willekeuren*.

maar met schuivevoerders en vaarboomen". Den vriendelijken lezer verzoek ik thans, nu ik in de *Handvesten* het artikel *Van de lichter-luijden* opgeslagen heb, in plaats van zolderschuiten, wel te willen lezen: lichterschepen. Deze vaartuigen voerden geen masten, misschien ook geen roer, doch moesten „versien syn met een goede pompe en twee pom-stocken" en moesten „eens 'sjaers besien worden offer iets aan schort", zoodat een reisje met zulk een goed voorzien schip, desnoods naar den Diemerdijk, volstrekt niet levensgevaarlijk was.

Ik geloof hiermede de aantekening voldoende toegelicht te hebben, en ik veroorloof mij thans nog een korte nalezing over hetgeen door anderen naar aanleiding der brochures Fruin-Klönne-de Bont geschreven is geworden. Ik zal mij onthouden van repiek op de hoogst vereerende en welwillende woorden van *De Ned. Spectator* en van *Het Nieuws van den Dag* aan mijn adres. Als men den strijd aanbindt tegen een katholiek, hij zij geestelijke of geen geestelijke, omdat men zijne zienswijze over geschiedenis of over zaken, welke buiten ons dierbaar geloof staan, niet deelt, dan is het een onaangenaam gevoel, als men in een of ander partijdig of liberaal blad wordt opgehemeld. Een mijner goede vrienden, een geacht lid in s'lands vergaderzalen, zeide eens in eene katholieke vergadering: „Indien ik na een rede in een liberaal blad bewierookt wordt, dan onderzoek ik des avonds dubbel mijn geweten". Nadat ik bovengenoemde bladen gelezen had, herlas ik nog eens hetgeen door mij geschreven was, doch ik had verder geen scrupules.

Het belangrijkste, dat verschenen is in de onderhavige quaestie, is ongetwijfeld de brief van Godfried van Mierlo, Haarlem's tweeden Bisschop ¹⁾. Wij zijn Dr. Hensen hoogst dankbaar, dat hij dezen brief, welke hem bij toeval onder de oogen kwam, in dit tijdschrift heeft gepubliceerd. Dergelijke brieven zijn voor

¹⁾ *De Katholiek*, Dl. CIX, bl. 262.

de hangende quaestie van een ontzaglijk nut, en ik ben het met den geleerden Doctor geheel eens, dat de eedsquaestie nog meer tot klaarheid zoude geraken bij „het terugvinden der openbare geschriften en der twee heftige brieven van Duncanus, waarover Buyck in zijne *mémoires* spreekt”.

Ende desespereert niet!

Wij veroorloven ons Dr. Hensen op eene kleine onnauwkeurigheid te wijzen in het begin zijner inleiding van genoemden brief. Deze onnauwkeurigheid betreuren wij te meer, omdat zij eenigszins van invloed is geweest op hetgeen zijn eerwaarde dan verder laat volgen. Dr. Hensen schrijft:

„Reeds was er een maand verloopen sinds den overgang der stad en nog immer hield de verdeeldheid aan: Duncanus meende, dat de gevorderde eed met een gerust geweten mocht afgelegd worden, zijn ambtgenoot daarentegen beschouwde het als ongeoorloofd. Pastoor Buyck richtte zich *thans* ¹⁾ schriftelijk tot den Bisschop en droeg dezen zijne afkeurende meening betreffende den eed voor”.

Deze mededeeling is onjuist. Buyck schreef niet aan den Bisschop nadat „reeds een maand verloopen [was] sinds den overgang der stad”, maar zijn brief is gedateerd meer dan twee maanden vóór den overgang, welke eerst den 26 Mei plaats vond. Zijn brief is gedagteekend van vóór 9 Maart en betrof den eed der Satisfactie.

De verdeeldheid, welke twee goede en brave priesters, als Buyck en Duncanus, van elkander scheidde, was niet de vraag over den eed der Satisfactie, maar wel over dien aan den aarts-hertog Matthias. Over den eed der Satisfactie bestond wel onderling verschil van meening, maar of er verdeeldheid door ontstond, zoude ik niet durven beweren.

Buyck en Duncanus deden dan ook volstrekt niets buitengewoons met het advies aan den Bisschop te vragen over eerstgenoemden eed, terwijl ieder daarbij zijne meening uitsprak. Integendeel zij

¹⁾ Wij cursiveeren.

deden goed en gehoorzaamden aan art. 10 der Satisfactie, welke luidde: „.... en wat belangt de geestlijkheit, die volghe daerin de orde des Bisschops van Haerlem, waertoe die van Amsterdam zich gedraeghen by dezen”. Het was hun plicht over dien eed de order des Bisschops te vragen. Het antwoord op hun brief is ons bekend. De Bisschop verklaart zich zonder voorbehoud voor het geoorloofde van dien eed, maar hij zegt nergens, dat men hem *moet* afleggen. Indien derhalve Duncanus wel en Buyck niet de Satisfactie bezworen hebben, dan hebben toch beiden zich „gedraeghen naer de orde des Bisschops”. Waarschijnlijk hebben beiden den eed in het geheel niet afgelegd, want de geschiedenis leert ons, dat vele katholieken en gereformeerden aan de oproeping tot aflegging geen gehoor gaven.

Ik neem aan, dat door den brief van den Bisschop de strijd over den satisfactie-eed uit was. Die eed was volgens de Kerkelijke Overheid geoorloofd en niet zondig. Toen kwam de eed van trouw aan den aartshertog Matthias, waarvan Buyck in zijn handschrift (n°. 25) verklaart, dat hij was een *zondige*, een „godelooze” eed. Welnu, deze eed, door Duncanus eerst veroordeeld, daarna onvoorwaardelijk goedgekeurd en aanbevolen, maakte — zooals Dr. Fruin terecht aanmerkt — „het geschilpunt uit tusschen de katholieken van Amsterdam” en de beide pastoors.

Niet de eed der Satisfactie, maar de „godelooze”, de zondige eed van Matthias wakkerde den strijd aan van beide mannen. Onmogelijk kon Buyck de satisfactie-eed goddeloos noemen, want zijne hooge Kerkelijke Overheid had hem geoorloofd genoemd.

Tot slot heb ik nog een fout te herstellen, waarop Pater Alberdingk S.J. mijn aandacht vestigde in zijn recensie ¹⁾ van mijne brochure. Ik vertaalde *libenter* met *vrijwillig*. Zulks was een *lapsus calami* in de meest uitgebreide beteekenis.

¹⁾ *De Studien*, Jaarg. 28, Dl. 46, bl. 10.

Ofschoon die verkeerde interpretatie hoegenaamd aan mijn betoog niets afdoet en mijn gevoelens volstrekt niet verzwakt, daar Buyck bij zijn tweede vertrek vrijwillig weg is gegaan, zoo moet ik den lezer van mijn verweerschrift toch mededeelen, dat Meester Jacob Buyck, die in enkele zijner aantekeningen laat doorschemeren, dat hij vrijwillig in ballingschap ging, in het door mij aangehaalde slotversje, uit zijn *Ad bibliotecam meam*, volstrekt niet zegt, dat hij *vrijwillig* in ballingschap was. In zijne hoogst religieuze uiting:

*„Jacobus Buyckius pro amore Christi
Coelestem ob patriam exulans libenter”*

schrijft hij de gevoelens neder, niet alleen van een christelijk mensch, maar ook van een geestelijke, die zijn Bijbel kent in woord en daad. Met den H. Paulus verklaart hij „gaarne voor Christus versmaadheid te lijden”. Hier in dit slotvers spreekt de deugdzaame priester, die *gaarne* ter liefde van Christus zijn kruis draagt. Zwaar lijdend onder zijne ballingschap, verdraagt hij dat lijden gaarne, gewillig om Christus. Toen Meester Jacob deze dichtregelen uit zijn pen liët vloeien, bezielde hem ongetwijfeld de merkwaardige woorden van den grooten Paus, den H. Gregorius VII: „*Ik heb de rechtvaardigheid bemind en de boosheid gehaat, daarom sterf ik in ballingschap*” ¹⁾).

Jacob Buyck verliet *vrijwillig* Amsterdam, omdat hij volgens zijn geweten daartoe gedwongen was, en *pro amore Christi* verdroeg hij *gaarne* zijn bitter lot, ofschoon het kruis, dat zijn Heer hem te dragen gaf, hem ijselijk zwaar viel. Het gemis van zijn vaderstad beweeude hij ten zeerste, zooals hij in zijn aantekening zegt. Het was hem aangenamer geweest ongestoord te Amsterdam te leven dan de zoovele en zoo groote rampen der ballingschap te moeten betreuren, doch *gaarne* wordt hij om Christus ver-

¹⁾ *Het leven der Pausen*, door J. G. Le Sage ten Broek.

smaad. In liefelijke verzen zingt dan ook Meester Jacob in zijn
Symbolum meum: Dominus tecum:

„Al wat ghy hebt, heeft Hy gegeven.
 Bidt om den Heer, met u in alle noot.
 O Heer blijft met mijn tot in der doot.
 Hy dede groot wonder
 Jacob byzonder ¹⁾”.

Amsterdam.

BERNARD J. M. DE BONT.

¹⁾ Hollandsche versjes in HS. n°. 26.

NOTA (bij bl. 83 vv.). Het verdrag, waarbij Amsterdam tot den Prins overging, was gedagteekend 8 Febr. 1578; het schrijven van Godfried v. Mierlo 9 Maart 1578. Daar er niet veel tijd kan verstreken zijn tusschen een brief van Pastoor Buyck en dit antwoord van den Bisschop, meen ik nog immer mijne mededeeling te mogen handhaven. Op den 26sten Mei 1578 werd het eerlijk en bezworen verdrag met Amsterdam niet gesloten maar op verraderlijke wijze geschonden. Wel heet ook deze laatste gebeurtenis verschoonender wijze „*de overgang van Amsterdam*”, doch om wille van de historische waarheid verdient dit geen aanbeveling.

Op bl. 266 van mijn artikel heb ik de redenen uiteengezet, waarom „de strijd aanvankelijk zeer zeker liep over den eed ter bekrachtiging van de satisfactie voorgeschreven”.

Dr. HENSEN.

NIEUWE UITGAVEN.

La Sainte Bible Polyglotte en quatre langues (contenant le texte hébreu, texte grec, Vulgate latine et version française de M. l'abbé Glaire, approuvée par le Saint Siège; avec les différences de l'hébreu, des Septante et de la Vulgate; des introductions, des notes, des cartes et des illustrations) par M. F. Vigouroux, Prêtre de Saint-Sulpice, Professeur d'Ecriture Sainte à l'Institut catholique de Paris. (Paris, Roger et Chernoviz, en souscription.)

Deze uitgave, die te Parijs in voorbereiding is, verdient alleszins de aandacht der katholieken in ons vaderland.

Bij de herleving der bijbelstudiën in den tegenwoordigen tijd is het van veel belang, om niet te zeggen noodzakelijk, niet alleen de Vulgaat maar ook de oorspronkelijke teksten van de H. Schriftuur in een goede uitgave te bezitten. In de Encycielik *Providentissimus Deus* zegt onze Heilige Vader Leo XIII: „Alhoewel, wat de hoofd-„zaken betreft, uit de zegswijzen der Vulgaat de zin van het „Hebreeuwsch en Grieksch duidelijk genoeg blijkt, zoo kan het „toch niet anders dan nuttig zijn om, wanneer aldaar iets minder „duidelijk of minder juist er uit overgedragen is, naar den raad „van Augustinus, tot het „inzien van den oorspronkelijken tekst” „zijn toevlucht te nemen” (*De Katholiek*, Dl. CV, bl. 163). De Paus prijst dan ook de oude polyglottische uitgaven van Antwerpen en Parijs, „die bij het opsporen van den juisten tekst de beste diensten bewijzen” (t. a. p. bl. 156). Maar deze uitgaven zijn moeilijk te bekomen, en daarom is bovengenoemde *Sainte Bible Polyglotte*, die de welbekende en hoogst verdienstelijke Schriftuurschouwer Vigouroux, Professor aan het *Institut catholique* te Parijs ons toezegt, ongetwijfeld een welkome uitgave.

In vier kolommen naast elkander geeft de geleerde priester van Saint-Sulpice evenzoo vele lezingen van de H. Schrift: in de eerste kolom der linker bladzijde den Grieksch en in de tweede den

Hebreeuwschen, in de eerste kolom der rechter pagina den Latijnschen, in de tweede den Franschen. 't Zal wel overbodig zijn erbij te voegen, dat voor de deuterocanonische boeken en voor het Nieuwe Testament alleen de Grieksche, Latijnsche en Fransche teksten worden gegeven.

In Fransche noten aan den voet wordt gewezen op de verschillen van den Hebreeuwschen tekst met de vertaling van de Vulgaat. De Grieksche tekst der LXX is volgens de Vaticaanse editie en is voorzien van aanwijzingen der voornaamste varianten en voornaamste afwijkingen van den tekst der Vulgaat. De officiële tekst der Latijnsche Vulgaat geeft de verzen niet telkens afzonderlijk beginnend, maar laat ze in lange alinea's doorlezen, waarvan elke één onderwerp of onderdeel daarvan behandelt, dat dan met vette lettertjes *in margine* is aangeduid. De rand is tevens rijk voorzien van verwijzingen naar overeenkomstige teksten, terwijl de verzen-indeeling der Vulgaat blijft aangeduid door kleine cijfertjes in de alinea, vóór elke betrokken zinsnede. De Fransche tekst eindelijk is die volgens de vertaling van den abbé Glaire, welke goedgekeurd is door den H. Stoel.

Bovendien wordt deze uitgave van inleidingen en aantekeningen voorzien door Prof. Vigouroux, wiens naam alleen reeds eene aanbeveling is. De geleerde schrijver wil daarin de resultaten geven der ernstigste hedendaagsche wetenschap op theologisch, historisch, aardrijkskundig en archeologisch gebied, steunende op de voorlichting der Kerkvaders en der Overlevering en tevens op de nieuwste ontdekkingen der moderne geleerden. Een keur van archeologische illustraties (historische beeldhouwwerken der Egyptische monumeten enz.), platte gronden en kaarten wordt hieraan toegevoegd.

Het werk zal uit 8 zware deelen in raisin-formaat bestaan (dit formaat is 1 centimeter langer en 1 centimeter breeder dan dit tijdschrift), en de uitvoering is aan de beroemde drukkerij van Firmin-Didot toevertrouwd. Een proefvel, dat mij onder de oogen kwam, was een model van boekdrukkunst.

Waarom reeds vóór de verschijning deze uitgave besproken wordt? Wijl ze bij inteekening à 5 francs per deel verkrijgbaar is, en men dus, van de bemiddeling van een Nederlandsch boekhandelaar gebruik makende — rechtstreeksche bestelling bij den uitgever brengt één franc porto-kosten per deel mede — voor omstreeks 20 gulden

zich dit werk verzekeren kan. In der handel zal het 56 francs kosten. Roger en Chernoviz, de Parijsche uitgevers, brengen ook een tweetal luxe-uitgaven in omloop, waarvan die op Hollandsch papier bij intekening 80, die op Japansch papier 160 francs zal kosten.

v. T.

Institutiones psychologicae secundum principia S. Thomae Aq. ad usum scholasticum accommodavit Tilmannus Pesch S. J. — Pars I *Psychologiae naturalis liber prior*. (Friburgi, sumptibus Herder, 1896. XV et 470 p. M. 5.)

Reeds jaren is het geleden, dat het eerste deel verscheen der *Philosophia Lacensis*, een serie wijsgeerige werken, waarvan de uitgave door B. Herder te Freiburg wordt bezorgd. Onlangs is de reeks wederom met een nieuw deel verrijkt, nl. met het eerste deel eener *Psychologia* door P. Tilman Pesch S. J. Die naam heeft in de wijsgeerige wereld zulk een goeden klank, dat de verschijning van het nieuwe deel door velen met vreugde zal worden begroet. Wie behalve de kleinere werken en artikelen van den schrijver ook zijn *Institutiones logicales* en *Philosophia naturalis*, en niet het minst *Die grossen Welträthsels* kent, weet, dat hij wederom den meester op zijn gebied hooren zal, die de vruchten van jarenlange studie en uitgebreide wetenschap ten beste geeft. De psychologie wordt hier in den meest wijden zin als de leer over de bezielde wezens als zoodanig opgevat, en het pas verschenen deel geeft ons, wat wij door de analytische methode, langs den weg der ervaring, daarvan weten kunnen. De kennis der anima, als grondslag en oorsprong van het leven in de organische wezens, afgeleid uit de waarneming harer werkingen, is diensvolgens de hoofdinhoud.

Na in de inleiding der zielkunde de haar toekomende plaats te hebben aangewezen, en de vruchtbaarheid der analytisch-synthetische methode ook voor deze wetenschap te hebben vastgesteld, volgt allereerst de algemeene behandeling der levende lichamen en de beschrijving der verschillende organen, daarna het bestaan des levens

in de verschillende georganiseerde wezens. Wat men eigenlijk onder leven heeft te verstaan, het verschil tusschen levende en niet-levende wezens, de verschillende graden of trappen, die in de reeks der levende wezens gevonden worden, de zelfstandigheid van het levensbeginsel, ten slotte het eigenaardig wezen van het plantaardig en dierlijk levensbeginsel en van de menschelijke ziel, ziedaar de onderwerpen, die in de volgende hoofdafdeelingen met groote volledigheid worden behandeld.

Een ieder, die er aan hecht de oude beproefde stellingen en theorieën der christelijke wijsbegeerte te hooren uitleggen en verdedigen door een man, niet minder bekend met den vooruitgang der moderne natuurwetenschap dan met de leer der scholastieken, schaffe zich dit werk aan. Bij een volledige behandeling der vraagstukken in den geest der scholastieken, vindt hij zich ook de moderne gezichtspunten geopend, en alle dwalingen, ook in hun modernen vorm, besproken en weerlegd. Een boek als dit is dan ook een belangrijke aanwinst, vooral in onzen tijd, met zijn monistische systemen, waarin menige strijdvraag binnen het gebied der psychologie moet worden beslecht.

J. B.

Catechetische onderrichting voor kerk-, school- en huisgebruik door A. B. Leyser, pastoor te Zeddam. Uitgegeven onder toezicht en redactie van L. B. Mulder, kan.-dek. en pastoor te Wolvega. (Derde druk. Leiden, J. W. van Leeuwen, 1896. 322 blz. f 1.50.)

Deze uitvoerige titel bevat reeds eenige aanbevelingen in zich. Vooral dat van zulk een werk een derde druk noodzakelijk was, „omdat aan vele aanvragen niet meer kon voldaan worden”, heeft wel eenige beteekenis. Deken Mulder, die de uitgave bezorgd heeft, voegt er in het korte voorwoord nog bij, dat Mgr. Steenhof, oud-professor en pastoor te Soest, er met lof over sprak, en dat Mgr. Schaepman z. g. er van getuigde: „Het is een zeer nuttig werk, en [ik] zou wenschen het in handen te zien van hen, die onderricht

in den catechismus geven". Met zulk een gezaghebbend oordeel over het nut van dit boek, vooral met het oog op dit bepaalde doel, had de uitgever zich misschien liever tevreden moeten stellen. Daar immers het openbaar onderricht in den catechismus, ook op school, aan de priesters blijft voorbehouden, kan het alleen als hulpmiddel voor *schoolgebruik* in aanmerking komen; het schijnt toch niet bestemd te wezen ten leesboek voor de kinderen zelfven. Voor *huisgebruik* kan het geschikt zijn — als het gebruikt wordt. Misschien zijn er streken in ons vaderland, waar de ouders ijverig genoeg zijn om zelfven het catechetisch ondervijns hunner kinderen nog wat aan te vullen en er zelfs niet tegen opzien, een lijvig handboek te raadplegen. Maar zijn eigenlijk doel zal dit boek toch bereiken, als het „in handen komt van hen, die onderricht in den catechismus geven"; vooral in handen van jongere priesters, die bij veel wetenschap toch nog niet altijd den tact hebben, het brood voor de kinderen in kleine stukjes te breken, of het in de melk van eenvoud te weeken en met den suiker van voorbeeldjes te bestrooien. *Hoe men het aan de kleinen het best zeggen zal*: voor velen eene moeielijkheid, voor sommigen zelfs een niet vermoede moeielijkheid, kan men hier eens gemakkelijk afzien.

Daar deze uitgave, natuurlijk zeer net, bij den heer J. W. van Leeuwen te Leiden het licht ziet, is een ruimere verspreiding ook in het bisdom Haarlem niet onwaarschijnlijk. Daarom zal nog een kleine inlichting noodig zijn, ten einde teleurstelling te voorkomen. Voor den opzet van vragen en antwoorden, en ook voor de volgorde der stoffen, is de Haarlemsche Catechismus niet tot leiddraad genomen. Het laatste vooral kan bij het gebruik wel eenigen hinder veroorzaken, te meer, daar een opgaaf van den inhoud geheel ontbreekt. — Men dient dus te voren den weg te zoeken, maar die kleine moeite zal wel niemand afschrikken. Wel zou het te wenschen zijn, dat de ijverige uitgever zich dit in de ooren knoopte en bij een vierden druk — die naar ik hoop spoedig weer noodig zal wezen — daarmee rekening hield. Bij die gelegenheid kon dan tegelijk aan enkele on-hollandsche woorden en wendingen, aan sommige minder juiste uitdrukkingen recht gedaan worden.

G.

Kardinaal Manning's commentaar op de Encycliek „Rerum novarum”, vertaald en met inleiding en aantekeningen voorzien door P. J. M. Aalberse. (Tweede druk, Oldenzaal, G. Bruggeman, 1896. Prijs: 25 cts.)

Het opschrift van dit boekje *Kardinaal Manning's commentaar* zegt ons van zelf, dat wij hier met iets degelijks te doen hebben. Kardinaal Manning, een man van diepe ervaring, met een hart vol liefde voor al de belangen van het volk, die schier dagelijks met het arbeidersvolk van Londen omging en in den raad van den Paus zich bevond bij het ontwerpen der Encycliek — wie beter dan deze kardinaal was in staat een verklarend woord over de Encycliek *Rerum novarum* te schrijven?

De kardinaal splitst haar in vier deelen. Het *eerste* handelt over den oorsprong en de samenstelling der menschelijke samenleving, der maatschappij. Het *tweede* toont aan, hoe onnatuurlijk, buitensporig en al het bestaande omverwerpende de aard is van hetgeen men het socialisme pleegt te noemen. Het *derde* behandelt de tussekomenst van den staat in de sociale quaestie. Het *vierde* handelt over de vrijheid, de plichten en de samenwerking der werklieden, mannen zoowel als vrouwen.

Deze deelen geven ons de hoofdgedachten, waarop de Encycliek gebouwd is, en geven bij de lezing een vasten draad. Helder zet de kardinaal in ieder deel de gedachten van den Paus over de sociale quaestie uiteen, en zijn verklarend woord maakt den zin van 's Pausen woorden voor een ieder duidelijk.

Aan het verlangen van kardinaal Manning, dat zijn commentaar ook in andere talen zou worden overgebracht, heeft voor ons land de Heer P. J. M. Aalberse op uitmuntende wijze voldaan, want al hebben wij den oorspronkelijken tekst niet voor ons, uit de vertaling blijkt genoegzaam, dat deze met groote zorg is verricht.

Een goede vertaling geschonken te hebben is echter volstrekt niet de eenigste verdienste; in zijne *Inleiding* op deze commentaar wekt dit boekje door twee artikelen: *Woord en Daad* en *Levensontrek* van kardinaal Manning, in hooge mate onze belangstelling voor diens bearbeiding der Encycliek. Vervolgens wordt ons door de vele aantekeningen, die in deze tweede uitgave door nieuwe studiën aanmerkelijk vermeerderd zijn, een breede litteratuur over de sociale quaestie aangeboden; aan een ieder, die over de groote quaestie onzer

dagen eene studie wil maken, worden hier vele en zeer degelijke bronnen aangewezen.

Wat wonder, dat dit boekje zoo spoedig een tweede druk mocht zien, en wij verwachten, dat deze tweede uitgave zich nog ruimer zal verspreiden; de geringe prijs zal daartoe ongetwijfeld bevorderlijk zijn.

J. H. A. TH.

LETTERLOOVER.

BIJ DE KRIBBE.

Bij d' eerstgeboren zone
Treurt Eva, 't hart vol wee:
De schuld der ouders deelde
Haar smet aan 't wichtje mee.

Bij 't kindje van de kribbe
— Geen zonne glanst zoo schoon
Knielt blij de reine maget,
De moeder van Gods Zoon.

Wat heer van bitt're rampen
En tranen zonder tal —
Wat smarten en wat pijnen
Bracht de eerste zondeval!

Wat rijke stroom van zegen,
Van vreugd en zaligheid,
Ontspringt er aan de kribbe,
Een bron van zoetigheid!

Ach! mannen moeten zwoegen,
Want de arbeid werd tot straf,
En de aarde teelt nu distels,
Waar zij eerst vruchten gaf.

Maar 't kindje van de kribbe
 Schenkt d' ouden adel weer
 Van d' arbeid aan wie werken
 Naar Zijne wet en leer.

Ach! vrouwen moeten kreunen
 In bangen barensnood;
 Zij telen 't kind met smarte
 En brengen 't zorgend groot.

De maget, die ons baarde
 Haar kindje zonder pijn,
 Zij wil voor de arme moeders
 Een troost in smarten zijn.

Ach! mannen moeten slaven
 En 't karig daag'lijksch brood
 In 't zweet huns aanschijns eten
 Tot de ure van hun dood.

Maar 't kindje van de kribbe
 Maakt weder d' arbeid zoet,
 En schenkt hun troost en krachten,
 In 't eigen vleesch en bloed.

Ach! vrouwen moeten 't lijden
 Verduren droef en stil,
 Verloochen en buigen
 Heur eigen wensch en wil.

De moeder bij de kribbe
 Leert deemoed en geduld,
 Zij draagt den last van 't lijden
 En kent noch smet noch schuld.

En beiden moeten sterven!
Der zonde loon is: dood,
En beiden sluit eens de aarde
In donk'ren killen schoot.

De maget en haar kindje,
Gods Moeder en Gods Zoon,
Zij wachten de arme menschen
In 's hemels vreugdewoon!

V.

J. V.

DR. A. KUYPER EN ZIJN „HERAUT”.

II.

(Vervolg en slot van bl. 1 vv.)

Ce qui devait être une réforme, devint une religion. A. Thourel, *Histoire de Genève*.

Daar is geene uitspraak, zouden wij zeggen, die zoozeer haren grond vindt in historische feiten, als het woord van den Franschen geschiedschrijver, het korte, kernachtige woord, waarmede wij dit artikel inleiden. Toch is er misschien tegelijk geene waarheid, die in het pleitgeding der historie met zooveel stoutheid is geloochend, geene, die vele eeuwen lang met zooveel hardnekkigheid is ontkend, gelijk deze.

Men heeft den opstand van Luther en de religieuse omwenteling der 16e eeuw willen aanzien als eene herschepping, eene hernieuwing des geloofs, eene reformatie der Kerk van Jesus Christus. Laten wij over deze eigenaardige geschiedbeschouwing niet breeder uitweiden, zij draagt te duidelijk op haar voorhoofd het kenmerk van den vader der leugentaal. Luther, die geen andere bagage dan Plautus (!) en Virgilius bij zich droeg, toen hij aanklopte aan de kloosterpoort, de man, die zich nooit, zelfs niet in zijne beste oogenblikken, heeft kunnen ontworstelen aan den heidenschen invloed van de Renaissance, hij was toch zeker niet geroepen om de handen uit te steken naar het heiligdom en zich daarbinnen op den troon te plaatsen.

Neen, dat was geen kerkhervorming, maar veeleer uitblussching des geloofs in de harten van velen, verwildering en ondergang van het zedelijk leven. Hij, die de beste jaren zijner jeugd had geleefd in zelfmisleiding, die zich steeds had bedrogen in zijn

roeping tot den kloosterlijken staat, hij beklom nu onder applaus der menigte de kansels der katholieke kerken, en als een orkaan, zoo ging de ruwe, sarcastische stem van den Hervormer over de begeerig gemaakte scharen.

Gelijk weleer Varus' legioenen verdelgd werden door het zwaard van den barbaar, die de donkere wouden van Germanje met hunne opgestapelde lijken overdekte, zoo werd ook het heilige Roomsche rijk, het land met zijn wetenschap en zijn kunst, met zijn geloof en zijn heldenmoed, met zijn bezieling en zijn geestdrift onder de handen van den Hervormer als van gedaante veranderd en gelijk aan een uitgestrekt doodenveld.

Was het geloof tot in zijn fundamenteën ondermijnd, ook de zedenwet van Christus' Kerk zou Luther niet onaangetaast laten. Over de ruïnen van kerken en kloosters henen, langs stukgeslagen beelden en relieken geleidde hij met de eene hand Catharina Bora naar de bruiloftszaal en reikte hij met de andere aan Philip van Hessen zijn beruchte huwelijksdispensatie over. De aanslag, welke door deze twee gebeurtenissen op de zedelijkheidsidé van het christelijk Europa gepleegd werd, zal door de geschiedenis niet licht in al zijn omvang begrepen worden.

Toch was dit niet de geheele Hervorming.

In het oog van velen stond Luther nog niet ver genoeg van de Katholieke Kerk. Langs de breede banen der verwoesting stond hier en daar te midden van puinhoopen nog een kerkpilaar overeind of een booggewelf met kleurige vensterglazen. Zij getuigden nog te veel van de vroegere glorie der Kerk. Zij konden de herinnering aan haar nog levendig houden onder het volk. Daarenboven was Luther zelf naar het begrip zijner vrienden nog te weinig als theoloog opgetreden. Hij had alleen afgebroken, nog te weinig opgebouwd. Daar lag nog te veel stijl, te veel poëzie in zijn werk. Het geleek een drama, dat vooral belangstelling moest wekken voor zijn eigen persoon. Te veel gedruisch, te veel hartstochtelijkheid vergezelde zijne ver-

schijning; de stille, ernstige vrome kon bij hem geen rust vinden.

Maar de man was reeds geboren, die het werk zou voltooien, en die al de bitterheid zijner ziel zou uitgieten over hetgeen er nog van Christus' Kerk was overgebleven. Een man van veel minder geweld dan Luther. Niettemin voer er een hevige schok door de christelijke wereld, toen hij den mond opende voor zijne liefdelooze, scherpe woorden.

Daarom wordt Joannes Calvijn in één adem genoemd met Luther, wanneer er spraak is van de grootsten onder de kerkhervormers. Toch waren beiden geen vrienden. Te Genève en ver daarbuiten was het Calvinisme het graf voor den godsdienst van Luther.

„A Genève — zegt Thourel — Calvin fit pour le culte Luthérien ce que Luther avait fait pour le Catholicisme”.

Toen Calvijn te Genève verscheen, hadden Froment en vooral Farel hem reeds den weg bereid. Maar kort na zijn optreden kon Thourel reeds van hem schrijven: „Il était un oracle en matière de controverse dogmatique, et son immense correspondance finit par centraliser à Genève tout ce qui tenait à la religion”. Zulk een getuigenis te kunnen afleggen van een man, terwijl Luther nog leefde en werkte, bevat voorzeker geen geringe lofspraak.

Bossuet dan ook, die meer dan anderen het recht heeft om groote geesten te beoordeelen, heeft Calvijn een genie genoemd, génie triste . . .

Daar leeft echter in het genie een wonderlijke geest. Raadselen en geheimen omsluieren zoo dikwerf zijne verschijning en zijne werkzaamheid. Zoo ook bij Calvijn. Wij begrijpen dan ook volkomen het woord van Prof. A. Pierson, wanneer deze in zijne *Nieuwe Studiën over Johannes Kalvyn* zegt: „Er valt inderdaad nog veel over dien man te zeggen, en ik kan mij zonder moeite een wetenschappelijk leven voorstellen, van het begin tot het einde zich bewegende om Kalvyn. Hij oefent een groote aantrekking. In een kunstmuseum is er meestal één schilderij, in

een salon één persoon, tot wien telkens en onwillekeurig de oogen zich wenden. Onder de geesten der 16e eeuw is Kalvyn voor mij zulk een persoonlijkheid. Al wat hem raakt is belangwekkend. Ik zie in Kalvyn iets geheel anders dan in Luther”.

Minder begrijpelijk komt ons echter voor wat Prof. Pierson onmiddellijk aan deze woorden laat voorafgaan: „... De Hoogeschool, die het Calvinisme onmisbaar heeft geacht als grondslag van hooger onderwijs, mocht ons omtrent dat Calvinisme zelf wel nader inlichten”.

De Hoogeschool, waarvan hier sprake is -- de lezer heeft het reeds vermoed -- is geene andere dan de Vrije Gereformeerde Universiteit te Amsterdam, de stichting, waar Dr. Kuyper's geheele ziel aan hangt, die al de liefde heeft van zijn hart, het bolwerk van het Calvinisme, hetwelk de doctor reeds 15 jaren lang met bovenmenschenlijke krachtsinspanning in stand zoekt te houden tegen het veldwinnend ongeloof, de aanmatigen van den Staat, het despotisme der Synode.

Minder begrijpelijk noemden wij het woord van Prof. Pierson.

En inderdaad, de blaam, welke hierdoor op de bedoelde Hoogeschool geworpen wordt, is een geheel onverdiende. 't Is eene miskenning van Kuyper's veelzijdige en veeljarige werkzaamheid, van een arbeid, welke nog steeds wordt voortgezet met ongebogen kracht. Indien er ooit een man geweest is, die misschien nog meer dan Groen en Keuchenius het Nederlandsche volk „omtrent het Calvinisme heeft ingelicht”, dan is het juist diezelfde Kuyper. In hem en in zijn werk, in zijne Universiteit en zijn *Heraut* vindt ge de weerspiegeling van het meest zuivere en onvervalschte Calvinisme. Het Calvinisme van onverdachte keur. Het Calvinisme zooals het bij den grooten Hervormer te Bourges, Orleans en Parijs nog sluimerde in de kiem, en zooals het later onder een langdurig schrikbewind door hem geleeraard werd te Genève. Het Calvinisme, dat door Fransche en Vlaamsche vluchtelingen als een blijde boodschap naar dezen vaderlandschen

grond werd overgebracht. Het Calvinisme vooral, ten jare 1618 triumfeerend in de Canons et Decreten der Dordtsche Kerkvergadering en in de geschillen tijdens het twaalfjarig bestand. Het Calvinisme eindelijk, zooals het meer dan twee eeuwen lang het vrijgemaakte volk der Nederlanden, de overheid, de stedelijke magistratuur, een groot deel der burgerij getiranniseerd heeft, zijn hoogste uitdrukking ten laatste vindende in de alles-overheerschende Staatskerk.

Van dit Calvinisme — de meesten in den lande erkennen het — is Dr. Kuiper de groot-zegelbewaarder. Om het kort samen te vatten, zijn woord is de echo van de *Institutiones*, van de dogmatische en exegetische geschriften van Calvijn.

Wil dit zeggen, dat Kuiper, wanneer hij in *De Heraut* tot zijn volk spreekt, aan den belangstellenden lezer een afgerond geheel aanbiedt, eene systematische theologie der sekte?

Volstrekt niet. Het orgaan is niet methodisch aangelegd gelijk een handboek. Neen, het Calvinisme wordt hier stuk voor stuk, met eene eindelooze verscheidenheid van voorstelling den geloovige voorgehouden in ellenlange vervolgartikelen, in breed uitgewerkte hoofdstukken der dogmatiek, in het leven en het lijden der vrome vaders en martelaren, in meditatiën, in mystieke beschouwing, bijzonder in Schriftuitlegging.

Ook wil *De Heraut* geene loutere bespiegeling; evenmin eene wijsgeerige beschouwing en verdediging van het Calvinistisch beginsel. Nog veel minder beoogt het orgaan in de harten der „kleine luyden” enkel een platonische liefde voor dat beginsel op te wekken. Neen, de practijk der deugd, steunend op het „woord Gods” alleen, het daadwerkelijke leven, opgevat en doorleefd volgens de leer van Genève: ziedaar wat Kuiper met een onuitputtelijken rijkdom van wetenschap en vernuft voor de zijnen uiteenzet en door zijn machtig woord illustreert.

En als wij dan in dien doolhof van leerstukken en private

meeningen, wanneer wij te midden dier woorden en volzinnen, die als de baren der zee met een zekere drift op u aanrennen — zouden zoeken naar eene leidende gedachte, naar een fundamenteel dogma, dat het geheele bouwwerk van Kuiper schraagt, wij zouden het altijd terugvinden in het leerstuk van de eeuwige voorbeschikking des menschen. Of men met Calvijn poseert als supra-lapsariër, of met de Dordtsche Synode als infra-lapsariër, voor de practijk blijft het hoofdeidee der praedestinatie en reprobatione onaangetast. Uit beider voorstelling vloeit even logisch voort de ontkenning van den vrijen wil en het absolute en algemeene bederf der menschelijke natuur.

Zoo wil ook Kuiper, dat al zijne geestelijke kinderen in deemoedigheid het hoofd zullen buigen voor het „decretum horribile” van een Souvereinen God. God, zoo spreekt hij, heeft u gepraedestineerd tot een eeuwig geluk of een eeuwig ongeluk, en al uw slaven en zwoegen, al uw lijden en strijden, uw bidden en al de jammerklachten uwer ziel, zullen aan dit onherroepelijk raadsbesluit van den Eeuwige niets kunnen veranderen. Voor de practijk moet ge natuurlijk uw geestelijk huis opbouwen in het krachtige en onwrikbare geloof aan uwe uitverkiezing ten goede, en weldra zal het aanschijn van den onverbiddelijken Rechter zich verhelderen, en de Geest zal met onuitsprekelijke verzuchtingen u toefluisteren, dat gij het kind zijt geworden van een liefderijken Vader.

Ziedaar het thema, dat op eindelooze wijs gevarieerd wordt, de immer naar boven stijgende melodie, die nu eens als een zoet gefluit, dan weer als de klank eener schriktrumpet de ziel van den geloovige komt verruimen of benauwen.

Wij weten niet in hoeverre Dr. K. de volgende stellingen van zijn geestelijken vader onderschrijft:

„Que la chute des enfants d'Adam vient de Dieu;

Que pour certaines raisons, qui nous sont inconnus, Dieu veut que l'homme tombe;

Que la volonté de Dieu est la seule raison de l'élection des hommes, ainsi, la même volonté est la cause de leur réprobation" ¹⁾.

Nog eens wij weten het niet ²⁾. Laten wij hem liever tot het uitspreken van zulk eene goddelooze blasphemie niet in staat achten.

Maar zeker is het, dat deze en dergelijke leerstellingen als even zoovele monsterachtige dwalingen, als even zoovele aberraties van den hoogmoedigen menschegeest, bij Calvijn gegroepeerd staan rond het systeem der absolute voorbeschikking of met logischen drang daaruit volgen.

En dit systeem heeft Kuyper met beide handen aanvaard, het is de ziel geworden van zijn bestaan, de machtige hefboom, waarmede hij het geestelijk leven der zijnen in beweging zet.

Dit nu is het, wat ons in Kuyper moet verwonderen, maar ook bedroeven. Verwonderen, omdat hij door het aanhangen van dit systeem eigenlijk niets anders doet dan meeloopen in het gelid dier oude ketters, van een Lucidus, een Godescalcus c. s., die in vroeger eeuwen Christus' Kerk beroerden met hunne dwalingen, terwijl diezelfde K. er altijd groot op gaat, alsof zijne kerk niets anders bedoelt te zijn dan eene voortzetting van het Christendom in zijne oorspronkelijke zuiverheid.

Is dit geene zonderlinge belijdenis in den mond van een man, die in het verdedigen zijner leer zich aanstelt, alsof hem niets

¹⁾ *Instit. Chrét. de Calvin*, Chap. 13, § I.

²⁾ Daar zijn uitdrukkingen van Dr. K. in omloop, welke zijne meening niet helder weergeven. In *De Heraut* (11 Oct. '96) zegt hij: „Als Simei David vloekt, is dit Simei tot zonde, maar dat David dit leed ondergaan zou, stond in Gods voorverordening vast”. David was dus gepraedestineerd om dit leed te ondergaan. Maar of ook Simei voorverordineerd was (d. w. z. genoodzaakt in den zin van Calvijn) ligt met deze woorden in het duister. Er staat wel, dat het Simei tot zonde was, maar deze objectie kan alleen gelden in den mond van een katholiek, omdat deze bij het begrip „zonde” altijd vrijheid van wil veronderstelt.

bekend ware van de apologetiek van den H. Augustinus, terwijl hij van den anderen kant voor de zijnen dikwerf op behendige wijze den schijn aanneemt, van den grooten Roomschen Kerkleeraar te laten doorgaan voor een der Vaders van de Calvinistische theologie? Hij, die in de kolommen van zijn *Heraut* zoo gaarne prijkt met den naam van Roomsche theologanten, heeft hij ooit er aan gedacht, om de leer van de ware praedestinatie en den vrijen wil aan zijn volk voor te stellen of te weerleggen, zooals die verspreid ligt in de *Summa Theologica*, een boek, waarin de glans der waarheid toch zeker niet met nevelen omhuld wordt en de scherpzinnigheid van Kuiper te gast kan gaan, zooals in geen boek ter wereld? Allerminst bevreesd als hij is voor oude folianten, heeft hij ooit één ernstige poging gewaagd om het reuzenwerk van Kard. Bellarminus *De controversiis christianae fidei* met onbevangen geest te bestudeeren en de klaarheid van dit werk onder de oogen zijner lezers te brengen?

Geen enkel nummer van *De Heraut* bewijst het.

Prof. Pierson heeft in zijne eerste *Studiën over Kalvyn* aangetoond, dat de Hervormer de *Summa* van den Engelachtigen Leeraar niet had gelezen, toen hij zijne eigene *Institutiones* schreef, en uit Calvin's *Commentaar* blijkt duidelijk genoeg, dat de *Commentaria* van den H. Thomas hem evenzeer onbekend zijn gebleven.

Geheel anders staat het met Dr. Kuiper. Hij kent den grooten Aquiner, en hij zoekt het waarlijk niet voor de gemeente te verbergen, dat hij in St. Thomas evengoed thuis wil heeten als de besten onder ons. Kuiper is daarenboven een zoon der 19e eeuw, een tijdsgewricht, dat bovenal zich heroemt op wetenschappelijk onderzoek. De gave der critiek ontbreekt ook hem niet. De helderziendheid van den doctor, de arendsbliek van zijn geest zal den lezer menigmaal verrassen. Met reden hadden wij dus mogen verwachten, dat zijne onderzoekingen duidelijken invloed zouden hebben op het voorstellen zijner leer. Zelfs de schijn er van is

niet te bespeuren. Waar hij een poging doet om ook maar in de verte een katholieken theoloog terecht te wijzen, daar komt men in de verzoeking aan de eerlijkheid dier poging te twijfelen. Calvinistische bekrompenheid heeft hem te zeer in den weg gestaan en de vrees voor het licht der katholieke waarheid zal hem het Roomsche boek weder hebben doen sluiten met een slot van zeven zegelen.

Het zal iedereen verwonderen in den man der wetenschap. Verwonderen, maar nog meer bedroeven.

Vooreerst voor zijn persoon. Hoeveel tijd en hoeveel werkkraft, hoeveel scherpzinnigheid en hoeveel geestdrift worden hier verspild in den dienst eener dwaling, die reeds bij haar eerste optreden de kiem der ontbinding, de kenteekenen des doods met zich droeg!

Nog pijnlijker zal het ieder aandoen voor de menigte, die optrekt onder zijne vanen. Aan de onwetende schare houdt hij den blinddoek voor de oogen en met zachte koorden bindt hij de zijnen aan het meest verfoeilijke fatalisme. Een fatalisme, waarin steeds sprake is van een Souvereinen God, maar dat in waarheid niet ver afstaat van het blinde noodlot bij Grieken en Romeinen. En aldus houdt hij onder zijne geloovigen den geest van Calvijn wakker, den geest van onbuigzaamheid en puriteinsche dweperij. Een geest, die van den eenen kant de ijdelheid streelt van het menschelijk hart, aan de *superbia mentis* ruimschoots voedsel geeft door zonder eenigen grond te gelooven aan eigen uitverkiezing, maar ook een geest, die van den anderen kant den spot drijft met alle vrijheid van onderzoek en den redelijken mensch het hoofd doet buigen onder het juk van de meest onteerende slavernij, het despotisme van den eenen mensch over den andere zonder eenig verder bewijs van goddelijke roeping of goddelijke zending. Het onderzoek naar de Calvinistische beginselen van Jhr. de Savornin Lohman, het bezwaarschrift van Ds. Bos te Bedum, die Dr. K. van pantheïsme verdenkt, het nog steeds aan elkander opdringen van formuleren en belijdenisschriften — het zijn allen feiten van recenten datum, die het overvloedig bewijs

leveren, dat het spook van Genève nog rondwaart onder de gelederen van kleine en groote „luyden” beiden . . .

Maar, zal iemand zeggen, als de ongerijmdheid dezer leer zoozeer in het oog springt, is er dan heden ten dage voor het Calvinisme nog plaats in den rij der godsdiensten? Had-den wij niet gedacht, dat het alleen maar beteekenis kon hebben voor den geschiedvorschcr? Als bewijs b.v. hoe ver de verblindng der menschelijke rede gaan kan? Als een curiosum, gelijk men ons in de musea de versteende lijken der Egyptenaren laat zien? In een woord, kan deze dwaling, zooals zij zich in *De Heraut* nog met een schijnbare levenskracht openbaart, eenige aantrekkelijkheid hebben voor den modernen Calvinist?

Wie aldus spreekt, miskent eene van Kuypcr's grootste gaven.

Van hem kan gezegd worden, wat de graaf de Maistre zeide van den wijsgeer Bacon: „Il a l'art funeste d'embellir l'erreur”. Deze gevaarlijke, noodlottige kunst heeft ook voor den doctor geen geheimen. Het dorre skelet van de praedestinatie „met den aan-
kleve van die” omhangt hij met een sleepgewaad. Aan zijne handen schrijden wij voort op het onafzienbare veld der wetenschap, gelijk de wandelaar voortgaat langs de bloemen, druppelend van morgendauw, blinkend in het licht der lentezon.

Uitgebreid zonder twijfel is zijne wetenschap. Het is eene bij uitstek encyclopedistische geest. De verborgenheden van het menschelijk weten omvat hij gelijk weinigen onder ons. Calvinijn moet op dezen discipel neerzien als op een, die in vele opzichten zijn meerdere is. De geleerdheid van den Franschen Hervormer was niet zoo diepgaande en veelzijdig tegelijk. Van de Hebreeuwsche taal wist hij weinig meer dan het alphabet, van het Grieksch bezat hij slechts eene matige kennis, tekstcritiek, het nasnuffelen en vergelijken van codices was geene bezigheid, die hem aantrok. De beroemde scholastieken en exegeten der middeneeuwen heeft hij ten eenemale verwaarloosd, en uit zijne tallooze geschriften

zult ge niet kunnen bemerken, op welke hoogte de wetenschap stond van zijn tijd. De enkele, bloote letter der Schrift, ziedaar het object, waarmede de scherpzinnigheid of liever de subtiliteit van zijn geest zich bezig hield. Kuypers, die ook de klare, zuivere dictie heeft van Calvijn, is daarentegen veel meer exegeet, dringt dieper door in het geheele organisme der Schrift, in den geheelen geest, welke het geschrevene woord Gods bezielt, en om dat doel te bereiken staat hem een meer dan gewone kennis ten dienste. Gewijde en ongewijde geschiedenis, de klassieke oudheid van Grieken en Latijnen, de oorspronkelijke taal der H. Schrift, de talen van Hellas en Latium, de natuur met hare verschijnselen en hare oneindige wisseling, land- en volkenkunde, de theorieën van schoonheid en kunst, inzonderheid de wijsbegeerte, van af de oude scholen tot aan Schopenhauer en Kant, — hij heeft het al in zich opgenomen en in zijn geest verwerkt, voor hij het u aanbiedt. Met behulp der wetenschap zoekt hij analogieën en verhoudingen, die niet in den gedachtengang der gewone stervelingen liggen. In het combineeren van ideeën, in het uitspinnen van vergelijkingen, betoont hij een zeldzame en benijdenswaardige vruchtbaarheid van geest.

Nog meer spreekt die „art funeste”, die machtige bekooring van zijn woord, in de wijze, waarop hij die wetenschap openbaart. Hij dringt zijne geleerdheid niet aan u op en wacht zich wel om den lezer te vermoeien met de namen van auteurs of langgerekte citaten. Hij spreekt niet als een paedagoog, die al onderwijzende u tevens brengt tot het besef van uwe onwetendheid: „Il a toujours le ton de la recherche, jamais celui de l'enseignement”, zou de Maistre zeggen. Het kan wel niet ontkend worden, dat hij meermalen spreekt *velut ex tripode*, maar het is evenzeer waar, dat hij den schijn van aldus te spreken steeds zoekt te vermijden, ja, dat hij met een zekere naïveteit en ongeunstelde vormen plaats neemt in uw gezelschap. Niet waar hij als een priester het heiligdom des harten binnentreedt —

want alsdan laat hij met stil gebaar zijn meerderheid gevoelen — doch waar hij zijn leerstellige ideeën ontwikkelt, daar gaat hij in den beginne langzaam voort, schijnbaar als een kind, dat zoekt naar den goeden weg en met voorzichtigheid de onvaste schreden zet op een ongelijk terrein. Eerst daarna komt hij met zijn overvloed u overstelpen. Perioden bestormen den lezer. De zijpaden, welke hij onderweg heeft ingeslagen, loopen allen op hetzelfde punt uit, en van dat ééne punt, van die plaats, waar de logische gang der gedachte hem gevoerd heeft, laat hij zich niet meer terugdringen.

Hij vraagt nu alleen instemming met zijne conclusiën.

Helaas, dat wij uit naam der meest elementaire logica diezelfde eindconclusiës zoo dikwerf met beslistheid moeten afwijzen ! Zoowel voor- als tegenstanders van Dr. K. zien zich herhaaldelijk genoodzaakt om hem ter verantwoording te roepen. Wel is hij reeds het andere oogenblik gereed met polemieken en zelfverdediging, maar niet zelden om in nog dieper afgrond van ongerijmdheid neer te tuimelen.

Denk niet, dat het hem zou falen aan denkende kracht. De spanning van zijn geest is bewonderenswaardig, geruimen tijd houdt hij het spel zijner gedachten op dezelfde hoogte. Van daar dat hij zijn onderwerp geheel en al uitput en er steeds op uit is om den lezer in alle deelen te bevredigen.

Evenmin verwijte men hem gebrek aan doorzicht, aan een juist oordeel. Het is wel waar, dat een levendig, vruchtbaar vernuft dikwerf niet gepaard gaat met een scherp doordringend oordeel. Dit psychologisch verschijnsel valt in en buiten de letteren meermalen waar te nemen, bijv. in sommige kunsttheorieën en wijsgeerige denkbeelden van Busken Huet, of onder de banierdragers der moderne letterkunde, bij wie de zucht om een geestigheid te zeggen of om de sprankels van eigen vernuft te laten schitteren dikwerf niets meer blijkt te zijn dan een poging om gemis aan oordeel en scherpzinnigheid te verbergen.

Aan Kuiper echter is de gave des onderscheids in ruime mate toebedeeld. Het „distinguo” der middeneeuwsche wijsgeeren roept hij den lezer onophoudelijk toe. Daardoor straalt bij hem uit een regelmaat en orde in de gedachte, een helderheid van inzicht, eene klaarheid van voorstelling, welke eigenschappen hem allerschikst maken tot het vormen van een juist oordeel. Maar ook alleen, waar hij onderwerpen aanraakt, die met het Calvinisme weinig of niets uitstaande hebben. Zoo heeft hij aan de *Heraut*-lezers 24 artikelen voorgehouden over het vraagstuk der *Onthouding*, en met meesterlijke hand heeft hij daaronder eenige kolommen volgeschreven over de drankzucht en de middelen om haar te bestrijden, welke voor het meerendeel door het geheele Nederlandsche volk verdienen gelezen en herlezen te worden.

De eisch der logica is hier onverbiddelijk. De heldere blik op het individu, het huisgezin en de maatschappij vercert den schrijver dezer artikelen.

Waar hij echter optreedt als de heraut van het Calvinisme, als kampioen van het rechtzinnige geloof, schijnt het alsof zijn beginsel hem in kluisters slaat. De flikkering van zijn geest, welke daar straks nog den lezer bekoorde, gaat nu geheel onder in spitsvondigheid en letterknechterij.

Wat b. v. te zeggen van eene phrase gelijk deze :

„Van Nova Zembla roept Tollens ons in zijn soms al te hoogdravenden zang toe: „Hier heeft *de Wintervorst* zijn zetel opgeslagen”.

Toch eigenlijk ongodvruchtige, en in den grond Heidensche taal, alsof er een Winterkoning ware, die ijs en sneeuw en rijm aanbracht. Een taal zoo sterk contrasteerende met wat onder Israël een David en een Asaf zong: „*Onze God* geeft sneeuw als wol, *Hij* strooit zijn rijm uit als asch, *Hij* werpt zijn ijs heen als stukken; wie zou bestaan voor *zijne* koude?”

Dat is de taal der vroomheid”.

Moeten Da Costa en Bilderdijk, bij wie „de taal der vroomheid” zeker even onverdacht is, zich niet schamen, ja veeleer

ergeren over deze vrome, maar hoogst ondicliterlijke subtiliteit? En is het niet waar, dat hier het Calvinisme, de sektegeest weer eens gezegevierd heeft over het betere en hoogere in den mensch—Kuyper?

Toch zal dit den lezer niet op een dwaalweg leiden.

De fout ligt elders. De onware conclusiën toovert hij te voorschijn uit een weefsel van redeneeringen, welke als een net den argeloozen lezer omspannen. Daar is dan ook somtijds een scherpe blik noodig om in het logische samenstel der Kuyperiaansche volzinnen de onjuistheid van een of ander „membrum” der redeneering te bespeuren. Oppervlakkige analyse, vluchtige lezing zal u nog meer in den strik verwarren.

Uitgaande van algemeene waarheden, welke voor iedereen onbetwistbaar zijn, dwaalt hij allengs af naar het particuliere, dat onder de hand in geene enkele betrekking meer schijnt te staan tot de vooropgezette stelling. Dan schuilt er in hem iets van die oude sophisten, die in hunne mantels gehuld, met een wijsgeerigen plooi in het gelaat, op het marktplein te Athene voor de nieuwsgierige Grieken alles zochten waar te maken, alle raadselen des levens wisten te ontsluieren.

In de schermutseling zijner rede komt hij dan tot eene schromelijke verwarring van termen, zooals nog onlangs in dit tijdschrift werd aangetoond betreffende het leerstuk der „oorspronkelijke gerechtigheid”, waar hij het onderscheid tusschen de natureele, praeternatureele en supernatureele gerechtigheid geheel voorbijziet. Nu eens gebruikt hij de woorden *substantia* en *accidens* als woorden van gelijke beteekenis; dan weer distingueert hij tusschen *natura* en *essentia*, uitdrukkingen die in waarheid geen distinctie toelaten. Hier laat hij eene verkeerde voorstelling binnensluipen over de katholieke leer, ginds dicht hij aan Roomsche auteurs woorden en volzinnen toe, welke zij nooit geschreven hebben ¹⁾.

¹⁾ Vgl. hierbij de zeer bewerkte maar niet minder heldere artikelen van den Eerw. Pater Th. Bendsdorp in *De Katholiek* van Juli en October 1896. De Hoogleeraar is tot nu toe een wederwoord schuldig gebleven.

Die zich aldus vergrijpt aan de regels der redeneerkunde, zal meer dan eens schuldig staan aan openlijke tegenspraak. Vele nummers van zijn theologisch orgaan bewijzen het dan ook. Een zeer merkwaardig voorbeeld, dat den Hoogleeraar nog versch in de herinnering zal liggen, wenschen wij hier bij te brengen.

In *De Heraut* (6 Dec. 1896) lezen wij:

„Dat het Calvinistische leven geheel uit de Schrift voortvloeit, stemt elk Calvinist toe”.

Over de waarheid dezer stelling twisten wij nu niet. Wij schrijven alleen Kuyper's bewering over. En dan zal de voor de hand liggende zin wel zijn, dat de regelen der ascese, de theorie der deugd, volgens welke de Calvinist zijn leven inricht, geheel voortvloeit uit de Schrift.

Edoch, in de volgende kolom van hetzelfde *Heraut*-nummer moeten wij het volgende hooren:

„Volkomen terecht merkt de heer Lohman op, dat de Calvinisten eerst *geleefd* en toen eerst hun leven in *theorie* gebracht hebben”.

Uit deze woorden des heeren Lohman, welke Kuyper door zijne goedkeuring tot de zijnen maakt, volgt noodzakelijk, dat de Calvinisten eerst geleefd hebben *zonder* theorie en dat de theorie eerst later zou ontstaan zijn uit de levenspractijk dierzelfde Calvinisten. Dus niet uit de Schrift, zooals Dr. K. boven beweert.

Maar niet enkel met zich zelven, ook met zijn beginsel komt hij tot aperte tegenspraak. Als norm immers van geloof en zeden wordt niet meer de Schrift vastgesteld, maar de Calvinist, de mensch zelve, in zoover deze de leer en de zeden in zijn leven uitdrukt. Boven de Schrift uit wordt hier dus een autoriteitsbeginsel gehuldigd, dat voor elken Calvinist geheel uit den boeze moet zijn.

Gaarne geven wij toe, dat zijne levenspositie allesbehalve eene sine-cure is, dat hem veelal de tijd ontbreekt om al zijne bestrijders te woord te staan — zulk een aanval op zijn wetenschappelijkheid en logischen zin mag toch zeker niet ongewroken blijven.

Wanneer nu Dr. K. in zijn eerste bewering zegt, dat *ook* die levenspraktijk uit de Schrift voortvloeit, dan verdwaalt hij naar een andere ongerijmdheid, naar eene redeneering, die zich verloopt in een eindeloozen *circulus vitiosus*.

Toch houdt het wonderlijk spel van zijn geest nog aan.

Hij zoekt zijn laatste betoog te verhelderen door eene vergelijking. Als hij n.l. gezegd heeft, dat de Calvinisten eerst geleefd en daarna hun leven in theorie gebracht hebben, vraagt hij:

„Maar waar was dit ooit anders? Spraken niet de volken eeuwenlang in genitivus of dativus, zonder nog ooit van naamvallen of verbuigingen te hebben gehoord?”

Reeds de ouden zeiden, dat elke vergelijking mank gaat. Die van Dr. Kuiper is in nog slechter conditie. Zij heeft niet eens voeten om op te staan.

Daar kan immers geene gelijkstelling gedacht worden tusschen de regelen der grammatica en de theorie van een godsdienst. De spraakkunst moet zich natuurlijk ontwikkelen uit de gesprokene talen der volkeren. Zij komt eerst later. Maar bij den godsdienst gaat het juist omgekeerd. Deze ontwikkelt zich uit eene theorie, uit de door God geopenbaarde leer. Zoo is het Christendom ontstaan uit de prediking van Christus. Zoo is het Calvinisme geboren uit de leer van Calvijn.

Hoe men deze bewijsvoering van Dr. K. ook wende of keere, men wondt zich overal de vingers gelijk aan een doornigen tak. Ieder oogenblik ziet men hier de treurigste afwijkingen van een superieuren geest. Een rijk vernuft, afdolende op de kronkel-paden der sophisterij.

Wilt ge van Dr. Kuiper's behendigheid een ander voorbeeld?

Neem dan met ons ter hand *De Heraut* van 31 Mei 1896. Indien de ernst der zaak ons niet verbood aan een kermisterrein te denken, men zou zich een oogenblik verplaatst wanen in de tent van een rondreizend goochelaar.

Tusschen Dr. K. en den kerkeraad van Bedum was een verschil opgerezen omtrent de algeheele of gedeeltelijke verdelging door den zondvloed veroorzaakt. Of n.l. de vloed ging over de geheele ons thans bekende wereld, of alleen over dat deel der wereld, waar destijds de woning van ons menschelijk geslacht was.

Op deze quaestie gaan wij thans niet in, als niet ter zake dienende. Wij volgen alleen den Hoogleeraar, waar deze naar aanleiding van dit vraagstuk de volgende stelling opzet:

„Al zulke algemeene, alomvattende uitdrukkingen ¹⁾, die gedurig in de Heilige Schrift voorkomen, hebben in de Heilige Schrift de ééne maal eene *volstreckte*, en de andere maal niet dan eene *betrekkelijke* beteekenis”.

Nu is er zeker niets meer waar dan dit. Niet enkel van Gods woord, maar ook van de menschelijke woorden geldt deze stelregel. Zonder echter eenige norma aan te geven, volgens welke de absolute of relatieve beteekenis van het Schriftuur-woord moet achterhaald worden, neemt hij nu uit de H. Schrift ongeveer een twintigtal teksten, om te bewijzen, dat algemeene uitdrukkingen, zooals *heel de wereld*, *allen*, dikwijls een betrekkelijken zin hebben.

De gelijkstelling dezer teksten is meer dan zonderling. Uit de menigte zullen wij er vijf uitkiezen:

1. Als er in Luk. 2:1 staat, dat „*heel de wereld* zou beschreven worden”, mag dit niet volstrekt, maar moet het *betrekkelijk* worden opgevat.

2. Evenzoo als er in Joh. 12:19 van Jezus staat: „de geheele wereld gaat hem na”, dan staat er wel „wereld”, en hebben onze Overzetters dat zelfs nog door het wordeke *geheele* versterkt; maar

¹⁾ Dr. K. doelt hier op twee teksten uit Genesis:

VI, 7: „God sprak: verdelgen zal ik den mensch, dien Ik geschapen heb, van het aanschijn der aarde, van mensch tot dieren...”

VIII, 21 en 22: „En verdelgd werd alle vleesch, dat zich op de aarde bewoog, ... alle menschen en alle wezens, waarin adem des levens is op aarde, stierven”.

cilieve, wie zal dat nu opvatten, alsof de geheele bevolking der bekende wereld op Jezus' weg werd gevonden?

3. In 1 Joh. 2 : 2 staat, dat Jezus een rantsoen is voor „de zonde *der geheele wereld*”. Is er nu één Gereformeerde die dit opvat in den zin eener *algemeene verzoening*? Onze Formulieren van eenigheid stellig niet. Ook dit mag niet in *volstrekten* zin, maar moet in *betrekkelijken* zin worden verstaan.

4. Bij 2 Petri 3 : 9, waar staat, dat God niet wil dat eenigen verloren gaan, „maar dat zij *allen* tot bekeering komen”, verstaan onze *Kantteekenaren* ook dit niet in *volstrekten*, maar evenzoo in *betrekkelijken* zin: „*Namelijk de uytvercorenen*”.

5. Als we lezen, dat *allen* die krankte hadden of van booze geesten bezeten waren, tot Jezus kwamen, moet dit dan statistisch opgevat, zóó dat er niet één zieke kon overblijven, die niet kwam? Als er staat, dat ze „van *alle* steden tot hem kwamen”, beduidt dit dan, dat op den tel af alle steden van heel het land vertegenwoordigd waren?

Wie scherp op deze teksten ziet, zit niet weinig in verlegenheid, aan welke zijde hij het masker zal oplichten, om de ongerijmdheid openbaar te maken. Handigheid, tekstverdraaiing, onlogische zin dingen hier om den voorrang. De afgrond roept den afgrond aan.

Tusschen de teksten 1, 2 en 5, welker *betrekkelijke* beteekenis voor niemand ter wereld twijfelachtig kan zijn, worden met voorbedachten rade twee andere teksten ingeschoven (3 en 4) welker *volstreckte* beteekenis even duidelijk is.

Immers, het is wel natuurlijk, dat keizer Augustus alleen diegenen liet opschrijven, die tot zijn rijksg gebied behoorden; natuurlijk ook, dat niet de geheele wereld, maar eenigen uit die wereld Jesus naliepen; dat niet alle zieken genezen werden, maar slechts enkelen.

Een kind voelt den zin dezer woorden.

Maar het is niet natuurlijk, dat Christus, die volgens den Apostel een rantsoen is voor de zonden der geheele wereld, eigenlijk slechts een rantsoen wilde zijn voor de zonden van enkelen.

Evenmin is het natuurlijk, dat God, als Hij wil, dat allen tot

bekering komen, alleen maar de bekeering bedoelt der uitverkorenen. Toch zou dit uit Kuiper's bewijsvoering moeten volgen. Pêle mêle haalt hij eenige teksten aan, en zonder eenige gewetenswroeging laat hij het voorkomen, alsof zij van eensluidende beteekenis zijn. Ziedaar een goochelspel, hetwelk de positie en den naam van een Kuiper ten eenemale onwaardig is.

Nog hachelijker komt voor hem het pleitgeding te staan, omdat hij onder 3 en 4 twee teksten bijbrengt, die in flagranten strijd zijn met zijn eigene bewering. Twee teksten, die de mogelijkheid eener betrekkelijke beteekenis uitsluiten. De H. Joannes immers zegt in zijn eersten brief ¹⁾: „En hij is eene verzoening voor onze zonden, en niet alleen voor de onze [dus niet betrekkelijk] maar ook voor de zonden der geheele wereld” [dus volstrekt]. En de H. Petrus schrijft in zijn tweeden brief: „De Heer . . . is lankmoedig over ons, niet willende dat eenigen verloren gaan [dus niet betrekkelijk] maar dat zij allen tot bekeering komen” [dus volstrekt].

De HH. Schrijvers zelven verwerpen derhalve reeds vooruit en zoo nadrukkelijk mogelijk elke betrekkelijke beteekenis, die aan hunne woorden zou kunnen gehecht worden.

Op deze methode van bewijsvoering gaan wij nu niet dieper in. Het lust ons niet deze schriftverminking langer aan te staren. Wij hebben gezien, hoe het opsporen van den letterlijken zin der Schrift den Hoogleeraar heeft geleid tot overdrijving en spitsvondigheid, hier kunnen wij leeren, tot welke uitkomsten het „organisch” gebruik der Schrift zulk een spitsvondig leeraar voeren kan.

Zoolang God hem den levensadem gunt, zegt hij te zullen ijveren tegen diegenen, die de H. Schrift beschouwen „als een *teksten*-boek, waaruit men eenvoudig letterlijk woorden aanhaalt, evenals een advocaat pleit op teksten uit zijn wetboek”.

Van een bloot mechanisch, werktuigelijk beroep op het woord

¹⁾ Overzetting van den Statenbijbel.

Gods wil hij niet weten. De Schrift is hem een heilig organisme, „waarin de grondstukken der Goddelijke gedachte moeten worden opgespoord, om op den grond dier Goddelijke gedachte verder te bouwen”. En met eene verwijzing naar Rom. XII, 16 wil hij de *analogia fidei* (d. i. de overeenstemming des geloofs) opsporen uit heel de Schrift om naar die *analogia fidei* de voorkomende enkele uitspraken te verklaren (*De Heraut* van 28 Juni 1896).

Toch gelooven wij, dat de Hoogleeraar zich vleit met een ijdele hoop, wanneer hij van dien ijver eenig succes verwacht. Zoolang hij aan de onontwikkelde, aan de onwetende schare de Schrift in handen blijft geven, zal ook het mechanisch gebruik aanhouden. Men zal met de Schrift blijven spelen gelijk met een versregel van Cats. Het Bijbelwoord is voor dezulken niets meer dan een motto, dat ons te pas en te onpas voor de voeten wordt geworpen. In het dagelijksche leven, in het geschrevene zoowel als in het gesprokene woord stuiten wij nog dikwerf op de ergerlijkste mishandeling van het heilig woord van God.

Van den anderen kant zal het organisch gebruik der Schriftuur voor Dr. Kuyper en de dieper ingeleiden een zeker gemak opleveren om haarkloverijen en menschelijke vindingen te omkleeden niet de majesteit en het gezag van het Schriftuurwoord; om aan eigen ideeën de heilige keur te geven der „Goddelijke gedachte”; om er den stempel op te zetten eener bovennatuurlijke autoriteit; om de leeringen en wetten der wisselvallige menschelijke wijsheid te laten uitgaan als goddelijke ordonnantiën.

Immers voor den Protestant, die eenmaal het leerend gezag der Kerk verworpen heeft, is de *analogia fidei* zelve niets meer dan een menschelijke vinding.

„Elk onderzoek der Schrift — zegt de Protestant, Prof. Pierson — „dat waarachtige kennis dier Schrift ten doel heeft, is daarmede „onmogelijk gemaakt. De ervaring van drie eeuwen heeft dan ook „geleerd, dat men met de rechtzinnige Schriftbeschouwing nooit „te weten komt, wat er eigenlijk in den Bijbel te lezen staat.

„De rechtzinnige protestantsche theologie lijdt nog altijd aan het „oude *proton-pseudos*; leest nog heden ten dage den Bijbel onder „den invloed van die noodlottige „*analogia fidei*”.

„Men heeft er thans slechts een anderen naam voor: men spreekt „thans van het *centrum*, van *het hart*, van de *organische eenheid* „*der Schrift*, waaruit alles zal moeten verklaard worden; al te „gader pogingen om metterdaad te ontsnappen aan een autoriteit, „die men met de lippen huldigt” ¹⁾.

Eerlijker dan Dr. K. is de geestelijke vader Calvijn zelf, als deze met beminnelijke openhartigheid in de voorrede zijner *Institutiones* schrijft: „De H. Schrift bevat de volmaakte leer, aan welke men „niets kan toevoegen. In haar heeft onze Heer de oneindige „schatten Zijner wijsheid neergelegd. Toch zal iemand, die in haar „niet bedreven is, eene zekere leiding en behendigheid behoeven, „om te weten wat hij er in moet zoeken! *Pour scavoir ce quelle „y doit chercher!*”

Het zijn de eigen woorden van den overigens niet zoo naïeven Calvijn...

Nergens komt deze methode van Schrift-exegese en het organisch gebruik van het geheele woord Gods bij Kuiper voortreffelijker uit dan in zijne *Meditatiën*, welke geregeld iedere week een paar kolommen vullen van zijn theologisch orgaan. Het zou ons echter te ver voeren, indien wij de beginselen zijner mystiek, de ascese van het vrome, praktische geloof in den breede gingen ontwikkelen. Indien de geëerde redactie van dit maandschrift ons nog eenige ruimte van bladzijden gunt, hopen wij later een afzonderlijk artikel aan dit onderwerp te wijden.

Voor hem, die geregeld de uitingen van Kuiper's staatkundige en godsdienstige werkzaamheid gadeslaat, kan het geen geheim

¹⁾ *Nieuwe Studiën over Johannes Kalvyn*, bl. XV,

zijn, dat er vooral eene macht is, die zijne pogingen in den weg staat, de hooge zedelijke macht van het eeuwige „Rome”.

In deze korte, karakteristieke uitdrukking „Rome” ligt voor hem de complexus van al wat er leeft en werkt in de Katholieke Kerk. De Kerk met hare leer, haren eeredienst en haar priesterschap. De Kerk met hare instellingen en haar hiërarchisch leven. De Kerk met haar wetenschap, haar hooge idealen en hare heilige kunst. Die Kerk ziet hij rustig voortgaan langs de banen der wereldgeschiedenis, zonder ooit de hand uit te steken om de gunst te bedelen van koningen en potentaten. Haar moed ziet hij nooit verflauwen. Haar woord van waarheid en liefde hoort hij elken dag.

De strijd tegen dat „Rome” occupeert zijne gedachten dan ook meer dan de strijd tegen de alleenheerschappij der Synode. Hij zou geen sektaris moeten zijn, indien hij den strijd tegen die Kerk ooit opgaf. Een woord van protest tegen haar trilt hem altijd op de lippen.

De Synode ziet hij afbrokkelen. Het Synodaal verband is als een koord, dat uitgerafeld wordt. Door de uiteengespleten muren der Synodale kerk loopt het ongeloof triumfeerend naar binnen, en het laatste bedrijf van het groote werelddrama der Hervorming ziet Kuyper bij haar eindigen niet meer in de zegepraal der waarheid, maar in de „ontkerstening der natie”.

Een natie zonder Christus dus!

...„Christus wordt een klucht, daer yeder van gelooft

Al wat hem schiet en maelt in 't los en breynloos hooft”,

zoo mag Kuyper de Synode verwijtend toeroepen met het woord van Vondel.

De maatschappij is wel ten einde raad, doch de tijden zijn niet ongunstig, zegt Dr. Kuyper:

„Op geen tijdstip der historie heeft de kans voor de Christenen gunstiger gestaan om eene maatschappij, die ten einde raad is, onder de schaduwen van het Kruis terug te roepen”.

Maar wat dan te denken van het succes zijner pogingen, en hoe zullen wij de verzekering van dat welslagen kunnen rijmen met die andere bekentenis, welke hij op deze woorden laat volgen:

„Toch in geen tijdperk stonden wij machtelloozer om zoo hooge roeping te vervullen”.

Machteloos derhalve staat het Calvinisme om den stroom des ongeloofs te keeren en de natiën weer terug te voeren tot den Christus. Machteloos, zooals het nimmer heeft gestaan in het gericht der historie.

Maar machteloos ook daarbuiten. Want niet alleen voor Kuiper en het Nederlandsche Calvinisme geldt deze zelfbeschuldiging. De Zwitsersche en Schotsche kerken, de kerken van Java, Zuid-Afrika en Noord-Amerika, die met theologische handigheid aan u worden opgedrongen als de Algemeene Kerk van Christus uitmakende, zij allen worden door K. zelve naar den achtergrond geschoven, als niet berekend om mede op te gaan in de worsteling der eeuw:

„Slaat ge toch den toestand gade, waarin de Gereformeerde kerken in het buitenland verkeerden, dan ontdekt ge allerwegen een zoo veelszins jammerlijken toestand, dat ge met geen enkele van haar zoudt willen ruilen”.

Moest nu de Hoogleeraar niet gaan denken aan die andere Kerk, die hare wortels heeft geschoten in de onwankelbare rotssteen, vast en onbewegelijk in tegenstelling met alles, wat er rondwarrelt en uitgaat van het „los en breinloos hoofd” der menigte? Eene Kerk, die tegenover de wispelturigheid en den wisselenden waan van den dag, tegenover de dwingelandij der machtigen zich in hooge mate van haar geloof en haar kracht bewust is?

Hij ziet haar slechts ten deele, zonder verder in haar wezen door te dringen. Rome alleen zoo zegt hij, begrijpt de schoonheid dier kans, om de maatschappij terug te roepen onder de schaduw

van het Kruis. Zij alleen bezit de zelfbeheersching om wat allicht nooit terugkeert, niet in de waagschaal te stellen.

Tegen dat Rome derhalve den strijd aangebonden! De Katholieke Kerk teruggedrongen van het terrein, dat ons, Calvinisten, toebehoort en door haar wederrechtelijk geusurpeerd is!

En welke wapenen geeft Dr. K. den zijnen in de hand om dien strijd te aanvaarden?

Niet het wapen van den haat.

Hoor, hoe hij in *De Heraut* (29 Dec. '95) zijne Calvinisten tot de orde roept:

„Tegen dat Rome wilt ge dan uw in leedvermaak gedoopte pijlen van een beginselloos antipapisme afschieten. Neen, zeg ik u, niet door tegen Rome *scherp*, maar door tegen uzelf *streng* te zijn, kunt ge de kracht hernieuwen. Niet wie op Rome *schimpt*, maar wie zich door Rome *beschamen* laat, komt verder”.

Wel is de strijdleuze dan veranderd!

Toen het Nederlandsche volk na het tweehonderdjarig terrorisme der rechtzinnige predikanten eenige verpoozing had gevonden, begon in het midden dezer eeuw de wederopluiking van het Calvinisme onder de auspiciën van een man, in wien de overgeërfde haat tegen de Moederkerk scheen te herleven met dubbele kracht. Mr. Groen van Prinsterer heeft de Katholieke Kerk gehaat en met beschimping overladen. Ondanks de hooge plaats, welke hij onder ons heeft ingenomen, wordt zijne nagedachtenis niet weinig door die smet onteerd.

De geweldigste aller hartstochten had zijn geest dermate verblind, dat hij niet in staat was door te dringen tot de beginselen en het innerlijk wezen der Katholieke Kerk. Onder hare heerschappij zag hij revolutie en heidendom terugkeeren op den vaderlandschen grond. Om haar te vernederen en aan de verachting prijs te geven, ontzag hij zich dan ook niet somwijlen te speculeeren op

de onedelste bewegingen van het menschelijk hart, hij, die adelsbrieven kon vertoonen zooals weinigen in den lande, een, die door hooge beschaving en hoofdsche vormen een edelman wilde zijn met onbevleete eer.

Aan de voeten nu van dezen man heeft Kuyper neergezeten. Op hem is de profetenmantel van Groen neergegleden, en niemand is er, die hem deze erfenis betwist. Groen zelf noemt Kuyper den genialen leider, den aangewezen man, in wiens handen de anti-revolutionaire richting zich veilig kan toevertrouwen. In menig opzicht gelijkt de leerling op den meester. Maar van den haat, welke Groen somtijds de pen deed beven in de vingers, heeft Kuyper geen blijvende vrucht gezien. Hij wil niets weten van hartstochtelijkheid of anti-papisme in de slechte beteekenis dezer woorden. En al zijn wij niet geneigd zijne toegevendheid ten opzichte der Kerk te hoog aan te slaan, het is zeker, dat hij voor de zijnen niet wil gelijken op een Bronsveld, en allermint geeft hij zich den schijn alsof de Katholieke Kerk knaagt aan zijn levensgeluk. Wij kunnen niet verder gaan, wij raken hier de mysteriën van het menschelijk hart, die alleen openliggen voor het oog van den Alwetenden God.

Toch gelooven wij, dat Kuyper in zijn strijd tegen de Kerk door een geheel ander gevoel beheerscht wordt dan Groen. Een gevoel n.l. van vrees, bange vrees voor de toenemende macht van „Rome”, een gevoel, dat hij wel met voorzichtigheid poogt te verbergen, maar dat niettemin uit vele zijner daden en woorden duidelijk spreekt. Hij ontmoet de Kerk gedurig op zijn weg. Hij ziet dat machtig organisme, dat heel de wereld omvat, en dat niets van zijne kracht inboet of aan invloed verliest, naar mate het verder ingrijpt in de volkeren. Hij ziet hoe de Kerk niets verwacht van deze aarde, maar in het eind louter steunt op de hulp van Boven.

Kuyper doet evenzoo.

Hij stelt zich en zijne zaak ten slotte geheel afhankelijk van

een Souvereinen God, die den wil der koningen geleidt als waterbekken. Maar de Kerk ziet hij ieder uur triumfen vieren, hij integendeel staat tegenover de aanmatigingen dezer eeuw als een „machtelooze”. De volkeren, die zich losscheuren van het Protestantisme, verdwalen voor een groot gedeelte naar het onge-loof, een ander deel gaat in de oude Kerk rust zoeken voor het heen en weer geslingerd gemoed.

Die machteloosheid prikkelt hem tot angstige vrees, en in dat bange gevoel roept hij nu de zijnen toe: „Ge moet niet scherp tegen Rome zijn. Ge moet niet op Rome schimpen. Spiegelt u aan het voorbeeld, dat Rome u geeft. Laat u door Rome beschamen, dan zult ge verder komen”.

Wij, Katholieken, kunnen echter gerust zijn.

De haat van den aristocratischen Groen heeft de Kerk geen letsel kunnen toebrengen, ook de voorzichtigheid, de berekening van Dr. Kuyper zal haar niet deren. Zij, die uit elken strijd ongerept het hoofd weder opstak, heeft in haar verleden aan haar kinderen een genoegzamen waarborg gegeven, dat zij geen enkelen vijand, geen enkelen aanslag behoeft te vreezen. Wil Dr. Kuyper beweren, dat hij gaandeweg vordert met zijne pogingen, dan kunnen wij hem gaarne deze kleine zelfvoldoening gunnen. Dat succes gaat zeker niet ten koste der Katholieke Kerk.

Toch rust Dr. Kuyper nog niet.

Hij streeft naar altijd hooger succes.

Frans Netscher zegt van hem in de *Hollandsche Revue*:

„Ofschoon de tijd zijn haar begint te grijzen, daar hij reeds den 59-jarigen leeftijd heeft bereikt en er al menige storm door en over hem is heengegaan, heeft zijn jeugdige strijdlust, zijn opgewekte agressiviteit nog niets van haar verve verloren . . . Zijn onrust, zijn strijdbehoefte, zijn drang om te prediken en te polemiseeren over wat hij de eenige waarheid acht, staan er ons dubbel borg voor, dat hij nog lang niet zijn laatste argumenten heeft uitgeput en dat wij opnieuw aan den vooravond staan van eene oorlogstoerusting tot een kamp, in welken hij als de grandiose veldheer, met heerlijke

opgewektheid en veerkrachtige energie de wapenen boven het hoofd zwaaiend, op zijn tegenstanders zal losstormen”.

De tegenstanders, welke hier bedoeld worden, zijn niet zoozeer de katholieken of moderne theologen. Het zijn op dit oogenblik meer de „broeders in den geloove” zelven.

Ieder kent de historie.

Over Lohman c. s. heeft men de vierschaar gespannen met echt dictatoriale macht.

Hij, die meende in den kring der Vrije Universiteit eene zelfstandige overtuiging te kunnen hebben en zijn eigen weg te mogen gaan, werd verdacht van ontrouw aan de Calvinistische beginselen. Men heeft de voorkeur gegeven aan „de dommekracht der stemmen van niet-deskundigen boven de onderlinge discussie van bevoegde mannen”; men heeft elkander niet de „voeten” maar de „ooren” gewasschen; en de groot-inquisiteur Kuiper heeft zich niet ontzien om den man met twee namen in het eind als een ketter de deur te wijzen.

De breuk tusschen de twee Hoogleeraren is nu volkomen geworden. Tusschen beiden gaapt een kloof, die niet meer te dempen of te overbruggen is.

En nu... nu treurt Dr. K. op elke bladzijde van *De Heraut*, en stoot hij jammerklachten uit gelijk weleer de vrome Israëliet, weenend over de vernedering van Sion.

„Hoezeer ons de historie — zoo klaagt hij — op soortgelijken loop der dingen had kunnen voorbereiden, toch raken we er nooit aan gewend, en altoos weer wordt het hart pijnlijk aangedaan, als de kring weer inkrimpt en we broederen en vrienden, met wie we jaren lang hartelijk en in stil vertrouwen saamwerkten, van ons zien scheiden”.

Hij troost zich wel met het woord van den Apostel, die het Christendom zag opbloeien, niet uit den kring der edelen, maar uit de kern van nederigen en geringen: „Non multi potentes, non multi nobiles”.

Hij redt zich wel met de historie, met eene toespeling op den geëerbiedigden persoon des Zaligmakers, als deze te Capharnaum met medelijdenden blik de leerlingen nastaart, die niet meer met den Meester samen willen gaan.

Maar dit alles zal hem toch niet beschermen tegen het oordeel dergenen, die buiten staan, en die met scherp blik onderscheid weten te maken tusschen overtuiging en hardnekkig vasthouden aan eigen menschelijke ideeën. Voor hen heeft het woord van la Bruyère in deze dagen een treffende juistheid van zin: „Rien ne ressemble mieux à la vive persuasion que le mauvais entêtement; de là les partis, les cabales..... les hérésies”!

Aldus werkt Dr. Kuyper voort, en vordert hij met zijn pogingen. Nog meer dan Groen gaat hij zijn kracht zoeken in zijn isolement en poogt hij zich vrij te maken van alle invloeden buiten hem. Tot in het eind een bittere levenservaring hem zal leeren, dat zelfs een man als hij niet kan ontsnappen aan de onverbiddelijke wet, die alle menschelijk werk beheerscht, de wet van ontbinding en vergankelijkheid. En al strooit men bloemen op het graf, al laat men er de glansen over spelen van gouden zonnestralen, het vonnis des doods zal niet herroepen worden, de vloek der zonde blijft.

.....

Alleen de Geest Gods kan een werk opbouwen ter onvergankelijkheid. Van dien Geest gaat de vrijheid uit der kinderen Gods. Hij alleen maakt de nederigen groot en verheft ze op den troon.

M. A. THOMPSON.

EEN PIONIER.

Met ingenomenheid heb ik de uitnoodiging aanvaard in dit tijdschrift de studie te bespreken, door den heer M. A. P. C. Poelhekke gewijd aan een Pionier, aan J. A. Alberdingk Thijm. Met ingenomenheid, omdat mij dus de welkome gelegenheid geboden wordt andermaal in *De Katholiek* te spreken van den Illustren Magister, „Catholique avant tout”; maar tevens met terdege gevoelden schroom, wijl men, om aan Poelhekke's geschrift recht te laten wedervaren, zoo niet een gezaghebbend oordeel, minstens toch een goeden kijk moet hebben en op Thijm's gedistingeerde persoonlijkheid en wat men *les défauts de ses qualités* pleegt te noemen, en op zijn werkzaamheid en werk, en eindelijk, maar niet het minst, op tal van personen en omstandigheden van zijn tijd.

Herhaaldelijk is gezegd en geschreven, door dezen, dat Alberdingk Thijm een dier buitengewone mannen was, die nog lang na hun verscheiden een breed lichtspoor op deze wereld achterlaten, — door genen, dat van hem eene bezieling is uitgegaan, die voor het thans levend jongere geslacht heilzaam moet worden genoemd. En nu moge aan die volzinnen al eenige rhetorica besteed zijn; geen der zake kundige zal ze als onwaar kunnen wraken. Het was dan ook een woord van pas, door „Discipulus” in '89, *Nu de Meester is heengegaan*, te dezer plaatse (*De Kath.* Dl. XCVI, blz. 151 vv.) ten beste gegeven, een behartigenswaard vermaan van een eerbiedwaardigen oudere aan de jongeren van het katholieke Nederland, die 't zich om hunne van den Schepper ontvangen talenten en daarmêe ge-

paard gaande verplichtingen nog altijd voor gezegd kunnen houden, dat zij hebben voort te werken aan de taak, door den Meester aanvaard, aangepakt en grootendeels afgewerkt; maar welker voltooiing meer dan één menschenleeftijd en meer dan ééne mannenkracht vordert. Een leergierig opzien naar zijn glorieuze verschijning maakt intusschen onvervaard. Voorbeelden trekken. Daarbij: de weg, die tot welslagen leidt, is door den voorman gebaad, en hij heeft de omstandigheden, die den arbeid succes verzekeren, daartoe aanmerkelijk gewijzigd. En wie dat nog niet weten of 't reeds vergeten mocht zijn, kan het eenigszins achterhalen of eraan herinnerd worden door 's heeren Poelhekke's studie *Een Pionier, J. A. Alberdingk Thijm, 1840—1853*.

„Thijm's eerste optreden — zegt de heer Poelhekke — was eene gebeurtenis, die opzien baarde. Wij kunnen ons dat nu moeilijk voorstellen. Veel is er in de laatste vijftig jaar veranderd”. En om daar een denkbeeld van te geven, legt de schrijver ons eenige „uitstekende photographieën” voor, „zoowel van Thijm als van zijne tijdgenooten in de tijdschriften uit die jaren”.

Letterkundigen en dichters, zijne zoowel in den godsdienst als in den dienst der Muzen andersdenkende en anderswerkende kunstbroeders, begroetten hem, den Ultramontaan, zoo niet dadelijk en altijd met „slijk en steenen”, dan toch meestal met afschrikkend gebrom en afwijzend gebaar. Zij begrepen er maar niets van, wat dat jonge mensch met zijne ongehoorde „paepse stoutigheden” voor had, wat die jonge Amsterdamsche koopman toch eigenlijk zeggen wilde in zijn stroeve, duistere verzen, gesmeed uit een taaltjen op eigen hand! En het letterlievend publiek zei amen op het oordeel, het vonnis dier rechters, uitgesproken in *Braga, Spectator* en *Vaderlandsche Letteroefeningen*.

Maar, ondertusschen, die meestal oudere en, let wel op, erg anti-roomsche tijdgenooten van den debuteerenden Alberdingk

Thijm konden, terwijl hij tijd van leven had, inderdaad wel eens meenen, dat zij redenen te over hadden om hem aldus te bejegenen. Vooreerst toch placht de autodidact nogal, zooals men dat noemt, een toon aan te slaan, en dat liefst tegenover hen, die de scholen doorloopen en nu op hunne beurt een leerstoel hadden ingenomen. En dan was de jonge man niet alleen zoo op-end-op van 't houtjen, maar zijn aangevochten werkzaamheid was niets meer of minder dan de manifestatie van zijn geloof, — van het Oud Geloof, mijne heeren! Zijn kunstidee of, zoo men wil, zijn kunsttheorie stond zoo goed als lijnrecht tegenover de toen vrijwel algemeen heerschende en gehuldigde: „dat *schoon te zijn*, dat *te behagen* de eerste en voornaamste roeping is van alle kunst”. En vruchteloos was het vermaan van den *Spectator*: „dat nu eens aan te nemen”. Dat kan je begrijpen!

„Voor hem — aldus Poelhekke — was de ware schoonheidsopenbaring buiten een streven naar de kennis van het hoogste niet mogelijk. Al beweerde hij niet, dat er buiten dat streven naar het hoogste niet te genieten viel, of geen schoonheid kon ontstaan: het ideaal bleef voor hem de samensmelting van kunst en geloof”.

„De dichtkunst des Poëets, de Godsdienst van den Christen
Is één!” zingt Bilderdijk: beklagbren die 't betwisten . . .

zong Thijm op zijne beurt. En de godsdienst van den Christen was voor hem niet die van Meester Bilderdijk, maar van Vader Vondel! Al zou dan ook zijn kunsttheorie nog niet eens de manifestatie geweest zijn bepaaldelijk van het geloof der alleen-zaligmakende Kerk: reeds om de daarin beleden leer der eenheid van kunst en godsdienst was hij de ware broeder niet voor de „beklaagbren die 't betwisten”. Fij, fij, „de vermenging van het zinnelijke en het bovennatuurlijke doet ons walgen!” riepen zij uit; waarbij nog kwam, dat toen reeds zeer vele beschaafde Protestanten van zich hadden kunnen getuigen, wat Busken Huet eerst in

'64, sprekend over *Het Voorgeborchte*, uitliet: „De zin voor in beeld gebrachte leerstukken is te weinig bij mij ontwikkeld, dan dat ik veel zou kunnen gevoelen voor deze voorstelling”.

En dan: 's dichters manier van „vaerzen”! Vooreerst zijn taal! Daarvan gewagend, schroomt ook de heer Poelhekke, de leeraar aan de hogere burgerschool, niet te zeggen, dat zijne uitspraken over de spelling „de deuren wagenwijd openzetten voor bandeloosheid. Naast veel goeds, naast verscheidene gezonde opmerkingen, komt toch zooveel wat onjuist is, dat wij duidelijk zien, dat Thijm niet stond op den veel hechteren bodem onzer tegenwoordige taalwetenschap. De dilettant komt te vaak om den hoek kijken, en al zij het in mindere mate dan bij Bilderdijk, de fantasie des kunstenaars wil heel graag een handje helpen, waar de kennis van den taalgeleerde te kort schiet”.

Dus gaf de Roomsche dichter zelf zijn vijanden nogal eens wapenen in de hand, die nu juist niet door papenhaat alléén behoefden gescherpt te worden. En de vereerder van den *Pionier* windt geen doekjes om dat geval, zijn liefde voor den Meester is niet blind. Om daarvan nog een staal te geven, een proeve, zoowel van de „eigenaardigheden” van Alberdingk Thijm, als van Poelhekke's eigenaardige manier van zeggen, veroorloof ik mij een ferm stuk uit zijn studie af te schrijven:

„De groote fout van Thijm lag hierin, dat hij niet inzag, dat verreweg de *meesten*, die de taal gebruiken, ja allen op een paar uitzonderingen na, *geen* kunstenaar met de taal zijn, dus de intuïtie missen, waardoor de ware kunstenaar geleid wordt om niet te zondigen tegen de harmonie. Wanneer Thijm's apologie enkel superieure taal-voelers betrof, zou zij *misschien* hier en daar kunnen doorgaan.

Maar de grondslag was onvast. Vandaar, dat zijn poging geen gevolg had en hij met zijn spellingssysteem alleen bleef staan”.

En dan, wij weten 't, ook de Meester heeft, als zoovele kunstenaars, zijn „zwarten tijd” doorleefd, à la Byron aan *Weltschmerz* . . . gedaan.

„Wel is hij niet steeds Byroniaansch dichter, maar als diens sombere geest hem bezielt, doet hij voor niemand onder in wereldverachting en overdreven klachten.

„Want, kerker is deze aard !”

roept hij ergens nit in zoo'n bui, en dat de ware inspiratie er niet was, maar hij niet anders deed dan maakwerk leveren en opzettelijk à la Byron dichtte, blijkt, als hij toch met de meest mogelijke leukheid en quasi-philosophische berusting zegt:

„'k hecht mij aan den kerker,

'k Bemin den grauwen steen, die mij ter zitbank dient ;

Mijn keten is mij waard, een lotsgezel, een vriend ;

De sobre bete broods en de aarden kruik met water. . .”

Ik spaar u het overige, lezer, er komt anders nog in van een eng tralieraan, waardoor de zon kans ziet een straal te werpen op kille muren, welke straal dan door den dichter gulzig verzwolgen wordt enz. enz.

Natuurlijk komt nu ook de cultus van ruïnen op, liefst beschenen door een maneschijntje. . .”

En vervolgens:

„Hij nam den dichter [Bilderdijk], zooals hij was, en water niet goeds of sympathieks lag in den man of in diens werk, liet hij ter zijde. Hij zocht de schoone zijde te leeren kennen, en begreep, dat er bij goed licht ook schaduw hoort ; dat hoe scherper het licht is, de schaduw des te krachtiger wordt. Als Bilderdijk haatte en wrok voedde, als hij beleedigde, als hij den toom vierde aan zijne grillen, aan zijne tochten, dan zag Thijm nog steeds den dichter, die zich nooit verloochende, en het dichterlijk genot deed hem de andere zaken over het hoofd zien :

„'k Vroeg nimmer, Bilderdijk ! Waar, waarom zijt gij Dichter, Tot in uw haat, uw wrok, uw spijt, uw grilligheên ?”

Thijm had het groote voorrecht een optimist te zijn. Hij zocht steeds de lichtzijde, en hij vond die nog vaak, waar een ander ze niet zag. Dat verklaart, hoe hij soms met personen of zaken kon ingenomen zijn, die streng genomen, niet geheel pasten in zijne kunst — en geloofsovertuiging. Had hij iets goeds in iemand ge-

vonden, dan eerde hij dat goede, en de geheele persoon rees daardoor, soms wel te veel, in zijne achting. En bij Bilderdijk vond hij veel schaduw, maar anderzijds, zooveel licht, dat dit licht hem niet alleen met den dichter verzoende, maar het hem volkomen verklaarbaar maakte, dat wie te dicht bij dat licht kwam, en er te lang in blikte, dat boeten moest met verblindheid”.

En eindelijk:

„Wij zijn blij, hartgrondig blij, dat het tijdschrift [de hem steeds scherp critiseerende *Vaderlandsche Letteroefeningen*] den heer Thijm niet heeft terechtgebracht. Want dan was Thijm niet geworden die scherpe, karakteristieke figuur, die oorspronkelijke geest, consequent tot in hetgeen wij nu misschien niet geheel goedvinden. Maar hij is zich-zelf geworden.”

De heer Poelhekke heeft den talentrijken Pionier met talent uitgebeeld. De Meester-zelf zou hem gecompimenteerd hebben, allicht ook met vergoelijking voor zijn manier van zeggen in déze citaten, hier en daar uitgepikt: „...al werd de avond huns levens vermooid door de herinnering”... „Thijm telde toen 24 jaar. Voor dien tijd had hij reeds eene zee van verzen vervaardigd en het loont de moeite, die eens vluchtig te doorloopen”... „het voornaamste bezwaar, waarop Bilderdijk blijft hangen”.

En of nu, met zoo'n steek onder water, een criticaster alles zou getroffen hebben, wat op 's heeren Poelhekke's studie aan te merken is? Neen, niet alles. Ik voor mij tenminste vind J. A. Alberdingk Thijm daar als *Pionier*, zéker met talent, maar te vluchtig geschetst, te weinig afgewerkt, en door die onvolledigheid niet wáár. Daargelaten, dat het tijdsbestek 1840—1853 te kort genomen is, zoodat de in zijne beschouwing passende stichting van den *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken* daar juist buiten valt, heeft de heer Poelhekke gezweigen van zeer belangrijke zaken en omstandigheden, welke hij niet verzwijgen mocht. Hij heeft niet uitgewerkt wat hij in zijn *Inleiding* aanstipte: „Pioniers hebben een veel omvat-

tenden arbeid, een arbeid, die reuzengroot wordt, niet door de algemeen bekende groote zaken, welke te verrichten staan, maar vooral door de details, die ook hun aandacht en werkkraft vragen. Pioniers kunnen slechts ten volle gewaardeerd worden, wanneer men geheel en al bekend is met den toestand des lands, voor zij zich aan den arbeid begaven". Allemaal juist. Maar dat ter inleiding aan te stippen staat gelijk met te beloven zijn lezers van een en ander op de hoogte te zullen stellen. En die belofte is niet vervuld. Als men ongemerkt aan het eind der studie is, — de 112 vloeiend geschreven bladzijden laten zich zoo vlot lezen, — vraagt men verrast: hé, is 't nu al uit? En die vraag is hier nu eens geen lofspraak.

Met den geachten schrijver herhaal ik: „Thijm's eerste optreden was eene gebeurtenis, die opzien baarde. Wij kunnen ons dat nu moeilijk voorstellen. Veel is er in de laatste vijftig jaar veranderd." Zeer zeker. Maar daarom juist „om de beteekenis van Thijm's debuut ten volle te waardeeren" en opdat „het ons duidelijk worde, wat hij deed, toen hij alleen zijn stem verhief en, openlijk kleur bekennde, de uiterste consequenties trok uit zijne praemisen", moet aan méér zaken en omstandigheden de aandacht geschonken worden dan deze auteur deed. Wie J. A. Alberdingk Thijm beschrijven gaat als Pionier, wel met de bijvoeging „der Nederlandsche Katholieke litteratuur in deze eeuw", maar die taak zóó opvat — gelijk 't trouwens behoort — als eene verplichting om „te beschouwen wat hij gedaan heeft van 1840—1853", die kan niet volstaan met een relaas alleen van zijn letterkundigen arbeid, kwalijk begrepen door zijne niet-katholieke landgenooten van dien tijd en meest diensten-gevolge door hen zoo kwalijk hem afgenomen. Wat de schrijver daarvan gaf is wel keurig en zal ook den veeleischende wel voldoen; maar dat zeer zeker prijzenswaardige en dankbaar ontvangene heeft het euvel van gapende onvolledigheid. Uit Poelhekke's

„studie” toch leert men Thijm kennen als een eerste-rang dichter, die 's lands oudsten en grootsten poëet liefhad, als zijn vader, en voor Bilderdijk, als zijn meester, eene vaak overdrevene vereering koesterde; die, ten langen laatste niet meer te weren uit de letterkundige wereld, het daar telkens aan den stok had met hare toongevers, nu eens om zijne „eigenaardigheden”, dan weer en meestal om zijne onverbeterlijke ultramontaansche gevoelens, aan welke hij, Roomsch onder anti-Roomschen, lucht gaf, niet schuchter fluisterend, maar 't uitjubelend en vaak uitschreeuwend.

Maar hoe juist dat alles ook beschouwd en hoe knap het beschreven zij, daaruit kan men zich geen voorstelling maken, geen idee vormen van „wat hij gedaan heeft van 1840—1853”. Ja, zoo men, Thijm zich voorstellend als Pionier, alleen op die beschouwing, die beschrijving afgaat, dan komt men bedrogen uit met een niet gelijkend beeld. Gezwegen nog van de omstandigheid, dat, zoo Thijm alleen of ook maar bepaalde-lijk als letterkundige zou opgetreden zijn, dat hij dan den hem toegekenden eernaam rechteus zou hebben moeten afstaan aan Le Sage ten Broek, die — Poelhekke zegt het zelf in een nootjen — reeds in 1815 het tijdschrift *De Godsdienstvriend* en in 1835 de *Catholyke Nederlandsche Stemmen* oprichtte, welke periodieken nog wel zoo populair waren als het artistieke proza en de meestal niet op den eersten kijk te genieten poëzie van den Meester ooit geweest zijn. En waarbij nog dient in herinnering gebracht, dat het „godsdienstig, geschied- en letterkundig maandschrift” *De Katholiek* zijn intrede in de wereld deed, toen Alberdingk Thijm 22 jaren oud was.

Maar hij is in waarheid een voorganger, een ontginner, de *Pionier* geweest, omdat hij meer pijlen op zijn boog had, om ruim baan te maken voor zijne, zooals gebleken is, bereikbare idealen. Méér dan keurige verzen en juweelige novellen had de Roomsche „koopman” in zijn mars, om de parel van het Oud Geloof voor zijn vaderland wel niet terug te koopen, dat

hoefde niet — het erfgoed van Sint Willebrord was niet ten eene male verspeeld — maar om die parel weer passend te doen monteeren en haar te doen glanzen in het volle leven, publiek !

De heer Poelhekke weet het wel, dat evenzeer als „de taalwetenschap . . . de heraldiek, de geschiedenis, de aesthetica vlijtig en grondig beoefend” werden door den Meester. Daarvan echter gewaagt hij slechts in het voorbijgaan, voor zoover 't strikt noodzakelijk is voor zijn betoog, „dat de ballast van kennis belemmerend werkte op de scheppende kracht” van den dichter. Dat betoog laat ik in vrede rusten. Maar wat ik zeggen wil: zoo iemand, dan zeker was Joseph Albertus Alberdingk Thijm een man uit één stuk, zijne veelzijdigheid was harmonie, zijne werkzaamheid had één doel. Ongetwijfeld, voor de fraaie letteren had hij voorliefde, hij, die „de taal als het verhevenst godsgeschenk in de edelste kunstform” waardeerde, en er op uit was om „eenige zuivere denkbeelden van waarheid en schoonheid bij onze letterkunde in te leiden”. Doch dat godsgeschenk gebruikte hij vooral, voornamelijk als het geduchte zwaard, waarmee hij streed voor de eer van Hem, dien hij aanschouwde

„niet slechts in 't minder, maar in 't meer!”

Met dat kostelijk talent heeft hij van meet aan gewoekerd, niet slechts als „dichter”, maar om den heeren geschiedschrijvers te beduiden, dat zij, die 's lands historie eerst met de Hervorming beginnen, den roem onzer nationaliteit, o. m. de geschiedenis der middeleeuwen, verdonkeremaand hebben; dat het in den gouden tijd, dien Holland nooit vergeten mag, ondertusschen treurig geschapen stond met onze vrijheid van conscientie. Met dat „godsgeschenk” heeft hij zijn voordeel gedaan, voorts om zijn geloofsgenooten aan het verstand te brengen, dat zij lang genoeg zich in den hoek hadden laten duwen; dat het tijd was, meer dan tijd, om als Roomsche-Katholieken ferm en fier op te komen voor hun eerstgeboorterecht in het Vaderland. 't Was hem er

om te doen, dat die „zuivere denkbeelden van waarheid en schoonheid”, aangeduid, uiteengezet, gepredikt door zijn woord, daden zouden worden, daden vooral van de Nederlandsche Katholiken, die de handen aan het werk hadden te slaan, om op den geboortegrond den alouden godsdienst te herstellen in den alouden vollen luister.

Van dat optreden nu, van dat streven, dat werken, dat zwoegen, van hetgeen daaraan vastzat — en waarom Alberdingk Thijm dan toch Pionier heet, — kunnen we vrijwel op de hoogte komen, reeds wanneer wij „beschouwen wat hij gedaan heeft van 1840—1853”. Niet echter, zoo die beschouwing zich bepaalt tot eene literarische studie van zijne gedichten en novellen uit dien tijd, al valt daarbij wel reeds op te merken waar hij heen wilde, waarop hij aanstuurde en... hoe hij er soms voor stond. Men meene niet, met verwijzing b.v. naar den jare 1855, het stichtingsjaar van de *Dietsche Warande*, dat al het daareven aangeduide eerst valt na de periode, door Poelhekke behandeld. Spoedig na zijn optreden toch was hij schrijvend en wrijvend ook tegen de bedeesheid, den ouden sleur, de achterlijkheid en den wansmaak zijner geloofsgenooten. Met het gevolg...? Dat de Roomschen in den lande 't al evenmin als de anti-Roomschen op dien meneer Alberdingk Thijm begrepen hadden!

En zoo komen we op nog andere omstandigheden, allerbelangrijkste zaken, op welken de heer Poelhekke niet eens in 't voorbijgaan gewezen heeft, hoewel ze zich als ware 't aan zijn geest moeten opgedrongen hebben, toen hij zich herinnerde o. a., dat „van de groote beteekenis, die hij [A. Th.] heeft, zelfs zijne medestanders niet steeds voldoende doordrongen zijn”, en daarbij aantekende: „'t Strekt hen werkelijk niet tot eere, dat de eerste uitgave van *Geertruide v. Oosten*, 1853, nog niet is uitverkocht”. Die veeg uit de pan, bestemd voor zijn vakgenooten, komt toch mede zijnen geloofsgenooten eerlijk toe. En de redenen daarvan, mitsgaders de na die operatie noodzakelijk te geven verschoo-

nende motieven, zouden zoo frisch gevloeid zijn uit de pen, die Thijm's geestelijke verhouding tot Bilderdijk zoo keurig beschreef!

Nietwaar: „Thijm had het groote voorrecht een optimist te zijn? Hij zocht steeds de lichtzijde van de zaken en hij vond die nog vaak, waar een ander ze niet zag.” Nu, dat had al zijn meê en zijn tegen. Want mocht hij bij zijn geestverwanten wel eenige waardeering vinden voor zijn al spoedig gebleken onge-meene kennis, voor zijn genialiteit, — de vrage, waarheen hij de vrienden wilde leiden, was lang niet bij iedereen de uitdrukking van vertrouwen.

Enfin! 't ligt allerminst in mijne bedoeling vroegere en latere geschillen weder op te halen. Maar toch moet hier gewezen worden op het feit, dat de aestheticus herhaaldelijk en alaan vaker eene plastische uitdrukking gaf aan denkbeelden, die geen instemming konden vinden bij mannen, die, zij 't dan verknocht aan eene schuchtere proza-muze, ervaren zijn in de *ars artium*. Dit moest voor Thijm, in het volle besef zijner edele bedoelingen, eene teleurstelling worden. Want als bij zijn optreden, als op zijn vollen levensdag, zoo dachten en spraken „die schuchteren” nog, toen het avond voor hem was geworden. En 't was toch niet altoos schuchterheid alleen.

En die man nu zou der Nederlandsche Katholieken heirvoerder zijn, hun baanbreker op nieuwe wegen? J. A. Alberdingk Thijm hun Pionier? Ja, daartoe zou 't komen! En wat dat zeggen wil wordt vooral duidelijk door de overweging, dat hij 't geweest is, trots het wantrouwen van Joseph's broeders in zijn grootsche droomen van de toekomst, waarvan hij maar niet zwijgen kon in den tijd, toen 1°. de volkomene emancipatie der Katholieken nog het schrikbeeld was van het vrijheidlievend Nederland, en toen 2°. door de van eeuwen her verdragen achterstelling der Roomschen hun geestkracht schier verdoofd, hun wil nagenoeg verlamd was, zoodat zij-zelfen met hun vredig berusten in den al zoo ouden toestand het streven van „dien

jeugdigen Amsterdammer" niet weinig in den weg stonden. En bij die aarzeling omtrent zijn — terecht of ten onrechte, 't doet er hier niet toe — niet onbestreden persoon en bij die kalme berusting in schier tot vaderlandsche zeden gestempelde toestanden, had hij het vooroordeel te trotseeren, zoo gemakkelijk opgevat tegen een man, die „beweging maakt", die zich het wakker schudden ten taak stelt. Op, Katholieken van Nederland, laat de heerlijkheid van het Oud Geloof herleven in den luister van het verleden, toen onze vaders de tot protestantsche bedehuizen verhaspelde kathedralen bouwden! Op, en laat u gelden in het volle leven onzer Natie!

Ja maar, om iets te noemen, al waren er geen zorgzame Hoog-Edelmogenden meer, die op den bouw der katholieke tempels, op de inrichting van den R.-K. Eeredienst een wakend oog hielden, — al hadden zij de periode der waterstaatskerken ook al doorleefd: onze grootouders gevoelden zich zóó thuis in hun witgemuurde kerken en kerkjens, door hen-zelfen gebouwd in de grilligste variaties der renaissance en opgesmukt met de onzinnigste rococo; zij vonden 't Hoogwaardig, waaraan hals-snoeren en familie-juweelen bengelden, zoo mooi; „men viel er zoo in", in dat massieve kerkgeraad van groote keur, in die suffisante piramidale kandelaars — dat zij zoo waar begonnen te twijfelen, of de vijand van die heerlijke, die stichtende baroc, wien meer „eigenaardigheden" werden nagegeven, wel deugdelijk van 't houtjen was; laat staan dat zij zich zouden gehaast hebben hem te volgen en te doen, wat hij voorstelde.

Daar was meer in hem en om hem, wat, vaak niet begrepen, verkeerd uitgelegd en kwalijk genomen, den *Pionier* in den weg stond. Doch 't is mijn taak niet alles aan te wijzen, wat in een studie over J. A. Alberdingk Thijm als *Pionier* niet voorbijgezien mag worden. Slechts à propos van alles bijeen: „van wat hij gedaan heeft van 1840—1853" — en „hij heeft zoo verbazend veel gewerkt", zegt de heer Poelhekke, „dat hetgeen

hij in de eerste 13 jaren van zijn openlijk leven deed, voor velen een geheel leven zou vullen" — meen ik aangetoond te hebben, dat Thijm's ideeën en plannen en werkzaamheid, meestal fel bestreden door zijn „andersdenkende" tegenstanders, ook door zijn geloofsgenooten allesbehalve met handgeklap werden begroet. Al waren beider redenen, waarom zij hem herhaaldelijk op de vingers tikten, zeer verschillend: ook onder de laatsten had hij rekening te houden met strijdgenooten, die zijn „vriend en vijand tevens" waren.

En daarin juist ligt de superieure beteekenis van onzen Pionier, die de Meester inderdaad geweest is, maar te vluchtig geschetst, onafgewerkt tentoongesteld werd door 's heeren Poelhekke's overigens zeer gewaardeerde letterkundige studie.

fr. A. VAN KERKHOFF, O. C.

Noor. Tegelijkertijd met bovenstaand opstel ontvingen wij van een der leden onzer redactie een artikel, dat wel niet hetzelfde onderwerp behandelt, maar toch ook, naar aanleiding van 's heeren Poelhekke's brochure over J. A. Alberdingk Thijm als pionier het een en ander bevat, wat echter niet in strijd komt met de beschouwingen van den Eerw. P. van Kerkhoff; wij plaatsen het in de volgende aflevering.

DE REDACTIE.

BOEKBEOORDEELING.

In litteras encyclicas S. Congregationis Episcoporum et Regularium super sacra prædicatione, datas jussu Leonis XIII P. M. commentarius, e S. Francisco Salesio et S. Alphonso de Ligorio depromptus, auctore F. ter Haar, C. SS. R. Tornaci, H. et L. Casterman, 1896.

Uit het rondgaand schrijven, door de Congregatie der Bisschoppen en Regulieren den 31^{en} Juli 1894 op last van Z. H. gericht tot alle bisschoppen van Italië en tot de oversten der religieuze orden en congregatiën, is opnieuw gebleken, hoe bezorgd de H. Stoel is voor het behoud der goede beginselen in het verkondigen van Gods woord en hoezeer de Opperherder waakt tegen het binnensluipen en voortwoekeren van verkeerde praktijken op den kansel. Opmerkenswaardig is het, dat de beginselen, in dit schrijven neergelegd, geheel en al overeenkomen met de korte, doch zeer zaakrijke wenken, door het Provinciaal Concilie van Utrecht den gewijden redenaar gegeven. Wij mogen dan ook aannemen, dat het voor een niet gering gedeelte aan de ijverige zorgen van ons Doorl. Episcopaat te danken is, zoo de misbruiken, die de H. Congregatie op zoo strengen toon gispt, niet dan bij uitzondering en dan nog in minder ergerlijken vorm in ons vaderland worden aangetroffen. Dit neemt echter geenszins weg, dat het boven aangekondigd werkje ook in Nederland zeer veel nut kan stichten. Immers èn de hier geboden Latijnsche vertaling ¹⁾ van voornoemden brief èn de verdienstelijke commentaar zullen onzen kanselredenen ten veiligen gids verstrekken in de

¹⁾ Deze vertaling, overgenomen uit de *Acta S. Sedis*, is, wat de taal betreft, over 't algemeen althans, beter dan die der *Analecta*. Zij is evenwel niet geheel vrij van onnauwkeurigheden. Zoo b.v. wordt: *Essendo manifesto . . . che una predicazione veramente soda . . . vano è aspettarla da coloro, che non sono nutriti di buoni studii, principalmente sacri, et CHE fidenti in certa lor naturale loquacità, temerariamente salgono il pulpito con poca o nessuna preparazione* vertaald door:

uitoefening hunner verheven en heilrijke, maar tevens moeilijke bediening; zij zullen hen nog dieper doordringen van het besef der zware verplichtingen, die op hen rusten en des te gereeder misbruiken doen vermijden, wier verderfelijheid nooit te dikwijls kan in 't licht gesteld worden.

Het is eene gelukkige gedachte geweest van P. ter Haar, het gezaghebbend schrijven der Kardinalen te voorzien van zoo gezaghebbende verklaringen, de leering der Kerk toe te lichten met de woorden en voorbeelden van twee heilige kerkleeraren: den H. Franciscus van Sales en den H. Alphonsus de Ligorio, die tevens door daden, door het bekeeren van duizenden afgedwaalden en zondaren, getoond hebben de ware welsprekendheid in hooge mate te bezitten, en die te strijden hebben gehad met misbruiken, niet ongelijk aan de tegenwoordige, waartegen Z. H. met zooveel nadruk opkomt. — Ik acht het niet ondienstig, voor de lezers van dit maandschrift zoowel den hoogst gewichtigen brief als zijne voortreffelijke toelichting nader in oogenschouw te nemen en vluchtig te doorloopen.

In de inleiding van hun rondgaand schrijven wijzen de Kardinalen reeds aanstonds op de hooge noodzakelijkheid der bediening van Gods woord. Op dit punt werpt onze schrijver het helderste licht, door ons aan de hand van den H. Alphonsus te doen zien, hoe de prediking het geloof niet alleen over de wereld heeft verspreid, maar ook voortdurend bewaart, en de Christenen aanvuurt, overeenkomstig het geloof te leven en zoo hunne eeuwige zaligheid te bewerken, hoe daarom op verscheiden plaatsen der H. Schrift de verkondiging der eeuwige waarheden als een uitdrukkelijk gebod wordt voorgesteld, zoodat, „wanneer een zondaar voor eeuwig verloren gaat, omdat hij niemand had, die hem het goddelijk woord verkondigde,

Quum apprime compertum sit.... praedicationem vere sapientem.... ab iis, qui bonis studiis, praesertim vero sacris, instructi non sint, frustra expectari; eosque cuidam, qua praestant, naturali loquacitati fidentes, quin (?) hilum (aut parum admodum) se praeparent, pulpitem ascendere. Dit levert geen goeden zin op. Klaarblijkelijk is hier het betr. voornaamwoord *che* verward met het gelijkluidend voegwoord. Er moet staan: *et qui.... ascendant.* Is het ook niet wat sterk: *di molti sermoni* weer te geven door: *plerarumque concionum* (p. 27)? En verdient de lezing: *in plerisque e clero* (p. 30) waar in den grondtekst staat: *in una parte del clero*, niet onvoorwaardelijk afkeuring?

God hiervoor rekenschap zal afvorderen van de priesters, die verwaarloosd hebben, hem dit woord te prediken, terwijl zij het toch konden". Daarna zien wij, met welken ijver en Alphonsus en Franciscus reeds optraden tegen de misbruiken, wier vernieuwde invoering het hart van den H. Vader met diepe droefheid vervult.

De wenken, op verlangen van Z. H. aan den ijver en de waakzaamheid der bisschoppen tot afwering dezer misbruiken gegeven, brengt P. ter Haar terug tot drie hoofdpunten. Het eerste handelt over de hoedanigheden, die de gewijde redenaar moet bezitten, het tweede over de voor te dragen stoffen en het derde over de wijze van behandeling der gekozen onderwerpen.

Allereerst vordert Z. H. in den predikant eene ware christelijke godsvrucht, eene blakende liefde tot onzen Heer Jesus Christus, ook uitblinkend in zijn uiterlijk leven, om niet oorzaak te worden van laster tegen Gods wet. — Inderdaad kon reeds de heidensche rhetor Quintilianus staande houden, dat „hij, die niet een man van deugd is, nooit of nimmer een redenaar zal worden" ¹⁾, tienmaal sterkere gronden hebben wij, om eene oprecht christelijke deugd te vorderen in den verkondiger van het Evangelie. „Die helderheid, welke het geestelijk oog noodig heeft, om het bovennatuurlijke te doorschouwen, wordt slechts door ernstige godsvrucht verworven; dat vuur, 't welk ook in vreemde harten de ijskorst smelt en de liefde Gods doet gloeien, kan onmogelijk branden in een hart, dat zich van de zonne der geesten afgekeerd en door werken der duisternis „den geest uitgedoofd heeft"; de stem des roependen in de woestijn, het *Sursum corda*, dat dooden in 't leven roept, lauwen uit hun slaap opschrikt, vromen nieuwe kracht instort, het heeft geen klank, wanneer het hart, waar het van uitgaat, als eene klok, uit onrein mengsel gegoten, ontstemd is en in valsche tonen slechts voor deze aarde slaat" ²⁾. — Vandaar ook de eisch van den H. Alphonsus, dat de prediker, zal zijn woord overvloedige vruchten dragen, een zuiver inzicht moet hebben, een oprecht verlangen, om zielen voor God te winnen, eene door vurige gebeden af te smeeken hooggloeiende liefde tot Jesus Christus; vandaar eveneens de verklaring van den

¹⁾ Quint. *Inst. Or.* 12 l.

²⁾ Jungmann, *Theorie der geistl. Beredsamkeit*. 3e Aufl., Band I, S. 404.

H. Franciscus van Sales: „Het hart spreekt tot het hart, de tong slechts tot de ooren”, — terwijl beiden voor den gewijden redenaar ook een uiterlijk onberispelijken levenswandel volstrekt noodzakelijk achten. — Hier moge nog het bekende woord van Quintilianus in herinnering gebracht worden: „*Pectus est, quod disertos facit*” en van Vauvenargues: *Les grandes pensées viennent du coeur*, om te doen zien, hoezeer het warme hart, en bij den kanselredenaar het hart, gloeiend van liefde tot God en om God verslonden door zielenijver, de voorname bron is der ware welsprekendheid, en waarom heilige redenaars als Alphonsus en Franciscus door hun woord eene zoo wonderbare kracht konden uitoefenen.

„Met godsvrucht en christelijke dengd”, zoo gaat de zendbrief voort, „moet ook de gewijde wetenschap gepaard gaan.” Tot bevestiging dezer waarheid houdt P. ter Haar ons weer de verklaring voor van den H. Franciscus, die het ontstaan van het Calvinisme vooral toeschrijft aan de onkunde der geestelijkheid en voor den priester de wetenschap het achtste sacrament noemt, — alsmede de toelichting van den H. Alphonsus: „Voorzeker, God bewerkt alles door zijne genade, maar tevens gebruikt Hij de vermogens van onzen geest als middelen en wil, dat wij tot dat groote werk al het verstand en alle de krachten bijdragen, die Hij zelf ons geschonken heeft”. Daarom dringt Alphonsus ook zeer aan op de studie der gewijde welsprekendheid, en hevig vaart hij uit tegen hen, die gewoon zijn zonder voorbereiding den kansel te bestijgen. Jongere predikanten spoort hij aan hunne preeken te schrijven en van buiten te leeren, en van extemporeseeren verwacht hij van diegenen alleen eenig nut, die zich reeds verscheidene jaren in het preeken hebben geoefend. „Indien wij voor God doen wat we kunnen”, merkt de Heilige op, „dan zal God ook voor ons doen, wat we niet kunnen; maar zoo wij verwaarloozen wat we kunnen, zal God ook voor ons niet doen, wat we niet kunnen”. In overeenstemming hiermede verklaart ons Provinciaal Concilie eene lange, ijverige en geschikte voorbereiding vooral noodzakelijk (Tit. III, Cap. V).

Als gewone stof der predikatie wijst Z. H. aan: „het Symbolum, de Tien Geboden, de Geboden der Kerk, de Sacramenten, de deugden en ondeugden, de plichten eigen aan de verschillende klassen van personen, de uitersten van den mensch en andere eenwige waarheden”. — „Deze stof”, merkt onze schrijver terecht op, „vloeit voort

uit het doel zelf van den gewijden redenaar". „Het doel van den prediker", zegt Franciscus van Sales, „is, dat de zondaren, dood in ongerechtigheid, in gerechtigheid leven, en de rechtvaardigen, die het geestelijk leven bezitten, dit in overvloediger mate bezitten door zich meer en meer te volmaken, om naar het woord van Jeremias de ondeugden en zonden *uit te roeien en te vernietigen* en de deugden en volmaaktheden *op te bouwen en te planten*". Zeer practisch maakt de H. Alphonsus nog de opmerking, dat het wel is waar zeer nuttig is den zondaar schrik aan te jagen, maar afkeurenswaardig zich daartoe te bepalen, wijl zij, die alleen uit vrees het kwaad laten, moeilijk zullen volharden. „De liefde is de gulden keten, die de zielen aan God verbindt en sterkt." Daarom beveelt hij den prediker aan, dikwijls te spreken over de liefde van Christus tot ons en onze verplichting tot wederliefde, over het vertrouwen in Gods barmhartigheid, over den vrede van een goed geweten, over de godsvrucht tot Maria, over de middelen tot volharding, als het veelvuldig naderen tot de Sacramenten, het vluchten der gelegenheden tot zonde en vooral het gebed: zaken die bij herhaling zijn in te scherpen. Opmerking verdient ook zijn gevoelen, dat van de verklaring der christelijke leer of catechetische onderrichting voor een groot gedeelte de vrucht van den apostolischen arbeid afhangt. Hierom — te meer wijl in onzen tijd het geloof en gevolgelijk ook de gerechtigheid, die wortelt in het geloof, bij niet weinige Christenen in ernstig gevaar verkeert, doordat zij niet voldoende onderricht of doordrongen zijn van de tevens zoo fel bestreden leerstukken des geloofs — hierom acht ik het geheel in den geest van den H. Alphonsus, wanneer de beste schrijvers over gewijde welsprekendheid den prediker dringend aanraden, niet alleen door catechetisch onderricht, niet alleen door eene uiterst zorgvuldige bewerking van het leerend element der zedenpreek, maar ook door eigenlijke leerreden en homilieën in practischen en populairen trant, het volk met Gods genade te versterken in het geloof. Van het grootste gewicht is het, den allerheiligsten persoon, het leven en de woorden van onzen Zaligmaker en ons voorbeeld Jesus Christus steeds zooveel mogelijk op den voorgrond te stellen, alle overige waarheden door Hem toe te lichten en met Hem in verbinding te brengen. Zoo handelden ook de kerkvaders. „Voorheen", zegt Sailer, „sprak men van Christus en door Christus zijn de goede zeden onder de menschen versche-

nen; thans spreekt men van de zeden en door alle die zedenpreken zien wij onder ons geen Christus verschijnen". — Eene dagelijksche overweging van het leven en lijden des Heeren is voor den priester wel het geschiktste hulpmiddel, om met Paulus vruchtbaar te kunnen prediken „Christus en dien gekruist”.

Zeër streng berispt de H. Congregatie de redenaars, die met verwaarloozing der boven genoemde stoffen uit eerbejag zoogenaamde conferenties houden: strijdreden, die wel tot de verbeelding, maar niet tot het hart spreken en voor slechts weinige toehoorders nut opleveren, terwijl het ook voor deze weinigen veel voordeeleriger was degelijk onderricht te ontvangen aangaande het zedelijk leven. Want inzonderheid onder Katholieken wortelen de dwalingen opzichtsens het geloof vooral in de driften des harten. Hetzelfde getuigt ook de H. Alphonsus. — Inderdaad, de rechtvaardige leeft door het geloof, maar de liefde schraagt tevens het geloof en het geloof werkt door de liefde.

Absoluut veroordeelen de Kardinalen echter de conferenties niet. Goed gehouden, kunnen zij een nuttig, ja noodzakelijk behoedmiddel zijn tegen de dwaling. Maar geheel moeten van den kansel verwijderd worden die pronkende redevoeringen, die meer speculatief zijn dan practisch en eer over burgerlijke dan godsdienstige zaken handelen. Zullen conferenties, die den godsdienst tegen de aanvechtingen zijner vijanden verdedigen, waarlijk vrucht dragen, dan moeten zij met veel omzichtigheid gehouden worden door uitnemende redenaars, alleen op die plaatsen en tijden, waar zij naar het oordeel der bisschoppen inderdaad geestelijk voordeel doen verhoplen; zij moeten veel meer uitgaan van de leer des geloofs dan van de menschelijke rede met zorgvuldige vermindering van het gevaar, dat de dwalingen meer indruk op sommige hoorders maken dan de waarheid; zij moeten eindelijk niet te veelvuldig zijn en geen afbreuk doen aan de zedenpreken, die zelfs door de meest gevierde redenaars en voor het talrijkste en uitgelezenste gehoor ten minste van tijd tot tijd behoorden te worden gehouden. Anders toch zouden juist die kringen niet over zonden en ondeugden hooren spreken, die er het meest aan onderhevig zijn, maar enkel over dwalingen, die zij veelal voor het meerendeel niet eens aankleven.

Gewis, deze regelen en wenken der H. Congregatie getuigen van hooge wijsheid en voorzichtigheid. Ongetwijfeld kan de verdediging

van het geloof tegen de aanvechtingen zijner vijanden menigwerf gebiedend noodzakelijk zijn ook in ons vaderland, waar op vele plaatsen eene gemengde bevolking leeft. Hooren wij hier echter ons Provinciaal Concilie: „Wanneer het geldt dwalingen te weerleggen mogen zij [de zielzorgers] overeenkomstig hun ijver en hunne voorzichtigheid toezien, of het sonwijlen niet beter is, dwalingen, die misschien minder verspreid zijn, te verzwijgen en de leer der Kerk in dier voege uiteen te zetten, dat de geloovigen zelve, zoo zij wellicht iets van de dwalingen gehoord hebben, wapenen bezitten om ze af te weren” (Tit. III, Cap. I). Gulden woorden! geheel overeenstemmend met de beginselen, volgens welke de H. Franciscus van Sales duizenden ketters bekeerd heeft, en met de raadgevingen van den H. Alphonsus, naar P. ter Haar uitvoerig aantoont. — Overigens is Nederland gelukkig nog genoegzaam vrijgebleven van de boven gewraakte misbruiken. Erger is het evenwel gesteld op sommige plaatsen van Italië en Frankrijk. Daar meenen sommigen, dat conferenties houden de gewone wijze van prediken moet zijn in de steden, terwijl zulke redevoeringen toch slechts voor weinigen geschikt zijn. Men vergeet, dat het christelijk geloof eene gave des Hemels is en berust op het openbare gezag van God, niet op de bloot menschelijke rede. Men veronderstelt in de hoorders te weinig geloof en te veel kennis en maakt hen juist door die strijdreden tot bekibbelaars van den godsdienst. Leidt het zelfs niet rechtstreeks tot ondermijning van alle geloof, wanneer men te werk gaat gelijk sommige Fransche redenaars gedaan hebben, die den eenen Zondag objecties voorstelden en sterk amplificeerden, om ze den volgende Zondag te weerleggen? — Helder en solied onderricht in het geloof, onvermoeide prediking der evangelische waarheden is over ’t algemeen juist op die plaatsen het meest noodzakelijk, waar ’t geloof het meeste kwijnt of gevaar loopt ¹⁾.

¹⁾ Zie Kleutgen, *Ars Dicendi*, ed. Taur. n. 491. Het is geenszins onze bedoeling hier een blaam te werpen op de beroemde *conférenciers* der Notre-Dame te Parijs. Buitengewone omstandigheden rechtvaardigden hun optreden. Door het menschelijke moesten zij den weg banen tot het goddelijke en zoo, naar Lacordaire verklaart, „de zielen voorbereiden tot het geloof”. Intusschen is het een verblijdend verschijnsel, dat de latere *conférences* reeds een meer gewijd karakter dragen. Zie v. Cooth en Lans, *Handleiding*, 2e uitg. bl. 235.

Wat betreft de *wijze*, waarop de stoffen behooren te worden behandeld, stellen de Kardinalen den schoonen regel van den H. Thomas voorop: „Zal de verkondiger van Gods woord inderdaad het licht der wereld zijn, dan moet hij drie zaken bezitten, vooreerst degelijkheid, om van de waarheid niet af te dwalen; ten tweede duidelijkheid, om niet met duisterheid te leeren; ten derde het streven om nuttig te zijn, om Gods glorie te zoeken en niet de zijne”. Daarna klagen zij bitter over het verwaarloozen dezer voorschriften. Veler preeken zijn opgevuld met duistere, nevelachtige, raadselachtige uitdrukkingen, ingewikkelde voorstellingen verre boven het begrip des volks; nog erger: zij missen den gewijden stempel, den adem der christelijke godsvrucht, de zalving van den H. Geest; zij steunen bijna uitsluitend op de overtuigingswoorden der menschelijke wijsheid; zij bekommeren zich weinig of niet om de H. Schrift, de voornaamste bron der gewijde welsprekendheid, die volgens Leo XIII „den prediker gezag bijzet, eene apostolische vrijheid des woords verleent en eene krachtige, zegevierende welsprekendheid verschaft”. Liever dan HH. Vaders of Concilies halen zij eene macht van profane schrijvers aan, behandelen de godsdienstige onderwerpen enkel in het belang van het tegenwoordige leven, sommen wel de voordeelen op, door het Christendom aan de wereld bewezen, maar ontveinzen de plichten, stellen den Zaligmaker als den grooten Menschenvriend voor, maar reppen niet van zijne strenge rechtvaardigheid. Daarom ook is hunne taal koud, kwijnend en zonder vrucht. Edoch, hierom bekommeren zij zich niet. Door hunne hoorders te vleien en naar den zin te spreken, door zorgvuldig de stoffen te vermijden, die hen kunnen „bedroeven ter boetvaardigheid”, zoeken zij de toejuichingen der menschen, verbasteren den smaak in het goddelijk woord, geven ergernis en maken hun gehoor gelijk aan de Joden, die wel „bewonderden, maar zich niet bekeerden”.

Schromelijke misbruiken, voorwaar! Moge de Hemel de kanselredenaars van Nederland steeds voor zulke afdwalingen behoeden! Intusschen heeft P. ter Haar goed gedaan, deze monsterachtigheden nader onder de oogen te zien en den prediker te waarschuwen tegen den tijdgeest, die ongemerkt het heiligdom zou kunnen binnen sluipen. Gevoeglijk brengt hij deze misbruiken tot twee klassen, die nl., welke de argumenten, en die, welke de inkleeding betreffen. Beide worden uitvoerig bestreden in zeer lezenswaardige artikelen,

gevolgd door eene uitweiding over de voordracht en over de vruchten der verbasterde en der apostolische prediking. Slechts het allervoornaamste kan ik hier aanstippen.

In overeenstemming met het verlangen van Z. H. en de voorschriften der gewijde welsprekendheid wordt ook door onze twee HH. Kerkleeraren gewaarschuwd tegen ingewikkelde argumenten en voorstellingen, omdat verreweg de meesten onder de hoorders voor zulke dingen niet vatbaar zijn. Onder de *loci* ¹⁾, waaruit de prediker zijne bewijzen putten moet, wordt natuurlijk op de eerste plaats genoemd de H. Schrift, „omdat niets den Christen meer beweegt tot de liefde Gods, dan Gods woorden zelve” (H. Alph.), weshalve „de prediker, die zijne reden niet schraagt door de H. Schrift, zijne taak geheel onwaardig is” (H. Hiër.). De zin der teksten mag geenszins vervalscht noch verdraaid worden; zij moeten kort zijn en niet te talrijk, niet zoozeer opeengestapeld als wel practisch voor het volk verklaard. Op de tweede plaats komen de uitspraken der Conciliën en de HH. Vaders: „het verklaard Evangelie” (H. Franc.). Korte, scherpzinnige, krachtige aanhalingen, zoo noodig toegelicht, verdienen de voorkeur. Ook voorbeelden vooral uit de levens der HH. („het Evangelie in practijk gebracht”), goed voorgesteld en nog beter uiteengezet, oefenen eene wonderbare kracht uit op de hoorders. Ten slotte kunnen de werken der godgeleerden geraadpleegd worden, ook om goede, voor ’t volk bevattelijke gronden uit de natuurlijke rede aan de hand te doen. Betwiste quaesties en subtiliteiten komen op den kansel niet te pas.

Vervolgens, vooral waar er sprake is van stijl en inkleeding, zien wij, met wat gloeienden ijver en Franciscus en Alphonsus optraden tegen al datgene, wat strijdt met de apostolische eenvoudigheid en duidelijkheid: tegen een hoogdravenden en ingewikkelden redetrant, ellenlange en moeilijk verstaanbare perioden, klinkklank, misbruik van sieraden enz. Zulke opgesmukte taal noemt Alphonsus ook daarom onvruchtbaar, omdat zij niet zal gesteund worden door Gods genade, zonder welke in de bovennatuurlijke orde niets kan worden

¹⁾ Is het logisch van den schrijver, na het opschrift: *de locis sacrae praedicationi propriis* de H. Schrift en de Geschiedenis nog te rekenen onder de *loci communes externi*?

uitgewerkt. Dezelfde Heilige verklaarde tevens, dat „een prediker, zoo iemand van zijn gehoor zich niet bekeert, omdat hij niet verstaat wat er gezegd wordt, van die ziel rekenschap zal moeten afleggen”. Ja, hij voegde een Napolitaansch predikant, van wien hij eene misiepreek had bijgewoond, waarin te veel woordenpraal en kunstige perioden voorkwamen, het volgende strenge verwijt toe: „Zoo prediken is het volk, is Jesus Christus verraden. Wanneer gij u zelve wilt prediken en niet den gekruisten Christus, waarom zijt ge niet te Napels gebleven. Ik spreek u niet vrij van doodzonde”. — Wat beide Heiligen hier vooral aanbevelen komt neer op hetgeen de rhetorica noemt een populaireren redetrant, die zich nl. in stof, bewijsvoering en inkleeding geheel richt naar het bevattingsvermogen en de denkbeelden van het volk, zeer gemakkelijk verstaan wordt, uitmunt door natuurlijkheid en orde, het algemeene en abstracte zoo veel doenlijk vermijdt, tot het bijzondere afdaalt en — wat voor de attentie en den indruk van het hoogste gewicht is — zich schier onafgebroken tot de hoorders richt, ondervraagt en antwoordt als in eene samenspraak.

In redevoeringen tot priesters en geleerden beveelt Alphonsus een sierlijker redetrant aan. Ook in eene rede tot het volk acht hij — met ons Provinciaal Concilie — zuiverheid, netheid, vloeiendheid van taal en een gepast gebruik van de stijlsieraden der rhetorica geenszins verwerpelijk; ja, hij was gewoon te zeggen, dat, „hoe minder iemand de kunst des rhetors kent, hij zich des te minder den eenvoudigen en apostolischen stijl zal eigen maken”.

Doet echter de H. Franciscus geen afbreuk aan de rhetorica, wanneer hij in plaats van Cicero's *docere, delectare, movere* ¹⁾, ook aangenomen door den H. Augustinus ²⁾ en ons Provinciaal Concilie (Tit. III, Cap. V), alleen *docere* en *movere* de taak des gewijden redenaars noemt en geen ander *delectare* schijnt aan te nemen, dan dat opgaat in *docere* en *movere*? — Onze schrijver ontkent dit door te wijzen op het eenige doel des redenaars, dat in het overreden bestaat. Hij veroorlove mij, deze zaak een weinig verder uiteen te zetten. De H. Franciscus schijnt minder op te hebben met *delectare* dan de H. Augustinus, omdat in zijn tijd door de wereldsche pronk-

¹⁾ Leeren, genot verschaffen, bewegen.

²⁾ *De doctr. chr.* 4, c. 12, n. 27.

zucht veler redenaars van dat woord schromelijk misbruik werd gemaakt. Hij is echter geenszins gekant tegen het *delectare* der ware welsprekendheid. Dit woord nu wordt in de rhetorica in zeer eigenaardigen zin genomen als omvattende alles, wat geschikt is bij de hoorders oplettendheid, welwillendheid en vertrouwen te winnen. Tot deze opvatting geeft Cicero zelf aanleiding, die in plaats van *delectare*, in zijn werk *De Oratore* (II, 27) spreekt van *conciliare* (voor zich winnen). Zulk *delectare* wordt door de beste schrijvers met Cicero geenszins beschouwd als *doel* van den redenaar, maar enkel en alleen als middel ter overreding; wel ingezien, is het slechts een ondergeschikt middel, afhankelijk van *docere* en *movere* en slechts een bestanddeel hiervan ¹⁾. Het dient dus alleen om des te beter het verstand te kunnen overtuigen — wat volgens Cicero noodzakelijk is — en de gemoederen te bewegen — waarin Cicero terecht de zegepraal van den redenaar stelt — om zodoende te komen tot het overhalen van den wil: het doel der welsprekendheid. Nu verwerpt de H. Franciscus alleen die *delectatie*, „welke niet van deze [nl. van *docere* en *movere*] afhangt, maar een afzonderlijke rol speelt en dikwerf leering en gemoedsbeweging in den weg staat”. Dit zou zelfs Cicero onderschreven hebben, die overigens niet weinig er op uit was met zijne begaafdheden te pronken. — Al is het rhetorische *delectare* slechts een ondergeschikt middel, het is toch geenszins van gering belang te achten ook voor den gewijden redenaar. Wanneer de predikant bij de hoorders geen welwillendheid of vertrouwen weet te wekken, wanneer hij geenerlei geestesgenot biedt, hen niet weet te boeien, zoodat zij daarom in onoplettendheid en verstrooidheid de ruiten der kerkramen of de kaarsen der lichtkronen zitten te tellen, modestudiën maken of een dutje doen, dan zal ook het leerend en pathetisch element der rede geheel mislukken. De redenaar trachte dus de attentie te wekken door schoonheid en welluidendheid van taal (wel te verstaan: met inachtneming der eischen van den populaireren redetrant), door leven en beweging, orde, verscheidenheid, nieuwhed ²⁾, door aanschouwelijke verhalen

¹⁾ Zie Jungmann, l. c. S. 469.

²⁾ Deze is niet te zoeken in zonderlingheden, maar veeleer en vooral wel, gelijk Kleutgen te recht opmerkt (l. c. n. 127), in eene zoodanige overweging en bestudeering der zaak, dat ze als het ware

en schilderijen (indirecte pathetiek), door het hooge belang of de verhevenheid der zaak te doen uitkomen. Om welwillendheid en vertrouwen te winnen behartige hij de zoogenaamde *mores oratorii*, door nl. te toonen — ook in zijne rede — dat hij de deugd lief heeft, zijn gehoor bemint, doorzicht en bescheidenheid bezit; hij onderhoude het *decorum* door in alle omstandigheden toe te zien wat passend en betamelijk is en nimmer zijne waardigheid uit het oog te verliezen; in bijzondere gevallen make hij ook gebruik van de oratorische voorzorgen, b.v. wanneer iets onaangenaams te zeggen is of de ongunstige stemming der hoorders moet overwonnen worden. Tot dit alles kau eene goede voordracht — waarvan trouwens volgens Demosthenes *alles* afhangt — wonderlijk veel behulpzaam zijn. Duidelijkheid, nadruk, variatie in de stem (vermijding van monotonie en isotonie of zoogenaamden preektoon), mannelijke kracht, natuurlijke uitdrukking der affecten bevorderen niet alleen de aandacht, maar ook de welwillendheid en dragen niet weinig bij tot de overtuiging van het verstand en — wat nog veel meer zegt ¹⁾ — tot de beweging der gemoederen.

De Kardinalen sluiten hun belangrijk schrijven met het voorstellen van maatregelen, om aan de Kerk in 't vervolg alleen geschikte verkondigers van Gods woord te verzekeren, opdat de prediking van het Evangelie na uitroeiing der misbruiken „hare oorspronkelijke eerbiedwaardige majesteit en vruchtbaarheid terug erlange”.

Mogen zij in hun edel streven slagen. Moge ook het werkje van den Eerw. P. ter Haar, welks verdiensten ik hier slechts zeer gebrekkig heb kunnen aantoonen, vele lezers vinden en bij menigen kanselredenaar een nieuwen ijver wekken tot glorie van God en het heil der zielen. Dit althans is zeker: indien alle predikers naar hun best vermogen de hier aangegeven beginselen en opwekkingen in toepassing brachten, m. a. w. „indien zij allen” — naar

in vleesch en bloed doorgedrongen en geheel eigendom geworden is, en vervolgens in het kiezen der meest nauwkeurige uitdrukkingen. Zoo iets toch is alles behalve alledaagsch. *Quoi de plus éternellement neuf, qu'un catéchisme éloquent?* (Longhaye).

¹⁾ „Wie deze eigenschap [het gemoed bewegen] mist, hem ontbreekt datgene, wat het allervoornaamste mag heeten.” Cic. *Brut.* C. 80.

Alphonsus zegt — „het voorbeeld van den H. Franciscus van Sales navolgden, dan zou er in de wereld gewis eene groote verandering plaats hebben en zou God niet zoozeer beledigd worden”. Zende Hij, die de harten der menschen beweegt, zijn goeden geest over de verkondigers van zijn heilig woord, opdat de wereld eenmaal dergelijke verandering aanschouwe.

St. Michiels-Gestel.

A. N. MUTSAERS, Pr.

Officia Assistentium in Missa solemni Pontificali, Episcopo Dioecetano eam celebrante, ordinatim proposita cura Ph. M. van den Heuvel, in Sem. Buscoducensi S. Liturgiae Prof. Prostat Tilburgi apud W. Bergmans, 1896.

Met dit boekje heeft de geachte bewerker, Professor Van den Heuvel, aan de geestelijkheid van onze kerkprovincie een grooten dienst bewezen. — Immers het blij vooruitzicht van een voor de parochie vereerende en stichtende pontificale plechtigheid werd voor den ijverigen herder dikwijls verduisterd, door de zorg voor alles wat er gereed gemaakt en klaargezet moet worden, door de zorg voor een genoegzaam aantal assistenten, die op hunne beurt opzagen tegen de menigvuldige gevaren om zich aan de rubrieken te vergripen. Er bestond geen *korte, practische handleiding*, die men bij het naderen van eene pontificale plechtigheid kon raadplegen. Het boekje van Hazé (*Praxis inseriendi officiis pontificalibus*), in 1856 bij Dessain te Mechelen verschenen, was uitverkocht of althans hier vrij zeldzaam; en bovendien was het *nog* te uitvoerig en bevatte het enkele bijzonderheden, die wel in België, maar niet in onze kerkprovincie in zwang zijn, waardoor het hier minder bruikbaar en weinig in eere was. In het bisdom van Haarlem bestonden voor de „groote assistenten” — Presbyter assistens, Diaconi assistentes, Diaconus et Subdiaconus Missae — zeer practische uittreksels uit „de boeken”, door den tegenwoordigen pastoor van Nieuwveen, mijn geachten oud-collega, bezorgd, voor elk officie op een afzonderlijk blaadje gedrukt. Doch deze waren niet in den handel en... losse blaadjes raken gemakkelijk zoek. — Er bleef dus voor de meesten niets anders over, dan de noodige wetenschap „casu quo” uit het *Caeremoniale Episcoporum* op te delven; iets, waartegen velen met

zekere eerbiedige huivering opzagen; als ze nog in het bezit waren van een *Caeremoniale*, een boek, dat nu juist niet in ieders handen is ¹⁾.

Aan al die bezwaren is voor goed een einde gemaakt door het hier aangekondigd boekje. Juist omdat het een *boekje* is, is het zoo goed. Zonder geleerde beschouwingen, zonder disputeeren over dubia en kwesties, zonder deftige citaten van decreten der Congr. Rituum, geeft de schrijver hier *bondig* en *duidelijk* (met veel nieuwe regels en nummers) *alles*, wat de verschillende assistenten, hogere en lagere, te weten hebben om hun officie nauwkeurig te vervullen.

De drie eerste bladzijden geven onder den titel: *Praeparanda pro Missa Pontificali* een volledige lijst van hetgeen er voor een Pontificale Mis moet gereed gemaakt worden — deels door den famulus Episcopi, deels door den koster — met aanduiding van de plaats waar het staan moet. Een zware zorg van het hart.

Daarna volgen in veertien afdeelingen voor ieder der assistenten zoo beknopt en volledig mogelijk eene opsomming van de verschillende onderdeelen van hun officie: — Officium Presbyteri Assistantis, Diaconi Assistantis a dexteris, Diaconi Assistantis a sinistris, Diaconi Missae, Subdiaconi, primi Caeremoniarii, secundi Caeremoniarii, Ministri de libro, de candela, de baculo, de mitra, Thuriferarii, duorum Ceroferariorum et Ministri de gremiali et ampullis.

En de geachte bewerker volgt hierbij een zeer practische methode. Hij verdeelt namelijk elke instructie in tweeën: 1°. *Generalia*, 2°. *Specialia*, en vat telkens eerst onder *Generalia* de voornaamste functies van den officiant in algemeene regels samen. — Juist die algemeene regels zijn gemakkelijk te onthouden; dikwijls ligt de reden, het rationeele, het natuurlijke van de rubriek vlak voor de hand, hetgeen het onthouden nog gemakkelijker maakt.

Om een juist denkbeeld te geven van de wijze van behandeling

¹⁾ Wij willen hiermede in het minst niet te kort doen aan het werk van Pater Aertnys: *Caeremoniale solemniū functionum juxta liturgiam Romanam*, noch aan het groote werk van de Herdt, over het *Caeremoniale Episcoporum*. — Beide zijn kostbare werken en vooral voor de seminariën van het hoogste nut. Doch het eerste handelt niet bepaaldelijk over onze stof en is bovendien nog tamelijk uitgebreid, en het tweede — drie flinke deelen, — is een standaardwerk, volstrekt geen korte handleiding zooals we hier bespreken.

en een ieder in staat te stellen, zelf een oordeel uit te spreken, volg hier een enkel voorbeeld:

„OFFICIUM PRESBYTERI ASSISTENTIS.

I. *Generalia.*

- 1°. Accedens, recedens aut directe transiens tam ante altare quam ante Episcopum, facit profundam corporis inclinationem, si est Canonicus; — sin minus in iisdem casibus genuflectit.
- 2°. Offerens aliquid Episcopo, prius osculatur rem deinde manum; — recipiens, prius manum deinde rem.
- 3°. Ejus locus est: cum Episcopus est *in throno*, a dextris Episcopi, sed semiconversus, fere ante ipsius faciem (*exceptio*: infra Psalmos praeparatorios stat a sinistris; vide *Specialia* 2°.) ¹⁾; — cum Episcopus est *in altari*, regulariter prope Missale.
- 4°. Stat aut sedet cum Episcopo, — sed semper stat quando Episcopus, etiam sedens, aliquid legit aut agit.
- 5°. Presbyteri Assistantis est:
 - a) Praeparare Missale et Canonem, disponendo signacula in suis locis.
 - b) Alternatim cum Episcopo dicere Psalmos praeparatorios *Quam dilecta* etc., — simul cum Episcopo dicere submissa voce *Gloria, Credo, Sanctus* et *Agnus Dei*, — infra Missam semper respondere.
 - c) Librum sustinere supra caput, quando Episcopus aliquid *cantat ad thronum* (scl. Orationem Tertiae, — *Gloria in excelsis Deo*, — Orationes ante Epistolam, — *Credo in Unum Deum*).
 - d) Episcopi digito annulari imponere anulum (qui extrahitur per Diac. Ass.).
 - e) Porrigere mantile pro lotionem manuum (Episcopus lavat manus: antequam induitur sacris paramentis, — lecto Offertorio in throno antequam vadit ad altare, — ad *Lavabo*, — post Communionem sumpta ablutione digitorum).
 - f) *Ad thronum* (non ad altare) ministrare ad impositionem thuris, et Episcopum thurificare.
 - g) *Ad altare* ministrare ad librum; hinc Episcopo indicat

¹⁾ Dit 2°. is een drukfout, 't moet zijn 3°.

initia, vertit folia, sumit Missale de altari cum hoc thurificatur, transfert suo tempore Missale etc.).

Nota Episcopus *infra Missam* est ad thronum: ab absoluta incensatione altaris ante Introitum usque ad lectum Offertorium”.

Men ziet, hoe kort en eenvoudig hier alles is samengevat en hoe practisch nog enkele belangrijke punten, tusschen haakjes of in een *Nota*, zijn bijgevoegd. — In de „Specialia” wordt nu de geheele pontificale plechtigheid, van het binnenkomen tot het uitgeleiden van den Bisschop, doorloopen, en wordt in puntjes, *kort* maar volledig, aangegeven, wanneer en hoe de officiant moet optreden.

Gemakkelijker en korter kon het, zonder de volledigheid te schaden, niet gezet worden. Er is zoo weinig mogelijk van het geheugen gevorderd. Het boekje kan niet genoeg aanbevolen worden. Het is een klein, handig formaat, met flinke duidelijke letter gedrukt en doet ook den uitgever alle eer aan. — Ongetwijfeld zal het ruime verspreiding vinden en veel bijdragen om het verhevene en indrukwekkende der pontificale plechtigheden in vollen luister te doen uitkomen; wat den geloovigen tot groote stichting zal zijn, en ook den eerbied voor onzen heiligen eeredienst moet opwekken bij andersdenkenden, die er dikwijls om hunne ambtsbetrekking bij tegenwoordig zijn.

Bij zulk een gelegenheid — zoo is mij verteld — gaf eens „een officieel persoon”, niet tot de Moederkerk behorende, zijne verbazing te kennen, „dat er aan het optreden van den Prelaat zoo veel etiquette verbonden was”, en [dat die zoo „keurig geobserveerd” werd. — Hier was ’t waarschijnlijk niets meer dan een gewoon wereldsch compliment, te minder van waarde, omdat de man moeielijk kon beoordeelen, in hoeverre „de etiquette geobserveerd” was. Doch heeft men te doen met een inderdaad *ernstigen* toeschouwer, misschien een zoekenden geest, wien zijn koude en ledige eeredienst „in geest en waarheid” onbevredigd laat — en worden de schoone ceremoniën eener Pontificale Mis met ernst en zorg, met waardigheid en eerbied vervuld, gelijk de heiligheid der handeling dat vordert, dan kan het niet anders of ze zullen een diepen indruk bij hem achterlaten, en — wie weet — voor hem over de Roomsche leer en de zoo geminachte Roomsche kerkgebruiken een nieuw en verrassend licht doen opgaan, dat

het middel wordt van Gods genade om zijne oogen voor de waarheid te openen.

En zou dit, ook slechts een enkele maal, de vrucht wezen van zijn arbeid, dan zou zeker de schrijver zich ten hoogste beloond achten.

Haarlem.

C. J. JUFFERMANS.

La Stigmatisation, l'Extase divine et les Miracles de Lourdes, par le Dr. Imbert-Gourbeyre, professeur à l'Ecole de Médecine de Clermont (1852—1888). Tome I les Faits; Tome II Analyses et Discussion. Clermont-Ferrand, L. Bellet, 1894.

Het geloof aan een persoonlijken God, Schepper, Heer en Bestuurder van al wat er is, sluit het geloof in, aan de mogelijkheid van het wonder, d. w. z. van een rechtstreeks ingrijpen van den wil Gods buiten of tegen de gewone orde der natuur. De geloovige overtuiging, dat de H. Boeken van het Oude en Nieuwe Verbond het woord Gods bevatten, doet ons het bestaan van goede en kwade geesten aannemen, die op Gods bevel of met Gods toelating op velerlei wijzen met den mensch in betrekking kunnen komen.

Zoo gemakkelijk als het is, deze beide waarheden te erkennen, zoo moeilijk is het dikwijls in een bepaald geval te beslissen, of men met een wonder in engeren of wijderen zin, of met een buitengewoon maar toch natuurlijk verschijnsel te doen heeft, zoo lastig is het juist te oordeelen, of er een of ander buiten- of boven-natuurlijke invloed of slechts een vreemdsoortige zenuwtoestand in het spel is.

Hieruit volgt, dat men vooreerst de feiten met de grootste zorg moet onderzoeken en hun wezenlijk karakter degelijk moet vaststellen, en ten tweede, dat men zich wel moet wachten, het groote publick, dat tot een onbevangen oordeel in dezen niet in staat is, voorbarig met zaken in kennis te stellen, waarvan men zelve noch de historische waarheid heeft ingezien, noch het eigenlijk wezen voldoende heeft erkend.

In beide opzichten maken, dunkt ons, een paar opzienbarende en in den laatsten tijd veel besproken boeken een bepaald ongunstigen indruk. Maar, wij vragen de aandacht van den lezer niet voor *Le Diable au XIX Siècle* noch voor de *Mémoires d'une Ex-Palladiste*; over die

werken is meer dan te veel inkt vermorst en zijn er genoeg gemoe-deren in opschudding gebracht. Wij wenschen een ander boek in te leiden en, zij het ook niet onvoorwaardelijk, aan te bevelen.

Dr. Gourbeyre, wiens werk *La Stigmatisation* wij bespreken, is een bekend medicus, een man van grondige kennis en van diep geloovige overtuiging, die aan het onderwerp, dat hij behandelt, jarenlange studie wijdde. Zijn werk, dat tegelijkertijd een strijdschrift is tegen de „École de la Salpêtrière” en een „Corpus stigmatisatorum”, d. w. z. een overzicht van de gestigmatiseerden met eene kortere of langere beschrijving van elk dezer, draagt de bisschoppelijke goedkeuring en is zoowel wegens den inhoud alleszins lezenswaardig als door de taal aantrekkelijk.

Waar van zekere zijde alle wonderbare genezingen aan suggestie worden toegeschreven en alle extatische toestanden als verschijnselen der zoogenaamde „grande hystérie” worden beschouwd, doet men een goed werk, als men eens te meer het wonderdadige karakter van vele genezingen in het licht stelt en aantoot, dat er extatische toestanden zijn, die door geen medische wetenschap tot het gebied der natuurlijke dingen kunnen teruggebracht worden.

Maar men zij voorzichtig! Geene feiten dan die, welke den toets der critiek kunnen doorstaan; en acht men het noodig, omter wille der volledigheid ook minder vaststaande feiten mede te deelen, dan zegge men zulks met de noodige duidelijkheid.

Dr. Gourbeyre is een eerlijk en ernstig man en haalt, in eenelijst op de eerste bladzijde van zijn boek, de bronnen aan, waaruit hij geput heeft. Die lijst kan een wegwijzer worden voor hem, die een onderzoek naar de historische echtheid van de aangehaalde documenten wil instellen. Wij vinden 't echter niet goed, dat de schrijver, althans in het eerste deel van zijn werk, de verhalen, aan bronnen van verschillende betrouwbaarheid ontleend, met dezelfde onderscheiding behandelt. Bij den lezer, die zich gaarne voor het gezag der Bollandisten buigt en niet twijfelt aan hetgeen de Kerk in de processen voor heiligverklaring als waarheid opneemt, maar die, zonder meer, aan de eerste de beste kroniek of aan een verhaal, dat jaren na dato is neergeschreven, niet zoo gemakkelijk geloof kan slaan, veroorzaakt dit gemis aan waardebepaling der bronnen een onaangenaam gevoel van onzekerheid.

Zeker, wanneer men Dr. Gourbeyre — een Franschman — verge-

lijkt met den schrijver der *Christliche Mystik*, den Duitseher Görres, dan helt, vreemd genoeg, de schaal over ten gunste van den eerste — maar hij heeft niet genoeg gedaan, dunkt ons.

Er is geen kerk, die binnen de noodzakelijke perken zoozeer het individueele karakter eerbiedigt als de Roomsche Katholieke. De opgewekte Zuidlander en de ernstige Noor, de droefgeestige en de vroolijke, de man van het woord en die van de daad kan zalig worden, zonder dat het noodig is, dat hij zijn karakter verloochene en zijne persoonlijkheid aflegge.

Niet slechts kan iedereen met zijn karakter en zijne natuur zalig worden, hij kan heilig worden ook. De genade toch doodt de natuur niet, zij veredelt haar.

De strenge Simon Stylites, de vroolijke Philippus Neri, de ernstige Thomas van Aquine, de innige Bonaventura, de zoete Franciscus van Assisië, de zachte Franciscus van Sales, hebben, dunkt ons, als Heiligen eene zoozeer verschillende physionomie, omdat zij als menschen zoo verschillend waren.

Wanneer wij dit in 't oog houden en daarbij bedenken, dat God dikwijls aan Zijne bevoorrechte kinderen toestaat — men vergeve ons de uitdrukking — als verwende kinderen te handelen en in Zijne goedheid dien verwenden kinderen hun zin geeft (de lezer denke aan de geschiedenis van de H. Scholastica en den H. Benedictus of leze Exodus XXXIII), dan vinden wij er niets bevreemdends in, dat bij „Gods lieve Heiligen” naast in 't oog loopende overeenkomst, eene groote verscheidenheid van gunstbewijzen wordt aangetroffen. Hun, die het karakter, den stand, den lichamelijken toestand dier personen niet mede in aanmerking nemen, zullen echter sommige dezer gaven al zeer vreemdsoortig voorkomen. 't Is daarom niet het buitengewone der feiten, welke Dr. Gourbeyre mededeelt, hetwelk ons naar eene strengere zifting en meer historische critiek deed verlangen. „Rien de si entêté qu'un fait”. Waar een feit voldoende geconstateerd is, heeft men alleen nog naar het hoe en waarom te vragen en te zoeken. Feiten echter, welke deze zekerheid niet bezitten en waarvan men niet inzielt, hoe ze tot heil der betrokken personen, tot stichting der menschen of tot eer van God kunnen strekken, mag men gerust met eenig wantrouwen bejegenen. En zulke feiten vinden wij in het boek van Dr. Gourbeyre naast andere, wier echtheid men niet kan betwijfelen.

Wij twijfelen niet aan de stigmatisatie van den H. Franciscus en van de H. Catharina van Siëna e. a.; de echtheid van het wonder, dat bij de heiligverklaring van Clara de Montefalco als bewijs geëind heeft en dat in het *Martyrologium Romanum* aangeduid wordt — dat nl. in haar hart de attributen van het lijden geprent waren — zullen wij niet bestrijden; maar de mededeeling, dat bij Philippa van Gelder in de rechterzijde een hagelwitte steen werd gevonden, die met een paar scherpe punten voorzien was en vijf openingen had, waarin zich steentjes bevonden, is ons niet genoeg gewaarborgd om onze bedenkingen tot zwijgen te brengen.

Een loffelijke streven naar volledigheid — Dr. G. vermeldt 321 gestigmatiseerden — moge de vermelding van zulke feiten verklaren; de aard der feiten maakt een dieper ingaan op de historische waarde der bronnen noodzakelijk. Bij de 321 gestigmatiseerden worden ook diegene medegeteld, die slechts de smarten en pijnen van het bitter lijden mede geleden hebben maar geene uiterlijke lijdensteekenen droegen. Ook dit is „des Guten zu viel”; want zulk medelijden sluit natuurlijke invloeden niet voldoende uit.

In weerwil van alles, wat wij aan te merken hebben — en wellicht is de eeuw, waarin wij leven, en de studie, waarmee wij ons bezig houden, niet zonder invloed gebleven — houden wij *Les Stigmatisés* voor een zeer belangrijk boek en, voor zooverre ons bekend, in zijn soort eenig boek.

Het tweede deel draagt tot opschrift: *Analyse et discussion*. De analyse bestaat hoofdzakelijk daarin, dat de schrijver de feiten, welke hij in het eerste deel volgens tijd en personen rangschikt, nu soort bij soort groepeerd. Hij verhaalt ons, hoe de stigmatisatie meestal aan de bevoorrechten wordt aangekondigd, hoe ze somtijds door lichtstralen, die van het kruis of van eene verschijning uitgaan, wordt veroorzaakt; welke lijdensteekens, (de wonden aan handen en voeten, de wonde der zijde, de doornenkroon en somtijds de schouderwonde der kruisdraging) worden ingeprent. Wij vernemen, hoe het geheele lichaam der gestigmatiseerden dikwijls het groote lijdensdrama van onzen Goddelijken Verlosser weerspiegelt en hoe God vaak op het gebed zijner dienaren de eerst zichtbare wondteekenen wegneemt om hun de pijnen te laten. Om kort te gaan, de schrijver geeft ons de geschiedenis der stigmatisatie na ons eerst de geschiedenis der gestigmatiseerden gegeven te hebben.

Wij kunnen echter niet zonder voorbehoud met den schrijver in alles overeenstemmen. Waar Dr. Gourbeyre spreekt van „*extraction du coeur, rénovation, échange et absence de coeur*” (Ch. V.), zooals met de H. Catharina gebeurde, aan wie de Zaligmaker in een visioen het hart wegnam om het Zijne daarvoor in de plaats te stellen, dunkt ons, dat hij niet genoeg doet uitkomen, dat wij hier aan geene werkelijke verwisseling moeten denken, maar aan een visioen, een beeld, waaronder de groote liefde van den Heiland zich aan haar openbaarde. Op gelijke wijze moet de verschijning des Heeren aan Margareta Maria opgevat worden. Het werkelijke hart van Jesus draagt geene doornenkroon en heeft geene vlammen — maar die verschijning, dat visioen drukte op treffende wijze de liefde en het lijden van het Goddelijk Hart uit.

Op de geschiedenis der stigmatisatie volgt eene verdediging van de lijdensteekens tegen hen, die ze aan autosuggestie en hypnose willen toeschrijven.

De stigmata, welke verschijnen, zonder dat de persoon er kennis van draagt, maar, zooals Catharina van Emmerich, door een ander er opmerkzaam op moet gemaakt worden; littekenen, die eensklaps eene open wonde werden en geene bloeddruppels maar bloedstralen doen vloeien om daarna dikwijls weer even spoedig te genezen, zijn nog door geene suggestie veroorzaakt, hoe getraineed het sujet ook moge geweest zijn. Dit is, dunkt ons, voldoende om bij de echte stigmata alle gedachte aan hypnotischen invloed te verdrijven. De omstandigheden, waaronder ze verschijnen en verdwijnen, kunnen deze uitspraak slechts bevestigen.

't Is onnoodige moeite, de hypnotische stigmatisatie aan een daemonischen invloed toe te schrijven; voor het weinige, dat de hypnose feitelijk gedaan heeft, is er in de opgewekte verbeelding voldoende oorzaak te vinden. Wij kunnen 't daarom niet goedkeuren, dat Dr. Gourbeyre naast: 1°. „*Les stigmates de l'hypnotisme ne sont que de faux stigmates*” en 3°. „*L'imagination ne peut pas faire des stigmates*”, nog noodig achtte te beweren: 2°. „*Les stigmates de l'hypnotisme ont une origine extra-naturelle et diabolique*”.

Toen wij het boek van Dr. Gourbeyre gelezen hadden, was ons plan aan de beoordeeling een kleine verklaring van den aard der visioenen en der extase toe te voegen en op het onderscheid tusschen extatici en zinneloozen te wijzen. Dat werk is middelerwijl op uitvoerige

wijze door den Eerw. Heer Sprengers (*De Katholiek*, Dl. CIX en CX) verricht.

Het boek van Dr. Gourbeyre sluit met een opgewekt *Discours aux médecins* en twee aanhangsels, die zeer lezenswaardig zijn: *Sainte Thérèse était-elle hystérique?* en *Jeanne d'Arc était-elle hallucinée?* Toch bevalt het ons maar weinig, dat de schrijver zijn hoofdstuk over de H. Theresia niet zoo omgewerkt heeft, dat de naam van pater Hahn, die voor een tiental jaren de meening verdedigde, dat de H. Theresia eene hysterica was, maar die zich, na de veroordeeling van zijn boek, onderwierp en zijne bewering terugnam, uit het opstel verdween. Dit had des te gemakkelijker kunnen geschieden, wijl Dr. Gourbeyre dit hoofdstuk, oorspronkelijk voor *L'Union* bestemd, reeds sedert 1886 in portefeuille had. De zakelijke inhoud, de bestrijding der rationalistische zienswijze in dezen, had evengoed zonder dien naam behouden kunnen blijven.

Rolduc.

J. M. L. KEULLER.

NIEUWE UITGAVEN.

Dissertatio de Praedestinatione D. N. Jesu Christi, Auctore S. Alphonso Maria de Liguorio, Ecclesiae Doctore, nunc primum edita cum versione latina, introductione et annotationibus Rev. Patris W. M. van Rossum, C. SS. R. (Romae, Ph. Cuggiani, 1896).

Te lang reeds heeft bovengenoemd werkje op een aankondiging gewacht; immers het is een feestgave ter gelegenheid van het jubeljaar des H. Alphonsus — 1896 —, en we zijn middelerwijl alwêer gewoon geworden 1897 te schrijven!

Pater van Rossum schonk ons uit de nagelaten handschriften des H. Alphonsus een korte verhandeling, in de Italiaansche taal, *Over de voorbeschikking O. H. Jesus Christus*. Verschillende gegevens wijzen uit, dat men hier te doen heeft met een der eerste pennevruchten des Heiligen; eene studie, die door den schrijver niet afgewerkt, veel minder voor nitgave gereed gemaakt is; eene studie bovendien, welke zich beweegt op een gebied, dat niet is het eigen terrein des H. Kerkleeraars, maar die niettemin den stempel van haar hoogen schrijver draagt en geheel overeenstemt met den geest en de richting van diens latere geschriften.

Ik hoop den theologisch ontwikkelden lezers van dit tijdschrift geen onrecht te doen met de onderstelling, dat zij niet allen in staat zullen zijn, zich uit den titel der aangekondigde verhandeling een juist denkbeeld over haren inhoud te vormen; en zoo zij er dan b.v. den H. Thomas *De praedestinatione Christi* (S. Th. III, q. 24.) op na mochten slaan, zoude ze er nog niet komen. Daarom het volgende.

De H. Schrijver zoekt in deze verhandeling een dubbele vraag te beantwoorden.

1°. Heeft het eeuwige raadsbesluit Gods, krachtens hetwelk de tweede Persoon der H. Drieëenheid mensch zou worden, al dan niet verbaud gehouden met den val des menschen? En zoo ja,

2°. in welke volgorde hebben wij *voor ons begrip* de verschillende voorwerpen van dit ééne en ondeelbare raadsbesluit Gods te rangschikken? Is de Verlosser de eerstgeborene in het plan Gods, zóó dat hij *als Godmensch-Verlosser* de ééerst gewilde en ééerst bedoelde van alles is, ter wille van wien *daarna* tot de schepping des heelals en de toelating der zonde besloten werd? Of moeten we zeggen, dat de zending van den Godmensch-Verlosser eerst werd vastgesteld *nadat* de schepping der wereld en de toelating der zonde verordend waren?

Op de eerste dier beide vragen antwoordt de H. Ligorio met Thomas, Bonaventura en de meerderheid der theologen, bevestigend. Immers, daar we het feitelijk bestaande raadsbesluit Gods slechts uit de Openbaring kunnen kennen en de bronnen der Openbaring geregeld de verlossing uit de zonde als naaste doel der menschwording aangeven, hebben we niet den minsten grond om aan te nemen, dat de menschwording des Woords eigenlijk reeds buiten alle verband met zonde en verlossing zou hebben vastgestaan.

Bij het beantwoorden der tweede vraag meent de H. Schrijver, wederom met de meerderheid der godgeleerden, dat de laatste rangschikking de ware is; en dat bijgevolg het menschgeworden Woord „de eerstgeborene vóór alle schepsel” genoemd wordt, niet wijl hij het eerst voorbeschikt werd, maar wijl hij om zijn oneindige waardigheid tot hoofd van heel de schepping gesteld is.

Bij deze korte inhouds-opgave meenen we het te moeten laten, immers een breedvoerige bespreking van dergelijke, zuiver bespiegelende, vraagstukken zou in *De Katholiek* slecht op haar plaats zijn.

Alle lof zij intusschen gebracht aan de wijze, waarop Pater Van Rossum de besproken verhandeling heeft uitgegeven. Hij zorgde voor een Latijnsche vertaling, die — naar het oordeel van bevoegden — goed geslaagd is, hij verrijkte de verhandeling met aantekeningen en deed haar voorafgaan van eene inleiding, die den lezer goeden dienst bewijst en luide getuigt van de grondige studie en rijke belezenheid des schrijvers.

v. N.

Carmina Sacra S. Alphonsi Mariae de Ligorio latine reddita auctore P. Francisco Xaverio Reuss, C. SS. R. (Romae, ex typographia a Pace Philippi Cuggiani, 1896).

Ziehier nog een werk van piëteit, bij het eeuwfeest van den H. Alphonsus door een talentvol zoon ter perse gelegd.

Zijn de verdiensten van den grooten Heilige, godgeleerde en missionaris bij die gelegenheid in verscheiden landen schitterend gevierd, hier wordt Alphonsus gehuldigd als dichter en wel op eene wijze zijner waardig. Wij wisten het reeds: de H. Kerkleeraar bezat ook uitstekende dichterlijke gaven. „Gevoel, verbeelding, heldenmoed”, vergezeld van scherpzinnigheid en vernuft, waren bij hem in hooge mate aanwezig, en verscheiden letterkundigen zijn opgestaan om de poëtische waarde zijner eenvoudige en ongekunstelde, doch teedere en hartverheffende gedichtjes aan te toonen. Maar des te meer dank verdient Pater Reuss, die nu deze schoonheden aan alle classiek gevormden te genieten geeft, door de uitgave van Alphonsus' Italiaansche gedichten te doen vergezeld gaan van eene vertolking in de taal en den trant van Horatius. Niet zooals zijne nederigheid hem doet zeggen: *rudi minerva* en *fidibus parum latinis* heeft hij deze vertolking voltooid; neen, 't is echte poëzie, 't is echt Latijn, helder en vloeiend, zuiver en welluidend. Wel is zijne vertolking vrij en zou men kunnen wenschen dat hij er meer naar gestreefd had met den *zin* ook zooveel doenlijk de *woorden* van Alphonsus weer te geven; in dit opzicht althans moet hij onderdoen voor den Nederlandschen vertolker in *De Volksmissionaris*. Zulks kan! intusschen geenszins geweten worden aan moeite in 't hanteeren der Latijnsche metra; integendeel, veeleer moeten wij de vaardigheid bewonderen, die hij in zooveel onderscheiden versmaten ten toon spreidt, en den smaak, waarmee hij telkens die metra kiest, welke het meest de Italiaansche naderen.

Bij het akelig gekrijsch van zoovele moderne poëtastrén is het een waar genot weer eens de reine, zoete tonen van Horatius' classieke lier te mogen hooren en tevens den geest te vergasten op Alphonsus' bezielende en liefdeademende gedachten. Het verwondert ons dan ook niet, dat Z. H. de Paus, zelf zoo bedreven in de Latijnsche poëzie, aan deze vertolking, op de meest ondubbelzinnige wijze zijn bijval heeft geschonken.

Wij wenschen aan de *Carmina Sacra*, door den uitgever in een smaakvol kleeid gestoken, op hun tocht door de katholieke wereld allereen een hartelijk welkom.

M.

Gedichten van „De Volks-Missionaris”. Eene keurlezing. (Leiden, J. W. van Leeuwen, Maarsmanssteeg, 1896).

Prettig en vriendelijk lacht zij u tegen, die keurlezing. Blank en rein, als de inhoud, is reeds het keurig uiterlijk, waaronder dit boekje zich aanbiedt en tot nadere kennismaking uitnoodigt. Het goud, waarmede de omslag op nette en smaakvolle wijze is versierd, schijnt wel te moeten beduiden, dat ook daarbinnen goud is te vinden, echt en zuiver goud, en in dat geval is het geen leugenprofeet. En als de engel, die bovenaan met gouden palmtak en lauwerkrans neder komt zweven, daarmede te kennen wil geven, dat het zelfs hemelgoud is, wat ons in de gedichten van *De Volks-Missionaris* wordt aangeboden, ook dan nog zal niemand, die ze openslaat, zich teleurgesteld vinden.

De lofspraak van den omslag op den inhoud zegt dus, naar het ons voorkomt, niets te veel. Men moet hier namelijk onder hemelgoud niet iets verstaan, wat hoog verheven en voor de bevatting der meesten ongenaakbaar is; de hemel is wel zoo goed, met vele zijner kostbaarste gaven naar omlaag te komen, en die onder ieders bereik te stellen. Van dien aard zijn de gedichten van *De Volks-Missionaris*. Genoemd maandschrift verzaakt ook hier zijne roeping niet en heeft begrepen, dat het ook in zijne poëtische taal voor de minder ontwikkelde volksklasse verstaanbaar behoort te wezen. Niettemin blijft het waar, dat evenals het proza zijner maandelijksche afleveringen, hoewel voor het volk geschreven, nog altijd voor de meest ontwikkelden veel leerzaams bevat, zoo ook zijn dichtwerk, al gaat het niet boven de bevatting der minderen uit, toch door de meerderen met waar genot gelezen zal worden. Het is zachte en echt godsdienstige poëzie, blank en rein, als de ware en innige godsvrucht, die haar voortbracht, en die zij voort wil brengen, eenvoudig, maar altoos keurig van uitdrukking, diep genoeg van opvatting en gedachte, maar toch voor niemand onpeilbaar. Geen forsche kracht — dit schijnt het ondergedeelte van den omslag ons met zijn gouden sterretjes aan het verstand te willen brengen — geen forsche kracht moet hier gezocht worden, maar teedere bevaligheid; geen machtigen zonnegloed, die overstelpt en voor zwakke oogen te sterk is, maar stillen, liefelijken sterrenglans, die dan ook op zijn tijd en ter afwisseling zijn plaats aan den hemel even goed waardig is, als de rijkste zonnepracht. Meesterstukjes, die in dit

genre waarlijk dien naam verdienen, en die wij, om nog een oogenblik bij ons beeld te blijven, wel sterren van de eerste en tweede grootte mogen noemen, ontbreken er niet. Hiervoor zou ik willen wijzen op bladz 41, 64, 69, 96, 145 en zoo elders. Vooral ook de reproductie van *Des Soudan's dochterkijn* (bl. 189) en *Hoe Broeder Gerardus een schip redde uit den storm* (bl. 209). Dit laatste is eene schilderij van den eersten tot den laatsten regel. In hoeverre de vertalingen van den H. Alphonsus meer of minder vrij of letterlijk zijn, kan ik om meer dan één reden niet beoordeelen, maar durf wel zeggen, dat zij, zooals zij daar liggen, schoon, en soms zeer schoon zijn.

Slechts zelden hebben wij, het boekje doorlezend, ons aan het een of ander, wat minder correct scheen, gestooten; toch is dit, als bij uitzondering, wel eens een enkelen keer gebeurd. Zoo hebben wij b.v. nogal veel bezwaar tegen de middelste stroof op bladz. 57. Vooreerst wordt daar gesproken van:

„'t morgenrood
Omsluerend den gouden luister
Van 't eeuwig Licht'.

Hiertegen wenschen wij de opmerking te maken, dat het morgenrood of de dageraad het licht niet omsluiert, maar al meer en meer ontsluiert. Dan wordt nog gezegd, dat bij het verschijnen van 't eeuwig Licht „'t somber duister der zonne zwicht". Het somber duister kan ik mij in de zon moeilijk voorstellen; men krijgt hier den indruk, alsof de zon geen bron van licht, maar van duisternis is, en het eeuwig Licht die duisternis, door de zon verspreid, verjaagd heeft. Ik begriip wel wat de dichter hier zeggen wil. Hij bedoelt, dat de zon, in vergelijking met het eeuwige Licht, niets te beteekenen heeft, als 't ware sombere duisternis wordt; maar in dien zin heeft het eeuwig Licht den glans en luister, niet het somber duister der zon overwonnen. Die stroof komt mij dus voor, niet gelukkig geslaagd te zijn. Dit beteekent echter al zeer weinig; bij zooveel licht kan dat duistere puntje geen somberheid verspreiden en zou voor vrij wat minder reeds zwichten. Wat er verder hier of daar nog voor eenige correctie vatbaar zou wezen, is reeds op zichzelf beschouwd van zoo weinig belang, dat de vermelding ervan op vitterij zou gelijken. Dat er in een dichtbundel van 221 bladzijden wel eens een enkel minder gelukkig woord of wat stroef loopend

vers wordt aangetroffen, wie zal zich daar boos over maken? Het is veeleer een groote verdienste te noemen, als dergelijke vlekjes zoo zeldzaam zijn.

Dat het bevallig uiterlijk en het verdere materieel van papier, letter en druk den uitgever alle eer aandoen, behoeft, na het voorafgaande, nauwelijks meer gezegd te worden. Laten wij aan de *Gedichten van „De Volks-Missionaris”* toewenschen, dat zij tot stichting en genot van velen, in ruimen en altoos ruimer kring hun weg mogen vinden.

P. Zw.

Koning Karel en Widukind door J. B. van der Lans. (Amsterdam, C. L. van Langenhuisen, 1896).

Wie bij de ontvangst der December-aflevering van onze vaderlandsche tijdschriften de hier en daar ingeschoven reclame-blaadjes van heeren uitgevers niet heelemaal ongelezen in de snippermand wierp, moet wel gedacht hebben, dat de literaire oogst van '96 in Nederland overvloedig geweest is. Bij dozijnen zijn ze verschenen de romans, die, altijd volgens de reclame-blaadjes, uitmunten door de voortreffelijkste hoedanigheden. Intusschen, de smaken verschillen. Wie van literaire schoonheid een andere opvatting heeft dan de bewonderaars en navolgers van Zola, Ibsen en Tolstoï gruwet van dien stapel schetterend aangeprezen boeken.

Ik behoef geen namen van auteurs noch van werken te noemen, om er aan te herinneren, dat ook ten onzent met steeds meer succes gespeculeerd wordt op den wansmaak en de hartstochtelijkheid van een zoogenaamd letterlievend publiek. De schrijver, die daaraan niet meedoet, heet geen talent te bezitten, hoe knap hij ook zijn moge. Wie niet vertrouwd is — of zich niet afgeeft met het ontleden van passïën, van „zuiver dier-menschelijke emoties”, heet uit den tijd.

Het is vooral in dien gedachtengang, dat ik hier hulde breng aan de werkzaamheid van den Nederlandschen auteur J. R. van der Lans en, bescheidenlijk, zijn jongste werk love. Heeft de wakkere redacteur van *De Katholieke Illustratie* zijn populair weekblad weken lang zoo mogelijk nog populairder gemaakt door zijn historischen roman *Koning Karel en Widukind*, hij heeft ook de gelukkige gedachte tot daad gemaakt dat fraaie werk afzonderlijk uit te geven

en zoo met een kostelijk boek een kleine maar keurige serie aangevuld.

„*Koning Karel en Widukind* vormt een bijna rechtstreeksch vervolg op *Maagdepalmen*, waarin het eerste ontluiken der christelijke beschaving op dezen bodem, onder den weldadigen invloed van Karels onmiddellijke voorzaten geschilderd wordt. Het vormt, door den christelijk-ridderlijken geest, in Roeland verpersoonlijkt, den overgang tot het tijdvak der kruisvaarders, behandeld in den *Tocht naar Damiate*, gelijk daar weer de kloeke ondernemingsgeest, in den stouten zeetocht betoond, ons voorbereidt op de koene eerste vaart naar het verre Indië, verhaald in den *Gouden Dubloen*.”

Aldus de auteur, ter inleiding van het fraaie boek. En zullen er wellicht zijn, die den gevierden schrijver nog altijd om *Maagdepalmen* den palm blijven waardig keuren boven zijn latere werken: zeker toch is *Koning Karel en Widukind* daarop „een bijna rechtstreeksch vervolg” in nog een anderen zin, dan de auteur bedoelt. Zijn jongste boek is een schoon boek, enfin, zooals... *Maagdepalmen*.

Terecht heeft de heer van der Lans zijn arbeid opgedragen aan de zalige gedachtenis van Alberdingk Thijm. Diens geest toch heeft den bezitter van het benijdenswaardig talent om zulk een historischen roman te schrijven blijkbaar geïnspireerd. De voorliefde van dien boven alles katholieken Nederlander voor de middeleeuwen, Thijm's geestdriftige vereering voor den persoon, de deugden en daden van „Koning Caerle” en 's Meesters oordeelkundige dooreenvlechting van historie, sage en eigen verdichting zijn sprekend het heele boek door. Moge dan — ik verstout mij dezen wensch neer te schrijven — moge dan de invloed, de bezieling, die nog altijd van den vereerden Meester uitgaat, den heer van der Lans steeds aansporen tot het woekeren met zijn talent. Ten tegenweer van den altijd maar vlietenden stroom van ziel en lichaam verdervende lectuur zende hij zijn werk de wereld in, zijn verhalen, zijn novellen, zijn historische romans, die zooals Thijm wilde en gebod, „voedsel geven voor geest en hart”, — boeken, waarop zoo weinig aan te merken is, dat het, als van *Koning Karel en Widukind*, moeilijk wezen zou iets te vinden van genoeg belang om het te noteeren.

fr. A. v. K.

Silvio Pellico: Mijne Kerkers; opnieuw naar den oorspronkelijk-Italiaanschen tekst bewerkt door Joseph Witlox. Met een portret van den schrijver en vele illustratiën. (Leiden, J. W. van Leeuwen. 277 blz.).

Het is bepaald jammer, dat de heer Witlox zoo maar gewoon met de deur in huis komt vallen. Indien hij een korte inleiding had gegeven, zou hij waarschijnlijk ons wel gezegd hebben, of hij alleen *vertaald* heeft, zooals het schutblad zegt, of dat hij bovendien *bewerkt* heeft, zooals op 't titelblad staat; en, in de laatste veronderstelling, hoever dat bewerken dan gegaan is. Misschien had hij in 't voorbijgaan dan ook te kennen gegeven, wat hem eigenlijk gedwongen heeft om aan dit ietwat verouderde boek opnieuw zoo-veel zorg te besteden. En zonder twijfel zou hij dan tegelijk omtrent Silvio Pellico zelven 't een en ander hebben meêgedeeld, enkele bijzonderheden van zijn leven en van zijn' omgeving, vooral zulke, die op dit boek betrekking hebben en die den lezer van dienst konden zijn, om het beter te begrijpen en te waardeeren.

Jammer of niet, het is nu eenmaal niet anders, en als vergoeding voor die inleiding moeten wij ons met het motto tevreden stellen. Daarvoor heeft de bewerker de woorden van De Latour gekozen: „Un livre nous est venu d'Italie, oeuvre de haute philosophie, de simple et évangélique poésie”. Misschien zijn er lezers die meenen, dat dit wel eens boven hun krachten kon gaan; maar die mogen zich geruststellen; het is wezenlijk zoo erg niet. Zeker, terwijl hij in zijn keurige, dichterlijke taal, soms aangrijpend-eenvoudig ons zijn gevangenis-leven verhaalt, vindt de schrijver nog al eens gelegenheid tot heel verstandige en zelfs heel godvruchtige opmerkingen. Maar hij blijft op de eerste plaats een gevoels-mensch, die in den godsdienst meer troost en opbeuring zoekt, dan een antwoord op de levensvragen. Ik kan mij daarom gemakkelijk voorstellen, dat een godsdienstig hart met hem meêvoelt, en er voldoening in vindt, als die afgedwaalde door tegenspoed naar 't geloof zijner jeugd wordt teruggedreven; maar ik betwijfel het, of een ongeloovige daardoor bekeerd zal worden.

Dit is uatuurlijk geen beletsel, om het een onschuldig goed boek te noemen; doch de schrijver zou geen dichter en kunstenaar geweest zijn, als hij zich daarmee tevreden had gesteld; hij heeft tegelijk een mooi boek willen maken, en ik zal niet beweren, dat dit mislukt is. Want hij verstaat uitstekend de kunst van opmerken,

voelen en vertellen; nietigheden in zijn omgeving, de insecten in zijn cel, worden voor hem schatten waarvan hij niet enkel geniet, maar ook zijn lezers doet meê-genieten; en als zijn gevonden schat een levend mensch is, een onschuldig kind bijv., of een meêlijdende ziel, of wel die oude Schiller, de cipier met zijn ijzeren gezicht en zijn gouden hart, dan maakt hij daarvan een voorstelling waaraan men nog dikwijls met genoegen zal denken. Men behoeft dus niet te vreezen, dat dit verhaal van een tienjarig gevangenisleven eentonig of vervelend zal worden; het is vol afwisseling en boeiend tot het einde toe.

Dat de schrijver zijn kunst ook gebruikt om onze belangstelling, misschien wel ons medelijden op te wekken is niet meer dan natuurlijk. Sommigen zullen van oordeel zijn, dat hij daarin wat ver gaat, wat te openlijk aan zijn gemoed lucht geeft, wat te veel tranen schreit; dat hij somtijds wat overgevoelig is, en het al te duidelijk op onze gevoeligheid toelegt. Anderen zullen meenen, dat dit juist het mooiste is, en tot die anderen behoort waarschijnlijk de vertaler. Zonder voorbehoud mag ik zeggen, dat hij de uiterste zorg aan zijn arbeid heeft besteed, maar hij heeft het overdreven, zoodat de... sentimenteele toon, zal ik maar zeggen, nog meer uitkomt; zijn taal is al te keurig, te teêr, te gezocht; ik herinner alleen maar aan het noodeloos gebruik van *heur* voor *haar*, en van de zachte vormen *leere*, *hope*, *eere*, *stemme*, *bronne*, *stede*, die hier geregeld voorkomen. Hij heeft blijkbaar zijn kind vertroeteld, en zoo wat verweekelijkt.

De uitgever heeft eer van zijn werk; de uitvoering is uitstekend, zoodat het boek er keurig uitziet. Bovendien is het versierd met „70 illustratiën naar bekende (?) meesters”; nu, zoo’n klein euphemisme zal wel niemand hem kwalijk nemen. Maar waarom in ’s hemelsnaam in plaats van cursief die leelijke groote zwarte reclame-letters gebruikt? Ik hoop dat het voor fatsoenlijke boeken niet in de mode komt.

G.

HET AGNOSTICISME VAN HERBERT SPENCER.

Herbert Spencer behoort tot de bekende grijsaards van onzen tijd. De nu bijna tachtigjarige geleerde verwierf zich een naam door zijn wijsgeerig werk, getiteld *System of synthetic philosophy*.

Als medewerker aan verschillende tijdschriften was de ingenieur uit Derby in de schemering gebleven; betrekkelijk onopgemerkt was ook een artikel in de *Leader* (1852) voorbijgegaan, schoon het later de aandacht trok als „the high-water mark” der vóór-Darwiniaansche evolutieleer. Maar sedert Maart 1860, toen de *Eerste Beginselen* als het begin eener groote reeks boekdeelen, die zijn *Systeem van synthetische wijsbegeerte* zouden bevatten, aan de wereld werd bekend gemaakt, ging voor den engelschen geleerde de zon der vermaardheid op.

Spencer is, naar onze meening, een eigenaardige vertegenwoordiger van het hedendaagsch agnosticisme. In hem toont zich eene nieuwe gedaante van den tijdgeest. Hij heeft beproefd op het fundament der agnostiek den *volmaakten godsdienst* en den *vrede tusschen godsdienst en wetenschap* te stichten.

Onder dit opzicht beschouwen wij den engelschen wijsgeer.

* * *

Het *agnosticisme* stelt vast, dat *de mensch boven de ervaring niets vermag te kennen*. De ervaring nu, hetzij onze eigene hetzij die van onze ouders, een, even zoo goed als lichamelijke toestanden, overgeërfde ervaring, strekt zich uit tot hetgeen de zinnen waarnemen en tot de toestanden onzer ziel; natuurlijk

heeft *ziel* dan geenszins dezelfde beteekenis als bij de thomistische wijsgeeren of in het christelijk geloof, maar duidt iets zeer onbestemds, b. v. de psychische keerzijde van ons zenuwstelsel, aan.

Uit deze stelling volgt, dat men de vraag: bestaat er niets anders dan onze uiterlijke en innerlijke ervaring, dan zintuiglijk waarneembare verschijnselen en hunne verbindingen? beantwoordt met een: *wie weet het!* Op zijn best weet ik, dat er achter de verschijnselen nog iets schuilt; maar of dit zelfstandigheid, stof, geest, of beide is, hoe zou ik het weten? Wat zoovele wijsgeeren, uit den voortijd en ook in onze eeuw, eigenlijk algemeene en noodzakelijke waarheden noemen, dit laat mij onverschillig. Eene stelling als $2 \times 2 = 4$ behoort tot de dingen, die de ervaring altijd zóo toont en die wij niet dan zóo ons kunnen voorstellen; wij zeggen dan: *zóo is het*, maar hebben geen recht om te beweren: *het kan absoluut niet anders zijn*.

Naar kennis van wezens boven de ervaringswereld te dingen, gaat voor onwetenschappelijk door. Ons kenvermogen kan uit deze wereld niet opstijgen. Bestaat er een God? Heeft de mensch eene ziel, die onsterfelijk is? Met het oplossen van soortgelijke vraagstukken hield de menschheid zich onledig in hare kindertjaren der *theologie* en in haren jongelingstijd der *metaphysica*; nu de mannelijke leeftijd der *wetenschap*, dat is: *uitsluitend* van de ervaring, aanbrak, laat zij zulke vraagstukken als wetenschappelijk onoplosbaar ter zijde. August Comte moge zich aan overdrijving hebben schuldig gemaakt, toen hij aldus theologie, metaphysica en ervaring wilde afpalen in de geschiedenis: het hoogtepunt der menschelijk wijsheid is zeker de empirie.

Wat zijn wezenlijk gehalte betreft, verschilt het agnosticisme weinig van het positivisme, dat als stelsel zijn vaste plaats in de moderne wereld verkreeg door August Comte, den schrijver van den *Cours de philosophie positive*, tusschen 1830 en 1842 in zes deelen verschenen.

De nieuwe naam van *agnosticisme* werd door engelsche positi-

visten uitgekozen. Huxley brengt hem in verband met het opschrift, dat de apostel Paulus te Athene zag: *Aan eenen onbekenden* (ἀγνώστῳ) *God*. Er is nochtans geen verband dan in den klank. De Atheners toch dreven de godsdienstigheid tot een uiterst bijgeloof, terwijl Paulus de niet-kennenden (ἀγνοοῦντες) aldus onderwees: *Het onzichtbare van Hem wordt uit de werken verstaan en doorzien, ook zyn eeuwige kracht en Godheid*.

Deze waarheid, door den grooten Leeraar aan helleensche en romeinsche wijzen voorgehouden ¹⁾, klinkt echter den agnostieken als onwetenschappelijk. Want willen zij geen dogmatische atheïsten heeten, en wellicht ook niet zijn, zij blijven, gelijk in alle hoofdpunten, mede hierdoor van hun positivistischen oorsprong getuigen, dat zij, zich onbevoegd verklarend om op metaphysisch of op godsdienstig gebied tusschen *ja* en *neen* te kiezen, niettemin elke bewijsvoering voor het bestaan van God, en van welk godsdienstig leerstuk ook, volstrekt en *a priori*, als onmogelijk verwerpen.

Langzamerhand werd *agnosticisme* in verschillende landen, wat het van den aanvang af in Engeland is geweest, een devies voor mannen, die hunne natuurwetenschappelijke of geschiedkundige wetenschap onvereinigbaar noemen met de oude christelijke overtuigingen, en wier wijsbegeerte Alfred Fouillée niet onjuist schetste in deze woorden:

„La limite de l'expérience possible, de la conscience possible, est aussi la limite de l'existence concevable. Le reste est X, et pour nous zéro. Si donc l'Inconnaissable existe, il est pour nous comme s'il n'existait pas.”

Dit zeggen wij van het agnosticisme in het algemeen.

Herbert Spencer beweert een oorspronkelijk agnosticisme voor

¹⁾ Hand. XVII, 23 en Rom. I, 20.

te staan: dat van Comte is negatief, het zijne, als wij hem gelooven, *positief* ¹⁾.

Over de juistheid dezer bewering oordeele de lezer uit onze verdere beschouwingen.

* * *

Spencer splitst zijne omvangrijke *Philosophie* in twee hoofddeelen. Het eerste, ruim honderd octavo-bladzijden beslaande, handelt over *Het Onkenbare* (*The Unknowable*), en bevat deze hoofdgedachte: *het diepste, breedste en zekerste aller feiten bestaat hierin, dat de Macht, die het Heelal ons openbaart, volstrekt ondoorgrondelijk is* ²⁾. — Het tweede behandelt *Het Kenbare* (*The Knowable*). In vele zware octavo's geeft de wijsgeer ons zijne biologische, psychologische, sociologische en ethische theorieën, alle beheerscht door deze evolutie-idee: *Evolutie*, dat is opeenhooping (integration) van stof en verspreiding van beweging, en *Dissolutie*, of absorptie van beweging en disintegratie van stof ³⁾. Een verbijsterend aantal feiten, altijd met ijver, niet altijd met oordeel verzameld, worden onder dit begrip, gelijk de moeielijkste wijsgeerige vraagstukken onder dat van het *Onkenbare*, samengebracht.

Als evolutie-philosoof heeft de wijsgeer van het *Kenbare* bij vele geestverwanten lauweren geoogst. Pietro Siciliani noemt hem den „wijsgeer der beide werelden”; Enrico Ferri ziet in hem, naast Charles Darwin en Karl Marx, „de triade der wetenschappelijke revolutie” ⁴⁾. Zijn dit onvergankelijke lauweren?

Ons plan brengt mede, dat wij alleen den wijsgeer van het *Onkenbare* hooren, die zijn „positief” agnosticisme als eene nieuwe wijsbegeerte van den godsdienst aankondigt.

¹⁾ *Nineteenth Century*, 1884, July.

²⁾ *First Principles*, § 14.

³⁾ *First Principles*, § 97.

⁴⁾ Vgl. Gruber, *Der Positivismus vom Tode August Comte's bis auf unsere Tage* (1857—1891), S. 112; Ferri, *duitsch van Dr. Hans Kurella, Socialismus und moderne Wissenschaft* (1895), S. 156.

Herbert Spencer vereenigt met zijn agnosticisme de hoogste bevestiging, dat het *absolute bestaat*.

Hoe verheft hij zich tot deze bovenzinnelijke waarheid?

Naar zijne meening schoot de ervaringswijsbegeerte te kort, door binnen de grenzen der phenomenale wereld te blijven, en zich te beperken tot het registreeren en classificeeren der waargenomen verschijnselen. Onze natuur eischt meer; zij kan meer. Volgt hij dus het spoor der oude metaphysica, zekerheid naja-gend boven de ervaring? Hij zoekt den gulden middenweg. Hij zal bewijzen, dat het Absolute *bestaat*, maar geheel omhuld, als het *Onkenbare*.

Zijne bewijzen ontwikkelt hij: 1° uit eene analyse der meest algemeene, der *laatste godsdienstige Ideeën*; 2° uit de analyse der *laatste wetenschappelijke Ideeën*; 3° uit de *relativiteit* aller kennis ¹⁾.

Wij volgen dezen gedachtengang.

Aanvankelijk schijnen de wegen van den Aquiner en van Spencer naast elkander te loopen. De H. Thomas namelijk zegt:

„De *oorsprong* onzer kennis is in het zintuig. Uit hetgeen het zintuig waarneemt, wordt de geest tot verdere dingen gevoerd, gelijk ook de *verstandelijke kennis van hetgeen onder de zinnen valt* tot de kennis der goddelijke dingen leidt ²⁾. Het verstand immers, wel inziende, dat de zichtbare dingen niet uit zich zelf, derhalve door een ander wezen bestaan, verheft zich tot de onzichtbare eerste Oorzaak, die wij God noemen ³⁾. Zoo wordt het natuurlijk verlangen naar kennis der oorzaken bevredigd. De verschijnselen wekken verwondering, de verwondering prikkelt tot onderzoek naar hetgeen de verschijnselen doet ontstaan, en dit streven van 's menschen natuur komt eerst tot rust als de *eerste oorzaak* gekend wordt” ⁴⁾.

¹⁾ F. Pr. Chapt. II, *Ultimate religious ideas*; III, *Ultimate scientific ideas*; IV, *The relativity of all Knowledge*.

²⁾ Cont. Gent. Lib. I, 12; *Quaest. disp. De veritate*, X, 6.

³⁾ *Summa theol.* I, Q. 2, Cont. Gent. Lib. I, cap. 10—15.

⁴⁾ S. Theol. I, Q. 12, art. 1; I, II, Q. 41, art. 4 ad 5.

Herbert Spencer schrijft in zijne *Eerste Beginselen* (§ 12) het volgende

Uitgaande van allerlei „indrukken”, die wij in ons bewustzijn vinden, van geluiden, kleuren en van onderscheiden attributen, door ons aan de lichamen toegekend, zijn wij ten laatste „genoodzaakt, ze als uitwerkselen eener *oorzaak* te beschouwen”. Vervolgens: „Welke oorzaak wij ook aanwijzen, eene of andere oorzaak zijn wij verplicht te veronderstellen, en niet louter eene oorzaak, maar ook eene *eerste oorzaak*. Stof of geest of welke *agens* ook, waaraan wij de onderscheiden indrukken toeschrijven, is er de eerste oorzaak van of is het niet. Is deze *agens* de eerste oorzaak, dan hebben wij wat wij beweren. Is hij het niet, dan moet er een andere oorzaak achter liggen, die aldus de reële oorzaak van het uitwerksel is, en hoe wij de redeneering ook compliceeren, klaarblijkelijk moeten wij onvermijdbaar tot hetzelfde eindbesluit komen. Wij kunnen aan de indrukken, door de buitenwereld in ons voortgebracht, volstrekt niet denken, zonder te denken, dat zij veroorzaakt zijn, en wij kunnen ons onderzoek naar deze oorzaak niet vervolgen, zonder te belanden bij de hypothese eener eerste oorzaak”.

„Aldus schijnen wij bij het onderzoek naar de natuur des Heelals op zekere onvermijdelijke gevolgtrekkingen te stooten. De ons omringende objecten en werkingen, en de verschijnselen van ons eigen bewustzijn, noodzaken ons naar eene oorzaak te vragen; een oorzaak navorschende vinden wij nergens eene plaats om stil te staan, alvorens wij bij de hypothese zijn aangekomen eener Eerste Oorzaak; en wij hebben geen alternatief dan deze Eerste Oorzaak te beschouwen als Oneindig en Absoluut”.

Hier is de kruisweg.

Terwijl de Aquiner verder door *de kennis* van het feitelijk bestaan eener eerste Oorzaak, deemoedig en vol eerbied tot eene hoogere, hoewel altijd zeer onvolmaakte, wetenschap der attributen dezer Oorzaak opstijgt, tracht Spencer de eerst gestelde *denknoodzakelijkheid* eener eerste Oorzaak af te breken door te wijzen op de *ondenkbaarheid* van Oorzaak, Oneindig, Absoluut enz., wanneer wij ze verbonden beschouwen als attributen van een en hetzelfde

Wezen. Hetzij wij hier bevestigen, hetzij wij ontkennen, wij kunnen, volgens hem, de klip der tegenstrijdigheid niet ontgaan.

„Het begrip van het Absolute en Oneindige, hoe ook beschouwd, ligt gehuld in tegenspraak. Tegenstrijdigheid in de veronderstelling, dat zulk een object, alléén of met andere, bestaat; en tegenstrijdigheid in de veronderstelling, dat het niet bestaat. Tegenstrijdigheid, wanneer men het zich denkt als één, tegenstrijdigheid ook, wanneer men het zich denkt als vele. Tegenstrijdigheid in de gedachte, dat het persoonlijk is, en tegenstrijdigheid in de gedachte, dat het onpersoonlijk is. Gij kunt het u, zonder tegenstrijdigheid, niet voorstellen als werkend, noch zonder even groote tegenstrijdigheid als niet werkend. Het is niet denkbaar als de som, doch ook niet enkel als een deel der som van alle bestaan” ¹⁾.

Dit zijn beweringen van den schotschen wijsgeer William Hamilton (1788—1856) en van diens leerling, den bekenden godgeleerde Mansel, die ten jare 1852 zijn meermalen herdrukt werk *The limits of religious thought* in het licht gaf. Te Oxford hadden de theologanten Mansel zeer toegejuicht, omdat *zijn* aanval op de natuurlijke Godskennis als een voorstaan der godgeleerdheid met den Bijbel gold; Spencer laat den theologant te Oxford, maar maakt den bestrijder der rede tot zijn bondgenoot, door twee, drie bladzijden vol ontkenningen, en ook de hierboven aangehaalde woorden, van hem over te nemen. Daarop voortredeneerende, verklaart hij eindelijk, dat het atheïsme, het pantheïsme en het theïsme, aan eene gestrenge analyse onderworpen, alle volstrekt ondenkbaar (unthinkable) zijn ²⁾. Geen dezer stelsels kan de wijsgeer aanvaarden. Het zijn verwerpelijke vormen. Maar juist door het verbreken der schelp wordt de verborgen parel der hoogste godsdienstige meening gevonden. Hoort den wijsgeer zelven.

Een godsdienstig geloof (creed) — zegt hij — is eene theorie

¹⁾ *First Principles*, § 13.

²⁾ *F. Pr.* § 14.

a priori van het Heelal ¹⁾). In elk godsdienstig geloof schuilt een element, dat wij bij alle overige wedervinden. Er is eene *ziel van waarheid* (a soul of truth) te ontdekken bij alle godsdiensten. De primitieve geestentheorie, die achter elk ongewoon verschijnsel eene menschelijke persoonlijkheid aanneemt, het polytheïsme, het pantheïsme en zelfs het stellige atheïsme hebben iets gemeenschappelijks ²⁾). Godsdiensten, lijnrecht tegenover elkander staande in hun openbare dogma's, stemmen toch volmaakt met elkander overeen in de stilzwijgende overtuiging, dat de wereld, met al wat zij bevat en met al wat haar omringt, een geheim is, dat eene verklaring eischt. Ziedaar de meest afgetrokken waarheid, die, in afgetrokkenheid de meest afgetrokken godsdienstleerstukken overtreffend, juist daarom, om hare alles te bovengaande algemeenheid namelijk, de *ziel van waarheid* in alle is. Zij overleeft, terwijl alles verandert, iedere wisseling, klaarder uitschijnend naarmate de godsdienst tot ontwikkeling geraakt. Achter elkander worden de overige elementen der godsdienstige meeningen ontbonden; zij echter, altijd helderder in het licht tredend, openbaart zich aldus als het essentiele bestanddeel. Haar zal geene critiek, hoe ongenadig ook, omverwerpen. Dit geloof, en de logica blijft er ons borg voor, is meer dan eenige godsdienst waar. Hier is het mysterie, door alle godsdiensten gehuldigd; geen relatief mysterie, maar het absolute. Deze religieuze waarheid derhalve is van de grootst mogelijke zekerheid. Kan het tusschen godsdienst en wetenschap tot eene verzoening komen, dan moet

¹⁾ *F. Pr.* § 14: „A religious creed is definable as a theory of original causation”. Ook Cazelles in zijne fransche vertaling, zegt: „une theorie *a priori* de l'univers”. *Premiers Principes* (7me Edit.) p. 37. De kontekst schijnt voor deze vertaling te pleiten. De bepaling zelve laten wij aan het oordeel der lezers over.

²⁾ Waarom ook het stellige atheïsme? De schrijver antwoordt: „for it, too, in asserting the self-existence of Space, Matter, and Motion, which it regards as adequate causes of every appearance, propounds an *a priori* theory from which it holds the facts to be deducible”.

het geschieden op den grondslag van] dit feit, van alle het diepste, breedste, zekerste, *dat de macht, waarvan het heelal voor ons de openbaring is, volstrekt ondoorgroendelijk is.*

Hiermede hebben wij het laatste en verhevenste vernomen, wat alle eeuwen en alle godsdiensten ons melden: *het Onkenbare.*

Tot hiertoe Spencer.

Onthouden wij ons vooralsnog van elke beoordeeling, om eerst de andere bewijzen des schrijvers te hooren.

* * *

Zijn tweede bewijs, gelijk wij reeds aangaven, ontwikkelt Spencer uit eene analyse der „laatste ideeën”, waartoe de wetenschap kan opklimmen.

Wat zijn *Ruimte* en *Tijd*? Niet louter vormen van het aanschouwingsvermogen naar de leer van Kant. Zijn ruimte en tijd dan objectief of subjectief? Wij verkeeren in de onvermijdelijke noodzakelijkheid om er de objectieve realiteit van aan te nemen, maar kunnen deze meening (belief) geenszins rationeel verantwoorden. Doch in de meening (belief), dat zij niet objectief zijn, vervallen wij tot nog meer onredelijkheden (irrationalities). Derhalve: Ruimte en Tijd zijn *in allen deele onbegrijpelijk* (wholly incomprehensible).

Niet anders de *Stof* in hare innerlijke natuur. Geen atomenleer van Newton, geen krachtcentrums van Boscovich, niets helpt ons aan eene redelijke verklaring. Welke onderstelling wij ook maken, zij laat ons, na de analyse, niets over dan de keuze tusschen twee tegenovergestelde ongerijmdheden. De stof is, gelijk tijd en ruimte, *volstrekt onbegrijpelijk*. — Begint gij over de *Beweging* na te denken, 't is vruchteloze inspanning: gij staat voor twee *even onmogelijke gedachten*. — Peinzen wij er over, wat *Kracht* is, op welke wijze zij werkt, naar welke wetten deze werking in hare wisselingen luistert, wij bevinden ons tegenover drie *even onmogelijk te begripen* vraagstukken.

Zoo donker is de buitenwereld; in ons binnenste wordt het

evenmin dag. Het *Bewustzijn* blijkt, als wij het trachten te doorgronden, onbegrijpelijk. Kortom, de laatste wetenschappelijke ideeën zijn alle voorstellingen van onbegrijpelijke realiteiten ¹⁾. In het verzamelen van feiten en in het vaststellen van breede generalisaties zijn groote vorderingen gemaakt; bijzondere zijn aan meer algemeene, afgeleide aan meer centrale waarheden gesnoerd; maar even ver als ooit te voren ligt de fundamenteele waarheid buiten ons bereik. De verklaring van het verklaarbare toont het steeds helderder, dat hetgeen er meer is, niet kan worden verklaard. En in de inwendige én in de uitwendige wereld staat de man der wetenschap tusschen altyddurende veranderingen, waarvan hij noch het begin vermag te ontdekken, noch het einde. De zelfstandigheid en de oorsprong der objectieve en der subjectieve dingen zijn hem ondoordringbaar. Zijne nasporingen, in elke richting, leiden hem tot een *onoplosbaar raadsel*. Altijd meer doorschouwt hij er de onoplosbaarheid van. Hij, meer dan iemand, *weet* (knows) waarlijk, dat niets in zijne essentie kan worden gekend (known) ²⁾.

En de slotsom `dezer bespiegelingen is geen andere dan die van den godsdienst, namelijk deze: *het laatste en fundamenteele is het Onkenbare*.

* * *

Spencer ontleende een tweevoudig argument aan de *laatste ideeën* van den godsdienst en de wetenschap. Hij hoopt het door een nieuw betoog te versterken. Dit derde bewijs put hij uit de natuur van het verstand (intelligence).

's Menschen verstand streeft naar verklaringen. Wat — zegt de schrijver — noemen wij *verklaren*? Wanneer een verschijnsel onze verwondering wekt, brengen wij het feit in eene klasse of tot eene rubriek. Ziedaar reeds eene verklaring. Op deze wijze

¹⁾ *F. Pr.* § 21: „representative of realities that cannot be comprehended”.

²⁾ *F. Pr.* § 21.

gaan wij voort van bijzondere waarheden tot algemeene. Dit generaliseeren doorzettend, komen wij van altijd meer algemeene waarheden ten laatste tot de meest algemeene. Nu blijft ons niets algemeener over. Bijgevolg niets, dat tot verdere verklaring kan dienen. De algemeenste waarheid blijkt dus *onverklaarbaar*.

Hieruit volgt, dat het onverklaarbare bestaat.

Voorts alle kennis is *relatief*. Wat iets is, weten wij door het te onderscheiden van wat het niet is, zoodat in elk denkbeeld (thought) betrekkelijkheid ligt, en verschil en gelijkenis. Daarom kan geen denkbeeld ooit iets meer uitdrukken dan relaties ¹⁾. Is echter alle kennis, welbeschouwd, relatief, dan bestaat er ook een niet-relatief. Immers zouden wij de meening, dat het niet-relatieve of Absolute reëel is, als onwaar kunnen aanzien, dan werd het Relatieve zelf absoluut.

Zoo verrijst voor dezen geleerde het Absolute uit de nevelen onzer relatieve kennis. Voert iemand hem tegemoet: geen verstand kan verklaren, wat dit Onvoorwaardelijke, *wat* het Absolute is; dan heeft hij het antwoord gereed: dit bezwaar zelf bewijst, *dat* het is. Het *noumenon* is de tegenstelling van het *phenomenon*. Welnu, als antithesis is het niet anders denkbaar dan als werkelijkheid, en de verschijnselen zijn niet denkbaar dan als behorende bij een realiteit. De reden zelve, waarom men beweert, dat een *bepaald* (definite) bewustzijn van het Absolute niet kan bestaan, sluit onvermijdelijk de veronderstelling in zich, dat een *onbepaald* (indefinite) bewustzijn daarvan bestaat. Het bewustzijn van een realiteit achter de verschijnselen kan de mensch onmogelijk afleggen, en uit deze onmogelijkheid ontspringt ons *onverwoestbaar geloof* aan die realiteit ²⁾.

¹⁾ *F. Pr.* § 25: „Thinking being relationing, no thought can ever express more than relations”.

²⁾ *F. Pr.* § 26. De schrijver spreekt hier van „indestructible belief”. Wij hebben hier *belief* door „geloof” vertaald, blijkbaar niet in den zin van: voor waar houden op goddelijk of op menschelijk gezag, maar in den zin van *meening*.

Derhalve moeten wij erkennen, én dat het Absolute niet kan worden verklaard, én dat het bestaat.

Ziedaar wederom het geheimzinnige *Onkenbare*.

De wijsgeer toonde het ons, eerst aan den gezichteinder van godsdienst en wetenschap, vervolgens in de diepte van het menschelijk kenvermogen.

* * *

Welke waarde heeft deze leer van het *Onkenbare*? Spencer zelf beschouwt haar als het palladium van den godsdienst en den vrede.

Maar wij vragen: 1°. Wat is toch dat *Onkenbare*? — 2°. Waarop steunt de nieuwe godsdienstleer? — 3°. Wat schenkt deze leer den mensch?

* * *

Wat is het Onkenbare?

De meester der agnostiek eischt in beginsel, dat men bij deze vraag zwijge.

Het is den mensch — zegt hij — niet vergund, aan het *Onkenbare* persoonlijkheid hetzij toe te kennen, hetzij te ontzeggen. Geen attributen behooren wij er aan toe te schrijven, geen verstand, geen wil.

Maar elders spreekt de wijsgeer vrijer over de „bovennatuurlijke Macht”. Het *Onbekende*, tot *Onkenbaar* verklaard, heet nu *datgene, waardoor alle dingen bestaan*. De denker vindt het als *Oorzaak in elke orde van verschijnselen*; hij weet, dat het de *Realiteit* is, *die stof en geest schraagt*, en de *Macht* ons *geopenbaard in alle bestaan*. Hij huldigt het *ordelijke werken* (the orderly action) *eener universeele Onbekende Macht*, en erkent, dat de mensch te allen tijde staat tegenover een *Oneindige en Eeuwige Energie*, waaruit alle dingen voortkomen. *Een onmetelijk verschil scheidt het voorwaardelijk bestaande van het Onvoorwaardelijke* ¹⁾.

¹⁾ *F. Pr.* § 31 en 194, *Principles of Sociology*, § 207 en 659. Ook in de *Nineteenth Century* (1884 Jan.) komen de woorden voor: „he is ever in presence of an Infinite and Eternal Energy, from which all things proceed”.

Voor het *Onkenbare* eischt de schrijver gevoelens, als van vroom ontzag. Verontwaardigd schrijft hij:

„Met transcendenten overmoed matigt men zich aan, in de Macht binnen te dringen, die zich in alle bestaan openbaart; men waagt het zich naast dezelve te plaatsen, en de voorwaarden aan te geven harer werkzaamheid: een overmoed, die thans vroomheid heet! Kunnen wij de erkenning, dat ons bestaan, en elk ander, een geheim is, volstrekt en eeuwig boven onze bevattting verheven, kunnen wij deze erkenning niet, zonder aarzelen, rijker aan waren godsdienst noemen dan alle dogmatiek, die ooit geschreven is?”

Zelfs schijnt het Onbekende den mensch een doel te hebben aangewezen, en de mensch, door naar dit doel te handelen, tegenover de Onbekende Oorzaak verantwoord te zijn:

„*Niet om niet* heeft de mensch in zich sympathie voor sommige beginselen en afkeer van andere. Hij, met al zijne vermogens en strevingen en meeningen (beliefs), is geen toeval, maar een voortbrengsel van den tijd. Hij behoort zich te herinneren, een kind van het verledene en tevens een vader der toekomst te wezen, en dat zijne gedachten kinderen zijn, die hij niet mag verwaarloozen en laten omkomen. Een ieder kan zich met recht beschouwen als een der myriaden krachten, waardoor de Onbekende Oorzaak werkt; en wanneer *de Onbekende Oorzaak in hem* eene zekere meening (belief) *voortbrengt*, dan is hij *daardoor gerechtigd* deze meening nit te spreken en te verbreiden” ¹⁾.

Middelerwijl blijft het „onze hoogste *plicht*”, datgene, waar alle dingen door bestaan, te beschouwen als *het Onkenbare* ²⁾.

Welken zin heeft dit alles? Velen agnostieken schijnt de naam, dien Spencer aan de onbekende Oorzaak geeft, phantastisch. Onder welke rubriek zullen wij zijne dogmatische uitspraken omtrent het Onkenbare brengen? Wij zouden ons verheugen, indien de nieuwe leer niet geheel en al den God loochende, dien het Christendom van zijnen oorsprong af beleden heeft. Doch

¹⁾ *F. Pr.* § 34.

²⁾ *F. Pr.* § 31.

in wat al nevelen heeft de apos'tel van den volmaakten godsdienst zich gehuld!

Is *Het Onkenbare* één? — Is „an infinite and eternal Energy” slechts een collectiefnaam voor alle onbekende krachten? Want de schrijver gewaagt óók van „krachten, die onbekend zijn en *onkenbaar* (unknowable)” ¹⁾. Is *Het Onkenbare* alleen het substraat der verschijnselen? Of het heelal? Of de in stof en in bewustzijn opwellende algemeene energie? ²⁾ — Zeer verschillen de antwoorden der geleerden op deze vragen. Hermann Gruber noemt het Onkenbare „*eine Ungeheuerlichkeit*” ³⁾. Mr. Frederic Harrison, Spencer's agnostieke tegenstander, beweerde, dat het niet juist was weer te geven dan door de algebraïsche formule: x^n ⁴⁾. Welwillender is het oordeel van den spaanschen kardinaal Gonzalez, die bij den wijsgeer meende te ontdekken „une espèce de conception vague, confuse et indéfinie de l'Être suprême” ⁵⁾. Ons komt het waarschijnlijker voor, dat Spencer het pantheïstisch monisme is toegedaan.

Buiten kijf beschouwt hij de oude christelijke leer omtrent God als een lageren ontwikkelingsstaat in den godsdienst. Ten stelligste verlangt hij „den overgang van het *dogmatisch theïsme* naar het agnosticisme” ⁶⁾.

¹⁾ *Principles of Psychology*, II, 493.

²⁾ Vgl. *F. Pr.* § 194 en *Principles of Sociology*, § 659. In de *Principles of Biology*, I, p. 491 zegt de schrijver: „I recognize no forces within the organism, or without the organism, but the variously-conditioned modes of the *universal immanent force*; and the whole process of organic evolution is everywhere attributed by me to the co-operation of its variously-conditioned modes, internal and external”.

³⁾ Vgl. Gruber, S. J., *Der Positivismus vom Tode August Comte's bis auf unsere Tage*, S. 123—126. Herder, Freiburg, 1891.

⁴⁾ Harrison, *Nineteenth Century*, 1884 (March) over *The Ghost of Religion*.

⁵⁾ Gonzalez, O. P. *Hist. de la Philosophie*, T. IV, p. 311.

⁶⁾ *Principles of Sociology*, § 655.

Het *Onze Vader, die in de hemelen zijt*, moet verstommen voor „het Onkenbare”.

En de nakomelingschap zal het *Groote Raadsel* eeren als een sfinx, aan den ingang van Spencer's evolutietempel geplaatst.

* * *

Waarop steunt de leer van het Onkenbare?

Boven vernamen wij reeds, hoe de leeraar der positieve agnostiek ons poogt te overtuigen, dat het Onkenbare bestaat. Indien zijne drie bewijzen, uit de *laatste ideeën* van godsdienst en wetenschap en uit *den aard van ons kennen* genomen, alleen moeten staven, dat wij stervelingen naar alle kanten door mysteriën omringd zijn, wie zal dit dezen wijsgeer betwisten? Maar het bestaan van een oneindig wezen, dat niet de God, door het Christendom verkondigd, en toch het voorwerp van den verhevensten godsdienstzin zou zijn, hebben genoemde bewijzen ons allerminst aangetoond.

Wij haasten ons hierbij te voegen, dat de schrijver nog andere redenen ontvouwt, opzettelijk om de voortreffelijkheid van het Onkenbare in de godsdienstige orde te betoogen. Deze redenen zijn hoofdzakelijk de twee volgende: de *onverwoestbaarheid* en de *verhevenheid* van het geloof van het Onkenbare.

In de eerste plaats wordt het geloof, dat het Onkenbare bestaat, *onverwoestbaar* genoemd. Wat verstaat de schrijver door een *geloof* of *meening* (belief)? Het is eene erkenning van het bestaande, een onderscheiden van het niet-bestaande, en steeds gevormd door eene *ervaring*, die er middellijk of onmiddellijk aan beantwoordt. Een deel waarheid derhalve wordt in elke meening aangetroffen. Is er onwaarheid mede vermengd, en iets, dat met de realiteit niet overeenkomt, dit verdwijnt zeker eenmaal; weshalve voor de waarde eener meening deze maatstaf geldt: blijft eene meening altijd en in alle omstandigheden dezelfde, toont zij zich onveranderlijk en is haar tegendeel ondenkbaar, dan moet er eene realiteit aan beantwoorden. De mensch nu vindt

het *positieve bestaan van het Onkenbare* als een noodzakelijk gegeven in zijn bewustzijn. Bijgevolg bezit deze meening de hoogste mate van betrouwbaarheid ¹⁾.

Beschouwen wij deze redeneering in verband met Spencer's theorie over de menschelijke kenvermogens. Dan kunnen wij beter beoordeelen, of zij groote waarde heeft.

Waarop steunt het geloof of de meening omtrent het Onkenbare? Ten slotte alléén op eene aan deze meening corresponderende *ervaring* ²⁾, en door *ervaring* hebben wij, volgens Spencer's systeem, hier uitsluitend eene zinnelijke waarneming te verstaan. Het wordingsproces van de meening, dat *het Onkenbare bestaat*, komt daarom op het volgende neder. Uit de oorspronkelijke stof ontwikkelden zich de eerste schemerachtige sensaties. Deze groeiden bij elk individu door individueele ervaringen tot eene groote menigte aan. De ervaringen der voorouders gingen met hun zenuwstelsel op de nakomelingen over, die bij het overgeërfdé weder hun eigen aandeel voegden. Zoo stapelden zich aan het einde eener onmetelijke evolutie-reeks de ervaringen in eene onberekenbare hoeveelheid op elkander, terwijl er door associatie meer en meer verband in deze veelheid ontstond ³⁾. Eerst daarna vormde zich door *associatie* en *erfelijkheid* de meening van den *geestendienst*, of de dienst der voorvaderen, waaruit alle verdere godsdienst is voortgekomen ⁴⁾. Een oppervlakkig man bespeurt louter grove dwaling bij een godsdienst, die niets hoogers vereerde dan den „geest” (ghost) of den mate-

¹⁾ *F. Pr.* § 1, 2 en 26; *Principles of Psychology*, p. IV en VI; *Essays*, III, p. 293.

²⁾ *F. Pr.* § 1: „Thus it is with human beliefs in general. Entirely wrong as they may appear, the implication is that they germinated out of actual experiences — originally contained, and perhaps still contain, some small amount of verity”.

³⁾ *F. Pr.* § 54; *Principles of Sociology*, § 204—207 en § 659.

⁴⁾ *Principles of Sociology*, § 204: „Ancestor-worship is the root of every religion”; en § 207: „the beliefs constituting a system of superstitions evolve after the same manner as all other things”.

rieelen dubbelganger van een der overledene voorvaderen. De wijsgeer oordeelt anders. Hij vindt hier een waarheidskiem. De wilden namelijk hadden deze meening: *de macht, die zich in het bewustzijn openbaart is een gewijzigde vorm van de macht, die zich buiten het bewustzijn openbaart* ¹⁾. Uit dezen wortel zijn alle godsdiensten opgeschoten, en nu brengt hij dien van het Onkenbare voort.

Deze theorie, om onze verdere bezwaren te verzwijgen, toont eene groote leemte. Het *Onkenbare* gaat de zinnelijke waarneming te boven; door het bestaan daarvan te bevestigen verheft Spencer zich boven de empirie. Doch laten zijne beginselen dit toe?

De zekerheid omtrent het bovenzinnelijke kan onmogelijk steunen op zinnelijke waarnemingen, zoolang deze buiten elk verband worden gehouden met hoogere beginselen. Nu past Spencer zijne evolutie-theorie ook toe op de vorming der menschelijke kennis, en deze kennis-theorie geldt wederom voor den godsdienst, die dan uit den geesten- of schimmendienst, naar een onveranderlijk evolutie-proces, zich moest ontwikkelen tot den volmaakten godsdienst van het Onkenbare. Het is waar, zoo beschouwd, schenen de zinnelijke waarnemingen zich gedurende het eeuwenlange evolutie-proces in het oneindige te vermenigvuldigen. Maar door vermenigvuldiging veranderen de dingen niet van *aard*. De vermaarde wijsgeer leidt ons door onafzienbare ervaringskringen rond; doch *boven* de ervaring, waar wij de waarheid van het Onkenbare moeten zoeken, brengt zijn bewijs ons niet.

In de tweede plaats poogt Spencer zijne agnostieke godsdienst-theorie te staven door hare *verhevenheid*, en deze verhevenheid door eene critiek der christelijke leer over God. Daar de meester van het agnosticisme deze beschouwingen ver uitstrekt, tot de

¹⁾ *Principles of Sociology*, § 659: „The power which manifests itself in consciousness is but a differently-conditioned form of the power which manifests itself beyond consciousness”.

geopenbaarde leerstukken omtrent het toekomstige leven, den zondeval, het verlossingswerk, tot dogmatiek en liturgie, moeten wij hier ons oordeel over den schrijver in eenige algemeene bedenkingen samenvatten.

Zeër bedenkelijk schijnt ons allereerst het feit, dat Spencer *denken* en *verbeelden* meer dan eens met elkander verwart. Bovendien grondvest hij zijne geheele critiek op de stelling: kennen is niets anders dan classificeeren. Het nieuwe object wordt gekend, als wij er attributen in ontdekken, waardoor wij het tot oude, ons reeds bekende objecten terug kunnen brengen. Daar wij een dergelijke kennis van God onmogelijk moeten noemen, vervalt de geheele christelijke leer omtrent de Godheid.

Verder, wanneer christelijke wijsgeeren uit de vaste waarheid, dat elk gevolg een oorzaak eischt, en uit het zekere feit, dat deze zichtbare wereld niet door zich zelf bestaat, maar een werk en een gevolg is, — wanneer zij uit deze vaste praemissen afleiden, dat er een eerste Oorzaak moet zijn, die wij God noemen, dan glipt Spencer over deze redeneering heen, als deed zij weinig ter zake; maar zelf verplaatst hij zich, de noodzakelijkheid van hoogere kenbeginselen genoegzaam doorschouwend, meer dan eens op den bodem van het causaliteitsprinciep, en vestigt op dien grond zijne, onder dit opzicht, ware theorie, dat de mensch ten laatste een dieperen, buiten de ervaring liggenden oorsprong aller verschijnselen erkennen moet.

Ook gewaagt de schrijver met klem van de „tegenstrijdigheden”, die bij de leer van het Onkenbare zeer goed, maar wanneer men een persoonlijken God en Schepper aanneemt, in ’t geheel niet zijn te ontgaan of te verwijderen. Hier moeten wij onze bezwaren tegen de *verhevenheid* der agnostieke godsdienstleer iets breeder ontwikkelen.

De leeraar *van het Onkenbare* behoorde de eerste te zijn om te onderscheiden tusschen *mysterie* en *tegenstrijdigheid*. Hem kan het allermint ontgaan, dat het ons, eindigen wezens, niet

gegeven is de diepe verborgenheden der Oppermajesteit in haar aanbiddelijk Wezen te achterhalen. Bij het opsommen van „tegenstrijdigheden” verliest hij deze waarheid steeds uit het oog. Hij verwacht twee zeer verschillende begrippen, namelijk: *niet begrijpen, dat het zoo is*, en: *begrijpen, dat het niet zoo is*.

Spencer veroordeelt het Christendom zeer luchthartig. Terwijl hij zijne vragen stelt: hoe rijmt gij Gods onveranderlijkheid met het ontstaan van relaties door het verschijnen der schepselen in den tijd? hoe zijn de Rechtvaardigheid en de Barmhartigheid in het goddelijk Wezen vereenigd ¹⁾? — en bij zooveel andere vragen, zwijgt hij alle mogelijke antwoorden der beste christen wijsgeeren dood. De grootste denkers van het Christendom laat hij gansch ter zijde; bij hem nauwelijks een zweem van vermoeden, dat er achttien eeuwen reeds, in de groote christelijke maatschappij, wijzen hebben geleefd, wier geschriften over zulke gewichtige vraagstukken eenig onderzoek waardig zijn. Aan deze onwetendheid schrijven wij het toe, dat overoude bedenkingen zoo worden herhaald, alsof geniale mannen er nimmer ernstige en diepzinnige antwoorden op hadden gegeven. Moet het altaar van den God, door de Christenheid aanbeden, aldus worden verlaten?

Deze leeraar van den gezuiverden godsdienst roemt het in zijne theorie bijzonder, dat zij vrij blijft van elk anthropomorphisme, dat is van elke menschelijke voorstelling omtrent de „hoogere macht”. Het „Onkenbare”, zegt hij, straalt in luister door hetgeen Mr. Fiske zoo „juist” „desanthropomorphisation” genoemd heeft ²⁾. Elk ander systeem pleegt min of meer ontheiliging, dewijl het menschelijke voorstellingen op God overbrengt. Als geleidelijke overgangen zal een denker zulke systemen waardeeren, blijvende waarde hebben zij niet. Wanneer gij aan de

¹⁾ Vgl. S. Thom. *Summa theol.* I, Q. XIII, art. 7 en Q. XXI.

²⁾ *Principles of Sociology*, § 657.

Eerste Oorzaak *wil* of *verstand* toeschrijft, welk begrip kunt gij dan in deze woorden leggen? Alleen een begrip van *menschelijk* willen en denken, met al zijn eindigheid, afhankelijkheid en onvolkomenheid, zoodat hij, die van aller dingen Oorzaak iets meer bepaalds tracht te zeggen, even onwjsgeerig handelt als iemand, die beweert, dat er verlangen naar goedkeuring in een cirkel huist ¹⁾. Een verlicht godsdienstig man belijde daarom alleen: *het Onkenbare bestaat*; wat hij meer belijdt, is anthropomorphisch.

Had de gevierde wijsgeer, die onder anderen den H. Augustinus en Albertus den Grooten als zijne geestverwanten noemt ²⁾, van deze christelijke denkers geleerd te onderscheiden tusschen *volmaakte* en *onvolmaakte* kennis, dan zou hij tevens hebben verstaan, hoe eene verheffende en troostrijke kennis van Gods oneindige Volkomenheid met een diep ootmoedig besef van 's menschen onmacht kan samengaan, en dat deze wijzen, die hunne kronen nederwierpen voor den troon des Allerhoogsten, het stamelen der kinderen niet hebben versmaad.

Heeft hun beider leerling, Sint Thomas van Aquino, het niet meermalen ontvouwd, dat onze menschelijke spreekwijzen over God geen anthropomorphisme zijn, dat is, als het woord mag gebezigd worden, geen vermenschelijking van het goddelijk Wezen? Wij noemen God — zoo leert hij — naar wij Hem kennen. Geen mensch, die op aarde Gods wezen aanschouwt, maar uit Zijne werken kennen wij Hem, die de eerste Oorzaak is van al het afhankelijk bestaande, in wien, omdat Hij het eerste actief Beginsel is, de hoogste eenheid met de hoogste volkomenheid moet samenzijn ³⁾. Hem aanbidden wij als den *levenden* God, als *Wijs* en *Goed*. Onvolmaakte spreekwijzen, zonder

¹⁾ *Principles of Sociology*, § 658.

²⁾ *F. Pr.* § 22.

³⁾ *Summa theol.* I, Q. III en IV.

twijfel, om Gods volmaaktheid uit te drukken! Doch niet, wat de onvolmaakte uitdrukking, maar alleen wat de uitgedrukte volmaakheden betreft, gelden deze namen in den eigenlijken zin van God. En geven onze flauwe begrippen den eindeloozen luister niet weder der attributen, gelijk deze in den Oneindige bestaan, toch zijn onze voorstellingen niet onwaar, want wij weten, dat de onvolmaakt begrepen volmaakheden zich op verhevener wijze in de Oppermajesteit bevinden ¹⁾. Het eindige verstand, onmachtig om de hoogste Eenheid te bevatten, beschouwt God onder meerdere begrippen, die nochtans geen dwaalbegrippen zijn. 't Ware dwaling, te denken, dat God anders is, dan Hij is in werkelijkheid; maar terwijl wij menschen, door de Oneindigheid Gods en de bekrompen maat van ons verstand daartoe gedwongen, onderscheidene volkomenheden in den Schepper verheerlijken, schrijven wij wel al de volkomenheid maar niet de veelheid, waaronder wij haar ons voorstellen, aan het hoogste Wezen toe; want wij bevroeden het zeer goed, dat onze begrippen vele en onvolmaakt zijn, maar dat hetgeen daaraan in God beantwoordt, louter Volkomenheid en goddelijke Eenheid is ²⁾. Alleen door analogie behoudt onze menschentaal hare beteekenis, wanneer wij het wagen, namen, aan menschen toegekend, ook te bezigen voor de Godheid. Stamelt het schepsel van de Wetenschap, den Wil, de Liefde en van zooveel heilige attributen des Oneindigen, het is er verre van verwijderd, dat wij deze volmaakheden in den Allerhoogste belijden, zooals zij zijn in ons, ontluisterd door de eindigheid en door de onvolkomenheden, die b. v. aan het *menschelijk* kennen, niet aan het *kennen*, als zoodanig en in zijn zuiver begrip, noodzakelijk verbonden zijn ³⁾. Doch wat er voortreffelijks besloten ligt in het kennen, willen, beminnen, dit alles

¹⁾ I, Q. XIII, art. 2 en 3.

²⁾ I, Q. XIII, art. 2.

³⁾ I, Q. XIV—XXII.

leeft in den Ongeschapene, en op uitsprekelijk voortreffelijker wijze. Verstouten wij ons het uit te spreken, dat wij naast Hem *zijn*, terstond werpen wij ons neder in het stof, om te herhalen, dat wij zijn als niet zijnde, voor het aanschijn van den levenden God, die alleen uit zich zelve *is* ¹⁾. En voor de hoogste geesten past het woord des dichters:

„Vergeef het ons, en schelt ons quyt,
Dat geen verbeelding, tong, noch tceeken
U melden kan. Ghy waert, ghy zyt,
Ghy blijft de zelve. Alle Englekennis
En uitspraeck, zwack en onbequaem,
Is maer ontheiliging, en schennis:
Want ieder draeght zijn' eigen naam,
Behalve ghy” (Vondel, *Lucifer*).

Naar de volheid Zijner Essentie is God de Onuitsprekelijke, maar redelijke schepselen kunnen van den Oneindige toch meer bevestigen dan dit ééne: het Onkenbare bestaat.

Dit leert de christelijke wijsbegeerte. Ten onrechte vertrouwt Spencer, dat de „desanthropomorphisatie” zijn stelsel als den volmaakten godsdienst waarmerkt en bezegelt.

* * *

Ons zijn van „het Onkenbare” door Spencer rijke zegeningen toegezegd. Dit doet ons nog één vraag stellen: *Wat schenkt de leer van het Onkenbare aan de menscheid?*

Reeds kennen wij des wijsgeers onbewimpeld antwoord: *een hoogen godsdienstzin en de verzoening tusschen godsdienst en wetenschap.*

Verwachten alle niet-geloovigen dien zegen? Hunne uitspraken verschillen zeer. Goblet d'Alviella juicht den nieuwen godsdienst toe. Anderen willen er niets van weten. Mr. Harrison acht den godsdienst onvereinigbaar met zulk een „know-nothing creed”; Alfred

¹⁾ I, Q. XIII, art. 2.

Fouillée spreekt vrij schamper over „la religion amorphe de l'Inconnaissable, dont le grand prêtre est Spencer”¹⁾).

Met meer ernst zal van de andere zijde het positief Christendom dit nieuwe stelsel verwerpen.

In het bijzonder heeft het Katholicisme alle reden om zich tegen Spencer's agnostieken godsdienst te kanten.

Want de engelsche wijsgeer predikt wel het evangelie eener „zoo groot mogelijke” verdraagzaamheid, maar van het roomsch altaar laat hij inmiddels geen steen op den anderen, en de heiligste waarheden der christelijke Openbaring verwijst hij naar het rijk des duisteren bijgeloofs.

Om dit te begrijpen behoort men het werk over *De eerste beginselen* met het latere, dat over *De beginselen der sociologie* handelt, te vergelijken. In het eerste werk was het probleem gesteld en in beginsel opgelost: daar is geen ware godsdienst dan de dienst van het Onkenbare; al het overige moet de wijsgeer onder de lagere momenten in het ontwikkelingsproces van den godsdienst rangschikken. Dit beginsel wordt vooral in het derde deel der *Sociologie* toegepast. Het „middeleeuwsche Christendom”, dat is het Katholicisme, heet eene herleving van het polytheïsme, doordien „gecanoniseerde priesters en monniken” eene nieuwe afdeeling „mindere godheden” vormden. Verwierf in het oude heidendom Kronos de souvereiniteit over Uranus, Zeus over Kronos, het „Vatikan bevat een tafereel, waar de *Moeder Gods* boven de personen van de Drievuldigheid” is afgebeeld! De christelijke leer van loon of straf in een toekomstig leven zal, daar het slechts als een overblijfsel uit zeer lage bijgeloovige ontwikkelingstoestanden kan gelden, uit den godsdienst moeten verdwijnen. Een God, die, aangegrepen door *een hunkering naar lof* (a craving for praise), verlangt, dat de schepselen hem ver-

¹⁾ Vgl. Gruber, *Der Positivismus bis auf unsere Tage*, S. 125; Wilfrid Ward, *Witnesses to the Unseen* (London 1893), p. 38; *Rev. des deux Mondes*, 1896 (15 Mars), p. 282.

heerlijken, en „die toorn, als de menschheid hem niet onophoudelijk herhaalt, hoe groot hij is”, kan onmogelijk voortleven, waar men denken leert. Zoo monstert Spencer verder christelijke dogmen en instellingen, priesterschap en offerdienst, zeden en liturgische gebruiken, waarbij ook de Paus zijne aandacht niet ontgaat, „de katholieke hoogepriester”, in wien hij het „orakel van Delphi” terugvindt.

De olympische kalmte en de diepe verachting, waarmede de schrijver, wat ons heilig en dierbaar is, misvormt en ten offer brengt aan „het Onkenbare”, verlaten hem niet, als hij het Verlossingswerk en het verheven Mysterie van Golgotha aan de vergetelheid prijsgeeft ¹⁾. Welk ontzag hij voor den Christus, als louter menselijke verschijning, gevoelt, pogen wij niet te bepalen. Maar de Godmensch, het Lam, geslachtofferd voor de zonden der wereld, het Kruis van Christus zijn hem eene ergernis en eene dwaasheid, gelijk voor Israël en Hellas bij de opkomst des Christendoms. Het diepgaand antagonisme tusschen de positieve agnostiek en het positieve Christendom wordt hier geheel openbaar. Droeg Hij, die aan het hout des Kruises hing, in zich een hooge Geheimenis van Waarheid en van Liefde? Het blijkt niet, dat de leeraar van den nieuwen godsdienst deze vraag ooit eene ernstige overweging heeft waardig geoordeeld. Met eene lichtzinnigheid, waarover een Christen zich verbaast, maakt hij zich van alles af, door de bekende tegenstelling tusschen Adam's „kleine overtreding” en de „verzoening door het slachtofferen van Gods geheel onschuldigen Zoon”; aan eene diepere opvatting van zonde en genade, door zoovele wijzen sedert de dagen van Sint Paulus verkondigd, wordt niet de allergeeringste aandacht gewijd. Zonder een schijn van critiek en zonder eenige poging om zulk eene volslagen loochening te verantwoorden, gaat deze wijsgeer van de veronderstelling uit, dat alle christelijke dogmen,

¹⁾ *Principles of Sociology*, § 658.

bij gebrek aan genoegzame waarheid, moeten afsterven: zijn eenige toelag is, voor elk dogma een passende plaats te bepalen in den ontwikkelingsgang der religieuze ideeën. Geen enkelen blik van hooger eerbied werpt hij op den Gekruiste. Zijn bureel is zijne wereld. Rangschikken zijn levenstaak. Een feit uit den fetischdienst en het Mysterie des Kruises ondergaan één kadastrale bewerking.

Beseft hij inmiddels niet, hoe vaak leerstukken door hem worden misvormd; hoe averechtsch zijne voorstellingen van het Katholicisme zijn; hoe hij de waarheid verwingt naar de eischen *zijner* wijsbegeerte? Geheel de majesteit des Christendoms, het rijkste, hoogste leven wordt ons ontnomen. Geen goddelijke Liefde ging er over de aarde. Zwakken van geest mogen nog naar den Kruisbalk opzien; uit de diepte van menschelijke ellende mogen de armen en nederigen nog hunne stem verheffen tot den troostenden Christus. De man, die denkt, verheft zich boven dit kinderlijk doen, tevreden met het Onkenbare. Hij vraagt niet, dat men de christentempels sloope. Veeleer zullen deze den belijders van het agnosticisme een toevluchtsoord zijn. Daar zullen zedenkundige bespiegelingen gehouden worden, van elk dogma losgemaakt. Begaafde sprekers zullen het gevoel levendig houden, dat het Heelal in een wolk van Mysterie is gehuld. Beter nog dan „protestantsche kathedraalmuziek” het nu reeds vermag, zal de toekomstmuziek gevoelens vertolken, opgewekt „door de gedachte aan een vergankelijk leven, van het individu en het ras — aan een leven, dat niets dan een infinitesimaal product is eener Macht zonder denkbare grenzen” ¹⁾. Doch geen *Miserere* zal er meer aan zonde doen denken en aan goddelijke Barmhartigheid, geen *Stabat Mater* aan het Offer onzer Verzoening, geen *Alleluja* aan Hem, die de Opstanding en het Leven is. Als liederen zonder woorden zullen de aloude

¹⁾ *Principles of Sociology*, § 655.

zangen door de gewelven der kathedralen voortklinken, de denkende menschheid stemmend tot het gevoel, dat het Onkenbare bestaat. Ziedaar het licht, de zedelijke kracht en de troost, die de wereld zullen ten deel vallen door den godsdienst van het Onkenbare.

* * *

Spencer beloofde ons verder *een verzoening tusschen godsdienst en wetenschap*. De heer Cazelles beschouwt deze belofte als hoogen ernst. Zijn verslag van Spencer's denkbeelden omtrent dezen vrede besluit hij met de woorden: „C'est ainsi que M. H. Spencer donne la main à la religion sous la forme élevée qu'elle tend à prendre de nos jours et en même temps adhère à la doctrine des penseurs positifs” ¹⁾. Wat deze *verheven vorm* van den godsdienst beteekent, daarover geven de *Eerste Beginselen* en de *Sociologie* en de verhandeling over de *Opvoeding* genoeg licht. De *verheven vorm* van den godsdienst bestaat in het verlaten aller overgeleverde leerstukken en in de onbetwiste heerschappij van het *Onkenbare*. De vrede zal worden gesloten op de puinen der Stad Gods. Het gesternte der verzoening zal opgaan over de woestijn ²⁾.

Zulke vredesvoorwaarden zijn voor den geloovigen Christen eene bespotting.

Wij zeggen niet, dat Spencer dit gewild of begrepen heeft. Misschien kan men zelfs de zienswijze verdedigen, dat hij bij sommigen denkbeelden heeft opgewekt, die het beslechten van den strijd zullen vergemakkelijken. Onder deze denkbeelden rangschikken wij hoofdzakelijk deze twee: *de godsdienst is noodzakelijk*, en: *het mysterie is onvermijdelijk*. Daar zijn er, voor wie deze waarheden eene stem kunnen zijn geweest, die hen uit het materialisme tot een hooger leven, van eene langdurige

¹⁾ Cazelles in zijne fransche vertaling van *The first Principles*, Introduction, p. LXXX.

²⁾ Vgl. Huxley, *Science and Culture*, p. 273.

zelfverblinding tot het bewustzijn hunner begrensde wetenschap riep. Wordt eenmaal de mensch door ootmoed wijzer, ontwaakt in hem het streven naar hooger, zal hij dan vrede vinden bij zulk een vagen godsdienst als de engelsche wijsgeer hem predikt? Zullen geest en hart rust vinden in de onbestemde leer van het „Groote Raadsel”? Het verlangen naar bovenzinnelijke kennis drijft den mensch altijd naar de metaphysica. Spencer's wijsbegeerte staaft de oude waarheid, dat de geest niet bij ervaring alleen kan leven. Maar *deze* metaphysica van het agnosticisme geeft op onze ernstigste levensvragen het ware antwoord niet. Er schuilt in Spencer's agnostiek, niet minder dan in de gnostiek der eerste eeuwen na Christus, een sterk bewustzijn van aristocratie des geestes. Alle leering, die van Christus niet uitgezonderd, moet wijken voor deze hooghartige onwetendheid. En toch welk eene armoede! Een leven van grooten arbeid om niet verder te komen dan tot de leer van het Onkenbare! De menschelijke maatschappij vraagt meer om te leven.

Waar vindt de ziel dat meerdere?

Gedeeltelijk in de metaphysica der christelijke wijsgeeren. Doch volstrekt niet meer dan ten deele. Waarom zouden wij niet verder gaan? Vaak betrad de geleerde, met wien wij ons bezighielden, het gebied der christelijke Openbaring om haar te bestrijden.

Toch was daar het licht.

Het Licht is Hij, die zeide: *Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, den éénigen waren God, en dien Gij gezonden hebt, Jesus Christus.*

Amsterdam.

p. J. V. DE GROOT, Ord. praed.

ONKRUID OP DEN AKKER ¹⁾.

De heer M. A. P. C. Poelhekke, die op zulke merkwaardige en boeiende wijs Alberdingk Thijm ons voorstelde als pionier der katholieke letterkunde in Nederland, is er eenigszins gemelijk over, dat, eenigen tijd geleden, een ander zijn held *en pantoufles* aan het publiek heeft laten zien ²⁾. Niet wijl hij dit ongeoorloofd acht op zich zelf, niet ook wijl hij over het algemeen den inhoud of den vorm van het boek afkeurt, want hij prijst het onder menig opzicht, maar wijl de biograaf terzelfder tijd te ver van en te dicht bij den beschrevene stond. „Of hij zal — zegt de heer Poelhekke — een overgrootte vereering gevoelen, of hij zal met een eenigszins medelijdend glimlachje erkennen, dat Pa, nu ja, wel heel knap was, maar toch dit en dat niet begreep, en geen idée had van de kunst, waarmee de zoon dweept”.

Mij dunkt booze gevolgen van zulk een betrekking tusschen den schilder en het model op muilen zou eer te duchten zijn van het laatste dan van het eerste.

Vereering van een beroemd man en het geven van uitvoerige berichten over zijn huiselijk leven, zijn gewoonten, zijn omgang, zijn eigenaardigheden en zelfs zijn kleine gebreken, kunnen samengaan. Maar overgrootte vereering zet zich aan zulk een arbeid niet, en gevoelt zich reeds gekrenkt als een ander dien onderneemt.

¹⁾ Zie de noot der redactie op blz. 137 der vorige aflevering.

²⁾ *J. A. Alberdingk Thijm*, door A. J.

Zij wil den vereerde òf als standbeeld zien, òf in het geheel niet. Voor het tweede geval is grooter gevaar. Een medelijdend glimlachje, omdat een zeer knap man over sommige dingen anders oordeelt dan degeen, die hem schildert, en omdat de stemming van een vroeger tijdvak anders was dan die van het tegenwoordige, maakt het gelaat niet mooier van dengeen, waarop het zich laat zien, bijzonder als dat het gelaat is van een zoon. Overigens, wanneer zulk een onderneemt een portret van zijn vader te leveren, is het natuurlijker, dat hij hem alleen afbeeldt in statiegewaad, en de muilen in de kleerkast laat, tot vreemden ze daaruit te voorschijn halen. Die vreemden mogen zich, ten voordeele der waarheid en zonder schade voor zich zelve, vrijheden veroorloven, die een zoon des huizes euvel kunnen worden geduid. Evenwel dwingt zijn plicht als biograaf hem om, niet slechts den hoofdpersoon, maar tevens diens vrienden, genooten en bekenden op het doek te brengen, zooals zij zich voordeden. Nu zijn er, ondanks de luidruchtige gewoonten onzer eeuw nog altoos bescheiden lieden, wien het mishaaft, dat men zonder bestelling hun portret maakt, in het publiek te kijk hangt, en aldus buiten den kring voert, waarin en waarvoor zij leven.

En dit mishagen slaat allicht over tot wrevel, wanneer de ongeroepen schilder, met hen aangezeten aan denzelfden haard, van die omstandigheid gebruik gemaakt heeft, om hen als modellen te laten pozeeren, en de onregelmatigheden in hun tronies op te nemen. Geheel onvergeeflijk zou het wel niet zijn, wanneer zij in die stemming zulk bedrijf aanzagen als een postume schending van de gastvrijheid, die de vader des schilders hun heeft willen bewijzen.

Van hun kant zal er misschien wel eenige bedenking gerezen zijn tegen de uitspraak van den heer Poelhekke, dat aan dit boek van A. J. *alles* goed is. *Alles* zegt dan ook zoo veel! Overigens mogen degenen, die om bovenstaande reden meenen, dat het hier *te* veel zegt, in het oog houden, dat hun opvatting wel

wat antiek is. Veroorloven de hedendaagsche letterkundige zeden den opmerker niet, om al wat hij, wáár en bij welke gelegenheden ook, ziet en hoort, te fotografeeren ten dienste der drukpers? Gaat dit niet zoo ver, dat — zoo als ik gisteren las — de reporter van een amerikaansch dagblad, de *New-York Herald*, den huisarts van wijlen den cubaanschen Generaal Maceo, in een interviewing, onder anderen ook de vraag stelde, of het waar was, dat hij zich voor twintig duizend dollars had laten overhalen om zijn patient te vergiftigen, en dit gesprek in zijn dagblad liet afdrucken?

In een tijd, waar de mannen van de pen met zulke koene rondborstigheid te werk gaan, zich te verwonderen, dat men, zonder verlof te verzoeken of bericht te zenden, iemands portret op de tentoonstelling hangt, is wel wat al te achterlijk. En al laat de bewering zich hooren, dat een zoon beter in zijn rol zou zijn, wanneer hij tegenover zijn vader lucht gaf aan overgroote vereering dan aan de zucht tot afschildering van zijn model op muilen, het gaat toch niet aan hem te zeggen, dat hij het laatste liever aan derden had moeten overlaten, als die derden er niet zijn.

Doch ook anderen hebben bezwaren. Bijzonder onder hen, die Alberdingk Thijm niet persoonlijk hebben gekend. Ze behooren meestal tot degenen, die zich niet kunnen of niet willen voorstellen, dat een groot man, behalve de hoedanigheden, waardoor hij hoog boven zijn tijdgenooten uitsteekt, er ook heeft, die aan alledaagsche lieden eigen zijn. Dat hij zich wel eens verslaapt, wel eens slecht geluimd is, wel eens vrouw af zuster naar mode-winkels begeleidt, belang stelt in de kleur of snit van haar gewaad, duitche pijpen rookt, biljart en kaart speelt, moge zoo zijn, maar zij verlangen het niet te vernemen. Wie hen over zulke bijzonderheden onderhoudt, is in hun oog een kwaadspreker. De mededeeling, dat hun wonderman nu en dan eet en drinkt, verontwaardigt hen als achterklap. Indien hij dichter is, stellen zij zich

hem niet anders voor dan in een hemelsblauwen mantel, met een lauwerkrans om de slapen en een luit in den arm. Dat hij langs 's heeren straten wandelt met een jas aan als iedereen, een zijden hoed op het hoofd, en in de hand een wandelstok of paraplu draagt, wenschen zij niet te hooren, veel minder te zien. Al wat buiten de lijst valt van het buitengewone vermindert hem in hun oog.

Ik heb daar — juist ten aanzien van Alberdingk Thijm en tijdens zijn leven — eens een zonderling bewijs van gezien. Het was in den schouwburg bij een uitvoering van Pailleron's allergeestigst blijspel: *Le monde où l'on s'ennuie*, dat beter in het Hollandsch was overgebracht dan wegens de plumpe en door letterlijkheid gansch onjuiste vertaling van den titel — „De wereld waarin men zich verveelt” — te verwachten viel.

In dit stuk treedt gedurende een paar tooneelen een zotte en verwaande dichter op. De acteur nu, die dit rolletje speelde, en zich daarvoor, zooals de tooneelterm luidt, „een kop gemaakt” had, was hierin zoo uitstekend geslaagd, dat hij precies op Alberdingk Thijm geleek.

Onder de toeschouwers, die hem ooit gezien hadden, was zeker niemand, die hem op het gelaat van den tooneelspeler niet aanstonds herkende.

Zoodra deze opkwam, kreeg ik dan ook een indruk, als was Alb. Th. in eigen persoon het tooneel opgestapt; en dat deze indruk reeds verdwenen was, eer de gedachte: „dat is onmogelijk”, tijd had zich te vormen, lag alleen aan het verschil van gestalte, dat natuurlijk door geenerlei *grime* te verhelpen is. Anderen kregen evën plotseling denzelfden indruk, want achter en naast me hoorde ik fluisteren: Alberdingk! Alberdingk! Het geval wilde, dat deze zelf in de zaal was, en menig oog richtte zich naar de loge, waar hij zat. Geen de minste verbazing toonde zich bij hem. Wie de gelijkenis had opgemerkt, hij niet, wat zeer begrijpelijk is, zelfs al laat men

zijn bijziendheid buiten de rekening. Immers evenmin als in het zedelijke zal in het stoffelijke iemand, wien onverhoeds zijn contrefeitsel wordt voorgehouden, zich zelve herkennen.

Toen ik in de pauze hem wilde gaan begroeten, duurde het lang, eer ik hem bereiken kon. Velen waren mij voor, en ik moest mijn beurt afwachten. Ware die gekomen, ik had hem ongetwijfeld over het levend evenbeeld onderhouden, daar ik hem genoeg kende om te weten, dat hij de eerste geweest zou zijn om zich met de grap te vermaken. Een beleedigend oogmerk kon zij trouwens niet hebben, want de eigenschappen, door Pailleron aan den dichter in zijn stuk toebedeeld, verschilden zoo tastbaar met die van Alb. Th., dat niemand aan een verdere gelijkenis dan de uiterlijke denken kon. Maar de anderen toonden, dat zij reeds het niet eerbiedigen van dat uiterlijk een vergrijp, zooal niet een heiligschennis vonden. Niemand hunner liet er een woord over los. De een zag hem gevoelig aan en drukte hem nog gevoeliger de hand, zooals men een vriend doet, die pas een onverdiende verguizing ondergaan heeft, om daartegen te protesteeren en hem van zijn voortdurende trouw te verzekeren. Een tweede schudde treurig het hoofd. Een derde zuchtte. Een vierde zag verontwaardigd naar boven, als riep hij de wraak der goden in. Toen ging het scherm weder op en de gelegenheid mij voorbij om met den dichter een gesprek te beginnen. Het zal hem wel nooit helder zijn geworden, wat al die meewarige demonstratiën te beduiden hebben gehad. Geen twijfel evenwel, of ze waren oprecht gemeend. En even oprecht voorzeker is de weerzin van velen tegen de mededeeling van allerlei bijzonderheden uit het dagelijksch verkeer van den vereerden man.

Oprecht maar rechtvaardig niet.

De mensch leeft niet door zijn talent alleen, en die hem daarom acht, liefheeft en bewondert, moet niet vreezen maar verlangen hem te leeren kennen in zijn geheel. Dat vereischt de ware

belangstelling en die kennis behoeft geen afbreuk te doen aan de waardeering. Integendeel, hoe meer het uitkomt, dat een groot man aan de kleinheden van ons bestaan onderworpen is als ieder ander, hoe meer licht valt op de verhevene zijde van zijn wezen.

Niemand waart op deze droevige aarde altijd rond met een nimbus om het hoofd. En hoeveel beter begrijpen wij de geschiedenis bij den schrijver, die ons zijn helden vertoont zoowel op muilen als op brozen, dan bij zijn collega, die hen alleen voorstelt als mannen van Plutarchus.

Men vindt er, wien dat behaagt, en hun voorkeur motiveeren door een beroep op de muze der historie. Die dame staat te hoog om alledaagschheden te verhalen, alleen het buitengewone is haar aandacht waardig. Het zij zoo. Maar laat haar dan geschriften ingeven voor goden en godinnen en niet voor menschen. Voor hen wordt het onvermengd buitengewone eenzijdig, en buitendien het alledaagsche, waar Clio's preutsche oogen overheen zien, sluit soms veel grootsch in. Zou men zich wel ooit een juiste voorstelling kunnen maken van beroemde personen, wanneer alleen deftige archiefstukken als bronnen hunner geschiedenis mochten gebruikt worden? Welke onbegrijpelijke figuur zou bijvoorbeeld alsdan de beroemdste der beroemden, Napoleon, voor den nazaat geworden zijn?

Gelukkig, dat zoovele Franschen, van allerlei rang en stand, die met hem in aanraking zijn geweest, *Mémoires* hebben geschreven. Zijn broeders, zijn generaals, zijn diplomaten, zijn ministers, zijn hofdames, zijn ordonancen, zijn secretarissen, zelfs zijn lijfknecht hebben er nagelaten, in genoegzaam getal om bibliotheken te vullen. Het is een bijzonderheid als men een levensbeschrijving van hem ontmoet, waarin minder dan een twintigtal van die werken worden aangehaald. Men leert daaruit, niet enkel hoe hij zich vertoonde op het slagveld, in zijn kabinet, in zijn raad en bij plechtige gelegenheden in zijn paleis, maar ook hoe hij liep, hoe

hij te paard zat, hoe hij snoof, hoe hij at, hoe hij sliep, hoe hij sprak, hoe hij zich gedroeg als hij driftig, hoe als hij bedaard was, hoe als hij geschoren werd, hoe als hij zich vermaakte, hoe in den omgang en hoe in de eenzaamheid; allerlei kleinigheden en beuzelingen, naar het nu en dan schijnt, maar toch in haar onderling verband van hoog belang voor de karakterizeering van zijn persoon en voor het besef van zijn historische beteekenis.

Natuurlijk zijn die bundels herinneringen niet allen even betrouwbaar, en stemmen niet altijd overeen. Maar door schifting en vergelijking kan er toch een materiaal uit gehaald worden, even kostbaar als dat der officiële documenten. Met behulp daarvan komt, in plaats van een onbestaanbaar halfgod, een wel verbazend, maar toch mogelijk mensch te voorschijn, dien nu ieder naar verkiezing, doch met kennis van zaken, kan bewonderen of verfoeien, of beide tegelijk.

Het is zeldzaam, of liever het is eenig, dat men aangaande iemand, wiens persoonlijkheid ons interesseert, zooveel stof aantreft om zijn beeld uit te kneden, en in ons land vooral is zulke stof, zelfs wat de voornaamste onzer historische mannen betreft, schaarsch, zoo zij al niet geheel ontbreekt. Hoeveel armoede hier, bij dien overvloed ginds! Een reden te meer om bijzonder waarde te hechten aan wat voor handen ligt of wat wij zouden kunnen vergaren.

Onder dit opzicht heeft het opstel van den heer Poelhekke, met hoeveel ingenomenheid ik het overigens heb doorgelezen, mij niet geheel bevredigd. Wat hij gaf ontving ik met dankbaarheid, maar ik verlangde naar meer. Om ons zijn held te toonen als wegbereider der katholieke literatuur, weidde hij uit over de gedichten van zijn eerste periode, ontleedde ze, wees hun strekking aan, prees den inhoud en de inkleeding, en citeerde er treffende fragmenten uit. Een en ander met oordeel en smaak. Maar dit toont ons den aankomenden dichter en niet den pionier. Van de versperringen die hij op te ruimen, van de

boomen die hij te vellen, van het struikgewas dat hij te verwijderen had om den weg gereed te maken, waarlangs het leger zou kunnen voorttrekken, vernemen wij niet veel. Meer als wegwijzer dan als wegbereider treedt hij hier voor onze oogen.

Nu is een pionier niet hetzelfde als een gids, al kan ook deze moeielijkheden op zijn pad ondervinden. Alb. Th. heeft die, naar het beeld door den heer Poelhekke van hem gemaald, niet in grooten getale ondervonden. Wel werd hij, toen hij voor den dag kwam met van den katholieken geest doordrongen poëzie, in nu verdwenen en vergeten, maar toen toongevende letterkundige tijdschriften vinnig bestookt.

De heer Poelhekke levert er eenige aanhalingen uit, die thans geen andere dan koddige gewaarwordingen opwekken, maar wier taal in die dagen een indruk maakte van belang. Zij vertegenwoordigen de gevoelens van verontwaardiging en verbolgenheid der toenmalige letterkundige wereld over de stoutheid van den katholieken dichter. Maar, en dit laat ook de heer Poelhekke uitkomen, uit diezelfde wereld ontving hij steun en aanmoediging. Da Costa, Potgieter en Ten Kate, tot zekere hoogte zijn medestanders en ten volle zijn vrienden, dekten hem met hun schilden. De gids kon veilig zijn weg voortzetten. Zonder zulke vrienden zou hij reeds na de eerste stappen gestuit zijn tegen een muur, waarin een bres te slaan onmogelijk was voor één man, zelfs voor den koensten en sterksten. Dit zal tegenwoordig aan menigeen vreemd voorkomen, maar beseffen zal het ieder, die in de studie van den heer Poelhekke de citaten leest uit de *Letteroefeningen*. De onverdraagzaamheid om den geloove spreekt daarin luidkeels, maar even luidkeels de verbazing. Men voelt bij die zinsneden, dat alvorens naar de pen te grijpen de rechterhand van den recensent in gezelschap van de linker een tijd lang naar boven heeft gewezen, en dat starende oogen en een open mond dit gebaar hebben begeleid. En dat niet om de vele gebreken, die hij in de beoordeelde poëzie meende aan te treffen, maar alleen om haar

bestaan. Daar lag dan het bewijs voor hem, het grijpbaar bewijs, dat een Katholiek zich had onderwonden verzen te laten drukken met den onverholten toelag om ze onder de oogen te doen komen van het algemeen. Waren het Kerstliedjes of kerkzangen geweest, hij zou er om geglimlacht en over gezwezen hebben, het overlatende aan de lezers onder de geloofsgenooten van den dichter om ze mooi te vinden of niet. Dat was een literatuur, die te huis behoorde bij de *Litaniën* en het *Hemelsch Palmhof*, en waar dus een kunstrecht niet mee van doen had. Hier echter vertoonde zich iets anders. De pretentie namelijk van gehoord te worden door gansch het nederlandsch publiek.

Al hadden de werkjes niet duidelijk een katholieke strekking gedragen, al hadden zij niets dan zoo neutraal mogelijk drink- en minneliedjes bevat, de verbijstering zou even groot zijn geweest. Bij den recensent en bij iedereen. Want het was toen een axioma, dat de Katholieken niet meê mochten spreken. Zelfs voor degenen, en ze waren niet weinigen, die niets tegen hen hadden en hen op eigen terrein gaarne het volle licht en de volle lucht gunden, stond het vast, dat zij op dat terrein moesten blijven. Namelijk in hun kerken, hun huizen en hun winkels. Dat Alb. Th. den voet daarbuiten zette, moest een gewaarwording teweegbrengen, ook bij de welwillendsten, als een vergadering van Patriciërs zou ondervinden, indien onverwacht een Plebeër tusschen hen een plaats kwam innemen. Wat een vermetelheid, wat een aanmatiging! Zonder voorstel, zonder inleiding, zonder beraadslaging zou daar eenparig en gelijktijdig het vonnis klinken: „die kwast de zaal uit!”

Dat enkele superieure mannen als het straks genoemde drielat het met den jongen dichter hielden, ontnam der algemeene stemming haar karakter niet. En die strekte zich, zooals ik van Alb. Th. zelf en verscheidene zijner tijdgenooten meermalen gehoord heb, verder uit dan nu bijna te gelooven is. Men meene toch niet, dat zijn geloofsvrienden al toejuichend zijn stout-

moedigheid gadesloegen. Eer het tegendeel. Maar al te geneigd waren zij om haar driestheid te noemen, en van eenige beweging om zijn spoor te volgen was aanvankelijk niets te bespeuren. Alb. Th. stond alleen en bleef nog lang alleen staan.

Het komt mij voor, dat daarin zijn voornaamste aanspraak ligt op de vereering van dit geslacht en van die later zullen komen.

Toen hij het woord pionier koos om hem te karakterizeeren, toonde de heer Poelhekke zich hiervan bewust. Het is ook niet zonder belang voor zijn lezers, dat hun in een uitvoerige en heldere analyse de poëtische verdiensten worden aangewezen, die in de eerstelingen van den dichter kunnen opgemerkt worden. Evenwel hebben zij meer historische dan letterkundige waarde. Niet alleen, dat in vervolg van tijd katholieke dichters zijn opgestaan, die hun gehoor met forscher en welluidender zangen hebben verrukt dan de eerstelingen van Alb. Th. waren, maar zijn beste voortbrengselen in proza en poëzie, de *Vondelportretten* en anderen, behooren tot een latere periode. Om den pionier ten volle te kunnen waardeeren, zijn bespiegelingen over het gehalte en den vorm zijner gedichten ontoereikend; men moet hem leeren kennen in zijn wilskracht, zijn onversaagdheid, zijn onwrikbare volharding.

Maar om ons die te schilderen, ontbrak den heer Poelhekke het materiaal. Geen *Mémoires* bestaan er uit zijn pioniersjaren, die in bijzonderheden aantoonen wat hij toen was. Men moet het opmaken uit wat hij later is geworden, en dankbaar zijn voor de enkele mededeelingen, die ons daarover zijn toegekomen. En door dit gebrek aan gegevens levert, geheel buiten de schuld van den schrijver, de monografie van den heer Poelhekke niet wat de titel belooft. Zonderling, het eenige uit Alb. Th.'s levensomstandigheden, waaraan zij herinnert, is te veel. Ten minste op de plaats, waar het voorkomt. Het moet ieder lezer kwetsen, dat te midden eener reeks volzinnen in plechtigen stijl, Alb. Th. aangeduid wordt als „de koopman in zuurkool

en snijboonen". Dit brengt op pijnlijke wijs de ongelukkige uitdrukking in herinnering van den feestredenaar, die vele jaren geleden, tot verbazing en verontwaardiging aller toehoorders, Vondel, bij de onthulling van zijn standbeeld „den genialen kousenkooper" noemde.

Overigens, die ontijdige verwijzing naar den victualiewinkel in de Stilsteege, en eenmaal het gebruik van het afgrijselijke wanwoord „onderhavig", is alles, wat mij gehinderd heeft in den vorm van eene studie, waar van het begin tot het einde voortreffelijke stijl, zorgvuldige taal en goede smaak regel zijn.

We leven in een tijdvak, dat de gevolgen toont van Alb. Th.'s kloek optrekken als pionier. Er ontkiemt thans in Nederland een katholieke literatuur, die voor de toekomst veel belooft. Ik heb hierbij niet de geschriften van zuiver wetenschappelijken en devoten aard op het oog — want dezulken waren er reeds vóór Alb. Th. — maar de werken van katholieke schrijvers, die zich bewegen en velerlei lezers vinden op het terrein, dat vroeger alleen of nagenoeg alleen door niet-katholieken werd bezet. Sommigen door geheel oorspronkelijken arbeid, en anderen door hun taalkennis en vaardigheid met de pen om de meesterstukken van buitenlandsche Katholieken bij het nederlandsch publiek bekend te maken. Opmerkelijk is, dat zelfs een niet-katholiek schrijver zich bij de laatsten heeft aangesloten, door bij een eveneens niet-katholiek uitgever de uitmuntende vertaling van Coloma's *Pequeñeces* te laten verschijnen, waarover ik, eenigen tijd geleden, de lezers van dit tijdschrift mocht onderhouden. Een steviger bewijs, dat nu de weg gebaad is, en van de vooroordeelen, die hem vroeger versperden, velen zijn opgeruimd en anderen van zelve zullen invallen, kan niet worden verlangd. Wij mogen ons daarover verheugen. Pioniers hebben wij niet meer noodig. Ja, de vraag doet zich voor, of er geen behoefte begint te komen aan even wakkere

lieden, die op het gebied der letteren juist het omgekeerde te verrichten zouden hebben van wat de pionier ondernam. Want er is reeds gevaar voor gedrang op den weg, dien hij geëffend heeft.

Dat het leger daarop voortschrijdt met geestdrift, zelfs nu en dan met onstuimigheid, ligt in den aard der omstandigheden. Gewenscht ware hierbij echter wat meer orde en bij sommige rekruten wat minder overmoed. Maar vooral, dat de treinsoldaten bij de achterhoede bleven, in plaats van naar het front te rukken. Dit is nog wel niet in het algemeen het geval; maar er komt toch een beweging in hun gelederen, die bezorgdheid kon baren, als zij niet, naar te hopen valt, van voorbijgaanden aard zou blijken.

Dit zal echter dan alleen zoo wezen, wanneer ze niet wordt aangemoedigd. Vroeger kon het er nog meê door, al is het ook altoos bedenkelijk geweest, om wegens de goede strekking van een werk of de loffelijke bedoeling van een schrijver, zijn gebreken te verzwijgen. Nu niet meer. Het is te kort doen aan ware verdienste, het is der katholieke literatuur een getuigschrift uitreiken van minderheid, wanneer men ballast, zoodra die onder de kruisvlag vaart, gaat aanprijzen als kostelijke koopmanschap. Bij de berispelijke hoedanigheden, die zulk bedrijf altoos eigen zijn geweest, komt nu nog zijn volkomen overbodigheid. Men kan zeggen zijn schadelijkheid. Het is het bederf der markt, wanneer de krans, omdat de goede wijn hem niet behoeft, wordt toegewezen aan den slechten.

Onlangs kreeg ik de vertaling in handen van een duitsch werk, waarop mijn aandacht viel, omdat het versierd was met een „woord vooraf” van den heer J. C. Alberdingk Thijm S. J., oudste zoon van den pionier. Het droeg den schilderachtigen titel van *Wolken en Zonneschijn*. Dat „woord vooraf” maakte mij nieuwsgierig naar den inhoud.

Lezen — wordt ons daar gezegd — is verkeerren met de edelsten van ons geslacht. Wel te verstaan, als wat wij lezen geschreven werd door iemand, tot die edelsten behoorend. Zoo

niet, dan wordt lezen iets anders. Als de schrijver ongezone denkbelden heeft, als hij het slechte, dwaze of beuzelachtige in behagelijke vormen kleedt, daalt men als mensch door den omgang met hem. Houden wij ons dus aan de edelsten. Hun komt hooge eere toe, want zij verdienen een plaats bij de vruchtbaarste weldoeners van het menschdom. Tot deze weldoeners behoort J. Spillmann S. J., schrijver onder meer van genoemde *Wolken en Zonneschijn*, zijnde een bundel novellen, geheeten *Lady Nithsdale*, *Grootvader en Kleinzoon*, *Een jonge Martelaar*, en *Een droevige Kerstnacht*, die boeiend, beurtelings diep ernstig en luimig zijn, op de aangenaamste wijs uitmuntende beginselen prediken en strekken tot steun van ons geloof, opwekking onzer hoop en voeding eener reinigende, verheffende liefde. — Ziedaar, in het kort, den inhoud van het „woord vooraf”.

Men beseft dat dit mij graag maakte. Ik mocht nu iets verwachten, dat misschien Coloma's novellen wel niet evenaren, maar er toch op gelijken zou. Want op plechtigen toon werd in het „woord vooraf” ook gezegd, dat de goede geest, die een schrijver bezielt, zich moet openbaren in een vorm zijner waardig, een vorm, waardoor de majesteit en beminlijkheid der schoonheid ons tegenstraalt als de hemelsche glans van wat onveranderlijk, wat christelijk waar en goed is. Met lust begon ik aan het eerste verhaal, dat als opschrift den naam draagt van een beroemde schotsche edelvrouw. Wanneer ik nu de lezers van *De Katholiek* nader met een: „Mag ik de eer hebben U Lady Nithsdale voor te stellen”, doe ik dit niet in de gedachte, dat zij hun geheel onbekend zal wezen, maar alleen uit vrees, dat zij hun als vreemd zal voorkomen in de duitsche opschik uit Spillmann's schraal voorziene garderobe.

De bedoelde Lady is de edelaardige gemalin van Lord William Nithsdale, die door haar kloek bedrijf in vrouwekleedij uit den Tower kon ontvluchten, waar hij den dood op het schavot afwachtte, toen hij daartoe veroordeeld was wegens zijn deel-

neming aan den opstand der Jacobieten tegen den engelschen koning Joris I. Haar heldenmoedige en alles overwinnende liefde en trouw ontroeren ieder, wien haar lotgevallen ter kennis komen, al ware het slechts door een relaas in kroniekstijl. Maar nog om een andere reden zijn haar lotgevallen opmerkelijk. En wel, en in de hoogste mate, als historische kurioziteit. Ze leveren toch eene feitelijke wederlegging van de zoo goed als algemeen aangenomen stelling, dat de geschiedenis zich nooit herhaalt. Met andere woorden, dat een gebeurtenis uit een gegeven tijdvak in eenig later, of nooit meer voorkomt, of alleen met zulke afwijkende omstandigheden, dat hierdoor de gelijkenis tusschen de eene en de andere wordt opgeheven. Niet aldus met de geschiedenis van Lord en Lady Nithsdale. Ruim een eeuw later is die nog eens beleefd, en wel in Frankrijk onder Lodewijk XVIII, door den Graaf en de Gravin de Lavalette. Leest men de lotgevallen van beide huwelijksparen, dan vindt men, wat de epizode der gevangenis en der ontsnapping betreft, geen ander verschil dan de namen.

Wie het ontkomen van het eerste heeft verhaald en dat van het tweede daarop wil laten volgen, heeft alleen Antoine, Emilie, de Conciergerie, Lodewijk XVIII en de Bonapartisten te schrijven, in plaats van William, Winifrede, de Tower, Joris I en de Jacobieten, en hij is er. Zoo kloppen alle groote en kleine bijzonderheden.

Voor den novellenschrijver, die met historischen achtergrond een treffend tafereel wil schilderen van koene liefde en trouw tot in den dood, is het dus om het even of hij de schotsche dan wel de fransche echtelingen als *Urbilder* gebruikt. Wel te verstaan, voor het hoofdmoment van zijn verhaal. Want voor het overige is er onderscheid. Den schotschen edelman trof het doodvonnis wegens hoog-verraad, omdat hij aan het hoofd zijner krijgslieden tegen het koninklijke leger had gestreden; den franschen, omdat hij als postmeester, na Napoleon's terugkeer uit Elba, den marsch des Keizers naar Parijs in de hand had gewerkt.

Spillmann hield zich aan de Schotten, waarschijnlijk omdat een ridder, die met het zwaard in de hand zijn vijanden tegemoet trekt op het slagveld, een poëtischer indruk maakt dan een postmeester, die zijn partij dient door de exemplaren van het staatsblad achter te houden op zijn kantoor.

Deze keus is echter het eenige teeken van zin voor het dichtelijke, dat men in zijn verhaal aantreft.

De „uitmuntende beginselen”, „het geloof, de hoop en de liefde” vindt men er, maar „de majesteit en beminnelijkheid der schoonheid” met en benevens haar „hemelsche glans” blijven zoek. En in haar plaats vertoont zich op schrikkelijk duidelijke wijze de onmacht van den verhaler, om aan zijn verheven gevoelens den vorm te geven, die er den lezer deelgenoot van maakt.

Niet alleen dat hij hem koud laat, maar onder zijn handen krimpt het groote in, en wordt het edele bespottelijk.

Ik weet niet of de vroegere werken van den heer Spillmann ook novellen zijn. Evenmin of die slaagden. Het zou niet geheel onmogelijk wezen, want op enkele plaatsen van deze verhalen, met name, waar hij natuurtooneelen schildert, toont hij een niet alledaagsche bedrevenheid in het voeren der pen. In *Lady Nithsdale* komt echter niets zoo helder uit als de hem van natuurswege toebedeelde roeping om geen novellen te schrijven. Men gevoelt, welke ruimte de geschiedenis hier aan de fictie laat, om zonder de wezenlijkheid ergens te deeren, haar in licht en kleuren te doen blinken, doch van zulke fictie is bij Spillmann niets hoegenaamd aanwezig. En gaf hij ons de historische beelden dan nog maar te zien in sobere lijnen, zonder kleur of lichtglans, zonder poging om ze te versieren! Maar ach, hoe zijn zij verbleekt, hoe zijn zij onder zijn behandeling verminderd! Daar ziet men den Lord, onder de verkleeding, terwijl de vertraging van een enkele minuut de list kan doen mislukken en den dood binnenroepen, tegenspartelen op een manier, die plotseling het treurspel in een klucht verandert. Hij vreest, bij eventueele

stuiting der poging tot ontvluchting, uitgelachen te zullen worden, wanneer hij een japon aan heeft! Zeer mogelijk inderdaad. Maar aan zulke mogelijkheden te herinneren op het oogenblik, dat onder de schaduw van het doodsgevaar, de lezer in de hoogste spanning moet verkeeren, toont hoe diep de schrijver beneden zijn onderwerp staat. In plaats van bij den lezer angst gaande te houden, laat hij hem in een lach schieten! En al de welsprekendheid van Lady Nithsdale, al de tranen, al de klachten, waarmede zij het gemoedsbezwaar van haar gemaal te lijf gaat, zijn te nauwnood voldoende om dien lach te doen bedaren.

En dan de kinderachtige wijze, waarop getracht wordt moeilijkheden op te lossen! Mevrouw de Lavalette liet zich op den dag, dat zij haar echtgenoot uit de gevangenis bevrijdde, vergezellen door de gouvernante van haar dochttertje. Lady Nithsdale door een londensche herbergierster. Zoodra de schrijver gaat inzien, dat deze vrouw voor zijn opzet van het avontuur te veel is geworden — nu zij haar bovenkleed, waarin de Lord moet ontsnappen, heeft afgegeven — verzint hij een openstaande deur om haar te doen verdwijnen. Winifrede (in den duitschen tekst Winfrida geworden) zegt tot haar: „Mrs Mils, indien gij er de voorkeur aan geeft nu te vertrekken — het zij zoo; dan moet gij echter pogen onbemerkt weg te komen, en wel door de zijpoort van den Cradle Tower: ik meen bemerkt te hebben, dat men toevallig vergeten heeft den uitgang te sluiten”.

Kan het onnoozeler!

Als de bewakers van den Tower zoo achteloos waren, dat zij zelfs nu en dan vergaten de poorten dicht te doen, wordt de vermomming van Nithsdale en de heldenmoed van Winifrede louter overtollige omslag, en daarom, in plaats van aandoenlijk, komisch.

Den schrijver overkomt het trouwens nog al eens, dat hij tragische toestanden willende afbeelden in het boertige valt, zonder dat hij het gewaar wordt. Onder anderen waar hij beschrijft hoe Winifrede, alvorens het ontvluchtingsplan te beramen, tot

Joris I gaat om genade te vragen voor den gevangene. Het valt echter niet gemakkelijk om tot een koning door te dringen, zooals ook Winifrede's dubbelgangster, de Gravin de Lavalette, in dezelfde omstandigheden heeft ondervonden. De bijstand van niemand minder dan de Maarschalk Marmont, die het vertrouwen der Bourbons genoot — zeer tot hun nadeel, zooals in later jaren is gebleken — en bij Lodewijk XVIII in hooge gunst stond, was noodig om haar de gelegenheid te verschaffen den vorst te naderen. En hiertoe was nog list en overrompeling onontbeerlijk. Tegen het consigne in, deed de Maarschalk zijn beschermlinge post vatten bij den ingang der hofkapel, wáár de Koning de H. Mis bijwoonde, en bleef aan haar zijde.

Toen Lodewijk naar buiten kwam, viel zij hem te voet en bood hem haar smeekschrift aan, luidkeels om genade roepend. Hij was verrast, maar liet zich niet van zijn stuk brengen. „Mevrouw”, zeide hij, „ik neem deel in uw rechtmatige droefheid; mij zijn echter plichten opgelegd, waarvan ik mij niet mag ontslaan”. En na dit antwoord ging hij verder.

Koud en hard klinkt die toespraak tot een edelaardige vrouw in doodsangst, maar in strijd met de koninklijke waardigheid is zij niet.

Geheel anders is de houding, die volgens Spillmann door Joris I werd aangenomen. Het is waar, die Koning was ruw, en zijn manieren waren niet zoo voornaam als die van Lodewijk XVIII. Maar geheel zonder etikette en met verwaarloozing van alle decorum ging het toch aan zijn hof niet toe. Overigens, wie de ontmoeting tusschen hem en Lady Nithsdale beschrijft, behoort daar het indrukwekkende niet van weg te nemen door een allerplatste schildering der omstandigheden. De luister van den straalkrans der heldin neemt niet toe door van den verbolgen vorst tegenover haar een woesteling te maken.

Het middel, om haar in aanraking met den Koning te brengen, is weder even eenvoudig als dat, waardoor de londensche herbergierster uit de gevangenis wegkomt. De vriendin, die Lady Nithsdale

vergezelt, was bekend met een officier der lijfwacht, en meer is niet noodig om de dames in het paleis toegang te geven tot een galerij, waar de Koning langs moet gaan.

Nu zou de lezer zich mogen voorbereiden op een aangrijpend tooneel tusschen de van droefheid en angst vervulde gade en den meêdoogenloozen monarch. Ongetwijfeld, als een verhaler aan het woord is, die zijn kunst verstaat. Den lezer zij overgelaten te beoordeelen, of dit hier het geval is. Ik schrijf tot dit einde de volgende regels af uit het verhaal:

Ten leste vlogen de wijde vleugeldeuren open, de wachten presenteerden het geweer, en omstuwd van hofdames en heeren trad de Koning binnen. Met een ruk sloeg de gravin het voorhangsel, waarachter zij schulde, weg, trad eenige schreden voorwaarts en wierp zich neder voor de voeten van den monarch; sidderend volgde lady Nair haar voorbeeld. De koning liet de hand los der hertogin van Darlington, met welke hij schertste, wendde zich norsch tot de neergeknielden vrouwen en vroeg op bitsen toon:

„Wat moet dat nu weer beteekenen? Laat men mij dan geen oogenblik met rust? Wie zijt gij?”

„Majesteit, ootmoedig knielen hier voor u neder lady Nair en gravin Nithsdale”, antwoorde Winfrida hem in 't Fransch, dewijl hij haar ook in die taal had aangesproken.

„Welk eene onbeschaamdheid!” barstte nu de vertoornde monarch los. „Officier, wie had de stoutmoedigheid, deze vrouwen der Schotsche hoogverraders tot mij toe te laten?”

„Majesteit”, gaf lady Nithsdale met edele vrijmoedigheid ten antwoord, „de koningen van Engeland plachten altoos de smeekbeden, ook der armste vrouw, gewillig te aanhooren. Vergeef ons derhalve, dat de liefde van gade en moeder ons den moed gaf, u nader te treden en uw medelijden af te smeeken.”

„Wat, medelijden met verraders? Om hun gelegenheid te schenken, opnieuw onraad te stoken ter wille van dien lompen Stuart? Nooit, zeg ik u, — nooit! Boeten zullen zij den opstand met hun hoofd, en vooral de dolle papist, Nithsdale, zal mijne gerechtigheid niet ontsnappen. Ik zal eens toonen wie ik ben, en die stugge Schotten onder de zweep brengen”.

Winifrede hem bij zijn kleed grijpende, ging voort met smeeken, ontroerde daardoor de hovelingen „heftiglijk”, en werd door den Koning meêgetrokken tot de deur, die hij „met een hevigen smak” dichtwierp, nadat „een paar wachters” de handen der smeekelinge hadden losgerukt.

Wanneer eens iemand op het smakeloos denkbeeld komen mocht om de geschiedenis van de schotsche echtelingen te parodieeren, zou hij iets anders te doen hebben als Spillmann's het verhaal na te schrijven, dat tracht hen te verheerlijken?

Na dit gelezen te hebben, had ik van de novellen genoeg. Het is waar, een schrijver kan in het eene stuk gelukkiger zijn dan in het andere, en hoe dikwijls vloeien uit dezelfde pen opstellen van ongelijke waarde! Maar al zou de pen, die het leven van Lady Nithsdale verschreef, een dragelijker novelle op het papier kunnen brengen, zij zou toch nooit letterkundig gehalte hebben.

Onlangs deze overweging en uit vrees van te vooroordeelen in plaats van te oordeelen, besloot ik van de overige novellen, *pour acquit de conscience*, er nog een te lezen. Ik koos de kortste: *Een jonge Martelaar*.

Zij behelst de akelige geschiedenis van een joodschen jongeling, die christen willende worden, in plaats van het doopsel des waters, het doopsel des bloeds ontvangt door de hand van zijn vader en zijn oom, welke hem, omdat hij zijn voornemen niet wil opgeven, binnen'skamers geeselen en kruisigen. De schrijver legt dit ontzettend verhaal in den mond van een „eenvoudigen monnik uit de orde der Capucijnen”, welke eenvoudige monnik precies denzelfden stijl en denzelfden verhaaltrant heeft als hij zelf, en wien het daarom ten volle gelukt om voorvallen die, verdict of onverdict, geschikt zijn om den lezer het bloed in de aderen te doen koken, zóó te vertellen, dat hij er koud bij blijft als een steen. Dit ligt ook daaraan, dat meergemelde monnik niet zoozeer eenvoudig als wel onnoozel is. Veronder-

steld dat de afschuwelijke misdaad, waarvan hij gewag maakt, inderdaad plaats heeft gehad, dan toch niet in de omstandigheden en met de bijzonderheden van zijn verhaal. Zóó voorgesteld is ze vlakweg onmogelijk, en daardoor maakt de verhaler den kluchtigen indruk van iemand, die iets, wat als bakersprookje te zijner kennis werd gebracht, voor echte munt zou opnemen en als historie weêrgeven.

De twee andere novellen liet ik ongelezen. *Een jonge Martelaar* heeft den dunk, dien ik door *Lady Nithsdale* van den schrijver ontving, zoo volkomen bevestigd, dat geen verdere proeven op de som vereischt werden.

Een paar woorden nog over de vertaling.

Het „woord vooraf” roemt de begaafde pen van den jeugdigen vriend, die daarmede de katholieke letterkunde wil „verrijken”. Ik acht het qualificatief „begaafd” hier niet misplaatst, en zou menige periode uit de beide novellen kunnen aanhalen, om te toonen dat het verdiend is. Hieruit zou blijken, dat de eigenaar der begaafde pen het in zijn hand heeft later vertalingen te leveren, die letterkundige waarde hebben. Daaraan moet echter taalstudie voorafgaan. Vooralsnog is hij zoo min de taal, waaruit als die, waarin hij vertaalt, meester.

Die duitse woorden bijvoorbeeld, welke onze taal ook heeft, maar in een andere beteekenis, neemt hij onvertaald over. Zoo laat hij onder anderen het duitse *mild* (zacht of liefelijk) in het Nederlandsch „mild” blijven. Dit heeft ten gevolge, dat Winifrede verschijnt met „milde” wezenstrekken, dat wij een (gezellige) *gemüthlicher* Duitscher leeren kennen als „gemoedelijk”, dat geen vroolijke, maar „lustige” vuren de vertrekkenden verwarmen, dat de morgen niet aanbreekt maar „grauuw”, dat de pretendent door de schotsche Jacobieten wordt gehuldigd als de telg der „naamhaftige” Stuarts, en dat boven een winkeldeur niet een uithangbord maar een „schild” te zien is. Meermalen komen zinswendingen voor, die de lezer in het Duitsch moet terug ver-

talen, als hij begrijpen wil wat de tekst bedoelt. Daar, onder meer, waar een bode spreekt op „zich zelf bezittenden” toon; een Gravin zich gereedmaakt voor haar reis naar Londen met „ongehoorde” kalmte; van twee dames, die wegschuiten achter een gordijn, bericht wordt, dat ze „zich opstellen in een vensternis”; de Tower een „zwaarlijvig” gebouw wordt genoemd; de stad Rijssel als „Lille” aangeduid wordt; het doopsel van den jongen Israëliet wordt uitgesteld, „gemerkt des knapen jeugd”; iemand zich „des armen bekreunt”; een pater zich „vrijelijker” dan een ander in het Latijn uitdrukt enz. enz.

Ongetwijfeld heeft de heer Alb. Th. den arbeid van zijn jeugdigen vriend niet reeds op de drukproeven, maar eerst op de afgedrukte bladen onder de oogen gekregen. Zeer jammer voor den vertaler, die in het eerste geval toch wel den raad zou hebben ontvangen om, door zijn werk te herzien, het genoemden heer mogelijk te maken er met lof en aanmoediging van te gewagen, wat nu het „woord vooraf”, zeer terecht, nalaat.

Het zou me hoogelijk verwonderen, als mijn lezers niet meenden, dat ik hen te lang heb beziggehouden met een bundel novellen zonder kunstwaarde. Ik wil daarom beproeven mij te rechtvaardigen. Voorzeker, om te waarschuwen tegen het opkomen van onkruid op den letterkundigen akker kunnen een paar regels volstaan. Maar hier ging het aan het groeien onder bescherming van een waardig en achtbaar geleerde. En nu werden in plaats van regels, bladzijden noodig om te doen zien, dat het niettemin onkruid was.

Wat mag wel de reden geweest zijn, die den heer Alb. Th. tot zulk een „woord vooraf” bewogen heeft?

Zelfs in den tijd van zijns vaders jeugd, toen in den tuin van een katholiek hovenier ieder plantje te duchten had door de gure temperatuur verstikt te worden, eer het zijn waarde had kunnen toonen, zou een aanbeveling als deze te warm en te ruim zijn geweest. Maar thans, nu zooveel gewassen op den toen nagenoeg

braak liggenden akker welig opschieten, thans ontbreekt haar zelfs een voorwendsel.

Nochtans is de ingenomenheid van den heer Alb. Th. met *Wolken en Zonneschijn* geen raadsel, waarvoor een oplossing niet te vinden zou zijn. Het komt zeer veel voor, dat de edele bedoelingen des scheppers van een of ander letterkundig- of kunstproduct den beschouwer met zooveel kracht in het oog dringen, dat het blind wordt voor het overige. Mij is dit vaak gebleken bij het aanhooren van beoordeelingen over de schilderingen in een of ander museum, en menigeen met mij, naar ik denk. Hoe hoort men dan soms niet een stuk met een verheven onderwerp — de aanbidding der herders bijv. — in levendige bewoordingen als schoon, overschoon prijzen, en een ander, dat dartele of ruwe tafereelen te zien geeft, met verachting leelijk noemen, al staat dit in kunstwaarde hoog boven dat? Worden zulke beoordeelingen in den regel niet gedrukt, zij zijn toch alles behalve zeldzaam. Voor het gemoed van hem, die ze uitspreekt, leggen zij eene getuigenis af ten goede. Het kan geen schoonheid genieten, waaraan het verheven element ontbreekt, en niet gekwetst worden door het gebrekkige van de vormen, waarmee gepoogd werd het edele te verheerlijken.

Wie dit een en ander wel kan, hem valt desniettemin het streven naar objectiviteit in menig geval hard. Maar de troost, die het vervullen van zware plichten verzoet, blijft ook voor hem niet uit. Het bewustzijn namelijk, dat hij een goed en zegenrijk werk verricht. Aldus noem ik het weren van stichtelijke boeken, die geen andere eigenschappen hebben dan hun stichtelijke strekking. Van de markt ermêe! Zelfs met Heiligen-levens van die soort. Tegen Heiligen, die biografen vinden als Mgr. Bougaud, zijn er ook, wier geschiedschrijvers alleen die omstandigheden van hun leven verhalen, waarin het bovenaardsche zich voor elk oog zichtbaar vertoont, al was het niet anders geweest en al kon het niet anders geweest zijn dan een schakeling van zulke momenten.

Aldus maken die geschiedschrijvers van hun helden onware en zelfs onmogelijke figuren. Want daar een Heilige een mensch is, bestaat ook zijn leven voor een goed deel uit oogenblikken, wel niet gewoon, maar toch even gewoon schijnend als die zijn alledaagsche medemenschen beleven. De schrijver, die deze beneden zijn waarneming acht, doet den Heilige ongelijk en levert een eenzijdig, eentonig en daardoor vervelend boek. Dit is helaas het zwak, niet alleen van meer dan een hagiograaf, maar ook van andere opstellers van geschriften met stichtelijken toeleg, waarvan echter de verveling al het stichtelijke opzuigt, met achterlating van weerzin tegen stichting in het algemeen. Het lijdt geen twijfel, of ze beoogen daarmee een goed werk te doen; dit goede huist nochtans alleen in hun meening. Het schrijven van vervelende boeken is een verfoeielijk tijdverdrijf. Ook — ik zou haast durven zeggen: vooral — wanneer hun onderwerp stichtelijk is. Men kan met de pen zijn broeder stichten op velerlei wijzen, door hem te vermanen, door hem te onderwijzen, door hem de schoonheid der deugd te doen bewonderen of hem de booze gevolgen van het kwaad voor te houden, zelfs door hem te vermaken, maar nooit door hem te vervelen. Is de ledigheid het oorkussen des duivels, haar tweelingzuster, de verveling, evenzeer. Ik ken door en door godsdienstige en zedelijke werken, met het loffelijkste oogmerk geschreven, die dit kussen zoo hoog opschudden, dat de gedachte: „hier geschiedt onrecht” volstrekt niet bij mij zou opkomen, als ik hun titels mocht aantreffen op de lijst der verboden boeken.

Amsterdam, Januari 1897.

M. W. VAN DER AA.

OVER SCHENKINGEN EN GIFTEN.

Den 19ⁿ November l.l. promoveerden aan de Universiteit te Amsterdam als Doctor in de Rechtswetenschap twee zoons van Mr. Jac. van den Biesen, de eene op *Stellingen*, de andere op een proefschrift, getiteld: *De gift van hand tot hand, beschouwd in hare voornaamste afwijkingen van het schenkingscontract*, — beiden na een voorbereiding van nog geen vier jaren. Wie de jonge advocaten persoonlijk kent, zal het zeer natuurlijk vinden, dat die laatste omstandigheid hier kan vermeld worden en niemand, die iets weet van 't universitaire leven, ook ten onzent, en belang stelt in onze studenten, inzonderheid de katholieke, zal het euvel duiden, dat zulks ten voorbeeld met een enkel woord gereleveerd werd, alvorens wij de dissertatie gaan bespreken.

Dat proefschrift is, èn om zijn onderwerp, èn om zijn gehalte, van te groot belang, vooral met het oog op de toekomst, om er in een tijdschrift als *De Katholiek* geen melding van te maken. De doctorandus stelt zich nl. de vraag: of godsdienstige gestichten de in art. 1717 B. W. vereischte machtiging des Konings, ook noodig hebben om *giften van hand tot hand* te kunnen aannemen? Voorwaar een heerlijk onderwerp voor een kath. candidaat in de rechten, wanneer hij zich in staat acht, om „lijnrecht in strijd met de rechtspraak van den lateren tijd en de leer van zeer vele groote juristen” (*Inl.* bl. 9) een beslist ontkennend antwoord op die vraag te geven, en zich sterk maakt te bewijzen, dat die giften geen schenkingen zijn in den zin van ons recht, d. i. geen schenkings-contract als waarover ons Burg. Wetb. in den XIⁿ Titel van het IIIe Boek handelt.

Een dankbaar onderwerp ook voor den recensent, omdat het in zich zelf ten hoogste belangstelling wekt en de innerlijke waarde der verhandeling het van zelf doet bespreken con amore!

Doch, vòòr dat de dissertatie ons zal zeggen, wat de gift van hand tot hand is in het Recht, schijnt het niet overbodig eerst de schenking of gift te beschouwen in zich zelve, in haar aard of wezen, in haar natuurrechtelijk bestaan.

Wanneer wij op de vraag: wat eigenlijk schenking of donatie is, het antwoord zoeken, dan klinkt ons nagenoeg eenstemmig tegen, dat schenking een contract, een overeenkomst is. Zoo-wel canonisten en theologanten als civilisten behandelen haar onder de contracten, en, die van den lateren tijd vooral, beschouwen en bepalen ze bijna uitsluitend als dusdanig. Het eerste ligt voor de hand: waar toch zal men deze stof beter plaatsen dan onder de overeenkomsten in 't bijzonder, te meer daar beide Rechten daarin voorgaan? Het laatste is ook niet af te keuren — want de schenking *is* dikwijls een contract — als men maar voor oogen houdt, dat èn antwoord èn bepaling, op den keper beschouwd, niet juist zijn, in zooverre geen van beide opgaat voor *iedere* gift of schenking, en dus ook niet voor gift of schenking *als zoodanig*. Schenking toch is niet noodwendig, niet uiteraard, niet altijd overeenkomst, integendeel, zij is het menigmaal, ja meestal, *niet*! Daar dit beweren menigeen vreemd in de ooren klinken zal en het hier naar mijn bescheiden meening volstrekt niet geldt een woordenstrijd, is het zeker wenschelijk dit punt met een enkel woord nader toe te lichten.

Dat niet elke schenking een overeenkomst is, en dus de schenking uiteraard en in zich zelve zulks *niet* is, laat zich wel het best bewijzen uit de juiste definitie van beide, d. i. van overeenkomst en van schenking.

Overeenkomst is in het algemeen gesproken elke wederzijdsche toestemming omtrent een bepaald punt, met den wil om zich

te verbinden. Dit is de zin van L. 1. ff. § 2 *de Pactis*: „Est pactio duorum pluriumve in idem placitum et consensus”, door ons art. 1349 zeer juist weergegeven als „eene handeling, waarbij een of meer personen zich jegens een of meer andere verbinden”. Zij sluit dus van nature in zich 1°. den wil van minstens eene partij om zich tot iets te verplichten. Zonder zulk een wil kan er wel plan, overeenstemming of zelfs afspraak zijn, maar nooit of nimmer een contract tot stand komen, daar een eigenlijk gezegde overeenkomst sluiten zonder dat ten minste een der twee partijen een verplichting op zich neemt, innerlijke tegenspraak is. Zij sluit bovendien 2°. in zich een wilsverklaring van de andere partij, welke wel niet noodzakelijk een wil moet zijn om een verplichting op zich te nemen, maar toch minstens de aanvaarding van het aanbod moet beteekenen; zonder dit tweede wezensdeel der overeenkomst kan er geen overeenstemming van *twee* willen zijn en derhalve geen contract tot stand komen. In één woord zonder aanbod van de eene zijde, met het oogmerk een verbintenis op zich te nemen, en aanvaarding van dat aanbod aan de andere zijde, kan er onmogelijk sprake zijn van wat Mr. H. v. d. Biesen noemt: „een obligatoire conventie, wier doel is een verbintenis te doen ontstaan, en wier rechtsgevolg is, verbintenis van een of van beide de partijen” (bl. 12).

Vindt men nu die wezensdeelen terug in iedere schenking? Klaarblijkelijk niet — in geenen deele! Schenking toch in 't algemeen genomen is, volgens de bepaling van datzelfde bij uitstek wijsgeerig Jus Romanum, een geheel onverplichte vrijgevigheid jegens een ander, een zonder eenige verplichting vrijwillig afstaan van iets ten bate van een ander, een uit loutere welwillendheid verrijken van een ander ten eigen nadeele, m. a. w. eene „*liberalitas nullo jure cogente in alterum collata*”. Gij geeft b.v. aan uw vriend een gouden horloge ten geschenke, of betaalt voor hem een schuld, of scheldt hem kwijt wat hij u zelve

schuldig is, of verwerpt een erfenis u met hem toegevallen, of gaat in een levensverzekering voor zooveel duizend gulden, bij uw dood aan hem uit te keeren, en doet dit een of ander uit zuivere vrijgevigheid, zonder daartoe ook maar eenigszins jegens hem gehouden te zijn; dan zijt gij daardoor en in zooverre schenker, en is hij uw begiftigde. Iets uit loutere welwillendheid afstaan van het zijne, een ander geheel onverplicht verrijken met eigen verarming, om zoo te zeggen, ziedaar wat noodig ja, maar ook voldoende is, om wezenlijk schenking te hebben in algemeenen, doch eigenlijken zin, volgens het tot klassieken rechtsregel geworden woord van Papinianus: „Donari videtur, quod nullo jure cogente conceditur” L. 29 ff. *de Donat.*, L. 82. *de div. Reg. Jur.*

Of gij bij die handeling al dan niet den wil hadt een verplichting op u te nemen, doet er niets toe; het is genoeg, dat gij uw vriend daardoor goed hebt willen doen, zonder daartoe in het minste, ook maar zedelijkerwijze, verplicht te zijn. Uw gift was dan wel geen overeenkomst, geen schenkingscontract, maar toch, van natuurrechtelijk standpunt uit beschouwd, wel degelijk een ware en onberispelijke donatie.

Vervolgens ontbreekt ook dikwijls bij de gift of schenking het andere wezensdeel der overeenkomst, nl. de wilsverklaring van de andere partij, in deze den begiftigde. Wel kan, in 't algemeen gesproken, de schenkings-akt geen uitwerking hebben en een schenking niet tot stand komen, indien de begiftigde het aangeboden niet wil aannemen, volgens het bekende woord van Ulpiaan in L. 19 *Dig. de Donat.*: „Non potest liberalitas nolenti adquiri”; wel kan de schenker en zijn erfgenaam doorgaans zijn aanbod terugtrekken, zoolang het nog niet aangenomen is door den begiftigde: doch daarmee is nog niet gezegd, dat de aanneming alleszins gevorderd is voor de geldigheid der schenking, dat zij een wezenlijk vereischte is voor de donatie, gelijk zij dat wel is voor iedere overeenkomst en dus ook voor een schenkings-contract.

Die wilsverklaring van den begiftigde behoort dus hoogstens tot de volmaaktheid en de vastheid van de schenking. En zelfs dit niet altijd, doch alleen, zooals gezegd, „in 't algemeen gesproken”, „doorgaans”, „hoogstens”: want men kan zeer goed een alleszins geldige, volmaakte en onvernietigbare schenking hebben en dus zeker denken, die zonder die aanneming ontstaan is en stand houdt, ja zelfs in haar vastheid blijft voortbestaan, hoe zich de begiftigde er tegen verzetten moge. Wel het meest doorslaand bewijs voor de bewering, dat die tweede wilsverklaring, de aanvaarding, geenszins tot het wezen der donatie behoort!

Stel b.v. dat ik, *animo donandi*, uit zuivere vrijgevigheid, een schuld betaal voor een ander, die er niets van weet en, wist hij het, het niet zou willen, omdat hij geen verplichting hebben wil aan mij. Is dan misschien mijn betaling, uit zuivere welwillendheid jegens hem voor hem gedaan, in zich zelf geen ware schenking? Ongetwijfeld, niettegenstaande er geen zweem van overeenkomst te speuren valt: het is een handeling, waarvan loutere vrijgevigheid oorzaak is, een ware schenking dus zonder eenige medewerking van den begiftigde tot stand gekomen niet alleen, maar ook onafhankelijk van zijn wil, meer nog — *tegen* zijn wil in standhoudend, hoe hij zelf, of wie ook, er aan torne. Immers, onderstel eens, dat hij er volstrekt niet mee gediend is en bij mij komt om het bedrag terug te geven, en dat ik eindelijk uit wrevel 't geld aanneem tot zijn innige voldoening. Is daarmede, meent ge, mijne schenking ongedaan gemaakt? In het minste niet! Eenmaal haar beslag gekregen hebbende, blijft zij in haar volheid staan, wat er ook gebeuren moge. Door zijn aanbod en mijn aanneming ontstaat een nieuwe schenking, van de eerste slechts in zoover verschillend, dat zij niet zonder medewerking des begiftigden tot stand gekomen en dus een schenkingscontract is. De eerste schenking is ongedeerd gebleven — gelijk ieder feit blijft — trots zijn onwil, trots den mijnen. Want kreeg ik van die betaling voor een ander spijt, de bevrijde schuldenaar, mits kennis dragende van 't oogmerk, waarmee de be-

taling geschied was, behoefde mij des gevraagd niets terug te geven en kon voor zich gerust het „eens gegeven, blijft gegeven” inroepen. Dit werd dan ook als natuurlijk erkend in het Rom. Recht, zooals blijkt uit de Pandecten, waar Julianus' uitspraak als L. 14 *de Don.* is overgenomen: dat nl. hij, die uit zuivere vrijgevigheid eens anders akker bezaaid heeft, (als hij er later spijt van krijgen mocht), voor de onkosten niets mag terughouden, omdat de bevoordeelde door het feit zelf de zaak heeft verkregen: „Qui alienum fundum donationis causa excolit, nullam retentionem propter impensas faciet, quia domini res ab eo injectas continuo efficit”.

Zoo waar en tastbaar is het, dat de twee begrippen van schenking en van overeenkomst uiteraard niet samenvallen; dat bijgevolg de schenking, in zich zelve beschouwd, geen contract is, en dus zeer goed ontstaan en geldig zijn kan, zonder wil om zich te verplichten en zonder wil om haar aan te nemen. En wanneer men meenen mocht, dat de schenking slechts bij uitzondering geen contract is en daarom boven niet gezegd kon worden, dat zij 't meestal niet is, dan denke men slechts aan aalmoezen, cadeautjes, bijdragen aan collecten enz., die in den waren zin van het woord schenking zijn en zeker wel de meest voorkomende schenkingsakten, hoewel ze doorgaans hoegenaamd geen schenkingscontract, geen overeenkomst zijn.

Welke gevolgen deze waarheid hebben kan pro foro conscientiae, heeft hier niet uiteengezet te worden. Voorloopig zij het voldoende de aandacht gevestigd te hebben op dit m. i. zeer gewichtig punt, hetwelk maar al te dikwijls over 't hoofd gezien wordt daar, waar men het voor de zielzorg kon en moest benuttigen.

Zien wij nu wat de gift of schenking is onder positief-rechtelijk opzicht, van het standpunt uit, waarop Mr. H. van den Bieseau zich plaatste. Vooraf zij met innige voldoening gezegd, dat hij het althans in hoofdzaak met het bovenstaande eens is en

zeker ten volle instemt met de stelling, dat niet iedere schenking een contract is. Hoe toch kon hij anders schrijven: „Evenmin als elke onrechtmatige benadeeling van een ander diefstal is, is elke rechtmatige bevoordeeling van een ander een schenkingscontract” (bl. 14)? Hoe kon hij het ongerijmd noemen te beweren, dat het geven van een aalmoes een contract is onder ons Recht (bl. 33), indien hij niet van meening was en als overduidelijk veronderstelde, dat in 't wezen van donatie het contract-zijn niet ligt opgesloten? Hoe kon hij willen bewijzen, dat ten onzent geen enkele *gift van hand tot hand* contract is, indien dit, naar zijn meening, in de eerste plaats niet gold voor de schenking in zich zelve? Dan toch waren ook die giften -- als zijnde schenking in den vollen zin van 't woord -- wezenlijk en dus noodzakelijk en overal, ook in het Burgerlijke Recht, contracten, onafhankelijk van de wet, die aan het wezen der dingen niets kan veranderen, d. i. niet het contract-zijn weg kan nemen waar het is van nature. Zij kan enkel door nadere bepaling van 't natuurrecht het contract-zijn aan de schenking geven, evenals de partijen zelve dat kunnen en dikwijls doen in de feitelijke gift of schenking.

Dit nu heeft de wetgever gedaan sinds Justinianus zijne L. 35 *Codicis* uitvaardigde en daardoor de schenking tot pactum legitimum, tot afzonderlijken rechtstitel met eigen aard en vorm maakte en daaraan de zoogenaamde *condictio ex lege* toekende. Diensvolgens heet het in Inst. III, C.VII *de Donat.* „Est et aliud genus acquisitionis donatio... Quae [sc. donationes inter vivos] si fuerint perfectae, temere revocari non possunt. Perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestaverit: et ad *exemplum venditionis* nostra constitutio [sc. 35 *Cod.*] eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut, etsi non tradantur, habeant plenissimum atque perfectum robur et traditionis necessitas *ineumbat* donatori”. Sinds dien tijd was de schenking een overeenkomst, wat zij nog

is en wel blijven zal in beide Rechten, en kwam men er van zelf toe om haar voortaan te beschouwen als overeenkomst uiteraard, als bijgevolg òf geldig qua contract, òf zonder eenige waarde.

Hiermee nu stemt Mr. H. v. d. Biesen, voor zoover ons vaderlandsche Recht aangaat, volstrekt niet in. Volgens hem bestaat ten onzent naast de schenking, die naar luid van art. 1703 B. W. is „eene overeenkomst” enz., nog eene andere, nl. de *gift van hand tot hand*, die, krachtens art. 1724, tot voorwerp heeft „roerende lichamelijke voorwerpen of schuldvorderingen aan toonder”, en die, hoewel, in zich zelve beschouwd, even goed een schenking als de eerste, toch geen schenking is in den zin onzer wet.

Als men ons Burg. Wetb. opslaat en den elfden titel van het derde boek „*Van Schenkingen*” aandachtig naleest, bevindt men, dat daarin die giften driemaal worden vermeld, nl. in art. 1715, 1719 en 1724; meer nog, dat art. 1719 die giften aanduidt als *schenkingen*: „Geene schenking, uitgezonderd *degene*, waarvan bij art. 1724 wordt gehandeld” enz. Dan vindt men 't zeer natuurlijk, dat die giften door de meeste juristen gehouden worden voor schenkingen in den zin der wet, waarop dus de definitie van art. 1703 ten volle toepasselijk is en alle wetsbepalingen van dezen titel slaan, uitgezonderd die, waarvan òf de wet uitdrukkelijk het tegendeel zegt, òf de aard der bepaling die toepasselijkheid buitensluit. Dan verwondert men zich niet in 't minst er over, dat de rechtspraak hier te lande zich in deze gevestigd heeft overeenkomstig den tekst der wet en haar verklaring door de civilisten. Maar dan zal men wel ten volle instemmen met de bewering, dat de Bredasche advokaat een thesis heeft opgezet, die stout mag heeten en niet zoo gemakkelijk te bewijzen valt. Hooren we in hoofdzaak wat hij in het eerste hoofdstuk, uitsluitend aan dit punt gewijd, voor die stelling aanvoert.

Mr. v. d. Biesen bedient zich terecht van de historische methode. Immers, daar ons Wetboek, ook wat schenkingen betreft, grooten-

deels ontleend is aan den Code Civil, kan er geen beter middel van interpretatie zijn dan de geschiedenis van het Fransche Recht, in zoover daarmee het onze, ook omtrent deze stof, nauw verband heeft. Twee artikelen van den Code Civil komen hier te pas, nl. art. 894, waar schenking bepaald wordt als „un acte par lequel le donateur se dépouille actuellement et irrévocablement de la chose donnée en faveur du donataire qui l'accepte”, en art. 931, waarin vastgesteld wordt in welken vorm de schenking moet geschieden, wil ze geldig zijn: „Tous actes portant donation entre vifs seront passés devant notaires dans la forme ordinaire des contrats, et il en restera minute, sous peine de nullité”. Uit die twee artikelen zijn onze twee, 1703 en 1719, bijna letterlijk genomen. Van de gift van hand tot hand (don manuel), waarover ons B. W. in art. 1724 afzonderlijk spreekt, vindt men niets in den Code.

Goed bezien nu, is er in bovengenoemd art. 894 alleen sprake van het schenkings-contract, waarbij de eene zich verbindt om iets af te staan en de andere daarmee instemt. 't Is waar, er staat wel niet meer „un contrat” zooals in 't ontwerp; maar dit zou er nog staan, indien Napoleon het niet had laten wegnemen, als zijnde dit woord alleen op wederzijds-verbindende overeenkomsten van toepassing (!); en „contrat” is overigens de bedoeling van 't artikel nog, zooals blijkt uit de beraadslagingen. Schenkingen dus, die geen contract zijn, zooals kwijtschelding van schuld, verwerping van een erfenis, een verzekering op zijn leven enz. vallen er niet onder — ook handgiften niet, als zijnde (tenzij toevallig), zooals boven gezegd is, geen contract, ook niet volgens de wet, — wat hier te bewijzen valt.

Dat de don manuel niet valt onder dit art. 894 springt vooral in 't licht, als men de historie nagaat van art. 931 en opklimt tot de gewichtige ordonnantie van 1731, uit wier art. 1 en 2 dat artikel genomen is. Daar was bepaald, dat alle schenkingsakten notarieel moesten verleden worden. Het Parlement van Bordeaux trok daaruit de

gevolgtrekking — naar 't schijnt om de ordonnantie hatelijk te maken — dat nu voortaan geen handgift meer geoorloofd en zelfs niet meer geldig zou zijn. Daarop kwam aanstonds de vervaardiger der ordonnantie, de Kanselier d'Aguesseau, met een hoffelijk en waardig schrijven voor den dag, om te verklaren, dat daar van geen don manuel sprake was, als luidende 't artikel niet „alle schenkingen”, doch „alle akten van schenking”. En wanneer men hem hoort zeggen : „Aussi quoique la même question puisse se présenter également dans les différentes provinces du royaume, aucune autre compagnie que la vôtre n'a été touché de cet inconvénient” (L. 290, Tom. IV, p. 361), dan bewondert men den keurigen vorm, waarin het verwijt werd uitgedrukt. Celsus zou ook hier geschreven hebben : „Plus enim quam ridiculum est dubitare.” L. 27 ff. *Qui test. fac.* — Een van beide dus, besluit Mr. v. d. Biesen : „òf de don manuel is onder den Code niet bestaanbaar, òf de Code beschouwt den don manuel niet als contract. Het eerste is volgens de algemeene opinie der schrijvers en rechtbanken niet waar ; er blijft dus niets anders over dan te concludeeren, dat volgens den Code Civil de don manuel geen contract is” (bl. 20). Dit blijkt nog, volgens hem, uit de woorden van Jaubert, den Rapporteur van het Tribunaal, bij de behandeling van 't ontwerp gesproken, dat nl. daar, in art. 931, geen kwestie is van handgiften, als zijnde deze voor geen vorm vatbaar en alleen bestaande uit de levering (met het oogmerk om eigendom over te dragen) en niet vallende onder rechtsbepalingen dan voor zoover betreft inkorting en inbreng, in de gevallen door de Wet bepaald.

Dat de don manuel geen contract is in den zin van art. 894 en dus niet valt onder art. 931, blijkt nog hieruit : dat de eigendom door die gift niet overgaal, zooals door het schenkingscontract, krachtens art. 1138 en 938, maar enkel door de levering ; hieruit ook : dat art. 711 den eigendom verkrijgbaar noemt „par succession, par donation *entre vifs* ou testamentaire et par l'effet des obligations”. Ware toch elke schenking, ook de gift van hand tot

hand, een contract, dan zou de Code zich zeer ongelukkig hebben uitgedrukt en de woorden *entre vifs* hebben weggelaten. In de sententie daarentegen, dat de don manuel, volgens den Code Civil geen contract is, hebben die woorden haar beteekenis niet alleen, maar zijn zij noodzakelijk om als middel van eigendomsovergang, nevens de schenkingscontracten, die schenkingen onder levenden te noemen, die geen contract zijn en bestaan in de enkele levering met het oogmerk om eigendom over te dragen. Onder den Code dus was de don manuel geen *acte*, geen overeenkomst, als waarop art. 894 en 931 betrekking hebben.

„Hiervan zou men reeds — aldus v. d. Biesen — met veel schijn van waarheid kunnen afleiden, dat onder het Nederlandsche B. W. . . . de gift van hand tot hand ook wel geen contract zal zijn. Maar om meer zekerheid te bekomen dient dit toch nader onderzocht te worden” (bl. 25). Vooreerst omdat ons B. W. afzonderlijk van handgiften spreekt, tweedens den eigendom niet laat overgaan door het contract alleen, en vooral „daar tegenwoordig de jurisprudentie ten onzen de gift van hand tot hand als een contract beschouwt” (t. a. p.).

Welke is de geschiedenis van ons art. 1703 in verband met 1724? In het ontwerp van 1820 werd bepaald: „dat in het algemeen donatiën gedaan kunnen worden op allerlei wijzen, waarop overeenkomsten aangegaan worden, en dat onroerende goederen niet anders dan bij schriftelijke akte gedonateerd kunnen worden” (bl. 26). De Tweede Kamer sprak desaanvaande den wensch uit, dat voor schenking en aanneming ervan steeds een *authentieke* akte zou gevorderd worden. De minister vond dat goed — mits zou worden uitgemaakt, wat de wetgever hier verstaat door schenkingen of giften. Hij vroeg daarom een juiste definitie van die schenkingen, voor welke geldigheid een authentieke akte zou vereischt zijn. Toen werd art. 2373 veranderd, zooals het nu luidt in art. 1703. Dit artikel zegt dus, welke schenking alleen bij akte kan geschieden, n.l. die, welke is „een overeenkomst” enz. Waaruit

dus volgt, dat de schenking, die volgens art. 1724 geene akte vereischt, d. i. de gift van hand tot hand, geen schenking is in den zin van art. 1703, en dat bijgevolg in ons Recht twee soorten van schenkingen bestaan: de schenking-overeenkomst en de schenking, die gift van hand tot hand genoemd wordt: gene, onderworpen aan de bepalingen van den elfden titel, deze, daaronder niet vallende.

Hiermee hangt de uitdrukking van art. 1724, dat die giften „van kracht zijn door de enkele overlevering”, innig samen. Ware toch die gift een contract, zooals de schenking van art. 1703, dan ware zij, gelijk die schenking en elke andere tot eigendoms-overdracht strekkende overeenkomst, slechts van kracht als contract te zamen met de levering, of door de levering tengevolge van het contract — niet door de *enkele* levering. De bedoeling van dit artikel was — zooals blijkt uit de redevoering van den „Orateur de la Commission”, Barthelemy, gehouden in de zitting van 16 Febr. 1826 (Noordziek, Dl. I, bl. 242) — die giften bij ons te erkennen zooals zij tot dan toe erkend waren in Frankrijk, d. w. z. als zijnde geen contract, maar enkel eene levering der zaak, met het oogmerk om eigendom over te dragen uit zuivere vrijgevigheid. Dat deze opvatting ten onzent toen en later bestond, wordt door v. d. Biesen bevestigd met beroep op een vonnis van 't Hof van 's Gravenhage (9 Jan. 1824), en een ander van de Rechth. van Amsterdam (22 Juni 1837), welke beslissingen z. i. uitgaan van de overtuiging, dat de gift van hand tot hand geen contract is in den zin onzer wet. — De bezwaren, boven aangegeven, worden hier en daar uit den weg geruimd, uitgenomen de rechtspraak, waarop hij in het IVe hoofdstuk terug moet komen. Ook dit belet hem niet te besluiten — en hij meent daarvoor steun bij Land en Fruin te vinden — dat de gift van hand tot hand bij ons geen contract is en dus geen schenking volgens ons Wetboek.

Het spreekt van zelf, dat de aangevoerde gronden ten bewijze voor de thesis, stuk voor stuk genomen, van verschillend gehalte

zijn, en dat zij zelfs alle te zamen de kwestie niet uitmaken. Want hoe welgeslaagd de poging van den doctorandus ook zij, hoe verre hij m. i. de verwachting overtroffen hebbe, hoe prijzenswaardig, laat ik liever zeggen, hoe benijdenswaardig zijn bewijswaardig, hier en daar kan er nog een vraagteeken tusschen, en wenschte men uiterharte, dat v. d. Biesen hier en daar nog een opwerping meer voorzien hadde, bijv. het boven aangestipte ontleend aan art. 1719, aan de dubbele uitzondering van 1715 en 1724 enz. Dan, dit is geen beletsel om hem onverdeelde lof te geven en te verklaren, dat zijn betoog althans in hoofdzaak mij zeer waarschijnlijk voorkomt en mij in die meening heeft versterkt. Voor de eer van onzen wetgever kan en mag men, naar mijn bescheiden meening, niet aannemen, dat hij de schenking van art. 1703 zóóver zou hebben opgevat, dat *iedere* gift daaronder is begrepen. Men zal toch wel toegeven, dat het ongegrond is te beweren, dat iedere gift van hand tot hand een overeenkomst is, ik zeg niet in zich zelve, maar onder ons Recht; te zeggen, dat b.v. het geven van een aalmoes, het bijdragen aan een collecte, het doen van cadeaux enz. een contract is; — ongegrond dus te beweren, dat onze wetgever zoover heeft willen ingrijpen zonder eenige noodzakelijkheid, zonder eenig nut. Wie toch voelt niet dat ook onze zeden met zulk een wet zouden spotten en de practijk er zich te recht niet aan zou storen?

Men zegge niet, dat natuurlijk *zulke* handgiften niet bedoeld zijn, als zijnde deze zoo veelvuldig en onschuldig, dat geen wetgever, laat staan de onze, het ooit in zijn hoofd zal krijgen om ze met een keurslijf van belemmeringen te willen hinderen. Daarmede toch zijn we niet verder. Zoolang de wetgever geen onderscheid maakt tusschen handgift en handgift, tusschen grootere en kleinere giften, valt of wel iedere, of wel geen enkele handgift onder de Wet. Hier geldt de klassieke uitspraak: „Ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus: waar de wet niet onderscheidt, moeten ook wij geen onderscheid maken.” Bij schen-

kingen die een authentieke akte vereischen, doet het ook niets af, of zij loopen over honderden dan wel over duizenden. En verder zet men zodoende de deur voor allerhande willekeur in de rechtspraak wagenwijd open, zooals schrijver in zijn vierde hoofdstuk te recht aanmerkt omtrent giften aan godsdienstige gestichten. Daarom een van twee: of iedere handgift is volgens ons Recht een overeenkomst, als waarvan in den elfden titel van het IIIe Boek; of geen enkele is het (al is zij het toevallig in zich zelve wel, b.v. die gedaan wordt onder de eene of andere bijbepaling). Uit de ongerijmdheid van het eerste volgt van zelf het tweede, zoolang de wetgever om goede redenen zulks niet limiteert tot handgiften van bepaalde waarde en dat niet duidelijk uitdrukt in de Wet zelve. Zoolang dit niet het geval is ten onzent, ben ik het vrij wel eens met Mr. v. d. Biesen, dat onze wetsbepalingen op schenkingen waarschijnlijk niet van toepassing zijn op de giften van hand tot hand.

En dit met verschillende waarschijnlijkheidsredenen te hebben verdedigd is ongetwijfeld een groote verdienste van deze dissertatie.

Wat die giften van hand tot hand dan wel zijn volgens ons Recht, zet v. d. Biesen uiteen in de twee volgende hoofdstukken van zijn proefschrift. In het eerste definieert hij die schenking als „een eigendoms-overdracht van een roerend lichamelijk goed of van een schuldvordering aan toonder, uit vrijgevigheid door levering voltrokken” (bl. 36). Geen contract dus, maar een levering, natuurlijk met het doel om eigendom over te dragen, zonder daartoe eenigszins verplicht te zijn. Daar de wetgever aldus het voorwerp der handgift beperkt heeft tot schuldvorderingen aan toonder, met uitsluiting van inschulden op naam, kunnen we ons daarmede vereenigen, mits men geen *oogenblikkelijke* en *volle* eigendomsoverdracht vordere. Dan, dat juist vordert de dissertant wel, zooals nu zal blijken. Volgens

hem toch kan de gift van hand tot hand alleen den *vollen eigendom* overdragen en kan hare uitwerking niet door eene bijkomende bepaling gewijzigd worden. Dit tracht hij afzonderlijk te bewijzen.

Met dit IIIe Hoofdstuk zijn we 't volstrekt niet eens! Stellen we duidelijkshalve een enkel voorbeeld voorop: A geeft en levert aan B vijf oostenrijkers met voorbehoud van vruchtgebruik tot aan zijn dood, of op voorwaarde, dat hij jaarlijks 100 gulden uitkeert aan C. Of hij geeft aan een zijner kinderen tweeduizend gulden, met vrijstelling van inbreng, waaraan anders die gift onderworpen zou zijn. Dit nu gaat niet volgens Mr. H. v. d. Biesen.

Bedoelt de dissertant, dat zulk een gift ongeldig is onder ons Recht, gelijk Bressolles beweert met betrekking tot den Code Civil, althans voor giften, die minder inhouden dan den vollen eigendom, zooals de twee eerste voornoemd? Of bedoelt hij, dat die bijbepaling nietig is en voor niet geschreven dient gehouden, gelijk Labbé voor eenige jaren heeft opgezet en Bressolles toegeeft voor giften, die verder gaan dan volle eigendomsoverdracht, zooals de laatstgenoemde? Of wil hij enkel zeggen, dat die beperking den begiftigde niet bindt in rechten bij gebrek aan voldoende bewijzen? In deze laatste onderstelling zijn wij het in zooverre met hem eens voor het geval, dat de bijbepaling werkelijk niet kan bewezen worden. Dan, dit schijnt de bedoeling niet te zijn, gelet althans op den tekst alleen. Integendeel zegt men bij het lezen van dit hoofdstuk, dat de dissertant de gift zelve voor nietig houdt: „dat dus een don manuel, die niet den vollen eigendom overdraagt of wier uitwerking door een bijkomende bepaling gewijzigd is, door ons B. W. niet erkend is; dat b.v. een don manuel, die den eigendom zou geven met vrijstelling van inbreng [ons voorb. 3], met voorbehoud van het vruchtgebruik [voorbeeld. 1] of onder eene voorwaarde [voorbeeld. 2], niet mogelijk is evenmin als de gift van hand tot hand van een vruchtgebruik” (bl. 51). Hij stelt dus zulk een gift gelijk met eene

schenking van vruchtgebruik, welk vruchtgebruik, als zijnde onlichamelijk goed, natuurlijk door geen gift van hand tot hand kan geschonken worden. Daar echter in de voorlaatste alinea van bl. 60 uitdrukkelijk gezegd wordt, dat de vraag, „of, wanneer zulk een schenking geschied is, de geheele gift of enkel de bijkomende bepaling nietig zijn zal”, hoe interessant ook, buiten het onderwerp zijner dissertatie ligt en dus stilzwijgend door hem voorbijgegaan wordt, zullen we hem slechts laten zeggen, dat in ons voorbeeld B niet gehouden is tot nakoming van dat voorbehoud, van dien last, en dat evenmin de andere kinderen van A gehouden zijn tot bewilliging in die vrijstelling van inbreng, verondersteld, dat zij met de gift *onder die bijbepaling* ten volle bekend zijn en dit in rechte voldoende bewezen wordt.

Deze stelling lijkt ons haast een „haute nouveauté” toe, waar we voorloopig nog niet aan willen. En dit niet zoozeer, omdat het ons onbillijk voorkomt, dat door de wet de vrijheid om zijn vrijgevigheid zóó te beperken zou ontnomen worden, zonder voldoende reden; niet ook omdat men zodoende de deur wijd openzet voor allerhande misbruiken, als ondank, onrecht, bedrog en twisten; maar omdat we deze stelling niet in overeenstemming achten met de Nederlandsche Wet, — waarop het hier alleen aankomt.

Natuurlijk heeft Mr. v. d. Biesen, die de gift van hand tot hand, men zou haast zeggen, als een troetelkind bejagent, z. i. dringende redenen om hier eensklaps zoo stiefmoederlijk op te treden!

Voorreest meent hij daartoe te moeten komen op grond der Fransche juristen, zoo vóór als na de Ordonnantie van 1731 en onder de Wetgeving van 1804. Zij toch geven als reden, waarom *die gift*, d. i. de don manuel, is vrijgesteld van den schenkingsvorm, hoofdzakelijk aan, de *volle* eigendomsoverdracht der zaak, de feitelijke en dadelijke uitvoering der schenking door de levering, door welke de bedoeling der partijen volmaakt wordt uitgedrukt; en zij zetten beginselen voorop, uit welke noodzakelijk

volgt, dat zij een don manuel met dergelijke beperking voor ongeldig houden. — Hij meent verder, dat de bezwaren, tegen deze meening ingebracht, voldoende weerlegd zijn of althans kunnen worden en ziet daarom geen reden de geldigheid van zulke gift (of bepaling) te erkennen, hoewel de meeste schrijvers en de meeste vonnissen dat wèl doen, overeenkomstig een arrest van de Cour Suprême de Paris, in zake eener handgift met voorbehoud van vruchtgebruik den 11^{den} Aug. 1880 gewezen: „Rien ne s'oppose à ce que la transmission d'un titre au porteur par don manuel, soit soumise à des charges ou à des conditions”. — Daar nu ten onzent de gift van hand tot hand erkend is, zooals zij gegolden had onder het Fransche Recht, ligt het besluit voor de hand, dat ook onder ons Wetboek die gift met bijkomende bepaling niet mogelijk is (bl. 58). Wel heeft v. d. Biesen bij de Nederlandsche juristen over deze kwestie niets gevonden (t. a. p.); maar als bevestiging schijnt hij een vonnis aan te halen van zeer recenten datum: de Rechtbank van Almelo besliste dd. 3 Juni 1896: „dat het geven van schuldvorderingen aan toonder onder voorbehoud van vruchtgebruik, geen gift van hand tot hand is” (bl. 48).

Dit zijn in 't kort de voornaamste redenen. We kunnen er, helaas! niet zoo lang bij stilstaan, als we zouden wenschen en 't gewicht der kwestie vorderde, en moeten ons dus beperken tot enkele aanmerkingen.

Waaruit, vragen we, blijkt uit onze wetgeving dat zulke giften, of althans de bijkomende bepalingen, nietig zijn? De handgiften zonder meer, *alle* handgiften dus, vereischen geene akte en zijn van kracht door de enkele overlevering. Waar valt van beperking in deze tot giften zonder voorbehoud enz. iets te bespeuren? Schenkingen onder voorbehoud bij akte gedaan zijn geldig, waarom zouden het die schenkingen niet wezen, welke zonder akte van kracht zijn? Dit klemmt te meer, als men vooropstelt, zooals in dit proefschrift gedaan wordt (bl. 60), dat die giften onder geen enkele wetsbepaling omtrent schenking vallen, zelfs mortis causa

geldig zijn. Zeker, zulk een gift zal dikwijls nietig zijn, omdat het gemaakte voorbehoud, de beperking *in casu* strijdt met de wet of de goede zeden, bijv. onherroepelijkheid uitsluit; doch dan is de nietigheid bloot toevallig, d. i. aan *dit*, niet aan *het* voorbehoud *als zoodanig* te wijten. Zoo zal soms de vereischte levering ontbreken en de gift van geener waarde zijn, weer niet om de bijkomende bepaling, doch enkel om het gemis der traditie, die een wezensdeel is der giften van hand tot hand. Dit laatste was de reden, waarom Almeloö zoo besliste: want „in dit geval had de gever de effecten in zijn bezit gehouden” (bl. 48).

Wat aangaat de Fransche wetsverklaarders, — zij zijn vooreerst ver in de minderheid en kunnen overigens met geen grond opkomen tegen een handgift, waarin, gelijk verondersteld wordt, niettegenstaande het voorbehoud (of hoe men de bijkomende bepaling gelieve te noemen) alles aanwezig is, wat zij vorderen voor de geldigheid der handgiften: schenking door levering voltrokken, dadelijke en onherroepelijke afstand van al wat geschonken wordt, al is er eenige beperking bijgevoegd. Immers A is zijn oostenrijkers voor goed kwijt en heeft ook het vruchtgebruik onherroepelijk afgestaan; wel (in voorb. 1) zóó, dat de begiftigde eerst bij des schenkers dood in het genot van dat vruchtgebruik zal treden; of (in voorb. 2) min 100 gulden jaarlijks aan B uit te keeren; maar niettemin „actuellement et irrévocablement” met „dépouillement absolu”, in één woord zóó afgestaan, gelijk d’Aguesseau, Salviat, Bourjon enz. dat vorderen. Alleen zal de schenker den ontrouwen begiftigde veelal niet kunnen dwingen tot nakoming zijner verplichting, daar hij, zooals Troplong zegt, „dessaisi par la tradition effectuée n’aura plus rien à réclamer”, hetzij omdat het bewijs niet voldoende is, hetzij omdat het zelfs niet toegelaten wordt in rechten en dus, volgens art. 2014, ook voor den trouwelooze het bezit als volkomen titel geldt. Wij kunnen daarom niet instemmen noch met Labbé, noch met Bressolles, zelfs niet in verband met den Code.

Hiermee wijzen wij, het spreekt van zelf, deze sententie af voor wat *ons* Wetboek aangaat. Al kan men zonder akte geen vruchtgebruik schenken, wanneer het goed in kwestie onroerend is, zeer zeker kan men vruchtgebruik schenken door de levering van het roerend goed (a. 807) en inzonderheid door afgifte der coupons, waarin het vruchtgebruik als belichaamd is; waarom zou men niet het vruchtgebruik voor zich kunnen houden, hetzij door achterhouding der coupons, hetzij door dezer afgifte onder dat voorbehoud?

Maar zal Mr. v. d. Biesen zeggen, die giften met bijkomende bepaling zijn ontegensprekelijk contracten, houden daardoor van zelf op gift van hand tot hand te zijn en kunnen dus alleen bij akte rechtsgeldig geschieden.

Dat deze moeilijkheid eer opgeworpen dan uit den weg geruimd is, spreekt van zelf; doch daar zij zich opdringt, moeten we haar onder de oogen zien. Vooreerst moet worden toegegeven, dat die gift doorgaans een contract is, ook van natuurrechtelijk standpunt uit; evenwel niet altijd, zooals o. a. in bovengenoemd voorb. 3 en dergelijke. Doch daarmee verliezen zij nog niet haar natuur en wezen, d. i. blijven zij nog wel giften van hand tot hand volgens de Wet. Deze toch geeft nergens te verstaan, dat art. 1724 op zulke giften met voorbehoud niet meer toepasselijk is. En zij, die iedere gift van hand tot hand als schenkings-contract beschouwen, zien daarin geen reden om de toepasselijkheid van dat artikel te beperken tot handgiften, waarbij de oogenblikkelijke en volle eigendomsoverdracht plaats heeft, en om voor de overige een akte te vorderen. Dit had, dunkt me, Mr. v. d. Biesen ook niet behoeven te doen, tengevolge van het in Hoofdstuk I ingenomen standpunt. Want vloiede zijn tweede stelling, d. i. de ongeldigheid dier giften zonder akte, noodzakelijk voort uit de eerste, d. w. z. uit het niet-contract-zijn in den zin der Wet, dan zou voor mij, oprecht gesproken, uit de onhoudbaarheid dier tweede stelling de verwerpelijkheid der eerste duidelijk volgen. Nu ik echter dat

verband niet inzie als noodzakelijk, kan men, naar het mij wil voorkomen, beide stellingen te zamen onderschrijven, n.l. eerstens, dat de giften van hand tot hand geen schenking zijn in den zin onzer Wet — en dit als bloot waarschijnlijk; — en tweedens, dat zij, hoewel bij toeval contract zijnde om een of ander voorbehoud toch volgens art. 1724 geen akte vereischen — en dit als zeker.

Bij onze rechtsgeleerden vindt Mr. v. d. Biesen desaangaande niets, het zij zoo. Maar toch ook niets tegen de geldigheid van zulk een handgift. Daarbij spreken zij in zoo algemeene bewoordingen over schenkingen onder voorbehoud, dat men hun uitdrukkingen m. i. ook op die giften mag toepassen. Zoo zegt b. v. Diephuis: „De schenker kan aan zijne schenking in het algemeen allerlei nadere bepalingen verbinden, voorwaarden, tijds- en lastbepalingen — evenals hij dat kan bij andere rechtshandelingen. De wet behelst intusschen eenige artikelen.... omtrent hetgeen bij schenkingen al dan niet bepaald kan worden” (Dl. XI, bl. 450—451). En eveneens was het vroeger zoo, getuige Hugo de Groot: „Die yet wil schenken mag sulx doen van nu af, ofte van sekeren tijt af, ofte tot sekere tijden, ook onder eene mits, ofte indien” (*Inleyd. tot de holl. Regtsg.* B. III, Dl. 2). — In de vonnissen heet het in zoo algemeene termen geoorloofd, dat men zulke giften (soms worden zij uitdrukkelijk erkend) niet schijnt te willen uitsluiten. Zoo besliste o. a. Arnhem 2 Juli 1869, dat „de afstand en overgifte van effecten aan toonder „als erfgift”, moet worden beschouwd als gifte van hand tot hand en niet als eene naar ons regt onbekende donatio mortis causa, al heeft de schenker dezelve gedaan met voorbehoud der inkomsten van het geschonkene” (*Pasic.* Schenking, n. 8 en 10). En meent onze advokaat, dat hij, in een strafgeding optredende voor den begiftigde van een manuscript onder voorbehoud van ’t auteursrecht, den rechter zou overhalen om den trouwelooze, die het werk toch uitgegeven had, vrij te spreken? Wij gelooven ’t niet, mits bewezen ware, dat het manuscript geschonken was onder dat voorbehoud.

Ten slotte verwijzen we Mr. v. d. Biesen naar een onzer juristen, die tevens canonist en moralist is en daarom, het werd vroeger reeds gezegd (*De Kath.* Dl. XCV, bl. 322), in geen bibliotheek van kath. rechtsgeleerden mag ontbreken, d. i. naar Marres, in wiens geleerd werk *De Jure et Just.* en *De Contractibus*, op meer dan eene plaats de geldigheid van zulk een handgift als onbetwistbaar wordt aangegeven. In het hoofdstuk over de schenking (L IV, n. 14) stelt hij de vraag, welke schenking het is, wanneer iemand onherroepelijk iets schenkt en levert — op voorwaarde dat eerst bij zijn dood de eigendom der zaak aan den begiftigde zal overgaan? Het geldt hier dus een handgift onder voorbehoud van vruchtgebruik, ja zelfs van eigendom, tot op zekeren tijd. — Zulk een schenking nu, zegt Marres, is geldig, mits zij niet uit anderen hoofde, bijv. bij gebrek aan den vereischten vorm of de levering nietig zij. Hij voegt er zelfs bij, met verwijzing naar Marcadé (III, n. 441) en Laurent (XII, n. 118), „dat dit zeker is en door allen wordt toegegeven voor het geval, dat of een bepaalde zaak bij akte, of een roerende bij levering geschonken is, omdat de begiftigde, al kan hij vóór den dood des schenkers nog wel niet als eigenaar over de zaak beschikken, nochtans reeds bij 't leven van den gever een onherroepelijk recht heeft *op* de zaak of althans *om* de zaak tegen den persoon”. En verder noemt hij (onder ons Recht, wel te verstaan) de schenking van effecten, mits onherroepelijk gedaan en door de levering voltrokken, geldig niettegenstaande de bijkomende bepaling: of ten eerste, dat de schenker tot zijn dood toe de interessen zal genieten, of ten tweede, dat hij eigenaar blijft tot op zekeren tijd, bijv. één maand, één week vóór zijn dood, of derdens, dat de begiftigde eerst eigenaar wordt bij zijn (d. i. des gevers) overlijden. Want in deze drie gevallen is er schenking onder de levenden *sub die*, d. i. onder eene tijdsbepaling, en heeft dus de begiftigde reeds bij het leven van den schenker onherroepelijk recht op de zaak verworven (zie L. II, n 213 vv.).

Met dit weinige is, naar mijn bescheiden meening, genoegzaam verklaard, waarom wij op dit punt niet kunnen instemmen met den schrijver. Dit moge in zich zelf minder aangenaam zijn voor ons beiden, Mr. v. d. Biesen zelf zal de eerste zijn mij toe te geven, dat wetenschappelijke overtuiging voor geen sympathieën wijken mag, waar het belang der kwestie een stilzwijgend voorbijgaan niet toelaat, en hij moge in de tegenspraak omtrent een onderdeel van 't proefschrift een waarborg vinden voor de oprechtheid der lofprijzing van het benijdenswaardig ensemble.

Hoeven, 29 Dec.

Dr. A. RESEMANS.

(Slot volgt.)

HET BULLARIUM TRAJECTENSE.

Gisbertus Brom. *Bullarium Trajectense* I—II
Haga-Comitis. Martinus Nijhoff, 1891—1896.

De December-maand van het vervlogen jaar bracht ons de laatste aflevering van het *Bullarium Trajectense*. Wanneer jaartal en dagteekening, welke onder de voorrede van het eerste deel zijn geplaatst, met de dateering van het slotwoord worden vergeleken, blijkt het, dat Dr. Brom juist vijf volle jaren aan de uitgave van dit werk heeft besteed. Voegen wij daar den tijd aan toe, welke noodig was voor het verzamelen van zijn stof, eerst te Rome en later in Archieven en Bibliotheken van ons vaderland en elders, dan komen wij tot de bevinding dat ruim een tiental levensjaren met de samenstelling van dit boek zijn gemoeid geweest. De uitkomst van dezen arbeid ligt thans voor ons, opgegaard in twee deelen groot-octavo, elk ongeveer van vijf honderd bladzijden.

De taak om deze verzameling, welke niet minder 2292 oorkonden omvat, te overzien is ons door den schrijver zelf eenigszins verlicht. Daartoe schreef hij eene uitvoerige *Introductio*, welke tachtig bladzijden van het werk beslaat. Na eerst reken-schap te hebben gegeven van de wijze, waarop de documenten werden bijeengebracht, welke deels in hun geheel deels in regest zijn uitgegeven, biedt hij ons een breed uitgewerkt overzicht aan van den inhoud der voornaamste diplomata. Gelijk de titel van het *Bullarium* vorderde, werden alleen stukken opgenomen, welke de veelvuldige betrekkingen van het aloude Utrechtsche diocees tot den H. Stoel nader toelichten; bovendien heeft Dr. B. het

jaar 1378 zich als grens moeten stellen, toen Urbanus VI Paus werd en het westersche schisma uitbrak. Het groot aantal bescheiden, dat het *Bullarium* ook met die beperking nog bevat, wordt naar den inhoud in twee groote deelen gesplitst, al naar zij meer van politieken aard zijn of wel onmiddellijk tot het kerkelijk gebied behooren.

Reeds bij het verschijnen van het eerste deel is in *De Spectator* de opmerking gemaakt — en zij werd aldaar onlangs herhaald — dat blijkens deze uitgave het overigens zoo rijke Archief van het Vaticaan toch minder stukken bergt, welke de staatkundige geschiedenis van dit tijdvak toelichten, dan men had verhoopt en gewenscht. Te recht werd er onmiddellijk de verklaring aan toegevoegd, dat dit wel allermint een blaam inhield voor den ijverigen en nauwgezetten verzamelaar. Hij zelf erkent op bl. X zijner inleiding met ronde woorden die teleurstelling te deelen, maar meent er toch op te mogen wijzen, dat het *Bullarium* nog veel bevat, dat belangrijk is voor de kennis der wereldlijke aangelegenheden van ons vaderland in het algemeen en van het grondgebied, dat aan den Utrechtschen bisschop toebehoorde, in het bijzonder. Deze uitkomst is voor een niet onaanzienlijk deel verkregen door het raadplegen en inlasschen van bescheiden, welke Nederlandsche of uitheemsche geschiedvorschers van vroegeren of lateren tijd reeds aan het licht hebben gebracht. De lijst, welke de namen dier geleerden en hunne werken vermeldt, beslaat in het *Bullarium* niet minder dan tien kolommen druks. Het voordeel, aan deze methode verbonden, verdient, dunkt mij, wel te worden erkend. Voorzeker, Dr. B. had zich kunnen beperken met te geven hetgeen hij zelf op dit gebied in de archieven aantrof. Doch door het belang der historische wetenschap op den voorgrond te plaatsen, onverschillig of de uitkomsten aan hem of aan anderen waren te danken, krijgen wij een volledig overzicht van hetgeen er aan pauselijke oorkonden betreffende belangrijke personen en feiten

uit het omschreven tijdvak is gepubliceerd. En daar het zich zelf vergeten nimmer onbeloond blijft, kan de schrijver de vol-doening smaken, dat zijne eigene vondsten aldus beter zullen gewaardeerd worden. Bovendien, men weet hoe aanzienlijk het aantal der geleerden is, die, gebruik makende van de grootmoedige beschikking, waarmede Paus Leo de Archieven van het Vaticaan heeft opengesteld, zich aan de taak wjdden, welke voor ons vaderland nog alleen Dr. B. heeft vervuld. Dank zij boven vermelde methode hield de schrijver van het *Bullarium* zijn aandacht gevestigd op deze uitgebreide literatuur, meestal verscholen in dure, zeldzame werken, en zoo dikwerf er bescheiden voorkwamen, welke aan het plan van zijne verzameling konden dienstbaar gemaakt worden, nam hij die over, vulde ze — waar dit noodig was — uit het Vaticaansch Archief aan, en vermocht bovendien niet zelden dezen schat met nog onuitgegeven documenten te vermeerderen.

Om met een paar voorbeelden deze manier van arbeiden toe te lichten, verwijs ik allereerst naar die bladzijden van de inleiding (XVIII—XIX), waar gehandeld wordt over de nauwe verstandhouding tusschen den H. Stoel en onzen ridderlijken graaf, den Roomsch-koning Willem II. Meerman heeft aan zijne bekende monografie een vijfde deel toegevoegd, waarin de bescheiden zijn opgenomen, welke op dezen vorst betrekking hebben. Ook over de schatten van het Vaticaansch Archief kon hij beschikken. Het *Bullarium* neemt deze in regest over, voegt er nog een viertal excerpten aan toe, bij andere verzamelingen van oorkonden geborgd, terwijl een vijfde document (no. 264), dat bij Meerman slechts gedeeltelijk en in Hollandsche vertaling voorkomt, geheel en in het oorspronkelijke Latijn aan het Vaticaansch Archief wordt ontleend.

Veel uitvoeriger nog wordt ons op de bl. XXV—XXX uit de bescheiden aanschouwelijk gemaakt, welke houding in ons vaderland werd aangenomen bij den strijd tusschen Paus Joannes XXII

en keizer Lodewijk van Beieren; hoe in het bijzonder de graven van Holland en Gelre, de bisschop van Utrecht zich bij dat hooggaande verschil gedroegen. Vooral de merkwaardige ommekeer, welke er bij graaf Willem III, den schoonvader des keizers, plaats greep, juist toen de strijd het hoogste was gerezen, trekt onze aandacht, een ommekeer, welke van 's Pausen zijde met brieven en gunstbewijzen, o.a. met het verleenen van een voorheen geweigerde huwelijksdispensatie — *propter bonum pacis* — werd beantwoord. De weg was hier reeds gebaad door Riezler met zijne *Vatikanische Akten zur deutschen Geschichte in der Zeit Kaiser Ludwig des Bayern*. Dr. B. heeft de documenten van Riezler en anderen aan zijn onderwerp dienstbaar gemaakt, de excerpten — waar de zaak het eischte — aangevuld, bovendien onuitgegeven documenten, in het Vaticaan, de Barbariniana of in het stadsarchief van Utrecht berustende, bijgebracht, en zoo — om ons slechts tot den graaf van Holland en Zeeland te beperken — diens afwisselende en schijnbaar raadselachtige verhouding tot den H. Stoel met een dertigtal documenten voldoende toegelicht ¹⁾. Ik geloof uit deze twee voorbeelden, welke licht waren te vermeerderen, te hebben aangetoond, waarom Dr. B. te recht mocht verklaren, dat zijn *Bullarium* ook voor vraagstukken van staatkundig belang met vrucht kan geraadpleegd worden.

De voornaamste waarde van het werk schuilt niettemin elders, en wel in dat gedeelte, waar met de betreffende documenten ons

¹⁾ Op bl. XXVIII ¹⁾ van de *Introductio* wordt gewezen op eene dwaling in het werk van Beka. De tocht naar Avignon, welken graaf Willem ondernam om als bemiddelaar tusschen Joannes XXII en keizer Lodewijk op te treden, maar welke door den Paus ten zeerste werd gewantrouwd, is bij den kronykschrijver op het jaar 1327 geboekt, terwijl in werkelijkheid die tocht eerst drie jaren later heeft plaats gegrepen. Voor het beoordeelen van de houding, die onze graaf in den twist tusschen Paus en Keizer innam, een jaartal van overwegend belang. Prof. Blok, die op bl. 65 van zijne *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* (Deel II) het *Bullarium Trajectense* aanhaalt, heeft op bl. 74 deze terechtwijzing van Beka over het hoofd gezien.

een overzicht wordt gegeven der vraagstukken van direct kerkelijken aard; waar wij het middeleeuwsch kerkrecht „en pleine action” mogen aanschouwen. Gelukkig is het tijdvak achter den rug, waarin bij geschiedvorsching aan de staatkundige verwikkelingen het leeuwenaandeel werd geschonken; bij alle hedendaagsche historici van ernstig karakter valt een streven waar te nemen om het volksleven van weleer in al zijne rijke schakeeringen op te vangen en weêr te geven. Daar nu het voornaamste kenmerk der middeleeuwsche maatschappij moet gezocht worden in de beteekenis en macht, welke de godsdienst voor haar bezat, en deze wederom innig samenhang met den Opperpriester te Rome of te Avignon, begrijpt men aanstonds, welk een nuttig, ja noodzakelijk hulpmiddel voor goed begrip dier verafgelegen eeuwen ons met het *Bullarium Trajectense* werd geschonken. Dr. B. is de eerste geweest, die ons een — voor zooverre dit te bereiken viel — volledig en rijk gedocumenteerd overzicht heeft gegeven van de veelvuldige en nauwe banden, welke onze voorvaderen uit de dertiende en veertiende eeuw met het middelpunt der Roomsche eenheid verbonden, een overzicht, dat steunt op een overvloed van gegevens, aan het Archief der Pausen ontleend en nog vermeerderd door menige vondst van elders. Uit dezen rijkdom volgt nog iets anders. Wij, Roomsche-Katholieken, hebben het voordeel op andersgezinden in eene zelfde gemeenschap met den H. Stoel te leven — voor zoo ver ze het wezen der zaak betreft — als onze middeleeuwsche voorvaderen. Dat voordeel beschouw ik hier slechts uit historisch oogpunt en wil daarmede aangeven, dat vele betrekkingen met den H. Stoel uit die vroegere eeuwen voor ons gemakkelijker te verklaren zijn, omdat zij nog thans onder ons voortbestaan. Andere daarentegen zijn verbroken of althans zeer merkelyk gewijzigd, en hier valt het ons niet minder bezwaarlyk dan onze niet-katholieke landgenooten om ons de vroegere toestanden voor den geest te roepen. Daarom heeft de bewerker van het *Bullarium Trajec-*

tense zoowel aan zijne geloofsgenooten als aan de overige beoefenaars der vaderlandsche kerkgeschiedenis een grooten dienst bewezen met het uitgeven van dit standaardwerk, en zal het, naar ik vermeen, door alle minnaars van die wetenschap met voordeel worden geraadpleegd.

Daar het *Bullarium* — ik erken het dankbaar — mij op dit gebied veel heeft geleerd, ben ik gaarne bereid een paar voorbeelden ter nadere verklaring aan te voeren. Op de bl. XXXIV—XXXVII van de *Introductio* wordt in het breede gesproken over de *servitia*: eene bepaalde som, welke bisschoppen en abten bij hunne keuze of bij bekrachtiging dier keuze aan den H. Stoel hadden uit te keeren. Hier volgt alleen eene korte samenvatting van hetgeen ons aldaar betreffende *servitia* der Utrechtsche bisschoppen wordt medegedeeld. Onder n°. 420 wordt een schrijven van Bonifacius VIII aan den verkozen bisschop Willem Berthold (Willem II) opgenomen, waaruit wij het bedrag van die *servitia* vernemen. Die som is gedurende meerdere pontificaten onveranderlijk gebleven, gelijk wordt aangetoond uit stukken van het Vaticaansch Archief, welke òf Dr. B. zelf heeft gevonden (*Appendix* VII, X, XVI) òf wel door een Romeinschen vriend, Mgr. Baumgarten, hem welwillend zijn ter hand gesteld. De schrijver, die een minnaar van rekenen is — gelijk opnieuw bleek uit de laatst verschenen aflevering van het *Archief* ¹⁾ — weet nu met deze gegevens bij benadering het jaarlijksch inkomen vast te stellen, dat de bisschop van Utrecht krachtens zijn ambt genoot, en daar het inkomen der overige bisschoppen van de Keulsche kerkprovincie hem van elders bekend is, kan hij nu vervolgens de verhouding vaststellen waarin Utrecht onder opzicht van de opbrengst der „mensa episcopalis” stond tegenover die andere zetels, dat dan al wederom het verwisselen van zetels in onze voormalige kerkprovincie nader toelicht.

¹⁾ *Archief v. h. Aartsbisdom Utrecht*, XXIV, bl. 41—85.

Wat wij onder *literae confessionales* te verstaan hebben, wordt op bl. XLIV—XLV verklaard: het was de machtiging, uitgaande van den H. Stoel, om zich naar welgevallen een priester tot biechtvader te kiezen, ook al bezat deze zelfs niet de jurisdictie, voor het geldig toedienen van het sacrament der boetvaardigheid gevorderd; voor het laatste geval derhalve schonk de Paus krachtens zijn herderlijk opperbestuur over de gansche Kerk tevens jurisdictie aan dien verkozen priester. Dit gunstbewijs, aldus blijkt uit de documenten van het *Bullarium*, werd echter slechts spaarzaam en alleen aan de voornaamsten in den lande geschonken, omdat het inbreuk maakte op den regel, waarbij de bisschop van het diocees jurisdictie verleende aan de onderhoo- rige pastoors ten dienste der hun toevertrouwde parochianen. Onder de dertien *literae confessionales*, welke het *Bullarium* bevat, komen er twee voor, verleend aan bisschoppen van Utrecht. Hier rees het bezwaar: hoe zulk een gunstbewijs te verklaren, wijl beiden lang na het pontificaat van Gregorius IX leefden, die eene dergelijke machtiging aan alle bisschoppen had verleend; welke beschikking ook in zijne verzameling van Decretalen was opgenomen. Met een beroep op de *Summa Hostiensis* (het geraad- pleegde exemplaar, een druk van 1479, was op de bibliotheek van het Seminarie Warmond voorhanden) wordt de conjectuur aannemelijk gemaakt dat de *literae confessionales*, welke dezen bisschoppen tijdens hun verblijf te Rome werden uitgereikt, daarom van dienst konden zijn, wijl de machtiging, door Paus Gregorius aan het gezamenlijk episcopaat verleend, zich niet uitstreckte tot het geval, dat bisschoppen binnen de Eeuwige Stad vertoefden.

Wederom geheel iets anders zijn de *literae conservatoriae*, waarover de *Introductio* op bl. LXX—LXXI handelt. Hierbij zien wij de Pausen, in een tijdvak, toen ruw geweld maar al te dikwerf ongehinderd kon voortwoeden, als beschermers optreden van het recht en wrekers van het gepleegde onrecht. Met deze brieven werden mannen van aanzien, meestal bisschoppen en

prelaten gemachtigd om als vertegenwoordigers van den Paus voor eerbiediging van eigendom en verkregen privilegiën te waken; en was herstel langs gerechtelijken weg onmogelijk, dan zich zelf voor de verongelijkten in de bres te stellen. Een groot aantal van dergelijke brieven heeft Dr. B. uit archieven aan het licht gebracht, daaronder ook één (n°. 1663), welke bij uitzondering aan een wereldlijk college — de Regeering van Dordrecht — was gericht en onder documenten, aan het Seminarie Warmond toebehoorende, werd gevonden. Letten wij op de personen en corporatie's, wier belangen aldus werden behartigd, dan blijkt, hoe groot en hoe algemeen het vertrouwen was in de bemiddeling van den H. Stoel; *literae conservatoriae* werden uitgevaardigd zoowel voor de armhuizen van Delft, Groningen en Kuinre als voor den hertog van Gelre, Reinald I, en zelfs voor keizer Frederik II, toen deze vorsten een kruisvaart gingen ondernemen.

Men wane niet, alsof hiermede het merkwaardigste is samengevat, dat het *Bullarium* betreffende vraagstukken, onmiddellijk tot kerkelijk gebied behorende, oplevert; slechts een enkelen greep kon ik mij veroorloven, en koos daartoe die stoffen, welke in het geschiedboek van Moll, overigens toch zoo rijk van inhoud, nauwelijks of niet zijn behandeld. Even belangrijk als de zoo-even medegedeelde zaken is hetgeen met behulp van meestal onuitgegeven stukken wordt aangevoerd betreffende de keuze van bisschoppen en abten, het verleenen van huwelijksdispensatie's, de ingewikkelde praktijk der benificies, het wettigen van geboorten. Niets slechts wordt nauwkeurig het ambt omschreven van personen, die krachtens pauselijke volmacht hier werkzaam waren — als legaten, nuntii, kruispredikers, kwestierders, tiendenheffers en kerkelijke notarissen — ofwel den bisschop aan het hof der Pausen vertegenwoordigden, de z.g. *procuratores*; maar de verzamelaar is door zijn schat van gegevens bovendien in staat om hierbij een aantal tot nog toe geheel onbekende namen en jaartallen mede te deelen. En zelfs bij deze bloote opsomming heb ik

mij nog moeten beperken, zóo veelvuldig waren in dat twee-, drietal eeuwen de betrekkingen tusschen den H. Stoel en ons vaderland.

Het *Bullarium* is uitgegeven met behulp van het Historisch Genootschap van Utrecht, „auspiciis Societatis Historicae Rheno Trajectinae”, gelijk de titel vermeldt. Reeds dit geeft een waarborg, dat aan de hooge eischen, welke thans voor de uitgave van dergelijke werken worden gesteld, is voldaan. De beide octavo-deelen behoeven dan ook — voor zooverre ik daarover kan oordeelen — eene vergelijking met soortgelijke boeken, in het buitenland bijv. te Leipzig verschenen, niet te schuwen.

De verzamelaar heeft zich voor inleiding en toelichting bediend van dezelfde taal, waarin zijne documenten waren opgesteld; dit gaf voor het gebruik der termen een groot voordeel, bovendien de kerkelijke taal was voor dit werk de meest passende kleedij. Het Latijn der *Introductio* laat zich wel zoo aangenaam lezen als menig document, dat daarmede bij den lezer wordt ingeleid! Ofschoon de schrijver sierlijke woordvorm en zinswendingen niet versmaadt, blijft hij echter in zijn stijl helder en ongedwongen, zóó als het een historicus van onze dagen betaamt. Reeds in den eersten volzin van het boek valt die grondtoon waar te nemen. De *Praefatio* vangt aldus aan: „Ad librum hunc componendum movit me animus, cum per annos aliquot Romae degens totis viribus cuncta annotare vel describere studerem, quae in archivis et bibliothecis almae Urbis historiam patriae nostrae ecclesiasticam spectarent”.

Behalve een lijst der bullen volgens de begin-woorden, bevat het *Bullarium* een drietal indices om plaats- en personennamen alsmede de hoofdzaken terug te vinden, welke in de stukken worden vermeld. Deze uitvoerige registers waren hier onmisbaar, maar hebben van den samensteller heel wat aandacht gevorderd en vooral — heel wat geduld! Ook de correctie is met zorg behartigd, wat voor een Latijnsch werk van dien omvang niet

weinig beteekent; met eene optelling der weinige drukfouten, welke door mij werden aangetroffen, zal ik den lezer niet vermoeien, maar ze deponeeren ter plaatse, waar het dienstig kan zijn.

In welken geest en met welk doel het *Bullarium Trajectense* werd samengesteld, blijkt op meerdere bladzijden van de *Introductio*. Het schrijven van Paus Leo, dat de schatten van het Vaticaan voor de wetenschap ontsloot, diende hier blijkbaar tot richtsnoer. De verzamelaar heeft derhalve getracht om met behulp van onwraakbare bescheiden zijnen lezers de zuivere en volle waarheid voor oogen te stellen. Ook waar hij stuitte op gebreken in kerkelijke personen (b.v. bl. XIII en LIV) of ontaarding van kerkelijke instellingen (b.v. § 4. *De beneficiis ecclesiasticis*), wordt de regel gehuldigd, welke de regeerende Paus voor al de zijnen, die zich met historischen arbeid van ernstig karakter bezighouden, op nieuw heeft ingeprent: „Al het mogelijke worde gedaan, om het ware licht der oorspronkelijke bescheiden op de verwrongen feiten en verzinsels te laten vallen; en hiertoe moet de geschiedschrijver zich bijzonder in den geest prenten de eerste wet van alle geschiedvorsching: *niets wat onwaar is zeggen, niets wat waar is verzwijgen* ¹⁾. Deze onbevangenheid geeft hem nu ook het recht om menig vooroordeel te bestrijden en overdreven beschuldigingen tot de ware verhouding terug te brengen. Hoofdzaak echter blijft: een betrouwbaar en zooveel mogelijk volledig overzicht te geven van de betrekkingen onzer middeleeuwen tot den H. Stoel, zóo als deze zich afspiegelen in een twee duizendtal documenten van het Vaticaanisch Archief. Aldus wordt de beoefenaar der kerkelijke geschiedenis in staat gesteld zich zelf volop rekenschap te geven van den omvang en

¹⁾ *De Katholiek*, 1888, Dl. XCIII, bl. 44. De volledige Latijnsche tekst van dit merkwaardig schrijven aan de Kardinalen de Luca, Pitra en Hergenroether is in hetzelfde tijdschrift opgenomen jaarg. 1883, Dl. LXXXIV, bl. 186—207.

aard dier betrekkingen. En met vertrouwen ziet de schrijver het oordeel van ieder ernstig en eerlijk man hier te gemoet; hij sluit daarom zijne *Introductio* met de aanhaling van Pertz: „Die beste Vertheidigung der Päpste ist die Enthüllung ihres Seins”.

Waar de schrijver zijn katholiek standpunt in de wetenschap zoo rondborstig en beslist, schoon met bezadigdheid gepaard, uiteenzet; geeft het Genootschap, dat voor het aanzienlijkste deel uit niet-katholieken bestaat, een bewijs van ruimen zin en ware onpartijdigheid met de uitgave van dit *Bullarium* op zich te nemen. En deze daad vereert het Utrechtsch Genootschap te meer, wanneer daarbij in aanmerking wordt genomen, dat zulk eene onderneming aanzienlijke uitgaven vordert, welke bij den beperkten omzet van dergelijke werken slechts voor een deel zullen vergoed worden. Schrijver en uitgevers zijn elkander hier in offervaardige liefde voor de wetenschap te gemoet gekomen en hebben aldus een nuttig, echt nationaal, werk tot stand gebracht; gezamenlijk verdienen zij daarom den dank van iederen minnaar onzer middeleeuwsche kerkgeschiedenis.

Eén wensch moet mij nog van het hart, voor ik eindig. Ik hoop dat de samensteller van het *Bullarium Trajectense* zijn *continuator* moge vinden, die met dezelfde toewijding en met gelijken uitkomst het Vaticaansch Archief raadplege voor het nog overblijvende deel van ons middeleeuwsch tijdvak.

Dr. A. H. L. HENSEN.

IN WELKE TAAL WERD ER IN DE MIDDELEEUWEN GEPREDIKT?

Er zijn weinig onderwerpen, waarover meer dwalingen verspreid zijn, dan over de preeken in de Middeleeuwen, en geen onder deze heeft meer ingang gevonden dan de verkeerde voorstelling van de taal, waarin tot het volk gesproken werd. Zelfs mannen van gezag verklaren stoutweg, dat in de Middeleeuwen gewoonlijk in het Latijn tot het volk gesproken werd, dat men het ten hoogste tot een macaronisch samenraapsel van Fransch-Latijn of Duitsch-Latijn heeft weten te brengen. In eersten aanleg komt de twijfelachtige eer dezer vinding aan Voltaire toe: „Les sermons de Ménot et de Maillard”, zegt hij, „étaient prononcés moitié ex mauvais latin, moitié en mauvais français. De ce mélange monstrueux naquit le style macaronique: c'est le chef-d'oeuvre de la barbarie. Cette espèce d'éloquence, digne des Hurons et des Iroquois, s'est maintenue jusqu' à Louis XIII”.

In den nieuweren tijd is tegen deze beweringen verzet aange teekend door Karl Schmidt en Cruel, doch dit nam niet weg, dat nog in 1881 de uitgever van Rothe's *Geschichte der Predigt* de stelling dezer laatsten in twijfel trok: „Wenigstens der ganzen Richtung der mittelalterlichen Frömmigkeit, der ja die blosze Assistenz [??] beim Gottesdienste als opus operatum [!] schon Werth hatte, hätte das Halten einer lateinischen Predigt auch vor dem Volke nicht widersprochen” (S. 224, Anmerk.). De nieuwste onderzoekingen hebben evenwel deze kwestie uitgemaakt; sinds Lecoy de la Marche *La Chaire Française au*

moyen age, spécialement au XIIIe siècle heeft in het licht gegeven, Bourgain *La Chaire Française au XIIe siècle*, Dr. Anton Linsenmayer *Geschichte der Predigt in Deutschland*, is de verdediging der dwaling een hopeloos werk geworden. Ziehier eenige argumenten, die ik hier en daar heb opgeteekend tot verdediging der stelling, welke ik aan Lecoy de la Marche ontleen:

Alle preeken voor het volk, ook die, welke in het Latijn geschreven zijn, werden in de volkstaal voorgedragen; alleen de preeken, die zich uitsluitend tot de geestelijken richtten, werden gewoonlijk in het Latijn uitgesproken.

De eersten heetten *sermones ad populum* of *sermones populares* ook wel *sermones parvi*, de anderen *sermones ad clerum*. De Franciscaan Guibertus van Doornik († 1270) zegt uitdrukkelijk in de inleiding van zijn preekenverzameling, dat hij voor de geestelijkheid in het Latijn preekte ¹⁾; ook voor scholieren werd veelal in 't Latijn gepreekt, daar de statuten hen het Latijn spreken oplegden „zooals het voor goede scholieren past” ²⁾. Slechts zelden vindt men hierop eene uitzondering. De H. Bernardus preekte Fransch voor het volk, Latijn voor zijn kloosterlingen, hoewel dit laatste niet altijd; Tauler spreekt altijd Duitsch, ook als hij optreedt voor zijne broeders; daarentegen houdt Petrus van Verona in 1244 eene toespraak voor de Zusters van Adelhausen in het Latijn, maar deze verstonden hem ³⁾.

Al zou de geschiedenis ons geen inlichtingen geven, dan zou toch, zoolang het tegendeel niet bewezen is, moeten aangenomen worden, dat tot het volk in de moedertaal gesproken werd, wanneer men ten minste de predikers geen al te dwaas figuur wil laten maken.

¹⁾ „Rogatus pluries ut sermones quosdam, quos ad clerum Parisiorum latina lingua praedicaveram, in volumen unum compingens, congregarem.” Lecoy, l. c. p. 149.

²⁾ „Prout inter bonos scolares est fieri consuetum” (*Hist. litt.* XXIV, 56).

³⁾ *Freiburger Diöcesanarchiv*, 1880, S. 134.

Dan had noch Boso, de kloosterling uit S. Emmeram in Regensburg, later eerste Bisschop van Merseburg († 970), noch Bruno, de Apostel van Pruisen en Rusland († 1008), zich met veel moeite de Slavonische taal behoeven eigen te maken; dan was het niet noodig den Cistercienser Bisschop Christianus van Oliva te prijzen, omdat hij in vier talen preeken kon, in het Latijn, Duitsch, Poolsch en Pruisisch, toen hij in 1218 bijzondere privilegiën ontving voor de priesters, die als geloofsverkondigers onder de Pruisen wilden optreden.

Maar de geschiedenis spreekt luide genoeg. De H. Eligius († 659) zegt in zijn 6e homilie: „Daar gij, mijne broeders, tot hen behoort, die, naar het woord van den Apostel, melk noodig hebt, en nog geen vaste spijs kunt verdragen, spreken wij in de *boerentaal* tot u” ¹⁾. In de 10e homilie gebruikt hij weer dezelfde uitdrukking: „Goede menschen, daar wij, in onze broederlijke onderrichting, anders tot u moeten spreken dan tot onze priesters en medehelpers, wien het gegeven is de geheimen van het rijk der hemelen te kennen, daarom willen wij nu in eenvoudige *boerentaal* ons tot u richten” ²⁾. De H. Bonifacius verkondigde het Evangelie aan de Friezen in de *moedertaal* „*patria voce*” ³⁾. Paulus Diaconus roemt de preeken van Chrodegang († 766) zoowel die hij in het Latijn als die hij in de moedertaal voordroeg.

Sinds Karel den Groote worden de getuigenissen duidelijker. De Synode van Tours (813) bevat het volgende voorschrift in haar 17den Canon: „Het heeft ons eenstemmig goedgeacht te

¹⁾ „Quia, fratres mei, de his estis, sicut ait apostolus, quibus lac opus est, non solidus cibus, ideo *rustico sermone* vos alloquimur.” *Max. bibl. patrum*, ed. Lugd. 1677, XII, p. 307. Vgl. Moll, *Kerk-geschiedenis v. Ned. voor de Herv.* I, bl. 409.

²⁾ „Boni homines, quia vestram fraternitatem aliter necesse est alloqui quam consacerdotes et cooperatores nostros, quibus datum est nosse mysteria regni coelorum, ideo ad vos simplici et *rusticano* utentes *eloquio* convertamur.” l.-e. p. 313.

³⁾ *Vita* bij Pertz, *Mon. Germ. script.* II, 350.

bepalen, dat ieder bisschop homilieën moet bezitten, waarin de leer, tot onderrichting van het volk noodzakelijk, vervat is, . . . en dat ieder zich beijvere, deze homilieën in goed verstaanbaar Romaansch of Dietsch te vertalen, opdat allen des te gemakkelijker kunnen begrijpen wat er gezegd wordt" ¹⁾).

Hier treffen wij weer dezelfde uitdrukking van den H. Eligius aan: rustico sermone, rusticano eloquio; hier heet het lingua rustica romana en lingua rustica theodisca, om duidelijk aan te geven, dat voor de geloovigen van den Romaanschen of Latijnschen stam *Romaansch* of *Fransch*, voor die van den Germaanschen stam *Dietsch* moest geprekeet worden. Waarom werden deze volkstalen *lingua rustica* genaamd? De vertaler van Robert van Lincoln zegt het ons voor het Romaansch: omdat de Romaansche taal voor de clerici geen zoete welluidendheid bezit: „lingua romana coram clericis saporem suavitatis non habet”. Om deze reden zou ik lingua romana rustica liever vertalen door: *boeren-romaansch*, dan door *boeren-latijn* of *volkslatijn*. Het Fransch wordt in de Fransche handschriften bijna altijd *romans* genoemd: „Jesus, si est en nostre romans *salveres*” — „Se vos ne savez latin, vos savez *romans*”; in de Latijnsche handschriften heet het *lingua romana* of *vulgare gallicum*.

De synoden van Rheims en Mainz, beide uit hetzelfde jaar als de zooeven vermelde van Tours, geven hetzelfde voorschrift met andere woorden omschreven; die van Rheims bepaalt, dat de homilieën in de eigenaardige spreekwijze der beide volkstalen moeten gepredikt worden ²⁾; de Mainzer synode, zóó, dat *het*

¹⁾ „Visum est unanimitati nostrae, ut quilibet episcopus habeat homilias continentes necessarias admonitiones, quibus subjecti erudiantur . . . , et ut easdem homilias quisque aperte transferre studeat in rusticam romanam linguam aut theodiscam, quo facilius cuncti possint intelligere quae dicuntur.”

²⁾ „Ut episcopi sermones et homilias sanctorum patrum, prout omnes intelligere possint, secundum proprietatem linguae praedicare studeant” (Can. 15).

volk ze goed verstaan kan ¹⁾). Het Capitulare, dat deze besluiten bekrachtigt, gebruikt dezelfde uitdrukking: „Ut juxta quod bene vulgaris populus intelligere possit assidue fiat”.

In 1227 schrijft de Synode van Trier aan de dekens voor, toe te zien, dat de priesters de Apostolische Geloofsbelijdenis en de Tien Geboden goed uitleggen, en dat zij niet mogen toelaten, dat onbekwame leeraars optreden, die het volk in dwaling zouden kunnen brengen ²⁾). Hoe zijn deze woorden te rijmen met een Latijnsche preek, die door het volk niet verstaan wordt?

Wanneer een nieuw bisdom of kerkprovincie werd opgericht, was steeds de eerste zorg, te wijzen op de verplichting om in de volkstaal te preeken. Arnest von Pardubitz, de eerste aartsbisschop van Praag, legt aanstonds, in zijn mandement van 1353, aan zijne geestelijken de verplichting op om *in sermone vulgari* de verschillende hoofdstukken van den catechismus uit te leggen. Twee jaren later komt hij hier nogmaals op terug en beveelt, dat alle rectors van kerken, of hunne plaatsbekleeders, de preeken, die zij op Zon- en Feestdagen voor het volk moeten houden, met het Onze Vader en de Geloofsbelijdenis *in de moedertaal* beginnen, zoodat gebed en belijdenis de aanvang en de kern zij van de preek of de toespraak ³⁾). Nog sterker spreekt zich de Synode van Utrecht uit in het jaar 1294: „Wij bevelen ten strengste, krachtens de heilige gehoorzaamheid, aan alle

¹⁾ „Juxta quod intelligere *vulgus* possit” (Can. 25).

²⁾ „De talibus vero in articulis fidei et decem praeceptis sacerdotes subditos suos instruant, et alias illiterati et inexperti sacerdotes nullatenus populo sibi subdito praedicare praesumant, ne contingat eos fieri magistros erroris” (Can. 8 De decanis).

³⁾ „Mandamus etiam, quod universi rectores ecclesiarum et ipsorum vices gerentes omnibus diebus dominicis et festivis ad sermonem vel exhortationem, quam faciant ad populum, dominicam orationem et symbolum apostolicum *in vulgari* praemittant, et sic ab oratione et fundamento sermo vel oratio incipiat et procedat.” C. Höfler, *Concilia Pragensia 1353—1413. Abhand. d. K. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1862, S. 3, 5.

pastoors en priesters, dat zij elken Zondag het Onze Vader en het Credo, en eens in de maand, of ten minste drie- of viermaal in het jaar, de Tien Geboden en de Zeven Sacramenten, duidelijk in de moedertaal uitleggen" ¹⁾).

De verplichting om in de volkstaal te prediken, vindt men even duidelijk in de handboeken van dien tijd aangegeven. Reeds Hrabanus Maurus († 856) wil, dat men tot het volk zoo duidelijk mogelijk zal spreken, niet in de taal der geleerden, maar zóó, dat de toehoorders gemakkelijk kunnen volgen wat gezegd wordt ²⁾. Humbertus de Romanis († 1277) verlangt, dat de prediker nooit blijve steken, wanneer hem een woord in het Latijn of in de *volkstaal* ontgaat, „vel... propter defectum latinitatis, vel propter defectum vulgaris locutionis". Een zijner bewijzen voor de verhevenheid van het predikambt is, dat hierdoor God nog meer geprezen wordt dan door het bijwonen der kerkelijke getijden, die door de leeken niet verstaan worden; daarom moeten zij zich vooral beijveren de predikatie bij te wonen, die zij verstaan kunnen ³⁾.

Jacques de Vitry, de beroemde patriarch van Jerusalem († 1240), zegt in de voorrede van zijn *Sermones de tempore*: „Anders moet men voor geestelijken, anders voor leeken preeken;... wanneer wij in het klooster of voor een vergadering van geleerden in het Latijn spreken, dan kunnen wij vele dingen zeggen, zonder dat wij tot bijzonderheden behoeven af te dalen; maar den leeken

¹⁾ „Item praecipimus districtè in virtute sanctae obedientiae rectoribus et presbyteris universis et singulis, ut in eorum parochiis pater noster et credo praeter [?] articulos fidei qualibet die dominica, necnon decem praecepta et septem sacramenta ecclesiae semel in mense, vel saltem ter aut quater in anno, populo intelligibiliter et lingua materna exponant."

²⁾ Hrabanus Mauri *de institutione clericorum ad Heistulphum archiepiscopum libri tres*, Cap. 30: „quod facili locutione vulgus debeat doceri".

³⁾ „Sunt autem alii, qui libenter intersunt laudibus divinis frequentando ecclesiam; sed in officiis laici non intelligunt quid dicatur, in praedicatione vero intelligunt quae dicuntur, et ideo per praedicationem clarius et apertius laudatur Deus."

moet men alles handtastelijk voor oogen stellen, en het woord van den prediker moet helder en klaar zijn als een karbonkelsteen" ¹⁾). De predikers moeten optreden tegen de zonde en het volk samenroepen in den strijd tegen ongeloof en ketterij: daarom vergelijkt de H. Bonaventura en Geiler van Kaisersberg hen bij een *bazuin*, Jan Boendale, in zijn *Lekenspieghel*, bij eene *klok*:

„Die clocken bediet die predicaren,
die gods woert openbaren;
want alsoe die clocken
die goede te gader locken,
also roepen die predekeren
ten geloeve die sonderen”.

Behalve in Synoden en Handboeken vindt men nog vele getuigenissen in kleine geschiedkundige aantekeningen.

In de X^e eeuw verzoekt Gerbert, op het Concilie van Saint-Bâle bij Rheims, de toegevendheid zijner hoorders, daar hij hen zijn preek uit het Fransch in het Latijn moet vertalen; terwijl Aymon van Verdun op het Concilie van Mouzon eene preek, geheel in het Fransch opgesteld, voordraagt ²⁾). Albericus, de Cistercienser kroniekschrijver van het klooster Trium Fontium, haalt in zijn *Wereldkroniek* het grafschrift aan van Notker Labeo († 1022):

„Vulgari plebem, clerum sermone latino
Erudit, et satiat magni dulcedine verbi:

't Volk in de volkstaal, den clerus in Latium's sprake
Wees hij den weg naar omhoog, met lieflijke zoetheid van woorden”.

¹⁾ „Quod aliter clericis, aliter laicis est praedicandum . . . Quando vero in conventu et congregatione sapientium in latino ydimate loquimur, tunc plura dicere possumus, eo quod ad singularia non oportet descendere; laicis autem oportet quasi ad oculum et sensibiliter omnia demonstrare, ut sit verbum praedicatoris apertum et lucidum velut gemmula carbunculi.”

²⁾ „Gallice concionatus est.” Dom. Bouquet, X, 513 en 532.

Bovendien hād in de X^e eeuw de groote menigte het Latijn genoegzaam vergeten, om het op den kansel niet meer te kunnen verstaan; en sinds Otfried en Notker en Williram de volkstaal als voertuig hunner wetenschappelijke en dichterlijke overdenkingen gebruikten, behoeft er geen twijfel meer te bestaan, of deze, bij het onderricht van het volk, kon gebezigd worden. Wolfgang van Regensburg († 994), wiens preeken door Arnolf van Vohburg en Othlo geprezen worden (Pertz. VI, 535) wist reeds zoozeer zijne toehoorders mede te sleepen „dat niemand thuis wilde blijven om de wacht te houden”. Het is zeker, dat de H. Bernardus den kruistocht preekte in de volkstaal, maar, jammer genoeg, er is ons niets van die bezielende redevoeringen overgebleven, en wij mogen alleen uit de grootheid der gevolgen tot de macht der oorzaak besluiten.

Uit de XIIe eeuw bestaan er handschriften in menigte, die preeken in de volkstaal bevatten. Linsenmayer haalt niet minder dan 12 Deutsche verzamelingen aan (l. c. § 39); sommigen er van werden ook in Latijnsche vertaling uitgegeven, doch het eigenaardig cachet pleit voor de oorspronkelijke opteekening in de moedertaal.

Van de XIIIe eeuw af is het gebruik der landstaal op den kansel zoo algemeen, de menigte der handschriften zoo groot, dat wij kunnen volstaan met een paar aanhalingen uit de geschiedenis.

In Frankrijk predikten de eerste volgelingen van den H. Dominicus in het Fransch, ook zij, die niet van Fransche afkomst waren. Van Joannes Teutonicus staat het vermeld bij Humbertus de Romanis. Van Jordanus Saxoniae verhalen de *Acta Sanctorum* (Febr. II, 724): „Toen Jordanus door de tempeliers in Palestina was uitgenoodigd om voor hen een predikatie te houden . . . had hij zich kunnen verontschuldigen, daar hij zoo weinig Fransch kende; maar hij vertrouwde, dat de ridders genoegzaam den zin zijner woorden zouden verstaan, al ging een groot gedeelte van

de woorden zelf voor hen verloren. Hij drukte dit uit door de volgende vergelijking: wanneer ginds, achter dien muur, een ezel stond, die den kop zoover ophief, dat wij een van zijne ooren zien konden, dan zouden wij aanstonds begrijpen, dat er een geheele ezel stond; zoo kunt gij ook, door een enkel woord te verstaan, den inhoud van een geheelen volzin begrijpen, al gebruik ik dan ook nog zooveel Duitsche woorden" ¹⁾).

Zoo sprak ook de H. Franciscus, op den klassieken bodem van het Latijn, zijne moedertaal, en dit voorbeeld vond onder zijn leerlingen algemeene navolging ²⁾).

Welke is nu de reden, dat er uit dien tijd zooveel *Latijnsche* preekenverzamelingen tot ons gekomen zijn, of met andere woorden, waarom was de redactie der preeken in het Latijn, terwijl zij toch in de volkstaal werden voorgedragen? De redenen hiervan zijn niet ver te zoeken. Het Latijn was de taal der Kerk; de volkstaal had voor het oor van geletterden nog lang een zekere hardheid en ruwheid: „Lingua romana coram clericis saporem suavitatis non habet”; alle handboeken en de meeste oratorische hulpmiddelen waren in het Latijn geschreven; de preekenverzamelingen waren voorbeelden en bronnen tevens, die aan alle medebroeders, van welk land dan ook, moesten ten goede komen en, als zoodanig, moesten geschreven worden in eene taal, die, tegenover de vele dialecten, niet veranderde. Alanus van Rijssel vertaalt eene preek in het Latijn, die door

¹⁾ „Cum idem magister invitatus fuisset a templariis ultra mare quod faceret eis collationem aliquam.... volens eis in principio dare intelligere, quòd, licet nesciret de gallico nisi parùm, tamen confidebat, quòd ex uno verbo modico intelligerent unam magnam sententiam, dixit sic: si unus, inquit, esset asinus ultra murum illum et elevaret caput, ità quod videremus unam auriculam ejus, jam intelligeremus quod ibi esset unus asinus totus; ita quod per.... unum verbum modicum intelligitur tota sententia, licet alia sint thetonica.” l. c.

²⁾ „Et desumpto eo [textu] in vulgari suo multa fuit loquutus de insolentia praelatorum.” Lccoy, l. c. p. 248.

een abt van Montpellier in het Fransch gehouden is ¹⁾. De laatste preek die Elinand hield op Palmzondag, en die in sierlijk Latijn geschreven is, geschikt om zóó te worden voorgedragen, draagt als kanteekening, dat zij geheel in het Fransch is uitgesproken ²⁾.

Gewoonlijk werpen soortgelijke kanteekeningen genoegzaam licht over de oorspronkelijke taal der preeken. Een handschrift uit de X^e eeuw van het klooster St. Emmeram in Regensburg vermeldt reeds: „*sermones ad populum teutonicè*”. Een menigte preeken, waarin geen woord Fransch voorkomt, dragen tot opschrift: „*gallice*”, of „*in vulgari*”, of eindigen aldus: „*expliciunt sermones Mauricii, episcopi Parisiensis . . . dicendi in gallico idiomate*”. Soms ook geven de woorden van den predikant de taal aan, waarin zij zijn uitgesproken, al is de preek geheel in het Latijn geschreven. De H. Bonaventura begint aldus voor zijn Parijsch auditorium: „Hoewel ik niet goed Fransch kan spreken, moet u toch om deze reden het woord Gods, dat ik u ga verkondigen, niet minder waard denken. Slaat daar dus weinig acht op; de hoofdzaak is, dat gij mij begrijpen kunt”. Deze woorden, evenals de geheele preek, zijn in het Latijn geschreven: „*Licet ego nesciam bene loqui gallicè, non tamen propter hoc verbum Dei, quod debeo proferre, in se minus valet. Ideo non curetis de hoc, dum tamen me intelligere possitis*”. Eligius van Orléans zegt na zijn tekstwoorden: „Laten wij het Latijn ter zijde, en gaan wij over tot de preek („omissis latinis verbis, procedamus ad sermonem”), maar hij schrijft door in 't Latijn.

Dit gebruik, om de preeken in het Latijn op te schrijven of te vertalen, gaat door tot in de XVIIe eeuw. De meeste preeken

¹⁾ „Sermo, quem composuit abbas cisterciensis romanis verbis apud Montem-Pessulannum in ecclesia beati Firmini, quem postea magister Alanus transtulit in latinum.” Lecoy, l. c. p. 249.

²⁾ „Hic sermo totus gallicè pronuntiatus est, et ultimus fuit auctoris. . . . obiit Elinandus post sermonem istum.” Tissier, VIII, 232, 236.

van Berthold van Regensburg, van Tauler, van Raymundus Lullus bestaan in 't Latijn, hoewel zij deze taal nooit spraken. Van de preeken van den H. Bernardinus van Siëna zou niets tot ons gekomen zijn als een dor geraamte, wanneer Benedetto, de lakenscheerder, en de jurist Daniel de Porcilia niet eenigen er van hadden opgeteekend, gelijk zij werden uitgesproken ¹⁾. De beroemde Pater Giry schreef altijd Latijn „parce que le latin abrège bien plus que le français, et encore n'y mettait-il que l'ordre et la substance du discours”, zooals ons zijn levensbeschrijver meldt ²⁾, en toch leefde hij op het einde der XVIIe eeuw, in den bloeitijd der Fransche literatuur.

Wat nu te zeggen van de *macaronische* samenraapsels, waar Voltaire zoo mede spot? Wij vinden geen enkele kantteekening, geen enkele geschiedkundige bizonderheid gewag maken, dat er ooit zulke preeken gehouden zijn. Wel zijn er Latijnsche handschriften, waarin veel Fransch of Duitsch voorkomt, en omgekeerd, maar de redenen hiervan zijn gemakkelijk te vinden.

De middeleeuwen schreven veel Latijn; gebruikte men de volkstaal, dan werd toch veelal de propositie telkens in het Latijn geschreven. Hetzelfde had altijd plaats met de teksten uit de H. Schrift, dikwijls ook met die der Kerkvaders. Bijvoorbeeld: „Ite et vos in vineam meam, et quod justum fuerit dabo vobis. Dizu wort, diu ich fuir hân gelait in der latine, diu haben wier hiut gelesen an dem hailigen ewangelio, in der hailigen messe, un sprechent entuischon [= in 't Duitsch] also: Gânt in minen wîngarten, wan swaz reht ist, de [= dat] wil ich iu geben. Un wavon unser herre diziu worte spreche, de scribet uns hiute S. Mattheus an dem hailigen ewangelio, wan an dem scribet er uns also, de unser herre ze einen zîten sinen jûngeren sait

¹⁾ Paul Thureau-Dangin: *Un prédicateur populaire dans l'Italie de la Renaissance, St. Bernardin de Sienne*. Paris, 1896. Vgl. *De Kath.* (1896), Dl. CX, bl. 523.

²⁾ Claude Raffron: *Vie du P. Giry*.

ain bispel, un sprach: simile est regnum coelorum etc." ¹⁾.

Behalve de teksten, werd ook het slot der preek gewoonlijk in het Latijn uitgesproken. De meest gebruikelijke woorden waren: „Quod ipse praestare dignetur qui vivit et regnat in saecula saeculorum; des helfe uns got der lebet und richset von ewen ze ewen". Het „Amen" werd dikwijls door het volk herhaald, zooals blijkt uit de uitdrukking van Berthold van Regensburg: „Sprechet alle amen mit inneeclichem andachtigem herzen!" waarop hij de minder vleierende uitroep laat volgen: „Pfi dich: gîtiger, wie erklinget dîn âmen vor gotes ôren alse de hundes bellen!" Zelfs in preeken op rijm, waarin o.a. broeder Jan, de kok van Groendale, sterk was, komt dit Latijnsche slot voor, bijv.:

„Nu ruofet in inneeclichen an,
 swanne sin muoter in an uns man,
 daz er uns ellenden
 sine helfe geruoche senden
 unt sine engelische schar,
 diu uns leite unde bewar
 und uns bringe an die stat
 ubi cum pâtre regnât
 et spiritu paraclitô,
 daz unser stimme vil frô
 müeze singen immer mê
 gloria tibi dominê!"

Doch er zijn nog andere redenen. Wanneer een predikant zijn medebroeders de juiste uitdrukking aan de hand wil doen, dan voegt hij er de vertaling bij. Zoo zal hij in eene lofrede op de H. Elisabeth van Hongarije zeggen: „Ista sancta domina potest laudari a duobus; primo ab evidentia bonitatis . . . , secundo ab eminentia dignitatis . . . , gallicè: de sa très grant bonté; secundo, de sa très grant dignité". Soms is het een schriftuurtekst, dien

¹⁾ Grieshaber, *Deutsche Predigten des 13 Jahrh.* II, S. 45.

hij zuiver vertalen wil, soms een spreekwoord, dat moeielijk in het Latijn is weer te geven.

Doch de voornaamste reden van zulke koeterwaalsche preeken is ongetwijfeld deze, dat de preek door een der toehoorders is opgeteekend, of dat wij slechts een schets, een kladje, eenige los neergeschreven gedachten voor ons hebben.

Wilt gij van dit laatste een voorbeeld zien? Treed dan deze cel binnen, waar een pater de laatste puntjes van zijn preek over het Onze Vader opteekent. De pen vliegt over het perkament, aanstonds roept het klokje, en de preek moet af. Gluur even over zijn schouder, en denk dat gij in de XIIe eeuw zijt: „Nu bitent den almeltigen got, das er û gesuze und gelibe sine genade, daz ir ime gevolgin muzet ze den ewigen genadi, quod ipse praestare dignetur etc. communio altaris sol uns sin testimonium dilectionis dei et proximi, unde sol uns sin spes et consolatio et reconciliatio inter nos et deum; von diu [= daarom] ante perceptionem communionis faciamus pactum cum deo in ipsa dominica oratione, also wir wollen tun unsirin sculdigin” ¹⁾).

Eene preek, die in het Latijn wordt opgeteekend, geeft aanleiding tot dezelfde vreemde samenvoegingen. Kan de schrijver zoo gauw het juiste woord niet vinden, dan neemt hij de Fransche of Duitsche uitdrukking, en hij zal opteekenen: „sicut venditores pomorum pueris parvum pomum dant *pour alecheir*”, of: „non possum solvere *lo recet*” (om in het klooster te worden opgenomen). Een zeer groot gedeelte der preeken, die in handschrift bestaan, zijn door toehoorders opgeteekend. De geijkte uitdrukking hiervoor was: „sermones *relati* of *reportati*”; zoo staat bijv. boven de preeken van Robert de Sorbon: „Sermones relati a magistro Roberto”. Soms werden zij ook genoemd: *reportata, collecta ex auditu*, of *extractio de sermone cujusdam fratris*. Een zeker teeken hiervan is, behalve de korthed der ontwikkeling,

¹⁾ *Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters*, 1883, col. 234.

de afwezigheid van het exordium (toen *prothema* genaamd) en van de eindformulen, die bijna geregeld door de verslaggevers werden weggelaten. Voordat men dus een predikant van dorheid en, erger nog, van dwaze uitkraming van geleerdheid betichte, is het zaak, eerst te onderzoeken, of men de preek zelf, al dan niet, voor zich heeft.

En zoo valt de geheele fabel van Voltaire over Menot en Maillard, waarop de geschiedenis der middeleeuwsche preeken door zijn volgelingen werd voortgebouwd.

De voorschriften van het Concilie van Trente, om „*vernacula lingua*” het woord Gods te verkondigen, zijn ons een waarborg, dat er evenmin na dien tijd preeken gehouden zijn, die door geen enkel toehoorder verstaan werden.

W. A. J. BLAISSE.

DE ZUIL VAN MARCUS AURELIUS TE ROME EN HET REGENWONDER.

Een der schoonste gedenkteeken, afkomstig uit het heidensche Rome, is de trotsche zuil van Marcus Aurelius Antoninus op de *Piazza Colonna* bij het *Corso* ¹⁾, welk plein daaraan zijnen naam ontleent. Kort na den dood van genoemden Romeinschen keizer op 17 Maart 180 werd zij te zijner gedachtenis door den Romeinschen Senaat opgericht. Zij is een heerlijk sieraad voor het fraaie plein, waarop zij staat.

Het prachtig kunstwerk is geheel en al uit wit marmer opgetrokken in Dorischen stijl. Het heeft eene hoogte van iets meer dan 148 bij een diameter van iets meer dan 11 voeten en wordt gemakkelijk van binnen bestegen langs een spiraal-trap van 190 treden, uitgehouwen in het marmer en voorzien van 40 lucht- en lichtgaten. Het geheel is gevormd uit 28 marmerblokken. De gansche schacht is overdekt met bas-reliefs, die in eene schuinsche richting van beneden naar boven opstijgen, en door een marmeren band of strook evenwijdig van elkander gescheiden zijn. Zij stellen ons de heldenfeiten en overwinningen van Marcus Aurelius in Germanië en over de Marcomannen voor. Onder dezen trekt het bas-relief, dat ons het beroemde regenwonder voor den geest roept, vooral onze aandacht. Dit feit is op dit heidensche monument tusschen verschillende krijgstafeelen afgebeeld, natuurlijkerwijze volgens de opvatting, welke de heidenen, en vooral keizer Aurelius, zich van de gebeurtenis

¹⁾ De oude Via Flaminia.

gevormd hadden. De afbeelding bevindt zich op den derden band, die van beneden naar boven gaat aan de zijde der kolom, welke naar het *Corso* gekeerd is. Zij is vrij goed bewaard, en professor Petersen, eerste secretaris van het Duitsche instituut voor archeologie te Rome, heeft er eene photographie van getrokken, die hij welwillend aan de schrijvers der *Civiltà cattolica* heeft ter hand gesteld en door hen is nagedrukt ¹⁾.

Laten wij op grond hiervan dit bas-relief eenigszins nader beschrijven.

Boven in het tafereel ziet men eene personificatie van den regen, gelijk Petersen en de *Civiltà cattolica* die voorstelling verklaren. Vroeger, zeggen zij, gold zij als eene voorstelling van *Jupiter Pluvius*. Doch nergens, beweren zij, is er spraak van *Jupiter Pluvius*, en slechts tweemaal wordt in een opschrift *Jupiter Pluvialis* gelezen. Volgens hen heeft men hier eene anthropomorphische figuur, die slechts het allernoodzakelijkste vertoont, om den regen voor te stellen. Echter zij hierbij opgemerkt, dat volgens het bericht van Tertulliaan de heidenen wel degelijk aan Jupiter dachten ²⁾.

Deze regengod, regengeest of Jupiter ziet men halfijfs met lange haren, die langs het gelaat nedergolven, met een zwaren baard, met de beide armen in de volle lengte uitgestrekt, op wijd uiteengeslagen wiken in de lucht zweven; en klaarblijkelijk is hij voorgesteld als de oorzaak van den regen, die van zijn baard, zijne haren, zijne wiken als een ware vloed nederstort.

Van bliksemschichten is op de geheele photographie geen spoor te bespeuren, ofschoon men ze bij de vroegere afbeeldingen van het bas-relief der kolom zeer sprekend heeft aangebracht. Dit is waarschijnlijk geschied, omdat er met veel nadruk van gesproken werd bij het verhaal van het wonder.

¹⁾ *Civiltà catt.* Ser. XVI, Vol. 1, p. 717.

²⁾ Tertul. *Ad Scapul.* C. IV.

Onder den regen, die met vollen vloed nederstort, vertoonen zich twee legers tegenover elkander. Het zijn de Romeinen en de Quaden. De regen is afgebeeld als in beweging van de eersten naar de tweeden, die zij bestrijden. De Romeinen worden er door ondersteund en verkwikt, en verschijnen vol moed, met schild en zwaard in de handen. Doch het leger der Quaden heeft het onweder tegen zich en is geheel in wanorde. Men ziet krijgers en rossen neêrgeveld op de helling eener rots.

Het tafereel vertoont geen enkelen krijgsknecht in knielende of biddende houding. Ook ziet men er niet een, die met helm of schild den regen opvangt om zich te verkwikken.

Klaarblijkelijk leert ons dus het bas-relief der kolom, dat de Romeinen den zege behalen en de barbaren verslaan; dat zulks geschiedt door de inwerking van een geweldigen stort-regen en van een onweder; en eindelijk dat die stortregen en dat onweder plaats grijpen door het toedoen eener hoogere macht, welke door de anthropomorphische figuur in de lucht is voorgesteld.

* * *

Over het bas-relief der Marcus-zuil zijn, ook in den laatsten tijd, verschillende meeningen in het midden gebracht. Professor Petersen, in een geschrift, dat overigens veel verdienste heeft ¹⁾, is van gevoelen, dat al de berichten omtrent dien wonderbaren regen aan het bas-relief van de kolom zijn ontleend, en dat al, wat de overlevering daaromtrent meer weet te verhalen, allen grond mist. Het zou op slot van rekening daartoe herleid moeten worden, dat men de voorstelling niet goed beschouwd of niet goed begrepen heeft. Deze meening is geheel onbewijsbaar en uit de lucht gegrepen. Zij laat geen recht wedervaren aan de geschiedkundige waarheid. De eerste berichtgevers, die ons

¹⁾ *Das Wunder an der Columna M. Aurelii*, in *Mittheilungen des Archeologischen Instituts, Römische Abtheilung (Bulletino del Instituto)* IX, (1894), p. 78—89.

de gebeurtenis verhalen, waren tijdgenooten of leefden korten tijd daarna. Eene volkslegende had zich nog niet aan het verkeerd begrepene gedenkteeken kunnen hechten. Zij waren ver van elkander verwijderd en waren niet afhankelijk onderling van elkander. Eusebius van Cesarea (270—338), die ons het feit omstreeks twee eeuwen na Marcus Aurelius in zijne kerkelijke geschiedenis mededeelt ¹⁾, beroept zich vooral op drie schrijvers, die allen leefden in of omtrent den tijd der gebeurtenis. De eerste, dien hij aanvoert, is Apollinaris, bisschop van Hiërapolis in Phrygië. Hij leefde ten tijde van Marcus Aurelius in Klein-Azië en schreef eene apologie des Christendoms, die voor ons verloren is gegaan. Waarschijnlijk heeft hij nimmer de zuil van Marcus Aurelius en dus ook niet het bedoelde bas-relief te Rome gezien.

Ook de tweede getuige, dien Eusebius aanvoert, leefde in dien tijd. Het is Quinctus Septimius Florens Tertullianus, die volgens de gewone meening omtrent het jaar 160 te Karthago in Afrika werd geboren en daar op hoogen leeftijd stierf omtrent het jaar 240. Hij was dus in zijne jongelingsjaren, toen Marcus Aurelius op wonderbare wijze de overwinning behaalde. Hij gedenkt deze gebeurtenis als een waar en algemeen erkend feit in zijne apologie ongeveer 20 jaren na den genoemden oorlog. Hij beroept zich ten dien opzichte op een brief van den Romeinschen keizer aan den Senaat. „Wij brengen daartegenover — zegt hij — een beschermers in het midden, indien wij ons beroepen op den brief van Marcus Aurelius, een keizer van veel aanzien, door welken hij getuigenis aflegt van dien dorst in Germanië, toen hij misschien door het gebed der christelijke krijgsknechten den regen verwierf” ²⁾.

¹⁾ Euseb. *Hist. Eccl.* L. V, c. 5.

²⁾ Tertul. *Apolog.* C. V: „At nos e contrario edimus protectorem, si litterae M. Aurelii gravissimi imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam sitim Christianorum forte militum precationibus impetrato

De derde getuige, waarop zich Eusebius beroept, is de be-roemde heidensche geschiedschrijver Dio Cassius. Deze schrijver bekrachtigt in het begin der derde eeuw hetgeen hij verhaalt aangaande deze wonderbare overwinning eveneens door den brief van genoemden keizer aan den Romeinschen Senaat.

Zoo laat zich dus het gevoelen van Petersen niet overeen-brengen met het feit, dat deze drie getuigen gelijktijdig of schier gelijktijdig leefden met deze wonderbare gebeurtenis. Er kon toen nog geen volkslegende uit het bas-relief der Marcus-zuil zijn ontstaan ¹⁾.

* * *

Dit gevoelen van Petersen, hoe ongegrond dan ook, droeg de goedkeuring weg van professor Domaszewski, die het in een kort artikel besprak. Maar het werd hevig bestreden door den Pro- testantschen godgeleerde en geschiedschrijver A. Harnack, pro- fessor te Berlijn, die als bestrijder der apostolische geloofsbelijdenis zich eene treurige vermaardheid heeft verworven. Hij ontkent ²⁾, dat de overlevering aangaande het regenwonder bij de zegepraal van Marcus Aurelius is ontstaan uit het tafereel, dat op die kolom is uitgehouwen, en beweert integendeel, dat zij hare bron heeft in den brief van Marcus Aurelius, aan den Romeinschen Senaat. Met volle overtuiging erkent hij de geschiedkundige wer- kelijkheid van het feit. Duchesne in het *Bulletin critique* ³⁾

imabri discussam contestatur". — Hiermede verdient vergeleken te worden eene andere plaats *Ad Scapulam*, C. IV: „Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione Christianorum militum orationibus ad Deum factis imbres in siti illa impetravit. Quando non geniculationibus et jejunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsae? Tunc et populus acclamans Deo deorum, qui solus potens est, in Jovis nomine Deo nostro testimonium reddidit!"

¹⁾ *Rheinisches Museum*, XLIX (1854), p. 614—619.

²⁾ *Die Quelle der Berichte über das Regenwunder im Feldzuge Marc. Aurels gegen die Quaden. Sitzungsberichte der Akademie von Berlin*, 1894, S. 135.

³⁾ Vol. XV (1894), p. 476.

vereenigt zich over het algemeen met het gevoelen van Harnack. Men moet dit echter niet opvatten in den zin, alsof Harnack het mirakel als zoodanig erkende. Neen, hij spreekt er slechts over als eene bestredene gebeurtenis, die werkelijk is voorgevallen; maar het komt niet bij hem op er eene verklaring van te geven.

Zonder nu in al de kleine bijzonderheden te treden, die hij tegen Petersen aanvoert, erkennen wij als zijne verdienste afdoende bezeugen te hebben, dat Marcus Aurelius een brief over die gebeurtenis aan den Romeinschen Senaat geschreven heeft. Het is waar, sedert Scaliger de onechtheid van den thans in omloop zijnden brief bewees, hebben verscheidene katholieke schrijvers, onder anderen Allard ¹⁾, het oorspronkelijke bestaan van het keizerlijke schrijven geloofchend of in twijfel getrokken. Maar behalve dat Tertulliaan dezen brief des keizers aangeeft als door iedereen erkend, getuigt ook Dio Cassius zulks uitdrukkelijk. Hierom bevestigt ook Eusebius in zijne kerkelijke geschiedenis ²⁾ het bestaan van dit schrijven des keizers aan den Romeinschen Senaat. In zijn *Chronicon* spreekt hij wel is waar niet zoo beslist, doch de H. Hiëronymus, die hetzelfde *Chronicon* heeft herzien, spreekt ten dien opzichte zeer stellig ³⁾. Het was buitendien eene bestaande

¹⁾ Paul Allard, *Histoire des persécutions*, T. 1, Ch. VI, § 3, p. 376.

²⁾ T. a. p.

³⁾ S. Hieron. *In Chronic. ad annum 19*. „M. Aurelii: in quis semel Pertinaci et exercitui, qui cum eo in Quadorum regione pugnabat, siti oppressis pluvia divinitus missa est, cum e contrario Germanos et Sarmatas fulmina persequerentur et plurimos eorum interficerent. *Extant litterae M. Aurelii gravissimi imperatoris*, quibus illam Germanicum sitim Christianorum forte militum precationibus impetrato imbri discussam *contestatur*.” De H. Hiëronymus haalt hier de boven. vermelde plaats van Tertulliaan letterlijk aan, en heldert ze op door te kennen te geven, dat de uitdrukking *Christianorum forte militum precationibus* aan den brief van den keizer is ontleend. Dit blijkt, door de woorden *quibus-contestatur*. Wij hebben hier een stellig bewijs voor hetgeen de *Civiltà cattolica* als een zeer waarschijnlijk gevoelen van Harnack reeds voorstelde.

gewoonte, dat de veldheeren verslag van hunne behaalde overwinningen deden aan den Senaat, en Marcus Aurelius heeft zich gewis niet aan dat gebruik onttrokken. Uit dit alles blijkt, dat die brief des keizers gewis aanvankelijk heeft bestaan.

Harnack gaat zelfs zoo verre van te beweren, en de bewering is volgens de *Civiltà cattolica* hoogst waarschijnlijk, dat de woorden van Tertulliaan: „*imber Christianorum forte militum precationibus impetratus*” een weergalm bevatten van de eigene woorden door den keizer gebezigd. In deze vooronderstelling toch worden Tertulliaan's woorden op eene niet verwerpelijke wijze in goeden zin verklaard.

Wij kunnen echter Harnack niet volgen, wanneer hij vermeent, dat al de berichten over dit feit, tot zelfs die, welke Apollinaris in Phrygië vernam, uitsluitend afstammen van dezen brief. Want de wonderbare gebeurtenis werd gewis zeer spoedig door het leger, met name door de krijgsknechten van het Melitijsche legioen alom verspreid, en de Christenen verzuimden wel niet, dit vooral alom onder hunne mede-Christenen te verspreiden.

Apollinaris noemt het legioen van Melite om de bliksems, die bij zijn gebed op de barbaren nedervielen, het *bliksemende legioen*. Dit is echter minder juist. Reeds vroeger werd het zoo genoemd ¹⁾. Waarschijnlijk verviel hij in deze dwaling, omdat in de verhalen, die hem werden overgebracht, de bliksems, die de barbaren troffen, als eene verwezenlijking werden voorgesteld van den naam aan dit legioen eigen. Harnack meent ook, dat de keizer zelf in zijn brief aan den Senaat te dien opzichte eene woordspeling kan hebben gebezigd.

* * *

¹⁾ Het wordt reeds ten tijde van Trajanus in een opschrift van Tergeste *fulminata* genoemd (Gruter, 193), evenzoo in het opschrift van een standbeeld van Memnon onder Nero (Hamilton, *Egypt*. p. 173). Dio Cassius, LV, waar hij de verschillende legioenen opnoemt onder Augustus, noemt het twaalfde *het bliksemende* en plaatst het in Kapadocië.

Ook Mommsen, die om zijne vijandige gezindheid jegens het Christendom bij alle geleerden bekend staat, schaart zich aan de zijde van Harnack. In een artikel: *Het regenwonder der Marcus-zuil* ¹⁾ verklaart hij zich met volle beslistheid voor de werkelijkheid van het feit, dat de keizer zelf verklaarde *een bovennatuurlijk ingrijpen in den loop der aardsche dingen* te zijn ²⁾. In dien zin, zegt hij, werd het voorval *officieel openbaar gemaakt*, en kreeg het zijn immerdurend gedenkteeken op de zuil. Mommsen wederlegt meesterlijk de beweringen van Domaszewski, die het er voor hield, dat het keizerlijke schrijven een bloot verzinsel was, uitgestrooid slechts korten tijd na den oorlog. Zelfs durft hij Eusebius beschuldigen den tekst van Apollinaris te hebben verduidelijkt. Waarom ook niet dien van Dio Cassius en van Tertulliaan?

Ook Mommsen echter houdt ten onrechte den keizerlijken brief voor de eenige bron van al de overige getuigenissen en beschouwt het als onmogelijk, dat de keizer in zijn schrijven de Christenen zal hebben genoemd. Hij vaart daarom uit tegen de christelijke schrijvers, als of zij op eigen gezag de wonderbare gebeurtenis aan de gebeden der christelijke krijgsknechten en aan de hulp van den God der Christenen hebben toegeschreven. Hij gaat zelfs zoo verre den volgenden dwazen regel op te zetten: bij welke mirakuleuse gebeurtenis het ook zij, moet men, indien zij wordt meêgedeeld door een christelijken apologeet, niet slechts het mirakel op zich zelf *uit een historisch oogpunt* voor onaanneemelijk verklaren, maar ook elk andere christelijke omstandigheid van hetzelfde mirakel ³⁾. Zulk een canon is van zoo verregaande uitzinnigheid, dat wij er niet langer bij stil hebben te staan.

* * *

¹⁾ Zie het Duitsche tijdschrift *Hermes*, B. 30 (1895), S. 90—117.

²⁾ „Ein ubernaturlichen Eingriff in den Verlauf der irdischen Dinge.”

³⁾ S. 105.

Laten wij thans een weinig meer van nabij beschouwen, welke de getuigenissen zijn, die voor dit wonderbare feit pleiten, en wat zij ons vooral mededeelen. Het zijn getuigenissen van heidensche en van christelijke schrijvers, die eenstemmig het feit mededeelen en dus daaromtrent geen twijfel overlaten.

Dio Cassius verhaalt breedvoerig, hoe het Romeinsche leger zich in den hoogsten nood bevond en door een wonderbaren regen verkwikt en bemoedigd werd, terwijl tevens de Quaden door bliksemschichten en felle hagelsteen en getroffen werden en zoo het onderspit moesten delven. Hij verklaart echter als heiden het wonder in een heidenschen zin, en schrijft het toe aan de macht der goden en de tusschenkomst van een Egyptischen toovenaar Arnuphis, die zich in het heidensche leger bevond. Hij getuigt ook, dat Marcus Aurelius deze wonderbare overwinning in een brief aan den Romeinsche Senaat berichtte ¹⁾.

Bij Dio sluit zich later aan de heidensche schrijver Julius Capitolinus in het leven van Marcus Aurelius ²⁾. Hem volgt de heidensche dichter Claudianus ³⁾. Eindelijk moet hierbij gevoegd worden de Grieksche redenaar en wijsgeer Themistius, die leefde in de vierde eeuw. Ofschoon een heiden, werd hij evenwel hooggeschat door keizer Theodosius. In eene redevoering, tot dezen keizer gericht, zegt hij over Marcus Aurelius: „Toen zijn leger van dorst versmachtte, hief deze heerscher de handen ten hemel. Ik bid tot U, sprak hij, o Gever des levens, tot U hef ik de hand op, waarmede ik niemand het leven heb

¹⁾ Dio Cassius, LXXI, 8.

²⁾ Jul. Cap. in *Vita M. Aur.* 24: „Den bliksem ontrukte hij aan den hemel door zijn gebed tegen de aanslagen der vijanden, nadat hij regen verworven had voor de zijnen, die gekweld werden door dorst”.

³⁾ *Paneg.* VI:

„Tunc contenta polo mortalis nescia teli
Pugna fuit; Chaldea mago seu carmina ritu
Armavere deos; seu, quod reor, omne Tonantis
Obsequium Marci mores potuere mereri”.

ontnomen. En zoo wist hij God te bewegen door zijn gebed, dat uit de heete lucht wolken van water tot de legers kwamen”¹⁾).

Met de heidensche schrijvers stemmen de christelijke in zoo-verre overeen, dat zij de overwinning van Marcus Aurelius erkennen, als oorzaak daarvan een onweder aangeven, dat den brandenden dorst der Romeinen leschte en de Quaden door bliksems en hagelsteen en trof; eindelijk ook daarin dat zij het plotselinge onweder toeschrijven aan het gebed en aan de inwerking van een hogere macht. Maar de christelijke schrijvers wijken van de heidensche af, waar zij als de hogere macht, die hier werkzaam was, niet de heidensche afgoden aanwijzen, maar de eene, ware, almachtige God, die alles bestuurt. Zij wijken ook van hen af, wijl zij de verwerving van het wonder aan de gebeden der christelijke krijgsknechten toeschrijven.

Het getuigenis van Tertulliaan hebben wij hierboven reeds aangevoerd. Zijne *Apologia*, waaraan het is ontleend, is een openbaar geschrift aan Rome's overheden ten tijde van Septimius Severus. Hij spreekt daarin van den bewusten brief des keizers Aurelius aan den Senaat als bij allen en ook te Rome bekend. Hij voert daarin, gelijk ook Hiëronymus zegt, een getuigenis des keizers aan ten gunste der Christenen, en doet daarom Marcus Aurelius in tegenstelling met zijne voorgangers als een beschermer voor de Christenen gelden. Ook in zijn boek, dat hij richt tot Scapula, proconsul te Karthago, zegt hij openlijk, dat Marcus Aurelius bij zijn Germaanschen veldtocht door de gebeden der christelijke krijgsknechten tot God regen ter lessching van den dorst der zijnen heeft verworven: „Toen heeft het volk, terwijl het den God der goden, die alleen machtig is, toejuichte, onder den naam van Jupiter aan onzen God getuigenis gegeven”.

Het getuigenis van Apollinaris schrijft deze uitkomst toe aan

¹⁾ Themist. in orat. *De regis virtute*.

de gebeden van het bliksem-legioen, en Eusebius noemt dit het legioen van Melite. Het bliksem-legioen is het 12de legioen, en dit was gestationeerd bij Melite in Kappadocië, zooals uit Dio en de opschriften blijkt. Wij zouden echter de meening van Apollinaris en Eusebius te buiten gaan, indien wij zouden beweren, dat *al* de krijgsknechten van dit legioen Christenen waren. Het is voldoende aan te nemen, dat het grootste gedeelte Christen was. Eusebius zegt niet, dat het geheele legioen uit Christenen bestond, maar alleen, dat het toen even als ten zijnen dage uitmuntte door geloof. Het wierp zich op de knieën, zegt hij, toen het in slagorde werd geschaard. Ook de H. Apollinaris zegt slechts, dat door de gebeden van dit legioen dit mirakel werd verkregen, waardoor zeker niet wordt uitgesloten, dat er onder dit legioen ook heidenen waren, die zich niet bij hen aansloten.

Ook de H. Gregorius van Nyssa in de vierde eeuw geeft in een zijner lofredenen ¹⁾ een uitvoerige beschrijving van het wonder onder vermelding derzelfde omstandigheden.

Bij Paulus Orosius eindelijk, een tijdgenoot van den H. Hiëronymus, vinden wij wederom het wonder eveneens aan de tusschenkomst van den Almachtigen God en aan de gebeden der Christenen toegeschreven ²⁾.

Wij komen alzoo tot de volgende slotsom.

Het is een feit, dat Marcus Aurelius in 174, nadat hij den Donau was overgestoken en doorgedrongen in het land der Quaden of het tegenwoordige Moravië en het noord-westelijk Hongarije, door de barbaren langs alle zijden werd ingesloten in eene streek, waar gebrek aan water heerschte, zoodat zijn leger door den brandenden dorst dreigde te zullen bezwijken.

Het is een feit, dat hij uit den nood gered werd door een onweder, dat de Romeinen verkwikte en bemoedigde en door

¹⁾ *Oratio 2 in XL martyres.*

²⁾ Paulus Orosius, VII, 15.

zijne bliksems en hagelsteen en de Quaden het onderspit deed delven.

Allen, de Senaat door de opgerichte zuil, de keizer in zijn brief, de heidensche en christelijke schrijvers dier tijden schrijven dat plotselinge onweder en de bevochten zegepraal toe aan eene hoogere en goddelijke macht en aan het gebed.

Eindelijk al de christelijke getuigenissen der oudheid erkennen in die hoogere macht den éénen waren God en in dat gebed het gebed der Christenen. Wij mogen ons dus veilig daarmee vereenigen. De verklaring van de eenstemmigheid dier christelijke schrijvers hieromtrent geeft ons het feit, dat het 12de of bliksemde legioen voor een groot gedeelte uit Christenen bestond en dat dus een aanzienlijk getal dezer keurbende van 6000 krijgsknechten voor den strijd zich openlijk op de knieën wierp en bad. Om de bliksems, die daarop van den hemel daalden, verdiende het op dubbele wijze den naam, dien het droeg.

* * *

Zes jaren na dezen oorlog in 180 stierf Marcus Aurelius. De Romeinsche Senaat en 's keizers zoon en opvolger, Commodus, vereeuwigen de gedachtenis van zijne schitterende wapenfeiten en ook van het beroemde regenwonder door het oprichten der prachtige zuil, die wij hierboven beschreven.

Deze kolom was grootelijks beschadigd door onweders en door brand te Rome. Het verguld bronzen standbeeld van Marcus Aurelius, dat ze vroeger bekroonde, was reeds sedert geruimen tijd verdwenen. Sixtus V liet derhalve de zuil in 1589 door Dom Fontana herstellen. Hij wijdde ze toe aan den H. Paulus en bekroonde ze met het verguld bronzen beeld van den wereld-apostel, door Thomas della Porta ontworpen, dat ze nog versiert.

Het oude voetstuk, dat thans 11 voeten onder den beganen grond is verborgen, was vroeger evenals de zuil van Trajanus met wapenen en trofeeën verfraaid. Men herstelde het zichtbaar

geblevene gedeelte hoven den beganen grond, en bekleedde het met nieuwe mameren platen. Hierop leest men de twee volgende opschriften :

SIXTUS V, OPPERPRIESTER,
 HEEFT DEZE KOLOM, GEZUIVERD VAN ALLE GODDELOOSHEID,
 TOEGEWIJD AAN DEN H. APOSTEL PAULUS
 EN HAREN TOP BEKROOND DOOR DIENS VERGULD BRONZEN STANDBEELD
 TEN JARE MDLXXXIX
 EN
 IK BEN THANS ZEGEVIEREND EN GEWIJD
 EN DRAAG DEN WAARLIJK GODSDIENSTIGEN LEERLING,
 DIE DOOR DE PREDIKING DES KRUISES
 GEZEGEVIERD HEEFT OVER ROMEINEN EN BARBAREN.

Wanneer de geloovige bezoeker van Rome heden nog dit prachtige gedenkteeken aanschouwt, dan zal hij hier een blijk te meer erkennen van de veel vermogende kracht des gebeds, en tevens de alles beschikkende Voorzienigheid van God aanbidden, die de biddenden redde en de barbaren versloeg, gelijk Hij ook de leer van Christus deed zegevieren door zijnen apostel over het heidensche bijgeloof van heidenen en barbaren.

F. J. P. G. VAN ETTEN.

Ord. Er. S. Aug.

DE VRIJMETSELARIJ IN NEDERLAND.

In eene lijkrede, welke Br.: W. Slotemaker, Tweede Redenaar der *Geldersche Broederschap*, uitsprak ter nagedachtenis van Br.: J. M. Baud in genoemde loge te Arnhem, lezen wij het volgende:

Ook is er wel eens verondersteld, dat hij [Baud] in de laatste jaren meer en meer eenigen achteruitgang in het maçonnieke leven meende waar te nemen en dat een soort van voorgevoel zich van hem meester maakte, dat de Vrijmetselarij, in ons land althans, aan eene ziekte leed, die grooten kans heeft de levenskrachten te sloopen en haar tot verval te brengen.

Veel is er wellicht te zeggen voor zulk een donker voorgevoel en als wij de zwarte stippen opzoeken, dan schijnt het wel, dat er veel veranderd en veel verbeterd moet worden, wil het zuiver maçonnieke bloed met frisschen en krachtigen polsslag door het maçonnieke lichaam gaan vloeien, om de arbeiders te bezielen met de ware W.:, K.: en S.: bij den verderen bouw aan den nooit voltooiden T.: der K.: K.: ¹⁾).

Na te gaan, in hoeverre deze redenaar van den „Tempel der Koninklijke Kunst” gerechtigd was tot het uitspreken van dit oordeel, weinig vleierend voor haar, die het ideaal der „Wijsheid, Kracht en Schoonheid” roemt te bezitten, is het doel dezer bladzijden.

* * *

Uiteraard zijn de becijferingen, welke daartoe dienen gemaakt

¹⁾ *Jaarboekje voor Nederlandsche Vrijmetselaren*, 5895 (1895), bl. 53.

te worden, eenigszins droog. De overweging, dat ze eenige statistieke waarde kunnen hebben, te meer daar het voor deze staatjes benoodigde materiaal niet steeds voor eenieder even gemakkelijk is te bekomen, moge *De Katholiek* bewegen, bij den rijken voorraad bouwstoffen, die hare bladzijden ten dienste der katholieke litteratuur en wetenschap stellen, ook aan deze gegevens een bescheiden plaatsje in te ruimen.

Teneinde het onophoudelijk verwijzen naar den voet der bladzijden te besparen, zij gezegd, dat alle cijfers van dit opstel uit de opgaven der verschillende jaargangen van het officiële *Jaarboekje voor Nederlandsche Vrijmetselaren* ¹⁾ zijn bewerkt.

De drie geledingen der Orde: de oppergraden, de hooge graden en de lagere graden, dienen elk afzonderlijk te worden behandeld.

I. Wat de eersten betreft, die der zoogenaamde Uitverkoren Meesters (30:.), omtrent hen geven de *Jaarboekjes* de volgende cijfers:

	1891	1892	1893	1894	1895	
Nederland	6	6	6	6	6	„bouwhutten”.

Oppervlakkig schijnt hier dus de meeste stabiliteit te bestaan. Indien de klacht van de BBr.: Baud en Slotemaker ook op deze „afdeeling van den meestergraad” toepasselijk mocht zijn, valt de achteruitgang denkelijk waar te nemen in het aantal leden. Volledige gegevens hieromtrent ontbreken. Alleen is bekend, dat de „bouwhutten” te 's-Gravenhage en te Gouda, welke volgens de opgaven van 1891 samen 32 leden telden, dat cijfer het volgend jaar zagen dalen op 28, daarna op 21, welken stand het ook de beide daaraanvolgende bleef behouden. Omtrent de „bouwhutten”

¹⁾ Uitgave van „de 's-Gravenhaagsche Boek- en Handelsdrukkerij, voorheen Gebr. Giunta d'Albani”. Uitgegeven overeenkomstig de bepalingen van art. 6 der Algemeene Wet der Orde van Vrijmetselaars onder het Groot-Oosten der Nederlanden.

van Amsterdam, Haarlem, Rotterdam en Den Helder zijn geene cijfers onder dit opzicht bekend.

II. Nopens de „hooge graden” der Rozenkruisers (18.), die als het ware den overgang vormen tusschen de lagere en de oppervrijmetselarij, worden volstrekt geene ledentallen opgegeven. Van het aantal hunner „kapittels” valt het volgende staatje op te maken:

	1891	1892	1893	1894	1895	
Nederland . . .	9	9	9	9	9	„kapittels”
Oost-Indië . . .	1	2	2	2	2	„
Suriname . . .	1	1	1	1	1	„
Curaçao . . .	1	1	1	1	1	„
Zuid-Afrika . . .	2	2	2	2	3	„

Hier schijnt dus eenige vooruitgang te bespeuren te zijn. De mogelijkheid blijft echter open, dat een staatje van het aantal leden een gansch ander beeld zou geven.

III. De gewone lagere loges, die waarin de leerlingen, gezellen en meesters (3.) hunne plaats vinden, vertoonden, wat haar aantal betreft, de volgende ebbe en vloed:

	1891	1892	1893	1894	1895	
Amsterdam . . .	7	7	7	7	7	„loges”.
Rotterdam . . .	3	3	3	3	3	„
's-Gravenhage . .	2	2	2	2	2	„
Nederland (overige des Rijks) . .	39	39	39	38	38	„
Oost-Indië . . .	12	12	11	11	11	„
Suriname . . .	1	1	1	1	1	„
Curaçao . . .	1	1	1	1	1	„
Zuid-Afrika . . .	13	15	15	17	17	„
	<u>78</u>	<u>80</u>	<u>79</u>	<u>80</u>	<u>80</u>	

De sedert 1894 vervallen Nederlandsche loge was die te Purmerend, waarvan de Doopsgezinde predikant Ds. Westerman Holstijn secretaris was.

Met dat al is de opheffing dier ééne loge niet een feit van dien aard, dat het verlies daarvan — zij telde slechts een dertigtal leden — het jammeren over achteruitgang in het maconnieke leven kon rechtvaardigen.

Gaan we dus na, of er voor de klacht der genoemde BBr.: reden te vinden is in een achteruitgang van het aantal aanhangers der Vrijmetselarij hier te lande, — daar toch bijna zonder uitzondering de verslapping van het vereenigingsleven haren terugslag doet gevoelen in eene vermindering van het ledental.

* * *

Inderdaad is op dit punt de achteruitgang merkbaar. In de gewone of symbolieke loges viel hier te lande in vijf jaren tijds eene vermindering van het ledental met tien ten honderd waar te nemen. De 51 Nederlandsche loges telden in 1890 gezamenlijk 3112 leden; in 1895 was dit aantal met 317 gedaald. In onze koloniën deed zich, hoewel in mindere mate, hetzelfde verschijnsel voor; het aantal loges verminderde weliswaar slechts met 1, doch het ledental slonk met ruim 8 percent.

Het kan van belang zijn dit feit in een staatje meer gepreciseerd te zien uitgedrukt. De cijfers der beide jongste lustra natellende, komen wij tot de volgende slotsom:

	Aantal Loge-leden in		
	1885	1890	1895
Amsterdam	459	560	499
Rotterdam	215	176	179
's-Gravenhage	211	211	249
Overig Nederland	2215	2165	1868
Hollandsche BBr.: . . .	3100	3112	2795
Nederlandsch-Indië	610	594	548
Suriname.	?	63	49
Curaçao	51	59	60
Koloniale BBr.:	?	716	657
Zuid-Afrika	?	304	685
Totaal.	?	4132	4137

Uit deze cijfers blijkt, hoe het Nederlandsch Groot-Oosten het alleen aan de uitbreiding der Vrijmetselarij in Zuid-Afrika dankt, dat het totaal-cijfer zijner onderhoorigen tamelijk wel hetzelfde bleef. Die nominale vergoeding weegt echter, met uitzondering misschien voor de belangen der thesaurie van het Groot-Oosten, geenszins op tegen het verminderen der sterkte van het legioen, dat de Vrijmetselarij hier te lande aan hare bedoelingen kan dienstbaar maken.

Wel is er alzoo reden tot klagen voor hen, die de sekte een warm hart toedragen, en zulks te meer als in hun eigen oog niet alleen het getal maar ook het gehalte van de Loge-leden afneemt.

* * *

Wat dit laatste punt betreft, willen wij hier nog een merkwaardig getuigenis van een maçonniek schrijver aanhalen, welke belijdenis tevens het voordeel aanbiedt, dat zij van geheel onverdachte zijde opnieuw inlichting geeft omtrent het politieke en anti-katholieke drijven der Loge.

Dit „bouwstuk”, gelijk zulk een bijdrage in maçonniek taaleigen heet, is van de hand van den Rotterdamschen Br.: M. Reepmaker, een zeer ontwikkeld en tevens gemoedelijk schrijver, die, zouden we zeggen, tot de ervaring schijnt te komen, dat hij onder voorspiegeling eener fraaie leuze in verkeerd gezelschap is geraakt.

De ethica der Vrijmetselarij, zoo beweert deze schrijver, kent slechts één enkelen regel, namelijk de bestrijding van het egoïsme. Als de mensch eenmaal zoo hoog zal zijn opgevoerd, dat hij zichzelf heeft overwonnen, dan, jubelt hij, „zal zelfs de zedeleer overbodig geworden zijn”.

Maar eenige bladzijden verder erkent Br.: Reepmaker, dat ook die éénige regel der maçonnieke zedeleer niet door de Vrijmetselaars wordt onderhouden. Wij schrijven de merkwaardige bekentenis letterlijk af uit het *Jaarboekje voor Nederlandsche Vrijmetselaars* ¹⁾:

¹⁾ Jaargang 5893 (1893), bouwst. *De Redding*, bl. 81—93.

Wanneer wij, Vrijmetselaren, in stille eenzaamheid nadenken over de idealen, welke hierboven werden gemaald, en onzen geest scherpen om na te gaan in hoever onze bond reeds beantwoordt aan de hooge roeping, welke hij de zijne mag noemen; wanneer wij eens oprecht doordringen in de verschijnselen, die zich t' allen kant voordoen, niet alleen in ons vaderland, maar ook daarbuiten; wanneer wij ons geweten als toetssteen gebruiken en ons onbevangen afvragen: „Hoever is onze Broederschap reeds op haar weg gevorderd?“ dan kan het niet anders, of een diepe zucht moet in onze borst opwellen. *Wat kon* en *wat is?* klinkt ons dan verwijtend in de ooren.

Wat kon hebben wij hierboven gezien en *wat is*...? Wanneer de zaak niet te belangrijk ware en men met stilzitten verder kwam, zou ik gaarne de oogen sluiten voor *wat is*.

Onze *ethica*, die wij der maatschappij als een spiegel wenschen voor te houden, wordt door ons zelf niet toegepast. Waar we ook in onzen bond rondzien, overal ontmoeten wij de fouten, die wij in de maatschappij willen bestrijden; ons oog valt, waar het ook rondstaart, op datgene, wat we *niet* willen. Wordt er bij ons overal verdraagzaamheid aangetroffen? Wordt de alom geprezen liefde, de basis, waarop onze maatschappij gebouwd behoort te worden en waarop ook onze Tempel moet verrijzen, in genoegzame mate aangetroffen? Is de gezindheid daar om het geheele menschdom in één broederschap te vereenigen en daartoe de kern (*onze* broederschap) zuiver te houden van al wat strijdig is met onzen goeden genius: de liefde?

De reden, waarom er op die vragen geen bevredigend antwoord gegeven kan worden, is samengesteld uit een geheel weefsel van oorzaken, te ingewikkeld om in het bestek van dit bouwstuk te kunnen worden ontward.

Toch wil ik wijzen op twee hoofdkoorden in dat weefsel... twee inkruipselen, die, worden ze niet spoedig radikaal uitgeroeid, onzen bond langzamerhand op de klip zullen brengen, waarop reeds talloze met de heiligste bedoelingen in het leven geroepen vereenigingen schipbreuk leden... Zulke vereenigingen blijven dan nog eenigen tijd een kwijnend bestaan voeren en gaan dan langzamerhand tot ontbinding over.

Ze zijn de politiek en de polemiek tegen Rome. Beide belagen onze Orde en zullen haar onherroepelijk ten gronde doemen beide

geven hun, die ons vijandig gezind zijn, wapenen in de hand, welke onmeedoogend tegen ons gezwaaid worden en ons zoo lang in ons zwak zullen treffen, totdat wij geen kracht meer hebben ons op te heffen. Het is zelfmoord, dien wij plegen, BB.:

Dat de gele demon der politiek onze kristallen tempels is binnengedrongen, ligt èn aan de maatschappelijke toestanden èn aan ons gebrek aan waakzaamheid

De tweede demon, welke onze Tempels omloert, . . . is de strijd, die(n) een groot aantal leden onzer broederschap meenen te moeten aanbinden tegen Rome, den clerus, de Jezuïten enz. . . . en thans staat het bij velen onzer vast, dat de toestand niet meer te veranderen is; bij enkelen dat de toestand *gewenscht* is.

Tot de laatsten zal ik het woord niet richten, maar den velen, die meenen, dat de ongelukkige verhouding niet meer te veranderen is, wil ik een raad geven: Zoekt de middelen om onzen Bond met Rome te verzoenen — ik zelf doe het mijne en tracht meer te doen — de middelen bestaan, wendt ze *alle* aan met *alle* krachten die in U zijn, rust niet voordat de verzoening is tot stand gebracht. En blijkt U dit onmogelijk, welnn, laat ons dan onzen bond ontbinden, die door haat te provoceeren meer kwaad doet dan hij, op welke wijze hij ook anders werken moge, in staat is goed te maken.

Ik weet, BB.:, dat velen mij deze taal zullen euvel duiden, omdat de voorgehouden spiegel misschien te drastisch, te ruw de waarheid laat zien, maar, ik bid U, overweegt mijn woorden. Ik verklaar U, dat ze geschreven werden in het waarachtig belang der broederschap, die mij zoo na aan het hart ligt en die ik niet dan met zielepijn bespeur op zijwegen, die haar voeren zullen tot wissen ondergang.

Er wordt in onzen bond getwist, BB.: over rechten en metalen ¹⁾ en wat niet al meer! Dat komt omdat twist en haat bij ons gewoonte zijn geworden: waar vroeger het woord liefde werd uitgesproken, . . . klinkt thans „strijd tegen de eene of andere politieke richting”, „haat tegen de katholieken”

Aan zulk eene bekentenis valt niet veel toe te voegen.

Toch iets.

¹⁾ Maç. bargoensch voor *geld*, *geldzaken*.

De vermaningen van Br.: Reepmaker vonden geen weerklank bij het bestuur der Orde. Het Groot-Oosten, dat de Loge als geheel vertegenwoordigt, bleef ook na het bouwstuk van dezen gemoedelijken Rotterdammer anti-papistisch.

Bekend is de hatelijke tegenbetooging, door Lemmi en Crispi opgezet tegen het gouden feest des Pausen in Februari 1893.

Een jaar na de verschijning van Br.: Reepmaker's weeklachte wordt officieel ¹⁾ bekend gemaakt:

Op den dag van het jubileum van Paus Leo XIII, gevierd bij gelegenheid van zijn 50jarige wijding als priester, heeft te Rome een maçonniek feest plaats, waaraan 300 Broederen deelnemen. Groot-Officiëren zenden, namens het Nederlandsch Groot-Oosten, een telegram van sympathie.

Het *Jaarboekje* spreekt hier abusievelijk van 's Pausen gouden *priesterfeest*; dit vierde Leo XIII reeds den 31sten December 1887. De viering van 1893 gold de herdenking van 's Pausen bisschops-wijding op 19 Febr. 1843. — Zulk een fout duide men den maçons echter niet euvel. Zij hadden geen oogen voor het feest maar alleen voor de anti-katholieke tegenbetooging.

Dáarop kwam het aan, — en als hier op de vergissing van het *Jaarboekje* gewezen wordt, is het niet om de fout zelve, maar wijl zij het hatelijk karakter der maç. manifestatie te meer doe uitkomen.

Zouden deze en dergelijke *feiten* niet in staat zijn Br.: Reepmaker voor goed de oogen te openen? Hij zegt immers: „Het is zelfmoord, dien wij plegen”.

v. T.

¹⁾ *Jaarboekje* 5894, chronologisch overzicht 1893, blz. 4.

BOEKBEOORDEELING.

N. Kaufmann. Elemente der Aristotelischen Ontologie. Mit Berücksichtigung der Weiterbildung durch den H. Thomas van Aquin und neuere Aristotelliker. Leitfaden für den Unterricht in der allgemeinen Metaphysik. — Luzern, 1897. Gr. 80., 152 blz. Prijs: 3 fr.

Deze ontologie wordt ons als de vrucht eener ernstige studie aangeboden door een geleerde, die niet minder dan 25 jaren tijd en talenten wijdde aan het doorgronden der leer van Griekenland's beroemdsten wijsgeer en wiens professorale loopbaan bijna het einde van het vierde lustrum heeft bereikt.

Van Kaufmann's meer dan gewone vakkennis getuigt daarenboven, om van eenige bijdragen in het *Jahrbuch für Philosophie und speculative Theologie* en de *Katholische Schweizer-Blätter* niet te spreken, bijzonder een vroeger verschenen werk: *Die teleologische Naturphilosophie des Aristoteles*, waarvan binnen weinige jaren reeds een tweede druk het licht mocht zien.

Eene nadere kennismaking met deze nieuwe pennevrucht, waarop wij de aandacht des publieks wenschen te vestigen, overtuigt ons, dat de geleerde professor van het lyceum te Luzern zich ook hier van zijne breed opgevatte taak op verdienstelijke wijze heeft gekweten. Uit de boeken van den Stagyriet, handelend over de metaphysica, zien wij met zorg de elementen bijeengegaard en als zoovele aan elkander passende bouwsteen op de meest logische wijze vast aaneengehecht tot eene ontologie, waar, door vermijding van allen overtolligen overvloed zoowel als van te beperkte beknoptheid, de gulden regel: *non multa sed multum* nimmer uit het oog verloren wordt.

De inleiding bepaalt het onderwerp, verklaart de definitie, wijst de hoofddeelen aan der ontologie, om hare verhevenheid door Aristoteles zelf genoemd *πρώτη Φιλοσοφία* of ook wel als bij uitnemendheid *Φιλοσοφία* en *σοφία*.

Dan volgt in drie afdeelingen allereerst de behandeling van „Begriff und höchste Gesetze des Seins”; daarna „die näheren Bestimmungen des Seins oder die verschiedenen Seinsweisen”; en ten slotte „die Gründe oder Ursachen des Seins”.

Deze ontologie overschrijdt dus, zooals uit deze verdeeling blijkt, de grenspalen niet van haar onderwerp, het ὅν ἢ ὅν καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα καὶ, αὐτό ¹⁾.

Steeds worden uiteenzetting en bewijsvoering geput uit de oorspronkelijke bron, den Griekschen tekst van Aristoteles' werken, zoodat de lezer niet alleen vertrouwd wordt gemaakt met de leerstellingen, maar in zijn geheugen tevens de eigenaardige en kernachtige terminologie des Griekschen wijsgeers wordt vastgezet. Wij verwijzen hier slechts naar de allernauwkeurigste en breedvoerige verklaring van eenige in Aristoteles' werken herhaaldelijk voorkomende technische uitdrukkingen, als: φύσις (blz. 52—55), δύναμις en ἐνέργεια (blz. 60), μεταβολή (blz. 68) enz.

Met de grootste volledigheid ontwikkelt Kaufmann de leer over het schoone (blz. 38—49); over het reële onderscheid tusschen essentie en existentie in alle schepselen, de engelen zelfs niet uitgezonderd (blz. 55—58); over den tijd, welk hoofdstuk onze Leidsche Hoogleraar, de heer Bolland, met veel nut kan lezen (blz. 107—110); over de oorzaken en het causaliteitsbeginsel (3e hoofdafdeeling).

Getrouw aan den titel: „mit Berücksichtigung der Weiterbildung durch den hl. Thomas von Aquin”, toont schr. met talrijke citaten aan, met welk scherpen blik de Engelachtige Leeraar nog dieper dan zijn Grieksche Meester het wezen des zijns doorvorschte, het bewonderingwekkend ontologisch systeem van Aristoteles op menig punt tot nog hooger volkomenheid opvoerde. Tot voorbeeld diene de leer over de waarheid (blz. 26); over God (blz. 32); over de schoonheid (blz. 40). Aanhalingen uit de werken der bekwaamste „Aristoteliker” uit den nieuweren tijd, als Trendelenburg, Schwegler, Biese, Ueberweg, Brentano, Bäumer, v. Hertling, Zigliara, Glossner, Schneid, Bardenhewer, Domet de Vorges e. a. leveren ons het bewijs, dat Kaufmann zich geheel en al op de hoogte heeft gesteld van de moderne litteratuur op wijsgeerig gebied.

¹⁾ Aristot. *Metaph.* IV, 1, p. 1003, a 21 (ed. Bekker).

Wat de waarde dezer ontologie — vooral de levende taal, waarin ze is geschreven, in aanmerking genomen — nog verhoogt, is de stijl, die een voorbeeld mag genoemd worden van duidelijkheid en bevattelijkheid.

Enkele leemten konden bij eene volgende editie worden aangevuld, iets waardoor, meenen wij, het werk zeker winnen zou. Op blz. 18 zagen wij namelijk gaarne den Latijnschen tekst uit St. Thomas' *Quaest. disp. De Veritate*, Q. I, Art. I opgenomen. Op blz. 105 dient te worden vermeld, in welken zin Aristoteles de categorie $\xi\chi\epsilon\iota\nu$ als eene afzonderlijke beschouwt. In het derde deel eindelijk kan de leer over het toeval ter sprake komen.

Om ons oordeel in weinige woorden samen te vatten, meenen wij niet te overdrijven, indien wij de overtuiging uitspreken, dat naast Trendelenburgs *Elementa Logices Aristoteleae* deze *Elemente der Aristotelischen Ontologie* eene waardige plaats innemen. Wij wenschen dit uitmuntend handboek van Profesor Kaufmann dan ook met alle oprechtheid de ruimste verspreiding toe.

Freiburg in Zwitserland.

P. fr. M. BARTIJN.

NIEUWE UITGAVEN.

Breviarium Romanum. Editio VIII post typicam. (4 vol. in 12°. Regensburg, Pustet, 1897. Ingenaaid: 24 M.; in chagrinleder gebonden: 46 M.)

Deze nieuwste uitgave van het *Breviarium Romanum* verdient meer dan eene enkele aankondiging. Zij verdient o. i. eene geheel bijzondere aanbeveling.

Vooreerst om hare *volledigheid*. De belangrijke wijzigingen, door de H. Congregatie der Riten nog tot op den allerlaatsten tijd in het Brevier aangebracht, vindt men hier allen, zonder eenige uitzondering, opgenomen. Zoo b.v. de nieuwe rubrieken voor de *Festa B. Josephi et Annuntiationis B. M. V.*, den pas ingevoerden *ritus duplex* voor het *Festum S. Thomae Cantuariensis*, de nieuwe bijvoegingen voor de *Lectio VI der Officia S. Joannis de Deo, S. Camilli de Lellis et S. Vincentii a Paulo* enz.

Vervolgens om haar gelukkig *formaat*. De bestaande Regensburgsche editie van het Brevier in 12° wordt zeker om haar flinke duidelijke letter reeds hoog gewaardeerd door de velen, wier gezichtsvermogen aan zulk eene letter behoefte heeft. Echter hoort men nog al eens klagen, dat de volumina dier uitgave wel wat erg volumineus, en daarom minder gemakkelijk te hanteeren zijn. Die klacht zal men van de bezitters der nieuwe uitgave niet meer vernemen. Een prachtige scherpe letter staat hier op zulk fijn (maar toch niet al te doorzichtig) papier, dat het formaat niet grooter is dan 18½ bij 11½ cM. De dikte van ieder der deelen bedraagt slechts 33 mM.

Die reductie der afmeting is echter geenszins geschied ten koste van het geduld dergenen, die een afschrik hebben van herhaalde verwijzingen en het daardoor onvermijdelijke zoeken en opslaan. Op kwistige wijze zijn antiphonen, hymnen, oraties en responsoria, door geheel het *Proprium Sanctorum* heen, telkens weer gedrukt en herdrukt.

Eindelijk maakt ook de *artistieke uitvoering*, en van den druk en van de talrijke prenten en vignetten, het tot eene aantrekkelijkheid dit *Breviarium* ter hand te nemen.

V.

Het H. Huisgezin van Nazareth en het Christelijke huisgezin. Eene verzameling van 25 toespraken, naar het Hoogduitsch vrij vertaald door E. H. v. d. Heijde, Pastoor. (s' Hertogenbosch, G. Mosmans, 1897.)

De Zeereerw. Pastoor E. H. van der Heijde geeft ons de vertaling van een werk, dat met medewerking van andere priesters is uitgegeven door F. K. Aich, Pastoor te Regensburg.

Dit werk heeft ten doel:

1°. De geloovigen te onderrichten omtrent den aard, het doel en de inrichting der Broederschap, genaamd: „De algemeene H. Familie” of „Vereeniging van Christelijke huisgezinnen”, opgericht, aanbevolen en begunstigd door onzen H. Vader Paus Leo XIII, bij Apostolische Breve van den 14 Juni 1892.

2°. Aan de Eerw. Bestuurders van deze vereeniging de behulpzame hand te bieden, bij het behandelen van onderwerpen, welke met het H. Huisgezin van Nazareth en het Christelijk huisgezin in verband staan.

Het werk bevat 25 toespraken van verschillende Eerw. Geestelijken. Deze toespraken handelen deels over de inzichten van den Paus bij de invoering van de „Algemeene H. Familie”, over het doel, de middelen en de voorrechten dezer vereeniging, over het Huisgezin van Nazareth, als toonbeeld van het Christelijk huisgezin — deels over het Christelijk huwelijk, over het verval van het familieleven en over de gebreken van het huisgezin in onzen tijd.

Indien wij ons eenige aanmerking mogen veroorloven, dan zouden wij zeggen, dat de rangschikking der verschillende toespraken beter kon geregeld zijn en dat de Eerw. Vertaler sommige, al te nitvoerig bewerkte preeken, een weinig had kunnen besnoeien; de duidelijkheid zou daarmede allicht gewonnen hebben.

Bij de behandeling der „godsvrucht tot de H. Familie van Nazareth” stelt ons de gewijde redenaar Jesus, Maria en Joseph voor als eersten, tweeden en derden persoon van eene heilige drie-eenheid op aarde. De verheerlijking van het H. Huisgezin van

Nazareth, de lofprijzing geschonken aan de voortreffelijke heiligheid van Jesus, Maria en Joseph, als toonbeelden van het Christelijk huisgezin, is schoon en leerzaam, maar is het niet wat gewaagd, te spreken van „de H. Familie, [die] om hare drie Personen genoemd wordt eene heilige *Drieëenheid* op aarde”? Wel zegt de schrijver, dat de H. Familie het trouwste afbeeldsel is van de goddelijke Drieëenheid in den Hemel, dat zij op aarde voorstelt dien heiligen door den Allerhoogste gesloten *bond*, maar ook dit kan ons niet bevredigen; wij zouden èn het woord *Drieëenheid* voor de H. Familie, èn het woord *bond* voor de H. Drieëenheid, liever gewijzigd zien. Het woord „bond” kan eenheid in werking en doel te kennen geven, maar geen drieëenheid.

In die plaatsen, waar de godvruchtige vereeniging der „Algemeene H. Familie”, volgens den wensch des Pausen is opgericht, kan het werk, ons door den Eerw. Vertaler aangeboden, nut stichten. Wij wenschen het daar eene ruime verspreiding toe en brengen gaarne hulde aan den ijverigen arbeid van den Zeer Eerw. Pastoor v. d. Heijde.

F. W. d. R.

Le Musée belge, revue de philologie classique. — Bulletin bibliographique et pédagogique du Musée belge. — (Prix d'abonnement 10 frcs. Louvain, Charles Peeters, Libraire-éditeur).

Wie het opgewekte leven, dat het katholieke België in den laatsten tijd op taal- en letterkundig gebied openbaarde, gadesloeg, zal het niet bevreemden, dat er behoefte gevoeld werd aan een tijdschrift voor de oude talen. Afgezien toch van zooveel andere algemeen geldende beweegredenen, bestaan er voor den katholiek nog geheel bijzondere gronden om zulk een revue te stichten. Grieksch en Latijn behooren den katholiek bijzonder dierbaar te wezen. Het zijn de talen zijner Kerk, waarin de grootste vernuften van het Christendom hunne leer hebben geschreven. Het boek, dat de grondwet der Kerk is, het Nieuwe Testament, werd zoo goed als geheel oorspronkelijk in het Grieksch opgesteld. Kennis van Latijn alleen is vaak niet voldoende om de gewijde boeken te begrijpen. Want de lezing der Vulgata levert zooveel moeilijkheden op, dat een eenigszins grondige studie der Schriftuur zonder kennis van den Griekschen tekst niet goed mogelijk is.

Geen wonder dus, dat zoovele geleerden aan de Universiteiten van België, voornamelijk aan de katholieke Hoogeschool van Leuven, zich genoopt gevoelden om een tijdschrift voor die oude talen te doen verschijnen.

De directie en het „comité de rédaction” van het *Musée belge* zijn ons een waarborg voor de degelijkheid van deze wetenschappelijke uitgave.

President van het „comité de rédaction” is de bekende professor der Leuvensche Hoogeschool P. Willems. Wie, die oude talen studeerde, kent zijn standaardwerken niet: *Le droit public romain* en *Le Sénat de la République romaine*?

Naast dezen geleerde vinden wij als secretaris J. P. Waltzing, professor aan de Universiteit van Luik. De schrijver der *Etude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains* en van den *Recueil général des inscriptions latines* behoeft geen verdere aanbeveling.

Het zou ons te ver voeren, indien wij de verschillende geleerden, die overigens voor de meesten onzer lezers oude bekenden zullen zijn, afzonderlijk wilden bespreken. Wij bepalen ons tot het overschrijven hunner namen.

Bang, W., professeur à l'Université de Louvain.

Bischoff, H., chargé de cours à l'Université de Liège.

Béthume, Baron F., professeur à l'Université de Louvain.

Brants, V., professeur à l'Université de Louvain.

Canchie, A., professeur à l'Université de Louvain.

Collard, F., professeur à l'Université de Louvain.

De Ceuleneer, A., professeur à l'Université de Gand.

de Groutars, Mgr. I., professeur à l'Université de Louvain.

de la Vallée Poussin, L., professeur à l'Université de Gand.

Delescluze, chargé de cours à l'Université de Liège.

Doutrepont, A., professeur à l'Université de Liège.

Doutrepont, G., professeur à l'Université de Louvain.

Francotte, H., professeur à l'Université de Liège.

Lecontere, Ch., professeur à l'Université de Louvain.

Martens, Ch., docteur en Philosophie et Lettres et en Droit, à Louvain.

Moeller, Ch., professeur à l'Université de Louvain.

Pouillet, Pr., professeur à l'Université de Louvain.

Roersch, A., chargé de cours à l'Université de Gand.

Sencie, I., professeur à l'Université de Louvain.

Willems, J., chargé de cours à l'Université de Liège.

Het *Musée belge* zal om de drie maanden verschijnen in afleveringen van 80 blz. en enkel oorspronkelijke artikels over de oude talen bevatten. Tevens verschijnt elke maand, met uitzondering van Augustus en September, een „bulletin bibliographique et pédagogique du Musée belge” in afleveringen van 32 blz., waarin alle pas verschenen werken over de klassieke literatuur, over moderne talen en geschiedenis kunnen besproken worden. Een afzonderlijk gedeelte hiervan wordt aan pédagogie en méthodologie gewijd.

De eerste aflevering van het *Musée belge* en zijn „bulletin” is den 15 Januari 1897 verschenen. Beide beantwoorden aan de verwachtingen, die het „comité de rédaction” moest opwekken.

Mgr. Groutars opent de reeks der artikelen met een leerrijke studie over de „Italo-Grecs, leur langue et leur origine”, die een ieder, al is hij ook geen vakman, met genoegen zal lezen, terwijl zij voor de beoefenaars der Grieksche taal menige opmerkenswaardige bijzonderheid bevat.

Hoeveel afwisseling de inhoud geeft, zal voldoende blijken uit de titels der volgende opstellen: *Restitution d'une inscription votive de Flémalle*, par Léon Halkin, professeur à l'athénée royal de Mons; *Le thesaurus linguae latinae et l'Archiv fuer lateinische Lexikographie und Grammatik*, par Jules Pirson, lecteur à l'Université de Munich; *Etude sur Philochore*, par Alphonse Roersch, chargé de cours à l'Université de Gand.

Deze aflevering bevat aldus twee artikelen over Grieksche, twee over Latijnsche literatuur. Alles is in onderhoudenden en duidelijken stijl geschreven, zoodat ook hij, die geen bijzondere studie der oude talen maakt, met belangstelling kennis neemt van den inhoud.

Het „bulletin bibliographique” bespreekt pas verschenen werken over: 1. antiquité classique, 2. littérature et langue française, 3. littératures et langues germaniques, 4. histoire. Een korte, degelijke en onpartijdige recensie leert den lezer de waarde dezer werken kennen.

De „partie pédagogique” behandelt de keuze der auteurs voor het onderwijs in het Grieksch en bespreekt in het bijzonder, hoe Xenophon's *Anabasis*, de eerste lectuur van den leerling, dient gelezen en verklaard te worden. In de „notes bibliographiques” worden den leeraar de hulpmiddelen aan de hand gedaan om het onderwijs voor den leerling vruchtbaar te maken.

Wij gelooven, dat de lezer door deze korte inhoudsopgave der eerste aflevering van het *Musée belge* en zijn „bulletin bibliographique et pédagogique” genoegzaam kan oordeelen over de verscheidenheid, die er in dit tijdschrift gevonden wordt.

Verdere aanbeveling mag overbodig heeten. Onder de katholieken, voornamelijk onder de geestelijkheid, zijn er zeker velen, die de verschijning van het *Musée belge* met ingenomenheid begroeten en gaarne een zoo verdienstvollen arbeid door hun abonnement zullen steunen. Meer nog. Velen, die in hun jeugd de groote schrijvers der oudheid hebben leeren bewonderen en het genot gesinaakt hebben, dat hun meesterwerken vooral op rijperen leeftijd den ontwikkelden man bieden, zullen zich aangespoord gevoelen om de vruchten hunner verdere studies anderen mede te deelen. Menigeen, die de HH. Vaders en de kerkelijke schrijvers uit de eerste roemrijke eeuwen onzer Kerk bestudeert, of zich met de studie der Schriftuur bezig houdt, zal in het *Musée belge* een gunstige gelegenheid vinden om het resultaat van zijn arbeid bekend te maken. Wat een rijk veld ligt hier voor een ieder, men mag haast zeggen, nog ter ontginning open! Wat al vraagstukken, die op de eerste eeuwen der Kerk betrekking hebben, ook thans nog actueel zijn, wachten steeds op een grondige behandeling! Wie zal, om een enkel voorbeeld te noemen, ons verklaren, welke beteekenis de eerste kerkelijke schrijvers aan het woord $\psi\chi\acute{\iota}$ hechtten?

Het *Musée belge* stelt zijn kolommen open voor alle wetenschappelijke verhandelingen, die met Grieksch en Latijn in verband staan: „Le *Musée belge* se met à la disposition de tous ceux qui cherchent une occasion de publier les résultats de leurs études”.

Moge dit tijdschrift dan krachtigen steun vinden en veel bijdragen zoowel tot den bloei der klassieke letteren, als tot de studie der Schriftuur en der gewijde schrijvers.

R.

W. J.

LETTERLOOVER.

EEUWZANG

VAN Z. H. LEO XIII IN NEDERLANDSCHE VERZEN VERTOLKT.

Leve Christus, die de Franschen liefheeft!

TER HERINNERING AAN DE HOOGVERBLIJDENDE GEBEURTENIS

DAT HET VOLK DER FRANKEN

VOORGEGAAN DOOR ZIJN KONING CLOVIS

ZICH AAN CHRISTUS WIJDDE

ODE.

Der volkeren behoeder is de Heer.
Plots heft Hij kleenen op, werpt grooten neer,
Beheert en leidt, der dingen loop en keer
Naar recht bepalend.

CARMEN SAECVLARE.

Vivat Christus, qui diligit Francos!

OB MEMORIAM AVSPICATISSIMI EVENTVS

QVVM FRANCORVM NATIO

PRAEUVNTE CLODOVEO REGE

SE CHRISTO ADDIXIT

ODE.

Gentium custos Deus est. Repente
Sternit insignes humilesque promit;
Exitus rerum tenet atque nutu
Temperat aequo.

Held Clovis, door Teutoonsche wapenmacht
 En 't schrikken van zijn heir in 't nauw gebracht,
 Hief, zegt men, 't oog naar 's hemels sterrenpracht,
 Dit woord herhalend:

O Godheid, dien mijn gade vaak, als zij
 U aanroept, Jesus noemt, ach! sta mij bij:
 Daagt snel en krachtig hulp, ik offer mij
 Aan U voor 't leven.

Fluks zwicht de schrik. Elk harte zwelt van moed;
 De Frank herrijst ten strijd, stormt aan vol gloed
 En heeft alras den vijand, hoe verwoed,
 Uiteengedreven.

Tentonum pressus Clodoveus armis,
 Ut suos vidit trepidos pericli,
 Fertur has voces iterasse, ad astra
 Lumina tendens:

Dive, quem supplex mea saepe coniux
 Nuncupat Iesum, mihi dexter adsis:
 Si iuves promptus validusque, totum
 Me tibi dedam.

Illico excussus pavor: acriores
 Excitat virtus animos; resurgit
 Francus in pugnam; ruit, et cruentos
 Disiicit hostes.

Ga, Clovis, nu de zege uw wensch vervult,
 Buig 't hoofd voor Christus' juk en delg uw schuld;
 U wacht te Rheims een mijtervorst: gij zult
 Diens roepstem hooren.

Bedrieg ik mij? Om 't outer prijkt een schat
 Van vaandels. 'k Zie den vorst in 't heilig bad
 Herleven, volk en heir door 't loutrend nat
 Voor God herboren.

Vorstin van wie herleven in den Heer,
 Volzalig Rome! ontsluit uw rijksgrens weer:
 Zie, *Frankrijk* legt vrijwillig voor u neer
 Heur lauwerblaren.

Victor i, voti Clodovee compos,
 Sub iugo Christi caput obligatum
 Pone; te Remis manet infulata
 Fronte sacerdos.

Ludor? en signis positis ad aram
 Ipse rex sacris renovatur undis,
 Et cohors omnis populusque dio
 Tingitur amne.

Roma ter felix, caput o renatae
 Stirpis humanae, tua pande regna:
 Namque victrices tibi sponte lauros
 Francia defert.

U zal ze als moeder eeren; door den naam
 Van oudste dochter, hooger levenszaam
 En groei, bij trouw aan Petrus' zetel, faam
 En glorie garen.

Hoe is 't me een lust, die lange heldenschaar
 Te aanschouwen! In wat luister glanst hij daar,
 Die 't heilig recht vroom minnend, den barbaar
 Aistulph doet beven.

Tot tweemaal stormt de ontzagbre held ter straf
 Van Romes plondraar de Alpentoppen af,
 Om steden — 't is heur wensch — aan Petrus staf
 Ten erf te geven.

Te colet matrem; tua maior esse
 Gestiet natu: potiore vita
 Crescet, ac summo benefida Petro
 Clara feretur.

Ut mihi longum libet intueri
 Agmen heroum! Domitor ferocis
 Fulget Astolfi, pius ille sacri
 Iuris amator.

Remque Romanam populantis ultor,
 Bis per abruptas metuendus Alpes
 Irruit, summoque Petro volentes
 Asserit urbes.

'k Bewonder blij de keurschaar, die de stad
 Van Salem vrijdde en 't *heilig Graf*, heur schat.
 Mij roert de strijd, zoo menigwerf hervat
 In Juda's gouwen.

O nieuwe kracht der wijdberoemde maagd,
 Die breekt door 's vijands kamp! Joanna daagt
 Ter wering van der Franken schand, geschraagd
 Door godsvertrouwen.

Wat eedle geesten toomden 't gruwzaam woën
 Der Calvinisten! — hoog van zin en koen
 Om zulk een wreed verderf van rijksblazoen
 En volk te weren.

Laetus adiniror Solymis potitas
 Vindices *sancti tumuli* phalanges:
 Me Palaestinis renovata campis
 Proelia tangunt.

O novum robur celebris puellae
 Castra perrumpens inimica! turpem
 Galliae cladem repulit Ioanna
 Numine freta.

O quot illustres animae nefanda
 Monstra Calvinii domuere, gentem
 Labe tam dira prohibere fortes
 Sceptraque regni!

Waar ij! ik heen? De zaalge tijd keert weer,
 Dat de oude heldendeugd de borst verteer'.
 Rheims wekt en praamt de harten, als weleer
 Bij 't triomfeeren.

Gij volkeren van Frankrijk, ach! verhoedt,
 Dat ooit verdoov' d' aloude stralengloed;
 Dat dwaling en verleiding in 't gemoed
 Den nacht doe dalen.

U leide Christus, wien ge zijt verpand;
 Schaamt u der sekten slavenjuk vol schand;
 Vertrap den nijd, laat eenheids hechten band
 Uw krachten stalen.

Quo feror? tempus redit auspicatum
 Prisca quo virtus animis calescat.
 Ecce, Remensis ciet atque adurget
 Corda triumphus.

Gallicae gentes, iubaris vetusti
 Ne quid obscuret radios cavete;
 Neve suffundat malesuadus error
 Mentibus umbras.

Vos regat Christus, sibi quos revinxit:
 Obsequi sectis pudeat probrosis;
 Occidat livor, sociasque in unum
 Cogite vires.

Geen veertien eeuwen brachten u ten val;
 Vol levensgloed en werkkraft stondt gij pal.
 Snelt heen ter Vesle ¹⁾, en nieuwe warmte zal
 Uw borst doorstroomen.

Staag ziet de Frank zijn naam aan 't verste strand
 In hooger bloei; hij helpe ook 't Morgenland,
 En reike, waar 't Geloof dit vraagt, de hand
 Aan 't heilig Romen.

Niets haalt bij 't vroom Geloof der Christenschaar:
 Geen duurzaam heil, als dit verdwijnt. Van waar
 Der Franken oude glorie kwam, van daar
 Blijft zij hun komen.

St. Michiels-Gestel.

A. N. MUTSAERS, Pr.

¹⁾ Rivier, waaraan Rheims, de bakermat van het Christendom
 in Frankrijk, gelegen is.

Saecla bis septem calor actuosae
 Perstitit vitae, renuens perire:
 Currite ad Veslam ¹⁾: novus aestuabit
 Pectore fervor.

Dissitis floret magis usque terris
 Gallicum nomen: populis vel ipsis
 Adsit Eois, Fideique sanctae
 Vota secundet.

Nil Fide Christi prius: hac adempta
 Nil diu felix. Stetit unde priscæ
 Summa laus genti, manet inde iugis
 Gloria Gallos.

¹⁾ Flumen alluens Remos, ubi rei christianae apud Francos dedicata
 sunt initia.

MEPHISTO.

Mijn eerste vriend, dien 'k innig heb bemind,
 Bewonderd onbeperkt en als vergood,
 Werd mij helaas! tot keerpunt in mijn leven;
 — O jeugd! zoo hel van blik en toch verblind! —
 Elk woord zijns geestes scheen mij heerlijk-groot,
 Kloekzinnig, welgetroffen en verheven.

Hij zag mij bidden en hij sprak geen woord,
 Een koude lach omspeelde maar zijn mond,
 Die lach deed meer dan duizend bitse woorden,
 Die lach van hem heeft mijn geloof vermoord,
 Werd heilloos mij sinds de' onvergeten stond,
 Toen geest en hart nog aan hun God behoorden.

Hoe machtig werkt op 't jonge leven in
 Een eerste vriend! De mijne mengde gift
 Van vreemde ideeën, plannen, wufte beelden;
 De pret werd mij een wreede gezellin
 En voerde mij met dolle jonglingsdrift
 Naar vreugdefeesten, die mij smarten teelden.

De wonderlijke tweespalt van dien tijd,
 Waarin men zich om eigen waarde schaamt
 En 't goede van zijn harte schuw omhevelt,
 Kwam ook voor mij nu eens met fellen strijd
 Dan weer met wilde vreugd, die zwakheid aêmt,
 En twijfelzucht had dra mijn geest omneveld.

Toen eerst doorschouwde ik 't harte van mijn vriend,
Erkende hoe hij was. Geknakt de kracht,
Gebluscht de vlam voor hooger idealen
In hem en mij! Zij hadden uitgediend;
Wat grootsch en edel was, werd nu veracht;
Hoe duur moest ik mijn blinde trouw betalen!

Hij minde niet en dat vermoedde ik niet
En voegde om hem zoo menig onzacht woord
Mijn moeder toe. Was dat haar liefde loonen?
En hij, om wien ik moeders raad verstiet,
Ontnam mijn jeugd haar krans... en ijldoort voort...
O, dat zoo laat de harten zich vertoonen!

Edith Salburg.

H. ERMANN S. J.

HEINRICH HEINE.

(*Vervolg en slot van Dl. CIX, bl. 324 vv.*)

VI.

HEINE'S BALLINGSCHAP TE PARIJS.

Meer dan voldoende hebben wij over de *Reisebilder* van Heine gesproken om den goddeloozen en zedelloozen geest van dat boek en van zijn schrijver te teekenen. Wij kunnen dus over den derden en vierden band, waarin de dichter zijn tocht naar Italië verhaalt, gevoeglijk heenstappen.

Sommige schilderijen van land en volk, zooals van Trente, Verona en Genua, hoewel vrij oppervlakkig, zijn kleine meesterstukken en winnen het, niet in opmerkingsgave, maar in levendigheid en frischheid van vader Goethe's beschrijvingen. Doch hoe verder de spotter komt, hoe minder hij ziet. Als een droomende gaat hij al het grootsche en verhevene voorbij. Hij verdiept zich in revolutionaire en godslasterlijke beschouwingen. Ziellooze personnages, in welke niemand belang stelt, flauwe woordspelingen en sentimenteele droomerijen wisselen elkander af. Strodtmann — geen vijand van Heine — vindt niettemin het oordeel van Veit behartigenswaardig:

„De personnages, die Heine opvoert, zijn er alle alleen om hun zelden en schijnen ons met brutale zelfvoldoening toe te roepen: *Nous voilà!* Zij zijn uit het leven van de straat gegrepen of uit het salon en met al het hun aanklevende vuil en de walgende parfums op het papier gezet; zij zijn er, omdat zij er zijn, niet omdat zij als middel tot een hooger kunstdoel dienen”.

De vrienden en vertrouwbare recensenten van den dichter ontvingen presentexemplaren. Middelerwijl zat hij smachtend op den uitkijk naar vleierende beoordeelingen. Minstens wachtte hij er een legioen. Maar niets verscheen er boven de kimmen. Integendeel, een storm van verontwaardiging tegen den godvergeten schrijver voer er door het Duitsche vaderland „am Rhein, wo die Rebe blüht, am Belt, wo die Möve zieht”. Iemand gaf den raad het laatste gedeelte der *Reisebilder* maar over te slaan, want men wint bij het lezen daarvan toch niets. Een ander merkte op, dat men bij de lezing van Heine's boek eerst glacé handschoenen moest aantrekken. Zulk een kost was niet te verduwen zonder zich een indigestie te eten.

Daar zat Heine, verlaten van zijn beste vrienden, in waarheid als Job „op den mesthoop”. Hij riep om hulp, maar niemand kwam opdagen. Zulke teleurstellingen bewogen hem om een en ander uit de *Reisebilder* te schrappen, wat den „zwakken in den lande een steen des aanstoots” was.

De *Englische Fragmente*, een onderdeel van de *Reisebilder*, brengen ons meer op de hoogte van Heine's politieke richting. Zij geven voortreffelijke schilderingen van maatschappelijke en staatkundige toestanden in Engeland, van het leven in Londen, van de eigenaardigheden der kinderen Albions. Doch dat is bijzaak. De hoofdzaak is Heine's politieke richting. De roode vlag hangt bij hem uit. Wel gaat hij er groot op, dat hij in beginsel het koningschap huldigt, doch de hemel beware iederen vorst voor zulke dienaren. Voor hem is de godsdienst van den nieuwen tijd de vrijheid in den zin van de Fransche Revolutie. De wil van het volk is de eenige bron van de macht; „das Bischen Salböl macht keinen menschlichen Kopf guillotinenfest”. De Franschen zijn het uitverkoren volk van de nieuwe religie, Parijs is het nieuwe Jerusalem, en de Rijn de Jordaan, die het beloofde land der vrijheid scheidt van het land der „Philister”.

De *Englische Fragmente* zijn niet anders dan de uitdrukking

der Juli-revolutie van 1830, welke Heine met hart en ziel medegeleefd had. Hij gebruikt zijn bespiegelingen over Britannië als een voertuig om zijn handelooze ideeën aan de markt te brengen.

In de tweede editie van den tweeden band der *Reisebilder*, verscheen in 1831 een cyclus van gedichten, *Neuer Frühling* geheeten, dat is een opnieuw ontluikende liefde. Heine dichtte deze verzen deels naar aanleiding van zijn betrekkingen tot zijn nicht Theresia Heine, deels op verzoek van den componist Methfessel. Ongetwijfeld behooren zij tot het beste, wat hij in de lyriek geleverd heeft, zoowel wat vorm als inhoud betreft.

Aan de Seineboorden, waar de vrijheidszon straalde en het levensbootje hem afgezet had, lieten wij Heine achter.

Op zijn reis naar Frankrijk had hij acht dagen te Frankfort vertoefd. De leiders der liberale partij aldaar bejegenden hem met zeer veel onderscheiding. Professor Maurits Oppenheim, een gezocht schilder, maakte zijn welgelijkend portret in olieverf. Den 1sten Mei 1831 ging hij bij Straatsburg over den Rijn, en twee dagen later deed hij in den postwagen zijn intocht binnen de Seinestad.

Niemand dwong Heine tot deze verhuizing. Maar het was eenmaal regel geworden, dat jeugdige radicale schrijvers een bedevaart naar het Mekka der vrijheid deden om er het ware politieke geloof te leeren. Vooral de Duitsche radicalen stormden er in menigte heen. Louis Philippe had met het clericalisme gebroken en gaf ruime vrijheid van drukpers. Daar was echter nog een andere reden, misschien wel de zwaarste: „Prius est esse quam philosophari”. Heine brak heel veel af, maar tegen een ledige maag was hij toch niet opgewassen. Wel had de goede oom Salomon een jaarwedde van 4000 frcs. voor hem vastgezet, maar dat zakduitje kon den onbekrompen dichter, die op geen kleinen voet placht te leven, nauwelijks tegen verhonteren behoeden. Hij wilde dus te Parijs carrière maken en geld verdienen.

De levenslustige zin der bevolking, de hoofdsche, liefstallige manieren, de aangeboren gratieusiteit der vrouwen, de alom heerschende voorkomendheid en zorgeloosheid maakten een be-
tooverenden indruk op den dichter. Die schitterende buitenzijde van het leven verblindde hem. Hier kon hij zwelgen in zingenot en zich wiegen in den zwijmel dezer beau-monde. Herhaaldelijk geeft hij zijn vroolijke stemming in brieven en dagbladartikelen weer.

In het begin van zijn verblijf te Parijs slenterde Heine doelloos rond, studeerde het leven aldaar en genoot wat hij op zijn weg ontmoette. Hij stond op de spits van het Pantheon, bezocht de *Grande Chaumière*, doorsnuffelde oude handschriften in de koninklijke bibliotheek, wandelde door de zalen van het Louvre en verzamelde bouwstoffen voor geestrijke berichten over de tentoonstelling van schilderijen. Achtereenvolgens bezocht hij alle schouwburgen en uitspanningslokalen der stad en der voor-
steden. Daar maakte hij kennis met al de grootheden van het tooneel. Zijn geliefkoosde wandeling was de passage van het panorama bij den boulevard Montmartre. Daar drentelde hij schier iederen avond op en neer met de handen in den zak, het hoofd met den witten vilten hoed in den nek, de gouden bril op den neus. Zoekend sloeg hij het gewoel der menschenmassa gade. Sommigen trokken bijzonder zijn aandacht. Hij wierp zich in den stroom van genietingen, welke zekere danshuizen hem boden, en knoopte menige betrekking aan, die noch op duurzaamheid rekenen kon noch door eerbaarheid uitmuntte. „Natuurlijk waren deze neigingen — zegt Adolf Strodttmann — van voorbijgaanden aard, maar zij werpen toch een helder licht op de frivole genotzucht van zijn karakter, en het is bekend, dat hij met een zeker cynisme over zijn liederlijkheid roemde”. Alleen de angst voor de politie verbitterde zijn sybarietisch leven.

Rothschild, wien zijn oom hem aanbevolen had, leidde hem in de hoogere kringen binnen. Daar ontmoette hij tal van partijgenooten. Bij voorkeur verkeerde hij met Duitschers, zooals Felix

Mendelssohn, Aug. Lewald, Saphir en anderen. Hij trof er ook zijn ouden leermeester August Wilhelm von Schlegel, dien hij bij een latere gelegenheid met berekende laagheid afmaakte.

Terstond zocht hij Ludwig Börne op. Maar reeds bij de eerste samenkomst op Franschen bodem bevielen deze weleer bevriende mannen volstrekt niet meer aan elkander. Is het wonder?

„Beiden, Ludwig Börne en Henrich Heine, van Joodsche afkomst en evenzeer schitterend door geestigheid, waren in den grond toch zeer verschillende naturen. Börne was een karakter, een beslist, onbuigzaam, rondborstig karakter, met zeer groote eenzijdigheid, voor wiens zinspreuk het woord kon doorgaan: zoo ben ik, en dat denk ik, en dat wil ik. Heine daarentegen is een beginselloos mensch, wiens karakter juist is, geen karakter te hebben. Börne bezat nog iets van godsdienstzin, een zekeren eerbied voor het goddelijke in het algemeen, en bleef op dit gebied altijd meester van zijn geestigheid. Heine integendeel, reeds lang de slaaf van zijn geestigheid geworden, stelde er zijn vermaak in om al wat heilig is te verscheuren en zich aan de schandelijkste godslasteringen over te geven. Hoe eenzijdig het strenge republicanisme van Börne ook was, schoon hij de gebreken van zijn tijd evenals de zwakke zijde van Duitschland alleen door een donkeren bril zag, was zijn smart daarover toch eerlijk gemeend en droeg hij het als een lood-zwaren last. Maar Heine met zijn zoogenaamde wereldsmart, die wel bezien niets anders is dan zijn eigen inwendige tweespalt, coquetteert daarmede en is waarlijk voor een diepe, ernstige smart niet vatbaar. Börne luisterde ondanks zijn grof cynisme nog naar de stem van zijn beteren genius en achtte zich zelve te hoog om zich aan de wellust over te laten. Heine integendeel, een beslist libertin, wentelde zich ondanks zijn geparfumeerde galanterie in het slijk der genotzucht rond en was er trotsch op dit met gratieusiteit te kunnen doen. Twee zoo uiteenloopende karakters konden natuurlijk op den duur niet met elkander in vriendschap leven” (Karl Barthel, *Die deutsche National-literatur der Neuzeit*, S. 131—132).

In 1834 leerde Heine een jeugdig, katholiek meisje kennen, Crescentia Eugenia Mirat geheeten, Zij was zeer levendig en op-

geruimd van aard, maar een leeghoofd, ongeloofelijk dom. Hare deugd en vroomheid werden geprezen; toch zag zij er niet tegen op zonder den zegen des priesters met Heine samen te leven. De dichter beminde Mathilde — zoo noemde hij Crescentia — werkelijk, schoon zijn toegenegenheid slechts op zinnelijkheid steunde en schoon hij niet aarzelde haar menigmaal ontrouw te worden. Hij zorgde angstvallig voor haar, zocht haar na zijn dood een onbekommerd bestaan te verschaffen en beschouwde haar als zijn vrouw.

Toch voeren er stormen over hun hoofd: Heine vertrouwde haar niet en werd dikwijls door ijverzucht verteed; zelfs liet hij haar bespieden, wanneer zij uitging. Van haar grillen en wildheid had hij veel te lijden. Twist en krakeel, waarbij slagen werden uitgedeeld, vielen niet zelden voor.

Daar Heine vlot leefde en Mathilde de waarde van het geld niet kende, was er niet altijd weelde in zijn huishouden. Wel verdiende hij jaarlijks met schrijven ongeveer 3000 frs. en trok hij van oom Salomon een rente van 4000 frs., doch deze som kon geenszins zijn uitgaven dekken. Borgtochten van vrienden deden het hunne er bij om hem tot over de ooren in de schulden te steken. In April 1837 verkocht hij het recht van uitgave zijner werken voor 20.000 frs. aan Campe, voor elf jaren. Deze versnapering kon het tekort in zijn kas nog niet aanzuiveren. Ter gelegenheid van zijn bezoek te Parijs sprong de goede oom Salomon, hoewel à contre coeur, bij en bracht de rente op 4800 frs. jaarlijks. Nog hield het droevige geldgebrek niet op.

Heine nam nu zijn toevlucht tot een bedenkelijk middel: hij richtte zich tot de Fransche regeering en ontving van 1837 of 1838 af een toelage van 4800 frs. Herhaaldelijk heeft men met tal van redenen beweerd, dat hij in dienst van de Fransche regeering stond, dat deze zijn artikels, welke hij voor haar aan de *Allgemeine Zeitung* leverde, met de niet te versmaden toe-

lage beloonde. Zeker is de schijn tegen den dichter. Men zou zich juist aan geen lichtvaardigheid bezondigen, wanneer men aan de beschuldigingen geloof schonk. De *Allgemeine Zeitung* verklaarde later, dat Heine niet voor hetgeen hij voor haar geschreven had, maar voor zijn zwijgen over sommige gebeurtenissen betaald was geworden.

In het jaar 1837 was Börne bij zijn vaderen opgenomen. Heine had diens scherpe aanvallen niet vergeten; hij vergat immers nooit een beleediging. „Hij kon haten — zegt Alfred Meissner — gloeiend, grimmig, met een energie, gelijk ik ze bij niemand anders ontmoet heb”. Volgens zijn beginsel, dat men eerst dan aan zijn vijand vergiffenis moet schenken, wanneer deze voor goed opgehangen is, wreekte hij zich op zijn vroegeren medestander in het schotschrift *Ueber Börne*. Gift en gal worden hier niet gespaard. De uitgave van dit boek had voor Heine zeer onaangename gevolgen. De vrienden van Börne in Duitschland, vooral de Joden, gingen hem met groot misbaar en meedoogenloos te lijf. Schoon Heine de schuldige was, daagde hij een zekeren heer Strauss, uit Frankfort aan den Main, tot een tweegevecht uit. Vóór het duel liet hij zich werkelijk met Mathilde in den echt vereenigen, opdat zij, zoo hij viel, de rechten zijner weduwe kon doen gelden. De katholieke opvoeding der kinderen beloofde hij op gebruikelijke wijze, want deze voorwaarde van den kant der Roomsche Kerk hield hij voor billijk en natuurlijk. Den 7 September 1844 vond het duel plaats. Heine werd licht gewond.

In het begin van 1838 deed hij pogingen om te Parijs een Duitsch dagblad op te richten, waarvoor een vermogend heer 150.000 frcs. te zijner beschikking gesteld had. Daar dit blad hoofdzakelijk in Duitschland verspreid moest worden, kon de goed- of afkeuring van Pruisen hem niet onverschillig zijn. Hij wendde zich dan tot den minister von Werther en vroeg, of Pruisen de verspreiding van zijn toekomstig blad zoude tegenwerken, wanneer hij zich onthield van alles, wat aanstoot konde

geven. Aanvankelijk schenen de kansen voor hem gunstig. Maar bij slot van rekening leed de onderneming schipbreuk op moeilijkheden, welke de Pruisische regeering opwierp.

Onze dichter hield niet alleen letterkundige toernooien, maar ook andere van meer huiselijken en stoffelijken aard. Ook deze wist hij met de noodige hartstochtelijkheid te voeren.

Den 23 December 1845 ging de goede oom Salomon de eeuwige rust binnen. Tot niet geringe ontzetting van zijn neef, die natuurlijk in blijde verwachtingen verkeerde, had hij hem slechts met een legaat van 800 Mark bedacht en van de jaarlijksche rente niet eens gerept. Salomon's zoon Karel wilde er ook niets van hooren. Alleen bood hij zijn neef een jaarlijksche uitkeering van 2000 frcs. aan, met de verplichting, dat hij hem alles, wat hij ooit over Salomon Heine zoude schrijven, eerst ter inzage zoude zenden. De dichter, buiten zich zelve van angst, gejaagdheid en woede, wilde eerst een aanklacht bij de rechtbank indienen. Doch later kwam hij tot bezinning en riep de pers te hulp. Zijn vrienden, zooals Henrich Laube, Ferdinand Lassalle, Levin Schücking en Pückler-Muskau moesten door dagbladartikelen de familie Heine, te Hamburg, aanvallen en haar schrik aanjagen. „Wanneer zij maar genoeg vuilnis op haar hoofd wierpen — meende hij — dan zou het zijn uitwerking wel hebben”.

In Januari 1845 trof den dichter een bedenkelijke aanval van beroerte. Zijn oogleden en onderste ledematen werden verlamd. Ook had hij den smaak verloren. Spoedig nam zijn ziekte een zeer treurige wending. Dat verteederde den Hamburger millio-nair. Hij gelastte de uitbetaling van de gewone toelage en stopte bovendien zijn onverzadigbaren neef nog menig duitje toe.

Van 1847 begint voor den dichter een lijdenstijdperk van bijna tien jaren, dat ons met ontzetting en medelijden vervullen moet. Heine heeft voor zijn zonden geboet en den straffenden toorn des hemels bitter ondervonden. Ruggemergstering deed hem een langzamen dood sterven, dien hij iederen dag met meer afgrijzen

zag naderen. Met bovenmenselijke krachtsinspanning streed hij tegen den onbarmhartigen vijand, die zijn lichaam stuk voor stuk sloopte; als de drenkeling, die langzaam wegzinkt in den vloed, die hem vlelend omspoelt, zoo greep hij naar iederen stroohalm om zijn veeg bestaan te redden.

Zijn geest bleef intusschen helder en frisch. Urenlang werkte hij iederen dag in de woedendste pijnen. Hij liet zich dan voorlezen, dicteerde, dichtte, polijste zijn verzen en zag drukproeven na. Bezochten hem vrienden of vreemdelingen, dan bracht hij hen door zijn opgeruimdheid en geestige conversatie in verrukking. Aan die opwekkingen en afwisselingen had hij behoefte, want Mathilde bekommerde zich heel weinig om den zieken echtgenoot. Het lichtzinnige, dartelevrouwje liet hem maar al te dikwijls alleen en fladderde langs geuriger weiden.

Zoo kwijnde Heine weg op het bed van jammer en ellende. Zijn krachtige, onrustige geest maakte hem het ziekenleger dubbel pijnlijk. Maar geen godsdienst, geen hoop op een beter leven, geen spijt en berouw over een misdadigen wandel wierp een straal van blijden troost in deze sombere lijdenscel.

In 1844 had hij voor het laatst Hamburg bezocht en zijn vaderland aanschouwd. Na zijn terugkeer was hij voor goed aan zijn lijdenssponde gekluisterd.

Weinige jaren voor zijn dood, toen Napoleon III den troon van Frankrijk bestegen had, stelde hij nog pogingen in het werk om de regeering van het tweede keizerrijk gunstig voor zich te stemmen en het goud der staatskas in zijn schoot te doen vloeien.

De drie laatste jaren van zijn aardsche omwandeling brachten hem behalve afgrijselijke lichaamspijnen ook nog menig zieleleed. Het aantal zijner vijanden in Duitschland wies voortdurend, en de dagbladen schreven vinnige artikels tegen den weleer gevierden man. Al eenzamer en troostelooser werd het rondom hem. Het scheen, dat de Franschen hem vergeten hadden, en de Duitschers bezochten hem maar zelden. Zij gingen van hem heen

met een gevoel van diep medelijden voor den ongelukkige, die zooveel weedom en verlatenheid zich zelfden berokkend had. Menigeen van hen was niet tevreden en gaf te kennen, dat de zieke nu eens aantrok, dan weer terugstiet. Zijn vriend Heinrich Laube, die hem nog in 1855 bezocht, drukt zich hierover zeer scherp uit:

„Witz und Frivolität waren ihm treu geblieben, und diese von unten auf absterbende Creatur, welche unter der Bettdecke nur noch einige Spannen zusammengezogenen Menschenleibs besass, forderte mit ungeschwächtem Geist den Schöpfer alles Menschlichen heraus. Die ganze Wahrheit zu gestehen, dieser letzte Eindruck war, abgesehen von natürlichem Mitleiden, sehr peinlich” (*Gartenlaube*, 1868).

Slechts weinige vereersters, waaronder de „mouche”, Camilla Selden, de eerste plaats inneemt, stonden hem trouw ter zijde. Hij stierf den 17 Februari 1856.

Alfred Meissner verhaalt zijn einde aldus:

„Heine geloofde niet, dat het uur zijner verlossing zoo dicht bij was, en ook de geneesheer meende, dat hij de langzaam afbrandende levenskaars nog geruimen tijd voor de algeheele uitdooving behoeden kon. Toen overviel hem een hevige ongesteldheid. Drie dagen hield een niet te stuiten braken aan; spoedig was het voor niemand in zijne omgeving meer twijfelachtig, dat Heine dezen keer bezwijken moest. De ontzaggelijke dosen morphine, waaraan hij zich van lieverlede gewend had, hadden reeds meermalen dergelijke toestanden bij hem veroorzaakt, maar nooit zoo hevig en zoo aanhoudend; toch verzette hij zich en hoopte hij, dat hij ook uit dezen toestand levend te voorschijn zoude treden. Hij begon een nieuw testament, maar bracht het niet verder dan tot de eerste paragraaf. Hij bleef voortdurend bij zijn volle bewustzijn, ja zelfs de geestige zetten begaven hem niet.

Eenige uren voor zijn dood snelde een bekende het vertrek binnen om hem nog te zien; terstond na zijn binnenkomst richtte hij tot Heine de vraag, hoe hij met God stond. Heine hernam: „Wees gerust! „*Dieu me pardonnera; c'est son métier*”” (Strodtmann, II, 411).

Zoo verliet de spotter dit tranendal. Menigeen zal die groote

reis liever aanvaarden met de bede der boetvaardigheid; „Heer, wees mij, zondaar, genadig”.

In zijn testament had hij iedere ambtshandeling van een geestelijke, tot welke religie ook behoorend, uitdrukkelijk verboden.

Is Heine op zijn ziekbed dan niet bekeerd? Is hij niet tot het geloof aan een persoonlijken God teruggekeerd? Beroept men zich in dezen niet op zijn *Memoiren* en zijn bekentenissen? Is het uit verschillende zinsneden, daarin voorkomend, niet duidelijk, dat hij in zijn laatste levensdagen tot den godsdienst, tot het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel en aan een toekomstig leven zich bekeerd heeft?

Gods oordeelen zijn onnaspeurlijk, Zijn barmhartigheid is onuitputtelijk; wij willen hopen, dat de ongelukkige dichter nog een oogenblik van genade en ontferming gehad heeft. Maar, menschelijkerwijze gesproken, is de zoogenaamde bekeering van Heine nul en van geener waarde. Wij kunnen op hem de woorden toepassen, welke de H. Schrift tot koning Salomon zegt: „Gij hebt u zelven in de macht der vrouwen overgeleverd, gij hebt een schandvlek geworpen op uw eer.... gij hebt u laten weg-slepen door uwe dwaasheid” (Eccli. XLVII, 22).

Wel heeft Heine in de laatste jaren verschillende uitingen gedaan, waaruit men zou willen afleiden, dat hij tot betere gevoelens, tot God en godsdienst terugkeerde. Zoodanige uitdrukkingen zijn: „Ik geloof weer aan een persoonlijken God. Daartoe komt men, als men ziek is, doodziek en gebroken..... De hand Gods rust zwaar op mij, doch Zijn heilige wil geschiedde... Ik sterf in het geloof van een eenigen, eeuwigen God, den Schepper der wereld, wiens barmhartigheid ik inroep voor mijn onsterfelijke ziel” (Testament van 1851).

In zijn ziekte liet hij zich bijna dagelijks uit den Bijbel voorlezen. Hij zegt daaromtrent: „De herleving van mijn godsdienstig gevoel dank ik aan dat heilige boek; het werd voor mij evenzeer een bron van heil als een voorwerp der vroomste be-

wondering" (*Bekentnisse*). De schier onafgebroken eenzaamheid en verlatenheid, de slapeloze nachten, de ondragelijke pijnen en krampen, het afgrijzen voor den dood, die hem reeds omkneld hield, de wroeging des gewetens, dat zijn wrekende stem liet hooren, dit alles schijnt op die betere gevoelens niet zonder invloed te zijn geweest. „In de ziekte — zoo getuigde Heine zelf — heeft men den goeden God noodig, maar als men gezond is, vergeet men Hem”.

En toch mogen wij met zeer veel grond aan de oprechtheid dier gevoelens twijfelen. Daaromtrent zijn het de meeste en de beste levensbeschrijvers van den dichter tamelijk eens, niet alleen katholieke (Seb. Brunner, Heinrich Keiter, Brugier, Norrenberg, Lindemann), maar ook protestantsche (Barthel, Scherr, Strodtmann, Goedeke), ja zelfs zijn vrienden en partijgenooten (Meissner, Laube, Fanny Lewald).

Vooreerst, het bovenaangehaalde bericht van Alfred Meissner over het uiteinde van den dichter zegt genoeg. Wanneer de laatste woorden een godslastering zijn, dan verliezen vroegere bekentenissen, hoe schoonklinkend ook, zeer veel van haar waarde. Bovendien zijn deze vrome uitlatingen dikwijls zoo ironisch en sarcastisch, dat men wel gedwongen is aan de echtheid te twijfelen. Men zou hier Heine's eigen vers kunnen toepassen:

„Den Schafpelz, den ich umgehängt
Zuweilen, um mich zu wärmen,
Glaubt mir's, er brachte mich nie dahin,
Für das Glück der Schafe zu schwärmen”.

Ten tweede, de gedichten, welke hij in de laatste jaren van zijn leven uitgaf, en diegene, welke men in zijn nalatenschap gevonden heeft, vertoonen spotternij met God en godsdienst, frivoliteit en cynisme, godslastering en radicalisme in zulk een hooge mate, dat zij de *Reisebilder* verre overtreffen. In zijn hart is hij de oude spotter gebleven.

Ten derde, Heine licht dit zelf toe, wanneer hij in de narede tot den *Romancero* (1831) schrijft:

„Was mich betrifft, so kann ich mich in der Politik keines sonderlichen Fortschritts rühmen; ich verharnte bei denselben demokratischen Principien, denen meine früheste Jugend huldigte und für die ich seitdem immer flammender erglühte. In der Theologie hingegen muss ich mich des Rückschreitens beschuldigen, indem ich, was ich bereits oben gestanden, zu dem alten Aberglauben, zu einem persönlichen Gotte, zurückkehrte...., Ausdrücklich widersprechen muss ich jedoch dem Gerüchte, als hätten mich meine Rückschritte zu der Schwelle irgend einer Kirche oder gar in ihren Schooss geführt. Nein, meine religiösen Ueberzeugungen und Ansichten sind frei geblieben von jeder Kirchlichkeit; kein Glockenklang hat mich verlockt, keine Altarkerze hat mich geblendet. Ich habe mit keiner Symbolik gespielt und meiner Vernunft nicht ganz entsagt. Ich habe nichts abgeschworen, nicht einmal meine alten Heidengötter, von denen ich mich zwar abgewendet, aber scheidend in Liebe und Freundschaft“.

Deze uiterste wilsbeschikking behoeft geen commentaar.

Ten vierde, Fanny Lewald, Adolf Stahr, Alfred Meissner waren oor- en ooggetuigen van 's dichters laatste dagen. Zij verklaren stellig, dat van al het gepraat over Heine's bekeering geen woord waar is, dat lieden, die zoo iets van hem vertellen, door hem misleid zijn of zich zelven bedrogen hebben; dat het Heine niet gelukt is om zich te bekeeren; dat hij telkens weer getwijfeld en nieuwe kwinkslagen uitgevonden had; dat de gedachte aan een ander leven voor hem slechts een rheumatische keten geweest was, die een lijdende, welke alle geneesmiddelen zonder resultaat beproefd heeft, toepast zonder aan hare geneeskracht te gelooven.

„Zoo bepaalt zich — zegt Strodtmann — de zoogenaamde bekeering des dichters tot een levendige wederopwekking van het godsdienstige gevoel en den terugkeer tot een deïstisch geloof, hetwelk nauwelijks in het wezen der zaak van het deïsme van Voltaire of Diderot onderscheiden is, en dat zich de vrijheid van critiek zelfs

tegenover den in integrum herstelden God volstrekt niet betwisten laat" (Strodtmann, II, 386).

Het zou evenwel misdadig en vermetel zijn over Heine op eigen gezag een vonnis van verwerping te vellen, dat God aan zich alleen voorbehouden heeft. De geheimen der eeuwigheid behooren aan Hem; op den dag des oordeels zal Hij ze openbaren.

De geschriften van Heine, gedurende zijn vijf-en-twintig-jarige ballingschap te Parijs, kunnen wij gevoegelijk in vier soorten splitsen.

1. Letterkundige geschriften in proza. Hiertoe behooren:

Kunstberichte aus Paris. Artikels over de tentoonstelling van schilderijen te Parijs voor het *Morgenblatt* (1831—1833).

Ueber die Romantische Schule (1833). De dichter belijdt hier het pantheïsme van St. Simon en weert zich tegen het Katholicisme, want dit veroordeelt het vleesch. Als geschiedenis der letterkunde is het een uitstekend boek. Heine toont, dat hij een meester van het vak, een fijne kenner van de door hem besproken kunstwerken is. Tegen zijn gevolgtrekkingen moet men natuurlijk menigmaal protest aantekenen.

Ueber die Französische Bühne (1838), geestig geschreven brieven.

Karakterschetsen van *Shakespeare's Mädchen und Frauen* (1838). Een broodschrijverij.

Florentinische Nächte, fragment eener novelle (1837).

Elementargeister und Dämonen (1837), een verzameling van sprookjes.

Der Rabbi von Bacharach (1840), fragment van een roman. Heine verraaft hier veel episch en cultuurhistorisch talent en fijne karakterteekening.

Die Memoiren des Herrn Schnabelewopski. Nog minder dan bordeelpoëzie.

2. Politieke geschriften. Deze zijn voornamelijk:

Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland, eerst in het Fransch in de *Revue des deux mondes* verschenen (1834), later in het Duitsch (1835). Gnosteïsme, Manicheïsme, Pantheïsme, begeerlijkheid des vleesches en hoovaardij des levens, alles wordt hier in in bonte mengeling gepredikt.

Intetia. Berichte über Politik und Volksleben, grootendeels in de *Allgemeine Zeitung* verschenen (1831—1843).

3. Strijdschriften. Hiertoe rekenen wij:

Ueber den Denunzianten, een brochure tegen Wolfgang Menzel (1837).

Der Schwabenspiegel, een aanval op de Schwäbische Dichter (1838),
Ludwig Börne (1837).

4. Gedichten.

Atta Troll, ein Sommernachtstraum (1841—1842).

Deutschland, ein Wintermärchen (1844).

Zeitgedichte (1839—1846).

Romancero (1846—1851).

Letzte Gedichte (1853—1855).

Letzte Gedichte aus dem Nachlasse des Dichters.

Met een enkel woord kunnen wij het karakter dezer geschriften teekenen. Heine verraadt hier een buitengewoon talent als dichter, prozaschrijver en criticus, maar hij predikt schaamteloos het meest krasse ongeloof en de grofste zedeloosheid in een geestigen en soms zeer bekoorlijken vorm. Hij is de voorvechter der emancipatie van het vleesch. Zijn uitlatingen over godsdienstzaken noemt hij zelf even valsch als onbezonnen, zijn uiteenzetting van wijsgeerige stelsels vol van de meest zondige dwalingen. Zijn duistere politieke beschouwingen, waarin hij zich telkens tegenspreekt, loopen op niets uit dan op sociaal-democratische droomerijen, op een nihilisme, dat alle gezag verwerpt.

Niet genoeg kan men dus tegen de lektuur van Heine's geschriften waarschuwen. Geloof mij, zoo zegt hij zelf, in satans bibliotheek kunnen er geen slechtere zijn. Het is een schreeuwend mengsel van onzin en wijsheid:

„Wahnsinn, der sich klug gebärdet.
Weisheit, welche überschnappt!
Sterbeseufzer, welche plötzlich
Sich verwandeln in Gelächter”.

Ondanks al de bekoorlijkheid van den vorm, zouden 'sdichters werken nog niet zoo gevaarlijk zijn, wanneer zij alleen onwaarheid en bederf bevatten. Maar met een ongeëvenaard meesterschap verstaat hij de kunst weinige druppels waarheid met een overstelpenden vloed van halfwaarheid en valsheid te vermengen en deze letterkundige giftmengerij met de betoovering eener schitterende voorstelling en wegsleepende verleidelijkheid te omkleeden, zoodat de onnadenkende en hartstochtelijke jeugd waant zich aan godendrank te laven. Voortdurend verblindt en streelt haar bij het lezen van Heine's werken het woord van den verleider: „Eritis sicut dii scientes bonum et malum”.

Men moge dan Heine nog zoozeer als dichter verheffen, men kan op zijn geschriften toepassen, wat J. J. Rousseau van de zijne moest getuigen: „Je ne regarde aucun de mes livres sans frémir; au lieu d'instruire, je corrompe; au lieu de nourrir, j'empoisonne; mais la passion m'égare et avec tous mes beaux discours, je ne suis qu'un scélérat”.

P. fr. E. J. JANSEN, Ord. Praed.

OVER SCHENKINGEN EN GIFTEN.

(Vervolg en slot van bl. 219 vv.)

II.

In het voorgaande artikel zagen wij, dat Mr. H. van den Biesen de gift van hand tot hand, als zijnde geen schenkings-contract en dus geen schenking in den zin der wet, vrij acht van de meeste bepalingen, die in ons Burg. Wetb. aangaande schenkingen zijn vastgesteld. „Uit hetgeen ik in dit hoofdstuk — zoo besluit hij het IIIe — heb trachten te bewijzen, volgt aanstonds bij aandachtige lezing van den elfden titel van het derde boek van het B. W., dat de artikelen 1703^b, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1712, 1725 1° en 1726 niet slaan op de giften van hand tot hand, dat deze artikelen alleen geschreven zijn met het oog op de schenkings-contracten” (bl. 60). ¹⁾

Onder die bepalingen nu vindt men daar art. 1717 aldus luidende: „Schenken aan openbare of godsdienstige gestichten gedaan, hebben geen gevolg, dan voor zooverre de Koning aan de bewindvoerders dier gestichten de macht zal hebben verleend om die giften aan te nemen”.

Nu komt de praktische en praktisch zóó gewichtige, ja, in deze

¹⁾ De aanhaling van art. 1703^b bracht mij in de meening, vroeger op bl. 235 uitgesproken, dat Mr. van den Biesen zelfs de gift mortis causa voor rechtsgeldig houdt. Dan bij nadere overweging erken ik gaarne, dat deze gevolgtrekking niet gewettigd was. Die gift toch vordert altijd een bijbepaling, is dus z. i. schenkings-contract en daarom niet bestaanbaar, juist om het 2^e lid van art. 1703, waarbij alleen schenkingen onder de levenden erkend worden.

verreweg de gewichtigste vraag, of in dit artikel, door het woord „schenkingen” en „giften”, ook giften van hand tot hand bedoeld zijn? Wij noemen die vraag *praktisch*, omdat zulke giften aan openbare of godsdienstige gestichten herhaaldelijk voorkomen; *praktisch zóó gewichtig*, omdat zij in verband staat met onze Successiewet, welker art. 59 bepaalt, dat „alle schenkingen onder de levenden aan zedelijke lichamen of instellingen van de doode hand gedaan, . . . worden beschouwd alsof het geschonkene, krachtens uitersten wil, bij legaat verkregen ware”, en omdat dus ook van zulke giften de bij art. 41 derzelfde wet bepaalde belasting moet betaald worden, ten nadeele van de instelling. Wij noemden ze *de in deze verreweg gewichtigste* vraag, omdat zij, juridisch gesproken, de belangen van Kerk, Staat en huisgezin zoo innig raakt en daarom de belangstelling verdient van allen, welke richting men ook moge volgen in het godsdienstige. Deze vraag te beantwoorden stelde zich onze doctorandus ten einddoel, en beproefde hij in het laatste hoofdstuk zijner dissertatie.

Het is duidelijk, dat deze vraag hier uitsluitend van *civilistisch* standpunt wordt besproken, en daarom zullen wij ook alle beschouwingen ter zijde laten, die uit het oogpunt van *kerkelijk* recht over de onrechtmatigheid der aangevoerde burgerlijke wets-artikelen zouden te maken zijn.

Stelt men zich op dit standpunt, dan is men inderdaad geneigd om voor zeker te houden, dat dié giften, even goed als schenkingen bij akte, onder ons artikel vallen. Vooreerst toch zijn de woorden der wet algemeen en wordt er hoegenaamd geen onderscheid gemaakt tusschen schenkingen bij akte en giften van hand tot hand, die toch zeker in zich zelve beschouwd ook schenkingen zijn. Verder wordt er voor die giften wel uitzondering gemaakt in de 3e afdeeling van den elfden titel, welke den *vorm* der schenking betreft, doch geenszins in de voorgaande, waar het de bekwaamheid raakt en art. 1717 geplaatst is. Maar vooral voelt men zich aanvankelijk tot die wetsduiding geneigd, omdat voor die giften een zelfde reden geldt

als voor schenkingen bij akte en het daarom in de bedoeling der wet liggen moet om ook die giften, contract of niet, te treffen. Waarom anders toch is dit artikel in ons wetboek opgenomen, zoo niet juist omdat de wetgever bang was voor al te groote verrijking van die gestichten, ten nadeele van den Staat en de familiën, en hij steeds een krachtig middel in de hand moest hebben om die zoo noodlottige verrijking te kunnen tegengaan? Uit dit alles blijkt genoegzaam, zou men meenen, dat de bedoeling der wet is voor de geldige aanvaarding, ook van die giften, de koninklijke machtiging te vorderen.

Desniettemin sluit Mr. v. d. Biesen zich aan bij de tegenovergestelde meening, dat n.l. art. 1717 op die giften niet van toepassing is. „De meeste schrijvers en vonnissen — zegt hij met verwijzing naar omstreeks vijf en twintig van beide — beweren, dat deze goedkeuring ook voor de gift van hand tot hand op straf van nietigheid gevorderd is. Daar ik echter van het tegendeel overtuigd ben en ook gezaghebbende juristen aan mijne zijde heb, aarzel ik niet dit zoo algemeen verspreid gevoelen te bestrijden en mijne meening hiertegenover te verdedigen” (bl. 61—62). Wederom, ieder voelt het, eene zware taak! En ook nu weer zal 't de moeite loonen na te gaan, op welke gronden hoofdzakelijk zijn overtuiging rust en hier verdedigd wordt — tegen de rechtsleer en de rechtsbedeeling van den lateren tijd in!

Mr. v. d. Biesen begint ook hier weer zijn betoog met de historische methode. Terecht: want, gelijk zijn promotor Mr. Houwing in zijn keurige inauguratie-rede *Wet en Rechter* opmerkt: „Niemand, die thans meer ontkent, dat een goed begrip van het bestaande recht onmogelijk is, zonder een helder inzicht in de wijze, waarop het is tot stand gekomen” (bl. 25).

Ons art. 1717 is genomen uit twee artikelen van den Code Civil, n.l. art. 910 en 937. Het eerste bepaalt, dat voor de rechtsgeldige aanneming van beschikkingen, ten bate van dergelijke instellingen, koninklijke goedkeuring noodig is: „Les *dispositions*

entre vifs ou par testament, au profit des hospices, des pauvres d'une commune, ou d'établissements d'utilité publique, n'auront leur effect, qu'autant qu'elles seront autorisées par une ordonnance royale". In het andere wordt bepaald, aan wie en wanneer die goedkeuring moet gegeven zijn: „Les donations faites au profit d'hospices, des pauvres d'une commune, ou d'établissements d'utilité publique, seront acceptées par les administrateurs de ces communes ou établissements, *après* y avoir été dûment autorisés". Volgt hieruit niet, zooals velen beweren, dat die gestichten onbevoegd zijn om welke schenking ook te kunnen aanvaarden? Want giften van hand tot hand zijn, zooal niet „donations", toch zeker „*dispositions* entre vifs", zoodat ook zij klaarblijkelijk onder die dubbele wetsbepaling vallen? Mr. v. d. Biesen gelooft het niet, ontkent en bestrijdt het zoo krachtig mogelijk.

Vooreerst met het oog op den titel boven de afdeeling, waarin art. 910 staat. Daar toch heet het: „De la capacité de disposer ou de recevoir *par donations* entre vifs." Die afdeeling handelt over schenkingen in den zin der wet, d. i. — wij zagen 't vroeger omtrent art. 894 — over schenkings-contracten, geenszins over giften van hand tot hand. Men moet dus art. 910 uitleggen in verband met het opschrift en daarom aan het daar gebezigde woord dezelfde beteekenis geven, welke het hier heeft: het opschrift immers zegt, waarover in die afdeeling, art. 910 niet uitgezonderd, wordt gehandeld.

Tweedens ook om art. 937, hetwelk weer niet spreekt van beschikkingen in 't algemeen, maar van die, welke „*donations*" zijn. Art. 910 kan immers geen uitgebreider zin hebben dan art. 937, waardoor het wordt aangevuld en waarmee het zóó innig samenhangt, dat in beide over een en dezelfde zaak gesproken wordt, al wordt in 't eerste een uitgebreider term gebezigd dan in het tweede.

Maar, zegt men, de bedoeling van de wet was toch zeker,

overeenkomstig het oogmerk van den wetgever, ook die giften te treffen? „L'art. 910 — aldus Bresolles, n. 153 — veut à la fois éviter aux familles des donateurs le préjudice naissant d'une générosité excessive, et obvier à l'enrichissement des établissements publics. Or, le don manuel peut, aussi bien et même plus que toute autre donation, faire craindre de pareils dangers. Il ne repugne donc nullement aux intentions légales de soumettre le don manuel à l'autorisation administrative" ¹⁾. Dit argument is in waarheid niet zóó krachtig, als het op den eersten oogslag schijnt te zijn. Ten tijde toch dat dit artikel is gemaakt, dacht men er niet aan die giften, als zijnde doorgaans van minder aanbelang en overigens zoo natuurlijk, in de wet te vernoemen, laat staan ze te regelen door een zoo strenge bepaling: zij liggen dus buiten de bedoeling, d.i. buiten de beteekenis der wet. Dit meent Mr. v. d. Biesen te kunnen opmaken uit de vroeger reeds aangehaalde woorden, die Jaubert, als Rapporteur van het Tribunaal, gesproken heeft bij de beraadslaging over het ontwerp, dat nl. „voor die giften geen andere regel geldt, dan de levering — behoudens inkorting en inbreng in de bij de wet bepaalde gevallen". Ware die goedkeuring ter aanneming van die giften noodig, dan zou z. i. Jaubert daarvan wel met een enkel woord melding gemaakt hebben. Wanneer men het proefschrift op dit punt (bl. 67, 68) nagaat, zou men zeggen, dat de doctorandus daaraan bewijskracht toe schrijft. Doch, zooals hij bij de verdediging er van deed uitkomen, hij wilde dit enkel bijbrengen als bevestiging zijner thesis, waarvoor hij zooveel stellige bewijzen had aangevoerd. In zoover mocht hij zeker op dit stilzwijgen in 't voorbijgaan wijzen, zoolang geen gewichtige gronden worden aangebracht voor de toepasselijkheid dier twee artikelen op de gift van hand tot hand, ja, deze z. i. geheel ontbreken. Wat meer is „er zijn gewichtige gronden om tot het omgekeerde te besluiten" (bl. 68).

¹⁾ *Théor. et Prat. des Dons Man.*

Van oudsher gold het, ook in Frankrijk, als een axioma: „*vilis mobiliū possessio*”. Vandaar bleven de giften van hand tot hand van wettelijke regeling vrij. Die omstandigheden van weleer waren bij het samenstellen van den Code Civil nog aanwezig. Ook toen beschouwde men die giften nog voor zóó natuurlijk, en zóó onbeduidend, dat de redacteurs van den Code er zich niet mede inlieten. Is het nu te veronderstellen, vraagt Mr. v. d. Biesen met recht, dat het in de bedoeling van den Code Civil ligt voor die giften de koninklijke goedkeuring te vorderen? De Code beschouwt ze van den eenen kant zoo onschuldig, dat ze van alle formaliteiten vrijgesteld zijn; hoe zou hij dan van den anderen kant er zoo bang voor kunnen wezen, ... dat hij het noodzakelijk zou achten voor elke gift van hand tot hand de goedkeuring des Konings te vorderen? (bl. 69). Zoo werd dan ook in den beginne de wet opgevat door de Fransche jurisprudentie. Mr. v. d. Biesen haalt verschillende vonnissen aan, o. a. een van het Parijzer Cassatie-Hof van 26 Nov. 1833. Toen n.l. het Hof van Poitiers den 14 Jan. 1827 die goedkeuring gevorderd had, doch wegens een fout in den vorm naar het Hof van Bourges was verwezen, besliste dit laatste (29 Nov. 1831), dat de goedkeuring ter aanvaarding van den don manuel niet noodig is. Dit vonnis werd door het Cassatie-Hof bevestigd: „*Les art. 932 et 937 du Code Civil s'appliquent aux donations entre vifs, constatées par les actes passés devant notaire, et non aux dons manuels, qui ne sont soumis à aucune formalité*” (Bress. t. a. p. 153). Eerst in het jaar 1850 begon de rechtspraak een andere richting in te slaan.

Wat meer zegt, de Fransche Regeering zelve gaf in de Wet van 2 Jan. 1817 duidelijk genoeg te kennen, dat men voor die giften geen goedkeuring noodig had en dus art. 910 en 937 daarop niet toepasselijk waren. In art. 1 dier wet wordt gezegd, dat de erkende gestichten de goedkeuring behoeven voor schenkingen van *roerende*, onroerende goederen en renten, die hun zullen

gedaan worden „*par actes entre vifs* ou par actes de dernière volonté”. — In art. 4 der Wet van 24 Mei 1825 wordt voor erkende vrouwen-congregaties hetzelfde herhaald, aangaande schenkingen van *roerende* en onroerende goederen, die haar gegeven zullen worden „bij *akte* onder de levenden of bij uitersten wil onder bijzonderen titel”. Men ziet het, hoewel beide wetten spreken van schenkingen van roerende goederen, maken zij alleen melding van den minstgebruikelijken vorm, n.l. van het geval, dat zij bij *akte* geschieden; over de gewone giften zwijgen zij. Wel een bewijs, dat voor deze geen machtiging vereischt wordt (bl. 70-71).

Hoe is het dan mogelijk, vraagt ge, dat zoovele Fransche schrijvers van naam en zoovele vonnissen art. 910 en 937 op die giften wel toepasselijk verklaren? Indien het bovenstaande opging, ware deze zwenking der rechtswetenschap wel een raadsel! — Toch niet, verklaren laat het zich wel. Vooreerst houde men in 't oog, dat hier vooral godsdienstige gestichten in het spel zijn en dan allicht partijdigheid, bewust of onbewust, invloed uitoefent op de overtuiging. Wanneer b.v. een bekend godsdiensthater, als Laurent, schrijven durft, „dat het bedrog der godsdienstige gestichten om aan het vereischte van goedkeuring voor den don manuel te ontkomen sterker is dan de wetgever en het daarom een wettig middel is heel de doode hand af te schaffen *door elke religieuze vereeniging te verbieden*” (t. XI N. 190), dan is hij niet te vertrouwen, waar hij de strengere en der Kerk ongunstige meening voorstaat. Gelukkig zijn er van dat slag juristen niet velen! Anderen nemen zonder nevenbedoeling en uit overtuiging die wetsduiding aan, meer op gezag van schrijvers, die als rechtsgeleerden naam hebben, dan uit innerlijke gronden, en ook deze klas van tegenstanders moet men niet overschatten. Blijven over zij, die na gezette studie in gemoede meenen, dat ook op die giften art. 910 en 937 van toepassing zijn. Met zulke tegenstanders hebben we hier te maken: hoe zijn zij tot deze strenge rechtsverklaring gekomen? Mr. v. d. Biesen schrijft dat vooral toe aan de

uitbreiding van het roerend vermogen, dank zij de alzijdige toename van papier aan toonder. Daardoor namen die giften voortdurend in belangrijkheid toe, begonnen zij te loopen over groote sommen en daarmee nadeel toe te brengen aan de groote belangen, die de wet juist wil beschermen door die twee bepalingen. Vandaar zegt Bressolles: „Les auteurs ont alors senti quels dangers entrainerait une trop grande facilité, et combien il serait peu conforme à la loi de laisser le don manuel éluder des règles, qu'elle tenait pour essentielles” (t. a. p. 102). Zodoende zijn zij er toe gekomen om die giften te brengen onder al de wetsbepalingen aangaande schenking, behalve die, welke den vorm betreffen en waarvan de handgift uitdrukkelijk vrijgesteld is. Dit is de verklaring dier zwenking van interpretatie. Komt de vraag, of zij daarmee gerechtvaardigd is en invloed uitoefent op de vroeger bestaande wet? Neen, zegt Mr. v. d. Biesen, „hiertoe hadden zij de macht niet” (bl. 73). En dat wij deze meening ten volle beaamen en op welken grond, zal straks gezegd worden.

Wat de praktische rechtswetenschap aangaat, daarvan dient nagenoeg hetzelfde gezegd. Om dezelfde reden is de jurisprudentie na 1850 den nieuwen weg ingeslagen, nadat reeds tien jaar vroeger een avis du comité de législation de toepasselijkheid dier artikelen verklaard had voor grootere giften. Dan, hoe redelijk die beperking tot grootere sommen zijn moge in zich zelve, zij was het zeker niet ten opzichte der wet; en zóó toch moeten we hier de zaak beoordeelen. Hadden art. 910 en 937 ook op *die* giften betrekking, wat vele vonnissen veronderstellen, dan zijn zij om haar algemeenheid toepasselijk op alle, om het even of ze groot dan wel klein zijn. Gelijk in schenkingen bij akte het niets afdoet, of men een blok hei van 100 gulden, dan wel een klei-hofstee van 40,000 gulden schenkt, zoo hangt ook hier de toepasselijkheid niet af van de waarde. Maar is het nu bespottelijk te beweren, dat een kleine gift goedkeuring vordert, dan moet men ook de bewering, dat zij noodig is voor aanzienlijke sommen, prijgeven, wil men

zich vrijwaren tegen de beschuldiging van willekeur. In zoover ben ik het eens met Laurent (T. XI, N. 306) en zou ik hem willen uitspelen tegen hen, die op zijn gezag die machtiging voor handgiften vorderen. „Ook dit nog, — zegt Mr. v. d. Biesen (en daarop juist komt Laurent neer) — wanneer men aanneemt, dat voor kleine giften van hand tot hand geen goedkeuring vereischt is, volgens welken maatstaf moet men dan een gift van hand tot hand groot of klein noemen?... Welk een ontzettend verschil zou men in de gerechtelijke beslissingen krijgen? Een arrest van het Hof van Parijs, 12 Jan. 1835, verklaart, dat een gift van 3700 frs. matig is; hetzelfde Hof zegt den 16 Oct. 1864, dat voor een gift van 24,000 frs. geen goedkeuring noodig is, omdat zij een offerande is, gedaan aan den geestelijke, die aangesteld was om de offers voor de kerkfabriek te ontvangen. Welk een verwarring zou zulk een willekeurige oplossing geven” (bl. 78).

Mocht men meenen, dat de nieuwere wetsduiding overeenkomt met het oogmerk van den wetgever, om nl. overmatige verrijking van die gestichten te voorkomen, dat het dus in zijn bedoeling liggen moest, om ook giften van groote sommen, indien zij later veelvuldig mochten voorkomen, van zijn goedkeuring afhankelijk te maken, dan merkt Mr. v. d. Biesen aan, dat die redeneering niet zuiver is. Want bij de wet komt het niet aan op het oogmerk van den wetgever, hetwelk buiten de wet ligt, niet op hetgeen hij zou bepaald hebben, indien hij voorzien had, welke groote rol die giften later zouden spelen; maar alleen op den *uitgedrukten* wil des wetgevers, op de bedoeling of beteekenis der wet zelve. Hij wilde, ten tijde dat hij de wet maakte, die giften niet treffen, hij dacht er niet aan. Daarom blijven zij vrijgesteld, al veranderen de toestanden, zoolang de onvolmaaktheid der vroegere wet niet wordt weggenomen door een nieuwe, die ook die giften op het oog heeft en onder haar bereik brengt.

Dit alles bewijst voldoende, dat giften van hand tot hand niet onder art. 910 en 937 vallen. Doch ten overvloede geeft de dis-

sertant nog een bewijs ten beste, genomen uit het ongerijmde, uit de onmogelijkheid om bij giften van hand tot hand die twee bepalingen, of liever die van art. 937, na te komen. Dit artikel, wij zagen het boven reeds, vereischt machtiging *vóór* de aanneming, daar dezer rechtsgeldigheid er van afhangt. Zij moet dus gegeven worden tusschen aanbod en aanvaarding, zooals dat plaats heeft in geval van schenking bij akte. Dit nu *kan* niet gevonden worden bij een gift van hand tot hand, omdat bij deze aanbod en aanneming noodwendig samenvallen. Daarom zal die machtiging moeten vallen *of vóór, of na* de levering, en geen van beide is juridisch mogelijk. *Vóór* de levering is er nog geen gift, noch rechtens, noch feitelijk: werd dus de machtiging gevraagd en verkregen... om iets, wat niet bestaat, te aanvaarden! *Na* de levering bestaat er eene gift *de facto*, doch rechtens geene, daar zij gedaan is aan - en aangenomen door een volstrekt onbevoegde, en daar de machtiging, verleend ter aanneming van een overigens geldige schenking, de ongeldig gedane gift niet geldig maken kan, omdat zij daartoe niet gegeven wordt en juridisch niet gegeven kan worden in den geest van 't Fransche Recht: het niet bestaande immers kan niet bekrachtigd worden. In ieder geval werd dan art. 937 niet opgevolgd, als zijnde de aanneming geschied *vóór* de goedkeuring. Hoe men de zaak ook wende of keere, art. 937 kan onmogelijk worden opgevolgd bij die giften, kan dus door den wetgever niet voor de gift van hand tot hand gemaakt zijn. Kan men misschien, door onderscheid te maken tusschen *feit* en *recht*, hier uitkomst vinden en zeggen, dat machtiging tusschen aanbod en aanneming wel feitelijk onmogelijk is, doch rechtens zeer goed kan plaats vinden, m. a. w. dat de aanneming als provisorisch kan beschouwd worden? Dit ware voorzeker de eenvoudigste oplossing, die dan ook herhaalde malen door het Hof van Parijs is aangenomen en door het Hof van Cassatie bij arrest van 18 Maart 1867 is bevestigd. Dan, hier stuit men op een onoverkomelijk bezwaar, zoolang die ge-

stichten dusdanige bevoegdheid missen en rehtens onbekwaam zijn om zoo zelfs aan te nemen. Wel heeft men, krachtens bijzondere wetten, aan de gemeenten, de departementen, de gasthuizen daartoe bevoegdheid gegeven, maar niet aan de gestichten in 't algemeen. Ja, toen bij 't voorbereiden van den Code Civil door den Staatsraad Jollivet werd voorgesteld om dat recht aan alle gestichten zonder uitzondering toe te staan, werd het voorstel door Bigot Preameneu bestreden en tengevolge daarvan verworpen. „Men wilde dus — zegt Mr. v. d. Biesen — het eenige middel, waardoor de goedkeuring (en dus de toepassing van art. 937) bij den don manuel mogelijk zou zijn, in de wet niet opnemen... en dit, niettegenstaande op dit middel uitdrukkelijk de aandacht gevestigd is” (bl. 86).

Is hiermede niet aangetoond, dat art. 910 en 937 niet slaan en niet slaan kunnen op die giften, zooals de *oudere* schrijvers en rechters overeenkomstig de verklaringen der Regeering meenden?

Ons dunkt, dat daaromtrent geen twijfel kan overblijven, als ook dat de rechtswetenschap van den lateren tijd, tegen alle erkende rechtsregelen in, deze exceptieve bepalingen op die giften toepasselijk verklarende, die goedkeuring niet kon maken tot vereischte voor de rechtsgeldigheid dier giften. En wij bleven bij deze waarlijk scherpzinnige bewijsvoering zoolang stilstaan, omdat zij grootendeels gelden kan ten bewijze, dat ook ons artikel 1717 op die giften niet van toepassing is — tenzij onze wetgever op dit punt van het Fransche Recht zij afgeweken. Dit juist blijft nog na te gaan.

Wij zagen in ons vorig artikel ¹⁾, dat Barthelemy, de Redenaar der Commissie, in de Tweede Kamer verklaarde, dat de gift van hand tot hand ten onzent werd erkend gelijk de gevestigde jurisprudentie in Frankrijk haar beschouwde. Dat men er te

¹⁾ Bl. 230.

dien tijde in ons land werkelijk zoo over dacht, „blijkt heel aardig, — zegt Mr. v. d. Biesen — uit een Koninklijk Besluit van Willem I van 27 Oct. 1825. Hij bepaalt daarin, dat geene schenkingen gedaan aan kerkfabrieken, inrichtingen van liefdadigheid of andere zoogenaamde instellingen van de doode hand in het vervolg zullen goedgekeurd worden, zoo de aanvraag daartoe niet binnen één jaar geschied is, te rekenen van den datum der *akte van schenking*” (bl. 88). Uit dit stuk (te vinden in het *Handboekje*, IIe jg. bl. 77) blijkt genoegzaam, dat voor aanneming van giften geen machtiging noodig is: anders zou daar zeker bepaald zijn, wanneer voor die meer gebruikelijke schenkingen de goedkeuring moest gevraagd worden. — In het ontwerp van 1820 werd van handgiften in 't geheel niet gesproken en sloeg dus het vereischte van goedkeuring alleen op schenking bij akte. — In ons Burg. Wetb. zijn rechtspersonen tot alle handelingen bekwaam, behalve tot de uitdrukkelijk uitgezonderde (art. 1691). Waarom niet tot aanvaarding van giften, die geen schenking zijn in den zin van art. 1703? — Dit zijn natuurlijk geen doorslaande bewijzen, doch in 't voorbijgaan mogen die punten zeker wel worden aangestipt. De Regeering zelve zal meer licht geven.

Vooreerst hebben we (bl. 98) de Missive van 12 Maart 1844, waarbij de Minister van Justitie aan zijn ambtgenoot voor de zaken van den hervormden eeredienst verklaart, dat voor het aanvaarden van schenkingen de machtiging vereischt wordt vóór de aanneming; „welke machtiging evenmin als de akte van schenking en aanneming vereischt wordt bij geschenken hoe aanzienlijk ook, welke aan bedoelde gestichten van hand tot hand gedaan, door de enkele overlevering van het geschonkene voltooid worden, als moetende de geschenken in dat geval geacht worden te behooren tot de giften, bedoeld in de exceptieve bepaling van art. 1724 van het Burg. Wetb.” (*Handb.* VIIe jg. bl. 314). Toen daarop de rechtskwestie wel eens in tegenovergestelden zin werd opgevat door sommigen, hielden de departementen van

Binn. Zaken, Justitie en Eeredienst, daaromtrent een beraadslaging in het jaar 1857 en stelden daarin als regel vast „om die goedkeuring niet te vorderen, zoo vaak het zulke giften betrof, maar ze te doen verleenen, zoo dikwijls ze mocht worden aangevraagd en geene reden van weigering aanwezig zouden zijn” (*Handb.* XXIVe jg. bl. 479).

Hiermede stemt overeen wat de Regeering bij de behandeling der wet van 1859, op het recht van successie, verklaarde in haar Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer (bl. 99). Eene afdeeling nl. meende, dat art. 59: „alle schenkingen” enz. ¹⁾ in zijn algemeenheid al te ver ging en ook de kleinste gift aan belasting onderhevig maakte. Daarop antwoordde de Regeering, dat giften *brevi manu* niet vallen onder dit artikel, evenmin als onder de Wet van 1832, omdat zij als onbewijsbaar vanzelf buiten het bereik liggen”. Toen hierop terecht gerepliceerd werd, „dat zulke giften niet altijd onbewijsbaar zijn”, gaf de Regeering in een volgend stuk dit antwoord: „Hoe algemeen de bepaling van art. 1717 ook luiden moge, toch is zij nimmer van toepassing geacht op giften, die b.v. onder de godsdienstoefeningen, of bij collecten aan de huizen plaats hebben, of in daartoe geplaatste bussen gestort worden.... Maar wanneer aanzienlijke sommen aan gestichten van bedoelden aard geschonken worden; wanneer daarvoor machtiging gevraagd en verleend wordt, ten einde te voorkomen, dat bij overlijden van den schenker erfgenamen zouden kunnen beweren, dat de schenking gevolg hebben kan, *dan* is naar den geest der wet ontegenzeggelijk de belasting verschuldigd, om het even of de schenking bij akte is geconstateerd of niet” (Sprenger v. Eyk, *De Wetg. op het R. v. S.* ad nr. 393). Volgens de Regeering wordt dus — zelfs voor aanzienlijke giften — de autorisatie *niet gevorderd*, hoe algemeen art. 1717 luide!

Wil men nog meer verklaringen? Mr. v. d. Biesen wijst nog op

¹⁾ Zie boven, bl. 322.

de Missive van 21 Nov. 1868, waarbij de Minister van Binnenlandsche Zaken verklaart: „geen reden te hebben om afte wijken van den vroeger in onderling overleg met de betrokken departementen van algemeen bestuur [in voornoemde beraadsl. van 1857] aangenomen regel, om het vragen van machtiging ter aanvaarding van giften, bedoeld in art. 1724 B.W., *niet* te vorderen” (*Handb.* XXIV, bl. 479). Verder verklaarde de Regeering in nr. 6 der Miss. van 17 Aug. 1877: „dat de vordering tot aangifte der giften van hand tot hand kan worden ingesteld, krachtens art. 59 der Successie-wet, zoodra de feitelijke overlevering kan worden bewezen”. Van vereischte der machtiging ook hier weer geen spoor! Alleen wordt voor blijvende fundatiën, die akte vereischen, die machtiging gevorderd door de Missive van 2 Maart 1866, te vinden in het *Handb.* XXII, bl. 360.

Art. 1717 is derhalve volgens de Regeering zelve — en zij toch moet de machtiging doen verleenen — niet toepasselijk op giften van hand tot hand, m. a. w. de gestichten hebben daarvoor geen autorisatie van noode. Dit is dan ook, gelet op de wordingsgeschiedenis van dit artikel, het eenig redelijke! Ook om de natuur der wetsebepaling, haar karakter van harde uitzonderingswet! En daarom verwerpen wij, van bloot juridisch standpunt uit, de tegenovergestelde wetsduiding — al schijnt de jongere rechtswetenschap ten onzent haar niet ongenegen.

Wat onze juristen aangaat, zegt ons Mr. v. d. Biesen, dat de groote schrijvers over ons Recht deze kwestie ter nauwernood hebben aangeroord. Hij noemt alleen Prof. Land en Diephuis — deze heeft t. a. p. (*Dl.* XI, pag. 441) weinig of niets — doch had nog kunnen wijzen op Sprenger v. Eyk, die, in n. 394 van zijn voortreffelijk werk over de Successie-wet, zich aansluit bij de meening, dat „zonder deze [d.i. koninkl. machtiging] er geene schenking tot stand (komt), zelfs niet in het geval, dat er geene notarieele akte noodig, doch overgifte van hand tot hand voldoende is”. Op welke gronden hij die meening tot de zijne maakt, zegt hij

daar niet. Wellicht om het arrest van den Hoogen Raad dd. 25 Maart 1887, waarover aanstonds en waarmee ook, zegt hij, de administratie (der belasting) zich vereenigd heeft.

Blijven nog de vonnissen en vooral de gronden, waarop zij steunen. Mr. v. d. Biesen haalt er drie aan (bl. 61) en meent dat alles, wat zij tegen zijne stelling aanvoeren, van weinig gewicht is.

Voor eerst het vonnis van Amsterdam, op 25 April 1855. Dit zal wel hetzelfde zijn als de beslissing door de *Nederl. Pasicrisie* onder *Schenking* (n. 16) aldus weergegeven: „Voor een schenking aan een diaconie van certificaten *aan toonder* behoort koninklijke machtiging te worden verleend”. Tot deze beslissing werd, volgens den doctrandus (bl. 94), de rechtbank geleid, „omdat de vorm der schenking op de al of niet bekwaamheid van den begiftigde geen invloed heeft, en omdat art. 1724 staat onder de afdeeling, die over den vorm handelt, en dus daarop alleen, en niet op de bekwaamheid, waarover de tweede afdeeling gaat, eene uitzondering maakt” (bl. 95). Deze redeneering zou Mr. v. d. Biesen zeer juist vinden, als de gift van hand tot hand alleen in vorm verschilde van de schenking; niet nu het verschil het wezen zelf raakt en die gestichten uit zich zelve bekwaam zijn tot alle rechtshandelingen behalve die, welke uitdrukkelijk uitgezonderd werden. Dat hiertoe aanvaarding van giften behoort, blijkt nergens anders dan in de jongere rechts-wetenschap. De toevallige plaatsing van art. 1724, dat daar in die Afdeeling en zelfs in dat Boek niet thuis behoort, kan niet als bewijs gelden voor de toepasselijkheid van art. 1717 op die giften.

Tweedens kunnen de voorstanders der nieuwere wetsduiding zich beroepen op het vonnis van Zwolle, den 21 Juli 1886 geveeld, en volgens de *Ned. Pasic.* onder n. 235 *Successierecht*, aldus luidende: „Ook voor de bij artikel 1724 B.W. bedoelde giften van hand tot hand is de koninklijke goedkeuring een vereischte”. Ook deze beslissing, zegt Mr. v. d. Biesen, is gegrond op dezelfde

overweging, dat nl. art. 1724 staat in de derde afdeeling van den elfden titel en dus die giften *alleen wat den vorm aangaat* van de wetsbepalingen aangaande schenkingen zijn vrijgesteld. Het voegt er echter nog bij: „dat dit verschil in vorm niet wegneemt, dat die giften schenkingen zijn en blijven in den zin der wet”; „dat de wetgever, indien hij die giften had willen uitzonderen, dit wel uitdrukkelijk zou hebben gezegd en bovendien art. 1724 wel in de eerste afdeeling zou geplaatst hebben”; eindelijk „dat onder 't Fransche Recht alle bepalingen, behalve aangaande den vorm, op die giften van toepassing waren”.

Deze laatste bewering meent Mr. v. d. Biesen reeds weerlegd te hebben, en wij voor ons zouden ze niet gaarne in haar algemeenheid onderschrijven! Zij moet o. i. beperkt worden tot de rechtswetenschap van den lateren tijd. „La doctrine et la jurisprudence” — zegt Bressolles (n. 153) — sont *aujourd'hui* fixées dans le sens de l'affirmative”. Doch met dat al acht hij het noodig, dat art. 910 in een nieuwe wet op die giften uitdrukkelijk van toepassing verklaard en de goedkeuring van art. 937 voor de geldigheid der gift niet langer vereischt worde vóór de aanneming (t. a. p. n. 315, 319). Dit alles geldt veel meer voor ons Recht, waar de uitingen dier meening nog veel schaarscher en jonger zijn. — De tweede overweging, die in zich zelve zwak is, om het feit, dat er onder dat opzicht zooveel onvolmaaktheid is in ons wetboek, valt zeker weg bij de gronden, die voor het tegendeel pleiten, d. i. voor de geldigheid zonder die machtiging, volgens de verklaring der Regeering zelve. — Blijft de eerste overweging, en deze acht Mr. v. d. Biesen genoegzaam ontzenuwd door zijn betoog, dat die gift wel is een schenking in den algemeenen zin van 't woord, geenszins in den zin van art. 1703, als zijnde zij geen overeenkomst. In hoever wij het eens zijn op dit punt, bleek uit het vroeger gezegde: wij meenen aange-toond te hebben, dat er naast de gift van hand tot hand, die in zich geen contract is, eene andere bestaat, die, in zich

beschouwd, wel de natuur van contract of overeenkomst heeft maar ook in dit geval vrijgesteld blijft van den voorgeschreven schenkingsvorm; die ook geen schenking is in den zin der wet — welke in art. 1703 alleen schenkings-contracten, d. i. schenking bij akte, op het oog heeft, — en zeker niet valt onder een exceptieve bepaling als die van art. 1717, wil men de gezonde regelen van alle interpretatie niet in 't gezicht slaan. Het beroep op art. 1715, hetwelk *ook* exceptief en toch wel van toepassing is op giften, is o.i. hiermede niet in strijd, als men de volstreckte algemeenheid van dat artikel in het oog houdt.

Eindelijk het arrest van den Hoogen Raad, waarbij voornoemd vonnis van Zwolle bevestigd werd (*Ned. Pas. t. a. p. n.* 247). De Hooge Raad voegde er bij, zegt Mr. v. d. Biesen (bl. 97), „dat art. 1724 geheel in het midden laat, wat er, buiten de onnoodig verklaarde notarieele acte, uit andere wetsbepalingen ten opzichte van de bedoelde giften al dan niet kan volgen”. Hiertegen valt zeker niets te zeggen: men zal dat moeten opmaken uit *buiten* het artikel liggende omstandigheden, als daar zijn uit de wordings-historie, de oorspronkelijke uitlegging van rechtsgeleerden, rechters en regeering, uit den aard der bepaling, over welker toepasselijkheid op giften getwijfeld wordt. Dan, juist op die gronden moet men o. i. besluiten, dat art. 1717 niet slaat op die giften en niet slaan *kan*, wil men den wetgever geen oneer aandoen onder een of ander opzicht! — De Hooge Raad voegde er verder als overweging bij, dat de bewoordingen van art. 1717 algemeen zijn en dat er geen enkele reden voor is, waarom de voorschriften, de bekwaamheid rakende om eene schenking aan te nemen, bij de gift van hand tot hand hunne toepassing zouden moeten missen” (bl. 97). Mr. v. d. Biesen is het daarmee geheel en al oneens: art. 1717 heeft niet de algemeenheid van art. 1715, welke juist die uitzondering in het tweede lid noodig maakte; anders ware ook hier een beperking gemaakt. En overigens er is geen middel om art. 1717 toe te passen en goedkeuring te vragen vóór de aan-

neming der gift. — Wat ons betreft, wij hebben redenen genoeg om dit voorschrift aangaande de bekwaamheid hier niet toepasselijk te noemen: die giften, vroeger betrekkelijk onbeduidend, bestaande in geschenken, collecten en aalmoezen, doorgaans buiten het bereik der contrôle vallende, van oudsher door iedereen beschouwd als vrijgesteld van zulke belemmeringen — die giften kunnen niet bedoeld zijn door onzen wetgever! De onderstelling alleen schijnt mij zoo ongerijmd, dat ik haar ontstaan alleen zou willen toeschrijven aan een bespottelijken afschrik voor de doode hand, en niet gelooven kan, dat zij zooveel ingang zou gevonden hebben bij mannen van het Recht, indien hier niet hoofdzakelijk de godsdienstige instellingen in het spel waren! Daarom verwerpen wij op zuivere rechtsgronden die wetsduiding, — niet het minst op grond van de boven aangehaalde verklaringen der Regeering, waarmee Mr. v. d. Biesen zijn betoog sluit en welke wij, ter verzwakking van den indruk der nieuwere jurisprudentie, vooropgezet hebben.

Wij konden hiermee eindigen; doch achten het niet overbodig nog even eene voor de hand liggende opwerping te maken en zoo mogelijk op te lossen. Toegegeven, zal men zeggen, dat art 1717 in den geest der wet oorspronkelijk niet van toepassing was op die giften, — kan dan de rechtswetenschap, d. i. de rechtsgeleerdheid en vooral de rechtspraak niet bewerkt hebben, dat men tegenwoordig wél autorisatie noodig heeft ter geldige aanvaarding van die giften? Zoo ja, dan valt het spreekt van zelf, het betoog van Mr. v. d. Biesen als een kaartenhuis ineen.

Wat de leer der juristen betreft, daaromtrent kunnen we kort zijn: zij heeft geen ander gezag dan hetwelk haar argumenten verdienen en kan in geen geval nieuw recht invoeren. „De adviezen onzer rechtsgeleerden — zegt de beroemde Hoogl. Mr. C. Asser — mogen al naar hunnen inhoud de hoogste wetenschappelijke waarde hebben, niet eenmaal zijn zij in staat het geldende recht op authentieke wijze te verklaren, veel min

de grenzen van dat recht te verplaatsen" (*Wetensch. en Wetg.* bl. 10). Langs dezen weg kon dus art. 1717 die giften niet onder zijn bereik trekken.

Wat de jurisprudentie aangaat, hangt de beantwoording der gewichtige vraag innig samen met het antwoord op een andere, niet minder gewichtige, zelfs — Mr. Levy zei het nog onlangs in 't *Weekb. v. h. Recht* (8 Jan.) — „ontzaglijk gewichtige vraag”, nl. welke de verhouding is van wet en rechter, d. i. van de rechterlijke tot de wetgevende macht? Het antwoord zal dus geheel verschillend zijn naar gelang van het standpunt, waarop men zich plaatst in deze. Gaat men uit van het oudere beginsel, dat alleen de formeele wetgeving rechtsbron is ten onzent, dat slechts de wetgever recht schept en den rechter enkel de toepassing der wet wordt overgelaten, dan zal het antwoord op de eerste vraag beslist ontkennend luiden en een nieuwe wetsbepaling noodzakelijk zijn, alvorens de gestichten onbekwaam zijn om zonder maectiging die giften aan te nemen. — Huldigt men daarentegen het nieuwere beginsel, dat nl. de rechter óf wel, zooals sommigen schijnen te willen, tegen de wet in recht kan spreken, óf althans in sommige gevallen, de wet op zij zettende, recht kan scheppen op zijne wijze, dan zal men in zoover geen bezwaar maken om in deze beslist bevestigend te antwoorden.

Tusschen deze twee schijnbaar hemelsbreed uiteenloopende richtingen een goede keus te maken, is moeilijker dan men aanvankelijk zou meenen. Dit blijkt reeds alleen hieruit, dat mannen van erkend gezag aan beide zijden stelling namen: tegen die vrijheid van den rechter: Opzoomer (*Aant. op de Alg. Bep. ad art.* 12), A. de Pinto (*Handl.* Dl. II, bl. 28), A. A. de Pinto (*W. v. h. R.* passim), Diephuis (*N. B. R.* Dl. I, bl. 118 vv.), Moltzer (*Themis*, 1886, bl. 501), Land (*Beschouw. over de Verbint. uit onrechtm. Daad*, bl. 47, vv. en *W. v. h. R.* n. 6906, 6916), de Savornin Lohman (*W.* n. 6900, 6909), Houwing (*Wet en Rechter*, bl. 2) enz. — vóór die bevoegdheid: Treub (*W. van N. en R.* en *Soc.*

Weekbl.), Hamaker (*Het Recht en de Maatsch.* bl. 101 vv.), Naber (*Rechtsg. Mag.* 1893, bl. 660 vv.) en vooral Mr. Levy (*Weekbl. v. h. R.* passim).

Wanneer men de twee zoo scherp tegenover elkander geplaatste meeningen oppervlakkig beschouwt, aarzelt men niet om zich aan te sluiten bij de eerste. Immers „de rechter moet volgens de wet recht spreken” en „geen rechter mag bij wege van algemeene verordening, dispositie of reglement, uitspraak doen in zaken, welke aan zijn beslissing zijn onderworpen”. Uit deze twee art. 11 en 12 der *Wet h. Alg. Bep.* blijkt, dat de rechter aan de wet gebonden is, dat ook voor hem geldt art. 121^b van de Grondwet: „de wetten zijn onschendbaar”, voor den Hoogen Raad evenzeer als voor de lagere rechtscolleges, en zou men moeten besluiten, dat de rechtspraak, zelfs bij eenstemmigheid van verschillende vonnissen, niet bij machte is om ook maar een greintje nieuw recht te doen ontstaan. De rechtswetenschap, zegt Diephuis ongeveer, is geen rechtsbron in den zin, waarin de wet het is: zij schept of geeft geen recht, maar openbaart en ontdekt het slechts en heeft geen kracht, dan voor zoover ze als juist erkend wordt. „Bepaaldelijk heeft men aan de *rechtspraak* geen hooger gezag toe te kennen. Zij moge veelal de jurisprudentie genoemd worden, de met het doel in natuurlijk verband staande stellige toon, waarin de rechter zijne meening als zekere waarheid pleegt voor te dragen, moge iets verleidelijks hebben voor hem, die gaarne op gezag aanneemt wat zoo beslissend wordt uitgesproken, er is geene reden om in haar de hoogste, de zekerste en meest geldende uitspraken der rechtswetenschap te zien . . . Ook dat iets meermalen en telkens op dezelfde wijze door den rechter is aangenomen, zet daaraan geen gezag bij. En dit alles geldt zoowel van den hooger als van den lagere rechter, ook van den Hoogen Raad” (Dl. I, bl. 118, 119). Daarom waarschuwt de Pinto terecht tegen overschatting van de zoogenaamde jurisprudentie, als tegen „een verkeerdheid, die inzonderheid in Frankrijk in de

laatste jaren meer en meer heeft veld gewonnen" (Dl. II, bl. 31), en aarzelt Opzoomer niet (t. a. p. ad art. 13) te zeggen, dat „een rechtsgeleerdheid, die zich alleen op gewijsden beroept, of ze ten minste als het voornaamste bewijsmiddel des rechts aanvoert, door ons artikel gevonnisd is”.

Doch als men dan weer van den anderen kant bedenkt, dat art. 13 A. B. den rechter gebiedt recht te spreken, ook daar waar de wet zwijgt, duister of onvolledig is; daarbij niet vergeet, dat in vele punten, zooals Mr. Levy in de Juristenvereniging van '91 opmerkte en Molengraaff reeds vroeger deed uitkomen (*Het Verkeersrecht in Wetg. en Wetensch.* bl. 33), tegenwoordig als recht wordt aangenomen, wat door den wetgever anders bepaald, of nog in het geheel niet in een wet belichaamd is; als men bovendien bedenkt, dat tegenwoordig, volgens Treub's opmerking (*Soc. Wb.* 1894), eene uitlegging der wet naar de opvattingen van wel- eer inderdaad de schromelijkste verwarring en rechtsonzekerheid zou doen ontstaan, omdat tal van rechtsinstituten tengevolge der omstandigheden van aard veranderd en daarom in den loop en volgens de eischen des tijds heel anders geïnterpreteerd zijn; dat dus, om met prof. Houwing te spreken „de rechtspraak onder den drang van het leven en de zich steeds verjongende maatschappij, aan tal van voorschriften een beteekenis (gaf), waaraan de samenstellers der wet nooit hebben gedacht niet alleen, maar ook nooit hebben kunnen denken" (t. a. p. bl. 13); als men op dat alles let, zeggen we, dan vraagt men zich weer af, of er ook niet veel waars is in de tweede meening? Ja, bij het volgen der gedachtenwisseling tusschen de verdedigers van beide richtingen, zooals in de laatste twee maanden plaats had in het *Weekblad van het Recht*, tusschen Mr. Levy eener- en Mr. de Sav. Lohman en Land anderzijds, begint men er aan te twijfelen, of hier niet meer een strijd over woorden dan een verschil omtrent de zaak in 't spel is.

En wat de toepassing aangaat, zegt ons Mr. Houwing (t. a. p. bl. 7), dat „een dier uitersten nog nooit door iemand voor zijn rekening

genomen is". Inderdaad, dat de rechter nooit beslissen mag *tegen de wet in*, en dat hetgeen Mr. de Sav. Lohman noemt „principiele ongebondenheid van den rechter aan de wet" als dwaling moet verworpen worden — geeft zelfs de felste bestrijder van de eerste meening, Mr. Levy, toe; dat daarentegen de rechter *binnen de perken der wet* volkomen vrij is, om met ruimen blik op de eischen van de maatschappelijke toestanden uitspraak te doen, dat zal weer geen bestrijder van de tweede opinie willen ontkennen, geeft zelfs Prof. Land toe (*Besch.* bl. 49), mits de rechter het wetsvoorschrift maar niet omverwerpe.

Met dat al schijnt ons de eerste meening de eenig ware en mag o. i. de vraag: blijft iets, wat buiten de bedoeling der wet lag van den beginne, er buiten, al wijzigt zich de rechtspraak? niet anders dan beslist bevestigend beantwoord worden. Anders kent men den rechter de bevoegdheid toe, die alleen den wetgever toekomt, stelt men hem boven de wet en staat men wets-schennis toe aan hem, die krachtens zijn verhevene bediening haar moet eerbiedigen en toepassen. Anders gaat ook de rechtszekerheid voor allen zonder onderscheid, dat groote goed voor een volk, verloren, vooral in een tijd van allerhande opvattingen omtrent recht en billijkheid. Beantwoordt werkelijk de bestaande wet niet langer aan de volksbehoefte, dan trede de wetgevende macht met een nieuwe wet op, die meer beantwoordt aan de sociale toestanden. Zoolang dit niet gebeurd is, houde de rechter zich aan de wet van 't oogenblik!

Zoo zal het kwaad, dat de rechter vaak gedwongen is een niet meer deugende wet nog toe te passen, beter verholpen worden, dan wanneer men iederen rechter, of zelfs ook maar alleen den Hoogen Raad, de bevoegdheid toekende om, volgens zijn huidige begrippen van wat met den tijd meer strookt, recht te spreken en nieuw recht te scheppen. Dit blijve voorbehouden aan den wetgever onder voorlichting der rechtswetenschap, inzonderheid de jurisprudentie.

Om dus terug te komen op ons punt in kwestie — trots de zwenking in de rechtspraak omtrent den zin van art. 1717 of zijn toepasselijkheid op giften van hand tot hand, houden wij met Mr. v. d. Biesen, dat openbare of godsdienstige gestichten voor de rechtsgeldige aanneming dier giften geen machtiging noodig hebben. Dit alleen strookt èn met de geschiedenis dier bepaling, èn met de algemeene uitlegging, èn met de herhaalde verklaringen der Regeering, èn met de gezonde regelen van uitlegkunde, èn met de oude zeden van ons volk. Het tegendeel is, naar onze bescheiden meening, *nieuw* recht, hetwelk — buiten de bij ons als *eenige* rechtsbron erkende en uitsluitend als dusdanig te erkennen vormelijke wetgeving om — ontstaan is en daarom juist *geen* recht kan heeten, al zou ook de rechtspraak op den o. i. zeer verkeerden weg voortgaan en herhaaldelijk in denzelfden geest beslissen. Zoolang die machtiging voor giften van hand tot hand niet uitdrukkelijk door de wet gevorderd wordt, zouden wij den lageren rechter prijzen, die volgens wetenschappelijke overtuiging tegen het vonnis van den Hoogen Raad in besliste — tenzij gevaar voor groote schade dit ontried — om het even of die gift gedaan was aan een afdeeling van welken bond ook, die rechtspersoonlijkheid heeft, dan wel aan een kerkelijke instelling!

Wij eindigen met een gullen gelukwensch aan Mr. v. d. Biesen. Met zulk een dissertatie zijn rechterlijke loopbaan intreden, is waarlijk niet alledaags! Het spreekt van zelf, dat er in dit proefschrift kleine vlekjes zijn, onder opzicht van taal en stijl en bewijvoering. Maar ze zijn te onbeduidend in een zóó voortreffelijke eersteling, dan dat de recensent er over zou mogen klagen. Hier is klaarblijkelijk veel gewerkt en gewerkt met scherpzinnigheid en zelfstandigheid tevens! Ook in het door ons gewraakte onderdeel. Want ook daar — het dient ter voorkoming van misverstand erkend — ook daar bleef Mr. v. d. Biesen zich zelf. Zijns

inziens toch verliest de gift van hand tot hand haar natuur van gift, zoodra zij wordt gedaan onder een of andere bijbepaling: zij wordt daardoor meteen schenkingscontract, en dus valt zij van zelf onder ons rechtsinstituut van schenking, waarvoor akte vereischt wordt en de wetsbepalingen van den XIe Titel gelden. Hoe gaarne men dit zou ontkennen, hoe hard men 't moge vinden, hier geldt het woord van Ulpianus, omtrent de ongeldigheid eener bepaalde manumissie: „Quod quidem perquam durum est, sed ita lex scripta est” (L. 12 § 1 ff. *Qui et a quibus*). Van zijn standpunt uit is dat flink: de waarheid, het recht boven alles! — Maar zou Mr. v. d. Biesen deze meening wel verdedigd hebben, indien hij de kwestie van een ander standpunt uit bezien hadde, of, juister gezegd, buiten den kring der officieele wetsverklaarders desaangaande iets gevonden had? Ik geloof het niet! Want — het kan zijn nut hebben hier in het voorbijgaan op te wijzen — in rechtskwesties, die met hooger recht zoo innig samenhangen, wordt voor een proefhoudende uitlegging van de staatswet meer vereischt dan kennis van de wet; daar komt het, in geval van twijfel, dikwijls aan op de hoogere beginselen, op het wijsgeerig standpunt van den wetsverklaarder. En nu is het, helaas, maar al te waar, dat de uitmuntendste civilisten van onzen tijd vaak staan op een verkeerd standpunt in deze, d. i. dikwijls uitgaan van het valsche beginsel, dat de staatswet *de* bron, *de* norma is van 's menschen rechten, en hem geen recht toekomt dan voor zoover de burgerlijke wet het hem toekent. Dit is door en door verwerpelijk, omdat zodoende geen rekening gehouden wordt met het natuurrecht, hetwelk toch de grondslag is, waarop de positieve wet moet rusten, wil zij den naam van recht verdienen — en waarmee dus een gezonde wetsinterpretatie heeft te rekenen. Dit standpunt is m. i. 't eenig ware — altijd en overal het eenig redelijke! Hier gaat men uit van het beginsel, dat ieder mensch bevoegd is tot alles, wat volgens dat hooger recht geoorloofd is en door de formeele wet niet *zeker* is verboden; dat diensvol-

gens, in het onderhavig punt, ieder burger het volle recht heeft om van het zijne weg te schenken *en wat hij wil, en aan wien hij wil, en op welke wijze hij wil* — zoolang hem die bevoegdheid *niet zeker* of geheel, of gedeeltelijk ontnomen is door de geldige wet, ook van den Staat. Want ook de burgerlijke Wetgever bestuurt zijn volk namens God, en bindt daarom zijne onderdanen door zijn wettige verordeningen niet alleen in rechte, maar ook in geweten! En juist nu omdat onze wet de bevoegdheid, om roerend goed onder voorbehoud weg te geven zonder akte, *niet zeker* heeft ontnomen; ja omdat zij o. i. die bevoegdheid *zeker niet* heeft ingekort, d. i. alle giften van hand tot hand — mits er overigens niets aan ontbreke — vrijstelt van akte en verklaart van kracht te zijn door de *enkele* overlevering; daarom zal, volgens ons, ieder burger in Nederland op die wijze *kunnen* en *mogen* schenken, zoolang de wet die giften niet voor nietig verklaart, of respectief verbiedt en in zooverre het natuurrecht in deze inkort. De vrijheid possideert — zoolang de wet haar niet zeker ontnomen heeft.

Op dit juiste standpunt plaatste Mr. v. d. Biesen zich terecht in het eerste en het vierde hoofdstuk van zijn proefschrift en had hij zich met evenveel grond kunnen plaatsen in het tweede en het derde, zonder eenig gevaar voor onwetenschappelijke of ondegelijke wetsduiding. Ik veronderstel daarom, dat hij, dit bedenkende, het tegendeel zou hebben verdedigd, als meer strookende met de regelen der uitlegkunde. En had hij het gedaan in dit ondergeschikte punt — hetwelk m. i. van zoo groot gewicht is, dat het door geen jurist, van welke richting ook, mag worden losgelaten, maar integendeel door iedereen dient vastgehouden in naam van de vrijheid en het recht der burgers, in naam zelfs van het algemeen welzijn, inzonderheid onder zedelijk opzicht — dan ware zijn proefschrift m. i. nog benijdenswaardiger! Daarom raden wij Z. Ed. Gestr. dringend aan dit punt nog eens ernstig te overwegen en — komt hij tot andere gedachten — zijn verhandeling in dien geest om te werken;

zoo niet, dan zijn meening tegen ons te verdedigen. Ook in dit geval zal zij meer waarde krijgen en, in ruimeren kring gebracht, meer nut stichten!

Moge Mr. v. d. Biesen — *ex abundantia cordis* wordt het hem hier toegewenscht! — in het licht van dat hooger beginsel bij alle rechtsvragen zijn weg opgaan! Dan zal hij in die goede hoedanigheden, ijver, kennis en karakter — waarvan hij blijk geeft in zijn dissertatie — de natuurlijke middelen te over vinden om als oprecht katholiek rechtsgeleerde zijn eerste optreden nooit te verloochenen en de zaak van 't Recht steeds te dienen. Dan zal hij der vaderlandsche balie ten sieraad zijn en zijn naam alleszins eer aandoen!

Hoeven.

DR. A. RESEMANS.

HET AANSTAANDE INTERNATIONAAL WETENSCHAPPELIJK CONGRES DER KATHOLIEKEN.

Het vierde internationaal wetenschappelijk congres der katholieken, dat van 16 tot 20 Augustus aanstaande te Freiburg in Zwitserland zal gehouden worden, is in ijverige voorbereiding. Reeds hebben zich meer dan duizend begunstigers laten inschrijven en zijn ongeveer tweehonderd wetenschappelijke bijdragen toegezegd, terwijl het laatste *Bulletin* van de voorbereidingscommissie aan deze mededeelingen nog het bericht kon toevoegen, dat thans ook in Engeland, waar de deelneming aan de vorige congressen uiterst gering is geweest ¹⁾, een plaatselijk centraal-comité met gunstigen uitslag werkzaam is. Bovendien zal dit congres voor ons, Nederlanders, een eigenaardigen luister ontleenen aan het daarmede ongeveer samenvallend derde eeuwfeest van den H. Canisius ²⁾, een van Neêrland's zonen, door wie

¹⁾ In het rijk, „waar de zon niet ondergaat”, is het minder gemakkelijk deelneming te vinden voor hetgeen niet eigenaardig Engelsch is en het Engelsch niet als wereldtaal spreekt. Bovendien verkeerden de hoogere studiën der katholieken in Engeland, evenals bij ons, nog onder den invloed van eeuwenlange uitsluiting en achteruitzetting; dat is verleden jaar zonder omwegen uiteengezet in een artikel van de *Revue Générale* getiteld: *De l'état actuel des études supérieures dans le clergé anglais*, door L. C. Casartelli M. A. Ph. D. doyen du collège de Saint-Bède à Manchester; best mogelijk echter, dat de toestand daar wat donker gekleurd is; althans Prof. Zahm heeft op het congres te Brussel een gunstiger getuigenis aangehaald van niemand minder dan van Prof. Huxley (*Compte rendu, Introd.* p. 63).

²⁾ Volgens een bericht in *De Tijd* (15 Maart 11.) zal het eeuwfeest te Freiburg gevierd worden van 1 Juli 1897 tot 1 Nov. 1898. Tegen September van dit jaar wordt een Nederlandsche pelgrimstocht daarheen voorbereid.

de naam van ons kleine vaderland voor de geheele Christenheid in eere is, en die in 1597 te Freiburg uit een wonderbaar onverpoosden en een wonderbaar gezegenden arbeid tot de vreugde zijns Heeren werd opgeroepen.

Niemand onzer lezers, die zich in 1894 voor het congres te Brussel heeft laten inschrijven, zal een aansporing behoeven om ook deze maal als toetredend lid den wetenschappelijken arbeid te bevorderen. Immers het vorige congres is de beste aanbeveling voor dit volgende.

De negen lijvige bundels van de *Compte rendu*, die aan de deelnemers zijn toegezonden, zullen hen overtuigd hebben, dat te Brussel op velerlei wetenschappelijk gebied uitstekend werk is geleverd, zooals dan ook openlijk, door voor- en tegenstanders, erkend is. Voor katholieken, die zich met wetenschappelijke vraagstukken bezighouden, is het zelfs noodzakelijk van deze verslagen kennis te nemen, alleen reeds om sommige zeer belangrijke wetenschappelijke kwesties uit een katholiek oogpunt naar behooren te kunnen overzien.

Ook is de gedachtenwisseling op het congres zelf met veel vrijmoedigheid gevoerd. Godgeleerde en staatkundige vraagstukken zijn, naar men weet, wijselijk uitgesloten. Maar bij de behandeling van punten, die voor de verhouding tusschen geloof en wetenschap van belang zijn, was er volle vrijheid van discussie; aan vrienden, die de feiten toonden, ontbrak het geenszins; in sommige afdeelingen is zelfs een vrij heftige strijd gevoerd. Nu is zeker bij zulke schermutselingen het nut zelden — ik zou willen zeggen: nooit — in evenredigheid van de opgewektheid, waarmede zij gevoerd worden. Maar zij getuigden toch van den oprechten wil om alleen eerlijke en proefhoudende wapenen in den geestesstrijd toe te laten.

En deze vrijheid van gedachtenwisseling heeft in beginsel geen afkeuring gevonden bij het hooge kerkelijke gezag, zooals blijkt uit het feit, dat het gezamenlijke Episcopaat van Zwitserland zijne

goedkeuring heeft gehecht aan de voorbereiding van dit vierde congres, en dat Zijne Heiligheid Paus Leo XIII op nieuw in zeer welwillende woorden — „omnia vobis habendoque coetui fausta ominantes” — zijn apostolischen zegen en aanmoediging heeft verleend ¹⁾.

Om deze redenen mag in ons vaderland een nog ruimer deelneming dan de vorige maal met vertrouwen worden tegemoet gezien. De bedoeling van dit artikel is daarom ook niet voornamelijk om eene aanbeveling te voegen bij de uitnoodiging, die weldra door het plaatselijk comité in Nederland — waarvan Dr. Schaepman president en Dr. Brom secretaris is — zal rondgezonden worden. Maar we wenschen de aandacht onzer lezers eenige oogenblikken te vragen voor de eigenaardige beteekenis, die, naar ons inzien, een wetenschappelijk congres van katholieken heeft, bepaaldelijk in deze dagen, bij de verschillende stroomingen, welke thans op het gebied des geestes waargenomen worden.

Toen in dit tijdschrift het vorige congres werd aangekondigd, mocht er reeds op gewezen worden, dat de tijdsomstandigheden voor zulk een openlijk optreden der katholieken gunstig waren, ook om die reden, dat de overmoed, waartoe de bewonderenswaardige ontdekkingen van den nieuweren tijd vele mannen der wetenschap gebracht hadden, voor meerdere bezadigdheid plaats begon te maken ²⁾. Dit is in den sedert verloopen tijd nog veel duidelijker aan het licht gekomen dan toen te voorzien was en heeft zich in de laatste jaren tot een feit van zoo overwegende beteekenis ontwikkeld, dat de slinger thans naar de andere zijde overhelt, en de bezadigdheid bij velen in vertwijfeling aan de

¹⁾ Het laatste *Bulletin* bracht wederom twee brieven van aanmoediging door Kardinaal Rampolla op last van Zijne Heiligheid geschreven aan Mgr. Scalabrini, eere-voorzitter van het Italiaansche comité, en aan den Markies Mac Swiney van Mashanaglass, president van het Engelsche comité.

²⁾ *De Katholiek* (1893), Dl. CIV, bl. 320.

wetenschap dreigt te ontaarden. Maar evenmin als wij, katholieken, aan den overmoed hebben deelgenomen, evenmin willen wij ons door het tegenovergestelde uiterste van den weg laten brengen.

Door een der meest verspreide tijdschriften, de *Revue des deux mondes* (1 Jan. 1895) is een woord van een invloedrijk schrijver en hoogleeraar, lid der Fransche Academie, F. Brunetière, de wereld rondgedragen, dat van niets minder spreekt dan van het „bankroet der wetenschap”. De bedoeling van dat woord was heel wat beter dan de formulering, en ongetwijfeld bevat Brunetière's artikel *Après une visite au Vatican* en de latere toelichting en verduidelijking daarvan zeer behartigenswaardige waarheden, die er niet minder op worden, omdat zij voor velen wat hard zijn om te hooren. Maar dit neemt niet weg, dat het woord in zich zelf ten eenenmale onjuist is, en nadat we het goede erkend hebben, is het, dunkt mij, de moeite waard om ook die onjuistheid in het licht te stellen.

Immers de wetenschap kan evenmin bankroet gaan als de natuur zelve of liever, om in het beeld te blijven, als het kapitaal zelf. Maar de geldmannen, die met kapitaal werken, kunnen op het jammerlijkst verongelukken en fout gaan. En wanneer aanzienlijke kapitalen aan roekeloze ondernemingen en speculatiën gewaagd worden, en de een daarin den ander zoekt te overtreffen, dan komt er eindelijk een „krach”, die honderden ten onderste boven werpt en ruïneert, maar... den algemeenen toestand ongetwijfeld zuiverder en beter maakt.

En zoo hebben de officieele vertegenwoordigers der wetenschap sedert jaar en dag in gewaagde wetenschappelijke roekeloosheid gewedijverd, en van den „krach”, die daardoor veroorzaakt is, zijn wij thans de getuigen. Maar welverre dat de wetenschap daardoor ten ondergang zou gevoerd worden, komt de opruiming haar veeleer ten goede.

Inderdaad, op wetenschappelijk gebied heeft in deze eeuw iets dergelijks plaats gehad, als we in Duitschland zagen gebeuren

onmiddellijk na 1870 in den roes van de zegepraal en van de toevloeiende milliarden. De veroveringen der nieuwere wetenschap waren zoo schitterend, de rijkdom, die op ontginning wachtte, lag zoo voor de hand, dat letterlijk niets boven bereik scheen. De vorige eeuwen waren tijden van duisternis geweest, thans zou het licht in vollen luister opgaan. Wat de denkers van vroeger tijd hadden opgebouwd mocht al eenige waarde hebben; maar 't berustte te veel op denkbeeldigen grondslag; thans zou op onwankelbaar vasten bodem het gebouw der wetenschap, zonder eenige vreemde hulp, met ongekende majesteit omhoog rijzen, en ieder weetgierige zou daar plaats vinden en rust voor zijne ziel tevens.

Ook in ons vaderland werd die verwachting gedeeld. Nog onlangs is dit in levendige herinnering gebracht door Prof. A. D. Loman, die als veteraan der wetenschap beter dan iemand bevoegd is hieromtrent uit eigen herinnering getuigenis te geven.

In *De Gids* van December 1896 verhaalt de oud-hoogleraar ons op aanschouwelijke wijze, onder welke gunstige voorteekenen hij voor vijftig jaar Mr. C. W. Opzoomer het professoraat in de bespiegelende wijsbegeerte te Utrecht zag aanvaarden. Zooveel de wetenschap vermocht, zooveel was van dezen jongen, hoogbegaafden en alzijdig ontwikkelden geleerde te verhoplen. En wat deze zelf van zijne wetenschap verwachtte, blijkt uit zijn inaugureele rede. Eén enkele aanhaling is voldoende:

„Uit de onschuld van het geloof ontwaakt — zoo sprak hij — voelt de mensch in zich opkomen den twijfel en daarmede den heeten strijd tusschen zijn wenschen en weten, tusschen zijne behoeften en ervaringen, tusschen ideaal en werkelijkheid, tusschen hart en hoofd, tusschen gelooven en kennen; aan dien strijd komt een eind door de wijsbegeerte, want deze is het, die den mensch met zich zelven verzoent” (bl. 526).

Met wijsbegeerte werd hier, zooals Prof. Loman zelf opmerkt, eenvoudig weg de wetenschap bedoeld, en deze woorden vonden

de meest geestdriftige instemming; wie in verzet kwam of voorbehoud maakte gold voor een achterblijver, minstens voor een „zwaarhoofdige”.

„Hoe verklaar ik — vraagt Prof. Loman — de opgewondenheid, die zich vijftig jaren geleden meester maakte van het Nederlandsche publiek, dat met deze verzoeningsleer kennis maakte? Ja, hoe kwam het, dat ik zelf destijds onder de betoovering geraakte van een complex van beschouwingen en redeneeringen, dat thans terstond bij de vernieuwde kennismaking op mij den indruk maakt van een schoon klinkende improvisatie, zonder wijsgeerige diepte en zonder innerlijke bewijskracht? Hoe komt het, dat ik, evenmin als duizenden met mij, toen iets bespeurde van die leemten in het betoog, van die fouten tegen de logica, van die onjuiste sluitredenen, die mij thans als steenen tegen het voorhoofd springen?” (t. a. p.)

En eenige bladzijden verder lezen wij als slotsom, waartoe de in velerlei wetenschap ervaren geleerde thans is gekomen:

„Indien wij over vooruitgang in de laatste halve eeuw ons hebben te verblijden, het zal wel in de eerste plaats zijn grond hebben in het onmiskenbare feit, dat de filosofie gaandeweg bescheidener is geworden in hare beloften en eerbiediger toon heeft aangenomen tegenover de raadselen, die den menschelijken geest zijn gesteld. . . . De toon van overmoed heeft plaats gemaakt voor dien van ingetogenheid. Het zegevierend: *Wij hebben het begrepen* moest plaats maken voor het ernstige: *Strekken wij ons uit naar hooger doel*” (bl. 529).

Deze aanhalingen, nevens elkander geplaatst, teekenen den wederzijdschen toestand scherp en volkomen. Even onmogelijk als het voor Prof. Opzoomer zou geweest zijn te voorzien, dat een halve eeuw later het *onmiskenbare feit*, waarvan zijn collega getuigt, als een wezenlijk en belangrijk bewijs van *vooruitgang* zou begroet worden, even onmogelijk is het voor de meesten thans de stoute verzekeringen van eerstgenoemde zonder een glimlach te lezen.

Toch is het klaarblijkelijk, dat hier met Prof. Loman een wezenlijke vooruitgang moet erkend worden. Overschatting kan

de wetenschap niet vooruitbrengen. Wat op dien schijngrond gewonnen wordt is een schijn-weten en verkeerd-weten, dat veel erger en vooral veel halsstarriger is dan eenvoudig niet-weten. En van dien vooruitgang mogen wij bovendien ook dit goede gevolg verwachten, dat de felle strijd, die in deze eeuw is gevoerd, zoogenaamd tusschen geloof en wetenschap, meer en meer zal plaats maken voor wederzijdsche waardeering bij allen, wien het bovenal om kennis der waarheid te doen is. Zulk eene toenadering en samenwerking kan niet anders dan vruchtbaar zijn. Als het waarheid bovenal geldt, heeft niet enkel „het gezag van de evidentie” maar ook „de evidentie van het gezag” een woord mede te spreken ¹⁾.

En vooruitgang is onder dit opzicht inderdaad noodig. Want, dat gedurende een groot gedeelte van deze eeuw in wetenschappelijke kringen een aan den godsdienst vijandige geest heeft geheerscht, zal geen onpartijdige ontkennen. Men heeft *de* wetenschap ten bate van het ongeloof willen monopoliseeren, ja erger nog, zeer velen hebben de wetenschap, geheel in strijd met haar eigenlijken aard, willen gebruiken als een stormram om de groote waarheden, die het gemeenschappelijk erfgoed der redelijke en zedelijke natuur zijn, te vernielen en onder den voet te halen.

Aan dezen vijandigen geest heeft het zoogenaamde Darwinisme sedert het midden dezer eeuw niet weinig voedsel gegeven. Met volle overtuiging erkennen wij, dat Darwin zelf nieuwe en verrassende gezichtspunten en vergezichten voor de studie der natuur geopend heeft, en het mag den Engelschen geleerde ten blijvende eer gerekend worden, dat hij een machtigen stoot heeft gegeven aan belangrijke onderzoekingen, die nog altoos in vollen gang zijn en zeker niet zonder vrucht zijn gebleven. Maar de uitkomsten van dat onderzoek hebben Darwin's eigen volgelingen steeds

¹⁾ Vgl. *De H. Thomas van Aquino als wijsgeer* van Prof. J. V. de Groot, bl. 31.

meer onder elkander verdeeld, en zijne aanhangers, zonder voorbehoud, zijn schaars geworden ¹⁾. Dit heeft echter niet belet, dat het „Darwinisme” al zeer spoedig eene strijdleuze werd zelfs voor hen, die niets minder beloofden dan eene verklaring van de geheele natuur langs een ontwikkelingsgang, waarbij geen andere tusschenkomst dan die van het blinde en redeloze toeval behoefde erkend te worden.

Grootmeesters in de wetenschap gingen voor. In 1868 gaf Prof. E. Häckel van Jena zijne *Natürliche Schöpfungsgeschichte* voor het eerst uit: merkwaardige titel voor een boek, dat een wetenschappelijk werk van echt en zuiver gehalte beoogde te zijn! Men ziet aanstonds de nevingedachte, die bij deze wetenschap, zooal niet voorzat, dan toch den toon aangaf en den titel. Weenige jaren later (1870) volgde de vermaarde *Stammbaum des Menschengeschlechts* in zijn geheel van den beginne af, en het *qui fuit Dei* was daarbij bepaald uitgesloten.

Erger nog: de oppervlakkige en gelijkvloersche wijsheid van Dr. Louis Büchner's *Kraft und Stoff* werd met het beste keurmerk der wetenschap voorzien; uitgave volgde op uitgave; die van 1876 was reeds de veertiende. Bovendien is het werk in bijna alle talen overgezet, en de Nederlandsche vertaling wordt nog heden ten dage door de mannen van *De Dageraad* volijverig en tegen geringen prijs (60 cts.) verspreid. Het feit is teekenend: men meende daar nu werkelijk een nieuwen dageraad te mogen

¹⁾ Vgl. de meening van drie mannen van naam over den tegenwoordigen stand der kwestie in het belangrijk artikel: *Mr. Herbert Spencer and Lord Salisbury on Evolution*, by His Grace the Duke of Argyll, in *The Nineteenth Century* (Maart en April 1897). — Te Brussel werd in de *Section d'anthropologie* met toejuiching het voorstel van R. P. Giovannozzi aanvaard: „La section d'anthropologie du troisième congrès scientifique international des catholiques de Bruxelles loue et encourage les études de ceux qui, sous le suprême magistère de l'Eglise enseignante, s'adonnent à rechercher le rôle que l'évolution peut avoir eu dans le concert des causes secondes qui ont amené le monde physique à l'état actuel” (*Compte rendu*, Sect. VIII, p. 298).

begroeten; maar licht is er niet boven de kimmen gerezen.

En Büchner wordt hier alleen aangehaald als de meest gelezen voorstander van het vlakke materialisme; doch vele wetenschappelijke namen, en daaronder van Europeesche vermaardheid als Vogt en Moleschott, zijn er aan verbonden ¹⁾; een tijd lang dreigde de materialistische strooming overweldigend te worden in de wetenschap. Niet voor Duitschland alleen gold de klacht van Dr. H. Rody: „Auf das Patent: *Die Wissenschaft und ihre Lehre ist frei* hin, zerstören thatsächlich heute in hartnäckiger Minier-Arbeit die sogen. Lehrer der Menschheit die religiöse, sittliche und staatliche Ordnung” ²⁾.

Waar de „Lehrer der Menschheit” zóó voorgingen, maakten de gewillige leerlingen het nog erger. Bij de overgrootste meerderheid der ontwikkelden, die de wetenschap onmogelijk anders dan uit de tweede hand kunnen ontvangen en toch dikwerf het voortvarendst zijn om hare wezenlijke of vermeende uitkomsten in populaire geschriften, in de dagblad-pers en ook op de school te verspreiden, nam het afbreken zulk een vaart, dat de toestand niet onaardig geteekend werd in het ironisch woord van Dr. G. Jäger: „Wissenschaft ist Kourage!” Nu aan „Kourage” haperde het allerminst, en deze stond in rechte reden tot de oppervlakkigheid der kennis.

Maar, zooals te voorzien was, bleken de gevolgen daarvan al even verderfelijik voor de maatschappij als voor zulk eene wetenschap zelve.

Voor de maatschappij: omdat het omverhalen van de beginselen, waar elke maatschappelijke orde op rust, met noodzakelijke gevolgelijikheid leidt tot rechtstreeksche pogingen om deze orde zelve omver te halen: niet bij ieder in het bijzonder, maar onverbiddelijik bij de groote menigte, voor wie het woord zijn eigenlijike beteekenis eerst vindt in de daad. Openlijik beroemen zich dan ook de mannen van den *Umsturz*, dat zij alleen consequent

¹⁾ Vgl. *De Katholiek* (1895), Dl. CVIII, bl. 245.

²⁾ *Randglossen zur Umsturz-Vorlage*, S. 12.

zijn en eenvoudig de practische gevolgen trekken uit hetgeen sedert lang, van staatswege nog wel, is geleeraard ¹⁾.

Maar ook aan de wetenschap zelve moest op die wijze de bodem ontzinken; 't is een vruchteloos en ongerijmd werk op materialistischen grondslag het geestesgebouw der wetenschap te willen optrekken: in plaats van den prachtig voorgespiegelden reuzenbouw zag men puinen over puinen vallen.

Deze wetenschappelijke *descensus Averni* is enkele jaren geleden geestig geteekend door Mr. P. van Bemmelen, conseiller à la haute cour de justice des Pays-Bas, ancien juge mixte en Egypte, in een klein vlugschrift, dat het eerste gedeelte vormt van *Le nihilisme scientifique* en den titel draagt: *Dialogue entre le Docteur Oudèn et l'étudiant Ti son neveu* ²⁾. Een leergierig student komt voor de richting zijner studiën raad vragen bij zijn oom, „homme extraordinaire”, die als een der „héros de la science” erkend wordt, „esprit fort et impassible, qui ne se laisse ni tromper ni séduire, et qui raisonne avec une grande force de logique et une lucidité extraordinaire”. Daaruit ontwikkelt zich dan eene samenspraak, waarbij op de gebruikelijk „wetenschappelijke” wijze wordt afgebroken van boven af.

De vraag naar het bestaan van God, heet het daar, verdient nauwelijks meer de aandacht: „Ta question est naïve. Il n'est plus question de Dieu dans le domaine de la science. Dieu n'est pas même une hypothèse”. En nu gaat het verder voort: maar het eigenaardige daarbij is, dat telkens als het jonge menschiets

¹⁾ „Was ich vorbringe, das haben mich die vom Staate gut bezahlten Professoren gelehrt; ich ziehe nur die Konsequenzen aus ihren Lehren und Grundsätzen”, zeide de socialisten-leider Dr. Rüd; en de afgevaardigde Bebel wees er in den Duitschen rijksdag met recht op: „dasz Atheismus, Materialismus, Antichristentum nicht den Köpfen der Arbeiter entsprungen sind, sondern der modernen Wissenschaft; dasz man also auch diese und nicht die Arbeiter verantwortlich machen möge, wenn Letztere die praktischen Konsequenzen jener Lehren ziehen” (*Randglossen*, S. 9. u. 92).

²⁾ Leide, E. J. Brill, 1891.

stevigs meent gevonden te hebben, waaraan hij zich vast kan houden, juist dit, al heeft het gediend om het vorige af te breken, hem meedoogenloos uit de handen wordt geslagen met een: „seulement”, „c'est-à-dire”, „comme tu y vas” en dergelijken. In plaats van Theïsme: Kosmisme; — maar geen Kosmos, als een groot pantheïstisch geheel opgevat; daarmede wordt het anthropomorphisme, dat de voordeur uitgeleid is, langs de achterdeur weder ingehaald, en nog wel in heel wat minderen vorm; neen, louter eene toevalligheid van deelen; — en die deelen niet, naar verouderd dualistische zienswijze, als geest en stof in wezen onderscheiden en tegenovergesteld aan elkander, maar één en dezelfde stof in gewijzigde verbinding en in verschillende beweging: niets dan stof en beweging; — maar die stof niet, naar alledaagsche, grof zinnelijke voorstelling, als iets logs en zwaars, dat *substantieel* is; neen, haar wezen is atoom: middelpunt van kracht — en die beweging niet als iets, dat in tijd en ruimte werkelijk *geschiedt*; immers, sedert Kant zijn tijd en ruimte algemeen als loutere aanschouwingsvormen erkend — en alzoo . . . „Cher oncle — zegt eindelijk de verbaasde neef — je suis un novice dans la science et j'éprouve quelque difficulté à me trouver dans le néant. Je puis admettre à la rigueur qu'il n'y a pas de monde, qu'il n'y a rien. Mais s'il n'y a rien, comment peut-on raisonner sur le rien et même sur la réalité? Et comment notre esprit, ou pour mieux dire notre cerveau, peut-il arriver à savoir qu'il n'est rien, qu'il n'existe pas. Voilà ce qui me semble le comble de la connaissance de soi: savoir qu'on n'est pas”. Maar met onverbidelijke logica worden de wetenschappelijke ontkenningen stevig aan elkander geschakeld, en er blijft ten slotte niets anders over dan de „maja-néant” of „néant-maja” der Hindoesche wijsheid, waarvoor de student met een diepe saluade de wijk neemt om elders hoopvoller inlichting te gaan zoeken.

Deze geestige satire is geenszins een paskwil, zooals reeds de naam en het hooge aanzien van den schrijver waarborgt; er is

geen enkele onder de aaneengeschakelde ontkenningen, die niet door wetenschappelijke namen van den eersten rang gedekt wordt; en het verbijsterende resultaat, terecht als *nihilisme scientifique* aangeduid, is slechts de uitdrukking van dat algemeene scepticisme, dat voor velen de eigenlijke en eenige einduitkomst is. Maar al wordt zulk een scepticisme als nieuwste vondst nog zoo hoog aangeprezen, het blijft in zich de meest reactionaire achteruitgang, die te bedenken valt, en de ontkenning der mensche-lijke wetenschap in beginsel. Geen wonder, dat men in het eind op het geduldige papier eene stelling als de volgende te lezen krijgt: „C'est un abus vraiment inique de l'intelligence que de l'employer à rechercher la vérité” ¹⁾. En ziedaar *finis Poloniae!*

Doch merken wij wel op, dat zulke afwijkingen en ontaardingën eigenlijk niets anders zijn dan eene *reductio ad absurdum* van verkeerde wetenschappelijke methoden, en de handtastelijkheid van het ongerijmde, dat tot volle ontwikkeling is gekomen, strekt geenszins tot ondergang der wetenschap, maar is haar veeleer eene waarschuwing tegen zulke doolwegen. Terwijl daarginds heftige strijd werd gevoerd, een strijd, waarbij men elkander van weerszijden — het moet erkend worden — soms niet eens verstond, is de wetenschap rustig haren weg gegaan. Van geen enkele der wèzenlijke ontdekkingen uit vroeger tijd is iets verloren geraakt, en de nieuwe veroveringen, die een geduldig en scherpzinnig onderzoek voortdurend daaraan blijft toevoegen, geven waarlijk geene aanleiding om van de toekomstige eeuw reeds vooruit een ongunstigen dunk op te vatten. En daarbij is het zeker hoogst opmerkenswaardig, dat juist op dit terrein niets te bespeuren is geweest van den zooeven vermelden strijd. De man, die door allen erkend wordt als een dergenen, door wie de wetenschap in onze dagen werkelijk vooruit is gebracht,

¹⁾ A. France, aangehaald door A. Feuillée in de *Revue des deux mondes* (15 Mars, 1896).

Louis Pasteur, ging er groot op een geloovig christen en overtuigd katholiek te zijn ¹⁾. De christelijke wijsbegeerte, die zich, op aansporing vooral van Paus Leo XIII, nauwer bij den H. Thomas van Aquino heeft aangesloten, is daardoor op verblijdende wijze met verjeugdigde levenskracht bezielde en uit een veelal nevelachtige sfeer van zwevende bespiegeling tot den vasten bodem teruggebracht. Maar tegen geen enkele der nieuwste ontdekkingen of vaststaande wetenschappelijke uitkomsten is van haren kant verzet aangeteekend. Veeleer heeft zij zich beijverd aan te toonen, hoe goed de nieuwe aanwinsten passen in de groote lijnen, welke door de grondbeginselen van Sint Thomas' leer voorlang zijn getrokken. Prof. J. M. L. Keuller o. a. heeft onlangs in dit eigen tijdschrift een hoogst belangwekkende studie daaraan gewijd ten opzichte van den mensch zelf ²⁾. En toen Prof. J. V. de Groot in 1894 het Hoogleeraarsambt in de Wijsbegeerte van den H. Thomas van Aquino aanvaardde, was zijne openingsrede allerminst een vijandige uitdaging, maar een edel beroep op die machtige „liefde tot de waarheid”, die in alle geesten het besef hunner onderlinge verwantschap tot bewustzijn brengt, omdat zij allen kinderen zijn van denzelfden „Vader der lichten”. Met het woord van Paus Leo XIII zelf wees de optredende hoogleeraar als de taak der christelijke wijsbegeerte aan: niet zich balsturig neer te zetten bij een grenspaal, eeuwen geleden gesteld, maar het uitgestrooide zaad te ontwikkelen, het oude door het nieuwe te voltooien, met blijdschap en erkentelijkheid te aanvaarden al wat wijselijk gezegd, al wat nuttig, door wien ook, ontdekt en uitgedacht is ³⁾.

¹⁾ Vgl. *De Katholiek* (1895), Dl. CVIII, bl. 511.

²⁾ Vgl. *De Katholiek*, Dl. CII—CVII: *De mensch. Eene psychologische studie*.

³⁾ *Openingsrede* (bl. 33), met verwijzing naar de Encyclicle *Aeterni Patris* v. Paus Leo XIII: „Edicimus libenti gratoque animo excipiendum esse quidquid sapienter dictum, quidquid utiliter fuerit a quopiam inventum atque excogitatum”. De gulden woorden zijn overwaard hier nog eens aangehaald te worden.

Geen enkele zakelijke reden is er dan ook voor ons, katholieken, om de wetenschap met wantrouwen te bejegenen of er kwaad van te spreken. Wetenschap is orde en afspiegeling van orde, en zij kan niet anders zijn zonder haar bestaan zelf in te boeten. Was er geen Logos, dan was er ook geen logica *in* den geest en geen logische orde in de dingen *tegenover* den geest. Maar dan zou er diensgevolge ook in 't geheel geen wetenschap zijn, omdat deze uit beide genoemde elementen wordt opgebouwd ¹⁾. En dan zouden er van zelf ook geen vernuftige toepassingen van die wetenschap zijn in de uitvindingen van den mensch, waardoor hij de buitenwereld aan zijn geest dienstbaar maakt en tevens, om zoo te zeggen, de proef op de som neemt. Elke schrede vooruit in de wetenschap en hare vondsten is een schrede vooruit in de erkenning der ideeën, welke de Schepper in zijne schepping heeft belichaamd. Daarom noemt Broere de schepping: „Gods zevenvoudig woord”, en vergelijkt Sint Augustinus op zinrijke wijze de voorbijgaande schepselen met de gearticuleerde klanken der menschelijke stem, die juist omdat zij zelve voorbijgaan en achtereenvolgens worden opgevangen, in staat zijn de gansche bedoeling des sprekers voor zijne hoorders te ontvouwen ²⁾.

De Kerk zelve waarborgt ons, dat er nimmer wezenlijke tegenspraak tusschen geloofs-waarheid en rede-waarheid kan zijn ³⁾.

¹⁾ Zeer juist zegt Dr. A. Kuyper (*Scholastica of 't geheim van echte studie*, bl. 13): „Nu wordt de diepere zin van dezen Logos ons alleen door de openbaring van Gods mysterie onthuld. Wie God niet als den Drieëenige aanbidt, verstaat dit geheimenis niet. Maar ook al laten we ditmaal het gordijn van deze tente der aanbidding dichtgeschoven, zooveel blijkt dan toch, dat er niet slechts een *schepping* maar ook een Logos *in* die schepping is, en dat de mensch, als naar Gods beeld, en dus *logisch* geschapen, vatbaarheid en dies roeping bezit, om met zijn eigen logisch denken dezen Logos Gods, die in de schepping glinstert, *na te denken*; en dit is de schoone, die verhevene, de heilige taak der wetenschap”.

²⁾ *Confess.* L. IV, C. X en XI.

³⁾ *Conc. Vatic. De fide cath.* C. IV.

En bovendien heeft de Kerk steeds weerstand geboden aan elke poging, hoe goed bedoeld ook, om de zekerheid des geloofs *in de plaats* te schuiven van de zekerheid der rede. Niet alleen is het stelsel van Lamennais door Gregorius XVI uitdrukkelijk verworpen, maar ook de latere pogingen in die richting van Bautain (1840) en van Bonnetty (1855) werden met beslistheid afgewezen.

Dit verdient te meer in herinnering gebracht te worden, omdat wij thans, gedeeltelijk tengevolge van teleurgestelde verwachtingen, eene reactie zien intreden, waarbij òf het bovennatuurlijk geloof, òf een soort van geloof, dat geheel en al onbepaald en nevelachtig blijft, als eigenlijke grond van zekerheid wordt aanbevolen. In Engeland heeft de uitnemende staatsman en denker A. J. Balfour dit uitdrukkelijk gedaan in zijn boek *The foundations of belief*, een werk, dat als teeken des tijds — het verscheen insgelijks in 1895 — nog wel zoo merkwaardig is als de artikelen van Brunetière in de *Revue des deux mondes*. Maar ook in ons vaderland zien wij hier en daar, van verschillende zijden, strevingen in diezelfde richting. Zóó bijv. in de overigens hooggewaardeerde voordrachten van Prof. Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye over *Zekerheid en twijfel*¹⁾ en in de gedachtenrijke rede van Prof. Dr. J. Woltjer, getiteld *Ideël en reëel*²⁾, terwijl ons van geheel ande-

¹⁾ Prof. Ch. zegt o.a.: „Zoo zijn overtuigingen een zaak van den geheelen mensch”: voortreffelijk, en er mag in een tijd, die aan de gevolgen van éézijdige ontwikkeling lijdende is, met nadruk op gewezen worden. Maar minder juist is, dunkt mij, wat er onmiddellijk op volgt: „Zij berusten ten slotte op geloof. En geloof schenkt zekerheid; ook al zouden wij de bedenkingen niet kunnen wederleggen tegen de enkele voorstellingen, waarin dat geloof zijn inhoud kleedt, gemaakt” (t. a. p. bl. 123). Helder is dit zeker niet.

²⁾ Prof. W. zegt over de ontkoming aan het gevaar van dwalen ten slotte: „Slechts één weg kan hier tot het doel leiden: wanneer God zelf, de Schepper van alles wat is, den weg ons wijst, de beginselen ons doet zien, die het systeem der dingen en hunne relatien beheerschen, den oorsprong en het einddoel ons kenbaar maakt, waaruit en waartoe het alles is en wordt, en ons onszelfen doet kennen in onze verhouding tot Hem en tot Zijne

ren kant een *credamus* ¹⁾ tegemoet klinkt, waarvan het moeilijk is inhoud en gehalte te bepalen. Hoe dit zij, de Katholieke Kerk heeft steeds de zekerheid voor de menschelijke rede zelve gehandhaafd, wel als een eindige en menschelijke — hoe kan 't anders! — maar toch als een wezenlijke en voldoende zekerheid. En dat is eene handhaving van de menschelijke wetenschap tevens.

Doch wanneer de mensch met *zijne* rede en *zijne* wetenschap de grenzen der eindigheid wil verbreken, dan moet hij bedrogen en teleurgesteld uitkomen; het *eritis sicut Dii* brengt altoos zijn eigen straf mede. Dit is echter nog geenszins eene reden om van een „bankroet der wetenschap” te profeteeren. Wat zijn krediet verliest is niet de wetenschap, maar het marktgeschrei en de groote kwakzalverswoorden, waarmede langen tijd een onmogelijke grootspraak en de meest verwoestende ontkenningen aan de gapende schare zijn uitgevent als *de* wetenschap. En dat is waarlijk geen schade! Wanneer wij overmoed zien plaats maken voor bezadigdheid, dan hebben we daarin een feitelijk bewijs van meerdere levensrijpheid.

Er is daarom voor ons, katholieken, te midden der geestes-

schepselen. — Dat is geschied: God heeft ons Zijn Woord gegeven tot een lamp voor onzen voet en een licht op ons pad” (t. a. p. bl. 56).

Met scherper en beter onderscheid leeren wij van het *Concilium Vaticanum* (*De fide cath.* C. II): „Divinae revelationi tribuendum est, ut ea, quae in rebus divinis humanae rationi per se impervia non sunt, in praesenti quoque generis humani conditione ab omnibus expedite, firma certitudine et nullo admixto errore cognosci possint”. Elk woord van deze stelling is gewogen, en geen enkel kan gemist worden.

Maar zeer opmerkenswaardig, hoewel onder ander opzicht, is hetgeen Prof. W. op de aangehaalde woorden onmiddellijk laat volgen: „Maar ook dat geschreven Woord kan verkeerd worden gelezen, wanneer de lezer er zijn eigen gedachten inbrengt, of op andere wijze zich boven dat Woord stelt in plaats van er zich aan te onderwerpen” (bl. 56). Volkomen waar, doch is daarmede niet de noodzakelijkheid van een levend, leerend en onfeilbaar gezag naar roomsche zede voldingend bewezen?

¹⁾ Prof. G. J. P. J. Bolland's inaugureele rede *Verandering en Tijd*.

stroomingen van onzen tijd meer dan ooit reden om met opgewekten moed op het ruime veld der wetenschap werkzaam te zijn, niet in een schuchter volgende achterhoede, maar onder de eersten. Zeker, in ons vaderland heeft de druk der omstandigheden dit langen tijd onmogelijk gemaakt, en wij ondervinden nog al te zeer de gevolgen daarvan. Maar de krachtige ontwikkeling van het katholieke openbare leven, die wij in onzen eigen tijd beleefd hebben, mag ons goed vertrouwen inboezemen. Een wetenschappelijk middelpunt in een katholieke universiteit, met welbezette leerstoelen in alle faculteiten, zal waarschijnlijk nog lang de vaderlandsche kracht te boven gaan. Doch wat onze vaders onmogelijk zouden geacht hebben, is alvast voor onze oogen een feit geworden: namelijk, dat een Hoogleeraar in de Wijsbegeerte van den H. Thomas door het gezamenlijk Episcopaat van Nederland benoemd, en door de Stedelijke Universiteit van Nederlands hoofdstad openlijk erkend en toegelaten is. De beteekenis van dit feit bepaalt zich niet tot het heden alleen. Immers — er is geen voorspellingsgave noodig om het in te zien — het monopolie van universitair onderwijs, dat zoo langen tijd, feitelijk meestal ten bate des ongeloofs, van staatswege is gehandhaafd, zal op den duur voor ruimere vrijheid — zij het dan langzamerhand en schoorvoetend — plaats *moeten* maken. En van die vrijheid zullen zij de meeste vruchten plukken, die zich het best voorbereid en toegerust hebben om er gebruik van te maken. Reeds nu zijn slagboomen, die onoverkomelijk schenen, weggeruimd. Bewijzen van toenadering en wederzijdsche waardeering zien wij op verblijdende wijze toenemen, veel meer dan in het openbaar blijkt. Met zekerheid durven wij van de toekomst verhoppen, dat vijandig vooroordeel aan de eene zijde en verklaarbaar mistrouwen aan de andere allengs plaats zullen maken voor vruchtbare samenwerking van allen, die zich door edele geestdrift voor waarheid en kennis tot degelijke studie en wetenschappelijk onderzoek aangespoord gevoelen. Elke eerlijke

overtuiging, die redelijke gronden, waaraan dan ook ontleend, weet aan te voeren en te handhaven, mag er op rekenen onpartijdiger gehoor dan voorheen te zullen vinden, zonder reeds vooruit met groote woorden als onvrij en onwetenschappelijk te worden afgewezen. Indien daarbij de stem der katholieken zich niet luide en zelfstandig, maar alleen als een zwakken nagalm waarneembaar maakte, zouden wij het alleen aan ons zelve te wijten hebben.

Juist daarom achten wij het aanstaande internationaal wetenschappelijk congres der katholieken te Freiburg van eigenaardig belang, bepaaldelijk voor onzen tijd. De gelegenheid wordt ons aangeboden om, althans door belangstelling en deelneming, een arbeid te bevorderen, die reeds goede vrucht heeft opgeleverd. Na het vorige congres te Brussel werd van niet-katholieke zijde erkend: „Les catholiques possèdent, dans toutes les branches du savoir humain, une réelle compétence et se livrent aux recherches scientifiques avec une grande largeur de vues” ¹⁾. Als eene loftuiting in de pers mag zulk eene getuigenis tot de ijdelheid der ijdelheden gerekend worden en zouden we er geenerlei waarde aan hechten, maar de zaak zelve, de werkelijkheid, is van hoog belang. Ideeën beheerschen ten slotte den tijdgeest, al schijnen zij aanvankelijk een zaad, langs den weg gestrooid, dat vertreden wordt. Zijne Em. Kardinaal Goossens aarzelde niet de vorige maal in zijne toespraak tot de congres-leden te zeggen: „Le témoignage de la science est la preuve providentiellement fournie par Dieu aux intelligences contemporaines pour les convaincre de la vérité de la foi” (*Compte rendu*, Sect. I, p. 20). En alhoewel dit woord — het was een woord van verwelkoming en aanmoediging — nog

¹⁾ Aangehaald in de *Revue Générale* (Dec. 1894) onder verwijzing naar de *Revue historique* en het *Journal des débats*. Schrijver van bedoeld artikel is J. van den Gheyn S. J., bollandiste, secrétaire-général du congrès de Bruxelles, wiens rustige en toch alomvattende werkzaamheid bij het vorige congres velen met mij oprecht zullen bewonderd hebben.

niet overal als een waarneembaar feit kan begroet en aangewezen worden, zeker toch hebben de vorige congressen het voordeel opgeleverd, dat door Paus Leo XIII in zijn schrijven aan Prof. Sturm als een hoofdvoordeel wordt aangewezen: „Zij hebben des te duidelijker in het licht gesteld, dat de godsdienst niet vijandig gezind is jegens den vooruitgang der menschelijke kennis, maar dat veeleer het geloof met de wetenschappen in vriendschappelijken bond te zamen gaat”¹⁾).

A. M. C. VAN COOTH.

¹⁾ „Nam praeter cetera, quae inde derivabantur commoda, illud erat praecipuum, ut pateret clarius, religionem humanae sapientiae progressibus non adversari, quin imo fidem cum scientiis amico foedere cohaerere”. *Bref de sa sainteté le Pape au président de la commission d'organisation* (*Bulletin* I, 20 Févr. 1896).

Bovenstaand artikel was reeds gedrukt, toen in de dagbladen de ernstige ongesteldheid en het overlijden van Prof. A. D. Loman werd gemeld. De oud-hoogleraar, die van 1856 tot 1893 professor was aan het Luthersche seminarie te Amsterdam en sedert 1877 ook tot de godgeleerde faculteit der Amsterdamsche universiteit behoorde, stond om zijn veelzijdige geleerdheid in hoog aanzien bij de zijnen. De stellingen, die Prof. Loman soms als voorstander van de moderne theologie verdedigd heeft, vinden, dunkt ons, eene tempering in hetgeen wij hierboven uit het laatste *Gids*-artikel van zijne hand hebben aangehaald. Hoe dit zij, het ligt geheel buiten onze bedoeling door eenigen wanklank het *supremum vale* te verstoren.

VERSCHEIDENHEDEN.

NEDERLANDSCHE ARCHIVALIA TE PARIJS.

De Leidsche Hoogleraar Dr. P. J. Blok heeft weer een nieuw bewijs geleverd, dat hem niet minder als geschiedvorschcr dan als geschiedschrijver een eereplaats toekomt, zoo vóóraan mogelijk, onder de historici van ons vaderland. Zijn laatste pennevrucht is wel geen lijvig boekdeel, zooals de *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* er ons bijna telken jare een onder de oogen brengt, met een verrassende snelheid, waartegen onze leeslust het ternauwernood kan uithouden. Neen, ditmaal is het een beknopt, iets meer dan vijftig bladzijden 8° omvattend *Verslag*, hetwelk professor Blok uitbrengt „aangaande een voorloopig onderzoek te Parijs naar archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, op last der Regeering ingesteld” ¹⁾.

Intusschen, dit eenvoudig *Verslag* sluit een niet gering stuk gezetten arbeid in. Doch veel meer vrucht belooft het voor de toekomst. 't Is gelijk aan het zaad, dat slechts in betrekkelijk kleine hoeveelheid wordt uitgestrooid, doch indien zulks, te rechter tijd en plaats, door een bekwame hand geschiedt, zal het onder Gods zonneschijn tot een overvloedigen oogst gedijen.

Met vreugde mag geconstateerd worden, dat het onderzoek ten bate onzer vaderlandsche geschiedenis voortdurend blijft winnen, zoowel in diepte en grondigheid als in uitgebreidheid van arbeidsveld. Er bestaat in ons land bijna geen enkel Archief meer van eenige beteekenis, of degelijke Registers en Inventarissen zijn daarover in druk verschenen en wijzen iemand den weg, brengen hem althans gemakkelijk op het spoor naar hetgeen er van zijne gading is. Doch hiermee niet tevreden, heeft de rusteloze geschiedvorsching

¹⁾ 's Gravenhage, W. P. van Stockum en Zoon, 1897.

haar gezichteinder nog verder uitgebreid. Ook wat het buitenland aan documenten, belangrijk voor onze geschiedenis bezit, moest worden opgediept. Want menigvuldig zijn de betrekkingen, die ieder volk met zijn naburen onderhoudt, en waarvan vooral een klein landje als het onze een machtigen invloed ondergaat. Betrekkingen van kerkelijken, staatkundigen, commerciëlen, wetenschappelijken en artistieken aard, welke eerst goed verstaan moeten worden, zal de geschiedenis van een tijdvak worden gezien in het licht, en geplaatst zijn in de lijst, waarin zij behoort. Neemt men bovendien in aanmerking, hoe vreemd gewichtige handschriften kunnen verhuizen en dikwijls verdwaald zijn geraakt ver van hun oorspronkelijk domicilie, dan begrijpt men allicht, dat het onderzoek ook in buitenlandsche archieven voor de geschiedenis van ons land een zeer hooge waarde heeft.

Van de verdienste, in deze nieuwe richting baan te hebben gebroken, mag ten onzent het leeuwenaandeel niet worden ontzegd aan Professor Blok. In 1888 begon hij met een onderzoek naar archivalia in Duitschland en Oostenrijk ¹⁾. Een paar jaren later volgden, op zijn initiatief, „Verslagen aangaande een onderzoek in de archieven van Rusland, ten bate der Nederlandsche geschiedenis” ²⁾. Hij zelf aanvaardde in 1891 de taak, om de archieven in Engeland aan een voorloopig overzicht te onderwerpen ³⁾. Maar in zijn voetspoor tredend, kon Dr. Brugmans over den rijken schat van Nederlandsche archiefstukken, die aan gene zijde van het Kanaal, met name te Londen en Oxford, als een gesloten boek verborgen lagen, spoedig een beredeneerd rapport uithbrengen ⁴⁾.

Een soortgelijke taak heeft Professor Blok thans ondernomen in de archieven van Parijs. Hadden vroegere onderzoekingen in het buitenland tot hoogst bevredigende resultaten geleid, dan mocht zeker verwacht worden, dat ernstige navorsching in Parijs, „het hart, de polsslag van Euroop’”, nog veel meer belangrijks aan het

¹⁾ *Verslag* ('s Gravenhage, Algem. Landsdrukkerij, 1889).

²⁾ Door Dr. C. G. Uhlenbeck en Mr. J. L. Berns ('s Gravenhage, M. Nijhoff, 1891).

³⁾ *Verslag* (als boven, 1891).

⁴⁾ *Verslag van een onderzoek in Engeland* enz., door Dr. H. Brugmans (als boven, 1895); vgl. *De Katholiek* (1895), Dl. CVIII, blz. 437.

licht zou brengen. Immers, wat een levendige wisselwerking heeft er in de laatste vijf, zes eeuwen voortdurend bestaan tusschen Frankrijk en de Nederlanden!

Reeds in het begin der middeleeuwen, toen de machtige beweging der kruistochten, die wel is waar van de Pausen uitging, maar toch voornamelijk door en met Frankrijk, ook het Nederlandsche volk in ongekende banen bracht. Eveneens later, toen sommige takken van het geslacht der Fransche koningen, namelijk het Henegonwsche en Bourgondische huis, zich in het graafschap Holland en Zeeland hadden gevestigd en van overheerschenden invloed werden ook op de overige gewesten. Gewis niet minder tijdens en na den overgang der middeleeuwen in een nieuw tijdperk, toen de Bourgondische en Bourgondisch-Habsburgsche dynastie met die der Valois een verbitterden krijg om den voorrang streden.

En in den tachtigjarigen oorlog, hoe nauw is dan het wisselend lot van Frankrijk verwant aan den voor- en tegenspoed van onze wapenen, hoe dooreengeweven zijn de intrigues der Fransche en der Nederlandsche diplomatie! Vervolgens kwam de worsteling op leven en dood, die ons klein landje zoowel tegen de legermacht als tegen de staatkunde van Lodewijk XIV had te voeren, een ongelijke worsteling, welke de Republiek bijna tot volslagen ondergang heeft gebracht, doch waaruit zij, onder de Oranjevlag van prins Willem III, met een ruimer deel aan winst en glorie dan de *Roi-soleil* te voorschijn is getreden.

Intusschen, wat de Fransche legers niet hadden vermocht, dat wist de Fransche *esprit* gaandeweg te bewerken: een haast onbeperkte suprematie over het vrije Nederland. Frankrijks letterkunde, wijsbegeerte, mode en taal gaven hier tegen het einde der 17e en in geheel de 18e eeuw den toon aan. Het scheen zelfs natuurlijk, om wanneer Frankrijk onder godsdienstig opzicht zekere strooming onderging, mocht die strooming dan nog zoo troebel zijn, voor dat vreemde vaarwater onze Hollandsche sluizen wagenwijd open te stellen. Want het in Frankrijk geboren en getogen Jansenisme won in den Noord-Nederlander Cornelius Jansenius den man, die het tot een wetenschappelijk systeem opleidde. Uit zijn bakermat opgejaagd, vond het uitheemsche Jansenisme in ons land een veilig schuiloord; het verwierf er — merkwaardig verschijnsel! — de sympathie der meest „hervorragende” geestelijken; door de beschermende hand der

Statenregeering aangemoedigd en gesteund, werkte het zich op tot een kerkgenootschap met eigengemaakte hiërarchie, dat tot heden toe, een vreemd gewas op Hollandschen bodem overgeplant, zijn toringachtig bestaan mag voortrekken.

Eindelijk, zooals ieder kwaad, heeft ook het euvel der Gallomanie, indien wij het zoo noemen mogen, zich zelf deerlijk gewroken. De legers der Sansculotten overstroomden de Nederlandschen grenzen en werden ten onzent door het brooddronken volk als bevrijders begroet. Men richtte vrijheidsboomen op; dansend van vreugde, zong men vrijheidsliederen; men organiseerde van patriottisme (!) blakende vrijheidsscharen, en het einde was..... de Bataafsche Republiek als een wingewest ingelijfd bij het wereldrijk van een despoot als Napoleon, en nog maar een nietig provincietje, waarop de veroveraar, met souvereine minachting² neen met echt parvenu-achtige laatdunkendheid neerzag, toen hij tot den „Lanme Koning” zeide: „Holland is eigenlijk niets dan een deel van Frankrijk. ’t Is een aanslibbing van den Rijn, de Maas en de Schelde, de groote slagaders van het Fransche rijk”.

Ziedaar, in vogelvlucht beschouwd, het innig en veelzijdig verband tusschen de geschiedenis van Frankrijk en Nederland in de laatste vijf, zes eeuwen. En tegelijk de redenen aangeduid, welke Professor Blok terecht deden verwachten, „dat ook in de Fransche archieven veel zou te vinden zijn, wat kon strekken tot toelichting van onze eigene geschiedenis”.

Reeds uit dit voorloopig *Verslag* blijkt afdoende, dat wie zijn gunstige verwachting deelt, geenszins zal worden teleurgesteld. Langs het kanaal, dat professor Blok naar de Fransche bronnen heeft geopend, kan en zal voortaan ten bate onzer vaderlandsche geschiedenis een rijke toevoer stroomen. Vooral wat de politieke geschiedenis betreft. Want de Republiek der Vereenigde Provinciën heeft langen tijd mêegespeeld in het concert der Europeesche staatkunde, en niet zelden op de eerste viool. Nu de daden der politieke verwickelingen kunnen nagegaan worden tot in andere centra, als Londen, St. Petersburg en niet het minst Parijs, lijdt het geen twijfel, of de geschiedenis der Nederlandsche Republiek, vooral in haar bloeitijd, in „onze gouden eeuw”, zal onder menig gezichtspunt aanmerkelijk worden verrijkt.

„Chacun prêche pour sa paroisse”, dit zij ook hier wederom bewaarheid. Bij de lezers van *De Katholiek* veronderstel ik onwillekeurig dezelfde voorliefde, als waarmede ik het *Verslag* van Professor Blok heb doorbladerd. Namelijk een geheel verklaarbare voorkeur ten opzichte van het profijt, dat onze eigen, katholieke *kerkgeschiedenis* bij deze nieuwe aanwinst zou kunnen halen. Een paar losse grepen uit den aanzienlijken voorraad zullen dus niet misplaatst zijn.

Wat de middeleeuwen aangaat, ontmoeten we in de *Bibliothèque Nationale* een nieuw handschrift van den „Ordinarius Trajectensis” (die, naar we hopen, niet lang meer op een behoorlijke uitgaaf behoeft te wachten) met Statuten van Bisschop Jan van Arkel (*Verslag*, blz. 13). In de *Bibliothèque de l’Arsenal* een Missaal der Leidsche Begijnen in het huis genaamd van Abcoude, haar in 1496 gelegateerd door haren biechtvader Vos. „Een prachtig geschreven en met fraaie letters versierd handschrift, waarin ook muzieknoten” (blz. 19). In de *Archives Nationales* vele stukken over de beroemde abdij Egmond, alle uit de 15^e eeuw, welke de Redactie der Haarlemsche *Bijdragen* zeker doen watertanden (blz. 50).

De geschiedenis der in 1559 opgerichte Noord-Nederlandsche bisdommen mag de geschiedenis heeten der katholieke Restauratie, welke door mannen van grooten ijver en veel talent werd beproefd, maar helaas! ten gevolge der Calvinistische overheersching met geweld onderdrukt is. Zij verdient ongetwijfeld een monografische behandeling. Indien wij ons niet bedriegen, wordt van bevoegde zijde reeds aan die verdienstelijke taak de hand geslagen. Den eventueelen bewerker van dit onderwerp mag niet ontgaan wat het *Verslag* van Prof. Blok blz. 11 aanwijst als: „Actes et mémoires concernant la réception du concile de Trente aux Pays-Bas” enz. Maar het meest geliefkoosde tijdvak onzer kerkhistorici, om niet te zeggen hun tot afmattens toe bereden stokpaardje, is de geschiedenis der Hollandsche Missie. Ook zij vinden in dit *Verslag* een en ander wat aan hun voorliefde past, namelijk blz. 14—15: „Missio batava perturbata” (± 1700), alsmede: „Compte rendu par un missionnaire ou par un agent de la cour de Rome de l’état de la persécution des catholiques en Hollande”.

Ten laatste de tijd van Napoleon I, onder wiens regeering het Katholicisme hier te lande een geheel eigenaardige phase heeft doorleefd. Omtrent den toestand van ons land tijdens de annexatie,

zoo verzekert het *Verslag*, bevatten de *Archives Nationales* met haar belangrijke collectiën van staten, rapporten en bijlagen een schat van berichten.

Een alles omvattende centralisatie lag in Napoleon's systeem, zoodat de prefecten verplicht waren zeer uitvoerige rapporten op te zenden aan de ministeriën te Parijs. Derhalve geen wonder, indien wij daar ook merkwaardige bouwstoffen van kerkhistorischen aard ontmoeten. En ofschoon „vele zaken betreffende den eeredienst nog niet door het Ministère des Cultes zijn overgegeven”, zoo vermeldt het *Verslag* (blz. 48) toch uitdrukkelijk meerdere nummers, die op Nederlandsche kerken en kloosters betrekking hebben.

Langer dan oorspronkelijk onze bedoeling was, stonden wij stil bij het jongste *Verslag* van Professor Blok. Want van een volledig resumé kan hier toch geen sprake zijn. Immers, het *Verslag* zelf maakt op volledigheid volstrekt geen pretentie; het geeft slechts de resultaten van een *voorloopig* onderzoek. Zooals Josne en Kaleb vooruitgingen naar het Beloofde Land, om den rijkdom ervan te „verspieden” en zooals zij terugkwamen met proefondervindelijke bewijzen, hoezeer het daar „van melk en honig overvloeide”, aldus heeft Professor Blok zijn onderzoekingstocht naar de Parijsche archieven gedaan. Maar de eigenlijke oogst moet nog achteraan komen; hij wacht thans op ijverige arbeiders, die niet opziende tegen den last en de hitte van het volle dagwerk, er den sikkels in slaan. Want het zal ontzaglijk veel werk kosten, eer al dat vreemde materiaal, in de Parijsche depôts verborgen en nog maar ten deele geordend, ten bate onzer Nederlandsche geschiedenis behoorlijk „ausgebeutet” is. Niet enkel een nalezing moet worden gehouden, maar een overvloed van rijpe, volle garven dient nog te worden ingehaald.

Zonden daartoe spoedig de noodige krachten beschikbaar zijn? Mogen we redelijk verwachten, dat de Parijsche archieven nu *au fond* zullen worden doorzocht en doorwerkt, zooals wijlen de Rijksarchivaris van den Bergh ¹⁾ indertijd de archieven te Rijssel geëxploi-

¹⁾ L. P. C. van den Bergh, *Gedenkstukken tot opheldering van de Nederlandsche geschiedenis uit de archieven van Rijssel*, I-III (Leiden, 1842-47).

teerd heeft? Hoe gaarne men ook gelooft wat men wenscht, zoo valt het toch te betwijfelen. Maar wèl mag zonder overdreven optimisme verwacht worden, dat de geschiedvorschers, die zich met een bepaald onderwerp bezighouden, voortaan ook hun onderzoek zullen nittrekken naar de in Professor Blok's *Verslag* aangewezen bronnen te Parijs. Het zaakrijk en oordeelkundig samengesteld *Verslag* (waarbij nochtans een Register niet geheel overbodig geweest ware) biedt thans een vertrouwbaren wegwijzer. Mocht deze in gebreke blijven, zelf de noodige opgaven te verstrekken, dan brengt hij ons toch op het rechte spoor: uitvoerige catalogi, die in de betreffende depôts voorhanden zijn; kundige ambtenaren, wier bereidwilligheid hoog geroemd wordt; geschikte landgenooten, die, tegen een billijke vergoeding misschien, de verlangde navorschingen in loco verrichten, afschriften bezorgen, collationeeren enz.

Wij besluiten met een rondborstige vraag. Zou het nu geen tijd worden, om bij het systematisch onderzoek in buitenlandsche archieven eindelijk een beurt te geven aan Italië? Aan Rome vooral, waar Paus Leo XIII met ongeëvenaarde grootmoedigheid de Archieven van het Vaticaan voor de geschiedvorsching heeft opengesteld en waar dientengevolge een internationale wedstrijd van historichen zin heerscht, gelijk tegenwoordig nergens ter wereld. Daar bloeit immers sinds jaren de *École de France* in welige vruchtbaarheid. Daar leidt de beroemde Dr. Theod. van Sickel met vaste hand het Oostenrijksch instituut van historische studiën. Daar legt zich een keur van Poolsche geschiedvorschers, eendrachtig samenwerkend, op bronnenstudie toe. Daar bezit Duitschland niet minder dan twee geleerde instellingen, die naar het voorbeeld van Ranke, Gregorovius, von Reumont, Ludwig Pastor en zooveel andere celebriteiten, Rome's onberekenbare archiefschatten aan het licht brengen: één door de Pruisische Regeering opgericht en een ander door den katholieken Goerres-Verein. Daar hebben na Gachard verschillende jeugdige krachten in dezelfde richting voortgewerkt, met een opdracht en milde ondersteuning der Belgische Regeering, die over de resultaten zóó tevreden was, dat de stichting van een eigen historische school te Rome nog maar een kwestie van tijd mag geacht worden ¹⁾.

¹⁾ Vgl. Dr. Alfred Cauchie, *De la création d'une école belge à Rome* (Tournai, 1896).

Om den schijn te vernijden, alsof thans *Cicero pro domo sua* het woord voerde, zij hier niet uitdrukkelijk gewaagd van hetgeen de Romeinse archieven reeds hebben opgeleverd ten bate onzer Nederlandsche kerkgeschiedenis. Wat onder één enkel opzicht beproefd werd, moet nu op breede schaal ondernomen worden in Venetië, Milaan, Florence, Napels en andere vermaarde archieven van Italië, maar voornamelijk in Rome zelf. Meer dan ooit te voren is de Eeuwige Stad in onzen tijd de reusachtige en onuitputtelijke bijenkorf der geschiedvorsching, zooals Paul Fabre haar karakteristiek genoemd heeft: „Cette grande ruche, où des représentants de tous les peuples d'Occident, appartenant à toutes les écoles et toutes les confessions, travaillent ensemble, avec une activité toujours croissante, à la grande enquête, que le pape lui-même non seulement leur permet, mais encore leur demande” ¹⁾).

Zóó groot is gelukkig de afstand, die ons van den tijd van Marnix scheidt, dat tegenwoordig zelfs niet-katholieken voor goede Nederlanders kunnen doorgaan, terwijl zij met andere gevoelens dan minachting en spot aangetrokken worden naar „den bijenkorf der heylighe roomsche kercke”.

Dr. G. BROM.

¹⁾ *Le Vatican, les papes et la civilisation* (Paris, 1895) p. 749 vv.

BOEKBEOORDEELING.

Instinct und Intelligenz im Thierreich von Erich
Wasmann S. J. Herder, Freiburg i. Br. 1897.

Oud is zij maar niet uitgeleefd de leer, die aan het dier „verstand” wil toegekend zien. Integendeel, in onzen tijd werd haar als een vernieuwd leven ingestort geheel in aansluiting met de eenzijdig empiristische en sensistische richting en met de ultra-evolutionistische theorieën, die sinds langen tijd vooral in natuurwetenschappelijke kringen de overheerschende zijn. En verwonderen mag het niet, dat menigeen op dit allermoeilijkst pad gestruikeld is. Wie toch aard en wezen van die wonderbaar volmaakte en dikwijls zeer gecompliceerde handelingen der dieren psychologisch naar eisch wil behandelen en voldoende wil verklaren, moet heel wat wetenschap tot zijn dienst hebben, vooral grondige wijsgeerige kennis hebben opgedaan, wil hij niet ieder oogenblik op allerlei moeilijkheden stooten en, door den schijn misleid, tot overijlde besluiten worden gebracht. Ongelukkig is deze zaak maar al te dikwijls door onbevoegden behandeld. Als zij een grooter of kleiner aantal feiten gelezen of door eigen aanschouwing zoo ongeveer hadden leeren kennen, meenden zij tegelijkertijd gerechtigd te zijn, als gold het de eenvoudigste zaak ter wereld, ook de psychische processen in de dierenziel, zonder psychologische kennis of analyse, somtijds zonder te vermoeden dat er iets dergelijks bestond, te verklaren. Wat ervan terecht kwam kan men lezen in boeken en boekjes in populair-wetenschappelijken trant, zooals er ook in ons land door verlichte en denkende volksvrienden worden verspreid. Maar ook ernstige geleerden hebben hierin gedwaald, hoewel natuurlijk de domme en aanmatigende machtspreuken der marktschreeuwers hun vreemd bleven.

Uit den aard der zaak blijft de weerlegging dezer dwalingen

hoogst moeilijk. In ieder geval kan men niet beter doen dan, wat ook in het hier aangekondigde werkje op de allereerste plaats gedaan wordt, aan te vullen wat den tegenstander ontbreekt en hem in dwaling heeft gebracht. Inderdaad waar men gezonde psychologische denkbeelden ingang kan doen vinden door de zielkundige analyse van zin en verstand met juistheid en scherp te maken, lossen zich de moeilijkheden en dwalingen grootendeels van zelf en betrekkelijk gemakkelijk op.

Toen ik den naam van pater E. Wasmann op het titelblad van het boekje las, greep ik er met graagte en nieuwsgierigheid naar.

Het moet de moeite loonen den gunstig bekenden natuurphilosoof en détailvorschcr, die reeds in zijn vroegere werken bij de behandeling van dit vraagstuk zijn sporen heeft verdiend, opnieuw zijn denkoelden te hooren uiteenzetten. En zeer zeker is het nieuwe boekje den naam waardig, dien het draagt.

Allereerst bevat het de scherpe omschrijving van al die functies, die wij gewoon zijn onder den naam van zintuigelijke en verstandelijke samen te vatten, bijzonder van het kenmerkend onderscheid der instinctieve en verstandelijke werking, nl. de daaraan ten gronslag liggende materiele of formeele kennis van het doel. Hoe noodzakelijk dergelijke scherpe afbakening der begrippen is, weet ieder, die de in natuurwetenschappelijke kringen wijd en zijd verbreide sensistisch-materialistische opvatting van het verstand heeft leeren kennen. Ook op het laatste katholieke congres te Brussel (*Anthropologie*, p. 42 vv.) werd op de hooge noodzakelijkheid hiervan gewezen.

P. Wasmann stelde zich blijkbaar voor ernstige wetenschappelijke mannen den grond hunner dwaling aan te wijzen, maar tegelijkertijd ook een volledig exposé te geven van hetgeen naar de christelijke wijsbegeerte over het ken- en begeervermogen van dier en mensch te houden is. Daaraan heeft de lezer het te danken, dat hij in dit boekje vereenigd vindt, wat men bij anderen wel eens mist of te stiefmoederlijk behandeld ziet. Dat dieren verstand missen, dat hun instinctieve handelingen geen verstandswerkingen kunnen genoemd worden, vindt men overal met opgaaf van zeer geldige redenen vermeld. Wat die handelingen dan echter *wel* zijn, wordt wel eens dood kalm overgeslagen, of — wat nog meer gebeurt — men wordt met de vrij algemeene boodschap naar huis gezonden, dat het zintuigelijke werkingen zijn. Wie echter niet aan de oppervlakte blijft

hangen en een voldoende oplossing voor zijne moeilijkheden zoekt, kan daarmee onmogelijk tevreden zijn.

Meestal wordt het instinct in den engeren zin, d. w. z. de soortelijke en aangeboren vaardigheid der dieren besproken; hun individuele ervaringen en de daaruit voortspruitende handelingen worden minder algemeen (korthedshalve) ex professo behandeld. Toch ligt daarin de groote moeilijkheid en tegelijk het groote punt van strijd. Want wat van ernstige wetenschappelijke zijde tot het „dierenverstand” wordt gerekend, behoort uitsluitend tot de tweede categorie (zie bijv. *Congr. Scient. Brux. Anthropol.* p. 34 en 296).

Met het oog hierop vooral heeft P. Wasmann zijn boekje geschreven, daarop vooral de psychologische analyse toegepast, belovend in een volgend deeltje meer in bijzonderheden te zullen treden. Mogelijk is dit ook de oorzaak, dat een punt, dat overigens ook aanleiding tot velerlei dwaling gaf, onbesproken blijft, de rekbaarheid nl. van het instinct in den engeren zin of zijn plooibaarheid naar de omstandigheden.

De stijl is eenvoudig en helder, de voorstelling zoo bevattelijk, dat misschien menig lezer mij van grove overdrijving zal beschuldigen, omdat ik van een zeer moeilijke kwestie heb gesproken. Ook schoolsche termen en abstracte redeneeringen zijn zooveel mogelijk vermeden; want het boekje moest vooral genietbaar zijn voor beoefenaars der natuurwetenschappen, die zich in de metaphysica der natuur niet altijd op hun gemak gevoelen, maar door den aard hunner studiën van zelf ook met dit punt in aanraking komen.

Voor wijsgeerig ontwikkelden zal de lezing van het zaakrijk en helder betoog een waar genot zijn, al zullen zij in het boekje geen nieuws vinden en zelfs in sommige onderdeelen niet geheel met den schrijver kunnen instemmen. Waarschijnlijk echter zullen meerderen met mij de goedgemeende verzuchting slaken: mocht ik de oude waarheid op zoo heldere en bevattelijke wijze kunnen voorstellen.

Voor de kosten behoeft wel niemand bang te zijn. Want, hoe voortreffelijk de inhoud ook zij, de prijs is per vel berekend, zoodat men voor 80 centen de rechtmatige eigenaar van het boekje worden kan.

Warmond.

J. TH. BEIJSENS.

Niobe door Jonas Lie. Met toestemming van
den schrijver uit het Noorsch. 2 deelen.
Leiden, A. H. Adriani, 1895.

Het gebeurt niet vaak, dat er van niet-katholieke zijde een roman verschijnt, waarvan men de lezing kan aanbevelen. In de meeste toch wordt, zooals overbekend is, met de moraal nog al vreemd omgesprongen. Dit is niet het geval met het bovengenoemde werk van Jonas Lie. En omdat dit toch een zeer juist beeld geeft van een geheele klasse van litteraire producten, en ook omdat de schrijver iemand is van groot talent, die bij zijne landgenooten hoog staat aangeschreven ¹⁾, willen wij het hier bespreken.

Al draagt het werk een klassieken naam, het is door en door modern. De Niobe van Lie is een moeder, die zich haar geheele leven heeft gegeven voor haar kinderen, die gewerkt heeft om haar huisgezin vooruit te brengen, en nu ziet, dat al die zorgen en opofferingen vergeefs zijn geweest. Zij is de vrouw van dokter Baarvig, een eerlijk man, die in het dorp, waarbij hij woont, een flinke praktijk heeft en jaren lang hard heeft gewerkt. Opvliegend van aard en daardoor soms kortzichtig, heeft hij echter bij alles, wat hij doet, de overtuiging, dat hij handelt, zooals een man van eer dient te handelen. Maar, wat hij ook zijn moge en hoe kundig als geneesheer, als opvoeder mist hij de noodzakelijke kalmte en objectiviteit, vereischt om ieder kind naar zijn aanleg en karakter te behandelen en te leiden. Daardoor komt het, dat, als deze volwassen zijn, Baarvig absoluut niets begrijpt van wat in hen is omgegaan, en als hij het eindelijk inziet, is het te laat en mist hij den tact om te redden wat nog te redden valt. Hij is te eerlijk om bedrog te

¹⁾ Jonas Lie werd geboren 6 November 1833 in Eker bij Drammen. Hij studeerde van 1851 te Christiania in de rechten, maar, nadat hij zijn studiën voleindigd had en een ambt te Kongsvingen bekleedde, gaf hij dit er aan en wijdde zich geheel aan de litteratuur. Hij gaf in 1866 uit *Digte*, in 1870 een novelle *Den Fremtsynte* (de geestenziener). In 1871 ging hij naar Italië, waar hij tot 1874 bleef. Een toelage van het rijk had hem daartoe in staat gesteld. In zijn land teruggekeerd, kreeg hij van het Storthing de dichterjaarwedde en werd gedecoreerd. Tot zijn beste werken rekent men, behalve veel novellen, de romans: *Tremasteren Fremtiden eller Liv nordpaa* (De driemaster „De Toekomst” of het leven in het Noorden) en *Lodsen og hans Hustru* (De loods en zijn vrouw).

doorzien, te eerlijk om aan kwaad te blijven gelooven, wanneer hem het tegendeel van zijn zoon Kiel wordt verzekerd.

Het behoort tot een der meest tragische elementen in het boek, dat Baarvig's eerlijkheid niet alleen hem zelf hindert in het zien, maar dat zij hem zijn eigen vrouw niet doet begrijpen, zoodat hij haar tegenwerkt, waar haar maatregelen goed konden brengen. Toch is zij ook niet vrij van gebreken ten opzichte harer kinderen. Ook Mevrouw Bente Baarvig meent het opperbest, maar heeft voor één harer kinderen, Endre, een vooringenomenheid, die haar zwak doet zijn, waar sterkte vereischt was. Endre is een zwakkeling, die nieent aanleg te hebben voor iets bijzonders, maar van den hak op den tak springt. Eerst zou hij theoloog worden, toen philoloog, daarna zanger, vervolgens acteur, eindelijk criticus, journalist; onderwijl kost hij zijn ouders, bijzonder zijn moeder, die haar eigen kapitaaltje bijna geheel aan hem geeft, veel geld en wordt ten slotte nog niets. Als hij tegen de ontknooping van het verhaal thuis komt en wij de eer hebben kennis met hem te maken, is hij een verlopen sujet, dat met een monocle in het oog en een fijne sigaar tusschen de lippen, redeneert over de meest geschikte wijze zich van kant te maken.

Minka, de achttienjarige, schoone oudste dochter, gevoelt zich evenmin op haar plaats in de gewone huiselijke omgeving als haar broer de *would-be* artist. Haar jonge hoofdje zit vol van de nieuwste en allernieuwste ideeën van vrijheid, van emancipatie en ontwikkeling der vrouw als „zelfstandig wezen”. Gedeeltelijk dankt zij deze begrippen aan den huisonderwijzer Schulteiss, den mismaakten, maar toch niet dommen candidaat in de philologie, die als het Minka betreft, op wie hij de dwaasheid heeft verliefd te zijn, en die hij houdt voor een buitengewoon begaafd meisje, geheel blind is en niet ziet, tot welk een dwaasheid en gevaren al hare overspanning moet voeren. Reeds op genoemden leeftijd schrijft zij in het tijdschrift *De twintigste eeuw* een artikel onder den klinkenden titel van *De vrouw, die ontwaakt* ¹⁾. Aldus voorbereid (!), zal zij den strijd voeren

¹⁾ Ook in Sonja Kovalevsky's roman, *De zusters Rajevski*, komt zulk een vroeg ontwikkeld, geëxalteerd meisje voor, dat op jeugdigen leeftijd artikelen schrijft, die de bewondering wekken van Dostojewski nog wel. Dat meisje is Anjuta, de oudste der twee zusters. Trouwens de overeenkomst tusschen Anjuta en Minka, en ook tus-

der moderne begrippen tegen de verouderde, doch komt al heel gauw onder den invloed van Varberg, een ingenieur, die aan spiritisme doet, haar een uitstekend medium vindt en Minka weldra geheel in zijn macht heeft. Met al haar droomen van vrijheid en zelfstandige ontwikkeling brengt zij het niet verder dan dat zij met Varberg de wereld in wil trekken om spiritistische seances te geven. En de jongere Bertha, die tegen het eind van het boek naar de polytechnische school gaat, is al evenzeer een type van het vroegrijpe meisje, dat aangestoken wordt door de in Noorwegen niet vreemde ideeën van emancipatie.

Daar is eindelijk Kiel, de ondernemende koopman, zooals de dokter hem noemt, die zijne houtzagerij uitbreidt, ofschoon hij zelf daartoe geen voldoende kapitaal bezit, een man van gewicht wordt, maatschappijen sticht en uitgestrekte bosschen koopt, die nieuw leven zal brengen in het district, zelfs directeur wordt van de spaarbank en daardoor de machtigste man uit de streek, die op weg is om rijk te worden, zooals hij steeds beweert, zooals de dokter maar altijd gelooft, vertrouwende op het doorzicht van zijn zoon. Maar de zoon vertelt den vader niet, hoe zwak hij staat, zegt hem niet, dat hij vooruit kwam door oneerlijke daden, door zwendel.

En zoo blind is dokter Baarvig voor Kiel, dat hij nog in hem gelooft, als reeds bijna alles verloren is. Kiel staat op het punt failliet te gaan, maar maakt zijn vader wijs, dat hij, indien slechts 35000 kronen te zijner beschikking lagen om het Aaseralbosch te koopen, de zaken een ongedachte vlucht zouden nemen, en het goud zou regenen.

Daar ontmoet de dokter, als hij 's avonds een patient gaat bezoeken zijn zoon, die haastig naar de stad vertrekt. Verbijsterd door Kiel's wanhopigen blik, peinst Baarvig er over hoe hem te helpen, en als hij van den zieke terugkeert en voorbij de zagerij rijdt, werpt hij den lucifer, waarmee hij zijn sigaar aangestoken heeft, in een hoop krullen — de zagerij en het hout zijn hoog verzekerd — en

schen Tanja en Bertha is groot. Als zij toevallig is, pleit zij zeker voor den juisten blik van beide auteurs. In Tanja Rajevski's geschiedenis komt overigens zooveel voor, wat aan S. Kovalevsky's eigen leven herinnert, en wat we in tal van Slavische en Noorsche romans terugvinden, dat we niet behoeven te twifelen aan het betrekkelijk veel voorkomen van persooñtjes als Minka Baarvig.

wanneer hij 's nachts uit een onrustigen slaap opschrikt, ziet hij een rooden gloed in de richting van Kiel's woning.

Nu komt er een tijd van verademing voor dezen, maar dokter Baarvig kwijnt weg. Op Nieuwjaarsdag rijdt hij 's morgens uit. Tegen den middag komt de slede terug maar zonder den dokter. Die was plotseling gestorven, juist na het bezoek van een patient.

Maar Bente, Baarvig's vrouw, herinnert zich nu de woorden, door haar man den nacht te voren tot haar gesproken. Toen begreep zij die niet. Maar nu gaat haar een licht op. Zij begrijpt ook dit. Want alles, wat wij boven verhaalden, zag zij, en niemand dan zij alleen, aankomen. Ondanks haar vaak wanhopige pogingen het naderende kwaad te keeren, kwam het, groeide het steeds aan in kracht, tot het de arme vrouw dreigde te verpletteren onder zijn last.

Zij begrijpt nu, wie den brand stichtte. Zij begrijpt nu, wien haar man bedoelde, toen hij sprak van den misdadiger, die zoo zwaar leed, omdat hij niemand zijn misdaad kon belijden. Maar had haar man niet gesproken van de kracht, die er geput kan worden uit de geringste hoop op een betere toekomst?

Zij vindt die kracht, en hoopt altijd en werkt. Daar plotseling stort ook haar laatste hoop in. Kiel kan het niet meer volhouden. Hij komt doodsbleek, gebroken in huis en stamelt, dat hij failliet is, dat hij gevangen genomen zal worden. Endre, die dit aanhoort, spot cynisch over dynamiet, en Minka, die haar moeder in den laatsten tijd meer dan ooit een raadsel was, verklaart Varberg te willen volgen, om met hem, als zijn medium, „een weg te banen voor nieuwe waarheden...”

Al het onheil, dat zij jaren lang had zien naderen, dat haar geen rust had gelaten bij dag, dat haar gedwongen had 's nachts op te staan en door het huis te gaan om te zien naar haar kinderen, die slapen onbewust van haar angst; al het onheil, dat zij had trachten af te weren, maar dat sterker was geweest dan zij, dat steeds nader was gekomen, daar stond het nu voor haar met geheel zijn gevolg van onoverzienbaar wee.

„Zij zag... zij zag...”

... Minka zitten, de armen uitslaande als een automatische lededop...

En daar dien anderen zonder toekomst, die declameerde over dynamiet...

Kiel stond plotseling aan den muur met het halsijzer om . . .

Mevrouw Bente keek langzaam, stijf, onheilspellend vreemd hare drie kinderen aan . . .

Haar steenachtig gelaat werd aschgrauw, lijkgeel, terwijl ze naar de werkplaats sloop.

Rustig zocht ze naar de weggeborgden doos met dynamietpatronen van Arnt, — greep toen de bijl en sloeg toe, een wilden kreet slakende’.

Dat slot bederft het werk. Het vermindert het grootsche in deze moderne Niobe. Wij begrepen, dat zij bij de voorlaatste catastrophie „voor het venster der gele zaal stond alleen in het duister, urenlang, zonder zich te verroeren, in stomme smart, als versteend”. Die laatste daad kon zij niet verrichten, of het verstand moest bezwijken, bij deze steeds zoo sterke vrouw, en als krankzinnige kon zij niet meer lijden. Het volle bewustzijn van het vreeselijke, van het vreeselijke in de toekomst vooral, zonder hoop op herstel, geeft de smart dat onverdraagbare wicht.

En toch, hoezeer de figuur der vrouw, die tot het laatste oogenblik zoo geheel ons medelijden vraagt, vermindert door het slot, toch is zij niet geheel onnatuurlijk. Jonas Lie’s werk geeft ons een juisten blik in die maatschappij, waar het ultra-modernisme te gemakkelijk toegang vindt en slechts zwakken weerstand ontmoeten kan bij conservatieve ideeën, die zelf reeds hun vasten grondslag verloren hebben. Het werk heet te schilderen een strijd der nieuwe begrippen tegen de oude, den opstand van het jongere geslacht tegen het voorgaande, en beiden gaan onder. Waardoor? Ook het oude is hier niet oud meer. Noch Baarvig, noch zijn vrouw hebben een zeker en krachtig wapen, om het verkeerde in het nieuwe te bestrijden, zij missen den deesem, die de ideeën der kinderen moet zuiveren, tot het kwade verstikt wordt en het goede kan bloeien. Hier is nergens geloof. De jongeren spreken van geen God — maar hooren wij zijn naam uit den mond der ouders? Schoon klinkende, maar holle woorden, brengen Minka en Bertha op hol — wat hebben haar ouders daartegenover gesteld? Waar vond Endre steun op zijn weg, waar leerde Kiel, dat zijn handelwijze van het begin af misdadig was? — Moet het dan nog verwondering baren, dat thans zoo menige moeder als een tweede Niobe versteent van smart, als haar achtereenvolgens

haar kinderen ontvallen, vervreemd van het eigen huis, dat zij burgerlijk en muf schelden. De moderne Niobe's zijn vaak niet minder schuldig dan haar klassiek voorbeeld. De laatste zondigde door hoogmoed, en de eerste vergeten zelf haar plichten tegenover God. Waaraan willen zij dan nog het recht ontleenen haar kinderen van plichten te spreken? Zij worden gedwongen toe te geven, meer dan mag. En dat helpt niets. Te groot wordt de afstand, te diep de kloof.

Wij gelooven, dat Lie hier niet een fictie heeft gegeven, maar iets, wat werkelijk bestaat. In dit werk is geconcentreerd en scherp aangegeven wat we in zoo menig modern product verspreid en vaag aangeduid vinden. Is de ware grond van het niet-begrijpen van elkaars begrippen, dat zoo aan de orde is in romans en tooneelstukken, wel in iets anders te zoeken, dan daarin, dat de ouden nog vasthouden aan gebruiken, rustend op geloovigen grondslag, maar zonder zelf op dien grondslag te staan, zonder zelf te gelooven. En als zij den jongeren geen geloof leeren, hoe willen zij dan hun begrippen kunnen opdringen, aan hen, die ze absurd vinden en van hun ongeloovig standpunt in zeer veel gevallen absurd moeten vinden? Waar zóó het oude tegenover het nieuwe staat, heeft het den strijd reeds verloren, vóór die begon. Zoo verwondert ons Baarvig's eind niet meer, zoo wordt Bente's laatste daad mogelijk.

Men vergelijke eens het karakter van Jan Willem's moeder, zooals Schimmel dat schetst in het door ons het vorige jaar besproken werk ¹⁾. Ook haar zou men een Niobe kunnen noemen, maar zij heeft godsdienst, en de zoon nam dien in zich op, zoodat hij later na jaren zoeken is teruggekeerd tot wat hij in zijn jeugd had leeren kennen. En Jan Willems moeder blijft staande, al is voor haar de strijd niet minder zwaar dan voor Bente Baarvig.

Toch heeft Lie's Niobe een zeer goede strekking, al is het volstrekt geen tendenz-roman. Er blijkt zoo zonneklaar uit, waartoe zooveel geëxalteerds, als wij thans om ons zien, moet voeren, dat het een reactie teweegbrengt tegen den nog sterken stroom van ultramodernisme, van valsch realisme en pessimisme. En daar het geen voor de moraliteit gevaarlijk gedeelte bevat, is het een werk, dat verdient gelezen te worden. Want als kunstwerk staat het zeer hoog. Uit de Nederlandsche vertaling blijkt, dat Lie, als het er op

¹⁾ Zie *Jan Willem's levensboek*.

aankomt een roman flink in elkaar te zetten, karakters goed te zien en goed weer te geven, een groot meester is. Uit het oorspronkelijke blijkt ook zijn meesterschap over de taal.

Maar dit blijkt niet uit de vertaling! Het getal barbarismen is groot. We slaan op goed geluk af een paar bladzijden op en vinden nu I, bl. 5: „Ik zou liever willen, dat je het op mij *thuis-zocht*”. Hier moet het Noorsch *hjemsoge* vertaald worden door *verhaalde*. I. 53: *oefenen* (Noorsch *øve*) instudeeren, enz. enz. We zouden er een paar bladzijden mee kunnen vullen. En dan het vreeselijk misbruik, dat de vertaler maakt van het woord *om*.

Waarom niet meer zorg aan de vertaling besteed? Wij hebben redenen te gelooven, dat de vertaler beter werk kan leveren.

Nijmegen.

M. A. P. C. POELHEKKE.

Br. Florentius. Kerstvertellingen. 1ste Bundel.
Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1896.

In een aantrekkelijk gewaad heeft de Nijmeegsche uitgever Malmberg bovengenoemd bundeltje aan het katholieke volk van Nederland aangeboden. Aantrekkelijk door het fraaie papier en de scherpe, duidelijke lettersoort, zoo frisch en helder, dat het den schijn heeft, alsof de uitgever telkenmale voor iedere nieuwe uitgave, welke hij onderneemt, zich ook de weelde van nieuwe letters veroorlooft. Het kan zijn werk slechts tot aanbeveling strekken. Ook de gravuren, welke tot opluistering van den tekst zijn aangebracht, wekken belangstelling voor het boekje. Wel maakt het een ietwat vreemden indruk op ons, wanneer wij op bl. 96 de afbeelding te zien krijgen van een katholiek kerkgebouw, dat in zijn hoofdboort en hoogopgaande vensters de zuiverste gothiek vertoont, om ten slotte te eindigen in een koepeldak en een toren, welke beide ons herinneren aan eene moskee met haar minaret. Maar dit neemt niet weg, dat de teekening en de uitvoering der gravuren veel beter voldoen dan het onooglijke plaatwerk in *Vorstin en Volkskind* van denzelfden schrijver. Het zijn geen afgesletene clichés gelijk daar. Zij passen beter in het kader van dit werkje. Hier is dus prijzenswaardige vooruitgang te bespeuren.

De vertellingen zelf verdienen dat betere kleed. Niet alsof hier belangwekkende dramatische feiten worden geschilderd. Niet alsof hier

sterk sprekende romantiek aan het woord is. Neen, daar wordt ons hier niets meer gegeven dan de titel belooft, n.l. vertellingen, kleine novelletjes, die door hunne eenvoudige verwickelingen, door de schildering van gewone karakters en gewone toestanden niet zullen nalaten indruk te maken op het gemoed van iederen mensch. Een indruk, welke dieper ingaat, omdat de bekoorlijkheid en de reine, liefelijke poëzie van het telken jare terugkeerende Kerstfeest zich als het ware aan deze bladzijden heeft medegedeeld. 't Is eene nieuwe vertelling van de aloude waarheid, dat het Goddelijk Kind van Bethlehem nog elk jaar vooral de zondaren met onweerstaanbaren drang naar Zijne kribbe lokt om ook hun den vrede te hergeven, die weleer op de velden van Ephrata aan de diepgevallene wereld werd toegezongen. En elke priester zal het getuigen, dat de stem van dat Kind en de engelenzang van dien heiligen nacht nog altijd in die blijde uren weerklink vinden zelfs in het hart der diepstgezonken en meest verdoolde zondaren. Een hooge verdienste derhalve noemen wij het voor den schrijver, dat hij te midden van het dagelijksche menschenleven, waar de ingeboren hoogmoed en de zucht naar verheffing zooveel de oogen doet sluiten voor waren rijkdom en grootheid, ons wederom op deze wijze heeft gewezen op dat middenpunt van liefde en heerlijkheid, waar geheel onze ziel naar uitgaat, op die goddelijke kracht, die zich daar heeft geopenbaard in de windselen van een kind, in smaad en ontbering, zooals de wereld nog nimmer had aanschouwd.

Maar juist daarom hadden wij liever gezien, dat aan deze eenvoudige vertellingen met haren stil verheven achtergrond, meer soberheid van stijl hadde beantwoord. Het geheel vermoeit den lezer te dikwerf door eene overlading van sieraden. Ornament en bloemen immers moeten er niet enkel zijn om zichzelven. Zij moeten er staan gelijk Korinthische zuilen met hare weelderige acanthusbladen, zuilen die òn het schoonheidsgevoel bekoren òn tegelijk den tempel schragen met rustige kracht. Zoo is het ook met de schoonheden in de letterkundige kunst. Zij mogen er niet toevallig zijn. Zij moeten ontluiken uit de behandeling van het onderwerp, en daardoor ongemerkt het kunstwerk zelve illustreeren. Men vermijdt daardoor een gevaar, wat ook onze schrijver niet geheel heeft vermeden. Wat Horatius genoemd heeft het werk van de vijf, 't is door hem niet altijd verborgen gehouden. Het kleed is somwijlen

zoolang onder handen genomen, dat de naden zichtbaar zijn geworden. Met een weinig minder angstvallige zorg, met een weinig meer zelfbeheersching hadde hij ook aan dat gevaar ontkomen.

Br. Florentius heeft blijkbaar eene groote liefde voor natuurpoëzie. Zon, maan en sterren, wintersneeuw en lichtschakeeringen, boeien bij voorkeur zijne aandacht. Voorzeker een *Ahnung* der ziel, een trek in het menschelijk hart, welke hij met de besten en de grootsten onder de kunstenaars gemeen heeft. Wat Vondel ons onder dit opzicht te genieten geeft, wat Hofdijk een cereplaats onder onze dichters verzekerd heeft, de scherpe waarneming en de getrouwe nabootsing der natuur in het menschelijk woord, 't is niet de minste onder de gaven, welke aan onzen schrijver zijn toebedeeld. En met deze gave inzonderheid poogt hij op buitengemeene wijze te woe-keren. Toch gelooven wij, dat zijne kunst meer natuurbeschrijving dan natuurschildering geeft.

Een voorbeeld moge dit ophelderen. Op bl. 90 leidt onze ver-teller aldus eene episode in met het weergeven van eene lentenatuur en van de lichteffecten der opgaande zon :

„Speelsch en dartel kronkelde het jonge lentegroen om deurpost en venster van vrouw Rombouts vriendelijke, kleine woning. De lucht was vol van die zachte liefelijkheid, welke het eerste jaargetijde altoos pleegt te vergezellen. Zonneschijn en vogellied, ontlukende knoppen en lachend hemelblauw stemden tot dankbaarheid en vervulden het hart met stille vreugde”.

Dit alles is zeker niet onverdienstelijk geteekend, maar hooren wij nu b.v. eens den prins onzer dichteren, wanneer hij den *Rey van Eubeërs* in den *Palamedes* aldus een lentemorgen laat bezingen :

„Als d' uchtentdou langworpigh leyd
By druppels hier en daer gespreyd
Op roosebladen versch ontloocken:
Wanneer zich opdoen duysend roken,
En dyysend kleuren, voor het oogh
Van bloemen: als een regenboogh,
Als Iris bruilofskleed geweven.....”

of wel wanneer hij in zijne *Geboortklock van Willem van Nassau* de zon laat opgaan over den Haagschen Vijverberg :

„Doen nu verdreven was 't saffraenlicht van Auroor,
En dat de vijver van den hove, met den gloor
Der son was overspreyd, die op het water beefde
Met straelend spiegelgoud, 't welck in 't quicksilver leefde . . .

Ziedaar een schilderij, „die swymt na't leven”.

Verzen van verrukkelijke schoonheid en tegelijk sober, schilder-

achtig juist en waar. Met een enkel woord, gelijk Rembrand en Maes met een enkelen streek het licht tooverden uit hun penseelen, zien wij hier de natuur zoo voortreffelijk mogelijk geïmiteerd, de rijzende zon, die den dageraad verdrijft en met haar gouden stralen danst en beeft over het zilveren oppervlak. De schilderij is voltooid, maar met een enkel woord. Wat de zon nog meer uitwerkte in de natuur, wordt niet gezegd. Toch ontbreekt hier niets aan het tafereel. De lezer zelve baadt in het licht. Mogen wij dezen hoog-gestemden lierzang, welke Vondel dichtte op de geboorte van Frederik Hendrik's eerstgeboren zoon, eens ter lezing en studie aan Br. Florentius aanbevelen? In geen zijner gedichten van langeren adem heeft Vondel zoozeer den overvloed zijner dichterlijke ziel ten toon gespreid, gelijk in dit, en hij, die natuurpoëzie bemint, die een open oog heeft voor de heerlijke momenten, waarin God Zijn schoonheid en Zijn licht uitgiet over de wonderen Zijner schepping, hij zal in dezen zang van Vondel een treffende kopie vinden, die heel de ziel aangrijpt en overstelpt. De studie van Vondel's taal en Vondeliaansche zinswendingen zal dan tevens zijn geest rijk genoeg maken, zoodat hij de handen niet behoeft uit te steken naar bloemen nit een vreemden hof. Germanismen als *spijt mijn vroeger besluit*, woordkoppelingen als *kinderwezen*, *wasindrucken*; vreemde uitdrukkingen als *bedstonde* zullen dan zijn werk niet meer ontsieren.

Doch dit alles zijn kleine vlekjes, waarmede wij ons niet langer willen bezighouden. Met dankbaarheid willen wij aanvaarden wat Br. Florentius ons hier heeft aangeboden, en met reden vertrouwen wij, dat schrijver en uitgever beiden door eene ruime verspreiding van deze en volgende bundels vertellingen hun arbeid beloond zullen zien.

M. A. THOMPSON.

ONKRUID?

In de Maart-aflevering van dit tijdschrift plaatste onder den titel *Onkruid op den akker* de heer M. W. van der Aa een artikel, waarvan ik het tweede gedeelte, dat, vreemd genoeg, den naam schonk aan 't geheel, niet onweersproken mag laten: minder nog omdat mij daarin verweten wordt de litteraire smokkelwaar van een vreemden koopvaardijder, alleen wijl deze de „kruisvlag” in top voert, met een

vrijgeleide te dekken, — dan vooral omdat te betreuren zou zijn, indien, onder invloed van het in zake romanlitteratuur te recht hoog aangeschreven gezag des heeren van der Aa, tegen de voortreffelijke werkjes van Pater Spillmann ten onzent een „Van de markt ernée!” werd aangeheven, waarbij, om alleen dit te zeggen, onze Duitsche naburen hun ooren nauw gelooven zouden ¹⁾).

Ziehier wat is geschied. Onlangs verscheen bij den Eindhovenschen uitgever M. F. van Piere en Co.: „*Een bundel Novellen. Wolken en Zonneschijn*. Naar het Duitsch van J. Spillmann S. J. door Alph. van Lindewoude. Met een woord vooraf door J. C. Alberdingk Thijm S. J.”

Dit boek trok de aandacht des heeren v. d. Aa, die, opgewekt door het „woord vooraf”, met lust begon aan het eerste verhaal. Dan, droevige ontgoocheling! In plaats van een talent, dat althans van verre op dat van P. Coloma bijv. zou gelijken, openbaarde deze lezing onzen aristarch „niets zoo helder als de den heer Spillmann van natuurswege toebedeelde roeping om geen novellen te schrijven”. Niettemin *pour acquit de conscience* werd besloten nog één novelle, en nu natuurlijk de kortste, te doorloopen. Deze bevestigde evenwel den verkregen indruk zoo volkomen, „dat geen verdere proeven op de som vereischt werden”, ja, de heer v. d. Aa zich verplicht rekende schrijver, vertaler en inleider van *Wolken en Zonneschijn*, als onkruid-zaaiers of kweekers, eens geducht *à faire* te nemen, opdat voortaan boeken, met geen andere aanbeveling dan hun goeden geest, voorgoed als „onkruid” van den „akker” der katholieke letteren geweerd mogen blijven.

Ziehier eenige der forsche uitspraken:

Van den heer Spillmann wordt, na uitreiking van het zooveen

¹⁾ Dat dit gevaar niet denkbeeldig is, kan bijv. blijken uit de wijze, waarop *Het Centrum* van 6 Maart 11. verslag geeft van dit artikel des heeren v. d. Aa. De referent neemt zelfs den schijn aan zich geweld aan te doen om „het middelmatig product”, dat hem blijkbaar alleen bekend is geworden uit de bespreking in *De Katholiek*, geen „prulwerk” te noemen, en roept eindelijk uit met eene welsprekendheid, waarvan in dit geval zeker de goede bedoeling hooger staat dan de „kunstwaarde” of zelfs de duidelijkheid: „Daarom: aan [*sic*] de markt ernée! de zoogenaamde stichtelijke boeken, die geen eigenschappen hebben dan hun stichtelijke strekking!” De stoutheid van een „veteraan” maakt recruten driest en nog wat, zooals men ziet.

door ons gereproduceerde brevet van onbekwaamheid, verzekerd, dat al mocht hij er in slagen een „dragelijker” novelle dan *Lady Nithsdale* ten papiere te brengen, die novelle „toch nooit letterkundig gehalte zou hebben”; dat „onder zijn handen het groote inkrimpt en het edele bespottelijk wordt”; dat alleen uit zijn voorkeur voor een „ridder” boven een „postmeester” bij dit verhaal zijn „zin voor het dichterlijke” blijkt enz.

De vertaler dient het te weten: „Vooralsnog is hij zoo min de taal, waaruit, als die, waarin hij vertaalt, meester”.

Den inleider wordt zijdelings de vraag gesteld: „Wat mag wel de reden geweest zijn, die den heer Alb. Th. tot zulk een „woord vooraf” bewogen heeft?”

Aan de beantwoording dezer vraag wensch ik mijne bedenkingen tegen 's heeren v. d. Aa's hardhandige rechtspleging vast te knooien en, daar mij rekenschap gevraagd wordt van „*zulk* een woord af”, dit kort woord hier eerst in zijn geheel in te lasschen.

Het luidt als volgt:

„Lezen” noemt een onzer meest bekende letterkundigen: geestelijk verkeeren met de edelsten van ons geslacht. Ach, dat die omschrijving volle waarheid bevatte! Dat slechts de edelsten, niet alleen van geest, maar ook van hart, de pen opnamen om veredelend op hun medemenschen te werken! Of moet niet in den regel ook van dit „geestelijk verkeer” het strenge woord gelden van den vromen, middeleeuwschen denker: „*Quoties inter homines fui, minor homo redii?*” Zoo dikwerf ik onder de menschen ben geweest, ben ik minder mensch teruggekeerd?” Minder mensch door mijne aanraking met den schrijver, die zijne wellicht edele gaven in dienst stelt van ongezonde denkbeelden, heillooze beginselen; minder mensch door mijn „geestelijk verkeer” in eene wereld, waarin het alledaagsche, dwaze, beuzelachtige, misdadige, mij onder allerlei behagelijke vormen is tegemoet getreden en mijn hart zachte, maar daarom niet minder onwaardige, heiligschennende kluisters heeft aangelegd. Of neemt in ons het waarachtig menschelijke niet af in gelijke mate als het peil van het ware en goede, het redelijke en zedelijke in onze ziel daalt? — als in ons het dierlijke krachten wint tegenover het engelachtige; fantasie en gevoel worden gevoed ten koste van de gezondheid van verstand en wil; als wij worden vervreemd van aller menschen einddoel, den levenden God, van den Godmensch,

het *ideaal*, naar welks beeld en gelijkenis de Kerk, zijne Bruid, de gevallen menschheid tracht te herscheppen?

Eere daarom den schrijvers, die hun weten en kunnen besteden om de liefde tot God, tot Christus, tot de Kerk rechtstreeks of middellijk in de zielen hunner lezers te doen groeien en daardoor het gehalte onzer menscheijkheid en der menschheid in waarheid veredelen: „*Vere magnus est qui magnam habet caritatem*, waarlijk groot is hij die eene groote liefde Gods heeft”; immers: zeg mij wat gij bemint en ik zal u zeggen wat gij zijt.

Andermaal eere, zoo dikwijls die goede „geest” zich uitspreekt in een vorm zijner waardig, en het *Utile dulci* van den heidenschen dichter in den besten zin verwerkelijkt wordt in de schoonheid, ons tegenstralend in haar hoogste majesteit en beminnelijkheid, als de hemelreine glans van wat onveranderlijk, wat christelijk waar is en goed.

De priester, schrijver dezer novellen, heeft sinds lang plaats genomen onder die christen kunstenaars met de pen, op geestesgebied wellicht de vruchtbaarste weldoeners van ons hedendaagsch geslacht. In boeiende verhalen, beurtelings diep ernstig en luimig, prediken zijne werken op de aangenaamste wijze uitmuntende beginselen, steun voor ons geloof, opwekking onzer hoop, voedsel eener reinigende, verheffende liefde.

Met te grooter genoegen juichen wij daarom de vertaling dier fraaie novellen toe, waarmede de begaafde pen van een jeugdigen vriend onze katholieke letterkunde wil verrijken. Een milde oogst van edele gevoelens en goede daden zij de blijde vrucht en glorie van het heerlijke zaad, dat hier wordt uitgeworpen!”

Een kleine hoeveelheid goeden wil volstaat, dunkt ons, om in te zien, dat in dit „woord vooraf” tot op de voorlaatste alinea toe, spraak is van den christelijken roman *in 't algemeen*, niet van P. Spillmann's novellen in 't bijzonder, en dat in die voorlaatste alinea de lof, aan dezen „veteraan in de katholieke pers” van Duitschland toegekend, diens „werken” geldt *in hun geheel*, niet uitsluitend, nooh zelfs vooral de vier verhalen, die hier volgen, laat staan het éene, dat onzen *haut justicier* zoo kort halsrecht oefenen deed.

Vanwaar echter bij den heer v. d. Aa de bittere teleurstelling en het daaraan geëvenredigde, harde „vonnis”? Alleen omdat hem de geschiedenis eener Fransche gravin, die het voorbeeld der heldin

uit Spillmann's verhaal navolgde, reeds bekend was en het onderwerp bijgevolg voor hem de behoorlijkheid van 't nieuwe miste? Alleen om de gebreken, welke hij in de Duitsche novelle aanwijst en van welke wij haar niet geheel zullen vrijpleiten? Deze factors mogen mederekenen, hoofdbron der wel „schrikkelijk duidelijke”, doch niet even degelijke noch voorzichtige uitspraken, is het feit, dat Spillmann voor den heer v. d. Aa een onbekende was tot op het oogenblik, dat hij in deze Hollandsche vertaling, welker onvolkomenheden wij evenmin wenschen te vergoelijken, het verhaal van *Lady Nithsdale* begon te lezen. Die onbekendheid wordt door ons niet alleenlijk vermoed, maar door onzen kunstrechter volmondig beleden: „Ik weet niet, of de vroegere werken van den heer Spillmann ook novellen zijn. Evenmin of die slaagden” . . . m. a. w. ik had tot heden van dien heer niets gelezen noch gehoord. Uit die onbekendheid maken wij den heer v. d. Aa geen verwijt, maar kunnen wij de objectieve onbillijkheid van zijn oordeel over Spillmann als novellenschrijver althans verklaren.

Immers, had de heer v. d. Aa geweten, wie P. Spillmann is en welke verdiensten deze zich sedert een kwart eeuw op het gebied der populaire katholieke litteratuur in Duitschland heeft verworven, hij zou

1°. den lof, in ons „woord vooraf” den *gezamenlijken* arbeid des uitmuntenden verhalers toegezwaaid, niet te overdreven hebben geacht en vooral, wij houden er ons van overtuigd, de aanbeveling eener Hollandsche vertaling zijner novellen en vertellingen niet hebben misprezen;

2°. geweten hebben, dat deze in den regel geschreven zijn voor een nog jeugdig gehoor en het niet aangaat daarbij den maatstaf aan te leggen, volgens welken een volwassen roman, om het eens zoo uit te drukken, behoort gemeten te worden;

3°. zich gewacht hebben ten opzichte van een schrijver, wiens werken niet alleen in Duitschland hoog gewaardeerd in talrijke uitgaven verschijnen, maar ook grootendeels reeds in 't Engelsch en Spaansch vertaald zijn, uitdrukkingen te bezigen, waarmede men wel den nieuwelings in een hoek duwen, maar niet een gevierd auteur — althans niet aanstonds na kennisneming van misschien $\frac{1}{50}$ zijner geschriften — te lijf kan gaan, zonder omtrent bezadigdheid en vertrouwbaarheid van eigen oordeel rechtmatigen twijfel te wekken,

Liever dan eenige bladzijden van dit tijdschrift te vullen met de opsomming van hetgeen P. Spillmann als redacteur sinds vele jaren der *Katholische Missionen*, als novellist en zeer gezocht verteller „für die reifere Jugend“, ten papiere bracht en de Duitsche pers daarover oordeelde, wil ik mij er toe bepalen den heer v. d. Aa een paar van hare uitspraken voor te leggen, opdat hij zich moge overtuigen, dat omtrent Spillmann's verdiensten als kunstenaar met de pen anderen, minstens even bevoegden, van eene meening zijn, welke, in haar geheel, recht tegenover de zijne komt te staan.

Vóór zestien jaar geleden, in 1881, gaven de P.P. Spillmann en Diel — de laatste, den heer v. d. Aa wellicht uit zijn *Brentano*-studiën bekend — een bundel *Katholische Erzählungen und Novellen* in het licht, een verzameling van stukken, door hen sinds een reeks van jaren in den *Katholischen Hausfreund* van Pachtler geplaatst en thans grootendeels in de bundels *Wolken und Sonnenschein* overgenomen.

De bekende Heinrich Keiter schreef daarover in den *Litterarischen Handweiser*:

„Sechs der zehn Erzählungen haben P. Spillmann zum Verfasser, und sie sind die besten... „*Lady Nithsdale*“ bietet ein ergreifendes Bild aus den blutigen Kämpfen der Stuarts um den schottischen Thron und eine echt dichterische Verklärung der Gattentreue... Spillmann versteht es, die ganze Scala von Tönen anzuschlagen, deren das menschliche Herz fähig ist, vom unterdrückten Schrei der Verzweiflung bis zum Jubellaut ungetrübtester Heiterkeit, vom Brustton tiefster Empfindung bis zum Zischen heiztesten Haszes. Dabei erscheinen seine Erzählungen in künstlerisch vollendeter Form. Die Charakterzeichnung ist so abgerundet und sauber, wie nur die Hand eines Meisters zu arbeiten versteht. Der Ausdruck der Empfindungen entspricht überall der Natur und reizt in seiner lebensvollen Wärme den Leser mit“. En ten bewijze, dat hier geen blind aanprijzer der „koopmanschap, die onder de kruisvlag vaart“, aan 't woord is — ziehier hoe Keiter zijne besprekingen eindigt: „Gleiches Lob vermag ich des sel. P. Diel Erzählung: „Der Steinmetz von Cöln“ nicht zu zollen... Die weiteren drei Piecen des Bändchens [alle van P. Diel] sind nach Inhalt wie nach Umfang unbedeutend“.

Van *Wolken und Sonnenschein* verscheen in 1894 reeds de vierde uitgave. Zij werd in de Duitsche bladen o. a. aldus begroet:

„Feine Zeichnung der Charaktere, lebenswahre Darstellung der Anschauungen, Denk- und Empfindungsweise des betreffenden Zeitalters, anmuthige Schilderung des weitem und engern Schauplatzes der Begebenheiten, endlich eine den verschiedenen Charakteren ganz entsprechende, durchweg einfache, aber doch edle und gewählte Sprache, das sind die von der ersten bis zur letzten Seite gleich bleibenden Vorzüge der Behandlung. Der Ton der Darstellung ist im ganzen ein ruhig-ernster, natürlich insoweit der Gegenstand der Erzählung oder Novelle es erheischt. Wo der Humor sein Recht fordert, wie in den köstlichen Schwänken „Der lange Philipp“ und „Der Narrenpeter“, da ist ihm dieses Recht auch nicht verkümmert, obschon der feine Tact des Erzählers auch da die richtige Grenze zu treffen weisz. In ein paar Erzählungen ist die treuherzige Ausdrucksweise der frühern Tage in der Darstellung beibehalten oder mit Geschick nachgeahmt. Daz die Erzählungen sämtlich den strengsten Anforderungen in Bezug auf gläubige und sittliche Auffassung entsprechen, das versteht sich von selbst. „*Wolken und Sonnenschein*“ wird jeder Leser mit wahren Vergnügen durchlesen; wir möchten es aber noch besonders der reifern Jugend als Unterhaltungslectüre empfohlen haben“ (*Büchermarkt*, Crefeld 1894, Nr. 12).

„...Es darf nicht wundern, daz die acht Prachtstücke wieder neu ausgegeben werden muszten. Nach Form und Inhalt gleich anziehend und weit über das Mittelmaz hinausreichend, sind sie wirklich jedem zu empfehlen, der sein Bedürfnisz nach Erholung nicht bloz mit feiner, sondern auch gesunder Geistesnahrung stillen will“ (*Grazer Volksblatt*, 1894, Nr. 216).

„... Von P. Spillmann können unsere katholischen Autoren das Erzählen lernen“ (*Köln. Volkszeitung*, 1894, Nr. 570).

Spillmann's grooten roman in twee deelen *Die Wunderblume von Woxindon*, die als zjn beste werk geldt, waarin zich zjn talent in volle rijpheid vertoont, roemen de Duitsche beoordeelaars beurtelings als een „klassiek werk“, als een, „der das gewöhnliche Lescfutter dieser Art unmeszbar überragt“ (*Christl. Academie*, Prag 1893, Nr. 12), als een boek, dat „bovenaan staat onder het voortreffelijkste wat de nieuwere bellettrie heeft voortgebracht“ (*Schles. Volkszeitung*, Breslau 1893, Nr. 559). „Der hochbegabte Autor“, zegt de *Westfäl. Merkur*, Nr. 547, „hat hier einen Roman geschaffen, der ohne Zweifel als das Muster eines katholischen Romans gelten kann“.

Dan genoeg en meer dan genoeg om de vraag te wettigen: gaat het aan, zelfs voor den heer v. d. Aa, om na lezing van één enkel product van zulk een hooggeprezen penvoerder — want van dat oogenblik stond zijn uitspraak vast — voor het Nederlandsch-katholieke publiek op te treden met de verklaring: als iets duidelijk blijkt, dan is het dat die man geroepen is geen novellen te schrijven? En als dan in Holland de vertaling der in 't katholieke Deutschland zoo gretig ontvangen en luide toegejuichte geschriften van Spillmann ondernomen en met eenigen nadruk aanbevolen wordt, is dan het oogenblik aangebroken om zich tot een krachtig „weren” van dergelijke „koopmanschap” verplicht te rekenen en tegen het strooien van dat geestelijk zaad te „waarschuwen” met den alarmkreet: „Onkruid op den akker”?

Wij zijn van oordeel, dat, waar het de werken van Jozef Spillmann S. J. geldt, der katholieke zaak een goede dienst bewezen wordt door eene „warme en ruime aanbeveling” daarvan, en ziedaar de reden, waarom wij die schreven en blijven handhaven tegenover het waarschuwend vonnis, zoo fluks gereed en zoo boud geformuleerd, des heeren M. W. van der Aa. J. C. ALB. THIJM S. J.

KANTTEKENING.

Het zal misschien overbodig zijn den lozer, die van bovenstaande Boekbeoordeeling kennis neemt en zich daarbij mijn artikel in de vorige aflevering van *De Katholiek* wil herinneren, er op te wijzen, dat de verklaringen van den heer J. C. Alb. Th. aan zijn door mij in genoemd artikel behandeld „woord vooraf” een anderen zin geven dan ik er in vond, en naar ik meen door ieder er in gevonden zal zijn, wien het zonder die nadere verklaringen onder de oogen kwam. Geen beter duider overigens der beteekenis van een opstel dan de opsteller zelf. En daar de heer Alb. Th. nu met zoo vele woorden gaat verkondigen, dat hij met „de schoonheid, ons tegenstralend in majesteit en beminnelijkheid”, alsmede met „de hemelsche glans” enz. enz. *niet* bedoeld heeft de eigenschappen van *Wolken en Zonneschijn* te kenschetsen, vervallen mijn grieven tegen het „woord vooraf”. Te betreuren acht ik het evenwel, dat dit

oogmerk niet duidelijk genoeg in meer gemeld „woord vooraf” is uitgedrukt, om misverstand bij lezer of recensent te verhinderen, en een woord naderhand als het bovenstaande onnoodig te maken. Ook zou eene waarschuwing aan volwassenen op den titel van *Wolken en Zonneschijn*, dat hier — zooals voor 't eerst uit deze Boekbeoordeeling blijkt — 't publiek een werkje ten behoeve van 't opkomend geslacht wordt aangeboden, gewenscht zijn geweest. Wel behoudt, ook in letterkundigen zin, het treffelijk woord van den klassieken dichter zijn waarde, dat men aan het kind grooten eerbied verschuldigd is, en behoort men het dus geen smakelooze verhalen in gebrekkige taal voor te zetten, maar den beoordeelaar zou het alsdan mogelijk geweest zijn rekening te houden met het streven des schrijvers en zijn introducteur te begripen.

Hoe de heer Alb. Th. er aan komt, dat bij mij teleurstelling, en nog wel bittere teleurstelling, zou bestaan, omdat, na de bekende geschiedenis van de gravin de la Valette, Spillmann's verhaal eigenlijk geen nieuw onderwerp behandelt, is mij een ondoordringbaar raadsel. Nergens in mijn artikel staat een enkel woord te lezen, dat van teleurstelling om zulke reden gewaagt of haar zelfs kan doen vermoeden. Mijn teleurstelling kwam alleen voort uit et kolossaal verschil tusschen wat het (toen nog niet toegelichte) „woord vooraf” liet verwachten en wat de inhoud gaf.

Daar er tegenwoordig, bijzonder in groote landen, wel geen boek wordt gedrukt, om het even of het veel, weinig of geen verdienste heeft, zonder dat er aanprijzende recensien in eenige *periodicals* op volgen, verwondert het mij volstrekt niet, dat er nog al wat geciteerd kan worden in strijd met de gevoelens van het artikel *Onkruid op den akker*. Ik wil overigens van den ernst der aangehaalde boek aankondigingen te minder iets betwijfelen, omdat ik 1°. hun schrijvers, „de bekende Heinrich Keiter” inbegrepen, niet ken; 2° omdat, zooals ik reeds vroeger verhaald heb, ik de voorgangers van *Wolken en Zonneschijn* niet gelezen heb, wat evenzeer het geval is met zeer velen van Spillmann's landgenooten, ook onder hen, die de hedendaagsche litteratuur van hun vaderland bijhouden; 3°. omdat ik mijn critiek zoowel door analyse als door citaten heb gemotiveerd, en het dus voor mijne lezers mogelijk is om zelf uit te spreken, wie juist oordeelde: de overrijnsche getuigen van den heer Alb. Th. of ik.

Na de kennisgeving, dat *Wolken en Zonneschijn* maar een kinder-

boekje is, houd ik natuurlijk niet vol, dat het als voldoende maatstaf voor het gehalte des schrijvers andere novellen te gebruiken is. Zoo de heer Alb. Th. ten bewijze zijner bewering, dat Spillmann als verhaler groote verdiensten heeft, mocht willen zorgen, dat er van één of meer zijner werken een behoorlijke vertaling verscheen en die inleidde door een „woord vooraf”, ditmaal op den inhoud toepasselijk, dan zal hij mij, bij leven en welzijn, bereid vinden er in dit tijdschrift een zorgvuldig verslag van te geven, en daarbij, evenals in mijn vorig artikel, met niet meer „hardhandigheid” te werk te gaan dan de tekst mij tot plicht maakt.

M. W. v. D. A.

LETTERLOOVER.

IN MEMORIAM.

J. A. DE RIJK.

Als Engel Gods is stil en zacht de dood gekomen
Tot hem, door ziekte dof en moe en afgemat;
Maar ons heeft weer de dood een meester weggenomen,
Dien wij zoo geestdriftvol veel hebben liefgehad:

Een Priester naar Gods Hart, een voorbeeld aller vromen,
Een kloeke, sterke man, die immer werkte en bad,
Maar die altoos, de ziel vol stralende Englendroomen,
Als blij Communiekind door 't somber leven trad.

O zeker, naar den Hemel is hij opgevlogen,
En volgt zijn Maagden en Heldinnen op den voet;
En in Gods Oogenlicht straalt duizendvoud de gloed,

Die hem op aarde troostte uit lieve moederoogen!
Hij is gelukkig — maar wij blijven treurend staan,
Weemoedig stil, dat hij nu reeds is heengegaan.

12 Maart 1897.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

NIEUW-MALTHUSIANISME.

Bij Koninklijk Besluit van 30 Januari 1895 werd aan den Nieuw-Malthusiaanschen Bond in Nederland rechtspersoonlijkheid verleend, en het jaarverslag van datzelfde jaar ziet in die daad der regeering het bewijs, „dat ook van overheidswege het streven van den Bond niet geacht wordt in strijd te zijn met de goede zeden”.

Sedert dien wordt er met veel meer energie voor de schandelijke praktijken, welke het getal kinderen in een huwelijk tot een minimum trachten te beperken, propaganda gemaakt.

Brochures worden bij duizendtallen onder het volk verspreid; adressen, waar men inlichtingen kan ontvangen, worden opgegeven; de secretaris, W. M. H. Anten, geeft „Wenken bij het maken van propaganda voor het N. M.”, vooral onder de arbeidende klassen; en de naam van Mr. S. van Houten prijkt met zijn vollen titel en adres: „Minister van Binnenlandsche Zaken, Riouwstraat 6 te 's Gravenhage” als die van een eere-lid van den Bond op de laatste bladzijde van een boekje, dat leert hoe het Cristelijk Nederland de zonde van Onan, „die eene afschuwelijke daad verricht had”, zonder schadelijke gevolgen, zooals het heet, zal kunnen bedrijven.

Er is onraad en er dreigt verderf.

Waarschuwen is dus plicht.

* * *

Het Nieuw-Malthusianisme noemt zich, hoewel ten onrechte, naar een Engelsch predikant, Thomas Robert Malthus (1766—1834),

die den kansel met den leerstoel verwisselde en in Ailesbury staathuishoudkunde doceerde. Het werk, waardoor hij vooral beroemd geworden is, *Essay on the principle of population*, verscheen anoniem in 1798 en met den naam des schrijvers in 1803.

De hoofdinhoud van het werk is het volgende. Alle organismen, de mensch inbegrepen, kunnen zich in zeer sterke mate vermenigvuldigen, en er ligt in elk leven als het ware een streven om zoo talrijk te worden als de voor dat leven beschikbare voedingsmiddelen zulks toelaten; in dien zin namelijk, dat, wanneer de aanwas van het getal individuen grooter wordt dan de hoeveelheid voedsel gedooft, de zwakkeren rechtstreeks of in hunne nog meer verzwakte nakomelingen te gronde zullen gaan.

Dit is de later door Darwin zoo beroemd geworden „strijd om het leven”. Het menschelijk geslacht vermeerdert volgens een meetkundige reeks, terwijl de hoeveelheid voedsel slechts in een rekenkundige reeks toeneemt.

Stelt men op een zeker tijdstip het aantal menschen $= 1$, en veronderstelt men, dat voor hen eene voldoende hoeveelheid voedsel aanwezig is, die men eveneens $= 1$ neemt, dan zou na 25 jaren (de periode, waarin volgens Malthus, het menschelijk geslacht zich verdubbelt) de hoeveelheid menschen $= 1 \times 2$ of 2, de hoeveelheid voedsel $= 1 + 1$ of 2 zijn geworden. Er zou dus nog genoeg zijn.

Na wederom 25 jaren ware echter het aantal menschen $2 \times 2 = 4$ en de hoeveelheid voedsel $= 2 + 1 = 3$ en er ware gebrek. Malthus heeft zich van cijfers bediend om duidelijk te maken wat hij bedoelde, zonder echter daarmee te willen zeggen, dat de door hem opgezette verhoudingen de juiste waren. Slechts dit wilde hij in 't licht stellen, dat er, vroeger of later, tusschen menschen en voedingsmiddelen eene wanverhouding moet ontstaan ten nadeele der menschen. Ontstaat die wanverhouding, dan zorgt de natuur voor de noodige beperking door repressieve middelen: oorlog, hongersnood, ziekten enz. en

herstelt het evenwicht, want: „De mensch, die in eene gevulde wereld geboren wordt, heeft geen recht op voedsel; hij is werkelijk te veel op de wereld, aan de tafel is voor hem niets gedekt. De natuur beveelt hem heen te gaan en zij draagt zelve weldra zorg, dat haar bevel uitgevoerd worde” ¹⁾.

Onder de repressieve maatregelen rangschikt Malthus ook de ondeugden en buitensporigheden, welke het leven verkorten — echter zonder deze als iets noodzakelijks of wenschelijks voor te stellen.

Wil nu de menschheid niet door repressieve middelen beperkt worden, dan — en dit is het punt, waar de Neo-Malthusianen aansluiten — moet zij tot preventieve maatregelen hare toevlucht nemen.

Ter eere van Malthus zij het gezegd, dat hij van „misdadige, kunstige en onnatuurlijke middelen” niet wilde weten, maar het zoogenaamde „moral restraint”, d.i. zedelijk zelfbedwang, aanried. Den raad, dien hij geeft, kan men in deze woorden samenvatten: rein leven, niet vroeg trouwen en tengevolge van onthouding het aantal kinderen beperken tot zooveel als men er groot kan brengen.

Het ligt niet op onzen weg te onderzoeken, hoe de overname van den „struggle for life” door Darwin er veel toe bijgedragen heeft om het Malthusianisme bij de geleerden in aanzien te brengen, noch mede te deelen, welke hardvochtige of schandelijke middelen sommige aanhangers dier leer voorstelden, noch ook aan te toonen, dat men de Malthusiaansche beginselen in sommige wetten uit dien tijd kan terugvinden. Het is echter der moeite waard op te merken, dat het boek van Malthus, in weerwil van den verbazenden indruk, dien het maakte, niets bevatte, wat niet reeds lang vóór hem met voldoende duidelijkheid gezegd was.

Zoo beweert o. a. Giovanni Botero (1540—1617) ²⁾, dat de be-

¹⁾ Naar Prof. L. Hoffmann, *Die Bevölkerungszunahme ist keine Gefahr*.

²⁾ *Ibid*.

volking van een land eenigen tijd spoedig en daarna langzamer toeneemt om eindelijk door stilstand tot afnemering te komen en dat wel uit gebrek aan levensmiddelen. Antonio Genovesi (1712—1769) zegt reeds met bijna dezelfde woorden als Malthus, „dat de bevolking zich in meetkundige reeks tracht te vermeerderen”: „Een land, hetwelk juist vijf millioen menschen kan voeden, is met $2\frac{1}{2}$ millioen te min en met 7 millioen te veel bevolkt”. Ook verklaart hij, „dat de natuur de overproductie met geweld beperkt, maar dat de mensch door de rede het getal zijner nakomelingen moet regelen”.

Het Neo-Malthusianisme, dat met Malthus het gevaar voor overbevolking aanneemt en als deze het heil der menschheid zoekt in het voorkomen van dit gevaar, maar dat overigens juist het tegendeel aanraadt van wat Malthus wenschte en op vroege huwelijken met kunstmatige beperking van het kinderental aandringt, heeft vooral sedert 1877 van zich doen spreken.

Het eigenlijk Malthusianisme heeft nooit veel volgelingen gehad; terwijl er velen als echte Malthusianen schreven, was de praktijk Neo-Malthusianistisch. Maar men sprak er in 't openbaar niet over, ook dáár niet, waar de zaak zelve sedert lang een publiek geheim was, zooals b.v. in Frankrijk.

Men schaamde zich en terecht.

In 1877 werd dit anders.

Een Amerikaan, een zekere Knowlton, had een boek in 't licht gegeven, dat onder den titel *Fruits of philosophy* Neo-Malthusiaansche middelen op Malthusiaansche gronden aanpreeft.

Om dit boek werd de Londensche uitgever, Ch. Watts, voor den rechter gedaagd. Annie Besant, die toen nog in hare atheïstische periode was en die later, theosophiste geworden, hare N.-M. ideeën wederom verloochende, en Ch. Bradlaugh, de bekende godloochenaar in het Engelsch Parlement, lieten toen ter tijd hunne geschriften bij Ch. Watts drukken. Het verdroot hun

zeer („to our great wrath and dismay”, zegt A. Besant), dat de uitgever schuld beleed. Om de zaak opnieuw voor den rechter te brengen en daardoor voor het N.-M. in 't openbaar reclame te maken, gaven zij het boek van Knowlton opnieuw uit. Hun toeleg lukte, en de befaamde Annie Besant hield eene heftige redevoering ter verdediging.

De beide aangeklaagden werden door de jury schuldig bevonden aan het uitgeven van een obscene boek en veroordeeld, maar de reclame was gelukt, en de verkoop van 100.000 ex. van de *Fruits of philosophy* was er het gevolg van.

Later werd dit oordeel wegens een gebrek in den vorm gecasseerd, en het gelukte Bradlaugh zelfs de in beslag genomen exemplaren terug te krijgen. „Recovered from the police” werd op den omslag gedrukt, en de verkoop slaagde des te beter.

Weldra volgde een ander pamflet van de hand van A. Besant: *The Law of population: its Consequences and its Bearing on Human Conduct*, dat spoedig in honderdduizend exemplaren over Europa en Amerika verspreid was. In Engeland werd, onder voorzitterschap van Dr. Drysdale een N.-M. Bond gesticht, en in Nederland werd in het jaar 1882 dat voorbeeld gevolgd.

De Bond in Nederland ¹⁾ was oorspronkelijk van plan eene reeks wetenschappelijke tractaatjes uit te geven en te verspreiden, om zodoende het volk voor het N.-M. te winnen. Intusschen bleek reeds het volgende jaar, dat men met theorie niet gediend was en vooral naar de middelen ter voorkoming van groote gezinnen vroeg. Het in 1884 verschenen vlugschrift: *Het ontstaan en de ontwikkeling van het zedelijkheidsgevoel* droeg dezen wetenschappelijken titel dan ook slechts als vlag om de lading, het laatste hoofdstuk met plaatjes, te dekken. In 1886 werd dit laatste hoofdstuk afzonderlijk gedrukt en sedert dien tijd bij duizendtallen

¹⁾ Zie de reeks art. van Van der Goes i. h. *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, vooral Jan. en Maart 1897.

onder het volk verspreid. Op dien weg is de Bond blijven voortgaan. Wel is het boekje van W. M. H. Anten: *Het N.-M. in een nieuw licht gezien*, eene poging om de praktijk te rechtvaardigen; wel behoort een boekje, dat in minder krasse taal dan de gewone vlugschriften de zaak van het N.-M. verdedigt en dat op de tafels der leesgezelschappen ter inzage kan liggen, sedert 30 Jan. '95, tot de wenschen van den Bond; maar de hoofdzaak blijft de verspreiding van de kennis der middelen.

Het bekend maken van adressen, waar de middelen verkrijgbaar zijn, en bij welke personen raad en bijstand (desnoods kosteloos) kan gezocht worden, voegde zich hierbij.

Het jaarverslag van 1895 noemt vijf personen, drie vroedvrouwen en twee doctoren, die in het belang van den Bond werkzaam zijn, en deelt mede, dat er 3440 personen bij hen om raad of hulp kwamen vragen. In het *Afgeluisterd gesprek* worden reeds dertien adressen voor hetzij kosteloze, hetzij betaalde hulp opgegeven.

Wij noemen de praktijken van het N.-M. schandelijk, omdat ze tegennatuurlijk zijn. De echtelijke gemeenschap is de door de natuur aangewezen wijze om het menschelijk geslacht op aarde te doen voortleven en aangroeien. Vandaar dat reeds in den beginne, toen het „den mensch niet goed was alleen te zijn”, hem „eene hulp gemaakt werd, aan hem gelijk, waarvoor hij vader en moeder zoude verlaten om zijne echtgenooten aan te hangen”. Met die hulp tot één vereenigd — „et erunt duo in carne una” — zou de mensch „groeien en zich vermenigvuldigen en de aarde vervullen”.

Dat hier het monogame huwelijk ingesteld wordt, is duidelijk, en wordt overigens bij Matthaeus XIX op nadrukkelijke wijze bevestigd.

De eenheid en de onverbreekbaarheid van den huwelijksband volgt eveneens, hoewel minder streng, daaruit, dat de verzorging

en de opvoeding der kinderen eene langdurige samenwerking van de beide ouders noodzakelijk maken. Eenheid en onverbreekbaarheid, dit zij hier ter loops bijgevoegd, krijgen voor den katholiek, die in het huwelijk een sacrament ziet, waardoor men niet slechts Gods zegen ontvangt om de plichten van den echtelijken en ouderlijken staat naar behooren en als Christen te vervullen, maar waarin tevens de vereeniging van Christus met zijne Kerk wordt afgebeeld, eene veel hoogere wijding en verhevenere beteekenis.

Van den natuurlijken kant beschouwd, is het kind het doel van de echtelijke gemeenschap. En, is ook die gemeenschap om andere redenen — „indien zij zich niet kunnen onthouden, dat zij huwen; want het is beter te huwen dan te branden” (I Cor. VII, 9) — toegelaten, zoo mag toch nimmer het bereiken van het hoofddoel opzettelijk en eigenwillig verijdeld worden; waar het echtelijk samenleven mogelijk is, mag het gevolg daarvan niet door eigen schuld en toedoen verhinderd, het door de natuur gevorderd verloop niet gestoord worden. In deze opzettelijke en tegennatuurlijke belemmering of verhindering ligt het schandelijke der N.-Malthusiaansche praktijken.

Is de daad zelve slecht, dan ligt het voor de hand, dat hare gevolgen op velerlei gebied verderfelijc moeten zijn en dat de redeneeringen, welke haar vergoelijken of zelfs als iets nuttigs en noodzakelijks voorstellen, onwaar zijn.

In de eerste plaats komt hier, wat de N.-Malthusianen ook mogen zeggen, de vermindering der wederzijdsche gehechtheid in het huwelijk en de bevordering der buitenechtelijke gemeenschap en der prostitutie. Het edel karakter, de hoogere wijding, welke het moederschap aan de echtgenooten schenkt, komt niet tot volle ontwikkeling, wanneer de vrouw gedurende geruimen tijd uitsluitend een voorwerp van hartstocht wordt en zij slechts moeder mag worden, omdat en in zooverre de eigenbaat, die hulp

en opvolging in zaken zoekt, en de zelfvoldoening, die een speel-pop verlangt, zulks toelaten. Wederzijdsche achting, toegene- genheid, toewijding nemen af, waar de zelfzucht op den voorgrond treedt, en, is op die wijze de band des huwelijks lossen, dan is de stap tot buitenechtelijke gemeenschap te gemakkelijker, wijl men dezelfde middelen dan kan gebruiken om onaangename gevolgen te voorkomen.

Daarbij komt, dat geen der aangeprezen middelen volstrekt zeker is en dat ze alle, in meerdere of mindere mate, schadelijk zijn. Wij kunnen hier in geene bijzonderheden treden, maar wat wij neerschrijven, bleek ons duidelijk bij het inzien der verschillende Duitsche en Nederlandsche brochures en boekjes over dit onderwerp. Die boekjes, welke dikwijls niet meer zijn dan eene weerzinwekkende reclame, breken — en op deugdelijke gronden — regelmatig al de andere middelen af om het ééne, wat zij voor- staan, als *het* middel aan te bevelen. De schadelijkheid — men schrijft, zooals bekend is, de zenuwzwakte in Frankrijk vooral toe aan de gevolgen der N.-M. gebruiken — ligt voor de hand voor iemand, die weet, dat teedere organen zeer weinig kunnen ver- dragen en dat de opwekking van zenuwprikkeling, zonder dat daarop de *door de natuur vastgestelde* bevrediging volgt, het zenuwleven verzwakt en uitput. Is het middel een of andermaal niet afdoende geweest, dan zijn angst, onrust, oneenigheid daar- van het bijna onvermijdelijk gevolg, en het kind is dikwijls voor de ouders een voorwerp van afkeer, indien men niet — want ook daartoe wordt de weg gebaad — vernietigt, wat men niet heeft kunnen voorkomen.

Heeft het middel gedurende eenige jaren de gewenschte uit- werking gehad, dan gebeurt het dikwijls, dat ook voor het ver- volg de echt kinderloos blijft. In Frankrijk, helaas! het land van het N.-M., bedroeg reeds in het jaar 1856 het aantal huwe- lijken zonder kinderen 17 pCt. en in het jaar 1886 was dit getal tot 20 pCt. gestegen.

De overmatige zorg om de twee of drie kinderen, de dikwijls zwakke vruchten van een N.-M. huwelijk, te bewaren kan verder niet anders dan ongunstig op de opvoeding en de ontwikkeling dier kinderen werken, en tegelijkertijd is het N.-M. maar al te dikwijls doodend voor de werkkraft en den werklust der ouders.

Waar er niet meer kinderen komen als men meent te kunnen groot brengen, ontbreekt de lust en ijver om het voor zijne kinderen tot iets meer te brengen, om door meer ijver, meer zorg de eigen positie ter wille van de kinderen te verbeteren. Vandaar dat het Nieuw-Malthusianisme in Frankrijk het eerst ingang heeft gevonden bij die klassen, waar, terwijl èn godsdienst èn zedelijkheid door voorbeelden, welke helaas van boven kwamen, verminderd en verslapt waren, de zucht naar chic en genot levendig was, waar men zonder veel moeite er goed van wilde leven. Niet de vrees voor gebrek, niet de zorg voor het dagelijksch brood, maar gemak- en genotzucht hebben het N.-Malthusianisme daar ontwikkeld. Niet het volk, dat zwoegten arbeit, maar de hogere klassen, daarna de bourgeoisie, zijn N.-Malthusianist geworden, en van hen heeft het zich onder de bezittende boerenklasse verspreid, om eindelijk onder de armere bevolking aanhangers te vinden; wel een bewijs, dat niet de nood, maar de zelfzucht de bodem is, waarop het in de beschaafde wereld van onze dagen welig opschiet, evenals het de bodem was, waarop het in 't oude heidendom groeide, en de oorzaak, waaraan het zoowel in de wouden van Amerika als bij de wilden van Australië zijn ontstaan dankt.

Zij die, ook in ons land, het N.-M. aanprijzen en het vooral onder de arbeidende klas ingang willen doen vinden, beweren, dat het de personen meer welvaart zal bezorgen en de overbevolking zal tegengaan.

Frankrijk kan leeren wat het in werkelijkheid brengt: ontvolking namelijk en armoede.

De bekende Dr. Jacques Bertillon schrijft:

„Ik overdrijf niet, wanneer ik beweer, dat Frankrijk op weg is om, door gebrek aan geboorten, te verdwijnen. In 1873 had het ongeveer evenveel lotelingen (296,334) als Duitschland (330,136). Het mocht dus hopen weer terug te winnen wat het verloren had. Heden telt Duitschland de helft meer lotelingen (448,433) dan Frankrijk. Daar Duitschland sedert 1891 twee maal meer geboorten telt (1,903,160) dan Frankrijk (908,849) is het zeker, dat het in 14 jaar twee maal meer lotelingen zal hebben. Dan zal dat volk, dat ons haat, ons verslinden. De Duitschers zeggen het, ze drukken het en ze zullen het doen.

Op 1000 inwoners werden er per jaar geboren :

	1841—50	1881—90
Duitschland (uitgestrektheid zooals nu).	38	38
Oostenrijk	38	38
Engeland	33	33
Italië	37	38
Frankrijk	27	24, later 22

Frankrijk is dus het eenige land, waar een verfoeielijk gebruik heerscht, dat ons langzamerhand ten ondergang zal leiden”¹⁾.

Dr. Bertillon beschouwt de bevolkingskwestie vooral met het oog op revanche-plannen en vergeet er op te wijzen, dat de wanverhouding tusschen beide landen niet slechts aan eene grootere toeneming der bevolking in Duitschland, maar vooral aan de vermindering der geboorten in Frankrijk ligt.

In het jaar 1820/21 had Duitschland 26,296,106 inwoners met een jaarlijkschen aanwas van 1,43 pCt; Frankrijk 29,871,176 met eene vermeerdering van 0,87 pCt.

In de jaren 1880/81 waren deze cijfers voor Duitschland 45,234,061 en 1,14 pCt en voor Frankrijk 37,672,048 en 0,41 pCt.

In het jaar 1885/86 kwam in Frankrijk de bevolking tot stilstand (38,218,903 met eene vermeerdering van 0,02 pCt.) en sedert dien is ze stationair gebleven, echter met eene duidelijke neiging tot daling, zoodat niet slechts de militaristen, maar ook de staat-

¹⁾ *Patriote* (7 Febr. 97).

huishoudkundigen zich met recht voor de toekomst bezorgd maken ¹⁾. Met den stilstand in de bevolking gaat in Frankrijk een achteruitgang in welvaart hand in hand. Wij beweren niet, dat aan dien achteruitgang geene andere oorzaken schuld hebben, maar 't is, dunkt ons, duidelijk, dat de kunstmatige en misdadige beperking der geboorten niet, zooals Annie Besant beweerde, het middel geweest is om Frankrijk voor achteruitgang in welvaart te behoeden. De kleine grondeigenaars, van welke Thiers, volgens haar, de vijf milliard oorlogsschuld had opgenomen en die elk zooveel land bezaten, dat zij er eene familie op konden onderhouden op voorwaarde, dat hun huisgezin niet groot werd, zijn zoo hard achteruit gegaan, dat, terwijl het groote grondbezit bijna zonder schuld is, elke hektare der kleinere bezitters met 1200 fr. hypotheek bezwaard zou zijn, indien de druk gelijkelijk verdeeld ware. In de jaren 1860 en volgende waren er van de 7,846,000 belastingplichtige grond-eigenaars reeds 3,000,000, welke de belasting niet konden voldoen.

Nog eens, wij weten zeer wel, dat andere invloeden, o.a. de gedwongen verdeeling bij erfovergang, hier medetellen, maar het N.-M. is in het rijke en vruchtbare Frankrijk niet het redmiddel geweest, zooals men beweert. Daarenboven, indien Frankrijk in kolonisten natuurlijke afnemers had gevonden voor zijne produkten, zou zijn buitenlandsche handel zeker verdubbeld zijn, volgens het getuigenis van Pierre Millet ²⁾. Afnemering der bevolking, kinderlooze huwelijken, verzwakt zenuwgestel, kinderen weinig geschikt voor den strijd om 't leven — om dat machtwoord eens te gebruiken — verlies van werkkracht en werklust, verstoring van het huiselijk geluk, bevordering van andere onzedelijkheid en erger — en dit alles zonder vermeerdering van volkswelvaart — ziedaar de gevolgen, die natuurlijk voortvloeien uit handelingen,

¹⁾ Vgl. *Revue d. d. mondes* (1890, VI en 1891, VI).

²⁾ *Revue d. d. mondes* (1891, VI, p. 928).

die met recht het brandmerk dragen van tegennatuurlijke wandaden.

Voor dit kwaad en deze rampen moge God Nederland behoeden. En tegen dit kwaad in, dat zich, dank de rechtspersoonlijkheid van den N.-M.-Bond (met het eerelid Mr. S. van Houten, Minister van Binnenlandsche Zaken, Riouwstraat 6 's Gravenhage) meer en meer dreigt te verspreiden, dienen allen te strijden, die in Nederland nog gelooven, dat Gods wet niet mag en niet straf-feloos kan overtreden worden.

Om tot geenerlei misvatting aanleiding te geven, voegen wij hierbij — iets, wat eigenlijk van zelf spreekt — dat, waar buiten het huwelijk op N.-M. wijze omgang gehouden wordt, zich bij de zonde van den verboden omgang nog die voegt der tegen-natuurlijke daad. En verder dat, waar wederzijdsche rechten en plichten bestaan, de mensch, die een redelijk wezen is, rechten eischen mag en plichten vervullen moet overeenkomstig de uit-spraken der rechte rede.

Sedert Malthus zijne bevolkingswet als eene nieuw-ontdekte natuurwet verkondigde, heeft menigeen de pen opgevat of het woord genomen om de dreigende overbevolking als wetenschap-pelijk verdedigingsmiddel te gebruiken van handelingen, die in gemakzucht en behaagzucht de eigenlijke beweeggronden hadden.

Wij weten niet, of er thans nog velen zijn, die aan de zooge-naamde wet gelooven.

De feiten leeren ons, door eene eenvoudige berekening, dat zij niet waar is. Wanneer de bevolking in meetkundige reden toenam, dat wil zeggen, na zekere, maar onderling ongeveer gelijke, perioden toenam, dan moest het aantal aardbewoners op 't oogenblik ongeveer 3000 maal talrijker zijn dan het in werkelijkheid is.

Nemen wij de periode, welke Malthus op 25 jaren schat, in plaats van 25 op 100 jaren, en rekenen wij, dat er ruim 4000 jaren

verloopen zijn sedert den zondvloed. In dit geval zou het aantal menschen nu gelijk zijn aan den laatsten term eener meetkundige reeks, waarvan de eerste term 8, de rede 2 en het aantal termen 40 is. De bekende formule $l = a r^{n-1}$ levert hier 4,406,000 millioen, terwijl de werkelijke bevolking op 't oogenblik, in ronde cijfers, 1480 millioen bedraagt ¹⁾).

En de bevolking heeft in 't verleden zeer zeker geen reden gehad om zich minder sterk te vermenigvuldigen. Want, stelt men het gebrek aan voedingsmiddelen, de uiterste grens der uitbreiding, eerst op dit oogenblik als dreigend voor, dan heeft deze beperking in het verleden zeer zeker niet kunnen werken. En wil men zich op oorlogen, ziekten enz. als oorzaken van ontvolking beroepen, dan dient men in 't oog te houden, dat de invloeden dezer rampen zich dikwijls niet lang doen gevoelen, zoodat de leegten spoedig weder gevuld zijn, en van den anderen kant, dat, zooals in 't verleden verscheidene dezer oorzaken bij elkander somtijds eene langdurige ontvolking te weeg brachten, zij dit ook in de toekomst nog kunnen. Het besluit van het verleden tot de toekomst blijft derhalve gerechtvaardigd.

In de uitkomsten van de vijfjaarlijksche volkstelling in Duitschland is b.v. de invloed van den oorlog van '70 nauwelijks merkbaar.

Jaar.	Bevolking.	Jaar.	Bevolking.
1865/66	39,653,544	1875/76	42,727,360
1870/71	40,816,249	1880/81	45,234,061

Oorlog, hongersnood, ziekten kunnen dus in 't verleden onmogelijk te wijten zijn geweest aan eene overbevolking, welke niet bestond. De „repressieve middelen”, die de natuur zelve ter hand zou nemen, zijn derhalve door Malthus aan de verbeelding ontleend en niet uit de werkelijkheid genomen.

¹⁾ H. Wagner, A. Supan, *Die Bevölkerung der Erde* (Ergänzungsheft No. 101 zu *Petermanns Mittheilungen*).

Bij de berekening van de periode, binnen welke zich het menschedom zou verdubbelen, maakt men zich aan eene andere fout schuldig. Men schat het aantal kinderen van elk huwelijk niet volgens de gegevens der statistiek, maar volgens een geheel willekeurigen maatstaf. De een neemt een getal van 10, de andere een van 12 kinderen aan, terwijl er in Duitschland, een rijk, waar de bevolking sterk toeneemt, slechts iets meer dan 5,5 kinderen gemiddeld op elk huwelijk komen.

In Nederland komt men, op grond van de gegevens van de *Jaarcijfers uitgegeven door de Centrale Commissie voor Statistiek* tot hetzelfde cijfer ¹⁾).

Maar, zal een angstig gemoed wellicht opwerpen, toegegeven, dat de vrees voor overbevolking tot op heden ongegrond was, voor de toekomst is de overbevolking en daardoor een gebrek aan voedingsmiddelen zeker te duchten — en die wanverhouding bestaat ten deele reeds nu.

Zeker is het, dat in de laatste jaren de statistieken in de verschillende landen een aangroei der bevolking aanwijzen; en wij achten dit een verblijdend verschijnsel, want wij gelooven, dat er veel waarheid is in het woord van Bossuet: „Wat een land rijk maakt, dat zijn de menschen”.

Het volgende lijstje zal dit feit doen zien.

Aanwas der bevolking gedurende de laatste 65 jaar:

Engeland, Schotland en Ierland.	15,300,000 of 63 pCt.
Frankrijk	5,900,000 „ 18 „

¹⁾ In Nederland waren, op 31 Dec. 1889, 739.051 gehuwde vrouwen en werden gedurende dat jaar 157,972 kinderen geboren. Neemt men aan, dat al die kinderen uit gehuwde ouders geboren werden, dan had elke vrouw ongeveer 0,22 deel aan den aanwas der bevolking. Houd men nu met S. Mill e. a., dat zij dit aandeel van de 20—45 jaar kan blijven bijbrengen, dan wordt het gemiddeld aantal kinderen voor elke gehuwde vrouw $25 \times 0.22 = 5,5$. Dit getal is echter zeker iets te hoog.

Duitschland.	22,400,000 of 75 pCt.
Rusland	50,800,000 „ 92 „
Oostenrijk	13,500,000 „ 45 „
Italië	10,200,000 „ 48 „
Vereenigde Staten	60,700,000 „ 626 „
Britsche Koloniën	9,700,000 „ 510 „

Voor Nederland is de gang der bevolking de volgende :

1830	2,013,487	1869	3,579,529
1840	2,860,559	1879	4,012,693
1849	3,056,879	1889	4,511,415
1859	3,309,128		

Tusschen de jaren 1830 en 1889 is de bevolking 72 pCt. talrijker geworden.

De kwestie van overbevolking kan echter nog volstrekt niet aan de orde gesteld worden.

Er is nog voor lange lange jaren plaats in overvloed.

Op 't oogenblik heeft Europa 357,379,000 en Amerika 121,713,000 bewoners; woonden al deze 479,092,000 menschen in Amerika, dan kwamen er, wijl Amerika eene oppervlakte van 38,334,100 vierkante kilometers beslaat, slechts 12,15 bewoners op elken vierkanten kilometer, terwijl er thans in Europa gemiddeld 37 op dezelfde uitgestrektheid wonen en enkele landen eene nog veel dichtere bevolking hebben ¹⁾).

En wanneer al de 1480 millioen menschen ter wereld in Amerika een goed heenkomen zochten, kwamen dáár slechts twee menschen meer op den K.M². dan er nu in Europa zijn (39 tegen 37).

Op eene wereld, die zoo dun bevolkt is, van overbevolking spreken, is eene dwaasheid.

¹⁾ Duitschland	91	Frankrijk	71
Oostenrijk	66	Italië	105
Nederland	136	Portugal	48
België	207	Spanje	35
Engeland	124		

Die ongerijmdheid springt te sterker in het oog, wanneer men op den tegenwoordigen toestand van den landbouw achtslaat.

Wanneer op 't oogenblik werkelijk eene wanverhouding tusschen voedingsmiddelen en bevolking bestond, dan moesten de levensmiddelen schaarsch en duur worden, de landerijen in prijs stijgen, de landbouwers rijk worden en de bevolking op 't land, dank haar grooteren welstand, toenemen. Waar men van voedingsmiddelen spreekt, komt toch alles, in laatste instantie, op den landbouw neer.

Het tegendeel van dat alles heeft plaats. Het land wordt ontvolkt en de groote steden groeien in bevolking aan, er is overvloed van voedingsmiddelen en de prijzen dalen, de landbouw kwijnt en de landbevolking gaat hard achteruit.

„De voedingsmiddelen nemen in rekenkundige verhouding toe”, zoo herhaalt men met Malthus en hangt een somber tafereel op van hetgeen er gebeuren moet, als... als... al het land in gebruik zal genomen en ontgonnen zijn.

Daargelaten nog, dat dit tijdstip — volgens de ervaring van eeuwen — wel niet bereikt zal worden, weet men volstrekt niet, in welke mate de productie van voedingsmiddelen — uit planten- en dierenrijk genomen — *kan* toenemen. De orakels van het N.-M. *zeggen* wel, dat het volgens rekenkundige reeks en volstrekt niet sneller kan gebeuren: maar bewijzen... wij hebben ze te vergeefs gezocht.

Ons komt het voor, dat de productiviteit in het plantenrijk op zijn minst genomen gelijken tred *heeft* gehouden met de vermeerdering van het menschedom en dat ze, door den mensch beschermd en bevorderd, gemakkelijk op dien weg vóór kan blijven. Niet slechts is er nog te ontginnen grond genoeg, maar het is niet te overzien, wat die grond kan opbrengen, wanneer men overal de extensieve cultuur door intensieve verving.

De schrikbeelden der N.-Malthusianisten zijn fata morgana, meer niet.

In Amerika, waar Malthus op wijst, om zijne perioden van 25 jaar voor de verdubbeling van het menschdom te rechtvaardigen, was:

gedurende de jaren	1826	49	61	75	en 80
de aanwas der bevolking als. . .	1	2	3	4	4½
en die van het nationale vermogen als	1	2	6	11	13½.

Bedenkt men hierbij, dat het vooral de landbouwproducten zijn, die Amerika rijk maakten, en dat deze zoozeer vermeerderden, dat ze aan die van Europa eene doodende concurrentie aandoen, dan valt uit die cijfers eene heel andere wet dan die van Malthus te lezen.

Is er dan geen armoede?

Zeker is er die en helaas! te veel, doch er is geen *gebrek aan voedingsmiddelen* maar wel *overvloed*.

Die armoede is er ondanks — wij hadden haast gezegd *wegens* — dien overvloed.

Er waren in New-York armen, die honger leden en bleven lijden, toen voor eenige jaren scheepslasten graan in de fabrieken als brandstof verstoekt werden, wijl beschermende rechten den invoer naar Duitschland eensklaps belemmerden.

Er is armoede: in menige fabrieksplaats kan de werkman zich nauwelijks voldoende kleeden, terwijl toch de kleederen, die hij helpt vervaardigen, spotgoedkoop zijn.

Aan die armoede is echter de overbevolking niet schuld, en die armoede zal — Frankrijk getuigt het — het N.-Malthusianisme niet keeren, al nemen, onder dien dekmantel, de socialisten de N.-M. praktijken aan, terwijl ze — en terecht — met de Malthusiaansche redeneeringen spotten ¹⁾.

Men redt noch de maatschappij, noch den persoon door middelen, welke de natuurwet veroordeelt en die daarom eene miskenning zijn van den wil Gods.

¹⁾ Zie V. d. Goes, *Tweemaandelijksch Tijdschrift*.

Zeker, er wordt armoede geleden: armoede door eigen schuld, armoede zonder eigen schuld, armoede die aan onwil, armoede die aan onmacht te wijten is, volkomen op dezelfde wijze als er ziekten zijn, die men zich zelf op den hals heeft gehaald, en ziekten, die men zonder eenig toedoen heeft gekregen — volkomen op dezelfde wijze als er epidemieën zijn, die om zich grijpen uit gebrek aan de noodige voorzorg, en besmettelijke ziekten, die in weerwil van alle zorg hare verwoestingen voortzetten — volkomen op dezelfde wijze alweder als er ongelukken zijn, waaraan de mensch wel, en andere, aan welke hij niet schuldig is.

Want de mensch met zijn vrijen wil staat en handelt te midden van het gebied der natuurlijke krachten en oorzaken, die hij door het overwicht van zijn geest somtijds vermag te leiden en te besturen, somtijds tot zijn voordeel weet te gebruiken, en voor wier ontembaar geweld hij dikwijls het hoofd moet buigen.

Een dwaas en een ongelukkige is hij, die uit het gewoel der geschapen oorzaken niet leert opzien naar Hem, die de ongeschapen en eerste oorzaak is; die niet leert begrijpen, dat door het geschapene de weg moet leiden tot God en dat de tijd moet dienen als voorbereiding tot de eeuwigheid; die het vergankelijke niet weet dienstbaar te maken aan het onvergankelijke.

In armoede en ongeluk mist zoo iemand de hoop, die geduldig, en het vertrouwen, dat sterk maakt.

In rijkdom mist hij het middel om zich door zijne schatten vrienden te maken dáár, waar zijn geld hem niet kan volgen.

Dwazen en ongelukkigen, die niet inzien, dat boven de wisselingen der wereld troont de liefderijke Voorzienigheid Gods, die zelfs in de rampen door eigen schuld het middel tot beterschap en den weg tot heil zoekt.

Dwaas echter is eveneens hij, die uit overdreven vertrouwen of overdreven lafheid zelf niet werken wil aan de verbetering van eigen lot; die niet, zonder rechten te krenken van anderen of

Gods geboden te overtreden, wil arbeiden om een ruimer deel te hebben aan de goederen, die de aarde in ruime mate biedt.

En schuldig is diegene, die, de macht bezittend en den plicht hebbend, niet werkzaam is om armoede te lenigen en zooveel mogelijk op te heffen en te voorkomen.

Noch staatszorg noch liefdadigheid zullen echter aan het maatschappelijk vraagstuk eene bevredigende oplossing geven, wanneer men de Voorzienigheid Gods uit het oog verliest en Gods wet als niet bestaande beschouwt.

Rolduc.

J. M. L. KEULLER.

ARMENZORG ¹⁾.

Bij ongeveer alle staatkundige partijen van ons land, die hare wenschen voor de naaste toekomst onder woorden hebben gebracht, komt op de verlanglijst ook herziening der armenwet, verbetering van de armenzorg voor, als een gewichtig onderdeel der sociale quaestie. Zoolang die verschillende wenschen ten aanzien van 't armenvraagstuk zich bewegen op het gebied der *praktijk*, schijnen zij elkander te naderen. Meer centralisatie, meer onderlinge samenwerking, is de algemeene leuze. Voor zulk een samengaan schijnt somtijds de baan geëffend. Werd niet meermalen van katholieke zijde in de hoffelijkste bewoordingen hulde gebracht aan hen, die zonder onze christelijke levensbeschouwing te deelen, ijveren voor lotsverbetering der armen? Doch ook van de zijde onzer politieke tegenstanders onthield men aan den onbedwingbaren offerzin der katholieken, aan hunne missionarissen, hunne liefdezusters, hunne gasthuisbroeders den cijns van waardeering, menigwerf zelfs van bewondering niet. Zoodra komen evenwel niet de *beginzelen*, die op het stuk der armenwetgeving tot leiddraad moeten strekken, ter sprake, of de wegen gaan weêr uiteen, de diepe kloof tusschen

¹⁾ De bronnen, waaruit ik bij het samenstellen dezer artikelen geput heb, zijn: Dr. G. Ratzinger, *Geschichte der Kirchlichen Armenpflege* (Freiburg 1884); F. Ehrle, S. J., *Beiträge zur Geschichte und Reform der Armenpflege* (Freiburg 1881); M. Brandts, *Die Katholischen Wohlthätigkeits-Anstalten und Vereine etc.* (Köln 1896); E. Geerdink, *De Armoede, het Christendom en de Staat* (Amsterdam 1872); P. B. Bruin S. J., *De sociale roeping der christelijke liefdadigheid (Studien*, jaarg. 1887). — Andere zullen elders worden aangegeven.

geloof en ongeloof treedt weêr in 't volle licht. Intusschen blijft de zorg voor hare armen een der meest onafwijsbare verplichtingen van een goed geordende maatschappij. En omdat belangstelling in het lot van den behoeftige tevens een sociale plicht is voor elk lid dier maatschappij in 't bijzonder, kan het niet anders dan een weldaad heeten, indien de juiste begrippen omtrent armenverzorging in steeds ruimer kring worden verspreid.

Daartoe, onder den vorm eener historische schets, het onze bij te dragen, is het doel van deze opstellen.

I. DE HEIDENSCH E WERELD.

Armenzorg is een vrucht des Christendoms. Waar de heden-daagsche philanthropie in prijzenswaardigen naijver zich het lot der behoeftige klasse aantrekt, „daar teert zij slechts op de broodkrumels, van den rijkbeladen disch der christelijke naastenliefde meêgedragen” (Mgr. v. Ketteler).

Wij kunnen deze bewering niet beter staven dan door een terugblik op de heidensche oudheid. „L'homme n'aime pas l'homme”, zegt Lacordaire. Wat zien wij inderdaad bij Grieken en Romeinen, de banierdragers der vóór-christelijke beschaving? Een groot deel der bevolking zonder vaderland, zonder huisgezin, zonder recht. Geen toevluchtsoord voor den zieke of gebrekkige. Geen deernis met den noodlijdende. Zelfs geesten als Plato, Cicero, Virgilius, Seneca, in wier geschriften een ongeloovige wetenschap de reinste openbaring van het menschelijk vernuft placht te bewonderen, hadden voor den arme slechts scheldwoorden over. Barmhartigheid gold als zwakte van geest en gemoed. „Wie den bedelaar te eten en te drinken geeft — zegt Plautus ¹⁾ — bewijst hem een slechten dienst. Immers, wat hij geeft

¹⁾ *Trinumm.* Act II: „De mendico male meretur, qui ei dat quod edat aut quod bibat. Nam et illud, quod dat, perdit, et illi producit vitam in miseriam”.

is verloren, en den arme verlengt hij toch maar een ellendig bestaan".

Niet dat overigens in de heidensche wereld uitdeelingen van geld en levensmiddelen onbekend waren; doch zij geschieden slechts uit berekening, om de gunst der stemgerechtigde burgers te winnen, met staatkundige nevenbedoelingen. Deze soort vrijgevigheid had met weldoen om des naasten of om Gods wil niets gemeen.

Terwijl immers de ware milddadigheid liefst in stilte helpt, moesten deze uitdeelingen juist door openbaar vertoon de menigte bewerken. Vandaar tevens, dat een ijdele roemzucht ze veelal in monumentale opschriften vereeuwigen liet.

Ook, waar wij hier of daar lezen van ondersteuning aan een bedelaar geschonken, daar is nochtans de beweegreden van eigenlijke liefdadigheid verre te zoeken. Beschouwde niet Polybius het als iets ongehoords, dat een Romein *vrijwillig* en *belangeloos* den arme zou bedenken? Seneca, die 't verstrekken van een aalmoes aan *dankbare* bedelaars verdedigde, waarschuwt evenwel uitdrukkelijk tegen persoonlijke aanraking met de armen. Geen naastenliefde, doch voorbijgaande zelfvoldoening gold in deze als drijfveer.

Cicero en Seneca gaan door voor de beste en edelste vertegenwoordigers der veelgeroemde Stoicijnsche school; doch de wijze, waarop zij hun eigendom verwierven, levert den treffendsten maatstaf voor het lage standpunt hunner zoozeer geprezen liberaliteit. Immers, de geschiedenis is daar om te bewijzen, hoe de spilzucht dezer groote mannen nog verre overtroffen werd door het schandelijke van hun *woekerbedrijf*. Evenzoo vermocht Brutus zich den lauwer der onbaatzuchtigheid om de slapen te vlechten, als ijveraar tegen *gerechtelijke afpersing*, maar tevens aarzelde hij niet, deelgenoot te zijn in de meest weêrzinwekkende affaires. Aan den anderen kant kwam Lucullus openlijk tegen

den woeker in verzet, doch in Azië paste hij het stelsel van ambtelijke afpersing tot zulk eene hoogte toe, dat zijn rijkdom en zijn verkwistend leven te Rome spreekwoordelijk geworden waren. Is niet Seneca's hebzucht de aanleiding geweest van een opstand in Brittannië? Meerdere millioenen had de man, die zoo fraai over goedheid en milddadigheid wist te schrijven, daar uitgezet tegen woekerrente. Doch toen hij, om nog hooger interest af te dwingen, op eenmaal van al zijn schuldenaars teruggave der hoofdsom vorderde, kwam het tot een gewapend verzet. Cicero was onder dit opzicht weinig beter dan Seneca. Hij achtte het niet beneden zich, om den stand der tolpachters, die om hunne verregaande woekerpraktijken alom berucht waren, te verheerlijken, *als een sieraad der maatschappij, als een bolwerk van den staat* ¹⁾.

De Romeinen dier dagen gaven trouwens in hun geheelen handel en wandel van een ontzaglijk egoïsme blijk. Woeker en afpersing aan den eenen, verkwisting en mateloos genotzucht aan den anderen kant. Voor aandoeningen van barmhartigheid en medelijden was hun binnenste gesloten. Den arme behandelden zij als een verstooteling. Noch op de ondersteuning der particuliere liefdadigheid, noch op een tegemoetkoming van staatswege mocht hij rekenen ²⁾.

Hoe geheel anders waren, onder den invloed des Christendoms, drie eeuwen later, de toestanden geworden, toen een H. Ambrosius, een H. Chrysostomus, een Theodoretus, een Synesius den woeker en de knevelarij der aanzienlijken openlijk brandmerkten! Toen, in de oogen van de edelsten en de besten, *eerlijke* armoede niet langer een schandmerk op het voorhoofd droeg!

¹⁾ „Flos enim equitum romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum reipublicae publicanorum ordine continetur” (*Pro Plancio*, IX).

²⁾ Vgl. Bruin, l. c. bl. 192.

In de geheele *heidensche* oudheid evenwel bestaat geen spoor van armenzorg, van een geregeld armwezen. Men heeft wel aan enkele, op zich zelf staande instellingen een karakter van armenverzorging willen toedichten. Zoo ontvingen b.v. te Athene weinig bemiddelde burgers, die minder dan drie minen (ongeveer *f* 144) bezaten, en niet bij machte waren in hun levensonderhoud te voorzien, aanvankelijk een toelage van één, later twee obolen, welk bedrag met het toenmalig dagloon overeenkwam. Buitendien had reeds Pisistrates de pensioneering van invalide oud-strijders doorgedreven. Ook werden voor het bijwonen der volksvergaderingen eerst één, later drie obolen; voor den toegangsprijs tot den schouwburg twee obolen, uit de staatskas, aan de mingevoeden verstrekt. Daarbij kwamen rijke uitdeelingen van graan op staatskosten, schitterende offer- en feestmaaltijden.

Doch het gaat niet aan, dergelijke uitkeeringen te beschouwen als een uitvloeisel van armenzorg ¹⁾. Eerstens namen niet alle armen, maar enkel de burgers van Athene, wier aantal (ongeveer 20.000) op de geheele bevolking niet groot was, er aan deel. Vervolgens was hier geen sprake van gaven des medelijdens of der liefde. De Atheensche burger *eischte* ze als een recht, in zijn hoedanigheid van lid der volksverzameling, van mededragers der volkssouvereiniteit. En niet enkel tot zijn vermaak en genoegen, ook tot zijn levensonderhoud oordeelde hij, dat de openbare kas moest bijdragen. Was hij niet „de Staat”? Moesten hem niet de opperste bewindsmannen en veldheeren naar de oogen zien? — Een fraaie armenzorg trouwens, die aan haar beschermelingen het entreegeld voor den schouwburg vergoeden zou!

Soortgelijke uitdeelingen als te Athene, waren, volgens het getuigenis van Strabo, ook onder de burgers van het eiland Rhodus in zwang.

¹⁾ Vgl. Mr. H. Smissaert, *Het aandeel van den Staat in de Verzorging der armen* (Utrecht 1893).

Zelfs te Rome vertoonde de officieele weldadigheid eenzelfde ontwikkelingsgang als die te Athene. Aanvankelijk bleef de bemoeiing van den Staat in deze beperkt tot het leveren van graan tegen inkoopsprijs. Cajus Gracchus wist het daarheen te leiden, dat de Staat het graan *beneden* inkoopsprijs aan de burgers afstond. Sedert Clodius echter werd het *kosteloos* verstrekt. De uitgaven voor deze graanuitdeelingen liepen intusschen weldra zóó hoog, dat een reactie niet kon achterwege blijven. Caesar verlaagde het aantal der deelgerechtigden van 320.000 tot 150.000. Reeds onder Augustus evenwel was dit cijfer wederom tot 200.000 opgevoerd, hoezeer dan ook met de beperking, dat voortaan enkel die plaatsen mochten bezet worden, welke bij versterf van deelhebbenden openvielen. Een *vaste woonplaats* te Rome en het *volle burgerrecht* waren de voorwaarden tot opneming in de bedeedenlijst.

Uit deze bepaling alleen blijkt reeds het politieke karakter dier graanuitdeelingen, welke later, onder het keizerrijk, somwijlen voor brooduitdeelingen plaats maakten ¹⁾. Daarnaast zien wij dan feesten en spelen, op staatskosten georganiseerd.

Geen wonder, dat al dergelijke maatregelen den ondergang van Rome verhaastten, naardien hare burgers er aan gewend raakten, in zorgeloosheid en feesten hunne dagen te slijten. Waartoe zouden zij zich vermoeien? Werd niet van overheidswege in den nooddrift en de genoegens des levens voorzien (*panem et circenses*)? Evenals de burger van Athene genoot ook de Romeinsche burger, gene in geldelijke toelagen, deze in natura, een jaargeld, een bezoldiging voor zijn staatkundigen invloed.

Meer overeenkomstig den aard eener armenondersteuning zijn de door keizer Trajanus in 't leven geroepene stichtingen tot verzorging van weezen. Oorspronkelijk uit een politiek en militair

¹⁾ Vgl. *Kirchenlexicon*, IIe Aufl., I, S. 1355.

oogmerk voortgesproten, namen deze gaandeweg, blijkbaar onder den invloed van christelijke voorbeelden en ideeën, het karakter van armeninrichtingen aan. Trajanus, zoo vermeldt de Inscriptie van Velleja, heeft aan één en vijftig grondeigenaars de som van één millioen, honderd zestien duizend sestertiae (ongeveer f 145.380) voorgesloten. Uit de rente, tegen vijf ten honderd berekend, moesten ondersteund worden: drie honderd kinderen, 264 jongens en 36 meisjes. — Een soortgelijke stichting heeft de Inscriptie van Beneventum aan de vergetelheid ontrukkt.

Mag men Plinius ¹⁾ gelooven, dan viel deze manier van wel-doen aanvankelijk niet in den smaak des volks. Doch van lieverlede zien wij het keizerlijk voorbeeld door onderscheidene particulieren nagevolgd, en, naar christelijk gebruik, de namen van geliefde dooden met tal van stichtingen verbonden.

Terecht haalt Dr. Ratzinger hier de woorden van graaf Champagny aan ²⁾: „De prediking des Christendoms was... tot in het paleis der Caesars doorgedrongen. En zonder het te weten, gehoorzaamde de kerkvervolger Trajanus aan Hem, die gezegd had: „Laat de kleinen tot mij komen.” ”

Het heidendom, *aan zichzelf overgelaten*, had den arme en geringe geen troost, geen steun, zelfs geen rustplaats geboden aan gene zijde van het graf: „Si quis piorum manibus locus — zegt Tacitus — si, ut sapientibus placet, non cum corpore extinguntur *magnae animae*, placide quiescas” ³⁾).

Ligt in deze vluchtige schets niet een ernstige waarschuwing voor den tegenwoordigen tijd? Voortdurend gaan er uit het kamp onzer politieke tegenstanders stemmen op, die de *verwereldlijking*

¹⁾ Ep. I, 6: „Utilissimum munus, sed non perinde popolare”.

²⁾ Ratzinger, S. 99.

³⁾ *Agric.* 46: „Indien er voor de schimmen der vromen een rustplaats bestaat, indien, naar de leer der wijzen, de *grootmoedige* zielen niet met het lichaam vergaan, moget gij vreedzaam rusten”.

der armenzorg prediken als een eisch van het oogenblik. In de plaats der Kerk moet de godsdienstlooze Staat treden. In die der christelijke naastenliefde de philanthropie met haar beginselen van humaniteit en altruïsme. „Toont niet zelfs de overheid zich veelal huiverig, om den steun de christelijke Charitas te aanvaarden?” ¹⁾ En toch, daar is geen verbetering der armenzorg mogelijk, tenzij op den grondslag van het goddelijk gebod der naastenliefde. Het moderne heidendom kan, evenals het oude, *uit zijn aard* slechts zelfzucht kweken en onderdrukking van den behoefte. Maar aan den stam van het christelijk geloof ontspruiten nog steeds, als schaduwbrengende takken bij de hitte van den socialen nood, de *vrijwillige liefdegave* en de *persoonlijke toewijding*, zonder welke ieder stelsel van armenzorg met onvruchtbaarheid geslagen is.

II. DE CHRISTELIJKE OUDHEID.

De woordvoerders der liberale en radicale partijen, waar zij het vraagstuk der armenverzorging behandelen, en daarbij gewoonlijk scherpe critiek oefenen tegenover de Kerk, plegen toch ook veelal een eeresaluut te brengen aan de ideale opvatting der armenzorg in de *eerste christelijke eeuwen*. Terwijl wij van deze onverdachte hulde gaarne akte nemen, en ook onzerzijds in den vurigen geloofsijver der aloude christenheid het toonbeeld aanschouwen voor alle volgende geslachten, wil het ons evenwel toeschijnen, dat de inrichting van het kerkelijk armenwezen dier dagen over 't geheel te oppervlakkig bewonderd, te weinig gekend wordt. Het kan daarom zijn nut hebben, indien wij beproeven, die inrichting met enkele breede trekken te schetsen.

Omtrent de eerste christen-gemeente in Jerusalem verhaalt de gewijde geschiedenis het volgende: „De menigte dergenen, die

¹⁾ Dr. Schaepman, *Proeve van een Program*.

geloofden, was één hart en ééne ziel; en niemand zeide, dat iets, van hetgeen hij bezat, zijn [uitsluitend] eigendom was; maar zij hadden alles gemeen. Er was dan ook *niemand onder hen, die gebrek leed*. Aan elkeen werd toegedeeld *naar zijne behoefte*" ¹⁾).

Heerlijke openbaring der christelijke liefde! Het kon niet anders, of de barmhartigheid, door Jesus Christus zoo overvloedig aan de wereld bewezen, moest Zijn leerlingen tot geestdriftige dankbaarheid prikkelen! En waar zou die dankbare offervaardigheid beter hare vleugelen uitslaan dan onder degenen, aan wie de Heiland *zijn recht op erkentelijkheid* had overgedragen? In den behoeftige immers wilde Hij beloond, in den arme gespijzigd en gekleed worden ²⁾).

Terwijl intusschen de *vrijwillige* goederengemeenschap, waarvan de Handelingen der Apostelen gewagen, buiten de kerk van Jerusalem nergens werd aangetroffen, zien we *den grondvorm harer wijze van armenverzorging* allerwege toegepast.

Niet ieder deelde naar eigen verkiezing van het zijne uit. De meergegoeden legden, bij de viering der Heilige Geheimen, hunne gave in de handen der Apostelen ³⁾. Deze waren met de zorg voor de armen belast. Wat door de gemeente in altijd voldoende mate dagelijks werd geofferd, schonken zij naar den graad der behoefte weg, *zoodat niemand gebrek leed*. Ook regelden zij de dagelijksche gemeenschappelijke maaltijden ⁴⁾, en toen, na verloop van tijd, deze last hun te zwaar en de aanstelling van medehelpers voor den dienst der armen noodzakelijk werd, bleef niettemin de *opperste leiding ten deze* aan de Apostelen of de in hun plaats tredende Bisschoppen voorbehouden. *Naast veelheid van werkrachten, eenheid in 't bestuur*.

¹⁾ Hand. IV, 32; 34; 35.

²⁾ Matth. XXV, 40.

³⁾ Hand. IV, 35.

⁴⁾ Hand. VI, 2.

Men staat verbaasd, hoe de jonge Kerk volgens het aangeduide stelsel, door den drang der omstandigheden verder ontwikkeld, drie eeuwen lang in den nood harer armen heeft kunnen voorzien.

Immers de christen-gemeenten bestonden voor het meerendeel uit arbeiders. Lieden van aanzien of fortuin kwamen betrekkelijk zelden onder hen voor. Daarbij was de arbeid weinig productief. De welgestelde families lieten al haar benoodigdheden door slaven bezorgen, zoodat het vrije handwerk geen afzet vond voor zijn waar.

Hadden nu de christenen dier dagen zich slechts meer op den handel kunnen toelleggen! Doch hier trad hun de onder kooplieden gebruikelijke eed in den weg. De heidenen toch waren gewoon, schier elke overeenkomst met eede te bevestigen. En hoe zouden nu de geloovigen dat voorbeeld hebben kunnen volgen en, naar de geliefkoosde formule, zweren bij den *genius des keizers*? Door de afgodische gebruiken trouwens, die het geheele openbare leven beheerschten, werd hun de uitoefening, van welke betrekking of beroep ook, zoo niet onmogelijk, dan toch moeielijk gemaakt. De staatsdienaars hadden ook te waken over den eeredienst, het aanrichten van offers en spelen. De onderwijzer moest ook in de heidensche godenleer onderricht geven. De geneesheer was veeleer priester van Aesculaap dan volgeling van Hippocrates. In den militairen stand kon het bijwonen der officieele godsdienstplechtigheden nauwelijks worden ontgaan. Redenen van geloofsovertuiging en zedelijkheid hielden het bedrijf der waarzeggers, tooneelspelers, worstelaars, paardenmenners voor den christen gesloten.

Vielen dan niet de belijders van Jesus' leer aan een leven van ontbering en ellende ten prooi? Zoo zou het bij den eersten aanblik kunnen schijnen! Doch in werkelijkheid was de toestand geheel anders. Te Rome, waar het pauperisme onder de heidensche bevolking allengs grootere afmetingen aannam, telde de Kerk, naar het getuigenis van Paus Urbanus I (223—30) *geen enkelen*

bedelaar ¹⁾). Zelfs keizer Juliaan de Afvallige moest erkennen, dat in zijn tijd onder de christenen *bedelaars niet bestonden* ²⁾). Hoe was dit resultaat bereikt, hoe het schijnbaar onmogelijke mogelijk geworden? Door de verbinding van den vrijen arbeid met de naastenliefde.

Twee beginselen heeft de Kerk van Christus ten allen tijde hoog gehouden. Eerstens, *dat iedereen verplicht is te arbeiden*. Ten andere, *dat ieder zooveel mogelijk voorzien moet in de behoeften van zijn gezin*.

Had niet de Heiland zelf tot Zijn dertigste jaar gearbeid in de werkplaats van een timmerman? Waren niet Zijn Apostelen meerendeels visschers van beroep? „Gij weet toch zelven wel — mocht de H. Paulus aan de christen-gemeente te Thessalonica schrijven ³⁾ — hoe men ons behoort na te volgen; want wij hebben ons onder u niet ongeregeld gedragen, noch van iemand brood om niet gegeten, maar onder arbeid en zwoegen, nacht en dag werkende, ten einde niemand van u tot last te zijn. Want ook u hebben wij dit bevolen: *Zoo iemand niet wil werken, dat hij ook niet ete*”. En tot de ouderlingen van Ephese richtte hij de fiere woorden ⁴⁾: „Ik heb niemands zilver en goud of kleeding begeerd, gelijk gij zelven weet; want voor hetgeen ik en zij, die bij mij waren, noodig hadden, zijn deze handen werkzaam geweest. Ik heb u alleszins getoond, dat men zóó arbeidende, de zwakken moet ondersteunen en het woord gedenken van den Heer Jesus: *Het is zaliger te geven dan te ontvangen*”.

Het lag voor de hand, dat deze les van arbeidzaamheid, gepaard met een opwekking tot zelfbedwang en matigheid, den geloovigen, vooral in tijden van vervolging, telkens en telkens op

¹⁾ Dr. Ratzinger l. c. S. 93; Chastel, *Etudes historiques*, p. 105.

²⁾ *Epist.* 49 *ad Arsacium*.

³⁾ II Thessal. III, 7—9; 10.

⁴⁾ Hand. XX, 33.

't hart werd gedrukt. Wanneer dan de christen van den liefdesch des Heeren, in 't vroege morgenuur gespreid, huiswaarts keerde naar zijne werkplaats, prikkelde hem het bewustzijn, dat hij naar Gods bevel arbeiden moest, niet enkel tot levensonderhoud voor zichzelf en de zijnen, maar *ook om zijne broeders te ondersteunen* ¹⁾. Werken in het zweet des aanschijns was hem een plicht van recht en geweten, doch evenzeer een liefdeplicht. Met het allernoodzakelijkste wilde hij zichzelf tevreden stellen, om nog iets te kunnen afzonderen voor den behoeftige en noodlijdende.

Waar zulk een geest heerschte, daar mag het geen verwondering baren, indien ook armere zustergemeenten, indien ook de heidenen somtijds bedacht konden worden. Niet in *iedereen* arme, alleen in den *werkelijk hulpbehoevende* eerde en verzorgde men Jesus Christus. Krachtens haar beginsel heeft de Kerk steeds den plicht en de waardigheid van den arbeid gehandhaafd, zoodat het als een lofspraak der gemeente kon gelden over haar weduwen: „Non gravavit Ecclesiam: zij zijn de Kerk niet tot last geweest”.

De naastenliefde, die de liefde van Christus tot achtergrond had, toonde zich *een steun voor den arbeid*. „Het geld, dat u verdeelt, — riep Tertullianus der heidenwereld toe — brengt ons tot elkander” ²⁾. Den christen werkman ontbrak het nimmer aan raad en daad, aan troost en stoffelijke hulp. Behoefde hij een voorschot tot aankoop van grondstoffen, tot uitbreiding zijner werkplaats, tot herstel of verbetering zijner gereedschappen, altijd vond hij bij den meergegoeden geloofsgenoot een kleine som beschikbaar. Zoo werkten in die dagen kapitaal en arbeid voor de eerste maal eendrachtig samen. De blanke hand des patriciërs legde het benoodigde geld in de vereelte hand des arbeiders, niet

¹⁾ Ephes. IV, 28.

²⁾ *Apolog.* 39.

om woekerwinst te halen, maar om Gods wil, ter liefde van Christus en den naaste ¹⁾).

Ondanks dien nijveren zin en de eenvoudige levenswijze der christenen, was het, onder de toenmalige staatkundige en maatschappelijke verhoudingen, evenwel onmogelijk, de armoede geheel te verbannen. Hoe dikwijls legde een vervolgzieke regeering beslag op hunne goederen! Hoe dikwijls bleven weduwen en kinderen van martelaars in kommervolle omstandigheden achter! Daarbij kwamen de zieken en gebrekkigen, de vreemdelingen zonder huisvesting, de gevangenen, de gedeporteerden. Inderdaad, hier was een uiterste krachtsinspanning der christelijke Charitas noodig, om zoo velerlei nood te lenigen.

Eerbiedwekkende verschijning die Charitas der eerste christelijke eeuwen, „zalve en windselen dragend, de zachte hand met wijze aalmoezen gevuld, weldoende naar vaste, rustige regels!" (Dr. Schaepman).

In de hand des bisschops liepen alle draden der armenzorg te zamen. Wat de liefde der geloovigen, tijdens de H. Mis, meestal in den vorm van levensmiddelen, als offergave op het altaar neêrlegde; wat de offerkisten en collecten opbrachten, dat alles moest aan den bisschop worden afgedragen. Als *plaats-bekleeder Gods* nam deze in ontvangst, wat *aan God* was geschonken. Hij deelde daarvan uit zonder aanzien des persoons, en was alleen aan God verantwoording schuldig. Zelf behoorde hij al zijn gemeenteleden naar hun aantal, inkomen, leeftijd, geslacht, stand en verleden te kennen ²⁾). Bleek die taak hem te zwaar, dan stelde hij diakens en diaconessen aan, *die de armen in hun woningen moesten bezoeken, nauwkeurige inlichtingen omtrent hen verzamelen, en naast hun leeftijd, naam en stand, ook den omvang en de oorzaak hunner behoefte in een register*

¹⁾ Vgl. Ratzinger, 1. c. S. 64.

²⁾ Ignat. *Ep. ad Polyc.* IV; Euseb. *Hist. eccles.* IV, 32.

opteekenen ¹⁾). Werd hier of daar dringend hulp vereischt, dan had de diaken terstond zijn bisschop te verwittigen en naar diens aanwijzingen den noodigen onderstand te bezorgen ²⁾). *Op eigen gezag* over de kas der gemeente beschikken mocht hij nooit of nimmer. Slechts in dagen van vervolging, wanneer de bisschoppen genoodzaakt werden de vlucht te nemen, belastten zij een plaatsvervanger met het beheer der gemeentefondsen en de opperste leiding der armenzorg. Om dan des te veiliger in den nood der behoeftigen te kunnen blijven voorzien, werd niet zelden de gemeentelijke spaarkas onder verschillende kerkelijke personen — gewoonlijk diakens — verdeeld, welke dan, ieder in zijn wijk, de taak des bisschops hadden te volbrengen.

Zoo kon, bij een aantal armbezorgers, dat steeds naar verhouding toenam, — ten tijde van Justiniaan waren er in Constantinopel meer dan honderd veertig diakens en diakonessen — *de eenheid van organisatie* gehandhaafd blijven. En het persoonlijk verkeer met de armen gaf der verstandige naastenliefde gelegenheid, om aan haar stoffelijke gave steeds de hoogere weldaad van een troostend en bemoedigend woord te verbinden.

Eenheid van leiding, verdeeling van lasten, persoonlijk bezoek, ziedaar de hoofdkenmerken van de armenzorg der eerste christelijke eeuwen. De Kerk had het ingewikkelde vraagstuk der armoede opgelost. *Geen noodlijdende werd vergeten*. Een heilzame verbetering der tegenwoordig op dit stuk gevolgde stelsels kan alleen geschieden naar het toen geleverde model. Wat den grondvorm der organisatie van het armenwezen betreft, zal de ondervinding van nagenoeg twee duizend jaren nimmer in staat zijn eenig nieuw denkbeeld aan de hand te doen.

Terloops zij hier bemerkt, hoe weinig steekhoudend de beschuldiging is, welke men nu en dan tegen de Kerk hoort inbrengen,

¹⁾ Cypr. *Ep.* 38.

²⁾ *Constit. Apost.* II, 31—32.

als zou zij, niet *toevalligerwijze*, maar *krachtens haar beginsel* het geven van aalmoezen, zonder voorafgaand onderzoek, hebben aangemoedigd en daardoor luiheid en bedelarij in de hand gewerkt. Wij hopen later op dit punt terug te komen. Voorshands moge een herinnering aan het bovengezegde volstaan.

De Kerk heeft van den beginne af den plicht des arbeids ingescherpt. Het gevoel van eigenwaarde moest hare leden weêrhouden, om der gemeente tot last te zijn. De geestelijken gaven het voorbeeld. Evenals de H. Paulus, verdienden ook zij grootendeels met handenarbeid hun levensonderhoud. Gedachtig aan het woord van haar goddelijken Stichter: „Armen zult gij altijd bij u hebben”, trachtte de Kerk nochtans hare bedeeden tot een zekeren graad van maatschappelijke zelfstandigheid op te heffen. Slechts in den waarlijk hulpbehoevende diende en eerde zij Jesus Christus. Vrijwillige of schuldige armoede klopte te vergeefs bij haar aan.

Deze inrichting der armenzorg, doch meer nog de geest van waarachtige naastenliefde, die er bij voorzat, verschaftte aan het Christendom een zijner schoonste triomfen. Ten tijde dat het heidensche proletariaat in het Romeinsche rijk tot een geduchte macht was aangegroeid, telde de christen-gemeente te Rome onder haar leden *geen enkelen bedelaar*. En 't getuigenis van Paus Urbanus in deze ¹⁾ ontleent nog hoogere beteekenis aan het feit, dat weinige jaren later het aantal behoeftigen aldaar omstreeks *vijftienhonderd* bedroeg.

„De christelijke Charitas — zoo ongeveer schreef Dr. Hettinger in een artikel, aan de liefdadigheid in Parijs gewijd ²⁾ — heeft voor iederen vorm der ellende in groote steden het passend geneesmiddel aangewend. Zij vergeet den arme geen enkel oogenblik zijns levens. Reeds vóór zijne geboorte bezorgt zij hem

¹⁾ Zie hiervóór bl. 425 (onderaan).

²⁾ *Aus Welt und Kirche*, B. II.

eene wieg; zij voedt hem op als kind, leidt hem binnen in de school der waarheid. Zij troost de gevangenen, bezoekt de zieken, roept de verdooden terug, spoort den schamelen oude op in zijne stulp, en terwijl haar hand de aalmoes uitdeelt (*als gave Gods*), spreekt haar mond woorden van geloof en vertrouwen, van bemoediging en vredebrengenden troost".

Dit alles was reeds werkelijkheid in de eerste eeuwen onzer christelijke jaartelling.

III. DE CHRISTELIJKE OUDHEID (*vervolg*).

Indien wij thans nog aan het tijdvak, dat door Constantijn's bekeering ter eene, door de opkomst der Carolingische dynastie ter andere zijde is afgeperkt, een eigen hoofdstuk wijden, dan geschiedt dit alleen, omdat niet zelden met de kerstening van den heidenschen Staat een zoogenaamd prijsgeven der deugdelijke beginselen van armenzorg wordt in verband gebracht. „Zoolang de vervolging der Christenen duurde — zegt Emminghaus ¹⁾ — werden de voorschriften des Evangelies meestal ijverig en met goeden uitslag opgevolgd. Doch toen de druk der tijden allengs verminderde, toen het Christendom reeds spoedig den rang eener wereldmacht had ingenomen, liet, gelijk in menig ander opzicht, ook ten aanzien van de armen, een averechtsche toepassing der evangelische leeringen niet lang op zich wachten". Eveneens dagteekende de heer Bruinwold Riedel, bij een vergadering van het Nutsdepartement, te Groningen in den loop dezes jaars gehouden, 't verval der kerkelijke armenzorg van den tijd, toen het Christendom staatsgodsdienst geworden was. En Mr. H. Smissaert ²⁾ schrijft in denzelfden geest: „Naarmate het aantal geloovigen toenam, werden de begrippen omtrent liefdadigheid verbasterd ...

¹⁾ *Das Armenwesen und die Armengesetzgebung der europäischen Staaten.* (Berlin 1870).

²⁾ *Het aandeel van den Staat in de verzorging der armen* (Utrecht 1893).

De gemeentelijke armverzorging bleek op den duur onvoldoende . . . overal verrijzen kloosters en hospitalen . . . Maar hoe meer op groote schaal welgedaan werd, des te schromelijker misbruiken hebben er plaats”.

Wij zullen beproeven om, aan de hand van Dr. Ratzinger, de geschiedkundige onbetrouwbaarheid dezer beweringen, althans wat het aangeduide tijdvak betreft, in het licht te stellen.

Ieder, die op 't gebied der kerkelijke historie niet ten eenemale vreemdeling is, kent de kracht van het behoudend beginsel, dat, zoowel ten opzichte der leer als der instellingen, van oudsher door de Kerk gehuldigd werd. „Nihil innovetur quod traditum est”, luidde de regel: „Geen verandering in het overgeleverde”.

Vandaar dat met name de liefdadigheidsinrichtingen van latere tijden steeds *den grondtrek der vroegere bleven bewaren*. Uit de kern, in ons vorig hoofdstuk beschreven, ontwikkelden zich geleidelijk de verschillende vormen, waaronder de Charitas, naar gelang der tijdsomstandigheden, haar zegenrijke werkzaamheid uitoefende. Mocht al, na verloop van jaren, de heldhaftige offergeest der eerste christelijke eeuwen verflauwen, 't gebod en 't voorbeeld der Gekruisigde Liefde zijn een spoorslag gebleken, machtig genoeg om, door alle tijden heen, de edelste gaven en de edelste krachten der menschheid aan den dienst van den arme en den noodlijdende te verbinden.

Wanneer wij dan ook, sedert het begin der vierde eeuw, de kerkelijke armverzorging langs nieuwe en breedere banen zien optreden, blijft evenwel, bij alle verandering, de geest, de praktische zin, de eenheid van richting eener vroegere periode gehandhaafd.

Zooveel is trouwens zeker, dat de aangeduide verandering slechts een noodzakelijk uitvloeisel was der gewijzigde toestanden op kerkelijk en maatschappelijk terrein. De bekeering van Constantijn den Groote had de hinderpalen opgeruimd, welke der

christelijke liefdadigheid in den weg stonden. Deze had nu een vasteren grond onder de voeten, maar tevens een arbeidsveld verkregen, waar namelooze ellende van duizenden en duizenden hare hulp tegemoet zag.

In het Romeinsche rijk waren aanvankelijk, — dank zij het verbod der christen keizers, om zekere opgezetenen (coloni) te scheiden van den bodem, dank zij hun bescherming der machtige werklievenverenigingen (collegia tenuiorum) — de kiemen van een vrijen boeren- en arbeidersstand aanwezig. Belastingdruk en woeker nochtans hebben hare ontwikkeling tegengehouden. Wij kunnen de maatschappij dier dagen niet beter kenschetsen dan als *een organisatie van niet-arbeiders, om den arbeider te exploiteeren*. Naast uitersten van weelde en verkwisting grijsden honger en nood der verdrukten. Handenarbeid gold als verachtelijk. Zingenot als het hoogste doel des levens.

Men heeft het Christendom voor den ondergang van het Romeinsche rijk aansprakelijk willen stellen. Doch, om slechts dit ééne te noemen, onder Juliaan (360-363) was de groote massa des volks nog heidensch, en zelfs onder Theodosius (379-395) legden de hoogere klassen jegens de Kerk een alles behalve vriendelijke gezindheid aan den dag. Ook het openbare leven in zijn geheelen omvang was heidensch gebleven. Circus en theater waren kweekscholen van onzedelijkheid. Waar het Christendom leerde, dat arbeid de edelste wijze is, waarop de eigendom verkregen en behouden wordt, predikte het voor onwilligen. De reinheid van het huisgezin werd steeds door de slavernij bedreigd.

Onnoodig te betoogen, dat het kwade voorbeeld, door de aanzienlijken gegeven, zijn verderfelijken invloed op het volk niet miste. Beschouwde niet de H. Augustinus deze omgeving eener genotzieke, vadsige maatschappij als een zwaardere proef voor de Kerk dan de bloedige vervolgingen uit vroegere dagen? Hoe toch zouden, te midden van een algemeen zedenbederf, de „pri-

mitiae spiritus", de eerstelingen des geestes, de alles opofferende liefde, de matigheid, de eenvoud van weleer, onder de geloovigen niets van haar jonge levenskracht hebben kunnen inboeten!

Ook na Constantijn bleef het getal der waarachtige christenen betrekkelijk gering. Zooveel te meer waren er echter, onder de lagere zoowel als onder de hoogere standen, die, christenen voor den vorm, als heidenen leefden. Het werpt een eigenaardig licht op de geschiedenis van dat tijdvak, wanneer wij Salvianus hooren verzekeren, dat in het wulpsche Carthago zich destijds geen monnik onder het volk durfde te vertoonen, uit vrees voor mishandeling en bespotting. En dezelfde schrijver deelt mede, hoe de inwoners van Trier den nacht vóór de bestorming hunner stad, toen de vijand reeds de poorten belegerde, nog in wellust en brooddronkenheid doorbrachten ¹⁾.

Het spreekt vanzelf, dat de maatschappelijke verhoudingen, waarbij honderden en duizenden hun noodzakelijkste levensonderhoud derfden, er gedurende de volksverhuizing niet op verbeterden.

Toen nu de Kerk, in het tijdvak der christen keizers, door deze aangezocht werd, om niet enkel voor haar eigen behoeftigen, maar tevens voor alle andere armen de zorg op zich te nemen, had zij, de liefdevolle Moeder, had zij mogen weigeren? Eerst de *christelijke* staat erkende zijn verplichting jegens de noodlijdenden. Doch niet de inrichting van een eigen armwezen scheen hem ten deze de geschiktste weg toe. Wat kon hij beter doen dan de reeds bestaande kerkelijke liefdadigheidsinstellingen op alle mogelijke wijzen bevorderen? Vandaar aanzienlijke schenkingen, gedeeltelijke ontheffing van belastingen, kosteloze rechtspleging, bescherming van eigendom, asylrecht, aan de Kerk achtereenvolgens ten bate der armen verleend. Ook in andere opzichten, als: wering

¹⁾ Vgl. Ratzinger, l. c. S. 108; 110.

der bedelarij, beperking van de vaderlijke macht over de kinderen, kwam de Staat der geestelijke Overheid tegemoet ¹⁾.

Zal men deze er een verwijt van maken, dat zij de toegestoken hand vastgreep? Dat zij een deel der uitgaven harer armenzorg voortaan bestreed uit de opbrengsten van wettig verkregen onroerend goed? Nog steeds legden de geloovigen, 's Zondags vooral, hun offergiften op het altaar of in de gerfkamer neêr. Nog steeds droeg ieder zijn penninkske bij in de gewone en buitengewone collecten. Doch wat maakte dat uit tegenover den nood van zoovelen? Zonder den steun harer uitgebreide vaste bezittingen ware de Kerk machteloos gebleken, om den geesel van het pauperisme te bezweren.

Intusschen was, bij den snel toenemenden rijkdom der onderscheidene gemeenten, de aanstelling van *economen* of rentmeesters voor het beheer der kerkelijke goederen noodzakelijk geworden ²⁾. Uit de geestelijkheid van het kerspel moesten zij door den bisschop worden gekozen en hadden zich in alles naar zijn aanwijzingen te gedragen, bij hem zich te verantwoorden. Ook het ondergeschikt personeel, dat den econoom ter zijde stond, — voor het meerendeel sub-diakens — ontving zijn benoeming van den bisschop. Deze was verplicht hen beiden te controleeren. Zelf bleef hij alleen aan God rekenschap verschuldigd. Doch, om elke verdenking te ontgaan, moest hij aan de geestelijkheid zijner diocese, inzage van de kerkelijke administratie geven.

Wij zien dus het *centraliseerend* stelsel, door de schoonste ervaring aangemoedigd, noch steeds in volle kracht. Alleen met dit verschil, dat nu tusschen den bisschop en de armbezorgers, als een verbindende schakel, de *econoom* in stond, die het noodige toezicht over de diakens en diakonessen uitoefende en

¹⁾ Vgl. Hergenröther, *Kirchengeschichte*, Band I, passim.

²⁾ Vgl. *Kirchenlexicon*, IX, S. 707.

hun, naar de *verordening des bisschops*, de verschillende bedragen ter uitdeeling aan de behoeftigen deed toekomen.

Het wordt evenwel tijd, om op een ander verschijnsel bij de armenzorg dezer periode de aandacht te vestigen. Wij bedoelen haar *plaaselijke centralisatie* in de diakonieën, in de gods- en gasthuizen.

Men heeft met name hieruit de veronderstelde afwijking van een vroegere methode willen bewijzen. Doch geheel ten onrechte. „Freilich erfolgte — zegt P. Ehrle — durch die Errichtung der Armen- und Krankenhäuser eine gewisse Beschränkung der Hausarmenpflege. Aber in dieser Einschränkung lag nicht ein Niedergang, sondern vielmehr ein Fortschritt, zu welchem die Ausdehnung der christlichen Charitas nothwendigerweise den Anstosz gab. Auch heutzutage fällt es den begeistertsten Lobrednern der Hausarmenpflege nicht ein, die Abschaffung jener Anstalten zu beantragen. Dieselben sind eine Nothwendigkeit.”

In de jaren, die wij thans beschrijven, was 't *persoonlijk onderzoek* der armbezorgers naar den toestand hunner bedeelden nog even streng verplichtend als te voren. Op grond van de gegevens, door de diakens of diakonessen aan den bisschop verstrekt, werd de lijst der behoeftigen vastgesteld.

Schamele armen, zieken, gebrekkigen ontvingen de noodige ondersteuning aan huis. Voor de anderen stond de toegang tot den gemeenschappelijken maaltijd in de *diakonie* open. Alle armen zonder onderscheid van godsdienst, kwamen bij de bedelingen in aanmerking ¹⁾.

Wij noemden daar de *diakonie*. In iedere stad van beteekenis namelijk, in alle bisschoppelijke residenties, zelfs in de grootere gemeenten op het land, waren een of meerdere gebouwen aan-

¹⁾ Bolland, ad 8 Jan. I, 481: „Neque in hac officii parte ullam sectae aut religionis cujusdam rationem ducas... sed in illud unum incumbas, ut qui fame cruciantur, eos alimentis subleves”.

wezig, die niet enkel als bewaarplaats van levensmiddelen maar ook tot spijslokaal dienden voor de behoeftigen. Een diaken had er de leiding (vandaar *diaconia*). Daar kwamen de armen van het kerspel bijeen. Daar werd hun, met het brood dezer aarde, in toespraak en onderrichting, ook het brood des geestes gebroken.

Naast deze diakonieën verrezen weldra de gods- en gasthuizen. Men zou evenwel verkeerd doen, zich onder het „hospitale”, „hospitium”, „xenodochium” van die dagen, een modern ziekenhuis voor te stellen. Ongetwijfeld werden in die gestichten ook zieken verpleegd. Doch daarin lag niet het hoofddoel der oprichting. Veeleer ontleenen zij hun eigenaardigen stempel aan het feit, dat hulpbehoevenden van allerlei slag, leeftijd en rang er een veilig toevluchtsoord vonden.

Overbekend is 't hospitaal, door den H. Basilius omstreeks het jaar 369 te Cesarea in Cappadocië gesticht. In vriendelijke omgeving buiten de stadswallen gelegen, telde het een reeks van welingerichte gebouwen, langs onderscheidene straten verspreid, met een kerk tot middelpunt. Vreemdelingen, armen, zieken werden er, ieder in zijn eigen afdeeling, onder dak gebracht. Daar was zelfs een afzonderlijk lokaal voor de verpleging van melaatschen. Hier hield de Heilige zich bij voorkeur op. Dan kwamen nog de woningen der geneesheeren en verplegers. Eindelijk de werkplaatsen, waar de verschillende benoodigdheden voor de inrichting moesten vervaardigd worden. — Men ziet: het *paviljoen-stelstel* der tegenwoordige gasthuizen, het *work-house-systeem* der armenverzorging in Engeland, zijn juist geen vindingen van den nieuweren tijd.

En gelijk te Cesarea — zij het dan ook op veel kleinere schaal — zag de tweede helft der vierde eeuw, in *nagenoeg iedere gemeente*, een eigen hospitaal tot stand komen. Daar klopte de arme daklooze, de oude van dagen, de vreemdeling, het weeskind nooit te vergeefs aan. Voor den zieke, het alleenstaande meisje,

den vondeling, de behoeftige kraamvrouw werd er eene legerstede gespreid. Geen vorm der menschelijke noodduft, of het gasthuis was geroepen dien te lenigen. En welke eischen eene toenemende verarming des volks — spiegel der maatschappelijke toestanden — aan de christelijke liefdadigheid ook stelde, deze bleek even vindingrijk als onuitputtelijk. Zij dacht aan het gevaar van de dochters der armen, uit wanhoop vaak der verleiding ten prooi gevallen. Zij betaalde den losprijs der krijgsgevangenen; bezorgde den doode eene eerlijke begrafenis; opende den reiziger eene welkome schuilplaats op zijn moeievollen tocht door het gebergte, en bereidde weldra een eigen tehuis aan den blinde en den doofstomme, den zwakke van geest en den krankzinnige.

Geen wonder, dat gaandeweg een enkele inrichting, met name in de grootere steden, niet langer volstaan kon. Dan werd de arbeid gedeeld. Dan verrezen achtereenvolgens de oude-mannen- en vrouwenhuizen, de wees- en vondelinghuizen, de „pesthuizen” voor besmettelijke zieken. Doch hoezeer deze gestichten in hoofdzaak voor één bepaalde klasse van noodlijdenden werden gebouwd, bleef toch de toegang aan geen enkelen behoeftige ontzegd. Zoo was ook met ieder klooster een hospitiüm verbonden, waar alle ongelukkigen zonder onderscheid op eene liefderijke verzorging mochten rekenen ¹⁾.

Al deze gasthuizen stonden *onder oppertoezicht van den bisschop*. Hij benoemde de bestuurders; voor het meerendeel geestelijken. Hij controleerde hun beheer, vorderde rekening en verantwoording omtrent alle inkomsten en uitgaven en waakte over het gedrag van verpleegden en verplegers.

De verzorging der zieken en armen in de hospitalen was gewoonlijk aan diakonessen of weduwen toevertrouwd. Zij werden

¹⁾ Vgl. Ratzinger, S. 140—146.

daarvoor van gemeentewege ondersteund. Leekebroeders stonden haar veelal ter zijde. Ook voor geneeskundige hulp werd gezorgd. Het personeel der verpleegsters en verplegers leefde in den regel onder vrijwillige kloosterlijke tucht en aanvaardde niet zelden zijn heerlijke doch moeitevolle taak, om, onder harden arbeid, de zonden van een vroeger leven af te boeten.

Uit de inkomsten hunner bezittingen werd gemeenlijk het onderhoud der gasthuizen bestreden. Waren deze ontoereikend, dan vulde *de bisschop* uit de kas of uit de aalmoezen der gemeente 't ontbrekende aan. —

Doch genoeg, om te doen zien, hoe de stichting der hospitalen aanvankelijk noch den geest, noch de eenheid van 't kerkelijk armwezen geschaad heeft. Integendeel zal iedere onbevooroordeelde gaarne de woorden onderschrijven, waarin Dr. Ratzinger 't resultaat zijner nasporingen omtrent het tijdvak in quaestie samenvat: „Sie [die Kirche] hat das Gute der alten Armenpflege beibehalten, und dazu neue Institutionen geschaffen, *an deren Stelle die Menschheit bis zur Stunde nichts Besseres zu setzen wuszte*”.

Het is een bewijs van twijfelachtigen smaak, wanneer sommige schrijvers, op grond van een of anderen kwalijk begrepen tekst, aan de kerkleeraars dezer periode „socialistische Anklänge”, ongezonde aanprijzing der liefdadigheid, overschatting van den armen laste leggen.

Een aanhoudende opwekking tot barmhartigheid was destijds dringend noodzakelijk. Schreide niet de noodkreet der ontferden en verdrukten ten hemel? Doch iets anders is het: zijn rijkdom *wel te besteden*; iets anders: *afstand te doen* van zijn eigendom. Het eerste werd door de HH. Vaders tot plicht gesteld. Het laatste niet. Zooals Dr. Schaepman in zijn heerlijke rede over de Encycliek *Rerum novarum* het woord des Pausen weêrgeeft, zóó klonk het weleer uit den mond van een H. Am-

brosius, een H. Augustinus, een H. Chrysostomus en zoovele anderen: „De Kerk wil geen gelijkmaking van alle standen, zij weet, dat de ongelijkheid blijven zal. Maar ongelijkheid is geen strijd op leven en dood. Arbeid en kapitaal zijn geen onverzoenlijk tegenover elkander staande krachten . . . De liefde leert ons, dat wij allen ontvangen, en dat zij, die veel hebben ontvangen, ontvingen om te geven. Zij, die minder ontvingen, zijn niet minder in het oog van God. De Zoon van God, die rijk was, is arm geworden; in dien mensch geworden Zoon vinden armen en rijken hun voorbeeld; Hij, de eerstgeborene onder vele broeders, bindt allen door den band der ware broederlijkheid saâm”.

Waar, zou ik willen vragen, waar schuilen in deze leer de „socialistische Anklänge”? Waar is de ongezonde aanprijzing der liefdewerken? Waar de overschatting van den arme? Wenscht men te weten, of in die dagen iedere aalmoes als zoodanig reeds den lof der Kerk inoogstte? Ik zal mij tot eene enkele aanhaling beperken. „Langdurige ondervinding — zeide de H. Basilius — heeft een armbezorger noodig, wil hij den hebzuchtigen bedelaar van den waren arme kunnen onderscheiden. Wie een werkelijk hulpbehoevende ondersteunt, geeft aan God zelf en ontvangt van Hem zijn loon. Doch, wie zonder onderscheid aan iederen landlooper geeft, reikt hem de aalmoes niet uit medelijden met zijn toestand, maar werpt hem die toe als aan een hond, wiens onbeschaamd gebedel te lastig wordt”. Twijfelt men, of de *wet van den arbeid* nog even nadrukkelijk verkondigd werd als in het vroegere tijdvak, zoo diene tot naricht, dat, met name in het Oosten, de geestelijkheid haar bleef prediken *door woord en door voorbeeld*. „Wie geeft ons — schreef Gregorius van Nazianze aan zijn vriend Basilius — wie geeft ons de dagen terug, toen wij te zamen arbeidden van den morgen tot den avond, toen wij hout kloofden en steenen hakten, toen wij onze boomen plantten en begoten, toen wij te zamen

de zware kar trokken, waarvan nog lang daarna onze vereelte handen getuigden" ¹⁾).

Eigenaardig schouwspel voor een tijd, die het werken ver-
afschuwde, zulke mannen bijl en troffel te zien hanteeren! ²⁾

Zeddam.

J. M. GERRITS.

(Wordt vervolgd.)

¹⁾ Greg. Naz. *Ep.* 9 et 13.

²⁾ In een volgend artikel stellen wij ons voor, de zoozeer gesma-
de armenzorg der middeleeuwen te behandelen.

DE HYSTERIE VOLGENS DR. CHARCOT EN ZIJNE SCHOOL.

I. HYSTERIE EN NEURASTHENIE.

Na gezien te hebben, welk misbruik de ongeloovige wetenschap maakt van de woorden: hallucinatie, auto-suggestie, door deze toe te passen op de Heiligen, willen wij thans een blik werpen op de groote zenuwkwaa, die, zooals de rationalisten zeggen, „de geheele mystiek in de klem houdt”. Vooral in onze dagen, als er sprake is van bovennatuurlijke toestanden, vooral bij vrouwen, hebben de ongeloovigen een woord gereed, dat op alles een antwoord geeft, alles uitlegt, en triomfantelijk in naam van de wetenschap de oude mirakels wegcijfert; dat tooverwoord is: „hysterie” ¹⁾.

Wat werd vroeger, wat tegenwoordig onder hysterie verstaan?

Vroeger hechte en nog tegenwoordig hecht de volksmeening aan het woord hysterie een bizondere beteekenis, in dien zin, dat de wellust de groote rol speelde of in de oorzaken, of in de verschijnselen, en zoo niet in deze, dan in de gevolgen der ziekte.

Naderhand werd zij meer hoofdzakelijk voor eene stuipziekte gehouden.

Na Briquet in 1859, werd zij niet alleen als een lichamelijke, maar ook als eene zielsziekte beschouwd.

„Het wezen der hysterie, of beter der groote hysterische ziekte-groep, is der geneeskunde eigenlijk nog geheel onbekend” ²⁾. „De definitie der hysterie is nog nooit gegeven en nooit zal ze

¹⁾ Ribet, *La mystique divine* etc. T. III, p. 581.

²⁾ Hoffman, *De Katholiek*, Dl. CX, bl. 392.

gegeven worden. De kenmerken der ziekte zijn niet zeker, ook niet genoeg overeenstemmend noch gelijk in duur en hevigheid, om er ook slechts op papier een type van te geven, die ze allen kan insluiten" ¹⁾).

Dewijl er geen definitie bestaat, is het noodig, dat elke schrijver of spreker eenigszins beschrijve, wat hij onder hysterie verstaat.

Om des te beter oordeel te kunnen vellen over hetgeen verhandeld zal worden, zullen mijne geëerde lezers hun geduld een weinig op de proef moeten stellen, om te lezen wat Dr. Charcot en zijne school zoo al onder hysterie verstaan.

„Men moet — zegt Charcot — de hysterie nemen voor hetgeen zij is, dat wil zeggen, voor *eene ziekte der ziel bij uitnemendheid*. De hysterie is *een en ondeelbaar*; zij vereenigt zich zeer *gaarne* met een groot getal andere zenuwziekten, zonder ooit met deze samen te smelten" ²⁾).

„De geestestoestand der hysterische personen is: la suggestibilité", d. i. een toestand, waarin iemand geneigd is gehoor te geven aan allerlei ingevingen. „De suggesties [ingevingen] kunnen komen van buiten, en dan noemt men ze uitwendige; als zij daarentegen van binnen komen, stellen zij de auto-suggestie daar, en deze is van het grootste gewicht in zake hysterie" ³⁾).

„Het kenmerk: de suggestibiliteit vertoont zich [bij hysterische personen] *niet alleen*, maar is vergezeld van eene groote vermindering van aandacht en van wil, in een woord: van aboulie", d. i. willeloosheid ⁴⁾).

Hoe treedt die suggestibiliteit in werking?

Soms vertoonen zich een of meer dagen voor den aanval —

¹⁾ Lasègue *Archives de Neurologie* etc. Vol XXV, n. 76, p. 417.

²⁾ Dr. Gilles de la Tourelle, *Traité clinique et thérapeutique de l'hystérie*, p. 486, 491.

³⁾ Dr. Gilles de la Tourelle, o. c. p. 493.

⁴⁾ *Archives de Neurologie*, Vol. XXIV, n. 72, p. 462.

d.i. voor de stuiptrekkingen (convulsions) — voorteekenenen : gejaagdheid, angst, twistzucht, lachen of weenen zonder reden. Daarna volgt de aanval.

Maar als die niet volgt? Indien bovengenoemde teekenen aanhouden, moeten deze als équivalent psychique beschouwd worden.

Na dien aanval komen dikwerf de hallucinatiën ¹⁾).

Omdat hysterische patiënten hunne hallucinatiën voor waarheid beschouwen, zijn zij dikwerf leugenachtig en beschuldigen valschelijk verschillende personen van misdaden, zegt Dr. Cousot ²⁾).

„De groote typische hystero-epileptische aanval heeft de volgende fasen: 1o. de epileptische periode. 2o. période des grands mouvements d. i. der verwringingen. 3o période des attitudes passionelles d. i. der hartstochtelijke houdingen. De perioden volgen niet altijd geregeld” ³⁾. Deze vorm wordt genoemd: *de groote hystérie*; de overige verschijnselen: de kleine hystérie of hystérie vulgaire.

Van welken leeftijd af kan men onderhevig zijn aan hystérie?

„De statistiek van Briquet en Clopatt toonen ons, dat de hystérie, zelden voorkomende in de eerste vijf levensjaren, vervolgens trapsgewijze toeneemt van elf tot dertien jaar, en dit wel bij beide geslachten. Wat de vrouwen betreft, doet de statistiek van Briquet dezen besluiten: dat $\frac{1}{3}$ der hysterische gevallen zich vertoont vóór den huwbaren leeftijd en meer dan $\frac{1}{3}$ van de 15 tot de 20 jaar; dat de hystérie sterk vermindert van 20 tot 25 jaar; nog sterker van 25 tot 40 jaar; en uiterst zeldzaam („infiniment rare”) is van de 40 tot de 60 jaar. Bij mannen kan de hystérie beginnen op een leeftijd van 2 jaren en 9 maanden, („âge minimum”) en duren tot het 60e jaar („âge maximum”) ⁴⁾.

Welke zijn de oorzaken der hystérie?

¹⁾ Dr. Gilles, o. c. p. 493—496.

²⁾ *Bulletin de la Soc. de mal. ment. de Belg.* Mars, 1892.

³⁾ Dr. Charcot, *Leçons du Mardi*, T. I, p. 137.

⁴⁾ Dr. Gilles, o. c. p. 52—54.

Volgens Charcot is de oorsprong der hysterie te zoeken in de erfelijkheid ¹⁾).

De oorzaken, die in staat zijn de erfelijkheid in werking te doen treden en de uitbarsting te bevorderen, zijn talrijk en verscheiden. De volgende geeft Dr. Gilles (p. 67 vv.) aan.

1° *Hevige gemoedsbewegingen*; de schrik, onder anderen, is voldoende om hysterische verschijnselen te voorschijn te roepen en ook in staat om ze in eens te doen verdwijnen.

2° *Slechte opvoeding*, d. i. mishandelingen en ook opwekking der verbeelding tot het uiterste gedreven.

Geachte lezer, wij moeten hier even stilstaan, want onder het laatste rekent Dr. Gilles de voorbereiding tot de eerste H. Communie. „L'époque de la première communion, les pratiques religieuses répétées et quelquefois fatigantes auxquelles donne lieu cette cérémonie, jouent à ce point de vue un rôle funeste *chez bien des enfants*” (p. 71).

Ik zou hier echter gaarne Dr. Gilles wijzen op eene groote tegenspraak met hetgeen hij, volgens de leer van zijn meester Charcot, elders zegt (p. 97): „De *ware* overlading (surmenage) des geestes, zooals Charcot wil aangemerkt zien, bestaat *niet* in de colleges, omdat zij in werkelijkheid niet voorkomt op den leeftijd, waarin die personen zich op dat oogenblik bevinden *Het kind neemt niets aan dan hetgeen het om zoo te spreken op materiele wijze* (matériellement) *kan aannemen*. Als men eenmaal zijn geestesvatbaarheid heeft overschreden, dan werpt het kind het te veel terug, of liever het neemt dit te veel in het geheel niet aan”.

Op de colleges zijn ze te jong om voor overlading des geestes vatbaar te wezen, en bij de voorbereiding tot de eerste H. Communie zijn ze nog veel jonger, en toch volgens Dr. Gilles zeer vatbaar voor overlading door godvruchtige oefeningen!

¹⁾ Dr. Gilles, o. c. p. 37.

Luister eens, zeer geleerde heer: de H. Paulus schrijft aan de Corinthiërs: „Eene verborgenheid zeg ik u: wij zullen wel allen verrijzen, maar niet allen veranderd worden” (tot heerlijkheid) ¹⁾. Deze woorden kunnen toegepast worden op de eerste H. Communie. Voor allen is het een nieuw tijdperk des levens, maar niet voor allen eene verandering ten goede. En dan moet de reden niet gezocht worden in *pratiques fatigantes* en daaruit volgende *surmenage*, maar zij is ergens anders te zoeken. Indien ze hysterisch worden, dan zou men beter bij denzelfden H. Paulus de reden gaan zoeken en vinden in deze woorden: „Daarom [dewijl zij onwaardig het H. Lichaam en Bloed des Heeren ontvangen] zijn er onder u vele ziekelijken en kranken” ²⁾.

³⁾ *Het hypnotisme*. Dr. Gilles, hierin de leer van Charcot volgende, zegt: „Wij meenen te hebben aangetoond, dat de hysterie en het hypnotisme twee ziekelijke aandoeningen of toestanden zijn ³⁾, die elkander zeer nabij komen: dat het hypnotisme zich niet ontwikkelt dan bij hysterische personen. De proeven van het hypnotisme zijn een der beste middelen om de hysterie op te wekken” ⁴⁾.

Hierbij past de volgende waarschuwing: „De suggestie, hypnotisch of niet, is geen middel ter behandeling eener ziekte, maar kan bijna alleen dienen om een kenmerk der ziekte te bestrijden. Deze beschouwing beperkt de rol der suggestie in de geneeskunde tot die van vele geneesmiddelen, welke in de gewone geneeswijze *eene oogenblikkelijke kalmte* veroorzaken, maar in het geheel niet verhinderen, dat de ziekte zich ontwikkelt. En als men wat lichtvaardig met het aanwenden van suggestie omgaat, zooals zij

¹⁾ 1 Cor. XV, 51.

²⁾ 1 Cor. XI, 30.

³⁾ Dr. Bernheim beweert het tegenovergestelde en zegt, dat hypnotisme is: een *état psychique*.

⁴⁾ Dr. Gilles, o. c. p. 75. Het woord „hypnotisme” gebruikt men in dubbele beteekenis én voor de uitwerking én voor de aanwending der middelen.

doen, die er zich onbesuisd van bedienen, zonder verschillende psychologische gegevens en zonder zich te bekreunen over den toestand des geestes, die de suggestibiliteit tewegg brengt, kan zij dien geestestoestand verergeren, al zou ze een of ander verschijnsel gunstig veranderen; dan ziet men, dat de suggestie *meer nadeel dan voordeel* aanbrengt, en dat het gevaarlijk kan zijn, te doen gelooven, zelfs aan geneesheeren, dat de aanwending der suggestie voor iedereen gemakkelijk is" ¹⁾).

4°. *Traumatisme*, d. i. verwondingen, schokken, die bij door erfelijkheid voorbeschikte personen de hysterie in de hand werken.

5° *Surmenage*, d. i. overlading van arbeid des geestes of des lichaams. „De ware overlading vindt men niet dan op lateren leeftijd, bij studenten die zich tot examen voorbereiden" ²⁾).

De hysterie bij mannen neemt vooral hare slachtoffers onder de armste volksklasse, die van dag tot dag met moeite kunnen leven" ³⁾).

6°. *Intoxication*, d. i. vergiftiging door alcohol enz.

7°. Uitspattingen op sexueel gebied. — Onthouding (dit zal wel verstaan moeten worden van onthouding tegen wil en dank).

Ziehier vervolgens de jongste beschrijving der hysterie. Daarboven mag ik wel de woorden zetten van den H. Ambrosius: „We lezen sommige zaken, opdat wij er niet onkundig van zouden zijn; wij lezen ze, niet om ze te onthouden, maar om ze te verwerpen" ⁴⁾).

„De hysterie is eene geestesziekte, behoorende tot de groote groep der ontaardingsziekten; hare physische kenmerken zijn zeer onbepaald; zij is vooral gekenmerkt door zedelijke teekens; het voornaamste is: un affaiblissement de la faculté synthèse psychologique [als ik goed vertaal: eene verzwakking der facul-

¹⁾ *Archives de Neurologie*, Vol. XXV, n. 75, p. 404.

²⁾ Dr. Gilles, o. c. p. 97.

³⁾ *Archiv. de Neurol.* Vol. XXII, n. 64, p. 4.

⁴⁾ Deze tekst staat in *Florilegium*, art.: *Studium*.

teit van zielkundige begripsverbinding]; eene inkrimping van het veld der bewustheid: een zeker aantal elementaire verschijnsels, gevoelens en beelden worden niet meer waargenomen en schijnen aan het persoonlijk begrip onttrokken; dit nu stelt de merkteekens daar. Hieruit volgt neiging tot eene aanhoudende en volkomene verdeeling der persoonlijkheid, neiging tot vorming van verschillende groepen van verschijnselen, die van elkander onafhankelijk zijn. Deze stelsels van psychologische feiten wisselen elkander beurtelings af, of wel zijn te gelijk aanwezig; hieruit volgen de aanvallen, slaapwandelingen en actes subconscients [deze woorden zijn niet te vertalen]; dit gebrek aan samenhang bevordert de vorming van sommige vreemde en ongerijmde ideeën (idées parasites) die, beschut door het toezicht der persoonlijke bewustheid, zich onder de meest verscheidene verwarring vertoonen, oogenschijnlijk alleen van physischen aard, dat wil zeggen door onvoorziene toevallen (c'est à dire par des accidents)". — Aldus Pierre Janet, médecin professeur au collège Rollin ¹⁾. Indien deze professor in bekoring mocht geraken van ijdele glorie over de duidelijke beschrijving der hysterie, dan is de Hooggeleerde verontrustend vatbaar voor „idées parasites”.

„De neurasthenie vereenigt zich dikwijls met de hysterie” ²⁾.

Neurasthenie is een woord, het eerst gebruikt door Beard van New-York in 1868; het beteekent: *nervous exhaustion*, *épuisement nerveux*, uitputting der zenuwen. Beard is de vader van de neurasthenie, maar men zou bijna kunnen zeggen, dat Charcot in Frankrijk er de peter van geweest is, zegt Dr. Fernand Levaillant ³⁾.

Dezelfde schrijver zegt: „Tusschen de 25 en 50 jaar wordt de

¹⁾ *Annales medico-psychologiques* (Sept. Oct. 1896, p. 264).

²⁾ Dr. Cousot, o. c. (Mars 1892).

³⁾ *La Neurasthénie*, p. 13. — In de *Ned. psych. en neurol. Bladen* (1 Maart 1897) staat: „De neurasthenie wordt terecht tot een vermoeidheids-neurose teruggebracht”.

neurasthenie het meest waargenomen" (p. 32); „zij schijnt evenveel voor te komen bij het mannelijk als bij het vrouwelijk geslacht" (p. 34).

Beslissende oorzaken: de erfelijkheid; — overlading des geestes bij *volwassene* personen; — verwonding, die gewoonlijk eerst neurasthenie veroorzaakt, welke zich daarna met hysterie vereenigt; — uitspatting tegen het zesde gebod, vooral tegen de natuur.

Hoofdzakelijke kenmerken: „cephalée", d. i. hardnekkige hoofdpijn, vooral rond en op het hoofd, dit wordt genoemd: „casque des neurasthéniques"; — slapeloosheid; — ruggegraatspijn; — amyothénie, d. i. verzwakking der spieren; — slechte spijsvertering; — „troubles de l'appareil génital".

Daarna noemt Dr. Fernand nog *acht* minder hoofdzakelijke kenmerken. Eindelijk volgen nog verschillende „symptômes de complication", vooral de phobieën, d. i. toestanden van angst: agarophobie, ruimtevrees; anthropophobie, menschenvrees; monophobie, angst om alleen te zijn; astraphobie, vrees voor onweer: pathophobie, ziektenvrees; panthophobie, vrees voor alles; misophobie, vrees voor vuilnis; baccillophobie, vrees voor baccillen (p. 65—151).

„In de neurasthenie is de toestand des geestes gekenmerkt door eene depressie van verstand en zeden" (p. 102).

Tot de verstandelijke verslapping behoort: de dyslalie neurasthénique", b.v. als men de woorden verwart, zoodat men in plaats van een dagblad een stoel vraagt; de zedelijke vertoont zich als besluiteloosheid en willoosheid (p. 103—105).

Het zou mij niet verwonderen, als sommige onder onze geachte lezers eene phobie opdeden onder het lezen van al deze oorzaken en kenmerken. Wellicht denken zij: wie is er vrij van neurasthenische kenmerken? En — daar, volgens Dr. Cousot, de neurasthenie zich *dikwijls* vereenigt met hysterie, — wie is er zonder aanleg voor deze laatste? Charybdis en Scylla schijnen gemakkelijker te ontkomen dan deze twee ziekten.

Mocht deze phobie zich werkelijk van sommige lezers meester maken, dan kan ik dit tot hun troost en opbeuring zeggen, dat *de deskundigen* betrapt zijn op de grootste dwalingen, wat betreft de personen, die zij aan hysterie onderhevig achten.

Hoe zoo? Wel, Dr. Charcot en zijne school hebben positief verzekerd, dat vele Heiligen niet alleen aan „neurasthénie” of aan „hystérie vulgaire”, maar aan de groote hysterie lijdende zijn geweest.

II. HYSTERIE EN BOVENNATUURLIJKE EXTASE.

Sommige katholieken — o. a. zekere „Spectator” in de *Monde* (16 Mars 1896) — zouden willen toegeven, dat de hysterie en de heiligheid vereenigbaar zijn en *te gelijk* bij één persoon kunnen bestaan. Aanleiding daartoe is wellicht, dat sommige schrijvers de grenspalen voor de hysterie telkens wijder uitzetten, of wel de hysterie hand aan hand doen gaan met de neurasthenie, die zoo rijk is aan oorzaken en kenmerken.

Ik geloof echter, dat deze katholieken zich deerlijk vergissen. Waarom? Dewijl de beschrijving, die de groote meester — zooals Dr. Charcot genoemd wordt door zijne school — van de hysterie geeft, *ook op zijn gunstigst genomen*, geheel en al onvereenigbaar is met de heiligheid.

Charcot zegt: „Men moet de hysterie nemen voor hetgeen zij is, dat wil zeggen voor eene ziekte, die bij uitnemendheid betrekking heeft *op de ziel* (pour une maladie psychique par excellence). *Zij is een en onverdeelbaar*, alhoewel zij zich zeer *gaarne* verbindt met een groot getal andere zenuwziekten” ¹⁾.

Laten wij nu het gunstigst geval nemen, namelijk: dat de hysterie zich met geen enkele zenuwziekte verbonden heeft, zij is en blijft eene zielsziekte.

¹⁾ Dr. Gilles, o. c. p. 486, 491.

Misschien denkt de geachte lezer : vrees, angst, treurigheid zijn ook zielsaandoeningen. Zeer waar, doch geen ziekten. Ik kan vol vrees zijn en toch heldhaftig mij gedragen ; zelfs vol treurigheid en toch in staat anderen te troosten. Maar hysterie is eene ziekte. Vandaar dat Charcot — die met zijn blik over alle boeken heen tot de personen uit vorige eeuwen doordringt, en hysterie in hen ziet — spottend zegt, dat men op de bedevaartsplaatsen Heiligen aanroept, die zelf hysterisch zijn geweest . . . „S. François d'Assise, S. Thérèse étaient eux-mêmes des hystériques indéniables” ¹⁾).

Daarenboven zegt Charcot : „L'état mental des hystériques spécial est la suggestibilité”. Bij angst enz., zult ge zeggen is ook suggestibiliteit. Zeker, maar tot bewijs, dat de ziel daardoor alleen niet ziek is, dienen de ontelbare Martelaren, die bij alle aanzoeken van buiten en allen aandrang der natuurlijke vrees van binnen, aan geen van beide toegegeven hebben.

Het woord „suggestibilité” heeft hier dan ook eene andere beteekenis dan bij vrees of angst. Bernheim zegt : „Ongetwijfeld, op personen die er roem in stellen, dat zij niet gehypnotiseerd kunnen worden . . . , kan men dikwijls geen invloed uitoefenen, want zij willen zich niet in den zielstoestand (état psychique) stellen, die noodzakelijk is voor de suggestie ; zij willen, bewust of onbewust, die toestand niet aannemen, en maken zelf een soort tegen-suggestie (elles se font une sorte de contre-suggestion)” ²⁾). Het is misschien hierom, dat Charcot, die hypnotisme een ziekelijke toestand noemt, als conditie der hypnose de hysterie stelt.

„De suggesties kunnen komen van buiten, en dan noemt men ze uitwendige; als zij van binnen komen, zijn het auto-suggesties” ³⁾).

¹⁾ *Archives de Neurol.* Vol. XXV, n. 73, p. 76.

²⁾ *De la suggestion* (2 éd. p. 6).

³⁾ Dr. Gilles, o. c. p. 493.

Men kan aan beide soorten van suggesties wederstand bieden en ze verwerpen. „God zal niet toelaten, dat gij beproefd wordt boven uw vermogen”, zegt de H. Paulus ¹⁾. Dit nu moet verstaan worden van uitwendige en inwendige bekingen, zoodat niemand (met gezonde hersens) gedwongen kan worden tot het kwaad.

Kan iemand geen weerstand bieden aan suggesties of verzoeken, dan moet de oorzaak van deze onmacht gezocht worden in hallucinatiën, aan welke hij *onderhevig* is. Niemand echter is aan deze *onderhevig*, tenzij zijn verstand en wil door krankzinnigheid geboeid zijn ²⁾.

Daar men van *elken mensch* moet zeggen, dat hij uit- of inwendig tot iets aangezocht, bekoord, gedreven enz. *kan* worden, zoo moet er eene bijzondere reden zijn, om te zeggen: „L'état mental spécial des hystériques est la suggestibilité”.

In die suggestibiliteit is dus iets, wat bij gezonde menschen niet is; het moet iets ziekelijks zijn, en daar wij, volgens Charcot, te doen hebben met eene zielsziekte, moet die ziekelijkheid in het verstand en den wil gezocht worden, die evenals bij krankzinnigen, machteloos zijn om aan in- en uitwendige suggesties wederstand te bieden.

Wij lezen dan ook in de *Archives de Neurologie*: „Het kenmerk: de suggestibiliteit, vertoont zich *niet alleen*, maar gaat vereenigd met eene *aanmerkelijke* vermindering van den aandacht en van den wil, in één woord met aboulie” ³⁾. — „De eigenlijke aboulie is eene hoedanigheid, welke men aantreft bij idioten en menschen met geatrophieerde hersenen” ⁴⁾. — „De hysterische personen, wie zij ook zijn, vertoonen in verschillende graden alle merkwaardige

¹⁾ 1 Cor. X, 13.

²⁾ Vgl. *De Katholiek*, Dl. CIX, bl. 440 vv.

³⁾ Vol. XXIV, n. 72, p. 462.

⁴⁾ J. M. Keuller, *De Mensch*, bl. 116. Zie ook Dr. Voisin, *L'Idiotie*, p. 218.

wijzigingen van het karakter. Bijgevolg zijn *allen*, behalve aan hunne krampachtige aanvallen, daarenboven aan verwarring des geestes onderhevig" ¹⁾).

Laat nu Dr. Gilles, zooveel hij wil zeggen: „Er bestaat geen hysterische krankzinnigheid. De hysterischen der krankzinnigen-gestichten, zijn er ingebracht voor daden, die op rekening moeten gesteld worden van de ontaarding (*dégénérescence*), en niet van de hysterie, die zich met deze vereenigd heeft" ²⁾. — Het staat gedrukt, maar er wordt geen rekening mede gehouden, tenzij wanneer de hysterici, evenals andere krankzinnigen, zich zoo gedragen, dat zij geen gevaar voor de maatschappelijke samenleving opleveren. En daar schijnt nog al wat aan te haperen.

Hoedanig is *nog tegenwoordig*, over het algemeen, het oordeel van *deskundigen* over hysterische personen? Zeer ongunstig. — Ik zal aan deskundigen het woord geven.

Dr. Surbled: „De hysterie is eene ziekte der kleine hersenen (cervelet) . . . De wil is verzwakt of afwezig (*aboulie*) ; de bewustheid en de personaliteit zijn geschokt, en sterk aangetast . . . De dolheid der driften, het verlies van den wil, maken het duidelijk, dat het verstand in de war is; de krankzinnigheid is niet ver van de hysterie verwijderd, en de ongelukkige zenuwlijders zijn *altijd* kandidaten voor onze krankzinnigen-gestichten" ³⁾.

Dr. Imbert-Gourbeyre: „Wie weet niet, dat de hysterische personen volstrekt veranderlijk en prikkelbaar zijn; dat zij geneigd zijn tot overdrijving, leugentaal, wulpschheid; dat zij lijden aan gemis van oordeel . . . ; dat zij ongeschikt zijn voor goed ernstig werk? Het is nog slechter gesteld met hen, die aan de groote hysterie lijden" ⁴⁾.

¹⁾ Dr. Moreau, *La folie chez les enfants*, p. 352.

²⁾ O. c. p. 533.

³⁾ *Science cath.* T. VIII, p. 600.

⁴⁾ *La Stigmatisation*, T. II, p. 434.

Dr. Capellmann: „De hysterie is eene kwaal, die door eene buitengewone prikkelbaarheid de geheele persoonlijkheid verandert, het begripsvermogen verwart, den wil verzwakt, en zoodanig in alle zaken hindernissen stelt aan oordeel en handelingen, dat wellust en ongeregelde gemoedsaandoeningen de heerschappij voeren” ¹⁾).

De Baets: „De hysterie is eene onuitputtelijke bron van verwarringen, die te recht komen in den kring der krankheid desgeestes of der dwaasheid van de driften. Deze ziekte is gekenmerkt door eene groote buitensporigheid der verbeelding. Deze toch klimt bij den hystericus op de hoogste sport en is daardoor eene voortdurende oorzaak van stoornissen voor de verrichtingen van verstand en wil” ²⁾).

Op het psychiatrisch congres te Clermont-Ferrand (6—11 Août, 1894) komt Dr. Regis tegen Dr. Ballet op, en zegt: „Dr. Ballet heeft, volgens de uitdrukking van Charcot, de lijders aan hysterie in eer willen herstellen. Hij ontkent wel niet, dat de hysterici onderhevig zijn aan bederf van karakter en natuurdriften, maar toch is voor hem dat bederf — minder algemeen dan men zegt — niet toe te schrijven aan de hysterie; het zou behooren tot de ontaarding, die *dikwerf* te gelijk met de hysterie aanwezig is. Volgens mijn gevoelen is dit echter eene groote overdrijving. Vooreerst, is het wel waar, dat dit bederf zoo zelden voortkomt bij hysterici? Ik voor mij, geloof het niet. ... On peut donc soutenir, qu'il y a une perversité *fréquente* et souvent typique dans l'hystérie et que cette perversité dépend ou de l'hystérie elle-même ou du caractère spécial que l'hystérie imprime à la dégénérescence concomitante”.

In hoeverre het nu aan Dr. Charcot gelukt is de hysterische personen in hunne eer te herstellen, weet ik niet. Bij het volk

¹⁾ *Med. past.* p. 252.

²⁾ *Les bases de la morale et du droit*, p. 260.

blijven zij in slechten geur en bij deskundigen schijnen zij meer medelijdenswaardig. Maar in alle geval, eene eerherstelling is geenszins te prijzen, indien men, om een ander in zijne eer te herstellen, de eer ontrooft aan een derden persoon.

Welnu, de school van Charcot geeft aan de hysterie zulk eene beteekenis, dat vele Heiligen, zooals zij zeggen, aan die ziekte geleden hebben.

Op deze handelwijze kan ik gerust toepassen wat de H. Joannes Chrysostomus zegt over de woorden en handelwijze van Herodes ten overstaan der Wijzen: „Een gemoed, dat eenmaal door kwaadwilligheid is aangetast, vervalt in de grootste dwaasheden”.

Wat is een Heilige? „Een mensch, die niet alleen zeer gehecht is aan den eeredienst van den waren God, maar die vrij is van alle aanmerkelijke gebreken, en die op heldhaftige wijze de christelijke deugden beoefent”. Indien de H. Kerk zoo iemand, na zijn dood, onder het getal der Heiligen plaatst, dan noemt men dit canonisatie, d. i.: „een decreet, waarbij de Paus verklaart, dat deze mensch de christelijke deugden in een heldhaftigen graad beoefend heeft en dat God door zijne voorspraak wonderen heeft verricht, hetzij gedurende zijn leven, hetzij na zijn dood” ¹⁾.

„De Katholieken vereeren die buitengewone dienaren Gods, die van tijd tot tijd in de Katholieke Kerk verschijnen, als waren zij *engelen* in menschengedaante, en die een licht rondom zich verspreiden, des te helderder, naarmate zij dichter tot den hemel komen” ²⁾.

Dit is op alle Heiligen toepasselijk en niet het minst op de Heiligen, die door Charcot enz. als hysterische worden opgegeven zooals: HH. Franciscus van Assisië, Theresia, M. M. Alacoque,

¹⁾ Bergier, *Diction de Théol.* art. : *Saint-Canonisation.*

²⁾ Newman, *Confér.* V.

Brigitta, Gertruda, Catharina v. Siëna, J. Fr. de Chantal, Elisabeth enz.

Deze waren dus, volgens Charcot, lijdende aan zielsziekte, die, zooals wij gezien hebben, verwacht wordt in een krankzinnigen-gesticht, en verspreidden *te gelijk* „een licht, des te helderder, naarmate zij den hemel naderden”.

„Zij, die zich uitgeven als kenners van de wereld en van de menschelijke natuur, zij missen de kennis van een zeer gewichtig en zeer algemeen verschijnsel; zij kennen niets van de uitwerkselen der genade op het menschelijke hart. . . . De Heiligen waren helden; zij waren zoo zeer meester over zich zelve, zij hebben hun vleesch zoo gekruisigd en de wereld verloochend, zij waren zoo zacht, goed, medelijdend, zoo godvruchtig, *ijverig* en *werkzaam*, zoo vergevensgezind . . . zij hebben zulke onvermoeide *volharding* aan den dag gelegd in het volvoeren hunner werken . . . dat hun leven voor ons een model is van oprechtheid, heiligheid en liefde” ¹⁾.

En volgens de school van Charcot, die de levens der Heiligen nog niet eens bestudeerd hebben, zijn zij hysterici, d. i. voor alle suggesties geschikt, lijdende aan gemis van attentie en aboulie.

Nicolas zegt over de Heiligen het volgende: „De Heiligen zijn, in betrekking tot Christus, als prisma's in betrekking tot het licht; zij ontbinden den glans Zijner heiligheid in verschillende en voor het oog liefelijke kleuren, in verschillende volmaaktheden, die geschikt zijn voor onze natuur. Jesus Christus breekt Zijne stralen in de Heiligen, als in even zoovele sterren aan het firmament der heiligheid, als in even zoovele bloemen in den tuin der Kerk, opdat wij, volgens onze neigingen en ons karakter in hen zouden vinden *voorbeelden* ter aanschouwing en ter navolging” ²⁾.

Dat nu Charcot in diezelfde Heiligen zielsziekte en duister-

¹⁾ Newman, t. a. p.

²⁾ *La Vierge Marie*, T. III, p. 93.

nissen ziet, is wel vreemd, maar niet nieuw. Het Evangelie van den H. Joannes zegt (I, 9—11): „Het ware licht was dat, hetwelk iederen mensch verlicht, die komt in deze wereld. Hij was in de wereld, ... en de wereld heeft Hem niet gekend”. Indien Christus, de zon van gerechtigheid, door velen niet gezien wordt, hoe zouden wij verwonderd staan, dat zij Zijne weerkaatsing in de Heiligen niet zien?

Wellicht werpt de school van Charcot tegen: gij doet het voorkomen, alsof wij *alle* Heiligen als hysterici beschouwen: wij hebben dat alleen gezegd van Heiligen, die extasen hebben gehad.

10. Wat men van *één* Heilige beweert, komt in dit geval neer op *alle* Heiligen. Indien de H. Kerk gedwaald heeft met *één* heilig te verklaren, die niet heilig maar ziek was, dan vervalt de zekerheid omtrent de heiligheid der overigen. En dat geeft dan ook Legrand du Saulle duidelijk te kennen: „Celle ci [l'hystérique inoffensive], au lieu de la frapper comme l'autre [l'hystérique dangereuse] d'une pénalité souvent excessive ... *on la canonise*” ¹⁾).

20. Charcot en zijne leerlingen hebben de levens der Heiligen niet gelezen, maar slechts een greep gedaan onder de Heiligen, die volgens hen extasen hebben gehad. En hunne handen blijken te groot te zijn. Legrand doet de H. J. F. de Chantal geboren worden in 1752! „Il la cite comme extatique, ainsi qu' Elisabeth de Hongrie: or, ni l'une ni l'autre ne l'ont été” ²⁾).

30. Juist in hun oordeel over de bovennatuurlijke extase geven zij bewijzen van verregaande onwetendheid. „Mais pour le médecin ignorer est un crime” ³⁾). Zeker, als die onwetendheid tot grondslag ligt eener redeneering.

¹⁾ Bij Dr. Imbert, G. o. c. T. II p. 459.

²⁾ *Idem*, T. II, p. 460.

³⁾ *Idem*, T I, p. XIII,

Welk verschil bestaat er dan tusschen bovennatuurlijke extase en de hysterie?

Ik heb boven gezegd: laat ons het gunstigst geval van hysterie op de Heiligen toepassen, dan is dit nog niet te rijmen met heldhaftige deugd. De school van Charcot spreekt echter bij extase *over de groote hysterie*. „Pour M. Richer, l'extase des Saints n'est autre que la grande hystérie" ¹⁾).

Dat dit zeggen onwetenschappelijk is, blijkt uit het volgende:

1°. De hysterie is eene *ziekte*, waarvan de oorsprong in de erfelijkheid te zoeken is; de bovennatuurlijke extase is eene buitengewone *gunst*, door God aan heilige zielen gegeven. Als extase eene ziekte was, zou de H. Paulus niet kunnen zeggen, dat hem een prikkel des vleesch es gegeven werd, „opdat de grootheid der openbaring" in de extase, hem voor hoogmoed zou bewaren ²⁾. Van erfelijkheid is bij extase geen spraak: „Daar is, meen ik geen enkel extaticus, die zoon is geweest van een extaticus" ³⁾.

„De H. Dionysius heeft deze wet gesteld, die door alle mystici is overgenomen: dat de extase voortkomt uit de liefde" ⁴⁾.

2°. De hysterie vermindert *sterk* op den leeftijd van 20—25 jaar. „Het grootste gedeelte der extatici hebben hunne extasen niet gehad dan *na* deze periode" ⁵⁾.

De hysterie vermindert *nog sterker* van 25—40 jaar. Indien nu de extasen der Heiligen hysterie zijn geweest, dan moet men ook als algemeenen regel aannemen, dat na de 40 jaar eene *groote* vermindering plaats heeft. Bij de Heiligen volgen de extasen juist het tegendeel van deze wet. Als men de rijen der

¹⁾ Bij Dr. Imbert o. c. T. II, p. 457.

²⁾ Paulus had te gelijk intellectueel visioen en extase (II Cor. XII, 7). Zie *De Kath.* Dl. CLX, bl. 534, Dl. CX, bl. 471, 1°.

³⁾ Dr. Imbert o. c. T. II, p. 439.

⁴⁾ Ribet, o. c. T. II, p. 376.

⁵⁾ Dr. Imbert, t. a. p.

Heiligen, Gelukzaligen, Eerbiedwaardigen doorloopt, zult ge op de honderd, die extasen hebben gehad, slechts drie of vier jongeren vinden. Aldus Mgr. Gassiat ¹⁾).

3°. De nieuwste en meest geloofwaardige hysterologen merken op, dat, alhoewel men gewoonlijk als aanleiding gevende tot de hysterie de twee uitersten: losbandigheid en onthouding noemt, de statistiek deze meening alleen bevestigt voor de losbandigheid en loochent voor de onthouding. Welnu, de meeste Heiligen leefden in den maagdelijken staat ²⁾).

4°. „De hysterische aanval heeft menigvuldige *voorteekens*, die verscheidene dagen of weken vooraf komen” ³⁾. „Over het algemeen komt de extase op *onverwachte* wijze, ten minste in dien zin, dat men ze *niet lang te voren* kan zien aankomen; God verbindt zich in Zijne buitengewone gaven, noch aan dag, noch aan uur” ⁴⁾.

„De hysterische crisis vertoont zich met een soort *regelmatigheid*; het is een zeer gewoon verschijnsel, dat de crisis zich geregeld vertoont van 6 tot 7 uur *'s avonds*; meer zeldzaam in den namiddag” ⁵⁾. „De extase kan een periodiek karakter aannemen, bijv. elken Vrijdag voorkomen, of na de H. Communie, of op het uur van de kruisiging en den dood des Heeren” ⁶⁾. Dat is dus vroeg in den *morgen*, of van 12 tot 3 uur in den namiddag.

5°. De perioden van den aanval der groote hysterie zijn bij de extasen der Heiligen niet aanwezig.

a. De epileptische periode, d.i. de gelijkenis met een epilep-

¹⁾ In de *Revue du monde cath.* Févr. 1889.

²⁾ Mgr. Gassiat, t. a, p.

³⁾ Dr. Imbert, o. c. T. II, p. 450.

⁴⁾ Ribet, o. c. T. II, p. 398. Indien er een voorgevoel aanwezig is, is het niet uitwendig, gelijk bij hysterici, maar inwendig („*par impression intime*”).

⁵⁾ Dr. Chareot, *Leçons du Mardi*, T. I, p. 1393. Daar staat „dans l'après-midi, après le déjeuner”.

⁶⁾ Ribet, t. a. p.

tisch toeval. De zieke heeft eene gewaarwording, alsof er iets uit de maag opstijgt naar de keel en daar als een prop blijft zitten. Zoodra de lijder de prop in de keel voelt, valt hij schreeuwend neêr.

De extase der Heiligen neemt een begin, of gedurende den slaap, die extatische slaap genoemd wordt, om de gelijkenis met den natuurlijken (volgens den H. Aug. en den H. Bern. diene als voorbeeld de slaap van Adam Gen. II, 21); of buiten den slaap, en dit gebeurt het meest. Buiten den slaap, zal het vooral zijn, gedurende het gebed, na de H. Communie; het kan ook gebeuren gedurende de gewone bezigheden. De geest wordt *in eens en op onvoorziene wijze* tot het voorwerp der goddelijke verschijning getrokken, zóó dat weerstand onmogelijk is. In alle geval de extase is *in eens* aanwezig, zonder overgang en niet gelijk er overgang is tusschen waken en slapen. Dus zeker zonder overgang van epileptische periode ¹⁾).

b. De periode der verwringingen („des grands mouvements, clownisme”). De zieke trekt akelige gezichten en stelt zich in de vreemdste houdingen. De meest opmerkenwaardige houding is die, waarin de patient zich achterover buigt, zoodat alleen het achterhoofd en de hielen den grond raken („l'arc de cercle”).

Het gewoon gevolg der extase is de *onbeweeglijkheid*. „De extaticus is met onbeweeglijkheid getroffen, in die positie, waarin hij zich op dat oogenblik bevindt, en welke hij behoudt... Ook zelfs in de opwaarts strevende extasen blijft de houding onbeweeglijk”, d. i. men kan het lichaam niet naar beneden trekken. „Wanneer zij, *bij uitzondering*, beweeglijk worden, dan is dit om de mysteriën van het H. Lijden te vertoonen, welke wijze van extase even zeldzaam voorkomt, als de extase van jubel...

Bij de hysterie is de *ongevoeligheid* bijna altijd gedeeltelijk, zelden geheel” ²⁾); terwijl „zelfs bij de gewone extase, als de goddelijke

¹⁾ Zie Ribet, o. c. T. II. p. 397, 399.

²⁾ Dr. Imbert, o. c. T. II, p. 248, 440. Dr. Gilles, o. c. p. 152.

aantrekking op haar toppunt is, het gevoel *geheel* heeft opgehouden" ¹⁾). Als de extase ophoudt, komt het gevoel geheel terug, in het eene geval spoediger dan in het andere; bij de hysterici blijft nà den aanval de gedeeltelijke ongevoeligheid en wordt een teeken van den ziekelijken toestand, zegt Imbert (t. a. p.).

Wat meer is; de extase is zoo weinig een ziekelijk verschijnsel, dat de mystici verklaren: „L'extase refait le corps et transforme l'âme". „Het gebeurt soms dat een ziekelijk en pijnlijk lichaam de gezondheid terugkrijgt" ²⁾). — De hysterici trekken akelige gezichten. „Het gezicht van de extatici schittert van hemelsche schoonheid . . . Deze uitdrukking is verscheiden naarmate de natuur van het visioen verschilt" ³⁾).

c. De periode der hartstochtelijke houdingen („des attitudes passionnelles"). De houdingen die in deze periode worden aangenomen, zijn naar de verschillende hallucinatiën, aan welke de zieke onderhevig is.

Wat zien nu, in hunne hallucinatiën, de extatici van *La Salpêtrière*, die als vergelijking moeten dienen met de Heiligen?

Genoveva ziet Camille, haren minnaar; neemt theatrale houdingen aan, roept hem, begint te bidden, om daarna weder onpassende gesprekken te voeren; zij neemt eerbiedige houdingen aan, alsof zij in eerbiedige extase was, daarop vertoont zij eene onzedigheid, welke mijne pen weigert te beschrijven. Zie Dr. Imbert.

„Wij hebben alle gesprekken, zinnen, uitroepen nagelezen, welke door de doctoren Bourneville en Regnard zijn opgeteekend en geuit door hunne verpleegden in *La Salpêtrière*; bij de Heiligen is alles rein, stichtend, hoog en verheven; hier vindt men het

¹⁾ Ribet, t. a. p.

²⁾ Ribet, o. c. T. III, p. 576. — Phil. a SS. Trin. *Summa theol. myst.* T. III, p. 123.

³⁾ Ribet, o. c. T. II, p. 394.

kinderachtige, het ongerijmde, het lage, en om alles in een woord te zeggen: l'incohérent rabachage de la démence" ¹⁾).

6°. Het gevolg der hysterische aanvallen is: de overgang der geestesstoornissen tot volkomene krankzinnigheid, zoodat de lijdens van het gasthuis naar een krankzinnigen-gesticht moeten vervoerd worden.

De gevolgen der goddelijke extase, voor de ziel, zijn deze: een hevig verlangen om God te dienen; de verachting van alle tijdelijke goederen; de kennis van Gods majesteit en van eigene nietigheid; eene hevige begeerte om onthouden te worden en bij God te zijn; eene inwendige liefdewond voor God; de mystieke vreugde of de jubel des geestes ²⁾).

7°. Na de hysterische aanvallen blijft op zijn hoogst eene flauwe herinnering van hetgeen zij tijdens de zinberooft gezien of gehoord hebben. — Van alles, wat in de bovennatuurlijke extase is waargenomen, blijft een onuitwisbare herinnering, die echter niet altijd in woorden kan uitgedrukt worden, omdat wat men gezien heeft, onuitsprekelijk is.

„Door het veld der hysterie verder uit te willen strekken dan de werkelijke grenzen bepalen; door aan suggestie eene wonderkracht te verleen, wil men alle onderzoek op bovennatuurlijk gebied onmogelijk maken" ³⁾).

Wij mogen het Ribet nazeggen: „Nous avons de la peine à contenir notre indignation; la pitié et le mépris suffiraient”.

„Maar God doet meer — zegt Dr. Imbert — Hij straft en vernedert alle tegenstanders van het bovennatuurlijke, door ze over te laten aan hunne eigene gedachten, aan de vrije gedachte; door ze te treffen met eene zonderlingen waanzin, die niets anders

¹⁾ Ribet. o. c. T. III, p. 585.

²⁾ Volgens Phil. a SS. Trin. o. c. T. III, p. 123—126.

³⁾ Dr. Boissarie, *Lourdes*, p. 422.

is, dan de vrije gedachte zelve. C'est la grande hystérie intellectuelle de notre époque".

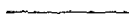
En de Heiligen, zij lijden zeker wel groote schade in hunne eer, als een zoo groot meester met zijne geleerde school hen hysterisch verklaart?

Integendeel — Job zegt: „Men lacht met de vroomheid van den rechtvaardige". En toch, deze is: „een fakkel, veracht in de gedachten der rijken [d. i. trotschen], gereed [om te lichten] op [door God] gestelden tijd" (Job XII, 5, 6).

Die gestelde tijd is niet alleen het laatste oordeel, maar ook de heiligverklaring en niet het minst, als de ongeloovigen de Heiligen en hunne heiligheid zoeken te onteeren; dan immers vooral zijn zij lichtende fakkeIs, die het verschil doen kennen tusschen de werken Gods en de werken van Belial.

V. A. SPRENGERS,

Rector in het gesticht *Voorburg*, te Vucht.

NIEUWE UITGAVEN.

Het leven van de H. Catharina van Siëna door P. fr. E. J. B. Jansen O. P. (Rotterdam, G. W. van Belle. 1896).

Nadat Lamennais in het jaar 1836 het verlies van zijn geloof en zijn priestereere bezegeld had door openbare apostasie, trachtte zijn vriend de Montalembert, pair de France, naar de mate van zijn talent mede te werken om de diepe en vlijmende wonde te heelen, welke aan het geloof veler harten door den afvallige was toegebracht. Een groot eind weegs was hij met den ongelukkigen abbé meegegaan. Gelijk velen, had ook hij zich laten betooveren door het geniale en geestdriftige woord, dat uit *L'Avenir* heel Frankrijk tegenklonk. Van de boorden der Seine af ging de vlam der revolutionnaire begrippen door alle kringen en standen der Fransche maatschappij, en de knetterende vonken van dat vuur werden ook door Montalembert aangezien als lichtbakens voor de toekomst.

L'Avenir! — Ook hij had gedroomd dat aan de Kerk eene schitterende toekomst was weggelegd, wanneer zij zich verzoenen wilde met ideeën en beginselen, die ongetwijfeld voor hem hoog en heilig waren, maar die in den grond niets anders waren dan kreten van opstand en omverwerping. Maar als er ten laatste van de zeven heuvelen een stem was uitgegaan, brak hij voor goed met zijn rampzaligen vriend. En het zal hem steeds tot eene welverdiende eer worden aangerekend, dat hij, die reeds stond op het hellend vlak, in het eind toch mannenmoed en karakter genoeg bezat, om de liefste banden van vriendschap te verbreken en idealen op te geven, welke hij in de drift zijner jongelingsjaren met zooveel hartstoehtelijkheid maar met niet minder heilige bedoelingen had nagejaagd.

Uit Rome keerde hij naar Parijs terug. Hij vond er Ozanam, die de vereeniging van den H. Vincentius van Paulo had gesticht. Zijn anderen vriend zag hij terug op den kansel der Notre-Dame. In dien prediker, gehuld in het witte kleed zijner orde, in dien

nog jeugdigen priester, met dat sijn besneden gelaat, met dat bekende scherpe profiel, met dien vurigen doordringenden blik, herkende hij zijn Lacordaire, den boezemvriend zijner jeugd. Met een nu eens plechtstatig dan weer heftig gebaar, met sonore stem, die de fijnste aandoeningen van een licht ontvankelijk gemoed wist te vertolken, met al den gloed eener diep gevestigde overtuiging, hoorde hij hem spreken over de Kerk, over hare organisatie en haren invloed, over hare verhouding tot het gezag en de rechten der menschelijke maatschappij. Gelijk het gedreun der opgekrulde golven zoo rolde het woord van den Dominicaan, het schitterende maar altijd scherp logische woord over de schare, bezielde als zij nu werd met een nieuwe geestdrift voor de Kerk van Jesus Christus. Een vuriger geloofsleven ontwaakte allerwege.

Maar ook de godsvrucht, de uiting van het geloofsleven, de ware, warme piëteit had geleden onder den adem des ongeloofs, en daarom schreef nu de Montalembert zijn beroemd leven van de H. Elisabeth. Wel heeft ook Lacordaire later veel gesproken over het apostolaat van liefde, over de kuischheid, over de nederigheid, over verschillende deugden, die er blinken in de Katholieke Kerk, maar nu reeds wilde zijn vriend het Fransche volk die deugden laten bewonderen in het leven van eene Heilige, die hij boven alles had lief gekregen, nadat hij op zijne reizen door Duitschland een studie had gemaakt van de Kerk der middeleeuwen. Op die Kerk, die toen straalde in den glans van zoovele groote Heiligen, wilde hij zijn volk wijzen. Op die Kerk met hare ridderlijke figuren, met haar poëzie en hare legenden, met haar geloof en hare tradities. Tot haar moest men teruggaan als naar de zuivere bron, waaruit al die heiligheid was ontsprongen.

De Montalembert heeft door het leven van de H. Elisabeth, met die zoo meesterlijke inleiding, de hagiographie, de levensbeschrijving der Heiligen, populair gemaakt. In dien zin n.l. dat het volk de lectuur dezer werken heeft gezocht en lief gekregen. Het deugdzzaam leven van den innig vromen, geloovigen katholiek heeft hij aanschouwelijk gemaakt in een heiligenbeeld, dat hij met groot geloof en scheppend talent geboetseerd heeft, en velen hebben tot groot voordeel voor de Kerk het voetspoor van den meester gevolgd. Niet het minst in onze dagen.

Nog meer dan in 1836 zijn het immers thans de dagen van het

ongeloof. Het ongelooft met zijn wijsgeerige kalnte, den blik alleen naar deze aarde gericht. Het doctrinaire ongelooft, dat nog voor korten tijd rust meende te vinden in het pessimisme van Schopenhauer en nu op eens een uitweg gaat zoeken in valsche mystiek. Het practische ongelooft der groote menigte vooral, met beide oogen loerend naar goud en goed of wel verzuchtend naar de emancipatie van het vleesch. En naarmate dit ongelooft veld wint, vallen ook de sekten weg, die buiten de Kerk nog aan een deel der goddelijke openbaring vasthouden, en sprekender wordt het contrast, hetwelk de Kerk van J. C. vormt met al de menschelijke instellingen, die haar omringen. Liefde en haat wordt meer dan vroeger openbaar. De aloude tegenstelling tusschen goed en kwaad treedt scherper aan het licht.

Maar ook thans nog houdt die Kerk in hare hand het medicijn voor de volkeren. Zij ontwikkelt haar kracht, steeds het oog gericht houdende op de Kerk der middeleeuwen. Zij zoekt de wetenschap te restaureeren volgens de wijsbegeerte van den illustren filosoof der middeleeuwen, den H. Thomas van Aquine. Zij opent ons opnieuw een bron van veelzijdige kennis in de werken van Dionysius den Karthuizer. Zij roept ons dien glorieuzen tijd voor den geest, wanneer zij tot ons spreekt in de machtige gewelven onzer gothische kerkgebouwen, in het verheffend en geheimzinnig spel hunner kleuren en lijnen, in de melodieuze van psalmen en gewijde hymnen, die reeds zoovele geslachten hebben opgevoerd naar God, en die nimmer verouderen zullen, zoolang de liturgie der Kerk nog indruk kan maken op de ziel van den mensch. Die Kerk beschermt thans het volk, de verdrukten, de verlatenen, gelijk zij weleer de lijfeigenen onder hare hoede nam tegen het geweld en de tyrannie van edelen en roofkoningen. Zij roept de gilden weer in het leven, en met voorzichtigheid maar met geen mindere kracht, poogt zij tusschen de maatschappelijke standen het verbroken evenwicht te herstellen, de Encycliek *Rerum novarum* over de wereld uitvaardigend en aldus aan de volkeren een wetboek in de handen gevend, waaruit, gelijk uit de capitularia van Charlemagne, de stem van het vereenigd recht ons toeklinkt als de profetie eener gelukkige toekomst.

Is het wonder, dat zij met vertrouwen ook de oogen opheft naar die mannen en vrouwen, die door de heldhaftigheid van hun ge-

loof en hun liefde een sieraad zijn der middeleeuwsche Kerk? Doet het niet goed aan het hart, om te midden van de zonde, te midden van het sombere, koele ongeloof, dat ons omringt, te mogen opzien naar die heilige gestalten en ons te verkwikken aan dien geur der bloemen, die ons tegenademt uit den hof der katholieke middeleeuwen? „Sancti tui, Domine, floreant sicut lilium et sicut odor balsami erunt ante Te....”

In het kader nu van deze beschouwing wenschen wij de verschijning mede te tellen van het zeer verdienstelijk heiligenleven, hetwelk de Eerw. Pater Jansen onlangs het licht deed zien. Als de vrucht n.l. van een streven, dat zich, zooals wij zeiden, allerwege openbaart om tegenover de groote kwalen dezer zedelijk verarmde wereld ook groote beproefde middelen aan te bieden. Een streven om licht te ontsteken in de duisternis, die als een zware sluier neerhangt over menige ziel; om de groote problemen, die in onzen tijd het bange menschenhart verontrusten, op te lossen en tot klaarheid te brengen; en om aller menschenziel, die immers ieder met dezelfde faculteiten door God begaafd is, op te heffen uit het stof en haar te helpen om in de kracht dier vermogens te streven naar onvergankelijk goed. En is er dan wel een krachtiger middel om dat streven te bevorderen, dan de devotie tot Gods lieve Heiligen? Maar ook, hebben wij onder dit opzicht nog niet veel te leeren van de Kerk der middeleeuwen, van dien opgewekten tijd, waarin wel is waar nu en dan het bederf insloep, maar die toch zoo aantrekkelijk blijft voor het geloovig hart, aantrekkelijk door dat openbaar katholiek leven, door dien mystieken zin, door dat innige verkeer met God, door dien teederen, vertrouwelijken omgang met Zijne Heiligen?

„Tous les hommes sont semblables”, zeide eens de dichter, die den mensch zoo goed kende. Onder alle hemelstreken blijft de mensch dezelfde. Zijn hart trilt onder dezelfde aandoeningen. Door immer dezelfde voorbeelden wordt dat hart tot zonde aangelokt of tot deugd opgevoerd. Daarom zijn ook de Heiligen voor alle tijden. Niet enkel in hun kring of in hunne eeuw waren zij het licht op den kandelaar, neen dat licht, de aureool, die hunne gestalte omgeeft, werpt haar schijnsel en haar verwarmenden gloed door heel de geschiedenis en het leven der menschheid. Zoo heeft onze Paus Leo XIII den armen Franciscus van Assisië ons ten voorbeeld

gesteld tegenover den gouddorst en de hebzucht van dezen tijd. Zoo werd een Jozef Labre uit zijne vernedering opgeheven en op de altaren gekroond tegenover de toenemende zucht naar verheffing en menschelijke hoovaardij. En zoo willen wij het van ganscher harte toejuichen, dat een begaafd priester tegenover het ingrijpend zedenbederf weder eens de gedachtenis heeft verlevendigd aan eene Heilige, eene der schoonste bloemen der middeleeuwsche Kerk, aan die hoog begenadigde vrouw, die reeds als vijfjarig kind op engelenhand gedragen werd, later in de zwakheid van haar geslacht triumfeerende over eene wereld, die haar van alle zijden met ijdelenslach en zinnelijk oog belonkte.

„Nescire prorsus omnia
Corruptionis vulnera”.

Deze hymne der Kerk, 't is slechts de zwakke echo dier heilige koralen, welke Gods engelen in eeuwigheid de H. Catharina van Siëna toezingen!

De wijze, waarop de Eerw. Pater Jansen zijn werk heeft ten uitvoer gebracht, is der Heilige zeker niet geheel onwaardig. Hij heeft haar beeld ontworpen, zoo getrouw mogelijk naar de bronnen der historie, onder welke de *Legende* van Catharina's biechtvader, de akten der heiligerklaring en vooral de brieven der Heilige zelve een eerste plaats bekleeden. En daar het leven der Heilige samenvalt met de regeering der Pausen te Avignon, en zij zelve door haar openbaar krachtdadig optreden een groot aandeel heeft gehad in de pogingen om den terugkeer des Pausen naar Rome voor te bereiden en te bevorderen, is het duidelijk, dat hier eene gezette studie noodig was van een moeilijk tijdvak der kerkgeschiedenis. Voegen wij daarbij, dat bijna iedere bladzijde getuigenis aflegt van eene meer dan gewone kennis der beginselen van ascese en christelijke mystiek, dan zal men ons toegeven, dat in een betrekkelijk kort bestek heel wat apparaat van wetenschap is bijeengebracht.

Men wane echter niet, dat hier de wetenschap alleen aan het woord is. Met haar alleen immers wage men het niet om een heiligenleven te schrijven. Ook ongeloovigen hebben, met een schat van kennis toegerust, somwijlen de analyse beproefd van de ziel eens Heiligen. Zoo schreef nog onlangs de overigens zeer talentvolle Sabatier het leven van den H. Franciscus van Assisië. Maar

onder hunne handen vervliegt maar al te dikwerf het ideale, en wordt het bovennatuurlijke, het reine tot bezoedeling. Zoo in het leven van de bevoorrechte kinderen Gods de bloem der deugd sterven kon, zij zou door zulk eene aanraking verflensen en verdorren.

De Eerw. schrijver echter biedt ons meer dan wetenschap. Hem bezielde eene groote liefde voor de H. Catharina, kinderlijk vrome eerbied voor die gezaligde vrouw, die eens evenals hij het kleed van den H. Dominicus droeg en een der reinste gloriën der Orde mag genoemd worden. De revelaties en visioenen, aan deze Heilige te beurt gevallen, de mystieke sfeer, waarin zij van hare kindsche jaren tot aan haar vroegtijdig sterven verkeerde, dat bijna onophoudelijk verkeer met Gods Engelen en Heiligen, 't glinstert alles door deze levensgeschiedenis heen, gelijk een gouden draad door een borduursel. Maar zonder zich af te geven met gewaagde of overdrevene voorstellingen heeft de schrijver, door den waren geest van onderscheid voorgelicht, aan dit heiligenbeeld zijn passend reliëf gegeven en het rijke leven der maagd aantrekkelijk en beminnelijk gemaakt voor iederen lezer, ook voor hen, die misschien mochten terugdeinzen voor dat wonderbare en geheimzinnige licht, waarmede God zoo dikwerf reeds hier op aarde Zijne Heiligen heeft omgeven. Voorts willen wij de practische zijde van het boek niet voorbijzien. Met zekere voorliefde heeft de schrijver de H. Catharina voorgesteld als een toonbeeld der christen vrouw. Wij zijn hem daarvoor dankbaar.

Wij leven immers in een tijd, waarin men zoo gaarne en zoo openlijk mogelijk spreekt over de rechten der vrouw. Een tijd, waarin bij zooveel een groot deel harer vrouwelijke achtbaarheid te loor gaat in openbaar vertoon en allerlei luidruchtigheid. De stille glorie, waarmede eens het Christendom het hoofd der vrouw gekroond heeft, wordt bij zoo menigeen verdoofd door den schijn-glans, waardoor een opkomend heidendom vooral de zwakkere knune zoekt te betooveren. En door dien glans bedrogen, vergeten zij ten eenemale hare plaats in het huisgezin en in de maatschappij en trachten zij zich zelven eene andere roeping op te dringen dan die, waartoe zij door de natuur en door God zelven zijn geordineerd.

Het gevaar om in dien stroom te worden medegesleept, bedreigt evenzeer de christen vrouw. Laat zij derhalve dit boek dikwerf ter

hand nemen. De teedere liefde en afhankelijkheid voor den Christus, de volzaamheid, de nimmer weifelende moed, de zucht naar zelfverloochening, toewijding en opoffering, welke eenmaal de vrouw van den Calvarieberg medenam in het leven, zal zij op het hoogst, het voortreffelijkst vinden uitgedrukt in het leven eener Heilige, die niet enkel in contemplatie hare dagen sleet, maar die door gehoorzaamheid en haar bescheiden optreden groote dingen heeft gedaan voor God en de Kerk van Jesus Christus. Niet het minst voor haren evenmensch, die in nood en druk verkeerde. Daarom willen wij dit werk van Pater Jansen inzonderheid aanbevelen aan die edele katholieke vrouwen, die of onder het patronaat van de H. Catharina van Siëna of als lid eener geestelijke Orde zich toewijden aan de zorg voor zieken en armen, aan de bekeering van gevallen en zondaars.

Onder letterkundig opzicht heeft de schrijver voortreffelijk werk geleverd. Hij schreef in een stijl, die met zorg bewerkt is en aan de hagiographie volkomen past. Een stijl, somwijlen schilderachtig en boeiend, altijd eenvoudig, zonder overdrijvingen of nuttelooze bespiegeling en door die eenvoudigheid steeds treffend en indruk makend op het gemoed van den lezer.

De Rotterdamsche firma van Belle, die reeds jaren lang de katholieke zaak aan zich verplichtte door eene reeks van nuttige uitgaven, heeft weder een boek aan de litteraire markt gebracht, dat zich zelve aanbeveelt door een net en degelijk uiterlijk. Een boek vooral voor iedere beurs gemakkelijk te bereiken.

M. A. TH.

Geschiedenis der heilige Elisabeth van Ungarn, landgravin van Düringen (1207—1231) door Graaf de Montalembert, vertaald door de EE. HH. August Cuyppens, Guido Gezelle en anderen en met pentteekeningen versierd door Jos. Damien (Gent, A. Siffer; Utrecht, Wed. J. R. van Rossum, 1897).

In dezen tijd, waarin de onedele, zich zelve zoekende liefde vele wanbegrippen heeft doen ontstaan omtrent 's menschen verhouding tot God en den naaste en op godsdienstig en maatschappelijk gebied veel wanorde heeft gesticht, is het een hoogst verdienstelijk

werk, de edele, zich zelve verloochenende liefde van een mensch voor oogen te stellen, van eene heilige vrouw, die om haar verheven standpunt in de menschelijke maatschappij, om haar leven, rijk aan lotsverwisselingen, en om haar naam, vooral door stichtingen van liefdadigheid vereeuwigd, tot een voorbeeld kan dienen, dat gemakkelijk toegang heeft tot aller geest en hart. Zulk eene Heilige is de H. Elisabeth van Hongarije en het verdienstelijke werk harer levensbeschrijving is van den hoog begaafden Graaf de Montalembert. De naam van dien gevierden schrijver en de namen van de Eerwaarde Heeren August Cuppens en Guido Gezelle, die met weglating van, hier nuttelooze, geleerde verhandelingen eene Vlaamsche vertaling van dat werk hebben geleverd, zijn een waarborg van de innerlijke deugdelijke waarde dier levensbeschrijving.

Met zulke voortreffelijke aanbevelingen wil men het aangebodene genieten en in zijn verwachting van waar genot wordt men niet te leur gesteld, wat den inhoud betreft.

In 34 hoofdstukken ontwikkelt zich voor ons de geschiedenis der H. Elisabeth van Hongarije, en de eerste 29 geven ons een blik in het leven, zelfs het meest innerlijke leven dier Heilige. In elk hoofdstuk verschijnt zij voor ons met eene andere lichtzijde, doch waar het ons ook vergund wordt een blik te werpen in haar leven, overal zien wij haar allesopofferende liefde zich openbaren in ware godsvrucht en alomvattende naastenliefde, zooals het teekenend in het eerste hoofdstuk wordt aangegeven: *haar geheele leven was als een kiem besloten in haar wiegeleven: haar eerste daad was een aalmoes, haar eerste woord een gebed*. In dat werk worden wij meerdere malen aangenaam verrast met dergelijke kernachtige en kenmerkende uitdrukkingen, waardoor de Heilige in haar volle gedaante voor onzen geest komt, terwijl vele, ook kleine voorvallen uit haar leven worden aangebracht, waardoor wij haar aan het werk zien en mogen opmerken, hoe vindingrijk zij in haar vroom en liefdevol gemoed is om God te behagen en den naaste wel te doen. Zoo mogen wij haar ook wel eens betrappen op eene, ja, zeer geringe menschelijke zwakheid, wat echter niet hinderlijk, veeleer gunstig is voor haar voorbeeldig leven, dat toch aan kinderen van Adam ter navolging wordt voorgesteld.

Daarbij vertoont haar 24-jarig leven een zeldzame verscheidenheid van lotgevallen; bij afwisseling zien wij haar vreemdeling,

vervolgde, volmaakt christelijke echtgenoot, teedere zorgzame moeder, diep verdrukte weduwe, nederige boetelinge, vorstin, zuster van liefde, en in welke betrekking zij ook aan onze aandacht wordt voorgesteld, zij is het toonbeeld van die edele liefde, die alles aan God en den naaste ten offer brengt. In haar leven vinden alle geloovigen van elken rang en in elke omstandigheid eene krachtige aansporing tot die verhevene deugd. De grooten en rijken kunnen in haar leven zien, dat zij zich niet verlagen met godvreezend te zijn en de armen lief te hebben en bij te staan; de armen en bedrukten vinden in haar leven troost en een voorbeeld, hoe zij in tevredenheid met hun lot God kunnen dienen en de hoogere standen eerbiedigen. In waarheid, de H. Elisabeth geeft in haar leven, zoo rijk aan lotsveranderingen, te zien, hoe alle menschen onderling één kunnen zijn, als ledematen hecht vereend tot één lichaam, waarvan Christus het Hoofd is, namelijk door de zich zelve verloochenende liefde.

Hier dienen wij tot eer van schrijver en vertalers op te merken, dat wij niet alleen in haar leven, maar ook in haar levensbeschrijving meermalen eene krachtige aanmoediging vinden tot die edele liefde, beurtelings door een woord uit de H. Schrift, door het gebed van een Heilige, door een spreuk van een Kerkvader, door eene verheerlijking van hare deugd.

Nu, wat den vorm betreft. De eigenaardige Vlaamsche kleedij, waarin het werk onder de oogen wordt gebracht, is voor Nederlanders minder behagelijk, doch dat gemis van letterkundig genot zullen zij zich wel getroosten om de innerlijke waarde daarvan. Overigens is de uitvoering keurig. De kleine platen, ter illustreering aangebracht, zijn over het algemeen goed geslaagd en spreken mede tot het hart.

Gaarne hadden wij ook ter aanbeveling de kerkelijke goedkeuring gezien, die voor Levens van Heiligen passend is.

Om de innerlijke deugdelijkheid en om de vrome stichting, die ze geeft, is deze levensbeschrijving aanbevelenswaardig, en mogen wij den wensch uitspreken, dat zij in de christelijke huisgezinnen ingang hebbe.

D.

Das Hemd des Glücklichen. Bunte Bilder aus dem Leben eines Convertiten von Arthur Maria Baron Lüttholtz (Vierte verm. u. verb. Aufl. Trier, Paulinus-Druckerei, 1897. M. 1.20).

Aanleiding voor dezen eenigszins vreemden titel vond de schrijver van bovengenoemd werkje in zijn eigen toestand, dien hij in de oude fabel *Das Hemd des Glücklichen* gedeeltelijk geteekend zag. Volgens die fabel was een hoogbejaard vorst zijn einde nabij; alleen het hemd van een volmaakt gelukkig mensch kon hem nog van den dood redden; en nu reist een zijner hooge staatsdienaars de geheele wereld af om dat redmiddel te zoeken. Zoo ging ook genoemde schrijver er op uit om het ware geluk te zoeken. Zijn adellijke titel en aanzienlijk fortuin stelden hem in staat overal en op de meest verscheidene wijze zijne nasporingen te doen; maar niets bevredigde hem, nergens vond hij het ware geluk, totdat hij zijne vooroordeelen had afgelegd en als door een wonder de Katholieke Kerk was ingetreden. In die Kerk vond hij zijn geluk. En nu wil hij in dit werkje ook anderen den weg des geluks wijzen.

Ruim bedeed met opmerkingsgave en rijk aan allerlei onder-vinding, heeft hij op geestige en onderhondende wijze zijne ervaringen in beeld gebracht. Bonte beelden noemt hij ze, en inderdaad zoo bont mogelijk zijn de zestig beelden, die in gestadige afwisseling onze oogen voorbij trekken. Maar elk beeld spreekt tot ons en toont ons aan, waar het ware geluk al of niet te vinden is; want hoe ongelijksortig en bont die beelden elkander ook opvolgen, allen zonder uitzondering beteekenen ons rechtsstreeks of door tegenstelling, dat in den dienst van God het ware geluk ligt opgesloten; en deze aanduiding geven zij met zulk eene inwerkende kracht, dat de indruk daarvan nog lang in ons levendig blijft.

Daar b.v. vertoont een beeld ons Monte-Carlo, dat, in een lustoord herschapen, het woord van den schrijver ook zijn lezers op de lippen legt: „het wedergevonden paradijs”. Maar daar wordt God niet gediend; daar is men ook niet gelukkig; daar wordt de droevige geschiedenis van het eerste aardsche paradijs telkens weer, uitsluitend voor eigen rekening, herhaald. En van zelf prent zich in onzen geest de gedachte van den schrijver: „Het schijnt wel, dat de mensch niet in een paradijs kan leven; want hij rust niet, voordat hij er weder uitgedreven is”. Het wordt ontwijd door den gevaarlijksten hartstocht, dien van het spel, dat lichaam en ziel verwoest.

In het eind komt voor onze oogen het beeld van een klooster der Franciscanen, waar de hartstochten onder bedwang zijn en het

geheele leven geregeld is naar de beginselen van het evangelie. Daar dient men God edelmoedig; daar is men gelukkig. En als de schrijver de laatste hand aan dit beeld heeft gelegd, roept hij uit: „Da griff ich zu, da liess ich mir das Hemd dieser Glücklichen geben — das Franciskaner-Skapulier — und ich trage es alle Tage, und wer es gläubig in seiner Todesstunde trägt, der wird ewig leben”.

Zoo toonen ons al die beelden, rijk aan geest en zin en meestal duidelijk van voorstelling, deze waarheid: in den waren godsdienst is tevens het ware geluk te vinden.

Enkele beelden waren zonder schade weggebleven, omdat zij van weinig beteekenis zijn. Hier en daar ook ontmoet men stellingen, die minder juist zijn. Bepaaldelijk zouden wij bezwaar hebben te onderschrijven wat gezegd wordt ter verklaring van de hooge voortreffelijkheid der Grieksche kunst. Doch wij willen hier niet nader op aandringen, en de toegeeflijkheid niet weigeren, die de schrijver van ons verwacht. Want in zijn voorbericht verklaart hij uitdrukkelijk, dat hij slechts heeft geschreven voor geloofsgenooten, wier toegeeflijkheid hij kent. Met „geloofsgenooten” zijn hier bedoeld zoowel protestanten, tot wier genootschap de schrijver behoord heeft, als katholieken, wier geloof hij op rijpen leeftijd uit volle overtuiging heeft omhelsd.

Aan protestanten, die, door liefde tot de waarheid gedreven, er niet tegen opzien ingewortelde vooroordeelen af te leggen, wijst hij op gemoedelijken toon den weg; zij vinden hier geen strijdschrift, waarin de dwaling in streng-dogmatische bewijsvoering wordt wederlegd; alleen de ongenoegzaamheid der dwaling wordt helder aangetoond.

Voor katholieken is dit werkje geen eigenlijke apologie ter bevestiging in hun geloof, maar veeleer een aansporing om volgens hun geloof te leven, en werkelijk hun geluk te vinden in den dienst van God.

Of wij deze bonte beelden daarom aan allen aanbevelen? Niet aan allen zonder onderscheid, maar meer bepaaldelijk aan de rijperen van leeftijd en ontwikkeling. Dat zij welkom zijn geweest, blijkt het best uit de verschijning van deze *vierde* uitgave, nadat er drie binnen korten tijd waren uitverkocht.

LETTERLOOVER.

VERKOCHT.

Ik heb een vriend gehad in 't blij weleer,
Sinds jaren spraken wij elkaar niet meer,
Doch ik vergat hem nooit: zijn edel beeld
Heeft heel mijn jeugd verhelderd en gestreeld.

God gaf op 's levens reis, als liefdegroet,
Hem rijke gaven mee in overvloed:
Volmaakten lichaamsbouw, een ranke leest,
Een schoon gelaat, een blik vol gloed en geest.

Hij derfde goud, maar o, *die* rijkdom lag
Straks in zijns geestes breeden vleugelslag;
Zijn eerlijk oog trok tot zich liefde en macht;
't Geluk hing aan zijn daad en zielekracht.

Daar zijn er, die het wislend lot gedenkt,
Aan wie het kwistig 't goud der aarde schenkt;
Er ligt in hun persoon 't gewis bestel,
Dat hen tot winnaars maakt in 's levens spel.

Zulk een was ook mijn vriend, en niet gering
In weldoen mag hij zijn, die veel ontving.
Wij droomden allen hem eens op den troon
Van menschenlof, weldadigheid ten loon.

En waar helaas! is heel zijn schat beland?
 Hij wierp dien weg in één verwelkte hand:
 Wie vader veler zonen wezen kon,
 Leeft thans verstompt met haar, die hem verwon.

Aan geld en ledigheid verkocht, verkocht
 Ook aan een vrouw, slechts aan zijn goud verknocht,
 Leeft hij met haar, die hem niet achten kan;
 Ach, arme rijke en droef mislukte man!

Edith Salburg.

H. ERMANN S. J.

HEIMWEE.

De scheepling groet de zon, in gouden pracht
 Oprijzend uit de wit beschuimde baren:
 O heerlijkheid, zoover zijne oogen staren!
 O zieleweelde na dien sombren nacht!

Maar plotseling betreft de blauwe lucht,
 Een grijze schaduw sluipt de waatren over,
 In nevelfloers vervloeit het lichtgetoover,
 Hol staat de zee: wie slaakt geen bangen zucht?

* * *

Een wijle ziet de mensch zijn levenszee
 Beschenen van der blijheid gouden luister;
 Een wijle, en ach, hij stevent weer in 't duister,
 De borst vol wee, ter verre, verre ree.

Hij kent het land van eeuwgen zonneschijn,
 Het morgenland, wiens vreugden nimmer sterven:
 O, na dit angstig-donker ommezwerven,
 Hoe schittrend zal 't gezicht dier kusten zijn!

Katwijk.

W. DE VEER S. J.

DE KATHOLIEK.
GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

HONDERD-EN-TWAALFDE DEEL.

1897.

Multum facit qui rem bene facit.
Bene facit qui communitati magis
quam suae voluntati servit.

(Onze Wachter.)

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum. I Mach. XV, 34.

(De Katholiek.)

*Wanten te Rome in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.*

Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN,
Antiq. Boekh. Hoogewoerd 89.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.

1897.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-TWAAALFDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

	Bladz.
Frits Reuter.	
I.	I
II.	120
L. J. A. LIBOUREL.	
Armenzorg. (Vervolg en slot van Dl. CXI, bl. 416 vv.)	
IV—V. De middeleeuwen	26
VI. De nieuwere tijd	259
VII. De nieuwere begrippen	374
J. M. GERRITS.	
Bij het feestgetij van Dr. P. J. H. Cuypers.	
M. A. THOMPSON.	55
Ter gelegenheid van het vijf-en-twintig-jarig priesterfeest van den Hoopeerw. Heer A. J. Callier, Vicaris-Generaal. 15 Aug. 1897.	
P. ZWART.	85
Geschiedenis van het Seminarie Hageveld.	
I. Stichting, opkomst en eerste bloei van Hageveld. 1817—1825.	86
II. De sluiting van Hageveld. Ver- dere lotgevallen tot 1830	223
III. Hageveld opnieuw geopend. Geschiedenis tot aan de ver- plaatsing naar Voorhout. 1830— 1847	335
H. J. M. TASKIN.	

De hysterie volgens Dr. Charcot en zijne school. III. (Vervolg
en slot van Dl. CXI, bl. 442 vv.)

V. A. SPRENGERS, Rector in het gesticht *Voorburg*. 138

St. Thomas

J. M. L. KEULLER 177

Annette von Droste-Hülshoff.

I. Hülshoff 199

II. Rüschaus 465

P. fr. E. J. JANSEN, Ord. Praed.

Theosophie

J. WATERREUS, Aalmoezenier bij het Engelsche leger. 284

Theorie van het rechtvaardig loon

J. L. JANSEN, Cong. SS. Red. . . 304

Arthur James Balfour over de grondslagen des geloofs.

J. V. DE GROOT, Ord. Praed. . . 400

Dr. A. Kuiper's voorstelling van het leerstuk der onbevleete
ontvangenis getoetst.

TH. F. BENSCHDORP, Congr. SS. Red. 429

Conventry Patmore. Eene bijdrage ter kennis van het let-
terkundig mysticisme.

H. JANSSEN MARIJNEN, S.J. . . . 452

VERSCHEIDENHEDEN.

In memoriam. Jacob Burckhardt.

F. J. POELHEKKE 322

BOEKBEORDEELING.

Bladz.

- Grundriss einer exacten Schöpfungsgeschichte von Hermann Habenicht. Mit 7 Karten-Beilagen und 2 Text-Illustrationen.
A. M. C. VAN COOTH 74
- Das Alter des Menschengeschlechts nach der Heiligen Schrift, der Profangeschichte und der Vorgeschichte von Prof. Dr. Schanz.
J. M. L. K. 161
- Leven en brieven van den H. Franciscus Xaverius, Apostel van Indië en Japan, door W. van Nieuwenhoff, S.J.
L. J. J. HAGERAATS 167
- De geschiedenis van een stadhuis en van eene kathedraal, van Violet-le-Duc, door Th. Molkenboer overgezet.
J. R. VAN DER LANS 247
- Hermeneutica biblica, auctore V. Zapletal.
M. BARTIJN, Ord. Praed. Professor te Freiburg. 326

NIEUWE UITGAVEN.

- Pesch, *Praelectiones Dogmaticae*. — Baur, *Argumenta contra Orientalem Ecclesiam* 80
- Wilmers, *De Religione Revelata libri quinque*. — Jungmann, *Tractatus de Verbo Incarnato*. — Langer, *Die Apocalypse oder die Offenbarung des heiligen Apostels Johannes*. . . 173
- Dr. Bludau, *Die Alexandrinische Uebersetzung des Buches Daniel und ihr Verhältniss zum Massorethischen Text*. . 256
- Schrijvers, *Zelfhulp en werkmansbeweging*. — Ermann, *De Paus (Aan Ds. A. Veenhuysen)* 329

- Stang, *Historiographia ecclesiastica*. — Pesch, *Institutiones philosophiae naturalis: Institutiones psychologicae*. — Wasmann, *Vergleichende Studien ueber das Seelenleben der Ameisen und der höhern Thiere*. — Meijer, *De Predikheeren te 's Hertogenbosch 1296—1770*. — Meijer, *Bloemen uit Sint-Dominicusgaarde*. — Dr. Haller, *Theodoor Körner's leven en werken*. — Eppink, *De gulden harp*. — Jaspas, *Grieksche Syntaxis; Overzicht van het Homerische dialect* 485
-

LETTERLOOVER.

Verwoest.

W. DE VEER, S.J. 334

Gebod tot God en de H. Maagd bij het naderen van den dood. Gedicht van Z. H. Leo XIII in Nederlandsche verzen vertolkt.

A. N. MUTSAERS, Pr. 498

Allerzielen.

L. POELL, R. K. Pr. 499

FRITS REUTER.

Een goede dertig jaar geleden gaf de Holsteiner Klaus Groth onder den eenigszins aanmatigenden titel *Quickborn* een bundel Nederduitsche poëzie in 't licht; Groth vroeg niet om den bijval van 't volk en verkreeg dien ook niet; zooals weleer Hebel richtte hij zich bij voorkeur „tot de vrienden der natuur en het landelijk leven”. 't Boek had van 't Nederduitsch niets dan den vorm, juist genoeg om den smaak te prikkelen van een geblaseerd publiek, steeds op jacht naar nieuwe sensaties; ondanks menige gelukkige bladzijde, was die *Quickborn* op de keper beschouwd een bloote pastiche; maar het viel in den smaak en de gebreken van Groth vonden bewonderaars. Dit succes bracht het Nederduitsch in de mode. De kenners lieten zich evenwel hierdoor niet verschalken. „Groth — schreef in 1857 een gezaghebbend criticus, Robert Prutz — blijft in de meeste zijner gedichten onder den invloed onzer moderne beschaving: 't is de Deutsche maatschappij en de Deutsche gedachte in een Nederduitsch kleedje gestoken. Zij, die hem zoo in de hoogte steken, moesten niet doodzwijgen dien anderen schrijver, die door zijne Nederduitsche gedichten onder zijn taalgenooten reeds een beroemdheid geworden is. Ik bedoel den Mecklenburger Frits Reuter. Dit is een Nederduitscher in de ziel. Zijne muze is een stevig landmeisje, wat vierkant van vorm en met boersche manieren, maar blakend van gezondheid, met handen die van aanpakken weten, heldere en guitige oogen, niet op haar mondje gevallen maar toch goedlachs”. Zoo kwam voor de eerste maal de naam van Frits Reuter het groote Deutsche publiek onder de oogen. Prutz'

oordeel was juist, maar onvolledig; slechts ééne zijde van Reuters talent werd in 't licht gesteld. Toch mondde die lof den heer Groth niet. Hij was in 't bezit van een monopolie en hij wilde in 't bezit ervan blijven. In zijn *Brieven over het Hoog- en Nederduitsch*, die hij spoedig daarop in 't licht gaf, trachtte hij de opkomende reputatie van zijn mededinger te ondergraven. Hij verweet hem, en dit in volstrekt geen beschaafde termen, van gemeen, triviaal, realist te zijn, niets te eerbiedigen en de meest gewone en alledaagsche karakters te schetsen. Hij maakt, zei hij, van onzen held Blücher het onderwerp van een belachelijk vertelsel. Zijn muze is niet een lief landmeisje, maar een koe-wachtster. „En dat — zoo roept hij uit — zou de bloem zijn van het volksleven! Neen, Reuter gunt ons slechts een blik in een vuilen en morsigen Augiasstal”. Reuter antwoordde, nu niet in zijn Mecklenburgsch dialect maar in het knapst Hoogduitsch, met een fijne en bijtende ironie, welke aan de fameuze polemieken van Lessing deed denken en terstond de kenners aan zijne zijde bracht. Al die beweging, om en rond hem gemaakt, had alleen tengevolge, dat Reuter nu niet langer meer alleen in Mecklenburg een beroemdheid was.

Niet zonder verwondering vernam men, dat zijn boeken reeds meerdere uitgaven beleefd hadden en de provinciën van het Noorden hem met enthousiasme als hun nationalen dichter begroetten. Tot dusver wist men niet, dat hij zijn lezers reeds bij duizenden telde. In het eerst was er slechts nieuwsgierigheid in 't spel bij dien aandrang om hem te leeren kennen; men vertrouwde de zaak nog niet veel; doch aldra veranderde dit gevoel in een duidelijk en luid uitgesproken sympathie. Er was hier trouwens geen sprake — 't bleek zoo helder als de dag — van een opgeschroefde beroemdheid, van een knutselend en liefhebberend heerschappij, dat zoogenaamd dorpsschetsen levert, waarin de kennersblik slechts de verzwakte zielen van uitgeleefde stads-creatures in schets ziet gebracht; neen, hier vond men niets gewilds,

niets aangeleerds, niets fabriekmatigs; men had hier te doen met een spontanen, origineelen geest, met een gezond stuk menschenleven. Hij schreef in het Nederduitsch, omdat hij dacht in die taal. In de literarische honger-periode, waarin men zich bevond, was dit een verrassende en aangename vondst. 't Viel niet te weerspreken, Duitschland telde een schrijver meer.

De boeken van Reuter verbreidden zich snel. De Noord-Duitschers verstaan gemakkelijk zijn dialect, zij die het niet verstonden haastten zich het te leeren. Men gaf een woordenboek uit uitsluitend voor de lezers zijner werken, men hield er publieke lezingen uit, en de mannen der wetenschap zelve achtten het niet beneden zich hem in te leiden en ten tolk te zijn. Men vergenoegde er zich niet mee hem te lezen, maar stelde ook onderzoek naar zijne persoonlijkheid in. Hetgeen van zijn levensloop bekend werd, wekte niet minder verbazing en belangstelling. Alles was hier nieuw, ongewoon, viel geheel uit de gis. Wat bij hem bekoord had, was een naïeve smaak, iets jongs en primitiefs, dat de harten verfrischte, een fijne bonhomie, een gulle lach, een soort van gezonde, mannelijke helderheid van gemoed: men stelde zich iemand voor in de kracht des levens, in het volle en rijpe bezit van een gelukkig en kalm bestaan. Niets minder juist: Reuter bevond zich in den avond des levens en had zijn eerste boek op ruim veertigjarigen leeftijd geschreven. Weinig levens waren zoo stormachtig geweest als het zijne, weinig menschen hadden zooveel tegenspoeden en rampen op hun weg ontmoet. Deze teedere en zachte natuur die zoo goed de poëzie der eenvoudige zaken gevoelde en door de hartstochten niet beroerd scheen te zijn geweest — o! in de hardste beproevingen was zij gestaald. Hij had zeven jaar lang gekwijnend in strafgevangnissen; hij had in werkelijkheid twaalf ambachten gehad en dertien ongelukken; ten laatste geheel geruïneerd en om privaattlessen bedelend, was hij enkel uit wanhoop aan 't schrijven gegaan en, om zoo te zeggen, zonder dat hij het wist, zich een

dicter voelend, had hij zijn fortuin gevonden in de letterkunde, die zoo zelden haar beoefenaars een behoorlijk bestaan oplevert. Men stond erover verbaasd, hoe zulk een leven zulk een talent had kunnen ontwikkelen of voortbrengen.

Ziedaar een belangwekkende stof voor eene belangwekkende studie. Ik wilde op mijne beurt mij aan den arbeid zetten en het leven van Reuter schetsen als inleiding van een overzicht zijner werken. Zijn naam kan voorzeker geen enkel lezer van *De Katholiek* onbekend zijn, en allicht hebben zij kennis gemaakt met de edelste vrucht van zijn vindingrijken en werkzamen geest. De gegevens over hem ontbreken niet: behalve het conscientieus boek, dat een Duitsch criticus, Glagau, hem gewijd heeft, gaf hij-zelve ons in zijne gevangenis-gedenkschriften eene menigte bijzonderheden over het merkwaardigste tijdvak zijns levens. Ik zal op die wijze vanzelf de gelegenheid hebben op zijn hoofdwerk, dat 't meest tot zijn roem heeft bijgedragen, het scherpste licht te doen vallen.

I.

Frits Reuter werd geboren den 7 November 1810 te Stavenhagen, een stadje in het oostelijk deel van het toenmalige Mecklenburg-Schwerin. Zijn vader vervulde er het ambt van burgemeester en stadsrechter. Deze waardigheden beletten hem echter niet zijne uitgestrekte boerderij zelf te bestieren, alsmede zijne woonplaats beroemd te maken door het *Stavenhager Burgemeesterbier*, dat in zijn eigen brouwerij werd gebrouwen en waaraan zelfs de eer te beurt viel van op verscheiden plaatsen te worden nagmaakt. Hij was een werkzaam, nauwgezet en streng man. Daar de jonge Frits nogal dikwijls kennis moest maken met het rietje, dat de oude heer steeds onder zijn bereik had, voelde hij zich meer aangetrokken tot zijne moeder, die, door een wreede kwaal aan hare kamer gekluisterd, geen andere

vreugde had dan zich met hare kinderen bezig te houden. Zij was van een zachte, eenigszins droefgeestige natuur, bezat een groote mate van belesenheid en was een vurige vereerster der Duitsche klassieken. Hij zag haar nooit anders dan „breiend in haar leunstoel of lezende op haar rustbed”. Langzamerhand was zij geheel verlamd geworden en moest van de eene plaats naar de andere worden gedragen, hoewel zij het gebruik harer handen tot aan haar vroegtijdigen dood schijnt behouden te hebben. Zij begon de opvoeding van Frits, de lessen, die zij hem gaf, met de wonderlijkste verhalen afwisselend, welke zij te zijnen behoefte verzoon. Tot zijn veertiende jaar bleef hij onder deze leiding, en hij heeft ons in zijn *Herinneringen uit 't jaar dertien* allerliefste portretten geschetst van de eerste vrienden zijner jeugd, die ook zijne eerste leermeesters waren. Bedorven kindje van allen, die met zijne moeder in aanraking kwamen, ontwikkelde hij zich in algeheele vrijheid en onafhankelijkheid te midden dier eenvoudige en origineele menschen. Toch herdacht hij later met dankbaarheid de roede van den strengen en prozaïschen vader, die geen ontspanning, geen genot, slechts werken en nog eens werken kende en steeds practische plannen in 't hoofd had: „Ik oude, rustige man, die dit in de stilte der nachtelijke eenzaamheid schrijf, zou misschien thans ergens achter een boschje in de Ardennen staan of op de Appenijnen in hinderlaag liggen, indien mij niet door mijn vader op zekeren kermisdag het onderscheid tusschen het mijn en dijn op hoogst practische en gevoelige wijze geleerd ware geworden”.

Hij verliet die omgeving niet gevormd, maar voorbereid. Uit die zuivere en frissche atmosfeer, uit die open en vrije lucht, waarin hij zich naar alle zijden had kunnen ontwikkelen, bracht hij de goede zedelijke gezondheid meê, die het hart versterkt. Dit onbewust geluk der eerste jaren blijft niet onvruchtbaar. Onderwijl het kind vroolijk en onbezorgd het jonge leven geniet, laten de ondervonden toegenegenheid, het geziene schoon, het genoten

geluk, een indruk achter, die beslissend is voor het latere leven. Reuter bewaarde en behield levenslang uit die eerste jaren een bijzonderen en eigenaardigen karaktertrek. De kiem van zijn talent ligt daar.

't Was nochtans noodig, dat hij het ouderlijke huis verliet. In November 1824 kwam Frits op het gymnasium te Friedland in het groot-hertogdom Mecklenburg-Strelitz. Hij schijnt in de derde klasse te zijn geplaatst en daar twee jaar te hebben gezeten. Den 19 Mei 1826 leed hij een onherstelbaar verlies in den dood zijner lieve moeder, waaraan hij in de jaren van den mannelijken leeftijd nog met weemoed terugdacht. Met de studie wilde het intusschen niet best vlotten. Frits verlangde nu schilder te worden; maar zijn vader, die zich in 't hoofd had gezet een rechtsgeleerde van hem te maken, had daar geen ooren naar. Toen er met Paschen 1828 geen kuns bestond, dat hij naar de hoogste klasse zou overgaan, nam zijn vader hem van het gymnasium te Friedland weg en zond hem naar dat van Parchim. Hij bleef er tot 1831 en ging toen zijne rechtsstudiën beginnen aan de universiteit van Rostock, welke hij weldra verliet voor die van Jena.

De omgeving aldaar was gevaarlijk voor iemand als hij. Hij was nauwelijks twee en twintig jaar; geestdriftig en naïef tegelijk, zonder ondervinding van het werkelijk leven, met een dichterlijke verbeelding en de vermetele edelmoedigheid van zijn leeftijd, viel hij zonder leidsman te midden eener opgewonden jongelingschap. 't Was zijne *Sturm-und-Drang*-periode, doch hij koos zijn tijd slecht, de storm sleepte hem mede. Eene geschiedkundige digressie ware hier niet op haar plaats: er zijn weinig schrijvers, in wier werken men minder sporen van den tijdgeest vindt dan in die van Frits Reuter. De staatkunde heeft op zijn leven slechts indirect eenigen invloed uitgeoefend. Zij was voor hem als een dier avonturen, waarin men zich met

jeugdige onbezonnenheid werpt en onder wier gevolgen men soms levenslang gebukt gaat. En wien is de toestand der Duitse universiteiten in dat tijdsgewricht onbekend? Pruisen had zijn staatsambtenaren het bezoeken van Jena verboden: wie daar studeerde, behoefde in Pruisen op geen aanstelling te rekenen.

De jongelui aan de Jenasche universiteit waren toenmaals in twee vereenigingen, zoogenaamde „Burschenschaften”, verdeeld, de *Arminia*, meer idealistisch, meer wetenschappelijk, en de *Germania*, wier leden in de eerste en voornaamste plaats een politiek doel beoogden: ze wilden het maatschappelijk leven van allen dwang en van iedere bevoorrechting bevrijden! Tot deze laatste vereeniging, verreweg de kleinste in ledental, trad Reuter toe, en hij onderscheidde er zich spoedig zoowel door zijn vurige taal bij de debatten en drinkgelagen als door zijn kleeding en geheel zijn voorkomen. „Een mager, lang opgeschoten jongen met een langen hals, en een muts met zwart-rood-gouden rand op het hoofd, — iets antediluviaansch in geheel zijn persoon”, zoo schildert hij zich later zelf. De studie van het recht trok hem minder aan dan het drukke en wilde vereenigingsleven der *Germania*. Alles schonk hun aanleiding en gelegenheid tot disputeeren, drinken, lawaai maken en schelden op de flauwheid der *Arminiërs*, die droomden in plaats van te handelen! Luidruchtige herinneringsfeesten, studenten-promenades, vaderlandsche gezangen, stroomen van welsprekendheid en van . . . bier, ziedaar wel wat *Germania* handelen noemde.

Was die opgewondenheid inderdaad gevaarlijk? Waren de studenten samenzweerders? De meesten waren niet zoo kwaad. Zij speelden een rol, die hun aanstond; maar, als het stuk geëindigd en de lichten uitgedoofd waren, legden zij hun vermomming af en gingen rustig naar huis om over de toekomst van het Duitse vaderland te mijmeren. Na drie jaren werden zij, gelijk hun voorgangers, vreedzame predikanten en dikke geheimraden. Zoo dacht er evenwel de Pruisische regeering niet over, die

daarom den 23 Januari 1833 een „militair commando” uitvaardigde, waarvan verscheidene gevangennemingen en verwijderingen het gevolg waren. Ofschoon *Germania* zich reeds ontbonden had, baatte deze voorzichtigheidsmaatregel den leden weinig.

Tot degenen, die werden verwijderd, behoorde ook Frits Reuter. In 't midden van Februari moest hij Jena verlaten en begaf hij zich naar het naburige Camburg, in 't Meiningsche gelegen, zonder van een en ander bericht naar huis te zenden. De bezorgde vader, die toch al in lang niet van zijn zoon had gehoord en nu in 't geheel niet wist, waar hij gestoven of gevlogen was, noodigde bij advertentie den student F... R... uit Mecklenburg dringend uit, naar huis terug te keeren. Frits Reuter gaf met Paschen 1833 aan de roepstem zijns vaders gehoor en bleef gedurende den zomer te Stavenhagen. Intusschen had het ongelukkige „Frankforter attentaat” plaats. Op 3 April 1833 scholen een aantal jongelingen in Frankfort samen en bestormden de hoofdwacht om eenige staatkundige gevangenen te bevrijden. Onder de jonge heethoofden, die men spoedig meester was, bevonden zich ook leden van *Germania* uit Jena.

Deze jongensachtige poging vervulde de Duitsche regeeringen met vrees en wrevel, en was oorzaak, dat de conservatieve partij om strenge maatregelen riep tegen de „demagogen”. Men vormde in verschillende steden onderzoekings-commissiën, en er hadden verscheiden arrestaties plaats. Reuter had zich bijtijds teruggetrokken, en tegen elk ernstig gevaar beveiligd, kon hij in Mecklenburg met gerustheid het einde van den storm afwachten. Hij deed dit evenwel niet; tegen alle raadgevingen in begaf hij zich in October 1833 naar Berlijn. Hij rekende op zijn hoedanigheid van vreemdeling; doch deze beschermde hem niet. Hij werd aangehouden en naar het huis van bewaring gevoerd.

Eerst werd Frits Reuter met allerlei gespuis in één hok gestopt en moest daar blijven, tot hij door bemiddeling van zijn neef een andere plaats kreeg. Twee maanden zat hij in de *Hausvogtei*

en kwam met Nieuwjaar 1834 in de gevangenis der „bevoor-rechten“, waartoe hoofdzakelijk Joden, oneerlijke ambtenaren en „hoogverraders“ behoorden. Zijn boeken en zijn schrijfbehoeften werden hem afgenomen, en de gevangenschap was zeer streng. Hij zat in een cel, die slechts een stroozak bevatte en heel in de hoogte een stukje hemel van niet meer dan twee handen breed liet doorschijnen. De verveling en de angst deden hem nog meer lijden dan de lichamelijke kwellingen. Hij vond er iets op uit om te kunnen schrijven: 't gelukte hem een ouden blikken lepel machtig te worden, dien hij tot een mes sleep; met dit mes sneed hij uit den vloer een spaander en maakte er een pen van; een soort inkt bereidde hij zich uit de schalen van walnoten, die hij met kersttijd had ontvangen. Hij schreef op die manier uit het geheugen een heel gedicht van Byron op: *Jephte's dochter*. Byron was toen zijn man. Zelf ook maakte hij gedichten: „eenvoudige verzen — zegt hij — waarin ik al het bittere van mijn toestand uitdrukte, waarin ik de heele wereld vernielde om mij op hare puinen neer te zetten. Gelukkig voor de wereld is dat alles verloren gegaan, en die gedichten hebben geen echo meer in mijn hart”.

Het onderzoek in de zaak van „hoogverraad” werd geleid door den beruchten rechter van instructie Dambach, die op sluwe wijze van de onnoozelheid en de ijdelheid der beklaagden gebruik maakte om hen tot een meer dan volledige bekentenis, te brengen. Te bekennen was er trouwens niet anders dan dat de jongelui leden van de vereeniging *Germania* te Jena waren geweest, of — zooals Frits Reuter het uitdrukt — „op helder-lichten dag in de Duitsche kleuren hadden rondgewandeld”. En wijl zulk een bekentenis niet voldoende was, moesten de be-klaagden niet slechts meedeelen, wat ze hadden gedaan, maar ook wat ze gevoeld en gedacht hadden. De beklaagden mocht-ten zelve hun verdedigers niet kiezen; dezen werden hun ambtshalve toegevoegd. Het jaar in de gevangenis te Berlijn

werd Frits Reuter tot een hel: want Dambach was een lage ziel, zonder erbarmen en vol wraakzucht. De „demagogen” dienden hem tot middel om carrière te maken, en weedengenen onder de ongelukkige jongelingen, die zich niet gedwee en onderworpen en openhartig toonden; hen plaagde en martelde hij op gruwelijke wijze.

De burgemeester deed al het mogelijke om de uitlevering van zijn zoon te bewerken, en de Mecklenburgsche regeering steunde hem daarbij herhaalde malen; maar Pruisen bleef weigeren. Zonder door een vonnis te zijn veroordeeld, werden de „demagogen” over verschillende vestingen verdeeld. Na een jaar in de gevangenis te Berlijn te hebben doorgebracht, werd Frits Reuter met een aantal kameraden naar de vesting Silberberg in Opper-Silezië gezonden. In een brief aldaar geschreven lezen we: „Mijn gezondheid is zeer slecht, aan werken is haast niet te denken, want mijn oogen kunnen het niet lijden, het teekenen, 't eenige genot, dat ik nog had, heb ik sedert twee maanden reeds moeten opgeven. Mijn maag is zoo zwak, dat ik maar weinige spijsen kan verdragen, en van tijd tot tijd lijd ik aan hevige braken, die soms twee dagen aanhouden, tot er eindelijk bloed komt”. Zijn eenige troost was, zich terug te verplaatsen in de liefelijke dagen zijner kindsheid, te herdenken aan allen, die hem lief hadden; hij herzag in zijn verbeelding het ouderlijk huis en zijn frissche omgeving. Al die beelden uit het verleden riep hij op voor zijn geest en daarin verlustigde hij zich. En wie weet, of zich niet juist daardoor dat talent bij hem ontwikkelde om het landleven te schilderen en die gemoedelijke tooneelen te scheppen, welke aan zijne boeken zulk een groote bekoorlijkheid verleenen.

Den 31 October 1836, juist op den dag af drie jaren na zijne gevangenneming, schreef hij aan zijn vader: „Als ik den bovenstaanden datum vloekte, zou het me waarlijk te vergeven zijn; en ik zou het doen, indien ik niet bedacht, dat de dag,

die mij drie jaar geleden in den kerker wierp, misschien een aantal menschen gelukkig heeft gemaakt. Mij heeft die dag onuitsprekelijk ellendig doen worden; gezondheid en levensgeluk heeft hij me geroofd en, wat nog veel erger is, ook den levensmoed. Daarom bid ik u, doe nog één poging om mij de vrijheid terug te bezorgen, doch als ook deze niet gelukt, laat dan alle verdere moeite maar varen. Ik ben op weg, mij een passieven moed aan te schaffen, welks hoogtepunt volslagen gevoelloosheid en onverschilligheid, apathie naar lichaam en geest, is; en al moge dat pogen voor een mensch, die in 't genot der vrijheid is, ook iets verschrikkelijks hebben, ja zelfs in zijn oog zondig schijnen, een gevangene is dat streven te vergeven niet alleen, maar, van zijn standpunt gezien, is het zelfs volkomen in overeenstemming met de wetten der zedelijkheid, dunkt mij, ten minste wanneer die gevangene van mijn stand en ontwikkeling is". Aan het slot heet het dan wederom: „En nu nog eenmaal de dringende bede om, als deze laatste poging om mij de vrijheid te bezorgen mislukt, geen verdere moeite meer voor mij te doen; laat het dan met mij gaan zoo 't wil; het zou toch voor u zelf en voor mijn zusters jammer zijn, uw krachten te verspillen aan een zaak, die zoo goed als hopeloos is, en die, wanneer ze lukte, u slechts een schaduw van uw vroegeren zoon zou teruggeven. Schrijf me veel nieuws van onze familie, ik zal u daarop antwoorden, en de gedachte aan u en aan haar zal mijn eenige vreugde zijn. De 7de van de volgende maand is mijn geboortedag, de vierde in de gevangenis; ik zal dan vriendelijk aan u allen denken en aan de vele kleine bewijzen van liefde, welke ik in de jaren mijner kindsheid van u ontving, en die meer waard zijn dan al de schoone beloften, die ik u herhaaldelijk op dien dag deed, en waarvan er zoo weinige zijn verwezenlijkt".

Kort vóór Frits Reuter Silberberg verliet, werd zijn vonnis publiek. Het was gewezen door het Berlijnsche Kamergericht, aan welks hoofd Herr von Kleist stond, dien Frits Reuter „den bloedige"

noemt. Van de 204 beschuldigten werden er 39 ter dood veroordeeld, en onder dezen bevond zich Frits Reuter. Frederik Wilhelm wijzigde het vonnis evenwel; hij schonk den „hoogverraders” het leven en daarbij... dertig jaar vestingstraf. Vier, over wie een verscherpte doodstraf, op het rad, was uitgesproken, werden tot levenslange gevangenisstraf... begenadigd.

In Februari 1837 werd Reuter naar Glogau overgebracht. Wel-dra brak de lente aan, maar de ontwaking der natuur wekte bij Reuter slechts droeve gedachten op. „Als buiten de zon schijnt — zegt hij — de vogels zingen en de bloemen bloeien, als een ieder zich verheugt en de harten sneller kloppen, dan is het voor een gevangene de ergste tijd; zijn beste tijd is, wanneer het stortregent, de stormwind loeit en de sneeuwvlokken in wilde dwarreling door elkander jagen”. Een ander dichter, eveneens gekerkerd, schreef aan zijn dochter in April 1794 uit de gevangenis van Saint-Lazare :

„Tu ne connais pas tous les élans de mon âme vers la liberté depuis le rajeunissement de la nature. J'ai supporté avec le courage d'un stoïcien la captivité pendant les six mois brumeux, neigeux et pluvieux, qui ont passé sur ma tête en prison. Ce courage ne m' a point abandonné; mais à mon insu et malgré moi ma pensée me quitte à tout moment, et, quand je la retrouve, c'est au milieu des jardins et des campagnes dont je ne jouis pas”.

Reuter was sedert zes weken te Glogau, toen men hem kwam aankondigen, dat hij moest vertrekken. Aan een opgevangen roofdier gelijk, zat hij op een oude kar, met een gendarme, gewapend met een geladen geweer, naast zich, of werd ook wel begeleid door twee mannen te paard, die van top tot teen waren gewapend. Kwam hij dan 's avonds in zijn nachtkwartier, dan werd hij toch telkens nog eerst naar den Landraad of den Burgemeester geleid, die hem dan twee gewapende burgers meegaven om hem gedurende den nacht te bewaken : brave, eenvoudige lieden meestal, die hem honderd vragen deden, en, na hem met

opmerkzaamheid te hebben aangehoord, met bedenkelijk hoofdschudden als hun onveranderlijke meening te kennen gaven: „Ja, maar onzen Koning heb je toch willen dood maken”.

Zoo trok Reuter geheel Pruisen door en kwam in het begin van April 1837 te Maagdenburg aan. De cellen waren ongezond, het toezicht allerstrengst. Zoodra men hem dan ook voorstelde van gevangenis te verwisselen, nam Reuter het aanbod aan zonder zelfs de vesting te kennen, waarheen hij zou overgebracht worden. Een zijner kameraden aan de universiteit, dien hij onder de gevangenen van Maagdenburg had aangetroffen en met wien hij vriendschap gesloten had, wilde hem vergezellen. Zij vertrokken in de maand Februari 1838 bij een hevige koude. De reis was kort, weldra bevonden zij zich in de gevangenis te Berlijn, dezelfde, waarin Reuter reeds zulke droevige dagen doorleefd had. Was dit het einde hunner reis? moesten zij dus Maagdenburg betreuren? Zij bleven vier dagen in die wreede onzekerheid. Reuter's vriend werd er ziek van: een groote ongerustheid, een angstige gejaagdheid kwam over hem; vruchteloos poogde Reuter hem tot bedaren te brengen, en het eind was, dat hij nu en dan vlagen van ijlhoofdigheid had. Reuter zelf begon te wanhopen, maar gelukkig kondigde men hun den volgende dag aan, dat men zich weer op weg zou begeven.

Dit keer troffen ze het beter. Men voerde hen naar Graudenz. Het leven in de vesting Graudenz was geheel anders dan dat in de vorige vestingen, dank zij de humaniteit van den commandant, generaal-majoor Von Toll, die de jongelui met voorkomendheid behandelde en hun een groote mate van vrijheid schonk.

„Deze man — schrijft Reuter — was reeds kolonel bij keizer Napoleon geweest, hij had in Spanje en Rusland gediend, hij had tegen Deutschland moeten vechten — dat kon hij niet helpen, dat was de schuld van de vorsten — op de vele slagvelden, en in die vreeselijke ellende had hij een menschlievend hart bewaard, en in dit eerlijke hart was geen plaats voor de erbarmelijkheden en

jammerlijkheden, die andere commandanten aan ons uitoefenden, kerels, die in de schoone vreedzame tijden vestingcommandant geworden waren, wyl zij geen regiment konden commandeeren, soepketelmajoor, dienstdoeners, die er hun genoeg in vonden de voorschriften van hun meerderen naar de letter uit te voeren, dat waren degenen, die ons negerden; maar menschen als deze man en de overste B. in Gl., die meer ondervonden hadden en wisten wat er in de wereld te koop is, die hebben ons nooit gesard. En nog heden verheugt zich mijn hart, als het zoo'n ouden, witten snorbaard te zien krijgt, waardoor de wind van anno dertien heeft gewaaid, of het een generaal of een korporaal is".

De vesting zelve had ook niet al te veel het voorkomen eener gevangenis. Reuter was hier bijna gelukkig. „Dicht bij onze kazematten — zoo vertelt hij ons — was een kinderschool voor kleine meisjes, en als wij klokslag twaalf uur weer in onze cellen opgesloten werden, kwam ons dat jonge volkje tegen en sprong in den vroolijken voorjaarszonneshijnschijn rond, alsof een handvol vlinders waren losgelaten, die zich na een langen winter weer eens op de bloemen wilden wiegelen. Zij dansten zoo vroolijk de lindenlaan door, en in de frissche lentelucht werd het maffe schoolvertrek vergeten; zij wierpen de oude vervelende schoolboeken met al die ezelsooren er in hoog in de lucht, opdat deze toch ook iets van de voorjaarszon zouden kunnen genieten; en boven hun lustig vermaak breidden zich de frissche jonge lindebladen uit en schilderden licht en schaduw over hen heen, zoodat de roode, witte, blauwe en groene jurkjes er nog bonter en vroolijker uitzagen; en uit deze bonte jurkjes keken de kleine, zachte kindergezichtjes met hun blauwe en bruine oogen, frisch van gezondheid en dartel van levenslust. Alleen, wanneer wij hen met onzen opzichter voorbijkwamen, werden zij stil en zagen ons schuw aan, alsof er iets vreemds, iets gevaarlijks in hun spel was gekomen, en de eene of andere van de grooteren maakte een verlegen dienaarsje, dat zij voor dergelijke angstige gevallen

van haar moeder geleerd had. Maar 't zou niet lang duren, of wij werden vrijer en meer eigen met elkaar; zij wisten toch ook van school, wat het zeggen wil opgesloten te worden, en wellicht dat de opzichter de kleine kinderen nog niet voor jonge meisjes aanzag, hij drukte ten minste een oog toe, als wij een paar woorden met haar wisselden. Daar was er echter ééne onder, die onder allen de kroon spande; dat was zulk een allerliefst kind, dat zelfs de opzichter het niet over zijn hart kon krijgen, mij het zwijgen op te leggen, als ik wat langer met haar praatte. Uit de groote, bruine oogen straalde zulk een schalksche vroolijheid en op haar frisch gelaat speelden licht en schaduw, alsof zij in zonnestralen en schaduw van jonge groene voorjaarslinden geboren was, en haar jonge leven lang in een land had gewoond, waar het altijd lente is. Thans is zij dood, en ik ben een oud man geworden, maar nog altijd staat zij mij in al haar liefvalligheid voor oogen, en als ik een mooi vreemd kind zie, dan vergelijk ik de schoonheid daarvan onwillekeurig met die van mijn kleine Ida, en ik dank er God heden nog voor, dat Hij mij toen aan dat jonge leven zooveel reine vreugde heeft laten beleven”.

Ook heeft Reuter gelukkig in de gevangenis nog al wat tijd zoek kunnen maken met schilderen; hij legde zich vooral op portretteeren toe. Zijn oude vriend en celgenoot Gr. moest er het eerst aan gelooven. „Ik heb hem — schrijft hij in zijn eigenaardigen jovialen stijl — van rechts en van links, van voren en van achteren uitgeschilderd; met potlood en zwart krijt, en ook gekleurd; nu eens met een hemelsblauwen achtergrond, dan weer geheel in een wolkennevel, en zelfs eens met een roze-rooden weerschijn, zooals 's avonds de zon ondergaat. Dit stuk heeft mij veel moeite gekost, en toen het klaar was, zag het er toch niet naar uit. Toen Gr. geheel en al uitgediend had, kwam mijnheer de inspecteur aan de beurt; het portret was voor zijn verloofde bestemd, dus moest ik hem wat flatteeren en moest

hij vooral vriendelijk kijken. Wel heeft het mij veel moeite gekost, maar het is dan ook heel goed uitgevallen. Tot mijn geluk had hij een grooten neus — iets, wat altijd gemakkelijk is voor iemand, die begint — daar ving ik mee aan, en toen die klaar was, volgde al het andere van zelf, of het wilde of niet. Maar die vriendelijkheid en die lieve aanblik? Ook daarop wist ik raad; ik kneep hem de oogen wat dicht, maakte hem een paar dikke wangen, trok den mond aan de beide einden een kwart duim in de hoogte en gaf hem daar een paar flinke plooiën, zoodat die mond veel geleek op een knoopsgat, dat een kranige kleermaker links en rechts stevig ingezet heeft. Met dit portret oogstte ik veel eer in. De inspecteur was er zoo mee in zijn nopjes, dat hij er al mijn kameraden mee rond ging, en nu wilde ieder door mij geportretteerd worden. Met allerlei kunstgrepen werd de directeur overgehaald, dat hij een paar mijner vrienden bij ons binnen liet. Mijn atelier was evengoed als elk ander; het licht viel naar den eisch van boven in, en 't was het koelste noorderlicht, dat een schilder met mogelijkheid wenschen kan. Maar bovendien had ik nog iets van belang boven mijn andere schilders-collega's voor; de luidjes, die voor mij zaten, waren het zitten gewend; zij konden het een geruimen tijd uithouden, en als ik hun mijn tafel wat dicht tegen het lijf schoof en Gr. met zijn stoel een halven voet dichtër bij kwam, dan zaten ze als het ware ingeschroefd en konden niet ontsnappen; en uithouden moesten zij het, want de deur was van buiten gegrendeld. Ik moet echter bekennen, dat ik mij in dezen tijd zeer aan Gods evenbeeld vergrepen heb; ik heb gezichten geteekend, die er niet geweest zijn en ook nooit zullen komen, en dan nog wel met kleuren, die men anders in de wereld nooit ziet. Met de zwarten ging het tamelijk goed, maar, o wee! als er een blonde onder liep, dan was het lastiger; want ik had mij, helaas, aangewend het vlashaar met groen te schaduwen, en daar ik bovendien nog de onhebbelijke gewoonte had, in het gezicht vrij sterk met

steenrood te werken, geleken mijne blonde portretten in de verte veel op een ananas, vooral als er van anderen nog een groene jas bij kwam. Mijn portretten werden meestal op verjaardagen en met kerstmis aan de oudelui of aan een broer of zuster gezonden, en als er soms nog enkelen van hen leven, wil ik mij gaarne bij dezen verontschuldigen, wanneer ik hen op zulk een feestdag soms heb laten schrikken over het uiterlijk van hun geliefde bloedverwanten”.

De tijd snelde voorbij, en Reuter begon den moed te verliezen. Bijna al zijn oude kameraden van Jena hadden hun vrijheid herkregeu. De regeering van Mecklenburg had hem driemaal opgeëischt zonder gevolg. Eindelijk kwam de groothertog Paul-Frederik persoonlijk bij den koning van Pruisen, zijn schoonvader, tusschenbeide; maar al wat hij kon verkrijgen was, dat Reuter zijn overigen gevangenistijd in een kerker van zijn eigen land mocht gaan doorbrengen. Hij verliet dus Graudenz en nam afscheid van zijn vrienden; deze hoopten overigens weldra kwijtschelding hunner straf te zullen ontvangen.

Men sloeg nu met hem den weg in naar Domitz in Mecklenburg. Voor de eerste maal na zes lange jaren zag hij het veld weer, de bloemen, het groen. Reeds den volgenden dag reden ze een bosch in, hij vroeg den gendarme, of hij het te voet mocht doortrekken. „En de gendarme stond het toe, en de postiljon blies zijn vroolijk wijsje, en het bosch geurde als louter meikruiden, en de borst zette zich uit en verwijdde zich, en de vlinders speelden in de zon — daar was een zwaluwstaart, daar een schoenlapper, daar een zilverstreep! — men zou een kind kunnen worden, een echt kind! En toen wij uit het bosch kwamen, lag daar links een wit klaverveld, een zaadklaverveld, en dat rook zoo zoet, zoo zoet als louter honig, en de bijen verzamelden zoo vlijtig als huismoeders en gonsden bij zich zelveu, als jonge meisjes, wanneer zij een lied willen aanheffen, dat harten roeren en voor zich winnen moet; en over alles scheen

Gods lieve zoon in de maand Juni. Ik wierp mij neer aan den oever van de beek, en de heldere tranen liepen mij over de wangen, en de gendarme stond erbij en zei, dat we verder moesten, want de postiljon wachtte al”.

Te Domitz werd hij bijna behandeld en beschouwd als een gevangene op zijn eerewoord; de commandant der plaats ontving hem in zijn familie. Hij bleef daar een jaar en drie maanden, zich onledig houdende met landbouw-studiën. Onderwijl stierf de koning van Pruisen, en Frederik Wilhelm IV wijdde zijne regeering in door een amnestie, maar Reuter was er niet in begrepen. Men stelde een verzoekschrift op, en daar het antwoord zich liet wachten, nam de groot-hertog het op zich hem in vrijheid te stellen.

Dit geschiedde in de maand October 1840; zijn gevangenisleven had zeven en een half jaar geduurd. Hij zei iedereen vaarwel en vertrok te voet. Hij was vrij; maar de vreugde was kort, en dit uur, waarnaar hij zoo verlangd had, was voor hem vol allerbitterst wee. De streek zag er treurig en verlaten uit, niets dan zand en mastboomen. Hij zette zich neder, en eene menigte van droeve gedachten kwamen hem voor den geest. Zeven jaren strekten zich achter hem uit, zeven jaren, wier zwaarte hem terneerdrukte en als verpletterde, die hij als geheel verloren moest beschouwen. Zeker, hij bedroog zich, maar de vrucht, die hij uit zijn ongelukken zou garen, was nog slechts een verborgen kiem, verscholen in het diepst zijns harten. Voor het oogenblik gevoelde hij alleen het verlies en de bittere herinnering van die jaren. In elke stad, waar hij doortrok, ontmoette hij vrienden van weleer, die hem met blijdschap ontvingen en feesten te zijner eer aanrichten. Zij waren gelukkig, voor het meeste deel gehuwd, hun fortuin was gemaakt, hun toekomst verzekerd. In tegenwoordigheid van dit rustig geluk, kon hij zich niet weerhouden een smartelijken blik te werpen op zichzelf. Al de vreugde van het wederzien was voor hem bedorven.

Eindelijk kwam hij te Stavenhagen, waar zijn familie hem wachtte. Toen hij met zijn pakje op den rug de Tribenowsche dennen uittrad en naar zijn kleine vaderstad keek, kende hij haar bijna niet meer. Het oude beeld, dat hem in de verte steeds voor oogen gestaan had, was verdwenen; nieuwe straten waren verzezen en de stad was naar alle zijden uitgebouwd. „Ik ging naar mijns vaders huis — dat was een vroolijk-droevig wederzien! Want op die vreugde drukte bij mij, als lood zoo zwaar, de vraag: wat nu? En bij mijn vader ook, dan kon ik hem aanzien. Ik zei mijn zuster en mijn zwager goeden dag; ook onze familie had zich uitgebreid, maar mij kwam ze even vreemd voor als de nieuwe straten. De stadsmuzikanten brachten mij een ovatie; men zeide, dat het maar zóó zóó was geweest, maar ik verheugde er mij over; de menschen dachten toch nog aan mij. Toen ik den volgenden morgen wakker werd, vroeg ik mijzelf af: wat nu? en toen ik bij mijn vader kwam, vroeg deze ook: wat nu? En met deze verkwikkelijke vraag ben ik jaren lang blijven ronddoelen; ik pakte dit aan, ik pakte dat aan; niets wilde mij gelukken. Ik weet, dat ik schuld had — de menschen zeiden het immers ook — maar wat helpt dat alles? Ik was zeer ongelukkig, veel ongelukkiger dan op de vesting”.

Hij gevoelde zich ten achteren bij iedereen en met alles. Hij moest niet alleen zeven jaren terugwinnen, hij had ook veel vergeten; hij moest zijn onderbroken studiën weer hervatten en op dertigjarigen leeftijd beginnen wat men op twintigjarigen ouderdom aanleert. 't Was een dorre arbeid, rijk aan mislukkingen en misrekeningen; voor een practischen arbeid bleek hij daarenboven geheel ongeschikt; deze ging hem slecht van de hand en vermoeide hem spoedig. Op het oogenblik, waarop hij jammerde over zijn tegenspoeden en zijn ontmoedigingen, had hij geen het minste voorgevoel van het talent, dat in hem rijpte te midden en juist door middel dier beproevingen van allerlei soort.

Zijn vader had het plan nog niet laten varen om van hem een

jurist te maken. Reuter werd naar Heidelberg gezonden. Hij had nooit zin gehad in de studie van het recht, hij kwam zoo juist uit den kerker, en het zou werkelijk te veel gevraagd zijn van den dichter boven de *Digesta* te verbleeken te midden dier bekoorlijke streken, onder die levenslustige jongelingen, die met hem dweepten als met een held. Niet op die manier verstond zijn vader, dat hij den verloren tijd zou inhalen. Reuter werd naar Stavenhagen teruggeroepen. Hij had zich met landbouw-studiën bezig gehouden in zijn gevangenschap te Domitz; de veldarbeid stond hem niet tegen; als volontair of *strom*, zooals men in Mecklenburg zegt, werd Frits nu op de boerderij *Demzin* geplaatst, aan den graaf Hahn-Basedow toebehoorende.

„Ik liep nu — zegt hij — met hooge laarzen en korte broek in de wereld rond; ik was een heel heer en den koning te rijk af. Mijn aardsche tabernakel was wel tweemaal zoo breed als vroeger, en schoenmaker Bank, die nog een oud speelkameraad van mij was, zei: *Fritsje, zei hij, behalve den ouden bakker Haufnagel heb jij de dikste kuit in de heele stad; de duivel mag jou een paar hooge laarzen voor zes daalders maken!* Vrij, geheel vrij! en dan het buitenleven en versterkend voedsel, en van 's morgens tot 's avonds een flinke teug frissche lucht, en dan Gods heerlijkheid rondom mij, zoo maar voor 't grijpen; en altijd wat te doen, vandaag dit, morgen dat; maar alles in regelmatige afwisseling, steeds in overeenstemming met de natuur; dat maakt de wangen rood en den geest frisch, dat is een bad voor ziel en lichaam, en al werden de oude botten en spieren ook al eens moede en dreigden zij naar den grond te zakken, de ziel hield zich altijd vroolijk boven. Ik zegen het landleven; het heeft mij gezond gemaakt en mij frisch bloed in de aderen gegoten. En al leert iemand er ook niet zooveel bij als een ander, die met den geleerdsten kost op een hoogeschool is gefokt, er is toch veel op te merken; en wanneer hij niet te lui en te kortzichtig is en een weinig verder kijkt dan zijn eigenlijk bedrijf, zal hij

ook veel voedsel voor verstand en geest vinden; en wat hij vindt zijn frissche, groene weiden, die onder den blauwen hemel in regen en zonneschijn bloeien, en dit bekomt den mensch veel beter dan de zware geleerde kost der hoogeschoolen en het voeder achter een schrijftafel. Ik was vrij en was gezond!"

Met die gezondheid van ziel en lichaam, kwam ook zijn goed humeur terug, en toen hij in 1850, zijn vader was inmiddels gestorven, genoodzaakt werd den akkerbouw vaarwel te zeggen, zijn vaste goederen te verkoopen en door onaangenamer arbeid zijn brood te verdienen, deed hij het moedig en zonder klagen. Hij kreeg vergunning om weer het Pruisisch grondgebied te betreden, vestigde zich te Treptow in Pommeren en begon daar met huis-onderwijs te geven om in zijn levensonderhoud te voorzien. Wellicht was hij er toch nooit toegekomen dit door hem zoo weinig geliefd vak te beoefenen, had hij niet een machtigen prikkel gehad in de liefde, die hij eene predikantsdochter toedroeg. Om haar, die hij beminde, tot echtgenoot te hebben, had hij eene betrekking noodig: hij nam de eerste de beste, die binnen zijn bereik lag. Hij stond echter op den drempel van zijn roem en zijn fortuin, en deze beproeving zou de laatste zijn.

Hij was veertig jaar oud. Hoewel hij in zijn vestingtijd eenige verzen gekrabbeld en eenige kleine gelegenheidsgedichten gemaakt had, had hij nooit ernstig aan schrijven gedacht. In Treptow begon Frits Reuter de menigte anecdoten, die hij kende, in rijm en maat uit te werken, en als vanzelf in de taal, waarin hij ze had gehoord, het Nederduitsch, zooals dat in Mecklenburg en Vóór-Pommeren werd gesproken. Toen hij er een genoegzamen voorraad had opgeteekend, werd tot de uitgave van dien bundel besloten, en aangezien er geen uitgever voor te vinden was, liet de dichter ze voor eigen rekening drukken. Hij had lang gearzeld, doch zijne vrienden hadden hem ertoe geprest, en de uitslag overtrof aller verwachting (1853). Stede- en dorpelingen rukten elkaar dit boek *Läuschen und Rimels* letterlijk uit de

handen; zij vonden er onder een vorm, waarvan zij de bekoorlijkheid ondergingen zonder er zich goed rekenschap van te kunnen geven, geheel hun leven terug en al hunne aangenaamste herinneringen. Zeker, die vroolijkheid was soms wat uitgelaten en hupte soms rakelings langs de grens der trivialiteit; het woord was een enkelen keer grof en de gang meer zwierend dan wel zwierig; doch dat paste zoo bij het genre en kon allermintst de landelijke lezers mishagen. Niets lichtzinnigs overigens, eene boersche naïviteit, meer niet, en Reuter kon in alle oprechtheid het woord van Sterne op zich toepassen: „Mijn boek is dit kind, dat op het tapijt speelt”. Hij preekte niet, en liet aan de lui de zorg over zelf het sap en het merg zijner vertelsels te vinden en zich ten nutte te maken; een gezonde moraal door-drong ze allen en wipte zachtkens met den gullen lach de harten binnen; spotlust kon men bij Reuter niet ontkennen, maar zij was van de goede soort: hij spotte slechts met zaken, die het dubbel en dwars verdienden.

De gedachte, dat hij een geboren dichter kon zijn en dat de letterkunde de verborgen roeping was, die hem langs zoovele slingerpaden geleid had, begon van toen af post te vatten in Reuter's ziel. Hij had zich laten vormen door het leven: dit had nu zijn werk volbracht, de tijd was gekomen om er de vruchten van in te zamelen. Hij betrad dus den nieuwen weg, die zich voor hem opende, niet zonder eenig wantrouwen in het eerst, zijn stap beproevend, zijn krachten metend, zich slechts langzaam vooruit wagend, doch niet meer terugtreidend noch stilstaande.

In 1855 gaf hij twee nieuwe boeken uit, ook nu voor eigen rekening: *Polterabend-gedichte* en *De Reis nah Bellingen*, een poëtisch verhaal in Nederduitsch dialect. Anderen zouden ongetwijfeld getracht hebben een zoo vruchtbare ader te exploiteeren; maar hij was een kunstenaar in de ziel en behoorde tot het geslacht van hen, die steeds hooger stijgen. Zonder juist uit zijn eerste kader te treden, beproefde hij zijn kracht aan meer per-

soonlijke werken. Zoo schreed hij altijd voort, telkens meer zichzelf bewust, met steeds meerder zekerheid en onder luider toejuichingen. De opbrengst zijner boeken verschaftte hem reeds een ruim bestaan en veroorloofde hem zich geheel en uitsluitend aan de letteren te wijden. Van 1857 tot 1864 heeft hij zijne merkwaardigste werken het licht doen zien, landelijke gedichten vooreerst, vervolgens eene reeks boeken in proza, uitgegeven onder den origineelen titel van *Olle Kamellen* ¹⁾, en die tegelijkertijd het einde en de bekroning schijnen geweest te zijn van dit zoo plooibaar en aan verscheidenheid zoo rijke talent.

Tot deze reeks behooren de gevangenis-herinneringen, *Ut mine Festungstid*, die in 1862 het licht zagen. Uit het voorafgaande heeft de lezer zich daarvan eene voorstelling kunnen vormen; 't is zoo niet het volmaakste van Reuters werken, dan toch wat ons het best in staat stelt een oordeel uit te spreken over de richting van zijn geest en het eigenaardige in zijn karakter. Hij poseert niet als martelaar, hij heeft geen smaak in jeremiaden, en juist de afwezigheid van hartstochtelijke verwijtingen, van alle wrok- en wraakzucht, maakt de bekoorlijke en verheven oorspronkelijkheid uit van dit zoo frisch geschreven boek. Reuter gewaagt er overigens minder in van zichzelven dan van de lieden, die toen met hem in aanraking kwamen; hij heeft medelijdende harten ontmoet, hij heeft oogenblikken van verademing gehad, er zijn lichtpunten geweest in die droevige dagen van drukkend en eentonig lijden, ziedaar de eenige dingen, die hij zich in den schoot van zijn kalm en rustig geluk nog gaarne herinnert en ons met welgevallen schildert. „Indien de spiegel — zegt hij in de opdracht aan een zijner oude kerkergenooten — u niet een volkomen juist beeld van die

¹⁾ Hij verstaat daardoor goede, van ouds beproefde huismiddeltjes, die de muizenissen uit het hoofd jagen en een mensch weer eens opknappen.

dagen teruggeeft, zoo het u toeschijnt, dat het licht er te vroolijk doorheen speelt, bedenk dat de wond zich gesloten heeft en jaren ons scheiden van dien boozen tijd... Zeker — voegt hij erbij — droefheid overvalt me, wanneer ik eraan denk, dat die storm juist over mijne lente moest losbarsten; maar het is geen bittere droefheid, want God heeft mij een schoonen herfst gegeven en een warmen haard in den avond mijns levens..." Ziedaar den geheelen Reuter; in die zachtmoedige liefde, die zich uitstrekt over het verledene, vindt ge meer dan enkel het bewijs van zijn goed humeur, er ligt kunst in, en wel van de zuiverste en edelste. Toch glijden hier en daar eenige schaduwen over de lichtpartijen zijner schilderij; zij laten raden wat hij niet openbaart, en zij brengen een dieperen indruk teweeg, naarmate zij zeldzamer zijn.

In 1863 vestigde Reuter zich te Eisenach aan den voet van den Wartburg. Hier ontving hij met een echt Duitsche gemoeidelijkheid de talrijke vrienden, die hem kwamen bezoeken, en genoot hij het *otium cum dignitate*, dat hij duur genoeg gekocht had om er al het aangename van te mogen ondervinden. Zoo stormachtig het begin van zijn levensloop was, zoo rustig was het einde daarvan. Hij beschouwde het verleden zonder haat, zonder bitterheid; hij betoonde zich rechtvaardig jegens het leven. Hoe wreed de beproevingen ook waren, die hij doorstaan moest, zij hebben hem buitengemeen groot gemaakt: wat hij geworden is, heeft hij ongetwijfeld aan die beproevingen te danken. Wie weet, of hij bij een gemakkelijk en rustig leven zich niet had overgegeven aan een onverschillige voldaanheid en de talenten, die in hem verborgen waren, ook rustig hadde laten slapen. Het was noodig, dat die natuur geschud en geslingerd werd om hare sappen naar buiten te drijven. Niets gaat verloren voor wie weet te leven. Hij verkwijnde in zijn gevangenschap en klaagde, dat hij geen boeken had: maar las hij niet in zichzelf het leerzaamst boek? Zoo hij al weinig menschen zag, hij zag ze van nabij en in eene plaats, waar men er niet aan denkt

of het meestal althans niet de moeite waard vindt zich een masker voor te hangen. Meer en beter dan in twintig jaren elders leerde hij hier menschenharten kennen; zij lagen open en bloot voor zijne oogen. De ontbering is een groot leermeester; zij scherpte zijn dichterlijken zin, terzelfdertijd dat zij zijn geest leerde maat houden. In het gewoel der wereld verblindt het wuften en ijdele, evenals het stof der wegen, onze oogen en verbergt ons de groote lijnen; uit de eenzaamheid ziet men de zaken in het ware licht en men leert spoedig de dingen onderscheiden, die alléén waard zijn nagestreefd te worden. Die geheime werking der natuur in hem werd hij niet gewaar op het oogenblik-zelf, dat zij plaats had: smart en kommer namen zijne opmerkzaamheid daarvoor te zeer in beslag; maar nadat hij de gezondheid had terugbekomen in de vrije lucht, ontwikkelden zich de verborgen krachten met een verbazende snelheid, en zijne aangeboren gaven en hoedanigheden traden vergroot en verrijkt aan het daglicht. De tegenspoed had zijn hart gevormd zonder het met bitterheid te vullen; de harde leerschool des levens had zijn geestkracht niet geknakt maar versterkt, zijne verbeelding niet verdoofd maar integendeel krachtiger aangeblazen. Een liefelijk, beminnelijk, aantrekkelijk dichter zou hij wel altijd geweest zijn, mag men aannemen, maar de gebeurtenissen, door zijn karakter te stalen, hebben van hem een schrijver gemaakt.

(Slot volgt).

L. J. A. LIBOUREL.

ARMENZORG.

(*Vervolg van Dl. CXI, bl. 416*).

IV. DE MIDDELEEUWEN.

Met den dood van Paus Gregorius den Groote was „de gouden eeuw” van ’t kerkelijk armwezen voorbij. Andere toestanden heersten op elk gebied der samenleving. In theologisch gebied en eindelooze haarklooverijen zag de Oostersche Kerk allengs haar beste krachten verkwijnen. Het schouwtooneel der grootsche gebeurtenissen had zich verplaatst naar ’t Westen. Daar straalde de Kerk in frissche jeugd. Met de boodschap des heils bracht zij aan Germanje’s woeste zonen de zegeningen dezer aarde ¹⁾. Den behoeftige bleef zij een steun, der weduwe en den wees een toeverlaat, en het was hare schuld niet, indien de ideale armenzorg eener vroeger periode bezwaarlijk langer kon worden verwezenlijkt.

Nu wij gaan beproeven, in vluchtigen omtrek ook de inrichting van het armwezen gedurende de middeleeuwen te schetsen, hebben wij gemeend, althans wat de *vroegere* middeleeuwen betreft, onze aandacht hoofdzakelijk bij het Frankische rijk te kunnen bepalen. In zijn geschiedenis toch spiegelen zich veelal de lotgevallen der andere landen af. De Frankische armeninstellingen gaven den toon aan voor ’t geheele Westen.

Ten tijde (481—511), dat Clovis den grondslag legde tot het machtige rijk der Franken, gold nog overal de oude armenwet-

¹⁾ Vgl. Hergenröther, l.c. Bd. I, S. 654.

geving, zooals wij die in een vorig hoofdstuk beschreven hebben. De bisschop voerde 't beheer over *al* de bezittingen zijner diocese. Als „erfgoed der behoeftigen” (*patrimonium pauperum*) werd hem 't erfgoed der Kerk toevertrouwd ¹⁾. Als „vader der armen” (*patres pauperum*) drukte hem de zorg voor *alle* noodlijdenden van zijn kerspel ²⁾.

Hoe heilzaam evenwel deze *centralisatie* tot nog toe gewerkt had, bij de steeds toenemende uitgestrektheid der bisdommen kon zij moeielijk in stand blijven.

De Germanen koesterden een aangeboren trek tot het buitenleven. Niet in groote steden woonden zij te zamen, doch bij voorkeur op afzonderlijke hoeven, hier en ginds over de vruchtbare landouwen verspreid. Deze omstandigheid had de stichting van dorpskerken noodzakelijk gemaakt ³⁾. Aanvankelijk werden deze bediend door hulpgeestelijken uit de onmiddellijke omgeving des bisschops. Al spoedig echter verkregen zij *eigen* zielzorgers. De bisschop verstrekke hun 't noodige levensonderhoud uit de *algemeene kas*. Ook de diakens der landelijke gemeenten ontvingen van hem de vereischte middelen tot ondersteuning hunner armen. Doch op den duur moest zulk een organisatie te omslachtig blijken, en werd de oprichting van *zelfstandige* parochies met *eigen* fondsen nog slechts een quaestie van tijd.

Zoo bepaalde dan ook reeds het tweede Concilie van Tours (567), dat *iedere* gemeente (*civitas*) „haar eigen armen moest onderhouden” ⁴⁾, welke verordening 't bestaan van afzonderlijk gefundeerde parochies als *fait accompli* vooronderstelt. Immers, hoezeer men gemeend heeft, in dezen canon de beginselen van

¹⁾ Vgl. Ratzinger, l.c. S. 117.

²⁾ *Ibid.* S. 135.

³⁾ Vgl. Hergenröther, l.c. Bd. I, S. 576.

⁴⁾ „Ut unaquaeque civitas pauperes et egenos incolas alimentis congruentibus pascat secundum vires” etc. Vgl. Ratzinger, S. 185.

't moderne *burgerlijk* armwezen terug te vinden, toch kan — het conservatisme der Kerk tegenover van ouds bestaande wetten in aanmerking genomen — de zin geen andere zijn dan deze : de bestuurders der *kerkelijke* gemeenten hebben te zorgen voor hun armen, en wel, niet larger de bisschop alleen voor zijn *geheele* kerspel, maar iedere zielzorger voor de hem toevertrouwde kudde, m. a. w. ook iedere „parochus” voor zijn parochianen. Of en in hoeverre de parochiegeestelijken, bij de vervulling van dezen plicht, toenmaals werden ter zijde gestaan door diakens, wagen wij niet te zeggen. Onwaarschijnlijk evenwel komt ons hunne medewerking destijds niet voor, omdat zij eerst in 't Karolingisch tijdvak geheel verdwijnen ¹⁾. Van diakonessen daarentegen is na de 6e eeuw geen sprake meer. De latere Concilies waren haar weinig goedgunstig ²⁾.

Men ziet intusschen: daar was ontwikkeling, daar was uitbreiding, doch steeds nog langs dezelfde lijn. *Gereede, afdoende, wijze* armenzorg bleef de gulden regel. Splitsing der kerspelen maakte de naleving er van slechts te gemakkelijker.

Helaas, wiens hart bloedt niet, als van de laatste helft der zevende eeuw Dr. Ratzinger getuigt, en geen mindere dan de groote historiekennner Hefele is zijn zegsman; „Der Arme wird überall vergessen... Der Geist, der früher... vor jeder Verschleuderung des Kirchenvermögens als vor einem „Mord der Armen” zurückschauderte, dieser Geist entwich aus der fränkischen Kirche... Die Hospitäler gingen zu Grunde oder wurden von den Vorstehern als fette Pfründen verprasst” ³⁾?

Was nu die kwaal onder Karel Martel († 742), toen ook de

¹⁾ Ratzinger, l.c. S. 254, noot.

²⁾ Conc. Epaon. (517), C. 21 : „Viduarum consecrationem, quas diaconas vocitant, ab omni regione penitus abrogamus”, cfr. conc. Aurel. C. 18; conc. Araus. C. 26; Ratzinger, S. 128, noot.

³⁾ l. c. S. 194. Vgl. Hefele, *Concilien-Geschichte*, III.

kloosters voor een wjl 't besef hunner roeping verloren, er maar niet op verergerd !

Hoe was, zoo vragen wij ons af, hoe was het mogelijk, dat deze „gruwel der verwoesting” zoo snel doordrong „in de heilige plaats” ? Tot in de 6e eeuw immers schitterde de Gallisch-Frankische kerkprovincie als een parel aan de kroon van Christus' Bruid. Nergens waren de bisschoppen zoo populair als in Gallië ¹⁾. Uitblinkend door geleerdheid en vromen levenswandel, toonden zij zich in waarheid vaders des volks. De rijke schenkingen der koningen besteedden zij voor de armen ; zij stichtten hospitalen, verdedigden den weerloozen landzaat tegen de verdrukking der rijks grooten en temperden de barbaarsche wreedheid der vorsten en hunne beambten. Nog eens, hoe was het mogelijk, dat geen anderhalve eeuw later, de Frankische kerk haar ondergang nabij scheen ? Dat verwildering en zedeloosheid heerschten in alle standen ? Dat met name de geringere klasse het tooneel te aanschouwen gaf van het grofste bederf, de diepste ellende ?

Voor ieder, wien de annalen van het Merovingische koningshuis geen gesloten boek bleven, kan het antwoord niet moeielijk zijn. Gaf niet meestal de vorst zelf het voorbeeld van een losbandig leven ? Had niet de verheffing van allerlei onwaardigen schande gebracht over de bisschoppelijke zetels van een H. Honoratus, een H. Lupus, een H. Hilarius, een H. Martinus ? Waar *simonie* en *staatzucht* de kerkelijke goederen overleverden aan de willekeur van roofzieke hoftrawanten en vrijbuitende geestelijken, daar kon van een *parochiale* armenzorg weinig meer dan de schaduw overblijven ²⁾.

¹⁾ Vgl. Hergenröther, l. c. Bd. I, S. 695.

²⁾ Dat hier slechts van den algemeenen toestand sprake is en er, met name in onze vaderlandsche gewesten, nog bisschoppen gevonden werden, die het voetspoor drukten hunner roemruchte voorgangers uit den bloeitijd der Frankische kerk, bewijst de volgende aanhaling uit de *Kerkgeschiedenis* van Prof. Moll : „Van Amandus († 667) weten

Een groot geluk was het, dat, te midden van dit jammerlijk verval, de kloosters in Gallië aanvankelijk den goeden geest bewaarden. Dáár vond de arme nog altijd troost en hulp, bescherming en steun ¹⁾. Terwijl de lof dezer weldadige uitzondering aan den H. Columbanus toekomt, blijft het de onuitwischbare schande van de Merovingische koningen en hun hofmeiers, dat zij niet alleen de bisdommen onteerd, maar ook gaandeweg de kloosters ontwijd hebben. Bij den aanvang der 8e eeuw vertoonden vele monniken en godgewijde maagden slechts de caricatuur van hun heiligen stand.

Het strekt Karel den Groote tot onsterfelijke eer, dat hij aan de Kerk haar erfgoed teruggeschonken en de oude voorschriften, die de bestemming harer fondsen regelden, opnieuw van kracht gemaakt heeft. In zijn *Capitulariën* weerklinkt ten tweeden male het woord der Kerkvaders en Concilies. Onder de nawerking van Bonifacius' strafreden ontwaken de kloosters tot een verjongd leven, en het duurt niet lang, of de kerkelijke liefdadigheid teekent

wij, evenals van Eligius († 659) en anderen, dat zij met ontferming op den slavenstand zagen en van die ongelukkigen velen vrijkochten, en beiden hebben evenzeer als Wulfran († 719) bij voorkomende gelegenheden het leven van ter dood veroordeelden gered. Wilfried van York († 709) bezigde zijn inkomsten niet alleen voor zich en zijn hofgezinde: „hij verzorgde de armen, spijsde de hongerigen, kleedde de naakten, verpleegde vreemdelingen, loste gevangenen en verdedigde weduwen en weezen”.... Waar Ludger († 809) de deugden van zijn geliefden abt Gregorius († 781) roemt, heeft hij geen woorden genoeg, om diens onbegrensde weldadigheid jegens de armen te prijzen. Van Eligius leest men, dat de armen voor zijn woning plachten samen te scholen „als de bijen om de korf”. Als een vreemdeling naar zijn verblijf vroeg, antwoordde men hem: „waar gij een menigte van behoeftigen vergaderd ziet, zult gij Eligius vinden”. Van Ludger wordt verhaald, dat hij rijken en armen vaak gezamenlijk ter maaltijd noodigde. Zijne milddadigheid ging zóó ver, dat sommigen beschuldiging tegen hem inbrachten bij Karel den Groote, dat hij alles aan de behoeftigen gaf en bijna niets deed tot versiering van kerken en altaren” (I, blz. 198—199).

¹⁾ Vgl. Montalembert, *Moines d'Occident*, II, Livre VII, passim.

wederom haar lichtend spoor in de geschiedenis der Europeesche volken.

Ons bestek eischt niet, dat wij breedvoerig over de wetgeving der *Capitulariën* uitweiden. Daarom moge een korte opsomming van de bepalingen, welke het armwezen raken, voldoende zijn.

In de eerste plaats werd opnieuw aan *iedere parochie* 't onderhoud der eigen armen tot plicht gesteld. De kathedrale kerken moesten 't *vierde* deel van haar *geheele* inkomen, de andere kerken 't *vierde* van haar *tiend-opbrengst* voor de behoeftigen ter zijde leggen ¹⁾. Op een lijst (*matricula*) behoorden de namen dier behoeftigen te worden vermeld ²⁾. De bisschop zoowel als de „*parochus*” had zich persoonlijk in de huizen omtrent hun toestand te vergewissen ³⁾.

Verplicht tot strenge contrôle over de administratie der onderscheidene parochiën, benoemde iedere bisschop een of meer *aarts-diakens*, die in het Frankische rijk de *economen* van een vroeger tijdperk vervingen, en niet name tegen „moordenaars der armen” — zooals de ontrouwe beheerders van 't kerkegoed heetten — moesten waken.

Uitdrukkelijk waren de vreemdelingen, de weduwen, de weezen, de vondelingen, de gevangenen onder de hoede der Kerk geplaatst. *Aan bedelaars en landloopers daarentegen mocht niemand eenigen onderstand verleen*en ⁴⁾.

Volgens een *Capitulaire* van 't jaar 789 moesten de kloosters, wat het uitoefenen der liefdadigheid betreft, zich houden aan de voorschriften van den H. Benedictus. Van *alle* schenkingen hadden zij het *tiende* gedeelte voor de armen te besteden. Een *eigen*

¹⁾ Vgl. Ratzinger, S. 201.

²⁾ *Ibid.* S. 206.

³⁾ *Ibid.* S. 205.

⁴⁾ „De mendicis, qui per patrias discurrunt... ubi tales inventi fuerint, nisi manibus laborent, nullus illis quidquam retribuere praesumat.” *Capit. duplex ad Niumag.* 806, C. 9. Vgl. Ratzinger, S. 208.

hospitaal tot verzorging van vreemdelingen en behoeftigen, behoorde met *ieder* klooster te zijn verbonden. Hetzelfde gold voor de kathedralen ¹⁾).

Ook de andere gods- en gasthuizen, die den storm der tijden hadden getrotseerd, beval Karel in goeden staat te onderhouden, of aan hun oorspronkelijke bestemming terug te geven. Alle werden zij gesteld onder rechtstreeksch toezicht van den bisschop.

Geen wonder, dat een vorst, die zelf bij leven en dood het voorbeeld der onbekrompenste naastenliefde gaf, ook aan de *bijzondere* liefdadigheid zijn aandacht wijdde. Als een nagalm uit den bloeitijd van 't kerkelijk armwezen, klinkt zijn *Admonitio generalis*: „Geeft aalmoezen naar vermogen, brengt de vreemdelingen onder dak, bezoekt de zieken, hebt deernis met de gevangenen, staat de verdrukten bij, verdedigt de weduwen en de weezen” ²⁾. Van de geestelijken vorderde hij, dat zij eveneens het volk tot weldoen zouden opwekken.

Er spreekt uit al deze bepalingen een kloeke vroomheid, een diep rechtsgevoel, een landsvaderlijke zorg. Of het den machtigen stichter van 't Heilige Roomsche Rijk evenwel gelukt is, aan de instellingen, die hij voor de armen deels in 't leven riep, deels bevestigde, een *duurzaam karakter* te verleenē?

„Menschen bau'n; die Thürme sollen
Ein Jahrtausend überdauern!
Doch der Rost zerfrisst das Eisen
Und das Moos zernagt die Mauern”

heeft de dichter gezongen ³⁾. Doch de broosheid van alle menschenwerk geeft hier niet de eenige verklaring.

't Had reeds zijn bedenkelijke zijde, dat het beginsel der *vrije*

¹⁾ Vgl. Moll, *Kerkgeschiedenis*, I, bl. 513—514.

²⁾ Vgl. Ratzinger, l.c. S. 220.

³⁾ Weber, *Dreizehnlinden*, XVII.

liefdegaven werd opgeofferd aan *gedwongen tiendplicht*. Nochtans zou de instelling van wereldlijke *voogden* — *advocati, defensores, vidame* ¹⁾ — gaandeweg een veel noodlottiger euvel der Karolingische armenwetgeving blijken. Iedere bisschop namelijk, iedere abt was gehouden, zich uit de aanzienlijkste graven of edelen een *beschermheer* te kiezen ²⁾. Deze moest in hun plaats ten oorlog trekken, 't bisdom of 't klooster verdedigen bij den wereldschen rechter en vonnis vellen over weerspannige leenmannen. Het bevreedt ons niet te zeer, wanneer wij al spoedig onder deze „schutsheeren” de vermetelste „moordenaars der armen” aantreffen, wanneer wij reeds in verschillende documenten der negende en tiende eeuw, van hun machtsmisbruik een tafereel zien ophangen, dat volgende eeuwen niet donkerder konden kleuren ³⁾.

Eén eigenschap evenwel had de Karolingische wijze van armenzorg op het vroegere systeem vooruit: zij was *hoogst eenvoudig*. Niet langer bestonden, zooals in de eerste zes eeuwen der christelijke jaartelling, de uitgebreide kerspelen, met hun groot aantal diakens, sub-diakens enz. Ten laste van den bisschop kwamen enkel nog 't onderhoud der armen zijner kathedraal, 't onderhoud van een eigen hospitaal en het toezicht op de gezamenlijke gasthuizen zijner diocese. Overigens bleef *elke parochie* aansprakelijk voor haar *eigen* noodlijdenden. De taak der pastoors in deze werd echter niet weinig verlicht door de omstandigheid, dat ook de *leenmannen* en de *kloosters* hadden te voorzien in de behoeften hunner *respectieve* onderhoorigen.

Dit laatste punt dient goed in 't oog te worden gehouden, als men zich rekenschap wil geven van het betrekkelijk geringe

¹⁾ Vgl. Nuijens, *Alg. Gesch. des Nederl. Volks*, Dl. II.

²⁾ *Capit. Aquisgran.* 813, C. 14: „Ut episcopi et abbates advocatos habeant” etc.

³⁾ Vgl. Hergenröther, l.c. Bd. II, S. 73. Synoden van Toul (860) en Trosley (909).

succes der Karolingische armenwet. Immers, nu zij de aloude bepaling, dat *ieder huisvader voor zijn familie* zorgen moest, ook toepasselijk verklaarde op den „senior” *tegenover zijn dienstlieden*, was in beginsel aan de *parochiale* liefdadigheid het terrein ontzegd. Haar restten nog slechts: de weinige „vrijen” en de opgezetenen der geestelijke goederen, voorzoover deze niet aan de kloosters behoorden. Toen dan ook, bij den aanvang der 12e eeuw, het feudale stelsel overal had gezegevierd, de klasse der „vrijen” meer en meer geslonken, en bovendien ’t „erfgoed der armen” door de roofzucht van losbandige edelen en plichtvergeten kerkvoogden op nieuw verbeurd verklaard was, had de *parochiale* armenzorg schier in alle landen opgehouden, en zouden, in de aera van verjongd kerkelijk leven, welke destijds geopend werd, hoofdzakelijk de kloosters, de hospitalen, de geestelijke ridderorden en later ook de burgerlijke weldadigheidsinstellingen — op *hun* wijze, doch helaas! *zonder onderling verband* — getuigenis afleggen voor den onvernietigbaren offergeest der christelijke Charitas ¹⁾.

Wij zullen niet treden in een uitvoerige beschouwing omtrent de heillooze gebeurtenissen, die, gedurende het tijdvak na Karel’s dood tot aan ’t eind der elfde eeuw, dit verval der kerkelijke gemeente-armenzorg hebben teweeggebracht. Met een enkel woord is er reeds op gewezen. „In den meisten Ländern des Abendlandes — zegt Hergenröther ²⁾ van de periode in quaestie — sank die Zucht und Ordnung tief herab, die rohe Leidenschaft loderte mächtig auf und schlug viele grossartige Schöpfungen in Trümmer”.

Had Alcuinus niet ten onrechte aan Karel den Groote diens al teforsch optreden bij de handhaving der tiendwetten onder

¹⁾ Ratzinger, S. 248; Brandts, l.c. S. 31.

²⁾ L.c. Bd. II, S. 1.

't oog gebracht ¹⁾, Lodewijk de Vrome, Karel's erfgenaam, viel in een ander uiterste, en zag het lijdelijk aan, toen zijn zonen aldra het eigendomsrecht der Kerk begonnen te verkorten. Op groote schaal evenwel had die berooving eerst plaats eenige jaren later, in verband met den onnatuurlijken strijd van de zoons tegen hun vader en van de broeders onderling.

„Wölfe sch'ich, die in Zwietracht
Neidvoll auf einander stieren,
Die mit Hunger nach des Alten
Besten Beutestücken gieren" ²⁾

Evenals hun voorvaderen, Karel Martel en Pepijn, schonken Lodewijk's zonen de kerkelijke goederen weg aan oorlogsmakkers en berooide edelen, of gebruikten ze ten eigen bate. Bleef hier en daar de eigendom onaangetast, dan werd die feitelijk door allerlei heffingen en lasten te niet gedaan. Bisdommen werden vergeven aan nietswaardige gunstelingen of aan den meestbiedende verkocht. De groote en kleine „heeren" deden in geen enkel opzicht voor den landsvorst onder. Niet alleen de onroerende bezittingen, ook de tienden en offergaven der parochies eigenden zij zich wederrechtelijk toe. Van betaling der cijnspenningen door de kerkelijke leenmannen was geen sprake meer. Men stoorde zich weinig of niets aan de excommunicatie. Zóó-zeer was ontvreemding van kerk- en kloostergoederen aan de orde van den dag, dat men ze ternauwernood als zonde beschouwde ³⁾.

Op de Synode te Trosley bij Soissons (909) schilderde aartsbisschop Herivaëus van Reims den toestand in Frankrijk met de volgende woorden af: „Alle ontzag voor goddelijke en mensche-lijke wetten is geweken. De bisschoppelijke verordeningen wor-

¹⁾ Cfr. Alcuin. *Ep.* 105 *ad Megenfridum* en *Ep.* 7 *ad Domnum regem*.

²⁾ Weber, *Dreizehnlinden*, l.c.

³⁾ Conc. Tullense (860), C. 4: „Rapinae et depraedationes, quae jam *ex consuetudine sic ab omnibus* paene tenentur, quasi peccata non sint aut quasi levia peccata sint"....

den geminacht. Ieder doet wat hem bevalt. De machtige onderdrukt den zwakke. Overal heerscht ongerechtigheid. Het geweld triomfeert. Wij zien de armen verdrukt, de kerken beroofd. Vandaar het droef geschrei der weduwen, het gejammer der weezen, dat telken dage opnieuw ten hemel stijgt" ¹⁾. Naar die ééne beschrijving laat het overige zich gemakkelijk gissen: de hospitalen, de kloosters, de armhuizen (*matriculae*) ten gronde gericht; de geestelijkheid der onderscheidene parochiën van alles ontbloot; het volk ter prooi aan de diepste ellende. Dusdanig was de toestand in Frankrijk en Italië ²⁾.

„Es ist schwierig — zegt Dr. Ratzinger — bei Schilderungen eines tiefen Verfalles nicht ungerecht zu werden". Daarom mag een onpartijdig beoordeelaar ook de lichtzijden der boven gekenschetste periode niet uit het oog verliezen.

Daar waren nog *bisschoppen*, die, als Hincmar van Reims, Herman van Nevers, Riculf van Soissons, het goed recht der armen verdedigden; *synoden*, als die te Trosley (909) en Saint-Denis (997), waar een krachtig protest tegen de onderdrukking des volks weerklonk. *Paus* Stephanus VI († 891) bracht weêr orde en regel in het beheer der kerkelijke fondsen te Rome en schonk aan de noodlijdenden niet enkel zijn aanzienlijk particulier vermogen, maar ook zijn persoonlijke toewijding. Dagelijks spijsden armen aan zijne tafel. Voor de weduwen en de weezen zorgde hij als een liefhebbende vader. Het beroemde *hospitaal* te Arbois herbergde tallooze zieken en hulpbehoevenden binnen zijn muren, doch ondersteunde ook de huiszittende armen van den geheelen omtrek. Niet minder dan 17,000 personen werden soms op éénen dag te *Cluny* door de kloosterlingen van spijs en drank voorzien. De aalmoezenier van het klooster *Bec* had

¹⁾ Conc. Troslei. C. 2 et 6; Ratzinger, S. 242.

²⁾ Vgl. Hergenröther, Bd. II, passim; Montalembert, l.c. VI, Livre XIX, passim.

in last, om de zieken en gebrekkigen der buurt te gaan opzoeken en verzorgen. Treffende voorbeelden van liefdadigheid bij geestelijken en leeken in het Frankrijk dier dagen vermeldt Raumer in zijn standaardwerk over de Hohenstaufen ¹⁾. Wat ons land betreft, heeft Prof. Moll aan de vrijgevigheid der Utrechtsche bisschoppen uit deze periode een onverdachte hulde gewijd ²⁾.

Bereikte ook niet in dit tijdvak de kerk van Deutschland, onder de Saksische keizers, haar hoogsten bloei? Geen ander Episcopaat in Europa, toen of later, telde onder zijn leden zóóveel mannen, uitblinkend door barmhartigheid en liefde jegens de noodlijdenden ³⁾.

„Es war ein hohes Glück für Deutschland, dass in seinem Episcopate der Geist eines Bonifatius, eines Alcuin noch lange fortwirkte. Aus den Schulen von Fulda und Hersfeld, von Corvey und Utrecht gingen ausgezeichnete Männer hervor welche, zu den höchsten kirchlichen stellen gelangt, nicht bloss durch Wissenschaft, sondern auch durch Tugend und Frömmigkeit dem niedern Clerus vorleuchteten. Von Schülern Alcuins und des hl. Bonifatius gebildet, hielten sie an den strengen Grundsätzen

¹⁾ *Geschichte der Hohenstaufen*, IV, S. 496.

²⁾ Vgl. *Kerkgeschiedenis*, I, bl. 515—516: „Toen Gregorius te Utrecht het bestuur over de daar gevestigde geestelijken en monniken in handen had, heeft de vrome man, wiens weldadigheid jegens armen en vreemdelingen geen grenzen kende, ongetwijfeld gezorgd, dat de liefderijke voorschriften van Benedictus met nauwgezetheid in acht genomen werden. Van onzen bisschop Frederik lezen wij, dat hij ten allen tijde „mild was in het uitreiken van aalmoezen, gecerced om vreemdelingen vriendelijk op te nemen, een ijverig bevrijder van gevangenen, een vlijtig bezoeker van zieken”. Onder de leiding van zulk een prelaat laat het zich niet veronderstellen, dat de kanoniken van St. Maarten en St. Salvator aan de eischen van hun kapittelregel (bl. 514) geheel en al ontrouw zullen geweest zijn. Hezelfde geldt van het bestuur van Radboud en Ansfried. Van laatstgenoemde meldden wij reeds, dat hij, in zijn klooster bij Amersfoort vertoevend, dagelijks twee en zeventig armen voor zich liet komen, die hij gaarne met eigen hand spijsde; en als er onder die armen zieken waren, werden zij in het gesticht opgenomen”.

³⁾ Ratzinger, S. 252; Hergenröther, II, S. 109.

ihrer grossen Meister fest, wirkten überall zum Besten des Volkes und hielten namentlich die Institution der kirchlichem Armenpflege aufrecht". De *Monumenta Germaniae* van Pertz bevestigen deze aanhaling uit Ratzinger op talloze bladzijden.

Om ons te bepalen tot enkele feiten. In den bloeitijd van Deutschland's kerkelijk leven zorgden de bisschoppen voor *alle* armen hunner residentie. Persoonlijk bedeeden zij hen in het daartoe bestemde gebouw (*matricula*), naast de bisschoppelijke woning ¹⁾. De schamele armen, de zieken, de gebrekkigen werden tehuis ondersteund ²⁾. Geen zeldzaamheid was het, als de bisschop zelf hen daar bezocht ³⁾. — Overigens werd hij in den dienst der behoeftigen ter zijde gestaan door een *aalmoezenier*. Dat deze daarbij voorzichtig te werk ging, de oorzaken der verarming trachtte uit te vorschen, en er een register van de bedeeden op nahield, vermelden de kronieken uitdrukkelijk ⁴⁾. — Naast de gewone klassen van hulpbehoevenden deelden ook de gevangenen in de liefderijke zorg der kerkvorsten. Als een andere Ambrosius, schroomde de H. Rembert, aartsbisschop van Hamburg-Bremen, niet zijn kerksieraden te verkoopen, om onderdanen, die in gijzeling smachtten, vrij te maken. Zelfs het paard, dat hij wegens zijn missiereizen hoog noodig had, was hem daarvoor niet te lief. Vooral in benarde tijden, bij misgewas, overstroming enz. bleek de edelmoedigheid dier godsmannen onuitputtelijk. Aartsbisschop Heribert van Keulen zond eenmaal, toen hongersnood

¹⁾ Pertz, *Vita Heriberti*, IV, 750: „Descendebat clam ad egenorum *matriculam*” etc.

²⁾ Pertz, *Script.* IV, 760: „Centum videl. vel eo amplius diatim abundantissime victo refecit, plerosque etiam vel argento vel ceteris subsidiis sublevabat”.

³⁾ Pertz, XI, 219: „Infirmorum vel decumbentium *per se* vel *per alios* semper visitavit domicilia”.

⁴⁾ Cfr. Pertz, IV, 393; *ibid.* IV, 745: „*Ut singulis competebar* [individualiseerende methode!] *sollicitudinem adhibuit*”; Boehmer, *Fontes rerum Germ.* III, 247: „Pater erat pauperum, et *causam*, quam nesciebat, *diligentissime investigabat*”.

zijn diocees bedreigde, verschillende priesters naar alle richtingen uit, die, beschikkend over ruime geldmiddelen, ter plaatse zelf in de dringendste behoeften hadden te voorzien ¹⁾).

Wat de bisschop was voor de armen van zijn kathedraal en residentie, dat moesten de pastoors zijn voor hun respectieve gemeenten. Zij waren verplicht, de behoeftigen in hun woningen te bezoeken en al hun aangelegenheden ter harte te nemen ²⁾).

Wij meenen intusschen met het gezegde te kunnen volstaan ter staving van ons beweren, dat 1°. zelfs in de *donkerste* middeleeuwen de liefdadigheid der Kerk zich nooit geheel verloochende, en 2°. dat *de juiste beginselen van armverzorging* in de Kerk nooit geheel uit het oog werden verloren. — Sommige aanklagers der kerkelijke liefdadigheid zouden wij de vraag willen stellen: wat is gemakkelijker, critiek te oefenen of in den zak te tasten? Zooveel is echter zeker, dat het niet aangaat, de verwijten, die de kinderen betreffen, te richten tot de Moeder. De Kerk van Christus „kent geen wisseling van tijd. Zij is, in waarheid en in liefde altijd dezelfde” (Dr. Schaepman). Steeds bleef zij zich in haar prediking gelijk: doet wel, doet overvloedig wel! maar — met verstand, maar — met bescheidenheid, maar — tereere Gods!

V. DE MIDDELEEUVEN (*vervolg*).

Tijdens de geweldige stormen, die de West-Europeesche maatschappij van de negende tot de twaalfde eeuw in beroering brachten, was de kerkelijke liefdadigheid hevig geschokt, maar niet bezweken. Jammerlijk tegenbeeld harer vroegere glorie, geleek zij thans een eeuwenheugende eik, door den woesten orkaan

¹⁾ Pertz, *Vita Heriberti*, IV, 745.

²⁾ Pertz, IV, 394: „Quorum [debilium] etiam *mansuinculas* et *universas procuraciones* ministris suis *caute* providere praecepit”.

van zijn bladertooi beroofd. De takken hingen verward door elkander. Doch, hoe ook ontdaan, zijn stam bleef krachtig, zijn wortel gezond, en er behoefde slechts een frissche lentetocht te komen, om het sluimerende leven op te wekken tot nieuwe vruchtbaarheid.

Die levenwekkende adem ging aanvankelijk uit van het beroemde klooster te Cluny, in lateren tijd ook van de kruistochten. Te midden der grootste verwarring op allerlei gebied, in 't jaar 910 gesticht, werd Cluny aldra de kweekgrond van de edeler gevoelens, die de toenmalige samenleving uit haar verwilderden staat zouden opheffen, en, niet minder dan het godgewijde streven van Benedictus' zonen, deed, tegen 't eind der elfde eeuw, de geestdrift der kruisvaarders het ideaal eener *zelfopofferende liefde* in nieuwen luister stralen.

In geen enkel tijdvak, heeft Fr. v. Raumer gezegd ¹⁾, was de zorg voor armen en zieken, weduwen en weezen, zóó uitgebreid als gedurende de latere middeleeuwen. En inderdaad, wanneer men 't groot aantal kloosters met hun liefdadige inrichtingen, 't nog grooter aantal hospitalen, vereenigingen, broederschappen uit die periode overziet, blijkt het aangehaalde getuigenis der historie recht te hebben gedaan.

Evenals ten tijde van St. Ambrosius en Basilius, was deernis met de noodlijdenden het lievelingsdenkbeeld der geheele Christenwereld. Heeft Beets ²⁾ zelfs niet gesproken van „een fanatisme der barmhartigheid”, als het vrouwelijk ideaal dier dagen? Men stichtte „aelmoezen” voor allerlei hulpbehoevenden. Bij tallooze gelegenheden werden uitdeelingen gehouden. Gast- en armhuizen rezen, als ware 't, uit den grond. Heerschte er voorspoed, de arme kreeg zijn deel. Doch ook in droevige oogenblikken vergat

¹⁾ *Geschichte der Hohenstaufen u. ihrer Zeit*, Bd. VI.

²⁾ *Verscheidenheden*: De Wartburg.

men hem niet. Immers gold eerlijke armoede als de beste pleitbezorgster bij God.

„Virtutis et gloriae comes invidia: deugd en roem hebben de wangunst tot geleide”, zou men Sallustius na willen zeggen, met het oog op de onrechtvaardige critiek, door 't gros van de anticlericale schrijvers uitgeoefend, waar het den heerlijken liefdadigheidszin der middeleeuwen betreft. „Zoo moest dan — schreef o. a. Mr. Smissaert — een gansche stand (als 't ware) van bedelaars ontstaan; het „aelmoesbidden” wordt een beroep, en toen bedelmonniken den leeken in het vragen voorgingen, werd het geen schande meer geacht, zijn nooddruft van vreemden te ontvangen. Toenemende bedelarij en toenemende armoede was er: steeds meer werd er gegeven, maar altijd meer nog werd er gevraagd; niettegenstaande de ruimste liefdadigheid de jammerlijkste ellende: dat was in 't kort het tafereel van de armverzorging in de middeleeuwen”¹⁾.

Vlelend is deze schets juist niet. Doch erger nog maakt het Emminghaus²⁾, waar hij beweert, dat de Kerk destijds gaf of aanspoorde om te geven, *niet zoozeer ter wille van de noodlijdenden, als wel in 't belang van de gevers zelve*³⁾. Het katholieke beginsel van de verdienstelijkheid der goede werken moest, volgens hem, uit zijn aard tot lichtvaardig medelijden opwekken. Immers, kende men aan *iedere* aalmoes een schulddelgende en zaligmakende kracht toe, dan werd ook *iedere* bedelaar een werktuig des heils; dan was men hem eer en dank verschuldigd, als de gezegende aanleiding tot groei in genade bij God; dan stond voor allerlei misbruiken de toegang wijd open. Geen wonder dan ook, wanneer, onder zulke omstandigheden, alle besef van maatschappelijke ver-

¹⁾ Mr. H. Smissaert, l. c. bl. 7—8.

²⁾ Vgl. Ehrle, l. c. S. 4.

³⁾ Vgl. *Het vraagstuk der armverzorging* enz. bewerkt door Mr. H. Goeman Borgesius.

antwoordelijkheid bij de armen te loor ging, wanneer „*Wohlstand in Elend, und Elend in zweifaches Elend verwandelt* [wurde]”¹⁾. Onkunde of kwade trouw? vraagt men zich af.

Met een enkel woord immers hebben wij er reeds op gewezen, hoe van den beginne af tegen *ondoordacht weldoen* in de Kerk gewaarschuwd is. Maar bovendien, welk recht heeft men, om de misbruiken, bij de armverzorging gedurende de middeleeuwen voorgekomen, op rekening te stellen van de *katholieke leer*? Verdienstelijk voor den hemel kunnen toch alleen de *goede* werken zijn. Doch geen werk mag *goed* heeten, zoodra het de christelijke voorzichtigheid uit het oog verliest.

„Sans doute — zegt overigens de ridderlijke Ch. de Montalembert — on peut facilement imaginer, au sein de notre expérience moderne, des moyens plus intelligents et plus efficaces de soulager l'indigence et surtout de la prévenir; mais comment ne pas garder et avouer une reconnaissance fidèle à ceux qui pendant si longtemps et avec une si inépuisable munificence ont accompli tous les devoirs de la charité et de la fraternité chrétienne selon la mesure des lumières de leur temps?”²⁾

Voorzeker, wij zullen de laatsten zijn om te erkennen, dat het *aantal* der liefdadige instellingen hier niet *alleen* en *uitsluitend* gewicht in de schaal werpt. De aalmoes, klakkeloos of uit dwang gegeven, zal eerder schaden dan baten. Maar dit verwijt treft allermint de vrije, christelijke liefde. Waar deze haar hart in de gave legt, daar vernedert zij niet, maar verheft den arme en den

¹⁾ Vgl. P. B. Bruin, S. J. *De sociale roeping der christelijke liefdadigheid*, bl. 208: „Hare liefdadigheid [der Kerk] zou niet oordeelkundig zijn. Zij zou maar aalmoezen uitdeelen, hoe meer hoe beter zonder te letten aan wien. Dit zou zoo zeer in haar stelsel liggen, dat zij, wel verre van de armoede te bestrijden, deze veeleer opzettelijk bevordert met het doel om de gelegenheden tot schenking van aalmoezen te vermeerderen. De gevolgen der christelijke liefdadigheid zouden dus noodlottig zijn voor de maatschappij, daar zij de luiheid met alle macht binnenroept”.

²⁾ *Moines d'Occident*, Introduction, Chap. IV.

rijke. En te meer nog, wanneer zij met de stoffelijke gave het hooger offer eener persoonlijke toewijding doet gepaard gaan.

De eer toch, welke alle middeleeuwsche kloosterorden aan den behoeftige bewezen, miste haar uitwerking op de christelijke maatschappij geenszins. Om slechts één voorbeeld uit vele te noemen: moest het niet stemmen tot hooge gevoelens, wanneer een abt van Cluny den armen vreemdeling begroette met gebogen hoofd, wanneer hij hem de voeten wiesch, hem verzorgde als Jesus Christus zelf? ¹⁾ Een alledaagsche geest mag hier van overdrijving spreken. „Le superflu c'est chose la plus nécessaire". Heldhaftige deugd alleen imponeert het volk. „Groote mannen — zegt een klassiek schrijver — dulden veel, om ook hen te leeren lijden, als wier voorbeeld zij geboren zijn" ²⁾.

Het was den volgelingen van St. Benedictus, St. Bernardus, St. Franciscus niet genoeg, de armoede te lenigen. Zij hebben haar geadeld, gewijd. Als de versmade bruid des Heeren, hebben zij haar riddertrouw gezworen. „Pauperes Christi: wij zijn de armen van Christus", herhaalden zij om strijd, en, om het beter te doen uitkomen, grepen zij naar den bedelstaf en stelden zich op ééne lijn met de geringsten onder de geringen. Hierin, meer nog dan in haar spreekwoordelijke milddadigheid, erkent een dankbaar nageslacht de groote verdienste der religieuze orden ³⁾. Slechts wie zelf arm is, in werkelijkheid of naar den geest, kan de armen liefhebben. — Daarom helpen deze elkander zoo trouw bij nood en wederwaardigheden. — Indien dan ook de onderscheidene kloosters aan de wereld niets anders hadden gegeven

¹⁾ Vgl. Moll, l. c. bl. 514.

²⁾ Hilar, *Vita*, 29.

³⁾ Vgl. Moll, l. c. II, 4, bl. 243: „De open hand onzer middeleeuwsche kloosterlingen is ook in het oog der protestantsche wereld nog heden een bewijs van menschlievendheid, waardoor de veelheid hunner zonden wordt bedekt".

dan het schouwspel hunner zelfverloochening, hunner vindingrijke naastenliefde, die zelf arm, steeds nieuwe bronnen van geestelijke en lichamelijke hulp wist te openen, dan zouden zij daardoor alleen reeds voor alle eeuwen het menschdom aan zich hebben verplicht.

Intusschen, wij hebben hier geen pleidooi voor de kloosterorden te leveren. Vergenoegen wij ons, hunne wijze van arm-verzorging nog even in 't licht te stellen.

Bij ieder klooster had de „portarius” (deurwaarder, ook wel „aalmoezenier” genoemd) dagelijks aan de gaande en komende armen een aalmoes te verstrekken. In gewone omstandigheden was die taak soms al zwaar genoeg. Lezen wij niet van abdijen, b. v. die te *Hirschau* in het Schwarzwald, te *Rijnsburg* e. a., waar het aantal bedeeden iederen dag eenige honderden beliep? ¹⁾ Doch in tijden van buitengewonen nood — toenmaals, bij de algemeenheid van het landbouwbedrijf, geen zeldzaam verschijnsel — kon de aalmoezenier alleen 't werk niet meer af. Dan klopten telken dage honderden, ja duizenden behoeftigen aan de kloosterpoort ²⁾; dan waren in hun dienst vele handen bezig; dan toonde zich het klooster de reddende engel der geheele omstreek. Niet slechts van hun overvloed deelden de monniken dan mede. Niet enkel van het *tiende hunner gezamenlijke in-*

¹⁾ Vgl. Dr. G. D. I. Schotel, *De Abdij van Rijnsburg*, bl. 299: „Driemaal 's weeks had die uitdeeling [van schoeisel, kleederen, rogge- en tarwebrood, meelspijzen, soep, turf en hout] aan meer dan 2000 menschen plaats, en nog werd daarenboven dagelijks onderstand aan behoeftigen verleend”.

²⁾ Nog in de zestiende eeuw bewaarde men te *Aduard* (in Groningen) en later in het heilige-geesthuis te Groningen, den grooten pot, waarin abt Eijlard in 1315 ten behoeve van velen, die in den heerschenden hongersnood met den dood bedreigd werden, „potage en peulvruchten” deed koken. Moll, l. c. bl. 243. — Omtrent den hongersnood, die in 1539 en volgende jaren ons land teisterde, verhaalt Schotel, l. c. bl. 300: „Niet een [klooster], dat zijn schuren en kelders niet ontsloot, zijn gespaarde penningen niet opofferde;

komsten, dat de Benedictijnen nog steeds, overeenkomstig den regel van Karel den Groote ¹⁾, voor de armen afzonderden. Kwam de nood aan den man, dan werden de heilige vaten en andere kostbaarheden te gelde gemaakt; dan werd op het eigen onderhoud bezuinigd, wat kon; dan werd niet zelden het laatste brood weggegeven ²⁾. „Geen zorg — antwoordde de H. Adalard, abt van Corbië, toen men hem beduidde, dat zijn milddadigheid den kloostervoorraad dreigde uit te putten, — geen zorg: „*Inquirentes Dominum non minuentur omni bono*: wie den Heer zoeken komen niet te kort aan eenig goed” ³⁾.

Behalve in ongelukstijden van misgewas, sterfte onder 't vee, besmettelijke ziekten enz., werden ook geregeld, *op den vóóravond der hooge feesten*, door den aalmoezenier ruimere bedelingen gehouden ⁴⁾. Meestal bestonden deze in levensmiddelen, somtijds ook in kledingstukken of geld. Schamele armen, zieken en gebrekkigen ontvingen hun portie aan huis.

Waarlijk, 't was geen dichterlijke overdrijving, die op het graf van St. Gebhard, den grondlegger der welbekende Stiermarken-

doch nergens werden zij liefderijker ontvangen, onbekrompener onthaald dan te Rijsburg. Driemaal 's weeks stroomden uit Leyden en de omliggende dorpen en vlekken meer dan 3000 ellendigen derwaarts en ontvingen in weinige maanden bij de 300 p. aan brood.... Met de ellende klom de liefdadigheid der Zusters.... 's Maandags na Pinksteren van het volgend jaar (1540), deelden zij aan 6700 menschen voedsel uit. Van deze milddadigheid gewaagde het gansche land” enz.

¹⁾ Zie hiervóór bl. 31.

²⁾ Vgl. Moll, l. c. bl. 244: „De nonnen van *Diepenveen* schonken in dure tijden soms zelfs haar zaaikoorn weg, opdat zij hare arme naburen in het leven hielden”.

³⁾ Ps. XXXIII, 11.

⁴⁾ Vgl. Schotel, l. c. bl. 301: „Geen feestdag in het klooster [Rijsburg] of het was een feestdag in het dorp.... Evenals de abdisse van *Leeuwenhorst* stond mijn vrouwe van Rijsburg op de hoogtijden der Kerk als een andere Dorcas, omringd door naakten, die zij gekleed, hungerigen, die zij gevoed had”.

sche abdij ¹⁾, de schoone woorden deed beitelten: „Bloem van Admont... Gebhard deed u verrijzen, opdat gij zoudt zijn de troost van iedereen. Rijk heeft hij u begiftigd, opdat gij de middelen zoudt hebben, om den hongerige te spijzigen, den naakte te kleeden, een legerstede te spreiden voor den reiziger en den verdwaalde” ²⁾).

Want naast alle andere weldaden, vult het verhaal hunner gastvrijheid een der schoonste hoofdstukken in de jaarboeken der middeleeuwsche kloosters. Elk had zijn eigen vreemdelingenverblijf (*domus hospitum, domus peregrinorum*), waarvan de leiding aan den „hospitalarius” of „praepositus hospitum” was opgedragen. Daar vond de vermoeide wandelaar steeds een herbergzaam dak, een welvoorzienen disch. „Ieder — zegt een ooggetuige — ieder zonder onderscheid wordt er ontvangen door de liefde, die de moeder der deugden is, door de eensgezindheid, dochter der liefde, door de ongedwongenheid, die de gezellin is van beide: alle drie hebben daar heur intrek genomen, leven er gemeenschappelijk, en heeten er den aankomenden reiziger hartelijk welkom” ³⁾).

Het Concilie van Mainz (1261) en verschillende oorkonden getuigen voorts, dat nagenoeg aan alle kloosters een tehuis voor arme, afgeleefde mannen (*hospitale pauperum*) verbonden was ⁴⁾. Ook eigenlijk gezegde ziekenhuizen (*infirmaria*) vinden wij hier en daar — vooral bij vrouwenkloosters, als te Meer, Burtscheid, Rijnsburg enz. ⁵⁾ — onder de aanhoorigheden der abdijen ver-

¹⁾ Vgl. de heerlijke beschrijving bij Hettinger: *Aus Welt und Kirche*, II, Ad montes.

²⁾ *Vita S. Gebhardi*, a Monach. Admont, ed. 1619, p. 139.

³⁾ Vgl. Montalembert, l. c. VI, p. 320; Mabillon, *Veter. Annales*, p. 421.

⁴⁾ Vgl. Ratzinger, l. c. S. 309.

⁵⁾ Vgl. Hurter, *Innocentius III*, Bd. III, 9, passim; Schotel, l. c. bl. 299: „Geneesmiddelen en verkwikkingen, bedden en liefderijke verzorging, wachtten de kranken in de infirmerie”.

meld. Arme zieken uit den omtrek werden er, tegelijk met de kloosterlingen zelve, liefderijk verpleegd, terwijl veelal monniken in den geneeskundigen dienst voorzagen ¹⁾). De „infirmaria” bezorgde ook de verpleging van behoeftige zieken in hunne huizen.

Is het nog noodig, er op te wijzen, hoe de kloosters, door een welwillende behandeling hunner pachtboeren en lijfeigenen, de overtuiging vestigden, belichaamd in het oude woord: „Onder den kromstaf is 't goed leven”? Hoe zij hun scholen openstelden voor rijken en armen? Hoe zij, door 't volk te onderrichten in de veredeling van den landbouw en het handwerk, een practische „voorkomende armenzorg” uitoefenden?

Welke fouten men hunne liefdadigheid ook ten laste legge, hoe breed men het misbruik, te kwader ure daarvan gemaakt, ook uitmete — voor alle eeuwen bewonderenswaardig blijft een geest, die zich te midden zelfs van het diepst verval der aloude tucht nooit verloochende, en het gemis eener *geregelde parochiale armverzorging* wel deed betreuren, doch weinig gevoelen.

Waar er sprake is van armenzorg in de latere middeleeuwen, verdienen intusschen met de kloosters de *op zich zelf staande hospitalen* in één adem te worden genoemd. Ook deze vormden centra's der openbare liefdadigheid. Tot in de 14e eeuw behielden zij meerendeels 't universeel karakter der oude gasthuizen, d. w. z.: in één en 't zelfde gebouw werden invalide armen onder dak gebracht, zieken verpleegd, weezen en vondelingen opgevoed enz. Men leest zelfs van hospitalen, welke dienst deden als werkhuizen en verbeteringsgestichten. Een spijskokerij voor de huiszittende armen was er geen zeldzaamheid. Vrije woningen pleegden zij aan minvermogenden levenslang te vergeven ²⁾).

¹⁾ Ratzinger, S. 320.

²⁾ Vgl. Moll, l. c. bl. 249: „Terwijl de weldadigheid zich alom in de uitdeelingen van liefdegaven openbaarde, werden in onze steden, en hier en daar zelfs in dorpsgemeenten gasthuizen gebouwd,

In afwijking van een tot nog toe heerschende gewoonte, namen thans evenwel de hospitalen geen behoeftige vreemdelingen meer op. Vroegen deze om onderkomen, dan ontvingen zij een teerpenning en werden verwezen naar de kloosters of de parochiegeestelijken der plaats ¹⁾, tenzij daar een afzonderlijk passantenhuis bestond. Van enkele hospitalen nochtans, o. a. die der Duitsche orde, bleef de toegang ook voor arme reizigers open.

Hiermee is echter niet de eenige verandering aangeduid. Daar waren er van meer ingrijpenden aard. Had men namelijk tot dusverre de arme zieken veelal in hunne woningen verpleegd, bij de verspreiding der melaatschheid en den vooruitgang der geneeskunde, zien wij hen meer en meer aan de hospitalen ter verzorging toevertrouwen. Van de 13e eeuw af verkregen de melaatschen, de blinden, de krankzinnigen eigen inrichtingen. Ook de weezen, de vondelingen en de verwaarloosde kinderen werden

waarin men aan doortrekkende pelgrims en vreemdelingen, invalide kruisvaarders van geringen stand, oude mannen en vrouwen en kranken, tijdelijk of voortdurend, inwoning, kost en verpleging verstrekke. Nog vóór 1130 zal Leiden een gasthuis gehad hebben. In 1246 werden testamentaire beschikkingen ten behoeve der gasthuizen van Breda en Bergen gemaakt. In hetzelfde jaar ontmoet men een hospitaal te Arnhem, en vijf jaar later bestond het „oude gasthuis” te Delft. Te Deventer bezat men een kerkelijk gesticht vóór 1270, en acht jaren daarna bouwde men het groot gasthuis ten behoeve van arme kranke menschen bij de St. Anna-kapel te 's Bosch. Sinds den aanvang der 14e eeuw werden alom zulke godshuizen zóózeer vermenigvuldigd, dat men niet nalaten kan den uitstekenden ijver onzer vaderen tot dit liefdewerk te bewonderen. In het laatst van dit tijdvak waren Haarlem, Amsterdam, Groningen, Dordrecht, Leiden en andere steden zóó rijk aan philanthropische inrichtingen, dat men vragen mag, of haar getal destijds grooter was dan in onze eeuw. . . . In vele gemeenten werden daarenboven door heiligegeestmeesters en andere armverzorgers, en vooral door bijzondere personen, zoogenaamde „kameren” gebouwd, huizingen voor behoeftigen, die met onze tegenwoordige hofjes kunnen vergeleken worden, en waarvan de bewoners doorgaans zekere uitdeelingen van spijzen, brandstoffen enz. genoten”.

¹⁾ Ratzinger, S. 366.

van andere hulpbehoevenden gescheiden ¹⁾. Uit dezen tijd dagteekent verder het verschil tusschen gods- en gasthuizen: de eerste hoofdzakelijk voor ouden en gebrekkigen, de tweede meer bijzonder voor de zieken bestemd ²⁾.

Ten aanzien van 't *beheer* der hospitalen onderscheidde de latere middeleeuwen vooral zich kenmerkend van een vroeger tijdvak. Immers ging langzamerhand het kerkelijke karakter der inrichtingen te loor, en daarmede kwam vanzelf een einde aan het toezicht der bisschoppen. Ook de kloosters hadden zich reeds vroegtijdig aan diens contrôle weten te onttrekken ³⁾.

Het onderhoud der verschillende gods- en gasthuizen werd bestreden uit de stichtingsfondsen, uit de opbrengst van aanzienlijke schenkingen en grondrenten, uit toevallige baten, als: afgestane geldboeten, vrij hout van stadswege, veeteelt enz. Achtereenvolgens verrezen hospitalen, door bisschoppen of kanunniken, door den adel, de gilden, de broederschappen of de steden opgericht ⁴⁾. Gewoonlijk behield de stichter zich het recht voor, om een *administrator* te benoemen. Niet zelden ook werden door den bisschop ijverige hospitaaldorpen of kloosters met het beheer over eene of andere liefdadige instelling belast. Stedelijke gasthuizen bleven in den regel onder de hoede der vroedschap.

Een wondervol verschijnsel in de geschiedenis der Kerk is dat krachtig opbruisen van 't katholieke leven sedert den aanvang der 12e eeuw. Het is, of Europa uit een diepen slaap ontwaakt. Door geheel de maatschappij gaat een geweldige drang tot groot-

¹⁾ Brandts, l.c. S. 2. — „Bij de bestaande gewoonte om vondelingen en weeskinderen te besteden, laat het zich begrijpen, dat weeshuizen in de meeste plaatsen lang ontbraken. Utrecht verkreeg in 1491 het zijne, tengevolge van de beschikkingen, destijds door den kanunnik Everhard Zoudenbalch gemaakt.” Aldus Moll, l.c. bl. 251.

²⁾ Brandts, l.c. S. 79.

³⁾ Vgl. Moll, l.c. bl. 54.

⁴⁾ *Ibid.* bl. 254.

sche daden, een machtige beweging naar hooger en beter. Met name toont zich de bezieling van het aloud geloof in den heldenmoed en de zelfopofferende liefde der feodale ridderschap. Dezelfde graven, dezelfde baronnen en edelen, wier sloten nog kortelings roofnesten waren, wier veeten nog pas in bloed zijn gesmoord, zeggen nu den vaderlandschen grond vaarwel, om daarginds, *in den lande van overzee*, „uit liefde voor een onstofelijk goed alles te gaan verduren: oorlog, pest, hongersnood, een roemloozen dood in de golven, een smartelijken onder het mohammedaansch skalpeermes”. Nog meer. Dezelfde adel, die te voren zijn luiden brandschatte en plunderde, die het volk door heffingen en heerendiensten uitmergelde, voelt zich nu met bovenmenschenlijke kracht aangegrepen door de goddelijke ideeën des Christendoms en brengt, in den dienst der lijdende menschheid, leven, eigendom, gezondheid, familie, alles ten offer. Wij zullen ze niet optellen, al de hospitalen, door de ridders van St. Jan, de Duitsche orde ¹⁾, de Lazarus-orde — om van andere niet te gewagen — in Europa gesticht. Hun verdiensten op het veld der liefdadigheid, waar zij persoonlijk de gewonden verpleegden, den armen zwerveling een gastvrij dak bereidden, de weduwe en de weeze in vrome trouw beschermde, den verstooteling der maatschappij met heilig ontzag verzorgden, stellen den roem hunner krijgsbedrijven verre in de schaduw.

„Aber ein schönerer Schmuck umgibt euch, die Schürze des Wärters,
Wenn ihr, Löwen der Schlacht, Söhne des edelsten Stamms,
Dient an der Kranken Bett, dem Lechzenden Labung bereitet,
Und die niedrige Pflicht Christlicher Milde vollbringt!” ²⁾

¹⁾ Vgl. Moll, l.c. bl. 244: „De ridders der Duitsche orde te Utrecht en elders gaven, telkens wanneer een hunner broeders gestorven was, zijn beste kleet en, veertig dagen lang, een overvloedigen maaltijd aan een arme; ook deelden zij een tiende deel van elk broodbaksel, dat hunne ovens verliet, aan de behoeftigen.”

²⁾ Vgl. Hettinger, *Apologie*, III, 3, S. 335.

In barmhartigheid jegens de noodlijdenden deden intusschen de burgerlijke hospitaal-broederschappen voor de adellijke weinig onder. „Die kirchlichen Orden und Vereine — zegt Johannes Janssen ¹⁾ — wie der der Alexianer, der Ordensbrüder vom heiligen Geiste, der Antonieherren, der Brüder von der freiwilligen Armuth, der Elisabetherinnen und der Beguinen entfaltetten ohne Geräusch und Gepränge eine grossartige Thätigkeit für die Armen- und Krankenpflege”.

Van geen mindere belangstelling eindelijk in het lot harer armen gaven de toenmalige steden en gilden blijk. Iedere stad, iedere gilde beschouwde zichzelf als een uitgestrekte familie, en, naar oud-christelijke zede, stonden de aanhoorigen eener zelfde familie elkander bij in nood en dood. Wij zouden te uitvoerig worden, indien we de onderscheidene stichtingen, door den nijveren burgerzin allerwege in 't leven geroepen, ook maar vluchtig wilden beschrijven ²⁾. Tallooze monumenten, uit die eeuwen afkomstig, spreken trouwens luide genoeg. Op één punt evenwel meenden wij nog met nadruk te moeten wijzen: wij bedoelen de gelijkvormigheid in de verschijningen der christelijke naastenliefde, *toen* en een duizendtal jaren geleden. Ook bij het latere geslacht dezelfde groothartige zorg voor allerlei hulpbehoevenden; dezelfde verbinding van aalmoes en Misoffer; dezelfde onuitputtelijke vrijgevigheid; dezelfde adel van gedachten en gevoelens. Wij herinneren slechts aan de treffende *fundaties* dier dagen. Gewoonlijk bij een kerk, een klooster of een hospitaal gesticht, lenigden zij de meest uiteenlopende behoeften. Tot zelfs de arme voetreiziger, die een brug passeerde ³⁾, tot zelfs het arme meisje zon-

¹⁾ *Geschichte des deutschen Volkes*, I, S. 590.

²⁾ Vgl. Ratzinger, S. 349.

³⁾ „In Koblenz existirte eine Stiftung, nach welcher auf einen Hause an der Moselbrücke die Verpflichtung ruhte jedem armen Wanderer, der über die Brücke ging, einen Trunk Weines zu reichen.” Ratzinger, S. 369.

der bruidsschat werd bedacht ¹⁾. Uitdeelingen — gewoonlijk in natura, soms in geld — hadden er plaats: bij sterfgevallen, op den dag der begrafenis en bij de HH. Diensten van den 7en en den 30en dag; vervolgens bij jaargetijden, broederschapseveningen enz. Meestal geschiedden zij in de kerken of bij de graven der stichters. Onder de zielmissen, na het Evangelie, las de celebrerende priester de namen der weldoeners af, ter vrome gedachtenis. Vooraf waren van den kansel de armen opgeroepen. Blevén zij uit de Mis weg, dan ontvingen zij niets. Een uitzondering maakten alleen de zieken en de gebrekkigen.

Aan dit stelsel van *openbare bedeeeling in verband met de godsdienstoefeningen* werd streng vastgehouden. Het prikkelde tot navolging. Het belette onredelijke bevoorrechtiging. Het stemde den waren arme tot dankbaarheid en ootmoed.

Vragen wij thans, of al deze liefdevolle bemoeiingen, van kloosters, van hospitalen, van geestelijke orden en burgerlijke vereenigingen, het resultaat der vroegere parochiale armenzorg konden bereiken, dan moet ons antwoord ontkennend luiden. De eerste levensvoorwaarde eener goede armverzorging ontbrak immers, t.w.: *eenheid, organisatie, centralisatie*. Daarmee behoorde een hernieuwde verwezenlijking van dien idealen toestand, *dat niemand gebrek lijdt*, tot de feitelijke onmogelijkheden. De kloosters,

¹⁾ Vgl. Moll, l.c. bl. 245: „In vele kloosters had men gelegateerde fondsen, waaruit bepaalde uitdeelingen geschiedden. Zoo bezaten de Franciscanen te Utrecht een fonds, dat hun bij testament door de echtgenoot van Frank van Borselen van St. Maartensdijk was beschikt, en welks renten de broeders in staat stelden, een jaar lang alle maanden aan de „regte armen” tien ellen zwart laken uit te reiken. In 1505 vermaakte de vroeger vermelde priester Gysbert Willem Praet te Gouda, „die niet op eigen verdiensten maar slechts op 's Heilands genade bouwde”, aan de collatiebroeders te zijner stede zekere inkomsten, waaruit iedere week twaalf stuivers aan brood, boter, bier, visch enz. moesten besteed worden, die aan evenveel armen werden verstrekt”.

uit hun aard, konden de behoeftigen, die zich aanmeldten, niet voldoende contrôleeren. Verder dan de hospitalen strekte zich meestal de werkzaamheid der orden en vereenigingen niet uit. Wie kwam nu den huiszittenden arme te gemoet? Wie reikte hem de noodige ondersteuning? Wie hielp hem zijn maatschappelijke onafhankelijkheid heroveren? In de steden kon aanvankelijk — dank zij de fundaties, de collecten, de offerblokken — door de parochiale geestelijkheid nog in die leemte worden voorzien, totdat het volk te kwader ure van zijn priesters vervreemde, en de *burgerlijke gemeente* ook de zorg voor de armen binnen de grenzen harer bevoegdheid trok ¹⁾. Maar op het platteland, waar de hulpronnen der collecten minder rijkelijk vloeiden, waar de bevolking onder drukkende lasten gebukt ging, was daar de opkomst van een talrijk proletariaat op den duur tegen te houden? Kon daar, bij telkens terugkeerende overstromingen, bij herhaalde mislukking van den oogst, bij ontstentenis van een geregeld armwezen — nog andere oorzaken daargelaten — het pauperisme worden bezworen, de bedelarij onderdrukt?

Geen wonder dan ook, indien wij, van de tweede helft der 15e eeuw af, onderscheidene steden maatregelen zien beramen tegen het steeds wassend aantal bedelaars, uit de omliggende dorpen toegestroomd. Wij stellen ons echter voor, daarover in een vol-

¹⁾ Prof. Moll zegt daaromtrent het volgende: „De uitdeelingen, die in steden en dorpen van wege de gemeente geschieden, waren de vruchten der inzamelingen, die op zon- en feestdagen in de kerkgebouwen plaats hadden, of van renten en opkomsten van daartoe verstrekte erfmakingen en schenkingen. In de eerste eeuwen van dit tijdvak waren vermoedelijk de geestelijken de gewone uitdeelaars, maar in de 14e eeuw was dit, naar het schijnt, zelden het geval meer. Reeds toen was het gewoon, dat „goede mannen” uit de meest geachte leeken, door den magistraat benoemd, onder de titels van kerkmeesters, huiszittenmeesters, heilige-geestmeesters en potbroeders optraden, om wat men bij en na de godsdienstoefeningen in „de borden” aan de deuren der kerken en van elders ontvangen had in de gestalte van penningen, brood enz. aan de „regte armen” te doen toekomen.” II, 4, bl. 246.

gend hoofdstuk te handelen, en wijzen ten slotte nog even op den betrekkelijken welstand der geringere klasse in Engeland, tijdens de latere middeleeuwen ¹⁾. Daar was de liefdadigheid van kloosters en gestichten niet minder dan in de overigelanden van Europa. *Daar bestond evenwel vóór de 16e eeuw, noch in de steden noch op het land, een z.g. proletariaat.* Doch daar bleef ook het *parochiaal armwezen* in zwang tot aan Hendrik VIII toe. En dat het bedoelde gunstig verschil aan den zegenrijken invloed der geestelijkheid, maar evenzeer aan de voortreffelijkheid der Engelsche armverzorging te danken is, hebben Cobbet e. a. riddelijk erkend ²⁾.

Geeft dit feit niet te denken? Wie de tekortkomingen der middeleeuwsche armenzorg op rekening stelt van een godsdienstig fanatisme; wie den achteruitgang der landelijke bevolking enkel uit de ondoordachte weldadigheid der kloosters zoekt te verklaren, doet der geschiedenis onrecht. Maar wie in geheel dat hieldentijdvak niets anders bespeurt dan „Elend”, ja „zweifaches Elend”, niets anders dan „toenemende bedelarij en toenemende armoede”, laadt den schijn op zich, als bezag hij de dingen door den gekleurden bril eener anti-clericale overtuiging.

Zeddam.

J. M. GERRITS.

(*Wordt vervolgd.*)

¹⁾ Vgl. Ratzinger, S. 431.

²⁾ *Ibid.* Eden, *The State of the Poor*, I, 53.

BIJ HET FEESTGETIJ VAN DR. P. J. H. CUYPERS.

„Gij naamt der kunst haar valsche siersels af.”

DR. SCHAEFMAN.

„Gezegend zij de dag, die U zag komen!”

Aldus zong de dichter op den 17^{den} Mei l.l., in zangerigen rythmus het uur gedenkend, waarop vóór 70 jaren Neerland's grootste bouwmeester te Roermond het levenslicht zag. Met velen gingen wij op naar de Stadhouderskade te Amsterdam, hart en geest vol grootsche verwachtingen. Te midden eener moderne, luchtige omgeving stonden wij dan wederom voor het Rijksmuseum, dat met zijne indrukwekkende gevelbreedte en hoog opgaande stompe torens voor ons oog nogmaals het beeld deed oprijzen van Oud-Hollandsche statigheid en de heugenis vernieuwde aan het hoog ontwikkeld kunstgevoel onzer vaderen. Weer gevoelden wij ons klein en als pygmeeën tegenover deze grootsche openbaring van monumentale kunst, en het woord van den dichter scheen ons dien dag als opnieuw uit het hart gegrepen: „Een monument, waardig onsterfelijke monumenten te herbergen”.

Rond de transen en de pinakels golfde het licht van een zoelen, zachten lentemorgen, die de lucht als met ambergeur doorwasemde en die ons te dankbaarder stemde, naarmate de wind uit „dien guuren suuren hoeck” reeds al te lang de natuur als met een ijzeren boei had vastgeketend gehouden. Hij was van ons geweken, de

„Noorden Wint, die, langs ons stroomen,
Knaegt den bloessem, op de boomen,
d'Opgeloke bloemen schent,
Wiltzangk steurt en lieve Lent”,

en wij mochten ons verblijden en verkwikken in

„Den May, die, met zijn zonnen,
Quam aenminnigh aengeronnen”.

Wij traden binnen, in dichte rijen opgaande langs de breede trappen van den reuzenbouw. Het geheimzinnige, getemperde licht, dat door de hooge boogvensters viel, bracht ons andermaal onder den indruk van iets verhevens, toen wij in den vorstelijken voorhal van het kunstpaleis reeds een breede schare van vrienden, vereerders en belangstellenden aantroffen, die den jubileerenden bouwmeester den cijns hunner hulde wilden brengen. Onder luid gejuich, gelijk een koning naar zijn troon, zoo trad de feesteling uit de Rembrandzaal door de eeregalerij naar voren, om met zijne familie op de bestemde zetels plaats te nemen.

Daar was wel geen plaats in Nederland of daarbuiten, waar Dr. Cuypers als kunstenaar zich zoo tehuis moest gevoelen, gelijk onder de majestueuze gewelven van dezen voorhal. Hij stond daar op eene voor hem heilige en gewijde grond. Alles, wat hem daar omringde, mocht hij het zijne noemen. Niet door stoffelijk bezit, maar door een eigendom, dat het meest onstoffelijk, het meest onvervreemdbaar is, het eigendom van den scheppenden geest. Niets ontmoette daar zijn oog, of het droeg den stempel van zijn genie en de inspiratie zijner verhevene en reine kunst. Uit geniale overpeinzing was daar dat verrukkelijk spel van lijnen en kleuren geboren, die harmonie van bogen en gewelven, die tot in lengte van dagen het oog van den binnentredende zal betooveren. Met vaardige stift teekende hij eenmaal eigenhandig de constructie zoowel als de decoratie tot in de fijnste details. Elke bloem, elk bladornament, dat met een onuitputtelijken rijkdom van vormen zich daar slingert aan den wand en rond de kapiteelen, aan kraagsteenen en friezen, aan gewelfsel en pilaren — 't was alles eerst in zijn geest met die juiste evenredigheid afgemeten en met die wondere schoonheid overgoten, vóór het werd uitgebeiteld in den harden, dooden

steen, vóór het uitdrukking, leven en bezieling aannam onder de kleuren van het palet. Met volkomen harmonie, zoodat het werk van den schilder vloeiend ineensmelt in het werk van den beeldhouwer, prijkten er de schoonste kinderen der natuur als in den feestdos der eerste schepping.

Diezelfde vernuftigheid van zijn geest blonk in de symboliek van het plaveisel, in de zinnebeeldige figuren der hooge boogramen, in de médaillons en miniaturen, waar koning David een plaats vond naast Homerus, en Palestrina als het ware Richard Wagner kan beluisteren....

De plaats, waar hij stond, was hem een heilige plaats. In het mozaiek van den vloer, in het centrum, waaruit de symbolische cirkels zich verbreedden, schitterden de apocalyptische letters A en Ω, heenwijzende naar de eeuwige fontein der ongeschapene, goddelijke Schoonheid. Met den voet drukte hij de afbeeldsels der Paradijsrivieren, symbolen ook zijner eigene kunsttheorie, die als eene viervoudige breede stroom naar alle werelddeelen is uitgegaan.

Is het dan wonder, dat de verbeelding hier zoo gaarne de schoonheid eener andere kunst te hulp riep, om mede den bouwmeester te huldigen en eer te geven? Was het niet, alsof uit de verte de koperen gloed, het fantastische licht van Rembrand's meesterstuk het groote bouwwerk van Dr. Cuypers op dien morgen andermaal deed stralen als in een visioen?

En scheen daar geen leven te komen in het Victoriabeeld van Vermeylen, in het golvende kleed naar hem toegebogen, de handen uitgestrekt om een der beide lauwerkransen neer te leggen rond de slapen van den man, die van zoo menige victorie kon gewagen op het gebied zijner kunst?....

Hij stond daar vóór ons, ongebogen, fier en met den geestdrift der jeugd. Geen moeheid des levens, geen afmatting, geen inzinking van lichamelijke of geestelijke kracht. Zijne hoog-

geachte familieleden, zijne talrijke vrienden en vereerders zullen het op dien dag met blijdschap en dankbaarheid hebben erkend. Het breed gewelfde voorhoofd zetelde wel op een tenger lichaam, maar uit heel die rustige, ernstige verschijning sprak toch nog opgewektheid en levensvolheid genoeg, om voor hem ten deele eene uitzondering toe te laten op het schriftuurwoord, dat aan den zeventigjarige weinig meer belooft dan „labor et dolor”.

Wel werd daar volgens moderne begrippen op dien dag voor hem een levensperiode afgesloten, die in den regel van geen verwachtingen voor de toekomst meer spreekt, maar ook die regel werd in dat uur door hem te schande gemaakt. Want als hij den mond opende om te spreken, dan was het zeker allereerst een woord van dankbaarheid voor de hulde, hem door zooveel welsprekende vrienden daar gebracht, maar in het eind, als daar begeestering kwam in zijn taal, als de warme liefde voor zijne kunst weer uitblonk in zijn woord, dan was die begeestering voor zijne toehoorders als de profetie van nog meer arbeid, van niet uit te dooven werkkraft. En ter zijde opziende naar het boogvenster, waar het mystieke beeld van den innig vromen Thomas a Kempis in kleurengloed fonkelde, o dan was het ons, alsof de rijkbegaafde kunstenaar op dat uur, een woord der *Imitatio* tot het zijne makend, aan de Levensbron van kunst en schoonheid uit de volheid des harten toeriep: „Ecce omnia tua sunt, quae habeo et unde tibi servio...” ¹⁾.

Tibi servio! Het was als de lijfspreuk van zijn leven. Kunst en schoonheid heeft hij gediend van zijne jongelingsjaren af, gediend met al de toewijding van een warm gemoed, gediend met vele en velerlei gaven. Haar heeft hij liefgehad niet enkel met eene liefde, die in wijsgeerige kunstbeschouwing of in studieboeken voedsel zoekt. Hij was te zeer man van de daad, het geniale in

¹⁾ „Zie alles, wat ik heb en waarmede ik U dien, is het Uwe”.

hem drong te zeer naar eene openbaring van den geest, dan dat hij zich met loutere bespiegeling kon tevreden stellen. Dit kan uit veel blijken. Niet alleen uit de groote en kleinere monuminten van architectonische kunst, waarmede hij den vaderlandschen en ook den vreemden grond als overdekt heeft. Niet alleen uit de herleving en den bloei der kunstambachten. Niet alleen uit het herstel der middeleeuwsche „Bauhütte”, maar nog meer uit het feit, dat hij, volgens het woord van zijn biograaf, op onze bouwkunst meer invloed gehad heeft dan al onze academiën, polytechnische scholen en kunst-instituten te zamen.

Kunst en schoonheid, zeiden wij, hadden al de liefde van zijn hart, maar daarom nog niet elke kunst in gelijke mate. Ook hier was orde in de liefde. Eene scherpzinnigheid, die tegelijk het groote en het kleine wist te omvatten, een buitengewoon gezond verstand, bovenal eene zuivere smaak beveiligde hem ten allen tijde niet alleen tegen afdwalingen, maar ook tegen elk ongemotiveerd enthousiasme, tegen elke voorkeur of voorliefde, die niet op logica steunde. De man, die zoozeer geijverd heeft tegen den invloed van het classicisme in de kunst, was dezelfde, die eenmaal als jongeling aan de Antwerpsche academie werd opgevoed met de begrippen van de alleenzalmakende klassiek. De vijf orden van Vitruvius, keizer Augustus' grooten architect, werden hem opgedrongen als de eenige geloofsbelijdenis, *het* Credo der kunst.

Ook ten onzent werd nog altijd voor den afgod van het classicisme ruimschoots wierook gebrand. In de architectuur, maar ook op ieder ander terrein. Denk maar aan den rusteloozen ijver, waarmede onder ons een Vosmaer gewerkt heeft om de nieuwere letterkunde als bij uitsluiting te doordringen van den geest der ouden, een ijver, die zich niet ontzag om de oogen te sluiten voor de geheele kunstontwikkeling der middeleeuwen, zoodat Margadant, Vosmaer's groote vriend, hem onder dit opzicht moest afvallen en den modernen Helleen niet zonder eenige drift

den versregel van den ongeloovigen de Musset voor de voeten wierp:

„Malgré nous vers le ciel il faut lever les yeux!”

En zoo werkte alles onder de inspiratie van het oude Rome en Athene. Poëten verslinderden zich aan de strophen van Sappho en de rhapsodieën van Homerus; beeldhouwers en architecten staarden zich blind aan eene statuette van Juno of Zeus, aan een zuilenrij van het Pantheon of een triomfboog van Titus.

Tegenover deze overdrijving, meer bijzonder op bouwkundig terrein, werd door den Antwerpschen student Cuypers protest aangeteekend. De oorspronkelijkheid van zijn geest, de zelfstandigheid van zijn oordeel moest wel tegen zooveel eenzijdigheid in verzet komen. Het was dan ook geen jeugdige overmoed, toen het jonge mensch grenzen ging stellen aan het *jurare per verba magistri*. In rijpheid van geest, in scherpte van blik was hij zijne medestudenten, ja zijn leermeesters ver vooruit.

Niet alsof hij nu op zijne beurt in eenzijdigheid het vonnis ging strijken over de kunst der klassieken. De strenge, ernstige lijnen der oude beeldende kunsten, hare bouwkundige wetten, die voor alle eeuwen zullen gelden, de zachte, soevereine rust, de sobere, eenvoudige vormen, waarin het antieke schoon zich heeft geopenbaard — dit alles zal den indruk van groote voortreffelijkheid hebben achtergelaten ook in den geest van dezen jongen, strengen gothieker. Maar van overschatting wist hij zich ten allen tijde vrij te houden. Ook voor hem had de kunst van Hellas en Latium voorzeker hare groote, maar ook hare beperkte en betrekkelijke waarde. Het bloot copieeren harer vormen, het binnenloodsen der christelijke idee onder heidensche vlag, het opheffen en veredelen van een volk alleen naar de schoonheidsformulen der ouden, het kon de roeping van den waren kunstenaar niet meer zijn. Eene kunst, die, hoewel door onveranderlijke wetten beheerscht, niet wortelt in het oogenblik, die zich niet plooiën kan

naar de behoeften en de eischen van den mensch, die niet opbloeit uit den nationalen zin, uit het maatschappelijk en godsdienstig leven van een volk, 't is eene kunst, die voorbijgaat, grillig als de idee, die haar in het leven riep. Van het begin af heeft zij de doodstrekken reeds gezet. Le souffle divin du génie kan haar geen leven meer aanblazen. Zelfs een Thorwaldsen, hoe meesterlijk van conceptie en uitvoering zijne plastiek ook moge wezen, heeft aan zijne kunstrichting de onsterfelijkheid niet kunnen geven. In de gouden eeuw van Pericles had hij misschien naar den prijs kunnen mededingen, thans komen zijne werken bijna 25 eeuwen te laat.

Het beschavingstijdperk der antieken met zijne eigenaardige religieuse en nationale toestanden is voorbij en zal onder ons niet wederkeeren. Over de ruïnen van het oude Rome en Athene zweeft de doodsengel rond op sombere vlerk; de eene steen zal niet meer op den andere verrijzen. Daarom is elk kunstwerk, gedragen en voortgebracht door den geest, die nog met zoo machtige stem uit deze machtige ruïnen spreekt, niettemin een aesthetisch anachronisme. En het is van het standpunt der ware kunst te betreuren — zoo zegt de geleerde kunsthistoricus Dr. P. A. Kuhn O. S. B. — dat men in de kunstscholen heden ten dage de leerlingen nog zooveel drilt naar antieke modellen en dat de stof voor prijsvragen bijna altijd aan Grieksche mythologie ontleend wordt.

En wat Lotze zegt van de plastiek der ouden, het heeft ook zijn volle, algemeene beteekenis:

„Aan de oude godenwereld gelooven wij niet meer. Eene kunstvaardigheid, die zich alleen beweegt in de reproductie van heidensche idealen, is voor het leven en den vooruitgang der kunst verloren. De oudheid op haar eigen gebied overtreffen zal zij wel nooit; komt zij haar nabij of met haar gelijk te staan, dan doet zij eigenlijk niets anders dan aan een grooten schat iets toevoegen van gelijke soort, en dit kan in waarheid slechts nuttelooze vergelijking en onvruchtbare critiek uitlokken. Wij kunnen alleen geestdrift hebben

voor hetgeen wij zelven gelooven of voor die oorspronkelijke kunst-scheppingen, aan wier idee ten minste door den ontwerper geloofd werd. Nu men echter het geloof aan den Olymp heeft opgegeven, troost men zich met de waarheid, dat de gestalten der heidensche plastiek als schoone typen der menschelijke natuur steeds hunne waarde zullen behouden. Hoe niets zeggend deze troost is, leeren ons de beeldhouwers zelven. Het zal hun immers nooit in de gedachte komen alleen de beeltenis van een spelend kind, een schoonen jongeling, een krachtig man of een meisje met een haas naar kunsttentoonstellingen te zenden. Zij geven die allen een naam en noemen ze Amor, Apollo, Hercules of Diana" ¹⁾.

Ook aan Cuyper's veelomvattenden geest kon deze kunst, begrensd als zij was en opgesloten binnen den kring van een enkel volk, niet meer voldoen. De Roermondsche Munsterkerk, bij wier schaduwen hij was opgegroeid, onder wier artistieke gewelven hij voor het eerst de handen had saamgevouwen tot het gebed, opende voor zijn streng logischen geest evenals voor zijne fantasie eene ongekende wereld, een wereld van idealen. In haar constructieve wetten, haar grootschen koepelbouw, haar rijkdom van versiering zag hij de revelatie eener geheel andere schoonheid. Eeuwen lang had eene wuife, zinlooze architectuur voor het Paradijs der gothische bouwkunst als een engel postgevat. Cuypers echter stoorde zich niet aan een vlammend zwaard. Met zijne geheele ziel wierp hij zich op de studie der middeneeuwsche bouworde.

Waarom op deze kunst?

Zijn rijke aanleg, zijne genialiteit, zijne vaardigheid in het teekenen in aanmerking genomen, gelet vooral op het innerlijk wezen der gothiek, is het antwoord niet moeielijk op deze vraag.

In de gothiek zag hij de toenmalige levensbeschouwing op de volkomenste en verhevenste wijze belichaamd. Niet in dien zin, dat zij op hare beurt alleen maar dienstig geweest is voor een

¹⁾ *Geschichte der Aesthetik*, S. 573—574.

volk uit een voorbijgeganen tijd n.l. voor den Staat der midden-eeuwen. In geenen deele.

In de gothiek bespeurde hij naast strenge bouwkundige wetten ook een groote mate van vrijheid. Uit geometrische grondvormen rees voor zijn oog de zuiver gebouwde kathedraal naar vaste maat en verhouding op een geometrisch plan omhoog. Wetten derhalve, die onveranderlijk zijn en eeuwig zullen gelden, maar daarnaast ook eene vrijheid, die zich richten kan naar de natuur, het klimaat en de materialen van een land, die in dezelfde grondvormen den aard, den maatschappelijken toestand en de ontwikkeling van elk volk weerspiegelt, in wiens midden deze kunst kwam wonen. Eene vrijheid vooral, die aan geniale mannen de wieden ontplooit om langs gewelven en torenspitsen op te steigen naar het ongeschapen Licht, om de structuur van het Jerusalem, dat boven is, af te beelden in den stoffelijken steen, om de woontenten Gods onder de menschen in waarheid te maken tot voorportalen van Sion.

In die vrijheid was voor Cuypers een bron geopend van eindelooze vormenschoonheid. Eene kunst, waarin hij bogen uit andere bogen zag oprijzen, lijnen en gewelven zich uit andere zag ontwikkelen. Eene kunst, waarvan Schiller zou gezongen hebben:

„.....höher stets, zu immer höhern Höhen

Schwang sich der schaffende Genie.

Schon sieht man Schöpfungen aus Schöpfungen erstehen

Aus Harmonieën Harmonie”.

Hier stond hij vooral lijnrecht tegenover de kunst der antieken. Door deze immers wordt een teugel gelegd op datgene, wat in den kunstenaar en in een volk het meest individueel is, de fantasie; de kracht van den opwaarts strevendenden geest wordt door haar voor een groot deel werkeloos gemaakt. Want, zegt Lübke, terwijl de ouden (vooral de Romeinen) geen afzonderlijke volkeren erkenden, maar de vormen der Helleensch-Romeinsche beschaving zonder onderscheid over alle deelen der aarde ver-

spreidden, heeft de gothiek ieder volk vrijgelaten in die geheele eigenaardigheid zijner nationale ontwikkeling, welke als een grondtoon in rijke verscheidenheid door alle levensvormen weerklinkt en daarin de oudheid even ver overtreft als de polyphonie der christelijke muziek de monodie der antieken ¹⁾.

Daar was nog iets anders, waardoor Cuypers zich machtig voelde aangetrokken tot gothiek. In deze kunst bewonderde hij vooral de schoonheid en de veredeling der stoffelijke natuur. Wel ging de gothische bouwkunst en de haar vergezellende beeldhouw- en schilderkunst in hare edelste gedenkstukken het meest uit naar het bovenzinnelijke. Maar hij bemerkte toch ook, hoe de glans en de harmonie van het geschapene, de schoonheid der zichtbare orde op voortreffelijke wijze dienstbaar gemaakt werd aan het geestelijke. Wat de scholastieken wilden zeggen met het *gratia superstruitur naturae*, het was ook de bedoeling van de Kerk en hare kunst. In die Kerk werd de natuur niet gedood of vernietigd, maar gezuiverd en op wonderbare wijze saamgestrengeld met het goddelijke. Die verheffing der natuur predikt zij in hare leerstukken en in de uitdeeling harer genadegaven. In de aanneming en heiliging der menschelijke natuur door het eeuwig Woord des Vaders. In het lichaam des menschen, dat een tempel is van den inwonenden H. Geest. In de zegepraal van dat lichaam over het bederf des doods. Bij het morgenlicht der verrijzenis. Bij den stralengloed van het eeuwig schijnende licht. Bij de bron en den oorsprong van al wat schoon is en goed.

Die Kerk zuiverde en reinigde de natuur in de bediening harer Sacramenten. In het water, dat zij heiligt tot de wedergeboorte der kinderen Gods. In de olie, waarmee zij de gedoopten sterkt in den levensstrijd en aan de zieken kracht geeft tegen de verschrikkingen der laatste ure. In den balsem, die afdruipt van

¹⁾ Lübke, *Kunsthistor. Studien*, S. 206.

den leviet, wanneer hij gezalfd wordt tot priester in eeuwigheid.

En zoo ging ook uit de hand der gothische kunst, die in den dienst der Kerk stond, eene hoogere wijding uit over de natuur. Door eenvoud van constructie, door rijkdom van ornament, in velerlei symbool. Bloemen en bladeren zongen het lentelied der schepping in den uitgehouwen steen. Aan den wand openden zij hare kelken en hieven zij hare stengels omhoog in eindeloos kleurengevonkel. De zware, massieve steengevaarten werden uitgebeiteld en omgeschapen tot een woud van rijzige, rustige pilaren, om een gewelfsel te schragen, dat in oneindige wisseling van lijnen en bogen zelfs de rotsblokken naar de sterren beurt,

„Quae celsa de viventibus
Saxis ad astra tolleris”.

Het was nu geen doode, maar een levende steen. Eene architectuur, eene kunst, die eene eigene, wondere taal sprak, de even krachtige als eenvoudige taal der natuur. Eene taal, veelstemmig en harmonieus als de natuur zelve in hare niet uit te putten schoonheid en verscheidenheid. Eene taal, die zoo gretig gehoord en zoo gemakkelijk begrepen wordt door den mensch, die immers niet kan leven en zich bewegen dan in die natuur, maar die juist daarom ook zoo licht van het zichtbare kan worden opgeheven tot het onzichtbare, van de schoonheid der eindige dingen tot de schoonheid van het Paradijs.

Zoo begreep het ook Cuypers. Dit geheim heeft hij der gothieke kunst met beide ooren afgeluisterd en als het ware tot zijn geheim gemaakt. In ieder van zijne werken zult ge tot in de kleinste maat en verhouding niet enkel die zuiverheid van structuur bespeuren, dat opbouwen naar een vast geometrisch plan, maar vooral dien logischen zin, die natuurlijkheid en die waarheid, die naar alle zijden licht en melodie en schoonheid weet te scheppen uit de eenvoudigste materialen en die den gloed van robijnen en saffieren niet van noode heeft om een werk voort te

brengen, dat den levensadem heeft van hooge en heilige kunst.

Het was daarom niet enkel poëzie, maar meer nog een woord van diepen zin en beteekenis, een woord, dat heel het leven en streven van den grooten bouwmeester in één dichterlijken greep samenvatte, toen Dr. Schaepman, de kunst herdenkend, op dien plechtigen morgen den feesteling toezong: gij, Cuypers

„Deedt door den steen haar zonnejeugd weer stroomen”.

Deze gothiek heeft Dr. Cuypers aanvaard en onder ons tot hooge volkomenheid gebracht. Aanvaard niet als de ontwikkeling uit den Romaanschen stijl, maar als een geheel nieuw systeem. Wel zegt de grondige kenner der gothiek, Viollet le Duc ¹⁾: „Si du roman à ce qu'on appelle l'art gothique il y a des transitions dans la forme, il n'y en a pas dans le principe de structure”, zoodat in beide stijlen eene groote principieele overeenkomst niet te loochenen valt, maar door heel die Romaansche bouwde speelde nog te veel van de schoonheidsvormen der antieken, om aanspraak te kunnen maken op den eere naam van zuivere kunst. Inmenging van vreemde kunst wilde Dr. Cuypers niet. De gothiek was zichzelf genoeg.

Wij schrijven hier geene geschiedenis der bouwkunst. Deden wij dit, wij zouden uiteenzetten, hoe de vrijheid in de gothieke kunstrichting bij velen langzamerhand verliep in willekeur en toemellooze gril. Maar dit gebeurde niet eer, dan dat men zich had losgemaakt van het geloof en de traditie der middeneeuwen. En dit is zoo waar, dat in de monumenten der late gothiek, waar de traditie van eenvoud en kinderlijk geloof nog voor een groot deel voortleefde, ook nog een groote waarheidsliefde en krachtige kunstzin te bespeuren is, ofschoon zich reeds de voortekenen eener bandellooze architectuur beginnen te vertoonen in de ge-

¹⁾ *Dictionnaire de l'architecture française du XI au XVI siècle*, i. v. Style.

deeltelijke loslating van het zuiver gothiek beginsel en in allerlei fantastisch ornament. De bouwkunst, die in de bloeiperiode van elke kunst het middenpunt was, om hetwelk de muzen van alle kunsten zich heenschaarden, werd verlaagd tot dienaar en slavin. Niet zij, maar de ornamentiek zwaaide oppermachtig den scepter. Reeds in 1481, een tijdperk, dat nog zoo nabij stond aan den bloei der gothiek, begon bij de Italiaansche bouwmeesters „het artistiek gevoel, de zucht naar uitwendig prachtvertoon de overhand te krijgen op techniek en constructie” ¹⁾. En in 1500 dorst Giovanni Pontano zelfs te schrijven, dat aan het ornament eigenlijk de eerste plaats toekwam, ja de overdrijving er van vond hij zelfs loffelijk en prijzenswaardig ²⁾. Tot in het eind de Renaissance over geheel Westelijk Europa uitging, de pronkzucht in de bouwstijlen toenam, en op het eind der 16e eeuw een man als Wendel Dietterlein door allen gevierd werd als grootmeester van den barokstijl. Eene geheel willekeurige decoratie, die met het innerlijk wezen van het bouwwerk niets meer te maken had, bedierf nu de ware kunst. Het classicisme verbond zich met de gothiek tot een gemengden stijl, die in den aanvang nog wel motieven uit het plantenrijk ter versiering koos, maar ten slotte eindigde met cartouchewerk.

De echte bouwkunst sloop henen. De constructie raakte geheel in tegenspraak met het ornament. De natuur der materialen, die in de gothiek zoo streng geëerbiedigd was, werd nu ten eenemale voorbijgezien, zoodat houtbewerking b. v. werd overgedragen op den steen en de smedekunst hare diensten leende, om zuilen met ijzerwerk te beslaan!

Ook Nederland deed meê aan deze schennis van het heilige.

¹⁾ „Cominciava già il sentimento artistico a prendere il predominio sulla tecnica costruttiva.” Aldus het te Milaan verschijnende tijdschrift *Illustrazione Italiana* in zijn afl. 15 Sept. 1887.

²⁾ „Et in ornatu quidem, cum hic maxime opus commendet, modum excessisse etiam laudabile est.”

In krachtige, niet uit te wisschen trekken had dat kleine volk eenmaal den stempel zijner nationaliteit ingedrukt zoowel op zijn heiligdommen en op zijn kunstpaleizen als op het woonhuis zijner burgerijen, en in zoo menig historisch monument bewaart het nog heden ten dage de traditie van een hoog ontwikkeld kunstgevoel, van eerlijken zin en degelijkheid uit lang vervlogene tijden. Ook in zijn kunst wist het langen tijd dat machtig gevoel van onafhankelijkheid levendig te houden.

Maar allengs begon men zich te vergapen aan den nabuur. Van Italianen en Germanen sloop het bederf in de architectuur voort naar deze landen. Een bederf, in het eind zoo groot, dat men scheepsladingen met zink en krullen, latwerk en gips het heiligdom der kunst zag binnendragen. In plaats van eene schoonheid, die steunt op de constructie, kregen wij niet alleen „bedriegelijke decoraties, maar eindelijk zelfs valsche bouwdeelen : deuren en vensters, waarachter geen opening is, schoorsteenen zonder rookkanaal, dakgoten zonder waterleiding, tot zelfs gevels zonder gebouw er achter"! Ook het nasporen van de oorzaken dezer ontheiliging behoort meer tot het kader van een historisch handboek, maar wij kunnen het alles kort samenvatten in het feit, waaraan bij Cuypers' feestgetij herinnerd werd, dat de architectuur in Nederland nooit zoo laag gestaan had als in het midden der negentiende eeuw.

De koningin der kunsten zat neer in rouw. Het beeld harer schoonheid lag in doodslaap ter neer, gelijk een genius boven het grafgesteente van een beroemd doode. Eene sluimering, die eeuwen duurde, en waaruit geen ontwaken mogelijk scheen.

Het is thans jaren geleden, dat boven dit graf een woord werd uitgesproken, een woord van levenwekkende kracht.

Een kort, kernachtig woord, dat velen te absoluut en te eenzijdig voorkwam, maar dat niettemin tintelend van waarheid bleek te zijn, diep en breed genoeg van zin, om geheel het stelsel der middeneeuwsche bouwmeesters in zich op te nemen. *Toute forme,*

qui n'est pas indiquée par la construction, doit être rejetée. Met deze uitspraak, welke van nu af als een axioma gold, bond Dr. Cuypers den strijd aan tegen alle bedrog, overlading en onnatuurlijkheid, en bracht hij de gewijde zoowel als de profane bouwkunst wederom terug tot gezonde ontwikkeling en heerlijken bloei.

Aan den logischen drang, aan den overvloed van gezond verstand, die er uit schitterde, kon niemand weerstaan. Het was daarenboven te zeer gegrond op historie en traditie, dan dat het overdreven of onwaar zou kunnen zijn. Het woord was de complexus van veel wetenschap, het eindresultaat van een ernstig en langdurig onderzoek. Het was geen beleediging van kunstgevoel of smaak, maar veeleer de bevrediging er van. De indrukwekkende schoonheid, het majestueuse, het natuurlijk bevallige, dat over Cuypers' werken ligt uitgespreid, 't bewijst alles overvloedig, dat de denkende en bespiegelende geest het genie van den kunstenaar niet in den weg heeft gestaan.

Hoe zou het ook anders!

Dit woord nam der kunst hare valsche siersels af en deed door den steen haar zonnejeugd weer stroomen...

Het ligt niet meer op onzen weg om in het leven en de werken van dezen bouwmeester aan te toonen, hoe dit beginsel zijner kunst heeft gezegevierd. Een meer bekwame en meer bevoegde hand dan de onze heeft dit reeds gedaan ¹⁾. Jhr. Mr. Victor de Stuers, die het voorrecht had om de laatste 20 jaren in de bijzondere vriendschap van Dr. Cuypers te deelen en met hem in de innigste verwantschap des geestes te leven, heeft op dien zonnigen Meidag van het jaar 1897 aan Neerland's grootsten bouwmeester een bloemenkrans aangeboden, die nooit verwelken of

¹⁾ *Mannen en vrouwen van beteekenis in onze dagen.* Haarlem, H. D. Tjeenk Willink, 1897.

verdorren zal. Eene feestgave, die den vriend, maar nog meer den meester vereert. Een blijvend monument, dat beter dan een standbeeld tot het verre nageslacht zal spreken van een kunstenaar bij de gratie Gods. Eene biographie, door heel de kunstwereld gelezen en gewaardeerd, over heel Nederland uitgegaan als de Faam, die „Met haar bazuin zal zwellen op zijn naam!”

Als in een visioen, zoo gaat in dit geschrift van den referendaris het rijke, welbestede leven van den meester voor ons oog voorbij. In een stijl, met een eigenaardige zeggingskracht, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, ontwerpt hij ons zijn beeld. In cijfers en met een overvloed van gegevens, die meer dan welsprekend zijn. In eene karakterteekening, die goud waard is. In de hartelijke en oprechte waardeering van buitengewone gaven. Ook in de herinnering aan veel miskenning en teleurstelling, die ruimschoots het deel geweest is ook van dezen zeventigjarige.

Miskening, ja! Maar laten wij ons hierover niet te zeer verwonderen. Zij, die boven anderen door God bedeeld zijn met de koningsgave der genieën, zullen ook dezen last des levens te dragen hebben tot het einde toe. Als wij b. v. lezen, dat de opvoering van den *Lucifer*, Vondel's onsterfelijk meesterstuk, door de Amsterdamsche burgemeesters ten jare 1654 verboden werd, omdat daarin naar het oordeel der predikanten „op eene vleesselycke manier de hooghe matery van de diepten Godes” behandeld werd — dan kunnen wij over dit verschijnsel in het leven van groote mannen ons wel bedroeven, doch niet verbazen. En het geslacht dezer knaagdieren is sedert niet uitgestorven, maar eerder toegenomen. Voor de zooveelste maal kan dit ook blijken uit Cuypers' levensbeschrijving. Mr. de Stuers is echter niet enkel biograaf en lofredenaar, maar ook een geducht strafrechter. Waar Vondel gereed stond om met den scherpen geesel der satyre neer te vallen op den rug zijner ondichterlijke tegenstanders, daar blijft ook de referendaris niet achter. Heel die

bent van kunstrechters en architecten met den „Waterstaat” aan het hoofd haalt hij nogmaals uit den hoek, daagt ze voor zijn tribunaal om ten overstaan van het lezend publiek nog eens een eindvonnis over hen te strijken, een vonnis, waarvan men het niet zal wagen in hooger beroep te komen.

Rond de beeltenis van den feesteling is alzoo voldoende schaduw aangebracht. En dat met meesterlijke hand. In den verren, donkeren achtergrond der schilderij kunnen wij nog enkele figuren onderscheiden, mannen eertijds met groote namen, die nu met somberen, spijtigen blik naar hunne duisternis zijn teruggekropen.

Wij kunnen den fijnen teekenaar voor deze schaduw dankbaar zijn. Het beeld zelve, de treffende gelijkenis komt daardoor nog in helderder licht te staan. Wij voor ons willen bij dit feestgetij de schaduwen niet meer aandikken.

Wat wij hier willen releveeren — en duizenden in den lande zullen met onze hulde instemmen — is alleen dit. Toen Dr. Cuypers op dien feestelijken morgen daar stond, omringd van een breede rij mannen, die in Nederland en daarbuiten groot zijn op het gebied van kunst en wetenschap, konden deze allen het betuigen met de eerlijkheid van hun mannelijk woord, dat de grijze kunstenaar gedurende een lang menschenleven over al zijne tegenstanders getriumfeerd heeft niet door bitterheid of scherpe critiek, niet door verdachtmaking of hoogheid van hart, maar door zelfbeheersching en rechtschapenheid, door eenvoud en ridderlijkheid van geest.

Getriumfeerd niet enkel door superieure gaven, niet enkel door een helder verstand, dat nimmer ter rechter of ter linker afweek, maar meer nog door de rusteloze ontwikkeling dier gaven, door studiegeest en werkkraft, die nooit moede scheen te worden.

Getriumfeerd vooral door de kracht van een beginsel, dat wel gedurende langen tijd en door velen kan worden tegengewerkt, maar dat, ook in zijne verst liggende gevolgtrekkingen, door niemand geheel zal onderdrukt worden.

Het zal niemand verwonderen, wanneer het katholieke volk van Nederland, dat na een halve eeuw van worsteling en strijd zich verblijden mag in den triomf der waarheid, thans in oprechte hulde de hand reikt aan den man, die in gelijken duur van tijd met geheel zijne ziel gearbeid heeft aan den triomf der schoonheid.

Vóór den aanvang van Dr. Cuypers' optreden werd die waarheid alleen maar in stilte opgevangen en de schoonheid was diep in kluisters neergezonken. De hooge mysteriën Gods werden in schuren en zolders gevierd, de treurende Kerk zong haar lied in de verstrooiing, en het vlekkelooze kleed harer schoonheid lag in schuilhoeken weggeborgen. Maar overweldiging en verdrukking hadden eindelijk uit. Na eeuwenlange achteruitzetting was de emancipatie der Kerk, de vrijmaking der katholieken een voldongen feit geworden. Steunend op grondwettige kracht, kon dat woord der waarheid nu vrij uitgaan naar allen, voor wie dat woord het woord des eeuwigen levens was. Uit de duisternis brak het licht der waarheid naar voren over heel de lengte en breedte van den vaderlandschen grond, en uit onbeklemde harten rees de hymne der verlossing, het lied van bevrijding en zegepraal dankbaar omhoog. Geen wonder alzoo, dat ook het oudste onzer tijdschriften zijne eerbiedige hulde brengt aan den Christen-kunstenaar, aan den vromen bouwmeester, die de waarheid heeft mogen te gemoet gaan op den drempel zijner heerlijke kunstgewrochten, die de valsche siersels uit onze heilighdommen heeft weggenomen, wereldsche kunst en ijdele vormen daarbinnen van den troon gezet en 's Heeren Bruid weer heeft omhangen met het lichtgewaad hare eigene onsterfelijke schoonheid.

Omnia instaurare in Christo! Hem, die de majesteit en den glans der hemelen draagt, werd ook in de kunst wederom eere gebracht. In het mozaiek onzer tempelvloeren, in bogen, die weer bogen schoren, in koepels en torenspitsen, die den mensch uit de dwarreling van het stof naar boven heffen, werd de kunst

weer belijdenis van ons geloof. Den steen, welke de bouwlieden hadden verworpen, heeft hij opgenomen en met heerlijkheid omkleed, Christus en Zijne Openbaring heeft hij ook in de kunst weer gemaakt tot hoeksteen en fundament.

Daarom aan Dr. P. J. H. Cuypers, Neerland's grootsten bouwmeester en den restaurator onzer kunst, onze eerbiedige groet en de zegewensch van een langen en ongestoorden levensavond!

M. A. THOMPSON.

BOEKBEOORDEELING.

Grundriss einer exacten Schöpfungsgeschichte
von Hermann Habenicht. Mit 7 Karten-
Beilagen und 2 Text-Illustrationen. Wien,
Pest, Leipzig. A. Hartleben's Verlag.

Dit boek, dat zich aanbiedt als de vrucht van een bijna veertigjarige studie, bevat eene stelselmatige ordening van opstellen, kaarten en schetsteekeningen, die door den schrijver, H. Habenicht, sedert 1875, in wetenschappelijke tijdschriften of afzonderlijk, openbaar zijn gemaakt. Het is eene poging om de tot dusver met zekerheid waargenomen of door de geologie bewezen feiten, die de ontwikkelingsgeschiedenis onzer aarde toelichten, onderling tot één geheel te verbinden en in ééne theorie samen te vatten.

De schrijver stelt zich daarbij op een zeer onafhankelijk standpunt. Hij maakt er volstrekt geen bezwaar uit om tegenwoordig bijna algemeen gevolgde meeningen in twijfel te trekken en te bestrijden, wanneer zij meer op eene thans heerschende zienswijze dan wel op feitelijke bewijzen rusten. En daarentegen is het schrikbeeld, dat ook op mannen van wetenschap meer invloed uitoefent dan verwacht mocht worden, het schrikbeeld namelijk van een „verouderde meening” en een „overwonnen standpunt” voor Habenicht hoegenaamd geen beletsel om zulk eene meening nog eens aan welbewezen feiten te toetsen. Maar zelf geeft hij iets nieuws, een nieuwe verklaring, die wel niet als een zekere waarheid bewezen wordt, maar toch belangwekkend genoeg is, om er de aandacht onzer lezers op te vestigen.

Sedert Sir Charles Lyell, Bart. M.A. F.R.S. in zijne voortreffelijke *Principles of geology* met veel scherpzinnigheid heeft gewezen op de tegenwoordig nog werkzame oorzaken, die langzaam maar zeker onder onze eigen oogen het aanschijn der aarde veranderen, is het een vrij algemeen gevolgde zienswijze geworden, om voor

geheel het verloop der geologische tijdperken een dergelijke langzame en geleidelijke werking te veronderstellen. Alle veranderingen, waarvan onze aardkorst getuigt, tracht men uit dat oogpunt te verklaren. Er is alleen maar lengte van tijd voor noodig, en deze is in de voorhistorische tijdperken à *discretion*, eene vrijheid, waarvan sommigen, zooals dat gaat, tot in het belachlijke gebruik hebben gemaakt. De vroegere theorie van katastrofen, van „révolutions de la surface du globe”, die het gezag van Cuvier voor zich had, is daardoor nagenoeg geheel verdrongen.

Maar Habenicht neemt zonder aarzelen de oudere theorie weder ter hand en vindt grond daartoe in feiten, die bij de hemellichamen rondom ons en op onze aarde zelve worden waargenomen. Het plotseling opvlammen en weder verduisteren van sommige sterren; de geweldige uitbarstingen van gloeiende gassen, die de photosfeer van de zon, het centraallichaam van ons stelsel, doorboren; de eigenaardig gevormde oppervlakte van de maan, naaste verwante en trawant onzer aarde, waar zich uitgestrekte ringgebergten rondom diepe dalen en velerlei sporen van vroegere uitbarstingen duidelijk vertoonen: deze en andere feiten brengen Habenicht tot de gevolgtrekking, dat groote katastrofen, bestaande in de uitbarsting van gloeiende gassen, een belangrijke rol spelen in het afkoelings-proces van alle hemellichamen, ook van onze aarde, en dat wel nog langen tijd, nadat zich reeds aan de buitenzijde een vaste en aaneengesloten korst heeft gevormd.

Natuurlijk worden zulke uitbarstingen zeldzamer naar gelang de vaste korst in dikte en vastheid wint. De vraag is maar, tot hoelang zij zich, met steeds ruimer tusschenpoozen, herhaald hebben. En nu meent Habenicht, dat dergelijke uitbarstingen, ook nog in de laatste perioden van den geologischen voortijd, een aannemelijke verklaring aan de hand doen zoowel van de geologische bevindingen als van den tegenwoordigen vorm der vastelanden in verband met de richting der groote bergketens.

Al had de aardkorst zich reeds tot groote diepte vastgezet, toch kon de spankracht van oververhitte gassen tusschen de gloeiende kern en de korst nog zeer goed een langzame omhoogstuwing van vastelanden uit de wereldzee bewerken, totdat in het eind op het zwakste punt van de vaste korst een geweldige uitbarsting volgde. Wat moesten de onvermijdelijke gevolgen van zulk een katastroof

zijn, vraagt Habenicht. Vooreerst een groote verwoesting en instorting wijd en zijd in het rond, waardoor een uitgestrekte ringvormige diepte ontstaat, een „kraterbekken”, zooals er op de oppervlakte der maan worden waargenomen. Daarmede gepaard gaat een volslagen verandering in de verdeeling van land en water, omdat het water, de wet der zwaarte volgend, zich langs zijdspleten en scheuren met groot geweld in de ontstane diepte nederstort en daar ten slotte meester blijft. En een gevolg hiervan is weder een algeheele verandering van klimaat en een daarmede overeenkomstige wijziging in de planten- en dierenwereld, voorzoover deze niet bij de verwoesting omkomen, maar zich naar de veranderde omstandigheden, hoe dan ook, weten te voegen.

Ziedaar in een paar groote omtrekken de theorie, welke Habenicht noemt: „die Theorie der sphärischen Kraterbecken”. Voor de bijzonderheden moeten wij naar het boek zelf verwijzen. Daaruit zal den belangstellenden lezer blijken, dat de schrijver heel wat uit het verleden en het heden voor zijne theorie weet aan te voeren en werkelijk verband brengt tusschen velerlei los staande en soms moeilijk te verklaren verschijnselen in de ontwikkelingsgeschiedenis die onze aarde tot haar tegenwoordigen toestand heeft gebracht.

Een niet geringe verdienste van het werk ligt in de bijgevoegde kaarten en schetsteekeningen, die veel tot verduidelijking der beschouwingen bijdragen en altoos te denken geven.

Op het eerste wereldkaartje zijn alle plaatsen der aarde, waar zich nog werkzame of uitgebrande vulkanen bevinden en waar aardbevingen herhaaldelijk voorkomen, door lijnen met elkander verbonden, en aanstonds blijkt, dat die lijnen veel regelmatigere zijn dan men zou verwachten. Daarmede is het veelbesproken vraagstuk der vulkanen en aardbevingen in hun onderling verband — het *seismische Problem*, zegt Habenicht — niet opgelost; maar de vorm der lijnen wekt toch van zelf het vermoeden, dat hier behalve plaatselijke oorzaken nog een algemeener werkende oorzaak in het spel is, die de verschijnselen verbindt. Ook hier schroomt de schrijver niet een oudere meening van Humboldt tegen de nieuweren te verdedigen, al werd hij daarin op den achtsten Duitschen *Geographentag* te Berlijn op kleingeestige wijze verhinderd (S. 29).

Een tweede kaart geeft een overzicht van alle streken der aarde, waar sporen van voorhistorische gletschers zijn gevonden. Die zoo-

genaamde ijstijden — minstens twee, zegt men — zijn vrij raadselachtige perioden in de geologie, en velerlei pogingen zijn aangewend om er een oorzakelijke verklaring van te geven. In den laatsten tijd is de geheele theorie der ijstijden herhaaldelijk en met kracht bestreden door den Engelschen geoloog H. Howorth, die in de werking van een geweldigen watervloed beter verklaring der zoogenaamd diluviale eigenaardigheden meent te vinden dan in de werking van ijs, zoodat hij zelfs van een *glacial nightmare* spreekt (vgl. *De Katholiek*, 1894, Dl. CV, bl. 262). Habenicht verzwijgt deze bestrijding niet zooals anderen, maar meent, dat zijne theorie de twee meeningen kan verzoenen, omdat deze theorie medebrengt zoowel een geweldig instroomen van water in eene nieuwgevormde diepte als een daardoor veroorzaakte verandering van klimaat, die voor ijs en gletschervorming uiterst gunstig moet geweest zijn (S. 52). Belangwekkend is het in alle geval, op het kaartje met één blik te kunnen overzien, hoever de zeeën zich eenmaal over het tegenwoordig vasteland hebben uitgestrekt; waar sporen van ijs en gletschers uit den voortijd gevonden zijn; en op welke plaatsen in later tijd rivieren en meeren door uitdroging zijn verdwenen. 't Is een aanschouwelijke toelichting van de zekere waarheid, dat de vaste bodem geenszins zoo *vast* is, als hij schijnt, zoolang alleen de duur van den mensch en van zijne geschiedenis tot maatstaf wordt genomen. Dat overigens ook tegenwoordig de strandlijnen niet onbewegelijk vast zijn, is een welbekend feit.

Een andere schets weder geeft in groote omtrekken een overzicht van de hoofdvormen der tegenwoordige aardoppervlakte. Het eigenaardig verschil tusschen het oostelijk en westelijk halfronde, de oude en nieuwe wereld, in verband met de richting der groote bergketens, valt daarbij duidelijk in het oog, en Habenicht verzuimt niet, dit in verband te brengen met zijne theorie, die voor Europa nog op een afzonderlijke geologische kaart met bijgevoegde *cartons* wordt toegelicht.

De andere graphische voorstellingen staan meer rechtstreeks in verband met Habenicht's theorie en brengen op aanschouwelijke wijze in schets, hoe de langzame ontwikkeling van onze aarde tot haar tegenwoordigen toestand *kan* geschied zijn, in overeenstemming met de gegevens, die tot dusver door wetenschappelijk onderzoek zijn vastgesteld, terwijl de laatste kaart als zwijgende getuige eene afbeelding aanvoert van de oppervlakte der maan en der meest nabijgelegen planeten.

Een afdoend bewijs voor de theorie is daarmede niet geleverd, zooals van zelf spreekt, en dit beweert de schrijver ook niet. Hij behoort geenszins tot de dilettanten, die alleen daarom met zoo benijdenswaardige zekerheid doordraven, wijl hun kennis niet ver genoeg reikt om de bezwaren te zien. Maar terwijl Habenicht de vaststaande gegevens der natuurwetenschappen in onderling verband poogt te brengen, geeft hij veel scherpzinnige en soms verrassende opmerkingen ten beste, en beschouwingen, die inderdaad suggestief zijn. Zoo bijv. wordt ook de bekende theorie van Laplace en Kant (omtrent de ontwikkeling van ons zonnestelsel) op geestige wijze door hem toegelicht en vervolledigd (*Beitrag zu einer Morphologie des Kosmos*, S. 115—119). De lezer gevoelt zich voortdurend in verkeer met een man van degelijke kunde, die veel heeft nagedacht en er steeds op uit was zich rekenschap te vragen en naar het verband der verschijnselen te zoeken. Natuurlijk stelt hij de theorie, waartoe hij gekomen is, met voorliefde in het licht, maar tevens met bezadigheid, op grond van betrouwbare feiten en vernuftige vermoedens, zonder de verwaandheid en doordraverij van op hol geslagen *Principien-Reiter*.

Een vrij groot ongerief voor den lezer is, dat het boek bestaat uit samengevoegde opstellen, die sedert 1875 met geruime tusschenpoozen en in verschillende wetenschappelijke tijdschriften zijn verschenen. Daarbij komt, dat de herhaaldelijk uitgelokte discussie er in één adem en in dezelfde letter wordt bijgevoegd. Dit mag als een bewijs van eerlijkheid gelden, doch maakt het niet gemakkelijker voor den lezer, die soms goed moet toezien, of de schrijver zelf dan wel een bestrijder aan het woord is. Ook is het geen boek om eerste beginselen uit te leeren; want deze worden als bekend verondersteld. Maar bepaalde vakkennis is er niet voor noodig. Iemand van gewone ontwikkeling zal het werk (136 blz.) met belangstelling lezen en zich de moeite niet beklagen. Daarmede beweer ik niet, dat de lezer zeker en zonder voorbehoud een aanhanger van de *Theorie der sphärischen Kraterbecken* zal worden; maar hij zal de ontwikkelingsgeschiedenis onzer aarde weder eens van een andere zijde dan naar de tegenwoordig heerschende voorstelling hebben beschouwd; en dit is vooral van belang bij die lange voorhistorische perioden, waar zoo veel aankomt op de juiste verklaring van nog altoos hoogst onvolledige en voor uiteenlopende verklaring vatbare gegevens. Er bestaat

daaromtrent veel meer onzekerheid dan uit handboeken over geologie en kosmographie valt op te maken, en daarom verdient eene weloverdachte poging om van het tot dusver bekende een redelijke en aaneengesloten verklaring te geven zeker onze belangstelling.

Ten slotte is nog met eere te vermelden, dat Habenicht zich een belijst tegenstander toont van het onredelijke bedrijf om de bewonderenswaardige en steeds betrouwbare orde der natuur, waarin wij leven, uit te monsteren als eene einduitkomst van louter toevalligheden. Wat de studie der natuur bovenal leert is, dat er ten slotte aan alle verschijnselen, hoe uiteenlopend ook, eene orde ten grondslag ligt, die even ontzagwekkend is door den eenvoud der middelen, welke zij gebruikt, als door de veelvoudige grootschheid harer uitwerkselen, eene orde, die ons nasparend verstand niet telkens met onberekenbare toevalligheden misleidt en van den weg afbrengt, maar die wij juist alleen door nauwkeurig onderzoek en strenge redeneering kunnen achterhalen. Zoo eindigt dan ook de schrijver zijn geestrijke *Beitrag zu einer Morphologie des Kosmos* met deze woorden: „Hier steht wohl jeder in staunender Bewunderung vor der, trotz unendlicher Vielfältigkeit, einfachen Grösse des Schöpfungsplanes und der Almacht des Schöpfers”. Dit is naar onze vaste overtuiging het eenige besluit, dat een redelijk en denkend mensch waardig is.

A. M. C. VAN COOTH.

NIEUWE UITGAVEN.

Praelectiones Dogmaticae, quas in Collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch. S. J. — Tom. IVus et Vus. — (Gr. 8o, 350 en 428 blz. Prijs: Mk. 5 en 6. Freiburg, Herder).

Nog in den herfst van het vorige jaar verscheen van bovengenoemd leerboek het vierde en het zesde deel; blijkens eene mededeeling op den omslag zal het vijfde deel, handelende *De gratia Christi* en *De lege divina positiva*, eerst na het zevende deel worden uitgegeven.

Het vierde deel bevat de dogmatische verhandelingen *De Verbo incarnato*, *De B. Virgine Maria* en *De cultu Sanctorum*; in het zesde deel vindt men de tractaten: *De Sacramentis in genere*, *De Baptismo*, *De Confirmatione*, *De SS. Eucharistia*.

Met volle overtuiging kunnen we ook deze deelen aan de beoefenaars en liefhebbers der dogmatick aanbevelen. Immers het werk van pater Pesch munt uit door degelijkheid, volledigheid en helderheid. Niet licht zult ge bij een voorkomende moeilijkheid te vergeefs bij hem raad en voorlichting zoeken en, zoo ge op het breede gebied der speculatieve vraagstukken al niet altoos volledig met den schrijver kunt instemmen, nooit zult ge zijn boek ter zijde leggen met de verzuchting: nu weet ik nog niet, wat hij eigenlijk zeggen wil. Scherp en beslist, in vloeiend en gemakkelijk verstaanbaar Latijn, zonder noodloozen omhaal van geleerde maar vaak duistere termen, biedt hij u zijne oplossing, die schier altoos behoorlijk verantwoord is.

Zoo we uit het vele belangrijke en schoone, dat deze beide deelen aanbieden, ter nadere kenschetsing een greep moeten doen, gaan we met opzet de meer afgetrokken vraagstukken, die slechts vakmannen plegen aan te trekken, voorbij, om op een paar punten van meer practische beteekenis de aandacht te vestigen. Onder dit opzicht trof ons in het vierde deel de 17e stelling: daar wordt, aan de hand hoofdzakelijk van officieele bescheiden, beknopt maar grondig

en helder als glas de dogmatische leer over den eeredienst van het Goddelijk Hart uiteengezet. Zaakrijk en degelijk is ook de korte verklaring en rechtvaardiging der 51e stelling: „De H. Maagd Maria wordt terecht genoemd middelares tusschen God en de menschen”. Tot onze bevreemding echter vinden wij daar geen enkel woord over het vrome gevoelen, volgens hetwelk alle genaden ons door Maria's bemiddeling worden geschonken. Het moge waar zijn, wat Scheeben (*Kathol. Dogmatik*, III, no. 1840) zegt: „In wissenschaftlichen Werken ist gegenwärtige Frage wenig discutirt, und die schwache mehr oratorische und affektvolle als wissenschaftliche, weil auf blosze Convenienzgründe gestützte, Begründung, welche die Bejahung durch manche Redner und Asceten erhalten hat, trug mit dazu bei, die Theologen zurückhaltender zu machen”; maar indien de schrijvers zelfs van uitgebreide dogmatische leerboeken er het zwijgen toe doen, zal het er bij „Redner und Asceten” wel niet beter op worden. Bovengenoemde vrome meening, die o. a. ook door Paus Leo XIII gehuldigd wordt ¹⁾, is toch ongetwijfeld van meer beteekenis voor het godsdienstig leven en heeft bovendien heel wat meer grond en gezag, dan b.v. het gevoelen van Suarez en anderen, die reeds in den moederschoot aan Maria het gebruik des verstands hebben toegekend; een gevoel van waarvan pater Pesch wél melding maakt. Overigens erkennen we gaarne, dat de gematigdheid en de critische zin van Pesch een voorbeeld zijn voor sommige „Asceten” ook ten onzent. Een zinsnede ter toelichting: „Ergo constat saltem saeculo quinto sententiam de assumptione B. Mariae V. fuisse inter veteres traditiones; unde mirum non est, quod saeculis quinto et sexto varia apocrypha circumferebantur, quae pauca illa, „quae, ut ait Damascenus, mediocriter et compendiarie admodum, filius a patre, ut dicitur, ab antiquo accepimus”, fabulosis narratiunculis exornare conabantur. Jam has fabulas Ecclesia catholica rejecit. . . ., sed traditionem assumptionis B. Virginis fovit et propagavit” (T. IV, p. 302).

De leer over de H. Sacramenten, in het zesde deel, is met bijzon-

¹⁾ Encycl. *Octobri mense adventante*, 22 Sept. 1891: „Ex quo non minus vere proprieque affirmare licet, nihil prorsus de permagno illo omnis gratiae thesauro, quem attulit Dominus, siquidem *gratia et veritas per Jesum Christum facta est*, nihil nobis nisi per Mariam, Deo sic volente, impertiri”. Vgl. ook Encycl. *Jucunda Semper*, 8 Sept. 1894.

dere zorgvuldigheid behandeld. In het tractaat over het H. Doopsel trof ons de verklaring der woorden van Paus Nicolaus *I ad Bulgaros*, cap. 104 (Denzinger, *Enchiridion*, no. 264). De Paus zou daar zelfs niet terloops van den vorm des Doopsels spreken, maar enkel handelen over den bedienaar en diens intentie, zoodat zijne woorden dezen zin hebben: indien de onbekende slechts de bedoeling heeft gehad te handelen in naam der H. Drievuldigheid of in naam van Christus, d. w. z. indien slechts de noodzakelijke intentie niet ontbroken heeft, zijn de Doopsels, door hem toegediend, geldig. Deze verklaring, die, zoover we weten, nieuw is — behalve bij Pesch, hebben we haar alleen in het uitstekende werk van Billot, *De Ecclesiae Sacramentis* aangetroffen — schijnt uiterst vreemd, zoolang men van Nicolaus' decreet slechts de zinsnede kent, die Denzinger meêdeelt; maar door den verderen inhoud van het pauselijk antwoord wordt zij o. i. inderdaad aannemelijk genaakt.

In de verhandeling over het H. Sacrament des Altaars mag vooral het traditiebewijs voor de werkelijke tegenwoordigheid uitnuntend genoemd worden. In ruimen overvloed krijgen we achtereenvolgens zorgvuldig gekozen teksten uit de Vaders der drie eerste eeuwen, uit de latere Vaders zoo der Grieksche als der Latijnsche Kerk, uit het tijdperk na de Vaders, uit verschillende woordvoerders der Oostersche secten en uit een groot aantal oude liturgieën. Ook de leer over het H. Misoffer is over het algemeen degelijk en breedvoerig uitgewerkt; in het bijzonder is wederom het bewijs voor het offerkarakter der H. Mis uitstekend gevoerd. Een enkele maal ware wat meer verklaring van sommige zaken ons aangenaam geweest. Zoo zou het m. i. niet overbodig geweest zijn, indien bij de behandeling van den Trentschen canon (Sessio XXII, can. 5), over het opdragen der H. Mis „ter eere van Heiligen”, de woorden van het Concilie „zooals de Kerk dat bedoelt” een korte uitlegging hadden gevonden. Doch waar een werk te vinden, dat niets te wenschen overlaat? De goedgunstige lezer gelieve dan ook de paar kleine aanmerkingen, die gemaakt werden, slechts te beschouwen als een bewijs, dat het besproken boek werkelijk door den recensent gelezen is. In waarheid heeft hij het niet slechts gelezen, maar het bestudeerd met zooveel genoegen en zooveel nut, dat hij verlangend naar de verschijning der verdere deelen uitziet.

NASCHRIFT. Naar aanleiding van hetgeen we vroeger (*De Katholiek*, Dl. CVIII, bl. 252) in onze aankondiging van Pesch' tweede deel neêrschreven, moge het volgende decreet hier een plaatsje vinden.

„Feria IV, die 13 Jan. 1897. In Cong. Gen. S. R. et U. Inquisitionis proposito dubio:

Utrum tuto negari, aut saltem in dubio revocari possit, esse authenticum textum S. Joannis, in Epistola prima, cap. V, vers. 7, quod sic se habet: *Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in coelo: Pater, Verbum et Spiritus Sanctus: et hi tres unum sunt?*

Omnibus diligentissimo examine perpensis, praehabitoque DD. Consultorum voto, Emi Cardinales respondendum mandarunt: Negative.

Feria VI, die 15 Jan. 1897 Sanctitas Sua resolutionem Eorum Patrum adprobavit et confirmavit”.

J. B. Baur, Ord. Capuc. Argumenta contra Orientalem Ecclesiam ejusque Synodicam Encyclicam anni 1895 (8o p. 100. Innsbrück. Fel. Rauch, 1897. Prijs: Mk. 2).

In antwoord op de Encycielik *Praeclara gratulationis* van 20 Juni 1894, waarin Z. H. Paus Leo XIII alle volken en inzonderheid alle kerken van het Oosten, „vanwaar in den aanvang over heel de wereld het heil is uitgegaan”, vermaande tot de katholieke eenheid terug te keeren, verscheen in den loop van het jaar 1895 te Constantinopel een *Synodaal Rondschriften* van de schismatieke Grieksche kerk. Daarin verzekerde de H. Synode, dat „de orthodoxe Oostersche kerk „zich terecht in Christus beroemt te zijn: de kerk der zeven algemeene Conciliën en der negen eerste christen-eeuwen en bijgevolg „de ééne, heilige, katholieke en apostolische kerk van Christus, de „zuil en de grondvest der waarheid; terwijl de tegenwoordige Roomsche kerk is eene kerk van nieuwigheden, eene vervalscheresse van „de schriften der Kerkvaders alsmede een valsche verklaarster der „H. Schrift en der bepalingen van de H. Synoden”. Verder zette zij breedvoerig hare grieven tegen de Katholieke Kerk uiteen.

De schrijver van bovengenoemd werkje, een Tyroler van geboorte, maar die als professor der theologie werkzaam is te Budscha nabij Smyrna, heeft zich er toe gezet dien synodalen zendbrief aan de waarheid te toetsen. In het eerste gedeelte van zijn boekje toont hij aan, met hoe weinig recht de orthodoxe kerk aanspraak kan

maken op de eigenschappen, die volgens haar eigen leer de kentee-kenen zijn der ware Kerk van Christus, en in het tweede deel bespreekt hij de z. g. dogmatische en ritueele nieuwigheden, waarvan de Grieken ons een verwijt maken.

Aangezien echter alles, wat van Latijnsche zijde komt, bij de Grieken verdacht is, heeft pater Baur schier al zijn bewijsgronden ontleend aan orthodox Grieksche schrijvers van den tegenwoordigen tijd. Zijn voornaamste bronnen zijn Πήδαλιον, een verzameling van kerkregelen op last „van den allerheiligsten en oecumenischen Patriarch en van de H. Synode” in 1841 te Athene uitgegeven; eene Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ Κατήχησις ten dienste der studeerende jongelingschap, bewerkt door Const. Vafida (thans metropoliet van Maronië) en uitgegeven, met goedkeuring der Synode, te Constantinopel in 1886; en eindelijk eene Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία van Philaretos Vafida (vroeger prof. der theologie te Chalki, thans metropoliet van Castorië), Constantinopel, 1884/6.

Juist de omstandigheid, dat pater Baur zoo goed als alleen uit deze en soortgelijke bronnen putte, maakt zijn verhandeling, die iets geheel nieuws is, zeer aantrekkelijk en geeft haar hooge waarde. De bewijsvoering is degelijk en, hoewel kort, m. i. over het algemeen afdoende. Van alle oud- en nieuw-Grieksche aanhalingen wordt aan den voet der bladzijde een Latijnsche vertaling gegeven.

v. N.

TER GELEGENHEID
VAN HET
VIJF-EN-TWINTIG-JARIG PRIESTERFEEST
VAN DEN HOOGEERWAARDEN HEER
A. J. CALLIER,
VICARIS-GENERAAL.
15 AUGUSTUS 1897.

Wat waag ik? — Of mijn hand de glorie kon verrijken,
 Waarmee Gods eigen gunst U 't priesterhoofd omstraalt! —
Hoe schoon soms de aardsche vorm d' onzichtbren luister maalt,
Mijn jubelkrans zou U mijne onmacht slechts doen blijken.

Neen, grootscher wordt op aarde U 's hemels gunst vertaald;
Een Sionsaanblik komt voor sterflijke oogen prijken;
De stoutste koningszang voelt moed en kracht bezwijken,
 Waar Bavo's Kathedraal herrijst en zegepraalt.

Hoog jubelt haar bazuin van priesterdeugd en -glorie,
Van doodsverwinning, offervreugde en kruisvictorie,
 Van Godsgeheimen in Symbolen rijk ontvouwd.

Op d' adem der mystiek, die iedren steen doet leven
En spreken, blijft uw naam daar 't hoog gewelf doorzweven
 En paart uw zilverglans aan Caspar's jubelgoud.

P. ZWART.

GESCHIEDENIS VAN HET SEMINARIE HAGEVELD.

Den 2^{den} Mei j.l. was het tachtig jaren geleden dat het Seminarie Hageveld te Velsen geopend werd. Slechts acht jaren had de jeugdige stichting doorleefd, toen een onverdiende dwangmaatregel hare deuren kwam sluiten en hare kweekelingen wijd en zijd uiteenjoeg. Deze staat van verlatenheid duurde vijf jaren. In 1830 werd Hageveld opnieuw geopend, en toen begon het een levensperiode, die, onder Gods zegen tot heden voortgezet, nog geenszins voortteekenen van een naderend einde vertoont. Toen in den jare 1847 het Klein-Seminarie der Hollandsche Zending van Velsen naar Voorhout werd overgebracht, was de vijfentwintigste studiecursus voltooid. Sedert deze verplaatsing is nu weder een halve eeuw verlopen en het aantal studiejaren met vijftig vermeerderd. Het midden van dit laatste tijdperk werd gekenmerkt door eene aanzienlijke uitbreiding der gebouwen, waarvan de plechtige inwijding den 13^{den} Juni 1872 door Z. D. H. den Bisschop van Haarlem verricht werd.

Al deze datums brachten ons op het denkbeeld een poging te doen om de geschiedenis van dit Seminarie samen te stellen, door hetgeen daarover aanwezig is, maar verspreid ligt, te verzamelen en aan te vullen.

Zij, die Hageveld vóór 1824 gekend hebben, zijn allen reeds heengegaan. Het getal dergenen, die na 1830 te Velsen op het zoogenaamde „Oud-Hageveld” gestudeerd hebben, krimpt meer en meer. Wij jongeren erven de plicht, de herinneringen, welke aan hen, die ons voorgingen, zoo dierbaar waren, voor volkomen ondergang te behoeden. Op Hagevelds jeugdige zonen rust een

eereschuld: de gedachtenis hoog te houden van de verdienstelijke mannen, die Hageveld hebben gesticht en groot gemaakt, die voor Hageveld hebben gearbeid, gestreden en geleden, aan wie wij Hageveld te danken hebben, zooals het nu, na drie kwart eeuw, zich in rijken en nog immer toenemenden bloei verheugt.

Onze taak werd niet weinig vergemakkelijkt door een handschrift van den Hoog Eerw. Heer Drabbe, voorhanden in het Archief van het Seminarie, door onzen Regent zoo welwillend voor ons opengesteld. Dit handschrift, gedagteekend van den 30sten Mei 1874, bevat een meer beknopt doch doorlopend verhaal van de belangrijkste gebeurtenissen van 1817 af. Bij de samenstelling daarvan heeft Regent Drabbe inzage gehad van het Bisschoppelijk Archief. Zijne berichten steunen dus op officieele stukken, waarvan hij meestal schrijver en datum aanhaalt. Waar wij uit andere bronnen dan dit handschrift putten, hebben wij dit steeds vermeld. Nog betuigen wij onzen dank aan allen, die ons hetzij schriftelijk hetzij mondeling inlichtingen hebben verschaft, bijzonder aan Prof. Dr. Hensen, door wiens tussenkomst ons vele bijzonderheden, aan het Archief van het Seminarie te Warmond ontleend, zijn bekend geworden.

I. STICHTING, OPKOMST EN EERSTE BLOEI VAN HAGEVELD. 1817—1825.

In het begin dezer eeuw bezat de toenmalige Hollandsche Zending twee eigenlijk gezegde Seminariën of kweekscholen voor geestelijken: een te Warmond en een te 's Heerenberg ¹⁾. Deze waren zoogenaamde Groot-Seminariën, waar de voor het H. Priesterschap bestemde jongelingen de studie maken der godgeleerd-

¹⁾ Hem, die er belang in mocht stellen te weten, waar in de 17de en 18de eeuw de geestelijken voor de Hollandsche Zending werden opgeleid, verwijzen wij naar de belangrijke artikelen van Mgr. Vrege in de *Bijdragen v. d. Geschiedenis v. h. Bisdom Haarlem*, Dl. VIII, bl. 1 vv. bl. 256 vv. en bl. 337 vv.

heid en de laatste hand leggen aan hunne voorbereiding tot het ontvangen der HH. Wijdingen. Zoogenaamde Klein-Seminariën, waar jongere kweekelingen, vroegtijdig afgezonderd van de wereld en onder de leiding van priesters gesteld, hunne roeping tot het H. Priesterschap ernstig beproeven en zich bekwamen in die wetenschappen, wier studie aan de beoefening der theologie moet voorafgaan, waren er binnen het gebied der Hollandsche Missie nog niet. Wel werd dit gemis eenigszins vergoed door de bijzondere Latijnsche scholen, welke in de Zuidelijke Provinciën bloeiden, zooals te Megen, Gemert, Uden enz., maar de Klein-Seminariën volkomen vervangen konden deze inrichtingen van onderwijs niet. Het waren scholen, waar slechts het noodige Latijn en Grieksch geleerd werd, doch waar van een eigenlijk gezegde opleiding en vorming uitsluitend tot den priesterlijken staat geen sprake was.

De voor het priesterschap bestemde jongelingen misten dus hier datgene, wat bij de voorbereiding tot den geestelijken stand hoofdzaak is. Vandaar dat meerderen zich naar buitenlandsche Seminariën of Collegiën begaven, om daar te vinden, wat het vaderland hun nog niet aanbood. Wel had het Concilie van Trente overal de oprichting van Seminariën, ook voor jongere kweekelingen, bevolen ¹⁾, maar de moeilijke tijden, welke de Kerk in ons land na de afkondiging van dit bevel beleefde, had de uitvoering er van tot dusver belet. Doch zoodra betere dagen begonnen aan te breken, waren de mannen, die aan het hoofd stonden der Hollandsche Zending, er aanstonds op bedacht, om in de levendig gevoelde behoefte aan Klein-Seminariën te voorzien. De komst der Franschen had bij vele rampen toch dit goede gebracht, dat de katholieken van den knellenden band, welke de vrije uitoefening van hunnen godsdienst verhinderde, bevrijd waren. De nieuwe staatsregelingen, welke elkaar zoo

¹⁾ Sess. 23, *De Ref.* c. 18.

snel opvolgden in die dagen, stelden alle godsdiensten voor de wet gelijk. Den 2^{den} Augustus 1815 teekende Koning Willem I het Besluit betreffende het Hooger Onderwijs, waarvan het tweede artikel aldus luidde: „Het staat ieder, die zich daartoe geschikt gevoelt, vrij, in de onderwerpen van dit [hooger] onderwijs aan anderen onderricht te geven”. Zoo was de baan vrij, en onmiddellijk toog de Kerkelijke Overheid aan den arbeid.

De Vice-Superior der Hollandsche Zending was destijds Mgr. Aloysius Ciamberlani ¹⁾. De Hoogw. Heer Jacobus Joannes Cramer was Aartspriester van Holland en Zeeland. Deze beide mannen wisselden hunne gedachten over het vermelde Koninklijke Besluit, en het gevolg van hunne besprekingen was, dat de Aarts-priester in het begin van 1816 aan de Weleerw. Heeren Cornelius van Bommel en Cornelius Ludovicus Baron van Wykerslooth opdroeg aan de stichting van een Klein-Seminarie voor het genoemde Aartspriesterdom de hand te leggen.

Aan deze twee werd nog als medehelper toegevoegd: de Weleerw. Heer Wilhelmus Franciscus van Niel. Aan dit driemanschap heeft het Seminarie Hageveld zijn ontstaan te danken.

De eerste van Hagevelds stichters, tevens Hagevelds eerste Regent en later Bisschop van Luik, Mgr. Cornelius Richardus Antonius van Bommel, was den 5^{den} April 1790 te Leiden geboren ²⁾. Hij had zijne studiën gemaakt te Borgh in de nabijheid van Munster, waar een opvoedingsgesticht was, bestuurd door twee uitgeweken Fransche geestelijken, de Eerw. HH. Rattier, Doctor der Sorbonne, en De la Haye. Hij ontving den 8sten Juni 1816 te Munster de H. Priesterwijding.

De Hoogwaardige Heer Cornelius Ludovicus baron van Wykerslooth, Heer van Schalkwijk, later Bisschop van Curium i. p. i.,

¹⁾ Zie *Jaarboekje voor Katholijken*, door J. J. Burgmeijer, Past. te Warmond, 1847. *Mengelingen*, bl. 11.

²⁾ Zie zijn levensbericht in *De Katholiek*, Dl. XXI, bl. 275 vv.

was een Haarlemmer van geboorte en zag den 25sten Mei 1786 het levenslicht ¹⁾. Op 14jarigen leeftijd werd hij gezonden naar het opvoedingsgesticht Wilkinghege bij Munster, hetwelk kort daarop naar Borgh verlegd werd. Hij was dus een studiemakker van Mgr. van Bommel. De jonge baron achtte zich eerst bestemd voor een wereldsche loopbaan. Hij begaf zich van Borgh naar Brussel, om daar aan de Universiteit de studie der rechtsgeleerdheid te maken, doch kort daarop, duidelijk de stem van God vernemende, die hem riep tot het H. Priesterschap, vertrok hij in Januari 1807 naar het Groot-Seminarie te Warmond en vatte daar de studie der godgeleerdheid aan. Den 25sten Juni 1811 werd hij priester gewijd te Paderborn, en reeds in October van datzelfde jaar ontving hij zijne benoeming tot Hoogleeraar aan genoemd Seminarie: wel een bewijs van den gunstigen indruk, die zijne kunde en zijn deugd daar gemaakt hadden. Het hoogleeraarsambt te Warmond heeft hij bekleed, totdat hij in 1833 de bisschoppelijke wijding ontving.

De derde, wiens naam als stichter immer aan Hageveld zal verbonden blijven, is ook een kweekeling van hetzelfde Borgh, en een studiegenoot van de beide doorluchtige mannen. 't Is de Weleerwaarde Heer Wilhelmus Franciscus van Niel, geboren te Rotterdam in 1793. Toen Hageveld geopend werd, was de Eerw. Heer van Niel nog geen priester. Hij was nog maar subdiaken, zooals de eerste kweekeling van het nieuwe Seminarie, Deken Quant, ons straks zal mededeelen.

Welke mag wel de reden geweest zijn, dat de Aartspriester zijne keuze op deze drie mannen liet vallen? Is zij, wat den Z. Eerw. Heer Van Wykerslooth betreft, die professor van Warmond was, vrij verklaarbaar; vooral wat de twee andere betreft, die nimmer op het Groot-Seminarie te Warmond studeerden, en bijzonder wat den Z. Eerw. Heer van Bommel aangaat, die, nog

¹⁾ Zie zijn levensbericht in *De Katholiek*, Dl. XX, bl. 273 vv.

zoo kort geleden in het priesterschap opgenomen, als bestuurder aan het hoofd van het nieuwe Seminarie geplaatst werd, doet zij ons naar eenige opheldering vragen.

Zooals wij reeds zeiden, waren zij alle drie vrienden en studiemakkers, die elkaar in het voortreffelijke instituut te Borgh hadden leeren kennen. Hoog waardeerden zij de echt kerkelijke opvoeding, welke zij aldaar hadden genoten; en zoozeer waren zij van dit groote voorrecht doordrongen, dat zij er in hun volgend leven nog dikwijls met dankbare voldoening over spraken. „De herinnering aan dat verblijf zijner jeugd — schrijft Mgr. van Vree over Mgr. van Wykerslooth ¹⁾ — was den overledenen Bisschop steeds dierbaar, gelijk degenen, die er hem vaak van hoorden spreken, kunnen getuigen; en het verdient vermelding, om welke reden vooral hij dier inrichting zoo bestendige achting en liefde toedroeg. Dit bleek krachtig, toen hij den 9^{den} November l.l. daags voor zijn dood te kennen gaf, dat hij, juist één en vijftig jaren geleden dat huis binnentredende, den grondslag zijner eeuwige zaligheid, waarvan hij de werkelijke verkrijging nu zoo nabij hoopte te zijn, gelegd had”. En Broere verhaalt in zijn heerlijke karakterschildering van Mgr. van Bommel ²⁾: „Meermalen hebben wij uit den mond van den overledene den lof gehoord van deze even geleerde als godvruchtige priesters [de bestuurders van het Huis te Borgh], die de ballingschap verkozen boven de overtreding van hunnen plicht, en zelf leverde hij het bewijs, dat wij dit zijn spreken niet slechts als de taal der dankbaarheid hebben te prijzen”. En hierna schetst de leerling met eenige krachtige trekken, wat de opvoeding te Borgh aan zijn leermeester geschonken had: „Dertien jaren hoorde hij hunne lessen. Hij leerde niet vele, niet buitengewone dingen, maar des te beter datgene doorgronden, waartoe zijne studie zich bepaalde.

¹⁾ *De Katholiek*, Dl. XX, blz. 275.

²⁾ *De Katholiek*, Dl. XXI, bl. 276.

Hij leerde er studeeren, eene hem vreemde stoffe aanstonds bemachtigen, hij leerde er de zedelijke, dat is de hoogste waarheden en, om het eens met plechtiger woorden uit te drukken, die wetenschap van goed en kwaad, die zoo weinigen bezitten, en waartoe niet slechts de geest, maar de gansche mensch gevorderd wordt". Het valt licht te begrijpen, dat zij, die zoo dachten over de kerkelijke opvoeding, welke zij hadden genoten, en er op zulk een wijze hun voordeel mede hadden gedaan, van verlangen brandden, om aan de Hollandsche jongelingschap, die zich tot het H. Priesterschap voorbereidde, eenzelfde opvoeding te kunnen geven, en ook, dat zij hunne gezindheid hieromtrent niet verborgen hielden. Professor van Wykerslooth, aan het Groot-Seminarie verbonden, was van zelf in de gelegenheid zijn denkbeelden aan den Aartspriester te ontvouwen, die met dit Seminarie in nauwe betrekking stond. Zonder twijfel heeft van Bommel, nog theologant zijnde te Borgh, zijn ouden studievriend te Warmond meermalen een bezoek gebracht, en zoo kwam het, dat hij daar, hoewel er niet studeerende, toch geen onbekende was en zelfs onder de daar vertoevende studenten eenigszins werd medegerekend. Dit blijkt uit het studentenregister van dit Seminarie, waar op het jaar 1810 door President Chedeville is ingeschreven: „Cornelius Richardus Antonius van Bommel, natus Leydae 5 Aprilis 1790, numquam habitavit in Seminario" ¹⁾. Bij deze bezoeken kwam natuurlijk het geliefkoosde plan voortdurend ter sprake. Van zelf begon men, na het Koninklijk Besluit van den 2^{den} Augustus 1815, de middelen te beramen, om hetgeen men zoo vurig wenschte ten uitvoer te brengen. Van niet weinig belang was hierbij de vraag, hoe het kapitaal te vinden, voor de oprichting en instandhouding van iets dergelijks onontbeerlijk. Doch toen de Eerw. Heer Van Niel zich bij de twee eersten kwam

¹⁾ „C. R. A. v. B., geboren te Leiden den 5^{den} April 1790, heeft nooit in 't Seminarie verblijf gehouden."

aansluiten, en ieder van het drietal bereid was een gedeelte van zijn persoonlijk vermogen grootmoedig beschikbaar te stellen, toen haastte de Aartspriester zich, om, na de goedkeuring van den Vice-Superior verkregen te hebben, aan deze ijverende en verdienstelijke mannen de officieele opdracht te doen, dat zij hun lang gekoesterden wensch zouden gaan verwezenlijken.

Merkwaardig zijn de woorden, welke de Aartspriester zelf in het *Annotatieboek van de Missie* optee kent omtrent den Eerw. Heer van Bommel, waaruit blijkt, dat deze reeds dadelijk een begin van uitvoering aan den opgedragen last trachtte te geven. Zij zijn de schoonste lofprijzing en van zijn verhevene bedoelingen en van zijn offervaardigheid: „8 Junii 1816 ordinatus est presbyter R. D. Cornelius van Bommel, qui cum habuisset optimam educationem ecclesiasticam in Borg, diocesis Monasteriensis, eamdem aliis juvenibus dare proposuit in parvo Seminario, ad quem finem castellum propriis sumptibus conduxit; postea villam emit Hageveld prope Velsen” ¹⁾. Den ijverigen van Bommel viel het te lang, te moeten wachten, totdat men een buitengoed aangekocht had, dat voor Klein-Seminarie geschikt bleek. Zoodra hij machtiging had van den Aartspriester, zette hij zich ergens neder, met het plan om aanstonds, zoodra er zich jongelingen aanboden, met het onderwijs te beginnen. Middelerwijl kon men naar een betere gelegenheid uitzien, en, wanneer men een doelmatig terrein had gevonden, over den aankoop daarvan onderhandelen, en dan na geslaagd te zijn de bewoners van het „castellum” daarheen overbrengen. 't Is wel jammer, dat er omtrent deze zaak niet meerdere bijzonderheden bewaard zijn

¹⁾ „Den 8sten Juni 1816 werd priester gewijd de Z. Eerw. Heer C. v. B., die, wjl hij een voortreffelijke kerkelijke opvoeding genoten had te Borg, diocees van Munster, het plan vormde een dergelijke aan andere jongelingen te geven in een Klein-Seminarie; tot welk doel hij een landhuis huurde op eigen kosten; later kocht hij de hofstede Hageveld nabij Velsen.”

gebleven. Wij weten niet, of de Z.Eerw. Heer van Bommel in zijn „castellum” nog leerlingen heeft opgenomen; zelfs is de plaats, waar het zich bevond, onbekend.

Doch reeds spoedig was de plek, waar het nieuwe Seminarie verrijzen zou, gevonden. Het bekende drietal kocht in het begin van 1817 voor gemeenschappelijke rekening uit de handen van de familie Elias de uitgestrekte buitenplaats, genaamd „Hageveld”, gelegen te Driehuizen, gemeente Velsen, ongeveer een uur boven de stad Haarlem. De noodzakelijkste veranderingen waren spoedig in de oude heerenhuizing aangebracht, en den 2^{den} Mei van datzelfde jaar openden zich de deuren om de eerste seminaristen te ontvangen.

Wie, den straatweg van Haarlem naar Beverwijk volgende, aan het einde van het dorp Zandpoort den weg links naar Driehuizen inslaat, zal, als hij dicht bij de kortelings geheel nieuw gebouwde roomsche kerk van Driehuizen genaderd is, aan zijn rechterhand een hek zien van een boerderij, waarop de naam „Hageveld” den voorbijganger zegt, dat daar de plaats is, waar het Seminarie van dien naam vroeger gestaan heeft. Mr. J. F. A. Leesberg, die onder de kweekelingen der eerste jaren behoort, heeft in zijn *Letterloover* (Aanteekeningen, blz. 226) de volgende bijzonderheden over den naam, de ligging en de voorgeschiedenis der plaats opgeteekend:

„Hageveld schijnt zijn naam te hebben ontleend aan de vele fraai geschoren beukenhagen, die òn het voorplein òn den bloemen moestuin òn den boomgaard omgaven. In het bekende werk van Brouërius van Nidek: *Het Zegepralend Kennemerland* (uitgeg. 1729—1732) komt eene afbeelding voor (geteekend in 1728) van den ingang en het hoofdgebouw dier buitenplaats. Een en ander heeft echter in den loop der tijden groote veranderingen ondergaan, zoodat in deze eeuw nog alleen een gedeelte van het hoofdgebouw herkenbaar was. De ingang was ook veranderd; alleen de vaasvormige ornamenten, die volgens de afbeelding het hek versierden, waren nog aanwezig, maar nu aan den ingang van het huis ver-

plaatst. Ook bestonden zij nog die hooge beukenhagen, ofschoon ontdaan van de grillige figuren, die volgens den toenmaligen smaak in het scheren der heggen werden uitgespaard. Indien men verder die afbeelding gadeslaat, kan men gerust aannemen, dat de aanleg dier plaats uit de laatste helft der zeventiende eeuw dagteekent; immers het trotsche geboomte billijkt deze veronderstelling.

In het genoemde werk wordt het aldus omschreven: „Het land-vermaek van den Edelen Achtbaren Heer Nicolaes Kalkoen, Out-Schepen en Raet der stadt Amsterdam, dat met zyne oude Hollandsche deftigheid omtrent de huizinge en naturelyke schikkinge omtrent plantagie en boom- en moeshoven geene van zyne gebuuren heeft te wyken”.

Uit de familie Kalkoen [zoo verhaalt Mr. Leesberg verder] schijnt dit landgoed in handen van de familie Elias te zijn overgegaan; immers het werd in 1817 door die familie verkocht aan den Z. Eerw. Heer C. R. A. van Bommel, die het tot een Klein-Seminarie bestemde. Destijds waren er nog pleisterafbeeldingen van eenige leden der familie Elias in een der zalen aanwezig, hetgeen mag doen veronderstellen, dat het ook door die familie lang was bezeten”.

Verder wijst de vriendelijke en nauwgezette gids, dien wij hier volgen, ons nog de buitenplaats „Biezenveld” aan, ten westen van Hageveld gelegen en er onmiddellijk aan grenzende, welk landgoed later met Hageveld vereenigd is, „hetgeen uit de verdeeling der plaats zelve, zooals wij die gekend hebben, duidelijk was aan te wijzen”. Aan gene zijde van den weg, tegenover Hageveld, lag eertijds de beroemde plaats „Papenburg”, welke echter in het begin van deze eeuw geheel gesloopt en, zooals nu ook Hageveld, in weiland veranderd is.

Wij deelden reeds mede, dat de drie stichters van Hageveld voor den aankoop van het landgoed te Velsen ieder uit hun persoonlijk vermogen een gedeelte bijdroegen. Zij waren dus met hun drieën eigenaars er van geworden, en als zoodanig noemen zij zich zelve ook in een *Verslag*, in 1824 aan de burgerlijke overheid ingediend, hetwelk als bijlage hierachter is gevoegd. Maar ook de Aartpriester liet zich niet onbetuigd. Hij

deed, zooals het verdienstelijke Tijdschrift *De Godsdienstvriend* door J. G. le Sage ten Broek (Dl. I, jaar 1818, bl. 171) bericht, bij circulaire een beroep op de milddadigheid van de geestelijken en de geloovigen van Holland, Zeeland en West-Friesland, om door vrijwillige giften een fonds te stichten tot instandhouding van het „Klein-Seminarie, hetwelk de zorgende Voorzienigheid door den ijver van eenige brave en belangelooze Priesters heeft daargesteld” ¹⁾.

Zoo, steunende op de hulp der Voorzienigheid, en op de zich nooit verloochenende liefdadigheid der Katholieken, durfde men met vertrouwen de toekomst ingaan.

Zooals wij reeds meldden, werd Hageveld den 2^{den} Mei 1817 geopend: dien dag kwam de eerste leerling aan, de Z. Eerw. Heer Antonius Cornelius Quant, van 's Gravenhage ²⁾. De Z. Eerw. Heer van Bommel werd tot Bestuurder van het Klein-Seminarie

¹⁾ Zie *De Godsdienstvriend*, t. a. p.

De Aartspriester merkt in datzelfde schrijven aan, „dat de fondsen, door onze voorouders te Leuven voor de studeerende jeugd gesticht, door den algemeenen vijand van Europa vernield zijn”.

Dit waren de vaste goederen die het Hollandsche College „Pulcheria” in België bezat, en die door het Fransche gouvernement onrechtvaardig in beslag genomen waren. Inderdaad was daardoor een aanzienlijk kapitaal, hetwelk besteed werd tot de opleiding van geestelijken, voor Holland weggeroofd. Evenwel verzekert ons Mgr. J. F. Vregt in zijne belangrijke studie over de Hollandsche Collegiën en Seminariën (*Bijdragen Bisd. Haarlem*, Dl. VIII, bl. 418), dat het Haarlemsche Kapittel nog eenige inkomsten overhield van fondsen, die het Pulcheria-College in Holland bezat, en dat, blijkens de notulen van latere Kapittelvergaderingen en andere aantekeningen in hun archief gevonden, die inkomsten aan subsidiën ten behoeve van studenten in het Seminarie Warmond en, na de oprichting van het Klein-Seminarie Hageveld, ook, doch voor een kleiner gedeelte, aan studenten aldaar zijn uitgekeerd. Zoo meenden zij terecht de overgeblevene fondsen van Pulcheria het meest overeenkomstig hunne bestemming aan te wenden.

²⁾ Zie *Bijdr. Gesch. Bisd. Haarlem*, Dl. VII, bl. 43.

benoemd. Voorts stond Hageveld, naar de aantekeningen van Regent Drabbe vermelden, onder directie van den Aartspriester en verkreeg weldra, geëximeerd van de parochie Driehuis, zijn eigen jura parochialia. Onder deze directie van den Aartspriester hebben wij hetzelfde te verstaan, wat sedert het herstel der hiërarchie het bisschoppelijk bestuur is. Aan den Bisschop heeft het Concilie van Trente het bestuur van het Seminarie toegewezen; hierin wordt hij bijgestaan door eene Commissie van geestelijken, „Provisoren” genaamd, van welke eenigen, de „Provisoren in temporalibus”, meer de tijdelijke, anderen, de „Provisoren in spiritualibus”, meer de geestelijke belangen van het Seminarie behartigen. De Bestuurder van het Seminarie moet aan den Bisschop en de Provisoren verantwoording geven en hen in zaken van gewicht raadplegen. Vóór het herstel der hiërarchie verving de Aartspriester ook in de zorg voor het Seminarie den Bisschop. De President van Warmond, Joseph Michael Chedeville, en Professor van Wykerslooth behoorden tot de eerste Provisoren ¹⁾.

Hoe de opening van Hageveld plaats had en hoe het er in de eerste maanden toeging, is ons nauwkeurig bewaard door een brief van een ooggetuige, die alles heeft medegemaakt. Toen Regent Drabbe zijne aantekeningen had te boek gesteld, gaf hij zijn handschrift ter inzage aan den toenmaligen Deken van Leiden, Hagevelds eersten kweekeling, opdat deze de mogelijk voorkomende onjuistheden zou verbeteren. Deken Quant antwoordde

¹⁾ Daar het Concilie van Trente slechts van één Seminarie spreekt, is de onderscheiding van Groot- en Klein-Seminarie niet als een wezenlijk verschil op te vatten, maar slechts als een toevallige verdeling, wijl één huis moeilijk alle studenten zou kunnen bevatten. Hageveld is dan ook, gelijk duidelijk uit de aangehaalde circulaire van den Aartspriester blijkt (zie *De Godsdienstoriend*, Dl. I, bl. 172), opgericht als eene onderafdeeling van het Seminarie te Warmond, met dit Seminarie één geheel uitmakende en onderworpen aan hetzelfde bestuur.

toen met een brief, die zeer vele bijzonderheden bevat, en die door den Regent in het Archief is neergelegd. 't Is jammer, dat de brief geen dagteekening draagt ¹⁾. Dezen brief, voorzover hij op de opening van Hageveld betrekking heeft, laten wij hier volgen :

„In den jare 1817 op Vrijdag den 2den Mei werd door de komst van den eersten leerling A. C. Quant van 's Gravenhage het Seminarie Hageveld geopend. Bij zijne komst waren daar de Z. Eerw. Heer van Bommel, priester, de Eerw. Heer van Niel, subdiaken, en de Eerw. Heer Boogaerts, subdiaken, die den 1sten Mei van Warmond aldaar was aangekomen. Er bestond alstoen nog geene kapel, zoodat men verplicht was naar de kerk van Driehuizen te gaan om Mis te lezen en te hooren. Op Vrijdag den 9den Mei werd door den Aartspriester Cramer, geadsisteerd door eenige geestelijken, de vestibul, die als kapel was ingericht, en het gansche huis gebenediceerd.

In het begin van Juni kwam de tweede leerling met name A. van Brussel van 's Gravenhage, en in het begin van Juli de derde leerling C. van Kints van Langeraar.

In Augustus, na het feest van Maria-Hemelvaart, kregen zij vacantie, die met 1° October eindigde. Bij den aanvang van dien cursus waren er nog 7 of 8 leerlingen bijgekomen, zoodat men zeggen kan, dat de eerste cursus met omtrent twaalf studenten is begonnen.

Het behoeft voorzeker geen betoog, dat in de eerste jaren het onderwijs al zeer gebrekkig was. Slechts Latijn en Fransch werden er gedoceerd, maar voor het overige was de opvoeding vooral in 't godsdienstige voortreffelijk te noemen. De geest, die er heerschte, was die van een gelukkig huisgezin, waarvan President ²⁾ van

¹⁾ Deken Quant, geboren te 's Gravenhage 21 Aug. 1802, kwam te Hageveld 2 Mei 1817 en bleef aldaar tot 1822. Na zijne studiën te Warmond volbracht te hebben, is hij priester gewijd 4 Juni 1826. Hij is overleden in 1883.

De *Aanteekeningen* dragen bij den aanvang den datum 30 Mei 1874. Dus is de brief tusschen 1874 en 1883 geschreven.

²⁾ Hieruit, en uit andere stukken, blijkt, dat in den beginne aan den Bestuurder van Hageveld de titel van President gegeven werd. Spoedig echter kwam ook de naam „Regent” in zwang, welke titel in het vervolg behouden is.

Bommel de liefderijkste vader was, en de studenten de onderdanigste kinderen waren. De President was dikwijls als een van ons. Hij speelde met ons op het voorplein en, wat niet mag vergeten worden, in bijna alle spelen bezat hij een superioriteit, die verwonderlijk was”.

Zoo was het begin van Hageveld. Zoo ontloek de bloem, die zoo schoon gebloeid heeft aan den rand van Velsens duin. Zoo werd de boom geplant, die nu reeds gedurende drie vierden van eene eeuw jaarlijks zoovele kostbare vruchten aan de Kerk van Nederland heeft opgeleverd. Die schoone en rijke oogst wekt onze bewondering en is duidelijk het werk van Gods hand, die altijd zegenend over Hageveld was uitgestrekt, omdat, gelijk wij zien, het begin zoo nietig was, zoo volkomen gelijk aan het mosterdzaadje. Een ieder zal bij eenig nadenken begrijpen, dat het nieuw geopende Seminarie niet aanstonds voor de oogen van het verbaasde Nederland daar stond als een model-inrichting, waaraan alles volmaakt was. En daarom zal niemand er zich aan ergeren, als Deken Quant zegt, „dat het onderwijs in de eerste jaren al zeer gebrekkig was, en alleen de Latijnsche en Fransche taal gedoceerd werd”. Dat hij met deze mededeeling volstrekt geen afkeuring of blaam bedoelt, behoeft wel niet te worden opgemerkt. Het goede, wat hij van de jeugdige instelling verhaalt, weegt ook ruimschoots tegen dit onvermijdelijke gebrek op. Nog — het komt ons uit zijne woorden weldadig tegemoet — nog trilt het hart des grijsaards van liefde en erkentelijkheid voor Hageveld, aan hetwelk hij eene opvoeding verschuldigd is, die hij geheel zijn leven door als de grootste weldaad heeft gewaardeerd, zij het dan ook, dat het genoten onderwijs niet onder alle opzichten voldeed aan die hooge eischen, welke later gesteld werden.

Dit laatste kon niet anders. Had men kunnen beginnen alleen met knapen, die nog in de klassieke studiën moesten worden ingeleid, dan zou men geleidelijk zijn voortgegaan, telken jare het getal klassen met ééne vermeerderend; dan zou

ook het onderwijzend personeel trapsgewijze zijn uitgebreid.

Maar de behoefte aan een Klein-Seminarie was dringend: vele jongelieden, die zich tot het Priesterschap geroepen achtten, hadden hunne studiën onder particuliere leiding reeds aangevangen, inmiddels met ongeduld uitziende naar den dag, waarop een Seminarie hen zou opnemen. Zoodra Hageveld nu zijne deuren openzette, kwamen er vele studenten zich aanmelden, die bij groot verschil in leeftijd, ook wat hunne reeds gemaakte voordeelingen betreft, zeer veel van elkander verschilden. Men was dus genooddaakt met alle klassen tegelijk aan te vangen, hetwelk ook dadelijk een groot onderwijzend personeel vereischte.

Doch hoe hierin te voorzien? Er was in die dagen op de Hollandsche Missie lang geen overvloed van priesters. Integendeel, het aanwezige getal was te nauwer nood toereikend om te voldoen aan de geestelijke behoeften der parochiën. Nog niet lang geleden was het Seminarie te Warmond geopend, en om dit van professoren te voorzien, had men reeds eenige priesters aan de zielzorg moeten onttrekken ¹⁾. Er was uitgespaard wat er met mogelijkheid uitgespaard had kunnen worden: priesters om op Hageveld het leeraarsambt te bekleeden, had de Aartspriester niet beschikbaar. Er was geen andere weg open, dan *aanstaande* priesters, kweekelingen van het Groot-Seminarie, aan den Regent van Bommel tot medehelpers te geven. Zwaar, buitengewoon zwaar was de taak aan deze Heeren op de schouders gelegd: onderwijs te moeten geven in de humaniora en zelfs in de wijsbegeerte, en daarbij zelf hunne godgeleerde studiën te voltooien; knapen te moeten vormen tot deugdzame semi-

¹⁾ Warmond is gesticht door den Aartspriester H. F. ten Hulscher in 1799, onder medewerking van de Z. Eerw. HH. Henricus Beukman, Gerardus Hegeman en Bernardus Ocke, pastoors te Amsterdam en Leiden. Zie *Jaarboekje voor Katholijken door J. J. Burgmeyer*, 1847 (*Mengelingen*, bl. 8). Vgl. ook *Bijdragen Gesch. Bisd. Haarlem*, (Dl. XIII, bl. 169), alwaar de benoeming van den eersten president en de eerste professoren van Warmond verhaald wordt.

naristen, en zelf nog de laatste hand te moeten leggen aan hunne eigene voorbereiding tot het H. Priesterschap. Wie zal het dan wraken, dat in den beginne het onderwijs niet aan alle strengere eischen voldeed en het aantal leervakken slechts tot het hoog noodzakelijke beperkt was? Wie echter den uitslag van dat onderwijs onderzoekt, staat verbaasd over de schoone vruchten, die het, ook reeds in den beginne, heeft voortgebracht. Gedurende die eerste jaren zijn er te Hageveld door dat onderwijs mannen gevormd, die in hun latere loopbaan, hetzij op wereldlijk, hetzij op geestelijk gebied, een sieraad zijn geweest voor kerk en maatschappij. Meerdere kweekelingen uit het Hageveld van dien tijd hebben later uitgeblonken op verschillend gebied, ja zelfs zijn er onder hen, die vermaard zijn geworden, niet alleen binnen, maar ook ver buiten de grenzen van ons vaderland. Straks zullen wij eenige gunstig bekende namen noemen; nu stippen wij het vast aan, om aan te toonen, dat, wat er gebrekkigs was, slechts in het allereerste begin bestond en meer het kleine aantal leervakken betrof dan het gegeven onderricht. Men wordt, als men de resultaten van die eerste jaren nagaat, vervuld met eerbied voor den ijver en de werkkraft, welke de jeugdige leeraren moeten ontwikkeld hebben, om de taak, die hunne krachten schier te boven ging, onder zulke omstandigheden, op zulk eene schitterende wijze ten uitvoer te brengen.

Doch het wordt tijd, dat wij met deze voortreffelijke mannen wat nader kennis maken. Het middenpunt, waarom alles zich groepeerde, de ziel van alles, wat er in het jeugdige Hageveld gebeurde, was de Regent, de ZeerEerw. Heer van Bommel. Zonder in het minst te kort te willen doen aan de verdiensten zijner twee medestichters, die, evengoed als hij, hunnen arbeid en een aanzienlijk gedeelte van hun vaderlijk erfdeel grootmoedigen offer brachten, om aan Holland een Klein-Seminarie te bezorgen, meenen wij toch van den Hoogwaardigen van Bommel te mogen zeggen, dat hij de stichter is van Hageveld in hoogerem

zin. Aan het hoofd der jeugdige stichting geplaatst, heeft hij, meer dan de anderen, zijn persoonlijken invloed op haar doen gelden: hij heeft haar met zijnen geest bezielde, in haar de schatten van zijn wijsheid en godsdienstzin overgestort, op haar den stempel van zijn edel karakter afgedrukt. Hij heeft Hageveld met datgene begiftigd, waardoor het is niet louter een gebouw, dat huisvesting biedt aan studenten, maar eene instelling, die bezielde is met een hooger leven op het gebied des geestes, bezielde met het leven des geloofs, met het leven van kennis en kunstzin, eene instelling, welke het vermogen bezit om aan allen, die binnen hare muren vertoeven, dat hoogere geestesleven mede te deelen. Hageveld dankt aan zijn eersten Regent datgene, waardoor het kon geschieden, dat bemoeiziek staatsgeweld de deuren van het Seminarie eenige jaren achtereen wederrechtelijk gesloten hield, zonder dat Hageveld te niet ging; datgene, waardoor het mogelijk was, dat het Klein-Seminarie naar een andere plaats werd overgebracht, terwijl het oorspronkelijke huis viel onder de slagen van moker en bijl, en toch het Hageveld van voorheen bleef, zooals de gulle vriendenkring zong bij het afscheid van Oud-Hageveld:

„Nee laat geen smart ons storen!

Verga het oude Hageveld,

Vivat! het wordt herboren,

In Schoonoord weer hersteld!” ¹⁾

De geest van Regent van Bommel leeft nog in Nieuw-Hageveld, en allen, die er gestudeerd hebben, mochten zijn weldadigen invloed ondervinden. Wij jongeren mogen ons dit niet zoo bewust zijn; want een groote ruimte van jaren ligt er tusschen hem en ons, en de tijd wischt ten laatste alle herinneringen, zelfs de krachtigste, uit. Maar de traditiën door den Regent van Bommel te Oud-Hageveld in het leven geroepen, zijn nimmer onderbro-

¹⁾ Leesberg, *Letterloover*, bl. 215.

ken. Zij zijn naar Nieuw-Hageveld overgeplant voornamelijk door zijn grooten leerling Broere. Deze vooral heeft ze gewaarmerkt en voor altijd bevestigd. Zij bestaan er nog, en allen, die er hun jongelingsjaren doorbrengen, genieten van de heerlijke erfenis, welke deze beide groote mannen daar hebben achtergelaten.

Niemand is beter in staat dan Broere zelf om ons te zeggen wat de Hoogwaardige van Bommel voor Hageveld geweest is. Daarom schrijven wij uit de levensschets, welke de groote leerling van zijn vurig beminden leermeester na diens verscheiden in dit tijdschrift plaatste (*De Kath.* Dl. XXI, blz. 275—298), de heerlijke bladzijde af, waarin hij den eersten Regent van Hageveld ons geteekend heeft op eene wijze, zooals alleen Broere het kon:

„Velen zijn er, en wij hopen, zullen er blijven, op welke de naam der plaats, waarop hij dit seminarie stichtte en onder zijn leiding nam, de naam van Hageveld, nog heden een onbeschrijflijken indruk maakt, een indruk, waarbij zich al hunne betere neigingen verlevendigen, waarbij godsdienst en deugd hare hoogste eischen, op het vriendelijkst, op het dringendst doen aan hun verteederd hart, terwijl duizend zoete herinneringen het hun bevestigen, dat het woord huns thans zaligen meesters het echte woord der waarheid was. Neen, nimmer zal het vergeten worden, dat gezegend oord, dat eens zooveel geluk verborgen hield, in welks schaduwen zoovele gedachten schuilen, dat met zijn vrolijk, telkens weder oplevend groen als meêdeed met de jeugd, als speelde, bad en groeide met zijne onschuldige bewoners. Ach! men zal het ons vergeven, als wij hier eenigszins de palen eener strenge welvoegelijkheid te buiten gaan, als wij zeggen, dat ook wij tot zijne leerlingen behoorden, dat wij hem nog meenen te zien in die niet meer bestaande dreven, dat daar nog onze blik zijnen blik ontmoet, en een stroom van tranen ons weder overstelpt...

O gewis! niemand was meer dan hij geschikt aan het hoofd eener dergelijke inrichting te staan. De aard zijner eigen opvoeding en vorming laat dit reeds begrijpen. Hij kende den mensch, hij wist de hem toevertrouwde jeugd te stemmen en als de snaren van hun gemoed te bespelen, hij hen tot dat groot en edelmoedig streven,

waarvoor deze leeftijd zoo vatbaar is, op te vorderen, en hun tegelijk die nederigheid in te prenten, die de noodzakelijke grondslag is der deugd. Daartoe ook waren zijn zuivere en strenge smaak en zijne beschaafde manieren van steeds voortdurenden, ofschoon onmerkbaaren invloed. Echter het voornaamste was zijn eigen, welgegronde, verstandige godsvrucht. Dit, we hebben later begrepen wat toen niet eens door ons kon worden opgemerkt, dit was de grootste reden van zijne ter opvoeding zoozeer geschikte hoedanigheden, dit was de grond, waaruit de liefelijke bloemen schoten, die dit stil verblijf zoo veraangenaamden, dit maakte zijn bevelen zoo zacht, zijn omgeving zoo beminnelijk, bracht die opgeruimdheid voort, welke hem nimmer verliet, deed hem, ondanks zijne natuurlijke drift en voortvarendheid, op de ongedwongenste wijze altijd stipt, altijd net en ordelijk zijn, en, zonder zich ooit te laten verrassen, steeds de fijnste en meest verzoetende vormen in acht nemen".

Wien zal het verwonderen, dat, onder de leiding van zulk een voortreffelijk man, het gebrekkige, wat Hageveld, als jeugdige stichting met betrekkelijk geringe hulpmiddelen, noodzakelijk moest aankleven, spoedig verdween? Inderdaad, hij heeft het nieuwe Seminarie binnen korten tijd, zoowel wat onderwijs als wat opvoeding betreft, op eene hoogte gebracht, die onze verbazing wekt en ons ongeloofelijk zou toeschijnen, indien de overtuigende bewijzen hiervan niet voor de hand lagen. Zijne veelzijdige kennis op allerlei gebied kwam zoowel aan leeraren als aan studenten ten goede. De lessen, welke hij persoonlijk gaf, waren boven allen lof verheven en maakten op zijne leerlingen, zooals dezen meermalen hebben getuigd, een diepen en onuitwisbaren indruk. Doch ook de lessen, door zijne medehelpers gegeven, stonden onder zijn leiding. Menige wijze opmerking, menige nuttige fingerwijzing zullen de jeugdige leeraren dankbaar hebben aangenomen van den man, die voor allen een bezorgde vader was, en die over zooveel wetenschap en zooveel diepe kennis van het menschelijk hart beschikte. Ik zwijg nog over de hulp, welke hij hun bood bij de voortzetting hunner godgeleerde studiën. Zonder twijfel heeft hij hen ook hierin veel bijgestaan.

Mij dunkt, ik zie in de vacantiedagen *Caesar* en *Virgilius* op de lestafels eerbiedig plaats ruimen voor het *Corpus Juris*, voor *Dens* en anderen, de leeraren zich op de banken nederzetten, den Regent den kathedr bestijgen om onderricht te geven in de theologische vakken.

De namen der medehelpers van Regent van Bommel heeft Pastoor Burgmeijer ons bewaard in zijn genoemd *Jaarboekje* (1847, *Meng.* bl. 12). Zij zijn, behalve de Eerw. HH. Wilhelmus Franciscus van Niel en Antonius Bogaerts, ons bekend uit den brief van Deken Quant, nog de volgende: Jacobus Gregorius Willibrordus van Mierlo, Martinus van der Weijden, Franciscus Josephus de Ridder, Nicolaus Joannes Antonius Steins Bisschop en Cornelius van Kints. Dezelfden worden ook genoemd in het *Verslag* van 1824, uitgezonderd de EE. HH. de Ridder en van Mierlo, die dus in dat jaar al vertrokken waren.

De Eerw. Heer van Niel ontving zeker niet lang na de opening van het Seminarie de H. Priesterwijding; de juiste tijd is ons niet gebleken. Hij bleef aan Hageveld verbonden, totdat het gesloten werd. Toen trok hij zich om redenen van gezondheid terug te Gent, waar hij reeds den 30sten November 1829 overleden is ¹⁾.

De Eerw. Heer Bogaerts is in 1818 priester gewijd. Bij de opening van Hageveld, werd hem de leerstoel der philosophie toegewezen. In 1824 werd hij Pastoor van de St.-Josephskerk te Amsterdam, alwaar hij arbeide tot aan zijn emeritaat in 1839. Den 16^{den} Juni van dat jaar is hij te Rotterdam overleden ²⁾. Koning Willem I heeft hem een leerstoel aangeboden aan het Colegium Philosophicum, voor welk aanbod hij echter met vrijmoedige overtuiging bedankte ³⁾.

¹⁾ Een kort levensbericht over hem vonden wij in *De Godsdienst-vriend*, Dl. XXIV, bl. 62.

²⁾ Zie: Lans, *Leven van P. Bernard*, 1877, bl. 19, noot.

³⁾ Zie: *Brief van den Hoogl. M. Siegenbeek aan den Heer Groen van Prinsterer, toegelicht door C. Broere*, bl. 34.

Pastoor van Mierlo van de statie van St. Laurens te Alkmaar (priester gewijd in 1820), vermeld in de *Bijdragen v. d. Gesch. v. h. Bisd. Haarlem* ¹⁾, was in 1824 reeds van Hageveld vertrokken. Den juisten tijd, waarop hij zijn arbeid als leeraar aldaar heeft aangevangen en geëindigd, hebben wij niet kunnen achterhalen.

De eerste kweekeling van het jeugdige Hageveld, die daar later ook als leeraar optrad, was de Hoogw. Heer M. van der Weijden. In 1820 had hij de studie der filosofie voltooid en moest hij in October naar Warmond overgaan. Maar de geestelijke overheid liet hem te Hageveld, om zich daar met behulp van zijne collega's in de theologie te bekwamen, en hen tegelijk bij te staan in het geven van onderwijs in de lagere klassen. Dat deze jeugdige leeraar zijn tijd goed gebruikt heeft en buitengewoon begaafd was, blijkt uit de datums zijner wijdingen. Den 4^{den} Augustus 1814 de H. Priesterwijding ontvangen hebbende, droeg hij kort daarop in de kapel van Hageveld, midden onder zijne geliefde studenten, zijne eerste plechtige H. Mis op. Toen was het feest te Hageveld: de echo daarvan klinkt ons nog tegen uit het heerlijke gedicht, waarmede de toen 20-jarige student Cornelis Broere den nieuwgewijden priester uit naam van allen hulde bracht ²⁾:

„Juich Hageveld! schud uwe kruinen
Met meerder fierheid in de lucht
En doe de bogt van Haarlems duinen
Weergalmen van uw feestgerucht!
Hier hoeft uw hart geen feestgezangen,
Noch hem, met tranen op de wangen,
Te toonen, dat gij dankbaar zijt;

¹⁾ Dl. XXI, bl. 420. — Hier wordt als zijn geboortejaar opgegeven 1798. Het „Registrum alumnorum” v. h. Seminarie te Warmond heeft 1797 als zijn geboortejaar.

²⁾ *Gedichten van Mgr. Broere*, bl. 300.

Neen, Hageveld ! doe duizendmalen,
 In uwe rijke loverzalen,
 Waar zich de feestschaar in verspreidt,
 Deeze dag den vreugdekreet herhalen,
 Dat de beschermer van uw dalen
 Gods heiligdom is ingeleid".

Toen Hageveld een jaar later gesloten werd, vertrok hij, in gezelschap van den bekenden (later Mgr.) Jacobus Grooff, als missionaris naar de kolonie Suriname. Als Apostolisch Praefect dezer missie heeft hij daar helaas! zeer kort gearbeid, want hij is reeds den 14^{den} October 1826 overleden. Zijn familielid, de Z. Eerw. Heer P. M. Bots, heeft in dit tijdschrift (Dl. XCV, bl. 137 vv. en bl. 238 vv.) de uitgave bezorgd van zijne correspondentie, hierom vooral belangrijk, wijl zij ons een blik laat werpen op het meer intieme leven van leeraars en studenten in het toenmalige Hageveld ¹⁾.

Ook de Eerw. H. de Ridder is als missionaris overleden. Geboortig van Demerary, was hij student te Hageveld in 1820, en deed hij zijn intrede te Warmond in 1822. Zijn werkzaamheid te Hageveld als leeraar moet geplaatst worden tusschen deze twee jaartallen, want na drie maanden verblijf te Warmond ging hij over naar het Seminarie van Gent. Priester gewijd in 1825, vertrok hij kort daarop naar de missie op het eiland Trinidad. Hij stierf op de terugreis naar het vaderland te Bristol den 16^{den} Juli 1833 ²⁾.

¹⁾ Vgl. o. a. *De Katholiek*, Dl. XCV, bl. 142: Brief II, III, IV; bl. 148: Brief VIII. Hetgeen in dit aangehaalde artikel (bl. 137) geschreven werd omtrent het zooeven medegedeelde vers van Broere is eene vergissing. Wat in de *Bijdragen voor de Gesch. v. h. Bisd. Haarlem* (Dl. II, bl. 17) en in de *Beknopte Gesch. der Kath. Missie in Suriname* (bl. 192, noot) geschreven staat moet dus onveranderd blijven. De Z. Eerw. Schrijver heeft ons verzocht, bij deze gelegenheid uit zijn naam deze rectificatie te doen.

²⁾ Een korte levensschets van hem bevat *De Godsdienstvriend*, Dl. XXXI, bl. 149.

De twee laatsten: de EE. HH. Steins Bisschop en van Kints, zijn, na hunne studiën te Hageveld voltooid te hebben, overgegaan naar Warmond, maar spoedig daarna weder naar het Klein-Seminarie teruggekeerd, de eerste in 1822, de tweede in 1823 of 1824. Beiden zijn daar in het geven der lessen behulpzaam geweest tot aan de sluiting. Steins Bisschop is na zijn priesterwijding (1826) altijd in de zielzorg werkzaam gebleven. Hij overleed als Kanunnik-Poenitencier en Plebaan der Kathedrale Kerk te Haarlem den 8sten April 1861. Aan zijne verdiensten is hulde gebracht in zijn levensschets, geplaatst in *De Katholiek* (Dl. XXXIX, bl. 276). Van Kints is echter in 1832 als leeraar naar het heropende Hageveld teruggekeerd. In 1842 werd hij Secretaris van den Vice-Superior, in 1844 Professor in de H. Schrift te Warmond; in 1853 volgde hij daar Mgr. van Vree op als President. Dit ambt legde hij in 1869 neder. Hij overleed te Utrecht den 20sten Juni 1870.

Dit waren de mannen, van wie de stuwende kracht uitging. Nu gaan wij onze aandacht wijden aan hetgeen hun onverdroten ijver tot stand bracht.

Hageveld zien wij snel vooruitgaan, zoowel wat de studiën, als wat het getal studenten betreft. Was men in October 1817 den nieuwen cursus met ongeveer 12 studenten begonnen, reeds het volgende jaar was het aantal, hetwelk plaatsing vroeg, aanzienlijk vermeerderd. De Eerw. Heer van der Weyden spreekt in een brief, waarmede hij aan zijne ouders verslag doet van zijn intrede in het Seminarie, reeds van 40 studenten ¹⁾. Volgens *Neerlandia Catholica* is het Seminarie te Kuilenburg den 26sten October 1818 geopend. Waarom werd er zoo spoedig reeds een tweede Klein-Seminarie opgericht? *De Godsdienstvriend* (Dl. V, bl. 133) zal ons antwoord geven:

¹⁾ *De Katholiek*, Dl. XCV, bl. 141, Brief I. Aan het hoofd staat alleen: „den 8 Nov.” Het jaartal ontbreekt, maar het schrijven is wellicht van 1818, zeker niet ouder dan 1819. Zie Brief II, bl. 142.

„Door eene schikking tusschen de Hooeerwaardige Heeren Aarts-priesters van Holland, Zeeland en Westfriesland en van Utrecht, is er een tweede Klein-Seminarie te Kuilenburg opgericht, dewijl dat te Velsen te klein en voor mingevoeden wat kostbaar is”.

Uit een reeds vermelden brief van den Eerw. Heer van der Weijden blijkt, dat er October 1821 twee en twintig nieuwe studenten waren aangekomen. Deze buitengewone toeloop bewijst wel, dat de jeugdige stichting bij de geestelijkheid en bij de katholieke familiën reeds in hooge achting stond. Zonder twijfel had zij haar toen reeds gevestigden goeden naam hieraan te danken, dat de voortreffelijkheid van de opleiding harer kweekelingen, hunne gunstige ontwikkeling en hunne snelle vorderingen aller aandacht trokken.

Hoe het in 1820 met de studiën stond, valt o. a. op te maken uit het verslag der prijsuitdeeling van dat jaar ¹⁾:

„Den 2den October had de gewone jaarlijksche prijsuitdeeling plaats, in het Klein-Seminarie Hageveld onder Velsen. De Eerw. en geleerde Heer Boogaerts, Professor Philosophiae, opende deze plechtigheid met eene uitgebreide Nederlandsche redevoering *Over den toestand der filosofie bij de ouden en in onze dagen*. Vervolgens werd er eene Thesis in het latijn gehouden *Over den oorsprong der taal*, waarin de jongeheer Martinus van der Weijden van Nieuwkoop, die met den prijs der welsprekendheid bekroond werd, als Defendens, en de jongeheer Franciscus de Ridder, uit de kolonie Demerary, als Opponens optraden. Waarna de jongeheer G. A. Oortmans van Amsterdam, die de eerste plaats in de filosofie bekomen had, in eene Latijnsche redevoering, „de noodzakelijkheid der wijsgeerige kundigheden voor den redenaar” betoogde. Hierop werden de prijzen uitgereikt door den Hooeerw. Heer J. Cramer, Aartspriester van Holland, Zeeland en Westfriesland, die zich ondanks zijn hooge jaren en lichaamszwakheid, de moeilijkheden der reis had laten welgevalen. Verscheidene der aanzienlijkste geestelijken uit de hoofdstad en van elders, zetteden, door hunne tegenwoordigheid niet weinig luister bij aan deze voor de jeugd zoo aanmoedigende

¹⁾ *De Godsdienstvriend*, Dl. V, bl. 210.

plechtigheid, welke ten genooege van allen eindigde en met het gepaste danklied *Te Deum laudamus* besloten werd”.

Nu is het wel waar, dat men bij gelegenheid eener prijsuitdeeling, zooals men wel eens zegt, het beste beentje voorzet, maar iedereen zal toch toegeven, dat, waar dingen als hier beschreven worden uitvoerbaar zijn, het peil van onderwijs en ontwikkeling boven het middelmatige is; en toch bestond Hageveld toen ter nauwernood drie jaren. Mede geven wij hier nog eens het woord aan den oud-student Mr. J. F. A. Leesberg. Merkwaardig is hetgeen hij in de *Levensschets* van zijn vriend Cornelis Broere uit eigen herinneringen over de studiën van Hageveld mededeelt ¹⁾. Hij wijst er met nadruk op, dat de gevolgde methode zich niet bepaalde tot het dorre aanleeren der verschillende vakken, maar dat de algemeene en veelzijdige ontwikkeling van den geest en, bij de studie der „fraaie letteren”, het opwekken van kunstzin en goeden smaak met het eigen maken der verschillende kundigheden hand aan hand gingen. Een warmgekleurd schilderij maalt hij ons van de lessen in de Poesis en Rhetorica, waar „de verhevene schoonheden van een Virgilius en Homerus, van een Cicero en Demosthenes en zoo vele anderen, ook vooral van de Fransche treurspeldichters, werden uitgelegd”; waar „er vóór alles op gewezen werd, dat al het schoone een afstraling is der eeuwige waarheid, dat poëzie, wel-sprekendheid en alle schoone kunsten, zullen zij aan het gevoel voldoen en blijvende waarde bezitten, aan orde en regelmaat gebonden zijn, daar de eeuwige waarheid ook de hoogste orde is”. Vergissen wij ons, als wij meenen, hier den schrijver er op te betrappen, dat hij, verhalende door welke invloeden „het zich zelve nog onbewuste genie” van Broere werd aangespoord zijne arendsvleugelen ter vlucht te beproeven, zonder het te bedoelen

¹⁾ *Gedichten van Mgr. Broere*, bijeenverzameld door Mr. J. F. A. Leesberg, bl. 20.

of te willen, de geschiedenis van zijn eigen dichterziel neerschrijft? Geeft hij ons niet te verstaan, zonder het te zeggen, dat door de lessen van Hageveld ook in zijne ziel de eerste vonken zijn gewekt van den gloed der poëzie? dat ook op zijne lippen toen de kreet zweefde *Anche io poëta*? Minder verheven en stout dan Broere's genie, is Mr. Leesberg toch ook dichter. Door zijne *Herdersdichten* heeft hij aan de Nederlandsche letterkunde modellen geleverd in dit genre, welke te weinig gekend en gewaardeerd zijn. Tegelijk heeft hij daarmede aan het nageslacht overgeleverd, welke vorming den kweekelingen van Hageveld daar reeds in de eerste jaren van zijn bestaan gegeven werd.

Ook in het *Letterloover* van denzelfden vindt men menig verdienstelijk gedicht; en daaronder zijn er, waarvan het bijgevoegde jaartal ons zegt, dat zij in de studiejaren te Hageveld gemaakt zijn. Ditzelfde geldt ook van de eerste gedichten van Mgr. Broere. Zij dragen het jaartal 1824 of 1825. Wanneer wij hierop den nadruk leggen, volgen wij het voorbeeld van Mgr. van Bommel. Deze, zich beroepende op het woord: „Een boom laat zich aan zijne vruchten kennen”, legde bij zijn verweerschrift tegen den Hoogleeraar M. Siegenbeek, waarin hij Hageveld zuiverde van de lasterlijke aantijging, als zou daar vóór 1825 „de domheid georganiseerd zijn”, Leesberg's *Afscheidslied aan Hageveld* over, er bijvoegende, „dat deze letterproeve van een jongeling van 17 à 18 jaren” aan Zijn Hooggeleerde en aan het publiek kon leeren, wat „het oude Hageveld, uit zedelijk oogpunt beschouwd,” geweest was ¹⁾.

Mr. Leesberg heeft ons in zijn *Levensschets* van Broere nog eene bijzonderheid uit deze jaren bewaard, op zich zelf niet van zooveel belang, maar die toch om de zaak, waarop zij betrekking

¹⁾ Zie den reeds aangehaalden *Brief aan den Hoogleeraar Matthijs Siegenbeek*, bl. 13. Het bedoelde gedicht is ook te vinden in *Letterloover* bl. 19. Het draagt het jaartal 1829. Mr. Leesberg was geboren den 11den Febr. 1805.

heeft, hier niet onvermeld mocht blijven. 't Is het bekende voorval op Vastenavond, toen de jonge Broere met behulp van lange lestafels en krijt schrander een tooneel improviseerde ¹⁾. Dit leert ons, dat het tooneelspel van den beginne af op Hageveld in zwang geweest is. Van ouds wordt het daar gebezigd niet alleen als middel tot vorming van den smaak voor letterkundig schoon, maar vooral ook als een school van oefening in goede voordracht en als een proefondervindelijk bewijs van de kracht, welke het menschelijk woord, als 't goed wordt gesproken, bezit om de toehoorders te treffen en de verschillende snaren van het menschelijk hart te doen trillen: voorwaar wel van belang voor de opleiding van diegenen, welke bestemd zijn om later veel in het openbaar te spreken en hun gesproken woord dienstbaar te maken aan de verkondiging der eeuwige waarheden en het zielenheil. Zoo weet men te Hageveld het nuttige met het aangename te verbinden, en ook de uitspanningen te doen dienen tot ontwikkeling en veredeling tevens.

Nog één kostbaar document uit de jaren vóór 1825 hebben wij te behandelen, alvorens dit eerste gedeelte der geschiedenis van Hageveld te eindigen. Het is het meermalen door ons aangehaalde *Verslag*, hetwelk als *Bijlage* hierachter volgt. Dit gewichtige stuk is een handschrift van den Hoogw. Regent van Bommel zelf, en het eenige authentieke uit de jaren vóór 1825, hetwelk in het Archief van het Seminarie is bewaard gebleven. Ofschoon het geen dagteekening draagt, is het zeker, dat het werd opgemaakt in den nazomer van 1824 en het toen afgelopen studiejaar 1823—1824 omvat. De zekerheid hieromtrent hebben wij uit de vergelijking van den leeftijd der leeraren met hunne van elders bekende geboortejaren ²⁾.

¹⁾ Zie *Gedichten v. Mgr. Broere*, bl. 17.

²⁾ Hetgeen Mr. Leesberg in zijn *Levensschets* van Broere schrijft schijnt met dit jaartal 1824 niet te kloppen. Volgens hem is Broere in October 1819 zijne studiën, die hij te Kuilenburg begonnen was,

Uit het geschrift van Mgr. van Bommel tegen Prof. Siegenbeek weten wij, dat ditzelfde *Verslag* aan Zijne Excellentie den toenmaligen Gouverneur van Noord-Holland, Tets van Goudriaan, werd overhandigd en „waarschijnlijk in de Archieven der Provincie nog te vinden is”. Dit stuk werd opgesteld en ingediend, denkkelijk omdat het hoe langer hoe duidelijker werd, dat er tegen de Seminariën eene vijandige beweging werd voorbereid. Van zekere zijde deed men zijn best om deze nieuwe instellingen der katholieken verdacht te maken. De bestuurders van Hageveld achtten eene duidelijke uiteenzetting van den aard en de strekking van het Seminarie, vergezeld van eene nauwkeurige beschrijving van het studieplan en eene volledige opgave van de namen der kweekelingen en leeraren, de beste verdediging hunner zaak. Wat werkelijk goed is, behoeft niet bevreesd te zijn voor het licht. Juist dan, wanneer het goede zich in het volle daglicht vertoont, zal iedere onbevooroordeelde de verkeerde meeningen, die hij zich daaromtrent uit onwetendheid mocht gevormd hebben, ten gunste wijzigen.

Wanneer de welwillende lezer de *Bijlage* wil opslaan, dan zal hij daardoor in staat worden gesteld over het toenmalige Hageveld zich een volkomen juist denkbeeld te vormen. Behalve de

op Hageveld komen voortzetten, en werd hij toen geplaatst op de Grammatica, waardoor wij, volgens de toen in gebruik zijnde benamingen der klassen, het tweede jaar der studiën te verstaan hebben. Leesberg zegt, dat hij zelf reeds één jaar te H. had doorgebracht, toen Broere op zijn klas kwam. Hieruit zou *dan* volgen, dat het *Verslag* niet, zooals wij zeiden, het studiejaar 1823—1824 omvat, maar het vorige jaar, wijl het Broere plaatst in het *viijde* jaar van den cursus. Een van beide: Broere is in 1819 op de laagste klasse gekomen, maar hiermede strijdt het bericht van Mr. L., dat hij als nieuweling op de Grammatica was; of wel, en dit komt ons aannemelijker voor, de schrijver der *Levensschets* heeft zich vergist, en Broere's komst op Hageveld moet gesteld worden in October 1820.

De datum van aankomst van Pater Bernard, 30 September 1820, op de laagste klasse (zie Lans, *Leven van P. Bernard*, bl. 6) sluit volkomen.

leeraren, leert hij nu ook de studenten, die het Seminarie bezochten, bij name kennen. Hij vindt er het leerplan, de verdeling der lessen, de gevolgde methode van opvoeding, ja zelfs de boeken, waaruit toen de studenten hunne kundigheden putten.

Wat de lijst der kweekelingen aangaat, vooral die lezers, wier geheugen wijder strekt dan het onze, zullen zich vele namen herinneren. Een rij van eerbiedwaardige priesters, en ook van vele verdienstelijke leeken, die allerlei burgerlijke betrekkingen met eere bekleed hebben, zal voor hunnen geest voorbijtrekken. Doch vele namen worden er onder gevonden, die ook aan ons jongeren niet vreemd zijn. Het woord, onder het borstbeeld van een hunner gebeiteld: „Nulla tuum nomen delebit oblivio”, is over meerderen tot nog toe bewaarheid. Aan wien van ons jongeren zijn, behalve die van Broere, de namen van Beelen, Hafkenscheid, Hesseveld, Leesberg, Lux, van Brussel onbekend? Zij zijn aan ons overgeleverd door hunne werken en door den roem hunner groote daden op velerlei gebied.

Hier past voorzeker een eeresaluut aan hunne nagedachtenis, want deze mannen zijn het, die baan gebroken en voor ons den weg geëffend hebben; zij hebben gezaaid wat wij mogen oogsten. Zij hebben het hunne er toe bijgebracht, om Hageveld zijn eersten bloei te schenken, en zoolang Hageveld staat, zullen zij de eerekroon van het Seminarie uitmaken.

Wanneer wij nu het studieplan inzien, en de *Lijst der boeken voor gewoon gebruik* doorloopen, dan staan wij verbaasd over het organiseerend talent van den Regent van Bommel. De eigenaardige moeilijkheden, waarop hij bij het regelen van het onderwijs, vooral in den beginne, stuitte, hebben wij vroeger getracht uiteen te zetten; dat hij die moeilijkheden door zijn menschkundig beleid en stalen ijver te boven kwam, wisten wij reeds; maar dat hij na slechts enkele jaren voor zijne stichting zulk een keurig ingericht en veelomvattend studieplan zou hebben kunnen vaststellen en uitvoeren, dat hadden wij niet durven verwachten.

Slechts in onderdeelen wijkt het af van de programs welke nu nog te Hageveld en op andere katholieke Seminariën gevolgd worden. Pastoor Burgmeijer verzekert ¹⁾, dat van Bommel's stichting daardoor „in vele opzigten verre bij andere bestaande openbare instellingen vooruit was”; en zelfs nu nog behoeft het studieplan, zooals het daar ligt, een vergelijking met hetgeen de wet voor het onderwijs op de staats-gymnasia vereischt, niet te schromen.

Wij hebben Hageveld van den beginne af, in zijn wording en in zijn snelle ontwikkeling gadegeslagen. Het is voor onze oogen gegroeid, en het staat daar nu als een boom, geplant aan den oever van den vruchtbaarmakenden stroom, die zijn takken wijd uitbreidt, zijn wortels diep in den grond heeft geslagen en zijn vruchten afwerpt ten bekwamen tijde. Doch geen boom wordt groot zonder door stormen te worden geteisterd, en zoo is over Hageveld ook een geweldige storm losgebroken. De boom heeft er onder gekraakt, alle takken zijn er van afgescheurd; maar de stam is niet ontworteld. Het onweder is overgedreven, en de oude tronk heeft nieuwe loten gemaakt, die weder bloeien en vruchten voortbrengen als voorheen.

¹⁾ *Jaarboekje*, 1847, bl. 13, *Mengelingen*.

(Wordt vervolgd.)

H. J. M. TASKIN.

BIJLAGE.

De strekking van het Seminarium Hageveld, in eigendom toebehoorende aan de E.E. Heeren L. C. Baron de Wykerslooth, C. van Bommel en W. F. van Niel, opgericht door wijlen den HoogEerw. Heer Cramer, Aartspriester van Holland, op specialen last van zijne HoogEerw. den Heer Ciamberlani, Vice-Superior der Hollandsche Missie, is, eensdeels om aan de Jongelingen, die zich den geestelijken stand willen toewijden, eene opvoeding en een onderwijs te verschaffen, geheel, als voorbereiding, in verband staande met het hooger onderwijs en de vorming, welke zij in het Groot-Seminarium te Warmond te wachten hebben; en anderdeels, om, door gedurige beproeving voor te komen, dat de Jongelingen tegen hunne roeping of onbezonnen den geestelijken stand aanvaarden.

LIJST DER KWEEKELINGEN.

KLASSE.	N A A M.	GEBOORTE- PLAATS.	GEBOORTE- DAG.
In het vijfde jaar van den Cursus.	C. Broere	Amsteldam . .	18 Nov. 1803
	J. G. Bootz.	" . .	27 April 1806
	J. J. Groen	" . .	1 Nov. 1804
	M. Geurs	" . .	16 Jan. 1804
	J. H. Deekens	" . .	15 Febr. 1800
	F. A. Schmedding	" . .	15 Febr. 1804
	P. Hessefeld	" . .	18 Juni 1806
	J. F. Leesberg	's Hage	11 Febr. 1805
	A. Lux	"	13 Sept. 1806
	A. van der Weiden	Haarlem	12 Nov. 1803
	J. Westgeest	Aarlanderveen . .	3 Aug. 1800
	G. Heemskerk	Vogelezang . .	13 April 1800

KLASSE.	N A A M.	GEBOORTE- PLAATS.	GEBOORTE- DAG.
In het vierde jaar van den Cursus.	J. T. Beelen	Amsteldam . .	12 Jan. 1807
	B. J. Hafkenscheid . .	" . .	12 Dec. 1807
	J. Schaaps.	Alkmaar. . . .	6 Oct. 1804
	J. F. van Brussel . . .	's Hage	10 Febr. 1806
	H. Rapmund	Rotterdam. . .	17 Nov. 1801
	J. J. van der Linden . .	" . .	21 April 1807
	J. C. van Rosse	Leyden	7 Dec. 1801
	H. P. Grapperhuis. . .	Amsteldam . .	14 Mei 1803
In het derde jaar.	C. W. Riepenhoff . . .	Amsteldam . .	10 April 1807
	J. W. Elsensohn. . . .	" . .	5 Aug. 1808
	G. E. van Riet	" . .	20 Nov. 1808
	A. Bruls	" . .	23 Jan. 1804
	L. Gelissen.	Leyden	28 Oct. 1809
	P. Bienen.	"	31 Maart 1807
	J. J. Halleman	Haarlem. . . .	18 Maart 1803
	C. van Saaze	Vogelezang . .	20 Nov. 1800
In het tweede jaar.	A. J. le Doux	Amsteldam . .	19 Sept. 1808
	L. Truffino	" . .	17 Aug. 1808
	J. H. Smit	" . .	29 April 1807
	A. F. Dijkhof	" . .	4 Dec. 1806
	L. J. C. Bronsgeest . .	Oestgeest . . .	11 Febr. 1808
	J. J. F. Proot	Leyden.	23 Nov. 1810
	J. van Wensen.	"	3 Maart 1810
	C. van den Bergh. . . .	"	28 Sept. 1808
	F. A. W. Weningh . . .	"	4 Juny 1810
	J. Lans	Haarlem. . . .	16 Juny 1808
	H. A. A. van Berkel . .	Delft	9 Aug. 1809
	A. van Loon	"	18 Maart 1808
In het eerste jaar.	G. W. van Kleef	's Hage.	9 July 1805
	G. C. van Brussel . . .	's Hage	1 Dec. 1807
	C. P. van Niekerke . . .	"	16 Maart 1808
	L. G. C. Gram.	"	29 Oct. 1810
	J. van Zon	Rotterdam. . .	29 Oct. 1809
	J. H. Lareman	Amsteldam . .	23 Aug. 1811
	D. Reuver	" . .	1 July 1810
	C. Witte	Alkmaar. . . .	15 Oct. 1808
	A. F. van Rooyen . . .	Haarlem. . . .	28 Febr. 1810

Dus 49 in getal.

LIJST DER LEERAREN.

N A A M	G E B O O R T E - P L A A T S .	O U D E R - D O M .	H O E D A N G I G H E I D .	V A K K E N .	T I J D D E S C U R S U S .
A. Boogaerts.....	Rotterdam.	32 jaren.	R. C. Priester.	{ Bespiegelende en beoefenende Wijs- begeerte en derzelver Geschie- nisse.	{ Een jaar, met plan, om, zoodra het gebrek aan Geestelijken ophoudt, die Cursus tot 2 jaren uit te strekken.
C. van Bommel.....	Leyden.	34 "	"	{ Latijnsche, Grieksche, Fransche en	{ twee jaar.
W. van Niel.....	Rotterdam.	31 "	"	{ Nederduitsche Letteren, Kerkelijke	{ drie jaren.
M. van der Weijden..	Nieuwkoop.	24 "	R. C. Diaken.	{ en ongewijde Geschiedenissen.	{ Dus 6 jaren.
J. N. A. Steins Bisschop	Amsteldam.	22 "	R. C. S. Diaken.	{ Latijnsche en Grieksche taal.	
C. van Kints	Langeraar.	21 "	S. Theol. Cand.		

BEMERKINGEN: 1°. Het onderwijs in de Aardrijks-, Reken-, Meet- en Wiskunde, Kerkelijke Plegtigheden en Zang is onder de gemelde Leeraren, en over de onderscheidene Cursussen, naar gelang van de vatbaarheid der Kweekelingen verdeeld.

2°. Naardien er dit jaar geene sujetten voor de wijsbegeerte zijn geweest, heeft de Eerw. Heer Boogaerts zich met een gedeelte van het vak der Latijnsche Letteren ad interim belast.

3°. Ten aanzien van het Godsdienschtig onderwijs, de vorming van het hart, en de beproeving van de roeping der jongelingen staan al de Leeraren onderling in noodzakelijk verband.

LIJST DER BOEKEN VOOR GEWOON GEBRUIK.

- Voor de Wijsbegeerte. . . *Dictata*.
- Voor de Letteren De gewone Latijnsche en Grieksche klassieke
 Autheurs, als : *Cicero*, opera omnia, *Livius*,
Tacitus, *Virgilius*, *Horatius* etc.
Plutarchus, *Demosthenes*, *Homerus*, etc.
 alsook: *Erasmus*, *Muretus*, etc.
 voorts: *Praecepta Rhetoricæ*, *Blair*, *Fénelon*,
Domairon etc.
 voorts: *Racine*, *Boileau* etc. en onze eerste
 Nederd. schrijvers en dichters.
- Voor de Gr. en Lat. taal: *Dictata*.
Scheller.
Vossius.
Dornseiffen.
Weytingh, Gram. en Themata.
Boscha, Themata.
 De gewone Latijnsche klassieke auteurs,
 als *Plinius*, *Caesar*, *Curtius*, *C. Nepos*,
Phaedrus etc., *De viris illustribus urbis*
Romae.
 en voor het Grieksch: *Jacobs Leesboek*,
 1^e en 2^e Deel.
- Voor de Wiskunde etc.: *Van Bemmelen*, *Prinsen*, *Steenstra*, *van*
Zwinden.
- Voor de Aardrijkskunde: *Prinsen*, *Geelhoed*.
- Voor de Geschiedenissen: *Perk*, *Bredow* en voor de meer gevorderden:
Dictata.

C. VAN BOMMEL, Præses.

FRITS REUTER.

(*Vervolg en slot van bladz. 1 vv.*)

II.

Wij zullen hier niet terugkomen op het eerste werk van Reuter, zijn *Berijmde verhalen*. Zij verdienen zeker het succes, dat zij hadden, maar deze schilderijen, naar de natuur en het leven genomen, hebben te zeer die eigendommelijk locale kleur, welke haar van zelf binnen een beperkten kring besluit. Men is geneigd ze schetsen, studiën te noemen, waarnaar hij later zijne meesterstukken vervaardigde. Vóór deze moet men terstond den toeschouwer plaatsen, wil men dat zijn eerste indruk een blijvende zij.

Reuter heeft gedichten geschreven en romans. Beide ontspringen aan dezelfde ingeving en onderscheiden zich door dezelfde hoedanigheden; maar hij heeft de soorten niet vermengd noch willekeurig den vorm gekozen; zijn bedoeling was niet romans in verzen noch gedichten in proza te maken. Schildert hij de landelijke natuur in zijne gedichten, in zijn romans treft hij u door de levendige en juiste voorstelling der verschillende menschelijke karakters. Dit zijn de twee merkwaardige zijden van zijn talent.

In *Hanne Nüte* en *Kein Hüsung* komen de dichterlijke hoedanigheden van Reuter op het voordeelgkst uit. De twee werken komen in menig opzicht met elkander overeen; het zijn dramatische herderszangen, waarbij nog, in *Hanne Nüte*, het gebied van het wonderbare wordt betreden. Beide gaan aan hetzelfde euvel mank: de samenstelling is uiterst zwak, de handeling gelijk nul; al het belangrijke ligt in de episoden. Men moet hier niets

verwachten wat in eenig opzicht aan *Hermann en Dorothea* herinnert; de plastische vorm, welke men daar bewondert, wordt hier geheel gemist. Reuter behoort tot een anderen tijd en leidt ons eene andere wereld binnen. Moge de diepliggende bronwel zijner poëzie dezelfde zijn, namelijk de natuur, hij ziet de dingen op een geheel andere wijze en geeft ze ook anders terug. Met betrekking tot de natuur gevoelt Reuter zich altijd levendig en innig, en is, om zoo te spreken, „helderziend” als de jonge knaap, die overal het kleine, blijde leven ontdekt, waarvan hij zichzelf bezielt voelt. De natuur is in zijne oogen als „betooverd” en met geheimzinnige wezens bevolkt, wezens, even bekoorlijk en liefelijk als hij zelf. 't Is een voortdurende samenspraak tusschen hem en de wereld een onafgebroken wisseling van glimlachjes. De verhoudingen en gezichtspunten veranderen, de beelden worden ernstiger, treuriger; maar het gevoel blijft hetzelfde; de winter is boos, de nacht roept schimmen op, de storm voert heel een stoet van onheilspellende gedaanten, schrikaanjagende wezens mee. Zoo is Reuter in zijne gedichten. Hij beschrijft de zaken niet zoo zeer, maar hij leent ze leven, gevoel en spraak. Zoo zal hij bij voorbeeld zeggen om een voorjaarsmorgen te schilderen:

„Zoo ging het daar in 't groene gras,
 Waar 't schijnsel van den held'ren dag
 Zoo rein en blinkend over lag,
 Alsof 't een zuiver laken was,
 Breed op Gods tafel uitgespreid.
 Toch is de disch nog niet bereid,
 Althans aan zomerkost nog arm.
 Al is de zon zoo koest'rend warm,
 De bloemen durven nog niet bloeien;
 Wantrouwend voelen zij het gloeien
 Dier stralen van den lentemorgen
 En houden schuchter zich verborgen.
 Het ruig en stopp'lig winterkoren

Spitst luis'trend, scherp en sijn zijne ooren,
 Of zich nog 't rits'len in de lucht
 Van hagel of van sneeuw doet hooren.
 Het jonge blad, bedeesd, beducht,
 Spreekt bevende de nachtvorst aan :
 „Och, och! waart gij maar hier vandaan,
 Dan zou ik vroolijk mij ontplooiën
 En lustig al de takken tooien”.
 De boterbloem loert door de struiken,
 Of zij zich reeds vertoonen mag,
 Maar acht het beter weg te duiken
 In 't kruid, dat haar geboorte zag.
 De zonnebloem kijkt uit de bladen,
 Die haar omsluiten, naar omhoog,
 Alsof zij uit het stralend oog
 Der zon het antwoord wenscht te raden
 Op hare vraag: „Wat denkt ge er van?
 Denkt gij, dat ik verschijnen kan?”
 En overal, aan alle kanten,
 Rolt de opgewonden jeugd in 't gras;
 En luchtig zijn die jonge klanten,
 Alsof 't reeds volle zomer was.
 Deez' zonder buis, die zonder pet,
 De meesten op hun bloote beenen;
 Ze dart'len door elkander henen
 En hebben allen dolle pret.
 Lief groepjen in den zonneschijn!
 Waar kan 't op aarde beter zijn? —
 En bij dat lustig kinderspel
 Zat ééne stil. Ook zij had wel
 Den gloed der vroolijkheid van binnen,
 Maar zij was minder los van zinnen;
 Ook had haar moeder haar gelast,
 Dat zij zou breien. „Poedel” was 't,
 De kleine Fiek van dertien jaren.
 Nooit was er liever kind. Heur haren,
 Heel kroez'lig door elkaâr gekruld,
 Zijn nu, in 't zonlicht, als verguld.

Dat licht, dat haar zoo echt gezond
 Er uit doet zien, en hare lippen
 Met rozentinten aan komt stippen,
 Penseelt een glimlachje om haar mond
 En dringt door 't donker oog, vol gloed,
 Tot in het diepst van haar gemoed.
 En toen 't daarbinnen onderzocht,
 Hoe 't met haar hartje wezen mocht,
 Toen vond het alles daar zoo vredig,
 Zoo blank, zoo rein, zoo trouw, zoo zedig;
 En 't sprak, als 't ware: „Hier is 't goed;
 Dit zocht ik juist, zoo'n rein gemoed”.
 En hierdoor kwam het dan ook, dat
 Zij steeds iets zonnigs in zich had” ¹⁾.

Hij schildert alzoo de natuur zelve en niet slechts den indruk, dien zij op ons teweegbrengt. Al zijne beelden, al zijne vergelijkingen komen uit dezelfde bron voort, allen hebben denzelfden glans van natuurlijke frischheid. „De liefde — zegt hij ergens van een zijner helden — doordrong heel zijn wezen gelijk de Pinksterklokketonen de groene weiden doordringen en de bloesemende boomen”. Elders heeft hij een beminnelijk woord over de blijdschap. „Ik heb haar lief — zegt hij — wanneer zij tot ons komt als een zingend vogeltje in het opgaand hout, dichtcr, altijd dichtcr, tot het op den naasten boom mij zijn liedje in 't oor fluit”. Zijne personages zijn in voortdurend verkeer met de natuur, welke zich verheugt in hun geluk, in hun moeilijkheden en lijden deeleemt, met hen weent en hen vertroost; de natuur is voor hen een belangstellend getuige hunner daden, eene levende en bewuste persoonlijkheid, die hun steeds nabij is en overal gadeslaat. Heel die betoovering gaat voorzeker van henzelfen uit, hunne ziel stort zich over de dingen uit en bezielt ze. In al die stemmen, welke zij meenen te hooren, trilt slechts een echo van hun eigen

¹⁾ Nederlandsche uitgave vertaald onder toezicht en bewerkt door E. Laurillard.

gedachte; doch dit valt hun niet in; de illusie is volkomen voor hen en de spiegel leeft. Zulk een vogelzang wekt zulk idee, roept zulk een herinnering wakker; zij scheiden de oorzaak niet van het uitwerksel, en de woorden, welke in hen de geheime stem huns harten fluistert, meenen zij te hooren in den zang van het kleine wezentje. De dieren spreken menschentaal; nu is er nog maar één stap te doen om hun ook de bewustheid hunner daden te leenen en hen aan de handelingen van het poëem te doen deelnemen. Die stap is spoedig gedaan, en deze eigenaardigheid der oude naïeve volkspoëzie treft men herhaaldelijk bij Reuter aan. In *Hanne Nüte*, in dit opzicht wel de fraaiste zijner idyllen, spelen de vogels minstens een even belangrijke rol als de menschen: zij mengen zich in het verhaal en brengende ontknooping aan. Hun kleine wereld geeft tevens aanleiding tot opmerkingen en toespelingen vol onbetaalbaren humor; doch Reuter wil hier evenmin een apoloog schrijven als hij er zich elders toe zetten zou om iets wonderbaars te gaan vertellen, neen, alles vloeit voort uit hetzelfde naïeve gevoel, dat ons inneemt en bekoort zonder te verbazen. Dit feeachtige is evenwel niet de eenige aantrekkelijkheid zijner gedichten; men treft er hartroerende bladzijden aan, en vooral die aardige, huiselijke, gemoedelijke tafereeltjes, zoo terecht door zijne landgenooten bewonderd en geliefd. Een enkel althans zou ik den lezer willen aanbieden.

Hanne Nüte is de zoon van een smid. Hij heeft zijn twintig jaren genomen en gaat vertrekken met zijn pakje op den rug om Duitschland rond te reizen. Hij begeeft zich naar den ouden predikant om afscheid te nemen en hem vaarwel te zeggen. Hij vind hem wandelend onder zijne linden.

„En de oude dominé bekoord
Door 't zacht en heerlijk lenteweêr,
Loopt in de schaduw op en neêr.
Zijn harte lacht, zijn oogblik gloort

Van vreugde, dat hij nog een keer
 Weêr 't groen geboomte en 't jonge graan
 In frisschen dos daar mag zien staan.
 Een blosje tintelt op zijn koon,
 En lustig zet hij 't mutsje schuin,
 En ziet in 't rond, van uit zijn tuin,
 En vindt de wereld weêr zoo schoon.
 Zoo stapt hij heen en weêr. Maar zie!
 Daar staat hij stil. „Zie 'k wèl, Sophie?
 Is dat daar Hanne Nüte niet?”
 „Ja, vader”. — „Hé, wat die hier doet?
 Hij ziet er krachtig uit en goed,
 't Is een gezicht als melk en bloed.
 't Is vreemd, maar in de lente ziet
 Er alles helder uit en frisch,
 Wat anders grauw en donker is.
 Zoo'n smid zelfs, waar gij anders, wis,
 Geen and're kleur dan zwart aan vindt,
 Heeft nu een appelbloesemtint”.
 En Hanne, naderbij getreden,
 Neemt van zijn hoofd den vilten hoed,
 En geeft, en krijgt ook, hand en groet.
 „Wèlzoo, mijn zoon! wat voert u heden
 Zoo naar mij heen?” — „Wèl, domeneer!
 Ik was bij vader in de leer,
 Maar ben nu smidsgezel, en 'k moet
 De wereld in”. — „Zoo, zoo! dat 's goed,
 Sophietje, ga en zeg — maar snel —
 Aan moeder, dat de smidsgezel,
 Johannes Snoet, ons zijn vaarwel
 Komt brengen hier, en dat ze eens even
 Een flesch en glazen ons moest geven”.
 En zoo geschiedt. Het tweetal zit.
 „Wel zoo”, spreekt de oude man, „mijn smid
 Gij zult alzoo aan 't reizen gaan”.
 „Ja, morgen ga ik”. — „Zoo, dat 's goed;
 Gij vangt op 't rechte tijdstip aan.
 Met Mei krijgt alles nieuwen gloed,

Met Mei is alles frisch en schoon ;
 Dan ziet men alles bloeien, blinken,
 Dan hoort men 't leeuw'rikslied weêrklinken,
 Met wonderzoeten zilvertoon" . . . ¹⁾ enz.

Dit tooneeltje, zoo waar in zijne ongekunstelde poëzie, kan een gedachte geven van de schilderingen des huiselijken levens, waarin Reuter heeft uitgemunt, en die eene der grootste verdiensten, ook van zijne proza-werken, uitmaken.

Onder deze laatste is wel de kleine roman, *Ut de Franzosentid* getiteld, met de meeste zorg uit- en afgewerkt, en doet ons het best zijne manier kennen. Hij beschrijft weinig, eenvoudig, alleen het hoognoodige zeggend om de plaats waar het stuk speelt aan te duiden. 't Is de menschelijke handelwijze, die hij hier bestudeert ; met de karakters houdt hij zich vóór alles bezig. Een schets van eenige regels geeft u de trekken en den toon van het personage ; gij ziet dien persoon vervolgens zich bewegen en handelen ; het staat aan u hem te beoordeelen, zooals het u goeddunkt, en zijne handelingen te verklaren, gelijk u dat bevalt. Reuter gaat meer als dichter dan als psycholoog te werk ; hij maakt zich met een spontane greep van de waarheid meester zonder beredeneerd overleg of voorafgaand beraad. Hij verhaalt en ontleedt niet. Hij tracht niet de geheime drijfveeren in het menschelijk gemoed te ontdekken of bloot te leggen ; met de uitwendige taal, de zichtbare handelingen, houdt hij zich bezig. Bij de tooneeltjes uit het menschelijk leven, die hij ons te aanschouwen geeft, blijft het scherm altijd opgehaald en zijn de acteurs altijd op de planken. In dit opzicht wijkt Reuter zeer af van de methoden onzer moderne romanschrijvers en nadert hij meer tot de oude school. Overigens weinig vinding, nog minder wat de Franschen gewoon zijn het *métier* te noemen. Met eene zoo terecht bewonderde opmerkings-

¹⁾ Nederlandsche uitgave, vertaald onder toezicht en bewerkt door E. Laurillard.

gave, met die zoo volmaakte kunstvaardigheid om de levende werkelijkheid terug te geven, sinds Goethe door geen Duitsch schrijver geëvenaard, met die vruchtbaarheid eindelijk en die zoo zeldzame verscheidenheid van oorspronkelijke typen, verbindt hij, wat de compositie, de samenstelling zijner verhalen betreft, eene onbeholpenheid, die verbaast. Hij vindt geen gebeurtenissen of verwaarloost ze behoorlijk te ordenen. Het verhaal *Ut de Franzosentid* maakt onder dit opzicht eene uitzondering. Maar hij heeft een roman geschreven in drie deelen: *Ut mine Stromtid*, terecht als zijn beste werk beschouwd, en waarvan het stramien van eene werkelijk elementaire en primitieve, om niet te zeggen, armoedige eenvoudigheid is.

Een landbouwer, Karl Havermann, is geruïneerd door slechte oogsten en gedwongen zijn bezittingen te verkoopen; zijne vrouw sterft in denzelfden tijd. Alleen gebleven met zijne dochter Louise, zet hij zich weder met moed aan den arbeid; en, met de hulp van een vriend zijner kinderjaren, Braesig, als opzichter bij een naburig landadelman in dienst, bouwt hij zich zoetjes aan een nieuw fortuin op. Hij trekt zich terug in het kleine vlek Rahnstadt, bezorgt zijne dochter een echtgenoot en sterft omringd door de zijnen. Ziedaar, van de episoden ontdaan, geheel het verloop en de eenige inhoud van den roman.

De belangstelling van den lezer evenwel blijft steeds even groot en verflauwt geen oogenblik, en het is een der opmerkelijkste eigenschappen van onzen auteur, dat hij die belangstelling zóó weet op te wekken en gaande te houden in spijt van alle aangenomen regelen. De oorzaak van dit verschijnsel zal wel hierin te zoeken zijn, dat zoodra men ons het schouwspel des levens in het juiste licht doet zien, dit schouwspel ons altijd treft en boeit, nooit onverschillig laat. Het grove, triviale, vervelende realisme geeft zich ook voor de waarheid uit, is de waarheid, willen we toegeven, maar slecht gekozen, niets meer. Zie beter, van een hooger standpunt vooral, en gij zult het doel bereiken. Dit is het

geval met Reuter. Hij plaatst zich te midden eener kleine landelijke wereld, hij doorwandelt die met ons en leert ons de bewoners kennen; maar hij doet ons niet binnentreden door alle deuren noch op alle uren. Hij laat ons slechts de menschen zien, die het de moeite waard is te zien, en dan nog alleen op die oogenblikken, wanneer ze goed toonen wat ze zijn. Na korten tijd zijn wij op de hoogte van de voornaamste zaken en de gewichtigste voorvallen in die wereld. Voegt hierbij, dat de plaats zoo maar niet op goed geluk en als toevallig gekozen is: nergens zeker zult ge zoovele beminnelijke of belangwekkende origineelen vereenigd en onder elkaar vermengd vinden. Gelijk ons geheugen ons de menschen vertoont, die wij gekend hebben, stelt Reuter ons zijne personen voor: vandaar die geheine sympathie, dat gevoel van menschelijkheid, waardoor wij ons tot hen voelen aangetrokken.

Zij verdienen het inderdaad wel. Vooreerst zij zijn vroolijk, voor het grootste gedeelte ten minste, zij vermaken ons door hunne aardige gezegden en kwinkslagen; dan vindt men er ook komieken onder, deftige dwazen, belachelijke slechtaards; allen doen ons lachen, maar van harte, en niet ten koste van gezonde en kiesche zaken. Geen karikaturen overigens, harlekijns noch maskerade-poppen, en monsters ook niet. Ge treft er zonder twijfel boosaardige lieden aan, dit moet wel, aan het schilderij ontbrak zonder dat de noodige schaduw, en de kleur zou niet meer waar zijn; doch ze zijn natuurlijk en overschrijden de maat niet. Hunne leelijkheid is slechts betrekkelijk en gedeeltelijk; zoo blijven zij menschen en boezemen zij belangstelling in. Sluw, belust op gewin, in staat tot allerlei trouweloosheid en bedrog, hard voor de armen, zijn zij tehuis bijna teeder, zwak altijd, onderworpen aan de grillen van een bedorven kindje, vol bekommring, dat het soms mocht lijden of aan iets gebrek hebben... Maar dit is de schaduw, ik herhaal het: men bemerkt ze nauwelijks; het schoone en heldere licht trekt ons aan en

boeit en streelt de oogen, goede eenvoudige harten, stille verbor-
gen deugden, zwijgende plichtsbetrachting vol sprakeloozen moed,
kleine nederige menschen, waarvan de wereld geen kennis neemt,
maar die toch als den vruchtbaren bodem vormen, waaruit al
wat de menschheid groots en heerlijks heeft, ontkiemt, wortelt,
opwast, totdat het eindelijk voor aller oogen schittert in het heer-
lijk zonnelicht. Reuter munt uit in de schildering dier kleine
menschjes, tevreden in hun armoedig bestaan en bij hun sober
stuk brood: hij heeft er iets hartroerends, belangwekkends, zelfs
iets dramatisch ontdekt. De oprechtheid trouwens is de eenige
algemeene maatstaf voor de dingen des harten; wat beteekent
het theater en de kleeding der acteurs? Het menschelijk drama
wordt gespeeld, en zoo het schouwspel waar is, wordt ge onweer-
staanbaar meegesleept. Een verarmde boer en eene jonge vrouw,
van verdriet en kommer bezwelen, wie slaat er acht op in den
dagelijkschen loop der wereld? Men acht zoo iets van weinig
gewicht en haast zich voorbij. Blijf even staan, schouw ernstiger
en dieper, en ge ziet daar heel het leven vóór u: eene groote,
ja de grootste genegenheid verbroken, alle verwachtingen ver-
nietigd, eene ziel, die schipbreuk lijdt, een hart, dat bezwijkt. Dat
een weinig licht van boven het tafereel beschijne, zie, het neemt
grootere verhoudingen aan en ondergaat eene gedaanteverande-
ring: wat er menschelijks in is treedt te voorschijn en de belang-
stelling ontwaakt, de ontroering maakt zich van u meester.
Citeeren we onder zoovele anderen de bladzijden die den roman
openen. — Men heeft de laatste meubels bij Karl Havermann
verkocht, morgen zal men zijne jonge vrouw begraven. Iedereen
is heengegaan; hij keert voor een nacht nog in de ledige woning
terug; eene dagloonster bewaakte de arme doode, hij stuurt haar
naar huis en blijft alleen met zijn dochtertje.

„..... Hij deed het venster open en staarde in den duisteren
nacht; het was donker voor dezen tijd van 't jaar, geen ster stond

aan den hemel. Alles was zwart betrokken; warm en geurig waaide een zachte wind en zuchtte in de verte. Ginds op den akker liet de kwartel zijn slag hooren, en de wachtelkoning hief zijn regenroep aan, en zacht daalden de eerste regendroppelen neder op het dorstige aardrijk, dat tot dank voor de schoone gift den heerlijksten geur liet opstijgen, dien de landman kent: de vochtige aardgeur, waarin alle zegen voor zijn moeite en arbeid is vervat. — Hoe dikwijls had die geur hem de ziel verfrischt en de zorgen verdreven en zijn hoop verlevendigd op een goed jaar! — Nu had hij geen zorgen, maar ook miste hij de gewaarwordingen der vreugde; één groote vreugde was voor hem ondergegaan en had al de kleine met zich genomen. Hij deed het raam toe, en toen hij zich omkeerde, stond zijn kleine dochttertje bij de lijkist en strekte hare handjes tevergeefs uit naar het stille gelaat, alsof zij het wilde streelen. Hij beurde het kind op, zoodat zij er bij kon, en het kleine deerntje streeelde en aaide met de warme handen en met warme liefdedoordjes over het stille gelaat van haar moedertje, de koude doode, en keek dan haar vader met haar groote oogen aan, als wilde zij naar wat onbegrijpelijks vragen en stamelde: *Moetje... hu!* — *Ja*, zei Havermann, *Moetje is koud*, en de tranen sprongen hem uit de oogen, en hij ging in den hoek op een oude kist zitten en nam zijn dochttertje op de knieën en weende bitter. En de kleine begon ook te schreien, en weende zich zoo zacht in slaap; hij legde haar zacht tegen zich aan en sloeg de panden van zijn jas warm om haar heen, en zoo zat hij den nacht door en hield trouw de lijkwaak bij zijn vrouw en zijn geluk”.

Het werk is vol dergelijke passages. Nochtans de lachende tafereelen zijn er nog talrijker, het leven van den predikant Behrend vooral heeft Reuter stof geleverd tot een reeks allerliefste schilderijtjes. Maar de groote aantrekkelijkheid van het boek, de persoon, bij wien alle anderen op den achtergrond treden, is de inspector Braesig, een hoogst origineele, allervermakelijkste persoonlijkheid, die den geheelen roman leven en bezieling mededeelt. Iedereen kent, bemint en acht hem in de streek. Men noemt hem *oom Braesig*. Er is niets bespottelijks noch belachelijks in hem: zijne verschijning alleen boezemt reeds blijdschap

in, en iets van zijn goed humeur deelt zich aan zijne omgeving mee. 't Is een eerste prater, hij houdt van vertellen, hij is onuitputtelijk in fijne zetten en pakkende zegswijzen; zijn losse en van den hak op den tak springerige manier van spreken, opgesierd met allerlei vreemde woorden, die hij wat radbraakt, doorweven met stukjes geleerdheid, die hij te pas brengt, ja, zooals zijn fantasie hem dat ingeeft, leent er zich uitmuntend toe, hij weet dit ook wel, om de lachspieren in beweging te brengen; welnu, hij neemt een lach niemand kwalijk en is zelf de eerste om mee te doen en zich wat te vermaken, al geschiedt het ook te zijnen kosten. Toch heeft hij niets van een dorperige grappenmaker; hij is een ernstig man, zijn helder inzicht en gezond verstand straalt in al zijn gesprekken door: 't is meer zijn manier van zeggen, die stof tot vroolijkheid geeft, dan wel hetgeen hij zegt. In dienstvaardigheid, toewijding, oprechtheid, kieschheid zelfs, doet hij voor niemand onder, ja men mag het gerust zeggen, overtreft hij allen. Hij heeft zijne kleine gebreken en hij ontveinst zich dit niet; ook maken zij hem slechts te beminnelijker door te toonen, hoe open en rond hij in alles is. Onmogelijk uit te drukken, wat al opmerkingsgave en humor Reuter aan dit personage heeft ten koste gelegd; 't is zeker de meest bestudeerde figuur, die hij ooit geschetst heeft. Deze middelsoortige, eenvoudige, ongekunstelde karakters zijn moeilijk weer te geven, nog moeilijker vol te houden, en eischen een penseel, dat uiterst gevoelig is voor de lichtste kleurschakeeringen, de fijnste lichteffecten. Dit verloochent zich nooit, en hoe verschillend de gezichtspunten zijn, waaronder het zich vertoont, behoudt het altijd dezelfde scherpte en bepaaldheid van uitdrukking, dezelfde juistheid van toon. Braesig is in Duitschland tot type geworden.

De eenheid der karakters maakt de eenheid van dezen roman uit. De twee eerste deelen hadden reeds meerdere uitgaven beleefd, toen het derde deel verscheen, dat de ontkenning behelst. Men verwachtte ze met ongeduld, niet dat de gebeur-

tenissen de belangstelling onbevredigd lieten: het werk had kunnen blijven steken tot waar het gevorderd was; maar men betreurde het niets meer te vernemen van al de vrienden, die men zich in Mecklenburg gemaakt had. Wat was er van hen geworden? De dood was het eenig mogelijk besluit van het kleine epos huns bestaans; hoe noode ook, men zou er zich bij hebben moeten neerleggen. Dan ook had Reuter afgebroken bij de nadering van het jaar 1848 en, zonder dat hij iets had aangekondigd, opende die datum aardige vergezichten. Men verbeeldde zich de goede lieden van Rahnstadt in de volle revolutie en geheel verzeild in de wateren der democratie. Hoe zouden zij zich in die omstandigheden houden? Men zag de bange zieltjes reeds op hun achtersten zolder, de dikke rijkaards bijna waanzinnig van schrik, al de gewichtige lui in beweging, al de praatmajoor op 't appel, en men hoorde ook reeds de schilderachtige welsprekendheid van den uitmuntenden Braesig. Zeker, hij zou de zaken niet opvatten gelijk iedereen, en het publiek op de eene of andere verrassing van zijn vinding en smaak vergasten.

De verwachting werd niet bedrogen, en wat men gewenscht had, gaf Reuter ook. Heel die geschiedenis van de revolutie te Rahnstadt is uitstekend geslaagd; dat alles is juist gezien en met een onnavolgbaar brio beschreven. Reuter heeft niet de bedoeling gehad eene satire te schrijven: zijne helden hebben dien tijd doorleefd, alleen in betrekking tot hen gewaagt nij ervan; geen kilkoude verhandeling in abstracto komt hier het leven belemmeren, dat hen bezielt. „Het is hier natuurlijk niet de plaats — zegt hij — om te beslissen, of het jaar 1848 goed of slecht voor de wereld was, dat mag iedereen vinden, zooals hij wil; ook wil ik mij er niet mee inlaten, wat voor gevolgen het verder voor de wereld had en waar de eigenlijke oorzaken der gebeurtenissen te zoeken zijn. Maar wat het jaar voor de lieden met zich bracht, met wie ik hier vóór allen te doen heb, kan ik niet onvermeld laten; anders zou dit boek eindigen, zon-

der dat iemand er iets van begreep". En dan begint hij weer te vertellen, eerst zoo'n beetje in dezen trant:

— Johan, zei Hannes Bank z'n vrouw, waar wil je al weer heen?

— Wel, Doortje, een beetje naar Grammelin.

— Je loopt me tegenwoordig veel te veel naar de herberg.

— Och, Doortje, één glaasje bier! Advocaat Rein leest van avond weer uit de couranten voor; een mensch wil toch graag weten, hoe het er in de wereld uitziet.

En Hans Bank en met hem nog vijftig anderen gingen bier drinken. Aan 't hoofd van de tafel zat advocaat Rein, hield de courant in de hand, keek de tafel een paar maal rond en kuchte eenige keeren.

— Stilte!

— Stilte!

— Karel, hou toch je mond! hij wil immers lezen.

— Wat drommel, ik zal me toch eerst nog wel een glas bier kunnen laten inschenken!

— Nu, wees dan nu ook stil!

En de advocaat begon te lezen, en hij las van Lyon en Milaan en Munchen, overal was het uitgebroken, en 't ging wild toe in de wereld... Wacht, hier is nog wat, zei hij: „Eiland Ferro, den 5den: Het eiland is in volslagen opstand; men wil ons den eersten meridiaan afnemen, die nu reeds meer dan 300 jaar geleden over ons eiland gelegd is, en wil hem naar Greenwich in Engeland overbrengen. Grootte verbittering tegen de Engelschen. Het volk grijpt naar de wapens. Onze beide regimenten huzaren hebben bevel gekregen om den meridiaan te beschermen”.

— Denk nu toch eens aan, nu beginnen die ook al!

— Ja, jongen, da's ook geen kleinigheid; als iemand 300 jaar zoo iets gehad heeft, dan wil hij 't ook niet graag missen. Ouwe, weet jij wat een meridiaan is?

— Ja, wat zou 't zijn? 't Zal wel wat zijn, wat de Engelschen goed kunnen gebruiken. Zie, je wou eergisteren niet gelooven, dat de Engelschen de schuld waren van 't heele spektakel, nu hoor je het.

Advocaat Rein lei de courant op tafelen zei: „Neen, nu wordt me de zaak toch een beetje te gek; daar zou iemand bang van worden”.

— Heere mensch, wat is er dan nu weer gebeurd? Is er nog wat dols voorgevallen?

— Nu, of het! hoor eens: „Noordpool, den 27 Februari. Een zeer gevaarlijk en bedenkelijk oproer is onder de Eskimo's uitgebroken; zij weigeren hardnekkig langer de as der aarde te draaien en geven het gebrek aan traan als reden op, omdat de walvischvangst verleden jaar zoo slechts is uitgevallen. De gevolgen van dezen opstand zijn voor de gansche wereld onberekenbaar”.

— Heere bewaar ons! Wat is dat? Dan staat immers de heele boel stil?

— Daar moest de regeering toch wat aan doen!

— Maar, ouwe! dat zou de ridderschap weer niet dulden.

— Och wat, ik geloof er geen zier van, zei Hans Bank.

— Geloof jij het niet? En jij als schoenmaker kon dat toch wel weten. Is de traan sinds verleden jaar niet opgeslagen?

— Luistert, mannen broeders! riep kleermaker Wimmersdorp, zooveel zeg ik, goed gaat het niet.

— Nu, riep een ander, 't kan mij niet schelen, als de hemel invalt, vallen alle musschen dood. Maar zooveel zeg ik, *wij* moeten werken, en die verwenschte honden aan de Noordpool willen de handen in den schoot leggen? Grammelin, mij nog een glas bier!

Uit deze geschiedenis, merkt Reuter aan, kan iemand drie dingen opmaken: ten eerste, dat advocaat Rein niet alleen uit de courant, maar soms ook wel uit zijn hoofd voorlas en dat hij snaaksche invallen had; en ten tweede, dat de Rahnstadter burgerij nog niet rijp genoeg was voor het lezen van de courant; en ten derde, dat de mensch een zaak, die hem nog niet persoonlijk benadeelt, over 't geheel zeer koelbloedig aanziet. Maar het zou naderbij komen.

„Op zekeren dag bleef de Berlijnsche post uit, en de Rahnstadters stonden op een hoop voor het postkantoor en vroegen elkander, wat dit toch wel te beteekenen mocht hebben. En de boden, die de brievenmalen voor de plattelandsgemeenten moesten halen, vroegen elkaar, of ze zouden wachten of niet; de eenige tevreden mensch in dezen troebelen tijd was de postmeester; hij stond voor de deur,

had de handen over de maag gevouwen, draaide met de duimen rond en zei: sinds dertig jaar had hij 's middags tussehen elf en twaalf niet zooveel vrijen tijd gehad als vandaag. Den volgenden dag kwamen, inplaats van de kleine kranten-jongens, de notabelen zelf, en inplaats van de boden de ambtenaars in eigen persoon, maar dat hielp ook niet, want de post kwam daardoor toch niet; maar inplaats daarvan werd er gemompeld, dat het in Berlijn ook al niet pluis was. De een wist dit, en de ander dat, en de oude pottenbakker Düsing, die bij de poort woonde, zei, dat hij den geheelen morgen met kanonnen had hooren schieten; hetgeen de menschen dan ook allen eerlijk geloofden, ofschoon Rahnstadt 24 mijl van Berlijn ligt. Alleen zijn buurman, de wagenmaker Hagen zei: „Ouwe, dat kanonschieten heb *ik* gedaan; ik heb van morgen in mijn houtschuur beukenstammen gekloofd”.

Doch Reuter laat ons vooral den voortreffelijken Braesig zien, zich werend en te keer gaand te midden van dwaashoofden in de *Hervormingsvereeniging*, die daar de overgeschoten klikjes van vrijheid, gelijkheid en broederschap nog eens opwarmen. Die groote geesten bespreken er onder andere den oorsprong der armoede, en het is een lust dat gezond boerenverstand met den geleerden nonsens dier klein-steedsche volkstribunen te zien omspringen. Helaas! de leegloopers en praatjesmakers zijn overal dezelfde; waarom zijn er niet overal Braesigs om die lui te woord te staan en den mond te stoppen?

Deze roman vestigde voor goed den naam van Reuter. Duitschland plaatst hem terecht onder zijne dichters en heeft alle reden om zich op hem te beroemen. Hij is inderdaad meer dan een eenvoudig dialect-schrijver. Hij heeft zeker veel te danken aan den door hem gekozen vorm, dien hij geheel meester is en zoo uitstekend weet te gebruiken: het Nederduitsch is rijk aan allerlei fijne en bevallige spreekwijzen, die der literaire taal geheel en al ontbreken; maar zijne sfeer is begrensd door zijne hoedanigheden zelve. Reuter heeft dit wel gevoeld, en 't komt niet alleen voort uit zijn streven naar realisme in den goeden zin,

dat hij meestal de beschaafde personen in zijn verhalen van de Hoogduitsche taal laat gebruik maken. De beide talen raken elkaar van zoo nabij, de overgang is met zooveel kunstvaardigheid aangebracht, dat dit niet stootend is en als 't ware onopgemerkt voorbijgaat. Van welke woorden trouwens Reuter zich bedient, 't is zijn eigen taal, hij is er volstrekt meester van, en daar zij slechts het kleed zijner gedachte is, neemt zij er al de oorspronkelijkheid van aan. Hij overschrijdt dus zijn dialect, zooals hij ook in zijne schilderingen van de natuur en het leven zijner provincie niets anders gezocht heeft dan het menschelijk ware en schoone en ook dat hooge doel heeft weten te bereiken.

Reuter is meer vroolijk dan geestig, doch bezit vooral wat de Duitschers *Gemüth* noemen. Hij bemint het leven en verbergt dit geenszins: niet dat hij er een oppervlakkig optimisme op nahield, eigen aan bekrompen en voldane lui; zijn hart is gevoelig voor de algemeene nooden der menschheid, en ook waar eigen schuld de oorzaak dier ellende is, is dat edel hart nog tot toegeeflijkheid geneigd. Hij houdt, dat er meer dwazen dan wel boozen zijn, dat men met de eenen moet lachen en de anderen beklagen, en dat voor wie weet te zien, deze wereld nog genoeg zuivere schoonheden en eenvoudige grootheden bevat om de voorbijgaande middelmatigheden met geduld te verdragen. Niets bitters of hatelijks dus in hem; drift zelfs of hevigheid is hem vreemd. Hij is onbekend met hetgeen men de groote hartstochten noemt en zou ze niet weten te schilderen. De liefde, als dramatisch element, is om zoo te zeggen van zijne werken afwezig; zij vervult er slechts de plaats van een bescheiden sieraad. *Hoc est philosophiae culmen* — zegt een kerkvader, op wiens feestdag ik dit schrijf — *simplicem esse cum prudentia*, wat men ongeveer weervindt in deze uitspraak van Montaigne: „La plus suprême marque de sagesse, c'est une esjouissance constante; son état est toujours serein”. Ziedaar den door ervaring gerijpten Reuter, zooals hij in zijne werken voor ons leeft.

Toen de alom gevierde schrijver in de Julimaand van 1874 den dood voelde naderen, vroeg hij zijne vrouw, met wie hij in een zeer gelukkigen, ofschoon kinderloozen echt geleefd had, of zij geloofde, dat zijne werken hem zouden overleven. — „Is dat uw wensch, Frits?“ vroeg zij. — „O zeker!“ hernam hij, „het zou toch zoo schoon zijn!“ Toen ving de doodstrijd aan, een lange doodstrijd, maar zijne laatste woorden waren: „Vrede! Vrede!“

27 Januari 1897.

L. J. A. LIBOUREL.

DE HYSTERIE VOLGENS DR. CHARCOT EN ZIJNE SCHOOL.

(*Vervolg en slot van Dl. CXI, bl. 442 vv.*)

III. HYSTERIE. — OBSESSIE. — POSSESSIE.

Een schrijver in de *Monde* (16 Mars, 1896), die zich „Spectator” teekent, meent, dat er geen bezwaar is om bij sommige Heiligen hysterie aan te nemen, wijl zij zelfs niet gewaarborgd waren tegen de aanvallen des duivels: „De hagiographie haalt vele voorbeelden aan van Heiligen, die *kortstondig* ten prooi waren aan de plagerijen des duivels door obsessie, ja zelfs door possessie”.

Indien Spectator onder „Saints” verstaat: brave en zeer deugdzame personen, dan is zijn zeggen waar; doch indien hij verstaat: personen, die door de H. Kerk heilig zijn verklaard, dan is het slechts gedeeltelijk waar. Gelijk Christus bij zich heeft toegelaten, dat de duivel Hem uitwendig bekoorde en aanraakte, zoo heeft Hij ook dikwijls toegelaten, dat de duivel Zijne Heiligen inwendig en uitwendig (door obsessie) hevig bekoorde, maar er staat in Ribet, die door Spectator geciteerd is, geen enkel voorbeeld van een Heilige, die door den duivel eenigen tijd bezeten zou zijn geweest, en bij welken men het woord: possessie zou kunnen gebruiken.

AANM. Door obsessie verstaan sommige psychiaters: „un mode d'activité cérébrale, dans lequel un mot, une pensée, une image, s'imposent à l'esprit en dehors de la volonté, mais sans malaise à l'état normal; avec, au contraire, une angoisse douloureuse qui la rend irrésistible à l'état pathologique. Dans l'un et l'autre cas,

l'obsession n'est autre chose que l'idée fixe". *Annales medico-psych.* (Mars-Avril 1896, p. 217). — Deze is door Charcot niet bedoeld.

De mystici echter verstaan onder obsessie, de macht, die, met Gods toelating, de duivel heeft om een mensch inwendig zoo hevig te bekoren, dat men aan eene uitwendige opwekking moet denken; of wel om hem uitwendig door verschijningen enz. te kwellen. — Zij spreken van possessie (bezetenheid) als, met Gods toelating, de duivel bezit neemt van het lichaam en zich daarin zoo aanstelt, alsof hij, in plaats van de ziel het beweegt en beheerscht. Zie *Theol. Wireeb.* T. III, p. 485. Ed. 1880. — Ribet, o. c. T. I, p. 381—384; T. III, p. 179, 221 ¹⁾. — Over deze ob- en possessie spreekt de school van Charcot.

Maar verondersteld, dat een Heilige werkelijk door den duivel zou bezeten zijn geweest, dan zou de redeneering van Spectator: „dat hysterische ziekte niet strijdig is met heiligheid, omdat de Heiligen iets, wat meer vernederend is, namelijk obsessie en possessie, ondergaan hadden”, nog zeer weinig afdoen, daar Charcot en zijne school zeggen, dat obsessie en possessie niets anders zijn dan hysterische aanvallen.

Dewijl deze school geen onderscheid maakt, maar de uitwendige kwellingen, waaraan zelfs de Heiligen blootstonden, evenals de echte bezetenheid, hysterische verschijnselen noemt, zoo komen wij er als van zelf toe, om, na bewezen te hebben, dat extase geen hysterische ziekte is, aan te toonen, dat obsessie en possessie evenmin als hysterie mogen doorgaan.

Dr. Richer beweert, dat er eene hysterische extase bestaat, die begrepen is onder de hartstochtelijke houdingen (derde periode), welke een brokstuk („fragment détaché”) zijn van den grooten hysterischen aanval.

De leer van dat brokstuk is eene uitvinding van Dr. Richer

¹⁾ Dat aan Ribet veel gezag toegekend mag worden, heeft hij bewezen in zake Leo Taxil. Hij is onder de eersten geweest, die de katholieken voor het bedrog gewaarschuwd hebben.

en is nooit aangenomen in de nosologie (studie over ziekten) ¹⁾.

Sommige personen nemen in den grooten hysterischen aanval eenige oogenblikken de houding aan, alsof zij in extase waren: aanstonds past Dr. Richer zijne uitvinding toe en vergelijkt ze met de Heiligen in extase, zonder er op te willen letten, dat diezelfde hysterici daarna de meest onzedige houdingen aannemen.

Andere hysterici hebben aanvallen, die veel gelijken op bezetenheid: aanstonds verklaart hij personen, die men door den duivel bezeten noemt, te zijn lijdende aan groote hysterie. Indien nu twee zoo met elkander strijdende toestanden: de extase der Heiligen en de woede der bezetenen, brokstukken zijn van een en dezelfde ziekte, dan zegt ook met alle recht Dr. Imbert: dat Dr. Richer gelijkt op een onwetend kwakzalver, die iets koortsachtigs vindende bij lijders aan tering, keelontsteking, scharlakenkoorts, pokken, beweren zou, dat al deze verschijnselen niets anders zijn dan een en dezelfde ziekte, uitgaande van het stelsel, dat het brokstukken zijn van de koorts... „On ne peut pas mieux déraisonner”.

Daarenboven Dr. Richer schijnt vergeten te hebben, dat zijn meester zegt: „l'hystérie est une et indivisible” (zie Dl. CXI, bl. 443).

Misschien staat men verwonderd, dat de ongeloovige wetenschap met evenveel wrevel tegen de werken des duivels als tegen de werken Gods opkomt. Toch is het zeer begrijpelijk. Indien zij het bestaan van den duivel loochenen, vervalt van zelf, dat Christus gekomen is om de werken des duivels te vernietigen (1 Joan. III, 8); dat de H. Maagd den kop van het helsch serpent verplet heeft (Gen. III, 15); dat de Apostelen en Heiligen in den Naam van Jesus de duivels hebben uitgedreven (Hand. d. Ap. XVI, 18).

Daarom halen zij een schrap door de H. Schrift, de levens

¹⁾ Dr. Imbert o. c. T. II, p. 457.

der Heiligen, de geschiedenis, en zeggen eenvoudig: alles wat over obsessie of posessie verhaald wordt was hysterie. Want... en nu gaan wij hunne redeneering beschouwen.

Eerste bewijs, dat obsessie en posessie hysterie zijn.

Laat ons het woord geven aan Dr. Gilles de la Tourette: „De hysterie moest wel welig wortel schieten in een bodem zoo vruchtbaar door onwetendheid en godsdienstige dweperij [natuurlijk de middeleeuwen]. De zeer kostbare kennis, die wij bezitten omtrent dat tijdstip onzer geschiedenis, hebben wij te danken aan onzen uitstekenden meester, Prof. Charcot, en aan onzen vriend Richer” ¹⁾.

Drie figuren moeten hier aan zijne woorden de hoogste bewijskracht geven. De eerste figuur is een plaatje, voorstellende: Christus een bezetene bevrijdende, genomen uit een Missaal van de V^e eeuw; de tweede figuur stelt een bezetene voor en is genomen uit een Syriaksch handschrift van de VIe eeuw; de derde figuur is een bas-relief uit de XIe eeuw. De houding van de bezetenen doet besluiten, dat het hysterie is geweest, vooral op de derde figuur, waar de bezetene achterover valt: hierin toch ziet Dr. Gilles de „arc de cercle”.

Hij gaat voort: „Meer zullen wij uit die kostbare mijn van documenten niet putten; wij zouden geen einde vinden, zoo menigvuldig en afdoend als ze zijn”. Dr. Gilles zal toch, hoop ik, wel de drie beste figuren uit de goudmijn genomen hebben, zoodat wij het gemis der overige plaatjes niet te betreuren hebben. Maar op bl. 13 vergast hij den lezer nog op een plaatje, een fresco van Andreas del Sarto, voorstellende: den H. Philippus Nerus eene bezetene vrouw bevrijdende, om te bewijzen, dat de Renaissance ook rijk is in documenten. Of het uit de goudmijn is overgenomen, zegt hij niet; hij mag toch ook wel eens een document vinden!

¹⁾ *Traité clinique et therap. de l'hystérie*, p. 5.

De groote meester, Charcot, toont in zijne lessen eene plaat, voorstellende: den H. Nilus, die een jongeling door den duivel bezeten geneest, en zegt daarbij: „Deze bezetene is zeker naar de natuur geschilderd; dikwerf reeds heb ik hem aangevoerd als een type voor een der perioden van den hysterischen aanval. Dit alleen wil ik aanmerken, dat de houding [de jongeling op de plaat staat met de armen omhoog], door den schilder hem gegeven, gewoonlijk maar een oogenblik, d. i. bij het eerste optreden van den aanval, voorkomt. Als de aanval op weg is van volle ontwikkeling en de houding in den vorm van den cirkelboog (*arc de cercle*) voortduurt, blijven de ledematen uitgestrekt, vast aan het lijf gedrukt, de voorarmen met den palm van de hand in gedwongen toestand (*à pronation forcée*) naar den grond gericht, terwijl de gewrichten gekromd zijn. Voor het overige is op het fresco alles juist. De jongen staat op de teenen (*sur la pointe des pieds*) en werpt zijn lichaam achterover, zoodat het den vorm van cirkelboog *wil* aannemen, en *als* hij op den grond lag en niet vastgehouden was door een ouden man [op de plaat], dan zouden niets dan het achterste gedeelte van den nek (*la nuque*) en de teenen (*les orteils*) den grond raken” ¹⁾.

AANM. Charcot zegt: „Als hij [de jongen van het fresco] op den grond lag, zouden de *teenen* en het achterste gedeelte van den nek den grond raken”. Dit komt niet overeen met de figuur 53, die Charcot zelf geeft als voorbeeld van „*arc de cercle*” in *Leçons du Mardi* (T. II, p. 253). Op die figuur steunen niet de teenen, maar het *plat* der voeten op den grond. Het komt ook niet overeen met de figuur 7 van Richer, die ook de afbeelding geeft van „*arc de cercle*”, en waar het plat van een voet op den grond rust, terwijl de andere, in verwrongen toestand, boven den grond wordt gehouden.

Als men uit platen bewijzen haalt, moet alles nauwkeurig zijn.

¹⁾ *Leçons du Mardi à la Salpêtrière*, T. I, p. 134.

Dr. Regault heeft zelfs gedacht nog verder te moeten gaan, zeker omdat de eeuw haar einde nadert (fin de siècle). De Z.Gel. Heer meent, door in zijn boek plaatjes te zetten van monsterkoppen der oude kathedralen. stilzwijgende argumenten te geven voor hysterie. Daarom geeft hij op bl. 2 (fig. 1) een *Chimère méditant* uit de Nôtre-Dame van Parijs, en op bl. 14 (fig. 2) een *Chimère dévoratrice* ¹⁾.

Antw. op het eerste bewijs. Indien ooit het woord der H. Schrift te pas komt, dan zeker hier: „Antwoord den dwaas naar zijne dwaasheid” (Spr. XXVI, 5).

Men liet eens aan een geneesheer eene schildering van den kruisweg zien. Aanstonds merkte zijn geoeffend oog, dat een der beulen aan eene heupontwrichting moest geleden hebben. Indien men afging op schilders en beeldhouwers, dan zouden de Heiligen wonderen hebben gedaan, die nergens in de hagiographie vermeld staan. Men ziet soms Heiligen afgebeeld met eene kerk op hunne handen enz. Welke dwaas zal daaruit besluiten, dat de beul werkelijk aan heupontwrichting geleden heeft en de Heiligen werkelijk kerk en toren hebben gedragen? Iedereen kent het vers van Horatius: „Pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas”.

Tweede bewijs: de overeenkomst van sommige kenmerken der possessie en der obsessie met de kenmerken der hysterie.

1°. „Wij vinden merken, die de duivels op de lichamen der bezetenen drukken. Deze *stigmata diaboli* bestonden uit ongevoelige plaatsen, en men vindt er zoo dikwijls gewag van gemaakt in de geschiedenis der bezetenen, dat wij daardoor reeds een oordeel kunnen vormen over het menigvuldig voorkomen van hysterische ongevoeligheid” (Dr. Gilles, p. 128).

Antwoord. Omtrent deze *stigmata diaboli* lezen wij bij Ribet:

¹⁾ *Hypnotisme et religion* (Edit. 1897).

„Il nous paraît difficile de contester le fait des empreintes sataniques.... Enfin en les supposant tels que nous venons de les décrire, ces signes sont le fait de satan”. Hij voegt er echter bij: „Parmi les savants qui *n'osent prononcer* sur les stigmates diaboliques, nous devons principalement signaler le savant Zaccheas” ¹⁾. Dat is vrij wat voorzichtiger dan hetgeen Dr. Gilles zegt!

Hierbij zij opgemerkt, dat het zoeken naar de plaats der ongevoeligheid door prikken, zooals soms gebeurde in de processen omtrent tooverij, wel als misbruik kan en moet afgekeurd worden, maar in het geheel niet mag gesteld worden op rekening der H. Kerk (vgl. *Geschiedvervalsching*. bl. 273—291). Om te weten, welke teekenen de H. Kerk voor bezetenheid aanneemt, moet men inzien wat zij opgeeft in haar *Rituale Rom.* Tit. X. Daar staat: „Vooreerst geloove men niet lichtvaardig, dat iemand door den duivel bezeten is, maar men lette goed op die teekenen, door welke de bezetenen van hen, die aan zwartgalligheid of eenige andere ziekte lijden, onderscheiden worden. De teekenen der bezetenheid zijn: Als iemand eene taal spreekt, die hij nooit geleerd heeft en wel pluribus verbis [d. i. niet een of anderen zin, dien hij misschien in zijne jeugd gelezen heeft, maar een gesprek]. Als hij iemand, die eene vreemde taal spreekt, verstaat. Als hij ver verwijderde en geheime zaken aanduidt. Als hij krachten toont, die boven de natuur gaan van zijn leeftijd of zijne hoedanigheid. En meer zaken van dezen aard, die als zij tē zamen komen, de teekens des te zekerder maken.... En zoo dikwijls de exorcist ziet, dat hij [de bezetene] in eenig lichaamsdeel bewogen of getroffen wordt, of dat eenig gezwel zich vertoont, moet hij op die plaats een kruisteeken maken en ze met wijwater besproeien”. Men ziet, de ongevoeligheid wordt nog niet eens aangehaald.

¹⁾ Ribet o. c. T. III, p. 481—83.

2°. Overeenkomst der bezetenen met de lijders aan groote hysterie, in de periode der verwringingen en der hartstochtelijke houdingen.

Antwoord. Dit is zeer waar, in het algemeen, want ook de bezetenen nemen allerlei vormen aan en trekken de akeligste gezichten. Zouden soms de typen, die *La Salpêtrière* bezit, zooals: Genoveva, Rosalie enz. een bewijs zijn, dat de duivel in onze eeuw even goed bezetenen heeft als vroeger? Delboeuf zegt: „J'ai vu une jeune fille de *La Salpêtrière*... Jamais ne n'avais eu en main pareille chair à expérience, une véritable grenouille humain. Je revins de là, la séance finie, la tête pleine de somnambulisme, et pendant tout le reste de la journée et de la nuit, mon cerveau fut réellement un organe à répétition” ¹⁾.

De duivel heeft alle reden om bij materialisten zich verborgen te houden en zijn naam te verwisselen met „attaque de la grande hysterie typique”.

3°. „De droom gedurende den aanval kan direct physische stoornissen verwekken,... ook van zelf blauwe plekken (ecchymoses) doen ontstaan. Dat men naleze wat over aanstekelijke ziekten van bezetenheid geschreven is, al lezende zal men verschillende voorbeelden van dien aard vinden. De duivel is in die omstandigheid dikwijls de verwekker van de hysterische droomen. In eene afzichtelijke gedaante, beweegt hij ze met geweld, treft hen, overlaadt hen met slagen, die zich verraden door blauwe plekken, welke de ongelukkige bezetenen als onloochenbare teekens der bezetenheid vertoonen” (Dr. Gilles, p. 496).

Antwoord. Indien iemand niets anders kan vertoonen dan blauwe plekken, dan zal niemand hem bezeten achten; daar kan Dr. Gilles gerust op zijn. Het *Rit. Rom.* spreekt van die blauwe plekken niet, wel zegt het, dat, wanneer het eenmaal vaststaat, dat de duivel iemand bezit, de exorcist een kruis-

¹⁾ Bij Dr. Boissarie, *Lourdes*, p. 419.

teeken moet maken op die lichaamsdeelen, die hij tijdens het exorcismus door den duivel bewogen, getroffen ziet, alsook op de gezwellen, die zich dan vertoonen. Dat Dr. Gilles de geschiedenissen der bezetenheid eens even weg legge en titel X van het *Rit. Rom.* naleze.

4°. „Men weet hoe menigvuldig het voorkomt, dat de hysterici, tijdens hunne hallucinatie, dieren zien (la zoopsie). De verschijning is *niet onbeweeglijk*, zij vertoont zich als zich bewegende in zekere richting, die *altijd dezelfde* is. De ratten, katten enz. loopen, terwijl zij den zieke passeeren, van links naar rechts, of van rechts naar links, naar gelang de halve ongevoeligheid (*hémianesthésie*) linksch of rechtsch is. Het uitgangspunt der hallucinatie is altijd van de ongevoelige zijde af. In de meeste gevallen gaat het schrikbeeld langs de zijden van den zieke; het komt achter hem op, om voor hem te verdwijnen en dit altijd aan de ongevoelige zijde” (Dr. Gilles, p. 497, 499).

Antwoord. Dr. Imbert zegt, dat er een groot verschil bestaat tusschen de dieren, die de hysterici zien, en tusschen de dieren, die de Heiligen, gedurende eene obsessie, soms gezien hebben ¹⁾. Maar laat ons eens aannemen, dat iemand dezelfde dieren ziet, die de Heiligen gezien hebben, dan zal hij nog geen geloof vinden. Daar behoort meer toe om in dat punt geloof te verdienen, namelijk dat de persoon, die het zegt, of gezegd heeft, buitengewone teekenen van geloofwaardigheid bezit.

Nu wij de *geringe* overeenkomst beschouwd hebben, moeten wij ook het *grootte* verschil zien tusschen obsessie en possessie met hysterie.

„Uit de possessie volgt *dikwerf* de ziekte; *nooit* volgt de possessie als een natuurlijk gevolg uit de ziekte” ²⁾.

¹⁾ O. c. T. II, p. 170.

²⁾ Ribet, o. c. T. III, p. 227.

Omdat sommige kenmerken van zenuwziekten dikwijls te zien zijn bij ob- en possessie, daarom is dit nog geen reden om de ob- en possessie als eene ziekte te beschouwen. Op zijn hoogst kan er spraak zijn van samenvallen. Er zijn bij de ob- en possessie kenmerken, die men niet vindt in genoemde ziekten.

1°. Het zien van dieren is geheel anders. Al vertoont de duivel zich soms in eene menschelijke gestalte, het meest verschijnt hij onder den dierlijken vorm en wel van wreede of afzichtelijke dieren. Reeds in het aardsch paradijs verborg hij zich onder de gedaante van eene slang. Spreekt nu niet van hallucinatie of hysterie, want Eva, aan wie hij zich vertoonde, was nog in den staat van oorspronkelijke rechtvaardigheid, en dus aan geen ziekte onderhevig. Ook het Boek der Openbaring (XVI, 13, 14) spreekt van duivelsche, onreine geesten, die in den vorin van kikvorschen uit den mond kwamen.

Om de zoopsie der hysterici gelijk te stellen met de dieren, welker vormen de duivel aanneemt, moest men eerst bewijzen, dat zij, die door den duivel aangevallen of bezeten werden, geheel of gedeeltelijk ongevoelig, en de akelige verschijningen slechts hallucinatiën waren, tevens, dat deze zich aan de ongevoelige zijde en in dezelfde richting bewogen.

Dr. Gilles zegt: „indien men de geschiedenis der bezetenen naleest” enz. Zijn die geschiedenissen echt? Worden zij ook door ons als echt erkend? Dit diende Dr. Gilles toch eerst te weten, want om iemand te wederleggen, moet men eerst weten wat iemand aanneemt.

Twijfelende aan zijne belezenheid omtrent de voornaamste geschiedenissen der aanvallen en bezetenheid door den duivel, neem ik de vrijheid uit de schriften van den grooten H. Athanasius over den H. Antonius, het volgende over te nemen.

Deze groote kerkleeraar zegt, dat de H. Antonius door den duivel, onder den vorm van verschillende wilde dieren, aangevallen werd. Hij zegt niet, dat de H. Antonius geheel of gedeel-

telijk ongevoelig was, of in welke richting die verschijning zich bewoog. De hallucinatie moest hier (altijd volgens de leer van Dr. Gilles) haar uitgangspunt genomen hebben van de ongevoelige zijde af; hier is de H. Antonius het middelpunt van al deze duivels.

Op een anderen tijd verscheen de duivel onder de gedaante van een afzichtelijken neger, die zich aan de voeten van den H. Antonius neêrwierp. Volgens de leer van Dr. Gilles, moest hier het spook achter den H. Antonius zijn opgekomen, om voor hem te verdwijnen. De duivel zal goed doen te lezen wat Dr. Gilles in zijn werk zegt over de richting, die hij heeft aan te nemen!

„De H. Theresia had hare hallucinatiën het meest aan de linkerzijde”, zegt Dr. Gilles (p. 499).

Hier diende de dokter eerst te bewijzen, dat de H. Theresia hysterisch gevoelloos was aan de linkerzijde, en zijn collega Dr. Imbert te weêrleggen, die de quaestie over de ziekte van de H. Theresia „médicalement insoluble” noemt.

Dr. Gilles lette op de woorden, met welke de drie voornaamste aanvallen des duivels beschreven worden.

„Terwijl ik mij — zegt de H. Theresia — met verschillende personen in de spreekkamer bevond, zagen *wij* een dier, van het soort der padden, maar van buitengewone dikte, naar *ons* toekomen”. Hallucinatie van vele personen omtrent hetzelfde voorwerp en op hetzelfde oogenblik wordt niet aangenomen (zie *De Kath.* Dl. CIX, bl. 528). Verder valt op te merken, dat het dier *naar* hen toekomt.

Op een anderen keer ziet zij den duivel onder de gedaante van een afzichtelijken neger. „Thérèse le voit près d'elle”. Aan welke zijde wordt niet vermeld.

Nog eens wordt melding gemaakt over de verschijning des duivels, zonder dat er bijgevoegd is, hoe en aan welke zijde. De H. Theresia verdreef hem door wiywater te werpen. Op dat

oogenblik traden twee zusters binnen, die een ondragelijken stank bemerkten ¹⁾.

AANM. Nu ik toch over de H. Theresia spreek, wil ik er bijvoegen wat Dr. Gilles (p. 223) zegt: „Il n'est pas douteux que S. Thérèse qui mourut le 4 Oct. 1582, fut atteinte de cardialgie hystérique ou mieux d'angine de poitrine *de même nature*”.

En ook: „Le 16 Août 1893 le télégraphe apprenait que M. Charcot.... venait de succomber soudainement, sans que rien ne fit le prévoir, à une attaque *d'angine de poitrine*” (*Arch. de Neurol.* V. XXVI, n. 79, p. 1). Ik beweer het niet, maar als ik het deed, had ik veel meer recht, uit een ziekteverschijnsel, door deskundigen vermeld, te besluiten tot hysterische angine de poitrine van zijn meester, dan Dr. Gilles uit eene ziekte, welker karakter hij gist, en die deskundigen als niet te bepalen aangeven.

2°. Dr. Gilles spreekt, zooals ik heb aangehaald, van blauwe plekken (ecchymoses), die in den akeligen droom van den hysterischen aanval ontstaan. De mystici spreken van *wonden*, die de duivel in zijn aanval veroorzaakte. De H. Athanasius zegt, dat de duivel den H. Antonius zoodanig sloeg, dat hij met wonden overdekt was („tot ei plagas infixit, ut prae nimis cruciatibus mutus humi jaceret”). Wil men meer voorbeelden, men zal ze vinden bij Dr. Imbert (T. II, p. 150—153).

Bij obsessie „is de tusschenkomst des duivels genoeg aangevoelen, als zij zich verraadt door teekens, die voor *allen* zichtbaar zijn, door *uitwendige* mishandelingen, die geen natuurlijke oorzaak kunnen hebben, en als de persoon alle waarborgen geeft, dat hij zich volkomen bezit, dat hij oprecht is en vooral dat hij heilig is” ²⁾. Dus geen hystericus, want deze mist al die eigenschappen.

3°. De *stigmata diaboli* waren niets anders dan hysterische ongevoeligheid, zegt Dr. Gilles. Maar ik zou hem gaarne op iets anders wijzen, wat hij toch ook wel gelezen zal hebben, en wat

¹⁾ *Hist de S. Thérèse d'après les Bol.* etc. T. I, p. 90, 203 (Ed. 1888).

²⁾ Ribet, o. c. T. III, p. 188.

onmogelijk te ontkennen is. Indien God het toelaat, kan de duivel bij bezetenen de slagen afweren en een soort van onwondbaarheid nabootsen.

AANM. Daar ik in de verhandeling over auto-suggestie ook gesproken heb over onwondbaarheid moet ik hier het volgende vooraf zeggen. Volgens den H. Thomas geschiedt een wonder in den eigenlijken zin van het woord (proprie dictum) *boven de orde der geheele geschapen natuur* en dus alleen door God. Een wonder in den on-eigenlijken zin (improprie dictum vel quoad nos) gaat wel boven het menscheijk vermogen, maar niet boven dat der engelen.

De goede Engelen zullen hunne natuurlijke kracht nooit buiten Gods eer *willen* gebruiken. De duivels die het *willen*, kunnen *niets* buiten de toelating Gods.

Er zijn dus wonderen, waarvan men aanstonds moet zeggen: de vinger Gods is hier; hetzij God die onmiddellijk of middellijk verricht.

Er zijn wonderen, waar men aanstonds den duivel bemerkt om de zonden, die er uit volgen, of de belachelijkheid en dwaasheid, die ze verzezellen.

Er zijn wonderen, die of wel door goede Engelen, of wel door booze engelen kunnen verricht worden, door aanwending van hunne natuurlijke krachten, waardoor zij de krachten van andere schepsels vermeerderen, vernietigen of eene andere richting geven. Bijv. een goede Engel en een kwade engel kunnen beiden bij iemand de uitwerking van menscheijke kracht, in het aanwenden van wapens, verhinderen, indien zij hunne krachten op de lichamen aanwenden. Derhalve zal uit de omstandigheden en vooral uit de vruchten van het wonder moeten uitgemaakt worden of de goede Engelen dan wel de booze geesten zijn tusschen beiden getreden.

Die der goede Engelen behouden den naam van wonder, die der booze geesten noemt men nabootsing (contrefaçon).

Charcot en zijne leerlingen halen de zoogenaamde wonderen aan, die geschied zijn bij het graf van den Jansenistischen diaken Paris, door Charcot (in zijn *Faith-healing*) gecanoniseerd met den naam van: „le bienheureux François de Paris”.

Uit Carré de Montgéron, een Jansenist en ooggetuige, die zij, na Figuiet, als oprecht en stipt roemen, nemen zij die feiten over.

Welnu, de feiten, die Montgéron aangeeft, gaan alles te boven, wat een mensch zou kunnen verdragen, zonder gewond te worden.

Bij de aanraking van het graf van Paris of van zijne overblijfselen, kreeg men de wonderlijkste stuiptrekkingen: aan velen van deze vereerders werden door de sterkste menschen slagen toegebracht, die men *Secours* noemde, op het hoofd, den buik, de maagholte enz. Montgéron zelf heeft aan eene stuiplijderes, met een haardijzer, slagen toegebracht op de maagholte, maar zij klaagde, dat hij niet hard genoeg sloeg, daarom gaf hij het aan een gespierd toeschouwer in handen; deze gaf, zoo hard hij kon, honderd slagen tegen de maag. Opmerkenswaardig is, zegt Montgéron, dat het ijzer zoo diep op de maag indrong, dat het tot op den rug scheen door te dringen. En toch riep de vrouw: „Ah! que cela est bon!”

Dat Montgéron niet overdrijft, weten wij uit een ander ooggetuige, geprezen door Benedixtus XIV, namelijk de geleerde Benedictijner La Taste. Deze gewaagt over Margérite Turpin, die men met een zwaar brandhout omtrent twee duizend slagen, op de teederste lichaamsdeelen, toebracht. En dat zonder de minste wond te veroorzaken.

Dit alles wil de school van Charcot uitleggen met hysterie. De onwondbaarheid zou zijn: hysterische *on*gevoeligheid. — Het *wellustig* genot onder de slagen: *over*gevoeligheid.

Dewijl het tegen het gezond verstand indruischt, deze onwondbaarheid door hysterie te verklaren, en dit verschijnsel dienen moest, om de valsche leer der Jansenisten te bevestigen; daarenboven, wijl gedurende dit verschijnsel het belachelijke met het meest onzedige zich mengde; — zoo kan hier onmogelijk toegepast worden: „Des Heeren Engel zal nederdalen rondom degenen, die Hem vreezen” (Ps. XXXIII, 8). Er blijft dus niets anders over dan: „l'oeuvre de l'ange révolté” ¹⁾.

¹⁾ Zie Ribet, T. III, p. 146, 161—63, 597—604.

4°. Dat de hysterici zelf een helsch leven maken, vooral als zij onze krankzinnigen-gestichten bewonen, wij weten het maar al te goed. Bij de obsessie evenwel maakt de aangevallene, vooral wanneer het een deugdzaam persoon is, zelf geen geraas, maar *rondom hem* heeft er dikwerf een helsch leven plaats en *op hem* zijn de plagerijen gericht.

De feiten die ik ga aanhalen zijn uit onze eeuw.

Ik verwijs daarom naar het wetenschappelijk tijdschrift: *L'Université Catholique*, onder directie van een comité professoren te Lyon uitgegeven. Uit de afl. van Nov. 1890 neem ik het volgende over :

Alexis Arduin schrijft als ooggetuige, dat de edele familie X... , die uit acht zeer ontwikkelde personen bestond, in het jaar 1870, de plagerijen van den duivel, én op hun buitengoed, én te Lyon ondervonden heeft; dat vooral de jongste dochter E., een onschuldige meisje van 14 jaar, het mikpunt voor den duivel was. Eerst beschrijft de ooggetuige de plagerijen des duivels, daarna de kwellingen en vervolgingen, vooral tegen E. gericht. Hij maakt gewag van briefjes, die hij haar schreef, meestal verborgen in haar servet, en door welke hij haar dreigde, vooral als zij werken van godsvrucht verrichtte. (Deze briefjes zijn door vele personen onderzocht, o. a. door den Aartsbisschop van Lyon, Mgr. de Bonald.)

De vervolgingen werden zoo groot, dat na rijp onderzoek, op last van den Bisschop, de exorcismen plaats hadden. Na het derde exorcisme hielden de vervolgingen geheel op ¹⁾. De schrijver van het

¹⁾ Dat de exorcismen somtijds herhaald moeten worden, is geheel in overeenstemming met Matth. XVII, 20: „Deze soort wordt niet uitgedreven dan door bidden en vasten”. — Hierbij voegt Coleridge (Fransche vertal. T. XII, p. 76): „De macht der duivelen is zeer nauwkeurig geregeld, eerst door hunne eigene natuur, vervolgens door bijzondere besluiten der goddelijke Voorzienigheid, die, voor elk afzonderlijk geval, de grens bepaalt voor de vrijheid des duivels. Er zijn er onder hen, die grooter zijn in boosheid, in macht, in trotschheid; en God, de opperste Heer, wil, dat als de macht, aan de Kerk tegen de booze geesten gegeven, door hare bedienaren moet aangewend worden, men dan meer inspanning moet gebruiken en het gebed vuriger moet zijn en vergezeld gaan van grootere versterving”.

stuk zegt op het einde: het meisje E. genoot de beste gezondheid, zij was sterk en had een vroolijk karakter, dat zij zelfs tijdens de obsessie niet verloor. Noch voor, noch na de obsessie kon men bij haar eenige zenuwachtigheid bespeuren. Hare verbeelding was kalm, en daar zij studie maakte, las zij niets dan ernstige boeken. „En un mot, il n'y avait chez elle aucun des symptômes de l'hystérie”.

Ook van auto-suggestie kan hier geen spraak zijn, daar de vele getuigen, uitmuntende in gezond verstand en in wetenschappelijke ontwikkeling, ons tegen dwaling vrijwaren.

E. trad naderhand in het huwelijk en stierf kort daarop, zonder dat ooit nog eenig verschijnsel van dien aard zich vertoond heeft.

Het tijdschrift daagt de tegenstanders van het bovennatuurlijke uit, om deze feiten, indien zij kunnen, te weerleggen.

Ik verwijs naar de plagerijen en het helsch leven, dat de duivel gemaakt heeft, bij den Eerbiedw. J. W. Vianney, pastoor van Ars. Zij zijn te zeer bekend, dan dat ik het noodig zou achten ze in het bijzonder te vermelden. Ik verwijs naar de vele berichten onzer Missionarissen in heidensche landen én over obsessie én over possessie. Zij zijn ontwikkelde mannen, die zeer goed weten, dat zij geen lichtvaardig geloof moeten hechten aan tusschenkomst des duivels, en die toch aanhoudend, zonder eenige tegenspraak, er gewag van maken.

5°. De teekens, die het *Rituale Rom.* (Tit. X) aanhaalt en door mij reeds vermeld zijn (bl. 144), komen niet voor bij hysterici of woedende krankzinnigen.

AANM. Om goed onderscheid te maken tusschen menselijke en bovenmenselijke krachten, kan een voorbeeld dienstig zijn.

No. 2084, een mannelijk patient, werd in Juli 1893 in het gesticht *Voorburg* gebracht. Woedend verscheurde hij zijne kleederen, zoodat hij afgezonderd moest worden. Alle middelen, die beraamd werden om hem te bedaren en te verhinderen, dat hij zijne kleeren scheurde en zich zelven beschadigde, bleken weldra nutteloos. Hem ongeboeid in de cel laten, was al te gevaarlijk, omdat hij zich zelven te kort zou doen. Maar kleederen van sterk zeildoek, met dik leder omboord, vernielde hij binnen korten tijd. De schade, die hij

toebracht, liep zoo hoog, dat de directie van de familie hooger kost-geld vorderde.

Nog één middel werd uitgedacht. Men besloot voor hem een ledikant te laten maken van dik hout, van alle kanten gesloten en van boven met sterke ijzeren spijlen afgeschoten; daarin liggende, zou hij machteloos zijn.

Maar men had te weinig rekening gehouden met zijn sterke tanden. Hij sloeg ze in het dikke hout van het ledikant en wist dit zoo te rijfelen, dat hij er een sterk touwtje van maakte (ik heb een stuk, het bovenste gedeelte, waaraan de strop zit, in bewaring). Nu kon men hem ook niet meer in het ledikant vertrouwen.

Maar ziet er komt eene wending in deze woede, die geduurd had tot September 1895. In October is hij veel beter, en de twee volgende maanden houdt de beterschap aan, zoodat hij 17 Januari 1896, bij proefneming, en in April daaropvolgende, als hersteld, ontslagen wordt. Ziedaar menschelijke krachten van een woedende.

Ik mag hier niet onvermeld laten, dat zijne familie, in dien hooplozen toestand, tot goede werken haar toevlucht nam, en vooral tot den H. Antonius van Padua.

Wij spreken hier niet van *wonder*, maar als eene woede, die door geen menschelijke hulpmiddelen tot bedaren is te brengen, zulke onverwachte en gunstige wending neemt, dat binnen enkele maanden volkomene genezing volgt, dan ben ik het volkomen met de geachte familie eens, die deze *gunst* aan den H. Antonius dankt. In twee brieven, die ik 17 Februari en 30 April 1897 van de geachte familie mocht ontvangen, bevestigt zij de voortdurende kalmte en gezondheid en geeft mij gaarne verlof het geval bekend te maken. Om billijke redenen verzwijg ik echter den naam.

Wij vertrouwen, dat de H. Antonius, die door de familie nog altijd dankbaar vereerd wordt, den genezen persoon tegen herval in zijne ziekte zal bewaren.

Welke middelen bestaan er tegen ob- en possessie?

Indien ob- en possessie gelijk staan met hysterische aanvallen, dan moeten ook dezelfde middelen, die de hysterie genezen, de ob- en possessie doen verdwijnen.

En daar hier spraak is van groote hysterie, zoo vragen wij aan Dr. Charcot en zijne leerlingen: door welke middelen zij

de Rosalia's, Elisa's enz., die als voorbeelden moeten dienen, genezen en als gezonde ledematen aan de maatschappij hebben teruggegeven?

Zij vertoonen ze in hunne gelijkenis met bezetenen; dat zij ze ook eens toonen in hunne gelijkenis met de bezetenen, die door Christus en Zijne Heiligen, *in eens en voor altijd* genezen zijn.

De geestelijke middelen tegen obsessie zijn menigvuldig, vooral het gebed is aanbevolen. Terwijl ongeloovigen, met den mond ten minste, het bestaan der booze geesten loochenen, spreekt de mond van elken priester, op bevel van den grooten Paus Leo XIII, dagelijks, aan den voet van het altaar, een gebed tot den H. Michael tegen de aanvallen der duivels, die in de wereld rondzwerven.

En wat betreft de werkelijk bezetenen; voor hen gebruikt de H. Kerk de haar door Christus verleende macht. Voor haar exorcismus wijkt de duivel, terwijl hij tot allen, die, buiten haar, hem willen verdrijven, blijft zeggen wat hij vroeger zeide tot de zonen van den Jood Sceva: „Gijlieden, wie zijt gij?” (Hand. d. Ap. XIX, 15).

De opwerping, alsof de H. Kerk, vooral in de vorige eeuwen, hare exorcismen lichtvaardig zou hebben aangewend, wordt wel gedaan, maar niet bewezen. De H. Kerk heeft altijd zeer goed onderscheid weten te maken tusschen krankzinnigheid en bezetenheid. De teekenen, die zij geeft voor bezetenheid, doen zich bij krankzinnigheid niet voor. Het is echter zeer goed aan te nemen, dat zich soms twijfelachtige gevallen hebben voorgedaan, en die kunnen zich heden nog voordoen. De psychiatrie toch zal nog altijd met Dr. Surbled moeten blijven bekennen: „La folie est une des énigmes les plus indéchiffrables de la pathologie... Ses origines sont obscures, ses guérisons inespérées” ¹⁾.

¹⁾ *Science cath.* T. VIII, p. 601.

Indien nu in zulke gevallen de H. Kerk haar exorcisme heeft aangewend, wie zal het veroordeelen? Leest men soms, in officieele stukken, dat zij, als de gebeden van het exorcisme niet hielpen, de ongelukkigen heeft veroordeeld en gestraft? — Ook de beste psychiaters moeten, bij de ingewikkelde gevallen van krankzinnigheid, middelen aanwenden, die *zeker* onschadelijk, maar *wellicht* nuttig kunnen zijn. Moet men hen niet prijzen, dat zij in zulke gevallen alles doen, wat zij kunnen?

Er is ook misbruik gemaakt van exorcisme. Zeker, wij weten het. Maar door wie? Door slechte priesters. Maar met deze kunnen wij evenmin rekening houden, als met die priesters, die ketterijen hebben gesticht. Wat ik hier aanhaal, blijkt uit de werk van Dr. Garnier: *Barbe Buvée*, opgenomen in de *Archiv. de Neurol.*

Twee slechte priesters beschuldigen zuster Barbara, die hunne booze daden had afgekeurd, als de oorzaak, dat vele Ursulinen van Auxonne door den duivel bezeten waren. Deze priesters deden exorcismen, om hun boos doel te bereiken. Tot driemaal toe wordt door de kerkelijke Overheid eene commissie benoemd, bestaande uit geestelijken en geneesheeren, om de zaak te onderzoeken, en zoo noodig exorcisme te doen. De eerste commissie zegt, dat zij geen bewijzen vindt voor possessie. De tweede, dat er wel possessie is. De derde en laatste, dat er van geen possessie spraak is. Daarom wordt Barbara in hare eer hersteld, en de overige Ursulinen worden in verschillende kloosters overgebracht. De oorzaak, dat de drie commissies niet overeenstemden, moet hierin gezocht worden, dat de listige priesters de verleide Ursulinen onderrichtten in hetgeen zij doen en antwoorden moesten, om den schijn te hebben van bezetheid. Dr. Garnier heeft in deze geschiedenis van 1658—1663 hysterie *gezocht en willen vinden*. Hij moet echter bekennen, dat de commissies zich flink gedragen hebben. Er was echter geen hysterie, maar boosheid en verleiding waren in het spel. Hadden de leden der commissies de bovennatuurlijke gaven van een Daniël gehad, zij zouden zeker even spoedig als hij met de booze en listige rechters de zaak hebben afgehandeld.

Als andersgezinden, die dit tijdschrift lezen, zeggen, dat ik, op mijn standpunt van vereerder der Heiligen, gelijk heb, dan wil ik gaarne rekenschap houden met hun vooroordeel. Ik bid hen echter te bedenken, dat de ongeloofigen, hetgeen zij zeggen over de Heiligen, ook zeggen over Hem, wien wij allen, geloovige Protestanten en Katholieken, beminnen, en in wien wij elkander liefhebben, nam. O. H. Jesus Christus.

Als ik zelfs in het Evangelie opgeschreven vind, dat de Pharizeeën van Christus zeiden: „Deze drijft de booze geesten niet uit dan door Beëlzebub” (Matth. XII 25), dan overwin ik mijn tegenzin om, uit het pas verschenen werk van Dr. Regnault, het volgende te vertalen: „Was Jesus zelf een hystericus? De Evangeliën verleen en geen recht om dit te bevestigen, want zij geven Hem een zacht, dienstwillig en bedaard karakter, hetgeen bij zenuwlijders eene uitzondering is. Toch was Hij onderhevig aan droefheid en twijfel. Hij sprak op den berg met den duivel” (*Hypnotisme et religion*, p. 100).

Geloovige Protestanten, de hervormers van de XVIe eeuw hebben alle banden, die u aan ons verbinden, afgesneden. Onze Heiligen hebben zij in hunne beelden willen vernietigen; de Sacramenten hebben zij verworpen of verminkt; zelfs het kruisbeeld kunnen wij niet samen beschouwen: onze liefdeblik zou u ergeren, uwe koudheid ons ontstichten. Alleen de Evangelische Christus hebben zij u gelaten.

Wie onder u zal met zijn privaat onderzoek der H. Schrift, in de meer en meer goddelooze eeuw, zijn Christus kunnen vrijwaren tegen den aanmatigenden spot der ongeloofige wetenschap? Indien ooit een argument tegen privaat onderzoek duidelijk is, dan is het nu, terwijl wij staan tusschen materialismus en neo-occultismus, van welk laatste de Russische filosoof V. Soloviev, voor eenige jaren te Parijs zeide: „La passion future, ce sera l'occultisme” (*L'Univers*, 21 Janv. 97).

Het moet u tegenwoordig schemeren voor de oogen, en gij

staat alleen! Uw wetenschap baat u niet, gij mist gezag! Zeker, het schemert ook ons voor de oogen, maar wij weten door onfeilbaar gezag, wat wij tusschen deze twee uitersten mogen en moeten aannemen.

Gij hebt dezelfde H. Schriften om het te weten, maar wat gij mist? De zekerheid, dat gij de echte H. Schriften bezit, en de zekerheid, dat gij de echte zin en beteekenis volgt. Deze hebben wij, door de H. Kerk, van welke Christus zegt: „Die naar u hoort, hoort naar Mij” (Luc. X, 16).

Moeten wij volgens de H. Schrift gelooven aan ob- en possessie?

Zeër zeker. — „Sommige Protestanten, zelfs zij, die het bovennatuurlijke aannemen, hebben gemeend de werkelijkheid der bezetenheid te kunnen loochenen. Volgens hen heeft de geloofwaardigheid van het Evangelie niets te lijden onder hunne meening, omdat, als onze Heer en de Apostelen, sprekende over bezetenen, de spreekwijze van hun tijd hebben overgenomen, zij daarom nog niet de vooroordeelen en dwalingen hebben aangenomen.... Wij kunnen toegeven, dat de H. Schrift zich *somtijds* van populaire spreekwijzen bedient.... wanneer er spraak is van *wetenschappelijke* waarheden, of wel voor den godsdienst *onverschillige* zaken, maar wat Christus en de Apostelen ons zeggen omtrent de bezetenen, mogen wij niet, als ware het eene populaire spreekwijze beschouwen. Onze Heer heeft er niet alleen voor de menigte, maar ook in bijzondere gesprekken voor Zijne leerlingen over gesproken, en Zijne taal is altijd zóó, dat zij de werkelijkheid der bezetenheid veronderstelt... De gewijde schrijvers verwarren geenszins de bezetenen met gewone zieken” ¹⁾.

Hetzelfde zegt Knabenbauer (*In Matth.* T. I, p. 168) met deze woorden: „Het is *al te duidelijk*, dat in de H. Schrift degenen

¹⁾ F. Vigouroux, *Les Livres Saints et la critique rationaliste*, T. V, p. 389 (Éd. 1891).

beschreven worden, die *werkelijk* door den duivel bezeten waren, en dat zij klaarblijkelijk van andere zieken onderscheiden worden. Want Christus geeft aan Zijne Apostelen de macht om de duivelen uit te werpen, welke macht hij met uitdrukkelijke woorden onderscheidt van de macht om zieken te genezen (Matth. X, 8; Marc. III, 15; VI, 13; XVI, 17); de duivelen, die de menschen bezitten, spreken, belijden den Christus, vragen Hem om niet uitgedreven te worden, en Christus bedreigt den onreinen geest; Hij leert, dat zulk soort niet dan door vasten en bidden wordt uitgedreven (Matth. VIII, 28; XVII, 20; Marc. III, 11; Luc. VIII, 29). Hetzelfde blijkt tevens zeer klaar uit hetgeen in de Hand. der Apostelen verhaald wordt (XVI, 18; XIX, 15)".

Vigouroux (p. 395) voegt er nog dit bij: „Dat de H. Joannes niet uitdrukkelijk melding maakt van de genezing der bezetenen verklaart zich daaruit, dat een zijner beweegredenen tot het schrijven van zijn Evangelie was: het verhaal der anderen aan te vullen; en op dit punt was geen aanvulling noodig".

Ook de obsessie blijkt zoowel uit het Oude als Nieuwe Testament.

De duivel vraagt en verkrijgt van God verlof om Job in zijne bezittingen, daarna in zijn lichaam te kwellen. — Tobias zegt tot zijn vader: „Hij heeft van haar [Sara] den duivel verwijderd" (XII, 3).

Gelijk de duivel aan God gevraagd had om Job te mogen aanvallen, op gelijke wijze zegt Christus bij Luc. XXII tot Petrus: „De Satan heeft *ulieden* [vos] zeer begeerd, om *ulieden* te ziften als de tarwe [d. i. volgens Beelen, ten einde u, als de tarwe in eene zeef, door zijne beproevingen te schudden en te schokken, om u van Mij afvallig te maken]. Maar ik heb voor u (te) gebeden".

Knabenbauer (*In Lucam*, h. l.) maakt hier de schoone bemerking: „Het moet onze aandacht niet ontgaan, hoe Christus, het ongeluk, dat de duivel *aan allen* wil berokkenen, aan Simon

Petrus bekend maakt. Wordt hierdoor niet te verstaan gegeven, dat het van belang was, dat Petrus, als hoofd en eerste onder hen, het gevaar én kende, én de anderen beschermde. En dit wordt uit de woorden van Christus duidelijk aangetoond. . . . : *allen* zijn in gevaar, en toch Christus bad slechts *voor een* op bijzondere wijze; derhalve, als *die eene* gered wordt, kunnen allen aan het gevaar ontsnappen. Hoe kan dat? Dat zal zijn, als *die eene* de leidsman en de opperste van allen is”.

Zoo ontsnappen nog heden de geloovigen aan de listen des duivels, als zij zich laten leiden door hetgeen de opvolger van dienzelfden H. Petrus gezegd heeft of zeggen zal, over spiritisme, magnetisme, occultisme enz. enz.

Maar gij, geloovige Protestanten, die wij in Christus beminnen, indien, gelijk de Russische filosoof zegt, het occultisme „la passion future” wordt, wie is uw hoofd, uw opperste, voor wien Christus tegen Satan gebeden heeft?

Laat mij eindigen met de woorden van Louis Veuillot: „Als de Kerk mij zegt, dat de Heiligen de bezetenen hebben genezen, dan geloof ik het; en ik neem ook aan, dat de duivel om onze voorouders mede te slepen, fysieke middelen heeft gebruikt, gelijk hij tegenwoordig, om ons te verderven, de bekoringen tegen den geest aanwendt” (*Pérel. en Suisse*, note 8).

V. A. SPRENGERS,

Rector in het gesticht *Voorburg*, te Vucht.

BOEKBEOORDEELING.

Das Alter des Menschengeschlechts nach der
Heiligen Schrift, der Profangeschichte und
der Vorgeschichte, von Prof. Dr. P. Schanz.
Freiburg, Herder, 1896.

„De Heilige Schrift geeft ons geene chronologie en zij wil er geene geven; de oude geschiedenis maakt ons bekend met eene hooge beschaving, die in de 40e eeuw v. Chr. reeds in Egypte, Assyrië en Chaldea bloeide en eene lange voorafgaande ontwikkelingsperiode veronderstelt; men kan de resultaten der praehistorische wetenschap met die der geschiedenis in overeenstemming brengen, hoewel de gegevens der praehistorie te onzeker zijn om eene positieve bepaling van de oudheid van het menschelijk geslacht mogelijk te maken; de vraag naar de oudheid van den mensch brengt het geloof aan de inspiratie der Heilige Schrift en aan de onfeilbaarheid der Kerk niet in gevaar, en daarom mag de apologet en de schriftuurverklaarder de resultaten der wetenschap erkennen en aannemen voor zooverre die resultaten op zekere grondslagen rusten”.

Ziedaar, met de woorden van den schrijver (bl. 99), de inhoud van de 2e aflevering van het eerste boek der *Biblische Studien*, die bij Herder worden uitgegeven.

Eigenlijk behooren het eerste en laatste punt bij elkander; wanneer het niet in de bedoeling der Heilige Schrift ligt, ons eene chronologie te schenken, dan kan met eene kwestie, die over jaartallen handelt, het geloof aan de inspiratie en de onfeilbaarheid niet gemoeid zijn. Dezelfde redeneering geldt in veel algemeeneren zin voor menig anderen tak van wetenschap of kennis, die in de Heilige Schrift ter sprake komt: b. v. aardrijkskunde, dierkunde, sterrekunde, weerkunde enz. En dan weten wij, dat de Heilige Schrift in de eerste en voornaamste plaats een boek is, dat de

godsdienstige opvoeding van den mensch ten doel heeft en andere wetenschappen slechts te pas brengt, waar zij aan dat hooge doel dienstbaar zijn: God in de natuur en hare krachten, die Hij schept en bestuurt; digitus Dei in de geschiedenis, om te loonen en te straffen en de wegen der volkeren vóór Christus te leiden naar Bethlehem en Golgotha, en de geslachten ná Christus van daar, maar nu met het kruis op het voorhoofd en de liefde tot den Gekruiste in het hart, weder over de aarde te verspreiden; God vooral in de geschiedenis van het Joodsche volk, den drager der vóórmessiaansche openbaring, om dat volk in zijn bestaan en in zijne offers een levende voorafbeelding te doen zijn van den Gezalfde, dien alle volkeren verwachtten.

Is het nu ook waar, dat, bij eene inspiratie, het *origineel*, als wij zoo spreken mogen, geene dwaling zal bevatten — al dient men bij de verklaring rekening te houden met de opvattingen, de taal, de gewoonten van het volk, voor hetwelk het geïnspireerde boek verstaanbaar moest zijn — dan moet men toch zeggen, dat de *officieele afschriften* en *vertalingen* wél de godsdienstige leer en de zedewetten, maar niet de chronologische, geologische en andere bijzonderheden getrouw behoeven weer te geven. Gods bijzondere hulp, die voor het eerste noodig is, behoeft voor het tweede niet verondersteld te worden. De nieuwere wetenschap heeft het woord van Bossuet, door Brunetière met instemming aangehaald ¹⁾, nog niet gelogenstraft: „Qu'on me dise s'il n'est pas constant que de toutes les versions et de tout le texte quel qu'il soit, il en reviendra toujours les mêmes lois, les mêmes miracles, les mêmes prédictions, la même suite d'histoire, le même corps de doctrine enfin et la même substance”. „Il a raison! — voegt de schrijver van *Après une visite au Vatican* hierbij — même substance, et même suite d'histoire, histoire unique de l'aveu même d'un Renan! substance irréductible!”

Aau die „suite d'histoire” doen eenige leemten in de opeenvolging der patriarchen, eenige onjuist gecopieerde of overgebrachte jaartallen geen afbreuk. Zooals de kerkvergadering van Trente den Canon: „Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris et canonicis

¹⁾ *Revue d. Deux Mondes*, 1895, I.

non suscepit.... a.s." ¹⁾ niet zoozeer op den woordelijken vorm maar op den inhoud, voor zooverre die zedewetten en geloofspunten aangaat, wil toepassen — omnes libros tam Veteris quam Novi Testamenti.... necnon traditiones ipsas tum ad fidem tum ad mores pertinentes pari pietatis affectu ac reverentia suscipit ac veneratur" ²⁾ — zoo mag men ook aannemen, dat de verschillende copieën van den grondtekst en de oude vertalingen (Samaritaansche, Septuagint) den godsdienstigen en zedelijken inhoud der geïnspireerde boeken bewaard hebben, zonder daarom vrij van chronologische of andere onnauwkeurigheden te zijn.

Voor de bepaling van de oudheid van het menschdom, komen vooral de geslachtslijsten der patriarchen vóór en na den zondvloed in aanmerking. Maar tusschen de jaren, welke de Hebreuwsche, en de Samaritaansche tekst en de vertaling der Zeventig aangeven, bestaat weinig overeenstemming; iets, wat trouwens reeds door den Heiligen Augustinus was opgemerkt en reeds sedert lang tot velerlei verklaringen heeft aanleiding gegeven. Daarenboven, bestaat er gegronde reden om aan te nemen, dat ook de lijst der tien patriarchen van Adam tot Noë en der tien andere van Noë tot Abraham niet volledig is; zooals — alweder een bekend feit — in de geslachtslijst, welke de Heilige Matthaeus aangeeft, „a transmigratione Babylonis usque ad Christum”, er van de veertien geslachten slechts dertien genoemd worden, en de oude schriftverklaarders Chrysostomus, Epiphanius, Maldonatus het er voor houden, dat hier eene generatie uit den oorspronkelijken tekst is weggefallen.

De verschillende teksten (Hebr. Samar. Septuagint) laten nu omtrent het scheppingsjaar van den mensch eene speelruimte van ongeveer 2000 jaar, en met het oog op de vermoedelijke leemten in de geslachtslijsten en andere onzekerheden der chronologie, zou men, meent Dr. Schanz, zoowel het jaar, waarin de mensch op aarde verscheen, alsook het jaar van den zondvloed aanmerkelijk mogen vervroegen.

Terecht wijst Dr. Schanz er op (bl. 15), dat men, wijl de onzekerheid der bijbelsche chronologie reeds lang door katholieke schrijvers in het licht werd gesteld, van geene concessie aan de

¹⁾ *Decretum de Canonicis Scripturis.*

²⁾ *Ibid.*

rationalistische wetenschap of de moderne critiek kan spreken. In een werkje van Dr. B. Schäfer: *Bibel und Wissenschaft* (Münster 1881), vindt men de meening, dat de Heilige Schrift ons geene volledige chronologie biedt, even duidelijk uitgesproken als bij den schrijver van *Das Alter des Menschengeschlechts*, hoewel bondiger met bewijzen gestaafd. Dr. Schanz heeft echter, voor zoover wij kunnen zien, een vlijtig gebruik gemaakt van al wat er sedert, zoo van vriend als van vijand, op dit gebied verschenen is.

Over de innerlijke waarde van hetgeen Dr. Schanz als bewijzen voor zijne stelling aanhaalt, matigen wij ons geen beslissend oordeel aan; wij geven den inhoud zijner redeneering terug met terzijdestelling van alle bijzonderheden, die anders bij Dr. Schanz volstrekt niet ontbreken ¹⁾.

Het tweede hoofdstuk van Dr. Schanz' werk geeft een overzicht van hetgeen de ongewijde geschiedenis over de oudheid van het menschdom leert. Dit komt hierop neer, dat ongeveer 4000 jaar v. C. de geschiedenis van het Oosten met volledig ontwikkelde, beschaafde volkeren begint: „Met de gedenkteekenen, welke deze volken hebben opgericht, begint de geschiedenis; hoe de volkeren van het Nijldal, van den beneden-Euphraat en den Hwangho tot deze hoogte gekomen zijn en hoe daar de cultuur ontstaan is, blijft der geschiedenis onbekend”. Van de 40e eeuw v. C. tot op heden is de geschiedenis dier volkeren niet onderbroken.

Dit deel van Dr. Schanz arbeid lijkt ons niet het best geslaagd te zijn. De titel doet ons drie verhandelingen van gelijke waarde verwachten, maar, terwijl er veel zorg en eruditie besteed wordt aan het bewijs, dat de bijbelsche chronologie *niet* volledig is en in sommige punten niet juist kan zijn, vinden wij geen bewijs, dat de chronologie der geschiedenis *wel* betrouwbaar is. Zooals in het eerste hoofdstuk de resultaten der verschillende exegeten en bijbelvorschers worden medegedeeld, zoo had in dit hoofdstuk, ten minste voor één volk, een ruimer overzicht gegeven moeten worden van den stand der chronologie, opdat de lezer de betrouwbaarheid der geschiedkundige tijdrekening, eenigszins ten minste, kon *inzien* en ze niet slechts moest *gelooven*.

¹⁾ Eene zelfstandige bewerking van dit gedeelte vindt de lezer in een van de laatste afl. der *Studiën*.

Dit schijnt ons te meer noodig, omdat de lezer in een paar nota's aan den voet der bladzijde er op attent wordt gemaakt, dat er toch ook in de geschiedenis der oude cultuurvolkeren duistere punten zijn.

Is de hooge oudheid der Egyptische en der Assyrische beschaving eens een historisch feit, dan hebben wij geen bezwaar om, voor de ontwikkeling, welke aan die beschaving een nationaal karakter geeft, een duizendtal jaren in den koop te nemen. Wij zijn echter minder geneigd die tijdruimte voor eene ontwikkeling uit een wilden of halfwilden toestand beschikbaar te stellen, zooals Dr. Schanz doet vermoeden, ofschoon hij nitdrukkelijk zegt, dat bij de beschaafde volkeren der oudheid, met name bij de Egyptenaren, van zulk een toestand geen spoor te vinden is.

Het is niet noodig te veronderstellen, dat na den zondvloed de menschen spoedig verwilderd zijn, om zich daarna door eigen kracht weer te ontwikkelen en te beschaven, en dit te minder, omdat de ontwikkeling, die vóór den vloed bestond, zooals Dr. Schanz zelve getuigt, niet vernietigd maar slechts onderbroken werd.

De onzekerheid in de bijbelsche chronologie ten opzichte van de jaren ná den zondvloed schijnt Dr. Schanz niet zoo groot als voor den tijd, tusschen Adam en Noë verlopen. Althans bij het ononderbroken bestaan der Egyptenaren — sedert het jaar 4000 v. C. en met de 1000 ontwikkelingsjaren er bij sedert 5000 v. C. — komt hem de zondvloed als eene moeilijkheid voor, hetgeen niet het geval kan zijn, als men *na* den zondvloed even gemakkelijk eenige eeuwen kan inschuiven als er *voor*. Voor deze moeilijkheid bieden zich twee oplossingen aan: de eene door de anthropologische algemeenheid van den zondvloed niet aan te nemen, de andere door den zondvloed zooveel noodig te antidateeren. Dr. Schanz besluit tot het laatste, ofschoon er katholieke geleerden zijn, die de eerste meening huldigen, en het hem — getuige zijne woorden: „deze weg is niet onbegaanbaar” — wel eenige moeite kost zich niet bij hen, die de algemeenheid tot eene landstreek willen beperken, aan te sluiten.

Er is door de Kerk — dit ter geruststelling van sommigen — nog nooit een beslissende uitspraak gedaan op het stuk van bijbelsche chronologie, ofschoon er sedert lang verschillende systemen opgesteld zijn om de uiteenlopende jaartallen òf te verklaren òf met elkander te doen kloppen.

Ook omtrent den zondvloed is er geenerlei uitspraak, en eigenlijk

is de anthropologische algemeenheid van den vloed niet iets, waarmede dogma of zedeleer rechtstreeks of zijdelings samenhangen. Het groote feit der afstamming van onzen goddelijken Zaligmaker, langs de in de Heiligen Schrift aangegeven lijn, blijft onaangeroerd, en de zondvloed, als straf van een geheel volk of van verschillende volkeren, blijft een vreeselijk godsgericht. Maar er wordt in de Heilige Schrift zoo herhaaldelijk van de algemeenheid van dien vloed gesproken — o.a. Gen. X, 32; Matth. XXIV, 37—39; Luc. XVII, 26, 27; I Petr. III, 20; II Petr. 5 — en op zulke wijze, dat het een waagstuk is de anthropologische algemeenheid van dezen vloed in twijfel te trekken. Daarenboven stemmen de overleveringen der volkeren met het woord der Heilige Schrift overeen, en indien men van die overlevering bij de Egyptenaren weinig sporen meer aantreft, viudt dit eene gereede verklaring daarin, dat de volkeren van het Nijldal met eene overstroming geen denkbeeld van vloek maar van zegen verbonden, omdat de jaarlijksche overstroming van den Nijl hun eene bron van welvaart was. Er is geene reden om op den zondvloed toe te passen hetgeen St. Thomas van het schepingswerk zegt: „Duo sunt observanda. Primo quidem ut veritas Scripturae inconcussa teneatur. Secundo, cum Scriptura divina multipliciter exponi possit, quod nulli expositioni aliquis ita praecise inhaereat, ut si *certa ratione* constiterit hoc esse falsum quod aliquis sensum Scripturae esse credebat, id nihilominus asserere praesumet; ne Scriptura ex hoc ab infidelibus derideatur, et ne eis via credendi praecludatur” (*Summa* I, Q. LXVIII, art. 1): d. i.: Wanneer er sprake is van de Heilige Schrift, „moet men twee dingen in acht nemen. Ten eerste, dat men aan de waarheid der Heilige Schrift onwrikbaar moet vasthouden. Ten tweede, dat men, wijl de Heilige Schrift op verschillende wijze verklaard kan worden, niet aan ééne uitlegging zoo moet hechten, dat men deze blijft volgen, ook dan, wanneer ze op *overtuigende wijze* ¹⁾ valsch blijkt te zijn; opdat niet door zulke vasthoudendheid de Heilige Schrift in de oogen der ongeloovigen belachelijk, en hun de weg tot het geloof dus gesloten worde”.

Met de geschiedenis stemt de praehistorie vrij wel overeen. De fabelachtig hooge ouderdom, welke vele geologen aan den mensch

¹⁾ Wij cursiveeren.

toekennen, blijft, Dr. Schanz toont dit in 't kort aan, eene fabel en niet meer. Indien men een redelijken maatstaf aanlegt, kan de praehistorie den mensch nauwelijks zoo oud maken als de Egyptische beschaving. Het onderwerp van 't derde hoofdstuk uit *Das Alter des Menschengeschlechts* vindt de lezer in *De Katholiek* (Dl. LXXXIX, bl. 114 vv.) behandeld; wij verwijzen daarnaar, omdat de inhoud overeenstemt en de conclusie dezelfde is, maar voegen er bij, dat Dr. Schanz met de sedert 't jaar '86 gedane vondsten rekening gehouden heeft.

't Spreekt, dat voor Dr. Schanz de moeilijkheid met betrekking tot den zondvloed dezelfde moet zijn in de praehistorie als in de geschiedenis en dat hij ze dus in beide ontwijkt door het tijdstip van den vloed zooveel vroeger te plaatsen.

Wij gelooven, dat Gen. IV, 22, waar verhaald wordt, hoe Tubalcain „een hameraar en smeder was in alle werk van koper en ijzer” niet geschikt is, om, zooals Dr. Schanz het doet, aangehaald te worden ten bewijze, dat alle beschaving op aarde met eene „steenperiode” begonnen is.

De lezer zoeker in deze bladzijden niet zoozeer een eigenlijke beoordeeling als wel eene causerie over een boek, dat ons belang inboezemde en dat wij hun aanraden, die niet vreemd willen blijven aan hetgeen er op het gebied van bijbelstudie omgaat.

R.

J. M. L. K.

Leven en brieven van den H. Franciscus
Xaverius, Apostel van Indië en Japan,
door W. van Nieuwenhoff S. J. Amster-
dam, G. Borg, 1896.

Veelzijdig is de werkzaamheid der Sociëteit van Jesus in ons midden. Terwijl eenige harer leden in letteren, in natuur- en wiskunde aan onze universiteiten roemrijk den doctorstitel verwerven, wijden zich zeer velen met steeds klimmenden uitslag aan het onderwijs van hen, die beloven later der Katholieke Kerk in ons vaderland tot steun en eer te zijn. Terwijl anderen zich verdiepen in de geschiedenis, stemmen weer anderen hun snaren en zingen liederen in de beste taal van Latium, met bewondering aanhoord

en bekroond, en ruischen ons tevens heerlijke zangen tegen uit Nederland en Insulinde.

Ook wordt ons door velen een toonbeeld geleverd van Nederlandsch proza en viert de gewijde welsprekendheid haar heerlijkste triomfen. Onder beide laatste opzichten staat naar onze bescheiden meening de man voorop, die reeds zoovele jaren ons luisterend en lezend volk heeft geboeid door de kracht en de zoetheid van het koninklijk woord: van Nieuwenhoff, aan wiens noeste vlijt, grondige kennis en heerlijken stijl wij wederom bovengenoemd werk danken.

Dat dit werk niet eerder in dit tijdschrift werd aanbevolen, is volstrekt niet toe te schrijven aan minder belangstelling, maar alleen aan het betreurd verscheiden van Prof. de Rijk, die op zich genomen had den arbeid van zijn vriend in te leiden, doch door de ziekte van zijn laatste jaar werd verhinderd. Niet minder is het mij een voorrecht, een woord van hulde te brengen aan den schrijver, die de Nederlandsche letterkunde door dit leven ten hoogste aan zich heeft verplicht. Want, ofschoon op de eerste plaats de Sociëteit dankbaar dient te zijn voor de met meesterhand gebeitelde beelden, die hij ons schonk van Ignatius en Xaverius, kan het niet anders, of geheel het Katholieke Nederland moet jubelen om deze aanwinst, waardoor tegelijk zonneklaar de macht van 't woord zich wederom toont.

De bronnen, waaruit de schrijver voornamelijk geput heeft voor de levensgeschiedenis van Xaverius, zijn: 1° zijne brieven, 2° die zijner ordebroeders, 3° de feiten, welke in de processtukken met eede zijn bevestigd. De stof, uit die bronnen opgedaan, heeft P. van Nieuwenhoff tot een keurig geheel verwerkt, waarin ons het beeld van Xaverius volkomen duidelijk wordt. Niet een der minste verdiensten van het boek ligt hierin, dat de schrijver, ofschoon blijkbaar beschikkend over zeer veel belezenheid, zóó bescheiden is, dat hij bijna overal Xaverius in woord en daad zich ons laat voorstellen. 't Is een boek voor iedereen: voor den eenvoudigen lezer, wiens godsvrucht wil opgewekt worden door de heerlijke daden van Gods Heiligen, en ook voor hem, die zich op studie toeliegend, meer verlangt te weten van de kerkgeschiedenis dier dagen en den toestand van het uitgestrekte en schoone Indië. Spreekt er zalving in voor het gemoed, opwekking tot vurige liefde Gods, niet minder is het rijk aan bijzonderheden voor land- en volkenkunde. Men schrikke niet voor het groot formaat van het boek en het groot aantal brieven

van den Heilige, die ons worden aangeboden; want niet één lezer zal, zonder steeds meer geboeid te worden, voortgaan dit rijke leven in tallooze bijzonderheden te volgen. Een bloemlezing te geven is geheel onmogelijk, daar wij bij zooveel bloemen onze keus niet kunnen bepalen.

Een paar grepen mogen echter voldoende zijn om eenig begrip van den rijken inhoud te geven. Wilt ge weten, of Franciscus geroepen was de Apostel van Indië te zijn, luister dan naar hetgeen hij sprak tot Simon Rodriguez bij zijn vertrek uit Europa: „Wij zullen in dit leven elkaar niet meer zien; laat ons echter in dit ballingsoord deze scheiding met gelatenheid dragen, want zoolang wij in God vereenigd blijven, kan niets ter wereld ons van Hem scheiden. Nu wil ik u een geheim openbaren, waarvan de gedachte u in mijn afzijn troosten zal. Ge herinnert u, hoe in het hospitaal te Rome mijn luid geroep: nog meer, nog meer! u wekte uit den slaap. Op uwe herhaalde vragen, wat dit beduidde, antwoordde ik telkens, dat het niets was. Welnu, toen zag ik in den slaap of wakende — God weet het — zwaren arbeid, tallooze vermoeienissen, lijden van honger, dorst en koude, reizen zonder eind, schipbreuk, verraad, vervolgingen, gevaren van allerlei aard, te dragen en te ondergaan voor de liefde en den dienst van God. Doch Hij zelf verleende mij zooveel kracht, dat ik niet vreesde, maar gelijk gij hoordet, luide riep: nog meer, nog meer! Daarom vertrouw ik van Gods goedheid, dat Hij me nu overvloedig geven zal, wat ik toen heb gezien, en het verlangen, wat Hij me toen heeft ingestort, mij bij zal blijven”.

In één tafereel ziet ge geheel het rustlooze streven en de zegenrijke arbeid van Xaverius, als de schrijver ons verhaalt: „Dat de kerk te klein bleek, wanneer Xaverius op Zon- en feestdagen voor het volk predikte, was aanvankelijk meer nieuwsgierigheid naar zijn persoon, welke door de aantrekkelijkheid der geheel ongewone verschijning heel de stad in beweging bracht, dan verlangen naar Gods woord. Toch ontgingen deze talrijke hoorders den meeslependen invloed niet van zijn ijver voor Gods eer; vijanden omhelsden elkander, onrechtvaardig goed werd teruggegeven, menige onwettige verbintenis gebroken. Hoe velen nochtans kwamen nooit of sloten de oogen voor het licht der genade! Voor dezen wist Xaverius zijn tijd te kiezen. Zij moesten gewonnen, niet verbitterd worden. Met achting sprak hij van hen, bewees hun bij elke ontmoeting beleefd-

heid en dienst. Later op de straat hen staande houdend, vroeg hij vriendelijk: „Mag een arm priester uw gast wezen vandaag? Zonder omslag, heel gewoon, met uwe huisgenooten!” Men wees den Navarreeschen edelman niet af. Hij kwam, hij at met zondaars, gelijk de Meester hem had voorgedaan. Onder of na tafel bad hij den gastheer hem zijne kinderen voor te stellen. Wanneer die binnen kwamen, ontving Xaverius ze met groote hartelijkheid, zegende ze en dankte God, die dit geslacht zulke nakomelingen geschonken had; hij zou bidden, dat ze een gelukkig en heilig leven mochten leiden”.

De nederigheid van den H. Franciscus straalt ons tegen o.a. uit een schrijven aan zijn ordebroeders: „Mijne dierbare broeders, ik bid en bezweer u bij de liefde van God mij bericht te zenden omtrent al de leden onzer Sociëteit. Heb ik dan geene hoop meer hen in dit leven, naar Paulus woord, te zien van aangezicht tot aangezicht, laat me hen dan tenminste in raadsele, dat is door uwe brieven aanschouwen. Al ben ik ze onwaardig, weiger mij deze gunst niet, daar God u in de gelegenheid stelt mij den troost te geven, dien ik billijkerwijze van u verwacht. Zend mij nauwkeurige voorschriften, hoe ik moet omgaan met de heidenen en Muzelmanen, tot wie ik gezonden word. Want ik vertrouw vastelijk, dat God mij door uwe brieven de middelen zal leeren om zonder moeite Christenen van hen te maken en tevens de misslagen te herstellen, die ik in afwachting uwer brieven heb begaan. Ik wanhoop echter geenszins, dat Christus onze Heer door de verdiensten en gebeden van onze H. Moeder de Kerk en van u, hare levende ledematen, zich gewaardigen zal in het land der heidenen het zaad des Evangelies te strooien door de hand van mij, zijn onwaardigen knecht. Het zal ongetwijfeld tot beschaming strekken voor hen, die met aanleg voor groote dingen zijn geboren, en tot opwekking van den moed der zwakken, wanneer zij zien, dat Hij zich voor dit verheven werk van mij bedient, en dat ik, slechts stof en asch en de geringste der menschen, getuigenis geef van de schaarschheid der apostolische werklieden in dit land”.

De dood van dezen held Gods wordt ons eenvoudig en daardoor indrukwekkend geschetst: „De twee laatste dagen nuttigde hij volstrekt niets. Vrijdags, den 2 December, omstreeks twee uren na den middag, sloeg hij nog eens de oogen vol liefde op zijn kruis. Een glans van blijdschap overtoog zijn gelaat. Verlichtten hem de eerste

stralen der glorie? Of hoorde hij den Meester spreken: „Wel u, trouwe knecht, treedt binnen in de vreugde uws Heeren”? Toen, als hadde hij den lofzang Te Deum besloten, fluisterde hij duidelijk verstaanbaar: In te Domine, speravi, non confundar in aeternum (Ps. XXX): Op U heb ik gehoopt, o Heer, ik zal niet beschaamd worden in eeuwigheid!” Hij gaf den geest, na zes en veertig jaren en bijna acht maanden levens, ongeveer elf jaren sinds hij naar Indië was scheepgegaan”.

Elders is er terecht op gewezen, hoe de Heilige gloeide van verontwaardiging tegen Portugeesche ambtenaren, die het Christendom in den weg stonden. Ook hierin blijkt, hoe deze man Gods kon toornen voor de eer van zijn Meester tegen de hinderpalen, door welke men de verspreiding van het Godsrijk belemmerde. Tevens zijn de bladzijden, waarop het smadelijk gedrag der Portugeezen bestraft wordt, een troost voor ons, Nederlanders, daar we zien, dat we de eenige koloniale mogendheid niet zijn, die er een schuldenregister op na houdt.

Bijzonder merkwaardig is het katechetisch onderricht, door P. Franciscus Xav. opgesteld voor de paters, die uitgaan om de ongeloofigen te bekeeren; voor de nieuw bekeerde Christenen; en voor de kinderen op de garnizoensplaatsen in Indië, waar paters der Sociëteit van Jesus verblijven.

Hoe duidelijk worden daar de meest noodzakelijke gebeden en de verplichtingen van den Christen geleerd! Hoe kort en eenvoudig en toch helder worden daar de geloofswaarheden verkondigd, een schets gegeven van het leven des Heilands en gewezen op Zijn aanstaande komst ten oordeel en op den hemelschen triomf! Daar kan men zien, hoe Franciscus Xaverius het „Onderwijst alle volken” heeft begrepen. Dankbaar, innig dankbaar worden we gestemd, als wij het geloof, door ons beleden, zoo hetzelfde voelen als van dezen „glorievollen held en vader in het geloof”.

Een register van personen en plaatsen maakt het gebruik van dit boek gemakkelijk, dat om de vele wetenschap, welke het bevat, dikwerf dient ter hand genomen. Een schetskaart der missiereizen schenkt ons een juist topographisch beeld van het tooneel van Franciscus' werkzaamheid. Een paar gelukkig geslaagde afbeeldingen luisteren het werk op.

Den uitgever komt alle lof toe voor het vorstelijk gewaad, waarin dit levensbeeld gestoken is.

Het zij mij vergund hier met volle instemming over te nemen, wat de *Analecta Bolland.* over dit werk schrijven : „ ... Pour ne rien dire des inscriptions géographiques, généralement sobres, précises et empruntées dans le détail à des auteurs sérieux, l'ensemble du travail a pour source principale les lettres même de Xavier. L'auteur a sagement introduit et habilement coordonné tous les détails biographiques, qu'elles renferment. Il en a extrait tout ce qui nous dévoile la sublime générosité de cette âme d'apôtre; il n'omet pas de joindre au récit des événements ni les conseils que Xavier donne, ni les mesures qu'il prend comme Supérieur et premier Provincial des Indes. Ainsi il nous met sous les yeux la vivante image du saint apôtre ... ”

We verwachten van den godsdienstzin en den goeden smaak van het Katholieke Nederland, dat het dit voortrefflijk boek zal lezen en den schrijver met bewonderende hulde dankbaar zijn voor de schilderij, welke hij in de meest harmonieuse kleuren ons geschonken heeft van „den nog geen 47-jarigen Apostel van Indië en Japan, die zijn Meester in Gethsemani en op Calvarië gevolgd is”.

Hageveld.

L. J. J. HAGERAATS.

NIEUWE UITGAVEN.

De Religione Revelata libri quinque, auctore Gulielmo Wilmers, S. J. — (Gr. 8o; 686 p. Prijs: M. 8. Regensburg, Pustet, 1897).

Pater Wilmers heeft op het gebied der katholieke godsdienstleer en apologetiek sedert lang zijn sporen — gouden sporen — verdiend. Zijn *Lehrbuch der Religion*, zijn *Handbuch der Religion* en zijn *Geschichte der Religion* zijn in Duitschland zeer verspreid en hoog gewaardeerd. Waar zulk een man er toe overging de vruchten van zijn levenslange studie — Pater W. is reeds tachtig jaar — bijeen te zamelen en in een streng wetenschappelijk studieboek der katholieke wereld aan te bieden, heeft men alle reden iets voortreffelijks te verwachten. En de kennismaking met het werk beschaamt die verwachting geenszins.

Pater W. bestemde zijn werk voor lezers, die een leergang in de wijsbegeerte hebben gevolgd, en veronderstelt derhalve, dat de vraagstukken, die dáár thuisbehooren: het bestaan van God, de onsterfelijkheid der ziel enz. reeds bewezen zijn. Ook de gezette bewijsvoering voor de geschiedkundige betrouwbaarheid der H. Boeken laat hij aan de *Inleiding tot de H. Schrift* over; zóó nochtans, dat de groote lijnen van het daar te voeren betoog even worden aangestipt.

Gelijk de titel aangeeft is de gansche leer *Over den geopenbaarden Godsdienst* gesplitst in vijf boeken.

Het eerste handelt *Over Godsdienst en openbaring in het algemeen*; het tweede *Over de voorbereiding tot het Christendom door den geopenbaarden Godsdienst, die het voorafging*; het derde *Over de waarheid van den Christelijken Godsdienst, bewezen uit zijne instelling door Christus, den Zoon Gods*; het vierde *Over de waarheid van den Christelijken Godsdienst, bewezen uit zijne verspreiding over de wereld*; het vijfde eindelijk *Over de ongeschondenheid van den Christelijken Godsdienst, zooals die wordt beoefend in de Katholieke Kerk, bewezen uit dezer gronden van geloofwaardigheid*.

De inhoud van het boek is zeer rijk. Men vindt er niet slechts een grondige behandeling der gewone vraagstukken, maar ook punten, die anders nog al eens voorbijgegaan of slechts terloops aangestipt worden, komen hier tot hun recht. Zoo wijdt de S. b.v. ruim veertig bladzijden aan een verhandeling over het heidendom, dat in zijn oorsprong, wezen en verbreiding, in verband met 's menschen bestemming en het Christendom beschouwd wordt. Aan het einde dier verhandeling vindt men deze (77e) stelling: „Het was Gode niet onwaardig en het was niet in strijd met de doeleinden der ceremonieelwet, dat aan de Israëlieten sommige gebruiken werden voorgeschreven, die tot zekere hoogte ook bij de heidenen in zwang waren”.

Bovendien toont W. een buitengewone belezenheid: dat hij te huis is in de werken der H. Vaders, der oudere en oudste apologeten, blijkt schier op elke bladzijde, maar ook met de nieuwe literatuur, in het bijzonder met de talrijke werken onzer dagen over de geschiedenis der godsdiensten, is hij volkomen vertrouwd. Vandaar dat zijn boek volkomen op de hoogte van onzen tijd is en gedurig met de strevingen en opwerpingen van moderne tegenstanders rekening houdt. Zeer van pas zijn onder dit opzicht b.v. de bladzijden over het Boeddhisme: een mode-artikel, waarmêe in sommige kringen niet weinig gesold wordt.

Ook de wijze van behandeling is eene gelukkige. Wilmers verstaat de kunst de dingen scherp te onderscheiden en zijn gedachten met groote juistheid te formuleeren. Men leze als voorbeeld de verklaring en het bewijs der 24e stelling, die handelt over de noodzakelijkheid eener bovennatuurlijke openbaring tot genoegzame kennis van den natuurlijke godsdienst. Deze scherpte van blik en juistheid van uitdrukking maken dat de S. zich nooit verloopt in te algemeene beweringen, die, al zijn ze ook goed bedoeld en in hoofdzaak juist, toch door de aangevoerde bewijzen niet volkomen gedekt worden en daarom in den geest der lezers tal van tegenwerpingen oproepen of er minstens een zekere onvoldaanheid achterlaten. Pater W. gaat overal met echt wetenschappelijke nauwkeurigheid te werk, en juist het bewustzijn, dat men aan zijne hand voortgaande, steeds den voet op vasten bodem zet, maakt de studie van zijn werk tot een ware voldoening voor den geest.

Aan allen, wien de verdediging van onzen H. Godsdienst ter harte gaat, inzonderheid aan hen, wier bediening meebrengt, dat ze nu

en dan met wetenschappelijk gevormde tegenstanders te doen krijgen, zal het werk goede diensten bewijzen.

„Binnenkort — zoo meldt de voorrede — volgt een ander boekdeel *Over de Kerk van Christus* en te zijnen tijde zal zich daarbij een derde aansluiten *Over het geloof en de geloofsregels*”.

Moge God den grijzen geleerde het leven lang genoeg sparen, om door de uitgave dier beide aangekondigde werken zijn apologetisch leerboek te voltooien.

v. N.

Tractatus de Verbo Incarnato, auctore B. Jungmann. Ed 5a. — (So, 408 pag. Prijs: M. 3.60. Pustet, Regensburg, 1897).

De dogmatische verhandelingen van den overleden Leuvenschen Hoogleeraar B. Jungmann zijn genoegzaam bekend. Het feit alleen, dat zij bij de ruime keuze van theologische handboeken, die men tegenwoordig heeft, herhaaldelijk opnieuw gedrukt moeten worden, bewijst, dat zij haren weg gevonden hebben en bij het gebruik goed voldoen. Bovenstaand werkje bevat de katholieke leer over het geheim der Menschwording en der Verlossing, en bovendien als aanhangsel bij dit laatste, eene verhandeling over de vereering der Heiligen, hunne reliquieën en beelden.

Op eenvoudige en zeer bevattelijke wijze, in goed Latijn, ontwikkelt de schrijver zijn stellingen, die hij grondig bewijst. Vooral de bewijsvoering voor de Godheid van Christus — waarlijk niet overbodig in onze dagen — is breedvoerig en met zorg bewerkt. De laatste dertig bladzijden van het boekje zijn gewijd aan eene *Brevis totius tractatus analysis*, een voortreffelijk compendium, dat bij de studie goede diensten bewijzen zal.

v. N.

Die Apocalypse oder die Offenbarung des heiligen Apostels Johannes in Form einer Paraphrase erläutert von Langer, Pfarrer. — (Trier. — Verlag der Paulinus-Druckerei, 1897. S. 146).

Onder de verschillende systemen ter verklaring van het Boek der Openbaring heeft de schrijver het door Allioli gewijzigde systeem van Bossuet gekozen, gelijk het ook door Beelen in zijne verklaring van het Nieuwe Testament gevolgd wordt. Naar de opvatting van

Pfarrer Langer wordt, na de zeven apocalyptische brieven (I—III), in het eerste hoofddeel der Openbaring (IV—XII) de strijd van het Christelijke Rijk met het Jodendom en de zegepraal der Kerk in beelden voorgesteld. Deze strijd en deze zegepraal vertoont zich door alle eeuwen heen, maar eerst aan het einde der tijden, wanneer de strijd het felste en de zegepraal het luisterrijkste zijn zal, worden de in beelden aanschouwde voorspellingen ten volle verwezenlijkt. In het tweede hoofddeel (XIII—XX) wordt de strijd geschilderd van het Christendom tegen de heidensehe wereldmacht tot aan het einde der tijden; het is volgens den schrijver de strijd van Eph. VI, 12 tegen de Overheden en de Machten, tegen de wereldbeheerschers dezer duisternis (de wereld buiten Christus), tegen de booze geesten in den luchthemel. Eindelijk het derde hoofddeel (XXI, XXII) viert in jubelliederen de verheerlijking der triomfeerende Kerk, de nederdaling der Stad Gods en den terugkeer van het paradijs, met één woord, de volledige zaligheid van Gods dienaren. De commentaar is, gelijk de titel zegt, bij wijze van paraphrase geschreven: tusschen den tekst, die in vettere letters is gedrukt, zijn de verklaringen in kleinere letters tusschengevoegd, zoodat het geheel meestal een doorlopenden zin geeft, die zich gemakkelijk en verstaanbaar laat lezen. Op deze wijze wordt de aandacht van den tekst minder afgeleid, begrijpt men beter den onderlingen samenhang der deelen en gaat de aangrijpende beeldspraak niet verloren onder den overvloed van aantekeningen. Bij de verklaring der geheimnisvolle beelden vermijdt Langer zorgvuldig de klip, waarop vele commentaren der Openbaring schipbreuk hebben geleden, doordat zij te veel in bijzonderheden afdalen en elk der beelden op eene bepaalde gebeurtenis willen doen wijzen. Terecht heeft de schrijver ter verklaring van vele duistere plaatsen verwezen naar de parallele plaatsen in de Profetische Boeken des O. V., in de Psalmen enz.; niet altijd echter zijn zijne verwijzingen vrij van willekeur; soms pleegt hij aan den tekst bepaald geweld, b.v. S. 47, waar hij in Apoc. VIII, 7 de vervulling ziet van Joel I, 18 en Amos (lees Osee) IV, 3. Doch in het algemeen heeft de Pfarrer zijne moeilijke taak — eene populaire, korte en zaakrijke verklaring te geven van een der duisterste Boeken — tamelijk wel volbracht.

ST. THOMAS ¹⁾.

Heerlijk is het licht, dat als „eersteling der dingen aetherisch zuiver uit de diepte ontsprong en, uit het scheppende Oosten te voorschijn schietend, zijn weg begon door de duisternis der luchten” ²⁾ op den eersten scheppingsmorgen, toen door den „bajert woest en duister” het machtwoord Gods weerklonk: „Er zij licht”.

Over de wordende aarde goot het zijne zachte glansen uit en, met de warmte verbonden, koesterde het weldra de planten, die, „groen kruid, zaadvormende gewassen en vruchtdragende boomen”, de hellingen bedekten der uit de wereldzee opstijgende vaste landen.

Heerlijker nog schitterde het licht op dat oogenblik waarvan de dichter zingt:

„God sprak. Daar woelt in 't Oost een wonder lichtgetoover
Het brons der wolkjes gaat in geelen goudglans over;
Het goud wordt vuur, maar vuur van rozenrooden gloed,
Die eerst de hoogten, straks de diepten blozen doet,
En duizend duizenden van flikkervonken dansen
Op alle golven! Een fontein van purperglansen
Stort uit den horizon een waterval van licht
En uit die vuurzee, ziet, gelijk het aangezicht
Eens engels, rijst, voor 't eerst, met statelijken luister
De vlammenschipf omhoog” ³⁾.

¹⁾ *St. Thomas als man van geloof en wetenschap*. Naar eene rede, gehouden in het dispuut-gezelschap *St. Thomas van Aquino*, eene afdeeling van de vereeniging *Geloof en Wetenschap* te Amsterdam.

²⁾ Milton, *Paradise lost*, Book VII.

³⁾ Ten Kate, *De Schepping*.

De zon, die door de trillingen harer stralen het frisssche groen helpt vormen, dat het oog verheugt en de luchten zuivert; die de bloemen toot in den gloed harer kleuren en in het dauwdrupje topazen en robijnen toover, zoo schoon als er ooit koningskroon sierden — de zon, wier stralen, zelve onzichtbaar, ons alles zichtbaar maken wat ons omringt — de zon, wier licht leven wekt en vreugde en die in den teruggekaatste glans harer vlammen nog de duisternis van den nacht doet wijken — de zon, wier schittering geen oog kan verdragen en wier wezen nog steeds een raadsel blijft voor den denkenden geest der menschen!

O ik begrijp het, dat de bevoorrechten Gods onder de kinderen der menschen flikkeringen van het licht wenschen te doen trillen in hunne zangen of hunne penseelen wenschen te doopen in het zonnegoud. In mijne ooren ruischt het lied van den zanger van het *Verloren Paradijs* en weerklinken de akkoorden van het *Lied van de Zon* van den zoeten Franciscus; voor mijne oogen verschijnen de tafereelen, die de geweldige Michel Angelo penseelde op de gewelven der Sixtinsche kapel.

Want heerlijk is het licht — eerstgeborene der schepping!

Schooner echter is een ander licht, dat, over de geschapen wereld uitgegoten, de wetten zichtbaar maakt, die de schepping beheerschen, dat den geest des menschen doet doordringen in de diepten om daar de geheimen te ontsluiere van den afgrond, of hem doet opstijgen in het gebied van den ether om er het gewicht en de maat en de wetten der beweging van de hemellichamen te ontdekken en te bewonderen, het licht, dat over het gebied schijnt van het leven en het terrein bestraalt der eigen verstandelijke werkzaamheid.

Maar hoog boven deze geschapen glansen straalt de glans van het eeuwige licht, wiens schittering geen sterflijk oog kan aanschouwen en geen sterflijk mensch in zijn geest kan opvangen of erkennen, maar dat zich weerkaatst in de schepselen en,

in die afspiegeling kenbaar, enkele stralen, in de openbaring, op aarde nederzendt om ons menschen vaster, gemakkelijker, algemeener te doen kennen, wat wij kunnen schouwen in het licht onzer rede, en om eenige der geheimen Gods te ontsluiëren, die geene rede kan achterhalen.

Heerlijk is het licht, en hen prijs ik gelukkig, die veel zien in den kring, dien het licht der rede bestraalt, veel kennen in het licht der openbaring — hen, die mannen zijn van wetenschap en van geloof tevens.

Gelukkiger hen echter, die, dat licht in zich opnemend en uitstralend, zelf lichten worden voor anderen.

Onder die mannen van geloof en wetenschap staat hoog verheven Thomas van Aquino, de vorst en meester der scholastieke leeraren, zooals de Paus hem noemt in de Encycliëk *Aeterni Patris*. Thomas van Aquino, die — ik citeer de woorden van Leo XIII (*ibid.*) — ... „juist omdat hij de oude gewijde leeraren ten hoogste vereerde, hun aller verstand eenigermate heeft overgeërfd. Hunne leeringen, als verspreide ledematen van een lichaam, heeft Thomas tot een geheel verzameld en samengevoegd, in een wondervolle orde gebracht, en zoo verrijkt, dat hij met volle recht als een bijzondere steun der Katholieke Kerk beschouwd wordt”.

Thomas, die met een stralende zon op de borst wordt afgebeeld, omdat hij „de aarde koesterde met den gloed zijner deugden en vervulde met den glans zijner leer”, hem, den man van geloof en wetenschap, den strijder van het licht tegen de duisternis, wil ik in korte trekken u schilderen.

* * *

Wetenschap is, volgens den H. Thomas ¹⁾, de kennis der dingen door hare oorzaken. In de orde der wetenschappen be-

¹⁾ *In libris metaphysicorum proemium.*

kleedt elke wetenschap de plaats, die haar door den rang der oorzaken, welke zij onderzoekt, wordt aangewezen, en de hoogste der wetenschappen is die, welke de hoogste oorzaak tot haar voorwerp kiest. Haar noemt de H. Thomas wijsheid: „Sapientis est causas altissimas considerare” ¹⁾. Deze uitspraak, die ons zoo abstract voorkomt, hoewel elke geleerde eene reeks waargenomen feiten als de gevolgen eener, zij het dan ook hypothetische, oorzaak samenvat om eene theorie op te zetten, die hij den naam „wetenschappelijk” waardig keurt, is geene handig gekozen bepaling om spitsvondige redeneeringen en „scholastieke haarkloverijen”, zooals men wel beweert, met eenen weidschen titel op te sieren, noch eene leuze, welke de middeleeuwsche geleerden in den mond namen, om aan de bespiegeling alle rechten voor te behouden en de ervaring te miskennen.

De geleerden der richting, tot welke Sint Thomas behoort, wisten te goed, dat de juiste kennis der dingen, welke ons omringen, noodig is, om de in de natuur werkzame „tweede oorzaken” (causae efficientes) te doorgronden, en dat de wijsgeer, die in het licht zijner rede de hoogere en hoogste oorzaken wenscht na te speuren, het onderzoek bij de lagere oorzaken moet beginnen.

In het studieplan der middeleeuwen volgde op het „trivium” — spraakkunst, welsprekenheid en redeneerkunde — een „quadrivium”, dat de studie van rekenkunde, meetkunde, sterrenkunde en muziek omsloot, en deze studiën, die later uitgebreider en degelijker onder den naam van „artes liberales” aan de Universiteiten geleeraard werden, vormden in alle kloosters en kapittelscholen de noodzakelijke voorbereiding voor de hoogere studiën der wijsbegeerte, der geneeskunde, der rechtswetenschap en der godgeleerdheid.

Tot de wis- en sterrenkundige, astrologische zooals men toen

¹⁾ *In libr. met.* Lib. I, Lect. 1; en *Contr. gent. Proem.*

zeide, en gedeeltelijk tot de wijsgeerige studiën werd de natuurkunde gerekend.

St. Thomas nu was er diep van overtuigd, dat „de beschouwing der schepselen nuttig is voor de onderrichting des geloofs en dienen kan om dwalingen aangaande God te weerleggen ¹⁾, en op hem past het woord van den Psalmist, dat hij in zijne *Summa contra gentiles* aanhaalt: „Meditatus sum in omnibus operibus tuis: in factis manuum tuarum meditabar: Ik heb uwe werken overwogen, en de schepping Uwer handen heb ik tot voorwerp mijner beschouwingen gemaakt”.

Gedurende de studiejaren, die Thomas te Napels doorbracht, wijdde Pietro d'Ibèrnia den jeugdigen afstammeling der Aquino's reeds in de kennis der wiskunde en der natuurkunde in, en later te Keulen kwam Thomas onder de leiding van Albertus den Groote. Deze Albertus, evenals Thomas, een lid der bloeiende Dominicanen-Orde, was niet slechts een uitstekend theoloog en diepzinnig wijsgeer, maar tevens een waardig vertegenwoordiger, zoo niet de schepper, der proefondervindelijke natuurkunde; die in de mijnen afdaalde; mineralen verzamelde, onderzocht en beschreef; planten aankweekte en bestudeerde; dieren gadesloeg; „den invloed aantoonde, welke niet alleen door de geographische breedte maar ook door de gestalte der aardkorst op het klimaat wordt uitgeoefend, omdat daardoor de uitstraling gewijzigd wordt” ²⁾; en die daarbij tevens kennis genomen had van de waarnemingen van Aristoteles en van de Arabische en Joodsche natuurvorschers.

Wel een meester om een leerling als Thomas te onderwijzen. De leerling, die, op de banken gezeten, welke langs den muur der gehoorzaal waren aangebracht, of op een der bossen stroo, in het midden der zaal neergelegd, met onafgewenden blik op den meester staarde, wanneer deze, de *Libri*

¹⁾ *Contra gentiles*.

²⁾ Vgl. de art. van Dr. P. Vermeulen in *De Wachter* (1875).

Sententiarum van Petrus Lombardus verklarend, zijne talrijke hoorders binnenleidde in de godgewijde hallen der theologische wetenschap, die elk woord opving en het als eene kostbare parel bewaarde, heeft zeker met niet minder aandacht den meester gevolgd, wanneer deze hem de geheimen der natuur openbaarde, en het gelukkig geheugen van Thomas heeft deze kennis met niet minder getrouwheid bewaard dan de andere.

Vandaar dat men bij de studie der werken, door den grooten Aquiner in het licht gegeven, met steeds klimmende bewondering ontwaart, hoe zoowel de waarnemingen van het dagelijksch leven als de uitspraken der wetenschap gebruikt worden om eene diepzinnige, wijsgeerige of godgeleerde beschouwing duidelijk te maken. Zoo moet b. v. de beweging van de planeet Saturnus, volgens het heerschend stelsel van Ptolomaeus opgevat, dienen om het woord van den wijsgeer te verklaren: „*Continentis est per deliberationem rationis vincere passiones*: de zelfbeheersching eischt dat de rede de driften overwinne” ¹⁾. De hoogere hemelsfeer voert de lagere in haar beweging mee, en „zoo beweegt zich Saturnus in dagelijksche beweging om de polen [de as] der wereld [onze schijnbare dagelijksche beweging], en om de polen van den dierenriem in aan deze tegengestelde [de jaarlijksche beweging van dat hemellichaam], en in eigen beweging [zijne rotatie]”. Een paar stellingen uit de meetkunde, met figuren geïllustreerd, doen dienst in een hoofdstuk, dat aantoont, hoe en waarom in goede dingen „de daad edeler is dan het vermogen om te handelen” ²⁾.

In het eerste deel der *Summa theologica* bespreekt de H. Thomas het scheppingswerk en stelt bij die gelegenheid ook de vraag, of het licht iets „lichamelijks” kan zijn. Ofschoon hij nu deze vraag ontkennend beantwoordt en daarbij tevens niet aanneemt,

¹⁾ *In nonn. libr. Arist. comment.* — *De Anima*, Lib. III, Lect. VI.

²⁾ *Ibid. Metaphys.* Lib. IX, Lect. X.

dat de voortplanting van het licht de beweging van een lichaam kan zijn, ziet men toch in zijn antwoord, dat slechts het ontbreken der methoden om kleine tijdruimten te meten of groote uitgestrektheden voor een lichtstraal beschikbaar te stellen, hem weerhouden om — afgezien van den aard van het licht — bij de voortplanting der stralen evengoed beweging aan te nemen als hij zulks voor het geluid zoo helder en duidelijk uiteenzet ¹⁾. „Geene plaatsverandering van een lichaam kan in een oogenblik geschieden ...de verlichting heeft echter plotseling plaats. Men kan hier niet tegen inbrengen, dat het in een onmerkbaaren tijd geschiedt, want voor een kleine ruimte kan ons de tijdduur ontgaan, voor eene groote ruimte, van oost tot west b.v., kan hij ons niet onmerkbaar blijven” ²⁾.

Thomas' doordringende geest was echter meer voor de bespiegeling dan voor het eigen onderzoek geschikt. Wanneer men de vernietiging van den sprekenden automaat uitzondert, dien Thomas in plotselingen schrik met een talhout stuk sloeg, schijnt de peinzensgezinde buon frate Tomaso zich niet op het terrein der proefondervindelijke natuurkunde bewogen te hebben.

Des te ijveriger zocht hij, steunend op de ervaringen van anderen, naar de beginselen, waardoor de dingen zijn en werken (*principia essendi en operandi*).

Wat hem in de levenlooze natuur vooral trof, was hetzelfde, hetgeen onze allermooieste geleerden nog als een duister raadsel voorkomt: het samengaan van kracht en stof. Want de stof is een beginsel van duurzaamheid, traagheid, onveranderlijkheid; en kracht is de oorsprong van alle werkzaamheid en alle verandering. Scherpzinniger dan Büchner of Moleschot e. a. — die òf wel het noodzakelijk samengaan van beide bevestigen òf ze, wat

¹⁾ Vgl. *De Kath.* (1893), Dl. CIII, bl. 56.

²⁾ *Summa*, I, Q. LXVII, art. 2.

erger is, identificeeren — geeft de Dominicaner monnik der dertiende eeuw eene verklaring, die als stoute of geniale hypothese zeker aanhangers zou vinden, indien zij niet, bij den mensch beginnend, zich van het hoogere tot het lagere had uitgestrekt. Want, zooals in den mensch de, voor een afzonderlijk bestaan geschikte, redelijke ziel, met het lichaam tot één wezen verbonden is en daardoor de bron is, waaraan alle, ook de lichamelijke krachten ontspringen — zooals in den mensch de stof door de ziel tot datgene wordt, wat ze is: n.l. tot een levend actief en met zintuigen begaafd lichaam — zoo denkt zich Thomas in elk stoffelijk wezen een samengaan van de stof met een beginsel van hooger en of lageren rang, de „forma”, waardoor de zeer onbepaalde stof tot dit of dat bepaald iets wordt (noem het een klomp ijzer, een levende plant, een levend en met gevoel bedeed dier) en waardoor tegelijk dit iets ook werkzaam kan zijn.

De „kleinste deeltjes”, welke de nieuwere scheikunde eischt, zouden in St. Thomas geen bestrijder gevonden hebben, want, zegt hij, „ofschoon de meetkundige lichamen in 't oneindige verdeeld kunnen worden, kan men bij de verdeling der natuurlijke lichamen slechts tot eene zekere grens van verdeling komen, daar aan elken vorm eene bepaalde hoeveelheid eigen is”.

Eene theorie echter, welke het ontstaan van geheel nieuwe eigenschappen in een samengesteld lichaam verklaart door de dichtere aaneenlegging van ongelijksoortige kleinste deeltjes (atomen), die, behalve dat ze op elkander wellicht eenige mechanische werking kunnen uitoefenen, overigens geheel onveranderd blijven, zou Thomas voor vijfhonderd jaar evenmin bevredigd hebben als zij nu in staat is alle redelijke bedenkingen tot zwijgen te brengen. Zulks blijkt ten duidelijkste uit zijne opvatting over de „mixtio perfecta”, een woord, hetwelk wij door „scheikundige verbinding” moeten vertalen. De geheel nieuwe eigenschappen schrijft Thomas aan een nieuw beginsel toe, een nieuwen vorm, „die echter het midden houdt tusschen de vormen,

waaruit hij ontstaan is"; en hij komt tot dat besluit niet op grond eener speculatieve redeneering, maar omdat feitelijk eenige der vermogens (virtutes) van de met elkander tot eene *nieuwe zelfstandigheid* verbonden lichamen, in de verbinding blijven bestaan.

Een tweede voorwerp van studie was voor den Doctor Angelicus het leven.

't Is bekend, dat Aristoteles, de lievelingsauctor der scholastiek, een goed waarnemer was ¹⁾, en dat St. Thomas' leermeester zijn tijd zoover vooruit was, dat men hem verdacht van met den booze in betrekking te staan ²⁾.

Zonder den invloed der schei- en natuurkundige krachten — calor et alia hujusmodi — te miskennen, vindt de Engel der school in de 13^e eeuw in deze krachten evenmin de verklaring der levensverschijnselen als Bunge e. a. in onze dagen.

Daarbij springt hem de veel grootere en hechtere eenheid van het dierlijk en plantaardig organisme in het oog, en om haar te kunnen verklaren, neemt hij (consequent zijne grondstelling over stof en vorm ontwikkelend) hoogere vormen aan, waar hij verschijnselen ziet van hoogere orde. De naam „forma" behoeft ons niet vreemder voor te komen dan het woord „organoplastische kracht", dat men in de nieuwere boeken aantreft.

In de wondervolle verscheidenheid der dier- en plantenwereld ziet de Engel der school het „natura non facit saltus" even duidelijk als de nieuwste wetenschap. Niet zoo nochtans, dat hij de niet levende stof in staat acht uit eigen kracht leven voort te brengen; niet zoo, dat hij het eenvoudig plantenleven zich tot gevoelend en zintuigelijk waarnemend dierlijk leven zal laten ontwikkelen, of *denken* als de veredelde voortzetting van *gevoelen* zal beschouwen (kunststukken, welke een Haeckel klaar krijgt,

¹⁾ Aristoteles ontdekte o. a. bijzonderheden bij de voortplanting van bijen en inktvisschen, die men lang als de ontdekking van veel lateren tijd beschouwd heeft.

²⁾ Vgl. de art. van Dr. P. Vermeulen in *De Wachter* (1875).

maar die degelijke en kalme geleerden te gewaagd voorkomen); maar zóó, dat voor hem het laagste wezen der hoogere orde (*infimum supremi*) zeer nabij het hoogste der lagere orde (*supremum infimi*) staat.

De laagste diervormen zijn in hunne zelfbeweging weinig van de planten verschillend (*parum excedentia motum plantae*); de hoogste zijn in het bezit van eene *aestimativa*, een schattingsvermogen, dat hen niet tot Cartesiaansche automaten, maar tot wezens maakt, die door zintuigelijke kennis (hoewel zonder verstandelijk overleg of vrijen wil) hunne handelingen regelen. Boven de dierwereld staat het redelijk schepsel, „animal rationale”, de mensch, die leven heeft als de plant; gevoelt, ziet, hoort, zich beweegt als het dier; maar daarenboven een eigen werking heeft, welke, ofschoon ze in dit leven niet zonder hulp van de (levende) stof des lichaams kan uitgeoefend worden, toch niet van diezelfde stof afhankelijk is.

Geen wijsgeer heeft als St. Thomas de eigen werking der ziel, het beginsel waardoor wij gevoelen, ons bewegen, maar ook waardoor wij denken, zoo scherpzinnig onderzocht; geen ziet als hij in de, door de redelijke ziel levende, hersens, het zintuigelijke beeld der dingen buiten ons ontstaan, en den denkenden geest (*intellectus agens*) uit dit zinnelijk beeld een denkbeeld opvatten, opgrijpen, dat al hetgeen bij het zintuigelijke hoort in de hersens laat liggen en omspant hetgeen de zintuigen niet waarnemen, om met dit denkbeeld, als ware het een stempel, in zich zelven (*intellectus possibilis*) een afdruk te maken en zoo een gelijkvormigheid te doen ontstaan tusschen geest en voorwerp, die aan het voorwerp beantwoordt en met den aard des geestes overeenstemt.

Maar niemand der wijsgeeren vóór St. Thomas heeft tevens met meer zorg, grootere nauwgezetheid, meer *con amore* zou ik willen zeggen, op den invloed van het lichaam bij de werkingen van den geest gelet en met die invloeden rekening gehouden,

zoowel op het gebied van den denkenden geest als op dat van den vrijen wil.

Ik vrees, dat ik reeds te veel van de welwillende aandacht gevergd heb en staak daarom dit kort overzicht, waardoor ik meen mijne stelling: St. Thomas is een man van wetenschap voldoende toegelicht te hebben. En toch heb ik over zijne hoogste wetenschap nog niet gesproken.

Men bedient zich van eene versleten beeldspraak, wanneer men van een adelaar spreekt, die opstijgt in de lucht hoog boven de groene bosschen der berghelling, hoog boven de granieten kruinen of besneeuwde toppen der Alpen; die, zich eerst verheffend, als nam hij de zonnestralen tot richtsnoer, daarna met ontplooiden wiek in breede kringen rondzweeft en met doordringend oog alles waarneemt, wat er gebeurt diep onder hem in het licht der zon, in wier glansen hij schijnt te drijven. Toch kwam mij dat beeld voor den geest toen ik de *Summa contra gentiles* ter hand nam om over de wetenschap van den Heilige te kunnen spreken.

Want wat den H. Thomas beheerschte bij al zijn werken, dat was de drang om, zooals Vondel zingt:

„in . . . bespiegelingen

Het eeuwig schijnend licht, den oorsprong aller dingen

't Ontmoeten, en van vore in 't aangezicht te zien

Om andren door tong of teeken te bediën

Den glans, die ons verschijnt; zoo menschentong of teeken

Dit wonderlijk gezicht en wonder uit kan spreken,

Of in zijn volle kracht afbeelden voor het oog!" ¹⁾

De eerste vraag, waardoor de jonge graaf van Aquino zijne vrome leermeesters van Monto Casino verheugde en verbaasde, luidde: „Wat is God?" St. Thomas' genie werd voor 't eerst aan zijne medebroeders geopenbaard, toen Albertus het werk van

¹⁾ *Bespiegelingen van God en Godsdiens.*

Dionysius *De divinis nominibus*, over de namen, d. i. de volmaakt-heden Gods, behandelde.

Met de vraag: „Geschiedt de aanschouwing Gods in het Paradijs zooals men dit op aarde leert?” — eene vraag, die de stervende Heilige stelde aan zijn vromen, vóór hem gestorven ordebroeder Fr. Romanus, die hem in een droomgezicht verscheen — sloot als het ware de Engel der School de rij zijner theologische onderzoekingen; en zijn laatste woord bewijst, dat de gedachte aan God hem zijn geheel leven lang bezielde heeft.

„Wie altijd wandelt in Gods tegenwoordigheid, zal altijd gereed zijn Hem rekenschap af te leggen en zal nooit Zijne liefde verliezen door in het kwaad toe te stemmen” ¹⁾.

God zoekt hij, de heilige, in de onbezielde natuur, want alle bestaan is eene afbeelding van „Hem die is”; God zoekt hij in elk levend wezen, want elk is een spiegel, waarin van het eeuwige, onbegrensde leven eenige stralen teruggekaatst worden; God zoekt hij in de denkende en vrij willende ziel des menschen, want de mensch is gemaakt „naar het beeld en de gelijkenis Gods”, en God heeft den adem des levens in het aanschijn geademd van den mensch, wiens lichaam Hij uit het leem der aarde gevormd had.

Van het schepsel tot den Schepper! — de H. Thomas heeft bij geheel zijn reuzenarbeid op wetenschappelijk gebied dien weg gevolgd; en als leeraar der wijsheid zal hij dien weg aan anderen toonen.

Op verzoek van den H. Raymandus de Pennafort schreef St. Thomas zijne *Summa contra gentiles*, zijn *Handboek tegen de ongeloovigen*. Van het schepsel verheft zich de denkende geest tot den Schepper. Maar evenals de adelaar niet ongestoord schijnt te kunnen ademen, dan wanneer hij vrij zweeft in het

¹⁾ Buttler, *Vie des Saints*.

eindeloze luchtruim en de aarde slechts gedurende eene korte wijle als rustpunt aanziet, zoo blijft de Heilige van Aquino slechts een oogenblik bij het schepsel vertoeven om aanstonds in zijne bespiegelingen op te stijgen tot God, wiens oneindige schoonheid hem aantrekt met eene onweerstaanbare macht. Na aangetoond te hebben, dat elke beweging, van welken aard ook, als laatste oorzaak een beweger veronderstelt, in wien de grootste rust en de onveranderlijkheid met de hoogste werkdadigheid vereenigd moeten zijn, en na ons gezegd te hebben, dat dit wezen, dat hij „primum movens” noemt, de oorzaak van alles moet zijn, het hoogste wezen, wat denkbaar is, schijnt hij er behagen in te scheppen de aandacht zijner hoorders zoo lang mogelijk op dien God gevestigd te houden, wiens licht zijn verstand bestraalde en wiens goedheid zijn hart aantrok. Vestigt hij, in het tweede boek zijner *Summa contra gentiles*, onze aandacht weder op de schepselen, dan blijft hij bij God zijn standpunt kiezen en ziet het geschapene in het licht der Godheid. Hij vraagt niet (om een voorbeeld te geven), wie het beginsel moet zijn van het bestaan der wezens, die wij om ons waarnemen, maar hij bewijst, dat het aan God past het beginsel te zijn, waaraan anderen hun bestaan danken. Hij onderzoekt minder, of de verstandelijke wezens hun hoogste type in dat wezen vinden, 't welk wij God noemen, maar hij toont veeleer aan, dat het tot de volmaaktheid van het heelal behoort, dat er verstandelijke wezens bestaan. God, de hoogste waarheid en daarom het verhevenste voorwerp voor de onderzoekingen des verstands, is echter tevens de hoogste goedheid, en moet daarom het hoogste doel zijn, waarnaar de wil streeft. Het streven van den mensch naar God en het geluk van den mensch in het bezit van God, voorzoover het natuurlijk verstand van den mensch Hem kan kennen, en tegelijkertijd de liefderijke voorzienigheid van dien God, welke den mensch, die van Hem uitgaat, ook weder naar zich terugvoert, vormt het onderwerp van het derde boek der nooit volprezen *Summa contra gentiles*.

Men denkt aan geen dichter, wanneer men van St. Thomas spreekt, en toch zou ik willen zeggen, dat de drie eerste boeken dezer *Summa* de heerlijkste lierzangen zijn, die het schepsel gezongen heeft ter eere van zijn Schepper. 't Is als was Thomas' geest en 'Thomas' liefde in elke wetenschap gevaren, om aan elke wetenschap eene strofe van dien lierzang in den mond te geven.

Zóó was St. Thomas een man van wetenschap.

En vraagt ge mij, waarom de meester in het rijk des geestes ook de stof zijne aandacht waardig keurde en met zulke, ik mag zeggen liefderijke, nauwgezetheid het lichaam des menschen, vooral in zijne wisselwerking met de ziel, bestudeerde, dan is dunkt me het antwoord: omdat de wijsgeer den band bewonderde, die in den mensch de stof op zekere wijze doet deelnemen aan de werking van den geest — en omdat de Heilige de stof, levend door de redelijke menschelijke ziel, hoogachtte, wijl zij in den Zaligmaker vergoddelijkt is door de persoonlijke vereeniging met het eeuwige Woord des Vaders.

* * *

„Ook dit — aldus het Vaticaansche Concilie — is de leer, welke in de Katholieke Kerk altijd eenstemmig beleden is en welke nog beleden wordt, dat er eene tweevoudige orde van kennis is, welke niet slechts door de beginselen, waardoor gekend wordt, maar ook door het voorwerp der kennis onderscheiden zijn: *door het beginsel*, want *hier* erkennen wij in het natuurlijk licht der rede, *daár* door het bovennatuurlijk geloof; *door het voorwerp*, want behalve waarheden, waartoe ook de natuurlijke rede kan doordringen, worden ons in God verborgen geheimen te gelooven voorgehouden, die ons niet openbaar kunnen worden dan door de goddelijke openbaring.... Wanneer de rede, door het geloof verlicht, met eerbied en bescheidenheid onderzoekt, dan komt zij, met Gods hulp, tot eenig maar zeer vruchtbaar begrip van de geheimen, zoowel door de analogieën met datgene, wat zij op

natuurlijke wijze kent, als door onderlingen samenhang der geheimen in verband met het eindoel der menschen; maar zij wordt nooit in staat om de geheimen te doorschouwen als waren deze het eigen voorwerp harer erkenning."

Langs den weg der rede klimt de mensch van de schepselen op tot den Schepper, kan hij zich tot eene natuurlijke kennis zoowel der waarheid als zijner plichten verheffen.

Langs den weg der openbaring daalt God af tot den mensch om te bevestigen, wat ook de rede reeds vond, en mede te deelen, wat aan de rede verborgen is.

En wanneer de mensch, gesteund door de genade, wandelt in het licht der rede en der openbaring, volgt hij het pad, dat hem tot het einddoel voert, hetwelk Gods goedheid hem heeft gesteld.

Waar een uitstekende geest, zich buigend voor de openbaring, zonder de rechten der rede te verloochenen of te verkorten, zijn verstand en zijne kennis dienstbaar maakt aan een diepzinnig onderzoek der openbaring, en waar een leven van zelfverloochening en deugd Gods rijksten zegen over den arbeid neer doet dalen, daar kunnen geloof en wetenschap schitteren in een glans, dien de eeuwen niet zullen verduisteren, daar viere geloof en wetenschap hunne schoonste triomfen. Zoo was het bij St. Thomas en daarom getuigt Paus Leo XIII van hem in de Encycliek *Aeterni Patris*: „Dat de rede, op de wieken van Sint Thomas tot het hoogste voor een mensch bereikbare toppunt opgevoerd, bijna niet hooger kan stijgen en dat het geloof aan de rede bijna geen meerder of sterker steun ontleenen kan dan het reeds verwierf bij St. Thomas" ¹⁾.

Daarom ook wilden de Vaderen van het Concilie van Trente, „dat midden in de zittingzaal, tegelijk met de Boeken der H. Schrift en de Decreten der Pausen, de *Summa* van Thomas van

¹⁾ Vert. van Prof. de Groot i. h. *Leven van den H. Thomas van Aquino*.

Aquino opengeslagen op het altaar zou liggen, om er raad, bewijzen en besluiten aan te ontleenen" ¹⁾.

En wederom is de vlucht van Thomas die des adelaars.

In het vierde boek zijner *Summa contra gentiles* en later in de *Summa theologica* stijgt hij weer op tot God, die zijn heiligen dienaar verrijkte met de heerlijkste gaven des verstands en vervulde met de zoetheiden der genade.

In het licht der geopenbaarde waarheden verdiept hij zich, verlustigt hij zich in het kennen van den eenen en drieuldigen God — den Vader, die van Eeuwigheid den Zoon voortbrengt, zijn levend evenbeeld, zijn Woord; den Zoon, van den Vader voortgekomen, die den Vader bemint, zooals de Vader Hem bemint, met eene levende persoonlijke liefde, d. i. de H. Geest, die van den Vader en den Zoon voortkomt. Drie personen, één God, die eeuwig in dat goddelijk leven oneindig gelukkig zijn.

En wanneer St. Thomas nu in het licht dier openbaring zijn ruimen blik laat gaan over de schepping, dan ziet hij de geheele zichtbare schepping dienstbaar aan den mensch en den mensch door Gods goedheid voorbestemd om op aarde een bovennatuurlijk leven te leiden door de genade en dit bovennatuurlijk leven voort te zetten in eene rechtstreeksche aanschouwing Gods.

Ook de droevige vrije daad, die den mensch beroofde van het leven der genade, onderzocht St. Thomas in haren aard en hare gevolgen, maar — naar het mij voorkomt — met eene bijzondere voorliefde behandelt hij het geheim der verlossing, die het leven terugschonk aan den mensch.

Dan speurt hij het hoogere leven na in zijn aard en zijn wezen, in de vermogens, waardoor het werkzaam is, in de daden, de deugden, waarin het zich uit — in de zwakheden, waaraan het kan lijden, de ziekten, waaraan het te gronde kan gaan, maar tevens

¹⁾ T. a. p.

ook in de geneesmiddelen, die het opbeuren en zelfs van den dood tot nieuw zijn kunnen opwekken, in de voortzetting van het leven der genade, in het leven der heerlijkheid.

Ik wensch mij thans niet op het gebied der theologie te be-geven, maar ik moet toch bekennen, dat de leer van St. Thomas over de aanschouwing Gods mij machtig heeft aangegrepen.

God aanschouwen, d. w. z. God verstandelijk zien, een verstandsbeeld in onze ziel ontvangen, dat God voorstelt, zooals Hij is, terwijl toch het *zijn* onzer ziel een *medegedeeld zijn* is en God het *ongeschapen zijn*, is niet mogelijk, tenzij God de kennis, die Hij van zichzelf heeft — niet in hare volheid nochtans, want wij blijven eindig — tot onze beschikking stelt, en God derhalve voor ons *gekend objekt* en *kenmiddel* tegelijkertijd wordt. Hieruit volgt, dat de rust en het geluk, met die kennis verbonden en uit die kennis voortspruitend, eene deelneming moet zijn aan Gods rust en Gods geluk. Ziedaar met een paar woorden de leer van den H. Thomas op dit punt. Waarlijk, de lofspraak des Pausen zegt niets te veel. In bond met het geloof, stijgt de rede bij St. Thomas tot eene hoogte, waarop men duizelend staart en tot welke men zich onmachtig gevoelt hem te volgen.

De H. Thomas is — om ook dit laatste met korte woorden aan te stippen — een machtig strijder voor de waarheid, een strijder, van wien Leo XIII getuigt, dat, om zoo te zeggen „op de kerkvergaderingen van Lyon, Vienne, Florence, van het Vaticaan, Thomas bij de verhandelingen en besluiten der Vaders tegenwoordig was en bijna voorzat, de dwalingen der Grieken, ketters en rationalisten met onweerstaanbare kracht en den gelukkigsten uitslag bestrijdende”. In dien strijd dwong hij zelfs den tegenstanders van het katholiek geloof hulde, lof en bewondering af. „Want — zoo vervolgt de Paus — het is bewezen, dat er onder de leiders der kettersche partijen gevonden werden, die openlijk verkondigden, dat zij, was eens de leer van

Thomas van Aquino uit den weg geruimd, gemakkelijk met alle katholieke leeraren den strijd konden aangaan en zegevieren en de Kerk vernietigen.... Zeker, dit uitzicht was ijdel, maar de getuigenis niet”.

Zijne beide hoofdwerken en vele andere zijner talrijke geschriften zijn verweerschriften en tegelijkertijd meesterlijke dogmatische of wijsgeerige verhandelingen. Niet alleen wijl de heldere en breede uiteenzetting der waarheid op zich zelve reeds de beste verdediging is tegen de dwaling, maar ook omdat zij gedeeltelijk rechtstreeks tegen de dwaling gericht zijn.

In het eerste hoofdstuk der *Summa contra gentiles* geeft Thomas zelve dit duidelijk te kennen.

Uit den tekst: „Veritatem meditabitur guttur meum et labia mea detestabuntur impium” (Prov. VIII, 7) ontwikkelt hij den tweevoudigen plicht des wijzen: n.l. de verklaring der waarheid en de bestrijding der dwaling. De bestrijding is echter aan de uiteenzetting der waarheid ondergeschikt. „Tegelijkertijd dat wij de waarheid onderzoeken, zullen wij aantoonen, welke dwalingen door haar worden uitgesloten”... Door die methode, zegt Prof. De Groot in zijn heerlijk *Leven van den H. Thomas van Aquino*, schenkt de Heilige meer dan een strijdschrift alleen kan leveren, en plaatst hij tegenover de bonte schakeering der vijandige scholen zijn katholiek wijsgeerig stelsel over God en den mensch.... De dwaling spreekt door Thomas mond bondiger, scherpzinniger dan zij elders vermocht; de Engelachtige leeraar dringt en bij de stelling en bij de tegenstelling in het hart der zaken door; en juist omdat hij vóór en tégen de waarheid het laatste woord zegt, keeren de dwaalleeraars en de verdedigers aller eeuwen, naarmate hun onderzoek diepzinniger wordt, tot de bedenkingen en de bewijsvoeringen van den H. Thomas weder. Diezelfde methode volgt Thomas in de *Summa* met dit onderscheid, dat hij meestal het eerste woord aan de dwaling laat en dat inleidt met het bekende:

Videtur quod non; om dan in de *conclusio* de waarheid te bepalen en te bewijzen; en in zijne *ad primum... ad secundum dicendum* de dwaling te weerleggen.

Altijd echter geschiedt die weerlegging grondig en afdoende, maar op kalme, waardige wijze, zoodat de persoon des tegenstanders steeds gespaard wordt, en slechts zelden strenge of eenigszins scherpe uitdrukkingen gebezigd worden, om de leer te veroordeelen.

Toch raakt de Heilige in vuur, wanneer hij het hem zoo dierbaar kloosterleven bij herhaling moet verdedigen ¹⁾, en meer nog, wanneer hij de onderworpenheid der rede aan de openbaring moet handhaven. Een geest, die door rede en openbaring zoo diep in Gods geheimen was doorgedrongen, kon den vermetelen opstand van de rede tegen de openbaring niet dulden.

Na zulk eene weerlegging klinkt het uit zijn mond ²⁾: „Wanneer iemand, trotsch op eene kennis, die den naam wetenschap niet verdient, tegen hetgeen wij geschreven hebben, iets wil inbrengen, dat hij dan niet in hoeken ga spreken of voor kinderen het woord voere, die in moeilijke vraagstukken geen oordeel hebben, maar dat hij een verweerschrift schrijve, als hij durft, en hij zal er vinden, niet mij slechts, die de minste onder de anderen ben, maar vele anderen, die de waarheid dienen en tegen zijne dwaling zullen opkomen of zijne onwetendheid zullen onderlichten”.

Het „in dubiis libertas, in omnibus charitas”, dat naast het „in necessariis unitas” de grondwet moet zijn van alle dispuutgezelschappen, leert ons Thomas én door voorbeeld én door een heerlijk woord.

¹⁾ „Opus contra pestiferam doctrinam retrahentium homines a religionis ingressu.”

²⁾ Opus *De unitate intellectus* contra Averroystas in finem.

Aan het slot eener verhandeling over de beweging der hemellichamen, waarin de Heilige verschillende meeningen aanhaalt om ten slotte de theorie van Ptolemaeus aan te hangen, luidt het uit zijn mond: „Maar, omdat men bij het aannemen of verwerpen eener meening niet door genegenheid of afkeer voor den persoon, die de meening het eerst oppert, geleid moet worden, maar veeleer door de overtuiging der waarheid, daarom zegt Aristoteles, dat men beiden moet liefhebben en hem, wiens meening wij volgen, en hem, wiens leer wij afwijzen. Beiden immers hebben zich moeite gegeven om de waarheid te erkennen en beiden hebben ons dus hierin geholpen” ¹⁾.

* * *

In het derde deel van zijne onsterfelijke *Divina Commedia* schildert Dante in geestverrukkende taal den glans, waarin de leeraren der goddelijke wijsheid schitteren. Sneller dan de gedachte is hij, de dichter, gesterkt door het aanzien der steeds schooner wordende Beatrice, hier eene verpersoonlijking der godgeleerde wetenschap, in de sfeer der zon als langs een Jacobs ladder opgestegen. Wat er in de zon aanwezig is, erkent hij niet door kleuren maar door de schittering van het licht alleen. Een krans van lichten beweegt zich driemaal om hem heen en uit die lichten klinken stemmen, zoo zoet en zoo verheven, dat geen aardsche stem ze kan vertolken. Daarop hoort hij, of liever wordt hij gewaar, hoe een dier zonnen hem aldus toespreekt:

„Wanneer

De straal der genade, waardoor ontvonkt
De ware liefde, die minnend sterker wordt,
Veelvuldig schitt'rend, in u zoo blinkt,
Dat hij u op doet stijgen langs de hemelladder,
Waar zonder weer te stijgen niemand afdaalt:
Wie dan u weig'ren wilde

¹⁾ *Metaphys.* Lib. XII, Lect. IX in finem.

Uit zijne amphore der wijsheid wijn
 Om uw wetensdorst te lesschen, zou 't niet kunnen,
 Zoo min als 't water keeren kan, wanneer 't naar zee spoedt.
 De planten wilt gij kennen, die er bloeien,
 In d' eerekrans, zich sling'rend om de schoone,
 Die uwe kracht bij 't stijgen steunde:
 Ik ben een schaapje van de heil'ge kudde,
 Die Dominicus geleidt langs wegen,
 Waar rijk'lijk voedsel is voor wie niet afdwaalt;
 Die mij ter rechter zijde 't meest nabij is,
 Was mij een broeder en een meester tevens;

't Is Albertus

van Keulen; en ik ben Thomas van Aquino" ¹⁾).

Zoo wenschte ik Thomas te zien, terwijl ik sprak over den wijsgeer en den godgeleerde, niet zoozeer echter om met meer levendigheid den glans zijner wetenschap te schilderen als om zelf den gloed te voelen van „de ware liefde, die minnend sterker wordt,” om in mijne woorden een sprankje te doen tintelen van het vuur der goddelijke liefde, dat steeds brandde in het hart van Thomas, den Heilige.

Koud als de stralen der bleeke maan is het licht der wetenschap alleen; warm en weldoende is het zonnelicht der wetenschap, die door de liefde bezielde wordt.

Daar spreekt uit de werken van St. Thomas de geest der wetenschap, eener zelden evenaarde, wellicht nooit overtroffen wetenschap, maar er klinkt tevens uit zijn mond een woord van liefde, dat niet tot kennen slechts maar ook tot handelen aanspoort — dat niet God enkel voorstelt aan den denkenden geest als de hoogste waarheid, maar ook God aan den zich zelven bepalenden wil als het hoogste goed, waarheen wij moeten streven in de orde der natuur zoowel als in de orde der genade. God, die ons verlicht maar ook tevens sterkt en steunt, God, die ons zich zelven als het bereikbare einddoel des levens voorstelt.

¹⁾ Canto X.

„Geen ander loon dan u zelf, o Heer”, sprak Thomas tot God, die hem van 't kruisbeeld toesprak: „Gij hebt goed over mij geschreven Thomas, wat loon verlangt gij?” Al zijn werken, al zijn studeeren was hem steeds middel, om dien eenen groote, oneindige, goede door vele menschen voor immer te doen bezitten. En met eene consequentie, den grooten denker waardig, zocht hij dien God wederom zoo rechtstreeks mogelijk hier op aarde in den tweeden persoon der H. Drievuldigheid Jesus Christus in het H. Sacrament des Altaars.

God in de wetenschap, God in 't geloof, God in de genademiddelen, God in de eeuwigheid! — maar, om u den liefdegloed te schetsen, die het hart van Thomas vervulde, schieten mijne krachten te kort. Leest, bid ik u, of herinnert u de heerlijke lofzangen: *Verbum supernum*, *Pange lingua*, *Lauda Sion*, en zeg mij dan, of ge de woorden van de discipelen van Emaus niet tot de uwe maakt: „Was ons hart niet brandend in ons, toen hij tot ons sprak”?

Zoo moge het beeld van Thomas steeds voor ons staan. Zoo moge zijn geest ons bezielen om mannen te zijn van groote wetenschap, van diepgeloovige overtuiging, mannen ook, wier daden zullen getuigen, dat de liefde Gods in onze harten woont.

Rolduc.

J. M. L. KEULLER.

ANNETTE VON DROSTE-HÜLSHOFF.

Op 9 November van het vorige jaar werd in de oude, eerbiedwaardige bisschopsstad Munster in tegenwoordigheid van zeer vele genoodigde gasten het gedenkteeken van Annette von Droste-Hülshoff door den opperpresident van Westfalen plechtig onthuld. Nadat het doek gevallen was, droeg de dichter Emil Rittershaus een feestgedicht voor, waarvan het slot luidt:

„Du aber, Volk in Munsterland, die Wache halt' in Treue,
Dass sich Annette's Monuments noch lang das Volk erfreue!
Flachsköpfig Volk mit blauem Aug, nicht lass es beim Beschauen,
Mach geistig auch zu eigen dir die herrlichste der Frauen!
Was sie geschaffen, lieb es still für dich in deiner Kammer!
Die Freude wird es dir erhöh'n und lindern Gram und Jammer.
Ob Jahr und Jahr auch rauscht dahin, in Ehren wird sie prahlen,
Die deutsche Dichterkönigin, die Tochter der Westfalen”.

Reeds in 1878 hadden de vereerders van Annette zich verenigd om haar in Westfalens hoofdstad een waardig gedenkteeken te stichten. Het prijkt thans op een der schoonste punten van Munster, op het St. Aegidiusplein.

Het voetstuk van het eenvoudige gedenkteeken bestaat uit roodbruin, schitterend gepolijst Zweedsch marmer. Het draagt dit korte opschrift: „Annette Freiin von Droste-Hülshoff, geb. 10 Jan. 1797, gest. 24 Mai 1848”. De portretbuste van de dichteres is uit wit marmer gebeiteld. De jeugdige beeldhouwer Anton Ruller te Munster heeft de hem gedane opdracht meesterlijk uitgevoerd. Het was geen lichte taak uit verschillende afbeeldingen,

schilderstukken en teekeningen het juiste en karakteristieke te treffen en weer te geven.

De beeltenis is eenvoudig, maar edel van vormen. Het hoofd neigt een weinig voorover, het oog staart peinzend in de verte. In dichte lokken golft het haar, met een parelenkrans getooid, naar beneden. Een sjaal, met kant bezet en met een roos versierd, ligt in wijde plooiën om de schouders. Een eenvoudig kruis siert de borst.

Naar aanleiding van dit gedenkteeken en het eeuwfeest van Annette op 10 Januari van dit jaar, willen wij haar leven schetsen. Zelden heeft een katholieke dichteres bij vriend en vijand zulk een onvoorwaardelijke en ongeveinsde waardeering gevonden als deze dochter van het door en door Roomsche Westfalen. Letterkundigen van de meest uiteenlopende richting: Vilmar en Johannes Scherr, Barthel en Kurz, Levin Schücking en H. Hüffer, Menzel en Koenig verheffen haar als een christen-vrouw en dichteres tot in de wolken. Dagbladen en tijdschriften van verschillende kleur: *Illustrirte Zeitung*, *Daheim*, *Gartenlaube*, *Deutsche Rundschau*, *Hist. Politische Blätter*, *Alte und Neue Welt*, *Month* wijdden artikelen vol lof aan hare nagedachtenis.

De Oostenrijksche dichteres Betty Paoli schroomt niet van haar te zeggen:

„Men pleegt Annette van Droste-Hülshoff de grootste Deutsche dichteres te noemen. Mij dunkt deze beperkte lofspraak veel te bescheiden, ik zou haar in een absolute veranderen en haar de grootste dichteres van alle volkeren en alle tijden, die wij kennen, willen noemen. Wat metrischen vorm betreft op het gebied der poëzie, ken ik in de mij toegankelijke litteraturen geen vrouw, die haar ter zijde kan gesteld worden”.

Paul Heyse, een dichter van geheel anderen aanleg, van geheel tegenovergestelde wereldbeschouwing, zingt haar in 1877 toe:

Sedert dien tijd verwisselden de nazaten van heer Engelbert den naam van het oude stamgoed Deckenbrock met hun ambtsaanduiding, waaraan zij, na ten jare 1417 in het bezit van de heerlijkheid Hüllshoff gekomen te zijn, den naam van dezen burcht toevoegden.

Twee uren ten westen van Munster, een half uur van het dorp Roxel, ligt tusschen vischvijver en bosch verscholen het huis Hülshoff, een versterkte burcht, door breede grachten omschut, te midden van een uitgestrekte bezitting.

„Auf meiner Heimat Grunde
Da steht ein Zinnenbau,
Schaut finster in die Runde
Aus Wimpern schwer und grau.
An seines Fensters Gittern
Wimmert des Kauzes Schrei,
Und drüber siehst du wittern
Den sonnetrunken Weih". —

Het oude slot heeft door verscheidene verbouwingen overeenkomstig den smaak van tijd of eigenaar veel van zijn oorspronkelijk voorkomen verloren. Toch staat nog altijd naast de poort, de ridder te paard met lans, schild en een hijgenden hond. Toch ziet de gedeeltelijk gemoderniseerde heerenhuizing, door park en tuin omgeven, door eiken en beuken beschaduwd, er nog vriendelijk en gastvrij uit en herinnert aan de ridderlijke deugden zijner vroegere bewoners.

Alleen de zorgvuldigste verpleging kon het uiterst zwakke kind, dat een maand te vroeg verschenen was, in het leven houden. Nauwelijks geboren, begon het reeds den smartelijken strijd om het bestaan :

„Acht Tage zählt ich schon, eh' mich
Die Amme konnte stillen,
Ein Würmchen, saugend kümmerlich
An Zucker und Kamillen;

Statt Nägel nur ein Häutchen lind,
 Däumlein, wie Vogelsporen,
 Und Jeder sagte: „Armes Kind!
 Es ist zu früh geboren!“ ”

Ook later heeft Annette de aangeboren zwakheid nooit geheel overwonnen, slechts zelden het genot van volkomen lichamelijke gezondheid gesmaakt. Een arme, brave vrouw uit Altenberg werd als zorgzame min ter hulp geroepen. Steeds heeft Annette voor haar een dankbaar hart bewaard, in haar onderhoud voorzien en meer dan één gedicht aan haar gewijd.

Ondanks hare lichamelijke zwakte ontwikkelde zich haar geest met buitengewone kracht, vlugger dan voor haar tenger gestel dienstig was.

Reeds vóór haar zevende jaar koesterde zij niet zelden een hartstochtelijk verlangen naar voorwerpen, die de verbeelding haar voortooverde. Die inwendige prikkelbaarheid en levendigheid van gemoed gaf zij dikwijls op ondubbelzinnige wijze te kennen. Wanneer zij in het lezen van een boek of het beschouwen van een plaat verslonden was, geraakte zij menigmaal in de hoogste opgewektheid, in een inwendige jubileering, hield gesprekken met zich zelve, vergat de wereld om zich heen en vertoonde als een verrukte alle verschijnselen van een ongeloofelijke opgewondenheid.

Annette had éene zuster Jenny en twee broeders Werner Constantijn en Ferdinand.

De laatste vooral was haar speelmakker. Met hem voerde zij de meeste kleine schelmerijen uit. Het liefst trokken zij achter in den tuin, achter heggen verscholen, schoenen en kousen uit en liepen barvoets evenals de werkmanskinderen rond, op gevaar af van de eene of andere straf bij hun moeder te belooopen.

Want de voortreffelijke moeder verweende het kind in geen deele, maar voedde het met wijze gestrengheid op. De verstandige en ernstige vrouw ging de droomerijen en onbepaalde

verlangens van hare dochter tegen en gaf haar een vast, bepaald doel en nuttigen arbeid.

Nooit heeft Annette een school bezocht. Het eerste onderwijs ontving zij van hare moeder. Nog menig klein blaadje zegt ons, hoe de voor sommige letters eigenaardige teekens der moeder door de kinderhand nageschreven werden. Vervolgens nam zij deel aan het onderricht, dat de huisleeraar Bernard Wenzelo aan hare broeders gaf.

Schertsend schreef zij later in 1846 aan haren vriend professor Schlüter :

„Ik ken ellendig weinig Grieksch ; in mijn beste glans- en oefeningsperiode ben ik ter nauwernood verder dan het a b c gekomen en thans weder schandelijk daartoe teruggezonken Latijn kunt gij mij altijd sturen, Fransch natuurlijk ook ; dat is immers tegenwoordig zoo onontbeerlijk als vroeger lezen en schrijven. Hollandsch zult gij mij niet sturen, dat versta ik anders ook. Italiaansch en Engelsch ? Slecht ! Slecht ! Het laatste iets beter” (*Briefe*, S. 121).

Geen vak werd door haar overgeslagen. Wiskunde, natuurkunde en geschiedenis stonden natuurlijk ook op het studieplan. Zoo- wel de aangeboren neiging van het kind voor iedere wetenschap als de tegenwoordigheid der moeder bij de lessen zorgden voor den noodigen ernst en ijver.

Het meest echter beminde Annette het platduitsch van haren geboortegrond. Met hart en ziel hing zij daaraan en verkondigde telkens weder in proza en poëzie den lof van Westfalen.

Andere oefeningen werden ook niet verzuimd. Niet zelden ging zij met hare broeders schaatsenrijden, legde zich op het teekenen toe en leerde spinnen.

Naast het vlijtig leeren ontwaakte in haar de zucht om te lezen. Met gretigheid, ja, met een zekere woede verslond zij alles, wat de zorgvuldig wakende moeder haar ter lezing toestond. Alle boeken, welke voor de kinderen niet pasten, waren in een groote kast weggesloten. Al vormden geschiedenissen en verhalen het hoofdbestanddeel dezer lectuur, wij vinden daarbij ook ernstiger

werken. Zoo las Annette in hare kinderjaren twee dikke banden, een bloemlezing van gedichten, uit het Grieksch vertaald. Toch merkte zij, ondanks hare kindsheid, dat zij schoon waren.

Vroegtijdig ontwaakte in deze jeugdige ziel de lust om te dichtten. Op de ontlukende kennis van het schoone volgde dra het verlangen iets schoons voort te brengen.

Wanneer het handwerk af, het opgegeven aantal mazen gebreid, de taak en de les reeds voor het einde van het uur voltooid waren, dan nam de kleine freule hare lei en krabbelde haar versjes daarop, gelijk de verbeelding of het gemoed het haar ingaven, terwijl haar oudere zuster zich naast haar met teekenen onledig hield. Kans op loon of eer dreef de jeugdige kunstenaressen niet aan. Om alle ijdelheid te voorkomen prees de moeder haar nooit. Toch verblijdde zij zich in haar hart, en zij zelve heeft de eerstelingen van Duitschlands grootste dichteres van de lei zorgvuldig afgeschreven en voor ons bewaard.

Verschillende van die kinderlijke dichtproeven zijn aldus tot ons gekomen. Zij hebben natuurlijk nog geen hooge waarde, maar verdragen toch treffend den gedachtengang en de richting van het kind.

Hoe bekoorlijk heeft zij zelve in *Das erste Gedicht* de lotgevallen van een dezer versjes beschreven. Zij hield er van met schuwen moed en angstige driestheid in verlaten en geheimzinnige vertrekken van het ouderlijk slot te dringen, in duistere zolderkamers en vervallen gangen op ontdekkingen en avonturen uit te gaan. Met hare eerste lettervrucht, in goudpapier gewikkeld, beklom zij dan stil de vermoldme wenteltrap in den duisteren toren van den burcht tot aan de wieg van den storm, hoog bij de hanebalken, en verborg het onder de weervaan.

Het gedichtje van de achtjarige luidt :

„Komm, liebes Hähnchen, komm heran
Und friss aus meinen Händen;
Nun komm, du lieber, kleiner Mann,
Dass sie 's dir nicht entwenden”.

Uit hetzelfde jaar zijn het gedichtje *Der Mond* en de gelukwensch op den naamdag van Annette's moeder :

„Liebe Mama, ich wünsche Dir
Für Deine guten Gaben,
Dass jedes Jahr Dir fliesse hin
Ohn eine einzige Plage,
Bis endlich Dich das Alter erreicht,
Nur mein', nicht Deine Freude weicht,
Weil Du Dich nicht, wie ich, der Jugend kannst erfreuen,
Und nicht, wie ich, kannst fröhlich sein" (1804).

Wie zou van een negenjarig meisje een ernst en een vaardigheid verwachten als het volgende ons verraad?

„Die Freude des Lebens ist flüchtig und leicht
Wie bald kommt der Augenblick, wo sie entweicht!
Zwar schön sind die Stunden, wo sie uns erreicht,
Doch baldig verschwunden, so leicht — o so leicht" (1806).

Ook op het gebied der muziek beproefde Annette reeds bij tijds hare kracht. Zij componeerde zelve de pianobegeleiding voor de liederen en de tooneelstukken, welke de *Kinderfreund* van Weisse, een lievelingsboek der jeugd, dat in het begin der eeuw te Munster verscheen, leverde. Toen haar moeder eens hare goedkeuring daarover te kennen gaf, zeide de kleine: „O Mama, als ik ouder ben, maak ik de liederen en de stukken zelve en de muziek er bij, en nog veel schoonere dan deze". Zij verkreeg inderdaad een groote vaardigheid in het componeeren. Men verhaalt, dat zij geheele opera's en oratorios van buiten kon zingen en op den vleugel spelen en ontelbare nationale melodieën met gevoel kon voordragen. Haar eigen composities, waarvan er 27 uitgegeven zijn, worden door kenners als diepgevoeld en zeer origineel geroemd.

Uit de eerste lettervruchten van Annette kan men eenigszins afleiden, welke invloeden op de ontwikkeling van haar talent ingewerkt hebben.

De jeugd buiten in de frissche natuur door te brengen is voor een dichterlijk gemoed zeker geen nadeel. Annette's moeder, die hare opvoeding grootendeels leidde, zonder wier oordeel de dochter niets deed, had een fijnen smaak en maakte geen onverdienstelijk vers. De oude *Kinderfreund* van Weisse met zijn liederen, spreuken en zedelessen diende zeker menigmaal tot voorbeeld, waarnaar de dichteres geboetseerd heeft. Dichters, zooals Matthisson, Voss, Tiedge, Hölty en vooral Frederik Leopold zu Stolberg hebben, de eene meer, de andere minder, invloed op haar uitgeoefend.

Voor al Stolberg. Deze woonde in de nabijheid van Munster en was zeer bevriend met de Droste's. De beide families bezochten elkander zeer dikwijls. Er valt niet aan te twijfelen, dat Stolberg's gedichten en geschriften Annette in handen gekomen zijn. Of de beroemde bekeerling persoonlijk op haar ingewerkt heeft, weten wij niet. Zeker bestaat er een hemelsbreed onderscheid tusschen zijn poëzie en die van Annette. Zijn poëzie is episch, objectief, verheven, aristocratisch, naar het model der ouden geschoeid; de hare daarentegen lyrisch, subjectief, innig, gemoedelijk, nergens aan de oude klassieken herinnerend. Den zedelijken, menschlievenden, godsdienstigen geest hebben zij gemeen, zegt Schlüter, maar voor het overige stooten zij elkander af als twee gelijknamige polen.

Als tienjarig meisje nam Annette eens deel aan een tooneel-uitvoering in het sticht Hohenholte voor adellijke jonkvrouwen nabij Hülshoff. Haar lof lag op aller lippen; in aanzienlijke kringen haalde men hoog op van de bekwame speelster „Fräulein Nette”. Stolberg, die niet wist, dat de moeder eerst na lang tegenspartelen het verlof tot het optreden van Annette gegeven had, zette haar in een uitvoerigen brief de gevaren uiteen, welke het tooneel voor hare levenslustige dochter kon hebben.

Zoo groeide Annette tot een bekoorlijke jonkvrouw op in den vrede van het ouderlijk huis, in het gezellig samenzijn met haar

broeders en zuster, in de conservatieve tradities der vaderen, in het heilige katholieke geloof, met vrome, eenvoudige, strenge, landelijke zeden.

Maar hoe stil en eenzaam, ja, bijna eentonig haar jeugd op Hülshoff verliep, zij ontving toch vele weldadige indrukken van buiten.

De familie Droste bezocht vrij dikwijls het naburige Munster en kwam daar in de aanzienlijkste kringen. Zij onderhield vriendschappelijke betrekkingen met Furstenberg en met zijn vriendin, de vorstin Galitzin, om wie zich een krans van letterkundigen gevormd had. De bloedverwanten te Munster, de muzikalsche oom Max, de domheer Heinrich werden natuurlijk ook niet vergeten.

De grootste vreugde evenwel heerschte op Hülshoff, wanneer de groote familiewagen, zwaar gepakt en geladen, kwam voorrijden en de moeder met hare kinderen de reis naar hare verwanten in het Paderbornsche aanvaardde. Ebbenburg en Böken-dorf waren hun voornaamste goederen. De weg daarheen ging door een schilderachtige landstreek en uitgestrekte bosschen. De bewoners waren een geheel ander slag van menschen dan die van het Munsterland en verschilden aanmerkelijk in zeden en gewoonten.

Op zevenjarige leeftijd leerde Annette het eerst hare grootouders kennen. Sedert bezocht zij hen gedurig en logeerde bij hen of bij andere naburige verwanten en vrienden.

Met hare grootmoeder vertoefde Annette om haar aangeboren zwakheid meermalen in de niet ver verwijderde badplaats Driburg. Haar eerste brieven, die wij bezitten, zijn van hier afkomstig. Hoe jeugdig zij nog was, bezat zij reeds een zeer ontwikkeld talent om menschen en toestanden scherp op te nemen en met een onverbiddelijke zelfstandigheid te beoordeelen. In een gedicht, dat zij hier op verzoek van hare grootmoeder bij een collecte voor een arme vrouw maakte, verradt zij duidelijk dien trek naar het realistische, die waarheidsliefde, dat schilderen *d'après nature*, welke haar beste werken kenschetsen.

In dezen tijd knoopte Annette vriendschapsbetrekkingen aan met de gebroeders Grimm, de beroemde Germanisten. Een gevolg daarvan was, dat zij zich met de borst op de kennis der Duitsche taal toeleigde. Zij verzamelde een schat van woorden, een onuitputtelijken rijkdom van kernachtige en zinrijke uitdrukkingen. Menig verloren woord, menige echt Duitsche taalvorm, menige parel uit den volksmond heeft zij van den ondergang gered en in hare poëzie voor de nakomelingschap bewaard. Voor den gewonen lezer heeft deze rijkdom een gebrek, dat alleen een zeer goed woordenboek verhelpen kan, doch wij mogen de dichteres hiervan geen verwijt maken.

Gedurende hare bezoeken bij vrienden en magen in het Paderbornsche ontving Annette vele duurzame indrukken voor haar verder leven. Zij hoorde er gewagen van de politieke gebeurtenissen in Deutschland, hoe de patriotten zich tegen den vreemden indringer verhieven, hoe de zang der Romantiekers ontwaakte en krachtig door de Germaansche gouwen weerklonk. Zij zag, zij gevoelde, zij doorleefde dat alles, gelijk het zich in hare twee geniale ooms van moederszijde, de vrijheeren Werner en August von Haxthausen, weerspiegelde.

De algemeene beweging voor den vrijheidskrijg greep ook haar machtig aan. In *Das befreite Deutschland*, een gedicht uit dien tijd (1813 of 1814), jubelt zij uit volle borst:

„O Germanien, meine Heimat schön!
 Sieh', der Tiger flieht vom Raube,
 Und mich täuschte nicht mein Glaube:
 Der Allmächt'ge hat erhört mein Flehn,
 Und dies Auge hat dich frei gesehn”.

Maar het gelukkigste en tevredenste leefde Annette in het ouderlijke huis. Met verrukkelijke naieveteit en schalkschen humor toont zij ons in het gedicht: *Das vierzehnjährige Herz*, met welk een liefde zij aan haren vader verknocht was:

„Ach, er ist mein herrlichen Vater ja,
Soll ich ihn denn nicht lieben, nicht lieben!“

Nog uitvoeriger spreekt zij over haren vader in het fragment van een boek, dat zij op verderen leeftijd begon te schrijven, maar niet voltooide. De titel luidt: *Bei uns zu Lande auf dem Lande*. Het schildert met kernachtige, waarheidlievende trekken de omgeving harer jeugd, land en lieden van haar geboortegrond, het vaderhuis, hare ouders, haar zelve. De door haar verdichte schrijver is een protestantsche edelman, die, uit de Lausitz afkomstig, de gast van een Westfaalschen neef op diens goed is. Alleen de inleiding en twee hoofdstukken van het boek kwamen in ruwe schets tot stand. In den vorm van een dagboek moest dit geschrift een karakterschildering van het dagelijksch leven eener adellijke familie in Westfalen leveren, gelijk Washington Irving in zijn *Bracebridge-Hall* het Engelsche landleven schetst.

In dit boek nu wordt Annette's vader aldus geteekend:

„Stelt u een grooten, statigen man voor, bij wiens breede schouders en borst bijna vrouwelijke handen en een zeer kleine voet zonderling afsteken; verder een zeer hoog, vrij voorhoofd, bovenmate heldere oogen, een scherpe arendsneus en daaronder de mond en de kin van een kind; de blankste huid, die ooit een mannengezicht mismaakte, en het gansche hoofd vol kinderlokken, maar grijze; en het geheel door zulk een gloed van goedigheid en goed geloof omschenen, dat reeds een kwartschelm in bekoring zou komen om hem te bedriegen en het niettemin voor een dubbelen schelm onmogelijk blijkt. Deze heer ziet er zeer adellijk uit, minzaam en tot heerschen geboren, ondanks zijn grijzen rok, dien hij zelden aflegt, en hij heeft moed voor drie... Hij is een hartstochtelijk lezer van dagbladen, een vriend van geschiedenis, hij houdt veel van bloedvergieten op papier... Het verstand van dien heer heb ik aanvankelijk te laag aangeslagen, hij heeft een helder oordeel en dat haarfijne gevoel van al wat verdacht is, hetwelk uit eigen reinheid ontspringt“.

Daarna maakt zij van zijn neigingen en liefhebberijen gewag, waarin de hare duidelijk afgebeeld zijn: zijn liefde voor vogels

en bloemen, zijn muzikaal talent, zijn lust voor geschiedenis, zijn naarstigheid in het verzamelen, zijn geestenzienerij, zijn geloof en zijn bijgeloof, louter trekken, die in de dochter weerspiegeld worden, maar verheven en gewijld door de poëzie.

Hij was een trouwe zoon der Katholieke Kerk, heeft als zoodanig geleefd en is als zoodanig met blijden moed gestorven. Naast de Kerk was hij innig aan Keizer en Rijk en aan het Munsterland gehecht.

Niet minder treffend is het beeld der moeder.

Annette schildert haar als een verstandige, vlugge, degelijke huisregentes, die de kunst verstaat zelfs den moedigste ontzag in te boezemen. En wat haar vooral tot eer verstrekke, zij was een warme, geestdriftige vriendin van haren man, die eigenlijk geen anderen wil had dan den hare. Zij verborg haar overwicht niet, zooals sluwe vrouwen wel eens doen, maar zij eerbiedigde den heer des huizes werkelijk uit den grond van haar hart. Onverbiddelijk stond zij op de aristocratische vormen en de tradities van haar geslacht. In zake van opvoeding was zij de vraagbaak voor vele naburige families; haar oordeel werd hoog geroemd.

Dit streng afgemeten karakter der moeder, wars van alles, wat onedel is, deze stroefheid en hoogheid heeft de dochter in haar wandel en poëzie overgenomen. Daardoor alleen verheft zij zich reeds ver boven het gewone en alledaagsche peil in de dichtkunst.

Men merkt evenwel uit Annette's schildering, dat zij zich aanvankelijk meer tot haren vader getrokken gevoelde dan tot hare moeder, wier energieke wil, in het leven der dochter gebiedend ingrijpend, een innig, vertrouwelijk verkeer van hart tot hart wellicht ietwat stremde. Maar hoe streng de tucht der moeder ook was, het hart der dochter gloeide van liefde en aanhankelijkheid voor de edele vrouw. De wensch der moeder was voor haar bevel, de zienswijze der moeder haar regel en richtsnoer.

Later stortte zij haar hart uit in het volgende vers:

„AN MEINE MUTTER.

So gern hätt' ich ein schönes Lied gemacht
 Von deiner Liebe, deiner treuen Weise,
 Die Gabe, die für Andern immer wacht,
 Hätt' ich so gern geweckt zu deinem Preise.

Doch wie ich auch gesonnen mehr und mehr,
 Und wie ich auch die Reime mochte stellen;
 Des Herzens Fluten wallten drüber her,
 Zerstörten mir des Liedes zarte Wellen.

So nimm die einfach schlichte Gabe hin,
 Von einfach ungeschmücktem Wort getragen,
 Und meine ganze Seele nimm darin;
 Wo man am meisten fühlt, weiss man nicht viel zu sagen”.

Moeten wij na deze schildering nog vragen, van wie Annette het orginee in hare poëzie, die reine, kinderlijke naiveteit, de liefde en kennis van haren geboortegrond, den adel en de ridderlijkheid van taal en gedachten, het teedere maar gezonde gevoel ontvangen heeft? Anders dan Goethe moest zij zeggen :

„Die Mutter gab mir die Statur,
 Des Lebens ernstes Führen,
 Vom Vater hab' ich die Natur
 Und Lust zu fabuliren”.

Doch die erfenis van vaderszijde bevatte ook de meer twijfelachtige en duistere bestanddeelen van Annette's poëzie, haar lust tot het spook- en geestachtige, haar neiging voor het bloedige en huiveringwekkende. Hare min, de goede, oude Katharina, eene „Kickerin”, en de omgang met het landvolk, dat niets minder dan vrij van bijgeloof was, hebben het hunne er toe bijgedragen om die zucht naar het geheimzinnige te versterken.

Nadat zij in het bovengenoemde fragment van haren broeder gewaagd heeft, schildert Annette zich zelve onder den naam van „Juffrouw Sophie” :

„Juffrouw Sophie gelijkt haren broeder op een haar, maar is met haar achttien jaren veel ontwikkelder, en zou interessant kunnen zijn, indien zij daartoe het besluit vormde. Of ik ze aardig noem? Zij is het twintigmaal op den dag en even zoo dikwijls schier het tegendeel. Hare slanke, altijd ietwat gebukte gestalte gelijkt op eene te hoog opgeschoten plant, die op den wind wiegt, hare niet regelmatig, doch scherp geteekende trekken hebben inderdaad iets zeer adellijks en kunnen, wanneer zij naar mijne vertellingen van blauwe wonderen luistert, de uitdrukking van een zienster aannemen. Maar dat gaat voorbij, en dan blijft alleen iets goedmoedigs of bijna vreesachtig zedigs over. Een eigenaardige bekoorlijkheid en somwijlen ook het tegendeel geeft haar de aard van hare kleur, die, gewoonlijk bleek zelfs tot kleurloosheid der lippen, doet vergeten, dat men een meisje voor zich heeft. Maar bij de geringste opgewektheid van geest of lichaam vliegt er een licht rood over haar geheele gezicht, hetgeen ongeloofelijk snel komt, evenals de flikkering van het noorderlicht langs den winterhemel. Dit is vooral het geval, als zij zingt, wat iederen namiddag tot vermaak van papa geschiedt”.

Een meestal iets voorovergebogen hoofd, bijna te zwaar voor de tengere, zeer fijn en sierlijk gebouwde gestalte, een opvallend breed en machtig voorhoofd, een bekoorlijk kleine mond, een buitengewoon groot, helder blauw, uiterst kortzichtig oog, eindelijk een rijkdom van lichtblond haar, dat loshangend tot aan de voeten reikte en tot een bundel op den schedel samengebonden was, voltooien het genoemde portret.

Doch niet alleen de personen, ook het leven op het rustige, schilderachtige slot oefende zijn opvoedende, veredelende kracht op Annette uit. Deze stille lieden, zegt de neef uit de Lausitz, zitten onbewust op den Pegasus, ik wil zeggen, zij leven in een inwendige poëzie.

Op den Hülshoff leefde men dan ook zeer huiselijk en gemoeidelijk, maar streng conservatief en godsdienstig. Op de dagorde stond onverbiddelijk het morgen- en het avondgebed, het bidden voor en na tafel, het bijwonen der H. Mis, ook op de werkdagen. Zonder reden zou niemand wegblijven. De huiskapelaan diende

niet tot mode-artikel of stoffage. Later bleef de dichteres aan die vrome gebruiken uit het ouderlijke huis getrouw en zou zich nooit geschaamd hebben aan tafel te bidden, ook in tegenwoordigheid van andersdenkenden of ongelooovigen.

Armen en bedroefden werden met minzaamheid en voorkomendheid op den Hülshoff bejegend en vonden er dus niet enkel geld om in hun nooddrufte te voorzien, maar ook harten, die warm voor hen klopten.

Zoowel de ouders van Annette als zij zelve waren hartstochtelijke beoefenaars van de muziek. Des avonds in de schemering phantaseerde de oude heer op de piano. Des namiddags zong Annette tot uitspanning van papa. Hare stem was vol en buigzaam, maar niet zeer krachtig. Haar gezang werd menigmaal door een zacht hoesten onderbroken.

Ook in de muziek, evenals in alles, was de familie Droste uiterst conservatief. Annette had een groote voorliefde voor het eenvoudige volkslied.

Al moge dus de vorm van Annette's poëzie door studie en invloeden van buiten allengskens gewijzigd zijn, het gehalte, het karakter van den inhoud, gedachten en gevoelens werden door haar tenger gestel, de opvoeding in het ouderlijk huis en de landelijke omgeving van kindsbeen af bepaald.

Slechts weinig weten wij over het inwendig zieleleven van Annette in hare jeugd. Bescheiden en rein, was zij steeds karig met openbaringen over haar zelve.

Haar briefwisseling met Sprickmann geeft eenige nadere inlichtingen.

Antonius Mathias Sprickmann (1749—1833), professor in de rechtsgeleerdheid aan de universiteit van Munster (1779), later professor aan de universiteit te Breslau (1814), had naam in de letterkunde en betrekkingen met vele grootheden van den Germaanschen Parnassus. In de latere jaren zag hij om ambtsredenen van het schrijven af.

De woning van de Droste's te Munster op den hoek der Bakkerstraat lag bijna tegenover die van Sprickmann. Tusschen hem en Annette, die hem dikwijls bezocht en hem ook gastvrij op den Hülshoff ontving, ontstond een innige vriendschap. Hij oefende een sterken invloed op haar dichten uit en zette het snoeimes geducht in de jeugdige planten van haren gaard.

„Mijn dierbare, geliefde vriend — zegt zij tot Sprickmann — ik weet, dat ik u dit alles schrijven kan, zonder dat er argwaan bij u opkomt, als zou ik geen berisping verdragen kunnen. Gij weet, hoe toegeeflijk ik steeds hierin was, bijna te toegeeflijk, want alle en iedere berisping was mij aangenaam, zelfs van de dwaaste menschen.

Ik had ten beginsel, dat het oog van een vreemde altijd en telkens scherper ziet dan het oog, dat door eigenliefde omgekocht en door het veelvuldig overdenken en overlezen van het geschrevene tegen de hardheden en onjuistheden daarin als het ware afgestompt is, en niet zelden heb ik mijn betere overtuiging opgeofferd. Thans nog stel ik een verstandige, welgemeende berisping zeer op prijs, maar ook alleen een zoodanige; het zou mij b.v. zeer krenken van Sprickmann, wanneer hij een zijner gedachten over mijn werk voor mij verzweege of verbloemde. Och, gij weet niet, mijn vriend, hoe zoet en aangenaam ieder woord van u voor mij is; ik zou mij gaarne blindelings aan uw oordeel onderwerpen en zou het voor de grootste wreedheid houden, wanneer gij mij uit overgrootte goedheid zoudt verleiden om iets te laten staan, wat u mishaaft en waarover ik later spijt zou hebben...” (8 Febr. 1819).

Langzaam ontwikkelt zich het dichttalent van Annette. Zij schrijft aan Sprickmann:

„Aan mijn treurspel heb ik tot voor twee weken nog altijd doorgeschreven en zal ook nu weer daar beginnen; het gaat wat langzaam, maar ik hoop toch, dat het tegen de lente klaar zal komen. Ik zou willen, dat het terstond op het papier stond, gelijk ik het denk; want helder en schitterend staat het vóór mij in geheel zijn leven, en dikwijls vallen mij de strofen bij menigte in; maar tot ik ze allen geordend en opgeschreven heb, is een groot gedeelte van mijn geestdrift uitgedoofd; het opschrijven is voor mij het moei-

lijkste in deze zaak. Het schijnt mij evenwel toe, dat ik mijn stijl verbeter.... Ach, mijn vriend, hoe dikwijls reikhals ik naar u, naar uwe leerrijke gesprekken, uw onbevangen oordeel en uw zachte berisping; want wat doe ik met den lof van menschen, die niet kunnen berispen?" (20 December 1814).

De titel van bovengenoemd stuk luidt: *Bertha, ein Trauerspiel in drie Aufzügen*. Het is nooit voltooid; alleen de twee eerste bedrijven bestaan in handschrift. Jammer, dat de dichteres het in de eerste geestdrift niet afgeschreven heeft, want het is wel waard nader in oogenschouw genomen te worden. Wel is waar zijn de afzonderlijke tooneelen zelden echt dramatisch, houden de personen eindeloze samenspraken, die aan de handeling niets afdoen, maar inhoud en uitdrukking van hetgeen zij zeggen zou menig dichter van den rechten stam niet tot oneer strekken. De verzen zijn licht, vloeiend, krachtig, welluidend. Twee der ingelaschte liederen hebben een welluidendheid en klank, die Annette later zelden bereikte. Levensbeschouwing en fijne opvattingen verraden bij haar een rijpen geest. Het stuk gunt ons een diepen blik in de ziel der dichteres; zij heeft in menig tooneel haar hart uitgestort.

Bij een brief aan Sprickmann (Maart 1816) was het gedicht *Unruhe* gevoegd: „Es malt vollkommen den damaligen und den jetzigen Zustand meiner Seele”.

Nog merkwaardiger is de volgende bekentenis:

„Ik schrijf u deze onbeduidende dingen alleen om u te overtuigen, dat de onzalige neiging naar alle plaatsen, waar ik niet ben, en naar alle zaken, die ik niet heb, volstrekt in mij zelve ligt en door geen uitwendige omstandigheden in mij opgewekt is; op deze wijze zal ik u niet zoo belachelijk toeschijnen, mijn goede, inschikkelijke vriend. Ik denk, dat een dwaasheid, die de goede God ons toegezonden heeft, niet zoo erg is als een andere, die wij ons zelve op den hals gehaald hebben. Sedert eenige jaren echter is deze toestand verergerd... Een enkel woord is voldoende om mij den ganschen dag te ontstemmen, en mijn verbeelding heeft

helaas zooveel stokpaardjes, dat er eigenlijk geen dag voorbijgaat, of een van deze wordt op een smartelijk zoete wijze in beweging gezet... Verre landen, groote, interessante menschen, van wie ik heb hooren spreken, verre kunststukken en dergelijke hebben alle die treurige macht over mij. Ik ben geen oogenblik met mijn gedachten te huis, waar het mij toch zoo goed gaat; en zelfs, wanneer dagen lang het gesprek op geen van deze voorwerpen valt, zie ik ze ieder oogenblik, wanneer ik niet gedwongen ben mijne aandacht ernstig op iets anders te vestigen, langs mij voorbijtrekken, en dikwijls met zulke levende, aan de werkelijkheid grenzende kleuren, dat ik voor mijn arm verstand bang wordt. Een dagblad-artikel, een hoe slecht ook geschreven boek, dat over deze dingen handelt, is in staat mij de tranen uit de oogen te persen; en weet iemand iets bij ervaring te vertellen, heeft hij die landen bereisd, die kunstwerken gezien, die menschen gekend, aan wie mijn verlangen hangt, en weet hij dan op een aangename en geestdriftige wijze daarvan te spreken, o mijn vriend, dan is mijn rust en mijn evenwicht telkens voor langen tijd verstoord, ik kan dan verscheidene weken volstrekt aan niets anders denken, en als ik alleen ben, vooral 'snachts, wanneer ik altijd eenige uren wakker lig, dan kan ik schreien als een kind en daarbij gloeien en roepen, gelijk het nauwelijks voor een ongelukkigen minnaar passen zou"... (8 Februari 1819).

De kern der handeling in het bovengenoemde onvoltooide drama is een ongelukkige liefde. Heeft Annette in de liefde van Bertha haar eigen toestand geschilderd? Is de droefgeestige stemming in dat treurspel een herinnering aan vroeger dagen? Heeft zij nooit liefde voor iemand gekoesterd, zij, die van zich zelve zeide, „dass jede Erdenlust sie vor anderen glühend berühre“? (*Geistliches Jahr. Am Feste Maria-Lichtmess.*)

Levin Schücking verhaalt, dat een jeugdig arts haar hart gewonnen had, maar dat Annette's piëteit het haar onmogelijk gemaakt had de bestaande hindernissen te trotseeren en met de haren in tegenspraak te komen. Ook anderen hebben getuigd, dat zij niet zonder smartelijken strijd aan een neiging tot iemand

verzaakt had. Verder weten wij er weinig van. Annette gaf niet gaarne de geheimen van haar genoed prijs en zong niet van de roerselen haars harten. Men wil in sommige van hare gedichten (*Junge Liebe; Die Taxuswand; Die Nadel im Baum*) eenige zinspelingen zien. Maar Annette bleef onverloofd en vluchtte zichtbaar sommige attenties, die haar ook later te beurt vielen, ja, bekende vaak aan vrienden:

„Die vielgepriesene Liebe, wie man sie durchgängig verstehe, sei einer so masslosen Bewunderung nicht wert, da sie zu flüchtig, zu vergänglich, ja oft zu selbstüchtig sei, um über alles andere Schöne des Lebens erhoben zu werden. An anderem Edlen und Hohen könne die Poesie einen ruhmvolleren Kranz erringen als an der Liebe, die alle Welt besinge”.

Nog in haar „grauste Jugendzeit” greep de betoovering der Romantiek onze dichteres aan. Zoo ontstond haar ridderepos *Walther* in zes gezangen (1817—1818). Het is in zevenvoetige jambische verzen, licht en vloeiend geschreven. Sprickmann had het eerst nagezien. Later verwierp de dichteres het als een onrijpe vrucht van hare jeugd en sloot het van hare werken uit. Maar op het einde van haar leven dacht zij er gunstiger over, en zoo is het in de *Gesammelte Schriften* opgenomen.

Dit epos heeft hooge waarde voor een juist begrip van Annette's dichterlijke ontwikkeling. Het biedt al haar eigenaardigheden aan: een zeldzaam meesterschap over de taal, een zin voor waarheid en realiteit, aanschouwelijkheid, kleurenrijkdom en kracht van schildering.

Uit teleurgestelde liefde zoekt een jeugdig ridder rust in een stille kluis. Deze stof is niet bijster nieuw; maar er ligt hier een hoogere gedachte in uitgedrukt: de strijd tusschen den ouden en den nieuwen mensch, die volgens God geschapen is in de heiligheid en gerechtigheid der waarheid.

Met veelvuldige verbeteringen werkte Annette een jaar aan dit

epos. Voortdurende hoofdpijn, zeer nadeelig voor hare oogen, die soms ontstoken waren, maakte haren arbeid niet lichter.

Vele verzen munten door gloed en welluidendheid uit. Maar bij de beoordeeling van de afzonderlijke gedeelten moet men niet vergeten, dat het gedicht nooit de laatste vijl heeft gezien. Overwerking zou met geringe moeite veel verbeterd en, zoo niet een uitstekend, dan toch een te waardeeren kunstwerk geleverd hebben. Nu schreef de dichteres na vijftien jaren aan Schlüter: „Es sei im Ganzen sehr missglückt, im Einzelnen aber nicht immer” (2 Jan. 1835).

„Ik zou het nu wel eens in proza willen probeeren — bericht Annette aan Sprickmann — en wel, daar ik in den beginne niet te hoog mag vliegen, vooreerst met een novelle of kleine geschiedenis; maar, mijn hemel, waar zal ik een stof vinden, die niet reeds honderdmaal bewerkt en verwerkt is?” (8 Febr. 1819).

In hare nalatenschap bevindt zich nog een vrij groot handschrift uit hare jeugd met den titel *Ledwina*, blijkbaar het eerste gedeelte van bovengenoemde novelle. Leest men het door, dan ziet men terstond, dat Annette hier tal van brokstukken geeft van hetgeen zij op verschillende tijden doordacht, doorleefd, doorstreden, gevoeld, gelezen of gewenscht heeft. Maar die verschillende stukken zijn niet afgewerkt, niet doorkneed, vooral niet tot één harmonisch geheel opgebouwd. Het geheel is mislukt en, bij *Walther* vergeleken, een achteruitgang. Beschouwt men evenwel de afzonderlijke deelen, dan bespeurt men een voor een jeugdig meisje verbazend talent. Het proza is doorgaans voorbeeldig, de uitdrukking origineel; over zinnenbouw, frischheid, innigheid en teedere kleuren zouden de grootste meesters zich niet behoeven te schamen. Al zijn de gesprekken te lang en te onsaamenhangend met de verwikkeling, toch zijn zij vol fijnheid van gevoel en karakterteekening.

Hoe de dichteres zoo lang de hoop heeft gekoesterd, dat uit de ziekelijke en griezelige elementen der *Ledwina* iets goeds en verblijdends kon groeien, is onbegrijpelijk. Nog in een brief van het jaar 1837 wordt de *Ledwina* als een „gutes Werk” geroemd,

dat wel onvoltooid in het schrijn lag, maar niet verdiende zoo smadelijk te verkwijnen.

Gelukkig begon Annette spoedig iets anders, dat niet de ziekelijke en zwaarmoedige, maar de reinste en edelste gevoelens van haar hart uitdrukte. Innig was zij aan hare grootmoeder verknocht. De vrome vrouw had dikwijls den wensch geuit godsdienstige liederen, gedichten van stichtenden inhoud, van haar troetelkind te bezitten. Dit was de eerste aanleiding tot het *Geistliche Jahr*, het voornaamste werk der dichteres. Reeds tijdens hun verblijf in de badplaats Driburg (1818) had grootmoeder een achttal geestelijke gedichten van hare kleindochter ontvangen en eigenhandig in haar boek overgeschreven. De meeste reiken niet boven het gewone peil. Later vroeg grootmoeder uitdrukkelijk om een lied voor ieder feest van het kerkelijk jaar. Annette voldeed aan dien wensch. Aanvankelijk dichtte zij alleen gezangen voor de feestdagen, vervolgens ook voor de zondagen. Den 9den October 1820 zond zij het eerste gedeelte, de eerste helft van het kerkelijk jaar bevattend, met een begeleidend schrijven aan hare moeder.

In die opdracht zegt zij:

„Zoo heb ik geschreven, steeds in het gevoel van de uiterste zwakheid, en dikwijls, alsof ik ongelijk had, en eerst nadat ik mij van de gedachte, dat ik voor Grootmoeder schreef, geheel vrij gemaakt had, heb ik vlug en met velerlei, doch vertroostende, gevoelens gearbeid en, als God wil, tot zegen Mijn werk is thans een bedroevend, maar volledig geheel, alleen weifelend in zich zelve, evenals mijn gemoed in zijn afwisselende stemming Ik heb de merken van een veelvuldig geprest en verdeeld gemoed daarin gedrukt; een kinderlijk, eenvoudig, vroom gemoed zou het niet eens begrijpen”

Jaar op jaar vlood aldus henen voor de dichteres in het stille geluk van het ouderlijke huis. Beschouwt men haar veelzijdig, dikwijls scheppend talent, dan schijnt zich voor haar een vruchtbare toekomst te openen. Wie zou willen beweren, dat deze verwachtingen verijdeld zijn geworden? De vervulling kwam echter veel later dan het begin liet vermoeden. Er volgen nu

bijna vijf jaren, waarin de dichteres geen enkel werk van beteenis geleverd heeft. Van waar die dorheid op een leeftijd, die gewoonlijk voor den dichter het vruchtbaarst is? Gestadige ziekelijkheid, ijver voor de muziek verklaren iets, maar niet alles. Het schijnt, dat Annette's gezondheid en hare gemoedsgesteltenis bezorgdheid wekten; er valt niet aan te twifelen; zij zelve werd menigmaal door een verschrikkelijken angst geprangd, dat zij haar verstand verliezen zou. Daarvoor schreven de geneesheeren een verandering van lucht, omgeving en bezigheden voor.

Er werd dan in den familieraad besloten, dat Annette eenigen tijd aan den Rijn tot herstel van hare geschokte gezondheid zou doorbrengen. Daar woonden te Bonn haar oom Maurits von Haxthausen en te Keulen een andere oom Werner von Haxthausen. Deze bracht op zijn bruidsreis een bezoek op den Hülshoff en nam zijn nicht mede naar Keulen (1 Oct. 1825). Annette bracht nu genoegelijke dagen door bij bloedverwanten en kennissen te Keulen, Coblenz, Bonn, Rolandseck en omstreken. Zij gevoelde zich zeer op haar gemak en maakte kennis met voorname staatkundige, letterkundige en wetenschappelijke grootheden. Overal, waar zij kwam, was zij de ziel en de lieveling van het gezelschap. Op de studie en de beoefening van de muziek legde zij zich met veel ijver toe en maakte vele composities voor liederen en opera's, waarvan nog onuitgegeven fragmenten in haar nalatenschap berusten. Later werden 24 liederen met pianobegeleiding, door haar gecomponeerd, uitgegeven. De liederen zelf zijn meestal niet van hare hand. In zeldzame mate bezat zij het vermogen den volkston te treffen, vreemde zangwijzen volkomen na te volgen en melodieën voor volksliederen, door frischheid, eenvoud en zangerigheid uitmuntend, te vinden. Haar vrienden roemen haar buitengewoon talent om op de piano te improviseeren.

„Meestal — verhaalt Schücking — liet zij hare muzikale gedachten in vrije, ongebonden phantasie machtig en breed uitstroomen, dan wegsterven en verwaaien zonder er aan te denken ze op te teekenen.”

In de meest blijde stemming vinden wij de dichteres op Hülshoff terug (April 1826). „Wil de hemel ons nog een ander groot, schitterend geluk verzenden — schrijft zij — dan hebben wij zeker niets daartegen in te brengen, als het maar altijd zoo bleef!”

Maar het bleef niet zoo.

Weinige maanden na haar terugkeer trof haar de hardste slag, dien zij in haar leven ondervond. Na een kort ziekbed stierf haar vader den 25sten Juli 1826, zacht en onderworpen aan Gods heiligen wil, gelijk hij geleefd had. Ferdinand, zijn zoon, de jongste en meest geliefde van Annette's broeders, volgde hem spoedig. Hoe diep de dood van haar vader de teeder gevoelende dochter smartte, heeft zij nooit met woorden uitgesproken. In het schoone lied *Die Unbesungenen* zegt zij:

„Es giebt Gräber, wo die Klage schweigt,
Und nur das Herz von innen blutet,
Kein Tropfen in die Wimper steigt,
Und doch die Lava drinnen flutet.
Zu heilig sind sie für das Lied
Und macht'ge Redner doch vor allen;

Sie nennen dir, was nimmer schied,
Was nie und nimmer kan zerfallen.
O, wenn dich Zweifel drückt herab,
Und möchtest athmen Aetherluft,
Und möchtest schauen Seraphsflügel,
Dan tritt an deines Vaters Grab!”

Tegen zulke zware slagen was Annette niet opgewassen. Wel stond zij weer op van haar ziekbed, maar een hart- en een borstkwaal waren het gevolg dier slagen, die echter voor haar inwendig leven heilzamen zegen brachten. Sedert dien tijd dacht zij met meer ernst dan tevoren aan dood en eeuwigheid en begon vooral voor hare zaligheid bezorgd te zijn.

(Slot volgt.)

p. f. E. J. JANSEN,
Ord. Praed.

GESCHIEDENIS VAN HET SEMINARIE HAGEVELD.

(Vervolg van bl. 86 vv.)

II. DE SLUITING VAN HAGEVELD. VERDERE LOTGEVALLEN VAN HET SEMINARIE TOT 1830.

Toen de katholieken hier te lande van de vrijheid om Hooger Onderwijs te geven, door het Koninklijk Besluit van 1815 aan allen verleend, gebruik maakten om Klein-Seminariën op te richten, schijnen zij iets gedaan te hebben, waarop de Regeering niet gerekend had. Indien zij de uitlegging, welke de katholieken, en met recht, aan dit besluit gaven, voorzien had, wellicht had zij het teruggehouden, of ten minste in veel minder ruimen zin uitgevaardigd. Van den beginne af heeft de Regeering getoond, dat zij de Klein-Seminariën niet gunstig gezind was.

Hoewel het geenszins op onzen weg ligt eene breedvoerige uiteenzetting te geven van den politieken toestand dier dagen, meenen wij toch het een en ander daarover hier in het midden te moeten brengen, om de oorzaak van de algemeene beweging tegen de Seminariën en hare beteekenis grondig te leeren kennen.

De zucht der staatsmachten, om zich te mengen in kerkelijke zaken, heeft in den loop der geschiedenis al heel wat botsingen veroorzaakt. Het voorwerp, waarover de strijd liep, was afwisselend: nu eens het vergeven van kerkelijke beneficieën, dan weder de keuze en benoeming tot kerkelijke waardigheden, dan weder andere dergelijke aangelegenheden, welke de Kerk het recht heeft geheel door eigen bestuur te regelen. Maar de oorzaak, waaruit de strijd ontstond, was altijd dezelfde: het streven

van den Staat om zich ook op godsdienstig gebied te doen gelden; eveneens vindt men ook altijd hetzelfde doel: de Kerk aan het staatsgezag te onderwerpen. Deze bemoeizucht had ook de mannen, die in het nieuwe Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden na 1815 het roer van staat hielden, aangegrepen, en hier werd de twistappel: de opleiding der geestelijkheid.

De strijd, welke hierover ontbrandde was hevig, want het ging hier om een recht der Katholieke Kerk, dat van het hoogste belang is, hetwelk haar en krachtens goddelijke verordening en van natuurswege onbetwistbaar toekomt. Deze hevigheid werd niet weinig vermeerderd, doordat de bevolking der Zuidelijke Nederlanden, uitsluitend katholiek, in den aangevangen strijd een poging zag om haar van de Moederkerk los te maken, en mettertijd zelfs den protestantschen godsdienst op te dringen. Hoewel dit laatste zeker niet in de bedoeling der Regeering lag, kan men haar toch moeilijk vrijpleiten van het eerste, dat zij beoogd heeft tusschen de katholieken en Rome eene verwijdering te bewerken. De katholieken vreesden hiervoor, wjl er een gerucht in omloop was, dat de protestantsche vorsten van Duitschland na het Congres van Weenen gezamenlijk een min of meer bepaald omschreven plan hadden gemaakt, om ieder de katholieken van hun gebied te vereenigen tot een soort van staatskerk, die, van Rome onafhankelijk, door den regeerenden vorst bestuurd werd. Wat van dit gerucht waar geweest is, zeggen ernstige geschiedschrijvers, is niet uit te maken; maar het valt niet te ontkennen, dat de Duitsche vorsten in die dagen een politiek dreven, die feitelijk op iets dergelijks neerkwam: zij streefden er naar, den invloed van Rome te verzwakken, het verkeer hunner onderdanen met den Paus te bemoeielijken, en zuiver kerkelijke aangelegenheden door wetten en besluiten te reglementeeren. Geheel in dezen zelfden trant was het streven der toenmalige Nederlandsche Regeering. Dr. Nuijens geeft dit als zijn gevoelen in de volgende bewoordingen: „Des Konings be-

sluiten omtrent het onderwijs, vooral omtrent dat der toekomstige geestelijken, moesten de grondslagen zijn voor eene politiek, die ten doel had om het Katholieke België zooveel mogelijk van de eenheid met den Stoel van Rome af te scheuren, om het *wel Katholiek maar niet Ultramontaansch te maken*, gelijk men zich toen reeds uitdrukte" ¹⁾. Dezelfde schrijver haalt ook het woord aan van „een der bezadigdste Protestantsche Hollanders”, De Bos Kemper, waarmede deze zegt, hoedanig het beginsel van staatskerkrecht was van Koning Willem I: „dat het noch met het belang van den Staat, noch met de beginselen van de Grondwet van 1815 was overeen te brengen, dat de Roomsche Kerk een geheel van den Staat onafhankelijke macht zou bezitten, overeenkomstig het Concilie van Trente”. Waaruit dus volgt, dat het noch met het belang van den Staat, noch met de beginselen van de Grondwet was overeen te brengen, dat de Roomsche Kerk voor de opleiding der geestelijken zorgde en hare Seminariën inrichtte, zooals zij dit goedgeacht. Of deze zaak van den Koning persoonlijk is uitgegaan, dan wel of de staatslieden, die hem ter zijde stonden, haar hebben doorgedreven, blijve in het midden gelaten. Zeker is het evenwel, dat Koning Willem de toestanden en gebeurtenissen zóó beschouwde, als hij ze door de oogen van zijne dienaren zag. Zij, die in deze zaak voornamelijk gewerkt hebben, zijn de Minister van Justitie, C. F. van Maanen, verder Goban d'Hovorst, Directeur-Generaal van R. K. Eeredienst, van Gobbelschroy, die in 1825 Minister van Binnenlandsche Zaken was, en G. P. van Ghert, Referendaris voor de zaken van R. K. Eeredienst. Van deze laatste is bewaard gebleven, dat hij de Klein-Seminariën kort na hunne verschijning begroette als „pépinières van domheid en dweepzucht”.

Zien wij nu, welk lot ten gevolge der genomen maatregelen aan Hageveld wedervoer. Wij zeiden reeds, dat de Regeering

¹⁾ *Gesch. v. h. Nederl. volk van 1815 tot op onze dagen*, Dl. I, bl. 140.

van den beginne af blijken gaf met de stichting der Klein-Seminariën niet te zijn ingenomen ¹⁾. Reeds in 1819 ontdekte men, dat er vijandige maatregelen te vreezen waren. Het kwam toen aan Professor van Wykerslooth ter oore, dat de Koning in een particulier onderhoud zich ongunstig over het Seminarie had uitgelaten, en iets zou gezegd hebben, wat eene aanstaande suppressie deed vermoeden. Prof. van Wykerslooth raadpleegde toen den Aartsbisschop van Mechelen, Mgr. de Mean, en stelde voor, om stappen te doen bij het Gouvernement, ten einde dezen maatregel te verhoeden. In een schrijven van 3 December 1819, ontried de Aartsbisschop aan dit voorstel gevolg te geven, en gaf als zijne meening, dat het de voorkeur verdiende zich in deze aangelegenheid tot Z. H. den Paus te wenden, met het verzoek, dat de H. Vader, ter voorkoming van het gevaar, onderhandelingen met onze Regeering zou aanknoopen.

Uit een brief van den Advocaat van der Horst aan den Aartspriester Cramer, gedateerd op den 13^{den} Maart 1822 blijkt, dat men niet toeschietelijk was met vrijstelling van de militie aan de Hageveldsche studenten te verleenen. De Aartspriester had een request ingediend aan den Koning, waarbij vrijstelling voor de studenten van Hageveld verzocht werd. Doch dit request was door de Regeering euvel opgenomen. Deken Quant maakte in zijn reeds vermelden brief ²⁾ hierbij eene aantekening, die verhaalt wat hem bij zijne loting overkomen is. Hij ging naar zijue geboorteplaats 's-Gravenhage met een brief door den Aartspriester Cramer en Prof. van Wykerslooth geteekend, welke het

¹⁾ In 1816 vroeg men uit Luik aan de Regeering machtiging om de oude abdij van Kloosteraede te mogen aannemen, onder beding dat zij voor Klein-Seminarie dienen zou. De gift mocht aangenomen worden, mits zonder de voorwaarde. In het daarover opgemaakte rapport werd als hoofdreden voor de weigering opgegeven: „Soortgelijke gestichten mochten wel eens dwanghuizen worden”! *Brief v. Mgr. v. Bommel aan Siegenbeek*, bl. 9.

²⁾ Vgl. vorige afl. bl. 98.

verzoek om vrijstelling inhield. Toen de Militie-Commissaris, inzage genomen hebbende van dit schrijven, aan den student Quant voor een jaar vrijstelling van den werkelijken dienst beloofde, kwam de Secretaris van de stad hiertegen op, zeggende, dat Hageveld door het Gouvernement niet als Seminarie was erkend. Daarop ontstond eene levendige woordenwisseling tusschen de beide ambtenaars, welke hiermede eindigde, dat de Militie-Commissaris zijne toezegging handhaafde, op grond dat Hageveld een onderafdeeling was van het Seminarie te Warmond, en hiermede slechts één instelling uitmaakte.

Deze en wellicht nog andere dergelijke ontmoetingen waren als zoovele onheilspellende voortekenen van een naderend onweer, dat zich dreigend samenpakte en, wanneer het tot een losbarsting kwam, zeker de Klein-Seminariën treffen zou. Om den storm te bezweren stelde de Regent van Bommel het reeds medegedeelde *Verslag* op, en diende het in bij de Provinciale Regeering van Noord-Holland. De Gouverneur Tets van Goudriaan behoorde tot de bijzondere vrienden van den Regent: hij heeft zich in het vervolg dezer geschiedenis een rechtschapen en welwillend man getoond, vrij van vooroordeel; daarom komt het ons niet onmogelijk voor, dat het inleveren van dit *Verslag* op zijn raadgeving geschied is.

Doch het mocht niet baten. Een jaar later, den 14^{den} Juni 1825, werden de beruchte Koninklijke Besluiten uitgevaardigd, welke het doodvonnis waren voor alle Latijnsche Scholen en Collegiën, het doodvonnis ook voor Hageveld.

Deze Koninklijke Besluiten behelsden in hoofdzaak het volgende ¹⁾:

„Overwegende dat er, zonder koninklijke toestemming, een groot getal scholen opgericht zijn, waarin de Latijnsche en Grieksche taal wordt geleerd, en waarin de jongelingen worden voorbereid tot

¹⁾ Volgens Dr. Nuijens, t. a. p. bl. 143.

den geestelijken staat of tot eenigen anderen geleerden staat; gezien art. 226 der Grondwet, dat het Openbaar Onderwijs aan de zorg des Konings toevertrouwt; overwegende dat het Onderwijs van een groot getal jongelieden niet mag blijven toevertrouwd aan onderwijzers, wier bekwaamheid niet door de Regeering is gewaarborgd, en wier Onderwijs niet aan haar toezicht is onderworpen — bepaalt het eerste Besluit (No. 55): „dat niemand eene Latijnsche school mag oprichten, zonder de uitdrukkelijke vergunning van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken. Er zal aan kinderen van meer dan één gezin geen onderwijs in de Latijnsche of Grieksche talen mogen worden gegeven, dan door iemand, die aan een Rijks-Universiteit den graad van Candidaat of Doctor in de Letteren heeft bekomen; — alle collegiën en Latijnsche scholen worden geplaatst onder het bestuur van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, en de benoeming van alle onderwijzers daaraan zal door dat Departement geschieden; — alle Latijnsche scholen en collegiën, welke niet door vorige Besluiten zijn bevestigd, zullen, als hebbende geen wettig bestaan, vóór het eind van September 1825 gesloten worden, tenzij deze nog door de Regeering erkend zijn geworden; geene erkenning zal gegeven worden dan aan die Latijnsche scholen of collegiën, welker leeraars worden betaald door de burgerlijke administratie”.

Een ander Besluit van den 14^{den} Juni 1825 (No. 56) beval de oprichting van een gesticht van voorbereidend onderwijs ten behoeve van jongelingen, die tot den geestelijken stand werden bestemd, om hen tot bekwame geestelijken voor de Roomsche-Katholieke Kerk op te leiden. Deze stichting zou te Leuven verrijzen, en den naam dragen van *Collegium Philosophicum*. De vakken, die er onderwezen werden, moesten dezelfde zijn als die, welke op de Klein-Seminariën geleerd werden, benevens Kerkelijke Geschiedenis en Kerkelijk Recht. Deze instelling werd door de Regeering bestuurd; de benoemingen van professoren geschieden van staatswege.

De geestelijkheid draalde niet om tegen deze maatregelen, waardoor op het recht der Kerk zulk een inbreuk gemaakt

werd, in verzet te komen. Aanstonds maakte zij met gemeenschappelijk overleg het plan, geene studenten van het Collegium Philosophicum op de Groot-Seminaries toe te laten, en de kweekelingen hunne voorbereidende studiën elders, des noods buitenslands, te laten maken. Zoo zou het Collegium Philosophicum vanzelf den dood sterven. Maar de Regeering gaf geen kamp. Om de katholieken te dwingen van het Staats-Seminarie gebruik te maken, verschenen er achtereenvolgens drie nieuwe Koninklijke Besluiten. Dat van den 11^{den} Juli verbood van dien dag af nieuwe leerlingen tot de bisschoppelijke Groot-Seminariën toe te laten, die niet aan het Collegium Philosophicum hunne voorbereidende studiën hadden volbracht. Het tweede, dat van den 14^{den} Augustus, bepaalde, dat jonge Nederlanders, die na den 1sten October 1825 hunne studiën in de humaniora buitenslands maakten, voortaan niet meer tot eenig ambt zouden benoemd worden, of eene kerkelijke bediening zouden mogen waarnemen. Eindelijk het laatste, van den 20sten November, beteekende aan alle studenten, die na den 11^{den} Juli 1825, ondanks het op dien dag uitgevaardigde besluit, in de Groot-Seminariën waren aangenomen, dat zij die onmiddellijk moesten verlaten.

Het bericht van de uitvaardiging der twee eerste besluiten bereikte Hageveld juist op den dag, dat daar het feest van den Patroon der studeerende jeugd, den H. Aloysius, gevierd werd. De Regent van Bommel ontving deze droevige tijding, „terwijl hij met zijne vervrolijkte jongelieden aan den eenigzins beter voorzienen disch gezeten was”, zoo verhaalt ons Broere in zijn aangehaalde *Levensschets* van Mgr. van Bommel ¹⁾; en deze omstandigheid brengt hem tot de volgende schoone opmerking: „Het schijnt ons een contrast, niet onwaardig te worden opgemerkt. Doet het niet te meer de hatelijkheid gevoelen dezer besluiten, waarbij zoovele onschuldige, niemand tot hinder zijnde

¹⁾ *De Katholiek*, Dl. XXI, bl. 281.

gestichten werden onderdrukt? Zegt het ons niet, wat overigens maar al te duidelijk werd, dat men het gericht had tegen de Kerk, tegen hare teedere, godsdienstige, katholieke opvoeding? Maar zeker lag er eene aanduiding in, dat het onrechtvaardig geweld zou zwichten voor de zwakheid, voor het gebed van de trouwe kinderen der Kerk, voor de hier gehoonde en bij God zooveel vermogende Heiligen, terwijl het bepaaldelijk voor Hageveld een teeken was, dat het niet zou vergaan, dan om door de voorspraak des H. Aloysius in nieuwen bloei te herrijzen. O, die kinderen hadden een magtigen beschermer!"

De Regent van Bommel, hoe diep ook door deze noodlottige tijding getroffen, was er echter de man niet naar om aanstonds ontmoedigd de handen in den schoot te leggen. Van het goed recht der zaak, welke hij voorstond, overtuigd, hoopte hij, dat de Regeering, beter ingelicht zijnde, de genomen besluiten nog vóór de uitvoering intrekken, of tenminste aanmerkelijk zou wijzigen. Alle pogingen stelde van Bommel in het werk om zijn Hageveld te redden. Ten laatste vroeg hij persoonlijk eene audientie aan bij Koning Willem I. „De Koning — aldus Broere, die dit ongetwijfeld uit zijns leermeesters eigen mond gehoord heeft, — was, zoo scheen het, overwonnen, was althans diep getroffen door zijn nadrukkelijk betoog, dat de besluiten niet slechts aan de regten te kort deden van Zijner Majesteits katholieke onderdanen, maar de nadeeligste gevolgen voor de rust des lands zouden kunnen voortbrengen. „Indien men eenmaal aan het vechten raakt, Sire, dan is het te laat", dus sprak hij, en voorspelde met andere woorden den Belgischen opstand". Niet zonder goede verwachtingen keerde de Regent naar Hageveld terug. Gedurende de volgende weken leefde men daar tusschen hoop en vrees.

„Gij vraagt mij — schrijft de Eerw. H. van der Weijden den 23sten Juli 1825 aan zijne familie — hoe het toch met ons gesticht zal afloopen; ja lieve vrienden, het staat er noodlottig

mede geschapen; er is intusschen nog geen zekerheid; er wordt, gelijk gij begrijpen kunt, veel en sterk gewerkt, om den Koning om te zetten en die ongelukkige decreten buiten werking te brengen, en wie weet, wat er nog gebeuren zal, want ik geloof niet, dat onze Roomschen zich aan die verordeningen zullen onderwerpen; ik weet dus nog volstrekt niet, hoe het zal afloopen; dit is echter zeker, dat als er geene verandering komt, ons Hageveld zoowel als alle Klein-Seminariën vóór October vernietigd zullen zijn; bidt dus Onzen Lieven Heer, want het zoude een slag voor den godsdienst wezen. Houdt dit intusschen stil"...¹⁾

Dan, de zwakke hoop, dat de Koning door het warme en krachtige pleidooi van Regent van Bommel „zou omgezet worden”, is niet verwezenlijkt. „Een andere hooge invloed zegepraalde over de zijne”: de besluiten bleven gehandhaafd, en werden, zooals wij zagen, door nieuwe, die den aard van dwangmiddelen hadden, nog verscherpt. Toch heeft het bezoek van den Regent van Hageveld bij den Koning *iets* uitgewerkt. De Vorst had bij deze kennis-making zulk een goeden indruk ontvangen van v. Bommel's persoon en van zijne stichting, dat hij hem niet alleen voortaan steeds hooge achting heeft toegedragen, waarvan hij meermalen doorslaande bewijzen gaf, maar ook de opheffing van Hageveld deed plaats hebben op een wijze, die het onrecht wel niet weg nam, maar toch een onderscheiding moet heeten. Zijne Excellentie de Staatsraad en Gouverneur van Noord-Holland, de Heer Tets van Goudriaan, werd speciaal belast zich in persoon naar Hageveld te begeven, om daar uit naam des Konings bekend te maken, dat de besluiten niet herroepen of gewijzigd zouden worden. Deze netelige taak heeft de edele Gouverneur volbracht met eene kieschheid en waardeering, welke eene schoone getuigenis afleggen voor zijn karakter, en hem recht geven op een dankbare her-

¹⁾ *De Katholiek*, Dl. XCV, bl. 149.

innering. Laat Mgr. van Bommel zelf het ons verhalen: „Hij verklaarde met kracht in eene korte, doch toepasselijke aanspraak openlijk, hoezeer het hem griefde, een algemeen besluit, hetwelk hij eerbiedigde, zonder er de motieven van te doorgronden, op een gesticht zijner provincie te moeten toepassen, dat bij iedereen achting en vertrouwen verdiend had. Hij ontroerde zichtbaar bij de algemeene en hevige aandoening, die zijne verklaring onder de toehoorders teweeg bracht, en mij de hand drukkende, toen bijna allen het vertrek weenende verlaten hadden: „Het treft mij — zoo waren zijne woorden — het grieft mij innig; dit was geen school, het was een huisgezin; ik zal *nog* alles doen om dien slag te weren of te verzachten [en hij heeft woord gehouden], en komen er betere oogenblikken, niets zal ik verzuimen om weder te openen, wat ik heden sluiten moet”¹⁾. Dit geschiedde op den 1sten September 1825.

Na dit bezoek heerschte te Hageveld bittere droefheid en algemeene verslagenheid, zoowel onder de studenten als onder de leeraren. De Regent en zijne medehelpers „zagen als met één slag de vrucht van zooveel zorg en arbeid vernietigd”, en al hunne schoonste en dierbaarste verwachtingen teleurgesteld. Ook de leerlingen treurden, omdat zij werden gebannen uit het dierbaar oord, waar hunne jeugd zoo vreedzaam en gelukkig voorbijging; omdat zij, die elkander als broeders liefhadden, met geweld werden uiteengejaagd en verstrooid; maar vooral omdat zij pijnlijk werden losgescheurd van eene instelling, die, als eene moeder, hen met de teederste zorgen omringde, en waaraan zij hingen met al de vurigheid en verknochtheid van hun jeugdig hart. Geen wonder, dat zij bij het vernemen van het rampzalige besluit hunne snikken en hunne tranen niet konden bedwingen.

Bewonderenswaardig was ook nu weer het gedrag van Hagevelds Regent. Toen de laatste hoop was weggenomen, en de slag niet meer

¹⁾ *Brief aan Prof. Siegenbeek*, bl. 17.

te keeren viel, volhardde hij toch in de zorgen voor de hem toevertrouwde jongelingen zoolang hij kon. Hij zond aan de ouders der toenmalige studenten het volgend schrijven ¹⁾).

„Het grieft mij UEd. door dezen te moeten mededeelen, dat Z. E. de Staatsraad Goeverneur van Noord-Holland den 1sten dezer (September) ²⁾ zich in persoon op Hageveld begeven hebbende, ingevolge den last hem van wege Z. M. den Koning opgelegd, zoo aan ons als aan al onze kweekelingen de ontbinding van dit Seminarie heeft aangekondigd, als moetende vóór 1 October a.s. onder persoonlijke verantwoording plaats hebben.

De nader door ons te bepalen dag van het vertrek onzer jongelieden zal, hoop ik door UEd. niet worden vervroegd, daar wij gaarne deze laatste dagen zouden aanwenden om allen en elk in 't bijzonder die beginselen nog dieper in te prenten, welke wij hun met zooveel liefde en hartelijke toegenegenheid hebben trachten in te boezemen, en die de richtsnoer voor hun volgend gedrag, zoowel als de bron van hun geluk moeten wezen.

Ontvang onzen hartelijken dank voor het onbegrensd en ons zoo vereerend vertrouwen, waarmede UEd. die dierbare panden zoo geheel aan onze zorg heeft overgelaten: wij gevoelen de innigste droefheid niet langer aan hetzelfde te kunnen beantwoorden, dan door de vurigste wenschen, die wij voor hun geluk en voor het uwe den Heer aanbieden. Een stille onderwerping aan de ondoorgrondelijke raadsbesluiten der goddelijke Voorzienigheid, die alles bestuurt of toelaat, is in deze omstandigheden onze heiligste plicht. Wij trachten UEd. en uwe kinderen hierin voor te gaan, en bevelen ons bij voortduring aan in uwe geëerde vriendschap.

Ik heb de eer enz.

Uit aller naam:

(w. g.) C. VAN BOMMEL.

¹⁾ Medegedeeld in het *Leven v. Pater Bernard*, bl. 16.

²⁾ Een brief van den Eerw. H. van der Weijden (zie *De Katholiek*, Dl. XCV, bl. 150), gedagteekend op 14 Sept., spreekt van het bezoek des Gouverneurs, alsof dit den vorigen dag, op 13 Sept. heeft plaats gehad. Welke datum is nu de ware?

Welk een gevoel spreekt er uit dit schrijven! Toont de Regent zich hier niet als een vader, wien het is aangezegd, dat zijne kinderen hem binnenkort zullen worden ontrukkt om in ballingschap te worden gezonden, en die in de laatste dagen, dat hij die kinderen bij zich heeft, zijne liefde en zorgen voor hen verdubbelt, die door vermaningen en waarschuwingen hen op hun toekomstig lot voorbereidt, om zoo vooruit datgene aan hen te geven, wat hij later niet meer geven kan? De algemeene neerslachtigheid trachtte hij op te beuren, vooral door troostredenen aan den godsdienst ontleend. De overkomen ramp maakte hij nuttig, door haar te bezigen als middel om nog een laatsten krachtigen stoot te geven aan het geestelijk heil der zijnen. „Hij beschouwde — verhaalt Broere — den ondergang van zijn gesticht als een boete, als een straf van God, en wilde het ook zoo beschouwd hebben door zijne leerlingen, die hij niet liet gaan, dan na alvorens, in eene bijzondere, voor dat doel zeer geschikte godsdienstoefening [eene retraite?] hen tot de ophanden zijnde lotsverandering te hebben voorbereid” ¹⁾.

De studenten van Hageveld werden wijd en zijd verspreid, maar waarheen zij ook gingen, geen enkele, voor zoover wij weten, meldde zich aan bij het Collegium Philosophicum. Sommigen gingen aanstonds naar het buitenland, anderen bleven in den schoot hunner familie, en zetten de studie voort met behulp van een of anderen ervaren geestelijke, om dan daarna buitenslands de godgeleerdheid te gaan studeeren, want, zooals wij reeds mededeelden, was door het Besluit van den 11^{den} Juli de toegang tot de Groot-Seminariën ontzegd aan allen, die hunne voorbereidende studiën niet op het Collegium Philosophicum hadden volbracht. Vele Hagevelders, waaronder Hafkenscheid en Beelen, begaven zich naar Rome ²⁾. De leeraren wijdden zich aan de zielzorg

¹⁾ Zie *De Katholiek*, Dl. XXI, bl. 282.

²⁾ Vgl. *Leven v. Pater Bernard*.

in de parochiën, van der Weijden vertrok naar Suriname, van Kints en Steins Bisschop gingen te Warmond hunne theologische studiën voltooien; de Regent van Bommel bleef wonen op het nu eenzaam en verlaten Hageveld.

Wij hebben boven gesproken van de achting, welke de Koning voor den Regent van Hageveld had opgevat, en gezegd, dat de Vorst daarvan meermalen doorslaande bewijzen heeft gegeven. Het eerste, van den kant des Konings goed gemeend, maar voor den Regent onaannemelijk bewijs, was zijne benoeming tot Bestuurder van het Collegium Philosophicum ¹⁾. Dat de Koning zelf deze benoeming ernstig wilde, omdat hij de voortreffelijke eigenschappen van v. Bommel had leeren kennen, wordt bewezen door de herhaalde pogingen, welke gedaan zijn om den benoemde te bewegen dit ambt aan te nemen. Het eerste aanzoek ontving van Bommel door den Gouverneur, op denzelfden dag, dat deze de opheffing van Hageveld kwam bekend maken. Toen volgde een schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken. Daarna zond de Directeur-Generaal voor de zaken van den R. K. Eeredienst, zonder op de tegenbedenkingen van den Regent acht te slaan, hem eenvoudig zijne benoeming thuis, hopende, dat hij in het gestelde feit zou berusten. Doch daarvoor moet men geen van Bommel zijn: hij bleef standvastig weigeren. Eindelijk werd hij in 's-Gravenhage onthoden, en trachtte de Koning zelf hem te overreden. 't Was alles vergeefs. Vrijmoedig en kloek bleef hij weigeren die benoeming te aanvaarden, — hoe onderscheidend de wijze ook was, waarop zij hem werd aangeboden, omdat de aanneming daarvan gelijk zou staan met eene verloochening van katholieke beginselen, en een openlijke goedkeuring van de verkrachting der rechten van de H. Kerk. Of de Koning

¹⁾ De lezer zal zich herinneren, dat ook aan Pastoor Bogaerts, oud-professor der philosophie, een leerstoel aan genoemd Collegium is aangeboden.

door deze weigering gekrenkt was? Wij gelooven van neen. Integendeel Willem I had dat edele karakter nu nog beter leeren kennen, en de hoogachting ging over in een warme vriendschap. Mr. Leesberg, die het weten kon, verzekert, dat de gewezen Regent van Hageveld „in dien hagchelijken tijd meermalen vertrouwelijke bijeenkomsten met den Koning had” ¹⁾. Bovendien heeft de Vorst hem zijne welwillendheid getoond, door hem een gunst toe te staan, welke de smart over het verlies van zijn Hageveld voor van Bommel zeker veel verzacht heeft.

De studenten, die in September 1825 de studiën van Hageveld hadden voltooid, boden zich natuurlijker wijze op het Seminarie te Warmond aan, om daar de studie der theologie aan te vangen. Dit was de klas van Broere c.s., die in het bekende *Verlag* van 1824 opgegeven worden, als hebbende het vijfde jaar van den cursus volbracht. Dit behaagde niet aan hen, die de uitvoering der Koninklijke Besluiten met zooveel hartstochtelijkheid doordreven. Den 20sten November verscheen het Besluit, waarbij dezen studenten werd aangezegd het Groot-Seminarie van Warmond oogenblikkelijk te verlaten. Broere en zijn klasgenoot Bootz togen nu ook ter audientie bij den Koning, om de onrechtvaardigheid van dezen dwang aan te toonen, en de intrekking van het Besluit te verzoeken. Dit geschiedde niet; maar dat de gezindheid des Konings veel beter was dan die zijner ministers, toonde Willem I, door aan deze twee heeren, alsmede aan den heer Heemskerk verlof te geven als gasten van v. Bommel op Hageveld te wonen. Terwijl hunne klasgenooten op eigen gelegenheid hier of daar hunne studiën der godgeleerdheid maakten, had dit uitverkoren drietal het geluk, door den beminden vader en voortreffelijken leermeester zelf in de wetenschappen der theologie te worden ingewijd, en onder zijne leiding hunne naaste voorbereiding te doen tot het H. Priesterschap. Dit benijdenswaardig

¹⁾ *Levensschets v. Broere*, bl. 23.

verblijf duurde tot 1829. Toen had er een geheele omkeer van zaken plaats.

De handelingen der Regeering inzake de Klein-Seminariën en de opleiding der geestelijken hadden de ontevredenheid der katholieken, zoowel in Noord- als in Zuid-Nederland, niet weing opgewekt. De geestelijkheid protesteerde: wat betreft Noord-Nederland, leverde Mgr. Ciamberlani met de Aarts priesters van de Hollandsche Missie een algemeen vertoog in bij de Regeering; de hoofden der Belgische diocesen, onder aanvoering van den Aartsbisschop van Mechelen, deden hetzelfde. Maar — wij weten het — hunne protesten werden door de Regeering met verscherping der genomen maatregelen beantwoord. Doch de Katholieke Kerk is niet gewoon hare hoogste rechten zoo gemakkelijk prijs te geven, en de strijd werd van weerszijden voortgezet: van den kant der Regeering met toenemende verbittering en vaak klein-geestige drijfverij ¹⁾, van kerkelijke zijde op eene gematigde, maar toch krachtige wijze, door lijdelijk verzet, verzoekschriften en onderhandelingen. Het is hier de plaats niet dezen strijd in al zijn omvang te beschrijven. Slechts twee hoofdpunten brengen wij hier even in herinnering: de bemoeiingen van den H. Stoel en het sluiten van het Concordaat.

't Was natuurlijk, dat de katholieken de hulp van den Paus inriepen. Leo XII liet aan den Aartsbisschop van Mechelen een schrijven toekomen, waarin de houding der Nederlandsche katholieken werd goedgekeurd, en zij werden aangemoedigd in hun verzet te volharden. Tegelijk zond de H. Vader aan de Nederlandsche Regeering een Nota, waarin hij als Hoofd der Kerk krachtig opkwam voor de rechten der katholieken hier te lande.

Wat het Concordaat aangaat: om aan de algemeene ontevredenheid eenigszins tegemoet te komen, opende de Regeering in 1827 opnieuw de onderhandelingen met Rome, die in 1824 waren

¹⁾ Vgl. bijv. *Leven van Pater Bernard* (Zwolle 1877), bl. 42 en 43.

afgebroken; met het gevolg, dat er den 17^{den} Juni 1827 een Concordaat gesloten werd, waarin o. a. de bepaling was opgenomen: dat elk bisdom zijn Kapittel en Seminarie zou hebben; maar de uitvoering er van werd van dag tot dag verschoven; en zoo kwam het, dat de zaak der katholieken vooralsnog niets vorderde.

Wat wij echter niet mogen verzwijgen is, dat de gewezen Regent van Hageveld in de bewegingen, van de katholieke zijde in die dagen uitgegaan, zulk een groot aandeel gehad heeft. Broere, die van alles getuige was, verhaalt ons, dat van Bommel in betrekking stond met allen, 't zij geestelijken, 't zij leeken, die toen roeping hadden de bedreigde Kerk van Nederland te verdedigen. Hij stond vooraan op de bres, en leidde een groot deel der krijgsverrichtingen: „Omslagtige briefwisselingen met het ministerie, eerbiedige en geheime verzoekschriften van allerwege aan den Koning gericht, lang voortgezette onderhandelingen, dat alles was zijn werk. Hij vereende het zuidelijk deel des lands met het noordelijke, de oppositie in de beide Kamers met die der geestelijkheid, en wist met dat al nog tijd te vinden om in verschillende bondige geschriften de regten der godsdienst aan te toonen en te verdedigen. Het is eene der schoonste bladzijden onzer kerkelijke geschiedenis, die vereende poging der katholieken tegen den aanval op hunne heiligste rechten, op hun oud voorvaderlijk geloof, op de Kerk van Christus, en wij erkennen daarin Gods bijzondere tusschenkomst; maar degeen, van wien Hij zich bediende, door wien Hij deze heilige vervoering wekte, geleidde en ten einde toe onderhield, was de eerwaardige heer van Bommel” ¹⁾. Wat de leerling ons hier verhaalt, wordt bevestigd door den Hoogw. Heer Jacquemotte, Kanunnik en Vicaris-Generaal van Mgr. van Bommel, in de lijkrede, welke hij den 12^{den} Mei 1852 over den overleden Bisschop uitsprak: „De tous les hommes

¹⁾ *De Katholiek*, Dl. XXI, bl. 283.

qui prirent part à cette noble lutte du droit contre l'injustice et l'arbitraire, pas un, peut-être, ne déploya plus d'énergie, de constance et de talent que l'abbé van Bommel; pas un surtout ne contribua davantage à concentrer, dans un accord parfait, toutes les réclamations du pays" ¹⁾. En ten gevolge van dit manhaftig optreden verminderde de vriendschap des Konings ten zijnen opzichte niet. Integendeel deze nam toe, naarmate door zijn werkzaamheid zijne bewonderenswaardige gaven in het licht traden. Daarover getuigt dezelfde lijkredenaar het volgende: „Il [van Bommel] remettait lui-même des exemplaires de ses publications à un haut fonctionnaire qui les transmettait au Roi, et celui-ci ne s'en offensa jamais. Le Prince ne se contentait pas de lire ces écrits, il voulut voir et entendre l'auteur, et ce fut dans une conférence, où Mgr. van Bommel venait d'exposer les doctrines de la liberté catholique, que le Roi lui dit ces paroles: „Monsieur, vous m'introduisez dans un monde nouveau" ²⁾. Zeggen wij te veel, wanneer wij na deze mededeelingen beweren, dat de Regent van Hageveld de oogten des Konings geopend heeft, en dat het aan zijn invloed te danken is, dat de Regeering een anderen weg begon te bewandelen? In het begin van 1829 namelijk begon het Nederlandsch Gouvernement zich geneigd te toonen aan de rechtmatige eischen der katholieken eenige concessiën te doen. Hiertoe behoorde op de eerste plaats, dat men een begin maakte met de uitvoering van het in 1827 gesloten Concordaat, door het toelaten van eenige Bisschoppen voor vacante zetels. Tot het drielat nu, in wier benoeming de Koning bewilligde, behoorde o. a. ook zijn boezemvriend de Hoogwaardige Heer van Bommel. De gewezen Regent van Hageveld zou met het bisschoppelijk purper bekleed worden op den zetel van den H. Lambertus te Luik: dit bericht deed de rondte in Maart 1829. Den 18^{den} Mei

¹⁾ *Eloge funèbre de Mgr. van Bommel*, par M. le Ch. Jacquemotte, p. 15.

²⁾ *Eloge funèbre*, p. 17.

daaropvolgende werd het officieel bevestigd. Overal in den lande werd deze benoeming door de katholieken met groote vreugde vernomen: een ieder toch kende de voortreffelijke hoedanigheden en de groote verdiensten van den nieuwbenoemden Prelaat. Doch meer dan alle anderen verheugden zich de gewezen studenten van Hageveld, hier en in den vreemde ¹⁾. Voor hen en voor het hun zoo dierbare Seminarie was deze benoeming een ware triumpf. Wel hadden zij nog altijd de stille hoop bewaard, dat Hageveld onder het bestuur van v. Bommel nog eenmaal zou heropend worden: nu werd deze hoop voor goed weggenomen; maar de eervolle verheffing van den hun zoo dierbaren vader en leermeester woog ruimschoots tegen het verlies van dit vooruitzicht op. Met tranen in de oogen zagen zij hem vertrekken, maar toch jubelden zij, dat hij opging tot dat hoog verheven ambt, waardoor hij, zooals zij begrepen, in staat gesteld werd de weldaden van zijn edelaardig karakter in veel ruimeren kring te verspreiden.

Op meesterlijke wijze heeft Broere deze elkander bestrijdende gevoelens van vreugde en smart over het heengaan van Mgr. van Bommel uitgedrukt in de *Dithyrambe*, voorgedragen op het afscheidsfeest, aan den Bisschop door zijne oud-leerlingen op Hageveld bereid. Zoodra dezen de vreugdemare vernomen hadden, vormden zij het plan, zich nog eenmaal in de lommerrijke dreven van het „gezegend oord” rondom den allen dierbaren Vader te vereenigen. Mr. Leesberg heeft ons omtrent dit jubelfeest, hetwelk den 19^{den} Augustus 1829 gevierd werd, vele bijzonderheden bewaard ²⁾. Hij en zijn vriend Broere regelden de feestviering. Geen zaal in het gebouw was groot genoeg om al de gasten, wier getal tot tachtig klom, te bevatten. Daarom werd er in een der breede lanen naast het voorplein een tent opge-

¹⁾ Vgl. *Leven van Pater Bernard*, bl. 34, 35.

²⁾ In *Letterloover*, bl. 229.

slagen, met guirlanden en passende opschriften behangen. Op den vastgestelden dag snelden allen van heinde en verre toe, en betraden weder het geliefkoosde Hageveld, sedert vier jaren vaarwel gezegd onder zoo droevige omstandigheden. Na onderlinge verwelkoming en handdrukken ging men den nieuw-benoemden Bisschop gezamenlijk begroeten. Deze begroeting geschiedde uit aller naam door zijn eersten leerling, den Z. Eerw. Heer A. C. Quant. Levendig werden allen opnieuw getroffen door de liefdevolle minzaamheid, aan Mgr. van Bommel zoo eigen, toen deze de tot hem gerichte toespraak beantwoordde. „En toen... ja toen waren allen weer eensklaps in vroegere leerlingen van Hageveld herschapsen. Door sommigen werd dadelijk de bal opgezocht, om zich nog eens naar hartelust met het geliefde kaatsspel te vermaken, terwijl anderen in gezellige kout de lanen der plaats doorwandelden, of de dierbare plekjes opzochten, waaraan zoovele herinneringen van vroegere jaren verbonden waren” ¹⁾. Na den middag riep het welbekende klokje allen ten feestdisch samen, welke in gulle vroolijkheid genoten werd. Bij het nagerecht brachten drie oud-leerlingen den nieuw-benoemden Bisschop ieder een gave van hun dichterlijk talent. De Heer J. van Riet bezong de Hageveldsche spelen en vermaken; Broere droeg de zooveen genoemde *Dithyrambe* voor, afgewisseld door een daarbij behoorende *Cantate*; Mr. Leesberg bracht het afscheid aan Hageveld.

De twee laatste gedichten zijn bewaard gebleven. Zij zijn twee kostbare gedenkstukken, die immer aan het nageslacht zullen verhalen, en welk een voortreffelijke vorming het oude Hageveld vóór 1825 aan zijne kweekelingen gaf, en met welk een geestdriftige liefde die kweekelingen het Seminarie en den Hoogw. Regent van Bommel hebben aangehangen. In Broere's lied verneemt men beurtelings den kreet der smart over Hagevelds

¹⁾ *Letterloover*, t. a. p.

ondergang, welke nu onherroepelijk scheen, en den jubeltoon over de uitverkiezing van Mgr. van Bommel: twee dissonanten die in den aanvang tegen elkander indruischen, maar weldra worden opgelost in een rein akkoord, zoodra de dichter de klanken verneemt der eeuw'ge Harmonie", waardoor hem de geheimen van Gods beschikkingen worden opgehelderd:

„Ik hoor den toon, die door 't heelal
Weerklinkt en, met het lofgeschal
Der eng'len opgegaan, om 's Hoogsten troon blijft zweven;
Het is die vreugd en smart gepaard,
't Is droefheid, die de blijdschap baart,
't Is ondergang en dood, die opkomst geeft en leven!"

Volgens dit wereldplan heeft de vinger des Allerhoogsten ook het lot van Hageveld omschreven. Zoo beschouwd, geeft de „ondergang" van dat „geheiligd oord" den dichter stof tot jubelen, om de „opkomst" en het hernieuwde „leven" der Kerk in ons vaderland, welke zijn zienersblik in de naaste toekomst begroet:

„Maar ik hoor de snelle rad'ren
Van des Heeren wagen gaan,
Die zijn volk ter hulp komt nad'ren,
Redding brengt Zijn vierspan aan!
't Vuur, het vuur is uitgebroken,
Waar die doornen van ontstoken
Worden, ten verderf gewijd.
't Is Cornelius gegeven
Hun weer in 't gemoet te streven.
Gij, die onze redder zijt,
Gij, gij zult den vijand beven,
Vluchten doen, gij hem doen sneven,
Strijden gij des Heeren strijd!

Neen niet enkel voor die oorden,
Waar uw eerezetel staat,
Ook voor deze verre boorden,
Waar de zeegolf tegen slaat,

Voor heel Neêrland zult gij waken,
En nog ons geluk volmaken,

Schoon verdwenen uit ons oog.
Neêrland zal Gods geest vereeren,
Die Zijn wijsheid u blijft leeren,

En, wat herd'ren 't volgen moog,
Tot u zullen zij zich keeren,
Als naar één profeet des Heeren
Eens heel Isrel henentoog.

O! mag eens mijn oog aanschouwen

Al den zegen dien ik spel,
Hemel, waar ik mijn betrouwen,
Waar ik al mijn hoop op stel!
Maar, hoe ook het lot mag wenden,
Hij, hij zal zijn werk volenden;

Voor hem klink' dan onze zang.
Laat, mijn broeders! laat uw koren
Hem uw dank en lof doen hooren!

En gij, oord! dat ik zoo lang
Heb beschreid, ga, ga verloren!

't Heil is uit uw val geboren;

Ik juich in uw ondergang!"

En na dit hoogst dichterlijke slot dreunt het slotkoor der Cantate, als een machtige danktoon:

„Halleluja! looft den Heer!
Geeft hem dank en roem en eer!
Werpt hem krans en zegepalmen
In een wolk van wierook op;
Laat uw lied er boven galmen,
Steig'ren tot den hemeltop;
Laat het hooger, hooger varen,
En met onverzwakten toon,
Met den slag der harpensnaren,
Met den schal der eng'lscharen,
Zweven om Zijn glorietroon!

Halleluja! Halleluja!

Lof den eeuw'gen Opperheer!

Halleluja! Halleluja!

Dank en prijs en roem en eer!"

Wij hopen, dat niemand zich zal ergeren aan deze flauwe schets van dit verheven gedicht. Het weinige, wat wij er van zeiden, doch vooral hetgeen wij er van aanhaalden, moge een aansporing zijn de *Gedichten van Mgr. Broere* nog eens ter hand te nemen en het stuk in zijn geheel nog eens te lezen en te genieten, daarbij geholpen door de keurige bespreking en ontleding van het gedicht, ons door een bevoegde hand aangeboden in Dl. LXXXI van dit maandschrift (bl. 345—353).

Wat het gedicht van Mr. Leesberg betreft, hoewel het ver beneden het lied blijft van den genialen Broere, is het toch zeer verdienstelijk. Wij hebben vroeger reeds verhaald, hoe Mgr. van Bommel het waardig heeft gekeurd aan den Hoogleeraar M. Siegenbeek te worden voorgelegd, opdat deze zich hierdoor op de hoogte zou kunnen stellen van hetgeen „het oude Hageveld, uit het zedelijk oogpunt beschouwd”, geweest was.

Op dichterlijken trant brengt de kweekeling het afscheid aan de allen zoo dierbare plek, en kwijt zich nu van een plicht, vroeger

„...niet vervuld bij 't bitter tranen plengen

In dat onzalig uur”... ,

toen wreed geweld, doof voor het kermen der moeder, hare kinderen losscheurde uit haren arm.

„Neen al te droevig was dat scheijen,

Zoo kon geen Hageveld vergaan!"

In dezen afscheidsgroet vinden wij datzelfde liefelijke, zachtroerende gevoel, dezelfde juist getroffen schilderingen van den veldelijken eenvoud, waardoor de *Herdersdichten* van Mr. Leesberg ons zoo bekoren. Zij, die *Letterloover* onder hun bereik

hebben, bidden wij het gedicht nog eens op te slaan (bl. 19).
Hoe plechtig, maar ook tevens hoe innig klinkt het :

„Vaarwel, o Hageveld! gij voedsteres der jeugd!
Vaarwel! wij danken u de beste levensjaren,
Hier aan den zoeten band der vreugd,
Zoo zalig, maar helaas! te spoedig weggevaren!”

Voorwaar geen oud-leerling van Hageveld zal deze woorden herlezen, zonder dat het weemoedige maar tevens dankbare gevoel weder ontwaakt, hetwelk zijn hart vervulde op den dag, toen ook hij het „geheiligd oord” verliet,

„Waar ongestoord
In vreugd
[Zijn] jeugd
Is heengevloden”.

Het is een bewijs, dat het latere Hageveld de liefde zijner zonen niet minder bezat dan het vroegere, en dat de nieuw opgebloeide plant niet van den oorspronkelijken stam verbasterd is.

De „zegen”, door Broere voorspeld, kwam spoediger dan men had durven verwachten. Ook hier bleek het: „Ce n'est que le premier pas qui coûte”. Reeds den 20sten Juni 1829 werd een Koninklijk Besluit openbaar gemaakt (No. 49), waarbij de bijwoning der lessen van het Collegium Philosophicum facultatief werden verklaard. Een ander Besluit van denzelfden dag vergunde aan de Kerkvoogden op de Groot-Seminariën ook die kweekelingen aan te nemen, welke binnenslands elders dan in 't Collegium Philosophicum, alsook die, welke buitenslands met toestemming van den Koning gestudeerd hadden. Het uur van de *volkomene* bevrijding naderde nu ras. Den 2^{den} October van hetzelfde jaar verscheen het volgende Koninklijk Besluit ¹⁾:

¹⁾ Medegedeeld in het *Leven van Pater Bernard*, bl. 44.

„Gezien het 2de artikel van de Conventie van den 18^{den} Juni 1827, met den H. Stoel aangegaan, en door ons den 25sten Juli van datzelfde jaar bekrachtigd, houdende: „elk Bisdome zal zijn Kapittel en zijn Seminarie hebben”... hebben Wij besloten en besluiten:

Art. 1. Wij verklaren, dat de Bisschoppen, welke hun bisschoppelijk seminarie zullen openen, dadelijk zullen kunnen overgaan tot deszelfs organisatie...

Art. 2. Wij ontheffen daarenboven de jongelingen, welke hunne voorbereidende studiën buiten het Rijk hebben gedaan, en zich voor den eersten Februari (1830) zullen aanmelden om in de bisschoppelijke seminariën te worden toegelaten, van de bepalingen van ons besluit van den 14^{den} Augustus 1825, hen gelijkstellende met de zoodanigen, die hunne studiën met onze vergunning buiten het Rijk hebben verricht”.

Zoo eindigde de strijd over de Seminariën. Aan de Katholieke Kerk werd de vrije uitoefening toegestaan van haar recht: de opleiding harer geestelijkheid, zonder inmenging van den Staat, te leiden en in te richten, zooals zij tot bereiking van haar doel noodig acht. Alleen valt het te betreuren, dat deze gunstige beschikkingen te laat gekomen zijn om het uitbreken van den Belgischen opstand nog te kunnen voorkomen. Had men eerder gehoor gegeven aan de waarschuwing van Mgr. v. Bommel, die dezen opstand met zoovele woorden voorspeld heeft ¹⁾, wie weet of de scheuring der beide landen niet voorkomen ware. Nu was het echter te vergeefs. Het vuur had al smeulende te veel voortgang gemaakt: het uitbarsten van den brand was onvermijdelijk, en weldra ging het schoone gebouw der eenheid van Zuid- en Noord-Nederland in vlammen op.

¹⁾ Vgl. hierboven bl. 230.

BOEKBEOORDEELING.

De geschiedenis van een stadhuis en van
eene kathedraal, van Viollet-le-Duc, door
Th. Molkenboer overgezet en met een
voorwoord van Dr. P. J. H. Cuypers. Erven
F. Bohn, Haarlem, 1897.

Dat er op 't gebied van de bouwkunst een schromelijke begripsverwarring heerscht, mag van algemeene bekendheid geacht worden. Toch doen zich verschijnselen voor, die op een kentering ten goede wijzen. De herleeftde belangstelling in de bewonderenswaardige bouwwerken der middeleeuwen, die eeuwenlang met minachting werden voorbijgegaan, daar men enkel nog oog had voor de doode Grieksch-Romeinsche oudheid, heeft al in menig opzicht heilzaam gewerkt. Nagenoeg algemeen wordt door de helderziende geesten erkend, dat in die verweerde en dikwijls verminkte kathedralen en stadhuizen de lang vergeten beginselen weer moeten opgespoord worden, waarop alleen een gezonde, natuurlijke ontwikkeling van de bouwkunst ook voor onzen tijd mogelijk is.

Gelijk William Morris nog kort voor zijn dood in de Londensche academie mocht verklaren, is het herstel der harmonieuze architecturale eenheid, die alle kunsten in 't gemeen omvat, thans geen ijdele droom meer. Hij voegde er bij, dat die eenheid eerst in de laatste tijden geheel is verloren gegaan; tot de opkomst onzer hedendaagsche maatschappij was er geen enkel tijdperk van beschaving of barbaarsheid, dat ze althans niet eenigermate bezat; maar zij bereikte haar hoogste ontwikkeling in de middeleeuwen, een tijdperk, dat in werkelijkheid verder van ons af ligt dan oudere beschavingsperiodes, ofschoon het grootendeels op onzen bodem en door mannen van ons eigen bloed tot ontwikkeling en bloei werd gebracht. Hoe ver ondertusschen die tijden van ons af liggen, aarzelde de vermaarde

kunstphilosoof niet te verklaren, dat, als wij ooit weer een bouwkunst zullen hebben, de draad der traditie dáár en nergens anders zal moeten opgevat worden, omdat de gothische architectuur de meest volkomen organische vorm van kunst is, dien de wereld ooit heeft gezien.

Lang vóór Morris had de groote Fransche bouwmeester Viollet-le-Duc, na de bouwvallen zoowel van de heidensche als de christelijke oudheid bestudeerd te hebben, de voortreffelijkheid der middeleeuwsche architectuur al erkend, en misschien meer dan iemand anders heeft hij bijgedragen om gezonde denkbeelden over bouwkunst te verspreiden. Behalve door zijn herstellingswerken en oorspronkelijke scheppingen heeft hij dit vooral ook gedaan door zijn talrijke geschriften, waarvan er thans een in Nederlandsche vertaling verschenen is.

Het is de *Geschiedenis van een stadhuis en van eene kathedraal*, door den heer Th. Molkenboer ten behoeve van Nederlandsche beminnaars der bouwkunst in onze taal overgebracht.

Om den lezer onmiddellijk een helder denkbeeld te geven van dit interessante boek, kan ik niet beter doen dan het *Voorwoord* aan te halen, waarin Dr. P. J. H. Cuypers, de groote vereerder van den Franschen meester, het kort en kernig karakteriseert.

„De eigenaardige wijze — zegt hij — waarop Viollet-le-Duc het ontstaan van de kathedraal verhaalt en tevens de maatschappij van dien tijd schildert, geeft een hooge waarde aan het werk. Zonder een duidelijke kennis van de maatschappelijke toestanden dier tijden is het juiste begrip van de ontwikkeling dezer groote stichtingen niet mogelijk.

„De geschiedenis eener gemeente is nauw verbonden met de bouwgeschiedenis der monumenten, zoodat de eene zeer sterk ingrijpt in de andere.

„Viollet le-Duc schildert met groote juistheid de zeden en gebruiken van den tijd, en door zijn personen sprekend te laten optreden, geeft hij een levendig beeld van de handelingen der menschen en legt hij de drijfveeren bloot dier handelingen. Zijne alomvattende kennis van de wijze van bouwen stelt hem in staat de wordingsgeschiedenis der monumenten met de grootste duidelijkheid voor te stellen; daarenboven zijn de teekeningen met zoo groote volkomenheid samengesteld, dat men de werkelijkheid meent voor zich te zien.

„Ofschoon de schrijver den dramatischen vorm heeft gekozen, zoo

bereikt hij nochtans het doel, dat hij zich voorstelde met het schrijven van een *studieboek*, terwijl aldus het nuttige met het aangename is vereenigd."

De *Geschiedenis van een stadhuis en van eene kathedraal* is feitelijk de geschiedenis der Fransche stad Clusy, die zich ontwikkelde uit het Gallo-Romeinsche Clusiacum.

En daar de geschiedenis dier stad als type kan gelden voor die van tallooze andere steden, heeft men hier als een overzicht van de ontwikkeling der Europeesche beschaving, van de eerste tijden onzer jaartelling af tot op onze dagen. Wij zien uit de *curia* der Romeinen het gemeentehuis ontstaan, waar het stadsbestuur zetelt, uit het *praetorium* met den tempel van Diana de christelijke kathedraal met de woning van den bisschop, die niet alleen als geestelijk herder der zielen optreedt, maar ook als burgerlijk rechter den Romeinschen *praetor* vervangt. En een plastische teekening verleent ons een blik in de Romaansche kathedraal, uit de steenen van den Dianatempel opgetrokken, op het oogenblik, dat de bisschop er de geloovigen heeft samengeroepen om met hem Gods bescherming in te roepen tegen den aanrukkenden vijand, die de weerlooze stad bedreigt.

Wij zien, onder de vaderlijke hoede der bisschoppen, rondom de kathedraal stichtingen der christelijke liefde verrijzen: scholen, toevluchtsoorden en gasthuizen. Maar we zien ook in den loop der eeuwen naast het bisschoppelijk gezag andere machten opkomen: het koningschap, de adel, de burgerij, die zich haar kracht bewust wordt. En van dien tijd af wordt het een worsteling tusschen die verschillende machten, die elkaar de heerschappij betwisten en wier afwisselende zegepralen of nederlagen zich telkens afspiegelen in de bouwgeschiedenis van de monumenten der stad. Voelt de burgerij zich welvarend en machtig, dan denkt zij aan de vernieuwing of vergrooting van het gemeentehuis. Troont er een rijk en krachtig, ondernemend en voortvarend kerkvoogd op den bisschoppelijken zetel, dan verrijst er een nieuwe kathedraal. Moeten de koninklijke troepen een opstand dempen, dan eischt de vorst geduchte schatting van de oproerige stad, ontneeft haar, tot straf, het eigen bestuur en stelt er een koninklijken provoost voor in de plaats, die dikwijls als een echte „provoost-geweldige" de tucht handhaaft. Verkeert later de koning in geldgebrek, dan laat hij de burgerij voor zware sommen weer de verbeurde rechten terugkopen. Deze herademt en richt met verjeug-

digden moed het verwoeste stadhuis weer uit zijn puinen op.

Het is opmerkelijk, als men de talrijke teekeningen beziet, die deze geschiedenis van bouwen en breken toelichten, na te gaan, hoe geleidelijk de bouwkunst zich ontwikkelt, hoe uit den zwaren, gedrukten Romaanschen rondboog gaandeweg de gothieke spitsboog oprijst, hoe uit de massieve, ronde kolommen zachtjes aan slanke pijlerbundels groeien, tot eindelijk de gothiek haar hoogsten triumpf viert in de voltooide kathedraal.

Men gaat bij het bouwen in die tijden heel verstandig en beleidvol te werk. Niet wispelturig gooit men het oude voor den grond, om er wat nieuws voor in de plaats te zetten. Neen, bedachtzaam laat men het nog bruikbare staan en bouwt daarop of daarnaast voort, zonder zich angstvallig af te vragen, of de nieuwere deelen ook een later tijdvak zullen verraden. Het nieuwere is toch niet in tegenspraak met het oude, omdat de bouwlieden altijd uitgaan van dezelfde overgeleverde beginselen; omdat geen kunstmatige Renaissance de natuurlijke traditie nog heeft verstoord. Zoo is het nieuwe maar een voortzetting van het oude; het karakter der stad, ofschoon langzaam aan gewijzigd, behoudt zijn zuiverheid; er heerscht eenheid in de verscheidenheid — heel wat anders dan het grillige mengelmoes, dat onze hedendaagsche steden vertoonen.

Wat óók treft, is de algemeene belangstelling der burgerij in de groote bouwwerken, die voor eeuwen haar stad moeten sieren. Als na het afbranden der oude kathedraal de bouw van een nieuwe moet worden ondernomen, komt de heele bevolking daaraan te pas. Er wordt een raad gekozen voor het werk, voor de helft uit leden van het kapittel, voor de andere helft uit de burgers. Die raad schrijft een prijskamp uit voor een ontwerp, en als het op beoordeeling der ingeleverde plannen aankomt, worden aan dien raad toegevoegd een meester-timmerman, twee meester-metselaars, twee beeldhouwers en twee der gezworenen van de stad. Van de zeven opgekomen mededingers worden er al aanstonds vier buitengesloten, omdat hun plannen in geen enkel opzicht voldoen. De drie andere moeten hun ontwerpen in den raad toelichten. Een hunner, Jan van Orbais, is aan de stad verwant en meent zich daarop te kunnen laten voorstaan. Maar een ander, Hugo van Courtenay, voldoet in de toelichting van zijn plan veel beter; hij vertoont een uitvoerige teekening van het werk, zooals het er voltooid zal uitzien, en de

stemming in den raad neigt blijkbaar te zijner gunste; toch aarzelt deze een beslissing te nemen. Nu zal de bisschop in persoon de mededingers in tegenwoordigheid van den raad ondervragen. Alweer wint het Hugo door de helderheid van zijn uiteenzettingen, de beslistheid, waarmee hij op alle vragen antwoordt, en de kalme overtuiging, waarmee hij spreekt, terwijl Jan zich driftig maakt en niet uit zijn woorden kan komen. Het schijnt zoo goed als zeker, dat Hugo's ontwerp gekozen zal worden, ofschoon er nog geen uitspraak wordt gedaan.

Maar ondertusschen komt de heele burgerij in beweging; op straat en in de herberg heeft ieder het druk over de bouwplannen; de juryleden worden met vragen en oordeelvellingen overstelpt, en met goedvinden van den bisschop noodigt ten slotte de burgemeester alle belangstellenden uit tot een openbare vergadering, waarin Jan en Hugo (de derde had zich inmiddels teruggetrokken) zich voor de heele burgerij zullen verklaren. Hier legt Jan, ondanks zijn talrijken aanhang, het onmiddellijk af door zijn heftige, verwarde taal. „Die spreekt als een kandelaar, die van de trappen rolt”, roept een grappenmaker en vindt met de opmerking uitbundigen bijval. Hugo daarentegen weet klaar en duidelijk uit te leggen wat hij wil, ofschoon Jan hem telkens in de rede valt. Ten slotte biedt hij aan, een model in hout van de door hem ontworpen kathedraal te maken. „Mijn tegenstander Jan — voegt hij er bij — kan, als hij wil, eveneens handelen, en wij zullen deze modellen aan het oordeel van de burgers van Clusy onderwerpen”.

Aldus wordt besloten en een maand naderhand kan Hugo, die dag en nacht met een van de beste houtbewerkers van de stad en twee leerlingen aan het werk is geweest, zijn model openlijk voor de burgerij ten toon stellen. Men wacht nog veertien dagen tevergeefs op het model van Jan, maar het algemeen gevoelen is inmiddels zoodanig ter gunste van Hugo gevestigd, dat de sluiting van de inlevering der proeven afgekondigd en het werk aan Hugo opgedragen wordt. Heel het volk deelt alzoo in de grootsche onderneming; allen bouwen mee aan het gemeenschappelijk heiligdom, „dat van uit de verte reeds de belangrijkheid van de stad Clusy doet zien, den smaak harer inwoners, hun godsvrucht en de moeiten, die zij zich te allen tijde gegeven hebben om de gemeente-vrijdommen te handhaven, onder de bescherming van den heer bisschop”.

Hoe treurig steekt bij die algemeene geestdrift voor den opbouw van het gemeenschappelijk Godshuis het vandalisme af, in het begin der achttiende eeuw aan dat heiligdom gepleegd door lieden, die zich in smaak en kunstzin hoog boven het volk verheven waanden, maar feitelijk niets anders waren dan pedante, gedachtelooze naäpers.

De storm der Renaissance was inmiddels over de oude gothieke kathedralen heengestreken; de oude, eerwaardige, christelijke schoonheden hadden voor heidenschen opschik moeten plaats maken. In de Notre-Dame van Parijs was in 1677 het jubé weggebroken, waren de koorbanken uit de veertiende eeuw weggeruimd, het altaar met zijn bronzen ciborium versmolten, vele grafmonumenten van bisschoppen als oud vuil ter zij geworpen, alles om ruimte te maken voor een overdadige marmerversiering van een allertreurigsten smaak.

De bisschop van Clusy wilde zijn kathedraal op dezelfde manier „verfraaien” en liet een ontwerp maken, dat het kapittel algemeen beviel; slechts de deken, een grijs priester, had ernstig bezwaar tegen de voorgestelde verandering, die hem een ontheiliging toescheen. Ook de adel en de hooge burgerij liepen met de nieuwe plannen weg. Het volk daarentegen met zijn gezond oordeel en zijn van nature zuiver gevoel wilde van die nieuwe vreemdigheden niets weten, het was aan zijn oude kathedraal met haar sieraden gehecht, en er werden spotliedjes gezongen op degenen, die de verandering doordreven.

Nu werd er niet meer op de stem des volks gelet als in de tijden van de stichting der kathedraal; een heel andere geest heerschte in de maatschappij. De kunst wortelde niet meer in het volksleven, de grooten beschouwden zich als de eenige kunstkenners, zij alleen hadden den goeden smaak in pacht, en ziehier wat er gebeurde.

„Zij lieten op een nacht een twintigtal metselaars in de kathedraal komen, die zonder vorm van proces het jubé afbraken, de voornaamste stukken in den binnenhof van het sticht neerzetten en den vloer zooveel zij konden schoon maakten, zoodat 's morgens bij de opening der poorten het volk de plaats schoon vond, tot ieders groote verwondering.

„Men maakte er in de stad gedurende twee dagen veel schimp-scheuten op . . . en toen was er geen sprake meer van. Dadelijk werd het werk begonnen, en achtereenvolgens gingen de eikenhouten koorbanken uit de veertiende eeuw, het altaar met zijn vier bronzen

kolommen, waar engelen op stonden, de afsluiting van het koor met haar mooie beelden en de koperen en steenen grafzerken der bisschoppen naar den puinhoop of naar den smeltoven. Overigens wekte de nieuwe versiering weldra de bewondering der goede lieden van Clusy op.

„Ter plaatse van het jubé was nu een hek van geslagen ijzer, dat door twee nissen met beelden en vier kolommen van de Corinthische orde geflankeerd werd, alles van kalk en gips, het mooiste marmer nabootsend.

„De koorafsluiting was insgelijks vervangen door een hek met vergulde ornamenten, van geslagen ijzer; en achteraan, achter het altaar, was een hemel verbeeld, waarvan de stralen van verguld hout door gipsen wolken braken, waarin cherubijnen speelden in den vorm van kinderen, die vleugelen hadden, en die omstrengeld waren met bloemslingers van leliën en rozen.

„Boven het nieuwe altaar, dat van marmer uit Languedoc was gemaakt, en den vorm had van een gerezen sarcophaag, verhief zich een troonhemel van hout, in navolging van dien in de St. Pieter te Rome, als groen marmer geverfd, met ornamenten van verguld lood.

„Het geheele koor werd ingelegd met witte en zwarte marmeren steenen. Een pietà, d. w. z. een H. Maagd, die het lijk van Christus op haar knieën draagt, was onder den hemel van wolken en stralen geplaatst. Deze groep moest van wit marmer gemaakt worden, maar het model in pleister alleen werd geplaatst, in afwachting van gelden voor de uitvoering, die waarschijnlijk niet kwamen, want de bisschop had voor dit werk meer dan honderdduizend daalders uitgegeven, daarbij gerekend de nieuwe koorstoelen van gebeeldhouwd eikenhout, alsook een mooie zilveren godslamp, die voor het altaar werd opgehangen. De oude deken van het kapittel zag al deze fraaie dingen niet; hij stierf weinigen tijd na de vernieling van zijn jubé”.

Bij al deze verwoestingen bleef het niet. Daar men zijn geld aan de verknoeiing van het inwendige had verspild, kwam er geld te kort voor noodzakelijke uitwendige herstellingen. Daarom werd de bouwvallig geworden spits van den grooten middeltoren eenvoudig door een piramidaal houten dak vervangen en werden de spitsen der andere torens van hun pinakels beroofd. Nadat de binnenversiering gereed was, gaf men bovendien nog eenige duizenden ponden uit om de oude geschilderde vensters te vervangen door witte ruiten,

opdat de houten vergulde hemel toch maar in vollen luister mocht uitkomen!

Ziedaar hoe de Renaissance, erger dan oorlog of beeldenstorm, woedde in de eerbiedwaardige heiligdommen van het voorgeslacht!

Het eenvoudig verhaal der feiten in Viollet-le-Duc's boek toont dit alles duidelijker aan dan lange beschouwingen. Toch geloof ik, dat hij wel zou gedaan hebben met hier en daar de beteekenis der feiten wat meer in het licht te stellen. Zijn geschiedenis, nu eens sober als een kroniek, dan weer met gesprekken en levendige tooneelen uitgewerkt als een historische roman, mist de groote eenheid en de geregelde ordening der stof, waardoor de lezer het geheel goed kan overzien. Ook een boek is in zijn soort een gebouw, waarbij op verhoudingen moet gelet worden, en de onderdeelen aan het geheel ondergeschikt behooren te zijn. De groote Fransche bouwmeester, die dit boek in elkaar zette, is daarbij niet altijd even gelukkig geweest. Soms vermoeit hij den lezer met allerlei kleine bijzonderheden, waar een korte en heldere uiteenzetting veel doelmatiger zou gewerkt hebben.

Ook betwijfel ik, of zijn voorstelling van de ontwikkeling der verschillende machten in de maatschappij en haar onderlinge worstelingen wel in alle deelen zuiver is. In elk geval dunkt mij, onder de maatschappelijke verschijnselen, waaraan hij zijn aandacht wijdt, de machtige factor van den godsdienst niet voldoende tot zijn reeth te komen. Dit kan niet verwonderen, als men bedenkt, dat Viollet-le-Duc geen geloovig katholiek was, en daarom voor de uitingen van het katholieke leven noch het rechte begrip, noch het zuivere gevoel kon hebben, die eigenlijk voor het schrijven van een werk als het zijne onmisbaar zouden zijn. Had een man, als Alberdingk Thijm bijvoorbeeld, diezelfde stof te verwerken gehad, er zou heel wat anders uit geworden zijn!

Maar dat neemt niet weg, dat wij met dankbaarheid behooren te aanvaarden, wat hij ons geboden heeft. Zijn boek is onderhoudend en leerzaam niet enkel voor beminnaars van de bouwkunst, maar ook voor beoefenaars van de geschiedenis, mits zij zelf eenigszins in de kennis der historie onderlegd zijn, zoodat zij mogelijk minder juiste voorstellingen aan de waarheid kunnen toetsen.

Terecht zegt Dr. Cuypers in zijn *Voorwoord*, dat het een gelukkig denkbeeld geweest is van den heer Molkenboer, het werk in het

Nederlandsch over te brengen, en dat hij hierdoor een werkelijken dienst heeft gedaan aan degenen, die door onvolkomen bekendheid met de Fransche taal van de kennismaking met dit nuttige boek verstoken waren.

Op Dr. Cuypers' lof, den vertaler toegezwaaid, dat hij „met veel studie den geest en het karakter van het oorspronkelijke werk heeft trachten terug te geven, zoodat de lezers een volkomen indruk zullen krijgen van hetgeen de groote schrijver beoogd heeft”, ding ik niets af; te minder daar ik het origineel niet onder de oogen heb gehad. Maar toch moet mij de opmerking van het hart, dat ik de taal hier en daar liefst wat zuiverder en sierlijker gezien had. Ook is het Fransch niet altijd door de juiste Hollandsche uitdrukking weergegeven. Een „dorp van honderd vuren” b.v. (blz. 47) zou zeker beter aangeduid zijn als een van zooveel laardsteden; als de vertaler vertelt, dat de „cijns” voor de kiezers werd afgeschaft (blz. 295), zal hij wel den census bedoelen; en als hij op blz. 317 van „een koninkrijk” spreekt, meent hij stellig het koningschap. Misschien zal hij het vitterig vinden, als ik zeg, dat de spelling niet altijd correct is en met de geslachten soms op zijn Kollewijnsh schijnt omgesprongen; maar ik kan niet helpen, dat in een zoo degelijk werk, door den uitgever daarbij zoo keurig verzorgd, dergelijke slordigheidjes op mij den indruk maken van de drukfout, door De Genestet vergeleken bij een sproetje, puistje, wondje in Folly's blank gelaat, vlak bij haar rozenmondje.

Den lezers van *De Katholiek* beveel ik met dat al zijn arbeid ten warmste aan.

J. R. VAN DER LANS.

NIEUWE UITGAVEN.

Biblische Studien, II Band, 2 und 3 Heft: *Die Alexandrinische Uebersetzung des Buches Daniel und ihr Verhältniss zum Massorethischen Text* von Prof. Dr. August Blatau. Mit Approbation des Hochw. Kapitelsvicariats Freiburg. — (Freiburg, Herder, 1897. VII-218 S. M. 4.50).

Daar bij de studie van het Oude Testament sinds eenige jaren de tekstcritiek meer en meer op den voorgrond treedt, verdient voorzeker de Septuagintvertaling, als de oudste en geloofwaardigste getuige van den oorspronkelijken tekst, meer bijzonder de aandacht. Terwijl deze Grieksche vertaling in de Katholieke Kerk immer in hoog aanzien stond (vgl. het decreet van Sixtus V, 8 Oct. 1586), heeft zij sinds het einde der vorige eeuw ook van protestantsche zijde bij de wetenschappelijke behandeling van den tekst des O. T. eene meer aanzienlijke plaats ingenomen. Eigenaardig vooral is de Septuagintvertaling van het boek Daniël, waaraan Dr. Blatau deze belangrijke studie gewijd heeft, zoowel om hare geschiedenis als om hare verhouding tot den Massoretischen tekst. In het eerste deel van zijn geschrift vat de schrijver met geringe wijziging samen, wat door hem in het jaar 1891 (onder den titel: *De Alexandrinae interpretationis libri Danielis indole crit. et hermen.*) omtrent de geschiedenis dezer vertaling was in het licht gegeven. Een opmerkelijk feit is het, dat de Kerk in de plaats van de Septuagint voor het boek Daniël de Grieksche vertaling van Theodotion heeft aangenomen. Want Theodotion, die volgens den H. Epiphanius (*De mens. et pond.* 17) onder Commodus (180—192), volgens anderen in de eerste helft der tweede eeuw n. Chr. leefde, was een vijand van het Christendom, die, naar het getuigenis van denzelfden Epiphanius (t. a. p.), eerst aanhanger der ketterij van Marcion was en later tot het Jodendom overging. En toch was reeds ten tijde van den H. Hiëronymus, gelijk uit zijne woorden (*Prol. in Dan.* en *Comm. in Dan.* IV, 6) blijkt, de Daniëlvertaling van dien afvallige in de Kerk algemeen in gebruik. Nergens echter ontmoeten wij bij de Ouden eenig spoor van verzet of tegenspraak omtrent dit uiteraard ergerlijke feit. Dit nu poogt B. (S. 21 ff.) te verklaren door de onderstelling, dat reeds in de eerste eeuw der christelijke jaartelling naast de Septuagintvertaling van Daniël nog eene andere Grieksche vertaling in gebruik was. Want gelijk

B. (S. 7—20) uit eene reeks van getuigenissen aantoon, vindt men onder de Daniël-citaten bij de schrijvers der tweede, ja zelfs der eerste eeuw n Chr. opvallende afwijkingen van de Alexandrijnsche vertaling, welke in kenmerkende punten overeenstemmen met de latere vertaling van Theodotion. Hieruit meent B. te mogen besluiten, dat Theodotion bij zijne nieuwe vertaling uit den Hebr. Aram. grondtekst deze andere Grieksche vertaling naast de Septuagint heeft vergeleken, gebruikt en verbeterd, zoodat zijne vertaling slechts eene verbeterde uitgave dier tweede Grieksche vertaling scheen en om die reden zonder opzien te wekken in gebruik kon komen. Dewijl nu de Septuagintvertaling van Daniël door de Kerk was verworpen, geraakte zij allengs in vergetelheid; langen tijd meende men zelfs, dat zij, behoudens enkele verstrooide fragmenten, geheel en al verloren was geraakt. Eerst in de vorige eeuw werd zij door Bianchini in de bibliotheek van kardinaal Chigi te Rome teruggevonden en na diens dood in 1772 te Rome uitgegeven onder den titel: *Daniel sec. LXX ex tetraplis Originis nunc in primum editus e singulari Chisiano codice*. Uit de vergelijking van dezen door nog latere ontdekkingen gewaarmerkten tekst der oorspronkelijke Septuagintvertaling van Daniël met den Massoretischen tekst bleek al spoedig de waarheid van hetgeen de H. Hiëronymus omtrent de Alexandrijnsche vertaling reeds had bevestigd: „Multum a veritate discordat et recto iudicio repudiatus est” (t. a. p.). Deze vergelijking is het onderwerp van Bludau's tweede deel, het voornaamste en belangrijkste dezer studie. Hij stelt zich niet tevreden met de verschillen tusschen de Septuagint en den Massoretischen tekst naast elkander te plaatsen en den lezer de wederzijdsche verhouding tusschen beide teksten aanschouwelijk voor te stellen, maar tevens tracht hij zooveel mogelijk aan te toonen, of ten minste waarschijnlijk te maken, hoe die afwijkingen ontstaan zijn. Het oordeel der geleerden over de Septuagintvertaling van Daniël is verre van gunstig. Zij beschuldigen den Alexandrijnschen vertaler van willekeur, onwetendheid, opzettelijke vervalsching enz. En werkelijk schijnen de talrijke en gewichtige afwijkingen, welke deels in wijzigingen van uitdrukkingen en zinswendingen, deels in verkortingen en weglatingen, deels in uitbreiding van den tekst bestaan, dat harde oordeel te rechtvaardigen. Evenwel niet in alle deelen van het Boek staat de vertaling in dezelfde verhouding tot den Massoretischen tekst. In Hoofdst. I en II geeft de Alexan-

drijnsche vertaler eene duidelijke en vrij getrouwe overzetting; bij den aanvang van Hoofdst. III worden de verschillen reeds aanmerkelijker. In Hoofdst. IV—VI wijkt echter de Grieksche tekst van onzen Arameeschen in die mate af, dat men niet meer van verschillende lezingen, doch eerder van twee zelfstandige verhalen over hetzelfde onderwerp kan spreken. In Hoofdstuk VII—XII daarentegen sluit zich de vertaling weder tamelijk bij den grondtekst aan, uitgezonderd in de profetie der zeventig jaarweken (IX, 24—27), welke wederom als een voorbeeld van verregaande willekeur gelden mag. Vooral Bludau's behandeling dezer gewichtige profetie vordert al de aandacht van den lezer, doch verdient ze ook ten volle. Op duidelijke wijze — in zooverre dit ingewikkelde vraagstuk duidelijk kan worden uiteengezet — toont hij aan, dat de Septuagint deels woordelijk aansluit aan den Hebreuwschen tekst en in zooverre de Massoretische lezing bevestigt; dat verder de Alexandrijnsche vertaler, die niet lang na het einde der Machabeeuwsche beroeringen zijne overzetting begon, nog onder den indruk der droevige tijden, die hij beleefd had, zijne eigen opvatting der duistere profetie in den tekst legde en, als voorlooper van de moderne verklaring der godspraak, de tekstwoorden verstond als eene voorspelling van de vervolging van Antiochus Epiphanes en van de reiniging en de nieuwe wijding van den tempel. Bij de deuterocononieke stukken van het boek Daniël — het gebed van Azarias met den lofzang der drie jongelingen (III, 24—90), Susanna (XIII), Bel en de draak (XIV) — welke in den Massoretischen tekst ontbreken, vergelijkt B. de Septuagintvertaling met die van Theodotion en wijst hij in het voorbijgaan op de grondige redeuen, waarom ook voor deze stukken een Semietischen — waarschijnlijk Hebreuwschen — grondtekst moet worden verondersteld. Daarbij echter helt hij over tot de meening, dat deze stukken oorspronkelijk niet tot het Boek Daniël behoord hebben, doch eerst later zijn toegevoegd. Het werk van Dr. Bludau getuigt van ernstige en veelzijdige studie en ademt diepen eerbied en ware hoogachting voor Gods woord. Moge dan zijn wensch vervuld worden en het boek een gunstig onthaal en vele lezers vinden en de belangstelling voor de *Critica sacra* in steeds wijdere kringen verspreiden!

ARMENZORG.

(*Vervolg van bl. 26 vv.*)

VI. DE NIEUWERE TIJD.

Het behoort tot de zoogenaamde axioma's van een partijdige geschiedbeschouwing, dat de *gemeente-armenzorg* een vrucht is der Reformatie. In de vroeger reeds genoemde vergadering van het Nutsdepartement te Groningen, sprak de heer Bruinwold Riedel, algemeen secretaris der *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, o. m. van: „het eerste streven onder Luther, om de armoede te doen beschouwen als een sociale ziekte, en daarmee het ontwakken der burgerliefde, die een begin maakte met de individualiseerende methode, d. i.: helpen met stoffelijke middelen, om het karakter te verheffen” enz. ¹⁾. Eerst de Hervorming, beweert men, zou een rationeeler opvatting der armenzorg ingang hebben verschaft ²⁾.

Zooveel nu is zeker, dat met de Reformatie 't herstel der gemeentelijke armverzorging nagenoeg samenvalt. *Doch de laatste staat tot de eerste in geenerlei betrekking.*

Het waren integendeel de sociaal-economische toestanden, die omstreeks het einde der 15^e en 't begin der 16^e eeuw in katholieke zoowel als in protestantsche landen, de burgerlijke overheid tot verbetering van het armwezen noopten. Gelijk wij immers in ons vorig artikel aantoonden, had de armenzorg der kerkelijke

¹⁾ Vgl. het verslag in *De Telegraaf* van 27 Jan. 1897.

²⁾ Vgl. Ratzinger, S. 460.

gemeenten, als zoodanig, onder den invloed der maatschappelijke verhoudingen, schier overal een einde genomen. *Kloosters* en *hospitalen* oefenden liefdadigheid op uitgebreide schaal. Maar, hoe veelomvattend, hoe onuitputtelijk deze ook bleek, 't gemis der *éene leidende hand* deed zich reeds lang gevoelen. Op het platteland heerschte niet zelden gebrek aan het hoognoodige. De steden werden overstroomd met bedelaars. Kan het bevreemden, dat de vroedschappen zich te weer stelden, dat het vraagstuk der armen meer en meer een punt van overweging uitmaakte in den raad der vorsten? ¹⁾.

Belachelijk is daarom de toeleg, om van de heilzame verordeningen, tot regeling van het armwezen destijds vastgesteld, de eer te geven aan het Protestantisme. Alsof niet allerwege, met name reeds vroegtijdig in het katholieke België, organisaties tot stand kwamen, die aan alle rechtmatige eischen beantwoordden, maar met de Reformatie niets te doen hadden!

Naar de mededeelingen van onverdachte getuigen, hadden de armen geen reden, om zich over het welslagen der Hervorming bijster te verheugen. „Allenthalben — zegt Döllinger — ist Verkürzung, Zurücksetzung, Beraubung der ärmeren Klassen die Signatur der „Reformation“ genannten Umwälzung“ ²⁾. Doch nergens heeft de berooving der Kerk zóóveel ellende teweeggebracht

¹⁾ „In 1449 liet Philips van Bourgondië een plakkaat uitgaan tegen ledigloopers en bedelaars boven de 12 jaren; die 60 jaren oud waren en hun brood niet konden winnen, werden geduld, mits zij een teeken, eene looden plaat om den hals droegen... Merkwaardig is de maatregel, die de heilige-geest-meesters te Delft sedert het midden der 15^e eeuw in toepassing brachten. Zij bedeedden met eene te hunnen behoefte geslagen munt, waarvoor de behoeftigen zich in winkels en op markten het noodige, maar in herbergen geen sterken drank konden verschaffen. Wellicht vond deze verstandige instelling elders navolging; in latere tijden was dit zeker het geval“.

²⁾ *Kirche und Kirchen*, S. 198.

als in Engeland. Ratzinger schrijft daaromtrent: „Wie Döllinger richtig bemerkt, schuf dort die Reformation zuerst eine hilflose Bettlerbevölkerung, und dann behandelte man diese ärger als das Lastvieh”.

In Engeland was de *kerkelijke gemeente-armverzorging*, gelijk die door Karel den Groote geregeld en elders nagevolgd werd, tot aan de 16^e eeuw blijven voortbestaan. De bisschoppen en de pastoors beschouwden een deel van hun inkomen als „erfgoed der armen”, waarover zij slechts het bewind hadden te voeren, en besteedden het voor hun noodlijdende parochianen¹⁾.

Zeker, daar waren misbruiken voorgekomen. De Aartsbisschop van Canterbury, William Courteney, hangt er in zijn brieven een donker tafereel van op²⁾. Meermalen ook had, bij geringen oogst en schaarschte der levensmiddelen, een jammerlijk pauperisme dreigend het hoofd verheven. Door de vereenigde krachtsinspanning nochtans van wereldgeestelijken en kloosterlingen, door den vromen weldadigheidszin van genootschappen en particulieren was het telkenmale bezworen. Men wist in den nood der behoeftigen te voorzien zonder veel wetten. Immers als de hoogste armenwet gold de wet der naastenliefde.

Het eigendom der kerkelijke en liefdadige stichtingen in Engeland bedroeg vóór de Reformatie minstens een vijfde van 't geheele grondbezit. De renten van dit vermogen zouden, volgens den anglicaan Pashley, ruimschoots voldoende zijn geweest ter bekostiging van 't armwezen, gedurende al de jaren van Hendrik VIII tot aan koningin Victoria toe³⁾. Waar bleven al die gees-

¹⁾ Vgl. *Conc. Londin.* (1246): „Cum in regno Angliae hactenus sit obtentum et de consuetudine observatum, ut rectores ecclesiarum parochialium... parochianis ad inopiam vergentibus alimenta praeberere consueverint” etc.

²⁾ Vgl. Ratzinger, S. 426.

³⁾ Pashley, *Pauperism and poor Law*, p. 177: „The rental of the property taken would have been more than sufficient to provide for all the pauperism of England, year by year, from the reign of King Henry down to that of Queen Victoria”.

telijke fondsen? Hendrik VIII sprak eerst van uitgebreide liefdadige stichtingen, welke hij voornemens was in 't leven te roepen. Doch helaas! het bleef bij dat goede voornemen: na korten tijd had hij alles weggeschonken aan zijn hovelingen ¹⁾. Meer nog. Tegelijk met de verbeurtverklaring der kerkelijke goederen, werden in den regel ook de opgezetenen daarvan verdreven. Deze geraakten onvermijdelijk tot den bedelstaf. Eenzelfde lot trof eveneens vele anderen, wier akkers tot weiland gelegd werden. Bovendien eigende zich de adel in tal van plaatsen het uitsluitend bezit toe van eertijds gemeenschappelijke gronden. Schraapzucht en hardvochtigheid jegens de armen kenmerkten, naar 't getuigenis van verschillende protestantsche schrijvers uit den tijd van Eduard VI en Elisabeth ²⁾, den adel en de welgestelde burgerij dier dagen. Geen wonder dat er hoe langer hoe meer stemmen opgingen, die den vroegeren roomschen tijd terugwenschten!

„Let nu eens op — zegt een anoniem schrijver, aan wiens bewering Selden en Pashley geen gering gezag toekennen, — hoe in heiligen ijver de bestaande kwalen genezen werden. Men ging daarbij te werk als, naar het oude spreekwoord, de duivel deed, toen hij, in stede van den verzwikten voet zijner vrouw recht te zetten, dien in stukken sloeg. De monniken gaven te weinig aalmoezen; doch nu wordt, waar vroeger jaarlijks twintig ponden werden gegeven, op meer dan honderd plaatsen niet eens het vleesch voor éénen maaltijd verstrekt. Dat is een fraaie verbetering” ³⁾.

¹⁾ Ehrle, l. c. S. 78; Geerdink, l. c. bl. 47.

²⁾ Vgl. Ratzinger, S. 452, noot 2.

³⁾ J. Selden, J. C. *Opera Omnia* ed. Wilkins, T. 2, p. 2, col. 1339: „But se now how it, that was amisse, is amended, for all the godly pretence. It is amended even as the devil amended his dames legge (at it is in te proverb). When he should have set it right, he bracke it quite in peices. The monks gave to little almesse; — but now, where twenty pounds was geven yerely to the poore in more than in a hundred places in Ingelande, is not one meales meat given. This is a fair amendment”. — Vgl. Ehrle, l. e. S. 79.

Gelijkluidend zijn de klachten, met het oog op de toestanden in *Duitschland*, door Luther geuit: [Im Papstthum] „da schneite es zu mit Almosen, Stiften und Testamenten, unter den Evangelischen dagegen wolle Niemand einen Heller geben”. — „Und je länger — heette het elders — man das Evangelium prediget, je tiefer die Leute ersaufen in Geiz, Hoffart und Pracht, eben als sollte der arme Bettelsack ewig hie bleiben”. — „Im Papstthum — klaagt hij verder — war Jedermann barmherzig und mild, da gab man mit beiden Händen, fröhlich und mit grosser Andacht. Jetzt wolle, obgleich man sich doch dankbar erzeigen solle für das heilige Evangelium, Niemand etwas geben, sondern nur nehmen”. — En eindelijk: „Sollten wir doch billig uns schämen für unsere Eltern und Vorfahren, Herren und Könige, Fürsten und Andere, die so reichlich und mildiglich gegeben, auch zum Ueberfluss, zu Kirchen, Pfarren, Schulen, Stiften, Spitalen u. s. w. dass doch sie und ihre Nachkommen nicht ärmer sind worden” ¹⁾.

Er zijn trouwens bewijzen en getuigen te over voor 't feit, dat de Hervorming aan de mindere klassen alles behalve zegen gebracht heeft ²⁾. Reeds spoedig was in de gereformeerde gewesten het erfgoed der armen teloorgegaan. De rijke bron der christelijke liefdadigheid, zooal niet geheel verstopt, vloeide er toch bedenkkelijk traag, *dank zij de rechtvaardiging door het geloof alleen*. Wat bleef er op den duur anders over dan het gevaarlijk hulpmiddel eener gedwongen armenbelasting? ³⁾. Nochtans, verzekert Ratzinger, werd in talrijke protestantsche *families* en evenzeer in enkele *vorstenhuizen* de aloude katholieke opvatting van den plicht der naastenliefde trouw gehuldigd. Menige edele daad, menige duurzame stichting strekken daarvan ten bewijze. Ook

¹⁾ Vgl. Johannes Janssen, l. c. II, S. 302—302.

²⁾ Vgl. Hergenröther, l. c. III, S. 229.

³⁾ Vgl. Geerdink l. c. bl. 47—48.

toen het openbaar armwezen reeds geheel op den Staat of de burgerlijke gemeente was overgegaan, bleef de navolging der roomsche weldoeners uit den voortijd, onder de hervormden geen zeldzaam verschijnsel.

Gelijk wij reeds in ons vorig hoofdstuk met een enkel woord zeiden, had de burgerlijke overheid zich tegen 't eind der 15^e eeuw overal verplicht gezien, aan de steeds toenemende bedelarij paal en perk te stellen. Met name was de verordening op het bedelen, te Nürnberg in het jaar 1478 uitgevaardigd, door onderscheiden stedelijke besturen overgenomen. Ook het Engelsche Parlement had reeds in 1494 scherpe bepalingen tegen de *moedwillige* bedelaars doorgedreven. Hetgeen echter bij de armenwetten van 1547 en 1572 in Engeland besloten werd, noemt de protestantsche schrijver Hyndman ¹⁾ vlakweg afschuwelijk ²⁾. Geeselen, brandmerken, uithongeren, in boeien slaan, ter dood brengen, waren er schering en inslag. Een arme drommel — om slechts dit eene te noemen — die reeds vroeger wegens bedelarij gestraft en daarvoor met de letter R gebrandmerkt was, moest volgens de wet van Jacobus I (eerst in 1704 buiten werking gesteld), indien men hem andermaal op heeterdaad betrapt, *zonder geestelijken bijstand worden opgehangen*. En dat deze monsterachtige verordeningen geen doode letter bleven, getuigt het feit, dat onder Hendrik VIII niet minder dan 72,000 rondzwervende bedelaars werden terechtgesteld ³⁾.

Pashley maakt dienaangaande de volgende opmerking: ook in Frankrijk waren omstreeks het midden der 16e eeuw, wegens den hoog gestegen nood, buitengewone maatregelen onver-

¹⁾ Hyndman, *The historical Basis of Socialism in England*.

²⁾ Vgl. de betreffende détails bij Ratzinger, S. 453.

³⁾ Vgl. Hyndman, l. c. p. 43, die zich beroept op het verhaal van Hollinshed: „that seventy-two thousand vagrants were despatched in the reign of Henry VIII alone”.

mijdelijk. *Doch daar had men de oude kerk- en armengoederen niet in beslag genomen.* Hendrik II kon dan ook volstaan met dd. 5 Juli 1547 te gelasten, dat in alle kerken bussen voor de armen zouden worden geplaatst, en dat de geestelijken van den kansel hunne geloovigen tot verdubbelde liefdadigheid zouden opwekken. Verder moesten de koninklijke beampten scherper toezicht houden op de bedelarij. Ziedaar alles! — Welk een verschil met de gelijktijdige armenwet in Engeland! ¹⁾

Gaan wij thans na, hoe, in verband met de gewijzigde toestanden op godsdienstig, staatkundig en maatschappelijk gebied, het armwezen zich tijdens de drie laatste eeuwen ontwikkelde, dan bemerken wij aanvankelijk, bij katholieken zoowel als protestanten, een zekere mate van samenwerking tusschen het geestelijk en het wereldlijk gezag. Overal werd van hooger hand het bedelen verboden. Iedere gemeente was verplicht haar „arbeitsunfähige” armen te onderhouden. Die werken konden, moesten aan den arbeid worden gezet. Bleken hier of daar de kerkelijke middelen ontoereikend, dan kwam de Magistraat te hulp. Ook waar 't beheer en de uitdeeling der armenfondsen aan de burgerlijke overheid was opgedragen, handelde deze niet dan in overleg met de vertegenwoordigers der kerkelijke gemeenten ²⁾.

De geschiedenis van het armwezen in protestantsche landen valt overigens buiten ons bestek. Dr. Ratzinger schrijft daaromtrent: „Bald sah man sich in den meisten Ländern, *namentlich in den protestantischen*, auf die Armenzwangsteuer angewiesen. Mit dem Zwangsteuer vollzog sich von selbst der Uebergang der Armenpflege von der kirchlichen zur *politischen* Gemeinde, zur Organisation des *staatlichen Armenwesens* der Neuzeit” ³⁾.

¹⁾ Vgl. Ehrle, l. c. S. 79.

²⁾ Vgl. Ratzinger, S. 460.

³⁾ L. c. S. 437.

In ons land volgde 't herstel der diakonieën de Hervorming op den voet. De diakens werden gekozen en ontslagen als zuiver kerkelijke personen, die hun mandaat uitsluitend aan de Kerk ontleenden en aan haar alleen verantwoording schuldig waren. Doordat evenwel de hervormde kerk staatskerk werd, en de reglementen harer diakonieën mitsdien de goedkeuring van het staatsgezag behoeften, valt een zekere onderworpenheid dezer diakonieën aan de Regeering niet te loochenen ¹⁾).

Waar wij meer bijzonder de aandacht op wenschen te vestigen, is de hervorming van het armwezen, zooals die in katholieke landen, met name in België, gedurende de 16^e eeuw allengs tot stand kwam. In menig opzicht waren de sociale toestanden in die dagen verwant aan de tegenwoordige. Een terugblik op hetgeen toen nagestreefd werd heeft dus zijn practische zijde.

Doch buitendien werden de beginselen, waarvan men, bij de beoordeeling eener armenwet, dient uit te gaan, destijds in theologische kringen nauwkeurig uiteengezet en scherp geformuleerd, zoodat ook hier 't verleden een betrouwbaren maatstaf aan de hand doet voor het heden. Zegt niet P. Ehrle van Vives' geschrift: *De Subventione Pauperum*: „Deze uitvoerige schets bevat reeds in heldere en juiste bewoordingen het meeren-deel dier overwegingen, welke thans wederom als de leidende beginselen eener systematisch geregelde armenzorg op den voorgrond worden gesteld”? ²⁾).

Wat gaf den vermaarden humanist aanleiding tot het schrijven zijner meest bekende verhandeling? P. Ehrle heeft daaromtrent alle bijzonderheden opgeteekend.

¹⁾ Vgl. Mr. Smissaert, l. c. bl. 10; J. H. van Zanten, *Beschouwing over de wijze, waarop de Armenzorg behoort beschreven te worden* (Haarlem, 1897).

²⁾ *Ibid.* S. 32.

In het jaar 1524 had zich de burgemeester van *Brugge*, Lodewijk van Praet, uit ernstige bezorgdheid over het steeds toenemend aantal bedelaars, dat tengevolge van oorlog en misgewas naar zijn bedrijvige en goedgeefsche stad gelokt werd, tot Vives gewend met de vraag, op welke wijze 't dreigend onheil van een oppermachtig proletariaat het best kon worden afgeweerd. Vives antwoordde in zijn voormeld geschrift, hetwelk hij *den 6den Januari 1526* aan Brugge's Magistraat opdroeg en nog datzelfde jaar in het licht deed verschijnen.

Laat ons beproeven, van dit leerzaam document een vluchtigen omtrek te teekenen ¹⁾.

In de eerste plaats onderscheidt Vives *drie klassen* van behoeftigen: die, welke in de gast- en armhuizen verblijven; de rondtrekkende bedelaars; en eindelijk de schamele huisarmen. Van deze allen moest een nauwkeurige lijst worden opgemaakt, met bijvoeging der noodige détails.

Als *eerste grondregel* bij de verzorging van alle armen moest gelden: het goddelijk gebod van den arbeid, zooveel mogelijk toegepast voor iedereen; als *tweede*: het absoluut verbod van alle bedelarij.

Dienovereenkomstig had men de armen, die *tot werken in staat waren*, af te scheiden van de overige. *Vreemdelingen* behoorden dan met een reispenning naar hun geboorteplaats teruggezonden te worden. *Ingezetenen*, die geen ambacht verstonden, moesten dienst doen bij de gemeentewerken. Armlastigen *door eigen schuld* konden tot zwaarderden arbeid worden verplicht.

Kwam het voor, dat een *handwerksman* aan lager wal geraakt was, dan moest men hem bij den een of anderen patroon zien geplaatst te krijgen, of wel hem helpen aan een zelfstandig bedrijf. Had hij geen huisvesting, dan kon men hem tot tijd en

¹⁾ Vgl. Ehrle, l. e. S. 30 vv.

wijle in 't arnhuis onderbrengen, waar ook den behoeftigen reizigers nachtlogies werd verstrekt.

Ook de *huisarmen* moesten zooveel mogelijk werken, en zelf in hun onderhoud voorzien. Het ontbrekende kon hun dan in den vorm eener toelaag worden bijgepast.

Voorts hadden de magistraatspersonen, die met de armverzorging belast waren, ieder geval nauwkeurig te onderzoeken, en naar bevinding van zaken te handelen, opdat niet, zooals bij vacatures in de gasthuizen meermaals gebeurde, welgestelde lieden 't onderhoud van hun gebrekkig geworden personeel, of van hun behoeftige familieleden, op den hals schoven der publieke liefdadigheid.

Is het niet, of de geleerde humanist schreef voor onze negentiende eeuw?

Hoe getuigen verder zijn wenken aangaande de hospitalen, de verpleging der krankzinnigen, blinden enz. van een ruimen, practischen blik! Hoe treffend is zijne bemerking aangaande *de kinderen der armen*: „Niets is verderfelijker voor hen, dan dat zij in een atmosfeer van bedelarij, ruwheid en onzindelijkheid worden grootgebracht!”

Daarom behoorde de Magistraat geen kosten te ontzien, om hun degelijk onderwijs te verschaffen. In den godsdienst, evenals in lezen en schrijven, dienden zij goed te zijn onderlegd. Ook moesten zij een of ander ambacht leeren, indien geen hogere geestesgaven een meer wetenschappelijke loopbaan voor hen openstelden. —

Beantwoordde een goede armverzorging aan hare opdracht, wanneer zij zich alleen uitstreckte tot dezulken, wien reeds *het allernoodigste ontbrak*? Neen, zegt Vives. Families, welke buiten hare schuld, tot armoë dreigden te vervallen, moest men in stilte trachten *staande te houden*.

Op de vraag, uit welke middelen een dusdanig ingericht armwezen moest worden bekostigd, antwoordt hij als volgt. De

inkomsten van de stedelijke hospitalen waren, bij een eerlijk en zuinig beheer, veelal ruim genoeg, om in alle behoeften te kunnen voorzien. Bleken zij hier of daar ontoereikend, dan zou ongetwijfeld de opbrengst van legaten, van offerblokken in de hoofdkerken, van bezuinigingen op het budget voor de traditioneele feestelijkheden, en *desnoods een tegemoetkoming uit het overschot van andere gemeenten*, de ontbrekende gelden verschaffen. Overigens moest slechts zóóveel ingezameld worden, als tot bestrijding der loopende uitgaven voldoende was. Met opeenhooping van kapitalen ging maar al te dikwijls een verkeerde aanwending er van gepaard.

Kostelijke les!

Ziedaar een ruwe schets van Vives' beroemd geschrift. Waaraan lag het, dat, terwijl IJperen (1524), Gent (1531) en Brussel (1538) reeds lang waren voorgegaan, eerst omstreeks het einde van 1562 te Brugge een regeling van het armwezen in bovengemelden geest tot stand kwam? De beantwoording dezer vraag doet weinig ter zake. Genoeg zij het te vermelden, dat ook keizer Karel V dd. 7 October 1531 op den grondslag van Vives' beschouwingen, een armenwetgeving voor het geheele rijk uitvaardigde, waarbij slechts het absolute verbod van alle bedelarij eenigszins werd verzacht, en wel in dier voege: dat de armbezorgers aan enkele *gebrekkige* armen het openlijk vragen van aalmoezen konden toestaan en hun te dien einde het noodige *legitimatiebewijs* verstrekken ¹⁾.

In IJperen nochtans was het stelsel van Vives onveranderd toegepast. Daar had men tevens, in 't belang eener grootere centralisatie, de leiding van 't armwezen aan *vier leden der vroedschap* opgedragen, die zich *uit elke parochie vier deskundigen* als medehelpers moesten kiezen ²⁾.

¹⁾ Vgl. Ehrle, S. 40.

²⁾ *Ibid.* S. 34.

Geen wonder, dat de nieuwe regeling uitstekend werkte en aanvankelijk door de burgerij en de geestelijkheid om strijd werd geprezen ¹⁾. Omstreeks het jaar 1530 echter begonnen er uit den boezem van enkele Bedelorden stemmen op te gaan, welke minder gunstig over het ingevoerde systeem spraken. Met name werd het verbod van aalmoezen vragen gecritiseerd.

Wat kon in zijn geval de Magistraat beter doen, dan het oordeel inroepen van een erkend gezag? Toen dan ook de bespreking met de Oversten der vier Bedelorden (dd. 10 Sept. 1530) en de daaruit ontstane schriftelijke gedachtenwisseling niet het gewenschte resultaat hadden, wendde zich de IJperensche Raad tot de Universiteit van Parijs met het eerbiedig verzoek om aangaande 't bijgevoegde armenreglement goedgunstig te willen adviseeren ²⁾.

— Waren het soms enkel protestanten, die destijds belangstelling in 't armenvraagstuk aan den dag legden? ! —

Het antwoord der *Sorbonne* is gedateerd van 15 Januari 1531. „Een even netelig als heilzaam ondernemen”, wordt daarin de bewuste verordening genoemd, „een ondernemen, volmaakt in harmonie met de leer der H. Schrift en de gedragslijn der Apostelen en der geloovigen uit den voortijd, *mits de volgende punten in acht genomen werden* :

- 1° Men moest aan voormelde regeling zóó zorgvuldig en nauwgezet de hand houden, dat in de behoefte van alle stedelijke armen *voldoende en op voegzame wijze* voorzien werd.
- 2° Nooit mocht een arme, hetzij ingezetene of vreemdeling, tengevolge der onderdrukking van alle bedelarij, in *uitersten* of *zeer zwaren nood* gebracht worden.
- 3° Bleek de algemeene kas ontoereikend, dan mocht men den arme *het bedelen niet beletten*.

¹⁾ Ehrle, l. c. S. 34.

²⁾ *Ibid.* S. 36.

- 4° Welgestelde lieden, die een bijdrage in de algemeene kas stortten, waren daarom niet minder verplicht tot ondersteuning, zoodra zich een geval van *uitersten* of *zeer zwaren* nood voordeed.
- 5° Niemand mocht door een dusdanige verordening worden teruggehouden, om liefdadigheid te oefenen *op de wijze, die hem goeddacht.*
- 6° Waren de bewoners der omliggende dorpen buiten machte, om uit eigen middelen in hun nooddrufte te voorzien, dan moest men hun òf toestaan om te bedelen, òf onderstand verstrekken uit de algemeene kas.

Overigens zou ook deze wet het best aan haar doel beantwoorden, indien zij rekenschap hield met de wisselende omstandigheden van tijd en plaats" ¹⁾).

Kan het korter en bondiger, klaarder en eenvoudiger? — Denzelfden gedachtengang nu vinden wij elders bij de groote theologen, als Medina en Vasquez in Spanje, Peltanus en Tanner in Duitschland, gedurig terug. Armverzorging, leerden zij, was *bij voorkeur*, maar *niet uitsluitend* de taak der geestelijkheid. Daarom maakte de overheid in landen en steden gebruik van haar recht, wanneer zij 't armwezen volgens eigen inzichten regelde. *Boven de wet stond echter de algemeene plicht der naastenliefde.* Ook bleef den bisschop een zeker oppertoezicht over alle liefdadigheidsinstellingen voorbehouden.

Op dit standpunt plaatsten zich eveneens 't Concilie van Trente en de Provinciaal-Concilies van den nieuweren tijd.

* * *

Wellicht heeft de een of ander onder onze lezers, doelend op het tot nog toe gevoerde betoog, zich de vraag gesteld, of er dan in het tijdvak, waarmede wij ons thans bezig houden, *van de*

¹⁾ *Ibid.* S 37—38.

zijde der Kerk geen pogingen werden aangewend, om de armenzorg te verbeteren? Het antwoord luidt: *bij algemeene wetgeving, niet*. Wanneer wij evenwel de nieuwere geschiedenis van het armwezen in katholieke landen nagaan, dan bespeuren wij ten deze ook bij vele waardigheidsbekleeders der Kerk een streven naar beter, dat zich in min of meer duurzame hervormingen belichaamt.

De *Kerkvergadering van Trente* bekrachtigde in haar 7^e zitting de besluiten aangaande de *hospitalen*, door het Concilie van Vienne (1311) uitgevaardigd. Al deze inrichtingen werden opnieuw onder toezicht en contrôle van de respectieve bisschoppen geplaatst. In hun 25^e zitting kwamen de Vaders van Trente daarop terug, en handhaafden eveneens de bisschoppelijke rechtsmacht over de *banken van leening*. Eindelijk werden in de 22^e zitting de bisschoppen verplicht, om, *krachtens hun ambt, van alle instellingen ten behoeve der armen kennis te nemen, en ze aan haar bestemming te doen beantwoorden* ¹⁾.

De oud-christelijke opvatting, dat de bisschop aan het hoofd der armenverzorging behoort te staan, zien wij hier wederom gehuldigd. Nochtans werd op een herstel der vroegere *kerkelijke gemeentearmenzorg* niet verder aangedrongen. Aanvankelijk moesten de hospitalen en stichtingen het hunne doen. Wijders kon dan, op Provinciaal- en Diocesaan-Synoden, deze aangelegenheid, in verband met de onderscheidene plaatselijke behoeften en verordeningen, worden geregeld.

In Italië ²⁾ heeft men zich, wat de hoofdzaak betreft, aan de bepalingen der Kerkvergadering van Trente gehouden. Paus Sixtus V stichtte te Rome het beroemde *Ospizio di Ponte Sisto*,

¹⁾ Conc. Trid. *Sessio XXII*: „Omnia quae ad . . . pauperes sustentandos instituta sunt, ipsi ex officio suo . . . cognoscant et exequantur”.

²⁾ Vgl. Ratzinger, S. 496 vv.

onder Innocentius XII aanmerkelijk uitgebreid, en als *Ospizio apostolico* herdoopt. Een daarmee verbonden fabriek van wollen goederen hield 800 arbeiders aan het werk. Tot hetzelfde doel strekte 't *Ospizio di Santa Maria degli Angeli*, dat de namen van Pius VII, Leo XII en Gregorius XVI vereeuwigte. Niet minder dan 450 mannen en 500 vrouwen verdienden er steeds genoeg, om in hun onderhoud te kunnen voorzien ¹⁾.

Behalve deze beide groote inrichtingen, telde Rome 2 weeshuizen, 14 toevluchtsoorden voor verwaarloosde meisjes (*case de rifugio*) en tal van andere gestichten, voor zieken, krankzinnigen, doofstommen, vondelingen, behoeftige kraamvrouwen enz. Het door St. Philippus Neri opgerichte *Ospizio della Santissima Trinità dei pellegrini e convalescenti* herbergde tijdens een jubeljaar gemiddeld 800 vreemdelingen per dag.

Even rijk was de stad der Pausen aan broederschappen en vereenigingen, tot ondersteuning van huiszittende armen enz. Ook de kloosters gaven er het voorbeeld der meest onbekrompen naastenliefde. Met dat al konden zelfs de strengste verbodsbepalingen het bedelen niet keeren. Er was geen samenwerking tusschen de verschillende liefdadige corporaties. Teneenemale ontbrak een leidend gezag, en, naar de ondervinding bewijst, teren dan niet zelden luiaards en onwaardigen op kosten van de eigenlijke armen.

Aan dien misstand trachtte Paus Leo XII een einde te maken. „Om een billijk en doelmatig beheer der liefdadige fondsen te verkrijgen — zegt de beroemde kardinaal Wiseman — vormde Leo eene commissie, samengesteld uit hooggeplaatste geestelijken en aanzienlijke leeken, welke zich met de administratie en de uitdeeling dier fondsen belastte. Deze voortreffelijke commissie, de *Congregazione dei sussidii*, werd bij decreet van den 17^{en} Februari 1826 in 't leven geroepen. Aan dat decreet was een fraaie instructie

¹⁾ Vgl. Morichini, *Degl' istituti della pubblica carità in Roma*, II, p. 4 vv.

toegevoegd ten dienste der vereenigingen, die, onder toezicht van het Centralé Comité, de armenzorg in de verschillende parochiën waarnamen. Van deze afzonderlijke comité's berustte de leiding bij een geacht burger en een weldadige dame uit de parochie" ¹⁾).

„Dit waarlijk bisschoppelijk en vaderlijk document — zegt hij verder — ademt de innigste en hartelijkste liefde voor de armen”, en Ratzinger aarzelt niet, het te rangschikken onder 't beste, wat in den nieuweren tijd op dit gebied bestond. Was het geheel in werking getreden, dan zou de Romeinsche armverzorging, met haar *eenheid van leiding*, haar *parochiale indeeling*, en haar *nauwlettend onderzoek*, ten voorbeeld hebben kunnen strekken aan de geheele wereld. Helaas! door allerlei omstandigheden werd de uitvoering tegengehouden, en na de overwelddiging van Rome zal het vooralsnog wel een doode letter blijven.

Reeds veel vroeger intusschen had de H. Carolus Borromeus, aartsbisschop van *Milaan*, ingevolge de besluiten der Kerkvergadering van Trente, aan den toestand der noodlijdenden zijn bijzondere aandacht gewijd en voor 't herstel der oud-christelijke methode van armverzorging in zijn geheele provincie geijverd ²⁾).

Parochiale armenzorg moest weer de algemeene regel worden.

Naam en stand van al zijn gemeentenaren kennen; het oog houden op hun godsdienstig en zedelijk gedrag; *onderzoek doen* naar den toestand der armen; *een register* aanleggen, waarin tegelijk met den leeftijd, de kunne en 't beroep der ondersteunden, ook *de omvang en de oorzaken* hunner behoefte werden opgeteekend; voor 't beheer der middelen *eenige vertrouwde mannen tot medehelpers* kiezen, zonder wier voorkennis hij zelf niets mocht uitgeven; *bedeelen naar gelang van den werkelijken nood*;

¹⁾ *Herinneringen aan de vier laatste Pausen en aan Rome in hun tijd* (Holl. vert. II).

²⁾ Vgl. Ratzinger, S. 465 vv.

collecten instellen; goed voorgaan, en alwat hij overhield ten bate der armen besteden: ziedaar de verplichtingen, *iedereen pastoor* op 't hart gedrukt.

Voeg daarbij hetgeen den *bisschoppen* gelast werd in zake het toezicht op de gods- en gasthuizen, op de administratie der geestelijke fondsen en de gevangenissen; hun gehoudenheid bovendien, om te zorgen voor de armen hunner residentie, voor de weduwen, de weezen en de vreemdelingen, — en gij kent, wat de hoofdtrekken aangaat, de inrichting van 't armwezen, zooals die, op het voetspoor der Christelijke Oudheid, door den grootsten kerkvorst van 't latere Italië werd tot stand gebracht.

Of zijn bemoeiingen blijvend vrucht droegen? Tot het beantwoorden dezer vraag ontbreken ons de noodige gegevens. Zeker is het evenwel, dat langzamerhand, in geheel Italië, 't beheer over de hospitalen, de armen- en ziekenhuizen in handen kwam van den Staat, en dat er tegenwoordig bij de talloze vereenigingen en broederschappen, die zich allerwege aan den dienst der behoeftigen wijden, in het „klassieke land der bedelaars” niet zoozeer te klagen valt over ongenoegzaamheid als wel over *gebrekkige organisatie* der christelijke armenzorg. Bij rijkdom van middelen is er geen eenheid van kracht.

Evenals in Italië bleef ook aanvankelijk in het katholieke gedeelte van *Duitschland* de verpleging der armen en zieken aan de hospitalen toevertrouwd. Iedere parochie moest, volgens het Provinciaal-Concilie van Keulen, een eigen inrichting hebben, waar hulpbehoevenden van allerlei slag werden ondergebracht. Van het gasthuis uit werden ook de huisarmen bedeed. Bleken de vaste middelen onvoldoende, dan moest het tekort uit de opbrengst der collecten en offerblokken worden aangezuiverd ¹⁾.

Ten aanzien van 't armenvraagstuk heerschte er veelal een

¹⁾ Vgl. Ratzinger, S. 469.

goede verstandhouding tusschen de kerkelijke en de burgerlijke autoriteiten. Werd niet in de *Formula reformationis* van Karel V (1548), met name over de hospitalen, het oppertoezicht der bischoppen gehandhaafd? Werkten deze op hun beurt niet krachtig mede tot onderdrukking der bedelarij? Alle Synoden, gedurende de 16^e en de 17^e eeuw in Duitschland gehouden, legden tot grondslag hunner armenwetgeving: het Keizerlijk Plakkaat van 1548 en de voorschriften der algemeene Kerkvergadering van Trente.

Wij wagen het niet te beslissen, of de liefdadigheid van hospitalen en kloosters, gevoegd bij hetgeen door kerkelijke en wereldlijke armverzorgers uit inzamelingen, renten, fundaties enz. werd bedeed, op den duur in den nood der behoeftigen had kunnen voorzien, wanneer niet een rampzalige oorlog, dertig jaren lang, dood en verwoesting had gebracht over Duitschlands gouwen. Dat evenwel de katholieke gemeenten, ondanks hare berooidheid, tot het midden der 18e eeuw, met goeden uitslag het pauperisme bestreden, lijdt niet den minsten twijfel. Wèl had men de bepalingen tegen bedelaars en landstroopers nogmaals moeten verscherpen. Wèl was de oprichting van *ondersteuningsklassen* (mensae pauperum) in 't belang der armen allerwege noodzakelijk geworden; doch verder behoefde men niet te gaan. Slechts bij uitzondering voelde een armbestuur, wegens gebrek aan middelen, zich genoopt, om het bedelen toe te staan *binnen de grenzen der parochie* of de hulp in te roepen van het burgerlijk gezag.

In de tweede helft der 18^e eeuw evenwel, toen met het geloof ook de christelijke liefde verflauwde, waren de dagen der kerkelijke armenzorg geteld, indien wij althans de gestichten buiten rekening laten. Immers de vrijwillige liefdadige genootschappen, welke reeds vroegtijdig in Frankrijk en Italië naast de burgerlijke armbesturen optraden, dagteekenen in Duitschland eerst van omstreeks het midden dezer 19^e eeuw.

Op dit oogenblik zijn de „Conferenties van den H. Vincentius a Paulo” en de „Elisabeth-Vereine” — afgezien van alle andere soortgelijke instellingen — door geheel Duitschland bekend en bemind. Geestelijken en leeken reiken er elkander de hand in 't belang der noodlijdenden. De ware beginselen van armenzorg worden er thans ook door een katholiek maandschrift: *Charitas*, onder het volk verspreid, en de nauwere aaneensluiting der verschillende liefdadige corporaties, reeds hier en daar o. a. te Münster i. W. met uitstekend gevolg tot stand gebracht, doet voor de toekomst het beste hopen ¹⁾.

Met een enkel woord gewaagden wij reeds van *Frankrijk*. In het tijdperk, waarover dit onderzoek loopt, ging daar de ellende der geringe klasse alle beschrijving te boven. Daar waren er ook bij menigten, die, eenmaal tot het laagste maatschappelijk peil gezonken, van den bedelstaf der heiligen een „struikrooversknuppel” gemaakt hadden. Wie bracht hier redding? De hospitalen verkeerden in een vervallen toestand. De kerkelijke tucht was verslapt. Mochten koning Frans I en zijne opvolgers Hendrik II, Frans II, Karel IX, nadat zij er in geslaagd waren, heilzame verordeningen in te voeren, welke deels aan de armenwetgeving van Lodewijk den Heilige, deels aan de gedwongen liefdadigheid der Engelschen herinnerden, mochten zij vertrouwen, daarmede den dreigenden storm te hebben bezworen? Niet minder dan acht bedelaarsoproeren kwamen in dien tijd voor. Nog erger. Tegen 't midden der 17^e eeuw waren er alleen in Parijs nagenoeg 40.000 bedelaars ²⁾.

Het baatte niet, of Lodewijk XIV al ijverde tegen 't *geven* en of hij al 't *vragen* van aalmoezen met zware straf bedreigde. Het baatte niet, of hij al een *armenbelasting* naar den grondslag van

¹⁾ Vgl. Brandts, S. 34. Vgl. ook de *Einleitung*.

²⁾ Vgl. Ratzinger, I. c. S. 488.

't vermogen uitschreef, en door geheel het land uitgebreide *werkhuizen* oprichtte.

Staatsarmenzorg alleen is nimmer bij machte, het vraagstuk der maatschappelijke ellende op te lossen.

Heeft dan de Kerk, vraagt men, het goed recht en de eere der *vrije liefdadigheid* gehandhaafd? De vraag stellen is haar beantwoorden. Wie zou in het toenmalige Frankrijk den honger van zooveel duizenden hebben gestild, indien niet ook de Kerk zich hun lot had aangetrokken?

De Synoden van Narbonne (1609) en Bordeaux (1624) bepaalden, dat iedere pastoor de invaliede en schamele armen in hunne huizen bezoeken, en voor alle ongelukkigen en noodlijdenden zijner parochie zorgen moest.

Wenscht men te weten, hoe dit voorschrift werd opgevolgd? In alle parochies ontstonden langzamerhand genootschappen, die, onder leiding der geestelijkheid, feitelijk den last der armenzorg hadden te dragen. Om één voorbeeld te noemen. Alleen in de parochie van St. Sulpice te Parijs werden jaarlijks 350.000 livres door de particuliere liefdadigheid uitgedeeld.

Wie zou voorts durven verwachten, in de organisatie van het armwezen dierzelfde parochie, hetwelk als type voor geheel Frankrijk gelden kan, reeds *de grondtrekken terug te vinden van het tegenwoordig zoozeer geroemde Elberfelder stelsel*? En toch is het zoo. Luistert slechts!

Met de zorg voor de armen der gezegde parochie was belast een vereeniging van mannen en vrouwen, aan wier hoofd de pastoor stond.

Op bepaalde tijden kwamen alle leden bijeen, en werd er omtrent de ondersteuning van noodlijdende gezinnen en de verdeeling der fondsen beraadslaagd.

De armen moesten hunne bede om onderstand aan zulk eene vergadering richten, welke dan ook besliste over het verleenen of weigeren van de aangevraagde hulp.

Deze bestond meestal uit giften van levensmiddelen, kleeen, bedden, brandstoffen enz.

Geld werd zelden gegeven.

De vereeniging hield er magazijnen op na, waar ieder het overtollige uit zijn huishouden voor de armen deponeerde.

Bij de vergaderingen, die met gebed werden geopend en besloten, legde ieder der aanwezigen zijn bijdrage in de offerkist.

Een Dagelijksch Bestuur, gevormd door 16 leden, twee uit iedere wijk, moest toezicht houden op de administratie, de ondersteunden persoonlijk bezoeken, acht geven op hun godsdienstig en zedelijk gedrag, en den verleenden onderstand in hunne woningen bezorgen.

Als regel gold: geen bedeeeling dan met goedvinden der vergadering. In spoedeischende gevallen hadden de leden van het Dagelijksch Bestuur den pastoor te waarschuwen, die dan de noodige hulp verstrekke. Waar de discretie zulks gebood, mocht deze, in geheel buitengewone omstandigheden, ook onderstand verleenen buiten de vergadering of het Dagelijksch Bestuur om ¹⁾.

Ziedaar, wat de hoofdtrekken aangaat, de inrichting der parochiale armenzorg, gelijk die in Frankrijk bestond van de 17^e eeuw tot de Revolutie toe. In de stormen der omwenteling ging zij te gronde en werd sedert dien tijd nergens hersteld.

Nochtans bleef de geestelijkheid, zoover de omstandigheden het toelieten, onvermoeid werkzaam in de leiding en aanmoediging der particuliere liefdadigheid.

Waar echter de katholieke armenzorg in het Frankrijk der laatste eeuwen ter sprake komt, daar denken wij onwillekeurig aan den man, wiens verschijning Dr. Schaepman het dichtertlijk woord in de pen gaf: „Aan den sterrenhemel der christelijke historie, straalt een nieuw sterrebeeld, het beeld van den man

¹⁾ Vgl. Ratzinger, S. 490.

in priesterlijk gewaad, dragend op zijn armen het kind, de schuld van het verleden, de last van het heden, der toekomst onsterfelijke en zalige hoop" ¹⁾).

Wij kunnen aan de verzoeking niet weerstaan, om uit de met liefde uitgesproken redevoering van Dr. Schaepman, waarin hij te Utrecht het streven en werken van St. Vincentius a Paulo schetste, eene bladzijde over te schrijven.

„Overal, waar de ellende zich vertoont, ontmoet zij dezen *Monsieur Vincent*. Legt zij kinderen der schande of der misdaad te vondeling, hij bereidt den armen kleinen een kribbe en een voederster. Maakt zij kinderen tot vagebonden en straatslijpers, hij opent hun de school. Onttrekt zij jongelieden aan den arbeid, de werkplaats onder den open hemel, op het vrije veld of bij het ambacht is gereed hen te ontvangen. De vrouw kan haar plaats aan den huiselijken haard hernemen, de man kan ook door den arbeid het hoofd zijn van het gezin. Komen er slechte tijden, komt er krankheid, dood, de helpende, troostende, steunende hand is altijd gereed. Zelfs het slachtoffer der maatschappelijke gerechtigheid in haar geweldig straffenden vorm, de galeiboef, ontmoet dezen man om zijn keten te helpen dragen, zijn riemen te helpen voeren. Laat God zijn zon schijnen over allen, over goeden en kwaden, rechtgelooovigen en dwalenden, de liefde van dezen man Gods straalt over alle lijden, zuivert het, adelt het. Voor de grijzen, voor de ouden van dagen, die van het leven niets meer vragen dan de rustige voorbereiding tot de eeuwige rust, bouwt zijn hand het toevluchtsoord, dat het huiselijk leven niet verbiedt, maar beveeligt en tegen den nood beschermt" ²⁾).

Vraagt gij naar de regels, welke het keurkorps van St. Vincentius' zonen en dochteren regeeren?

„Onder elkander een hiërarchische orde, die het werk tot een

¹⁾ *S. Vincentius a Paulo. Twee Toespraken* (Utrecht 1896), bl. 22.

²⁾ *Ibid.* bl. 8.

waarachtig samenwerken maakt. Tegenover de armen één regel, maar een regel, die alles beheerscht: *persoonlijk optreden* ¹⁾. Geen weldadigheid, maar liefde. Geen uitdeelingen door dienstbare hand, maar *persoonlijk verkeer*. De armen dienen is de hoogste roeping, die God kan geven. Die deze roeping in het hart draagt heeft het beste deel. „Où vas-tu, ma soeur?” vraagt men de *fille de la Charité*, die een walgelijken kelder binnentreedt. „Je vais visiter Jésus-Christ”, luidt het antwoord. Uit dat antwoord vlamt het mysterie” ²⁾.

„En verder, als eerste en laatste, als hoogste en éénige regel: eenvoud, eenvoud, eenvoud!”

Vraagt gij, of deze weldoener der menschheid het juiste begrip had van de eischen aan een doeltreffende armenzorg te stellen? Hoort Dr. Schaepman's wedervraag: „Heeft hij niet gezegd, dat de aalmoes, de *gift als gift alleen*, slechts een redmiddel is in den uitersten nood, *geen ordelijke hulp, die een beteren toestand schept*? Was het niet zijne leer, dat men de armen en kleinen moest *opvoeden*, moest *helpen tot het helpen van zich zelven*? Heeft hij niet als met bazuinstooten de Evangelische les door de wereld doen gaan, dat alle bezit en alle eigendom niet anders is dan een rentmeesterschap, een rentmeesterschap niet in beeldspraak, waarmede men het zoo streng niet heeft te nemen, maar een rentmeesterschap, dat zijn gebiedende eischen stellen kan en stellen moet?” ³⁾.

De naastenliefde van St. Vincentius was bij uitstek vindingrijk en practisch, het tegenbeeld eener philanthropische „Gefühls-Schwärmerei”. Hoe zijn op haar de treffende woorden van Hettinger toepasselijk: „Die katholische Liebe redet nicht viel, aber sie handelt. *Plurimum facere et minimum de se loqui*, dieses Wort des ernstest Römers ist ihr Wahlspruch. Mit Büchern

¹⁾ Wij cursiveeren.

²⁾ *Ibid.* bl. 10.

³⁾ *Ibid.* bl. 15.

lässt sich ja auch nicht der klaffende Riss ausfüllen, noch mit Theorien eine Brücke über den Abgrund schlagen" ¹⁾).

En deze geest van Vincentius is niet met hem heengegaan. Nog altijd leeft hij voort in zijne „Soeurs de Charité” en zooveel andere herauten der Charitas, die niet in Frankrijk alleen, maar over geheel de wereld het groote gebod der christelijke liefde verkondigen, verkondigen *met woord en daad*.

Omtrent de armenzorg *onzer katholieke voorvaderen*, nadat hun door de Hervorming de meeste goederen en renten waren ontnomen, zijn weinig bijzonderheden bekend. Van de Regeering hadden zij geen steun te wachten. Kinderen, die zij onverzorgd lieten, kwamen voor rekening der diakonie, maar werden dan ook protestantsch opgevoed. Collecten waren door de plakkatens verboden.

„Ten behoeve der katholieke armen en weesjes — zegt de heer J. F. M. Sterck ²⁾ — moest nog herhaaldelijk de openbare liefdadigheid worden ingeroepen, en de oude gewoonte der „bede bij de huizen” schijnt, ondanks alle verbod, ook in de 17^e eeuw nog de meest gebruikelijke wijze om de armen van het noodige te voorzien, te zijn geweest.

„De berichten over dergelijke collecten en hare opbrengst zijn uiteraard bijzonder schaarsch, van hoeveel belang zij ook zijn zouden om aan te toonen, dat de liefdadigheid te Amsterdam onder de verdrukking even welig tierde als thans in volle vrijheid”.

Zal, wat hier gezegd wordt van *Amsterdam*, niet evenzeer het geval zijn geweest bij de katholieken van alle overige deelen des lands?

De *toenemende bloei* der katholieke liefdadigheid in onze gewesten dagteekent evenwel eerst van het midden dezer negentiende eeuw. Hoe talrijk zijn de vereenigingen en de instellingen,

¹⁾ *Aus Welt und Kirche*, II, S. 566.

²⁾ Vgl. *De Tijd* van 15 Maart 1897, Derde Blad.

die zich sedert dat tijdstip aan de verzorging der armen en behoeftigen hebben gewijd! Ook de parochiale armenzorg, door bisschoppelijke reglementen gebonden, onder bisschoppelijk toezicht werkende, houdt de overlevering der Christelijke Oudheid in eere.

In een volgend en laatste artikel komen wij echter op den tegenwoordigen toestand van het katholieke armwezen hier te lande terug, en beantwoorden dan tevens de vraag, in hoeverre onze armbezorgers met de „nieuwere strevingen” ten deze behooren mede te gaan of hun voordeel te doen.

Zeddam.

J. M. GERRITS.

(Slot volgt.)

THEOSOPHIE.

Van een landgenoot, die reeds negen jaar Aalmoezenier is bij het Engelsche leger in Britsch-Indië, den Eerw. Heer J. Waterreus, heeft onze redactie een omvangrijk manuscript ontvangen, gedateerd uit Peschawur, Feestdag van St. Pieters Stoel te Rome (18 Jan.) 1897, dat handelt over de Theosophie, zooals deze zich uit Amerika en Engelsch-Indië naar ons werelddeel heeft overgeplant, sedert Helena Petrovna Blavatsky te zamen met Kolonel Olcott te New-York de eerste „Theosophische Vereeniging” stichtte in het jaar 1875.

De eerw. schrijver brengt ons in kennis met de stichters en eerste voorstanders dezer vereeniging en beschrijft ons, hoe de pogingen om aanhangers te winnen, na in Amerika vrijwel mislukt te zijn, in Britsch-Indië aanvankelijk een gunstiger terrein vonden, totdat oneenigheden en onthullingen ook daar aan het krediet der Theosophie een onherstelbaren slag toebachten. Daarna geeft hij een breed uitgewerkte en door aanhalingen bevestigde schets van de theosophische leer ter waarschuwing en wederlegging.

Ofschoon dit schrijven veel belangwekkends bevat, zouden wij toch waarschijnlijk de belangstelling onzer lezers op te zware proef stellen, door hun eene reeks van artikelen over dit onderwerp aan te bieden. De Theosophie, in dezen haren nieuwsten *zeitgemässen* vorm, is, dunkt ons, een vrij duister mengsel van goddeloosheid, die den schijn van godsdienstigheid aanneemt, en van onzin, die zich als diepzinnige „esoterische” wijsheid voordoet, waardoorheen eenige vonken van waarheid spelen, die voor

zwakke en ontredde geesten gemakkelijk dwaallichten kunnen worden. Er een duidelijk en scherp omlijnd beeld van te ontwerpen is, ook bij eene uitvoerige behandeling, een ondankbare onderneming, omdat het wezen der zaak zelve met zulk eene voorstelling in strijd is. En wie eenmaal de theosophische leer heeft aangenomen is tegen wederlegging, al is zij nog zoo afdoende, met *aes triplex* gepantserd. Als iemand zich kan wijsmaken zelf een „reïncarnatie” te zijn — al neemt hij het aan op goed geloof van een ander, die er nog minder van weten kan, — dan is alle verdere redeneering daarover, naar ons inzien, eenvoudig moeite en tijd verloren.

Toch zijn wij stellig overtuigd, dat de Theosophie in ons werelddeel voorloopig opgang zal maken. Zij is juist iets voor onzen tijd. De veeren, waarmede deze vogel zich tooit, zijn bij voorkeur aan de vroegste oudheid ontleend, maar de vogel zelf is zoo modern mogelijk. De Theosophie kan niet anders dan welkom zijn aan die onbepaalde gevoelsmystiek, die zich aan het vlakke materialisme heeft ontworsteld en tegenwoordig onrustig in de lucht fladdert, bereid elke rustplaats voor haren voet te aanvaarden, mits alleen maar de afhankelijkheid van een persoonlijken Schepper en van Zijne geboden niet vereischt wordt. Bovendien reikt deze leer de hand aan het occultisme met al zijn ervaringen, practijken en kunsten. En bovenal biedt zij den mensch de gelegenheid om, langs een omweg en bij circumlocutie als het ware, zich zelf te vergoden, zoodat de ongerijmdheid van dit bedrijf wat minder in het oog springt. Voeg daarbij nog de geheimzinnig aantrekkelijke voorspiegeling van verborgen wijsheid in de verbinding eener „exoterische” en „esoterische” leer; het beroep op wijzen der oudheid als Boeddha en Manu, die in den laatsten tijd, sedert de *débâcle* der moderne wijsheid, bijzonder in trek zijn gekomen; de dubbelzinnigheid, waarmede de theosofen de taal van alle godsdiensten kunnen spreken in hun eigen zin en zich feitelijk ook tot allen wenden: redenen

in overvloed om in de Theosophie een wezenlijk gevaar voor velen te zien in onzen weinig beginselvasten tijd ¹⁾.

Daarom verwondert het ons geenszins, dat ook in ons vaderland de theosophische beweging langzamerhand veld wint. Sedert een zestal jaren verschijnt geregeld het maandblad: *Theosophia*. „Loges en Centra der Theosophische Vereeniging” worden gevonden te Amsterdam (twee), Rotterdam, 's Gravenhage, Haarlem, Gouda, Vlaardingen en Den Helder. Het hoofdkwartier en de drukkerij der vereeniging bevinden zich te Amsterdam, waar in den laatsten tijd verscheidene vlugschriften over de Theosophie, meest uit het Engelsch vertaald of anoniem, zijn verschenen. Er wordt ijverig propaganda gemaakt, en blijkbaar niet zonder vrucht.

In deze omstandigheden achten wij het van belang openbaar te maken wat een landgenoot, die sedert jaren Aalmoezenier bij het Engelsche leger in Britsch-Indië is, omtrent het ontstaan van deze beweging schrijft. Door zijn verblijf en levensomstandigheden in Indië is hij in staat geweest de theosofen van nabij aan het werk te zien, eer zij hunne wijsheid naar Europa overbrachten, en in zijne mededeelingen, die vertrouwen verdienen en door aanhalingen gestaafd zijn, ligt eene waarschuwing, die zeker de aandacht verdient. Met recht wijst de schrijver op het voor zich zelf sprekende feit: „Mannen en vrouwen, die zoo hoog geklommen waren in hun waan van moderne wetenschap, dat zij met God geen rekening meer hielden, wonderen voor onmogelijkheden verklaarden, en met voorname minachting op godsdienstgebruiken neerzagen, kwamen onder den invloed van

¹⁾ Dit gevaar is des te bedenkelijker, omdat de theosophische bespiegelingen en de practijken van het occultisme, naar onze overtuiging, juist geschikt zijn om de toch al treurige vermeerdering van het getal krankzinnigen te bevorderen. De *Westminster Review* van Mei 1897 bevat een artikel van W. J. Corbet getiteld: *Is the increase of insanity real or only „apparent”?*, waarin de schrijver die toeneming als een wezenlijke staft en niets minder voorstelt dan een „international conference” tegen dezen kwaal des tijds.

een geamerikanizeerde Russische dame, die met een geheel vreemde levensbeschouwing optrad, lieten zich door hare goocheltoeren om den tuin leiden, en laafden zich gretig aan de stroomen van Boeddhistische en Hindoesche wijsheid, die zij voorgaf hun aan te bieden". 't Is altoos weer van voren af de geschiedenis van den mensch, die zich vrijwillig van God afwendt om eigen zin te volgen, en verdiende beschaming vindt in zijn eigen „vondsten".

En thans laten wij het woord aan den Eerw. Heer J. Waterreus zelf.

DE STICHTERS DER THEOSOPHISCHE VEREENIGING.

De Theosophische Vereeniging werd den 17^{den} November 1875 opgericht te New-York door Madame Blavatsky en Kolonel Olcott, met het volgende drievoudige doel. 1. De vorming van de kern eener algemeene broederschap van het menschedom, zonder onderscheid van geslacht, kleur, taal of godsdienst. 2. De bevordering der studie van Arische en andere Oostersche letteren, godsdienstige en wijsgeerige stelsels en wetenschappen. 3. Het onderzoek naar onbekende natuurwetten en de ontwaking en ontwikkeling der sluimerende geestelijke krachten in den mensch.

Ten einde een juist oordeel over deze vereeniging te kunnen vormen is het nuttig, dat het leven der stichters en hunner voornaamste medehelpers den lezer bekend zij, want uit hunne antecedenten en uit de wijze, waarop zij te werk gingen om hun plan te doen slagen, kunnen wij veel leeren aangaande den geest der vereeniging.

MADAME BLAVATSKY. Deze vrouw, vergood door hare volgelingen en verguisd door hare tegenstanders, werd den 12^{den} Augustus 1831 geboren te Ekaterinaslav in Rusland en was de dochter van Kolonel Hahn, verwant aan aanzienlijke Russische familiën. Hare jeugd was rijk aan allerlei vreemde en romantische lotgevallen, zoodat het verhaal daarvan fabelachtig schijnt

en weinig geloof zou vinden, ware het niet, dat hare bloedverwanten, die geenszins met haren lateren levensloop waren ingenomen, deze feiten hadden geconstateerd. Hare tante schrijft: „Wij, die haar van kind af aan gekend hebben, kunnen met volle waarheid over haar spreken. Van hare vroegste jeugd af was zij geheel verschillend van andere kinderen. Zeer levendig, hoog begaafd, vol grappen, en onbekend met het woord vrees, stond iedereen verwonderd over hare eigenzinnigheid. Zij had een rusteloos en zeer zenuwachtig gestel, dat haar de meest ongehoorde en voor een meisje de meest ongepaste dwaasheden deed begaan. Zij bezat eene hartstochtelijke voorliefde voor alle onbekende en geheimzinnige zaken en bovenal een zucht naar vrijheid en onafhankelijkheid, door niets of door niemand te bedwingen. Hierbij voegde zich eene buitensporige verbeelding en eene ziekelijke overgevoeligheid, waarin hare vrienden redenen behoorden gevonden te hebben om toe te zien, dat zij op buitengewone wijze zou worden grootgebracht. Bedorven in hare prille jeugd door de vleierij van ondergeschikten en de toegeeflijkheid harer bloedverwanten, verzette zij zich op lateren leeftijd openlijk tegen de gebruiken der samenleving, waaraan zij zich in geen geval wilde onderwerpen. Gehuwd op jeugdigen leeftijd, verliet zij kort na haar huwelijk haren echtgenoot en haar land in een aanval van onbedwingbare woede, zonder dat iemand wist, waarheen zij zich begeven had. Zij keerde nimmer terug”.

Van zulk een karakter kan men allerlei vreemde dingen en dwaasheden verwachten, en niemand kan er zich over verwonderen, dat zij zich bij de spiritisten aansloot en met hen in Europa, in Egypte en later in Amerika werkte. Hare verbinding met de spiritisten en de bedenkelijke phenomena, waarin zij deelnam, schijnen haar tot de studie van het occultisme geleid te hebben, en toen zij in Amerika dagelijks gewaar werd, hoe gemakkelijk zelfs geleerde mannen goedgeloovig alles aannamen, wat hun verteld en getoond werd, moet zij het plan opgevat

hebben om de spiritisten niet alleen na te volgen maar te overtreffen en eene vereeniging te stichten, die hare lievelingsstudie als een alleenzaligmakend evangelie aan de wereld zou voorhouden. Zij begon met het schrijven van een boek: *Isis unveiled* (Isis ontsluitend), waarin de wonderlijkste theorieën verkondigd worden, en dat zij voorgaf geschreven te hebben met den bijstand der Mahatma's. Deze Mahatma's zijn volgens haar mannen, die diep in de geheime wetenschappen zijn doorgedrongen, volkomen meesterschap bezitten over de verborgenheden der natuur en volledig bekend zijn met alles, wat den mensch en zijne bestemming betreft. Schoon in een geheime streek van Thibet verblijfhoudend, kunnen zij zich door hun wilskracht overal heen verplaatsen en hebben de macht om op geestelijke wijze met ver verwijderde personen in gemeenschap te treden. Zij vond al dadelijk aanhangers, die haar op haar woord geloofden en die, bij gebrek aan kennis van Oostersche talen en Oostersche leerstellingen, het hoofd bogen voor hare groote geleerdheid. Haar ontegenzeggelijke geest- en wilskracht maakte die eerste vrienden tot hare slaven, en zij wist zulk een invloed op hen te verkrijgen, dat zij met weinige uitzonderingen haar getrouw bleven, toen latere onthullingen en critieken het fabelachtige van hare beweringen aan den dag brachten. Want toen *Isis unveiled* in handen van geletterden viel, toonden deze al spoedig aan, dat het boek een samenvoegsel was uit verschillende andere boeken en bladen, overvloeiend van fouten in Sanskritische en Thibetaansche woorden, en dat Mad. Blavatsky of haar Mahatma's zelfs welbekende Hindoesche boeken met elkaar verwarden.

Deze bestrijding legde haar echter het zwijgen niet op. Met Olcott ging zij scheep naar Indië, en in dat land, waar allerlei buitensporigheden geloofd worden, slaagden zij er in vrij talrijke volgelingen te vinden en de T. V. voor korten tijd te doen bloeien. Hare ondervinding in Amerika en elders opgedaan ten opzichte van spiritistische verschijnselen was haar hier van goeden dienst,

en met bekwame handlangers, die bewust of onbewust haar hielpen, gelukte het haar verschillende phenomena te doen plaats grijpen, die langs gewonen weg niet te verklaren waren. En deze lieden, die zich te wijs achtten om in God of godsdienst te gelooven, bogen het hoofd voor de zending van Mad. Blavatsky. Het is onmogelijk hier in alle bijzonderheden van hare carrière in Indië te treden. Wij zullen later gelegenheid hebben op die wonderen terug te komen. Na eenige jaren van voorspoed kwamen verdere onthullingen, en Mad. Blavatsky keerde van een reis naar Europa niet terug, maar liet haar werk in Indië verder aan Olcott over. Zij stierf in Londen, 8 Mei 1891, en hare overblijfselen werden verbrand op den 11^{en} derzelfde maand in het crematorium te Woking.

Kolonel OLCOTT. Deze, een Amerikaan, was aanvankelijk advocaat, maar tijdens het uitbreken van den Amerikaanschen burgeroorlog sloot hij zich aan bij het leger van de noordelijke staten. Zijn onloochenbare talenten trokken al spoedig de aandacht zijner superieuren, en hij werd tot hooge posten bevorderd, waarin hij aller vertrouwen genoot. In zijn *Lectures* (p. 164) zegt hij: „Schoon ik altijd een werkzaam deel nam in alles, wat de belangen van mijn land en van mijne medeburgers aanging, en zelfs bijzonder hard werkte gedurende den burgeroorlog, was mijn hart toch niet op wereldsche zaken gesteld”. Dit klinkt heel mooi, maar in het volgende geeft hij een eenigszins ander idee. In *Esoteric Philosophy* (p. 77, 78) schrijft hij: „Reeds vóór ik in 1874 Mad. Blavatsky leerde kennen, had ik ideeën in mijn hoofd, die de uitkomst waren van twee en twintig jaren ondervinding met spiritistische media en kringen. In 1874 was ik een man van de wereld, een liefhebber van drinkgelagen, vrouwen en allerlei soorten van wereldsche genoegens”.

Hij gaat dan voort en spreekt over zijn spiritistische bevin-
dingen, die wij hier laten volgen. Hij beweert, dat hij meer dan
500 geesten gezien heeft. „Onder dezen waren Amerikanen,

Europeanen, Afrikanen, Aziaten, Roodhuiden van de prairieën, allen in hunne eigenaardige kleederdracht en sommigen zelfs met hunne wapenen" (*Lectures*, p. 68).

In *People from the other world* (p. 487) verhaalt hij zijne bevindingen bij het wegen van geesten of spoken. Om dit zoo nauwkeurig mogelijk te doen, kocht hij een van de meest gevoelige weegschalen toen ter tijd verkrijgbaar, en zijne onderzoekingen brachten het wonderlijke feit aan het licht, dat de geesten hun gewicht konden doen af of toenemen. Honto woog achtereenvolgens 88, 58, 58 en 65 pond. Katie Brink 77, 59 en 52 pond.

Hij getuigt de volgende dingen gezien en ondervonden te hebben.

1. Een regen van rozen viel in eene kamer.
2. Brieven van personen in afgelegen landen vielen uit de lucht in zijn schoot.
3. Hij hoorde zachte muziek van verre in de lucht aankomen, in kracht toenemen, tot dat het geluid in de kamer was, en dan zachtkens uitsterven, tot het ten laatste geheel verdween.
4. Hij zag onder zijne oogen geschrift verschijnen op papieren en leien, die op den grond gelegd waren.
5. Hij zag teekeningen verschijnen op een muur ver boven iemands bereik.
6. Hij zag teekeningen verschijnen op papier zonder het gebruik van potlood, inkt of verf.
7. Hij zag dingen verdubbelen onder zijne oogen.
8. Hij zag een levend persoon eensklaps uit het gezicht verdwijnen.
9. Hij zag ravenzwart haar geknipt van een grijs hoofd.
10. Hij zag afwezige vrienden en afgelegen landschappen in een kristallen bal.
11. In Amerika gebeurde het meer dan honderd maal, dat hij bij het openen van brieven, die hem langs den gewonen weg over de post bereikten, daarin andere briefjes van mannen in Indië, die de theosophische kennis der natuurwetten bezitten, vond ingesloten.

Dit is nog bij lange na niet al het wonderbare, dat hem overkomen is, want hij voegt er bij: „Hiermede heb ik nog niet half de lijst gegeven van de bewijzen, die mij in de laatste vijf jaren gegund zijn voor de waarheid van Aziatische psychologische wetenschap” (l. c. p. 73, 74).

Is deze man *au sérieux* te nemen? Het comité ter onderzoek van de phenomena, die in de T. V. hadden plaats gegrepen, zegt bij monde van zijn president Hodgson: „Na de verschillende voorbeelden, die ik gegeven heb aangaande de onbetrouwbaarheid van Olcott's getuigenis, zullen velen geneigd zijn te denken, dat hij een werkelijk en bewust aandeel gehad heeft in die bedriegerijen, en dat hij Blavatsky's deelgenoot in de samenspanning was. Ik moet nadrukkelijk verklaren, dat dit geenszins mijne meening is, schoon ik niet gaarne zou willen constateeren, dat Olcott, onder den invloed van veronderstelde bevelen, niet door woord en daad tot het wonderbare van sommige phenomena zou hebben bijgedragen. Zijn capaciteit om bewijzen naar waarde te schatten kan nooit heel groot geweest zijn en was waarschijnlijk nog meer verzwakt door zijn blind geloof in Blavatsky, die hem beschreef als een „betooverd wichtje”, dat geen onderscheid kende tusschen zijn hoofd en zijne voeten” (*Report of the Psychical Research Society*, p. 310—311).

Wanneer wij bedenken, dat Olcott zich bij den .neus liet leiden door onopgevoede boeren, gelijk de broeders Eddy, en zich liet beetnemen door dienstmeisjes, die hij als spoken woog, dan kunnen wij ons niet verwonderen, dat hij geheel en al onder den invloed van Mad. Blavatsky viel. Niettemin ben ik geenszins geneigd zijn schuld te verkleinen, als de heer Hodgson doet, want Mad. Blavatsky is sinds jaren overleden, en hij is aan haren invloed dus onttrokken. Hij is en blijft een ijveraar voor de zaak en bovenal een apostel van het Boeddhisme, dat hij zelf belijdt, waarvoor hij een nieuwen katechismus geschreven heeft, en

dat hij ten allen tijde en in alle landen zoekt te verbreiden. Zijn werk in Ceilon en in Japan is oorzaak geweest van een heftige beweging tegen de Christenen en vooral tegen de katholieke missionarissen, en hij wenscht zich zelven en der Theosophische Vereeniging er geluk mede, dat hunne pogingen geslaagd zijn om weerstand te bieden aan de verbreiding van bijgeloof en het licht van den Boeddha helderder onder de menschen te doen schijnen. Zulk een bedrijf te vergoelijken vraagt wel wat veel van onze christelijke naastenliefde, en de meesten onzer zullen wel met mij instemmen, wanneer ik zeg, dat de groote psychologische invloed van Mad. Blavatsky en van anderen kolonel Olcott niet kan vrijpleiten.

A. P. SINNETT. Deze man is van geheel verschillend kaliber dan de vorige. Gedurende verscheidene jaren was hij redacteur van *De Pionier*, het half-officieele dagblad van Britsch-Indië, en werd beschouwd als een der beste vertegenwoordigers van Europeesche wetenschap en beschaving. Hij bezat echter geen bepaald christelijk geloof, en na kennismaking met Mad. Blavatsky en Olcott wierp hij zijn Christendom geheel en al overboord en verklaarde zich openlijk een volger van de theosophische leer, en dat wel, als hij zelf getuigt, uit kracht van de wonderbare toeren van Blavatsky en Cie. Hij, de wetenschappelijke en geleerde man, vertoonde dezelfde lichtgeloovigheid als hare andere volgelingen. Aangaande haar groote werk: *Isis unveiled* nam hij op haar eigen woord het volgende aan: „In de samenstelling van dit boek werd zij zoo druk door de Broeders [Mahatma's] bijgestaan, dat groote gedeelten van dit werk niet van hare hand zijn. Het gebeurde meermalen, dat zij 's morgens bij haar ontwaken een dertigtal bladzijden vond toegevoegd aan het manuscript, dat zij op hare schrijftafel had laten liggen” (*The occult world*, p. 80).

Sinnett is de schrijver van: *The occult world*, *Esoteric Buddhism* en andere werken, die veel hebben bijgedragen om de Theosophie

onder de Engelschen te verspreiden, en op het oogenblik staat hij aan het hoofd van de vereeniging in Engeland.

Zijne vrouw volgde hem op den voet en schreef onder anderen : *Purpose of Theosophy*. Zij behoorden tot de intiemste vrienden van Mad. Blavatsky in Indië en verleenden haar meermalen gastvrijheid. Het was in hun huis en in hun gezelschap, dat de goocheltoeren met sigaret-papiertjes, koppen en schoteltjes en andere dergelijke dingen werden uitgevoerd.

Verleden jaar (1895) gaf hij eene beschrijving uit met kaarten van de vastelanden Lemuria en Atlantis, uit de sage bekend, waarin hij ons tracht aan te toonen, hoe de wereld er 200.000 jaar geleden uitzag. Hij moet deze ontdekkingen gedaan hebben met behulp van de Mahatma's; in elk geval kon hij moeielijk dwazer dingen geschreven hebben.

MEVROUW ANNIE BESANT. Ten einde niet langdradig te worden, zullen wij Hume, Judge enz. maar met stilzwijgen voorbijgaan, en ons bepalen tot de zooeven genoemde dame. Na Mad. Blavatsky is zij zeker de merkwaardigste onder de vrouwen, die aan deze beweging hebben deelgenomen. Zij heeft een veelbewogen leven achter zich. Geboren in 1847, verloor zij haren vader op vijfjarigen leeftijd en ging met hare moeder naar Harrow, waar deze een kosthuis voor jongens opende, opdat zij de opvoeding van haren zoon aan de beroemde school daar zou kunnen bestrijden. Annie groeide op onder de jongens en deelde in al hunne vermaken. Eene rijke dame, mejuffrouw Marryat, nam haar later in haar huis op en belastte zich met hare opvoeding. Daarna keerde zij naar Harrow terug en ging vervolgens naar Londen. Hare godsdienstige gevoelens voerden haar naar de Hoogkerk; zij werkte gaarne in die dagen aan kerkgewaden en sieraden, en maakte zodoende kennis met den Eerwaarden Frank Besant, met wien zij in 1867 in het huwelijk trad. Kort daarna verscheen haar eerste geschrift, dat vreemd genoeg geheel katholiek

in toon is en pleit ten voordeele van het vasten. Twee of drie jaren na haar huwelijk kreeg zij atheïstische ideeën. Zij riep de hulp in van Dr. Pusey, den bekenden leider van de partij der Hoogkerk, maar deze kon haar niet helpen. Gedurende korten tijd bleef zij theïst, maar eene hevige ziekte van haar kindje dreef haar tot atheïsme. „Waarom foltert Gij mijn kind zoo? — riep ik uit — waarom doodt Gij haar niet in eens, en laat haar met rust?” „Mijn moederhart kwam in opstand tegen dien Persoon, in wien ik geloofde en wiens werk ik erkende in den doodstrijd van mijn kind.” In dien opstand volhardde zij, en zij zelf schildert haren toestand: „Mijn theïsme veranderde in atheïsme; mijne gebeden bleven achterwege, als in strijd met eene waardige gedachte der Godheid en als in tegenspraak met al de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek” (Voorrede van *Path to Atheism*).

Het volgende van hare pen is teekenend: „God verdwijnt langzamerhand uit het leven dergenen, die nooit bidden; een God, die niet eene Voorzienigheid is, wordt een last; als van den hemel geen luisterende Vader u meer toelacht, dan wordt die hemel een ledige ruimte, vanwaar geen echo van 's menschen kreet weerklinkt”. In de reeds aangehaalde voorrede schrijft zij verder: „De weg van Christendom naar atheïsme is lang, en de eerste stappen zijn moeielijk en vol pijn; de voeten treden op de ruïnen van verwoest geloof, en de scherpe kanten snijden in het bloeddende vleesch; maar als wij verder gaan, wordt het pad gemakkelijker, en hier en daar terzijde van den weg begint het nederige bloempje der hope te ontluiken, dat den lentetijd aankondigt, en later wordt de weg geurig van heerlijke zomerbloemen, en in de verte zien wij de beloften van den herfst, den oogst, dien wij zullen ingaderen tot voedsel der menschheid”. Eenmaal tot het atheïsme overgegaan, was zij door niets te weerhouden. Met woord en pen stond zij Bradlaugh ter zijde en werkte ook met hem mede aan een boek over het Malthusianisme ¹⁾. Omstreeks 1889

¹⁾ Vgl. *De Katholiek*, Dl. CXI, bl. 401.

begon zij zich te interesseeren voor het spiritisme, en van dien tijd dagteekent hare opheffing uit het vlakke materialisme. Door tusschenkomst van den bekenden publicist W. T. Stead kwam zij in kennis met Mad. Blavatsky, en „van stonde af zat zij aan hare voeten gelijk een klein kind en dronk met volle teugen de leeringen in der Mahatma's". Met al hare krachten wierp zij zich in de theosophische beweging, en met woord en pen heeft zij tot heden toe niet opgehouden voor de vereeniging te strijden. Op dit oogenblik, November 1896, is zij in Indië en houdt bijna dagelijks vergaderingen, openbare en bijzondere, waar zij met al de kracht harer welsprekendheid de hier zoo diep gevallen zaak der theosofen tracht op te beuren. Madame Blavatsky toonde, dat zij haar karakter doorgrondde, toen zij haar eenmaal toevoegde: „Kind, gij zijt hoovaardig als Lucifer".

Wij zullen nog gelegenheid hebben de eigenaardige tactiek van Mevr. Besant te overwegen en te zien, hoe zij niet alleen de Oostersche wijsbegeerte aan de gansche wereld als de eenig ware aanbeveelt en aan het Christendom met verachting den rug toekent, maar ook hoe zij, om hare zaak kracht bij te zetten en vooral in de oogen der inlanders behagen te doen vinden, Europeesche beschaving en geleerdheid, Europeesch recht en alles, wat maar Westersch is, verkleint en openlijk aan de verachting der Hindoes prijsgeeft.

DE THEOSOPHISCHE VEREENIGING IN ENGELSCH-INDIË.

De T. V. vond in Amerika weinig bijval en leidde daar een kwijnend leven. De verschijning in 1877 van Mad. Blavatsky's werk: *Isis unveiled* gaf aanleiding tot heftige dagblad- en tijdschrift-artikelen tegen haar en hare leer. Zij en Olcott waren wel bekend om hunne relaties met de spiritisten en hun aandeel in verschillende verdachte phenomena.

Emmette Coleman althans schrijft daaromtrent in zijn *Historisch-critisch overzicht van de T. V.* o.a. het volgende:

„In het jaar 1874 publiceerde de Amerikaansche pers verschillende verslagen van zoogenaamde merkwaardige verschijningen, die plaats hadden te Chittenden in Vermont door het mediumschap der gebroeders Eddy. Het is duidelijk bewezen, dat deze verschijningen van uit het lichaam gescheiden menselijke geesten bedriegelijk waren. Verschillende onthullingen dienaangaande zijn door mij en anderen openbaar gemaakt, en het voornaamste medium William Eddy is meermalen op bedrog betrapt. Kolonel Olcott, uit New York, verbleef in den herfst van 1874 bijna twee maanden op de boerderij der gebroeders Eddy, gedurende welken tijd hij eene beschrijving leverde voor de *New-York-Graphic* van de verschillende phenomena, door hem waargenomen. Den veertienden October 1874 ontmoette hij daar voor het eerst Madame Blavatsky, met wie hij spoedig op vertrouwelijken voet geraakte. Vroeg in 1875 vinden wij Olcott en Blavatsky in Philadelphia met het uitgesproken doel om de zoogenaamde spiritistische verschijningen, die plaats vonden in tegenwoordigheid van den Heer en Mevrouw Nelson-Holmes, waar te nemen. Robert Dale Owen had korten tijd te voren bewezen, dat die zoogenaamde materialisatiën van John en Katie King door middel van de Holmeses valsch waren, en de medewerkster, die Katie King voorstelde, had hare schuld bekend. Olcott publiceerde in 1875 een verhaal van de nasporingen, door hem en Blavatsky verricht, en verklaarde, dat die verschijningen allen echt waren en dat de ontmaskering van de Holmeses te wijten was aan eene samenzwering tegen hen. Er bestaat evenwel niet de minste twijfel, dat die verschijningen volkomen bedriegelijk waren, want Holmes en zijne vrouw zijn dikwerf op bedrog betrapt, zelfs onmiddellijk na de verschijning van Olcott's verklaring, en bij deze laatste gelegenheid gaven Blavatsky en Olcott te kennen, dat zij niet meer met hen te doen wilden hebben. Blavatsky had meermalen verzekerd, dat zij zelf een medium was voor denzelfden John King, die zich van de Holmeses bediende, en Olcott heeft ons verhaald aangaande verschillende phenomena, door hem gezien als voortkomend van John King met Madame Blavatsky als medium. Het blijkt hieruit allerduidelijkst, dat Madame Blavatsky met Holmes en zijne vrouw in afspraak waren ten opzichte van de bedriegelijke phenomena, die Olcott voor waar aannam.

R. B. Westbrook, een van de eerste waardigheidsbekleeders in

de Theosophische Vereeniging, schreef in het *Religio-philosophisch Journaal* van Chicago, 14 September 1889, dat Mevrouw Holmes hem dit bekend had, en verklaarde, dat Mad. Blavatsky haar had aangezoekt om in vereeniging met haar en Olcott een soort van compagnie voor spiritistische séances enz. te vormen.

In 1875 zond Blavatsky aan generaal F. J. Lippett een schilderij, die volgens hare verklaring door den geest John King gemaakt was. Later vond men overvloedige bewijzen in Blavatsky's kamer, dat zij zelve die schilderij gemaakt had, uitgezonderd eenige bloemen, die zich reeds op het satijn bevonden, toen zij het kocht. Mevrouw Hannah Wolff van Washington zegt in een verhaal van hare bevindingen met Mad. Blavatsky in 1874, dat deze beweerde, dat zekere schilderstukken door geesten geschilderd werden. Ten einde de waarheid dezer mededeeling te toetsen, verborg een drietal journalisten zich in het hôtel, waar Blavatsky logeerde, en zij zagen haar midden in den nacht opstaan en aan 't schilderen gaan".

Deze en dergelijke onthullingen, die al vroeg in beperkten kring bekend waren, ontnamen zelfs den goedgeloovigsten Amerikaan alle vertrouwen in de stichters der Theosophische Vereeniging, en deze zagen de noodzakelijkheid in om haar elders te vestigen. De keuze viel op Engelsch-Indië, waar onder eene bevolking van 250 millioen zielen, die allerlei buitensporigheden gelooven, en waar de Europeesche beschaving nauwelijks merkbaren voortgang gemaakt heeft, zich een ruim veld opende voor hunne doeleinden.

Den 14^{en} Februari 1879 landde de eerste theosophische partij in Bombay, bestaande uit Olcott en Mad. Blavatsky en twee Engelsen, die pas tot de vereeniging waren toegelaten. Datzelfde jaar voegden Monsieur en Madame Coulomb, oude bondgenooten van Mad. Blavatsky, toen zij in Kairo spiritistische séances hield, zich bij hen. De tijd was slecht gekozen. Geheel Indië was in bange verwachting van een oorlog met Rusland. De komst van eene Russische dame en een Amerikaanschen kolonel, die zich al dadelijk met Indische grootheden in betrekking stelden en overal deden spreken van hunne groote liefde voor het Indische volk

en van hunne bewondering voor Indische godsdiensten en instellingen, werd door de Engelsche regeeringspersonen met leede oogen aangezien, en men sprak er zelfs van hen uit Indië te verwijderen. Het kwam echter zoover niet, en toen de moeielijkheden met Rusland langs diplomatischen weg waren opgeruimd en Mad. Blavatsky bewees, dat zij Amerikaansch burgerrecht had, liet men hen met rust en begon men zelfs met aandacht en belangstelling hun werk gade te slaan.

In 1880 bezochten Olcott en Mad. Blavatsky Ceilon, waar zij zich in 't openbaar volgelingen van Boeddha verklaarden. Dit bracht een groote opschudding teweeg onder de Boeddhisten van dit eiland, die het tweetal apostaten met eerbewijzen overlaadden. Later in hetzelfde jaar maakten zij eene reis door Noordelijk Indië, waar veel nieuwsgierigen hen met open mond aanhoorden. De eigenaardige toestand van de Europeesche samenleving in Indië bracht hen in aanraking met personen van allerlei rang en stand, en daar het christelijke geloof nu juist bij die lieden niet heel veel te beteekenen heeft, maakten zij al spoedig propaganda. In April 1882 brachten zij hun eerste bezoek aan Madras. Olcott ging datzelfde jaar nog eens naar Ceilon, waar hij meer dan vijftig lammen genas, uit kracht van den naam van Boeddha (*Theosophist*, April 1883, p. 159). Tegen het einde van 1882 werd het hoofdkwartier van de T. V. voor goed naar Madras overgebracht, waar het thans nog gevestigd is.

Vereenigingen werden allerwege opgericht en reeds bestaande sloten zich bij de Theosophische Vereeniging aan. Verscheidene Europeanen en een groot aantal inlanders lieten zich overhalen om mede te werken tot uitbreiding van de nieuwe leer, die het Christendom zou vervangen. Talrijke phenomena van onverklaarbaren aard hadden plaats, en menigeen vroeg zich reeds af, welken invloed de T. V. in de naaste toekomst op de godsdienstige gevoelens van Hindoes en anderen zou hebben, toen in een noodlottig uur Olcott en Mad Blavatsky naar Europa

gingen, en een twist tusschen de Coulomb's en het bestuur te Madras het ware karakter der wonderbare phenomena aan den dag bracht. Deze onthullingen waren doodelijk voor de Theosophische Vereeniging, en van dien datum dagteekent haar achteruitgang in Indië. Zij bestaat echter nog en vindt nog altijd volgelingen onder de meer beschaafde Hindoes, die haar bijzonder aanhangen, omdat hunne leer thans meer op den voorgrond gesteld wordt, en omdat zij hopen, dat de T. V. die hunne aspiraties naar zelfbestuur en onafhankelijkheid aanmoedigt, te gelegener tijde aan hunne zijde zal staan. De tactiek der theosofen moest aan zulke verwachtingen noodzakelijkerwijze voedsel geven.

THEOSOPHISCHE TACTIEK ONDER DE INLANDERS IN BRITSCH-INDIË.

Schoon de theosofen beweren, dat hunne wijsbegeerte de grondslag vormt van alle Oostersche godsdiensten, legden zij van den beginne een groote voorliefde aan den dag voor Boeddha's leer en Boeddha's volgelingen. Toen zij beter met Indië bekend geraakten, werden zij gewaar, dat dit noodzakelijk eenige verandering eischte, daar op het vasteland van Indië het Boeddhisme geen bestaan meer heeft, maar geheel en al verdrongen is door het oude Hindoeïsme, dat het eenmaal zocht te reformeeren. Deze verandering is vooral merkbaar in de latere geschriften van Mad. Blavatsky en in de meeste redevoeringen van Mevr. Annie Besant. In eene lezing, door deze gehouden in het Hindoe-college te Tinnevely, kwam zij tot de volgende slotsom:

1. Hindoe-wijsbegeerte is de beste van alle wijsbegeerten.
2. De Hindoes zijn de wijsten onder alle natiën.
3. Het Sanskriet is de beste van alle talen.
4. Westersche beschaving met al hare wetenschappelijke ontdekkingen kan de vergelijking met Hindoe-beschaving niet doorstaan.
5. Alles, wat in het Westen wordt hooggeschat, is aan Indië ontleend.

Waarom deze belachelijke ophemeling van Hindoeïsme? Hoe

komt het, dat de Hindoes zoolang in onwetendheid hebben verkeerdt aangaande de voortreffelijkheid hunner leerstellingen, en vooral aangaande de esoterische leer van hun systeem? Mevrouw Besant geeft de volgende reden: „De tegenwoordige Veda's zijn niet in hun geheel, maar er ontbreken duizende Sloka's. Deze Sloka's zijn echter niet verloren geraakt maar door de goden weggenomen; deze toch wisten, dat in het Kali Yuga Indië onder het juk van den vreemdeling zou geraken, en zij vreesden, dat de domme vreemdeling de heilige wetenschap zou ootteren”. Indien de goden die Sloka's hebben opgeborgen, hoe komt Annie Besant dan hun inhoud te weten? Hare bewering is fraai gevonden, maar ongelukkigerwijze volkomen in strijd met welbekende feiten. „Honderde jaren, voordat de vreemdeling een voet in Indië gezet had, was elk vers, elk woord, ja elke syllabe van het *Rig-Veda* nauwkeurig geteld. Het aantal verzen varieert van 10,402 tot 10,622, naarmate sommige twijfelachtige hymnen worden meegerekend of niet; het aantal poda's of woorden is 153,826 en het aantal syllaben 432,000” (Max Müller, *Ancient Sanscrit Literature*, p. 221).

Madame Blavatsky schreef in denzelfden geest: „Ik beschouw de Hindoe-wetgeving als de ware belichaming van gerechtigheid en den Hindoe-godsdienst als het ideaal van geestelijke volmaaktheid. Indien iemand mij in de bestaande schriften een tekst, een regel of zelfs maar een woord aanwijst, dat met de striktste rechtvaardigheid in strijd is, dan weet ik instinctmatig, dat dit een latere vervalsching der oorspronkelijke Smriti zijn moet”.

Kolonel Olcott doet niet onder in ophemeling van de inheemsche wijsheid: „Ik erken de *Veda's* als de vroegste der bestaande godsdienstige schriften, als de schatkamers der edelste gedachten van de menschen der oudheid, en als de welbron van alle volgende wijsbegeerten” (*Lectures*, p. 125). En in eene lezing voor de Parsers (volgelingen van Zarathustra of Zoroaster) aarzelde hij niet te verklaren: „Ik, een man uit het verre Westen, onder-

wezen aan een Westersche hoogeschool en grootgebracht in de begrippen der moderne beschaving, ik zeg u, dat Zarathustra meer wist omtrent de natuur dan Tyndall, meer omtrent de wetten der kracht dan Balfour Stewart, meer omtrent den oorsprong der soorten dan Darwin of Haeckel, meer omtrent het menschelijke verstand en zijne ontwikkeling dan Maudsley of Bain" (p. 149).

Op zijne beurt legde Judge voor de studenten van Madras de volgende getuigenis af: „De groote Indische natie bracht haar Sanskriet voort, en wij behooren voor die taal grooten eerbied te koesteren. Zij bevat eene wijsbegeerte even subtiel als die van Herbert Spencer en gebruikt daarvoor bewoordingen, die Herbert niet kan verstaan. Zijn ideeën worden in die Indische wijsbegeerte teruggevonden, maar veel beter uitgedrukt en uitgewerkt, zoodat hij een wijze daad zou verrichten met zijn boeken over boord te werpen en zich toe te leggen op de studie van Hindoe-philosophie" (*Madras Mail*, 29 Sept. 84).

Zoo is vleierij en verheerlijking van alles, wat eigenaardig Indisch is, gepaard aan een diepe minachting van Europeesche beschaving, de methode, door de voorname theosophische schrijvers en sprekers gevolgd, om hunne leer bij de inboorlingen ingang te doen vinden.

Zelfs hield Annie Besant op 7 Dec. 1893 eene redevoering, waarin zij verzekerde: „Indië was een machtig rijk, zoolang de voorschriften van den wetgever Manu trouw gehoorzaamd werden; maar toen de Indiërs den geest zijner voorschriften vergaten, stroomden horden van barbaren en vreemde overweldigers over het land". De geschiedenis en de uitspraken van de meest bevoegde Europeanen en inlanders — niet alleen Sir H. Maine en Sir Lepel Griffin maar ook Pandit Sivanath Sastri — weerspreken dit gevoelen volkomen. Laatstgenoemde besluit eene optelling van de nadeelen, die uit Manu's wetgeving en zijn stelsel van kasten zijn voortgesproten, met deze woorden: „Die wetgeving heeft ons land geschikt gemaakt voor vreemde overheersching, door het volk van den aanvang af tot slaven te maken van de

meest absolute geestelijke tirannie". Er is ongetwijfeld veel goeds te vinden in de wetten van Manu, maar ook veel, dat den toets der gerechtigheid niet kan doorstaan. En of nu Mevr. Blavatsky en Besant al zeggen, dat dit vervalschingen zijn van de oorspronkelijke Smriti, dit neemt het feit niet weg, dat de Brahmanen die wetgeving zóó in beoefening brengen en er een groote grief in vinden, dat het Britsche bestuur hun niet toestaat, die wetten geheel en in alle bijzonderheden te volgen.

Ondanks deze tactiek van ophemeling is de Theosophische Vereeniging hier in Indië, waar zij zulk een ruim en gunstig terrein voor zich had, niet geslaagd. Het kuddeken der getrouwen vermindert met den dag, en onder die weinigen zijn er wellicht geen drie te vinden, die niet om bijbedoelingen op het zinkende schip blijven.

Dit heeft echter niet belet, dat de Theosophie als een nieuwe dageraad uit het Oosten weder naar het Westen is overgebracht, en thans vooral in Europa — ook in Amerika en Australië — met goed gevolg wordt verbreid. Intusschen is onder de verschillende vereenigingen in Engeland Amerika en Indië een levendige strijd uitgebroken. Amerika verklaart zich onafhankelijk van de T. V. en maakt propaganda voor eigen rekening zelfs hier in Indië, terwijl Annie Besant, op wier schouders Blavatsky's mantel gevallen is, de oude en oorspronkelijke vereeniging blijft voorstaan. Er is echter reeds sprake, dat Madame Blavatsky weder in het vleesch is verschenen, niet als een jeugdige Hindoe, gelijk men verwachtte en Annie Besant ook beweert, maar als een Amerikaansche dame van middelbaren leeftijd. De tijd zal moeten leeren, welke partij de overhand zal houden.

J. WATERREUS.

N.B. In een der volgende afleveringen hopen wij uit de uitvoerige behandeling der theosophische leer, welke de eerw. schrijver op deze historische schets laat volgen, eenige hoofdpunten aan te stippen.

THEORIE VAN HET RECHTVAARDIGE LOON.

Het is nog niet lang geleden, dat de vraag over het rechtvaardige werkloon in brochuren, tijdschriften en dagbladen, zoowel in ons vaderland als elders, met de grootste belangstelling besproken werd. Thans zijn weer andere punten aan de orde van den dag; maar dat de loonquaestie hare belangrijkheid behouden blijft, zal wel niemand betwisten ¹⁾. En wellicht is dit oogenblik, nu de hitte van het dispuut aanmerkelijk gedaald is, het meest geschikt voor eene beschouwing, die in het licht der diepste grondbeginselen het ware en goede, dat van weerskanten gezegd is, tracht te waardeeren. Wij willen niet beweren, dat dit tot dusverre verwaarloosd is; maar men zal ons de meening toch niet euvel duiden, dat het nog grondiger en met meer onderscheid had kunnen geschieden; en men zal dus ook eene poging onzerzijds om dit netelige vraagpunt, voor zoover het door katholieke schrijvers in tegenstrijdigen zin beantwoordt wordt, nog eens toe te lichten, niet als nutteloos aanzien. Onze toelichting wil echter eene bloot *theoretische* zijn en den lezer behulpzaam wezen, om de door katholieke schrijvers gestelde conclusiën tot de grondbeginselen te herleiden. Dit laatste is trouwens, volgens den H. Thomas, het ware middel om te zien, of en in hoeverre eene meening juist is ²⁾.

¹⁾ Dit blijkt o.a. ook daaruit, dat in buitenlandsche tijdschriften nog herhaaldelijk deze vraag besproken wordt. Wij verwijzen hier slechts naar de *Revue Thomiste* (1896) en de *Stimmen aus M. Laach* (1897).

²⁾ „Tunc enim conclusiones per certitudinem sciuntur, quando resolvuntur in principia” (*Quaest. disp. de Magistro*, Art. I., ad 13).

Door „loonquaestie” dan, voor zoover zij tusschen katholieke schrijvers een geschilpunt uitmaakt, verstaat men de vraag: „Welk loon moet de werkgever aan den arbeider krachtens strikte rechtvaardigheid geven?” Door strikte rechtvaardigheidsplicht verstaat men hier de verplichting der twee contracteerende partijen, voor zoover zij als zoodanig tegenover elkander staan, om hunne gelijkheid wederkeerig te handhaven, zoodat geen van beiden iets afstaat, zonder dat zij het equivalent daarvan van de andere partij ontvangt. Daarom wordt deze rechtvaardigheid ook wel *commutatieve* rechtvaardigheid genoemd ¹⁾; en daar ook tusschen werkgever en werkmans een ruil van arbeid en loon plaats heeft, kan men de bovengestelde vraag ook zóó inkleeden: welke is de ruilwaarde van den arbeid des werkmans, en welk loon moet bijgevolg de patroon krachtens strikte rechtvaardigheid hem geven?

Wij leggen op het woord „ruilwaarde” een geheel bijzonderen nadruk, want slechts deze kan bedoeld worden, als men in ons vraagstuk over *waarde* des arbeids spreekt, en dan staat zij tegenover de *gewone gebruikswaarde*. De gebruikswaarde in gewonen zin bestaat in de geschiktheid eener zaak tot het bereiken van een doel ²⁾. Zoo bestaat b.v. de gebruikswaarde van een mes als zoodanig daarin, dat het geschikt is om te snijden; de gebruikswaarde van eene verzameling postzegels daarin, dat

¹⁾ Van *commutare*, ruilen. „Commutatio proprie est — zegt de H. Thomas (*In III Sent.* Dist. 33, Q. 3, a. 4, sol. 5, ad 2) — quando ex mutuis operibus fit aliquid alicui debitum, sicut ex hoc, quod unus laboravit in vinea alterius, alter constituitur illi debitor in *tanto quantum* valet labor ejus; et in his dirigit commutativa justitia; est enim in ea aequalitas commutationis, quia quantum unum dedit alteri debet tantum ab eo recipere. Et propter hoc *commutativa* dicitur”.

²⁾ Wij zeggen: gebruikswaarde in gewonen zin; nl. voor zoover de geschiktheid eener zaak om als ruilmiddel te dienen daarbij buiten rekening blijft. Want wijl ook het ruilen een zeker gebruik is, zoo is ook de ruilwaarde eene soort van gebruikswaarde.

zij de liefhebberij van den bezitter bevredigt. — De ruilwaarde eener zaak sluit het begrip van genoemde gebruikswaarde in zich: — immers eene *volstrekt nuttelooze* zaak kan nooit als ruilmiddel dienen —; maar voor zoover die gebruikswaarde dienstbaar moet zijn aan twee personen, die van elkander eene zaak voor eene andere door ruilcontract willen verwerven, zóó, dat geen der contracteerende partijen in zijn rechtmatig bezit verminderd wordt. Ruilwaarde kan men dus definieeren als: *de geschiktheid eener zaak tot het rechtmatig verwerven van eene andere*. De ruilwaarde eener zaak veronderstelt dus eene dubbele gebruikswaarde der zaak, herleid tot één geheel, waarin de aan beide contracteerende partijen eigen gebruikswaarde op behoorlijke wijze vertegenwoordigd is, zóó nl., dat de gelijkheid tusschen beiden blijve gehandhaafd; waar deze ontbreekt, daar is het ruilcontract als zoodanig niet rechtvaardig. Voor de juiste toepassing van dit beginsel lette men natuurlijk vóór alles op de stof of het voorwerp van het contract; dan zal men onmiddellijk inzien, dat het een groot verschil geeft, of het contract slechts *zaken* (gewone koop en verkoop) of persoonlijke *handelingen* (looncontract) tot voorwerp heeft; de gebruikswaarde immers der persoonlijke handelingen gaat voor den werkman de waarde van lichamelijke zaken ver te boven. Waarom? Wijl het doel der handelingen hooger is, dan het doel der zaken; en, gelijk wij zeiden, de gebruikswaarde bestaat in de geschiktheid tot het bereiken van een doel.

Dat een ruilcontract, wil het rechtvaardig zijn, de belangen van beide contracteerende partijen gelijkelijk moet vertegenwoordigen, dat rechtvaardigheid in het handhaven der *gelijkheid* bestaat, is eene stelling, die door niemand wordt betwist. Zij verdient echter nog nader te worden toegelicht en tot haar diepsten grond te worden herleid en wel vooral in verband met de liefde, die met de rechtvaardigheid aan dezelfde bron ontspringt en toch een zoo geheel verschillenden weg inslaat; dan zal het mogelijk

zijn nog zekerder en juistere te beoordeelen, tot hoever de rechtvaardigheid in het looncontract zich uitstrekt.

Twee wetten beheerschen de geheele menschelijke samenleving, rechtvaardigheid en liefde. Beide danken haar ontstaan aan het bestaan van God; beide zijn, in haar hoogste opvatting, de gedachte, de bedoeling van God zelve. Eenmaal namelijk de scheppingsdaad vooropgesteld en het bestaan van meer dan één redelijk schepsel aangenomen, is daarmede ook eene kennisgeving van Gods wil geschied, dat al deze wezens in de volheid van hun wezen en van alles, wat daarbij hoort, gehandhaafd worden; dat zij datgene zijn en blijven behouden, wat zij door God geworden zijn en ontvangen hebben. En dit wel onder een dubbel, essentieel verschillend opzicht; nl.: in zoover zij allen te zamen in betrekking staan tot God ¹⁾, en in zoover ieder in 't bijzonder in betrekking staat tot zijn gelijke. Deze dubbele uit Gods wil en scheppingsdaad voortvloeiende wet moet alle handelingen besturen, waardoor de redelijke schepselen met elkaar in wisselwerking treden. Elke dezer twee wetten legt dus den mensch de verplichting op om zijnen naaste in diens wezen en in alles, wat tot dat wezen krachtens de natuur zelve (b.v. zijne ledematen) of krachtens bijkomende titels (b.v. het bezit van tijdelijke zaken) behoort, te handhaven; dit hebben zij beide gemeen. Maar de toepassing van dit algemeene voorschrift van handhaving moet, gelijk gezegd is, onder een dubbel opzicht geschieden: nl. voor zoover de menschen onderling vereenigd zijn, krachtens oorsprong uit één God en streven naar één doel; — en voorzoover elk individu van het andere onderscheiden en gescheiden is en als zoodanig tegenover het andere staat, en als op zich staand wezen, voor eigen rekening, op eigen verantwoording, met alles, wat het zijne is, den weg opgaat, die hem

¹⁾ En natuurlijkerwijze daardoor, d. i. *middellijk*, weêr tot elkander; vandaar dat, gelijk gezegd zal worden, de eerste wet (de liefde) meer omvat, dan de tweede (de rechtvaardigheid); en dat, wie tegen de tweede misdoet, ook de eerste schendt, maar niet omgekeerd.

naar zijn doel voeren moet. Het vervullen der eerste wet ten opzichte des naasten, de liefde, gaat dus geheel op in het handhaven der onderlinge eenheid, de tweede, de rechtvaardigheid, in het handhaven van het onderscheid. De eerste is de voor naamste, wijl zij den mensch beschouwt in verband met God, en door God met de anderen verbonden, en hem als zoodanig doet behandelen. En daar deze band met God de onderlinge wezensgelijkheid of wezenseenheid der schepselen uitmaakt, daar dus gelijkheid of eenheid van wezen de reden en het doel dezer wet is, de hefboom harer daden, wordt zij terecht de natuurlijke wet der *liefde* genoemd, als eene uitbreiding der *eerste* plicht, die de mensch jegens God en zich zelven te vervullen heeft. Immers door de liefde tracht men op de eerste plaats het goede, dat men in God en in zich zelven ontdekt, te handhaven. Gelijk zijn aan iemand wil echter niets anders zeggen, dan eenigermate deelgenoot zijn van zijn wezen, van zijne goedheid. Dus is ook het handhaven der onderlinge gelijkheid, der wezenséénheid, niets anders, dan eene toepassing der wet van liefde. Daarom wordt door elke daad tegen de rechtvaardigheid de naastenliefde gekwetst, doch niet omgekeerd; de naastenliefde immers omvat alles, wat des menschen is; niet zoo de andere wetten of deugden ¹⁾).

De tweede wet, die het persoonlijk onderscheid der menschen en van alles, wat hun toebehoort, handhaaft, verschilt als zoodanig van die der liefde. Zij streeft niet naar gemeenschap van goederen, niet naar éénheid als zoodanig, maar zorgt veeleer, dat ieder zich in zijne sfeer ongestoord kunne ophouden en bewegen; gevolgelijk, dat ook alles, wat ieder het zijne noemt,

¹⁾ Vgl. Rom XII, 8 vv.: „Qui diligit proximum legem implevit. Nam . . . si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi malum non operatur”. Ook Galat. V, 14: „Omnis enim lex in uno sermone impletur: Diliges proximum tuum sicut teipsum”.

wat als aanhangsel of wettige uitbreiding van ieders persoon met uitsluiting van anderen geldt, hem onverminderd worde gelaten. Onder datgene, wat als aanhangsel of uitbreiding van ieders persoonlijkheid gerekend wordt, behooren de zielsvermogens, de ledematen, de bezittingen of het recht daarop, en alles, wat met bezitting eenigermate gelijkstaat. En de wet, die elken andere den plicht oplegt, dit alles ongeschonden te laten, is de wet der strikte of commutatieve rechtvaardigheid ¹⁾.

Passen wij nu deze begrippen op het contract toe, waardoor de eene mensch aan den andere zijn arbeid onder voorwaarde van loon dienstbaar maakt. Wanneer zal dit contract aan de eischen der strikte rechtvaardigheid beantwoorden? Het antwoord moet luiden: wanneer in dit contract het belang zoowel van den werkgever als van den werkman op gelijke wijze gehandhaafd wordt, zoodat de eene niets geeft, wat hem niet door den andere wordt gecompenseerd. Het loon moet dus aan de waarde van den arbeid volkomen beantwoorden, en de arbeid volkomen beantwoorden aan de waarde van het bedongen loon, beide moeten tegen elkaar opwegen. Dus niet de gebruikswaarde, die de arbeid of het geld voor den arbeider alleen, of voor den

¹⁾ De beteekenis van het woord „commutatieve” rechtvaardigheid hebben wij boven reeds toegelicht. — Uit het gezegde blijkt verder, dat, waar wel scheiding of tegenoverstelling, maar geene volmaakte, tusschen de redelijke wezens bestaat, men wel een soort van rechtvaardigheidsplicht, maar geene *volmaakte* kan hebben. Dit is het geval, voor zoover de menschen met elkander in maatschappelijk verband staan. Onder dit opzicht kunnen de leden der maatschappij tegenover het geheel, en het geheel tegenover de leden worden beschouwd. De verplichtingen, die uit de eerste verhouding ontspringen, nl. die het nastreven van het algemeen welzijn beoogen, vormen de algemeene rechtvaardigheid (*justitia generalis s. legalis*); die uit de tweede verhouding ontspringen de distributieve rechtvaardigheid, die voor gelijke verdeling van lasten en voordeelen zorgt. Doch wijl de begrippen van *geheel* en van *deelen* elkander altijd eenigermate insluiten, zoo zijn deze twee soorten van rechtvaardigheid niet rechtvaardigheid in strengen zin; deze nl. veronderstelt volledige scheiding.

patroon alleen heeft, mag hier de maatstaf van het strikt rechtvaardig loon zijn; maar welke de gebruikswaarde voor *beiden* is, nl. welke de *ruilwaarde* van den arbeid is, moet in het oog worden gehouden. Het kan immers gebeuren, dat die arbeid voor den werkman zelf het eenig middel van bestaan is, en dus voor hem groote waarde heeft, terwijl zij den patroon wellicht slechts luttel nut verschaft; zou dan de patroon zijn loon moeten inrichten naar die eenzijdige waarde, dan zou hij zeker de lijdende partij zijn en verliezen, en dus niet in zijn rechtmatig bezit gehandhaafd blijven.

In de ruilwaarde van den arbeid is dus de gebruikswaarde, die hij zoowel voor den werkman als voor den patroon heeft, tot ééne waarde herleid, naar eene verhouding, die wederom door de rechtvaardigheid moet worden vastgesteld. Welke deze verhouding of proportie is, moeten wij gaan onderzoeken om den maatstaf te vinden voor het beantwoorden der vraag: welk loon is de patroon uit strikte rechtvaardigheid verplicht aan den werkman te geven?

Hoe staat dan de gebruikswaarde, die de arbeid voor den arbeider zelve heeft, tegenover die, welke hij heeft voor den patroon?

Door arbeid kan men hier verstaan: of alleen de krachtsinspanning van den arbeider (arbeid in subjectieven zin); of alleen de vrucht dier krachtsinspanning (arbeid in objectieven zin); of deze beide te zamen. Inzooover echter naar de *ruilwaarde* van den arbeid gezocht wordt, moet noodzakelijk het woord *arbeid* in den laatsten zin (d. i. van beide te zamen) worden genomen. Immers als krachtsinspanning alleen heeft de arbeid volstrekt geen waarde voor den patroon; als vrucht dier krachtsinspanning volstrekt geen voor den werkman, daar zij verondersteld wordt, krachtens het looncontract aan den patroon te zijn afgestaan; beide te zamen echter maken één geheel uit, dat voor beide partijen waarde heeft, maar dikwijls in verschillende maat.

Dit vooropgesteld, antwoorden wij als volgt op de gestelde vraag. Om te zien, wat de wet van strikte rechtvaardigheid omtrent het werkloon vordert, moet men het eigenlijke en laatste *doel* der wet voor oogen houden. Alles, wat noodzakelijk is om het doel der wet te verwezenlijken, wordt ook door die wet voorgeschreven. Het onmiddellijke doel der strikte rechtvaardigheid nu is: in het looncontract zoowel het bezit van den werkman als van den patroon te handhaven; het verwijderde of laatste doel der rechtvaardigheid is: door deze handhaving zoowel patroon als werkman in staat te stellen op de eerste plaats aan den *plicht* van het onderhoud huns levens te voldoen, en verder ook het *geoorloofde* vermeerderen van bezit niet te beletten. Is nu voor den patroon het uitkeeren van loon evengoed een levensquaestie als voor den werkman, is hem die bedongen som gelds even noodzakelijk tot levensonderhoud, als den werkman zijn arbeid of het daaraan beantwoordende loon tot dat levensonderhoud noodzakelijk is, dan moet bij het bepalen der ruilwaarde van den arbeid het recht van bezitten en verwerven *voor beiden in dezelfde mate* worden gehandhaafd. En in zulk geval kan de ruilwaarde des arbeids zelfs zonder kwetsing der strikte rechtvaardigheid beneden de gebruikswaarde dalen, die de arbeid voor den werkman zelfen heeft ¹⁾.

¹⁾ De opmerking, die wij zooeven over den aard des arbeids maakten, dat hij nl. niet eene gewone koopwaar is, maar eenigermate deelt in de waardigheid van den menschelijken persoon, is voor de beantwoording der loonquaestie van groot gewicht. Let men daarop, dan zal men aanstonds inzien, dat o. a. het volgend voorbeeld ten onrechte tot opheldering van de loonquaestie wordt aangevoerd: „Zoo b.v. zullen wij, wanneer wij van een bedelaar eenig papier of iets dergelijks koopen, wel uit christelijke liefde iets meer geven, dan de waarde [lees: dan de waarde, die het voor ons heeft] bedraagt, maar uit rechtvaardigheid zijn wij daartoe niet gehouden, en zijn wij hem niets anders schuldig dan de waarde van het door ons gekochte voorwerp” (aldus in *De Tijd* van 31 Januari 1895). Zeer juist, want het contract (koop-verkoop) valt hier slechts op het

Gewoonlijk echter zal het sluiten van een looncontract van den kant des patroons eene daad zijn, die tot onmiddellijk doel heeft zijn rechtmatigen rijkdom te handhaven of te vermeerderen; voor den werkmán daarentegen eene daad, waarvan zijn noodzakelijk levensonderhoud afhangt. En iedereen zal toegeven, dat het leven te bewaren of zich voor gebrek te hoeden meer noodzakelijk en dus meer gewettigd is, dan rijkdom, hoe eerlijk ook in zich, te doen aangroeien. Dit is zóó waar, dat in den *uitersten* nood de natuurwet toestaat het goed eens anders voor zich zelve te nemen. In deze veronderstelling nu kan in de ruilwaarde des arbeids de gebruikswaarde, die hij voor den patroon heeft, niet in dezelfde mate in 't oog worden gehouden als de gebruikswaarde, die hij heeft voor den arbeider zelve. De strikte rechtvaardigheid, geleid door haar doeleinde, doet in dit geval de balans naar de

papier en het *aequivalent* daarvan. Doch in het looncontract valt het contract op den *persoonlijken arbeid*, ook in subjectieven zin; en het *aequivalent* daarvan zal dikwijls grooter zijn, dan dat eener zaak. Dezelfde vergissing meenen wij te ontmoeten in Rambaud, *Eléments d'économie politique* (Paris 1895, p. 551). Ook merke men op, dat ons artikel alleen den maatstaf poogt aan te geven voor hetgeen de patroon *minstens* aan den arbeider geven moet; nl. wat de arbeid waard is, in *zooverre* hij het noodzakelijk levensonderhoud ten doel heeft. Voor *zoover* het doel van den arbeid buiten het noodzakelijk levensonderhoud valt, wordt het looncontract met gewonen koop-verkoop gelijk gesteld en valt dus het contract op het door den arbeid voortgebrachte, m. a. w. op den arbeid in objectieven zin. En dan moet het doel van deze voortgebrachte *zaak*, nl. hare geschiktheid tot iets, niet meer het doel des arbeids als *persoonlijk werk* worden in 't oog gehouden. En dan blijft onze definitie der ruilwaarde van toepassing: nl. gebruikswaarde voor beide partijen, tot één herleid volgens de verschillende verhouding van geschiktheid om aan behoefte of verlangen te beantwoorden. Voor dien kant, waar de behoefte of het verlangen grooter is, mag de verhouding gunstiger zijn. B.v. hoe meer ik zelf prijs op iets stel, hoe meer ik er aan gewerkt heb, des te meer mag ik er voor vragen en moet de andere, als hij het koopen wil, mij er voor geven. Doch *niet juist zooveel als ik* er prijs op stel, wanneer de andere er minder prijs op stelt.

zijde des werkmans overhellen, en wil dat zijn belang *zooveel meer* plaats inneme, als zijne behoefte *dringender* is; dat dus ook het loon, dat immers aan *deze ruilwaarde* van den arbeid beantwoorden moet, den arbeider in die behoefte *helpe* voorzien, ten volle of *gedeeltelijk*, naar gelang de geheele werkkraacht of slechts een deel daarvan aan den patroon dienstbaar gemaakt, en daardoor aan de verplichte zorg voor onmiddellijk noodzakelijk levensonderhoud onttrokken wordt.

Alleen in het licht dezer beschouwingen ziet men o.i. de juistheid van 's Pausen woorden in de Encycliek *Rerum novarum*: „Het rechtmatig loon moet voldoende zijn voor het onderhoud van den matigen en eerlijken werkman” ¹⁾.

Houdt men het onderscheid tusschen enkele gebruikswaarde en ruilwaarde niet in het oog, let men niet op het doel der strikte rechtvaardigheid en op het verschil, dat tusschen eene

¹⁾ Ziehier de woorden des Pausen, die de aangehaalde voorafgaan: „'s Menschen arbeid [heeft] van nature als een dubbel karakter, d. w. z. die arbeid is *persoonlijk*. . . maar vervolgens is hij ook *noodzakelijk*, omdat de mensch tot instandhouding van het leven de vrucht van zijn arbeid niet ontberen kan, en de instandhouding van dat leven eene gebiedende natuurwet is, waaraan hij zich geenszins mag onttrekken. . . De zorg voor het eigen leven is iedereen ten plicht, en niemand kan zich daaraan zonder zonde onttrekken. Daaruit vloeit noodzakelijk het recht voort om naar de middelen te streven, die men voor de instandhouding des levens niet ontberen kan, maar de man uit de volksklasse vindt die middelen nergens anders dan in het door arbeid verdiende loon. Laat het dus waar zijn, dat werkman en patroon geheel naar verkiezing met elkaar overeenkomen, met name ook over het bedrag van het werkloon: boven die vrije overeenkomst van partijen staat altoos en met grooten voorrang de eisch der natuurlijke gerechtigheid, dat nl. het loon niet ontoereikend mag zijn om een spaarzaam, eerzaam werkman voeding te verschaffen. Bijaldien de werkman, door den nood gedwongen of uit vrees voor erger onheil, ook met hardere voorwaarden genoegen neemt, en die zelfs tegen wil en dank moet aanvaarden, wijl ze hem door den patroon of den aannemer worden opgedrongen, dan ondergaat die werkman een geweld, waartegen de gerechtigheid opkomt” (vertal. van *De Katholiek* 1891, bl. 163).

zaak en den *arbeid* bestaat (of onderscheidt men niet tusschen arbeid in subjectieven en in objectieven zin), dan zal men zeer licht tot eene conclusie komen, die met de woorden des Pausen en de leer aller katholieken in scherpe tegenspraak staat, nl. „dat het werkloon, om strikt rechtvaardig te zijn, slechts zoo hoog behoeft te wezen, als het beantwoordt aan het nut, dat de patroon uit den arbeid trekt”.

Men lette hier echter op twee dingen. Vooreerst: de Paus zegt niet: „Op den patroon rust de plicht van strikte rechtvaardigheid den werkmán zijn levensonderhoud te verschaffen”. Hij verklaarde trouwens zelf, in eene audientie aan de Fransche pelgrims: „De strikte rechtvaardigheid vordert, dat het loon volmaakt beantwoorde aan den arbeid”. Maar in de *waardeering* van den arbeid blijve de waarde, die hij voor den werkmán heeft, in het oog gehouden; en dus: voor zoover het looncontract de oorzaak is, dat de werkmán den voor zijn levensonderhoud noodzakelijken arbeid niet aan zichzelf, maar aan zijn patroon onmiddellijk dienstbaar maakt, moet dit den werkmán vergoed worden, ook afgezien van de waarde, die deze arbeid voor den patroon heeft. En ten tweede: als de natuurwet gezegd wordt iets voor te schrijven, steunt men op den gewonen, normalen loop der zaken, niet op uitzonderingen of op feiten, die, hoewel op zichzelf niet zeldzaam, toch niet tot de bedoeling der natuur behooren. Zoo b.v. moet de *hoeveelheid* van het noodzakelijke levensonderhoud, dat voor de strenge rechtvaardigheid der looncontracten in 't oog moet gehouden worden, niet berekend worden naar eventueele ongelukken of zware ziekten. Dit voorop gesteld zijnde, kunnen wij de beantwoording gaan beproeven eener andere vraag, die nog meer bepaaldelijk een geschilpunt ook tusschen katholieke schrijvers uitmaakt: „of nl. de patroon uit strenge rechtvaardigheid verplicht is tot een loon, dat ook met het gezin des werkmáns rekening houdt”.

Om deze vraag te beantwoorden moeten wij den draad onzer

redeneering hervatten. Hoe kwamen wij boven tot de conclusie, die eensluidend met het woord des Pausen is: „dat de strikte rechtvaardigheid een loon vordert, niet ontoereikend om den eerzamen werkmán het noodige onderhoud te verschaffen”? Wij kwamen daartoe door den volgende middelterm: de werkmán is streng en onvoorwaardelijk verplicht door zijn arbeid in *zijn levensonderhoud* te voorzien; tot het volbrengen van dien plicht, die als 't ware een deel van zijn persoon uitmaakt, moet hem de strikte rechtvaardigheid in staat stellen. Hier dringt zich echter onmiddellijk de volgende redeneering op. De werkmán is ook strikt en onvoorwaardelijk verplicht door zijn arbeid in dát gedeelte des onderhouds van vrouw en kinderen te voorzien, wat zij zelve, krachtens den gewonen loop der omstandigheden, zich niet verschaffen kunnen ¹⁾. En is hij feitelijk niet gehuwd, zoo heeft hij toch het recht om te huwen, en wederom moet de strikte rechtvaardigheid waken, dat dit recht door het looncontract niet zonder beteekeenis zij. Welnu, is de noodzakelijkheid des arbeids de reden, waarom de strikte rechtvaardigheid een loon vordert, dat voor het levensonderhoud des werkmáns niet ontoereikend zij (in den door ons beperkten zin), dan is ook het volstrekte recht en de volstrekte plicht des huwbaren of des gehuwden werkmáns om voor zijn gezin te arbeiden eene beslissende reden, waarom de strikte rechtvaardigheid een loon vordert, dat ook voor het onderhoud van vrouw en kinderen berekend zij, — doch wederom met deze beperking: *voor zoover* de arbeid des werkmáns daartoe noodig is, maar feitelijk door het looncontract daaraan onttrokken wordt. De (subjectieve)

¹⁾ Al is deze plicht slechts een plicht van liefde, belet dit toch niet, dat het *verkoopen van den daaraan verschuldigten arbeid* door de strikte rechtvaardigheid moet bestuurd worden. Zoo is ook de verplichting van zich zelve in het leven te houden slechts een liefdeplicht jegens zich zelve, maar de rechtvaardigheid zorgt, dat zij kunne vervuld worden.

arbeid, die onmiddellijk aan dat onderhoud van vrouw en kinderen *dienstbaar moest* zijn, moet het ten minste *middellijk* zijn, nl. door het daaraan *aequivalente loon*.

Wij beweren dus volstrekt niet, dat „de patroon het gezin van zijn werkman moet onderhouden”. — En vraagt men, of onze bovenstaande, zóó beperkte conclusie ook slaat op het onderhoud der *ouders* van den werkman (die toch dikwijls ook de strenge verplichting kan hebben om voor zijne ouders te zorgen), dan houde men in 't oog: 1°. dat er van eigenlijk gezegd *onderhouden* geen spraak kan zijn; men zou slechts mogen spreken van: *behulpzaam* zijn in het onderhouden; 2°. dat, *al zouden wij* dit laatste den patroon tot rechtsvaardigheidsplicht rekenen (wat het geval *niet* is), toch de last voor den patroon niet naar dezelfde verhouding zou verzwaaard worden. Immers, de verplichting van den werkman om zijn ouders te ondersteunen, is niet zoo zwaar als die, welke zijne vrouw en kinderen betreft; de band, die hem aan de laatsten hecht is inniger, dan die hem aan zijne ouders bindt ¹⁾. Maar 3°. lette men op dit andere verschil, dat tusschen den toestand der ouders en dien van vrouw en kinderen bestaat; een verschil, dat ons op de bovengestelde vraag met beslistheid ontkennend doet antwoorden. Wij hebben namelijk reeds boven opgemerkt, dat de natuurwet hare rechtvaardigheidsplichten uit *normale* toestanden put, d. w. z. uit toestanden, die alhoewel niet ideaal volmaakt, toch behooren tot den gewonen geordenden gang der zaken. Onze redeneering, waardoor wij tot het besluit kwamen, dat het loon, krachtens strikte rechtvaardigheid, met het gezin *rekening moet houden*, kon dus alleen op normale, door de natuur bedoelde toestanden slaan, waarin de arbeider tot het

¹⁾ Vgl. Genes. II, 24: „Relinquet homo patrem suum et adhaerebit uxori suae”. En verder de leer des H. Thomas en der moralisten over de orde te volgen bij de beoefening der werken van naastenliefde; b.v. bij Aertnys, *Theol. moralis*, Lib. II, n. 44.

onderhoud van bepaalde personen verplicht zou zijn. Welnu, deze door de natuur bedoelde orde van zaken sluit eene klasse van niet-bezittende arbeiders als wezenlijk deel in zich; en naast dien arbeider staan natuurlijkerwijze eene echtgenoot en kinderen, die ook in normalen toestand in eene zekere hulpbehoevendheid verkeerden, waarin de werkman verplicht is te voorzien. Wij bedoelen hier de hulpbehoevendheid, die aan de vrouw als vrouw en echtgenoot en aan de kinderen in hunne eerste jaren natuurlijkerwijze eigen is. Buitengewone ziekten, ongelukken, nalatigheden komen voor de toepassing der strikte rechtvaardigheid niet in rekening. Maar dat de ouders des werkmans in hulpbehoevenden toestand verkeerden, ligt niet in den aard der zaak, is niet in gewonen gang der natuur opgesloten of door haar gewild. Veeleer veronderstelt de normale gang der zaken, dat die ouders in vroegere jaren òf hebben gespaard ¹⁾ òf andere elementaire voorzichtigheidsmaatregelen hebben genomen voor hun ouden dag. Is dit, om welke reden dan ook, het geval niet geweest, en zijn ze bijgevolg hulpbehoevend geworden, zoo valt deze toestand, als niet in de natuur liggend of niet door haar bedoeld, buiten de veronderstelling, die wij voor de toepassing der strikte rechtvaardigheid als noodzakelijk hebben vooropgesteld; die hulpbehoevendheid der ouders kan dus geen invloed hebben op rechtvaardigheidsplicht omtrent het loon, maar zij opent het huis voor de liefde of voor de staatszorg ²⁾.

¹⁾ Men denke hier trouwens aan den regel, waarmede de H. Paulus de natuurwet weergeeft: „Nec enim debent filii parentibus thesaurizare, sed parentes filijs (I Cor. XII, 14): niet de kinderen voor de ouders, maar de ouders moeten voor de kinderen sparen”.

²⁾ Uit het gezegde blijkt o. i., dat het voor onze theorie *princiep*el onverschillig is, of de werkmans het zoogenaamd gemiddeld aantal (vier of vijf) of een groot aantal kinderen heeft. Immers voor elke familie op zich genomen is het volstrekt niet abnormaal een groot aantal kinderen te hebben; welnu de strikte rechtvaardigheid, de *justitia commutativa*, rekent met het individu of de individueele familie *als zoodanig*, en rekent met alles, wat het van natuurswege

Wij geven ten slotte zeer gaarne toe, dat de bepaling van het door strikte rechtvaardigheid gevorderde loon, door ons in deze bladzijden gegeven, slechts eene zeer algemeene en voor de praktijk niet toereikende bepaling is. Maar het is en blijft toch *eene bepaling*, eene bepaling uit de natuur der zaak geput, en dit is van het hoogste gewicht. Wij geven dus óók toe, dat de *nadere en concrete* bepaling van elk rechtvaardig loon zal moeten geschieden door de algemeene schatting, die den invloed ondergaat van vraag en aanbod. Maar die algemeene schatting, wil zij rechtvaardig zijn, moet terdege rekening houden met de in deze bladzijden gestelde beginselen; mag dus vooreerst niet *enkel* vraag en aanbod als maatstaf nemen; mag vervolgens niet alleen op het nut, dat het product des arbeids voor den patroon heeft, maar *moet* ook op het door de natuur zelve gestelde doel des arbeids letten. En nog eens, dit is van het hoogste gewicht. Zóó nl. zal nooit de marktprijs van den arbeid daarom alleen rechtvaardig mogen genoemd worden, *wijl* het de marktprijs, *wijl* het de feitelijke schatting is; en kon dus soms de

verplichte doel diens individueelen werkmans is; en daartoe behooren alle kinderen, onverschillig hoeveel. Of dus het aantal kinderen klein of groot is, altijd zal het loon, krachtens strikte gerechtigheid; *dien arbeid*, dien de werkman aan die kinderen krachtens de natuurwet *verschuldigd was*, doch *dien hij krachtens het looncontract aan die kinderen onttrekt*, moeten vergoeden. — Doch het wil ons voorkomen, dat een *groot* aantal kinderen nimmer krachtens strikte rechtvaardigheid den plicht oplegt om het loon te *verhoogen*; dat het dus *ook praktisch* voor de strikte rechtvaardigheid onverschillig blijft, hoe groot het aantal kinderen is. Immers, zoodra het aantal kinderen groot wordt, kunnen de oudere kinderen reeds langzamerhand zichzelf helpen, wat de dagelijksche verzorging betreft en *moeten* zij in de werkmansfamilie den ouders ten dienste staan. Daaruit blijkt, dat voor den werkman *de maat van den aan zijne kinderen van natuurswege verschuldigten arbeid* niet stijgt in verhouding met hun grooter wordend aantal; dus stijgt de maatstaf van het door strikte rechtvaardigheid geëischte loon evenmin. Dat die werkman wellicht gaarne zijne kinderen naar school wil zenden of ze tot een hooger

marktprijs eenvoudigweg *onrechtvaardig* worden. Zóó ook zal men zich nimmer kunnen vleien met de meening, dat dan reeds altijd aan den eisch der *strikte rechtvaardigheid* is voldaan, wanneer de patroon tot loon slechts het equivalent geeft van het *nut, door hemzelven* uit 'swerkmans arbeid getrokken.

In het doel, dat de arbeid des werkmans zoowel voor hem als voor zijn gezin van natuurswege heeft, ligt dus wel degelijk een maatstaf, door de natuur zelve aangegeven, om het door de rechtvaardigheid gevorderde loon te bepalen. Zoover nl. moet daarmede rekening worden gehouden, als de werkmans arbeid, krachtens de natuurwet aan zich en de zijnen verschuldigd, krachtens het arbeidscontract aan den werkgever dienstbaar maakt.

Bij een terugblik op den weg, langs welken wij tot onze conclusie zijn gekomen, vertoont zich de arbeid als den onmiddellijken grondslag der redeneering; het verplichte doel des arbeids: onderhoud van zich zelve en van zijn gezin, als den verwijderden. *Arbeid* is dus de eigenlijke maatstaf van het loon; maar arbeid niet losgerukt van datgene, waaraan het door de

stand wil opleiden, is in zich zeer wettig en prijzenswaardig, doch schoolbezoek enz. valt niet onder het door de natuur zelve *opgelegde* en is vrije keus en bijkomend; het kan dus geen invloed uitoefenen op een contract, dat, zooals wij bewezen hebben, slechts behoeft te letten op den krachtens *natuurwet* aan het gezin *verschuldigde* en *krachtens datzelfde contract* aan het gezin *onttrokkenen* arbeid.

Het kan dus verder o. i. niet als een ernstig bezwaar gelden, dat, wanneer het loon ook eenigermate rekening moet houden met het gezin des werkmans, „de patroons de voorkeur zouden geven aan ongehuwden of aan arbeiders met slechts één of twee kinderen, tot groot nadeel voor de zedelijkheid der werkende klas”; of dat „de patroons niemand zullen aannemen, tenzij onder voorwaarde van geen huwelijk aan te gaan of van huu getal kinderen niet te vermeerderen”. Welke theorie trouwens, hoe goed en wettig ook, kan niet aanleiding geven tot verkeerde praktijken? En waarom zou de staat niet desnoods tusschen beiden treden om voorwaarden als de laatstgenoemde nietig te verklaren?

natuur en de natuurwet zelve verbonden is; arbeid, die niet enkel het product, maar ook de krachtsinspanning des werkmans omvat. En het komt ons voor, dat soms door tegenstanders onzer meening eene redeneering wordt opgesteld, die tot *onze* conclusie voert. Zoo lazen wij b.v.: „De natuurwet legt den arbeider de plicht op om zijn leven te onderhouden. Daaruit volgt dus ook het *strikte* recht om door het werk zijner handen daarin te kunnen voorzien, indien hij matig en arbeidzaam is” ¹⁾. Welnu, moet men niet met evenveel recht zeggen: „De natuurwet legt den arbeider den plicht op om *eenigermate* (in den boven door ons beschreven zin) zijn gezin te onderhouden”? Volgt dan daaruit niet even goed, dat bij de bepaling van het door strikte rechtvaardigheid gevorderde werkloon ook het gezin des werkmans *in aanmerking moet komen, dat er rekening mede gehouden moet worden?* Zoo ook, als Z. H. Leo XIII in de bekende Encycliëk zegt: „Geheel anders wordt de zaak, wanneer men niet slechts op het persoonlijk karakter van den arbeid, maar ook op het *noodzakelijke* ervan let; en deze laatste eigenschap laat zich van de eerste wel in de gedachte, maar niet in werkelijkheid scheiden”; en als hij daarop steunend leert, dat, wil het loon rechtvaardig zijn, het groot genoeg moet wezen om een werkmans het noodige te verschaffen, — kan men aauustonds doorgaan en wijzen op de evenzeer door de natuur gestelde noodzakelijkheid van zijn arbeid voor zijn gezin, evenwel in mindere mate; in mindere mate dus, maar toch *ook* moet het gezin der arbeiders bij de bepaling van het rechtvaardige loon in 't oog worden gehouden. Waar dezelfde rede bestaat, moet ook de conclusie gelijk zijn.

Wij hebben in deze bladzijden met opzet het woord „familie-loon” vermeden. Uit hetgeen wij hebben gezegd, kan echter een ieder opmaken, dat, als men door „familie-loon” verstaat: een loon, *uit zich geschikt om den werkmans en zijn gezin te onder-*

¹⁾ *De Maasbode* (6 October, 1894).

houden, wij de verplichting van *zulk* een familieloon verwerpen; zelfs de naastenliefde verplicht gewoonlijk niet eens daartoe. Verstaat men door „familieloon” elk loon, dat naar de boven door ons aangegeven mate rekening houdt niet alleen met den persoon maar ook met het gezin des werkmans, dan is zulk een familieloon door de rechtvaardigheid geëischt, — want dat wil niets anders zeggen, dan: de algemeene schatting, die den marktprijs van den arbeid bepaalt, moet ook op het natuurlijke en verplichte doel, dat de arbeid voor den werkmán *en diens gezin* heeft, letten. En die dit vordert, geeft wel geen regel van onmiddellijk praktische waarde, en laat nog veel speelruimte aan die schatting over, maar stelt toch een beginsel van het hoogste gewicht, lijnrecht in strijd met dat der liberale manchesterschool.

Wittem.

J. L. JANSEN, C. SS. R.

VERSCHEIDENHEDEN.

IN MEMORIAM. JACOB BURCKHARDT.

In de maand Augustus van dit jaar overleed te Bazel, in den ouderdom van bijna tachtig jaren, professor Jacob Burckhardt. Bij het verscheiden van dezen beroemden geschiedschrijver mag een woord van hulde te zijner nagedachtenis, ook van onze zijde, niet achterwege blijven.

De geschiedenis der renaissance in Italië heeft zeer veel aan dezen geleerden en scherpzinnigen man te danken. En hier heb ik niet op de eerste plaats het oog op zijn: *Cicerone. Eine Anleitung zum Genuß der Kunstwerke Italiens*. Ongetwijfeld heeft dit werk zeer grooten invloed uitgeoefend op allen, die, met meer dan gewone kennis toegerust, de kunstwerken van Italië wilden gaan genieten; voor dezulken was sinds jaren eene voorafgaande studie van Burckhardt's *Cicerone* schier onmisbaar. Grooter invloed echter, maar in geleerder, en daaruit ook in wijderen kring, moet aan zijn beroemd werk *Cultur der Renaissance in Italien* worden toegekend. Jacob Burckhardt mag terecht de vader genoemd worden van de nieuwere renaissance-geschiedenis. Daaraan heeft hij, naar mijn inzien, zijn rechtmatigen roem te danken.

Hij is de groote baanbreker, de wel niet altoos veilige maar toch zeer scherpzinnige gids geweest op een terrein, waar toen nog weinig ontdekkers hun voet gezet hadden. Allen, die na hem, zij 't ook maar een onderdeel van zijne omvangrijke studiën behandelde, ze met nieuwe vondsten van documenten en gedachten toegelicht, uitgebreid en verbeterd hebben, brengen, zonder onderscheid van richting of opvatting, hulde aan den genialen geleerde, die met zooveel kennis van zaken, met zulk een doordringenden blik dit tijdperk der Italiaansche geschiedenis bestudeerde.

Om zulk een werk aan te vatten en tot een loffelijk einde te bren-

gen, was heel wat meer noodig dan het eenvoudig talent van opsporen en nasuffelen en correct te voorschijn brengen van bouwstoffen. Dit is oppermanswerk in vergelijking van hetgeen Burekhardt tot stand bracht. Hij beheerscht zijn uitgebreide bouwstoffen; een groote wijsgeerige gedachte vereenigt en bezielt de massa.

Op eene studie van ongedrukte oorkonden heeft deze historischrijver zich niet toegelegd. Maar maakte de betrekkelijke vergeetelheid, waarin de meeste gedrukte stukken, waaruit hij zijne kennis putte, geraakt zijn, deze in zekeren zin niet aan de eerste gelijk?

Men meene ook niet hier slechts eene dorre philologie te vinden, waarin het eerst zoo hoog bezielde humanisme als verstijfd en bevroren is. De geschiedschrijver is doorgedrongen tot in het diepste leven van dien merkwaardigen tijd, heeft met nauwgezetheid en even groote scherpzinnigheid als toewijding alle levensuitingen, op welk terrein ze zich ook vertoonen mogen, gadegeslagen en bestudeerd, en het resultaat dier uitgebreide studie voorgedragen in dien soberen, net verzorgden en aanspraakloozen stijl, waardoor, terwijl de kunst des schrijvers zich verbergt, onze aandacht alleen op de zaken zelve gevestigd wordt, en toch als ongemerkt aan het geheel eene behaaglijkheid wordt bijgezet, die wij tegenwoordig in vele geschriften maar al te veel missen.

Mocht men nu evenwel vragen, of iemand, om dit in duizend opzichten zoo belangrijk tijdperk der geschiedenis in eens goed te leeren kennen, slechts dit werk behoeft open te slaan, dan kan het antwoord niet ten volle bevestigend zijn. Ook zelfs niet, wanneer men de laatste (vierde), door Ludwig Geiger bezorgde uitgave ter hand neemt, die echter den tekst „*im Groszen und Ganzen*” onaangetast liet. Maar wie deze belangrijke, veel omvattende studie van het tijdvak der renaissance — het overgaan van den ouden in den nieuwen tijd — ondernemen wil, kan niet beter beginnen dan met dit studieboek. Hoe verder iemand die studie voortzet, hoe meer hij den schrijver zal waardeeren, zelfs al heeft men wel iets af te dingen op de groote wijsgeerig-aesthetische gedachte, die aan geheel dit werk ten grondslag ligt.

En nu ik toch de grenzen eener necrologie wat overschrijd, zij nog aangemerkt, dat deze studie geenszins onder de wel loffelijke maar toch ijdele liefhebberijen gerangschikt mag worden. Wie de kerkelijke geschiedenis iets meer dan oppervlakkig verlangt te ken-

nen, de Pausen uit dat tijdvak wil leeren waardeeren en verdedigen, hij kan deze studie waarlijk niet ontberen. Ten bewijze moge men het belangrijk werk van L. Pastor naslaan over de Pausen uit het tijdperk der renaissance in Italië. Daar zien wij den schrijver bijv. de wereldhistorische beteekenis van een Paus Nicolaas V niet zoozeer zoeken in de tot nog toe zoo breedvoerig besproken kerkelijke en staatkundige toestanden als wel vooral daarin, dat deze fijnbeschaafde en geestrijke Paus, vol vertrouwen op de macht der christelijke ideeën, zich koen aan de spits stelde der groote beweging in kunst en letterkunde. Door al het gezag en den rijkdom der pauselijke macht ter beschikking te stellen aan wetenschap en kunst, opende hij een nieuw tijdvak in de geschiedenis van het pausdom en van de beschaving ¹⁾.

In den laatsten tijd heeft men van katholieke zijde, bij de beoordeeling van Pastor's geschiedwerk, Burckhardt er over lastig gevallen, dat hij te veel, ja, als bij voorkeur, de schaduwzijde van dit tijdvak zou hebben geschilderd. Maar men vergeet daarbij, hoe dezelfde geschiedschrijver juist nadrukkelijk waarschuwde om, bij eene beoordeeling over de moraliteit dier dagen, niet al te veel gewicht te hechten aan hetgeen daaromtrent openbaar is gemaakt, en vooral om hieruit niet tot eene algemeenheid van die toestanden te besluiten ²⁾.

Ook de onbevooroordeelde wijze, waarop de geschiedschrijver de Pausen uit dit tijdvak behandelt, verdient, alles in aanmerking genomen, waardeering van onzen kant.

Wat hieraan moge ontbreken — wanneer de schrijver later zelf erkent, dat hij hier te veel uit onzuivere bronnen geput heeft, daar moeten wij zeker zijne bedoeling van onpartijdig te zijn, met lof erkennen ³⁾. Te meer nog als wij zien, hoe Burckhardt het karakter

¹⁾ Pastor, I, 385.

²⁾ „Je deutlicher die Aussagen auf diesem Gebiete zu sprechen scheinen, desto mehr musz man sich vor einer unbedingter Annahme, einer Verallgemeinerung derselben hüten.“ *Cultur der Renaissance*, II³, 199.

³⁾ L. Pastor schrijft: „Der hochverdiente Verfasser der *Cultur der Renaissance* schrieb mir am 12 Mai 1889: „Ich weisz jetzt, dasz ich seiner Zeit viel zu viel auf den Infessura des Eccard und andere trüben Quellen gegeben und mich danach gerichtet habe.“” *Geschichte der Päpste*, II, 358.

van een Pius II (Aeneas Sylvius) heel wat beter begrepen heeft dan Georg Voigt, die er, met behulp van de beste bronnen, twee dikke boekdeelen over schreef.

Dan komt Burckhardt nog de eer toe van een der eersten de aandacht gevestigd te hebben op een der schoonste lichtpunten van dit nog te weinig bekend tijdvak. Hij is het immers, die met bijzondere ingenomenheid het optreden besprak van de groote boetepredikers dier dagen, een zeer belangrijk en verheffend verschijnsel, dat — om met Pastor te spreken — juist aan het licht bracht, hoe een nieuwe, frissche geest in het kerkelijk leven ontwaakte.

Burckhardt leefde in de laatste jaren zeer stil en teruggetrokken; — de beide laatste drukken zijner *Cicerone* zijn, onder toezicht van W. Bode te Berlijn, door jongere geleerden bewerkt; — maar dat hij nog altijd een groot en eigenaardig belang bleef stellen in de studie, waartoe hij eenmaal zelf den eersten stoot gegeven had, blijkt uit zijn schrijven aan Prof. Pastor bij de verschijning van diens bovengenoemd historiewerk. De grijze geleerde verheugt zich en rekent het den jongeren schrijver tot groote verdienste, dat eindelijk ook van katholieke zijde in Duitschland het renaissance-tijdvak tot een voorwerp van degelijke en onbevooroordeelde studie is gemaakt. Altoos had — schreef hij aan Pastor — 't hem pijnlijk aangedaan, als van die zijde, waarvan men juist het tegendeel verwachten kon, smadelijk over de kunst der renaissance in Italië gesproken of geschreven werd, en dat men geen onderscheid wist te maken tusschen de verschillende richtingen, waarvan toch de grootste en de machtigste vol eerbied was voor den godsdienst en geheel toegewijd aan de vereering van het heilige. En hier beklaagt zich de grijze geleerde, die thans de bronnen zoo rijk en gezuiverd zag vloeien, nogmaals, dat hij niet beter zijn taak heeft kunnen verrichten — maar hij stond toen nog alleen, en zijn taak was van ontzaglijken omvang.

Ware Jacob Burckhardt in onze dagen, gelijk hij toen was, in de kracht zijns levens geweest, wat zou zijn werk een geheel ander voorkomen gehad hebben; want hij was een eerlijk, scherpzinnig, onpartijdig geleerde. Doch zooals het geweest is, is het wellicht beter en roemrijker voor hem; zou, zonder zijn genialen aanstoot, deze belangrijke studie wel zulk een omvang, zulk een vlucht genomen hebben?

Schiedam.

F. J. POELHEKKE.

BOEKBEOORDEELING.

Hermeneutica Biblica, auctore V. Zapletal.
Friburgi Helvetiorum, sumptibus B. Veith,
Bibliopolae Universitatis, 1897. VIII-175 p.

Den allereersten grondslag voor eene geloovig-wetenschappelijke schriftuurverklaring legt degelijke bekendheid met de regelen der uitlegkunde. Deze regelen op beknopte, heldere, bevattelijke wijze zoo volledig mogelijk aan te geven, toe te lichten en te ontwikkelen is het doel geweest, wat de geleerde schrijver dezer *Hermeneutica Biblica* nastreefde en, het mag zonder overdrijving erkend worden, in ieder opzicht heeft weten te bereiken. Allen zwier van stijl vermijgend, die eene studie volgens een leerboek meer bemoeilijkt dan bevordert, is de schrijver er in geslaagd, zijne gedachten in een even vloeiend en onberispelijk als licht verstaanbaar Latijn uit te drukken, eene eigenschap, waaruit getrouwe navolging van St. Thomas' „stylus brevis, celsa, clara, firma sententia” ¹⁾ levendig spreekt.

Evenzeer valt dit handboek te prijzen om zijn onafgebroken streng logischen gedachtengang. Een voldoende bewijs hiervoor levert de indeeling. Op de prolegomena (blz. 1-10), waarin de beteekenis, het onderwerp, nut en noodzakelijkheid, de verdeeling der hermeneutica worden aangegeven en daarenboven een historisch overzicht der katholieke en protestantsche bijbelsche hermeneutica, uitmunten door volledigheid, geleverd wordt, volgen drie hoofdafdeelingen. Van deze behandelt de eerste (blz. 10-57) de verschillende zinnen der H. Schrift. Aan den door St. Augustinus, St. Thomas en de overgrootste meerderheid der scholastieken verdedigden meervoudigen letterlijken zin is een, tien bladzijden beslaande, paragraaf gewijd, waarbij ons

¹⁾ Officium St. Thomae Aq.

echter de met zoo deugdelijke bewijzen gestaafde thesis: „Non est incredibile, aliquibus s. Scripturae textibus plures subesse sensus litterales” (blz. 23) wel wat al te bescheiden voorkomt, wat den vorm betreft. Het tweede hoofddeel, *heuristicica* genaamd (blz. 58—131), wijst den weg ter opsporing der verschillende zinnen, terwijl het derde onder den titel *prophoristica* (blz. 132—138) zeer practisch de wijze leert kennen om den volgens de regelen der ware uitlegkunde gevonden zin aan anderen mede te deelen.

Een aanhangsel (blz. 139—175) bekroont met een uitvoerig historisch overzicht van bijbelverklaring door Joden, Katholieken en Protestanten het gansche werk.

Voorzeker een rijke inhoud, die, vervat als hij is in een zoo kort bestek, tot aanbeveling strekt van dit handboek voor seminariën en kloosters niet alleen, maar evenzeer voor allen, wien een uitgebreide priesterlijke werkkring belet, meer omvangrijke werken op dit gebied tot gids te nemen.

Eene boekbeoordeeling mag echter het minder volmaakte niet uit het oog verliezen, dat aan ieder menschelijk werk kleeft. Ook het door ons besproken leerboek valt niet van alle smetten vrij te pleiten, welke echter bij een volgende oplage met weinig moeite kunnen vermeden worden. Op enkele dezer feilen veroorloven wij ons de aandacht te vestigen.

Op blz. 11 ontmoeten wij de volgende definitie van het signum: „Quod potentiae cognoscitivae aliud a se repraesentat”. Onder deze definitie valt ook de idee, welke toch niet een signum in den eigenlijken, philosophischen zin des woords genoemd kan worden. De strenge definitie van het signum is door St. Augustinus gegeven en door schrijver op dezelfde blz. in een noot geciteerd: „Res, praeter speciem, quam ingerit *sensibus*, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire”. Deze ware alzoo in den tekst zelf over te brengen.

De bewering, wat den *sensus consequens* betreft: „Tamen *sensus s. Scripturae hujusmodi consequentiae dici nequeunt*” (blz. 32); en vervolgens: „*Sensus consequens sensus proprie dici non potest*” (blz. 33) zal, dunkt ons, onder katholieke schriftuurverklaarders wel weinig aanhangers vinden, ja schijnt in tegenspraak met de onmiddellijk voorafgaande woorden: „Cum enim haec (s. Scriptura) Deum auctorem habeat, qui omnia uno simplici actu videt, non est dubium, quin consequentias hujusmodi *praeviderit*” (blz. 32).

Indien God deze consequentiae uit Zijn eigen woorden *voorzien* heeft, zal men toch bezwaarlijk kunnen ontkennen, dat God ze ook heeft geïntendeerd en uitgedrukt, en dan vormen deze consequentiae een werkelijken zin volgens de definitie van den *sensus* (blz. 12): „*Notio, quam loquens vel scribens voce hic et nunc exprimit*”.

Dat Maimonides tot den Mahomedaanschen godsdienst zou overgegaan zijn (blz. 146), staat niet met volstrekte historische zekerheid vast. Munk's uitgave van Maimonides' *More Nebuchím* bevat niet, zooals noot 2 op blz. 146 vermeldt, den Hebreuwschen tekst, maar slechts eene Fransche vertaling volgens het origineel met critische en litterarische bemerkingen.

Volledigshalve ware behalve van Levi ben Gerson's commentaar op het boek Job (blz. 146—147) eveneens gewag te maken van diens commentaren op vele andere boeken der H. Schrift, als Pentateuch, Ruth, Esdras, Esther, Ecclesiastes, Canticum Canticorum, Daniel enz.; bovendien te vermelden, dat deze exegeet de eerste onder de Joden is geweest, die de H. Schrift op zedelijk gebied heeft toegepast.

Ten slotte eene aanmerking, die de typographische uitvoering betreft. Deze, hoewel overigens onberispelijk, enkele drukfouten er buiten gelaten, veronderstelt bij den lezer wel ietwat al te scherpe en sterke oogen. Bij eene volgende oplage, wier verschijning men wegens de onmiskenbare voortreffelijkheid van dit leerboek spoedig verwachten kan, is een grootere drukletter meer dan wenschelijk.

M. BARTIJN, *Ord. Praed.*
Prof. te Freiburg in Zwitserland.

NIEUWE UITGAVEN.

Zelfhulp en werkmansbeweging, door R. Schrijvers. — (Leuven, E. Charpentier en J. Schoonjans, 1896. 330 blz. Prijs: f 1.50).

De Heer Reeber Schrijvers van Leuven is een der mannen, die in België hunne beste krachten wijden aan de verheffing van den werkmansstand. Behalve zijne vele werkzaamheden als politiek leider en als letterkundige — hij is nl. medeoprichter en voorzitter der Limburgsche Maatschappij voor Letterkunde en Wetenschap — is hij de stichter van vele bonden en gilden voor werklieden in het arrondissement Leuven. Hij stichtte de landsgilde der houtbewerkers, de landsgilde der kleermakers, de landsgilde der weefstofbewerkers. Hij grondvestte een kring voor sociale studie en een maatschappij van onderlingen bijstand te Thienen. Hij is de ziel van de groote landdagen, die telken jare sedert 1892 worden gehouden.

De Heer Helleputte getuigde te dien opzichte, onder warme toejuichingen van de afgevaardigden, die uit alle streken van België op den landdag van 1894 te Antwerpen waren vergaderd: „Ik weet beter dan gij allen, wat al werk op de schouders van den Heer Schrijvers drukt. Ik zeg, dat het een schrikbarend werk is; en indien de congressen zulk een goeden uitslag opleveren, dan is dit vooral aan Schrijvers te danken”.

Aan dezen ijverigen strijder voor de belangen van den werkmans heeft Mgr. G. de Harlez opgedragen: „in een boekwerk de aanwijzingen nopens de verschillende inrichtingen, die ten voordeele der werklieden kunnen worden tot stand gebracht, uiteen te zetten”. „Want — zoo vervolgt Mgr. de Harlez — vele lieden, die niets beter wenschen, dan gehoor te geven aan de stem van de kerkvoogden, die hen aanzetten, mede te werken aan den bloei der werkmans-instellingen, weten niet, hoe zij moeten beginnen, en welke de beste middelen zijn, om die kringen krachtadig te kunnen doen leven.”

Zoo is dit boek ontstaan, en in de voorrede daarvan schrijft Mgr. de Harlez: „Ik kan daarom ook niet anders, dan u geluk wenschen, omdat gij mijne vraag hebt ingewilligd en mijne wenschen verwezenlijkt op eene wijze, die aan de eischen van een ieder moet voldoen”.

De Heer Schrijvers behandelt daarin vooreerst den maatschappelijke toestand der arbeidende klasse, de gevaren van het socialisme, en besluit, dat het noodzakelijk is, bonden voor werklieden op te richten. Hij toont aan, hoe deze moeten ingericht worden, om den werkman het meest geestelijk en stoffelijk voordeel te brengen en dringt daarbij vooral aan op het nut van een „*kring voor sociale studie*”, zooals reeds sedert eenige jaren te Reims bestaat.

Vervolgens treedt de schrijver in bijzonderheden en leert in verschillende hoofdstukken, hoe de werkman zichzelf in zijn maatschappelijke nood kan helpen: door „onderlinge verzekering tegen ziekte”, door „werkverschaffing en werkbeurzen”, door het oprichten van „lijfrentkassen”, van „samenwerkende maatschappijen van verbruik”, van „spaar-maatschappijen”, van „gilde-genootschappen”, van „samenwerkende maatschappijen van voortbrengst”, door het bouwen van „werkmanswoningen”. Bij elk dezer belangrijke stoffen voegt hij een voorbeeld van eene „verordening” of reglement en toont door statistieken aan, met welke vrucht deze instellingen in de verschillende landen van Europa en in Amerika hebben gewerkt.

Uit deze optelling blijkt reeds ten duidelijkste, dat dit boek met veelzijdige kennis is geschreven en de vrucht is van een ernstige en diepe studie; het bevat veel goeds en geeft een helder inzicht in vele zaken, vooral van belang voor hen, die bij dergelijke stichtingen betrokken zijn.

De Heer Schrijvers heeft, zooals van zelf spreekt, bij zijne uiteenzettingen, vooral België en Belgische toestanden op het oog. Wij voor ons zouden bij de behandeling van zooveel *rechten* voor den werkman, ook wel een enkel hoofdstuk willen zien, gewijd aan diens *plichten*. Want zoolang de werkman daarin te kort schiet, zal zijn arbeid op sociaal gebied door hem zelf grootelijks worden benadeeld en dikwerf worden verijdeld.

Wij meenen dit werk veilig aan de studie van belanghebbenden te mogen aanbevelen en eindigen met deze woorden van Mgr. de Harlez in diens voorrede: „Er blijft mij slechts u te wenschen, dat uwe

werkzaamheid worde beloond met goeden uitslag; dat uw uitmuntend geschrift worde verspreid, en dat het daardoor er toe bijdrage, om meer en meer nuttige maatschappelijke instellingen in het leven te roepen”.

H.

W.

Aan Ds. A. Veenhuijsen. De Paus, door H. Ermann S. J. — (Utrecht, G. Bruggeman, 1897).

Een eeresalut aan de edele mannen, die ter verdediging der heilige waarheden als trouwe wachters hebben plaats genomen aan de levensbron en met de fakkel van geloof en rede den mensch den veiligen weg toonen, dien hij volgen moet.

Pater Ermann, wel soms de Nederlandsche Hammerstein genoemd, gaf verleden jaar een werkje uit, getiteld *Het Huis op de Steenrots*. Het vond een welwillende ontvangst ook bij degenen, die hoewel geene leden van de ware Kerk van Christus, toch uitzien naar waarheid en bereid zijn, zooals wij hopen, om bij eene eerlijke overtuiging de waarheid te onderschrijven. Een woord van protest, openlijk en tamelijk hoffelijk gesproken, bleef niet uit: *Geen steenrots maar zandgrond* klonk de leuze, „de zaak van het Pausdom berust op eene vergissing”. P. E. meende, dat zijn tegenstander, Ds. Veenhuijsen, recht had op meer dan een eenvoudig *accusé de réception* en schreef, om de stelling te bewijzen: „Christus heeft Petrus tot zijn plaatsvervanger aangesteld op aarde in het bestuur der Kerk”, een afzonderlijk werkje, waarvan dezer dagen het eerste gedeelte is verschenen en waarmede wij het lezend publiek wenschen in kennis te stellen.

De schrijver behandelt deze quaestie grondig, beschouwt en onderzoekt haar nauwkeurig, laat het licht op al hare zijden vallen, en verklaart en staakt zijne stelling met allerlei bewijzen. Geene enkele hedenking, door den Dominee gemaakt en eenigszins van gewicht, blijft in het donker. In dit strijdschrift wordt van het begin tot het einde helder, los en levendig geredeneerd, en men is aan het einde der brochure zonder te hebben opgemerkt, welk een langen weg aan de hand des schrijvers is afgelegd. Want hier bewonderden wij zijne groote belesenheid en juistheid van uitdrukking, daar waren wij met een lach om de lippen getuige, hoe den tegen-

stander slag op slag werd toegebracht met bewijzen van protestantsche schrijvers en theologen. Men vindt in deze bladzijden niets van dat vage of nevelachtige, van dat gezochte, wat u bij het grondig bestudeeren van groote waarheden bij sommige auteurs schrik en verveling op het lijf jaagt.

Ziehier den korten inhoud. De stelling in vragenden vorm voorop: Heeft Christus Petrus (vooral blijkens Matth. XVI, 18, 19, Joan. XXI, 15—17 en Luc. XXII, 31, 32) aangesteld tot zijn plaatsvervanger op aarde in het bestuur der Kerk, ja of neen? Na de belangrijkheid dezer vraag en de mogelijkheid der stelling te hebben uiteengezet, tracht de schrijver met bovengenoemde teksten voor oogen een antwoord te geven. Daarbij vindt hij gelegenheid uitvoerig te wijzen op de algemeene verwarring in het kamp der Protestanten, wanneer het geldt een oordeel te vellen over het grootste aller boeken, de H. Schrift. Met zijn tegenstander plaatst hij zich op hetzelfde wetenschappelijk standpunt en kiest bij voorkeur de lezing dier drie teksten volgens den Statenbijbel, omdat Ds. Veenhuijsen diens gezag erkent, en de vertaling met de Vulgaat overeenstemt. Daarop volgt eene uitvoerige verdediging dezer schriftuurplaatsen met wederlegging van de moeilijkheden, die Ds. Veenhuijsen daartegen heeft ingebracht. Wie nu van beiden heeft gelijk, vraagt de schrijver. Beiden, de Dominee en P. Ermann, meenen, een ieder voor zich, recht te hebben. Wie nu beslist? Om tot die beslissing te komen, wordt een historisch bewijs geleverd, en leeraars uit de 16e eeuw, bekeerlingen uit de 16e en 17e trekken in dichte drommen voorbij, hun gevoelen omtrent de betwiste stelling openbarend. De conclusie laat op zich wachten, omdat tegen de bevoegdheid van velen dezer getuigen door Ds. Veenhuijsen wordt ingebracht: „Uwe kerk lokt *gevoelige* naturen aan door glans en eenheid en evenzoo *zwakkere* geesten, omdat zij deze ontslaat van de verplichting zelf te denken, door hare verzekering: *alleen voor hen te kunnen en te moeten denken*”. Toch moet eene oplossing te vinden zijn, zegt de schrijver, tot goed begrip van de teksten bij Matthaeus, Joannes en Lucas. Waar is die oplossing? Het antwoord zal in het tweede gedeelte gegeven worden.

Ziedaar den inhoud dor en droog weergegeven; het behoeft geen betoog, dat de schrijver door zijne redeneering de waarheid reeds zoozeer in het licht heeft gesteld en bewezen, dat een ieder voor

de evidentie zwichten moet: *c'est reculer pour mieux sauter*. Dit eerste gedeelte hebben wij met genoegen gelezen, bestudeerd en daarbij met zonderlinge Bijbeluitleggingen kennis gemaakt. Lees onbewogen, zoo gij kunt, de volgende verklaring van den H. Joan. XXI, 15, 17: „Simon Zoon van Jonas, hebt gij mij liever dan dezen? Ja, Heer, gij weet, dat ik U liefheb”: „wij moeten de vraag van Christus bepaald aldus lezen: Simon Zoon van Jona, hebt gij *mij* liever dan *deze*, n.l. dingen, zee en scheepje”. En wij gevoelen diep medelijden met den man, die geroepen om anderen te onderwijzen en te verlichten, zelf rondtast in eene duisternis, dikker nog, dan waarin Dante dwaalde, en God geve, dat ook hij op zijn tocht een gids moge vinden, die hem uit de duisternis zal overbrengen in het licht.

Zal dit werkje van P. Ermann een even wijden kring van lezers vinden als *Waar is de Kerk van Christus* van v. d. Hagen? Ik wensch het met den schrijver. Voor de studeerende jongelingschap, die een volledig en degelijk betoog over een der gewichtigste theologische waarheden leveren moet, is dat werkje een uitmuntend model voor behandeling, een bron, waaruit overvloedig geput kan worden. Dat werkje vooral moet zijn weg vinden tot hen, die met de hedendaagsche ongeloovige lectuur zich hebben bezig gehouden; want door schitterende schijngronden en treffende schilderingen, door schijnbaar vernuftige aan- en opmerkingen is wellicht bij hen de vaste grondslag, waarop de waarheid rust, aan het wankelen gebracht. Zij hebben gif ingenomen, ook het tegengif moet hun worden toegediend. Zij vooral moeten weten, dat het huis op de *steenrots* en niet op *zandgrond* is gebouwd.

De Paus van Pater Ermann krijgt in mijne bibliotheek eene plaats naast de dogmatici van onzen tijd, en met verlangen zien wij het tweede gedeelte te gemoet. Eere den uitgever G. Bruggeman, die ook het uitwendige van dat 30 cts. werkje aantrekkelijk wist te maken.

W.

J. C. v. d. L.

LETTERLOOVER.

VERWOEST.

O blanke schoonheid van het sneeuwtapeet!
Hoe glinstren die millioenen edelsteenen,
Door 't zilverlicht der uchtendzon beschenen;
Hoe zacht die vlokkenpracht als zacht saameet!

Keer na een uur: de luister is verdwenen;
Een stormvlaag, die het witte leliekleed
In wilde razernij aan flarden réet,
Jaagt huilend langs de ontsierde vlakke henen.

Ik kende een jongling, blinkend in den glans
Der onschuld. 't Oog des Hemelvaders staarde
In stille blijdschap op zijn kind. En thans?

Verscheurd is thans die maagdelijk blonde tooi;
Besmeurd die ziel door 't slijk der zondige aarde...
Hoe wreed, o hartstocht, speelt gij met uw prooi!

W. DE VEER, S.J.

GESCHIEDENIS VAN HET SEMINARIE HAGEVELD.

(Vervolg van bl. 223 vv.)

III. HAGEVELD WORDT OPNIEUW GEOPEND. ZIJNE GESCHIEDENIS TOT AAN DE VERPLAATSING NAAR VOORHOUT 1830—1847.

Zooals wij reeds hebben opgemerkt, vreesden de oud-leerlingen van Hageveld, toen Mgr. van Bommel tot Bisschop benoemd was, dat het Seminarie nu voor goed ten onder was gegaan. Evenwel is deze vrees gelukkig niet bewaarheid. Neen, de hand der Voorzienigheid heeft Hageveld tot een nieuw en duurzaam leven opgewekt.

Toen Mgr. van Bommel naar Luik vertrok om daar de bisschoppelijke wijding te ontvangen ¹⁾ en bezit te nemen van zijn zetel, had hij zijn aandeel in het eigendomsrecht op de hofstede Hageveld overgedragen aan zijne twee medebezitters. De Eerw. Heer van Niel stierf kort daarop, en zoo werd Prof. van Wykerslooth alleen de eigenaar van het landgoed. Deze edele man, die met zijn fortuin in de Kerk van ons vaderland zoo ontzaglijk veel goeds heeft gesticht, deed aan den Aartspriester van Holland en Zeeland, den Hoogw. Heer Joannes van Banning, het aanbod Hageveld in bruikleen af te staan, opdat het opnieuw als Seminarie zou dienen. De Aartspriester benoemde toen den Z. E. Heer Arnoldus Antonius Tomas, sedert 1827 pastoor te Beverwijk en landdeken van Kennemerland, tot Regent en gelastte hem de heropening voor te bereiden. Daartoe diende o. a. de

¹⁾ Deze had plaats den 15^{den} November 1829.

overneming van een partij huisraad en meubelen, aan Mgr. van Bommel en Prof. van Wykerslooth toebehoorende, waarvoor de Aartspriester de som van f2000 beschikbaar stelde, zooals blijkt uit een rekening, door den nieuwen Regent voldaan.

Doch bij deze voorbereidende maatregelen stuitte men al aanstonds op een nieuwe moeilijkheid, die het herstel van Hageveld voor een oogenblik in gevaar bracht en die wellicht de allereerste aanleiding geweest is tot de gedachte om Hageveld te verplaatsen. Volgens het Concordaat zou ieder bisdom slechts *één* Seminarie bezitten. Het Gouvernement, zich houdende aan een strikt letterlijke opvatting dezer bepaling, wenschte, dat alle Seminaristen, ook de studenten van jeugdiger leeftijd, voortaan in het Seminarie te Warmond zouden worden opgenomen. Deze opvatting was echter niet die van de kerkelijke overheden. Zij wilden wel *één* Seminarie, maar dit verdeeld in twee sectiën: een hoofdafdeeling te Warmond, en een onderafdeeling te Hageveld, zooals de toestand ook vóór 1825 geweest was. De Aarts-priester diende dan ook een hiertoe strekkend verzoekschrift in, als reden dezer verdeeling aanvoerende, dat het Seminarie te Warmond te klein was om alle Seminaristen te huisvesten, en niet zoo spoedig kon vergroot worden. Den 17^{den} Mei 1830 ontving de Hoogw. Heer van Banning een antwoord van den Heer Pelichy van Lichtevelde, Directeur-Generaal voor de zaken van den R. K. Eeredienst, waarbij werd toegestaan: „dat de 1ste afdeeling van het Seminarie *voorloopig* voor één of anderhalf jaar te Hageveld mocht gevestigd worden”; terwijl de Regeering tevens de hoop uitdrukte, „dat binnen dien tijd de beide afdeelingen in één gebouw zouden kunnen overgebracht worden naar den aanstaanden bisschoppelijken zetel”. Men ziet: het Gouvernement bleef bij zijne opvatting. Om echter door een geschil over een bijzaak aan de hoofdzaak niet te schaden, nam de Kerkelijke Overheid met deze beschikking genoegen, en de Vice-Superior, Mgr. Capaccini, gelastte in een schrijven van den 23sten Mei 1830

den Aartspriester zoodra mogelijk van de aangeboden vergunning gebruik te maken en Hageveld te heropenen. In het volgende jaar werd deze vergunning op verzoek des Aartspriesters verlengd tot ultimo Juni 1832. Toen ook deze termijn verstreken was, werd door de bemoeiingen van den nieuwen Vice-Superior, Mgr. Antonucci, hetzelfde verlof voor een onbepaalden tijd gegeven, „in afwachting van de regeling der kerkelijke aangelegenheden in de Noordelijke Provinciën”.

Uit dit alles blijkt nu, dat de Regeering haar denkbeeld van vereeniging der beide Seminariën niet voor goed prijs gaf. Ofschoon de kerkelijke overheden de noodzakelijkheid dezer vereeniging volstrekt niet inzagen, waren zij toch wel reeds toen de meening toegedaan, dat de onderlinge nabuurschap der twee Seminariën vele gemakken en voordeelen zou opleveren. Door deze twee oorzaken kwam het, dat men de heropening van het Klein-Seminarie onder Velsen meer als een voorloopigen toestand ging beschouwen, die later, in welken zin dan ook, definitief moest geregeld worden.

Middelerwijl had de Aartspriester den hem opgedragen last volvoerd, en Hageveld opnieuw geopend. De heropening had plaats op den 14^{den} Juni 1830 ¹⁾. Bij circulaire van den 30sten derzelfde maand bracht de Hoogw. Heer van Banning dit heugelijke feit ter kennis van de geestelijkheid, terwijl hij hun aanbeval de jongelingen, die zich voor het Heiligdom geroepen achtten, naar Hageveld te zenden, en hen met dit doel naar den Aartspriester, of wel naar Professor van Wykerslooth, of wel naar den Regent Tomas te verwijzen”.

Deze waardige opvolger van Mgr. van Bommel was den 23sten Juli 1793 te Rotterdam geboren, en priester gewijd den 14^{den} Februari 1818. Achtereenvolgens oefende hij als kapelaan de heilige bediening uit te Amsterdam in het Maagdenhuis, te Rijn-

¹⁾ Aldus Mr. Leesberg, *Gedichten van Broere*, bl. 27.

saterwoude en te Dordrecht, daarna als pastoor te Middelburg en te Beverwijk. Hij wordt door tijdgenooten geprezen als een „vir laboriosus et devotus, theologus sat bonus” ¹⁾).

De Regent werd ter zijde gestaan door vier leeraren. De twee eerstbenoemden waren de Eerw. HH. Petrus Joannes Heseveld van Amsterdam en Henricus van Essen van Diemerbrug, beiden den 5^{den} Juni van dat jaar priester gewijd. De Eerw. Heer van Essen heeft dit ambt slechts twee jaren vervuld; na vervolgens een jaar kapelaan geweest te zijn te Amsterdam, werd hij in 1883 de secretaris van Z. D. H. Mgr. van Wykerslooth. Bij zijn vertrek van Hageveld werd daar een oud-leeraar van 1825 benoemd, de Eerw. Heer Cornelius van Kints.

De derde leeraar was de Eerw. Heer Cornelius Broere, die met Mgr. van Bommel naar Luik was vertrokken, daar den theologischen cursus voltooid, en den 11^{den} Augustus 1830 uit de handen van zijn vaderlijken vriend het H. Priesterschap ontvangen had. De Aartspriester benoemde hem na zijn terugkeer in Holland aanstonds tot Professor in de Wijsbegeerte aan het nieuw geopende Seminarie ²⁾). Den 10^{den} December 1830 deed Prof. Broere zijn intrede op zijn geliefd Hageveld.

Ten laatste moeten wij hier nog bijvoegen den naam van Henricus van Luenen. Volgens het hier aanwezige studentenregister, hetwelk met Juni 1830 aanvangt, werd hij toen als student in de philosophie aangenomen, maar uit een aantekening blijkt, dat hij tegelijk aan de studenten der laagste klas onderricht gaf. Toen van Luenen in 1832 naar Warmond vertrok, om daar de lessen der theologie te gaan volgen, werd hij te Hageveld vervangen door den Eerw. Heer Cornelis Jacobus Mouriks. Deze kwam van het Seminarie Warmond, maar had

¹⁾ „Een werkzaam en godvruchtig man, een niet onbeteekenend godgeleerde.”

²⁾ Zie een niet onaardige bijzonderheid hieromtrent bij Leesberg, *Gedichten van Broere*, bl. 12.

de theologie nog niet afgemaakt. Hij zette te Hageveld zijne studies voort en werd den 15^{den} Maart 1834 priester gewijd.

Uit dit alles ziet men, welke moeite het den Aartspriester kostte, om Hageveld in eens van genoegzame onderwijskrachten te voorzien. En dit valt gemakkelijk te verklaren: de toestand was niets beter, eer slechter dan dertien jaren geleden, want de regeeringsmaatregelen hadden de Groot-Seminariën zoo goed als ontvolkt, en het gebrek aan priesters op de Hollandsche Zending was, in plaats van verminderd te zijn, nog toegenomen. Het zal dus niemand verwonderen, dat de Hoogw. van Banning zijn aandacht vestigde op de Hollandsche studenten in den vreemde, inzonderheid op de HH. Beelen en Hafkenscheid, die te Rome zulke schitterende studiën maakten. Deze twee vrienden ontvingen in Juni 1830 van hem een schrijven, waarbij hij in bewoordingen, die wel getuigden, hoezeer hij zijn verlangen wenschte vervuld te zien, aan beiden het verzoek deed, om zich in zijn Seminarie aan het onderwijs te komen wijden. Aan Hafkenscheid wilde hij den leerstoel der filosofie in Hageveld opdragen; Beelen had hij voor het Seminarie te Warmond bestemd. Helaas! het mocht den Aartspriester niet gelukken deze twee veelbelovende jongelingen voor de Hollandsche Missie te herwinnen: na rijp beraad meenden zij om gewichtige en te eerbiedigen redenen het aanzoek van de hand te moeten wijzen ¹⁾).

Toch bleef het de toeleeg van den Hoogw. van Banning, en van zijne opvolgers, zooveel mogelijk *priesters* tot leeraars aan te stellen. Na den Eerw. Heer Mouriks is dit een regel geworden, waarop alleen de benoeming van Professor Smit in 1847 eene uitzondering heeft gemaakt. Men begreep terecht, dat door dezen regel het belang van het Seminarie, zoowel van de kweekelingen als van de leeraren, op den duur althans het beste gediend werd.

¹⁾ Vgl. *Leven van P. Bernard*, bl. 47 vv.

Men zou zich ter dege vergissen, wanneer men zich het herstel van Hageveld in 1830 zoo voorstelde, alsof alles daar in eens weder op dezelfde hoogte was, waarop het in 1825 stond. Datgene, wat toen, ten koste van zooveel inspanning, gedurende ruim acht jaren was opgebouwd, lag geheel verwoest: men moest met alles weder van den grond af beginnen, onder dezelfde bezwaarlijke, ja nog ongunstiger omstandigheden dan in 1817. Er werden in zekeren zin reuzenkrachten vereischt, en op zedelijk, en op stoffelijk gebied, om het Seminarie uit zijn staat van vernedering op te heffen. Doch wat voor één onmogelijk scheen, heeft de Goddelijke Voorzienigheid door de samenwerking van velen tot stand gebracht.

De Regent en de leeraren werden in de regeling van de studiën en de huisorde krachtig bijgestaan door de Provisoren: President Chedeville en Prof. van Wykerslooth. Het aangenomen studieplan was, gelijk uit een in het Archief berustende *Tabula locorum* van dien tijd blijkt, nagenoeg hetzelfde als dat, hetwelk in het *Verslag* van 1824 gevonden wordt. Wat daarin beloofd was, werd in 1830 uitgevoerd: de duur van den studiecursus werd gebracht op zeven jaren ¹⁾. Ook de nieuwe Vice-Superior Mgr. Antonucci (benoemd in September 1831) trok zich het lot van Hageveld op eene bijzondere wijze aan. Hij bezorgde den 13^{den} November 1832 aan den Regent en zijne medehelpers *Statuten*, welke hun bij het onderwijs en het bestuur tot richtsnoer konden dienen. Het was ook een aanwinst, vooral voor

¹⁾ De verdeeling en benaming der klassen was toen dezelfde als tegenwoordig: vier Latijnsche kl. genaamd: Kleine-Figuur, Groote-Figuur, Grammatica en Syntaxis; daarna twee klassen van Letterkunde: Poësis en Rhetorica, en eindelijk de Philosophie. In de jaren tusschen 1843 en 1851 waren deze verdeeling en benaming eenigszins anders. Men sprak toen van drie Latijnsche klassen: de Infima, de Media en de Suprema; dan volgden twee klassen van Letterkunde, en daarna twee van Philosophie. In 1851 is men tot de vroegere indeeling en benaming teruggekeerd.

de studiën, toen den 29sten September 1831 de Eerw. Heer Cornelius van Kints weder tot leeraar benoemd werd; nog vol van den geest van het Hageveld van voorheen, wist hij door ondervinding, hoe de leermeester het best op de gemoederen zijner leerlingen kan werken, en bracht hij er veel toe bij om de traditiën van vroeger te doen herleven. Over hetgeen Professor Broere voor het opkomende Seminarie geweest is, spreken wij later. Alleen stippen wij nog aan, dat de Eerw. Heer Hesseveld door zijn oud-leerlingen vooral geroemd wordt, omdat hij op zulk een ongezochte wijze aan allen een diep godsdienstigen geest wist in te boezemen ¹⁾. „Hesseveld — zeide eenmaal een hunner ²⁾ — heeft Hageveld leeren bidden!” Voorwaar! in een Seminarie vooral een zaak van het hoogste gewicht.

Ook op stoffelijk gebied was dringend hulp noodig. Toen Hageveld in 1817 aangekocht was, werd de oude heerenhuizing door eenige vertimmeringen, zoo goed het ging, tot verblijf voor de studenten en hunne leeraren ingericht. Geriefelijk en doelmatig was het gebouw echter niet: men deed het er mede, omdat men zich wist te behelpen, en het getal studenten in den beginne zoo groot niet was. Zoo was het gedurende acht jaren in gebruik geweest; daarna had het geruimen tijd, althans voor een gedeelte, onbewoond gestaan. Iedereen begrijpt, dat de bekende „tand des tijds” daar niet werkeloos was gebleven, en dat er, toen de bouwvallig geworden huizing in 1830 weer moest betrokken worden, kostbare herstellingen noodig waren om haar althans bewoonbaar te maken, zonder dat er nog van een eenigszins geriefelijker inrichting sprake was. Vooral de kapel, de gewezen vestibule, was danig vervallen en bezat geen enkel

¹⁾ Zie zijn levensschets in *De Katholiek*, Dl. XXXV, bl. 65.

²⁾ Deken van Oorte, in een toast, uitgebracht bij het feest van de inwijding van den nieuwen bouw, gevierd den 13^{den} Juni 1872.

sieraad ¹⁾. Waar moest men de geldelijke middelen vinden om in al deze behoeften te voorzien? Daarbij kwam weldra nog iets, dat, hoe verblijdend overigens, in deze omstandigheden al zeer te onpas kwam: het getal der studenten wies zeer snel aan — in 1834 bedroeg het 52, in het volgende jaar 62 — en maakte de uitbreiding der nu al te bekrompen gebouwen een onafwijsbare noodzakelijkheid. Doch gelukkig kwam ook hierin hulp opdagen. Met het oog op de zorg voor de financiën werd het College van Provisoren, dat tot nu toe uit den Aartspriester en twee leden bestond, uitgebreid tot vijf personen. In het jaar 1835 was dit College samengesteld uit den Aartspriester B. J. Gerving, Directeur; den President van Warmond Chedeville, Mgr. van Wykerslooth en, als nieuwe leden, de pastoors B. Hofman van Amsterdam en W. Verlaat van 's-Gravenhage. Pastoor Hofman bekleedde het gewichtig ambt van thesaurier, in welke kwaliteit hij te veel in de geschiedenis van Hageveld betrokken is, dan dat wij hem, na bloote vermelding zijns naams, stilzwijgend zouden kunnen voorbijgaan. Hij was Amsterdammer van geboorte en heeft, op twee kleine uitzonderingen na, uitsluitend in zijn vaderstad gearbeid. Deze buitengewone man was een voorbeeldig priester en een toonbeeld van herderlijke zorg voor de geloovigen. Hij heeft ontzaglijk veel voor het Katholieke Amsterdam tot stand gebracht. Tegelijk bezat hij als van nature een zeldzame kennis en bedrevenheid in finantieele zaken, welke eigenschap hij geheel belangeloos heeft aangewend ten gunste van de weder opkomende Kerk van ons Vaderland, en dit wel op zulk een voortreffelijke en gelukkige wijze, dat nu nog vruchten worden geoogst, welke hij gezaaid

¹⁾ Het toppunt van armoede was wel, dat in die dagen het Allerheiligste niet voortdurend in de kapel bewaard werd, maar alleen op de hooge feesten; dan werd er uit een der kerken van het naburige Haarlem een kleine Monstrans geleend, om den voor ons arm geworden Zaligmaker in het arme Hageveld te herbergen. Zie *De Katholiek*, Dl. XXXV, bl. 71.

heeft. Hij was op stoffelijk gebied voor Hageveld de man der Voorzienigheid. Sedert lang had hij het „fonds voor de studeerende jeugd” beheerd. Nu werd hij tot Provisor-thesaurier aangesteld, en ongetwijfeld heeft hij door spaarzaamheid en overleg het voortbestaan van het Seminarie, wat de finantieele zijde aangaat, mogelijk gemaakt. Zijn levensbeschrijver in *De Katholiek*, die hem daar zoo voortreffelijk geteekend heeft, zegt van hem: „Onze Seminariëen zullen hem eeuwig dankbaar zijn voor de trouwe zorgen, die hij aan de meer stoffelijke belangen dier uitmuntende kweekscholen voor den priesterlijken stand voortdurend gewijd heeft. Het fonds toch voor de studeerende jeugd heeft aan hem zijn voortbestaan en zijn bloei te danken. Kortom, hij was bij geldelijke moeilijkheden de raadsman, soms ook de reddende engel” ¹⁾).

Welke beschikkingen het nieuwe College van Proviseurs nam, zullen wij aanstonds zien. Om niet te veel van de tijdsorde af te wijken, moeten wij eerst nog verhalen, welke voor Hageveld heugelijke gebeurtenis er op den 7^{den} Februari 1832 voorviel. Op dien dag werd ook Hagevelds tweede stichter, Prof. van Wykerslooth, met het bisschoppelijk purper bekleed. Paus Gregorius XVI benoemde Cornelius Ludovicus baron van Wykerslooth tot Bisschop van Curium i. p. i. Den 15^{den} September 1833 — de toestemming der Regeering in deze benoeming had zich zoolang laten wachten — ontving Z. D. Hoogwaardigheid de bisschoppelijke zalving uit de handen van den Bisschop van Munster (denzelfde, die hem tijdens zijn verblijf te Wilkinghege het H. Vormsel had toegediend). Was deze keuze voor den Bisschop zelf eene hooge onderscheiding en een verdiende erkenning zijner groote verdiensten: voor Hageveld was zij weder een bewijs, dat het zich mocht verheugen in de goedkeuring van het hoogste kerkelijke gezag; en ook tevens een reden tot vertrouwen op 's Hemels

¹⁾ *De Katholiek*, Dl. LII, bl. 555 vv.

voortdurende hulp in de toekomst, nu twee Bisschoppen biddend en zegenend de handen er over uitstrekten.

Niet lang na zijn bisschopswijding gaf Mgr. van Wykerslooth een hernieuwd bewijs van zijne edelmoedigheid en zijn onverflauwde liefde voor het door hem gestichte Seminarie. Toen, zooals wij reeds bespraken, kostbare reparatiën en daarenboven een aanzienlijke uitbreiding der seminariegebouwen noodzakelijk werden, stonden de Provisoren voor de vraag, hoe te handelen, wijl het Seminarie hun eigendom niet was. Gedachtig, dat het verlof om te Velsen het Seminarie te vestigen door het Gouvernement slechts als voorloopig gegeven was, vroegen zij zich af, of het misschien niet de voorkeur verdiende, nu elders een terrein aan te koopen, en daarop een nieuw Seminarie te bouwen. In 1834 stond de zaak reeds zoo, dat men daarvoor een landgoed op het oog had: naar het schijnt — doch het blijkt niet zeker — in de nabijheid van Voorschoten. Toen echter deed Mgr. van Wykerslooth een voorstel, waarvan zijn medeprovisoren, naar wij meenen, wellicht uit bescheidenheid zich onthouden hadden. Hij bood aan van de hofstede Hageveld, zijn eigendom, afstand te doen ten gunste van het Aartspriesterdom Holland en Zeeland (nagenoeg het tegenwoordige Bisdом van Haarlem) tegen een koopprijs van 15000 gulden, waarvan echter slechts de helft behoefde betaald te worden.

Nu werden er plannen van verbouwing gemaakt, en zoodra de Vice-Superior ook deze had goedgekeurd, richtte men zich tot het Gouvernement, om machtiging tot aankoop en verbouwing te vragen. Op den 22sten Maart 1835 kwam de koninklijke machtiging, benevens de goedkeuring van het overgelegde bouwplan; waarbij echter tevens herinnerd werd, „dat de vestiging van de 1^e afdeeling van het Seminarie aldaar slechts voorloopig bleef toegestaan, tot tijd en wijle, dat het Concordaat in zijn geheel mocht worden uitgevoerd”. De akte van verkoop werd gepasseerd den 24sten September 1835, waarbij de hofstede Hageveld, de

gebouwen en erven, tuinen, bosschen en andere aanhoorigheden, in eigendom overgingen aan het Aartspriesterdom Holland en Zeeland.

Deze verwisseling van eigenaar viel nagenoeg samen met het vertrek van Hageveld's Regent. Den Zeer Eerw. Heer Tomas werd de pastorie van Gouda en het dekenaat van Schieland aangeboden. Daarvoor legde hij het ambt van Regent neder, en in zijn plaats werd de Zeer Eerw. Heer Adrianus van der Weijden, oudste kapelaan van pastoor Hofman, door den Vice-Superior tot Regent van Hageveld aangesteld. Deken Tomas bleef te Gouda tot den 14^{den} Januari 1841, toen hij deze pastorie tegen die van 's Heerenhoek verwisselde en tot landdeken van Zeeland benoemd werd. Ruim dertig jaren heeft hij daar gearbeid, totdat hij den 10^{den} December 1871 overleed. Zijne nagedachtenis leeft daar nog voort en is in zegening, om de godsdienstige stichtingen, waarmede hij geheel Zeeland beweldadigd heeft.

De nieuwe titularis was te Haarlem geboren den 12^{den} November 1803, en had het H. Priesterschap ontvangen den 18^{den} September 1830. Een jaar later was hij tot kapelaan benoemd in de „Pool” te Amsterdam. Daar had pastoor Hofman hem leeren kennen als een man, die zich door degelijke deugd en wetenschap, door groote voorzichtigheid en aangename manieren onderscheidde. Om deze eigenschappen durfde de Provisor hem, ondanks zijn betrekkelijk weinige priesterjaren, voor de ontstane vacature van Regent gerustelijk aanbevelen. Den 22sten October werd de nieuwe Regent te Hageveld feestelijk geïnstalleerd.

In het volgende voorjaar begon men de plannen van verbouwing en vergrooting van het Seminarie uit te voeren. Zij werden in twee gedeelten gedurende twee achtereenvolgende zomers voltooid: in 1836 een ruime bijbouw; in 1837 eene vergrooting van de kapel en van den refter ¹⁾. De Aartspriester Gerving

¹⁾ Zie platten grond en schets hierachter als *Bijlage* (bl. 373).

legde den 16^{den} Mei 1836 den eersten steen, en in October van het volgende jaar werd de nieuwe kapel plechtig ingewijd. De kosten bedroegen gezamenlijk de som van 13,260 gulden. Dat de aangewonnen ruimte hoogst welkom moest zijn, blijkt uit het getal studenten, hetwelk dat jaar tot 75 was geklommen, en in 1838 aangroeide tot 80.

Dit sterk toenemende getal maakte een gestadiger toezicht noodig, om in de uren van ontspanning de orde en tucht te handhaven. Zoolang het getal leerlingen kleiner was, hadden de leeraren die toen vrij lichte taak onder elkander verdeeld. Doch in April 1838 werd daarvoor iemand afzonderlijk aangesteld, die den titel voerde van „Surveillant”. De benoemde was de Eerw. Heer Franciscus Arnoldus Eduardus Verheijen, die echter reeds in Augustus van het volgende jaar, naar 't schijnt om redenen van gezondheid, zijn ontslag nam ¹⁾. Nu werd de Eerw. Heer Henricus van Luenen, toen kapelaan te Rotterdam, aangezocht om hem te vervangen, doch wegens ingebrachte en erkende bezwaren ging deze benoeming niet door. De tweede Surveillant werd de Eerw. Heer Andreas Feijen, destijds kapelaan te Vlissingen.

Zoo kwam allengs de volkomen organisatie, of beter: reorganisatie, van Hageveld tot stand. Schrede voor schrede was men voortgegaan, want de moeilijkheden, die men tegenkwam, waren talrijk en groot, en vooral de finantiële toestand baarde, zelfs nu nog, groote zorgen; doch de volhardende pogingen der vereende krachten van regent, leeraren en provisoren werden beloond door den schoonen uitslag, dat het Hageveld van vóór 1825, over hetwelk velen nog zulke aangename herinneringen bewaarden, herleefd was. Inderdaad geleek het Seminarie sprekend op het gelukkige „huisgezin” van voorheen: het was, alsof zijn bestaan

¹⁾ In 1842 is hij in de Congregatie der Redemptoristen getreden, en in 1876 te Rome overleden.

nimmer onderbroken was geweest. Ten bewijze moge hier een oud-kweekeling, die van 1836 tot 1843 te Hageveld verbleef, ons het studentenleven van die dagen beschrijven, en ons tegelijk de schoonheden der plaats en der omgeving, waarvan niets meer over is dan de herinnering, nog eens voor den geest tooveren:

„Wat lag Hageveld daar schoon, met zijn hoog en wijd geboomte, met zijn breede wandellanen en grillige kronkelpaden, met zijn heldere waterkommen en sierlijke vijvers, met zijn speelplein en beugelbaan! Verwijderd van het gedruisch der groote wegen en verscholen voor het oog des reizigers, leunde het in stille en rustige eenzaamheid tegen het duin, omstrengeld van honderd bekoorlijke wegen, wier stilte alleen door het gekweel der vogelen en ons gejubel werd verlevendigd. Wij wandelden langs den Kruidberg, of klommen op Brêers's bouwvallen; wij dwaalden door het duin en gingen naar zee; wij dronken melk in de Breezaap en dartelden langs Velsen's duinweg, of klauterden tegen Lijpduin ¹⁾ op. De zon vond ons vaak, als zij langzaam uit de oosterkimmen opdook, reeds op den hoogen heuveltop verzameld, om den Schepper der ontwakende natuur onze eerste hulde en kinderlijken dank te brengen. Een prachtige natuur ontvouwde zich dan voor onze vragende blikken. Aan de linkerzijde klom de zon statig boven de hooge abeelen, die den duinkant bezetten, en goot een gouden gloed over de verhevenste toppen der voor ons liggende heuvelen, ter rechterzijde in de verte spiegelde ons een schitterende zilveren streep tegen, die als een lijst scheen om het duin getrokken — 't was de zee; terwijl wij voor ons uit de verbrokkelde schansen van Brederode, en in de verte de grijze en reusachtige Sint Bavo van Haarlem konden bemerken. En wanneer dan de dauw, als een schat van edelgesteenten uit het mos en van de duinroos ons begon toe te gliusteren,

¹⁾ „Een steil duin, aan den achterweg tusschen Hageveld en de ruïne van Brederode gelegen, waar destijds zand werd afgegraven, en een der leerlingen, die den collegie-bijnaam van Lijp droeg, was afgevallen en bewusteloos weggedragen. Later bleef dat duin dien naam behouden”. Aldus teekent Mr. Leesberg aan, bl. 250 van *Letterloover*. Het is dus een naam, die vermoedelijk van vóór 1825 dagteekent en door overlevering naar het heropende Hageveld is overgebracht.

en de heivink en meerle lustig den dag begroetten, dan werden wij overstroomd als van verhoogd gevoel, — en krachtig klonk het lied, dat ons uit de ruime borst opbraiste. Ook in den zomeravond, na een langen dag van les en studie, dwaalden wij nog gaarne over de bemoste heuvelen en in de zandige diepten van het duin. Daar heerschte dan eene plechtige en indrukwekkende stilte, want de natuur zweeg en neigde ter ruste, terwijl het daar beneden reeds schemer werd, en alleen de toppen der heuvelen en boomen nog met gouden stippen glommen. En dan spraken wij bij het huiswaarts keeren geen enkel woord, maar luisterden en vertraagden den gang bij het slaan van den nachtegaal.

„O Hageveld, wat heb ik u bemind en liefgehad! En hoe zal ik al den zegen, al het geluk vermelden, die gij op ons nêer deed stroomen? Daar hebben wij kennis en wetenschap opgedaan, en met elkander gewedijverd, hevig gekampt vaak om den prijs der overwinning. Daar hebben wij ook als jongelingen gedweept en gedicht; en hoe gebrekkig onze proeven in den beginne ook waren, onze ziel werd allengs geopend, ontvankelijk en ontgloeid voor kunst en poëzie. Ja daar hebben wij de poëzie des levens leeren kennen en genieten; maar eene poëzie, die vrij was van besmetting der zondige wereld; die naar de bereiking streefde van het hoogste ideaal, en met iederen dag den Godmensch meer nabij zocht te komen. Gebed en overweging wisselden de studie-uren af, en de zuiverheid en onschuld des harten verhoogden het genot der speeltijden. Hageveld was geen school, maar het was eene moeder; de oversten waren ons meer dan leeraren, wij waren wederkeerig hun meer dan leerlingen. Als kind wierpen wij ons juichend in hare armen; als bijna man verlieten wij haar weenend” ¹⁾

Na dezen blik op het inwendige van Hageveld zou het mogelijk zijn, dat een belangstellende lezer vroeg, hoe het Seminarie zich wel aan de buitenwereld vertoonde. Drie feiten uit de jaren 1840—1842 zullen wij hier laten spreken.

Het eerste is van godsdienstigen aard en toont, hoe Hageveld een werkdadig deel nam aan het ontwakende katholieke leven,

¹⁾ J. J. van der Horst. Inleiding van *Auspiciis et telis*, in *Oud en Nieuw*, bl. 138.

of wellicht juist, hoe een krachtige opwekking daartoe van Hageveld is uitgegaan. Wij bedoelen de oprichting van de Broederschap van den Levenden Rozenkrans. Wie weet niet, hoe vóór ruim vijftig jaren de achting voor het Rozenkransgebed bij vele katholieken, zelfs bij uitstekend godvruchtigen, zeer gedaald was? Op Hageveld echter was, volgens voorschrift van „mijnheer” Hesseveld, het gebed van den Rozenkrans een dagelijksche hulde aan de H. Moeder Gods. Talrijke kweekelingen van Hageveld, priester gewijd, breidden deze godvrucht onder de geloovigen uit. Toen daarop de Broederschap van den Levenden Rozenkrans, in 1832 door Paus Gregorius goedgekeurd, in deze streken bekend werd, drongen vele geestelijken er bij den Eerw. Hesseveld op aan, dat hij stappen zou doen om deze broederschap ook hier in te voeren. Hij raadpleegde er over, en vroeg eindelijk van den Vice-Superior, indien dit plan zijn goedkeuring mocht wegdragen, de noodige volmachten. Mgr. Capaccini bezorgde hem deze, en zoo werd in 1842 de Broederschap van den Levenden Rozenkrans in het Seminarie Hageveld opgericht, „onder vergunning om ook buiten het Seminarie leden op te nemen”. In een schrijven van den 16^{den} Januari 1843 bekrachtigde Mgr. Ferrieri de vergunning van zijn doorluchtigen voorganger, en voegde er de betuiging bij, dat het zijn verlangen was, deze Broederschap te beschermen en uit te breiden. Sedert den dood van den Eerw. Heer Hesseveld is de hoofdzetel van deze Broederschap, thans genoemd de „Vereeniging van den Levenden Rozenkrans”, altijd in Hageveld gebleven ¹⁾).

De twee andere feiten waardoor het toenmalige Seminarie Hageveld in de buitenwereld niet onbekend bleef, zijn van geheel anderen aard. Zij toonen vooral aan, welk het wetenschappelijk gehalte was der mannen, aan wie het onderwijs der

¹⁾ Zie hierover breedvoeriger de levensschets van den Eerw. H. Hesseveld in *De Katholiek*, Dl. XXXV, bl. 65 vv.

toekomstige katholieke geestelijkheid was toevertrouwd. Wij hebben hier het oog op de schitterende verdediging van de Katholieke Seminariën, en van Hageveld in het bijzonder, tegen den laster van den Leidschen Hoogleraar M. Siegenbeek, en op het aandeel, hetwelk de leeraren van Hageveld hebben gehad in de oprichting en vestiging van het tijdschrift: *De Katholiek*.

Over het laatste mogen wij kort zijn, en verwijzen naar hetgeen *De Katholiek* zelf over zijn oorsprong verhaald heeft op zijn gouden jubilé in 1892 ¹⁾. Door zijn eersten prospectus te doen herdrukken, en door een krans van eerbiedige hulde te wijden aan de gedachtenis der groote mannen, die zijn geestelijke vaders geweest zijn, heeft *De Katholiek* zelf er op gewezen, dat leeraars van het Seminarie te Velsen behoorden tot de eerste medewerkers. Meer nog: dankbaar werd toen in herinnering gebracht, dat het eerste artikel, waarmede het nieuwe maandschrift de wereld intrad, van de hand was van een hunner, en „dat *De Katholiek* aan dezen hoogbegaafden schrijver wel het allermeest verschuldigd is”.

Voor het tweede feit moge de volgende toelichting niet onwelkom zijn. In den strijd over het Lager Onderwijs, welke tijdens de troonsbestijging van Koning Willem II zooveel gemoederen in beweging bracht, had zich de Hoogleraar en Schoolopziener Matthijs Siegenbeek gemengd, door het uitgeven van eene brochure getiteld: *Eenige bedenkingen over het lager onderwijs, in eenen brief aan den Heer Mr. Groen van Prinsterer voorgesteld door Matthijs Siegenbeek*. De strekking van dit geschrift doet hier minder ter zake, maar de lezer moet weten, dat het de verfoeilijkste lasteringen tegen de Klein-Seminariën, vooral tegen Hageveld en tegen het Seminarie van Kuilenburg, bevatte. Ofschoon deze instellingen met het *lager* onderwijs niets te maken hadden, werden zij er met de haren bijgesleept. Blijk-

¹⁾ Zie *De Katholiek*, DL. CL, bl. 1 vv.

baar zocht de schrijver een gelegenheid om zijn toorn te luchten tegen deze katholieke huizen van opvoeding, die zich nu weder in nieuwen bloei verheugden. Hij beweerde niets minder dan dat men de maatregelen van 1825 tegen de Seminariën genomen had, omdat het plaatsen waren, waar „de domheid georganiseerd werd” — dit was aan het adres van Hageveld — en omdat daar „der jeugd beginselen werden ingeprent, welke gevaarlijk waren voor de rust van den Staat” — dit zou „misschien” te Kuilenburg geschied zijn!! En deze zware beschuldigingen werden zonder het minste degelijke bewijs, alleen op het gezegde van een ongenoemde en op losse gissingen af, ten aanhoore van geheel Nederland door den Professor-Schoolopziener uitgebazuind.

Deze hoon was te fel. Verscheidene handen grepen naar de pen, om de aangerande eer der kweekscholen voor de Katholieke Priesterschap te wreken, en den schandelijken laster ten toon te stellen. Den schrijver werden bovendien eenige wel hardhandige maar dubbel verdiende bestraffingen toegediend. Mgr. van Vree, toen nog President van het Instituut te Katwijk, en Pastoor Wennekendonk, kweekelingen van Kuilenburg, namen het voor dat Seminarie op. Er kwam een *Brief* uit Luik, waarin de stichter van Hageveld inlichtingen gaf, hoe onder zijn bestuur de „domheid” aldaar georganiseerd was, welke inlichtingen hij met voor den Professor vernietigende bewijzen staafde. Even te voren was nog een ander vlugschrift verschenen: *De brief van den Hoogleeraar M. Siegenbeek aan den Heer Mr. Groen van Prinsterer, toegelicht door C. Broere, leeraar in het R. K. Seminarium te Velsen*. Al deze geschriften stelden den laster aan de kaak; en wel zóó, dat President van Vree, die na Broere en Mgr. van Bommel aan het woord kwam, van „een ter aarde geworpen vijand” spreekt, en meent te moeten verklaren, waarom hij toch „nog voor de derde maal op hem losgaat”, nl. om ook voor Kuilenburg in 't bijzonder te spreken.

Wat de twee verdedigingen van Hageveld betreft, den *Brief* van

Mgr. van Bommel hebben wij vroeger meermalen aangehaald, en er vele bijzonderheden voor de geschiedenis van het Hageveld der eerste jaren aan ontleend. De toon ervan is bezadigd en hoffelijk, den ons door Broere zoo fijn geteekenden van Bommel, „die steeds de meest verzachtende vormen in acht wist te nemen”, volkomen waardig. Duidelijk is het, dat niet verbittering tegen den vijand, maar heilige overtuiging van het goed recht en zijn onverminderde liefde voor Hageveld zijn pen bestuurd hebben. Zijn liefde voor Hageveld maakt hem welsprekend. De schoonste bladzijde is zeker die, waar hij de geuite lastering niet om wille van zijn eigen persoon, maar vooral om zijne vroegere leerlingen betreurt. „Elk rechtschapen man — zegt hij — zal dien hoon voor den *bestuurder* gevoelen en tevens zijn stilzwijgen huldigen. Maar, Hoogleeraar, indien u ooit het hart voor uwe leerlingen klopte, hoe dan bespaardet gij het zijne de smart niet, welke hij wegens zoo vele dierbare kweekelingen op dit oogenblik moet gevoelen, nu gij ze voor geheel het Vaderland ten toon stelt, als met den stempel van *domheid* door u, den grooten, den wijdberoemden schrijver gebrandmerkt! Gij slaat dubbel den vader in zijne kinderen, want hij was voor hen meer dan een leeraar, zij waren voor hem meer dan leerlingen. Intusschen zal hunne verdediging maar één woord kosten” ¹⁾. En dat ééne woord is: zie en vraag overal, wat de kweekelingen van Hageveld geworden zijn. En dan roept de schrijver een breede schaar van geestelijken bij name op, en laat hen zelf door hun leven en hunne daden getuigenis afleggen voor Hageveld. Hij verwijst verder nog naar „een aantal door hem opgeleide jongelingen, welke als bekwame Advokaten, Regters, Notarissen in administratieve of handelsbetrekkingen de achting hunner medeburgers in allen opzigte gewonnen hebben”.

De brief van den Hoogleeraar M. Siegenbeek... toegelicht, is

¹⁾ Bl. 10.

het eerste geschrift, waarmede Broere in het openbaar optrad. Reeds aan deze eerste pennevrucht erkent men den grooten meester. Wij hebben hier een van de weinige strijdschriften, die, wanneer de strijd reeds lang tot het verledene behoort, toch nog belangwekkend zijn; want belangwekkend zijn nog altijd de diep wijsgeerige ideeën over godsdienst, staat en onderwijs, in deze brochure vervat. In zijn eerste openbare geschrift toont Broere reeds dat hij „behoort tot die kloeke en heldere geesten, die de eer uitmaken van onzen stam”. Wij ontmoeten hem dadelijk „als een denker van meer dan gewone kracht, die zich niet met oppervlakkige redeneering van iets afmaakt”. Met bewijsvoeringen, aan het wezen der besproken zaken ontleend, gaat hij zijn tegenstander te lijf, en de edele verontwaardiging, waarvan hij trilt, geeft hem bij het voeren dier geduchte wapenen zulk een kracht, dat hij den vijand niet zoozeer ter neder werpt, als wel verplettert en vermorzelt. Als proeve schrijven wij de volgende bladzijde af uit het niet meer zoo algemeen voorhanden geschrift. Het is het afweren van de beschuldiging van domheid.

„Het bestaan alleen dier inrigtingen [de Seminariën], in welke gij de Roomsche-Katholijken zoo grovelijk beleedigt, kan ten bewijze strekken, hoeveel prijs deze laatsten stellen op kennis en verlichting. Er is eene zekere partij, tot welke gij behoort, die de Katholijken als Heloten zouden willen gebruiken, en door wier toedoen zij zoo lang van al wat aanzien, invloed of vermogen geeft, werden uitgesloten; hen, die men beroofd had en ten allen tijde heeft onderdrukt, acht men goed genoeg, om in hunnen burgerlijken of nog lageren kring te arbeiden en op te brengen, en dan noemt men zich aanzienlijken des lands, en zegt: Roomschen wat zijt gij arm! Hen weert men uit alle bedieningen en plaatsen van aanzien, en zegt: Roomschen wat zijt gij gemeen! Hen belet men, op de alleronregtvaardigste wijze, scholen en instellingen tot hunne geestbeschaving op te rigten, en zegt: Roomschen wat zijt gij dom!....

Maar zoo dan uit die geringe klasse, uit die armoede, van niemand bijgestaan, uit dat domme volk, in weerwil van alle bemoeijelijking

en tegenkantingen, gestichten oprijzen voor het onderwijs bestemd, dan is het klaarstmogelijk bewijs geleverd, dat niet alleen de Katholijken op kennis en beschaving hoogen prijs stellen, maar hunne godsdienstleer aan dezelve allergunstigst is, dat daar een levensbeginsel verscholen zit, bij welks voortwerking, gij, Mijnheer, over het door u genoemde behoort na te denken. Nimmer moet de deugdelijkheid eener instelling met die van den een' of anderen persoon vergeleken worden; eene instelling is een magtverheffing van het menschelijk vermogen, zoover boven de waarde van bijzondere personen verheven, dat zij niet deze slechts, maar geslachten en gebeurtenissen voortbrengt. Waar stichting is, waar gestichten ontstaan, daar is, gelijk het zinrijk woord zelf te kennen geeft, de hoogste kracht, waarvan zich de mensch kan bedienen voorhanden; kracht, het zij nog eenmaal gezegd, zoo veel te grooter en meer te bewonderen, als zij minder middelen bezit en meer moeilijkheden te overwinnen heeft. Men overwege het, en men zal met mij gegereed zijn te betwijfelen, of diegeen, die bij het ontstaan eener instelling voor het onderwijs, berigt gaf, dat de domheid onder de Katholijken georganiseerd werd, zoo dan geen hartstocht hem vervoerde, zelf een goed georganiseerd hoofd gehad hebbe" (bl. 34).

Deze schitterende verdediging van Hageveld, Broere's eerste pennevrucht ¹⁾, herinnert ons aan den plicht, ook iets te zeggen over den geheel eigenaardigen invloed, welke deze eenige Meester op het Seminarie Hageveld heeft uitgeoefend. Dan, het is niet zonder schroom, dat wij ons hier van dien plicht gaan kwijten: Broere toch is zoo ver boven onzen lof verheven, en anderen, meer bevoegd dan wij, hebben zooveel voortreffelijks van hem gezegd, dat hetgeen wij hier in het midden zullen brengen, wel groote toegevendheid behoeft om zijner nagedachtenis niet onwaardig te schijnen. Maar eene *Geschiedenis van het Seminarie Hageveld*, die alleen den naam des grooten Meesters

¹⁾ Wellicht is het niet zoo algemeen bekend, dat Broere vooral op aansporing van Pater Bernard, zijn oud-studievriend, begonnen is met schrijven. Zie: *Lans, Leven van P. B.* bl. 218, en van den Akker: *Lijkrede op Mgr. C. Broere*, bl. 16.

vermeldde, zonder verder iets over hem te zeggen, zou niet geven wat de titel belooft: daarvoor is Broere's geschiedenis te veel samengeweven met die van de stichting, waar hij zoovele jaren werkzaam was, en aan welke hij tot aan zijn dood toe de meest sprekende bewijzen van zijne liefde is blijven schenken. Ook verwachte men hier geen volteekend beeld van Broere in zijn volle grootheid, als wijsgeer, als dichter, als schrijver, als kunstenaar, als een der merkwaardigste mannen onzer eeuw; wij beoogen alleen een zwakke schets te geven van hetgeen hij in 't bijzonder voor Hageveld geweest is.

Broere dan, het wordt ons door zijne tijdgenooten en zijne leerlingen eenparig verzekerd, is Hagevelds glorie: het Seminarie heeft aan hem een geheel eigenaardige verplichting. Een en twintig jaren lang heeft hij hier als Professor in de Wijsbegeerte gearbeid, en even zoovele geslachten van priesters helpen opvoeden. Tijdens zijn professoraat te Warmond bleef hij aan Hageveld de ondubbeltzinnigste blijken geven van zijne belangstelling. En na zijn dood is hier niet alleen de naam van Broere in eere gebleven, maar de geest van Broere is hier blijven voortleven, op alle volgende geslachten zijn zegenenden invloed uitoefenende.

In den beginne hebben wij reeds gezegd, dat de richting, dien Mgr. van Bommel aan de opvoeding in zijn kweekschool gegeven heeft, voornamelijk door Broere overgeleverd en aan het nageslacht ten goede is gekomen. Met dit hier te herhalen, bedoelen wij geenszins de verdiensten van Mgr. van Bommel's opvolgers, noch die van Broere's ambtgenooten te verkleinen; wij willen alleen beweren, dat Broere meer dan een hunner den Regent van het Oude Hageveld had begrepen, meer dan een hunner van diens voortreffelijke hoedanigheden had overgenomen, en wel in zulk een mate, dat Broere vanzelf daarvan weder mededeelde aan allen, die gelijktijdig met hem in het Seminarie zich wijdten aan de opkweeking der jeugd, zoodat daardoor allen

gelijkelijk in de door den eersten stichter aangeduide richting voortgingen. Dit werd openlijk bij zijn lijikbaar getuigd door den welsprekenden mond van Dr. Borret:

„Gods Voorzienigheid liet hem een leermeester, een gids, een geestelijken vriend en vader ontmoeten, uitmuntend onder velen, overtroffen door niemand. In waarheid, zeldzaam vond een voortreffelijker leeraar een voortreffelijker discipel! De veelzijdige bekwaamheid, de fijne beschaving, de gekuischte smaak, de echte humaniteit, en wat nog meer is, de edele inborst, de gloeiende godsdienstijver, de onwankelbare getrouwheid aan deugd en plicht, de liefde voor de Kerk van Christus, de eerbied voor hare regten en wetten, de teedere godsvrucht en het vurig geloof werden uit het hart des meesters in dat van den jeugdigen leviet overgestort. De roemvolle stichter van Hageveld had in Cornelius Broere een kweekeling zijner waardig gevonden. En toen die doorluchtige paedagoog, wien de zaak van het onderwijs zoo nauw aan het harte lag, in de aloude *Sancta Legia* den herderstaf met eere ging dragen, toen liet hij zich hier in zijn vaderland een onvergankelijk aandenken achter in zijn hem zoo dierbaar *Hageveld*, waarvan Broere, van Bommel's leerling, later een sieraad en steun zou worden, en waarin de geest van den grooten stichter onder medewerking van zoovele voortreffelijke mannen, die Broere's ambtgenooten of leerlingen waren, zoo uitmuntend is bewaard gebleven” ¹⁾).

En welke was dan de hier zoo geprezen „geest van den grooten stichter”? Welke was de richting, door Mgr. van Bommel aan de opvoeding van Hageveld gegeven, en door het toedoen van Broere inzonderheid zoo uitmuntend bewaard”? Mgr. van Bommel wilde eene opvoeding, die doordrongen was van een diep godsdienstigen geest, en die de vermogens zijner kweekelingen op evenredige en ongedwongen wijze ontwikkelde ²⁾).

¹⁾ *De Katholiek*, Dl. XXXIX, bl. 28.

²⁾ Wij wenschen, om niet verkeerd begrepen te worden, hier uitdrukkelijk te verklaren, dat het volstrekt onze bedoeling niet is, te doen voorkomen, alsof deze wijze van opvoeding uitsluitend het eigendom zou zijn van Hageveld en niet van andere inrichtingen

Wat den godsdienstigen geest betreft, waarvan deze opvoeding doortrokken moest zijn: zonder dezen is een kweekschool voor aanstaande priesters niet denkbaar. In het begin dezer geschiedenis hebben wij, naar wij hopen, duidelijk genoeg in het licht gesteld, dat deze godsdienstige geest in de opvoeding te brengen het hoofddoel was, waarvoor Mgr. van Bommel Hageveld grondvestte. Het behoeft ook geen betoog, dat zijne opvolgers dezen geest van godsdienstigheid hebben bewaard en aangewakkerd. Wat inzonderheid Broere betreft, hoe diep hij vooral van dezen geest doordrongen was, mag men wel besluiten uit zijn *Dithyrambe* op het Allerheiligste. Deze is bij al hare stoutheid en kracht toch de zang van een innig devoot priesterlijk gemoed, hetwelk de zoetheid des Heeren geproefd en de liefelijkheid zijner tabernakelen ondervonden heeft. Wie zulk een gevoel van godsvrucht zoo kon uitstorten, moet ook een meester geweest zijn in het vormen van de harten zijner kweekelingen tot ware godsdienstigheid. Alles wist hij daartoe dienstbaar te maken; daarom schilderde hij de heerlijke beeltenis van de H. Moedermaagd in de kapel; daarom ook sloot hij zijne lessen, waarin hij de verhevene waarheden der wijsbegeerte had uiteengezet, dikwijls met het bekende woord: „Dit is niet alleen voor de school gezegd: daarover kunt ge in de kapel wel eens mediteeren”.

Mgr. van Bommel wilde een opvoeding, die de verschillende vermogens der ziel op evenredige wijze zou ontwikkelen. Niets is zoo schadelijk als eenzijdige opvoeding, die zich uitsluitend richt op de ontwikkeling van enkele vermogens, met verwaarloozing van de andere. 's Menschen ziel is een harmonisch geheel: de

voor katholiek gymnasiaal onderwijs. Ons eenig doel is in het licht te stellen, hoe voortreffelijk de stichter van Hageveld dezen weg heeft gekend en bewandeld, en hoe de eenige Broere zijn Meester hierin nog overtroffen heeft. Broere heeft deze wijze van opvoeding het ideaal het meest nabijgebracht.

opvoeding moet deze harmonie bewaren, volmaken en sterker doen uitkomen. Zoodra die harmonie verbroken wordt, kan de opvoeding haar doel onmogelijk bereiken. Een eenzijdig gevormd mensch maakt steeds min of meer den indruk van een bouw-werk, dat ten gevolge van niet evenredige verdeling der steen-massa overhelt, en ieder oogenblik gevaar loopt in te storten. Geest en gemoed vragen beiden hun aandeel in de opvoeding: gelijkmatig ontwikkeld, vullen beiden elkander aan; het kennen der waarheid zal dan pas volkomen worden, wanneer hare schoonheid wordt opgemerkt en tot beminnen aantrekt.

Volgens dit gezonde beginsel van paedagogie richtte Mgr. van Bommel zich niet alleen tot het verstand zijner leerlingen, maar trachtte hij ook hun gemoed te openen en ontvankelijk te maken voor de weldadige indrukken van het schoone. Gevoel en smaak voor kunstschoon was in zijn oog den toekomstigen priester onontbeerlijk. Volgens het bekende woord des dichters: „Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci” wist de Regent de wetenschappelijke studiën voor zijne studenten gemakkelijk en aantrekkelijk te maken, door het genot van het schoone, dat de beoefening der oude en nieuwere letterkunde zoo overvloedig aanbiedt. Uit het voorgaande zal de lezer zich nog wel herinneren, welk een diepen indruk zijne lessen maakten, waarin hij de schoonheden der klassieken verklaarde. Met feestelijke gelegenheden hielden de leerlingen bij wijze van uitspanning letterkundige voordrachten, en zoo kwam men geleidelijk tot de meest geliefkoosde en nuttige ontspanning: de beoefening van de dramatische kunst.

Deze methode van opvoeding bracht ook mede, dat er een gepaste mate van vrijheid was toegestaan. Zooveel het kon, werd er ruimte en speling gelaten, opdat een ieder zich volgens zijn eigen natuurlijken aanleg zou kunnen ontwikkelen. De gegeven leiding zocht wel het verkeerde tegen te gaan, maar bevljigtde

zich ook, om de gaven van ieders bijzonderen aanleg op te sporen, en die vooral aan te moedigen en in de goede richting voort te sturen. Evenzoo ook op het gebied van de orde en tucht. Het bewaren hiervan was voor een groot gedeelte overgelaten aan eigen goeden wil en plichtgevoel. En dit kon zeer goed, omdat de communiteit klein was. Tusschen leeraren en kweekelingen werd de goede verstandhouding nooit verbroken; zoodoende heerschte er een bewonderenswaardige gemeenzaamheid en vertrouwelijkheid tusschen hen, waardoor het Seminarie inderdaad meer den stempel droeg van een huisgezin dan van een school. Later, toen de communiteit in aantal toenam, werden deze verhoudingen, om begrijpelijke redenen, min of meer gewijzigd. Wij hebben reeds gemeld, dat de teugels van orde en tucht aan afzonderlijke handen werden toevertrouwd; maar toch, het beginsel, hoe dan ook toegepast, is gebleven.

De voortreffelijkheid van dit opvoedingssysteem wordt tastbaar aangetoond in den persoon van Broere zelf. Wel is waar bezat hij van nature buitengewone gaven, maar hij is gevormd in de school van v. Bommel. Waarom zijn die buitengewone gaven zoo vruchtbaar geweest? Wat is de reden van de geestdriftige bewondering, waarmede allen, die Broere van naderbij kenden, hem aanhingen? Zij ligt vooral in die juistgeëvenredigde, die onbekrompene maar toch harmonische ontwikkeling van de vermogens zijner geniale ziel. In alles, wat hij heeft voortgebracht, is duidelijk de samenwerking van verstand en gemoed te bespeuren, zelfs in zijne bespiegeling, die bepaaldelijk het werk des verstands schijnt. „De bespiegeling — zegt Dr. Schaepman — was bij Broere niet alleen zaak van den geest, maar ook van het hart, hij had de waarheid en de schoonheid lief” ¹⁾).

Aan deze harmonische opvoeding is het toe te schrijven, dat

¹⁾ *Het Centrum* v. 18 Oct. 1887; vgl. *De Katholiek*, Dl. XCIII, bl. 328.

wij in Broere de zeldzame vereeniging zien van den diepdenkenden geleerde en den genialen kunstenaar, zonder dat de eene hoedanigheid de andere in den weg stond of belemmerde. Plichtgetrouw heeft hij zijn leven hoofdzakelijk aan de studie der meest diepzinnige wetenschappen gewijd, gelijk zijne lessen en zijne geschriften getuigen, en wat hij als geleerde voortbracht droeg steeds het merk van zijn genie. De kunst heeft hij alleen als uitspanning beoefend. Om aan zijn ingespannen geest wat verpoozing te bezorgen, dichtte of schilderde of boetseerde hij. 't Bleef spel voor hem, maar toch was ook alles, wat hij als kunstenaar schiep, met den stempel van zijn buitengewonen aanleg gewaarmerkt.

Vragen wij nu eindelijk, hoe Broere deze beginselen van Mgr. van Bommel, die vleesch en bloed in hem geworden waren, ten voordeele der kweekelingen van Hageveld heeft aangewend, dan meenen wij te mogen zeggen, dat hij in deze zijn leermeester niet alleen geëvenaard, maar, dank aan zijne buitengewone gaven, verre overtroffen heeft. Wijsgeer en kunstenaar tevens, zag hij zelf, duidelijker dan iemand, de eenig ware theorie van het schoone in; kon hij daarom, beter dan wie ook, voor zijne leerlingen aantoonen, dat schoonheid de luister is, die van de waarheid en de orde uitstraalt; eenigszins voor hen begrijpelijk maken, dat de Drieëenige God, de hoogste Waarheid, de volmaaktste Orde, ook de type van alle Schoonheid moest zijn. De practische toepassing had hij zelf geleverd als dichter van den *Constantijn* en van de *Dithyrambe*. Zijn voorbeeld alleen was genoeg om de gemoederen in ijver voor het beoefenen der letterkunde, in lust tot poëzie te ontvonken. Zoo werd hij de ziel van alle letterkundige uitspanning, van het tooneelspel, kortom van alle feestvieringen, welke hij bovendien ook altijd opluisterde met de voortbrengselen van zijn penseel. Wat hij voor dergelijke gelegenheden schilderde, zette allen in bewondering, en het weinige, wat daarvan is overgebleven, draagt nu nog de waardeering van kenners weg.

Tengevolge van deze bemoeiingen stond Broere tot de studenten in eene geheel eigenaardige betrekking, waarin wellicht geen zijner opvolgers hem volkomen heeft kunnen navolgen. Deze betrekking geleek inderdaad zoo nabij mogelijk op die tusschen vader en kinderen in het huisgezin. „Kinderen”, dat was het woord, waarmede Broere zijne leerlingen altijd toesprak. De groote geleerde wist tot de kleinen af te dalen; gaarne mengde hij zich onder hen, sprak hij met hen en toonde hij belangstelling in hunne jongenspelen. En Broere kon dit doen, zonder dat het ontzag voor zijn persoon of de eerbied voor zijn waardigheid er in het minst onder leed. Hij was het middelpunt, waarom alles zich in die kleine wereld groepeerde, de man aan wien allen hingen. In de woorden „Mijnheer Broere” lag voor de toenmalige studenten iets van hetgeen een kind gevoelt bij het uitspreken van de namen van vader of moeder.

Op deze wijze heeft Broere te Hageveld gearbeid tot aan zijn benoeming tot Professor in de Kerkelijke Geschiedenis aan het Seminarie te Warmond in 1851. Ook daarna bleef hij een raadsman voor het Klein-Seminarie; menigmaal nog bood hij de behulpzame hand, wanneer daar een feestelijkheid moest worden voorbereid. Zijne vacantedagen bracht hij dikwijls te Hageveld door, en hield zich dan bezig met het schilderen van decoratiën voor het tooneel.

Broere behoort tot die soort van mannen, wier arbeid door hunnen dood niet vernietigd wordt. Ook na zijn afsterven is de geest van Mgr. van Bommel, waarvan hij het heropende en hernieuwde Hageveld doordrongen had, daar blijven voortleven. Broere's leerlingen, die zijne opvolgers werden, gingen op hunne beurt met hunne kweekelingen denzelfden weg, waarlangs zij door hem geleid waren, en schepten er behagen in aan het jongere geslacht te verhalen wie „Mijnheer Broere” geweest was. Behalve een waardig monument op zijn graf, plaatsten zij zijn marmeren borstbeeld in de vestibule van Hageveld, met het

onderschrift: NULLUM TUUM NOMEN DELEBIT OBLIVIO. Ook stelden zij vast, dat de eereprijs, jaarlijks aan den primus der philosophiekلاس uitgereikt, voortaan bestaan zou in een zilveren medaille, waarop de beeltenis van Broere prijkt, met het omschrift: PIAE MEMORIAE CORNELII BROERE PER ANNOS TRIGINTA PHILOSOPHIAE ET THEOLOGIAE PROF. OBIIT A. D. CIO IO CCCLX AET. LVIII. Zoo van het eene geslacht op het andere overgeleverd, blijft de nagedachtenis van den eenigen Broere op Hageveld in eere; en zoolang het Seminarie staat, zullen allen, die wonen binnen zijn gewijde muren, plukken van de vruchten, die Broere's gezegende arbeid daar nog voortgaat te dragen.

Wanneer wij nu den draad der geschiedenis weder opvatten, moeten wij vermelden, dat de Eerw. Heer van Kints, toen hij in 1842 benoemd werd tot Secretaris van den Vice-Superior Mgr. Innocentius Ferrieri, te Hageveld is opgevolgd door den Kapelaan van de „Posthoorn” te Amsterdam Petrus van der Ploeg. Professor van der Ploeg behoort ook tot de keur van geleerde en rijkbe-gaafde mannen, die Hageveld tot eer en sieraad strekken. Hij wordt geroemd als rijk aan „kennis der klassieke talen en der vaderlandsche letteren, als begaafd met een dichterlijken geest, een levendige phantasie en fijngevormden smaak, die op de literarische opvoeding zijner leerlingen den allergunstigsten invloed uitoefenden”. Wie kent den dichter niet van die vele geestelijke liederen in de volkstaal, welke in onze kerken en in onze huis-gezinnen zoo gaarne gezongen worden? Wie heeft nooit hooren verhalen van den vurig ijverenden priester, die in zijne vacantie-dagen geen aangenamer uitspanning kende, dan in de verschil-lende parochiën te prediken en biecht te hooren? Elf jaren heeft Prof. van der Ploeg te Hageveld de letteren onderwezen. Als een beminnelijke trek is van hem bekend, dat hij zich bijzonder de minder ontwikkelde studenten aantrok, alles in het werk stelde om hun verstand te ontbolseren en de beperkte maat hunner bevattelijkheid te vergrooten. Gaarne zouden wij bij de

verdiensten van dezen voortreffelijken priester langer stilstaan, maar wij moeten ons beperken, en verwijzen den belangstellenden lezer naar de keurige *Lijkrede* door Dr. Borret uitgesproken op zijn vriend en vroegeren ambtgenoot (*De Katholiek*, Dl. LXXXI, blz. 1 vv.) en naar de inhoudrijke *Levensschets van Mgr. P. v. d. Ploeg*, door Praeses Lans geschreven in *De Katholieke Illustratie* (15de Jaargang, No. 12 en volgende).

Het getal studenten bleef immer toenemen. In 1843 was het tot 96 gestegen, en de onderwijskrachten moesten vermeerderd worden. Dit geschiedde door de benoeming van een tweeden Professor der philosophie ¹⁾, den Eerw. Heer Joannes Jansen-Kea, welke benoeming ook een wijziging in het studieprogram tot gevolg had.

In het jaar 1844 had de invoering plaats van nieuwe „Regels en Statuten”, en trad er overeenkomstig deze nieuwe „Regulae disciplinis praescribendae” voor het eerst een Subregent in Hageveld op.

De nieuwe regels, hoofdzakelijk samengesteld door den Provisor, President van Vree ²⁾, werden den 20sten October 1844 door den Hoogw. Vice-Superior goedgekeurd, om te worden ingevoerd bij gelegenheid der retraite, die dat jaar door Pater Bernard gegeven werd. Deze zelfde regels zijn later door de Bisschoppen bekrachtigd, en worden nog telkenjare op den eersten Zondag na de groote vacantie aan de seminaristen voorgelezen. Tot Subregent werd benoemd de Eerw. Heer Nicolaas Adam Frink, kapelaan der „Fransche Kerk” te Amsterdam. In dit-

¹⁾ Vgl. hierboven de noot op bl. 340.

²⁾ Sedert 1835 waren in het College van Provisoren de volgende veranderingen gekomen: President Chedeville was in 1839 emeritus geworden. Zijn opvolger te Warmond werd de Aartspriester Gerving, die in het College van Provisoren reeds zitting had. Na diens overlijden in 1842, werd de Eerw. Heer Franciscus Jacobus van Vree President, en de Hoogw. Petrus Antonius Kervel Aartspriester. Beiden kwamen ook in het College van Provisoren: de Aartspriester als Directeur, terwijl den President meer speciaal werd opgedragen de Hageveldsche studiën te bevorderen.

zelfde jaar vertrok de Eerw. Heer Mouriks als pastoor naar Poeldijk; zijn opvolger was de Eerw. Heer Franciscus Henricus Mensing.

De Regent van der Weijden had nu bijna tien jaren lang zijn moeilijk ambt bekleed. Het waren jaren geweest van aanhoudende, drukkende, ja soms pijnlijke zorgen, want de toestand der finantiën van het Seminarie bleef verre van rooskleurig. Op ander gebied deelde hij de zorgen met zijne leeraren, maar de geldelijke lasten drukten op hem alleen. Toen dan den 18^{den} Mei 1845 de pastorie van Berkenrode, door het overlijden van pastoor Tielen vacant, aan den Regent werd aangeboden, meende hij de waardigheid van Regent veilig tegen die van pastoor te kunnen verwisselen. Hij is pastoor te Berkenrode gebleven tot aan zijn overlijden, dat den 20sten Juni 1867 plaats had. Zijne verdiensten behooren niet tot die soort welke uitwendig schitteren, maar zij zijn er niet minder om. Hageveld is hem altijd dankbaar blijven gedenken.

Bij de keuze van een opvolger ¹⁾ liet het College van Provisoren het oog vallen op een Professor van het Seminarie te Warmond, den Hooggeleerden Heer Antonius Joseph Pluym. Deze was te Rotterdam geboren den 15^{den} October 1808. Zijne lagere studiën had hij te Gemert, zijne hoogere gedeeltelijk bij Pastoor Kortjanse te Oud-Beijerland, gedeeltelijk in het Seminarie te Warmond gemaakt. Den 24sten October 1832 had Mgr. van Bommel hem te Luik de H. Priesterwijding toegediend. Na een jaar als kapelaan in de parochie van Warmond gefungeerd te hebben, werd hij tot Professor aan het Groot-Seminarie benoemd, en doceerde hij daar achtereenvolgens de kerkelijke geschiedenis en de liturgie. Hij heeft zich naam

¹⁾ In de *Bijdragen voor de Gesch. v. h. B. Haarlem*, Dl. XIX, bl. 229, verhaalt Pastoor Bootz, dat hij voor het hem omstreeks dezen tijd aangeboden regentschap van Hageveld heeft bedankt.

gemaakt als schrijver, door zijne medewerking aan de *Godsdienstige Tractaatjes*, aan het *Magazijn voor Katholieken*, en aan *De Katholiek*, doch vooral door de uitgave van het bekende boekje: *Het H. Sakrament van Mirakel en de H. Stede te Amsterdam. Historisch-Kritische Proeve, ter gelegenheid van het vijfde eeuwfeest* [1845] ¹⁾.

Regent Pluym werd benoemd den 4^{den} September 1845. Deze benoeming was van groot gewicht, omdat daarmede tevens de Regent werd aangewezen onder wiens bestuur de overbrenging van Hageveld naar Voorhout zou plaats hebben; want het definitieve besluit, dat het Klein-Seminarie zou verplaatst worden, was de benoeming van den nieuwen Regent eenige weken voorafgegaan.

Wij hebben er reeds de aandacht op gevestigd, hoe de omstandigheden als vanzelf er toe leidden, dat men de heropening van het Seminarie te Velsen slechts als een voorloopige regeling beschouwde. De aankoop van het landgoed door het Aartsbisdom Holland en Zeeland in 1835 en de daaropgevolgde verbouwing schenen het voortbestaan van Hageveld aldaar voor de toekomst meer te waarborgen, maar, gelijk wij ook ter plaatse hebben medegedeeld, gaf het Gouvernement bij die gelegenheid weder ondubbelzinnig te kennen, dat het slechts met een voorloopige regeling genoegen nam.

Nu, na tien jaren, stond men weder voor dezelfde moeilijkheid als toen. De vergrootingen van 1836 en 1837 waren lang niet voldoende meer, om de immer toenemende bevolking te huisvesten. Een der leeraren was uit gebrek aan plaats gedwongen een kamer te bewonen op de naburige boerderij „Auspiciis et

¹⁾ Hier worde ook de uitgave vermeld van: *Gedichten bij het vijfde eeuwfeet van het Mirakel van Amsterdam*, door C. Broere en P. van der Ploeg, waarin, behalve het *Eeuwfeet* van J. van Vondel, vervat zijn: de *Dithyrambe* en *De Bedegang* van Broere alsook *Het vuur* en de *Kinderbede* van v. d. Ploeg.

telis". De oude heerenhuizing werd al bouwvalliger. Er bleef geen ander middel over dan alles te sloopen en een nieuw gebouw te zetten, dat, wilde men niet spoedig weder in verlegenheid raken, ruim genoeg was, om ongeveer 150 studenten en een aan dit getal geëvenredigd aantal leeraren te herbergen. Het was natuurlijk, dat, vooral met het oog op de goedkeuring der Regeering, die voor zulk een geheel nieuw gebouw zou moeten verkregen worden, de oude vraag zich weder voordeed: moet dit gebouw op dezelfde plaats verrijzen, of verdient het de voorkeur nu tegelijk het Seminarie naar elders over te brengen? Veel pleitte er voor, om Hageveld te behouden: de schoone plaats zelf, de rustige ligging, de bekoorlijke omgeving en eindelijk de gelukkige herinneringen aan die plek verbonden. Maar van eene andere zijde bezien, had het behoud van het Klein-Seminarie op die plaats ook bezwaren tegen zich. Van de Regeering, die nooit meer dan een voorloopige toestemming had willen geven om het Klein-Seminarie te Velsen te vestigen, was weinig toeschietelijkheid te verwachten. De verre afstand, die de beide Seminaries scheidde, leverde voor de gelijkvormigheid van bestuur, voor het gemeenschappelijk beheer en voor de onderlinge betrekkingen van beider professoren nog al moeilijkheden op. In het geheel genomen, was in die dagen de hofstede Hageveld wat al te afgelegen, al te ver van de groote verkeerswegen verwijderd. Water was er niet in de nabijheid; alles moest per as uit Haarlem worden aangevoerd; en de weg, die van Sandpoort naar het Seminarie leidde, was toen nog ongebaand, 's winters van wege het slijk, 's zomers om het mulle zand moeilijk te begaan of te berijden. Men wenschte het Seminarie in het hart van Zuid-Holland, in de nabijheid van een waterweg, of van de spoorlijn tusschen Haarlem en Rotterdam, die toen in wording was. In de laatste jaren had men te Hageveld ook ondervindingen opgedaan, die twijfel wekten of de streek wel gezond was. Men zou het van zulk een boschrijke, droge duinstreek niet ver-

wacht hebben, maar de bewoners van het Seminarie werden in den laatsten tijd aanhoudend door koorts en geplaagd. Vooral de nieuw-aangekomenen moesten dien tol betalen, zoodat het onder de studenten spreekwoordelijk geworden was, dat wie van de koorts niet geleden had, „op Hageveld nog geen burger was”.

Al dit voor en tegen werd besproken in eene vergadering, door de Provisoren den 28sten Juli 1845 gehouden, ten huize van den Aartspriester Kervel, te Leiden, waarbij ook de Vice-Superior tegenwoordig was. De uitslag dezer vergadering was, dat men, alle omstandigheden rijpelijk overwogen hebbende, tot het besluit kwam, dat het de voorkeur verdiende, tegelijk met den noodzakelijken nieuwen bouw, het Klein-Seminarie naar elders te verplaatsen. Den 3^{den} Augustus werd deze beslissing door den Vice-Superior goedgekeurd en bekrachtigd.

Nu was het zaak zoo spoedig mogelijk een geschikte plaats voor het nieuw te bouwen Seminarie te vinden. Eerst had men het oog op de buitenplaats „Bronstêe” onder Heemstede, nagenoeg aan den zoom van den Haarlemmerhout, maar de som, die door de eigenaars gevraagd werd, was zoo hoog, dat men van verdere onderhandelingen afzag. Later viel de aandacht op „Woestduin”, onder Vogelenzang gelegen, aan den straatweg naar Bloemendaal en aan de Leidsche Vaart, maar ook dit plan sprong af om dezelfde redenen als het voorgaande. In de maand October kwam de buitenplaats „Schoonoord” aan de vaart tusschen Haarlem en Leiden bij de Voorhoutsche brug in veiling. De geheele verkoop omvatte de heerenhuizing met koetshuis en stalling, boschgronden, overplaats, moestuinen enz., benevens de Heerlijkheid van Voorhout, de dorpsherberg aan de overzijde van de vaart, van ouds genaamd „Het Regthuis”, en de daaraan verbonden boerderij en weiland. Dit alles behoorde in eigendom aan den Heer Christaan Lodewijk Coster, Ambachtsheer van Voorhout, fabrikant te Tiel. Deze plaats, die den Aartspriester onder alle opzichten geschikt voorkwam, werd den 17^{den} October

1845 door hem aangekocht, ten behoeve van het Aartspriesterdom Holland en Zeeland voor de som van *f* 36,024. Eenige uren later verkocht hij de Heerlijkheid van Voorhout voor *f* 7000 aan den Heer Daniel Cornelis Santhagen, notaris te Amsterdam, zoodat de koopsom voor de plaats, de herberg en alle daarbij behoorende gronden werkelijk niet hoog kon genoemd worden.

De verdere bijzonderheden over Nieuw-Hageveld bewaren wij tot een volgend artikel. Alleen melden wij, dat de nieuwe bouw, in 1846 begonnen, het volgende jaar gereed was, en met den aanvang van den cursus in October in gebruik werd genomen. In Augustus 1847 alzoo werd het oude Hageveld voor goed ont ruimd. De oud-leerlingen wilden het, vóór het onder sloopershanden kwam, nog eenmaal zien en er een laatste hulde aan brengen. In den zomer werd de volgende circulaire verzonden:

„Met den eerstvolgenden leer-cursus wordt, als U wellicht bekend is, het Seminarie *Hageveld* van het oord, waar het sinds 1817 gevestigd was, overgebracht naar het tot een Seminarie ingericht gebouw te *Voorhout*. Die een kind van *Hageveld* is, en verneemt, dat het lustoord zijner jeugd, waaraan zich zoovele dierbare herinneringen vasthechten, weldra zal ophouden de gezegende kweekschool te zijn eener Godgewijde jongelingschap, ontvangt die tijding niet zonder aandoening. Zich verheugende in de gedachte, dat zijn geliefd *Hageveld* wellicht eene nog schooner toekomst tegengaat; dat zijne vestiging in het Seminarie te *Voorhout* aan de vervulling zijner verhevene bestemming, ongetwijfeld, niet anders dan bevorderlijk kan zijn; bedenkt hij echter niet zonder weemoed, welke onschatbare zegeningen hij aan *Hageveld* verschuldigd is; welke onvergetelijke jaren hij daar doorbragt; welke kalme en reine vreugde dáár het vaak onstuimig tijdperk van den jongelingsleeftijd heiligde; — en door dat tweërlei gevoel beziel, verlangt menig oud-Hagevelder nog eens voor het laatst *Hageveld* te zien en den grond van *Hageveld* te betreden, ten einde daar nog eens het genot te smaken van de herinneringen zijner jeugd, en vooral ten einde dáár, in dat oord, den diepgevoelden wensch te uiten, dat Gods zegen *Hageveld* naar zijne nieuwe woonstede volge, opdat het nieuwe *Hageveld* nimmer

opboude te zijn wat het oude, wat zijn *Hageveld* was: de hoop der Hollandsche Katholiciteit en het geluk der in zijne muren opgenomen jongelingschap.

„Dit verlangen van menig oud-Hagevelder is den ondergeteekenden, die het voorregt hadden tot de eerste kweekelingen van het ten jare 1817 geopende en ten jare 1830 herstelde *Hageveld* te behooren, herhaaldelijk gebleken; en opdat dit verlangen niet zonder verwezenlijking zou blijven, hebben zij zich onderling verstaan, in overleg en met goedkeuring van de Zeer Eerw. HH. Regent en leeraren in het seminarie Hageveld, ter ontwerping en regeling van een afscheidsfeest aan Hageveld.

„En dientengevolge is het, dat zij de eer hebben U bescheiden, maar met aandrang uit te noodigen tot het bijwonen van dat afscheidsfeest, dat gevierd zal worden op Donderdag, den 26 Augustus aanst. Tegen 12 ure des morgens van dien dag, stellen de ondergeteekenden zich het genoeg voor, U op den geliefden grond den welkomstgroot te mogen geven; terwijl Hageveld hoopt ten 3 ure zijne oude lievelingen nog eens voor het laatst om den vriendschaps- en vreugdedisch vergaderd te zien.

„Door eene bijdrage ad f¹⁰ van elk der aan dit feest deelnemende oud-Hagevelders, vertrouwen de ondergeteekenden in staat te zullen zijn gesteld, in de te maken kosten te kunnen voorzien.

„De ondergeteekenden verzoeken U beleefdelyk, de goedheid te willen hebben binnen de eerstvolgende acht dagen uw antwoord, moge het zijn! uw gunstig antwoord, aan een hunner te doen toekomen, ten einde het getal te kunnen bepalen der vrienden, welke *Hageveld* zich verheugen zal den 26sten Augustus aanst. te mogen ontvangen.

„U de verzekering hunner oprechte hoogachting aanbiedende, hebben de ondergeteekenden de eer zich te noemen

Uwe onderdanige dienaren

A. C. QUANT, R. K. Pr. Landd. v. Rijn-
land en Past. te Leiden.

Den 30 Juli 1847.

J. P. J. VAN ZEYL, R. K. Pr. en Past. te
Oegstgeest.

MR. J. F. A. LEESBERG, te 's-Gravenhage.
DR. W. CRAMER, te Amsterdam”.

Vele Oud-Hagevelders gaven aan deze uitnoodiging gehoor, en de feestviering had op den aangekondigten dag luisterrijk plaats. Mr. Leesberg dichtte voor deze gelegenheid een *Tafelliedje*, waarin hij op schertsenden toon nog eens in 't kort de lotgevallen van Hageveld in herinnering bracht, en waarvan het refrein reeds door ons is aangehaald:

„Neen, laat geen smart ons storen!
 Verga het oude Hageveld,
 Vivat! het wordt herboren,
 In Schoonoord weer hersteld!”¹⁾

Kort daarna is de hofstede „Hageveld” met alle aanhoorigheden verkocht aan den heer Joannes Voorting, den vader van den tegenwoordigen bewoner, voor de som van f 16000. Hij kocht haar, om haar in te richten voor de uitoefening van het boerenbedrijf. De gebouwen werden geheel afgebroken: alleen een gedeelte van een schuur of stal, volgens Mr. Leesberg ²⁾ „denkelijk een overblijfsel van het voormalige *Biezenveld*”, is blijven staan. Hiertegen is de boerenwoning aangebouwd, die opgetrokken is van de afbraak der heerenbehuizing, zooals de deuren en kozijnen, het marmeren plaveisel in het voorhuis en de groote deftige schoorsteen in een der vertrekken duidelijk aanwijzen. Het schoone aloude geboomte is omgehakt; de waterkommen zijn gedempt; alles is in vlak weiland veranderd. In het midden dier weide staan nog vijf of zes boomen, overblijfsel van een laan, die daar gespaard zijn om een schaduwplekje te laten aan het vee. Deze boomen, alsmede de naam „Hageveld” op het hek der boerenhofstede (welk hek echter meer westwaarts ligt dan de vroegere ingang), wijzen de plaats aan, waar gedurende dertig jaren zoo-

¹⁾ *Letterloover*, bl. 215.

²⁾ Zie aantekening op het juist aangehaalde *Tafelliedje*.

zooveel goeds gewoond heeft, waar zooveel edelmoedige jongelingen in blijheid en onschuld des harten de eerstelingen van hun leven aan God ten offer hebben gebracht, waar onder gestadige afwisseling van kinderlijk vroom gebed, vlijtige studie en juichende spelen de kiemen gelegd zijn voor zoo menig stichtend en nuttig priesterleven.

Doch al is het oude Hageveld geheel gesloopt, de herinnering er aan is in het nieuwe Hageveld bewaard gebleven. Zelfs weet nu nog iedere student, hoe dat Seminarie te Velsen er uitzag. Daarvoor heeft de tegenwoordige pastoor van Nes en Zwaluwenbuurt, M. A. van Zanten, gezorgd. Terwijl hij nog leeraar was, schilderde hij naar een kleine afbeelding een groot stuk, voorstellende: een gezicht op het voorplein van Oud-Hageveld. Dit omvangrijke doek heeft een blijvende plaats in de recreatiezaal der studenten.

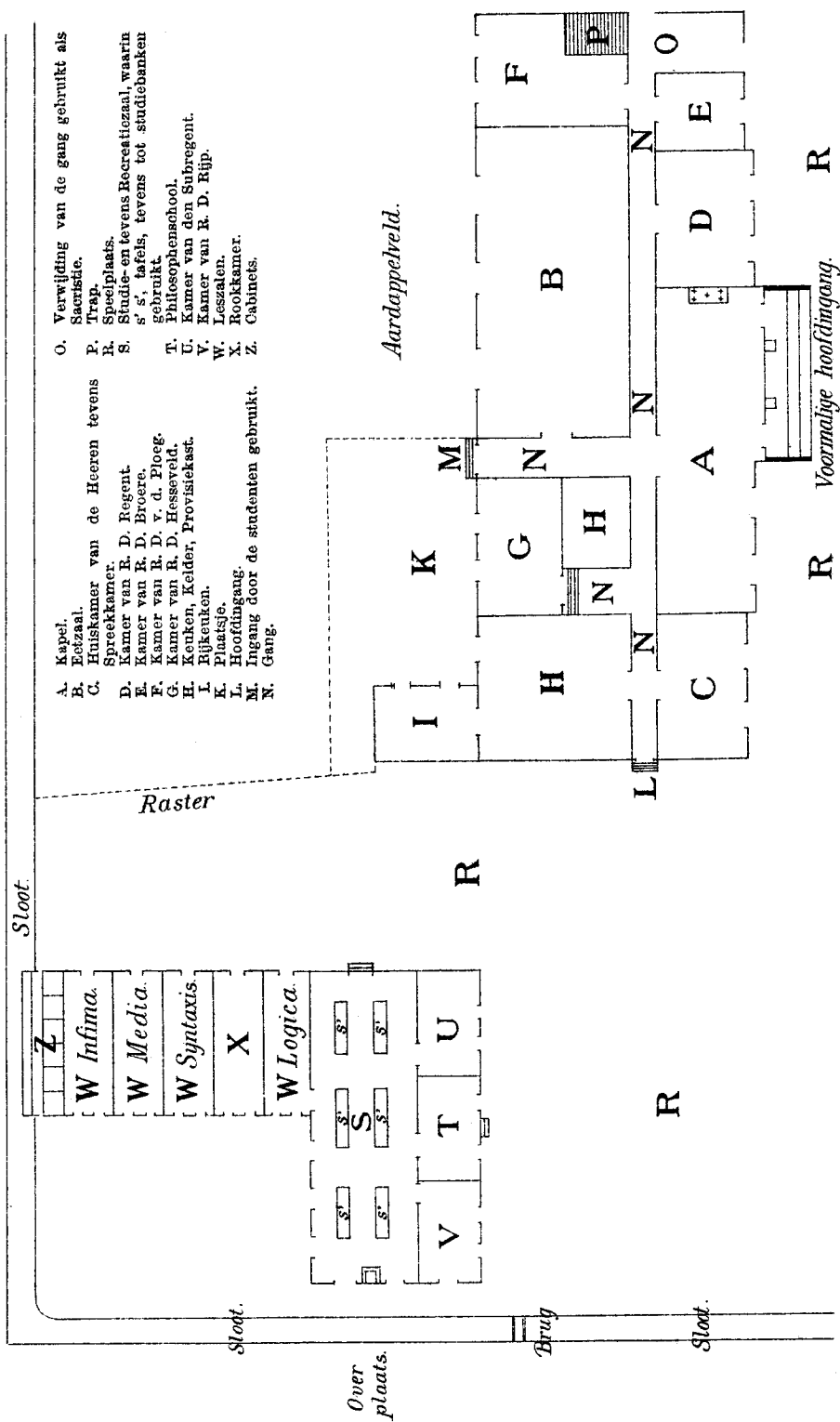
Hageveld bezit nog eenige kerksieraden uit de kapel van het vroegere Seminarie. In de groote receptiekamer hangt het altaarstuk, voorstellende de „Graflegging van Christus”; het is door een onbekende, maar volgens deskundigen niet zonder verdiensten geschilderd. Een Monstrans, de oudste in gebruik, heeft in den voet het volgende opschrift: SEMINARIO SUI ALUMNI DONO DEDERUNT. HAGEVELD. ANNO MDCCCXXXIX. Het zilveren wierookvat en scheepje zijn blijkens opschriften geschenken van de gebroeders G. W. en W. G. Schuit, studenten, ter gelegenheid van de eerste H. Communie ¹⁾ van den laatstgenoemde, den 7^{den} April 1833. De vergulde kandelaars, die op de feestdagen gebruikt worden, en de vergulde koorstoelen hebben ook reeds de kapel van Oud-Hageveld versierd. De traditie wil, dat deze, en nog enkele kerkmeubelen, afkomstig zijn van de huiskapel van koning Lodewijk Napoleon; maar daarvoor konden wij geen enkel stellig bewijs vinden.

¹⁾ Een enkele maal, maar toch zeer zelden, heeft deze plechtigheid in de kapel van Oud-Hageveld plaats gehad.

Ten slotte voegen wij hierbij een schets van den plattegrond van het voormalige Seminarie. Om ons een idee te geven van de indeeling der gebouwen, is een der oudkweekelingen, die er nog één jaar gestudeerd heeft, zoo vriendelijk geweest, deze schets op het papier te brengen. Zij is uit het geheugen getee-kend, en maakt dus geen aanspraak op de volkomene juistheid van een teekening op schaal, maar geeft toch een duidelijke voor-stelling, hoe het huis van binnen was ingericht. Het is wel der moeite waard ook deze herinnering voor de vergetelheid te bewaren.

(Slot volgt.)

H. J. M. TASKIN.

Over
plats.

ARMENZORG.

(Vervolg en slot van bl. 259 vv.)

VII. DE NIEUWERE BEGRIPPEN.

In het lijvig rapport ¹⁾, door de bekende Nuts-Commissie onder den titel: *Het vraagstuk der armverzorging* uitgegeven, wordt herhaaldelijk gewag gemaakt van de „nieuwere” of ook wel de „juistere” begrippen ten deze. Als zoodanig vindt men dan aangeduid: 1o. *individualiseering*, d. i. op zich zelf staande beoordeeling en behandeling van elk geval van armoede en 2o. *ondersteuning naar behoefte*, d. w. z. in die mate, dat de arme geen gebrek behoeft te lijden noch te bedelen.

De lezers van *De Katholiek*, die onze geschiedkundige schets van de kerkelijke armenzorg op den voet gevolgd hebben, kunnen over de „nieuwheid” der bovenstaande denkbeelden oordeelen. Herinnert zij ons niet aan de anecdote, medegedeeld door Beets in zijn *Gesprek over letterdieverij*? ²⁾ Marie Antoinette, Frankrijks ongelukkige koningin, begeerde op zekeren dag volstrekt iets nieuws voor haar garderobe. „Du nouveau — vroeg de mode-maakster, mademoiselle Bertin — du nouveau? *Il n'y a de nouveau que ce qui est oublié*”.

Ook de overige denkbeelden, in het rapport met warmte

¹⁾ *Het vraagstuk der armverzorging*, in opdracht van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, bewerkt door Mr. Goeman Borgesius, Mr. A. F. K. Hartogh, J. F. S. Blankenberg, Dr. H. J. De Dompierre de Chaufepié en Mr. R. J. H. Patijn.

²⁾ *Verscheidenheden*.

bepleit, als: *persoonlijke aanraking* tusschen bedeeler en bedeelde; *eenheid* en *centralisatie*, maar tevens *verdeeling van arbeid*; *maatschappelijke en zedelijke verheffing* eindelijk van hen, die arm en behoeftig zijn: wie begroet daarin geen oude bekenden? ¹⁾

Al vinden wij dus geen vrijheid, om aan de „nieuwere begrippen” der Nuts-Commissie een brevet van oorspronkelijkheid toe te kennen, toch brengen wij gaarne hulde aan haar kloeken arbeid en haar menschlievende bedoelingen. Of de lof der onpartijdigheid, door Dr. A. W. van Geer ²⁾ het rapport toegezwaaid, ten volle verdiend is? Wij aarzelen wel eenigszins, dit gunstig oordeel zoo maar voetstoots te onderschrijven. Doch het zegt al veel, dat de gebruikelijke beschuldiging, als zouden de katholieken slechts kerken bouwen en zich de armenzorg van den hals schuiven, hier geen weerklank vond; integendeel, op meer dan ééne plaats worden onze liefdadige instellingen met een ongewone mate van waardeering bejegend.

Wie trouwens durft ontkennen, dat gedurende het laatste vierde dezer eeuw allerwege in den lande christelijke naastenliefde en moderne philanthropie gewedijverd hebben in belangstelling voor „den minderen man”! Wat al vereenigingen, genootschappen, bonden, commissiën enz., die zich het lot der noodlijdenden aantrekken! Wat al inrichtingen voor zieken, blinden, krankzinnigen, weezen, oude mannen en vrouwen, daklozen, verwaarloosde kinderen, gevallen meisjes, idioten — kortom voor iederen vorm der menschelijke ellende — in grootere en kleinere gemeenten tot stand gekomen!

Heeft de liefdadigheid der Nederlandsche katholieken met die van hun andersdenkende broeders gelijken tred gehouden? Alleen

¹⁾ Op blz. 156 zegt het rapport trouwens zelf: „Het kenmerkende der moderne zorg voor armen, voor een deel ontleend aan de eeuwenoude gedachte van de persoonlijke liefdadigheid, is gelegen in het feit enz. Vgl. Brandts, i.e. Einleitung, S. XVI.

²⁾ Vgl. *Sociaal Weekblad* van 7 Maart 1896.

de statistiek kan hier het juiste antwoord geven. Wij verwijzen daartoe naar het prachtwerk *Neerlandia Catholica* (Amsterdam 1887), dat echter na tien jaren reeds menige aanvulling behoeft. Voor het overige erkennen zelfs de HH. Borgesius c. s. in hun rapport (blz. 36), dat de katholieke armenzorg „ten opzichte van de gestichtenverpleging zeer goed aan haar doel beantwoordt”, en waar zij — niet geheel ten onrechte wellicht — over de verzorging onzer huiszittende armen minder gunstig oordeelen, daar moge het spreekwoord, dat aan den bouw van Keulen en Aken herinnert, voorshands onze beste verontschuldiging zijn.

Dankbaarheid voor wat reeds bestaat mag evenwel onze oogen niet sluiten voor hetgeen nog ontbreekt. De bekende „Landesrath” Brandts, wiens gedachtengang wij hier in hoofdzaak tot den onzen maken, antwoordt op de vraag, of de katholieke instellingen aan de eischen van den tegenwoordigen tijd voldoen, en of wij niet vergelijkenderwijs in een of ander opzicht ten achter bleven, als volgt.

„Twee dingen zijn het vooral, die bij de katholieke armenzorg te wenschen overlaten: *publiciteit* en *organisatie*.

„Ongetwijfeld, de ware liefde is ootmoedig en bescheiden; gaarne verbergt zij zich. Doch is zij niet tevens onderworpen en kloek? Wanneer de omstandigheden een openbaarmaking harer werken vorderen, dan gedooft zij die in ootmoed en bescheidenheid. Hoeveel daden van belangelooze toewijding en edele zelfverloochening blijven niettemin voor het oog der wereld verborgen” ¹⁾.

Trouwe weerklank van het woord des Heeren bij Matth. V, 16 : „Zoo schijne uw licht voor de menschen, opdat zij uwe goede werken zien, en uwen Vader, die in den hemel is, verheerlijken”! Doch de opmerking heeft ook een bij uitstek praktische zijde.

¹⁾ L. c. S. XI.

Laten onze Conferenties van den H. Vincentius a Paulo getuigen, of hare *openbare jaarsvergaderingen*: onze St. Elisabeth's en andere vereenigingen, of hare *gedrukte jaarverslagen* zonder uitwerking bleven! Aanzien doet gedenken. „Hoeveel meer — schreef de volijverige Capucijner pater Cyprianus in *Arbeiterwohl* — hoeveel meer zou ons katholieke volk doen voor zijn eigen land, wanneer het de nooden van dat land beter kende! Aangaande onze buitenlandsche Missiën in Amerika, Afrika en Azië is het goed ingelicht. Dat er echter in het eigen vaderland tal van zielen zijn, die haar geloof verliezen, terwijl zij gered hadden kunnen worden door de werken der Charitas, komt niet in zijn gedachten op”.

Men hoort in den laatsten tijd gedurig beweren, dat de *kerkelijke* liefdadigheid kwijnt, terwijl de *particuliere* in omvang en beteekenis toeneemt. Ter verklaring van dit verschijnsel wordt dan gewezen op een „minder opgewekt kerkelijk leven” ¹⁾ en de meer en meer veld winnende overtuiging, dat „armenzorg geheel buiten de Kerk, van welke richting ook, moet geschieden” ²⁾. Of nu onze katholieke armbesturen over 't „minder opgewekt kerkelijk leven” te klagen hebben, betwijfelen wij op goede gronden.

Maar, zal men vragen, de dalende bedeelingscijfers dan? En de chronische geldnood der kerkelijke liefdadigheidsinstellingen?

Alsof deze niet in de geringere opbrengst der vaste bezittingen, in de toenemende werkeloosheid en de snelle uitbreiding der bevolkings-centra's hun opheldering vonden en hun verdediging!

Neen, indien er iets is, wat den toenemenden bloei der *particuliere* liefdadige genootschappen hier te lande verklaart, dan zal de

¹⁾ Vgl. Mr. H. Smislaert, l. c. blz. 99 vv.

²⁾ Vgl. *Verslag van het Genootschap „Liefdadigheid naar Vermogen”* te Amsterdam, over het jaar 1896, blz. 25.

meerdere openbaarheid van hun bemoeiingen en resultaten — te belangrijker in verband met hun *navolgingswaardige organisatie* — daaromtrent het juiste licht doen opgaan.

In verband met hun *navolgenswaardige organisatie*, zeggen wij. Immers dáárin schuilt het geheim der kracht van iedere doeltreffende armverzorging.

Wij laten in het midden, of de denkbelden des heeren Brandts omtrent aaneensluiting en samenwerking aller katholieke instellingen, met het oog op de toestanden hier te lande, eenige praktische waarde bezitten. Als teeken des tijds verdienen zij te worden vermeld.

In de eerste plaats, beweert hij, is noodig een *plaatselijke organisatie*: „Wij stellen ons die voor, ongeveer als volgt: in iedere stad van beteekenis, in ieder dekenaat vormen de geestelijken, de afgevaardigden der liefdadigē vereenigingen met de tegenwoordigers der gestichten en der religieuze orden een *Centraal-Comité*. Doel van zulk een comité is: bevordering der goede verstandhouding tusschen de onderscheidene corporaties, uitwisseling der bedeedenlijsten, mededeeling van opgedane ervaringen, uitgave der jaarverslagen, kennismeming van hetgeen door burgerlijke Armbesturen of neutrale vereenigingen in 't belang der armenzorg wordt gepraktiseerd, eventueel samengaan met dezen” enz.

Van meer belang echter schijnt hem de oprichting van een *Diocesaan-Comité voor de werken der liefdadigheid* toe: „De bisschop trede, als oudtijds, weer aan het hoofd van alle sociale liefdewerken. Een soort van „generale staf” uit alle standen der maatschappij gerecruteerd, sta hem daarbij ter zijde. Aan zulk een commissie van deskundigen brengen alle liefdadige instellingen jaarlijks verslag uit. Zij helpt met raad en daad, geeft adviezen, beoordeelt de wenschelijkheid van nieuwe stichtingen, regelt algemeene vergaderingen, houdt welwillend toezicht en tracht

de ware beginselen van armenzorg meer en meer te verspreiden" ¹⁾).

Ook Ratzinger en Ehrle ijveren voor een krachtige organisatie der katholieke liefdadigheid. „Will eine Armenpflege etwas nützen — zegt de eerste ²⁾ — so muss sie einheitlich organisirt und nach bestimmten Principien geleitet, kurz sie kan nur eine sein. Einheit in den leitenden Grundsätzen, Einheit in der Behandlung ist die unabweisbare Voraussetzung einer erspriesslichen Armenpflege, einer Armenpflege, die höhere Ansprüche macht, als jährlich ungezählte Millionen an den frecheren Theil der Armen hinauszuerfen”.

Welke inrichting hem dan als ideaal der toekomst voor oogen zweeft? Geen andere dan de kerkelijke gemeente-armenzorg der Christelijke Oudheid. Toen was er éénheid van leiding. Toen waren er geoefende krachten in aantal. Geen werktuigelijke bedeeeling alleen, — persoonlijke toewijding gold als plicht des armbezorgers. Hij moest de oorzaken der behoefte opsporen, en voor ieder geval het passend geneesmiddel aanwenden. Bedelarij voorkomen, en den arme tot een zekere maatschappelijke zelfstandigheid terugvoeren, daarheen was destijds het streven der kerkelijke armenzorg gericht ³⁾).

Niet zonder voldoening nu mogen de Nederlandsche katholieken er op wijzen, hoe de ware beginselen van armverzorging —

¹⁾ L. c. S. XVIII—XIX, Einleitung. — Men denke hier aan de taak, welke in Frankrijk en ook in ons vaderland de Centrale- of Hoofdraad der St. Vincentius-vereeniging vervult. Tusschen de verschillende diakonieën der Nederl. Geref. kerken heeft er in zooverre eenige voeling plaats, als hare leden éénmaal 'sjaars diakonale conferentiën plegen te houden, waarin algemeene vragen van armenzorg behandeld worden. Vgl. *Het vraagstuk der armverzorging*, blz. 42.

²⁾ L. c. S. 562.

³⁾ Vgl. hiervóór, Dl. CXI, bl. 428—431.

naar wij vertrouwen, in de voorgaande bladzijden genoegzaam aangeduid — ten grondslag hebben gestrekt van de bisschoppelijke verordeningen, welke het armwezen hunner parochiën regelen. Men oordeele:

„Het Roomsche Katholieke armwezen en de daaruit voortgevloeide of daarmede verband houdende instellingen van liefdadigheid staan, in de geheele uitgestrektheid van ieder bisdom, *onder het kerkelijk gezag en opertoezicht van den betrokken bisschop*. De bestuurders dezer instellingen zijn aan hem verantwoordelijk wegens hun beheer.

De pastoor der parochie is de commissaris van den bisschop in het Armbestuur. Hij oefent *aanhoudend toezicht* uit over de handelingen van het Armbestuur, en waakt voor de aangelegenheden van het parochiaal armwezen in verband met zijne pastoreele zorgen. Hij geeft *raad en voorlichting* aan het Armbestuur, en wordt door hetzelfde gehoord in belangrijke voorvallen”.

Is in deze bepalingen niet de mogelijkheid eener gewenschte centralisatie, eener goede contrôle, eener krachtige, uniforme leiding gewaarborgd? ¹⁾

„De armmeesters — zoo heet het voorts — worden benoemd uit de *achtenswaardigste en bekwaamste* mansleden van de parochie.

De zorg van het parochiaal Armbestuur bepaalt zich niet tot de stoffelijke, maar omvat ook, als de *eerste* en *voornaamste* behoefte, de *zedelijke* belangen der armen.

Armmeesters zullen door *geregeld huisbezoek*, door henzelfen of door andere liefdadige personen of vereenigingen, de aan hunne

¹⁾ Vgl. Mr. Ph. Falkenburg, *Armenzorg in Nederland*. Gemeente Rotterdam, blz. 112: „Bij het R. K. Parochiaal Armbestuur bestaat derhalve, in tegenstelling met de protestantsche diaconieën, een sterk gecentraliseerd toezicht. Dat daardoor reeds vele misstanden kunnen worden vermeden, zal ieder moeten toegeven. Daarenboven is hier kans, dat de ondervinding, op het gebied van armenverzorging opgedaan, ook strekke tot leering van andere armbesturen, die aan hetzelfde centrale gezag zijn onderworpen”.

zorg toevertrouwde armen en hulpbehoevenden... te ontmoeten enz.

Het Armbestuur tracht, door alle middelen onder zijn bereik, *werkzaamheid te bevorderen* en aan te moedigen bij zoodanige behoeftigen, die tot eenigen arbeid in staat zijn.

De *aard* en het *bedrag* der ondersteuning van de armen en hulpbehoevenden wordt met de meeste zorg geregeld *naar gelang van ieders wezenlijke behoeften* en met inachtneming van de hulp of bijstand, welke zij, die zich om verzorging aanmelden, van elders verkrijgen of verkrijgen kunnen, of wel zich zelf *door vlijt en spaarzaamheid* mochten kunnen bezorgen".

Alle eischen der moderne armverzorging, gelijk men ziet, worden door de bisschoppelijke reglementen onderschreven.

Ook tegen de zoo vurig gewenschte samenwerking ¹⁾ tusschen de verschillende liefdadigheidsinstellingen bestaat onzerzijds geen, althans geen principieel, bezwaar. Integendeel.

Een der artikelen bepaalt immers:

„Tusschen het parochiaal Armbestuur en de besturen der in de parochie gevestigde bijzondere instellingen van liefdadigheid bestaat ... samenwerking enz.

Door meer overleg en onderlinge hulpvaardigheid, alsook door het wederkeerig geven van inlichtingen of terechtwijzingen, trachten zij elkanders taak te verlichten, en een *doelmatige armenzorg* te bevorderen. Voor zooveel van hen afhangt, verkeerden zij in goede verstandhouding en *werken mede*... met de burgerlijke besturen ter bereiking van nuttige oogmerken in het belang van het armwezen in 't algemeen".

Zou men vragen, of wel bij een centralistisch beheer de mogelijkheid eener decentralisatie in de verzorging is opengelaten, m. a. w. of, naast *éénheid van leiding* en richting, *veelheid van werkkrachten* bestaanbaar is? Art. XXV geeft het antwoord:

¹⁾ Vgl. *Het vraagstuk der armverzorging*, passim.

„Aan alle Armbesturen kunnen, volgens daarvoor door den Aartsbisschop goedgekeurde, huishoudelijke regels, de hulp en medewerking worden toegevoegd van liefdadige personen of vereenigingen, ten einde een doelmatig huisbezoek, zedelijk toezicht en alle andere liefdewerken beter te verzekeren” ¹⁾.

Zelfs den HH. van het „Nut” kwam het voor, dat de regelen, hier gesteld, voor een doelmatige armenzorg alle ruimte laten ²⁾. Doch in werkelijkheid beslissen niet de regelen, maar de menschen, die ze uitvoeren. *Not measures but men*, zei Chalmers.

Heeft de practijk van het leven op deze voorschriften haar zegel gedrukt? Dat is de vraag.

Mr. Goeman Borgesius c. s. verklaren, daaromtrent met kennis van zaken geen algemeen oordeel te durven vellen. Den toestand van het armwezen ten platten lande achten zij evenwel *over 't geheel* dragelijker dan dien in de groote steden ³⁾.

Hoe dit zij, al zou, gelijk de Nuts-Commissie het uitdrukt, „wellicht ten deele als gevolg van sleur en onbekendheid met de betere begrippen omtrent armverzorging, ten deele echter ook ongetwijfeld als gevolg van de omvangrijkheid der taak en de ontoereikendheid der beschikbare middelen” ⁴⁾, het armwezen onzer stedelijke parochiën niet overal aan billijke eischen voldoen, — deskundigen mogen zulks beslissen — de geesten beginnen zich te reppen, „het daghet in het Oosten”.

Op 26 Januari 1893 toch werd te Nijmegen, dank zij het krachtig initiatief van den WelEdelGestr. Heer F. T. J. H. Dobbelman, lid der Tweede Kamer, President van het R. K. parochiaal Armbestuur, de vereeniging: *Weldoen zij ons doel* in 't leven geroepen.

¹⁾ Vgl. het *Reglement v. h. Aartsbisdom Utrecht*.

²⁾ L. c. blz. 34.

³⁾ L. c. blz. 51.

⁴⁾ L. c. blz. 183.

Wat deze corporatie beoogt, is: „Het bezoeken van armen en hulpbehoevendenden, de verbetering van hun zedelijken en stoffelijken toestand en het verkrijgen eener doelmatige armenverpleging”.

Naast het Armbestuur, dat het centrale gezag in handen heeft, treedt zij dus op als commissie van huisbezoek.

Het R. K. armengebied der stad werd verdeeld in 18 *sectiën*. Iedere *sectie* bestaat uit een Armmeester als Voorzitter en 9 Armbezoekers. Twee *sectiën* maken een *afdeeling* uit. De Voorzitters der 9 *afdeelingen* vormen de *hoofdafdeeling*, onder leiding van den Voorzitter van 't Armbestuur.

Wanneer een behoefte in aanmerking wenscht te komen voor onderstand, wendt hij zich tot den Voorzitter der *sectie*, waaronder hij behoort. Deze heeft binnen 24 uren de respectieve Armbezoekers te verwittigen, opdat zij een onderzoek instellen.

Nimmer mag het armenbezoek door één lid alleen geschieden.

Hebben zij 't rapport van hun onderzoek bij den Voorzitter der sectie ingediend en oordeelt deze het voldoende, dan komt het op de eerstvolgende *sectievergadering* in behandeling, vervolgens bij de *afdeeliningsvergadering* en wordt dan aan de *hoofdafdeeling* ingediend, ter vaststelling van het bedrag, voor elke klasse uit te reiken.

Van de aantekeningen der Armbezoekers wordt door de *hoofdafdeeling* boekgehouden in een door het Armbestuur goedgekeurden *legger*, met *alphabetisch register*.

De leden verbinden zich, zoolang de hulp van de Vereeniging duurt, de hun ter behandeling opgedragen gezinnen „geregeld” te bezoeken. Kunnen zij op de hoogte blijven van den toestand en de inkomsten van een gezin, dan mogen de tusschenpoozen van bezoek worden verlengd.

Voor de eerste hulp bij spoedeischende gevallen zijn afzonderlijke bepalingen gemaakt. Overigens mogen de Armbezoekers

„geen bijzondere gaven uitreiken aan gezinnen, die zij in hunne hoedanigheid behandelen of bezoeken”.

Vestigen wij nog even de aandacht op de hoogst gewichtige § 10 uit de *Algemeene bepalingen en instructiën*.

„De Sectie-Voorzitters zijn verantwoordelijk voor de richtige naleving van de bepalingen der verschillende instructiën, ieder voor zoover zijne Sectie aangaat.

Gesteund door de toewijding der Armbezoekers, en diep door-drongen van de ware beteekenis eener verstandige armenzorg, zullen zij, bij alle verscheidenheid van personen en toestanden, er naar streven, zooveel mogelijk *overeenstemming* te brengen in de *behandeling van de verschillende gevallen* ¹⁾.

Zij moeten er als hun allereerste plicht tegen waken, dat de hulp der vereeniging ontaarde in een *ziekelyke, overgevoelige bedeeling, die armoede kweekt in plaats van vermindert*. Ieder geval moet door hen streng critisch beoordeeld worden, met het doel voor oogen, de behandelde gezinnen *op te heffen uit den staat van moreel verval*, waarin zij over het algemeen verkeeren.

Rekening houdende met de zwakheden en de gebreken der armen, ... moeten zij nauwlettend toezien, dat iedere vorm van te verstrekken hulp *bevorderlijk zij aan de ontwikkeling van de eigen krachten*, die in de gezinnen aanwezig zijn, opdat zij langzamerhand weer bij machte komen, *zoo goed mogelijk op eigen beenen te staan* ²⁾.

Eere aan het Nijmeegsch parochiaal Armbestuur, dat, in overeenstemming met de bisschoppelijke reglementen, op zoo verlichte wijze recht deed aan de eischen van den nieuweren tijd! Niet zonder vrucht heeft het de beroemde Elberfelder methode op katholieke leest geschoeid. Reeds werd te Arnhem een soort-

¹⁾ Wij cursiveeren.

²⁾ Het bovenstaande diene tevens tot aanvulling van hetgeen 't rapport der Nuts-Commissie op blz. 82 vermeldt: „*Nijmegen*, alwaar de pogingen, in 1892 aangewend door de vereeniging *Hulpbetoon*, tot het invoeren van een meer samenhangende armenzorg, schipbreuk leden, hoofdzakelijk wegens principieele bezwaren van de zijde van het R. K. parochiaal Armbestuur” enz.

gelijke regeling tot stand gebracht ¹⁾; en wanneer straks in alle grootere plaatsen van ons land, aan de parochiale Armbesturen een keurkorps van welgeoefende en ijvervolle Armbezoekers zal zijn verbonden — de gunstige ervaring, te Nijmegen opgedaan, wettigt deze verwachting — dan behoort de lof van het „goed voorgaan” dat „goed deed volgen” aan de katholieken der aloude Geldersche Keizerstad niet te worden onthouden.

Maar, zal men ons tegenwerpen, een dusdanige inrichting van 't parochiaal Armwezen levert ten slotte niets anders op dan een St. Vincentius-Vereeniging met uitgebreider werkkring en een min of meer officiëel karakter.

Wij zouden willen vragen: is zij daar minder om? Geldt niet hetzelfde — de quaestie der noodige fondsen daargelaten — van 't Elberfelder stelsel?

Grondtrek van beiden is immers: *doelmatische* verzorging der huisarmen; verdeeling van den arbeid over een talrijk personeel; oprichting der behoeftigen tot het helpen van zichzelf en, last not least, *voortdurend toezicht* op het goed gebruik der bedeeling.

„Haar groote kracht” — zegt P. Bruin ²⁾ — vindt de St. Vincentius-Vereeniging in een organisatie, waardoor hare leden van

¹⁾ De Vereeniging tot huisbezoek bij armen *Charitas*, uitmakende een onderafdeeling van het R. K. par. Armbestuur te Arnhem, begon hare werkzaamheden op 1 Januari 1897. Van de best ingelichte zijde werd ons verzekerd, dat het nieuwe stelsel tot dusverre zeer goed voldoet. Evenals te Nijmegen werd het armengebied der stad verdeeld, hier in 4 afdeelingen, elke afdeeling voorloopig in 2 sectiën. In elke sectie geschiedt het huisbezoek door een Armmeester en drie Armbezoekers. Deze laatsten hebben slechts een adviseerende stem. Het College der Armmeesters beslist over de bedeeling.

De statuten van *Charitas* herinneren in menig opzicht aan die der Nijmeegsche zustersvereiniging. Het initiatief tot de nieuwe regeling ging te Arnhem uit van het Armbestuur zelf, daarbij krachtig gesteund door de eerw. geestelijkheid der stad.

²⁾ L. c. blz. 206.

den eenen kant *maatschappelijk* handelen en daardoor steun vinden bij elkander, maar van den anderen kant ook *persoonlijk* liefdadigheid beoefenen door zelf de armen op te zoeken”.

In het verslag der HH. Borgesius c. s. lezen wij dan ook: „De inrichting van deze vereeniging komt der Commissie in hoofdzaak zeer doeltreffend voor. Hier wordt in werkelijkheid ieder geval van armoede geïndividualiseerd; hier wordt de grondgedachte der Elberfeldsche armenzorg bijna verwezenlijkt”.

De groote verdiensten der „Vincentianen” zijn te bekend, dan dat wij daarover met vele woorden behoeven uit te weiden.

„Zij brengen weêr de goddelijke gaven,
Die 't leven weigerde en de Liefde bood,
Zij troosten, kleeden, spijzigen en laven,
Verov'ren weêr de menschheid op den dood” ¹⁾.

Het zij ons evenwel vergund, er de aandacht op te vestigen, hoe de *centralistische inrichting*, waarbij de Hoofdraad te 's-Gravenhage waakt voor de eenheid der Vereeniging, en door allerlei middelen de afzonderlijke Conferenties gestadig herinnert aan den geest der reglementen en de geschiktste wegen ter ondersteuning harer behoeftigen, ter opleiding van ambachtsleerlingen, ter verspreiding van goede lectuur enz. er wel op berekend is om de beginselen eener oordeelkundige armenzorg te populariseeren, het klakkeloos geven van aalmoezen tegen te gaan en de wakkere naneven van den „Groot-aalmoezenier Gods” tot onverdroten werkzaamheid te prikkelen. Om die reden arbeitet de St. Vincentius-Vereeniging dan ook niet *uitsluitend* op het gebied der armverzorging. Er is geen ellende in de wereld, of zij wil haar lenigen, bestrijden, verjagen.

Zullen wij thans de namen van zooveel andere liefdadige vereenigingen, die onder de schutse van den H. Willebrordus, den

¹⁾ Dr. Schaepman, *Vincentius a Paulo*.

H. Martinus. den H. Lodewijk, den H. Joseph, den H. Carolus Borromaeus enz. wedijveren in den dienst der Christelijke Charitas, onvermeld laten? Er bestaat reden toe. Immers niet zoo zeer het *aantal* als wel de *typische beteekenis*, de *min of meer voorbeeldige* armenzorg onzer katholieke instellingen valt binnen het kader van dit betoog. Nochtans is het geen bloote hoffelijkheid alleen, welke ons van ééne klasse dier instellingen met bijzondere ingenomenheid doet gewagen.

Ratzinger toch heeft met het volste recht de wenschelijkheid eener medewerking der vrouw bij de armenzorg bepleit. Er zijn, met name in den kring der vrouwen en kinderen uit de lagere standen, behoeften en nooden, welke alleen een vrouwenoog onderkennen, een vrouwenhart peilen, een vrouwenhart lenigen kan. Wie durft, in de dingen van het huiselijke leven, aan de vrouw een hoogere mate van practisch doorzicht dan gemeenlijk bij den man gevonden wordt, ontzeggen?

Daarom een eeregroet aan u, vereenigingen van de H. Elisabeth, de H. Catharina van Siëna, de H. Birgitta, de H. Liduina, de H. Anna enz. enz., vereenigingen, waarin de bloem onzer katholieke vrouwenwereld haar stoffelijke gaven, haar toewijding, haar tijd, haar persoonlijkheid ten offer brengt op het altaar der christelijke naastenliefde!

Gewoonlijk zijn alleen behoeftige zieken en kraamvrouwen het voorwerp harer bemoeiing. Doch ieder, die de methode van werken dezer vereenigingen heeft gadeslagen, weet, hoe voortreffelijk de armenzorg is, door haar, zij het dan ook in beperkten kring, uitgeoefend.

Wekelijks vergaderen de leden. *Wekelijks* worden de gezinnen bezocht. Onderstand ontvangen deze enkel *in natura*. Sluimeren er krachten, die tot een herovering der maatschappelijke zelfstandigheid kunnen worden in 't werk gesteld, de „dames van Elisabeth” weten ze te wekken. Hoe dikwijls keerden door haar toedoen, orde en netheid, vlijt en spaarzaamheid terug in huis-

houdingen, waar langdurige ellende ieder besef van eigenwaarde scheen te hebben uitgedoofd!

Te betreuren is het evenwel, dat gebrek aan middelen dergelijke prijzenswaardige vereenigingen maar al te dikwijls noopt, haar arbeidsveld te beperken. Wanneer — de verzuchting welt ons onwillekeurig uit het hart — wanneer toch zullen onze verjongde Armbesturen, onze St. Vincentius-, onze St. Elisabeth's-Vereenigingen in werkelijkheid mogen heeten: *centra's, waaromheen alle katholieken, die iets voor de armen over hebben, zich scharen?* Wanneer zal een beter inzicht de onzen er toe brengen, om hun liefdegaven *bij voorkeur* uit te deelen door tusschenkomst van goed georganiseerde genootschappen? Wanneer zal iedere aanzienlijke parochie, naast haar Armbestuur of haar „Conferentie“, kunnen wijzen op hare liefdadige vrouwen, die arme zieken verzorgen, kinderen kleeden bij de eerste H. Communie, of, ter bevordering van het schoolbezoek, naaiwerk verrichten ten behoeve van die instellingen, welke zich met het kleeden van schoolgaande kinderen belasten? Waar in allerlei neutrale vereenigingen hare protestantsche zusters een navolgenswaardige belangstelling jegens de noodlijdenden aan den dag leggen, daar mogen de katholieke vrouwen zich in edelmoedigheid niet laten overtreffen.

Aan den onpartijdigen lezer thans de beslissing, of de Nederlandsche katholieken ten aanzien der *ware begrippen van armenzorg* zoo achterlijk zijn, als wel eens beweerd wordt.

Doch theorie en practijk zijn twee. De vraag rijst, of bij een mogelijke herziening der Armenwet, de katholieken, ook wegens *den materielen omvang* hunner armenzorg, gewicht in de schaal behooren te leggen? Wij zullen ons bepalen tot het mededeelen van enkele cijfers, en doen daarvoor slechts hier en daar een greep.

Op dit oogenblik bestaan er in Nederland ruim 1000 R. K. parochiën. *Verreweg de meeste* hebben een eigen Armbestuur.

„Parochiale armbesturen — zegt het rapport der Nuts-Commissie — worden alleen niet gevonden in parochiën, welke gelegen zijn in uitsluitend katholieke streken, en voor wier armen door de gemeentelijke armbesturen voldoende wordt gezorgd” ¹⁾).

Dit is o. a. het geval met Limburg, waar in vele kleine gemeenten de oprichting van Kerkelijke Armbesturen om geldige redenen achterwege bleef. Wat gaf evenwel de bedoelde Commissie recht om te beweren, dat in Limburg „de particuliere liefdadigheid doorgaans ontbreekt en de R. K. Kerk gewoonlijk geen steun verleent, of slechts voor een zeer luttel bedrag” ²⁾).

Op grond immers van betrouwbare inlichtingen, ons met de meeste welwillendheid verstrekt, kunnen wij verzekeren, dat door de Limburgsche katholieken, naar de draagkracht van hun vermogen, voor de armen gegeven, ja zelfs veel gegeven wordt, bijzonder *in natura*. Zondert men Maastricht uit, waar bij de opeenhooping van fabrieksarbeiders dezelfde toestanden voorkomen als elders in de grootere steden van ons land, dan worden er in Limburg wel behoeftigen gevonden, maar *geen behoeftigen, die gebrek lijden*. Ook op onze zuidelijke broeders aan de beide oevers van de Maas is het spreekwoord toepasselijk: „En France [Limbourg] on ne meurt pas de faim”.

Doch wij beloofden eenige cijfers. Ziehier een proefje van statistiek ³⁾.

De steden Amsterdam en Rotterdam telden, in de jaren 1890—1891, resp. $\pm$ 91,000 en 61,000 katholieke inwoners.

In 1890 bedeede 't R. K. parochiaal Armbestuur te *Rotterdam*: f48,507.88 aan geld, en f 7022.75 *in natura*; samen f 55,530.63 of f 43.86 per bedeede partij.

¹⁾ L. c. 31.

²⁾ L. c. blz. 18.

³⁾ Wij ontleenen deze opgaven aan de statistieke verslagen, bewerkt door Mr. Ph. Falkenburg: *Armenzorg in Nederland*, Gemeente Rotterdam en Amsterdam (Amsterdam 1892 en 1893).

De uitgaven voor de verpleegden in de gestichten bedroegen over datzelfde jaar: *f* 62,295.47½, of gemiddeld ± *f* 140.— per verpleegde.

Het cijfer, door het R. K. Oude Armen-Kantoor te *Amsterdam* over 't jaar 1891 aan onderstand uitgegeven, bedroeg: *f* 91,046.69½ in geld, en *f* 801.43½ in natura. Elke bedeelde partij ontving gemiddeld: *f* 31.23.

De uitgaven voor de verpleegden in St. Jacob beliepen: *f* 51,398.00, of gemiddeld ± *f* 146.85 per verpleegde.

De St. Vincentius-Vereeniging te *Amsterdam* besteedde in 1891 voor haar verpleegden: *f* 25,791.82½.

Buitendien bedroegen de uitgaven ten behoeve harer kosteloze armenscholen ruim *f* 20,000.—.

Te *Rotterdam* werd uitgegeven door dezelfde Vereeniging, over 1891: *f* 14,592.35, aan ondersteuning in natura. De gezamenlijke uitgaven voor weldadigheidsdoeleinden, van de Conferentie en den Bijzonderen Raad, stegen er tot *f* 25,567.12 in hetzelfde jaar.

Volgens het verslag, bij gelegenheid van haar gouden feest ten vorigen jare uitgebracht, telde de St. Vincentius-Vereeniging in Nederland op dat oogenblik: 177 Conferenties met 3037 werkende leden, die te zamen ruim 8000 gezinnen bezochten.

In de vijftig jaren van haar bestaan, heeft de Vereeniging de verbazende som van *ruim veertien millioen guldens* bijeengebracht, waardoor zij in staat gesteld werd, een *bijna even groot bedrag* aan haar verschillende liefdewerken te besteden.

In het statistisch overzicht der armenzorg te *Rotterdam*, door Mr. Ph. Falkenburg te boek gesteld, komt de St. Elisabeth's-Vereeniging aldaar voor met een uitgave van niet minder dan *f* 10,281.03 voor ondersteuning in natura enz. over 1891.

Gedurende datzelfde jaar bezocht de dames-vereeniging onder

bescherming der H. Catharina van Siëna te *Amsterdam*: 1757 zieken en 859 kraamvrouwen. Door haar werden o. m. uitgedeeld: 41,197 porties warme spijsen, 48,870 eieren, 3072 halve kannen melk en 9783 stuks kleederen.

De St. Elisabeth's-Vereeniging te *Utrecht* besteedde in het jaar 1896, aan levensmiddelen f 4363.42. Het aantal uitgedeelde kledingstukken wijst het belangrijke cijfer aan van 1702.

De gelijknamige Vereeniging te *Arnhem* vermeldt in haar verslag over 1896 als uitgedeeld: aan levensmiddelen o. a. 752 ponden vleesch, 18,432 halve kannen melk, 12,997 eieren enz., benevens 242 verschillende kledingstukken.

Deze weinige cijfers, hoe welsprekend ze ook zijn, geven toch, zelfs bij benadering, geen voorstelling van hetgeen de katholieken voor hun armen ten koste leggen.

De heer Léon Lallemand ¹⁾, „Correspondant de l'Institut de France”, verklaart in een verslag omtrent de armenwetgeving in Nederland, ten vorigen jare gepubliceerd: „Il est intéressant de noter, que la charité ne se lasse pas [en Hollande]” ²⁾.

Uitvoeriger gegevens dan de hierboven meegedeelde, welke wij voor ons bestek toereikend achtten, zouden slechts de gepastheid dezer lofspraak, wat de katholieke armenzorg betreft, te duidelijker staven.

* * *

In zijn pas genoemd voortreffelijk verslag heeft de heer Lallemand o. a. ook, tegenover het drijven naar staats- of gemeente-armenzorg, dat zich meer en meer begint te openbaren, een lans gebroken voor de vrije liefdadigheid en het zoogenaamde „facultatieve stelsel” onzer tegenwoordige armenwet.

Deze wet (van 1854) stelde zich voornamelijk ten doel, om de

¹⁾ *Étude sur la Législation Charitable en Hollande* (Paris, Alphonse Picart et Fils).

²⁾ L. c. p. 17.

armenzorg in hoofdzaak aan de kerkelijke en de bijzondere liefdadigheid over te laten. Geen burgerlijk Bestuur mag onderstand verleenen dan na zich, voor zooveel mogelijk, te hebben verzekerd, dat de aanvrager dien niet van kerkelijke of particuliere zijde kan erlangen, en dan nog slechts *bij volstrekte onvermijdelijkheid* (Art. 21).

Armenzorg wordt derhalve, in dit systeem, niet beschouwd als een *plicht*, die op de Overheid rust, maar als een *soort van politiezorg*, „die slechts dan optreedt, als de kerkelijke en de particuliere armenzorg stil zitten, en die in dit geval ook behoort op te treden, omdat het voor de orde en het welzijn van Staat en maatschappij noodzakelijk is”.

Dat een dusdanige opvatting der staatszorg geen genade vindt in de oogen van de socialistische of de radicale partij, niemand die er zich over verwondert. Doch ook uit een kamp, waar het gedurig uitzetten der grenzen van staatsbemoeiing overigens geen denkbeeld is, dat onverdeelde sympathie wekt, gaan bijwijlen stemmen op, roepende om armverzorging van overheidswege. Hoe dit verschijnsel te verklaren?

De liefdadigheid der kerkelijke genootschappen, zegt men, is, evenals de particuliere, niet langer berekend voor onze moderne toestanden. In het licht der wetenschap verschijnt de armoede als een maatschappelijk en zedelijk verval, als een uitvloeisel ten deele van onze maatschappelijke inrichting ¹⁾. „De Staat — zoo redeneert men — kan dus ook de aansprakelijkheid voor de na-deelen, welke van die inrichting onafscheidelijk zijn, niet geheel van zich afschuiven”. En verder: „Het belang van den Staat eischt, dat het pauperisme zooveel mogelijk worde bestreden en beperkt. Op zijn weg ligt het derhalve, te waken, dat niet datzelfde pauperisme door anderen, zij het dan ook met de beste bedoelingen, worde aangekweekt”.

¹⁾ *Rapport*, l. c. blz. 173—174.

Vandaar het streven, om 1°. *staatsplicht* als *leidend beginsel* in de nieuwe armenwet te doen opnemen ¹⁾ en 2°. de kerkelijke zoowel als de particuliere liefdadigheid onder staats-curateele te stellen ²⁾.

Zal men ons reactionairen heeten, indien wij, met het oog op dergelijke „nieuwigheden”, de woorden van Beets ³⁾ herhalen: „*Laten wij het liever met het oude doen*”. Met het oude, „gelijk behoorlijk is, naar de vordering des tijds verbeterd, uitgezet versterkt”.

Niet alsof wij voor de kerkelijke armenzorg een monopolie eischten. Ook het burgerlijk Armwezen heeft reden van bestaan. Met name in den tegenwoordigen tijd. Doch het optreden der Overheid ten deze zij uitzondering, geen regel.

Niet alsof het onfeilbare woord des Heeren: „Armen zult gij altijd bij u hebben” ons belette, om de armoede te beschouwen als een „socialen toestand, die een standvastig tegenwicht noodzakelijk maakt, als een kwaal, die voortdurend bestreden moet worden, wil zij geen ellende na zich sleepen en tot pauperisme voeren” ⁴⁾. Wij vragen alleen: moet dat tegenwicht, moet die bestrijding gezocht worden in de officieele liefdadigheid van staats- of gemeentewege? Is het noodig, ter oorzaak van enkele ware of vermeende tekortkomingen, die aan de kerkelijke of de particuliere armenzorg worden ten laste gelegd ⁵⁾, te breken met al onze traditiën, het zwaartepunt onzer armenwetgeving te verplaatsen, en alles op losse schroeven te zetten?

Het geven van onderstand immers is niet het eerste en het

¹⁾ Vgl. *Rapport*, blz. 217.

²⁾ Vgl. §§ 2, 27—31, 33—35 uit de *Hoofdpunten voor eene nieuwe armenwet, door de [Nuts-] Commissie aanbevolen*.

³⁾ Redevoering over *Emancipatie van de vrouw*.

⁴⁾ P. Bruin, l. c.

⁵⁾ Vgl. *Rapport*, blz. 86.

geschikste middel ter bestrijding van het pauperisme. Ook het aankweeken van *natuurlijke* deugden, als: spaarzaamheid, arbeidzaamheid enz., lost de quaestie niet op. *Godsdienst* heeft de arme noodig. Deze moet hem leeren, arm te zijn met den God van Bethlehem en Nazareth. En wat zal nu de officieele, de neutrale armbezorger kunnen doen tot verhooging van het zedelijk en godsdienstig peil der bedeeden?

Schoone illusie, aan het doorhakken van dezen Gordiaanschen knoop te gelooven, wanneer straks, naar de bedoeling der Nuts-Commissie, een heirleger van armenbezoekers in het veld treedt, bij „gedwongen dienstplicht” over het geheele land gerecruiteerd! Wanneer de *ondoelmatige* (?) bedeeing van kerkelijke en bijzondere liefdadigheidsinstellingen door dwangmaatregelen zal zijn beperkt! Wanneer *de Staat* er naar streeft, „door centralisatie van aller pogingen, met de ten dienste staande middelen, het grootst mogelijke resultaat te bereiken”!¹⁾

„Is er — zoo vroeg de H.E.W. Heer Vicaris-Generaal van het bisdom Haarlem, in zijn toespraak, bij gelegenheid van het gouden feest der St. Vincentius-Vereeniging gehouden, — is er ooit een tijd geweest, waarin meer gesproken werd over verbeterde armenzorg en waarin meer geld en goed daarvoor zijn geofferd? En toch zegt het algemeen gevoelen, dat er nooit zooveel ware, verlagende armoede in de wereld is geweest als tegenwoordig”.

Inderdaad. Hoe luider jubelzangen het ongeloof aanheft op de zegepralen der philanthropie, des te somberder weerklinken de klaagtonen der ontevreden armen.

Vanwaar deze tegenstrijdigheid? Is zij geen aanklacht tegen het *ondoelmatige* dier philanthropie?

Gij alleen, heilige, christelijke naastenliefde, kunt den scheidsmuur tusschen armen en rijken omverhalen! Geen ijdele leuze van vrijheid, gelijkheid en broederschap, maar het solidariteits-

¹⁾ Mr. H. Smissaert, l. c. blz. 121.

gevoel, dat wortelt in den godsdienst, brengt de leden der maatschappij tot elkander! En niets is in staat, den bovennatuurlijken offergeest, welke in iederen waren arme Jesus Christus eert, te vervangen: noch philanthropische zin, noch dwang door de wet, noch vrees voor socialisme, noch zucht om vertoon te maken, noch eenige berekening, welke dan ook.

„Que les Municipalités utilisent les avantages, que présente le système d'Elberfeld, rien de mieux; qu'elles multiplient les modes de secours par le travail [werkhuizen, werkinrichtingen, werkverschaffing], rien n'est plus désirable. Mais est-il utile, pour atteindre ces résultats, de promulguer des lois nouvelles, consacrant *le droit à l'assistance* et aboutissant en réalité à la *charité légale*?... Nous n'hésitons pas à répondre, que la législation actuelle permet toutes les améliorations nécessaires et qu'il n'y a nul besoin d'innover sous ce rapport”¹⁾.

Deze woorden van den heer Lallemand zijn ons uit het hart gesproken.

Waartoe zal staatsarmenzorg zich vermeten, om den dienst der barmhartigheid in Christus' Kerk te willen leiden?

Het recht der Kerk wordt niet straffeloos verkort, en de niet-officieele liefdadigheid gedijt het best

„In der Freiheit heil'gem Schutz”.

Laat integendeel de Overheid haar eigen armwezen zoo voortreffelijk mogelijk inrichten. Laat zij werkhuizen openen. Laat zij krachtig optreden tegen moedwillige bedelaars en landloopers. Een zekere hardvochtigheid, die den luien bedelaar tot arbeid dwingt, kan niet anders dan hoogst weldadig zijn, vooral wanneer staatsgezag en godsdienst elkander daarbij de hand reiken.

¹⁾ Lallemand, l. c. p. 26.

Wat belet de Overheid verder, om haar tusschenkomst te verleen en bij het tot stand brengen eener pensioen-verzekering voor ouden en gebrekkigen? Om de particuliere krachten te steunen, wanneer het werkelijk blijken mocht, dat almede door verzekering, de noodlottige gevolgen van werkloosheid met vrucht kunnen worden bestreden?

Den arme een *recht op onderstand*, een *recht op arbeid* toekennen, achten wij uit den booze. Immers wie zeker is, dat hem in nood hulp *moet* worden verstrekt, hoe luttel zal hij doen, om dien nood af te wenden of te verminderen! Onder die zekerheid wordt het besef van eigen verantwoordelijkheid afgestompt. Zorgeloosheid en verkwisting treden in de plaats van overleg en spaarzaamheid, ook al wordt de ondersteuning in afschrikwekkenden vorm geboden.

De ervaring, in Engeland opgedaan, levert hier het beste bewijs. Zelfs het schrikbeeld der „workhouses” is niet krachtig genoeg, om een onverbeterlijk proletariaat van zijn luiheid en drankzucht te genezen.

Doch ook zonder dien *staatsplicht*, door de Nuts-Commissie als leidend beginsel der toekomstige Armenwet onvermijdelijk gedacht, meent men, dat de Overheid zich enkel heeft te bepalen tot het verwijderen, beteugelen, voorkomen van misbruiken? Dat zij niet, ook op het gebied der amverzorging, het goede heeft op te wekken, te steunen, te leiden, te beschermen?

Als zij er naar streeft, het *arbeidscontract* beter te regelen, haar aandacht wijdt aan het vraagstuk der *arbeiderswoningen* en geen enkel middel ongebruikt laat, om de bronnen van handel en nijverheid, van zeevaart, akkerbouw enz. zoo ruim mogelijk te doen vloeien, *opdat er goed en vast werk zij voor een ieder*; als zij de oprichting van spaarbanken, hulpbanken, arbeidsbeurzen enz. in de hand werkt; als zij de particuliere instellingen, die zich met de opvoeding van verwaarloosde kinderen belasten, geldelijk ondersteunt; als zij, voor *gevallen van plotselingen en*

ingrijpenden rampspoed, als brand, overstroming enz. de mogelijkheid opent eener subsidieering der niet-officiële Armbesturen; als zij eindelijk zelf goed voorgaat, en de inrichting harer *burgerlijke* Armbesturen ten voorbeeld doet strekken aan de overige, o, hoe zal tijdgenoot en nazaat den lof harer wijze bemoeiingen tot in de wolken verheffen! Want op het stuk der armenzorg, hoe minder bureaucratie, hoe minder officieel vertoon, hoe minder *rechtstreeksche* inmenging van het staatsgezag, des te beter!

Intusschen behooren ook de kerkelijke en de bijzondere liefdadigheidsinstellingen acht te geven op „de vordering des tijds”.

Indien er een *wetenschappelijke* armverzorging bestaat, aan onderzoek en ervaring getoetst, waarom zouden wij niet trachten met de uitkomsten dier wetenschap ons voordeel te doen?

Indien het noodig blijkt, voor een geregeld bezoek en een geregelde contrôle onzer bedeeden, dat er *meerdere krachten* bij de Armbesturen aan het werk gezet worden, zouden die onder ons niet te vinden zijn?

Indien een *rationeeler bedeeeling* hoogere uitgaven veroorzaakt, zal de liefdadigheidszin der katholieken zich dan verloochenen?

Indien over 't geheel ondersteuning *in natura* betere resultaten oplevert dan die *in geld*, wat weerhoudt onze armbezorgers, om de overwegende geldbedeeeling langzamerhand te verminderen?

Indien bedelarij demoraliseerend werkt, zooals de ondervinding genoegzaam bewijst, waarom onzerzijds niet meêgeijverd, om dat euvel te beperken?

Hiertoe zal, op het platte land zoowel als in de steden, een loyale samenwerking aller liefdadige genootschappen en personen niet weinig kunnen bijdragen. Wanneer nu echter, gelijk te Londen, New-York, Boston en elders geschiedde, een zoodanige samenwerking kon worden tot stand gebracht, *zonder dat de onderscheidene corporaties iets van hare vrijheid en zelfstandigheid inboetten*, dan zien wij niet in, op welken grond onze

katholieke armbezorgers zich daaraan zouden behoeven te onttrekken. Zetelen niet in het Bestuur der Londensche *Charity organisation Society*, naast den protestantschen aartsbisschop van Londen als voorzitter, de katholieke hertog van Norfolk als onder-voorzitter, de kardinaal-aartsbisschop van Londen naast den protestantschen bisschop van Winchester en den vertegenwoordiger der Israëlietische gemeenten? Daar ging dus reeds het woord van Mgr. Dupanloup in vervulling, dat geen boeken, maar veeleer de werken der liefde, tot elkander zullen brengen, wie gescheiden waren.

Och, dat zulk een vergeten van alle partijschap, van alle persoonlijke, staatkundige en godsdienstige geschillen, ook in ons vaderland de zaak der armen eerlang ten goede mocht komen!

Voor de naaste toekomst zal zoo iets wellicht nog onbereikbaar wezen, doch mag dit een reden voor ons zijn, om nu reeds, binnen de grenzen van het tegenwoordig bereikbare, op 't stuk der armenzorg het betere niet te willen?

Den 10^{en} November 1889 werd te Baltimore het eeuwfeest der oprichting van den eersten bisschoppelijken zetel, door de vertegenwoordigers van geheel het katholieke Amerika luisterrijk gevierd. Bij die gelegenheid sprak de aartsbisschop van St. Paul Mgr. Ireland, deze gedenkwaardige woorden: „Aimons notre siècle, et préparons celui qui s'approche. Aimons notre siècle.... A travers ses agitations sachons discerner ses tendances. *Il aspire à la lumière, à la liberté, à la fraternité entre les hommes.* Lorsque en poursuivant son but il s'est égaré dans ses voies, l'Eglise a condamné ses écarts. Mais à l'Eglise il appartient aussi de lui tendre la main pour qu'il remplisse sa destinée" ¹⁾.

Bijaldien deze les ook op het vraagstuk, dat ons in de voor-

¹⁾ *l'Eglise Catholique et la liberté aux Etats-Unis*, par le Vicomte de Meaux (Paris 1893).

gaande bladzijden bezig hield, van toepassing is, dan zouden wij aldus willen besluiten. Onze armenzorg zij *verstandig*. Den noodlijdende opheffen, niet vernederen; hem helpen, zich zelf te helpen, dat predikt ons de wijsheid van vroegere en latere eeuwen. Onze armenzorg zij *vrij*. Geen staatsdwang. Geen verplichte ondersteuning! Zal de christelijke liefde nog eenmaal de wereld redden, de christelijke liefde, door onzen grooten Paus Leo XIII „voorrechtster der verhevenste daden” genoemd, dan eerbiedige men haar levenselement, de vrijheid. Onze armenzorg eindelijk worde bezielde door een geest van *broederschap*. Alleen *persoonlijke toewijding* der rijken zal de maatschappelijke klove dempen, die hen van de armen scheidt. Maar dan zij die broederschap geen ijdele leuze van den dag. Dan ontleene zij haar onbedwingbare kracht aan het gebod des Allerhoogsten en aan de verzekering van Hem, die gezegd heeft: „Wat gij den minsten der Mijnen gedaan hebt, dat hebt gij Mij gedaan”.

Zeddam.

J. M. GERRITS.

ARTHUR JAMES BALFOUR OVER DE GRONDSLAGEN
DES GELOOFS ¹⁾.

De tijd ligt ver achter ons, dat Hugo de Groot in zijnen kerker van Loevestein eene *Verdediging des Christendoms* schreef, daarbij allereerst het oog richtend op onze wakkere zeelieden. Dat er intusschen ook voor den man in de volle activiteit der wereld, nog steeds opwekking bestaat tot andere beschouwingen dan over koopmansbeurs, koloniën of ontdekkingen op stoffelijk gebied, toont Arthur Balfour's boek over *De grondbeginselen des geloofs* zeer klaarblijkelijk.

Een man, midden uit de wereld, schenkt hier aan zijne ontwikkelde landgenooten de vrucht van ernstig nadenken over een vraagstuk, dat bij den tegenwoordigen toestand der geesten en der volkeren zelfs menigen niet-geloovigen leek bezighoudt.

Veel werd het nieuwe werk gelezen, geprezen, gelaakt. Naast vele anderen mengden Wallace, Huxley, Martineau, Harrison, Jules Payot en Brunetière zich in den strijd. Bij zulk eene levendige beweging kon Saint-George Mivart in de *American catholic quarterly review* zonder al te groote overdrijving beweren, dat sedert Darwin's *Origin of species* geen boek de gemoederen aldus had gaande gemaakt.

Boven zijne geloofsgenooten Kidd, Romanes, Moberly en anderen, die over den godsdienst schreven, had Balfour dit nog voor, dat de

¹⁾ Arthur James Balfour, *The Foundations of Belief, being Notes introductory to the Study of Theology*. Wij volgden den vijfden druk (Londen, 1895).

schitterende naam van den staatsman een reclame werd voor den wijsgeer. Professor Tiele, in zijne Gifford-lezingen van 1896, noemt den kanselier der edinburgsche universiteit eene „zeldzame vereeniging van wijsgeer en staatsman”. Wij laten het den nazaat over, te beoordeelen, of ook de wijsgeer, alléén beschouwd, een zeldzaam talent is; de waarde van *De grondslagen des geloofs*, als teeken des tijds, hangt van die uitspraak niet af.

Wij hebben nog eene bijzondere reden om over Balfour's geschrift te spreken. Vergeleken met Du Bois-Reymond's *Ignorabimus* en Spencer's *Agnosticisme*, waaraan wij vroeger in dit tijdschrift artikelen wijdden, is het een stap verder in de reactie tegen het materialisme. Van den anderen kant worden er echter te vage denkbeelden over het geloof en de grondslagen des geloofs door den schrijver voorgedragen, die de verwarring, door eenige ongeloovige apostelen van „la croyance” gesticht, zouden kunnen vermeerderen.

Wij trachten daarom in dit artikel de hoofdgedachte van Sir Arthur Balfour's werk mede te deelen en te beoordeelen.

* * *

Aannemen van waarheden op Gods gezag is nergens uitdrukkelijk de zin, waarin Balfour het woord *geloof* (belief) bezigt.

Belief heeft bij veel engelsche schrijvers, onder den invloed van Hume, Reid, Hamilton, Spencer, Sidgwick, Sully, eene zeer uitgebreide beteekenis verkregen. Dienvolgens is die beteekenis vaak ijl en niet licht te vatten.

Er zijn dingen — zoo leert men — die wij als zeker aannemen, zonder dat wij in staat zijn deze zekerheid af te leiden uit de ervaring, terwijl zij evenmin schijnen te steunen op eene geldige redeneering uit de gegevens der ervaring. Dan geschiedt het, dat de *theoretische* verklaring ontbreekt: toch blijft de *practische* zekerheid bestaan, zelfs al weten wij de opgeworpen bezwaren niet uit den weg te ruimen. Van andere dingen bezitten wij

eene zekerheid, die de vrucht eener redeneering is en het resultaat van een logisch proces ¹⁾).

In beide gevallen vormt zich een oordeel, bestaat er eene meening, is er een *geloof* (belief), in den ruimeren zin van *overtuiging*. Enger opgevat, duidt *belief* — *overtuiging*, *meening* — eene zekerheid aan, die uit andere oorzaken dan loutere redeneering voortkomt: „eene overtuiging — zegt de schrijver — afgescheiden van bewijzen of sterker dan deze” ²⁾).

Vaak noemt hij deze laatste soort van overtuigingen *non-rational* of *irrational*, niet als bestond er voor den nadenkenden mensch geen behoorlijk motief om ze te aanvaarden. De bedoeling is alleen deze, dat zij, uit andere bronnen dan de rede wellend, voor geen volledige „*rationalisation*” vatbaar zijn, dat zij hare kracht, gedeeltelijk althans, niet ontleenen aan redeneeringen ³⁾. En dit *gelooven* bestaat, volgens den schrijver, in de wetenschap, in het dagelijksch leven, op elk gebied. Hij leidt ons in verschillende dier geloofskringen rond. Langs dien weg hoopt hij zijn doel te bereiken: *de verdediging van het godsdienstig geloof*.

Nu blijkt het tevens, naar welke *grondslagen* (foundations) des geloofs de heer Balfour onderzoekt. Hij denkt niet uitsluitend aan *bewijsgronden*, maar aan de gronden, welke ook, zonder nochtans het gebied der *genade* te betreden.

Deze beknopte verklaring van termen zal de lezer ons ten goede houden.

* * *

De grondslagen des geloofs heeft Balfour geschreven om de onverschilligheid in godsdienstzaken te bestrijden.

¹⁾ Zoo spreekt Balfour van „those cases, where we may most truly say, that our beliefs are the rational product of strictly intellectual processes”. *The Foundations of Belief*, p. 228.

²⁾ Balfour, *The Foundations of Belief*, p. 164: „If faith be provisionally defined as conviction apart from or in excess of proof”.

³⁾ Balfour zegt, dat hij *rede* (reason) bezigt „in its ordinary and popular, not in its transcendental sense”.

Zich om den godsdienst, om het *au-delà* niet te bekreunen, stil te berusten in het *negatief* agnosticisme geldt bij hem niet als het toppunt der wijsheid. Met even grooten ernst kant hij zich tegen het zoogenaamd *positieve* agnosticisme van Herbert Spencer en den daarop gestichten *godsdienst van het onkenbare* ¹⁾. Hij gispt „this curious arrangement”, waarbij zijn gevierde landsman *geheel het gebied van het kenbare* tot wetenschappelijk terrein verklaart, terwijl *al het onkenbare* aan den godsdienst wordt toegewezen. Eenige zinsneden uit deze critiek van den meester der *Synthetische Wijsbegeerte* nemen wij hier over, omdat zij ons de strekking van *De grondslagen des geloofs* veraanschouwelijken:

„Spencer wist de dwaling te mijden eener verdeeling van alle realiteit in eene waarneembare, die ons aangaat, en eene onwaarneembare, die, moge zij ook bestaan, *ons niet aangaat*. Het agnosticisme, zoo begrepen, verwerpt hij, zoo niet in de practijk, dan toch theoretisch, uitdrukkelijk. Intusschen bespeurde hij niet, dat wij, wanneer dit onnoozel stelsel eenmaal verlaten wordt, kwalijk kunnen standhouden, alvorens wij bij de juist tegenovergestelde theorie aankomen: eene theorie, die, wat de speculatieve zijde betreft, voor de gestrengste critische analyse niet terugdeinst, maar onder practisch opzicht de bron harer constructieve energie vindt in *'s menschen diepste behoeften*, en die aldus in wetenschap, moraal, schoonheid, godsdienst ategader de uitdrukking ziet eener realiteit buiten ons bereik, het halfaanschouwde visioen van transcendente Waarheid” ²⁾.

De *onmisbaarheid* van het gelooven. Ziedaar een denkbeeld, dat Balfour geheel bezielt. Deze overtuiging heeft zich bij hem gevestigd in de eerste plaats door het gadeslaan der wetenschappelijke kennis zelve.

* * *

Ziet hij lieden, die zich de wetenschap voorstellen als een land Gessen, stralend in het volle licht der middagzon, terwijl ginder

¹⁾ Vgl. *De Kath.* 1897, Dl. CXI, bl. 169—196.

²⁾ *The Foundations of Belief*, p. 288, 289.

de godsdienst ligt gewikkeld in dichte egyptische duisternis, dan dringt hij bij hen aan met vragen als deze: Wat zijn *wij*? Wat is ruimte? Kunnen *wij* in de ruimte zijn, of kunnen wij dit alleen van onze lichamen bevestigen? Wat is een „ding” en, in het bijzonder, wat is een „stoffelijk ding”? Welken zin heeft het, als wij zeggen, dat het eene „stoffelijk ding” werkt op het ander? Wat beteekent de uitspraak, dat „stoffelijke dingen” werken op „ons”? ¹⁾ Dan tracht de schrijver al het onverklaarbare op te sommen, dat, naar zijne meening, achter de gestelde vragen schuilt, om daaruit deze gevolgtrekking af te leiden: *ontbreekt het aan helderheid zelfs in deze lagere orde, dan moet het niemand bevreemden, wanneer ons begrip van het hoogere onvolkomen blijft.*

Eene nadere beschouwing van den gedachtengang, door den wijsgeerigen staatsman gevolgd, zal ons dit ophelderen.

* * *

Drie stelsels beschouwt Balfour als de vijanden zijner eigen theorie: het *naturalisme*, het *transcendentale idealisme* en het *rationalisme*.

Naturalisme noemt hij wat anderen met den naam van empirisme, positivisme, agnosticisme doopen. Bedoeld is het wijsgeerig systeem, welks hoofdinhoud behelst, dat wij alleen kennen wat de algemeene stof is der natuurkundige wetenschappen, phenomena namelijk, en de wetten, waar deze door zijn verbonden. Het kan zijn, dat er iets *meer* bestaat, doch het kan ook niet waar zijn. Maar dat meerdere kunnen wij, al bestaat het, nimmer achterhalen. Alleen de genoemde fenomenale wereld heeft voor den mensch beteekenis ²⁾.

¹⁾ *The Foundations of Belief*, p. 281.

²⁾ *The Foundations of Belief*, p. 7.

Van „reactie tegen de [proefondervindelijke] wetenschap” is dus geen sprake, alleen van bestrijding eener te kwader ure met die wetenschap somtijds vereenzelvigde filosofie ¹⁾).

Het naturalisme nu richt op het gebied van het denken en van de menschelijke gevoelens, in *moraal*, *aesthetiek* en *rede*, de grootste verwoestingen aan.

De naturalistische hypothese — zegt de schrijver — berooft de *moraal* van hare souvereine majesteit. Immers, haar *oorsprong* ligt, volgens deze hypothese, in het algemeen biologisch proces, waaruit zij als een louter accident te voorschijn treedt; — haar *doel*, hetzij men de egoïstische of de altruïstische leer aan-
kleve, valt binnen den kring der wisselende verschijnselen, waarin zij wellicht eenmaal zal verdwijnen, als eene voorbijgegane periode der phenomenale wereld, gelijk de geoloog en de sterrenkundige met onverstoord gemoed er zoovele leerden kennen; — haar *onmiskenbare voorwaarde*, namelijk de vrije wil, bestaat alleen als eene kluchtige begoocheling der menschheid, en het schoonste dezer komedie is, dat de weinige deterministische wijsgeeren, die in het afgetrokkene volkomen zeker zijn van hunne theorie, bij het beraadslagen in den volkswaan hervallen, als waren zij wilden of idealisten. Zoo staat daar de mensch, met zijn goed en kwaad, met laaghartige of edele daden, als een phenomeen, dat is, als een natuurwetenschappelijk verschijnsel, gelijk elk ander; en bewonderen wij nog den deugdzame, deze bewondering is als die voor „a well-made machine”.

¹⁾ De schrijver beschouwt het roemen der naturalistische *wijsbegeerte* op de wetenschappelijke ontdekkingen onzer eeuw als een pronken met vreemde veeren. Zoo zegt hij l. c. p. 135: „Who would pay the slightest attention to naturalism, if it did not force itself into the retinue of science, assume her livery, and claim, as a kind of poor relation, in some sort to represent her authority and to speak with her voice?”

Zal dit stelsel de persoonlijke verantwoordelijkheid redden? Het kan geen aspiraties bevredigen, het beantwoordt niet aan gevoelens, gekweekt door het *geloof* aan het Eeuwige en het Goddelijke.

Waartoe geraakt door de naturalistische hypothese de *aesthetiek*?

Tusschen de kunst in haar hoogste streven en de naturalistische wijsbegeerte ziet Balfour in het geheel geene evenredigheid. Daar zijn oogenblikken, dat gevoelens (feelings), in ons opgewekt door het schoone, ons niet alleen geheel schijnen te absorbeeren, maar ook te verheffen tot een visioen van dingen, verre boven het bereik onzer zintuigen of der redeneering. Dan moeten wij het wel *gelooven*, dat ergens en voor eenig Wezen een onveranderlijke glans van schoonheid schittert, waarvan wij, elk van zijn eigen standpunt, in natuur en kunst slechts enkele vluchtige stralen en een zwakken weerschijn zien, — waarvan wij de verschillende gedaanten niet kunnen samenschikken noch de betekenis ten volle bevroeden, maar die toch zeker iets anders is dan het toevallig spel der subjectieve gevoeligheid (sensitivity) of de verre weergalm van atavistische lusten. Zulk een mystiek *geloof* (creed) kan echter uit geen waarneming of proeven gewonnen worden; de wetenschap kan het ons niet schenken; het is in geen samenhang te brengen met de naturalistische theorie van de wereld.

Wat de naturalistische theorie over de *rede* (reason) leert, wekt bij den schrijver een gevoel van armoede.

Volgens deze theorie is het heelal niet-rationeel. De wereld is door geen rede gemaakt, maar de rede door de wereld. De rede heeft haren oorsprong in het niet-redelijke. Tusschen de ontwikkeling der rede en die van welk ander vermogen ook, physiologisch of psychisch, bestaat bij de organische evolutie geen onderscheid. Alles, van het nederigste gewaarwordingsvermogen tot de redeneerkracht (reasoning capacity) der meest ontwikkelde rassen, werd rechtstreeks of zijdelings voortgebracht

door fysieke oorzaken, meestal werkend louter naar utiliteitsbeginselen. Zoo gevoelen wij ons iets rijker begiftigd met de „machinery of sensation” dan de protozoën of oerdieren. Bezitten wij rede en het protozoën niet, deze rede bekleedt, bij de naturalistische theorie, geen verheven rang in de hiërarchie der fenomenen: hare beteekenis ligt in de instandhouding van organisch leven. Zij is niet het eindresultaat en de sluitsteen. Noemde Pascal den mensch, hoe zwak ook, boven de blinde natuurkrachten verheven, deze meerderheid is met de naturalistische hypothese onbestaanbaar. Leeft er een redelijke Maker der wereld, en zijn wij eenigermate, hoe weinig ook, deelachtig aan Zijne eigenschappen, dan beseffen wij het, dat onze essentie edeler is en wij intrinsiek waardiger zijn dan de stoffelijke wereld, door ons bewoond, ondanks hare onmetelijkheid. Zijn wij echter de schepping dier wereld; maakte zij ons tot wat wij zijn, en zal zij ons weder vernietigen — wat dan?

* * *

Balfour's beschouwingen over Gerechtigheid, Schoonheid en Rede loopen hierop uit, dat er een diep antagonisme bestaat tusschen het naturalistisch systeem en de gevoelens (feelings), die de besten, onder wie ook menige voorstander van dit systeem zelf, tot nu toe als het kostbaarste bezit van ons geslacht hebben aangezien. Wat het leven waardigheid schenkt, wat waardij geeft aan 's menschen streven, dit alles verflenst bij zulk een stelsel. Vrijheidsbewustzijn, gevoel van verantwoordelijkheid, gezag des gewetens, schoonheid van het heilige, bewondering voor toewijding, sympathie met het lijden — deze en zoovele andere overtuigingen en gevoelens, waaruit edele daden en het edelmoedig streven ontspringen, gelden alleen als vindingen om aan staten, of zelfs aan individuen, eenig voordeel te verschaffen in den strijd om het bestaan. Zij zijn niet slechter, maar ook niet beter, dan die tallooze andere begeerten en instincten. Wijst men mannen aan,

in wie het naturalisme *practisch* samengaat met ethische idealen, waaraan deze leer uit haren aard vreemd moet blijven, wij behooren het geestelijk leven dier mannen met dat van parasieten te vergelijken. Hun leven groeit van overtuigingen, die niet de hunne zijn, maar die der maatschappij, waarvan zij een deel uitmaken. Vroeg of laat moet de tegenstrijdigheid van leer en gevoelens zich openbaren. Behoudt de naturalistische leer het veld, dan moeten alle gevoelens en meeningen, die er niet mede samenstemmen, eenmaal noodzakelijk worden gewijzigd. En kwalijk is het te begrijpen, hoe deze verandering zal kunnen geschieden, zonder alle waardigheid te vernietigen in onze opvatting van handelen en de waarde in onze opvatting van het leven.

Ziedaar wat de schrijver ontwikkelt onder den titel: *Some consequences of belief*. Het naturalisme schijnt hem onaannemelijk om de gevolgen van het systeem. Dienvolgens besluit de wijsgeer, die de dingen tevens met een practischen staatmansblik heeft gadegeslagen, dit eerste gedeelte van zijn werk met dezen wenk omtrent de naturalistische leeringen:

„Moeten zij de dogmatische stellage zijn voor ons opvoedings-systeem; moet het kind aan moeders knie overeenkomstig deze beginselen onderwezen worden, moet de jongeling er zijn idealen naar vormen, dan zal, tenzij ik grootelijks dwale, in eene niet verliggende toekomst op eene zeer onbehagelijke wijze in daden worden vertolkt het diep verschil, dat bestaat en langzamerhand zal uitkomen, tusschen de aandoeningen (emotions), die bij het naturalisme passen, en die, welke zich vormden in de schaduw der traditioneele overtuigingen” ¹⁾.

* * *

Verwerpt Balfour alzoo het *naturalisme* als onbevredigend voor 's menschen ethische, aesthetische en redelijke behoeften en aspiraties, — evenmin vindt hij bevrediging in het *transcen-*

¹⁾ *The Foundations of Belief*, p. 85, 86.

dentale idealisme en in het *rationalisme*. Voor geen dezer stelsels ziet hij eenig vast steunpunt. De transcendentale idealisten in Engeland helpen hem niet aan eene redelijke theorie van de wereld, en het rationalisme openbaart zich aan hem als een naturalisme in wording.

Deze denkbbeelden worden ontwikkeld in het gedeelte der *Foundations*, dat tot titel heeft: *Some reasons for belief*. En nadat de schrijver de drie bovengenoemde stelsels aan zijne critiek onderworpen heeft, verklaart hij niet te begrijpen, hoe iemand systemen, zoo onvast in hun beginselen en grondslagen, tot uitgangspunt kan nemen voor het beoordeelen van overtuigingen op eenig ander gebied.

Uiterst onlogisch schijnt het hem daarom toe, dat wijsgeeren, op grond van zulke stelsels zich richten tegen de overtuigingen der Christenen.

Dit alles echter behoort niet tot het meest karakteristieke van Balfour's werk, en meer tot het negatieve. Wij zullen er niet verder over uitweiden. Veel belangrijker schijnt ons het meer positieve gedeelte: *Some causes of belief*. Wij vinden hier ook het eigenaardige hoofdstuk over *Het gezag*, door Jules Payot genoemd „le plus intéressant et le plus original du volume” ¹⁾.

* * *

De schrijver vraagt zich af, hoe men bevrijd kan worden uit den naturalistischen kerker, hoe men de kille negaties kan ontgaan. Hij weet onze complexe natuur niet tot harmonie te brengen onder de oppermacht der rede. Daar staat, naar zijne meening, een betere weg open. Wij moeten namelijk onze overtuigingen (beliefs) niet van den kant harer *bewijsbaarheid* beschouwen, doch naar haren *oorsprong*.

De lezer herinnert zich hetgeen wij vroeger (bl. 401 en 402) deden opmerken aangaande den ruimen zin van het woord *belief*.

¹⁾ *Rev. Phil.* 1897, Mai, p. 537.

Zoo gewaagt de schrijver hier van „beliefs of perception, memory and exspectation” ¹⁾. Het komt thans minder aan op meeningen, afgeleid uit zintuiggewaarwordingen, als b.v. dat *de zon schijnt*, of uit innerlijke gewaarwordingen, als: *ik gevoel pijn*: deze behooren bij den mensch, als individu, gelijk hij alleen staat tegenover de stoffelijke wereld. Van onvergelykelijk grooter belang zijn de meeningen of overtuigingen, die zich vormen door den invloed van den eenen geest op den anderen, vooral onder de zeer gewichtige invloeden, die wij — zoo heet het verder — als een groep samenvatten in het woord: *gezag*.

Balfour neemt ook dezen term zeer ruim.

Hij spreekt, tenzij waar dit nadrukkelijk wordt verklaard, niet van „an authority” of van „authorities”. Door *gezag* verstaat hij alle *oorzaken* van overtuigingen, behalve redeneeringen. *Causes*, geen *reasons*. Alle oorzaken, die hare resultaten voortbrengen door andere psychische processen dan redeneeren ²⁾.

Volgens velen heeft de rede tegenover gezag steeds gelijk. In de huishouding der natuur dient gezag dan alleen als toevluchts-oord voor groote bigotterie en ongerijmdheid. Balfour houdt deze theorie, en wat er veelal aan wordt vastgeknoopt, wanneer men de zaak uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwt, voor eene dwaling, zelfs voor eene dwaasheid. Alles te verwerpen, wat men niet in vrije bespiegeling onderzocht heeft, daartoe is „gelukkig” de menschelijke natuur, gelijk wij haar kennen, ten eenenmale onbekwaam. De staatsman zoekt hier, om zijne bewering te staven, geen afgetrokken bespiegelingen, maar stelt als experi-

¹⁾ *The Foundations of Belief*, p. 191—193.

²⁾ *The Foundations of Belief*, p. 219: „Authority, as I have been using the term, is in all cases contrasted with Reason, and stands for that group of non-rational causes, moral, social and educational, which produces its results by psychic processes other than reasoning”. En p. 238: „Authority, or the non-rational action of mind on mind”. De zin van dit „non-rational” blijkt genoegzaam uit het eerste citaat en uit het vroeger gezegde.

ment eene maatschappij voor, waar alle leden zich zouden willen losmaken van „alle vooroordeelen der opvoeding”. Om de experimentatie te verscherpen, beperkt hij haar vervolgens tot de moraliteit. Stelt, dat iedere man en iedere vrouw, dat jongeling en meisje naar de nieuwste methode van het criticisme een onderzoek moeten beginnen omtrent de rationeele waarde van liefde, matigheid en eerbaarheid! En waartoe zou het met de *Tien Geboden* komen?

Zouden onze jeugdige critici niet verward geraken in het preliminaire vraagstuk, of „goed” en „kwaad” wel iets blijvends beduiden? — Wat is zoo onuitvoerbaar als zulk eene practijk?

Welnu, slaat er acht op, — zegt de schrijver — deze onuitvoerbaarheid wordt veroorzaakt niet door het gevaarlijke der proefneming, maar door de volstrekte onmogelijkheid. Eenige volkeren of individuën zullen aan de vrije speculatie meer plaats afstaan dan anderen, maar over het geheel blijft de invloed van het gezag op onze overtuigingen onmetelijk, onvermijdelijk en zegenrijk.

Aphorismen als: *de mensch is het product van de maatschappij, waarin hij leeft*, hebben veelal deze strekking, dat al het goede in onze overtuigingen aan de rede wordt toegeschreven, aan het gezag al het kwade. Als een andere Ormuzd worstelt de rede stadig tegen den Ahriman van gezag en traditie. Elke zegepraal, op dezen laatste bevochten, is een zegepraal over de duisternis. Maar deze zeer verspreide meening toont een groote verwarring van begrippen.

Men vereenzelvig, en dit is de eerste verwarring, *rede* met *ware rede*, een even groote willekeur, als wanneer men *gezag* en *wettig gezag* als volkomen dezelfde zaak zou beschouwen.

Bovendien, onze redeneeringen zijn geenszins de voornaamste kracht bij het ontstaan van overtuigingen, daar er zoovele, die voor 's levensleiding noodzakelijk zijn, afhangen van eene menigte physiologische en psychische processen. Zoo ziet b.v. de staatsman, over zijne politiek redeneerende, tal van onvergelykelijk wichtiger krach-

ten voorbij, wier spontane medewerking 's lands leven en bloei mogelijk maken. En hoeveel vermag op onze overtuigingen *de geest des tijds!* Wij allen leven in eene bepaalde psychologische atmosfeer, in een psychologisch „klimaat”. Onze overtuigingen ontgaan den invloed niet der eerste kinderjaren, evenmin daarna van onze huiselijke, maatschappelijke, wetenschappelijke, kerkelijke omgeving. Bij de wording van zulk een psychologisch „klimaat” speelt, het is zeker, ook de rede een rol. Dit is b.v. duidelijk in het rationalisme. Evenwel zijn er resultaten van het rationaliseerend temperament, die volstrekt niet het werk der rede zijn; en heeft zich eenmaal een rationalistisch „klimaat” gevormd, dan oefent het een invloed, die geen rationeele gevolgtrekking is, maar een soortgelijk gevolg van het rationeele als de tranen van een schoolknaap over eene stelling van Euclides. Geeft eens acht op den weg, waarlangs men tot het verwerpen van wonderen komt. — Geraakt het rationalisme eenmaal uit den tijd, dan zal men het bovenstaande kunnen toepassen op alle andere „intellectual climates”.

* * *

Wordt hier niet eene antinomie openbaar tusschen *rede* en *gezag*? Aan de eene zijde schijnt de rede, bij de vorming onzer overtuigingen, aanspraak te mogen maken op de suprematie; aan de andere zijde schijnt, onder haren invloed alleen, de maatschappij onbestaanbaar. Zeer spoedig bespeuren wij in de overtuigingen onzer medemenschen den invloed van andere oorzaken dan redeneeringen; maar eerlang ook komen wij tot de wetenschap, dat onze eigen persoon voor ditzelfde feit even treffende illustraties levert als geheel de overige wereld. De rede is alles, als wij hare rechten beschouwen; als wij hare resultaten berekenen, is zij onbeduidend. En zoo geschiedt het vaak, dat de apologetiek of de critiek de overtuigingen, die zij verdedigt of aanvalt, even weinig vermag te wijzigen, als de op elkander vol-

gende beuken- of pijnwouden de gedaante der altijddurende heuvelen, die zij overgroeien. Noemt gij deze verhouding tusschen rede en gezag eene strijdigheid der twee machten, eene antinomie, dan constateert de heer Balfour ook uit deze strijdigheid en onmacht der rede opnieuw de hooge beteekenis van gezag. Hij betreurt het geenszins, dat de rede niet eene grootere rol speelt. Voor hem is de rede allermeeest geschikt om te verdeelen en te scheiden ¹⁾. Zijn verdeling en scheiding dikwerf de noodzakelijke vereischten voor maatschappelijke ontwikkeling, noodzakelijker zijn nog de krachten, die verbinden en stevigen, zonder welke zelfs geene maatschappij te ontwikkelen zou zijn.

Hier mogen wij niet vergeten, in welken zin de schrijver het woord *gezag* bezigt ²⁾. Maar ook dan behouden de woorden, waarmee hij het derde deel van zijn boek besluit, hunne eigenaardigheid.

„’t Is waar — zegt hij — zonder veel navorschingen kunnen wij voorbeelden in overvloed aanwijzen van eene bestendiging der dwaling en eene vertraging van den vooruitgang door het gezag; want, ongelukkigerwijze, geen der invloeden, waaronder ons geslacht is gevormd, en de rede het minst van allen, bracht louter goed tot stand. De bronnen, waaraan wij onzen dorst stillen, zijn altijd troebel. Nochtans, indien wij billijk tusschen de mededingers willen oordeelen, behooren wij niet te vergeten, dat wij, over het geheel, voor godsdienst niet alleen, maar ook voor moraal en staatkunde, meer het gezag dan de rede moeten dank weten; dat het gezag ons de essentieele elementen levert in de premissen der wetenschap; dat meer door het gezag dan door de rede diepe grondslagen worden gelegd voor het sociale leven; dat het gezag meer het cement des gebouws is dan de rede. En moge het al paradoxaal klinken, toch overdrijven wij niet, wanneer wij beweren, dat de hoedanigheid, waardoor wij uitmunten boven het beest, niet zoozeer moet worden gezocht in ons vermogen om te overtuigen en overtuigd te worden

¹⁾ *The Foundations of Belief*, p. 229: „Reasoning is a force most apt to divide and disintegrate”.

²⁾ Vgl. bl. 410.

door redeneering, als in onze geschiktheid om invloed te oefenen en te ondergaan door gezag''¹⁾).

Wij gaan eene schrede verder. De wijsgeer en staatsman wil ons het goed recht aantoonen van het geloof aan christelijke godsdienstwaarheden. Hier nu rijst terstond de vraag: hoe rijmt het, dat een man, die het ontoereikende der redeneering op zoo menig gebied heeft aangewezen, zich bij dit pleidooi voor het Christendom van de rede en van redeneeringen bedient?

Wanneer gij hem, die de rede schijnt af te breken, tot zulk een gebruik der rede niet bevoegd oordeelt, dan hebt gij hem — zoo ongeveer luidt zijne verklaring — kwalijk verstaan. Hij denkt er niet aan, het bijgeloof op het scepticisme te grondvesten; hij wil niet, dat wij bij het vormen onzer overtuigingen, met terzijdestelling van de wetten der logica, te rade gaan bij onze verlangens alléén. Maar dit eischt hij, dat wij niet uitsluitend met *premissen* en hare *gevolgtrekkingen* rekening zullen houden, doch ook met *behoeften* en derzelver *voldoening*²⁾. Deze methode heeft geen louter „subjectief” karakter. Want „*need*” (behoefte) en „*satisfaction*” (voldoening) verschilt van „*desire and its fulfilment*” (verlangen en vervulling daarvan). Er wordt geen overeenstemming aangenomen tusschen de voorbijgaande inbeeldingen van den individu en de onveranderlijke waarheden eener ongeziene wereld, maar tusschen de karaktertrekken onzer natuur, die wij erkennen als het hoogste in ons, schoon niet altijd het sterkste; als het beste, schoon niet altijd het meest universeele.

Volgens deze theorie derhalve bestaat er eene zekere harmonie tusschen het subjectieve en het objectieve; tusschen hetgeen wij genoopt worden te gelooven en hetgeen feitelijk is.

Zij helpt ons niet aan eene theoretische zekerheid, maar zij

¹⁾ *The Foundations of Belief*, p. 229, 230.

²⁾ *The Foundations of Belief*, p. 247: „Not merely of premises and their conclusions, but of needs and their satisfaction”.

schenkt ons eene practische. Hoe dit beginsel wordt toegepast, moge uit enkele voorbeelden blijken.

De schrijver spreekt over de „centrale” waarheid: het bestaan van God. De feiten, ons door de studie der phenomenen geopenbaard, stemmen overeen met het geloof aan deze waarheid. Door dit geloof verkrijgt onze opvatting van de natuur eene eenheid en een samenhang, die wij anders zouden missen. Want ofschoon wij alle bijzondere gevallen niet kunnen achterhalen, toch zijn de zekere gegevens van doelmatigheid, der adaptatie van middelen voor doeleinden, in overeenstemming met de theïstische leer.

Geeft verder acht op het feit, dat wij kennen; dat wij moraliteit huldigen. Het *naturalisme* moet voor alle goed en kwaad de ware verantwoordelijkheid zoeken in de oorspronkelijke verdeeling van stof en kracht, dus in een onberekenbaar verleden. Wat onze rede betreft, alle premissen en alle gevolgtrekkingen behooren ten slotte tot den werkkring van botsende atomen, die volstrekt geen voorliefde hebben, om zich in de richting der waarheid te bewegen: weshalve al mijne premissen en de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen in den grond onvertrouwbaar zijn. Doch nemen wij aan, dat de wereld het werk is van een redelijk Wezen, dat de wereld begrijpelijk maakte en ons bekwaam om haar, hoe onvolkomen ook, te verstaan, dan verdwijnt die onvertrouwbaarheid. Zoo noodzaakt ons de realiteit der wetenschappelijke en ethische kennis om het bestaan aan te nemen eener redelijke en zedelijke Godheid.

Naar dezelfde methode ontwikkelt hij zijn betoog voor het Christendom. De christelijke godsdienst beantwoordt aan 's menschen zedelijke behoeften. Sommigen daarvan worden veeleer sterker dan zij verzwakken bij het toenemen der kennis en den vooruitgang der wetenschap. Zoodat het Christendom, verre van alleen tot een voorbijgegaan beschavingstijdvak te behooren, voor ons thans meer noodzakelijk is dan ooit. Wij kunnen de belang-

wekkende bladzijden, waarin de schrijver dit denkbeeld uitwerkt, hier niet in haar geheel overnemen. Intusschen moge het volgende citaat de wijsgeerige richting van den vermaarden staatsman iets meer veraanschouwelijken.

Hij schrijft bijna aan het einde zijner verhandeling:

„Ik heb reeds aangetoond, dat de zedenleer niet duurzaam kan bloeien naast een stelsel, waarin God wordt voorgesteld als onverschillig voor lijden en zonde. Wanneer derhalve onze voorloopige wijsbegeerte ook de zedenleer omvatten moet — en hoe zou zij zonder deze eene harmonieuse wetenschap zijn? — dan kunnen de gevolgtrekkingen, die uit het samen-bestaan van de Almacht en van het kwaad schijnen te volgen, niet worden aangenomen. Maar dit speculatieve antwoord is, welbezien, niets meer dan een bewijs voor gelukkigen; te afgetrokken om gemakkelijk de breede schare te treffen, te broos om den wijsgeer zelven te steunen in oogenblikken van uitersten nood. Waartoe zal hen, die, door leed gedrukt, Gods goedheid durven betwijfelen, de redeneering dienen, dat zulke twijfelingen de deugd in den wortel aantasten? Deze gevolgtrekking zal hen niet afschrikken. Tot zoover zijn zij bijna reeds gegaan. Wat waarde, roepen zij uit, heeft de deugd in eene wereld, waar zulk een lijden als het onze evenzeer den rechtvaardige als den onge-rechtige treft? Zij weten alleen, dat zij eenzaam zijn en verlaten; slachtoffers eener Macht, te sterk om haar te beteugelen, te hard om haar te vermurwen, te ver om haar te bereiken, voor smee-kingen doof, blind voor het lijden. Zeg hun, met eenige godgeleerden, dat hun rampspoed verklaard en gerechtvaardigd wordt door eene erfelijke smet; zeg hun, met sommige wijsgeeren, dat hun smart, konden zij maar de wereld in haar geheel overschouwen, een noodzakelijk bestanddeel zou blijken te zijn voor de harmonie des geheels; zij zullen meenen, dat gij den spot drijft met hen. Welke ook de waarde zij van soortgelijke bespiegelingen, juist in de oogenblikken, wanneer dit het meest noodzakelijk is, komen zij ons niet krachtdadig redden. Maar noodig is zulk een levendig geloof aan Gods betrekking tot den mensch, dat er geen plaats meer blijft voor dat hulpeloos wrokken tegen de gestelde orde, een wrok, die zoo licht in ons opkomt bij het schouwspel van onverdiend lijden. Dit geloof nu bezitten zij, die van het christelijk geloof in God levendig door-

drongen zijn. Zij toch aanbidden Hem, die niet de ver verwijderde Maker is van een heelal, welks kwalen Hem niet deren. Lijden zij, leed ook Hij niet om hen? Treft het lijden niet altijd den meest schuldige, was Hij de onschuld niet? Zullen zij luide klagen, dat de wereld voor hen kwalijk werd ingericht, terwijl Hij om hunnentwil zich aan diezelfde toestanden onderwierp? Deze gedachten, 't is waar, lossen onze twijfelingen geenszins op en doen ons geene verklaringen aan de hand. Maar zij geven ons iets beters dan menige verklaring. Want zij, of liever de Realiteit, die achter haar schuilt, komt een onzer diepste zedelijke behoeften tegemoet, eene behoefte, die in het geheel geen teekenen toont van vermindering, maar veeleer met de beschaving schijnt toe te nemen, en zich alscherper te doen gevoelen, naarmate de hardheid van den voortijd verdwijnt" ¹⁾.

Zoo geleidt deze wijsgeer ons tot aan den voet des Kruises. Hier verlaat hij ons. Reeds op den titel van zijn boek stond het geschreven: *Notes introductory to the study of Theology*; hetgeen bij den schrijver ongeveer beteekent, dat hij een wegwijzer wilde zijn naar den godsdienst. Gelijk Brunetière zeide: „Il a donc voulu conduire ses lecteurs jusqu' au seuil du Temple" ²⁾.

* * *

Vinden onze tijdgenooten, die tot den godsdienst wenschen terug te keeren, in Arthur Balfour een veiligen wegwijzer?

Integendeel. Er is te veel onzekerheid in dien gids zelven. Strengere rechters noemden hem zelfs een „orthodoxe incrédule". Zonder deze uitspraak te onderschrijven moeten wij echter be kennen, dat hij vaak den weg volgt van het scepticisme: in het prijsgeven van de eerste grondslagen der rede zelve; in zijn verwaarloozing zooveler rationeele gronden, waarop de natuurlijke kennis van God en de geloofwaardigheid der christelijke Openbaring steunen; in zijn schroom voor elk vast *Credo*. Een geest,

¹⁾ *The Foundations of Belief*, p. 352—354.

²⁾ Balfour, *Les Bases de la Croissance*, traduit par G. Art. Préface, p. XXXV.

die naar zekerheid haakt, verwachte daarom niet, dat hij, door dezen man voorgelicht, veilig zal opstijgen naar de hoogten, waar het heiligdom van waarheid en vrede gebouwd is. Intusschen loochenen wij het goede der *Foundations* niet.

Balfour noemt zich een man der practijk. Hij betwist de theoretische waarde van vele andere geloofsgronden niet; maar practisch heeft, volgens hem, alleen deze geloofsgrond beteekenis: de overeenstemming tusschen de godsdienstwaarheden en de wetenschappelijke, aesthetische en ethische behoeften des menschen.

Naar dien kant dus moet zijn licht schijnen voor de tijdgenooten.

En werkelijk zal hij voor menigeen de dwaling van het naturalisme (vgl. bl. 405—409) meer zichtbaar hebben gemaakt. Van jaar tot jaar verheffen zich talrijke stemmen tegen de louter naturalistische wereldbeschouwing. De wetenschap en de letterkunde roepen het elkander toe, dat het hoogere bestaat. Balfour herhaalt het in zijn eigenaardige zeggingswijze, ernstig betoogend, dat geen wetenschap, geen schoonheidsleer, geen zedenleer de menschheid kan bevredigen zonder God. Wij juichen deze wijsbegeerte, op zich zelve beschouwd, van harte toe. Het beste, het diepste, wat in den mensch is, roept hem naar God — ziedaar een denkbeeld, midden uit de christelijke wijsbegeerte genomen. De apostel Paulus voor den Areopaag; de H. Augustinus in zijne *Confessiones* en *Soliloquia*; de Aquiner in zijne beide *Summa's*; de groote franciscaner school der middeleeuwen met den H. Bonaventura aan het hoofd en alle groote Christenwijsgeeren der nieuwere tijden hebben deze waarheid verkondigd. Baruch Spinoza heeft deze verheven leer verduisterd door het oneindige met het eindige in ééne zelfstandigheid te vermengen; Vacherot, Taine en Herbert Spencer haar geheel of bijna geheel herleid tot raadselachtige formules; Balfour ziet met de Christenheid alles beheerscht door de majesteit van den persoonlijken God.

Wij begrijpen echter niet, waarom deze wijsgeer niet scherper onderscheiden en zich niet van nauwkeuriger termen bediend

heeft, bij zijne verklaringen omtrent den aard der grondslagen van het godsdienstig geloof. Telkens verheft hij het *irrationeele*; en ondanks eenige beperking, boven reeds aangeduid (bl. 414), geeft zijn boek ons den indruk, dat het *rationeele* een schier overtollijk element is bij het vormen onzer overtuigingen op godsdienstig gebied. Brunetière en de zijnen juichen deze theorie als den dageraad van een nieuw geloofsleven toe. Doch de oude christelijke wijsheid bestrijdt haar als eene dwaling.

Ik verklaar mij. — De zekerheid omtrent het bestaan van God welt uit de diepte der menschelijke natuur. In God vindt de mensch de bevrediging zijner behoeften en zoo zijn wij van Zijn bestaan overtuigd door den drang onzer natuur. — Dit is de bewering van Balfour. Is zij geheel valsch?

Daar is waarheid in deze bewering, als zij beduidt, dat ons hart onrustig is, zoolang het geen rust vindt in God. In de *Belijdenissen* hooren wij den H. Augustinus zich tot den Oneindige verheffen met die bekende bede: „*O Waarheid! Waarheid! hoe diep verzuchtte mijne ziel inwendig naar U, terwijl de dwaalleeraren in woord en in talrijke, omvangrijke geschriften mij onophoudelijk U deden hooren. Doch in plaats van U gaven zij mij U niet, maar alleen uwe werken, die wel schoon, maar slechts uwe werken zijn. En mijn honger en dorst waren zelfs niet naar de voortreffelijkste uwer werken, doch naar U zelve, Waarheid, waarin noch verandering noch de geringste beneveling kan zijn*” ¹⁾. — En de menschelijke ziel zoekt in die opperste

¹⁾ „O Veritas, Veritas, quam etiam tum medullae animi mei suspirabant tibi, cum te illi sonarent mihi frequenter et multipliciter voce sola, et libris multis et ingentibus! Et illa erant fercula, in quibus mihi esurienti te, inferebantur pro te sol et luna, pulehra opera tua; sed tamen opera tua, non tu, nec ipsa prima. Priora enim spiritualia opera tua, quam ista corporea, quamvis lucida et caelestia. At ego nec priora illa, sed te ipsum, te, Veritas, in qua non est commutatio nec momenti obumbratio, esuriebam et sitiebam”. S. Aug. *Conf.*, III, 6.

Waarheid, ook de ware bron van schoonheid en heiligheid. Het goede, ware en edele, dat de wezens ons in verschillende graden openbaren, trekt — ook volgens den Aquiner — den geest naar het Wezen, dat boven alle waar, goed en edel is ¹⁾). Gewaagt verder de heer Balfour van het objectieve, dat aan het subjectieve beantwoordt, van „behoefte” in ons, die niet ijdel kunnen zijn, maar die heenwijzen naar het *bestaande* buiten ons, dan gaat ook hier de christelijke wijsbegeerte, tot zekere hoogte, met hem mede. De H. Thomas b.v., sprekende over het oneindige, waartoe het menschelijk verstand zich uitstrekt, bevestigt, dat deze richting des verstands niet *ijdel* zijn kan, en komt tot de gevolgtrekking, dat God *oneindig* is ²⁾).

Terwijl wij aldus gaarne het goede in Balfour's theorie erkennen, beschouwen wij van den anderen kant de wijze, waarop hij en zijne geestverwanten het *rationeele* voorbijzien, als een gevaar voor den godsdienst. Als de godsdienst gelegen is in het toewijden van ons leven aan God, dan moeten wij omtrent het werkelijk bestaan van het Opperwezen, dat wij dienen, *zekerheid* bezitten. De zekerheid nu behoort essentieel en allereerst tot het gebied van ons verstand, waardoor wij hier verstaan ons geestelijk kenvermogen ³⁾). Zekerheid, naar de eigenlijke beteekenis, is de vaste verknochtheid van het kenvermogen aan zijn kenvoorwerp ⁴⁾).

¹⁾ S. Thom. *Summa theol.* I, Q. II, art. 3; *Quaest. disp. De Potentia*, III, 5.

²⁾ S. Thomas, *Contra Gentiles*, Lib. I, 43: „Intellectus noster, intelligendo aliquid in infinitum extenditur, cujus signum est, quod, quantitate qualibet finita data, intellectus noster majorem excogitare possit. Frustra autem esset haec ordinatio intellectus ad infinitum, nisi esset aliqua res intelligibilis infinita. Oportet igitur, aliquam rem intelligibilem infinitam esse, quam oportet esse maximam rerum, et hanc dicimus Deum. Deus igitur est infinitus”.

³⁾ S. Thom. II. II, Q. 18, art. 4: „Certitudo in aliquo invenitur dupliciter, scilicet essentialiter et participative. Essentialiter quidem invenitur in vi cognoscitiva; participative autem in omni eo, quod a vi cognoscitiva movetur infallibiliter ad finem suum”.

⁴⁾ S. Thom. III *Sent.* Dist. 26, 9, art. 4: „Certitudo proprie dicitur firmitas adhaesionis virtutis cognoscitivae in suum cognoscibile”.

Welnu, hoe zal deze vastheid van toestemming ontstaan, wanneer het verstand geen motief vindt, waardoor het bepaald wordt, b.v. om zich met uitsluiting van het atheïsme en polytheïsme vast aan het theïsme te hechten? Men beantwoordt deze vraag niet door de verklaring, dat zooveler oordeel onder allerlei invloeden, en bijzonder onder den invloed van den door hartstochten overheerschten wil, pleegt te staan. Dit is onbetwistbaar. Nochtans, al geeft ons verstand vaak zijne toestemming op schijnredenen, eene zekerheid zonder reden bestaat er voor den mensch, die nadenkt, niet. Dit rationeele element kan uit het leven van den mensch, als redelijk wezen, niet verwijderd worden. Het blijft, als een onmisbare voorwaarde, ook bij het geloof van den Christen. „De mensch — zegt de H. Thomas — zou de geloofswaarheden niet gelooven, wanneer hij niet inzag, dat zij geloofwaardig zijn” ¹⁾.

Balfour zelf, dunkt mij, zag deze waarheid doorschemeren. Beschuldig hem niet, dat zijne philosophie van „behoefte en voldoeningen” louter *subjectivisme* kan wezen. Hij antwoordt u, dat hij het steunpunt zijner verdediging van den godsdienst geenszins zoekt in de wenschen van eenig individu, in het voorbijgaande of in hetgeen de verbeelding ons voorspiegelt. Hij gaat uit van het karakteristieke, van het hoogste en beste in de mensche lijke natuur; daarom in de wetenschappelijke, aesthetische en zedelijke orde. Zeer zeker. Vraag nu verder, waarom de diepste grond voor hetgeen de schrijver in die hoogere mensche lijke levensuitingen gadesloeg moet liggen in eene hoogste Realiteit buiten ons, dus in God. Omdat wij het wenschen? De projectie onzer wenschen is geen realiteit. Omdat geen andere verklaring ons bevredigt? Maar die onvoldaanheid over eene andere dan de theïstische verklaring ontstaat bij ons, redelijke wezens, juist hierdoor, dat ons verschijnselen en feiten openbaar werden, die eene

¹⁾ S. Thomas II. II, Q. I, art. 5 ad 2: „Non enim crederet, nisi videret, ea esse credenda, vel propter evidentiam signorum, vel propter aliquid hujusmodi”.

hoogere Oorzaak eischen. En dit brengt ons, wat het wezen der zaak betreft, terug tot de aloude, beproefde bewijsvoering voor het bestaan van God — de bewijsvoering, waarvan het causaliteitsbeginsel en het feit, dat noch de mensch noch de zichtbare wereld buiten den mensch de *eerste oorzaak* kunnen zijn, den waren en degelijken grondslag vormen. Buiten dien *rationeelen* grondslag zullen Balfour en eenige nieuwere mystieken den godsdienst niet vast helpen opbouwen. De Christenwijzen — gelijk wij zagen — waren voor de innerlijke stemmen niet doof, maar zij openden tevens hunne oogen om te zien. De metaphysica, waarin Sint-Augustinus en Sint-Thomas zich verdiepten, wordt ook door de kleinen verstaan. En de oude Wijsheid is onverouderd: „*Uit de grootheid en schoonheid van het geschapene, kan de Schepper daarvan klaarblijkelijk worden verstaan*” ¹⁾.

* * *

Balfour paste verder zijne theorie van „needs and satisfactions” op het geloof aan Christus toe.

Hij toonde ons den *Christus Consolator*. Waar vindt het mysterie des lijdens eene meer bevredigende verklaring dan in het Kruis? Bij den lijdenden Godmensch, en bij Hem alleen, worden de behoeften der menschheid in smart en rampspoed bevredigd. Ziedaar het motief voor het geloof aan Christus' Menschwording.

Eerbiedig luisterden wij naar dit *Ave Crux spes unica* der bedrukten en beproefden dezer aarde. Wij kunnen echter de theorie des schrijvers omtrent de apologie der geloofsgeheimen, in haar geheel, niet aanvaarden.

Ongetwijfeld, er bestaan tusschen de geopenbaarde leer en de menschelijke natuur eenige teekenen van verwantschap. Deze verhoudingen zijn zoovele redenen, die de voorgestelde geheimen aannemelijk kunnen maken. Hoort b.v. den Angelicus over het geheim der Menschwording. „Bij eene godsdienstige beschouwing

¹⁾ Wijsheid, XIII, 5.

— zegt hij — worden altijd meer en meer bewonderenswaardige redenen voor dit geheim openbaar” ¹⁾). Zijn beschouwing over ’s menschen behoeften en hunne bevrediging in Christus zijn veel rijker dan die van den engelschen staatsman. Daarbij, naar onze meening, diepzinniger. Ook in de opvatting van het lijden zelf. De Aquiner toont daar meer nadrukkelijk aan, hoe hoog de ethische en eschatologische beteekenis des kruises is voor hen, die het dragen met Christus ²⁾).

Deze zijde derhalve van het vraagstuk, de verhoudingen tusschen den mensch, in zijn waarachtig zijn en leven, en het mysterie, ontging den ouden christelijken denkers niet. Zij verschillen van Balfour hierin, dat zij die verhoudingen niet als den eenigen geloofsgrond aanzagen. Zij noemden ze *rationes convenientiae*, redenen namelijk, die het wenschelijke of het zegenrijke of de harmonieën met andere bekende waarheden en feiten aantoonen, wanneer het mysterie door de Openbaring reeds bekend is, maar die nooit noodzakelijk bewijzen, dat dit bepaald mysterie bestaat. Hoe toch — om zoo dicht mogelijk bij ons onderwerp te blijven — hoe zou men kunnen staande houden, dat de menschelijke *natuur* het *bovennatuurlijke* feit van Christus’ Menschwording *eischt*?

Daar zijn andere wegen om tot de zekerheid te geraken, dat het geloof aan Christus op hechte grondslagen steunt. De voorstellingen der oude profeten; Christus’ wonderen, bekroond met de Opstanding; Zijne onuitsprekelijke heiligheid; het transcendentale karakter des Christendoms, dat zich door zijn bovennatuurlijk leven duidelijk van alle menschelijk werk onderscheidt; alle inwendige en uitwendige teekenen, waaruit blijkt, *dat God gesproken heeft*, geven ons een afdoende beweegreden om te gelooven.

¹⁾ *Contra Gentiles*, Lib. IV, 54: „Unde fit ut pie consideranti semper magis ac magis admirabiles rationes hujusmodi mysterii manifestentur”.

²⁾ *Contra Gentiles*, Lib. IV, 54 en 55; *Summa theol.* III, Q, I en XLVI—L.

De ontelbare glansen van het *au-delà*, die, als uit Christus' goddelijke essentie, in de harten en in de wereld daarbuiten stralen, zeggen ons, dat de Gekruiste het Licht en het Leven is. Dat bij den Godmensch, of gelijk de heer Balfour spreekt, dat in het christelijk theïsme alleen de ziel leert zegepralen over het lijden — en over den dood — is één enkel in die breede categorie van verschijnselen, waaraan de Christen erkent, hoe verre de christelijke leer alle menselijke stelsels te boven gaat. Doch niet, gelijk de schrijver der *Foundations* beweert, krachtens ik weet niet welke vage correlatie van behoeften en bevrediging, maar als een der vele *uitwerkselen*, die een hoogere *Oorzaak* bewijzen ¹⁾.

Gelijk uit het scheppingswerk de Schepper, zoo wordt uit de bovennatuurlijke teekenen des Christendoms het feit der Openbaring gekend. En hiermede bezitten wij een extrinsiek bewijs voor de geloofwaardigheid van den inhoud der Openbaring. Waaruit volgt, dat den Christen de *rationeele* grond voor zijn geloof niet behoeft te ontbreken. Immers Christus' geloof — zegt de H. Thomas — *draagt het zegelmerk Gods* ²⁾.

Dit *rationeele* is niet hetzelfde als het dorre en sluit het populaire niet uit. Reeds alleen hierom niet, wijl tot de kenteekenen van een goddelijken oorsprong die bovenaardsche liefde behoort, welke in het Christendom de menschheid te gemoet treedt.

Bij deze gedachte ging Lacordaire's hart geheel open, toen hij in de Notre-Dame uitriep:

„Quand nous repoussons le christianisme, nous repoussons, par une ingratitude préconçue, le plus grand amour qui ait cherché le

¹⁾ Vgl. S. Thom. *Contra Gentiles*, Lib. I, 6; Lib. III, 154.

²⁾ S. Thom. *In Symb. Apost.* I: „Deus probat quod ea, quae docet fides, sunt vera. Si enim rex mitteret litteras cum sigillo suo sigillatas, nullus auderet dicere quod illae litterae non processissent de regis voluntate. Constat autem quod omnia, quae sancti crediderunt et tradiderunt nobis de fide Christi, *signata sunt sigillo Dei*: quod sigillum ostendunt illa opera, quae nulla pura creatura facere potest”.

monde ; nous abusons, par un effort suprême, de notre liberté morale, et changeons en malédiction contre nous ce doux cantique que les anges chantaient à l'avènement du Fils de l'homme : *Paix sur la terre aux hommes de bonne volonté !*

„Paix sur la terre aux hommes de bonne volonté ! C'est cette parole qui explique comment tant d'hommes qui ne savent rien parviennent pourtant à la foi. Ils y parviennent par le chemin de l'amour ; leur âme, qui eût difficilement répondu aux idées divines, à cause de leur élévation, à répondu sans peine aux attouchements de la charité. Ils ont reconnu Dieu à la bonté plus qu'à la lumière, et la lumière, jalouse de leur coeur, s'y est précipitée avec l'amour. C'est cette merveille qu'on a voulu déshonorer en l'appelant la foi de charbonnier. Messieurs, il n'y a pas plus de foi de charbonnier qu'il n'y a de raison du charbonnier. La raison du charbonnier vaut celle de Newton, et tel paysan qui coupait le bois dans le forêt de Versailles, avait sur les choses divines des illuminations aussi profondes que celles de Bossuet étonnant de son éloquence et de sa doctrine la cour de Louis XIV. Oui, au jour du jugement, il viendra de ces charbonniers, en sabots et en sarrau, qui auront eu plus de foi et de lumière que des théologiens, parce que l'amour voit plus loin que l'intelligence, et que, quand l'âme y consent, la vérité l'emporte avec elle, comme l'aigle prend ses petits sur son dos et les mène au soleil”¹⁾.

* * *

Vraagt gij, waarde lezer, of de *wil* en de *genade* buiten beschouwing mogen blijven, wanneer er sprake is van het geloof? Wij antwoorden: zeker niet, wanneer wij het geloof van den Christen in zijn geheel omvang en ook naar de bovennatuurlijke zijde gadeslaan.

Balfour gaf ons aanleiding het geloof hoofdzakelijk te behandelen, voor zooverre daar als eene zekere voorbereiding en *conditio sine qua non* of *gewone voorwaarde* ook een redelijk motief en

¹⁾ Lacordaire, *Conférences*, Année 1836, Conf. XIII.

begrip der geloofwaardigheid toe behoort ¹⁾. Deze beperking wenschen wij hier niet te overschrijden.

Eén punt echter moeten wij tegenover den schrijver nog in het licht stellen.

Bij wijze van toelichting treedt hij in eene korte polemiek (p. 223—226) tegen de roomsch-katholieke Kerk. Haar gezag noemt hij: een te langen weg om tot de kennis der geloofs-waarheden te geraken. Immers moet men, om dit gezag te doen aannemen, eerst de pauselijke onfeilbaarheid bewijzen, wat blijkens godgeleerde werken een uitgebreid betoog vordert.

Wij zouden hierop kunnen antwoorden met de vraag, of de studie van *The Foundations* en het verkrijgen der wetenschap, in de lezers van dit geschrift verondersteld, een kortere weg mag heeten. Bovendien, levert eene wetenschappelijke verhandeling niet meer dan eene kennis, genoegzaam voor de practijk? Doch dit laten wij ter zijde. Alleen willen wij er beknopt op wijzen, hoe onnauwkeurig die bewering is, dat men het gezag der roomsch-katholieke Kerk niet als een wettig leergezag erkennen kan zonder een afzonderlijke bewijsvoering voor de pauselijke onfeilbaarheid. Beseft men eenmaal, dat het Katholicisme een door God gesteld gezag is, dan omhelst men tegelijk met dit gezag in het algemeen alle bijzondere waarheden, die het ons verkondigt, en bijgevolg ook de voorrechten, door God aan het Opperhoofd der Kerk verpand. Twee landgenooten, Newman in diens *Apologia* en Manning in de *Grounds of Faith*, hadden den vermaarden staatsman hiervan kunnen overtuigen. Alles komt hierop neder, of de geloofwaardigheid der katholieke Kerk door geleerden en door eenvoudigen kan worden gekend; of zij, lichtend door haar eigen licht, zelve geen voortdurend motief is harer geloofwaardigheid, en *als eene*

¹⁾ S. Aug *De vera religione*, 25 (46): „Nostrum est considerare, quibus vel hominibus vel libris credendum sit ad colendum recte Deum, quae una salus est”.

banier opgericht onder de volken ¹⁾). Voor eeuwen reeds splitste zich deze vraag bij de beroemdste Christenwijzen in twee hoofdpunten: behoeft de mensch in zaken van geloof en zedenleer een gezag? waar is dit gezag? En nu schijnt het ons toe, dat zij, die deze vragen trachten te beantwoorden, een aanknoopingspunt voor hun betoog vinden in de hoofdidee van Balfour zelven. Hij meent de christelijke geloofsovertuiging het sterkst te zullen bevestigen op den grondslag van de *behoefte* des menschedoms. Doch waar blijkt de menschheid, met hare onwetendheid, onvastheid, veranderlijkheid, verdeeldheid, meer *behoefte* aan te hebben dan aan een leergezag voor geloof en zeden? Is het den heer Balfour waarlijk ernst met zijn pleidooi voor het positieve Christendom — en wij hebben geen reden om zijn ernst te loochenen — hoopt hij dan den geopenbaarden geloofsinhoud, één en vast, te construeeren naar de nooden der menschheid? Zou hij er niet veeleer redding van verwachten, indien de behoefte aan een gezag ergens van Godswege kon worden bevredigd? Indien de menschheid, met de wonden harer dwalingen en twijfelingen overdekt, getroost den barmhartigen Samaritaan mocht zien naderen, die voor hare diepe ellende uitkomst bracht? Deze zijde van het vraagstuk is Balfour's geleerden geloofsgenoot, den hoogleeraar Chantepie de la Saussaye, niet ontgaan. Deze schrijft:

„Men wil tegenover den twijfel nog iets anders hebben dan stemmingen, wenschen, gevoelens, waarvan men niet weet of de wind der meeningen ze niet spoedig zal wegblazen.

„Die behoefte nu komt bijna uitsluitend aan de katholieke kerk ten goede. Het Protestantisme schijnt zich al te zeer met den geest des tijds te vereenzelvigen om *tegenover* dien geest vastheid te geven. De katholieke kerk daarentegen staat nog altijd onbewogen en toch zich voegend naar de ontwikkeling van tijden en toestanden, leerende de wereld te beheerschen, de wereld te verzaken: een vaste rots en

¹⁾ Vgl. het *Conc. Vatic. Const. Dei Filius*, Cap. III.

toch een levende macht. Wie onzer heeft nooit iets gevoeld van de sterke aantrekking van Rome met haar gezag, haar traditie, haar organisatie? Voor een deel moge die bekoring te verklaren zijn uit zekere geestelijke traagheid, het peinzensmoede, dat ik als zuiver motief wraakte, grootendeels gaat zij van Rome's kerk uit doordat deze in tegenstelling tot de wereld het Godsrijk op aarde wil verwezenlijken. Die gedachte, de hoeksteen van het katholieke geloof, uitgewerkt door Augustinus, door Bossuet en door zoovele anderen, geeft een vastheid, die men elders te vergeefs schijnt te zoeken. Het vertrouwen op tastbare, daarbij zeer wisselende, gevoelens kan niet opwegen tegen de zekerheid van te behooren tot een goddelijk instituut, de kerk, die alleen over den twijfel kan zegevieren' ¹⁾.

In deze richting had de staatsman-wijsgeer een psychologisch en historisch onderzoek moeten instellen. Ernstig zouden wij hebben aangehoord, hoe hij de zonder vooroordeel nagevorschte feiten in verband bracht met zijne — welbegrepen — theorie over de betrekking tusschen de verhevenste behoeften der menschheid en de objectieve waarde, het *zijn* van hetgeen die behoeften bevredigen kan.

Wij treden hier niet verder in bijzonderheden. Ons doel was licht en schaduw te onderscheiden. Wij verheugen er ons over, dat een man van talent en invloed den strijd tegen het materialisme door zijn wijdverbreid werk kwam steunen. Doch wij vergeten daarbij niet, dat er Eén is, die zeide: „*De waarheid zal u vrij maken*” ²⁾.

p. J. V. DE GROOT, Ord. praed.

Amsterdam, 15 Oct. 1897.

¹⁾ Prof. Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye, *Zekerheid en twijfel* (1893), bl. 134, 135.

²⁾ Joan. VIII, 32.

DR. A. KUYPER'S VOORSTELLING VAN HET LEERSTUK
DER ONBEVLEKTE ONTVANGENIS GETOETST.

Het dogma der onbevleete ontvangenis van Maria is den katholiek op geheel bijzondere wijze dierbaar en heilig. Vol liefde voor zijn God en Zaligmaker, kan hij zich diens maagdelijke moeder niet anders voorstellen dan boven alle kinderen der menschen, ja boven alle engelen des hemels, aan God welgevallig, rein en vlekkeloos. Was zij niet met den Godmensch, en dus ook met den goddelijken *Persoon* des Woords, met de heiligheid zelve, door de nauwste en teederste betrekkingen verbonden? Heeft God door het feit zelf harer uitverkiezing tot zoo hooge waardigheid en zoo innige vertrouwelijckheid niet allerduidelijckst getoond, dat Hij die reine maagd boven alle schepselen beminde? En is het daarom ook, afgezien van de bewijzen, die wij uit Schriftuur en Overlevering, gewaarborgd door het gezag der ééne onfeilbare Kerk van Christus, kunnen aanhalen, niet zeer aannemelijk, dat God die heilige maagd boven alle schepselen met zijne genadegaven heeft bedeeld, haar het grootste aandeel heeft gegeven in de vrucht van het verlossingswerk en haar daarom ook op verhevener wijze heeft verlost, d.i. haar niet alleen gereinigd heeft van de besmetting der zonde, maar haar tegen die besmetting heeft gevrijwaard? Reeds dit alleen, dat het leerstuk der onbevleete ontvangenis voor onzen menschelijken geest God verheft en ons christelijk hart weldadig aandoet, is een groot criterium voor zijne waarheid. Dat mannen als Professor Bolland dit dogma bestrijden, verwondert ons dan ook niet, maar wel bevreemdt het ons ten

zeerste, deze schoone leer ook van de zijde der weldenkende protestanten zoo sterk te zien aangevallen ¹⁾). Zoovelen toch onder hen hangen Christus waarlijk aan en hebben Hem oprecht lief. Doch wat ons bovenal met verbazing en, laten wij het zeggen, met droefheid vervult, is, dat ook van die zijde onze leer bestreden wordt op gronden, die eenvoudig niet bestaan, en waaruit allerduidelijkst blijkt, dat men met de katholieke leer, ook daar, waar men ze tot mikpunt van zijn aanval kiest, geheel onbekend is. Dit bevreemdt ons nog in het bijzonder van Dr. Kuyper. De Hoogleraar immers heeft herhaaldelijk beweerd, dat hij nooit over katholieke leerstukken schrijft, zonder vooraf de officieele bronnen en de voornaamste katholieke theologen te hebben geraadpleegd.

Wij gaan thans de waarheid van deze zijne bewering eens toetsen in hetgeen de Hoogleraar in *De Heraut* van 19 September l.l. heeft geschreven over het leerstuk der onbevleete ontvangenis. Dr. Kuyper brengt het roomsche dogma ter sprake in de derde reeks zijner artikelen over de „gemeene gratie” of, gelijk wij het zouden uitdrukken, over de *gratia communis*, de algemeene genade. Hij bespreekt daar n.l. het verband tusschen dit calvinistisch leerstuk en het dogma der menschwording. De Calvinisten, gelijk men weet, leeren, dat de menschelijke natuur door de zonde van Adam totaal verdorven is; de aandrang tot het goede is geheel overgeslagen naar het kwaad. Van de oorspronkelijke rechtheid zijn alleen nog enkele „vonkskes” overgebleven.

Wijl echter dit leerstuk der algeheele verdorvenheid al te veel indruischte tegen de evidentie, heeft men bovendien nog een ander leerstuk uitgedacht. Door een genadige, d. w. z. aan de

¹⁾ Merkwaardig is, dat Luther, als ik mij ten minste op een zeer geloofwaardig schrijver mag verlaten, het leerstuk der onbevleete ontvangenis ook jaren na zijn afval uitdrukkelijk heeft beleden, n.l. in een preek welke hij in 1524 over de onbevleete ontvangenis van Maria gehouden heeft te Wittenberg.

natuur niet verschuldigde, inwerking Gods wordt de menschelijke verdorvenheid binnen zekere perken gehouden en verhinderd in al hare boosheid uit te spatten. Die inwerking Gods noemt men de algemeene genade, of gelijk Dr. Kuypers in zijne voorliefde tot de taal der „Dordtsche vaders” liever schrijft: „de gemeene gratie”, wijl aan die genade, welke met de zaligheid althans niet in *direct* verband staat, alle menschen deel hebben, tegenover de *particuliere* genade, die uitsluitend den ter zaligheid gepredestineerden ten goede komt ¹⁾. Nu vraagt Dr. Kuypers in het 17e artikel der derde reeks van zijn tractaat: of en in hoever die gemeene gratie moest werken in Maria, de Moeder des Heeren. Met andere woorden: of en in hoever het noodzakelijk was, dat de werking van ’s menschen verdorvenheid bij de Heilige Maagd werd teruggedrongen, opdat uit haar de Verlosser der wereld zondeloos zou voortkomen. Wij deelen Dr. Kuypers antwoord op deze vraag in zijn geheel mede. Wel is waar voornamelijk om te wijzen op de onjuiste voorstellingen van onze katholieke leer, maar ook om het goede en schoone, bijzonder den helderen betoogtrant van Dr. Kuypers te doen bewonderen. De Hoogleeraar antwoordt dan op de zoo straks aangegeven vraag als volgt:

„In de Vleeschwording op zichzelve treedt de gemeene gratie niet als noodzakelijke schakel op. De ontvangenis van den Christus uit den Heiligen Geest is een volstrekt, een absoluut wonder. Van

¹⁾ Over ’s menschen *feitelijken toestand* na de zonde zijn katholieken en gereformeerden het vrijwel eens. De leer der gereformeerden is eigenlijk niet, dat de menschelijke natuur verdorven *is*, maar dat zij verdorven *had moeten zijn*. Doch wat wij aan de *natuur* toeschrijven, onder bestier van Gods Voorzienigheid, beschouwen de gereformeerden als een effect van de *gemeene genade*. Bij ons is het leerstuk der *gratia communis* overbodig. Wat de *zaligmakende* genade betreft, deze noemen de gereformeerden *particulier*; doch volgens de katholieke leer is de zaligmakende genade niet *particulier* maar *algemeen*. Zij is voor allen, ofschoon zij niet in allen vrucht draagt.

graadverschil is hierbij geen sprake. Het is de ontvangenis niet uit den wil des mans, maar uit den Heiligen Geest, die alle gemeenschap tusschen den Christus en het zondeleven van ons menschelijk geslacht afsnijdt. En al ontkennen we nu niet, dat de „maagd Maria” een „toebereid vat” was, en al doet het ons even rustig aan, wanneer we belijden: „geboren uit de maagd Maria”, als ons reeds de enkele klank stuiten zou, zoo we lezen: „geboren uit Herodias”, toch mag ten deze in het altoos slechts *betrekkelijk* verschil tusschen deze beide vrouwen nooit de oorzaak van Messias’ heiligheid worden gezocht. Die heiligheid dankte Messias uitsluitend, oorzakelijk aan zijn Godheid, en wat de instrumenteele werking aangaat, aan zijn ontvangenis uit den Heiligen Geest”.

Daar de katholieken geen „gemeene gratie” in den zin van Dr. Kuyper kennen, spreekt het vanzelf, dat zij die ook hier geen noodzakelijken schakel achten. Op de vraag, of tusschen Herodias en Maria slechts een *betrekkelijk* zedelijk verschil bestaat, komen we straks terug. Voor het overige kan ieder katholiek Dr. Kuyper’s woorden onderschrijven. Wij laten daarom gaarne de vergelijking volgen, waarmede de Hoogleeraar zijne stelling tracht te verduidelijken:

„Het is deze wondere ontvangenis, die alle gemeenschap met de erfschuld van Adam en alzoo alle gemeenschap met de erfzonde afsneed; en uit dien hoofde maakt het op zich zelf geen verschil, of deze afsnijding plaats greep in het organisme van een edeler persoon als Maria, dan wel of ze had plaats gehad in het organisme van een vrouw van min edele herkomst en persoonlijkheid. Wie blanke melk door een ondoordringbaren glazen tusschenwand afscheidt van een andere gekleurde vloeistof, bereikt dezelfde uitkomst, onverschillig of hij ze door dien glazen wand afscheidt van roetzwarten inkt, of wel van zonnig perelenden wijn. Mits de glazen wand *niets* doorlate, blijft de melk juist even blank, als zich aan de andere zijde van den scheidsmuur een donkerzwart, of wel een licht getint vocht bevindt. En zoo ook was het voor de ontvangenis van den Christus op zichzelf onverschillig, of in de vrouw die hem ontving, het zondige donkerder of lichter geschakeerd was. Indien maar vast-

stond, dat hij in zijn ontvangenis met dit zondige in de vrouw die hem onving, geen zweem van gemeenschap *kon* hebben, deerde het meer of min zondige karakter dier vrouw zijn heiligheid niet. We loochenen daarom wel het feit niet, dat de maagd Maria, naar graadverschil, hoog stond, en doorzien hiervan wel terdege de ziurijke beteekenis, maar die beteekenis ligt niet in de ontvangenis zelve, alsof de edeler ontwikkeling van deze maagd ook maar iets aan de heilige ontvangenis van den Christus had toegebracht. In een *betrekkelijk* verschil kan nooit de oorzaak liggen voor een *volstrekt* onderscheid; en het onderscheid tusschen den Christus en alle kinderen der menschen is ten dezen absoluut. Wij allen zijn onder de erfschuld ontvangen, de Christus alleen staat buiten de erfschuld, en dus ook buiten de erfzonde, eeniglijk krachtens zijn ontvangenis uit den Heiligen Geest".

Wat de hoofdzaak betreft, zeer juist; en als men door *erfschuld* in tegenstelling van *erfzonde* verstaat het *debitum*, de *gebondenheid*, welke iederen mensch, op de natuurlijke wijze uit Adam voortgekomen, aankleeft, om in zonde ontvangen en geboren te worden, en als men bovendien het woord *betrekkelijk* goed verstaat, kan iedere katholiek daaraan zijne goedkeuring hechten.

Wat is omtrent dit laatste de leer der katholieken? Schrijven zij aan Maria een *absolute* of slechts een *betrekkelijke* onzondigheid toe? Wij antwoorden: dat hangt er van af.

Verstaat men door *onzondig*: feitelijk vrij van zonde, dan was Maria's onzondigheid absoluut. Volgens de katholieke leer is Maria's ziel feitelijk nooit door eenige zonde besmet geweest. Wat dit betreft, is dus het verschil tusschen Maria en de overige Adamskinderen geen graadverschil, maar absoluut onderscheid.

Verstaat men door onzondigheid echter: de mogelijkheid van te *kunnen* zondigen, in dien zin is alléén de onzondigheid van Christus absoluut. Wat dit aangaat, bestaat tusschen Maria en de overige menschen intrinsiek slechts een *betrekkelijk* onderscheid. Christus alleen was ab intrinseco en wel krachtens zijn goddelijke natuur absoluut onzondig. Maria niet. Want vooreerst

was zij niet ab *intrinsico* onzondig krachtens haar natuur, gelijk van zelf spreekt; doch ten tweede was zij dit ook niet krachtens den hoogen graad van heiligmakende genade, m. a. w. ook niet krachtens eene *habitus* of *qualitas* inhaerens. Ab *intrinsico* onzondig zijn in dien laatsten zin alleen de Heiligen des hemels, die de zaligende aanschouwing Gods genieten en God aanhangen met eene noodzakelijke liefde. Doch, was Maria *ab intrinsico peccabilis*, toch was het onfeilbaar zeker, dat zij nooit *zou* zondigen; dit echter kwam bij haar ab *extrinsecò*, door eene bijzondere Voorzienigheid Gods over haar. Zij was dus *impeccabilis* ab *extrinsecò* of, om het met een anderen term der godgeleerden uit te drukken: *impeccabilis in sensu composito*; doch niet in *sensu diviso* ¹⁾.

Doch in welken zin men die onzondigheid van Maria ook versta, zeker kon deze nooit op eenige manier oorzaak zijn der absolute onzondigheid van Christus. Dit beweert dan ook geen enkele katholiek. Wij beamen daarom ten volle de woorden van Dr. Kuiper: „In een betrekkelijk verschil kan nooit de oorzaak liggen van een absoluut onderscheid”. Alleen verschillen wij met hem omtrent den zin van *betrekkelijk*. Als Dr. Kuiper zegt, dat er tusschen Maria en Herodias slechts een betrekkelijk zedelijk verschil bestaat, bedoelt hij, dat beiden feitelijk zonde gehad hebben, ofschoon in zeer verschillenden graad. Dit geven wij niet toe. Nochtans doet het ons goed te vernemen, dat hij dit graadverschil zeer hoog opneemt en verklaart daarvan wel degelijk de zinrijke beteekenis te doorschouwen. Waarlijk, de Hoogleeraar is hier niet verre van het rijk Gods. Als hij werkelijk de zinrijke beteekenis doorschouwt van Maria's heiligheid, dan kan hem het leerstuk der onbevleete ontvangenis niet anders dan zeer redelijk en aannemelijk voorkomen, mits hij dit leerstuk goed kenne.

¹⁾ Vgl. Suarez, *De mysteriis vitae Christi*, Disp. IV, sect. IV, 4; S. Thomas I IIae, Q. CIX, art. 18; II IIae, Q. CXXXVII, art. 4.

Dat de graad van Maria's heiligheid aan de ontvangenis van Christus zonder erfzonde niets af of toe doet, m. a. w. dat er geen oorzakelijk verband tusschen beiden bestaat, licht de Hoogleeraar nog op andere wijze toe. Hij schrijft:

„Dat dit niet anders kan, blijkt ook nog op andere wijze. Er zijn erfelijke gebreken, en erfelijke zonden, die men soms drie vier geslachten van vader op kind ziet overerven. En al dient erkend, dat veel in die gebreken en zonden ook te wijten is aan opvoeding en gelijksoortigheid van levenskring, toch mag nimmer gezegd, dat de afstamming in die soort erfelijke zonden *niet* meêspreekt. Immers zelfs tot in de formatie van het lichaam en in de menging van het bloed gaan zekere bepaalde zondige neigingen over. Ware er alzoo bij het mysterie der Vleeschwording sprake van zulke erfelijke zonden en gebreken, dan zeer zeker zou te belijden zijn, dat het een zeer groot verschil maakte, uit welk geslacht, uit welke familie en uit welke persoon de geboorte plaats greep. Bij wat we noemen „erfelijke zonden” rekent toch het verschil tusschen de ééne en de andere familie, en tusschen de ééne of de andere moeder wel terdege mede, ook al denkt ge slechts aan die eigenaardige zonden, waarin het karakter uitkomt. Maar juist van die soort „erfelijke zonden” is hier in het minst geen sprake, er is hier alleen sprake van „de erfzonde”, wat heel iets anders is. Erfschuld en erfzonde toch komen ons niet toe uit onze moeder, maar uit Adam. Diensvolgens is deze erfschuld en erfzonde voor allen die uit Adam geboren zijn, geheel dezelfde. „Allen zijn in zonde ontvangen en geboren en daarom allerhande ellende, ja, der verdoemenis onderworpen.” Of dus Johannes de Dooper uit Elisabeth, en de prinses die zoo zondig danste voor Herodes, uit Herodias geboren was, deed aan het overgaan van de erfschuld en de erfzonde, als zoodauid, niets toe of af. Dit stond voor beiden gelijk. En overmits nu ook bij de Vleeschwording van den Christus de vraag niet loopt over erfelijke familiezonden, maar uitsluitend over *de* erfschuld en erfzonde die ons uit ons verband met Adam toekomt, springt het ook langs dezen weg in het oog, hoe de zedelijke gesteldheid van de moeder des Heeren niets aan zijn ontvangen worden *buiten* erfschuld kon toebrengen, noch ook iets daarop kon afdingen”.

Hierop hebben wij een kleine aanmerking. Wij vatten zeer goed, wat de Hoogleeraar wil onderscheiden en vinden zijn onderscheiding ook zeer juist. Alleen wilden wij, dat hij niet sprak van erfelijke *zonden*, wèl van erfelijke *gebreken* of van neigingen die tot zonde *aanleiding* geven. Het calvinistisch dwaalbegrip, dat de neiging tot zonde verwart met de zonde *zelf*, speelt hier den Hoogleeraar een booze part. Ook merken we hier op, dat *absoluut* gesproken, die minder geregelde, op zich zelf nog niet zondige neigingen in de menschelijke natuur van Christus niet onmogelijk zouden geweest zijn. Christus immers heeft, hoewel niet in de *zonde zelf*, toch tot zekere hoogte in de *gevolgen* der zonde willen deelen; zoo was Hij onderworpen aan lijden en dood; Hij had dus *absolute loquendo* ook onderworpen *kunnen* zijn aan ziekten en kwalen en derhalve ook aan de kwade invloeden, welke zondige gewoonten van voorouders op hun nageslacht ten dezen kunnen uitoefenen, want in het overbrengen van *die* gebreken speelt ook de *moeder* een rol. Nochtans zouden die ongeregeldheden in de fysieke constitutie, voor de gewone stervelingen gewoonlijk een sterke *prikkel tot zonde*, in Christus nooit iets zondigs hebben teweeggebracht. Nu was het zonder twijfel alleszins passend, dat de menschelijke natuur van Christus ook voor *die* vlekken en onregelmatigheden gevrijwaard bleef ¹⁾. Hij moest niet alleen van de zonde zelf, maar ook van allen zweem of schaduw van zonde vrijblijven. Hij moest de menschelijke natuur in al hare volheid en ongeschonden bezitten.

Doch, als dit eenmaal vaststaat, is de veronderstelling niet ongerijmd, dat God aan zijn Zoon een moeder heeft toegedacht, van wie op dit punt ook den minsten nadeeligen invloed niet was te vreezen. Het is immers God eigen zooveel mogelijk middellijk te werken? Evenwel spreken ook wij hier in 't geheel

¹⁾ S. Thomas, III, Q. XIV, art. 4.

niet van noodzakelijkheid. Naar de absolute macht van God (de potentia Dei absoluta) had de Zaligmaker kunnen geboren worden uit een zondige vrouw, vol booze hebbelikheden en neigingen, en toch door een bovennatuurlijke werking Gods vrijgebleven zijn van alle zonde niet alleen, maar ook van alle ongeregeldheden en neigingen, die gewone stervelingen gewoonlijk tot zonde brengen. Maar, als nu van den eenen kant vaststaat, dat de aanwezigheid dier gebreken en ongeregeldheden, absoluut gesproken, *mogelijk* ware geweest in Christus' menschelijke natuur, en als van den anderen kant zeker is, dat een zeer sterk oorzakelijk verband bestaat tusschen die ongeregeldheden en het zedelijk gedrag der ouders, dan is tusschen het absoluut ontbreken dier feilen in Christus' menschheid en den zedelijken staat zijner moeder een oorzakelijk verband, ik zeg niet *noodzakelijk*, ik zeg niet *feitelijk waar*, maar toch zeker denkbaar en aannemelijk ¹⁾. Doch zóóver zijn de katholieke godgeleerden

¹⁾ Dr. Kuyper zelf is van deze meening niet afkeerig. In de *Heraut* van 3 Oct. schrijft hij o. a.: „Ware ons van Maria meer bekend, en kon het ons gelukken door zielkundige ontleding van deze gezaligde onder de vrouwen een volledige, bevredigende biographie ter neer te schrijven, teruggaande tot in het leven van haar vader en haar moeder, zoo zou er ongetwijfeld gelegenheid te over zijn, om de keurigheid van het werk Gods in het voortbrengen van deze moeder des Heeren te bewonderen. Al verzetten we ons toch tegen de neiging die onder Rome's leiding in een zoo aanzienlijk deel der Christelijke kerk ingang vond, en die, althans bij de onnadenkende menigte, Maria voor den Christus dreigt te schuiven, toch belijden ook de Gereformeerden van ganscher harte, dat de maagd Maria Gode een gansch uitverkoren vat was, en dat de vrouw, in zijn eeuwig besluit uitverkoren, om den Zoon des menschen onder het hart te dragen, op deze hare roeping voorbereid, en volkomenlijk voor die hooge, haar benedijende taak ontvangen, geboren, opgevoed, en zoo lichamenlijk als geestelijk door haar God bekwaamd was.

„De persoon, de geaardheid, de zin en neiging, het karakter en het temperament, de geheele menschelijke gesteldheid van de vrouw, die moeder des Heeren zou worden, was in het minst niet onverschillig. Ge moogt niet zeggen, dat iedere andere jongedochter evengoed moeder des Heeren had kunnen zijn, en het kindeke Jezus aan haar

er van af, Maria's hooge zedelijke gesteltenis als *eisch* te stellen voor Christus' onzondigheid, dat zij zelfs hier, althans zeker voor het meerendeel, van geen oorzakelijk verband spreken, dit ten minste zeer zeker niet noodzakelijk achten.

Wij zijn het derhalve geheel eens met de hoofdstelling van Dr. Kuyper: de zedelijke gesteldheid van de moeder des Heeren staat met Christus' ontvangen worden buiten erfschuld in geen oorzakelijk verband. Niet geheel eens echter zijn we met hetgeen de Hoogleraar daarop volgen laat:

„Ook al beschouwt ge de maagd Maria als de betrekkelijk heiligste moeder, toch zou ook haar kind niet anders dan in zonde ontvangen, en daarom aan de verdoemenis onderworpen zijn geweest, indien niet het wonder van de ontvangenis uit den Heiligen Geest tusschen beide ware getreden. Iets waaruit dan evenzeer volgt, dat dit wonder geheel dezelfde uitwerking zou hebben gehad, ook al ware die moeder

borst had kunnen zogen. Ook al was toch de ontvangenis des Heeren absoluut uit den Heiligen Geest, reeds in de dracht gingen er zoo veelzijdige invloeden van Maria op haar heilig kindeke uit, dat het zinloos ware, ook maar een oogenblik te denken, dat deze invloeden, van elke andere vrouw uitgaande, geheel dezelfde zouden zijn geweest. Haar bloed nam Jezus in zijn aderen op, van haar vleesch is het vleesch des lichaams van Christus geformeerd, maandenlang zelfs is de klopp van het bloed in haar hart, de klopp van het levensbloed in den Christus geweest. En al is het ons nu niet gegeven de grenslijn te trekken tusschen dit bijzondere dat de Christus van Maria ontving, en dat algemeen menschelijke dat hij door Maria uit Adam aannam, toch ware het stuitende oppervlakkigheid, het bijzondere in Maria's verschijning hierbij voor niets te rekenen”.

Over het gevaar, dat „althans bij de onnadenkende menigte bestaat om Maria voor den Christus te schuiven” zullen wij maar niets zeggen. Dit schijnt onzen andersdenkenden broeders wel niet uit het hoofd te praten. Maar de waardeering, de verheven opvatting van Maria's persoonlijkheid en van Gods plannen over haar, de sympathie voor de Moeder des Heeren, welke uit deze woorden spreken, doen een katholiek hart goed. Hoe schoon ook strookt hetgeen de Hoogleraar hier schrijft met de traditie der Katholieke Kerk, die de ouders der H. Maagd als Heiligen vereert.

persoonlijk in veel erfelijke en dadelijke zonden verwickeld geweest. Het is niet uit de geestelijke of zedelijke gesteldheid van de moeder van Jezus, maar uitsluitend uit de ontvingenis uit den Heiligen Geest dat het staan buiten de erfschuld en dus ook buiten de erfzonde in den Messias, althans instrumenteel, moet verklaard worden. We zeggen: althans instrumenteel. Nog hooger genomen toch, was alle wezenlijke gemeenschap tussehen Christus en onze erfschuld afgesneden door zijn God-zijn. Omdat hij zelf God was, daarom kon hij met geen schuld of zonde in wezenlijke gemeenschap treden. En omdat hij dit niet kon, daarom is hij ontvangen uit den Heiligen Geest, en was elke andere ontvingenis bij den Christus ondenkbaar”.

Tot zekere hoogte gaan we hier weder met de woorden van den Hoogleeraar mede. Zeker, de onzondigheid van Christus volgt reeds uit zijne Godheid, en uit zijn ontvingenis van den H. Geest. Daarvoor werd in zijne moeder geen bijzondere gesteltenis gevorderd. Doch, omgekeerd is volstrekt niet zeker, dat Christus, om zonder zonde ontvangen te worden, uit den H. Geest *moest* worden ontvangen, ten minste als men dit *moeten* neemt in strikten zin, als beteekenende een absolute noodzakelijkheid. Absoluut gesproken, had Christus zeer goed ex concubitu naturali kunnen zijn voortgekomen en toch krachtens zijn Godheid noodzakelijk van alle smet der zonde vrij blijven ¹⁾. Zou echter Maria, hoezeer dan onbevlekt ontvangen in katholieke zin, behalve den goddelijken Zaligmaker een anderen zoon gehad hebben, op de natuurlijke wijze verwekt, zonder twijfel zou die zoon in erfzonde zijn geboren en in dit punt met alle andere Adamskinderen volkomen hebben gelijk gestaan.

Zoo zijn we het dan — hetzij nog eens voor de zooveelste maal gezegd — volkomen eens met hetgeen de Hoogleeraar hier in den breede heeft verklaard, uiteengezet, bewezen en toegelicht: de zedelijke gesteltenis van Maria, en dus ook, of zij

¹⁾ Vgl. Suarez, *De Incarn.* Disp. 36, sect. 2, concl. 2.

met of zonder zonde ontvangen was, doet op zichzelf aan de ontvangenis van Christus buiten de erfschuld niets toe of af. Zóó en niet anders heeft de Katholieke Kerk en hebben alle katholieke godgeleerden altoos geleerd; nooit beweerde één enkel katholiek godgeleerde het tegendeel. Doch, zoo zal men vragen, waartoe dan dit uitvoerig betoog van den Hoogleeraar? Waarom zoo in den breede bewijzen, wat niemand loochent? Zeer eenvoudig. De Hoogleeraar verkeert in den waan, dat de Katholieke Kerk het tegendeel leert en dat dit tegendeel een der gronden is, waarop zij het dogma der onbevleete ontvangenis voorstaat. Maar, zal men zeggen, dan had Dr. Kuyper, alvorens over dit katholieke leerstuk te schrijven, zich eerst behoorlijk op de hoogte dienen te stellen van zijn stof en ten minste één katholieken theoloog moeten raadplegen. Nochtans heeft hij dit blijkbaar niet gedaan. Het gevolg is, dat hij aan de Katholieke Kerk en hare volgelingen leeringen toeschrijft, waarvoor noch in de officieele stukken noch bij één enkelen katholieken theoloog ook maar één grond te vinden is. Maar dat is roekeloos, dat is onverantwoordelijk. Volkomen waar.

Voortbouwend op de valsche veronderstelling, dat de Roomsche Kerk Maria's onzondigheid noodig acht voor Christus vrijblijven van de erfzonde, schrijft Dr. Kuyper vervolgens :

„De poging om zuiverder licht op deze ontvangenis te laten vallen door „de maagd Maria” zelve, 'tzij *in*, hetzij *na* haar ontvangenis, volstrektelijk van de gemeenschap met de zonde uit te sluiten, gaat dan ook eenerzijds dieper, dan de voorstelling alsof in Maria's *betrekkelijke* heilichheid de oorzaak van Jezus' onzondigheid kon gelegen zijn, maar blijkt van de andere zijde haar doel te missen. Beseffende dat met een verschil in graad hier niets te vorderen viel, heeft men getracht, gelijk we later nog breeder aantonen, in Maria eene *volstrekte* heilichheid te stellen. Niet alsof men de ontvangenis van Maria op één lijn met die van den Christus gesteld had. Veeleer gaf men toe, dat de ontvangenis van Maria uit den wil des mans was geweest, dat zij alzoo in haar ontstaan deel had

aan de erfschuld, en dat ook haar heil niet volkomen kon zijn buiten het zoenoffer van Christus. Maar men nam aan, dat zij reeds in haars moeders schoot geheiligd was, ja ten slotte, dat deze heiliging van de maagd Maria reeds had plaats gegrepen vóór het leven in haar kwam. Niet allen geven ook dit laatste toe, en Thomas van Aquino achtte dit zelfs ondenkbaar, edoch ten slotte behield deze voorstelling de overhand”.

Hierop is weder het een en ander aan te merken.

1°. De poging om zuiverder licht op Christus' ontvangenis te doen vallen door de maagd zelve van de zonde uit te sluiten, is in den zin, waarin Dr. Kuyper dit voorstelt, door geen enkelen katholieken theoloog ooit beproefd. Ieder katholiek godgeleerde is er zoo diep mogelijk van overtuigd, dat noch in Maria's betrekkelijke, noch in Maria's absolute heiligheid (volgens de distinctie die wij boven maakten) de oorzaak van Christus' onzondigheid kon gelegen zijn.

2°. De bewering, dat volgens de katholieke leer Maria's heil, buiten het zoenoffer van Christus, alleen maar *niet volkomen* kon zijn is eenvoudig onwaar. Ieder katholiek is verplicht te gelooven, dat Maria *al* haar heil *geheel* aan het zoenoffer van Christus dankt. De Hoogleeraar heeft toch wel eens gehoord van de bulle *Ineffabilis*, de bulle der dogmaverklaring van het leerstuk der onbevleete ontvangenis. Welnu, daarin lezen wij: „*Definimus doctrinam, quae tenet, beatissimam Virginem Mariam in primo instanti suae conceptionis fuisse singulari omnipotentis Dei gratia et privilegio intuitu meritorum Christi Jesu Salvatoris humani generis ab omni originalis culpae labe praeservatam immunem, esse a Deo revelatam atque idcirco ab omnibus fidelibus firmiter constanterque credendam*” ¹⁾. En op het feest der onbe-

¹⁾ De allerzaligste Maagd Maria is „in het eerste oogenblik harer ontvangenis, door bijzondere gunst en voorrecht van den Almachtige, met het oog op de verdiensten van Jesus Christus, den Zaligmaker van het menschelijk geslacht, voor alle vlek van erfzonde gevrijwaard”.

vlekte ontvangenis bidt de geheele Kerk: „*Deus, qui per immaculatam Virginis conceptionem dignum Filio tuo habitaculum prae-parasti, quaesumus, ut qui ex morte ejusdem Filii tui praevisa eam ab omni labe praeservasti, nos quoque mundos ejus intercessione ad te pervenire concedas. Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum*” enz ¹⁾. Hiermede vervalt de opwerping, die zoo dikwijls tegen het dogma der onbevleete ontvangenis wordt aangevoerd ²⁾, nl. dat alle menschen en dus ook Maria door Christus verlost zijn. Zeker is Maria door Christus verlost, zeker heeft zij aandeel gehad in de vrucht van Christus' lijden. Was Christus niet voor haar gestorven, zij ware in zonde ontvangen en geboren, maar nu heeft zij zóó overvloedig in de genade der verlossing gedeeld, dat zij niet gelijk anderen, hetzij vroeg hetzij laat, van de smet der erfzonde *gezuiverd* is, maar dat die zuivering bij haar in het eerste oogenblik van haar bestaan heeft plaats gehad, zoodat zij geheel voor alle smet *gevrijwaard* is gebleven ³⁾. Maria heeft

¹⁾ „God, die door de onbevleete ontvangenis der Maagd aan uwen Zoon een waardige woonplaats hebt bereid, wij bidden, dat Gij, die haar uit kracht van den vooruitgezien dood uws Zoons, voor alle vlek hebt gevríjwaard, ons gelíeft te geven, dat ook wij door hare voorspraak zuiver tot u mogen komen, door denzelfden onzen Heer Jesus Christus” enz.

²⁾ Vgl. *Rome en de geschiedenis*. Twee verhandelingen voor Roomsche landgenooten, door G. J. P. J. Bolland, Hoogleeraar aan 's Rijks Universiteit te Leiden, bl. 9.

³⁾ Zeer ad rem teekent de H. Augustinus bij vers 13 van Ps. LXXXV: *Eruisti animam meam de inferno inferiori* (vgl. Ps. CXLIII, 10: *Redemisti servum tuum de gladio maligno*) het volgende aan: „Quemadmodum si medicus videat tibi imminentem aegritudinem, forte ex aliquo labore, et dicat: „Parce tibi, sic te tracta, requiesce, his cibis utere, nam si non feceris, aegrotabis”, tu autem si feceris et salvus eris, recte dicis medico: „Liberasti me ab aegritudine”, non in qua jam eras, sed in qua futurus eras. Nescio quis habens causam molestam, mittendus erat in carcerem; venit alius, defendit eum. Gratias agens, quid dicit? „*Eruisti animam meam de carcere*”. Suspendendus erat debitor, solutum est pro eo, *liberatus* dicitur de suspendio. In his omnibus non erant, sed quia talibus meritis age-

alleen het *debitum peccati* gehad, maar het *peccatum* zelf niet. Christus alleen werd zonder zonde ontvangen, krachtens zijn natuur en ook krachtens zijn bovennatuurlijke ontvangenis. Maria was in hare ontvangenis onbevlekt, alléén krachtens een bijzonder privilege en louter door de genade van Christus. Als men dit onderscheid goed in het oog houdt, zal men inzien, dat vele teksten, die uit de ouden soms tegen het leerstuk der onbevleete ontvangenis worden aangehaald, zeer weinig bewijskracht bezitten¹).

3°. Wat de bewering betreft, dat Maria reeds geheilgd zou zijn, *vóór nog het leven in haar kwam*, ik weet niet, of dit ooit door een katholieken theoloog geleerd is. Weet Dr. Kuyper mij er een aan te wijzen, hij zal mij zeer verplichten; doch, al zou de Hoogleeraar er mij tien kunnen aangeven, ik zal altijd zoo vrij zijn van hen in opinie te blijven verschillen. Niet alleen *niet alle*, gelijk Dr. K. zegt, maar, zoover ik weet, geeft *geen enkele* roomsche theoloog dit toe; allen houden met Thomas die heiliging van Maria, *vóór het leven in haar kwam*, voor onmogelijk, zoodat het eenvoudig een nieuwe onwaarheid is, wat de Hoogleeraar zegt, dat deze opinie ten slotte de overhand behield.

Het dogma van Maria's onbevleete ontvangenis betreft alleen de *conceptio adaequata passiva*, d. i. het oogenblik van de *animatie* van het foetus, afgezien van de vraag, of die animatie geschiedt in het *eerste oogenblik* der *conceptio passiva* of niet ²). Houdt men dit goed in het oog, dan wordt het duidelijk, dat vele der plaatsen van kerkvaders en kerkelijke schrijvers, waarin verze-

bantur, ut, nisi subventum esset, ibi essent, inde se recte dicunt liberari, quo per liberatores non sunt permissi perducī”.

¹) Vergelijk Bolland, l. c. bl. 11.

²) Men onderscheidt nl. behalve de *conceptio activa* (de *actio parentum*) en *passiva* (de *conceptio* van het foetus) bovendien nog de *conceptio passiva inadaequata* (de *conceptio* van het foetus *inanimatus*) en *adaequata* (de *animatie* van het foetus). Alleen over deze laatste conceptie gaat de kwestie. In het eerste oogenblik van *die* conceptie is Maria geheilgd.

kerd wordt, dat Maria *eerst* ontvangen en *later* geheiligd is, geen strikte bewijskracht tegen het dogma der onbevleete ontvangenis bezitten, vooral wanneer men bovendien bedenkt, dat eenigen hier nog alleen spraken van *prioritas naturae* en niet van *prioritas temporis* ¹⁾. Professor Bolland, die een vurig bestrijder van het dogma der onbevleete ontvangenis is, en dit waarschijnlijk heeft ingezien, maakt zich over die distincties dan ook erg boos ²⁾. Met dit al blijven zij zeer redelijk en valt er niets tegen in te brengen.

Dr. Kuyper vervolgt:

„Ook gaf men nog wel toe, dat de „fomes peccati”, of wat onze belijdenis noemt „de onzalige fontein” nog potentiëel in Maria aanwezig bleef, edoch gebonden, zoodat er geen zonde uit opkwam, maar ook hier neigde de voorstelling almeer naar het absolute, om feitelijk het aanwezig zijn der „onzalige fontein” te loochenen. Doch hoe dit ook beredeneerd werd, het doel bleef, om elk contact met het zondige voor den Christus uit te sluiten, en voor zoover men dit in zijn moeder beoogde, was het juist gezien, dat men alsdan niet in het *betrekkelijke* rusten kon, maar steeds scherper en beslist tot het *absoluut*-heilige van Maria moest voortschrijden. Elke gemeenschap tusschen Maria en de zonde bleef daarbij een struikelblok, en eerst als die gemeenschap volkomenlijk te loochenen viel, zou het doel bereikt zijn.

„Maar juist dat doel viel nimmer te bereiken, en is dan ook niet bereikt. Dat Maria geboren is uit den wil des mans blijft, en hiermede blijft de band bestaan, die haar aan de erfschuld bindt. Ging men toch zoover om ook dien laatsten band door te snijden (en dan eerst was men er), zoo zou het verlossingswerk overbodig worden. Ware het toch denkbaar, dat Maria uit den wil des mans en nochtans buiten alle contact met de erfschuld, ontvangen en geboren ware, zoo had God de kinderen van Adam en Eva slechts

¹⁾ Daar de heiligheid een *accident* is en de ziel een *substantie*, en de substantie ordine naturae prior is dan een accident, moest dus, zoo redeneeren zij, de ziel eerst geschapen en daarna geheiligd worden. Vgl. Bell. *De amiss. gratiae*, Lib. IV, cap. 16.

²⁾ Vgl. *Rome en de geschiedenis*, bl. 25.

op gelijke wijze moeten doen geboren worden, om, buiten heel het verlossingswerk om, de gevolgen van den val te vernietigen. De moeilijkheid hier is derhalve, dat men, om zijn doel te bereiken, *elken* saamhang tusschen de maagd Maria en de zonde *volkomenlijk* te niet moet laten doen, en dat men juist dit niet kan zonder de geheele Vleeschwording overtollig te maken. Intusschen waar Thomas van Aquino zelf getuigt, dat de Heilige Schrift ons omtrent deze beweerde onzondigheid van de maagd Maria niets leert, is onzerzijds hierop niet nader in te gaan. Dit toch zou zijn naast de Heilige Schrift een tweede kenbron der mystieke waarheid stellen; iets wat we niet mogen. Genoeg dan ook, zoo uit het aangevoerde maar duidelijk blijkt, dat dus ook de „gemeene gratie”, als zoodanig, aan de essentiele heiligheid in de ontvangenis van den Christus niets af of toe kon doen. De heiligheid dier ontvangenis volgt essentieel uit de Godheid van den Christus, en wat de wijze van totstandkoming betreft uit de ontvangenis van den Heiligen Geest, en uit haar alleen”.

Dat de *fomes peccati* in Maria hetzij gebonden hetzij geheel afwezig was of te niet gedaan, vindt men implicite reeds aangeduid bij de apostolische vaders (den H. Ignatius aan het hoofd) in den grooten nadruk, dien zij leggen op het *altijd maagd zijn* van Maria en dit niet alleen als garantie van haar bovennatuurlijk moederschap, maar juist in zoover het in Maria een ontbreken aanduidt van de begeerlijkheid des vleesches.

Nochtans volgt die leer niet absoluut uit het dogma der onbevleete ontvangenis en is ook geen gedefinieerd geloofspunt. Wijl Maria van de *smet* der erfzonde is vrij gebleven, behoefde zij per se nog niet voor alle *gevolgen* der erfzonde gevrijwaard te zijn. Doch zonder twijfel vorderde de eer des Zaligmakers, dat zijne uitverkoren moeder niet alleen van alle zonde, maar zelfs van allen zweem en schaduw van zonde vrijbleef, dus ook van de ongeregelde neigingen der begeerlijkheid, welke met de zonde in zoo nauw verband staan. Of dit echter geschiedde door *be-teugeling* dan wel door algeheele *wegneming* van de *fomes peccati*, daarin komen de godgeleerden niet overeen. Wij zouden geneigd

zijn voor het laatste, als het meest radicale ¹⁾, en achten dit ook meer in overeenstemming met de volheid van genade, met welke Maria door God bedeed werd.

De verdere redeneering van den Hoogleeraar komt op het volgende neer.

Dat de katholieken Maria's heiligheid zoo hoog stellen, geschiedt met het doel om elk contact met het zondige voor den Christus af te sluiten; doch, voorzoover men dit in zijne moeder beoogde, zou hiervoor een absolute heiligheid noodig zijn. Deze absolute heiligheid echter is nimmer te bereiken; want dan zou elke band, die Maria aan de zonde bindt, moeten afgesneden worden, hetgeen onmogelijk is. Derhalve: de leer der Katholieke Kerk mist haar doel, beter gezegd, mist haar grond. Van deze redeneering deugt de major en dus ook de conclusie niet.

Als de Katholieke Kerk Maria's heiligheid hoog stelt, geschiedt dit geenszins om alle contact met het zondige voor den Christus af te sluiten in den zin, waarin Dr. Kuiper dit bedoelt. De Hoogleeraar immers meent, dat wij die heiligheid van Maria *noodzakelijk* achten, opdat Christus uit haar zondeloos zou voortkomen; doch — wij hebben het reeds meermalen gezegd — dit is eenvoudig *tegen* de leer der Katholieke Kerk.

Overigens, al zou de Katholieke Kerk dit leeren, dan zou zij zelfs met de meest absolute zondeloosheid in Maria niets vorderen. Al was Maria onmiddellijk door God geschapen gelijk Adam, en al had zij derhalve niet de minste gemeenschap met de erfzonde, toch zouden de kinderen, die zij op de natuurlijke wijze had ontvangen met de erfzonde besmet zijn geweest, en dat Christus

¹⁾ De H. Thomas maakt hier onderscheid. In het eerste oogenblik van Maria's heiliging, zegt hij, werd in haar de fomes peccati gebonden, d. i. God belette, dat er ooit eene motus concupiscentiae in haar ontstond; doch in het eerste oogenblik van het goddelijk moederschap, werd de fomes peccati ook quoad essentiam bij haar weggenomen. Vgl. III, Q. XXVII, art. 3; en Q. XV, art. 2.

zonder zonde uit haar voortkwam, zou Hij ook in dit geval alleen danken aan zijn goddelijke natuur en bovennatuurlijke ontvangenis.

Voorzoover de Katholieke Kerk het dogma der onbevleete ontvangenis toelicht uit de rede, redeneert zij dan ook alleen *ex convenientia* en volstrekt niet *ex necessitate*. Zij vindt het *passend*, dat een schepsel, hetwelk zoo vertrouwelijk met God moest omgaan, in zoo innige en teedere betrekking tot Hem stond, voor de minste zondesmet bleef gevrijwaard. Zij vindt het passend, dat het huis des Heeren heilig was. Zij schrijft aan de Moeder Gods, aan de draagster van de hoogste waardigheid, aan het bijzondere en uitverkorene voorwerp van Gods liefde, ook de hoogst mogelijke volheid van genade toe.

Maar daarvoor is het in het minst niet noodig, haar een zóó absolute onzondigheid toe te schrijven, dat men zelfs allen band zou moeten ontkennen, die Maria aan de erfschuld bindt. Het is genoeg, dat Maria *feitelijk* nooit door erfzonde is besmet geweest, al blijft het waar, dat zij er door besmet had *moeten* worden, indien Christus niet voor haar gestorven was en haar niet boven alle andere menschen aandeel had gegeven in de vrucht zijner verlossing. Hiermede komt het argument *ex convenientia* tot zijn volle recht. Alle contact van den Christus met het zondige is nu afgesneden, in zooverre dit *passend* was. Christus heeft nu een heilige moeder, een woonplaats gelijk hem betaamt. Hij kan haar nu toeroepen: „Gij zijt geheel schoon, mijne vriendin, en er is geen vlek in u” ¹⁾.

¹⁾ De ratio theologica welke in de bulle der dogma-verklaring wordt aangehaald is deze: „Et quidem *decebat* omnino, ut perfectissimae sanctitatis splendoribus semper ornata fulgeret, ac vel ab ipsa originalis culpa labe plane immunis amplissimum de antiquo serpente triumphum referret tam venerabilis Mater, cui Deus Pater unicum Filium suum, quem, de corde suo aequalem sibi genitum, tamquam se ipsum diligit, ita dare disposuit, ut naturaliter esset unus idemque communis Dei Patris et Virginis Filius, et quam ipse Filius substantialiter facere sibi matrem elegit, et de qua Spiritus Sanctus voluit, et operatus est, ut conciperetur et nasceretur ille, de quo ipse procedit”

Meer absolute zondeloosheid is hier volstrekt overbodig; integendeel, het is juist eigenaardig, dat Maria alles dankt aan de liefde van haar goddelijk Kind, dat juist *zij* zijne bij uitstek verlostte is.

We behoeven dus „om ons doel te bereiken” geenszins elken samenhang tusschen de maagd Maria en de zonde volkomenlijk te niet te doen. Want het doel, waarvan Dr. Kuyper droomt, bestaat niet, en voor het doel, dat *wij* beoogen, of liever dat *God* beoogd heeft, is het niet noodig, veeleer het tegendeel. Zijn beroep op Thomas van Aquino, dat de H. Schrift ons omtrent *deze* onzondigheid in Maria niets leert, is derhalve vrij overbodig; hierin zijn alle katholieken het met hem eens; ja, anders te leeren zou in strijd zijn met de geheele overlevering en de uitdrukkelijke uitspraak der Kerk. Allen leeren, dat Maria de verlossing werkelijk noodig heeft gehad, en dit zou niet het geval zijn geweest, als er tusschen haar en de erfsmet hoegenaamd geen verband had bestaan.

Of we naast de H. Schrift niet een tweede kenbron der openbaring mogen stellen, is een andere vraag. We zouden wel eens willen zien, hoe de Hoogleeraar zijn ontkennend antwoord uit de H. Schrift bewees. Hoe zou hij bijv. uit de H. Schrift alléén de canoniciteit kunnen aantonen van *alle* schriftuurboeken?

Ten slotte nog een enkele opmerking. In geheel de aanhaling van Dr. Kuyper straalt de meening door, dat het dogma der onbevleete ontvangenis eerst van lateren oorsprong is. Dit is, wat de *formuleering van het dogma* betreft, waar. Doch de juiste, distincte en complete *formuleering* van het dogma moet men niet verwarren met het *dogma* zelf. Zeker is Maria's onbevleete ontvangenis te zamen met de andere waarheden des Christendoms, althans implicite, gereveleerd. Zoowel in de H. Schrift als bij de oudste apostolische vaders vindt men uitdrukkingen over Maria, waaruit dit leerstuk bij redeneering valt af te leiden ¹⁾).

¹⁾ Bijv. uit de vijandschap tusschen den duivel en de vrouw. — Uit de volheid van genade aan Maria geschonken. — Uit den

Nochtans kwam het in de eerste tijden der Kerk minder ter sprake; de verdediging en formuleering der hoofddogma's hield toen aller aandacht bezig. Maar na het apostolisch tijdvak geven alle eeuwen *duidelijk* getuigenis van 't bestaan van dit leerstuk ¹⁾. Veel later eerst viel er de volle aandacht op en heeft het naast veel verdediging ook veel bestrijding gevonden. Als men die oppositie echter goed beschouwt, bevindt men, dat zij veelal meer een of andere verkeerde opvatting gold van de onbevleete ontvangenis dan het dogma, gelijk het in 1854

nadruk, dien de Vaders leggen op het *altijd Maagd* blijven van Maria — Moest Maria vrij blijven van de vleeschelijke lust, dan betaamde het nog veel meer, dat zij vrij bleef van alle zondesmet. — Uit de vergelijking en tegenstelling die zij maken tusschen Eva en Maria. — Uit de vergelijking tusschen de onbevleete en nog ongevloekte aarde, uit welke de eerste Adam genomen is, en Maria, uit welke de tweede Adam is gevormd enz.

¹⁾ Prof. Bolland wraakt het ten zeerste, dat Pius IX zich in de bulle der dogma-verklaring heeft durven beroepen op de gedenkstukken der oudheid zoowel in Oostersche als Westersche Kerk. De Hoogleraar heeft echter geenszins bewezen, dat er geen gedenkstukken bestaan. Trouwens zijn geheel betoog tegen het dogma der onbevleete ontvangenis is vrij krachteloos.

Zijn hoofdargument komt hierop neer. Vincentius Lirinensis zegt, dat datgene als katholieke leer moet beschouwd worden wat *altoids, overal en door allen* gehouden is. Atqui: met het leerstuk der onbevleete ontvangenis is dit niet het geval. Ergo.

Den major geven wij gaarne toe; doch hij is alleen waar in *sensu affirmante* en niet in *sensu excludente*, en daarom bewijst hij hier niets. Zeker, wat *altoids, overal en door allen* gehouden is, moet als katholieke leer beschouwd worden, men is verplicht het te gelooven, zelfs vóór de uitdrukkelijke uitspraak der Kerk; doch daaruit volgt nog niet, dat hetgeen *altoids*, zij het dan ook slechts implicite, doch *niet door allen* geleerd is, *geen katholiek* geloofspunt kan zijn.

Dit beweert Vincentius Lirinensis dan ook niet, want dit is eenvoudig een ongerijmdheid. Als alleen datgene katholieke leer kon zijn, wat *door allen* gehouden was, waarvoor zou dan het leergezag der Kerk dienen, dat juist uitspraak moet doen, als er splitsing van meening bestaat en dus *niet allen* in de leer overeenkomen? Dan zou ook elke ontwikkeling van de leer onmogelijk zijn. Iets kan zeer goed katholieke leer zijn in *zich*, d. w. z. in zoover het behoort tot het depositum revelationis, tot den schat der katholieke open-

door Paus Pius IX glorievoller gedachtenis is gedefinieerd. Maar laat het ook waar zijn, dat zelfs mannen als Bernardus en Thomas van Aquino het leerstuk, ook gelijk het nu is vastgesteld, hebben bestreden — iets wat we volstrekt zoo gereedelijk niet toegeven — dan bewijst dit slechts een keer te meer, de noodzakelijkheid van een onfeilbaar leergezag. Hoe toch zou men anders bij splitsing van meening ooit zekerheid erlangen omtrent den juisten zin der openbaring, in Schrift of Overlevering vervat? Kunnen zelfs de uitstekendste geesten niet dwalen? Heeft niet een Cyprianus de geldigheid van het doopsel, door ketters toegediend, met alle kracht bestreden? Hebben vele vaders de canoniciteit van sommige gedeelten der H. Schrift, die nu algemeen ook door protestanten worden aangenomen, niet in twijfel getrokken, ja ontkend? Een uitspraak van een of anderen vader, al zou die ook direct tegen het leerpunt der onbevleete ontvangenis indruischen, bewijst hier dus niets.

Veel minder bewijskracht nog bezitten sommige algemeene sententies, bijv. wanneer er in aansluiting met de H. Schrift nadruk op wordt gelegd, dat de zonde van Adam op *allen* is overgegaan; want de algemeenheid van een regel of wet sluit niet uit, dat door een bijzondere tusschenkomst Gods en krachtens een bijzonder privilege een enkele uitzondering plaats vindt.

Zoo kon de onbevleete ontvangenis — toen men het eens geworden was omtrent den juisten zin, en men in de steeds toe-

baring, zonder dat het nog katholieke leer is ten opzichte van de geloovigen, d. w. z. zonder dat deze het feitelijk algemeen expliciete gelooven, en daartoe gehouden zijn. In dien zin katholiek wordt het eerst door de uitspraak of de algemeene praxis der Kerk.

Wat den minor betreft, ofschoon vele bewijzen daarvoor hoegeenaamd geen of althans zeer luttele en twijfelachtige bewijskracht bezitten, willen wij dien, voor zoover hij beweert, dat de leer der onbevleete ontvangenis niet *overal* en niet door *allen* gehuldigd is, zeer gaarne toegeven. Doch, wijl de major niet deugt, deugt evenmin de conclusie. De Hoogleeraar had zich dus zijn moeite, om zijn minor zoo uitvoerig te bewijzen, kunnen besparen.

nemende, ja, zoo goed als algemeen geworden aanneming van deze meening een bewijs bezat voor de sanctie dier waarheid door den H. Geest — veilig tot een leerpunt der Kerk verheven worden, hoezeer dit leerstuk, evenals andere, eertijds heftig was bestreden. De talloze en onloochenbare wonderen, waarmede de Allerhoogste, kort na de uitspraak van het dogma, de vereering zijner verheven Moeder, juist onder dien titel van onbevlekt ontvangen, heeft verheerlijkt (wij behoeven slechts te herinneren aan Lourdes), hebben aan de onfeilbare uitspraak der Kerk nog een meer dan gewone sanctie gegeven, en het is wel te verwonderen, dat die feiten velen niet meer tot nadenken stemmen.

Alvorens te eindigen, willen wij hier nog even in het kort den hoofddruk weergeven, welken Dr. Kuiper's woorden op ons hebben gemaakt. Zeker zal ieder lezer met ons de meer dan gewone geestesgaven bewonderd hebben, waarvan alleen reeds de enkele door ons gedane aanhalingen getuigen. Doch bij alle waardeering, die wij daarvoor gevoelen, is het ons juist nog des te meer een raadsel, hoe zulk een man met zooveel assurantie kan schrijven over een katholiek leerpunt, waarvan hij zoo luttel verstaat.

TH. F. BENSCHDORP, Cong. SS. Red.

COVENTRY PATMORE.

EENE BIJDRAGE TER KENNIS VAN HET LETTERKUNDIG MYSTICISME.

Voor de *Boston Library* zou een doek geschilderd worden, en de groote portretschilder Mr. John Sargent, R.A., met de uitvoering belast, zocht naar een type voor den profeet Ezechiël.

Hij herinnerde zich een hooge gestalte met grijze lokken van het breede voorhoofd nedervallend op het zwart fluweelen wambuis, met groote grijs-blauwe oogen onder de forsich gekromde wenkbrauwen en trekken vol wilskracht om den forschen mond. Deze kwam naar Londen en zat in Sargent's atelier voor den Ezechiël der schilderij.

Het was de 73-jarige dichter, de mysticus, de bekeerling Coventry Kearsy Dighton Patmore, thans ongeveer een jaar overleden. Tijdens zijn leven een voorwerp van tegenspraak en slechts in een beperkten kring van trouwe vereerders beroemd, heeft toch volgens het oordeel, dat bevoegde kunstrechters als een hulde aan zijne nagedachtenis hebben uitgebracht, Patmore's naam de bestemming, om nog gekend en gevierd te worden, wanneer namen, die thans in middagluister prijken, reeds lang zullen vergeten zijn.

Ik geloof niet de belezenheid van ons publiek te onderschatten met de bewering, dat de naam van dezen Ezechiël voor velen in den lande een onbekende is en dat zijne poëzie hun eens gesloten boek bleef. Toch verdienen beide opmerking en waardeering.

In zijn gewone, dagelijksche leven was C. Patmore een assistent-bibliothecaris, werkzaam in de afdeeling: plaatwerken van

het *North British Museum*, tevens een lyrisch dichter, die bij voorkeur de mystiek tot voorwerp zijner zangen nam. In de kunst een idealist, die haar volgens zijn stelsel beschouwde als een „abstracte extase, waarvan de liefde het innigst wezen, de bron, de grens en het einddoel is” en tegelijkertijd een realist die ons zijn eigen huwelijksroman tot in de meest dagelijksche bijzonderheden heeft geteekend.

Daarbij een bouwkundige, die op eigen kosten aan het zee-strand van Hastings een kerk deed rijzen, op wier steigers men hem vaak halve dagen bezig vond met het geven van leidende opmerkingen. Een „farmer”, die op zijn bezittingen vijvers groef en wegen aanlegde, die 140,000 boomen heeft geplant en er evenzoo-veel deed neerhakken, om uitzicht te hebben over zijn landerijen.

In zijn lectuur een godgeleerde, zich verdiepend in de hoog-mystieke schrijvers der middeleeuwen, en die ter afwisseling de jongste novelle eener Engelsche dame met belangstelling ten einde toe kon doorlezen.

In zijn liefhebberijen een sportman, een kenner van schildere-rijen, een sarcastisch medewerker van *Punch*.

Het zijn de uitersten die hier elkander raken, maar de uitersten eener electrische geleiding, bij wier wederzijdsche nadering de schitterende vonk van het genie overspringt.

Ook treden twee sprekende trekken uit al die uiteenlopende lijnen duidelijk naar voren: Coventry Patmore was tegelijkertijd de man der hooge bespiegeling en de man der practische daad, en op de vereeniging in hem van deze twee eigenaardigheden, die, in het algemeen gesproken, een waarmerk zijn voor de mystiek, wensch ik den belangstellenden lezer te wijzen.

* * *

Het woord „mystiek” heeft voor velen een bijmaak. Voor hen is het in meerdere of mindere mate synoniem met vage mijmerij, dweepzucht, zoo niet met hysterie en godsdienstwaan- zin.

Niet het minst in onze eeuw had de christelijke mystiek een kwaden naam.

Victor Cousin, een der weinigen, die er nog eenigszins studie van maakten, betichtte haar van onderdrukking des verstands, aanranding van den vrijen wil en poogde te bewijzen dat de mysticus zich door vereenzelviging in God wilde verliezen.

Zijn leerling Barthélemy-Saint-Hilaire ging verder; volgens hem stelt de mystiek zich ten doel: systematisch, naar een onfeilbare methode, te komen tot de extase. Hij geeft zelfs de regels in volgorde aan: dooden der driften, slooping van het lichaam door vasten, lijfskastijding enz., vermindering van de krachten der ziel door langgerekte overweging, eindelijk vernietiging van het bewustzijn (sic), kortom: een zelfmoord der ziel, ofschoon een kortstondige en stelselmatige.

Wil men een ander van Cousin's discipelen, Jouffroy, gelooven, dan is mystiek niets anders dan een streven naar volslagen werkeloosheid, waarin eenige luie dwepers droomend hun einde afwachten.

Genoeg daarvan!

Mystiek is geen vaag woord, allerm minst in christelijke betekenis. In dezen zin sluit zij zoowel de leer als de beoefening van bepaalde godsdienstige handelingen in, en de mystieke godgeleerdheid omvat zoowel het *dogma* als de *ascesis*. Een waar mysticus moet alzoo een man van de daad zijn.

Dr. Goix gaat nog verder: hij noemt de mystiek: „Une science expérimentale dans le sens moderne du mot” ¹⁾; en deze bepaling kan van dienst zijn om ons een juist begrip te vormen van Patmore's letterkundig mysticisme. Het woord „experimenteel”, proefondervindelijk, duidt hier aan, dat de mysticus nauwkeurig acht geeft op de verschillende toestanden der ziel, ze onder termen brengt en classificeert. Dit is een proefondervindelijk

¹⁾ Dr. Goix, *La méthode expérimentale et la mystique chrétienne* (*Annales de philos. chrétienne*, Mars, 1897).

beschouwen, determineeren, classificeeren, wel onderscheiden, dunkt me, van vage mijmerij. Misschien waant men, dat deze moderne beteekenis van zeer jongen datum is, maar reeds Gerson, bij Dr. Goix aangehaald, noemt het voorwerp der mystiek: „eene op ervaring steunende kennis”.

Deze mystiek, gelijk ze door letterkundigen, moralisten en psychologen beoefend wordt, zou men de *psychologische* kunnen noemen in tegenstelling met de *theologische*, die eene innige vereeniging is met God door kennis en liefde ¹⁾.

In laatstgenoemden zin heeft de mystiek uit haren aard iets geheimzinnigs. Immers Gods Wezen is Geheimenis: den On-eindige kunnen wij niet rechtstreeks en volkomen kennen, dewijl er tusschen de oneindigheid van God en het eindige van onze vermogens geen verhouding bestaat.

Indien er dus in het streven naar kennis en liefde, in één woord in den dienst van God iets geheimzinnigs ligt, dan is het niet, dewijl er bij God iets onbepaald of duister is, maar omdat onze vermogens in hun streven naar kennis te kort schieten. De duisternis, de sluier, de geheimzinnige wolk, hangen aan onzen kant, aan de andere zijde is het grondelooze Licht ²⁾.

God in spiegel en raadsel te kennen, Hem te beminnen, Hem te dienen is de plicht van iederen christen, en in dien zin kan men elk christen een mysticus noemen.

Wanneer echter bij meer ijverige en bevoorrechte zielen de Almachtige het onvermogen van het schepsel te hulp komt, wanneer Hij voor een wijle de sluiers doet zinken en de ziel tot hoogere kennis van Zijn Wezen opheft, dan spreken wij in bovennatuurlijken zin van een mystiek, door slechts weinigen, Gods Heiligen, gekend. Deze mystiek heeft haar eigen taal, hare beelden, hare letterkunde, waarvan de H. Teresia en St. Joannes a Cruce de klassieken zijn.

¹⁾ J. C. Alberdink Thym S. J. (*Studiën*, Jg. 28).

²⁾ J. De Bonriot S. J. (*Études*, 1878).

Wij keeren na deze vrij lange doch noodzakelijke uitweiding tot Patmore terug.

Dat hij hem geen sprake is van mystiek in laatstgenoemden zin, van extase of visioen, zij eens en voor goed gezegd. Zelfs was gedurende het grootste gedeelte van zijn leven zijne mystiek veel gelijkend op die, welke wij de *zuiver psychologische* genoemd hebben en die bestaat in het bestudeeren, bepalen en ordenen van zielstoestanen. Patmore zelf noemde zich: „a worker in the exhaustible poetic mine of psychology: een delver in de onuitputtelijk dichtelijke mijn der zielkunde”. Onder den invloed der Anglicaansche leering en van het rationalistisch onderwijs aan Oxford's hoogeschool moest hij zich daartoe bepalen.

Eerst later, vooral na zijn bekeering tot de Roomsche-Katholieke Kerk, kwam daarbij een goed deel der theologische mystiek.

* * *

Een der eerste psychologische mystieken is ongetwijfeld Plato in zijn beroemd *Sumposion*. In dit *Sumposion* leert de Grieksche wijsgeer, dat aardsche liefde de weg is, waarlangs de mensch komt tot de kennis van het Opperwezen. De aardsche liefde in hare uitingen bestudeeren, was ook voor Patmore het eerste stadium zijner psychologische mystiek. De *Angel in the House* is te beschouwen als de kristallisatie dier psychologisch-mystische beschouwingen.

Een enkel voorbeeld dier psychologie:

„T is truth, (although this truth's a star
Too deep-enski'd for all to see)
As poets of grammar, lovers are
The fountains of morality”.

„'t Is waar, (ofschoon die waarheid is een ster
Voor veler oog te diep in 't blauw verborgen)
Als dichters voor de taal, zoo zijn gelieven
Een bron ter kennis van de zedelijkheid”.

De paradox is zeker scherp opgezet.

Doch sla Plato's *Sumposion* op ter plaatse, waar Phaidros zijn betoog over den Griekschcn Eroos begint, en het wonderspreukige zal spoedig althans verklaring vinden. Aldus Plato:

„Geen hooge afkomst, geen eer, geen rijkdom, niets is zoozeer in staat den mensch te beduiden, hoe hij moet handelen, om zich naar behooren te gedragen, als de liefde...

Ik durf zelfs beweren, dat, zoo iemand, die bemint, een slechte daad bedreef, er niemand zou zijn, geen vader, geen bloedverwant, voor wien hij zich meer zou schamen te verschijnen dan voor den geliefde.

Hetzelfde geschiedt met hem, die bemind wordt. Nooit is deze zoo in verwarring, dan wanneer zijn vriend hem op een fout betrapt.

Aldus zou, indien door eenig wonder een staat of een leger alleen uit gelieven bestond, geen enkel volk den afschuw van het kwaad, den wedijver in de deugd in hooger mate bezitten.

Menschen, aldus vereend, zouden in weerwil van hun klein getal schier een wereld kunnen veroveren, want door geen mensch ter wereld zou een minnaar minder gaarne gezien worden op het oogenblik, dat hij de wapenen wegwierp en de rangen verliet, dan door het voorwerp zijner liefde, eenieder hunner zou liever honderdmaal willen sterven dan deze schande te beleven, om niet eens te spreken van het in gevaar laten van dengene, dien hij bemint.

Er is geen mensch, zoo vreesachtig van aard, dien de liefde niet in moed kan doen ontvlammen, en hetgeen Homeros verhaalt van de goden, dat zij de krijgers met stouten moed bezielen, men zou het met meer recht op de liefde ten opzichte van hen, die beminnen, kunnen toepassen”.

Men heeft er slechts op te letten hoe iemand, die bemint, handelt in tegenwoordigheid van den beminde, om een betrouwbaren toets te hebben voor goed en kwaad. In dien zin meent Patmore, zijn gelieven de bronnen, waaruit men de kennis put der goede zeden, gelijk men de taalregels ontleent aan de werken der dichters:

„As poets of grammar, lovers are
The fountains of morality” ¹⁾).

* * *

Doch niet Plato alleen geeft voldoende verklaring van Patmore's mystische zielkunde. Men vergete niet, dat het grootste gedeelte van zijn leven (hij werd geboren in 1823) samenviel met de beweging der romantiek, die de Engelsche letterkunde van een groot gedeelte dezer eeuw aan haar leiband had.

In de romantiek, vooral in haar middeleeuwsche elementen, vond Patmore een ruim veld voor zijn mystieke beschouwingen.

Ook dagteekent van die dagen zijne kennismaking met het Katholicisme. Ziehier wat aanleiding daartoe gaf.

Omstreeks 1848 brachten Tennyson en Woolner hun gemeenschappelijken vriend Patmore in kennis met de Prae-Raphaëlieten. In de Prae-Raphaëlietische school, onder leiding van D. G. Rosetti, was de middeleeuwsche kunst hoog in eere; levendige kleuren, teekening in fijne bijzonderheden, navolging der oud-Italiaansche symboliek, hooge Dante-vereering, waren hare onderscheidende kenmerken. Patmore werd weldra het medium waardoor de Prae-Raphaëlieten verkeerden met John Ruskin, en daardoor kwam hij mede aan de spits der beweging.

Dit gezamenlijke onderzoek in de diepere lagen der middeleeuwsche letterkunde was gewis van grooten invloed op Patmore's leven en werken. Het Katholicisme met zijn symboliek en liturgie trok den Anglicaanschen mysticus sterk aan. Ook leerde hij waarschijnlijk tijdens zijne Prae-Raphaëlietische studiën voor 't eerst de theologische mystiek kennen.

Voor zijn overgang echter bleef vooralsnog één beletsel. De werkelijke *Angel in the House*, Patmore's tweede vrouw, Emilie Andrews, was en bleef een steile Puriteinsche. Ofschoon met smaak en

¹⁾ De verstandige lezer zal zich natuurlijk wachten voor de dwaling, van in dezen dichterlijken stelregel een overal en altijd doorgaande zedenwet te zien.

kunstzin rijkelijk begaafd en door John Ruskin om haar verstand hoog geroemd, heeft zij toch den man harer keuze wellicht nooit begrepen, maar hem gestaâg uit de hoogte der bespiegeling tot de huiselijke werkelijkheid teruggetrokken. Aan deze tegenwerkende kracht danken wij evenwel een aanzienlijk episch gedeelte van Patmore's poëzie.

Na haar dood droegen de kiemen, door het Prae-Raphaëlitisme in Conventry's gemoed gezaaid, rijper en overvloediger vruchten.

* * *

Wanneer Bossuet het zevende hoofdstuk van zijn *Histoire des variations* eindigt, dan spreekt hij een voorspelling uit: „Eene natie, zoo verstandig als de Engelsche, zal niet lang in verbijstering blijven. De eerbied, dien zij steeds voor de Vaders bewaart, en hare aanhoudende, weetgierige onderzoekingen naar de oudheid zullen haar tot de leer der eerste eeuwen terugvoeren”.

Dit profetisch woord geeft ons, dunkt mij, de verklaring van Patmore's bekeering tot de Katholieke Kerk. Studie der oude Vaders, grondig onderzoek naar den oorsprong en de eerste tijden der Kerk, daarbij het practische verstand van den Engelschman ontwikkelden een zeer geleidelijk bekeeringsproces.

Niet lang dan ook bleef die practische geest, die iederen *waren* mysticus kenmerkt, bij symbolen verwijlen: van het symbool, het teeken, kwam hij tot het beteekende, en te Rome bevond pater Cardella S. J., na een gesprek met den Anglicaanschen mysticus, dat deze in zijn hart reeds geheel Roomsch was.

Eenmaal katholiek werd hij een hartstochtelijke en strijdvaardige, mocht dat hem ook zijn beste betrekkingen met Tennyson, Browning e.a. kosten. In het vuur van dien ijver wilde hij alles voor zijn Katholicisme veroveren. Daartoe rekende hij een goed deel van de Grieksche beeldhouwers en van de dichters der renaissance. Plato in zijn *Sumposion* had katholieke toetsen, en al de natuurlijke schoonheid van het oude heidendom was

katholiek. Zelfs van de novellisten der 18e eeuw, Crébillon fils, Morlière en Voisenon, heette het: „Zij zijn geenszins zoo verwerpelijk als men wel denkt; daar is veel in hun opvattingen van de liefde, wat katholiek is”. En hij verbaasde zijn huisgenooten met de bewering, dat de Venus van Milo eigenlijk evenzeer katholiek is als de Madonna van San Sisto.

Zoo verschenen voor hem het heidendom, de renaissance, de Crébillon's zelfs, in één breed visioen, als die oude woeste mannen, die voorheen in den narthex eener christen kerk knielden, maar voor wie het heilige van den tempel gesloten bleef.

* * *

Patmore echter drong steeds dieper in het heiligdom van zijn geestelijken tempel door.

Reeds uit de Socrates-Diotima-rede van meergenoemd *Symposium* had hij geleerd, van de schoonheid der schepselen op te stijgen tot de schoonheid in de orde der gedachten, langs deze zich tot de schoonheid der idealen te verheffen, om te besluiten tot den allesovertreffenden luister van een Hoogste Ideaal, waaruit alle schoonheid als uit haar bron voortvloeit. Maar toen eenmaal een hooger licht zijn oogen had bestraald, zag hij met den H. Bernardus, dat de aardsche schoonheid als voorwerp eener liefde, die naar hooger streeft, voor dat streven dikwerf een beletsel in plaats van een hulpmiddel is; dat het Christendom rechtstreeks op het hoogste aanhoudt en den weg van Plato, die langs de schoone schepselen leidt, een te verleidelijken en gevaarlijken acht.

Zoo werd dan eindelijk de liefde tot God de slagader van zijn mystieke leven.

De geheele aarde scheen hem een paradijs, waar de Heer verwijlde en woonde en zijne wonderen wrochtte, waar hij bij iederen stap de *vestigia Creatoris*, de „voetstappen des Heeren”, ontwaarde. Hij ontdekte die in de natuur zoowel als in de

staatkundige gebeurtenissen en de voorvallen van den dagelijkschen dag. Zelfs de huiselijke aangelegenheden konden bij wijlen zijn hoog dichterlijk gemoed in liefde tot den Schepper ontvlammen.

Een zijner meest beroemde ode's strekke ten bewijs :

THE TOYS.

My little son, who look'd from thoughtful eyes
 And moved and spoke in quiet grown up wise,
 Having my law the seventh time disobey'd,
 I struck him and dimiss'd,
 With hard words and unkiss'd,
 His mother, who was patient, being dead.
 Then fearing, that his grief should hinder sleep,
 I visited his bed,
 But found him slumbering deep
 With darken'd eyelids, and their lashes yet
 From his late sobbing wet.
 And I, with moan,
 Kissing away his tears, left others of my own;
 For, on a table drawn beside his head,
 He had put, within his reach
 A bax of counters and a red-veine'd stone,
 A piece of glass abraded by the beach
 And six or seven shells,
 A bottle of bluebells

HET SPEELGOED.

Mijn kleine jongen met zijn zielvolle oogen, die, bedaard in gang en taal, een groot mensch geleeck, had eens mijn bevel reeds voor de zevende maal overtreden. Ik sloeg hem en zond hem met harde woorden en zonder nachtzoen heen: zijn moeder, veel geduldiger, was dood. — Dan vreezend, dat zijn droefnis hem in den slaap zou storen, zocht ik hem in zijn bedje op, doch vond hem in diepe sluimering, met geloken oogen en de wimpers noch bevochtigd door nachtelijke tranen. Zuchtend kuste ik die tranen weg en stortte er zelf. Want op een tafeltje bij zijn hoofdeinde had hij binnen zijn bereik een doos met penningen gezet en een roodgeaderde steen, een stukje glas, gladgeschuurd op het strand, zes

And two French copper coins, ranged there
 With careful art,
 To comfort his sad heart.
 So when that night I pray'd
 To God, I wept, and said:
 Ah, when at last we lie with tranced breath,
 Not vexing Thee in death,
 And Thou rememberest, of what toys
 We made our joys,
 How weakly understood,
 Thy great commanded good,
 Then fatherly not less
 Than I, whom Thou hast moulded from the clay,
 Thou'lt leave Thy wrath and say,
 I will be sorry for their childliness".

of zeven schelpen, een fleschje met blauwbessen en twee Fransche kopermunten, gerangschikt met veel zorg en kunst, om zijn bedrukt hart op te beuren. — En toen ik dien avond bad tot God, weende ik en sprak: Ach, Heer, wanneer wij ten leste liggen in de armen des doods, buiten staat U nog te bedroeven, en Gij U dan herinnert, welk nietig speelgoed onze vreugde uitmaakte, hoe weinig begrip wij hadden van Uwe groote, goede geboden, dan zult Gij — niet minder Vader dan ik, wien Gij uit leem vormdet, — Uwen toorn afleggen en denken: „Ik wil medelijden hebben met hun kinderachtigheid".

Dat is in waarheid het opstijgen van het schepsel uit tot den Schepper, van de gebeurtenissen der zichtbare wereld tot die der onzichtbare; dit noemt de H. Bonaventura den tweeden sport der geheimzinnige Jacobs ladder waarvan hij in zijn *Itinerarium* spreekt. Die heilige ladder besteeg de vrome dichter met al den ijver zijner laatste krachten, en zijn mystieke beschouwing hulde hem langzamerhand in een doorschijnend omhulsel, dat ten laatste alleen nog licht van boven doorliet.

* * *

Toch was hij geenszins gelijk aan die eremieten, welke aan de boorden van den Ganges staroogen op het eeuwige Nirvana.

Herhaaldelijk wordt door geestelijke schrijvers op de waarheid gewezen, dat de grootste mystici tegelijkertijd de grootste practici waren. Men denke aan de daden eener H. Teresia, aan de visioenen van een H. Franciscus Xaverius. Men overwege wat de H. Ignatius van Loyola vooropstelt in de hoog mystieke overweging, die aanspoort tot de vereenigende liefde: dat namelijk die heilige liefde vooral bestaat in *dadēn*, in het wederkeerig deelen van al wat men bezit. Welnu wilt gij een daad van den mysticus Patmore, ziehier wat zijn executeur, Edmund Gosse, als ooggetuige verhaalt:

„Sinds 1881 was Patmore bezig met een werk in proza *Sponsa Dei* genaamd. Ik had zeer nauwkeurige inlichtingen ontvangen omtrent de samenstelling en uitgave van dit boek, voor het geval, dat ik hem zou overleven. Een wonder voorval vernietigde dit plan.

Den 30sten Januari 1888 was ik voor een paar dagen te Hastings bij Patmore te gast.

Aan het ontbijt zeide hij mij plotseling, schier in hysterische opgewondenheid: „Ge zult niet veel te doen hebben als mijn litterarisch executeur”. Toen volgde de mededeeling, dat hij het geheele handschrift der *Sponsa Dei* op het 1.1. Kerstfeest verbrand had. Zijn familie wist niets van dit offer, en de dames riepen uit: „O, papa, dat heeft u zoo verschrikkelijk gedrukt sinds Kerstmis”. Op dat oogenblik sprak ik niet veel, maar later met hem alleen in zijn studeervertrek, vroeg ik, of het hem ernst was met hetgeen hij had gezegd. Hij antwoordde: ja, alles was vernietigd, ieder kladje, elke aantekening, behalve eene bladzijde, geplaatst in de *St. James Gazette* van 1887.

Hij was tot de gevolgtrekking gekomen, dat — ofschoon het werk volkomen orthodox en hij niet verder gegaan was dan Bijbel en Brevier gedoogden — de wereld niet rijp was voor een uitleg van de beteekenis der physische liefde in den godsdienst, en dat sommige plaatsen te boud waren, om ze veilig in aller handen te geven. De *Sponsa Dei*, dat verloren meesterstuk, was niet zeer lang maar gepolijst en gefatsoeneerd tot den hoogsten graad van volmaaktheid. Geen enkel van Patmore's bestaande prozastukken is zoo fijn en bezit zulk een betooverenden stijl als dit verdwenen boek bezat.

Het onderwerp was ongetwijfeld verrassend. Het was niet meer of minder dan een verhandeling over de liefde tusschen God en de ziel, allegorisch voorgesteld door de liefde tusschen man en vrouw; het was waarlijk een transcendentaal tractaat over het goddelijk verlangen, gezien door den sluier van het menschelijk begeervermogen. De zuiverheid en kristallijnen passie van den schrijver droegen hem zonder gevaar over de zwaarste moeilijkheden, maar over 't algemeen wellicht had hij hierin gelijk, dat hij het boek niet aan Jan en alleman wegwierp" ¹⁾).

Tot zoover Edmund Gosse. Dit verbranden van zijn mystieke meesterstuk mogen wij een daad noemen, den mysticus waardig. Het was een daad van verheven deugd van opofferende liefde tot God en tot den naaste.

En hiermede meen ik gestaafd te hebben wat ik bij den aanvang van dit opstel zeide, dat de vereeniging van dichterlijke bespiegeling en van practische daden een waarmerk zijn van Patmore's mystiek.

* * *

Ter inleiding van de laatste uitgave zijner verzamelde dichtwerken plaatste Patmore een verklaring en een wensch :

„Zoo sluit ik dan mijn taak als dichter. Ik heb weinig geschreven, maar het was het beste, wat ik bezat. Nooit heb ik gesproken, wanneer ik niets te zeggen had, ook heb ik tijd noch moeite gespaard om waar te zijn. Ik heb het nageslacht geëerbiedigd; en zal er een nageslacht zijn, dat de letterkunde ter harte neemt, dan durf ik hopen, dat het mij eerbiedigen zal”.

Ik vertrouw, dat geen enkel mijner lezers aan Coventry Patmore zijn eerbied weigeren zal.

H. JANSSEN MARIJNEN, S. J.

¹⁾ *Contemporary Review* (Feb. 1897).

ANNETTE VON DROSTE-HÜLSHOFF.

(*Vervolg van bl. 199 vv.*)

II.

RÜSCHHAUS.

De dood van haar vader was voor Annette tevens het afscheid van het ouderlijk huis. Volgens het toenmaals geldende recht hadden de moeder en de jongere kinderen een verdeeling der erfenis kunnen vorderen; maar zij stelden zich met een schikking tevreden. De oudste zoon, Werner Constantijn, ontving het stamhuis Hülshoff. Zijn broeder Ferdinand had een dienst bij de houtvesting in het vorstendom Anhalt. Moeder met de beide dochters betrok een klein buitengoed, Rüschaus genaamd, een uur ten oosten van Hülshoff en een uur westelijk van Munster gelegen. Jenny had twee prebenden, Annette een bescheiden lijfrente.

Rüschaus, een eenvoudig gebouw, verschilde alleen daardoor van een Westfaalsche boerenhofstede, dat het grooter, geheel uit steen opgetrokken en deftig ingericht was. Stil en eenzaam lag het ver van de groote baan te midden van dicht akkermaals-hout, hagen, velden en geboomte, die overal het uitzicht beperkten. Langs hobbelige veld- en voerwegen kwam men aan een korte eikenlaan, door deze bij een hooge, houten poort, die den toegang over een smalle gracht afsloot, welke de huizing omringde. Zij was op ouderwetsche manier vrij sober en eenvoudig tot een heerenwoning ingericht. Het achterhuis zag op een vrij grooten tuin uit, met steenen beelden versierd. Een

hooge trap leidde naar de tuinkamer met een lambriseering van bruin eikenhout, een weverschouw, een paar glazenkasten met mineraliën en naturaliën en een zwaren, eikenhouten disch. Een dubbele deur scheen een geheim te verbergen. Schoof men ze weg, dan zag men het nette altaar van een kleine huiskapel, waar op sommige dagen, vooral op zon- en feestdagen, de H. Mis gelezen werd. Aan de westzijde van het gebouw bevonden zich vier vertrekken, bewoond door Annette, haar zuster Jenny, en juffrouw Gallieris, dochter van een Hollandsch officier, die op Hülshoff als kind was aangenomen, en de oude min Catharina.

In den zomer was het verblijf op Rüschaus dragelijk. Het lommerrijke bosch noodigde vriendelijk tot wandelen uit; het vogelenkoor zong, dat het een lust was; de kalmte der omgeving schonk rust na de vermoeienis; alles stond in bloei en groei. Er kwam dan ook menig bezoeker uit de stad. Maar in den langen winter, wanneer bosch en velden ingesneeuwd waren en het grauwe zwerk of een zware nevel over het landschap hing, wanneer alle verkeer bevroren scheen, dan was het er onuitsprekelijk eentonig en eenzaam.

Hoe bracht Annette haren tijd door? Hoe trachtte zij haar leven op te vroolijken?

Vriendschappelijk ging zij met de boertjes en arbeiders van den omtrek om. Op de hofsteden en in de hutten was zij een welkome gast, bekend met de familietoestanden. Een voordeel van een verblijf buiten is het samenleven met de natuur, de gestadige oplettendheid op haar leven en vormen. De omgeving van Rüschaus was bovendien rijk aan versteeningen. Annette's oude ijver om verzamelingen aan te leggen vond hier een breed veld. Dikwijls trok zij, gewapend met een grooten, spitsen hamer om steenen te kloppen, de vrije natuur in, door bosch en beemd, langs heuvel en dal. Rijk beladen met een schat van mineralen keerde zij dan huiswaarts, schoon er bij een herkeuring veel weer door het venster ging.

„Zij bewoonde — zoo schetst ons Levin Schücking, een ooggetuige, de levenswijze der dichteres — een reeks van kleine en lage entresolvertrekken, die ten westen lagen en waarin de ondergaande zon hare stralen door de gekleurde ruiten van eenige uit Zwitserland medegebrachte gebrandschilderde glazen wierp. Wanneer in den zomer de vensters openstonden, kwamen de zwaluwen en vinken naar binnen gevlogen en zetten zich vertrouwelijk dicht naast de bewoonster van het kamertje op de tafel of den rug van het kanapé; ja, er kwamen dan 's avonds ook wel drieste vogels van een andere soort, vlaskopjes van knapen en meisjes uit de naburige boerderijtjes, op hun klompen naar het venster gehuppeld en riepen naar boven: „Freule, freule, vertellen!” Dan onthaalde Annette hen op de een of andere schoone geschiedenis. In haar achterste kamertje woonde een oud, naïef boerenmoedertje en sleet er de rest harer dagen droomend aan het snorrende spinnewiel; het was de min van de dichteres, die thans haar, door wie zij in hare kindsheid verzorgd was, op haar ouden dag trouw verzorgde. De voorste kamer, een zeer eenvoudig ingericht vertrek, waarvan de muren slechts met een paar schilderijen gesierd waren, hetgeen echter volstrekt niets van het boudoir eener dame had, was het gewone verblijf der dichteres. Een groot, ouderwetsch, met zwarte serge overtrokken kanapé, een bruin geverfde tafel, een paar rieten stoelen en een oude piano, waaraan men somtijds kon hooren, dat de stemmer ver weg in de stad woonde, vormden het huisraad; niets was meer geëigend om de meest eenvoudige levenswijze aan te duiden. Want men zou het de tafel niet aangezien hebben, welken schat zij in haar binnenste verborg; dat kwam eerst te voorschijn, wanneer Annette voor de oogen van een verbaasden bezoeker de groote lade opentrok, en den overvloed van prachtige gouden en zilveren munten en medailles en fraaie edelgesteenten, liet zien. Ook schoone, ouderwetsche zakuurwerken en gedreven gouden uurwerk-kasten lagen daarnevens; een merkwaardig zilveren zakuurwerk, hetwelk de uren sloeg, zonder, gelijk repetitie-uurwerken, een druk van buiten noodig te hebben, lag steeds aan hare zijde. Ook wel een oude kwartijn met deviezen in schoone kopergravure en Latijnsche verklaring; ook wel deze of gene nieuwe letterkundige uitgave, een of ander boek, dat hare vrienden haar gebracht hadden met den wensch, dat zij het zoude lezen; want zij zelve was

op niets minder uit dan de litteratuur te volgen, en niets verried de geheele omgeving minder dan dat hier een „schriftstellerende” dame woonde. Tusschen oude muziek op de piano lagen eenige verkreukelde en weer gladgestreken vellen papier, waarop desnoods een idee, een aantekening, ook een gedicht kon worden gekrabbeld; bij een meer nauwkeurig onderzoek zou men ook eenige oude ganzeschachten gevonden hebben, die nog in den loop van het jaar nieuw versneden waren, en een ouden inktkoker, die u met zijn groot, zwart oog aankeek, alsof hij naar een kleine verversching smachtte en dorstte. Voor het overige was alle letterkundig materiaal volslagen afwezig.

Wanneer Annette zich somwijlen de weelde van een glad, nieuw vel papier veroorloofde, was haar schrift buitengewoon sierlijk, ondanks de kleine letters zeer duidelijk en leesbaar. Zulk een vel papier scheen haar een ruimte toe, zoo groot als de wereldzee; zij beschouwde het met een teedere belangstelling, en terwijl zij haar eigenaardig, zeer kortzichtig, maar van nabij zeer scherpsziend oog daarop vestigde, zag zij allerlei strepen, hoogten en diepten op het witte vlak, waaruit hare verbeelding dan een menigte bonte beelden en gedaanten uitzocht. Haar oog was zoo eigenaardig gevormd, dat zij op een afstand van vijf of zes schreden het voorkomen der aanwezigen niet meer erkennen, maar in een glas water, dat zij dicht bij haar oog hield, de infusiediertjes zien kon.

Evenmin als letterkundig materiaal was in hare nabijheid iets te zien, dat aan vrouwenarbeid herinnerde. Ik heb nooit in hare handen iets gezien, dat in de verste verte op een breikous, een naald, een stuk stramien of klosje garen gelek” (L. Schücking, *Annette von Droste-Hülshoff*, S. 107).

De wet van zelfbehoud dwong Annette de gewone dameshandwerken achter te laten; de bijzichtigheid harer oogen en hare zwakke borst lieten niet toe, dat zij lang gebukt zat of tuurde.

Zij las en studeerde veel. Haar lezen was echter geen boekenverslinden, maar hartstochtelijk studeeren. Zij las met de pen in de hand, legde zich rekenschap af van het gelezene, noteerde bijzonderheden, maakte korte, doch juiste, scherpe en pittige beoordeelingen en opmerkingen, maakte schema's, uittreksels en

vertalingen. Dit blijkt uit losse stukken papier, in hare nalatenschap gevonden. Zoo las zij Latijnsche klassieken, Engelsche en Fransche litteratuur. De Duitsche schijnt zij op den derden rang geschoven te hebben. Nu en dan bezocht zij Munster en ontving van bekenden boeken ter lezing.

Zoo vormde zij zichzelve, haren smaak. Hare opteekeningen verraden vooral drie eigenschappen, die zij in hooge mate bezat: natuurlijkheid, kracht en humor.

Door die studiën moest Annette's scheppend vermogen opgewekt worden. Het wachtte slechts op een stoot van buiten. Deze liet niet lang op zich wachten.

In den winter en de lente van 1827—1828 deed zij uitstapjes naar den Rijn en bezocht te Bonn en te Godesberg hare verwanten en kennissen. Daar kwam bij haar de gedachte op een gedicht, dat op den St. Bernard in Zwitserland speelt, te schrijven. Na haren terugkeer in het stille Rüschaus begon zij de inlichtingen, welke Julie Thielman, een vriendin, haar gegeven had, te verwerken. Maar een oogziekte en verschillende bezoeken verdaagden den begonnen arbeid.

Voor haar lijden zocht zij troost, heul en kracht in de vrije natuur. Tegen knoestige eikeboomen geleund, welke de groene akkers omgaven, staarde zij vaak uren lang over de uitgestrekte, geluidlooze heide, of vleide zich neer bij diepe, stille vijvers, in 't dichte bosch verborgen, tot de nevelige avonddauw over het watervlak neerdaalde en de waterlelies geheimzinnig omhulde. Wat zij zoo mijmerde en droomde behoefde zij maar op te schrijven: het was een gedicht, huiveringwekkend schoon als de nachtwind, die door 'tgeboomte ruischt en speelt. Dan weer zwierf zij dagen lang over de heide met den hamer in de kleine, blanke handen, om haar kunstkabinet met nieuwe vondsten van versteeningen en mineralen te verrijken. Bij iedere tor, bij ieder kruidje stond zij stil, beschouwde ze aandachtig, en voedde aldus haar onvermoeide zucht tot vorschen en verzamelen.

Die zin voor oudheden van natuur en kunst, voor alles, wat haren trek naar het verwijderde met betrekking tot ruimte en tijd, naar het zeldzame, wonderbare en raadselachtige voedsel verschafte, had zij van haren vader overgeërfd. Hoe meer hare schatten aangroeiden, des te meer moest de wetenschap haar liefhebberij ondersteunen, wilde zij ze kunnen overzien en ordenen. Later trokken de geneesheeren van de „klopzucht” der dichteres partij om haar te dwingen zich veel in de frissche lucht te bewegen.

„Loopen is niet voldoende, zegt de dokter — aldus Annette — maar inspanning van het lichaam in de vrije natuur. Hoe verkeerd en eigenzinnig is toch de menselijke natuur! Ik heb dat steenenkloppen hartstochtelijk nagejaagd, zoolang niemand het er mede eens was; heimelijk ben ik weggeslopen om in de steengroeve te pikken. Eten en drinken heb ik daarvoor vergeten, en nu moet men mij voortdrijven als den ezel naar den molen. Geen spreekwoord is meer waar dan: 's menschen wil is 's menschen leven, maar ook geen is erger; in de theorie klinkt het nog zeer nobel en vrijzinnig, in de practijk is het de oorsprong van alle dwaasheid en inconsequentie” (*Brieven*, 137.)

Ook geschiedkundige oudheden, curiositeiten en kunstvoorwerpen werden door Annette met graagte gezocht. Uit de geleerde werken, welke zij hierover las en op losse bladen excerpeerde, uit haar briefwisseling met mannen van het vak blijkt overvloedig, hoe ernstig en grondig zij te werk ging. Haar wetenschappelijke bezigheden waren meer dan spel en uitspanning. Kennis der natuur en oudheidkunde stonden bij haar bovenaan; poëzie was nevenzaak en vrucht van het oogenblik. Wel is door dit zwak der dichteres het aantal harer dichtstukken kleiner, maar ieder afzonderlijk heeft gewonnen in oorspronkelijkheid en rijpheid. Men vergeete daarenboven niet, dat Annette voortdurend lijdend was aan borst en hoofd, een neurasthenische van het zuiverste slag. Een aanhoudende letterkundige arbeid zou haar

krachten spoedig verspild hebben. „Ik ben zeer lijdend geweest — bericht zij aan haren vriend — en nu, sedert twee dagen, opeens zeer goed, maar buitengewoon opgewonden en zwak van zenuwen en niet alleen gestemd om mijn verbeelding, gevoel en gedachten krachtig te doen werken, maar daartoe gedwongen; geef ik er mij aan over, dan word ik rondgedraaid als een boot door den maalstroom of gelijk de wind de hooihalmen doet ronddwarrelen; wil ik rusten, dan gonzen en dansen de beelden vóór mij als muggenzwermen. Zoo ik nu wilde dichten, dan zou het wellicht het beste worden, wat ik maken kan; doch het is beter, dat ik de oogen sluit en beproef te slapen”. (*Brieven*, 42).

Het was in den winter van 1828—1829. De gewone huisdokter wist voor Annette's teringachtigen toestand geen hulp meer te schaffen. Zij nam nu hare toevlucht tot den homeopaath van Bönninghausen, bleef aan de nieuwe geneeswijze met een zeker fanatisme getrouw en onderhield een diëet, die een kluizenaar waardig geweest zou zijn. „Ach, — roept zij uit — ik heb mij in de laatste vier jaren, sedert ik ziek ben zeer verwend, ten minste allerlei zonderlingheden toegelaten. B.v. om maar iets te noemen, ik ontbijt eerst om half elf, koude melk met koud water gemengd of met wat koude koffie; 's middags eet ik niets dan aardappelen met de schil en een beetje koud vleesch”.... (*Brieven*, 26). Maar de hoofdzaak, de borstkwaal, kon de homeopaath toch niet wegnemen.

Deze eentonige, schrale levenswijze, die eenzaamheid van Rüschaus, had natuurlijk invloed op haar geestelijk leven en dichten. „Die diepe, langdurige eenzaamheid — bekende zij zelve — greep haar dikwijls zoodanig aan, dat zij duizelde en niet wist, of zij in den tijd dan wel in de eeuwigheid was” (*Brieven*, 224).

Zij had afwisseling en ontspanning noodig. Moeder en dochters maakten verschillende plannen, dachten zelfs aan een reis naar Rome, maar stuitten ten slotte op overwegende moeilijkheden. Niets strookte minder met Annette's karakter dan lange

reizen. Zij vertrok nu naar haar verwanten en kennissen te Bonn (1830—1831). Daar sleet zij blijde dagen, dacht aan geen terugkeeren, abonneerde zich bij den kapper, in de leesbibliotheek en den schouwburg, was ook eereid van een kleinen muzikalen krans, en paste zelfs zes weken onvermoeid hare vriendin Mertens op. Iedereen trof hare vriendelijkheid, vooral tegenover de kinderen, welke zij door sprookjes en spelen vermaakte. Dikwijls moest zij op aansporing der vrienden gelegenheidsverzen maken. Kwam zij te laat aan den middagdisch, een gedicht werd haar tot boete opgelegd.

„Annette was toen juist niet schoon, maar toch een aantrekkelijke, belangwekkende verschijning. Mond en neus waren fijn en edel gevormd, het voorhoofd hoog, de blauwe oogen, gelijk het bij zeer kortzichtigen het geval is, sterk gewelfd, zoodat het scheen, alsof zij uit de oogleden tevoorschijn kwamen, alle bewegingen vol vuur en levendigheid. Eens kwam zij in den winkel van een kapper. Deze opperde eenigen twijfel, of het volle blonde haar, hetwelk in zware vlechten haar hoofd bedekte, wel geheel en al op eigen bodem gegroeid was. Met vluggen greep ontknoopte zij den haarband en liet den verbaasden man een rijkdom zien, die voor den mantel van een Genoveva had kunnen volstaan. Evenals in hare dichtstukken, was ook in het wezen der dichteres de grondtoon ernstig en diep, maar omweven met een blij gedachtenspel van schertsende invallen en van een moedwilligen, somtijds overmoedigen luim. Haar talent van schilderen kwam in het gesprek nog beslister uit dan in hare brieven en andere geschriften. Meesterlijk kon zij lustige of zeldzame geschiedenissen, vooral uit het volksleven in Rijnland en Westfalen, voordragen, gekruid door de kernachtige uitdrukkingen van het Nederduitsche of ook wel Keulsche dialect, dat zij reeds bij haar eerste verblijf aan den Rijn volkomen machtig geworden was. Het gebeurde soms, bij zulke vertellingen, dat een bekende het gelag moest betalen, of dat Anette's neiging om het komieke te doen uitkomen, haar verder meesleepte dan haar later lief was. In den woordenstrijd kon men haar niet licht overwinnen; ja, men verhaalt, dat zij in hare jeugd somtijds door drie tegenspraak bejaarde personen gekwetst heeft. Naarmate

zij echter in jaren toenam, werd zij kalmer en bedaarder, werd haar oordeel over wereld en menschen zachter.

„Mijn zuster Nette — schrijft Jenny von Droste aan Wilhelm Grimay — zoudt gij nu zeker lief krijgen; zij is zeer veel hartelijker en zachtzinniger geworden” (20 Nov. 1826). Ook later nog kon zij menigmaal vurig worden, maar in stede van „vlammende pijlen”, was het nu de weldadige warmte van een edel, goedig hart, welke ieder, die haar naderde, vóór alles trof en hem misschien nog meer dan de rijkdom van haren geest verplichtte” (H. Hüffer, *Annette von Droste-Hülshoff*, S. 100—101).

Ten huize van haar vriendin Mertens maakte zij kennis met Johanna Schopenhauer, weduwe van den beruchten filosoof, en diens fijn ontwikkelde dochter Adèle. Deze bracht haar in nadere betrekking tot Goethe.

Niet zonder reden kan men hier de vraag stellen: welken invloed oefende het verkeer van Annette aan den Rijn, vooral te Bonn, met verschillende litterarische grootheden, die door rationalisme, Hermesianisme, pantheïsme en andere dwalingen niet weinig aangestoken waren, op haar zieleleven uit? Moeilijk is het dit in bijzonderheden aan te duiden, maar niet ongegrond, dat dit verkeer in het hart der dochter van Westfalen, tot mijmeren en peinen zoo geneigd, een zekeren tweespalt wierp en aanleiding gaf tot inwendigen harden strijd. Menig denkbeeld ademde zij onbewust in, dat den kiem des twijfels in zich droeg. Den weerklink van dien strijd, van die bekoringen tot twijfel, klinkt ons in menig gedicht van het *Geistliche Jahr* tegen.

Omstreeks Paschen 1831 keerde Annette naar Rüschhaus terug. Nieuwe kennissen waren haar dubbel waard, daar de eene vriend na den anderen haar ontviel en het steeds eenzamer rondom haar werd. Catharina Schücking, sedert achttien jaren door oprechte toegenegenheid aan haar verknocht, oom Clemens von Droste, de tachtigjarige Sprichmann, waren tot hun vaderen opgenomen. Zuster Jenny huwde met den vrijheer Joseph von Lassberg van

slot Eppishausen uit het kanton Thurgau in Zwitserland, een eersten germanist en verzamelaar (1834).

Gelukkig kreeg zij in dezen tijd kennis aan iemand, die haar boezemvriend bleef tot aan haren dood, een vriendschap, die voor de ontwikkeling van haren geest en de behoeften van haar hart de schoonste vruchten afwierp. Deze voortreffelijke man was de later blind geworden professor aan de Munstersche Academie, Christophorus Bernardus Schlüter (1801—1884), 33 jaar oud, toen hij Annette leerde kennen. Zij noemt hem „ihr liebstes Professorchen”. Hij was een man vol kinderlijken eenvoud en mannelijken ernst, een *anima candida*, een „kindliches Gemüth”, een man van veelzijdige kennis en ontwikkeling.

Op een reis naar Holland en België, in den herfst van 1834, verzamelde Annette de stof voor twee wel begonnen, maar niet voltooide novellen, en gaarde zij allerhande indrukken, waarvan zij gaarne vertelde.

Na haar terugkeer werd haar vriendschap met Schlüter steeds vertrouwelijker. Allen, die te Munster op geest, kennis en beschaving aanspraak maakten, ontmoetten elkander in de gastvrije woning van den professor achter de St. Lambertus-kerk. Aan deze vriendschap danken wij een aantal brieven, zoo aantrekkelijk en bekoorlijk als maar zelden uit een Duitsche pen gevloeid zijn.

Annette heeft vooral vier belangrijke briefwisselingen gevoerd: met Sprichmann, met haar zuster Jenny, met Levin Schücking en met Schlüter.

De briefwisseling met Sprichman is de eigenaardigste. Zelden heeft een twintigjarig meisje op zulk een toon met een grijsaard gecorrespondeerd. Die met Jenny is de vertrouwelijkste. Geheel haar hart ligt voor haar zuster open. Die met Schücking heeft vooral litterarische waarde. Doch de briefwisseling met Schlüter is de keurbloem. Het is de trouwe, onvervalschte spiegel van haar wezen. De schrijfster verschijnt in haar ware en edelste gedaante.

In de stilte van Rüschhaus ontstonden de eerste grootere dichtstukken van Annette, vooral *Das Hospiz auf dem grossen Sankt Bernhard* (1834). De oorspronkelijke titel luidde: *Barry, der Hund von St. Bernhard*. Het is een raadsel, hoe een zoo vroeg ontwikkeld talent plotseling acht jaren lang kon stilstaan of, om een beeld van Annette te gebruiken, „gleich einem Brunnen im Grunde verinnen konnte um drüben wieder hervor zu sprudeln”.

De inhoud is ongeveer deze. Benoit, een gemzenjager, hoog van jaren, had zich na den dood van zijn dochter en zijn schoonzoon met den jeugdigen Henri, hun kind, van St. Pierre in Walles op weg begeven om over den St. Bernard naar zijn andere dochter te St. Remy te gaan. Door den nacht in het gebergte verrast, vlucht hij in een lijkenhuisje; de angst drijft hem weer naar buiten en, den weg naar het klooster zoekend, valt hij uitgeput in slaap. Het kind wordt door de schranderheid van een Bernardshond gered; hij draagt het op zijn rug naar het hospitium. De monniken haasten zich op weg, vinden den grijsaard, maar te laat. Alle pogingen tot opwekking der levensgeesten zijn te vergeefs. Hiermede eindigt de tweede zang en tevens het gedicht, zoover het door Annette uitgegeven werd. Het heeft echter nog een derden zang. Deze begint met een bekoorlijke schildering van Savoye en van een zondagmorgen in St. Remy. De vreugde der landlieden wordt gestoord door het bericht, dat de oude Benoit verongelukt is. Terstond spoedt zich de dochter met haren man en eenige begeleiders naar het hospitium. Daar vinden zij den oude van den schijndood ontwaakt. Vroolijk speelt de kleine bij hem. De dichteres heeft dezen aan schoonheden rijken slotzang verworpen, maar Schücking heeft hem in de volledige uitgave harer werken doen afdrukken.

Er bestaat groot verschil tusschen dit gedicht en de *Walther*. Men zou niet zeggen, dat zij aan één persoon het leven te danken hebben. Het is in jambische verzen van vier voeten evenals de

vertellingen van Walter Scott geschreven. De stijl is met de uiterste zorg bewerkt, de uitdrukking kernachtig, niet zelden hard en streng, alle sentimentaliteit is uitgesloten. Locale kleuren zijn zorgvuldig aangebracht. Niemand dan Schiller heeft zonder persoonlijke waarneming Zwitsersche landschappen zoo getrouw, zoo natuurlijk, zoo aanschouwelijk geschilderd. Om dit te kunnen had Annette vele voorbereidende studiën gemaakt en inlichtingen omtrent plaatsen, personen en natuur bij hare vriendin Julie Hielman ingewonnen. Verpletterend is de eerste zang: de tocht van den grijzen Benoit met zijn kleinzoontje over den Bernardspas, hun verdwaling in de sneeuwjacht der Alpenwoestenij, hun terugvinden door den trouwen Barry. In den tweeden zang is de blijdschap der monniken over het kind allerbekoorlijkst geteekend. Met een zeldzaam meesterschap is de zondagmorgen in den derden zang geschetst.

Onmiddelijk na de voltooiing van het *Hospiz auf dem Sankt Bernhard* begon Annette op dezelfde bladzijde zonder eenige tusschenruimte haar tweede groote dichtstuk: *Des Arztes Vermächtniss* (1834).

Het is een geschrift, dat een vader aan zijn zoon nalaat. Daarin verhaalt hij, hoe hij eens met geweld des nachts uit zijn woning gehaald en langs een labyrinth van holen tot roovers en moordenaars gesleept werd om een zwaar gewond man geneeskundige hulp te verleen. Gedurende zijn verpleging sterft de gewonde. Na lang beraad der roovers wordt de arts vrijgelaten, nadat men hem met de vreeselijkste wraak bedreigd heeft, indien hij zijn avontuur verklapt. Huiswaarts keerend is hij nog getuige, hoe men een schoone, trotsche vrouw, die hij bij de legerstede van den gewonde gezien had, in een afgrond slingert. De herinnering van dit voorval drukt op het verder leven van den arts, waarin zijn verbeelding allerlei droombeelden heeft, en vervolgt hem tot aan zijn dood.

Men ziet het, een griezelige, huiveringwekkende historie. De

dichteres wilde den indruk schilderen, dien het afgrijzen van een enkelen nacht in het gemoed van een goedhartigen, phantasierijken, vreesachtigen mensch voor geheel zijn leven kan achterlaten. Deze taak heeft Annette meesterlijk uitgevoerd. Hier en daar is echter het gedicht duister en de samenhang der gebeurtenissen niet duidelijk.

Nauwelijks had Annette *Des Arztes Vermächtnis* voleindigd, of zij legde zich met de borst op een nieuw werk toe: *Die Schlacht im Loener Bruch* (oorspronkelijk *Christian von Braunschweig*). Hier is bedoeld de beslissende veldslag op de heide of in het bosch bij Stadtlohn, waarin Tilly op 7 Augustus 1623 hertog Christiaan van Brunswijk totaal versloeg en over de rijksgrenzen dreef. Johannes Scherr zegt er van: „Het gedicht mag zich zonder schroom naast het beste in de geheele wereld-litteratuur plaatsen, dat van weer en wapens zingt en klinkt”.

Nooit wellicht heeft een vrouwehand iets dergelijks geleverd. En toch is er in de zeer getrouwe en realistische beschrijvingen der krijgsgruwelen geen overdrijving, geen kwetsing van het schoonheidsgevoel. Uit de brieven der dichteres blijkt, welke ernstige bronnenstudie zij voor dit kleine epos gemaakt heeft, hoe zij gevijld, gekuischt, geschrapt heeft. — „Mij is de gaaf van het meest besliste schrappen geschonken — schreef zij aan Schlüter — zonder deze zou mijn Pegasus reeds lang ezelsooren gekregen hebben”.

Hoeveel heerlijk! Het begin van den eersten zang is misschien het voortreffelijkste, wat Annette geschreven heeft, de beschrijving van den veldslag is eenig en weergaloos aanschouwelijk. De schildering van plaatsen, personen en tijd is nog juister dan in het *Hospiz auf dem Sankt Bernhard*, met meer warmte en fijnheid uitgevoerd. De hertog in zijn kamp, Tilly met zijn hopliden, de hartstochten der partijen, de gruwelen en moordenarijen zijn sprekend geteekend, met krachtige, vaste trekken en toch met een teederheid, die de vrouw verradt.

Professor Schlüter deelt ons interessante wetenswaardigheden

mede over het karakter, de hebbelikheden en gewoonten zijner vrienden op het stille Rüschaus (1831—1835).

Met niemand beter dan met haar kon men over de diepzinnigste en verhevenste onderwerpen van verstand en hart spreken, zonder ooit gevaar te loopen. dat men verkeerd begrepen werd of zonder vrucht naar huis ging. Eén woord of éene vraag was vaak voldoende om haar in den kring van ideeën en beschouwingen te verplaatsen, waarin men zich juist bevond, om hare deelneming en belangstelling op te wekken, om haar te bewegen haar gevoelen en hare zienswijze na een kort overleg uit te spreken. Dit deed zij openhartig en oprecht, steeds met achting voor de waarheid. Zij was echter zoo goed, zoo natuurlijk, zoo gemakkelijk, dat men zou meenen: het moet zoo zijn en niet anders; dat is immers duidelijk als de zon aan den hemel.

Zij was eenvoudig en ootmoedig niet alleen in haar handel en wandel, maar ook in de poëzie. Zij brak met de romantiek. Waarom? Uit liefde tot waarheid en gerechtigheid, uit liefde tot het kleine en geringe, uit afkeer van alles, wat op groot-doen leek; zij wilde liever iets zijn dan iets schijnen.

Annette was lichamelijk, maar ook geestelijk bijziende, vandaar haar scherp toezien en onderscheiden in het kleine, vandaar haar gestadig mijmeren, vorschen, uitpluizen; vandaar goeddeels haar inwendige godsdienstige tweestrijd, haar worstelen met zichzelf, hetwelk inzonderheid in haar geestelijke gedichten telkens uitkomt en hun wel een donkeren, droefgeestigen tint mededeelt, maar tevens een wegsleepende kracht, waardoor zij alle zielen aantrekken, wier levenspad niet zacht en effen is, maar door doornen en rotsachtige streken voert.

Haar door de genade versterkte wil hield het geloof vast, meer dan zij het met rustig bewustzijn waarnam. Een hart vol grenzeloos goedheid, offerwilligheid, onbaatzuchtigheid en grootmoedigheid was haar eigen, niet minder ongeveinsde waarheidsliefde, zin voor rechtvaardigheid, haat tegen alle zedelijke, staatkundige

en godsdienstige afdwalingen, diepen eerbied voor godsdienst en wet. Daar zij onophoudelijk mijmerde, nadacht, vorschte, analyseerde, had zij niet altijd die blijheid en rust van gemoed, welke de godsdienst ook den lijdenden en strijdenden mensch schenkt.

Kwam zij te Munster of was zij op reis, dan liep zij alle goudsmeden en antiquaren af om munten, zeldzame oude uurwerken, kastjes en rariteiten te zoeken. Aan tafel vertelde zij dan op humoristische, levendige, vaak dramatische wijze haar wedervaren, welke kostbare aanwinst zij gedaan had. Vóór het eten maakte zij het kruisteeken en bad langer dan de anderen; zij deed dit ook, wanneer protestanten aan tafel waren. Dan begon zij zeer levendig, aangenaam en breedvoerig, maar toch altijd zeer interessant te vertellen en te beschrijven, en gaf dan overvloedige bewijzen van haar fijne opmerkingsgave, haar geestigheid, haar goedigheid en vriendelijkheid.

Daar zij vooral met hare verbeelding leefde, had hij behoefte aan veelvuldige afwisseling en opwekking, aan omgang met nieuwe personen. Toch bleef zij trouw en aanhankelijk aan hare eerste vrienden en kennissen.

Onlangs haar geestige en vriendelijke inborst was zij van oogenblikkelijke indrukken zeer afhankelijk, zeer prikkelbaar en niet vrij van hartstochtelijke opgewondenheid, wanneer de omstandigheden onvoorziens daartoe leidden. Maar spoedig klaarde de lucht op, en dan mijmerde zij rusteloos, of zij iemand gehinderd had en hoe zij het weer goed kon maken.

Zij kleepte zich liefst zoo eenvoudig mogelijk, zelfs slecht, wijl zij het ondragelijk en vervelend vond veel tijd en moeite aan haar uiterlijken tooi te besteden en haar inwendigen gedachten-gang te verlaten, waarmede zij steeds volop te doen had en onverdeeld bezig was. Wie haar niet om haar zelve zocht, om hem gaf zij niets. Hoe satyrisch zij ook kon wezen, nooit zou zij zich aan onbescheidenheid of persoonlijkheden tegenover wie ook schuldig maken.

In de volslagen eenzaamheid op Rüschaus bracht zij vaak weken en maanden door. Zij las, schreef, bad, mijmerde, ordende hare munten en oudheden, klopte steenen stuk, sloeg het spel der insecten en waterdierjes in het riet der vijvers gade of luisterde naar hetgeen de dienstboden of de boeren met elkander bespraken. Maar haar zenuwen werden door de eenzaamheid en de stilte zoo prikkelbaar, dat zij bij het aanslaan der bel van de poort opschrok en hartkloppingen kreeg.

Het lange, eenzaame verblijf op Rüschaus, vooral na het vroolijke bezoek te Bonn, had dus een geweldigen terugslag op Annette's gemoedsstemming. Wellicht was geen tijdperk van haar leven zoo vol stormen en strijd. Zij was „krank, krank, immer krank” (*Brieven*, 28). Hoewel zij licht opgewonden en gejaagd werd, waren toch haar eenzame uren ernstig, dikwijls zwaar, en zij vulden het grootste gedeelte van haren tijd.

Schlüter troostte haar en sprak haar moed in door opgewekte brieven, door het toezenden van interessante lectuur, zelfs door twaalf sonnetten aan zijn vriendin te richten.

Er waren nog andere oorzaken van Annette's gedrukte stemming. De ziekte van 1829 was nog geepszins overwonnen, de homeopaath niet bij machte om kracht en levenslust te schaffen. Vooral omtrent de lente-evening deed zich een eigenaardige zwakte en neerslachtigheid bij haar gelden. Altijd gevoelde zij zich reumatisch, niet door het gansche lichaam gelijk vroeger, maar voortdurend in het hoofd.

Daarbij kwam de vrees voor een reis naar Zwitserland, waarheen Jenny moeder en zuster uitgenoodigd had. Toch werd tot de reis besloten. Over Bonn, Coblenz en Constanz, bereikten moeder en dochter, hier en daar rustend, na een maand het slot Eppishausen in Thurgau (September 1835). Dit kasteel was heerlijk op de helling van een heuvel gelegen met het vrije, ruime uitzicht op de Bodensee en de Alpen. Hier droeg de gansche inrichting van het huis den stempel der middeleeuwen: de geschil-

derde glazen met oude wapens en beeltenissen, de ronde tafel in het midden van het vertrek met het antieke inktstel, met oude boeken en werktuigen, Deutsche schilderstukken in olieverf aan de wanden, oude geweren en wapenen in de hoeken, schrijnen en kasten, met beeldwerk ingelegd, allerlei soorten van pijpen, flesschen, glazen, matwerk, kruiken, schotels en tellooren, alles maakte op den bezoeker een verrassenden indruk.

De afwisseling en verandering had voor Annette de gelukkigste uitwerking: de donkere, zwaarmoedige wolken voor haren geest dreven af en een helder blij zonnetje brak in haar gemoed door. Aanvankelijk beviel het haar dus ook uitstekend in dit vriendelijk land, in deze grootsche natuur. Zij maakte tochtjes in den omtrek, wandelde, vleide zich neer op heerlijke punten om te peinzen, deed bezoeken, ontving gasten, volgde haar lievelingsneiging en verzamelde munten en mineralen. Daarbij had zij een kunstmakker gevonden in haar zwager Lassberg, een zeer wetenschappelijk gevormd man en dweepziek minnaar der middel-eeuwen. Zij beschrijft dat alles, dikwijls zeer humoristisch en levendig, in een langen brief vol poëzie.

Maar de winter kwam, een winter van zes maanden in sneeuw, ijs en ondoordringbaren nevel, een winter nog eentonig onder het gastvrije dak van Lassberg. Een stil heimwee bekreep de dichteres: zij verlangde terug naar de heidevelden en bosschen van Westfalen, naar de ruischende populieren en eenzame vijvers van Rüschhaus. Middelerwijl maakte zij, ook al voor tijdkorting, nieuwe verzen en begon de uitgave van haar gedichten voor te bereiden.

In September 1836 richtte Annette een laatst vaarwel aan Zwitserland:

„So lebe denn auf lange wohl,
Du ungeliebtes Land!
Mit deiner Donner Wiederhall,
Mit deinem starken Felsenhall,
Land, wo ich keine Nachtigall
Und keine Liebe fand”.

De terugreis ging vooreerst naar Bonn, waar zij den winter doorbracht. Na een kort bezoek aan de familie in het Paderbornsche vinden wij haar op Rüschaus weder (Mei 1837).

Annette had er nooit aan gedacht hare gedichten uit te geven; zij zelve was daarvoor veel te bescheiden en hare moeder „schuwde alle openbaar optreden als den dood”. Doch van alle zijden drongen men de dichteres hare schatten niet langer onder de korenmaat te houden. Eindelijk moest zij toegeven; na lang dralen gaf ook hare moeder toestemming. In het jaar 1838 verscheen de een-en-veertig-jarige voor de eerste maal als „Annette Elisabeth v. H.” met een bundeltje poëzie voor het publiek. Maar niemand lette op de anonieme dichteres; alleen de *Kölnische Zeitung* gaf een geheel ongunstige recensie. Dien tegenslag liet Annette koud en kalm. Haar dichten leed niets daaronder; zij had immers nooit aan het publiek bij haar verzen gedacht. Toen reeds kon zij zeggen, wat zij later in het gedicht *Mein Beruf* met fier zelfbewustzijn uitgedrukt heeft:

„Was meinem Kreise mich enthieb,
Der Kammer friedlichem Gelasse?
Das fragt ihr mich, als sei, ein Dich,
Ich eingebrochen am Parnasse.
So hört denn, hört, weil ihr gefragt:
Bei der Geburt bin ich geladen,
Mein Recht, so weit der Himmel tagt,
Und meine Macht: von Gottes Gnaden!”

Sedert 1838 kwam Annette in nadere betrekking met Levin Schücking, dien zij reeds kende en wiens moeder Catharina eens een diepen indruk op de jeugdige dichteres gemaakt had. Voor zijn werk: *Das malerische und romantische Westfalen* schetste zij eenige landschapjes en dichtte een reeks van haar uitmuntendste balladen.

Schücking oefende een zeer krachtdadigen invloed uit niet op

haar geestelijke ontwikkeling, maar op haar litterarische werkzaamheid. Hoewel zij zich den verlaten knaap na den dood zijner moeder aantrok, een levendig belang in hem stelde, hem een fatsoenlijke plaats in de maatschappij trachtte te bezorgen, had zij toch geen voorliefde voor hem, eerder een zekere afgekeerdheid van zijn karakter. Zij erkent al zijn goede eigenschappen en talenten, maar het ijdele, verwaande en zelfbewuste in zijn aard stiet haar terug.

In de stilte van Afenburg, waar Annette met haar moeder vertoefde (1839), in regen en nevel, werkte zij aan het tweede gedeelte van het *Geistliche Jahr*. De noodige stemming ontbrak haar in zoovele eenzame uren niet. Er rees slechts éene moeilijkheid voor haren geest. Zij kon er niet goed toe besluiten iets uit den gewijden tekst in hare verzen over te nemen; daarvoor was hij haar te heilig en viel haar woord te veel weg bij de eenvoudige majesteit van de taal des Bijbels. Zij besloot daarom liever enkele plaatsen er uit te lichten, die haar het meest stof tot overweging gaven.

Hare gezondheid ging intusschen niet vooruit; zenuwpijnen en benauwdheden waren aan de orde van den dag. Naar buiten moest zij, wandelen, loopen, steenen kloppen.

In het begin van 1840 had zij haar geliefkoosd Rüschaus weer betrokken. Op aanraden van vrienden en bloedverwanten schreef zij het kluchtspel: *Perdu, oder Dichter, Verleger und Blaustrumpf*. Het stuk is geen eigenlijk drama, maar een schets in dialogen. Verscheidene tooneelen zijn gesprekken, die aan de handeling niets afdoen. De karakters zijn echter meesterlijk geteekend, de situaties werkelijk komiek. Aan flinke zetten ontbreekt het niet.

In ditzelfde jaar schreef zij nog: *Bei uns zu Lande auf dem Lande* en *Friedrich Mergel, eine Kriminalgeschichte*, een voortreffelijke novelle. Het is jammer, dat Annette niet meer novellen geschreven, of liever wel begonnen, maar niet voltooid heeft.

Want vele plannen en ontwerpen zweefden haar voor den geest.

Overziet men Annette's dichterlijke werkzaamheid sedert het verschijnen van hare gedichten, dan mag men ze niet gering noemen. Maar alles, wat zij tot dusver uitgegeven of geschreven had, was niet voldoende om de eigenaardigheid en de kracht van haar talent, den adel van haren geest, de goedheid en beminne-lijkheid van haar karakter weer te geven. De knop wachtte, dat zij zich tot een heerlijke bloem zoude ontplooien, niet op den geboortegrond, maar in den vreemde.

(Slot volgt.)

P. fr. E. J. JANSEN, Ord. Praed.

NIEUWE UITGAVEN.

G. Stang. Historiographia ecclesiastica. — (Friburgi Brisgoviae, Herder, MDCCCXCII).

Na het doorbladeren van dit werkje blijft mij de vraag onopgelost: waarom het ter perse gelegd? Reeds sinds twintig jaren bezitten wij eene voortreffelijke handleiding van gelijke strekking in het boek van Pater de Smedt, thans President der Bollandisten; het is de bekende *Introductio generalis ad historiam ecclesiasticam*. Maken wij nu eene vergelijking tusschen beide handleidingen, dan valt deze zeer ten nadeele uit van het pas verschenen werkje. De eerste... negen... bladzijden zijn gewijd aan eene verhandeling over de bronnen der kerkelijke geschiedenis en het goed gebruik daarvan. Vijfmaal zooveel bladzijden waren niet te veel geweest voor het beknopt behandelen van zulk eene stof! Daarna volgen ruim tweehonderd bladzijden, welke een overzicht moeten geven van de beoefening der kerkelijke geschiedenis in vroegeren en lateren tijd; de lijst vangt aan bij de Evangelisten om te sluiten met den Leuvenschen hoogleeraar Jungmann, die in 1895 stierf. Ook op dit gebied was met het werk van Pater de Smedt bij alle beknoptheid reeds heel wat vollediger arbeid geleverd. Wij beamen het volkomen, dat voor eene wetenschappelijke beoefening van de kerkelijke geschiedenis het raadplegen der oorspronkelijke bronnen noodig is, gelijk de schrijver in zijne voorrede verzekert; doch wat baat eene dergelijke betuiging, wanneer in het boek zelf met geen enkel woord een Pertz, een Jaffé of Wattenbach worden herdacht, die zich in onze dagen juist zoo verdienstelijk hebben gemaakt voor het verzamelen en uitgeven van dergelijke bescheiden. Een ander gebrek is, dat de verzamelaar bij het opsommen van de werken der verschillende geschiedschrijvers meermalen juist de voornaamste over het hoofd ziet. Ik ben verplicht dat met eenige voorbeelden toe

te lichten, en kies bij voorkeur historici van ons vaderland of van België, het land, waar deze handleiding is geschreven. De titels, welke achter de namen der geschiedschrijvers geplaatst zijn, zal men te vergeefs in deze *Historiographia ecclesiastica* zoeken. Als voorbeeld diene: Opmeer (*Historia martyrum Batavicornum*); Molanus (*Natales S.S. Belgii*); Hartzheim (*Bibliotheca Coloniensis*); Nève (*Le collègue des trois langues*); Nuyens (*Geschiedenis der Nederl. Beroerten*). Als toegift ontvangen wij in extenso het schrijven van Leo XIII over de geschiedbeoefening. Ik veroorloof mij de vraag te stellen, of er niet veel meer naar den geest van dit eerbiedwaardig document ware gehandeld met de twintig bladzijden, welke dit alom toegankelijk stuk hier innemen, aan te wenden voor eene meer degelijke behandeling van het onderwerp zelf.

Deze boekbeoordeeling heeft niet veel van een lofrede, doch ik heb getracht rekening te geven van mijn ongunstig oordeel over dit werkje. Wij beleven een uiterst vruchtbaren tijd van allerlei soort van schetsen, tabellen, overzichten, handleidingen en wat dies meer zij, doch *multiplicasti gentem, non laetitiam*; en wanneer er nu en dan niet eens alarm wordt geblazen, is het gevaar voorhanden, dat de reeds bestaande en beproefde handboeken door nieuwelingen van heel wat minder allooi zullen verdrongen worden.

DR. A. H. L.

Tilm. Pesch. Institutiones philosophiae naturalis secundum principia S. Thomae Aquinatis. 2 tom. 10 M. — Institutiones psychologicae secundum principia S. Thomae Aq. Pars. I, Liber aller, qui est syntheticus. 4.50 M. — (Herder, Friburgi Br. 1897).

De beide werken van den alom bekenden wijsgeer Pater T. Pesch mogen niet ontbreken onder die, welke in *De Katholiek* met aandrang worden aanbevolen.

Het eerste is een oud bekende, dat reeds lang overal het allergunstigste onthaal in de wijsgeerige wereld gevonden heeft. Hernieuwde aanbeveling zou dan ook vrij wel overbodig kunnen geacht worden.

Anders is het met de *Institutiones psychologicae* van denzelfden schrijver, waarvan het tweede deel hierboven is aangekondigd. Het bevat wat men dikwijls het dynamologisch gedeelte der psychologie

pleegt te noemen. De leer over de vermogens, aan de levensbeginselen eigen, hun werkingen enz. Daar een derde deel het specifiek menschelijke zal behandelen, vindt men hier slechts wat over de vermogens in het algemeen, en in het bijzonder over die van het plantaardig en het zinnenleven te zeggen valt. Volledigheid, gepaard aan groote duidelijkheid, bevelen ook wederom dit nieuwe werk aan; zeldzame wetenschap en uitgebreide belezenheid spreken uit bijna iedere bladzijde, terwijl de bekende wijsgeerige scherpte van den schrijver ook in de donkerste vraagstukken voldoende licht weet te ontsteken. De psychologie mag zich in onzen tijd, niet het minst in het kamp der ongeloovige wetenschap, in bijzondere belangstelling verheugen. Maar de richting, waarin van die zijde met overigens zeer lofwaardigen ijver en volharding het onderzoek wordt geleid, gaat — het is genoeg bekend — mank aan subjectivistische of empiristische eenzijdigheid. Een vertrouwbare gids, op de hoogte van den tijd, maar tevens vertrouwd met de beproefde beginselen der christelijke wijsbegeerte, kunnen allen, die de wetenschappelijke psychologie beoefenen, in het nieuwe deel van Pater T. Pesch vinden.

J. TH. B.

Erich Wasmann, S. J. Vergleichende Studien über das Seelenleben der Ameisen und der höhern Thiere. — (Herder, Freiburg i. Br. 1897. M. 1.70).

Naar aanleiding van de verschijning der groote *Psychologie* van Pater Pesch zij het vergund alsnog met een enkel woord het bovengenoemde werkje aan te kondigen. Het is de voortgezette behandeling van een der moeilijkste psychologische vraagstukken, van den waren aard nl. van het dierlijk instinct, vooral ook in zijn soortelijk onderscheid met het menschelijk verstand. Bevatte het reeds vroeger aangekondigde deeltje: *Instinct und Intelligenz im Thierreich* de om haar helderheid en juistheid niet genoeg te prijzen uiteenzetting van wat de christelijke wijsbegeerte onder instinct en verstand verstaat, in dit nieuwe werkje vindt men in een menigte van feiten, hoofdzakelijk aan het leven der mieren maar ook aan het leven der hoogere diersoorten ontleend, de gegrondheid dier opvatting onweerlegbaar bewezen. Al komt nu de aankondiging van dit kostelijke werkje wat laat, toch heeft

zij, mijns inziens, nog een eigenaardig actueel belang. Brehm's befaamde *Thierleben* heeft in ons vaderland een wederom uitgebreider kring van lezers te wachten. Men is nl. bezig een Nederlandsche vertaling van dat werk te doen verschijnen. Bekend is Brehm genoeg als een der voorgangers in het vermenschelijken der dierenwereld, wien het als in het bloed zit met de grootste willekeur van mensch tot dier te redeneeren. Als sommige beoordeelaars in de pers, die nu hoog opgeven over de groote waarde der nieuwe uitgave, zich verwaardigen om met de aandacht, die de zaak verdient, het werkje van Pater Wasmann te lezen, geen nood, of de vroegere aanbeveling zal hun, op zijn zachtst gesproken, van meer dan twijfelachtige waarde blijken.

J. TH. B.

De Predikheeren te 's Hertogenbosch, 1296-1770. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het katholieke Noord-Brabant, door p. fr. G. A. Meijer, o. p. — (Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1897).

De Predikheeren zijn te 's Hertogenbosch als 't ware met de burgerij te zamen opgegroeid. Zooals hier blijkt, bestond hun klooster aldaar reeds vóór het einde der 13e eeuw, en is in stand gebleven tot 1629, toen Fredrik Hendrik de stad voor de Staten veroverde. Daarna werd het naar Mechelen overgebracht, en van daar uit trokken de paters niet alleen door de geheele Meijerij, maar bleven ook in den Bosch zelf werkzaam tot aan 't jaar 1770. Het spreekt daarom van zelf, dat hunne geschiedenis in nauw verband staat met de geschiedenis van een goed deel van N. Brabant gedurende die vijf eeuwen, en dat iedereen, die in de vaderlandsche kerkgeschiedenis belang stelt, in dit boek bijzonderheden zal vinden, die hem aantrekken. Te meer, omdat de schrijver over het provinciaal archief zijner orde kon beschikken, en bovendien de goede gedachte heeft gehad, een twintigtal oorspronkelijke stukken als *Bijlagen* aan 't eind van zijn werk te laten afdrukken, waaronder vooral aandacht verdienen de stukken IV, V en VI, betreffende de hervorming van het klooster in 1483. Opmerkelijk zal men ook het tweede hoofdstuk vinden, omdat het hier zoo duidelijk blijkt, dat de storm, die in de 16e eeuw vooral tegen de kloosters losbrak, niet enkel van godsdienstigen en staatkundigen, maar ook van maatschappelijken aard is geweest. De klooster-

orden, die te kwader ure in het begin dier eeuw hunne voorrechten en vrijdommen met zulk een vasthoudendheid hebben gehandhaafd, zagen niet in, dat dit hun voor 't oogenblik wel eenig voordeel verschafte, maar tegelijk aan de zoo welverdiende achting en genegenheid der burgerij schade toebreacht, en dat zij bezig waren zelve op het vuur te blazen, dat hun later zoo noodlottig zou worden.

Pater Meijer heeft dit boek niet geschreven om de geschiedenis alleen; het moest tegelijk een „gedenkenpenning” zijn, een herinnering voor de Bosschenaren aan een dikwijls moeitevollen maar vruchtbaren arbeid, aan een wederkeerige oude liefde van vijf eeuwen. Al had de voorrede dit niet uitdrukkelijk gezegd, dan zou de lezer het toch spoedig begrepen hebben, want het is heel natuurlijk, dat zulk een bedoeling van invloed moest zijn niet enkel op den vorm, maar ook op de beoordeeling van feiten en personen. Maar wie zal het den geestdriftigen orde-genoot kwalijk nemen, als hij soms bij 't kleuren of schaduwen zijn genegenheid volgt, of bij twijfelingen zijn voorkeur laat merken? Vooral wanneer hij zelf den lezer in de gelegenheid stelt, den verzachten vorm met de waarheid te vergelijken, zoodat men terstond kan zien, dat b.v. met een *ijverig geloofsonderzoeker* eigenlijk een *acerrimus inquisitor* is bedoeld, en met een weinig moeite van de hervorming van 't klooster zich een juistere voorstelling kan maken dan door den tekst gegeven wordt (vgl. bl. 13 met bl. 219 en 220). Van een ander standpunt zou de schrijver zelf wel eens anders vertaald, of voorgesteld, of geoordeeld hebben; maar nu kan men over zulke versieringen wel heenstappen, wanneer men ze maar als zoodanig gelieft aan te nemen ¹⁾. Het boek laat zich overigens, wat het verhalend gedeelte betreft, heel goed lezen, en de uitgave is uitmuntend.

F. J. G.

¹⁾ Minder onschuldig, niet in de bedoeling natuurlijk maar in den vorm, is het nootje op blz. 155, waar beweerd wordt, dat één der redenen, waarom de geloovigen aan de staties der regulieren de voorkeur gaven boven die der seculieren, deze was, dat „bij de seculieren — althans te 's Hertogenbosch — huisraad en kerksieraden aan de erfgenamen kwamen, zoodat de opvolger ten laste der gemeente van alles moest voorzien worden”. Dat is — wat den Bosch aangaat — een beschuldiging, die moeilijk zoo algemeen te bewijzen zal wezen, en voor andere plaatsen onjuist.

Bloemen uit Sint-Dominicusgaarde. Naar het Fransch door G. A. Meijer, Ord. Praed. — (Nijmegen, L. C. G. Malmberg; Brugge, St. Augustinus-Maatschappij, 1897. Prijs: f 0.55, geb. f 1.10).

Dit boek zal stellig zijn weg wel vinden. Het bevat vier Heiligenlevens, en het is een gelukkig verschijnsel, dat dit tegenwoordig bij het katholieke volk een zoo goede aanbeveling is. Bovendien ziet het er keurig en toch degelijk uit, en met verscheidene platen en in een fraai bandje is het toch nog onbegrijpelijk goedkoop.

Daar deze eenvoudige verhalen op de eerste plaats bestemd zijn om de geloovigen te stichten, moesten zij vooral het bovennatuurlijke in het leven dezer Heiligen goed doen uitkomen, en maken overigens weinig aanspraak op geschiedkundige of letterkundige verdiensten. De dichterlijke titel doet wel voor een oogenblik denken aan de beroemde St. Franciscus-Bloemen, maar het verschil in den vorm daargelaten, mist men in deze schetsen toch ook dat teêre gevoel en die ongekunstelde, schilderachtige manier van zeggen, waardoor de *Fioretti* zelfs na vijf eeuwen haar bekoorlijke frischheid bewaard hebben. Doch, zonder nu juist te streven naar de voortreffelijkheid van die „bewonderenswaardige gewijde liederen in proza”, zooals kardinaal Manning ze genoemd heeft, konden deze levens toch op sommige plaatsen wel wat zorgvuldiger behandeld zijn: we zouden dan uitdrukkingen als: *christenbijen*, — tegen de lucht *wegdeinzen*, — of een hoofd met een lichtglans *omvloten* wel niet ontmoet hebben. Ik grijp zoo hier en daar, en uit meerdere zonderling gestelde volzinnen kies ik er één: „St. Dominicus sliep weinig, zelden voor de Metten: daarna gunde hij zich geen rust meer”. Dat is zeker al heel weinig: zelden *vóór* en nooit *na* de Metten; wat blijft er dan over, zou men vragen. En wat te zeggen van die moeder van de H. Rosa, die als een echte harpij hare dochter nooit ongemoeid laat, haar scheldt en slaat en schopt, maar „anders toch een rechtschapen en brave vrouw” genoemd wordt? Of van die paters Dominicanen, die zoo vurig voor de zege der Spaansche wapenen hebben gebeden, dat zij zelfs begunstigd werden met eene wonderbare verschijning van de H. Maagd, „die de tuchtroede tegen de Indianen houdt opgeheven” en aan de Spanjaarden de overwinning bezorgt, — ofschoon wij pas vernomen hadden, dat diezelfde Spanjaarden onmenselijke gelukzoekers zijn, die als dwingelanden heerschen, terwijl „het Indiaansche ras zieltoogt onder den voet dier geweldenaars, en het onschuldig

bloed ten hemel om wraak schreit"? Het is wel mogelijk, dat dergelijke onoplettendheden de stichting der geloovigen niet zullen verhinderen, maar 't zou toch aangener zijn, als men dit werk tevens zonder voorbehoud kon aanbevelen als een voorbeeld van goeden smaak en zuivere taal.

Twijfel, of men dit boek gerust aan iedereen in handen kan geven, zal wel bij niemand opkomen. Juist daarom is het misschien goed, op een enkel punt nog de aandacht te vestigen. In het leven van de H. Rosa komt het een en ander voor, dat niet alleen buiten de gewone grenzen van christelijke deugd valt, maar ook, ten minste zooals het hier wordt voorgesteld, één van de meest beproefde ken-teekenen daarvan *schijnt* te missen. Natuurlijk bedoel ik niet haar heldhaftig verlangen naar lijden en boete, maar die... wilskracht zal ik maar zeggen, waarmee zij eerder hare zielsbestuurders tot hare meening schijnt te trekken, dan zich zelve aan hun gevoelen te onderwerpen, en zelfs — tegen hun gevoelen en hare eigene beloften in — aan haar vroom verlangen toegeeft. Alles in aanmerking genomen, kan dit misschien nog onder de *admiranda* gerekend worden; maar in sommige gevallen, bijv. voor lezeressen van opgewekte natuur, met veel lust tot navolging van het ongewone, zal het noodig zijn er met nadruk op te wijzen, dat het niet tot de *imitanda* behoort.

F. J. G.

Dr. Haller. *Theodoor Körner's leven en werken* — (Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1897).

De Nederlandsche letterkunde in het begin dezer eeuw heeft lang genoeg onder Duitschen invloed geleefd, om niet in een of ander gedenkstuk van proza of poëzie de gedachtenis aan de Germaansche kunst dier dagen te hebben achtergelaten. Maar, zegt Dr. Jan ten Brink, het is te betreuren, dat het juist alleen de sentimentalistes moesten zijn, die in Nederland behaagden.

In waarheid is dit zoo.

Klopstock, de chef der gevoelsmannen, Ludwig Hölty, Johann Heinrich Voss, zijne vrienden en vereerders, vonden hier te lande een aantal volgelingen, die in wansmaak, in allerlei mijnering en ziekelijk sentiment nog verder gingen dan hunne oostelijke naburen. De doodspoëzie van den erbarmelijken Feith, zijne dichterlijke be-

spiegelingen over maanlicht en kille, koude grafzerken heeft langen tijd ons volk bekoord. Nog leven er tal van Nederlandsche knapen, bij wie de intrede in het jonge leven moest worden opgehelderd door zulke treurmuziek; nog worden er bloemlezingen gevonden, waarin naklanken gehoord worden van het wekelijks speeltuig, eenmaal door dienzelfden Feith ter hand genomen.

Het was derhalve eene prijzenswaardige daad van Dr. Haller, toen hij in het bovengemelde geschrift voor het Noord- en Zuid-Nederlandsche publiek opnieuw de herinnering verlevendigd heeft aan een dichter, die in het uitgestrekte Duitsche rijk dierbaar is aan allen, die in ware, echte poëzie belang stellen. Prijzenswaardig, omdat hij uit datzelfde land, waar de *Gefühlsschwärmerei* bloeide, en uit denzelfden tijd, waarin opgezweepte pathos en overdrijving de overhand in de letterkunde scheen te krijgen, weder eens een man voor het voetlicht heeft willen brengen, wiens dichterlijk woord aan valsch sentiment ten eenemale vreemd is.

Deze dichter is Theodoor Körner, de al te vroeg gestorvene, die als jongeling van even 20 jaren het leven liet in den strijd voor de rechten van zijn vaderland, dat in de eerste jaren der nieuw begonnen eeuw zuchtte onder de verdrukking van Napoleon, den geweldenaar van Europa.

Körner was bovenal een lyrisch dichter. De liefde voor zijn geboorte-grond en de lyriek zijner gezangen kwamen uit een en dezelfde reine bron voort, de aandriften eener edele ziel. In het edele woord, maar ook in de edele daad, te sterven n.l. voor zijn vaderland, heeft zich de vurigheid van zijn geest, het enthousiasme van een hooggestemd gemoed op het voortreffelijkst geopenbaard.

Bovenal, zeiden wij, was hij lyrisch dichter.

Nog in het aangezicht van den dood dichtte hij den bundel *Leier und Schwert*, verzen, door von Weber's melodien overal beroemd geworden en gezongen, vaderlandsche liederen, die niet alleen tot de besten van Körner behooren, maar ook mogen genoemd worden onder de schoonste en meest geestdriftige zangen der Duitsche litteratuur. Wel heeft hij ook in het drama zijn jeugdige kracht beproefd en in de treurspelen *Zriny* en *Tony* verheven poëzie geleverd; maar zelfs in deze stukken zult ge meer getroffen worden door het lyrisme van zijn woord, het wegsleepende en den rijkdom van zijn taal dan door zijne studie der karakters of zijne analyse der

menschelijke ziel. Had hij langer geleefd, misschien zou hij gelegenheid gevonden hebben om door rijpere menschenkennis en veelzijdiger ontplooiing van het menschelijk hart ook als *Dramatiker* zich een eereplaats op den zangberg te bemachtigen.

Het moet ons daarom verwonderen, dat Dr. Haller ons in zijn werk zoo weinig van zijne krijgszangen, van zijne geestelijke en vaderlandsche liederen, van zijne romantische verhalen heeft gegeven en daarentegen drie zijner groote treurspelen in hun geheel heeft vertaald. Na eene rijkelijk lange biographie van den dichter, na eene bespreking zijner werken, na eenige korte uittreksels zijner lyriek, wordt verreweg het grootste gedeelte van het boek ingenomen door de drama's *Josef Heyderich*, *Zriny* en *Tony*, de twee laatste van wijderen omvang. Misschien vindt de geachte vertaler later gelegenheid, Körner in zijn eigen lied bijzonder als lyricus te laten bewonderen en genieten.

De wijze, waarop Dr. Haller deze bloemen van Duitsche poëzie naar den Vlaamschen hof heeft overgeplant, verdient een bijzonder woord van lof. Wel heeft hij door eene niet al te nauwkeurige punctuatie het lezen niet altijd even aangenaam gemaakt. Wel is daar nog steeds eene woordenkeus, een gedachtengang en eene zinswending, die aan Noord-Nederlanders misschien vreemd zal klinken. Maar met eerlijkheid moet toch erkend worden, dat het werk van Dr. Haller onder het opzicht van taalvorm het beste is, wat ons in langen tijd uit het Zuiden onder de oogen kwam. Nu de Belgische regeering de spelling van de Vries en te Winkel heeft aangenomen en de Antwerpsche firma „De Nederlandsche Boekhandel” meer rekening gaat houden met de eischen en den smaak van het Noord-Nederlandsche publiek, kunnen wij met reden vertrouwen, dat sommige Belgische uitgaven hier te lande zich in grootere verspreiding zullen gaan verheugen. De critiek heeft den naieven toon der Vlaamsche poëzie hier te lande dikwerf hoog gewaardeerd. De losheid en het ongedwongene van het zuidelijk dialect, de zangen der beide Lovelings, van een Pol de Mont en van anderen worden onder ons niet zelden bewonderd, maar de klacht van het geringe debiet, op taalcongressen en in dagbladen menigmaal geuit, bleef aanhouden.

Wij gelooven dat Dr. Haller, de vertaler van Körner's werken, in de goede richting een grooten stap gedaan heeft. De zeldzame kracht

van uitdrukking, het spontane gevoel, de warme geestdrift van den Duitschen Tyrtæus heeft hij uit den oorspronkelijken zang herhaaldelijk in gelukkige en onberispelijke vormen weergegeven.

Zoo vertaalt hij b.v. een der schoonste liederen van Körner :

„Waar is des zangers vaderland ?
 Waar de bronnen ed'ler wijsheid vloeiden
 Waar de kransen voor het schoone bloeiden
 Waar sterke harten blijde gloeiden,
 Met al wat heilig is, verwant !
 Daar is mijn vaderland !

Hoe heet des zangers vaderland ?
 Nu weent het op der zonen lijken,
 't Moest onder beulenmacht bezwijken,
 Eens heet het slechts het land der eiken,
 Het vrije land, het Duitsche land !
 Zoo heet mijn vaderland !

Wat wil des zangers vaderland ?
 Zijn eerst de knechten neergeslagen,
 Den bloedhond uit de grenzen jagen
 En vrij de vrije zonen dragen
 Of vrij begraven zijn in 't zand
 Dat wil mijn vaderland !

En hoopt des zangers vaderland ?
 Het hoopt op de gerechte zaak,
 Hoopt dat het trouwe volk ontwaak,
 Hoopt op des Hemels groote wraak,
 Herkent den wenk van 's Wrekers hand !
 Dat hoopt mijn vaderland !”

Alleen veelvuldige en gezette studie van het origineel, alleen meesterschap over de twee talen, maar vooral waar dichterlijk gevoel kan strophën gelijk dezen te genieten geven. Wij wenschen zoowel Dr. Haller als den Heer L. H. Smeding, den ijverigen en bekwamen directeur der Antwerpsche firma, ruime verspreiding van hun werk.

M. A. TH.

De gulden harp. — De gezangen uit „Het gulden wierookvat”, van begeleiding, voor- en naspelen voorzien, door Fr. Eppink, Pr. — (Utrecht, Wed. J. R. van Rossum enz. 1897).

De arbeid, door Kapelaan Eppink sinds jaren aangevangen, is door bovengemeld werk voltooid en, laat mij er in één adem bijvoegen, bekroond. Sedert ruim een jaar verheugt zich het katholieke Nederland in het bezit van een echt degelijk gezang- en gebedenboek: *Het gulden wierookvat*, een werk, waaraan de Utrechtsche Kapelaan langen tijd in vereeniging met anderen gearbeid heeft, om het beste, dat er te vinden is, bijeen te verzamelen. Bij het verschijnen van dat werkje beloofde de auteur voor minder kundige orgelisten een begeleiding der liederen, in dat kerkboek vervat: deze belofte is nu vervuld, en een woord van oprechten dank mag niet onthouden worden aan den volijverigen Kapelmeester van het Sticht, voor de wijze, waarop hij zich van zijn taak heeft gekweten.

Degenen, die bij het verschijnen van *Het gulden wierookvat* er op rekenden daarin een verzameling liederen te vinden volgens den muzikalen smaak onzer dagen, zagen zich teleurgesteld, doch de vrienden en beoefenaars van den waren kerkzang, die niet alleen in de liturgische gezangen maar ook in de volksliederen een anderen, meer waardigen toon wenschten aangeslagen te zien, verheugden zich. Ditzelfde zal ook plaats vinden bij de verschijning van *De gulden harp*: de begeleiding, de voor- en naspelen voor de waarlijk kerkelijke gezangen van *Het gulden wierookvat* zijn zeer waardig en bij allen eenvoudig zeer schoon en klassiek, tot verdriet waarschijnlijk van velen, die liever een onhandigen harmonicaspeler of een orgeldraaier hooren dan een goede harmoniseering, maar tot vreugde van allen, wien de ernstige kerkmuziek, ook bij volksliederen, ter harte gaat.

De auteur geeft zelf in zijn omvangrijke inleiding opheldering en verklaring van vele dingen, die op het ontstaan en de bewerking van zijn geesteskind betrekking hebben, maar ook van deze begeleiding, en ieder orgelist, al is hij ook nog zoo bekwaam, zal met veel vrucht die inleidende woorden kunnen lezen. Doch vooral de niet-bekwame — maar wie durft van zichzelf dit getuigenis geven? en toch zijn er zoovelen! — leze die voorrede, en vooral hij spele de begeleiding, niet volgens eigen fantasie, maar volgens de wenschen van den auteur.

Een woord van bijzondereu lof komt toe aan de voor- en naspelen; van *tusschenspelen* is Kapelaan Eppink geen voorstander; doch al verschilt men daarom met hem van gevoelen, zooals de ondergeteekende, en had men bij ieder lied ook een paar tusschenspelen gewenscht, *die* eer moet men den schrijver geven, dat hij de voor- en naspelen zorgvuldig heeft bewerkt volgens motieven der liederen, waarbij ze behooren, en dat ze aldus een waardig begin en slot vormen van het te zingen lied. Wil men nog tusschenspelen van enkele maten invoegen, men doe het in den trant dezer voor- en naspelen.

Op één zaak wensch ik de aandacht te vestigen, nl. dat ieder orgelist goed zal doen met, bij het zingen van groote volksmenigten, de baspartij door toevoeging van het pedaal wat te versterken.

En hiermede beveel ik het kostelijke werk aan alle beoefenaars en liefhebbers van ware kerkelijke muziek aan. Ik twijfel niet of deze partitie zal, vooral bij de heldere, royale typografische uitvoering haren weg wel vinden, zeker op alle koren, waar *Het gulden wieroekvat* in gebruik is, en, laat ons hopen, op nog veel meer andere, waar ernstige volksliederen, niet in den trant van die bij het „Leger des Heils” in gebruik zijn, nog tot de pia vota behooren.

W. J.

Grieksche spraakkunst, door W. Jaspar, leeraar te Rolduc. Syntaxis. Overzicht van het Homerische dialect. — Kerkrade, Alberts.

Het tweede deel der Grieksche spraakkunst van den Zeer Eerw. Heer Jaspar, de *Syntaxis*, bevat, al is het niet groot van omvang, een menigte wetenswaardige zaken. Het is met zorg bewerkt en kan goede diensten verleenen bij eigen studie en voor het onderwijs in de klasse. Dit laatste onder één beding. Men late nl. deze syntaxis niet uit het hoofd leeren, want daarvoor is zij nog veel te uitgebreid en daalt te veel af in bijzonderheden; ook zou de zeer groote inspanning, welke zulk een arbeid eischt, met meer vrucht aan de lezing der schrijvers zelveu en aan de levende syntaxis, die in hun werken ligt, besteed worden. Wel kan het geen kwaad enkele gedeelten te memoriseeren, maar over het geheel genomen is het boek te beschouwen als een verzamelboek van de voornaamste syntactische eigenaardigheden, wat onder leiding des leeraars bij het lezen der schrijvers worde nageslagen.

Wat de Homerische vormleer aangaat, zegt de Schrijver in zijn voorwoord: „Dit overzicht is in de eerste plaats bestemd voor die leerlingen, welke onze Attische vormleer in handen hebben, wijl de andere handleidingen, hoe voortreffelijk overigens, niet voldoende aansluiten aan onze *Spraakkunst*. Tot grondslag van onze bewerking namen wij de Homeruseditie van Van Leeuwen en Mendes da Costa”.

Heeft dus iemand zijn Grieksche spraakkunst geleerd uit Jaspar, dan is deze grammatica, die in kort bĳstek het voornaamste van het dialect van Homerus bevat, voor hem het aangewezen boek.

De lijst daarin van werkwoorden met hun hoofdtijden is zeer practisch. Wat de beide aanhangsels betreft, had, mijns inziens, het eerste met gelijkkluidende of bijna gelijkkluidende woorden van verschillende beteekenis, wel kunnen weggelaten worden; het tweede is niet onnuttig, daar het de gewone Aristarcheische curiositeiten in het kort bijeenvat.

Dr. L. S.

LETTERLOOVER.

GEBED TOT GOD EN DE H. MAAGD BIJ HET NADEREN VAN DEN DOOD.

GEDICHT VAN Z. H. LEO XIII, IN NEDERLANDSCHE VERZEN VERTOLKT.

De westerkim nabij, door 't avondgrauw omgeven,
Straalt, LEO, u voor 't laatst de zonne toe.
Een zwarte, zwarte nacht genaakt: het vocht van 't leven
Verdroogt en stokt in 't lijf zoo veeg, zoo moe.
Daar snort de schrikbre pijl des doods, — en 't kleed der dooden
Omhult het rif, door kil gesteent bedekt.

DEO ET VIRGINI INSTANTE MORTE VOTA.

Extremum radiat, pallenti involvitur umbra
Iam iam sol moriens; nox subit atra, LEO,
Atra tibi: arescunt venae, nec vividus humor
Perfluit; exhausto corpore vita perit.
Mors telum fatale iacit; velamine amicta
Funereo, gelidus contegit ossa lapis.

Maar vrij van banden is de ziel reeds d'aard ontvloden,
 En smacht van drift, die haar ten hoogen trekt.
 Daar ijlt zij heen; dit is het eind van 't lange zwerven:
 Leen, God, de bee vol angst goedgunstig 't oor!
 Ach! schenk me uw hemel, laat me als hoogste gunst verwerven
 Te juublen in uws aanschijs eeuwgen gloor.
 Ook gij, Vorstin der aard, MARIA toon me uw glansen,
 Die trouw mijn wanklen voet naar 't vaderland
 Door 's vijands drommen leidt. Bereik ik Sion's transen
 'k Erken het luid: dit loon bereidde uw hand.
 St. Michiels-Gestel. A. N. MUTSAERS PR.

Ast anima aufugiens excussis libera vinculis,
 Continuo aetherias ardet anhela plagas;
 Huc celerat cursum; longarum haec meta viarum:
 Expleat oh clemens anxia vota Deus!
 Oh coelum attingam! supremo munere detur
 Divino aeternum lumine et ore frui.
 Teque, MARIA, fruar, mundi Regina, per hostes
 Infensos trepido quae benefida viam
 Pandisti ad patriam. Coeli de civibus unus,
 Te duce, iam dicam, praemia tanta tuli.

ALLERZIELEN.

Ik ben zoo eenzaam, stil gegaan
 Langs vroeger min betreden paaen:
 Zoo droef zag mij de treurwilg aan,
 Dat 'k schreide.

'k Ging langzaam voort, het hoofd omlaag :
 Geen takje ontrukte ik aan de haag,
 Ik sprak geen groet noch hoorde een vraag,

Maar schreide.

Zoo kwam ik aan de zwarte poort :
 De dooden rustten zachtkens voort
 In rust door menschen niet gestoord :

Ik schreide.

Want ginds, langs deze tomben af
 Zag ik een nieuw — ach, te oud een graf,
 Waar rust wie God mij dierbaarst gaf...

En 'k schreide.

„Hier wacht op de verrijzenis
 „Het lichaam van...” Mijn moeder is
 Begraven hier. Wat droefenis!

Ik schreide.

* * *

Daar zonk ik op den grafzerk neer
 En las : „De ziel zij bij den Heer!”
 Ik las het eens, ik las het weer

En — hoopte!

Niet droef zag 'k op naar 't groote kruis :
 't Wees mij haar weg naar 't Vaderhuis,
 'k Hoorde Eng'lenwiek in 't windgesuis,

En 'k hoopte.

'k Ben eenzaam, stil teruggegaan
 Langs nu zoo vaak betreden paân ;
 Al zag mij droef de treurwilg aan,

Ik hoopte.

LAMB. POELL, R. K. Pr.

